

dc_346_11

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

FÜLÖP MÁRTA

**A VERSENGÉS, A GYŐZELEM ÉS A VESZTÉS PSZICHOLÓGIÁJA ÉS
KULTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEI**

**MTA Doktori Tanács
Budapest
2013**

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	11
1. FEJEZET.....	14
PARADIGMAVÁLTÁS A VERSENGÉSKUTATÁSBAN	14
1.1. Morton Deutsch munkássága a versengés és együttműködés kutatása terén	15
1.2. A versengés és együttműködés szimbiózisa a szociálpszichológiában és a neveléslélektanban.	22
1.3. A „Szépség és a Szörnyeteg”: Az együttműködés és versengés polarizálása	26
1.4. Paradigmaváltás a versengés – együttműködés kutatásban	28
1.4.1. A régi és az új paradigma.....	28
1.4.2. Paradigmaváltás a motivációs szakirodalomban	34
1.4.3. Paradigmaváltás a kulturális összehasonlító pszichológia szakirodalmában...38	
1.5. A versengésfogalom dekonstrukciója: a versengés, mint sokdimenziójú konstrukció.....	42
1.6. Zárszó.....	48
2. FEJEZET.....	49
KULTURÁLIS ÖSSZEHASONLÍTÓ PSZICHOLÓGIA MAGYARORSZÁGON 49	
2.1. Bevezetés	49
2.2. Állomások.....	50
2.3. A hatvanas évek: a kezdet.....	51
2.4. A hetvenes évek: szinte teljes csend	52
2.5. A nyolcvanas évek: gyors kibontakozás	55
2.5.1. Az évtized első vizsgálata	55
2.5.2. A Magyar Tudományos Akadémia és az American Council of Learned Societies kutatási megállapodása	56
2.5.2.1. Irodalompszichológiai vizsgálatok	56
2.5.2.2. Kulturális különbségek a kockázateszlelésben	61
2.5.2.3. A rendszerváltást megelőző kockázateszlelésre vonatkozó vizsgálatok ..63	
2.5.3. A személyiségre vonatkozó vizsgálatok	64
2.5.4. A tanulói motiváció kulturális összehasonlító vizsgálata	67
2.5.5. Az öngyilkosság etnopszichológiája.....	71
2.5.6. A rendszerváltás előtti kutatások – összegzés	71
2.6. A rendszerváltás után.....	73
2.6.1. A rendszerváltás utáni kutatások főbb témakörei	73
2.6.2. A rendszerváltás hatását vizsgáló kutatások	74
2.6.2.1. A demokrácia szociális reprezentációja.....	74
2.6.2.2. Bizalom és szociális támogatottság	75
2.6.2.3. HIV/AIDS veszély percepciója és kockázatos szexuális magatartás	77
2.6.2.4. Az igazságos világba vetett hit.	78
2.6.2.5. A társadalmi igazságosság és a társas axiómák	80
2.6.2.6. Az élettel való elégedettség és boldogság.....	81
2.6.3. A rendszerváltás kulcsfontosságú jelenségei	83
2.6.3.1. Gazdasági élet és gazdasági magatartás.....	83
2.6.3.2. A szervezetek kultúrája.....	84
2.6.3.3. Az állampolgáriság és a vállalkozó mint állampolgár fogalmának kulturális különbségei	85
2.6.4. A pszichopatológiai jelenségek alakulása a rendszerváltás után	87
2.6.4.1. Öngyilkosság.....	87

2.6.4.2. Evészavarok – transzkulturális epidemiológiai vizsgálatok	91
2.6.5. A rendszerváltás előtt megkezdett kutatási hagyományok folytatása.....	93
2.6.5.1. Serdülőkori szorongás és megküzdés	93
2.6.5.2. Irodalompszichológia.....	93
2.6.5.3. Kockázatészlelés	96
2.6.6. A rendszerváltás után megjelent újabb kutatási területek.....	97
2.6.6.1. Kognitív különbségek	97
2.6.6.2. Az affektusok pszichológiája	98
2.6.6.3. Személyiségkutatás	100
2.6.6.4. Fejlődésléktani vizsgálatok	101
2.6.6.4.1. A nemi identitás fejlődése és a nemi szocializáció.....	101
2.6.6.4.2. A megosztó viselkedés gyermekkorban.....	103
2.6.6.4.3. A szülői magatartás.....	104
2.6.6.5. A nemi sztereotípiák vizsgálata	106
2.6.6.6. Pedagógiai pszichológiai kutatások	108
2.6.6.7. Egészségmagatartás és egészségpszichológia.....	110
2.6.6.8. Bevándorlók és akkulturáció.....	111
2.6.6.9. Az ideiglenes külföldi tartózkodás pszichológiája és a kulturális sokk..	113
2.6.6.10. Csoport és egyén viszonya Kelet-Ázsiában.....	114
2.6.6.11. Társadalmi traumák és konfliktusok	115
2.6.6.12. Pszichoterápiás technikák	116
2.6.6.13. Kulturális érzékenység a pszichoterápiában	118
2.6.6.14. Művészetpszichológia/Képzőművészet	120
2.6.6.15. Környezetpszichológia.....	121
2.7. Elméleti kérdések.....	122
2.8. Módszertan.....	124
2.9. Összefoglalás	126
2.10. A „magyarok” a kulturális összehasonlító kutatások tükrében.....	133
3. FEJEZET.....	138
KULTURÁLIS ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATOK A VERSENGÉSRŐL	138
3.1. Antropológiai kutatások a versengéssel kapcsolatban.....	138
3.2. A kísérleti szociálpszichológia és a játékelméleti megközelítés.....	142
3.2.1. Kísérletek felnőttekkel	142
3.2.2. Kísérletek gyerekekkel.....	143
3.2.3. A kísérleti megközelítés kritikája	145
3.2.4. A játékelméleti paradigmán túlmutató kísérletes kutatások	146
3.3. A kulturális dimenziók és a versengés.....	148
3.4. A versengés kulturális különbségeinek kvalitatív megközelítése.....	150
4. FEJEZET.....	151
LEHET-E PÁRHUZAMOSAN VERSENGENI ÉS EGYÜTTMŰKÖDNI - A	
VERSENGÉS KULTURÁLIS KONSTRUKCIÓJA:	151
JAPÁN ÉS MAGYAR ÖSSZEHASONLÍTÁS	151
4.1. A japán paradoxon	151
4.2. A versengéshez fűződő viszony Magyarországon.....	153
4.2.1. A versengés jelenségét is érintő kulturális összehasonlító vizsgálatok a rendszerváltás előtt Magyarországon.....	153
4.2.2. A versengés megjelenése a magyar társadalomban a rendszerváltás után: a magyar paradoxon.....	154
4.3. Japán és Magyarország a kulturális dimenziók mentén.....	158
4.4. A kutatás célja.....	167

4.5. Módszer.....	168
4.6. A minta.....	169
4.7. Eredmények	169
4.7.1. Személyes attitűd a versengés iránt	169
4.7.2. Általános attitűd a versengés iránt	170
4.7.3. A versengés eredete	171
4.7.4. A versengés funkciója.....	172
4.7.5. A versengési folyamat fókusza/irányultsága	174
4.7.6. A rivális szerepének értelmezése	175
4.7.7. A versengés negatív következményei	177
4.7.8. A versengés időperspektívája	178
4.7.9. A versengéshez fűződő személyes viszony és a versengés koncepció összefüggései	178
4.7.9.1. A versengéshez fűződő személyes viszony és a versengésnek tulajdonított funkciók	178
4.7.9.2. A versengés iránti személyes attitűd és a versengési folyamat fókusza/irányultsága	179
4.7.9.3. A versengés iránti személyes attitűd és a versenytárs észlelt szerepe	180
4.7.9.4. A versengéshez fűződő személyes viszony és a versengés negatív következményeinek percepciója	181
4.7.9.5. A versengésnek tulajdonított funkciók összefüggése az időperspektívával	182
4.8. Az eredmények összefoglalása	183
4.9. Következtetések	189
5. FEJEZET.....	193
A VERSENGÉS FOGALMÁNAK SZUBJEKTÍV JELENTÉSE KÜLÖNBÖZŐ KULTÚRÁKBAN	193
5.1. Bevezető.....	193
5.1.1 Anglia (Egyesült Királyság)	194
5.1.2. Törökország	194
5.1.3. Kína.....	195
5.1.4. India	196
5.2. A versengés kulturális jellegzetességei és a gazdasági növekedés	198
5.3. A szubjektív jelentésstruktúra feltárása	203
5.3.1. A szabad asszociációk.....	203
5.3.2. Az asszociációkkal történő kutatás két nagy iskolája	205
5.3.3. Az asszociációs vizsgálatok francia, szociális reprezentációs iskolája	205
5.3.4. Az asszociációs vizsgálatok amerikai iskolája: Az Asszociatív Csoport Analízis Technika (AGA)	208
5.4. A vizsgálat célja.....	211
5.5. Vizsgálati minta	213
5.6. Az eljárás részletes menete	213
5.6.1. Adatgyűjtés	213
5.6.2. Súlyozás	214
5.6.3. Csoportválasz-lista generálása	214
5.6.4. Fordítás	215
5.6.5. A legjellemzőbb asszociációk.....	215
5.6.6. Kategorizáció	215
5.6.7. Az adott fogalom jelentésstruktúrájának feltárása	216
5.6.8. Statisztikai mutatók számolása	216

5.6.9. Átfedés index	216
5.6.10. Értékelési Dominancia Index (ÉDI).....	217
5.7. Eredmények	217
5.7.1. Az asszociációk átlagos számának összehasonlítása a hat országban	217
5.7.2. A versengés szó jelentésstartalma az asszociációk tükrében	218
5.7.2.1. A legdominánsabb kategóriák az egyes országokban.....	220
5.7.2.2. A legnagyobb súlyú asszociációk az egyes országokban	221
5.7.3. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: magyar adatok	224
5.7.3.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: magyar adatok	224
5.7.3.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú magyar asszociációk	225
5.7.3.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében magyar egyetemisták körében	225
5.7.4. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: angol adatok	227
5.7.4.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: angol adatok	227
5.7.4.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú angol asszociációk	228
5.7.4.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében angol egyetemisták körében	229
5.7.5. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: Török adatok	231
5.7.5.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: török adatok.....	231
5.7.5.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú török asszociációk	231
5.7.5.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében török egyetemisták körében	232
5.7.6. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: kínai adatok	234
5.7.6.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: kínai adatok	234
5.7.6.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú kínai asszociációk	234
5.7.6.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében kínai egyetemisták körében	235
5.7.7. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: Japán adatok	237
5.7.7.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: japán adatok	237
5.7.7.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú japán asszociációk	239
5.7.7.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében japán egyetemisták körében	239
5.7.8. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: Indiai adatok	241
5.7.8.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: indiai adatok	241
5.7.8.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú indiai asszociációk.....	241
5.7.8.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében indiai egyetemisták körében	242
5.7.9. A versengés szóra adott súlyozott asszociációk hasonlóságai és különbségei magyar, angol, török, kínai, japán és indiai válaszadók között	243
5.7.10. A versengés jelentésének fókuszaltsága	246
5.7.11. A versengés jelentésének különbségei a hat összehasonlított csoportban ...	247
5.7.11.1. A versengés területei.....	248
5.7.11.2. A versengés motivációs aspektusa.....	248
5.7.11.3. A versengés eredménye	249
5.7.11.4. A versengés érzelmi töltete	249

5.7.11.5. A versengés evolúciós jelentősége.....	251
5.7.11.6. A versengés feltételei (képességek, szereplők) és a versengés szinonimái és erkölce	251
5.7.12. Nemi különbségek a versengés jelentésében	252
5.7.12.1. A nemi különbségek a teljes mintát tekintve	252
5.7.12.2. Az egyes kategóriákon belüli országonkénti nemi különbségek	253
5.8. Eredmények összefoglalása és megbeszélése	255
5.8.1. A versengés fogalmának „univerzális” vonásai.....	256
5.8.2. A versengés fogalmának kulturális különbségei.....	257
5.8.2.1. A versengés szubjektív jelentése a magyar csoportban	258
5.8.2.2. A versengés szubjektív jelentése az angol csoportban	260
5.8.2.3. A versengés szubjektív jelentése a török csoportban.....	262
5.8.2.4. A versengés szubjektív jelentése a kínai csoportban	263
5.8.2.5. A versengés szubjektív jelentése a japán csoportban	265
5.8.2.6. Kína és Japán: az Asszociatív Csoport Analízis technika tükrében	266
5.8.2.7. A versengés szubjektív jelentése az indiai csoportban	267
5.8.3. A gazdasági fejlettség és fejlődés valamint a versengés szubjektív jelentésének lehetséges összefüggései	268
5.8.4. A versengés jelentése az individualizmus – kollektívizmus, független és kölcsönösen függő szelfkonstrukció dimenziók mentén	271
5.8.5. A versengés fogalma és jelentése különböző módszerek tükrében	272
5.8.5.1. Szociális reprezentáció és Asszociatív Csoport Analízis Technika.....	272
5.8.5.2. Nyílt kérdéses kérdőívekre adott válaszok tartalomelemzése és az Asszociatív Csoport Analízis Technika	272
5.8.6. A versengés fogalmának nemi különbségei a kulturális különbségek tükrében	275
5.9. Az AGA módszer lehetőségei a kulturális összehasonlító kutatásban	278
5.10. A vizsgálat korlátai	279
6. FEJEZET.....	281
A GYŐZELEM ÉS VESZTÉS PSZICHOLÓGIÁJA	281
6.1. Bevezetés	281
6.2. A győzelem és a vesztes evolúciós pszichológiai megközelítése	282
6.3. A győzelem és a vesztes neuropszichológiája és pszicho-biológiája	283
6.4. A győzelem és vesztes feldolgozását befolyásoló pszichológiai tényezők	287
6.5. A győzelem és vesztes emocionális következményei.....	290
6.6. Győzelem és vesztes és a társas közeg reakciói.....	294
6.7. A győzelem és vesztes a gyermekkorban	295
6.8. A győzelem és vesztes átélésének kulturális különbségei	297
7. FEJEZET.....	302
MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK MEGKÜZDÉSE A GYŐZELEMMEL ÉS A VESZTÉSEL	302
7.1. Győzelem és vesztes a serdülőkorban.....	302
7.2. A jelen vizsgálat célja	304
7.3. Vizsgálati módszer.....	304
7.4. Résztevők.....	306
7.5. Eredmények	307
7.5.1. Versengéshez fűződő személyes viszony és mások percepciójának a megítélése	307
7.5.2. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók.....	308
7.5.3. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók	310

7.5.4. A győzelem iránti attitűd és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók értelmezése	313
7.5.5. A győzelemre adott viselkedéses válaszok	313
7.5.6. A győzelemre adott érzelmi reakciók összefüggése a győzelem fontosságával, valamint az interperszonális környezet győzelemre adott reakcióival	313
7.5.7. A győzelemre adott érzelmi reakciók és a győzelem utáni viselkedés összefüggései	314
7.5.8. A vesztesre adott viselkedéses válaszok	316
7.5.9 A vesztesre adott viselkedéses válaszok és az érzelmi reakciók összefüggése	316
7.5.10. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggései	319
7.5.11. A győzelemmel és vesztesrel kapcsolatos érzelmek időtartama	320
7.5.12. A versengési társaknak tulajdonított szerepek	321
7.5.13. A versengési partner szerepe és a személyes versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának az összefüggése	323
7.5.14. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók és a személyes versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának az összefüggése	323
7.5.15. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók összefüggése a társas kíváncsisággal	325
7.5.16. Nemi különbségek a győzelem és a vesztes kezelésében magyar középiskolásoknál	326
7.5.16.1. Nemi különbségek a győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciókban	326
7.5.16.2. Nemi különbségek a győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakciókban	326
7.5.17. Intézményi különbségek a győzelem és vesztes kezelésében magyar középiskolásoknál	327
7.5.17.1. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakciók intézmények közötti különbségei	328
7.5.17.2. A győzelemre és a vesztesre adott interperszonális és viselkedéses reakciók intézmények közötti különbségei	329
7.5.17.3. A versengési partner szerepe intézmények szerint	329
7.6. A magyar középiskolások győzelemre és vesztesre adott reakcióit kutató vizsgálat eredményeinek összefoglalása és megvitatása	329
8. FEJEZET	339
MAGYAR EGYETEMISTÁK MEGKÜZDÉSE A GYŐZELEMMEL ÉS A VESZTÉSSSEL	339
8.1. A vizsgálat célja	339
8.2. Résztvevők	341
8.3. Vizsgálati módszer	342
8.4. Eredmények	342
8.4.1. A versengéshez fűződő személyes viszony és mások percepciójának a megítélése	342
8.4.2. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók	342
8.4.3. A vesztesrel kapcsolatos érzelmi reakciók	344
8.4.4. A győzelem iránti attitűd és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók	347
8.4.5. A győzelemre adott érzelmi reakciók összefüggése a győzelem fontosságával, valamint az interperszonális környezet győzelemre adott reakcióival	347

8.4.6. A győzelemre adott érzelmi reakciók és a győzelem utáni viselkedés összefüggései	348
8.4.7. A vesztesre adott érzelmi reakciók és a vesztes követő viselkedés összefüggései magyar egyetemistáknál	350
8.2.8. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggései	354
8.2.9. A győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók összefüggései	355
8.2.10. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek időtartama	355
8.2.11. A versengési társaknak tulajdonított szerepek	356
8.2.12. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók és a személyes versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának az összefüggése	359
8.2.13. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók összefüggése a társas kíváncsisággal	361
8.2.14. Nemi különbségek a győzelem és a vesztes kezelésében magyar egyetemistáknál.....	362
8.2.14.1. Nemi különbségek a győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciókban magyar egyetemistáknál.....	362
8.2.14.2. Nemi különbségek a győzelemre adott társas reakciók és a győzelem fontossága tételekben magyar egyetemistáknál	364
8.2.14.3. Nemi különbségek a győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakciókban magyar egyetemistáknál	364
8.2.15. Az egyetem helye és a születési hely szerinti különbségek a győzelem és vesztes kezelésében magyar egyetemistáknál.....	365
8.2.15.1. Az egyetem helye és a születési hely szerinti különbségek a győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakciókban magyar egyetemistáknál	365
8.2.15.2. A győzelemre és a vesztesre adott interperszonális és viselkedéses reakciók az egyetem helye és születési hely szerint	368
8.2.15.3. A versengési partnernek tulajdonított szerep az egyetem helye és a születési hely szerint	370
8.3. Az eredmények összefoglalása és megbeszélése	371
9. FEJEZET	380
MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK ÉS MAGYAR EGYETEMISTÁK GYŐZELEMMEL ÉS VESZTÉSSEL VALÓ MEGKÜZDÉSÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE	380
9.1 Az összehasonlító elemzés mintája.....	380
9.2. Eredmények	381
9.2.1. A versengéshez fűződő személyes viszony és mások percepciójának a megítélése magyar középiskolások és egyetemisták esetében: összehasonlítás	381
9.2.2. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciók összehasonlítása magyar középiskolások és egyetemisták esetében.....	383
9.2.3. A győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók összehasonlítása magyar középiskolások és egyetemisták esetében.....	385
9.2.4. A győzelem fontossága és a győzelem esetén a társas környezetnek tulajdonított reakciók magyar középiskolások és egyetemisták esetében: összehasonlítás.....	387
9.2.5. A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartóssága magyar középiskolások és egyetemisták esetén: összehasonlítás.....	387
9.2.6. A versengési partnereknek tulajdonított szerep magyar középiskolások és egyetemisták esetében: összehasonlítás	388
9.2.7. Életkori és lakóhely szerinti különbségek.....	388

9.3. Összefoglalás és megbeszélés	390
10. FEJEZET	399
KÍNAI GIMNAZISTÁK MEGKÜZDÉSE A GYŐZELEMMEL ÉS A	
VESZTÉSSSEL	399
10.1. Bevezetés: kínai kulturális sajátosságok és a versengés	399
10.1.1. A verseny szerepe Kínában 1976 előtt.....	400
10.1.2. A kínai „egy gyerek politika”	401
10.1.3. Versengéskutatás Kínában 1976 után	403
10.1.4. Verseny az iskolában és verseny a gazdaságban	404
10.1.5. Kínaiak Kínán kívül és a verseny	405
10.1.6. Motiváció és versengés	407
10.1.7. Az együttműködés és a közösség szerepe.....	409
10.1.8. Individualizmus és kollektívizmus és a szelf szerepe	409
10.1.9. Nemi különbségek	411
10.2. A jelen vizsgálat célja	412
10.3. Vizsgálati módszer.....	412
10.4. Résztevők.....	413
10.5. Eredmények	413
10.5.1. A versengéshez fűződő személyes viszony: A válaszadók önmegítélése és mások percepciójának a megítélése	413
10.5.2. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók.....	415
10.5.3. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók	416
10.5.4. A győzelem iránti attitűd és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók értelmezése	418
10.5.5. A győzelemre adott érzelmi reakciók összefüggése a győzelem fontosságával, valamint az interperszonális környezet győzelemre adott reakcióival	419
10.5.6. A győzelemre adott érzelmi reakciók és a győzelem utáni viselkedés összefüggései	419
10.5.7. A veszteségre adott viselkedéses válaszok	421
10.5.8. A veszteségre adott viselkedéses válaszok és az érzelmi reakciók összefüggése kínai középiskolásoknál	422
10.5.9. A győzelemre és veszteségre adott érzelmi reakciók összefüggései	425
10.5.10. A győzelemre és veszteségre adott viselkedéses reakciók	425
10.5.11. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek időtartama	426
10.5.12. A versengési társaknak tulajdonított szerepek.....	427
10.5.13. A versengési partner szerepének összefüggése az iskolai teljesítménnyel és a személyes versengés mértékével és mások feltételezett percepciójával	427
10.5.14. A versengési társaknak tulajdonított szerep összefüggése egyéb változókkal	428
10.5.15. A győzelemre és veszteségre adott érzelmi és viselkedéses reakciók, az iskolai teljesítmény és a személyes versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának az összefüggései.....	430
10.5.16. Nemi különbségek a győzelem és a veszteség kezelésében kínai középiskolásoknál	432
10.5.16.1. Nemi különbségek a győzelemre és veszteségre adott érzelmi reakciókban	432
10.5.16.2. Nemi különbségek a győzelem fontossága és a társas környezet győzelemre adott reakcióinak tulajdonításában	433

10.5.16.3. Kínai középiskolások győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakcióiban található nemi különbségek	434
10.6. A kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott reakcióit kutató vizsgálat eredményeinek összefoglalása és megtárgyalása.....	435
10.6.1. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók és összefüggéseik	435
10.6.2. A barátságos és az ellenséges versengés mintázatai	439
10.6.3. A kínai serdülő lányok és fiúk megküzdése a győzelemmel és a veszteséssel a vizsgálat tükrében	439
10.6.4. A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés modellje kínai serdülők esetében.....	440
10.6.5. A korábbi kutatási eredmények árnyaltabb megközelítése a jelen kutatási eredmények tükrében	442
11. FEJEZET	445
A GYŐZELEMMELE ÉS A VESZTESELE VALÓ MEGKÜZDESE:.....	445
MAGYAR-KÍNAI KÖZÉPISKOLÁSOK ÖSSZEHASONLÍTÁS.....	445
11.1. Bevezetés	445
11.2. A vizsgálat célja.....	449
11.3. Minta.....	450
11.4. Eredmények	451
11.4.1. A versengéshez fűződő személyes viszony és mások percepciójának a megítélése magyar és kínai középiskolások esetében: összehasonlítás	451
11.4.2. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók összehasonlítása magyar és kínai középiskolások esetében	452
11.4.3. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók összehasonlítása magyar és kínai középiskolások esetében	456
11.4.4. A győzelem iránti attitűd és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók értelmezése: magyar és kínai középiskolások összehasonlítása	458
11.4.5. A győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók összehasonlítása magyar és kínai középiskolások esetében.....	459
11.4.6. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi és viselkedéses reakciók összefüggései	461
11.4.7. A vesztesre adott viselkedéses reakciók	462
11.4.8. A vesztesre adott érzelmi reakciók és a viselkedéses válaszok összefüggése	463
11.4.9. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggései	464
11.4.10. A győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakciók összefüggései ..	464
11.4.11. A versengési partnereknek tulajdonított szerep magyar és kínai középiskolások esetében: összehasonlítás	464
11.4.12. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók és a versengési partner szerepe.....	465
11.4.13. A vesztesre adott érzelmi reakciók és a versengési partner szerepe	465
11.4.14. A győzelemre és a vesztesre adott viselkedési reakciók és a versengési partnernek tulajdonított szerep.....	465
11.4.15. A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartóssága magyar és kínai középiskolások esetén: összehasonlítás	465
11.4.16. A versengés mértéke és a győzelemre és vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók.....	466
11.4.17. Nemi különbségek	466
11.4.17.1. A versengés mértéke	466

11.4.17.2. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciók	467
11.4.17.3. A győzelem fontossága és a győzelemre adott társas reakciók	467
11.4.17.4. A győzelemre adott viselkedéses reakciók nemi különbségei	468
11.4.17.5. A vesztesre adott viselkedéses reakciók nemi különbségei	468
11.4.17.6. A versengési társnak tulajdonított szerep nemi különbségei	469
11.4.17.7. Nemi különbségek a győzelem és vesztes érzelmeinek a tartósságában	470
11.5. Az eredmények összefoglalása és megtárgyalása	471
11.5.1. A kínai és magyar középiskolások győzelemmel és veszteséssel való megküzdésének konstruktum és funkcionális ekvivalens mintázatai	471
11.5.2. A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos megküzdés kulturális különbségei a kínai és magyar középiskolások körében	474
11.5.3. A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés és az individualizmus és kollektívizmus	478
11.5.4. A győzelem fontossága	480
11.5.5. A kínai lányok megküzdése a győzelemmel és a veszteséssel	481
11.5.6. Egykék és testvérrel rendelkezők	482
11.5.7. A kutatás limitációi	483
12. FEJEZET	484
A GYŐZELEMMELE ÉS A VESZTESELE VALÓ MEGKÜZDÉS	
PSZICHOLÓGIÁJA A VIZSGÁLATOK TÜKRÉBEN	484
BEFEJEZÉS	494
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	498
HIVATKOZÁSOK	500
ÁBRAJEGYZÉK	550
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	551
MELLÉKLETEK	560

BEVEZETÉS

A versengés biológiai, társadalmi és kulturális jelenség. A jelen disszertáció két témakör találkozási pontját mutatja be: a versengés szociálpszichológiai kutatásáét és a kulturális összehasonlító pszichológiai kutatásokét, különös tekintettel a versengés értelmezésére és a győzelem és vesztes pszichológiájára. Összesen 12 fejezetből, a bevezetéből és a befejezésből áll.

Az **első fejezet** rövid összefoglalását adja a *versengéskutatás történetének* és bemutatja, hogyan változott, részben a társadalmi és politikai változások és történelmi események hatására a versengés pszichológiájának elmélete és kutatási módszertana. A fejezet történeti jellegű, bemutatja a versengés kutatásának nagyobb szakaszait, főbb paradigmáit és ezek változásait. Bemutatja, hogy a szociálpszichológiai kutatásokban a második világháború után uralkodó dichotóm felfogás a versengés és együttműködés viszonyával kapcsolatban, hogyan változott meg és miként alakult ki a versengés multidimenzionális felfogása, a konstruktív és destruktív versengési folyamatok elkülönítése, valamint az együttműködés és versengés interperszonális és csoportközi kapcsolatokon belüli összefonódásának a posztulálása.

A **második fejezet** átfogó képet ad a *magyarországi kulturális összehasonlító pszichológiai kutatásokról* az 1960-as évektől napjainkig. A fejezet rámutat arra, hogy mely korszakokban, kik és milyen típusú kérdéseket és témákat kutattak, mely országokkal való összehasonlításban, kiknek a részvételével, milyen módszerekkel és milyen eredményeket kaptak. A történeti összefoglaló egyben azt posztulálja, hogy az eddig elvégzett kutatások mennyisége és minősége miatt ma már a kulturális összehasonlító pszichológia, bár nagy késésekkel és lemaradásokkal, de önálló szubdiszciplínája a pszichológia tudományának Magyarországon. A fejezet röviden azt is összefoglalja, hogy mi az, ami a magyar résztvevőkről egy-egy pszichológiai jelenség kapcsán más nemzetek és kultúrák tagjaival való összehasonlításban megbízhatóan kiderült.

Az első két fejezetben közös, hogy mindkettő történeti és kritikai elemzése egy pszichológiai kutatásterületnek, az első a versengésnek, a második a kulturális pszichológiai kutatásoknak Magyarországon. A két fejezetben folyamatosan ütköztetődnek, illetve együtt kezelődnek a tudománytörténeti adatok egyes kutatók személyes kutatói életpályájával és a huszadik század társadalmi és politikai változásaival is. Mindkét fejezet be kívánja mutatni, hogy a kutatások miképpen mozogtak együtt szervesen ezekkel a változásokkal.

A **harmadik fejezet** a két első fejezet témaköreit kapcsolja össze és a *versengés kulturális összehasonlító pszichológiai kutatásait* tekinti át ugyancsak a huszadik század első évtizedeitől napjainkig és bemutatja, hogy a versengéskutatás uralkodó paradigmája miként határolta be a kulturális összehasonlító kutatások által feltárható ismereteket, az elméleti és módszertani korlátok miként határolták be a versengés kulturális különbségeinek a mélyebb megértését.

A **negyedik fejezetben** egy olyan *japán-magyar, a versengésre vonatkozó összehasonlító pszichológiai* kutatásról számolunk be, amely módszertanában kilép a versengéssel kapcsolatos korábbi kulturális összehasonlító vizsgálatok hagyományaiból és egy

kvalitatív kutatást mutat be, amelynek az adatait mind kvalitatív, mind kvantitatív módon elemzi. A kutatás nemcsak a versengés fogalmának a magyar és a japán konstrukcióját mutatja be, hanem egyben hozzájárulás a versengés pszichológiájának az alapvető elméleti kérdéseihez is. Eredményei megerősítik, hogy a versengés negyven éven át uralkodó elméleti paradigmája és kutatási hagyománya, amely a versengés és együttműködés dichotóm felfogásán alapult, helytelen volt.

Az **ötödik fejezet** egy egészen más módszerrel, a kvalitatív és kvantitatív módszertant ötvöző Asszociatív Csoportanalízis Technikával (AGA, Szalay és Deese, 1978) végzett vizsgálatot mutat be. A vizsgálat a versengés fogalmának kulturálisan meghatározott szubjektív jelentését kívánja feltárni. Magyarország és Japán mellett négy újabb országra terjed ki: két újabb európai országra, Nagy-Britanniára és Törökországra, valamint két újabb ázsiai országra, Indiára és Kínára. A vizsgálat arra is választ kíván kapni, hogy különbözik-e a versengésnek tulajdonított jelentés az egyes országok gazdasági versenyképessége függvényében illetve, hogy eltérő szubjektív jelentést tulajdonítanak-e a versengésnek a férfiak és a nők és ez mennyiben változik országonként/kultúránként.

A disszertáció további fejezetei a győzelem és vesztes pszichológiájának szentelődnek.

A **hatodik fejezet** a versengés jelentésében minden vizsgált országban jelentős szerepet játszó *győzelem és vesztes pszichológiájával* kapcsolatos tudományos ismereteket foglalja össze, az evolúciós biológiától a neuropszichológiai és pszichoneuroendokrinológiai vizsgálatokon át a személyiség és kulturális összehasonlító kutatásokig.

A **hetedik fejezet** a *győzelemmel és veszteséssel való megküzdésre vonatkozó, magyar középiskolásokkal* végzett zárt kérdőíves kutatást mutatja be, kitér a nemek közötti különbségekre és megvizsgálja azt is, hogy eltér-e a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés a magas és az alacsony tanulmányi teljesítményű középiskolák diákjai között.

A **nyolcadik fejezet** a *győzelemmel és veszteséssel való megküzdést* egy másik korosztály, a felnőttkor küszöbén álló *egyetemista korosztály* körében mutatja be. Ugyancsak kitér a nemi különbségekre valamint arra is, hogy milyen megküzdésbeli sajátosságai vannak a Budapesten és a vidéken tanuló egyetemistáknak, illetve a Budapesten és a vidéken született egyetemistáknak

A **kilencedik fejezet** összehasonlítja a *középiskolás (serdülő) és az egyetemista (felnőttkor küszöbén álló) csoport győzelemmel és veszteséssel való megküzdésének* jellegzetességeit. Mivel a két különböző korosztályhoz tartozó magyar csoporttal végzett vizsgálat igazolni látszott azt a kiinduló feltevést, hogy vannak a versengésbeli győzelem és vesztes kezelésének olyan emocionális és viselkedéses mintázatai, amelyek mindkét korosztályban megjelennek, és azonos struktúrába illeszkednek, ezért felvázolja a Győzelemmel és a Veszteséssel Való Megküzdés Pszichológiai Modelljét.

A **tizedik fejezet** a magyar középiskolásokkal és egyetemistákkal végzett, a *győzelemmel és a veszteséssel való megküzdésre vonatkozó vizsgálat kínai középiskolásokkal* történt megismétlésének az eredményeit mutatja be. A kínai serdülők egy nagyon dinamikus gazdasági fejlődést mutató, szocialista piacgazdasággal és nagyon intenzív versengéssel jellemezhető országban növekednek, ahol egyékeként nagyon jelentős szülői elvárásoknak kell megfelelniük. A fejezetben bemutatott kutatás feltárja, hogy milyen győzelemmel és

vesztéssel való érzelmi és viselkedési mintázatok találhatók a kínai középiskolásoknál és bemutatja ezek nemi különbségeit is.

A **tizenegyedik fejezet** összehasonlítja a magyar és a kínai középiskolások győzelemmel és veszteséssel való megküzdésének jellegzetességeit és feltárja azok megegyező és kulturálisan eltérő vonásait. Az eredményeket nemenként is összehasonlítja.

A **tizenkettedik fejezet** összegzi a győzelemmel és veszteséssel való megküzdésre vonatkozó három vizsgálat és két összehasonlító elemzés eredményeit és kísérletet tesz a *győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés általános pszichológiai modelljének a felállítására*, amelyhez képest, és amelynek mentén az életkori, nemi, szocio-ökonómiai és kulturális különbségek vizsgálhatók és értelmezhetők. A fejezet felvázolja a győzelem és veszteség pszichológiájának a jövőbeni lehetséges kutatási kérdéseit és feladatait is.

A **befejezés** röviden összefoglalja a disszertáció legfőbb tematikáit és azt, hogy az egyes vizsgálatokból nyert eredmények milyen módon járulnak hozzá a versengés, a győzelem és a veszteség univerzális és kulturálisan eltérő jellegzetességeinek a megértéséhez.

1. FEJEZET

PARADIGMAVÁLTÁS A VERSENGÉSKUTATÁSBAN¹

A disszertáció első, egyben bevezető fejezete a versengés pszichológiai fogalmának az alakulásával foglalkozik, és azt kívánja bemutatni, hogy a versengésfogalom második világháború után történő „stigmatizálása” miként hátráltatta és nehezítette meg a jelenség elmélyültebb kutatását és működésmódjának megértését. Azt kívánja, a versengés témáján keresztül demonstrálni, hogy politikai és ideológiai megfontolások és motivációk miként irányítják egy jelenség kutatására a figyelmet, és egyben hogyan akadályozhatják annak előítélet-mentes, tudományos megismerését. Azt is bemutatja, hogy miként határozza meg egy kiváló és nagy tekintélyű kutató munkássága egy adott kutatási terület vezető és többségi paradigmáját, és miként eredményez vele szinte kizárólag konszenzusban lévő kutatási eredményeket, és hogyan jelennek meg egy paradigmaváltás eredményeképpen azok a kutatási adatok, amelyek már korábban is meglévő, de tudományosan nem elismert eredményeket igazolnak.

A versengéssel kapcsolatos kutatás szorosan összefüggött a szociálpszichológia, mint a viselkedéstudományok egyik komplex területe fejlődésével és az éppen uralkodó, és a téma szempontjából releváns, szociálpszichológiai elméletekkel. Ahogyan a szociálpszichológia feltevései változtak – gyakran a pszichológia szélesebb területén történő változásokat tükrözve –, úgy változott a versengés kutatása is. Pepitone (1980) is hangsúlyozta, hogy a versengéssel kapcsolatosan felhalmozódott kutatási szakirodalom megértéséhez és értékeléséhez ismerni kell a szélesebb szociálpszichológiai kereteket, a domináns társadalmpolitikai eseményeket és az uralkodó társadalmi értékrendszert.

Csepeli György az általa szerkesztett *A kísérleti társadalomlélektan főárama* című, 1981-ben a Gondolat Könyvkiadónál megjelent könyve bevezetőjében azt írja: »A társadalomtudományi megismerés sosem függetleníthető azoktól az érdekvizonyoktól, amelyek a kutatót és a kutatást meghatározzák. A társadalomtudományi megismerés végső soron eszméket termel, és ezek korántsem lebecsülhető szerepet játszanak a társadalmi folyamatok menetének megszabásában, és „anyagi erővé” válva mind a változás, mind a változatlanosság esélyeit jelentősen fokozhatják vagy hátráltathatják.« (Csepeli, 1981. 7. old.)

Amikor az előítélet jelenségére utalunk a versengéskutatás történetének kapcsán, akkor a jelenség jellemzőiről kialakított erőteljesen negatív megítélésre és negatív, tudományosnak nevezett „sztereotípiákra” és „hiedelmekre” gondolunk. Egy olyan, a versengés jelenségének meghatározott definíciójából következő kategorizációt tételezünk, amely aztán minden versengési jelenséget válogatás és finomabb árnyalatok nélkül egyformának tekint, és a csoportba sorolás folyamatainak megfelelően a különbségeket összemosza, míg más jelenségekkel összehasonlítva, így pl. az együttműködéssel, a különbségeket kiélezi. Az ebben a paradigmában működő kutatók úgy gyűjtötték az információt (olyan kutatási paradigmát és módszereket alkalmaztak) amelyek a már kialakult hiedelmek fenntartását és megerősítését szolgálták, nem pedig azok

¹ A jelen fejezet átdolgozott és kibővített változata a következő publikációnak: Fülöp, M. (2008) Paradigmaváltás a versengéskutatásban. *Pszichológia*. 28.(2) 113-140.

megcáfolását. A versengést nem leíró módon és funkcionális alapon közelítették meg, mint az evolúciós biológiában (szüksős erőforrások megszerzése pl. Keller, 1992) vagy a közgazdaságtudományban (piaci folyamatok működtetése pl. Hámori Balázs, 2008), hanem ideológiai és politikai alapon.

1.1. Morton Deutsch munkássága a versengés és együttműködés kutatása terén

A versengés kutatása és megítélése a szociálpszichológia és a neveléslélektan terén szorosan összekapcsolódik Morton Deutsch életével és munkásságával. *Személyes perspektíva a szociálpszichológia XX. századi fejlődéséről* című 1999-ben megjelent önéletrajzi jellegű írásában beszámol azokról a szellemi és élettörténeti hatásokról, amelyek meghatározták tudományos érdeklődését és az egész munkásságát átható társadalomjobbítási szándékot (Csepeli, 1981). Deutsch önéletrajzi írásában úgy jellemzi magát, mint aki már serdülőkorában politikailag radikális volt és lázadt az autoritás ellen. 17 éves korában Brown (1936) *Pszichológia és társadalmi rend* (Psychology and Social Order) című könyvét olvasta, amelyben Brown megpróbálta Lewin és Marx gondolatait alkalmazni. Nagyon mély benyomást tett rá ez az írás, inspirálónak találta, mert megmutatta, hogy a társadalomtudomány hogyan tud segítséget nyújtani a kor sürgető problémáinak megoldásában.

1941-ben csatlakozott a légierőhöz és navigátorként részt vett a nácizmus elleni háborúban. Bár nem volt kétsége afelől, hogy a nácik ellen folytatott háború igazságos volt, az általa okozott pusztítást a középosztálybeli, New York-i zsidó családban született Deutsch borzalmasnak találta. A háborúból visszatérve, az őt ért hatások miatt – annak ellenére, hogy korábban klinikus pszichológusnak készült, és később pszichoanalitikussá is kiképezte magát –, elsőrendű kérdéssé vált a számára az, hogy miként lehet a súlyos konfliktusokat – az értelmetlennek tartott háborúk közvetlenül destruktív konfliktusmegoldásai helyett – konstruktívan megoldani. Egy 2003-ban adott interjúban elmondja (Deutsch, 2003), hogy amikor az ENSZ megalakult, és még közeli emlék volt az atombomba ledobása Hirosimára és Nagaszakira, azon tűnődött, hogy ha az alapító államok ötös csoportja a versengés helyett az együttműködés stratégiáit alkalmazza, akkor nagyobb eséllyel kerülhető-e el egy újabb nagy háború. Ebből a kiindulópontból kezdett a versengő és kooperatív helyzetek elemzésébe, és olyan paradigma megalkotásába, amelynek révén konfliktusok esetén a gyakorlatban is kikényszeríthető a konfliktusokban is olyan együttműködési forma, amely konstruktív végkimenetelű. A valódi kihívást az jelentette számára, hogy olyan paradigmát alkosson, amelyben a kooperáció társas és egyéni haszna a szükséges mértékben felülírja a versengés egyéni és társas hasznát úgy, hogy a paradigma a gyakorlati életben is megvalósítható és alkalmazható legyen (Weltner, 2006).

Doktori tanulmányait az MIT-n (Massachusetts Institute of Technology), a Kurt Lewin vezette Csoportdinamikai Kutató Laboratóriumban kezdte meg. Lewinhez többek között az vonzotta, hogy ő volt az, aki először demonstrálta, hogy kísérleti laboratóriumban létre lehet hozni és tanulmányozni lehet csoportokat úgy, hogy azoknak közös vonásai legyenek valós csoportokkal. A Lewinnel dolgozó tanítványok, az ugyancsak világhírű szociálpszichológusokká váló White, Lippitt és Festinger hittek abban, hogy az általuk vizsgált jelenségek kutatása hozzájárulhat a társadalmi valóság megváltoztatásához. Lewin felhívta a figyelmüket az elmélet és az elméletet tesztelő kísérlet jelentőségére abban, hogy társadalmi folyamatokat jobban megértsenek és hangsúlyozta a megfelelő

elmélet hasznosságát a társadalmi gyakorlat számára. Akkoriban kevesen kutattak ezen a területen, tehát meghatározóvá vált az, amit Lewin és a háborúból visszatérő nagyon tehetséges fiatalok, akik a tanítványai lettek, feltártak.

Morton Deutsch, 1949-ben megjelent két, alapvetésnek szánt tanulmánya alapozta meg a versengés és együttműködés második világháború utáni elméletét és kísérletes tanulmányozását (Deutsch, 1949a és 1949b). Mindkét cikk a Csoportdinamikai Kutató Központ (Research Center for Group Dynamics) szellemi közegében született és doktori disszertációjának része volt. Elméleti cikkében Deutsch azt a feltevését kívánta kibontani, hogy az együttműködés alkalmasabb a konfliktusok megoldására, mint a versengés, vagyis hogy a versengés – ha a világ békéje a tét – nagyobb eséllyel teremt destruktív kimenetelű konfliktusokat, mint az együttműködés, illetve megfordítva, a világ békéje sokkal inkább biztosítható, ha olyan feltételeket teremtünk, amelyek kikényszerítik a pozitív együttműködést.

Elméleti feltevéseinek alátámasztására kísérletében azt vizsgálta, hogy miként hat a versengés és az együttműködés a csoportdinamikára. Saját tanítványai voltak a kísérlet résztvevői. Kétféle csoportot hasonlított össze: az egyik fajta csoport együttműködő, a másik fajta csoport versengő módon működött. Ahhoz, hogy a kétféle csoport valóban eltérő működésmódot válasszon, megszabott bizonyos feltételeket. A csoportok a feladatok jutalmazási (osztályozási) struktúrájában különböztek egymástól. Az együttműködő csoportok csoportszinten kaptak értékelést. Ez azt jelentette, hogy a legjobb, együttműködésben dolgozó csoport minden tagja a legjobb minősítést, tehát „A”-t kapott, a következő legjobb és együttműködésben dolgozó csoport minden tagja „B”-t, és így tovább. A másik fajta, tehát versengő csoportokban, amelyekben a feladat ugyanaz volt, és szintén együtt kellett működni, az értékelésre az egyéni teljesítmény alapján került sor. A legjobban teljesítő személy „A”-t, a következő „B”-t, a harmadik „C”-t kapott – és így tovább. Vagyis a csoport tagjai negatív kölcsönös függésbe kerültek egymással, hiszen bármilyen jól teljesítettek is a csoporttagok, csak egyikük kaphatta meg a legjobb jegyet. Az értékelés szempontjából a kooperatív csoportokban inkább az egalitáriánus, míg a versengő csoportokban inkább a meritokratikus, vagyis érdemalapú elv érvényesült (Weltner, 2006).

A kétféle kísérleti elrendezésben természetesen eltérő módon alakultak az interperszonális viszonyok. A kooperatív csoportban a tagok között pozitív függés volt, jól együttműködtek. Nyitottan és őszintén kommunikáltak. Bizalmi viszonyt alakítottak ki egymással. Mindegyikük számára fontos volt, hogy egymást ösztönözzék és hozzásegítsék az eredményes működéshez. Ha nézeteltérések támadtak, azokat rábeszéléssel és közösen igyekeztek feloldani. A versengő csoportokban viszont negatív függés alakult ki, hiszen a szituáció előre meghatározott struktúrája úgy épült fel, hogy csak egy valaki érhetne el a legjobb, a második legjobb, a harmadik legjobb stb. eredményt, vagyis mindenki mindenkivel versengésben volt. Az egymás közötti kommunikáció gyakorlatilag nem működött. A csoport tagjai nem adtak egymásnak hasznos, használható információkat, és ebből sok nézeteltérés is származott. A gyanakvás és bizalomhiány jóval erősebb volt, mint a kooperatív csoportokban. Mindenki magának akarta a szükséges forrásanyagot, illetve arra törekedett, hogy a másiknak minél kevesebb jusson belőle (Weltner, 2006).

Deutsch alapkísérlete (1949b) a versengést 0-összegű játszmaként konceptualizálta, amelyben az egyik fél nyeresége szükségképpen a másik fél veszteségével járt együtt, a

felek között a célok konfliktusa alakult ki: ha az egyik fél közelített a célhoz, a másik fél távolabbra került tőle. Tehát hipotetikusán kizárta a vegyes helyzeteket, vagyis amikor mindkét fajta kölcsönös függés együtt van jelen, vagy azt a lehetőséget, hogy a versengés során a versengő felek mindegyike közelíthet a céljához (például, ha ez a cél az önfejlődés, a képességek felmérése, vagy valaminek az elsajátítása). A kísérleti leírásban szerepelt ugyan, de soha nem kapott igazán teoretikus hangsúlyt az, hogy az együttműködő csoportok amúgy egymással versengtek, vagyis a csoporton belüli együttműködés valójában csoportközi versengéssel társult: a kísérletben szereplő öt csoport közül egyedül csak a legjobban teljesítő csoport tagjai kaphattak kitüntetéses jegyet a tanulmányi periódus végén.

Az értékelés karaktere mind az egyéni, mind a csoportjutalmazásos helyzetben azonos volt, a teljesítmény nem egy standardhoz viszonyítva értékelődött, hanem egymáshoz viszonyítva, vagyis lehetséges volt, hogy a második és harmadik legjobb csoport teljesítménye csak egészen minimálisan különbözött az elsőtől, mégis csak B és C jegyet kaphattak, mert az osztályozás alapja a rangsor és nem a tényleges teljesítmény mértéke volt. Valójában tehát a csoportok között kemény és intenzív versengés alakult ki, hasonlóan az egyénekhez, és ebben a versengésben esélye sem lett volna egy csoportnak nyerni, ha nem szorosan együttműködő módon viselkedik, vagyis az együttműködés egy más szinten a versengést szolgálta, a kétféle motiváció együtt és egymásba fonódva hatott. A versengés jellege úgy különbözött egymástól, mint az egyéni és a csapatsportok esetén. Bár senki nem vonja kétségbe, hogy egy csapatsport esetén a csapat tagja számára a versengés legalább olyan erős motívum, mint az együttműködés, a sportokhoz hasonlóan felépített értékelési/jutalmazási struktúrának ezt a vonását Deutsch egyetlen írásában sem emelte ki.

Deutsch a versengést és a konfliktust lényegében szinonimaként kezelte, és a konfliktus fogalmát negatívnak tartotta, amely kapcsolatban áll a háborúval, az erőszakkal, a pszichopatológiával. Mindazok a tudósok, akiket szellemi elődjeinek tartott, így Darwin, Marx és Freud a konfliktus destruktív, versengő jellegét hangsúlyozták (Deutsch, 1990). Amikor Deutsch 1963-ban a Columbia Egyetem Teachers College-ába került, akkor a versengés-együttműködés kutatást átnevezte konfliktuskutatásokká. A kérdés: milyen feltételek vezetnek az együttműködéshez és a versengéshez, átalakult azzá, hogy milyen feltételek vezetnek egy konfliktus konstruktív (együttműködő) vagy destruktív (versengő) megoldásához (Deutsch, 1973).

Az USA-ban ebben az időszakban, a hatvanas években, ölték meg a Kennedy fivéreket (1963, 1968) és Martin Luther Kinget (1968). Elkezdődött a vietnámi háború (1965), kialakult az új baloldal, egyetemi lázadások voltak (1968) stb. A hatvanas évekre az is nyilvánvaló lett, hogy a két nagyhatalom között a nullaösszegű játszmának a kölcsönös megsemmisülés lehet a vége, és a nagy gazdasági világválság után talpra álló amerikai gazdaságban újra felmerült, hogy a piacgazdaság nem tud választ adni számos égető társadalmi problémára (Csepeli, 1981). Ebben az időszakban Deutschot mint az háborúval és a békével foglalkozó egyik legfontosabb pszichológust tartották számon. Meghívták a szovjet-amerikai kapcsolatok tárgyalásaira, az ENSZ-be, egyik szerkesztője volt *A harmadik világháború megelőzése* című kiadványnak (Deutsch, 1962 idézve Deutsch, 1999). 1960-ban *A háború pszichológiai alternatívái* címmel tartott elnöki előadást a társadalmi kérdések pszichológiai tanulmányozására alakult Society for the Psychological Study of Social Issues konferenciáján (Deutsch, 1999). Természetesen a versengéssel szemben az együttműködést tartotta az egyetlen alternatívának a társadalom jobbítására.

1963 és 1973 között zajlott a versengés-együtműködés kérdését játékelméleti szempontból közelítő legtöbb kutatás is. Ezek a kutatások is nagyon konkrét társadalmi-politikai kérdésből indultak ki: a hidegháborús időszak konfliktusainak megoldását keresték (Csepeli, 1981). Deutsch 0-összegű játszmáival szemben a játékelmélet kutatói ún. kevert motívumú helyzeteket használtak (pl. Komorita, 1965; Nemeth, 1972; Wrightsman és mtsai, 1972). Ez hatással volt Deutschra is, és a konfliktuskezelés kapcsán leírta, hogy például az alkudozásban a felek mind az együtműködésre, mind a versengésre motiváltak (Deutsch, 1973).

Morton Deutsch voltaképpen a két 1949-es cikkével alapozta meg mindazokat a kutatásokat, amelyek ezektől az évektől az 1990-es évekig a versengéssel és együtműködéssel, a kooperatív tanulással (olyan kiscsoportokban történő tanulás, amelyekben az eredmény a tagok együttes produkcióján alapul, ahol ezért a tagok egymástól kölcsönös függenek, a felelősség megosztott és a jutalmakban mindenki egyenlő arányban részesül, Horváth, 1994), az együtműködés elveivel és megvalósításával, a versengés kiiktatásával foglalkoztak, és valósággal elárasztották az amerikai oktatással kapcsolatos szakirodalmat.

Azzal, hogy a Columbia Egyetem Teachers' College-ában kapott állást, Deutsch jobban megvalósíthatónak látta azt, hogy kutatási eredményei átkerüljenek a gyakorlatba és valóban formálják a társadalmat. Itt kezdett aktívan kutatni a David és Roger Johnson kutató páros (Johnson és Johnson, 1974, 1975, 1979), akik közül David Johnson Morton Deutsch doktori hallgatója volt. Munkájukat természetesen Deutsch (1949ab) együtműködés és versengés kutatásai inspirálták. Legfőbb törekvésük az volt, hogy bebizonyítsák a versengés destruktív hatását a gyermeki fejlődésre (Pepitone, 1980), és bemutassák az együtműködés fölényét az oktatási környezetben. Munkájukat sok száz kutatás követte, amelyek eredménye egybecsengett az eredeti Deutsch kísérlettel. A Johnson szerzőpárossal párhuzamosan a hetvenes években Slavin (1978) és Aronson (1978) vezették a kooperatív tanulási technikák kutatását. Aronson (1978) a mozaikmódszerrel elsősorban az iskolai osztályon belüli kölcsönös megbecsülésen alapuló kapcsolatokat akarta fejleszteni, a versengést előnytelennek tekintette a hátrányos helyzetű diákok esetében. Slavin (1977), aki a versengés és együtműködés, valamint az egyéni feladatmegoldás hatásait kutatta, viszont erősen hangsúlyozta, hogy nincs egyetlen valós bizonyíték sem arra, hogy a kooperatív jutalmazási struktúra során jobb az akadémikus értelemben vett tanulás, arra viszont sok bizonyíték van, hogy ha a versengés során növekszik az egyéni teljesítmény, akkor az erősebb növekedés, mint ha ugyanez kooperatív közegben történik. Cikkében Slavin azt hangsúlyozta, hogy szükség van arra, hogy olyan kutatások jöjjenek létre, amelyek nem ideologikus alapon közelítenek a különböző jutalmazási struktúrák teljesítményre gyakorolt hatásához, hanem tudományosan. Az ellentmondó eredmények hatására 1979-ben Deutsch az *American Psychologist* hasábjain így fogalmazott *„elkerülhetetlennek látszik a következtetés, hogy egyik rendszer sem növeli jobban az intrinzik motivációt mint a másik: a feladat kíváncsi, a helyzeti meghatározók, a kulturális értékek és a személyiségtulajdonságok az egyént különbözőképpen teszik válaszkésszé az együtműködésre és a versengésre.”* (Deutsch, 1979, 398.old.) E megállapítása ellenére a nyolcvanas évekre David és Roger Johnson munkái és nézetei lényegében egyeduralkodóvá váltak az amerikai és nemzetközi akadémikus pedagógiai pszichológia területén (Johnson & Johnson, 1989).

Deutsch 1986-ban javasolta egy olyan központ létrehozását a Columbia Egyetemen (The International Center for Cooperation and Conflict Resolution), amely közvetlenül azon dolgozik, hogy a versengésre és együttműködésre vonatkozó kutatási eredményeket bevigye a pedagógiai gyakorlatba. A kooperatív, versengő és individuális tanulási környezet teljesítményre és interperszonális kapcsolatokra gyakorolt hatását feltáró pedagógiai pszichológiai kutatások többnyire rövid-távú laboratóriumi jellegű kísérletek voltak. Érthető módon a pozitív eredményt mutató kísérletek eredményeit a való életben is szeretnék volna bizonyítani. Ez azonban a nyolcvanas évek végén ellenállásba ütközött mind a kutatási pénzeket nyújtó alapítványok, mind az iskolák részéről. A Center nem kapott rendszeres támogatást, és a jó színvonalú New York-i iskolák – ahol David és Roger Johnsonnal együtt a kooperatív tanulást akarták bevezetni – akkor már nem voltak partnerek, amikor kiderült, hogy elsősorban nem a tanulmányi teljesítmény emelése érdekli a kutatókat (amely az iskolát versenyképesebbé tette volna), hanem inkább a szociális készségek és a pszichés egészség. Ahogy az egyik oktatási felügyelő elmagyarázta, az Oktatási Testület politikai attitűdje jobboldali volt. Azok az iskolák, amelyek végül befogadták a programot és a kutatást, olyan belvárosi iskolák voltak, ahol a tanulók nagyon szegény családokból kerültek ki, ahol nem a kiemelkedő és magas iskolai teljesítmény volt az elsődleges cél, hanem a magatartási problémák csökkentése. Ahogyan Deutsch (1999) írja, nagyon rossz anyagi körülmények között dolgozó, agyonterhelt pedagógusokkal dolgoztak, és kutatási körülményeik kevésbé feleltek meg az általa megszokott laboratóriumi kísérlet tudományos kritériumainak. A kooperatív konfliktusmegoldó program szociális értelemben sikeres volt: a diákok jobban tudták az indulataikat és a konfliktusokat kezelni, jobban elfogadták a másságot, és az iskolában együttműködőbb lett az atmoszféra. A kooperatív tanulás tanulmányi teljesítményre gyakorolt hatása azonban csak közvetettnek volt mondható.

A versengés-együttműködés kutatása és a konfliktuskutatás témakörei után Deutsch az igazságosság kérdéseivel kezdett foglalkozni. Baloldali, marxista felfogása és zsidó származása befolyásolta az igazságos és méltányos elosztással kapcsolatos kutatásait is. Az érdemeken alapuló, meritokratikus elosztást a versengéssel hozta kapcsolatba, és igazságtalannak tartotta. A meritokratizmus elve – Deutsch (1999) szerint – összekapcsolódott a szociáldarwinizmus gondolataival, azzal az ideológiával, amely intellektuális alapot szolgáltatott a rasszizmus, szexizmus, osztály felsőbbrendűség és háború számára. A szociáldarwinizmus a „legrátermettebb túlélése” elvét alkalmazta a különböző társadalmi csoportok kapcsolatára, osztályokra, nemzetekre és fajokra. Az ilyen evolúciós gondolkodás olyan erős volt, hogy olyan gondolatok íródtak le, mint: *„áldottak legyenek az erősek, mert ők uralkodni fognak a gyengéken”* (Banton, 1967, p.48.) A szociáldarwinisták úgy vélték, hogy a gazdagok és az erősek helyzetüket a természetes szelekciónak köszönhetik és ezért biológiailag magasabb rendűnek tekintették őket. Mikor Deutsch csatlakozott Lewin laboratóriumához a versengés-együttműködés mellett az előítéleteket tanulmányozta és a feketékkel kapcsolatos előítéletek vizsgálata során meggyőződésévé vált, hogy a meritokrácia nem kedvez a gyengéknek. A hetvenes évek elején kezdett az igazságossággal foglalkozni, és rájött, hogy az együttműködés és versengés nem más, mint különböző elosztási formák: az egyenlőségelven alapuló (egalitáriánus) elosztást együttműködőnek, a meritokratikus elosztást viszont versengőnek tekintette.

Deutsch versengésellenességét ő maga azzal is magyarázta, hogy az USA erősen individualista „hiperversengő” társadalom. Karen Horney 1937-ben kiadott *A neurotikus személyiség napjainkban* (Horney, 2004) című könyve a narcisztikus, önérdelmet követő,

ellenséges, agresszív versengőt írja le. Christopher Lasch (1996) az *Önimádat társadalma* vagy Bellah és mtsai (1985) *A szív szokásai: Individualizmus és elkötelezettség az amerikai életben* című könyvükben ugyancsak ezt az embertípust írták le versengőként. Rich & De Vitis (1992) szerint az amerikai társadalom tagjai státusz- előrejutás- és sikerorientáltak. Az amerikai társadalomban Deutsch (1990) szerint is a legfőbb morális érték az individualista, magányos, önmagára támaszkodó, vállalkozó kedvű egyén, aki menekül a közösség és csoport elnyomó kényszereitől és szabadon követi saját céljait egy olyan környezetben, amely állandóan bővülő lehetőségeket nyújt azoknak, akik a legrátermettebbek. Szerinte ez a képzet befolyásolta a leginkább az amerikai szociálpszichológiát, amely erősebben koncentrált arra, hogy mi történik az izolált emberek fejében, és figyelmen kívül hagyta azt a társadalmi valóságot, amelyben a vizsgált személyek éltek. A szocialista értékrendszer ezzel szemben – vélte – az embert „társas állatnak” tekinti, akinek a természetét meghatározza az, hogy az emberek miként viszonyulnak egymáshoz egy adott közösségben. A szocialista emberkép egy olyan embert posztulál, aki egy közös cél érdekében szabadon kooperál másokkal, mert közösen kontrollálják a termelőeszközöket és közösen osztják el a kollektív munka jutalmát. A kapitalizmus a versengő, a szocializmus az együttműködő emberképet tekinti ideálnak.

A baloldali, szocialista ideológia és elhivatottság Muzafer Sherifre, a versengéssel foglalkozó, másik nagy hatású kutatóra is jellemző volt. A marxizmus által befolyásolt szocialista idealizmusát a kapitalizmus és a vallás erős ellenzése és a társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek megszüntetése jellemezte (Kagitcibasi, 2006). Ezt a törekvését – akárcsak Deutsch esetében – saját élettörténete is megalapozta. Törökországban született és gyermekkorában súlyos etnikai harcokat és konfliktusokat élt át. Társadalomtudósként ezek lehetséges megelőzésén és megoldásán dolgozott. Bár először azt kutatta, hogy milyen módon alakulnak ki a viselkedésre vonatkozó normák az emberi csoportokban, ezt a csoportközi kapcsolatokra vonatkozó terep kísérletei követték 1949 és 1954 között (Sherif és mtsai, 1954/ 1961). A 11-12 éves fehér, középosztálybeli fiúkkal folytatott kísérletek arra keresték a választ, hogy mitől alakulnak ki és mivel szüntethetők meg a csoportközi konfliktusok. Sherif, akárcsak kollégája, Deutsch, a konfliktust olyan versengéssel idézte elő, amelyben az egyik csoport csak a másik kifejezett kárára győzhetett. Az így keletkező konfliktus megszüntetését egy fölérendelt célért való együttműködésben fogalmazta meg. A versengés kérdéséhez Sherif is egész kutatómunkája során ideologikusan közelített, azt kizárólag mint destruktív, agresszív konfliktusokat eredményező folyamatot értelmezte. Az intellektuális/ideologikus torzítás abban állt, hogy a kísérlet során, mindent megtett, hogy mai ismereteink alapján destruktív versengést hozzon létre (pl. igazságtalan versenyszabályok), majd nem azt állapította meg, hogy a destruktív versengés destrukcióhoz vezet (pl. erőszakhoz a csoportok között), hanem azt, hogy a versengés per se destrukcióhoz vezet és erőszakot eredményez.

Érdekes módon a két kutató, Morton Deutsch és Muzafer Sherif, de maga a szociálpszichológiai szakirodalom sem ütköztette soha azt, hogy miközben Deutsch meghatározó 1949-es kísérletében az együttműködő feltétel esetén a csoportok egymást kizáró célokkal jellemezhető versengésben voltak egymással, mégsem alakult ki destruktív versengés a csoportok között, Sherif kísérletében viszont igen. Nem gondolkodtak el azon, hogy elégséges-e azt állítani Sherif kísérleteinek tanulságaként, hogy a csoportközi versengés erőszakos konfliktushoz vezet, vagy ahhoz, hogy a versengés ezt eredményezze bizonyos szituatív feltételeknek is jelen kell lenniük. Sherif

kísérlete esetén az igazságtalan szabályok, a később szabálytalanul versengő felek sűrű közvetlen érintkezésével és összezárságával jártak együtt. Deutsch soha nem számolt be arról, hogy az egymással versengő csoportok között konfliktus alakult volna ki, mert a jutalmazási struktúra világos és egyértelmű volt és a kísérletben részt vevő hallgatók a „versenyfeltételek” ismeretében egyeztek bele a kísérletbe, azt igazságosnak fogadták el, és a kutatók ezeket a feltételeket nem változtatták meg a kísérlet során, hanem betartották. Mindkét kutató pusztán azt a következtetést vonta le, hogy az egymással ellentétes célokkal jellemezhető kölcsönösen függő versengési helyzetek konfliktushoz és esetenként erőszakhoz vezetnek, megelégedve arról, hogy Deutsch esetében a csoporttagok közötti kooperációval jellemezhető csoportok közben egymást kizáró és kölcsönösen függő célstruktúrában versenyben álltak egymással és nem kerültek konfliktusba! Az ötvenes évek hidegháborús hangulatában az egymással versengő csoportok békés vetélkedésének lehetősége politikailag nem volt diskurzus tárgya és nem is volt feltétlenül realitás.

A versengés évtizedeken keresztül, mint kiiktatandó jelenség volt jelen az amerikai szociálpszichológiai és neveléslélektani gondolkodásban. Ideológiai jellegű megítélését erősítette Alfie Kohn is, akinek *Nem kérünk a versenyből* (*No Contest*) című, 1986-ban publikált könyve (Kohn, 1986) nemzeti „bestseller” lett a baloldali amerikai társadalomtudósok között. Míg Deutsch és Sherif kísérleti szociálpszichológus, társadalomtudós, addig Alfie Kohn esszéista. A könyv bevezetőjében leírja, hogy a Harvard Egyetem könyvtárában gyűjtötte össze a könyv megírásához az anyagot, de ezt csak azért tudta megtenni, mert összetévesztették valakivel – neki nem járt volna a könyvtári belépő.

Kohn azt írja, hogy az USA-ban a versengéssel kapcsolatosan két álláspontot ismernek el: a konzervatív nézetet, amely lelkes híve a versengésnek, és a liberálist, amely szerint a túlzott versengés nem kívánatos, de ha megfelelő keretek között zajlik, akkor lehet produktív, és élvezetes és motiváló. Az általa képviselt álláspont azonban ennél radikálisabb, mindenfajta versengést elutasít, és az együttműködést állítja a helyébe.

Kohnnak meggyőződése, hogy a versengés nem az emberi természet elidegeníthetetlen része és nem szükségszerű velejárója az emberi életnek, hanem a társadalom által, hamis oki feltevések alapján szocializált, morálisan erősen negatív jelenség. Véleménye szerint az amerikaiak nem tudnak másban, mint versengésben gondolkodni, mert arra tréningezik őket, hogy higgyenek a versengésben. A versengés és a győzelem szükségszerűségének hite valójában kulturálisan meghatározott és az amerikai társadalom történetéből következik. Anne Strick-et idézi (1978): „*Az országunkban elsősorban Vesztesek telepedtek le: fiatalabb fiúgyerekek pénz és cím nélkül; politikai és vallási menekültek a nyomornegyedekből és a gettókból, a reménytelenségből az adósok börtönéből és az éhínségből. Minden egyes új bevándorlási hullámmal új Vesztesek jöttek. De ezek olyan vesztesek voltak, akik győzni jöttek ide. És győztek....! A győzelem volt az amerikai álmom és a végső áldás; a vesztes rémálom és megbocsáthatatlan bűn.*” (112.old.)

Kohn (1986) ebben az írásában nagyon leszűkített versengésfogalommal dolgozott, és a jelenség minden más árnyalatát és olvasatát kizárta. Elkülönített strukturális és belső szándékból fakadó versengést. Az első a társadalom által tévesen létrehozott struktúra, a második a patológiás, neurotikus személyiség megnyilvánulása. A versengő felek között egymást kölcsönösen kizáró célokat, megromlott, ellenséges, agresszív viszonyt

feltételezett. Magától értetődőnek tartotta, hogy a versengő felek a versengési folyamatban nem arra koncentrálnak, hogy jobbak legyenek, mint mások, hanem arra, hogy a másik rosszabb legyen náluk, nem a saját győzelmükben, hanem a másik veszteségében érdekeltek. Erőteljesen vallja a Thomas Hobbes-i gondolatot, hogy a versengés révén „ember embernek farkasa lesz”, a versengés az emberi moralitás deficitje (Hobbes, 1651/1999) (Hobbes, 1651/1999). Elképzelhetetlennek tartott egy olyan versengési folyamatot, amelynek pozitív vonatkozásai lehetnek. Az úgynevezett „egészséges versengés” kifejezést ellentmondásosnak tartotta. Véleménye szerint minden olyan társas helyzet, amelyben győzelem/vesztés szerepel, szükségtelen, és mások legyőzésének az igyekezete mindenkit vesztesévé tesz. Írását a versengés vehemens és indulatos kiiktatási vágya nem pedig leíró, funkcionális megközelítés jellemzi. Gondolatai azonban illusztris követőkre találnak: Noam Chomsky könyvborítón szereplő ajánló sorai szerint Kohn impresszív kritikáját adja a versengés amerikai társadalomban betöltött szerepének, gondolatgazdag és közvetlenül veszi célba azt az ideológiát, amely eltorzítja a társas életet. Carl Rogers ugyanitt gondosan kutatót témafelvetésnek nevezi a könyvet, amely megmutatja, hogy milyen téves az a feltevés, hogy a versengés elkerülhetetlen és értékes. Tekintetbe véve azt, hogy magas intellektusú társadalomtudósok kritikátlanul támogatták egy nyilvánvalóan tudománytalan, zsurnalisztikus mű gondolatait, nem magyarázható mással, mint, hogy egy ideológiai harc részének tekintették, és ezért a célért feláldozták a tudományos megközelítést.

Deutsch és követőinek erősen ideologikus alapú társadalomjobbító szándéka számos súlyos következménnyel járt a versengés tudományos kutatása számára, és évtizedekre meghatározta a versengéskutatás domináns paradigmáját.

1.2. A versengés és együttműködés szimbiózisa a szociálpszichológiában és a neveléslélektanban.

A versengéskutatás immár több mint évszázados története azt demonstrálja, hogy különböző történelmi időszakokban, különböző csoportok eltérő értékeket tulajdonítottak neki. Az, hogy Deutsch az együttműködést és a versengést a célok szempontjából ellentétes folyamatokként tételezte és kizárólag együttesen értelmezte, élesen eltért a második világháború előtti versengéssel kapcsolatos kutatásoktól. Ennek a történetet elsősorban Emmy Pepitone (1980) foglalta össze.

A versengés a kísérleti szociálpszichológiai kutatások kezdetének központi témája volt (Fülöp, 1995a,b), a terület első harminc éve csaknem szinonim a versengés kutatásával (Pepitone, 1980). Ezek az első vizsgálatok nem nyomós társadalmi kérdések megválaszolását tűzték ki célul. A legelső számon tartott kísérlet az amerikai Triplett (1897) nevéhez fűződik, aki sportolóknak abból a megfigyeléséből indult ki, hogy amikor csak önmagukkal illetve az idővel versenyeznek, akkor lényegesen alacsonyabb teljesítményt nyújtanak, mint ha önmagukkal, az idővel és egy jelenlévő tényleges versenytárral is versenyeznek.² Ezt a versenytárs által kiváltott versengési ösztönrel, a rivális hatására felszabaduló idegi energiával és extra erőfeszítéssel magyarázta. Allport (1924) a versengést minden csoportban természetesen megjelenő jelenségnek tartotta és megkülönböztette a társas facilitációt (egyének egymás mellett dolgozva, egymást látva

² Ezt a következtetést Stroebe (2012) kétségbe vonja és demonstrálja, hogy az eredeti vizsgálatban csak a részt vevők fele számára volt motiválódó a társ jelenléte, a többiekre vagy nem hatott, vagy kifejezetten csökkentette a teljesítményüket a versengés.

és hallva stimulálódnak) és a rivalizációt (a másiknál kiemelkedőbb teljesítmény, a másikon való túltevés vágya). Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy minden szociális facilitációs helyzet, természetszerűleg és minden esetben tartalmaz rivalizációs elemeket is, a kétféle pszichés jelenség/készítés együtt jellemzi a társas közegben végzett teljesítést. Allport kutatása modellül szolgált számos más, a társas jelenlét és a versengés teljesítményre gyakorolt hatásának vizsgálatára, amelyek megerősítették a versengés teljesítményre gyakorolt jótékony hatását pl. Whittemore, 1924; Travis, 1925; Dashiell, 1935. A korai kísérleti szociálpszichológusok nem vontak le eredményeikből a társadalomra nézve messzemenő következtetéseket és egyáltalán nem jutott eszükbe a versengést az együttműködéssel együtt vizsgálni, az együttműködést meg sem említik (Pepitone, 1980).

A pedagógia területén azonban már ebben a legkorábbi időben is megtörtént a versengés és együttműködés szembeállítása és a kettő társadalomban betöltött szerepével kapcsolatos állásfoglalás. John Dewey (1915) nevelésfilozófus, aki a Columbia Egyetem Teachers' College-ában dolgozott (ahol később Morton Deutsch évtizedekig), az együttműködésen alapuló iskolai közösségek fontosságát és morális fölényét hirdette. Kilpatrick (1925), aki Dewey tanítványa volt, elsőként vezette be az amerikai iskolába a projekt módszert.

Dewey nagyon kritikus volt azzal, hogy a korabeli amerikai iskolában, szerinte, a siker egyetlen mércéje a versengésbeli siker, az eredmények összehasonlítása és annak kiemelése, hogy melyik gyereknek sikerült a másik elé kerülnie. Ez a versengés meglátása szerint lehetetlenné teszi az együttműködést, csaknem bűnnek tekinti azt, ha az egyik diák segít a másinak a feladat megoldásában (Dewey, 1915). Ő és kollégái, így például Harold Rugg mindezt erős társadalomkritikával kísérték, és a gazdasági depresszióban lévő Amerikai Egyesült Államokban támadták az elit materializmusát és laissez-faire individualizmusát (Pepitone, 1980). A versengés és együttműködés kérdése tehát kilépett a laboratórium falai közül, és súlyos társadalmi kérdésekkel kapcsolódott össze.

Az 1930-as években, a nagy gazdasági világválság idején azonban a pedagógiai törekvés arra, hogy az iskolában korlátozzák a versenyt, óriási ellenállásba ütközött a gazdaság képviselői részéről (General Motors, United Steel stb.), és erőteljes támadást indítottak minden olyan pedagógiai törekvéssel szemben, amely az amerikai társadalom alapkövének tekintett individualizmust és versengést korlátozta volna. Pepitone (1980) szerint ez ritka példája volt annak, amikor a magánszektor aktívan be kívánt avatkozni az állami iskola működésébe az Amerikai Egyesült Államokban. Az üzleti élet befolyásos képviselői követelték, hogy a versengést, mint az amerikai társadalom alapértékét állítsák vissza az iskolában. Az egyéni teljesítményt dicsőítették, és bármiféle csoportos tevékenységre serkentő módszert helytelennek minősítettek. A sajtóban cikkek jelentek meg például „A gyerekeink szovjetizációja” címmel, és azt állították, hogy a Teachers College-ból kiinduló mozgalom indoktrinálja az ifjúságot és arra tanítja, hogy a versengés az egy gonosz dolog. Az 1930-as évek társadalmi klímáját az egyéni versengés szabadságának étosza, és ezzel egy időben a szovjet típusú kollektívizmus dominanciájától való félelem jellemezte (Rippa, 1976). Mindezt a gazdasági világválság és a Nagy Depresszió különösen kiélezte.

Miközben dúlt a politikai és gazdasági érdekek által vezérelt versengés kontra együttműködés harc a pedagógia területén, 1934-ben megalakult a Társadalomtudományi

Kutatások Tanácsán (Social Science Research Council, SSRC) belül a Versengő és Együttműködő Magatartás (Competitive and Cooperative Habits) albizottság azzal a céllal, hogy kritikai elemzésnek vesse alá a meglévő ismereteket, és meghatározza azokat a kutatási irányokat, amelyek a felmerülő kérdésekre választ tudnak adni. A bizottság elnöke Mark May lett a Yale Egyetemről és tagja volt Gordon Allport és Gardner Murphy is (Pepitone, 1980). Munkájuk egyik eredménye lett Mark May és Leonard Doob 'Competition and Cooperation' című 1937-ben az SSRC által megjelentett összefoglalója. Ebben a korai műben a versengést és az együttműködést nem kezelik szélsőséges ellentétekként, mint ahogyan az a második világháború utáni kutatási hagyományban uralkodóvá vált. Ugyanakkor leírják azt a különös paradoxont, amely szerintük az amerikai pedagógiát jellemzi: miközben az egész társadalom és az iskolarendszer is alapvetően a versengésre és annak mindennapi gyakorlatára épül és épít, a szakemberek az együttműködés ideálját hangoztatják.

A szerzők végig hangsúlyozzák könyvükben, hogy az együttműködés és versengés a célok elérésének kétféle formája, az emberi természetre mindkettő jellemző és nem poláris ellentétek és ezért nem vagy-vagy-ként kellene őket kezelni. A versengés illetve együttműködés hangsúlyú magatartás választásában az egyént az vezérli, hogy melyikkel tudja a számára fontos célokat a legvalószínűbben elérni illetve a szükséges erőforrásokhoz mely magatartás túlsúlya esetén jut nagyobb valószínűséggel hozzá. A két interakció között a legfőbb különbségnek interperszonális szinten a felek közötti egyenlő (együttműködés) illetve egyenlőtlen (versengés) elosztást tartották.

Következtetéseiket összesen 24 főbb pontban fogalmazták meg. Ezek közül a 23. például azt hangsúlyozza, hogy *„a versengés és az együttműködés nem különálló és egymástól függetlenül azonosítható impulzusok, vonások, vagy motívumok az egyén személyiségében. Részei egy konfigurációnak és olyan szorosan összefonódnak az egyén pszichés predispozícióiban, hogy egész egyszerűen nem lehet őket elkülöníteni.”* (132.old.)

A Mark May vezette SSRC albizottság bízta meg Margaret Mead-et és kulturanropológus csapatát is azzal, hogy vizsgálják meg, vajon a versengés dominanciája az amerikai társadalomban mennyiben tekinthető univerzálisnak vagy mennyiben kulturális termék. Az eredményeket Margaret Mead az 1937-ben megjelent *A primitív népek versengése és kooperációja* című munkájában foglalta össze. A kétféle társas magatartást a kutatók párhuzamosan figyelték a különböző indián törzsek, például az eszkimók, az arapések, a navahók, illetve két afrikai törzs, a bacsinga és a batonga körében. A versengést és együttműködést nem állították szembe egymással, hanem a versengési és együttműködési folyamatokon belül különítették el különböző al-folyamatokat. Mead (1937) versengésnek nevezte azt a magatartást, amely a célra irányul, és a másik versengő fél személye a cél teljesítéséhez képest másodrendű, rivalizálásnak pedig azt a magatartást, amely elsősorban arra irányul, hogy a riválist rossz helyzetbe hozza (Fülöp, 1995a, b). Hasonlóképp különbséget tett együttműködés és segítőkészség között. Az együttműködés a közös célra irányul, és ez tartja össze a résztvevőket, míg a segítőkészség alapvetően a másik személy céléléréseinek megsegítésére irányul (Weltner, 2006). Mindkét esetben Mead alapvetően a tevékenység irányultsága szerint csoportosította a viselkedést: a fókuszban a cél vagy a másik ember személye áll. Az antropológiai vizsgálatok végső következtetése az volt, hogy egyetlen megfigyelt társadalom sem tekinthető csak versengőnek vagy csak együttműködőnek, ezek a

magatartásformák nem zárják ki egymást, hanem együtt léteznek és kell, hogy létezzenek minden emberi csoportban.

Sem May és Doob (1937) sem Margaret Mead és munkatársai (1937) nem dichotomizálták a versengést és az együttműködést, nem jelenítették meg őket „vagy-vagy”-ként. A két interperszonális és csoportközi magatartás poláris ellentétekként való felfogása a második világháború után Morton Deutsch munkásságával kezdődött meg. Kutatásainak köszönhetően a versengés és az együttműködés mint a társas interakció fő fajtájának a vizsgálata – talán példátlanul a pszichológia tudományában – szinte szimbiotikus módon összekapcsolódott a társadalom- és neveléslélektanban. A figyelem fókuszában az együttműködés állt, és a versengést csupán az együttműködéssel kapcsolatban tanulmányozták azért, hogy meghatározhassák azokat a változókat, melyek az egyén versengési vagy együttműködési preferenciáit irányítják. Így tehát megtudtunk valamit azokról a változókról, melyek e két viselkedés közötti választást irányítják, azonban igen kevés derült ki azokról a változókról, melyek magát a versengés folyamatának a mikéntjét befolyásolják.

Bár Morton Deutsch és Leon Festinger mindketten Kurt Lewin MIT kutató laboratóriumában dolgoztak fiatal doktori hallgatóként (Deutsch, 1999), úgy tűnik nem igazán hatottak egymásra munkásságuk során. Festinger (1954) az általa posztulált társas összehasonlítás elméletében, amely valójában a versengés egy lényeges intrapszichés motivációját és folyamatát írja le, nem tesz közvetlenül említést a társas összehasonlítás együttműködésre gyakorolt hatásáról. Az elmélet óriási hatással bírt a szociálpszichológiában, ugyanakkor évtizedekig nem ütköztetődött a benne megfogalmazott versengés fogalom a Deutsch (1949) és Sherif és mtsai. (1954/1961) által képviseltekkel, semmilyen hatással nem volt az egyeduralkodónak mondható polarizált versengés és együttműködés felfogásra. Deutsch írásaiban nem jelent meg az a kérdés, hogy ha a társas összehasonlítás egy minden embert jellemző univerzális törekvés, egy olyan egyirányú felfelé ható drive, amely az összehasonlítási másiknál egy kicsit jobb teljesítményre készítet (Festinger, 1954), akkor miképpen lehetne a versengést kiiktatni az interperszonális kapcsolatok dinamikájából. Festinger (1954) szerint *„Magától értetődő, hogy egy csoportban nem lehet mindenki alig valamivel jobb, mint a többi tag. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a képességek értékelésében a társadalmi megnyugvás állapota sohasem érhető el. Ezért a soha meg nem nyugvó társadalmi nyomások folyamatai közé sorolhatjuk a versengő viselkedést, az egyén előnyösebbnek értékelt helyzetének védelmezését szolgáló cselekvéseket, sőt még néhány olyan viselkedési formát is, amelyet együttműködésnek nevezhetünk.”* (272. old. Csepeli György fordítása, 1976).

Az együttműködés és versengés dichotóm kezelése komoly elméleti hátrányokat jelentett évtizedeken át. Amíg egy jelenséget csak egy másik jelenséggel együtt, azzal folyamatosan összevetve vizsgálnak, addig az adott jelenségnek azok az aspektusai emelkednek ki, válnak fontossá a kutató számára, amelyek az összehasonlításban fontos és jelentéssel bíró dimenziók, nem pedig a jelenség *önmagában* vett struktúrája és annak változatossága és egymástól minőségileg különböző mintázata. Ezért a versengés többdimenziós természete nem vált vizsgálat tárgyává, mert a folyamatos összehasonlítás miatt egymástól minőségileg különböző folyamatok egybemosódtak a versengés egy meghatározott, nagyon leszűkített definíciójában (Fülöp, 2003a). Ugyanaz a kognitív mechanizmus működött, mint az előítéletek esetében. Az egy csoportba sorolt jelenségek közötti különbségek összemosódnak és a külső csoporthoz képest a különbségek kiemelődnek. Emily Pepitone már 1980-ban hangsúlyozta a versengés és együttműködés

gyermekkorai vizsgálatáról írt könyvében, hogy a versengést és együttműködést ellentétkekként szokták kezelni és bizonyos esetekben valóban azok, de ő maga saját kutatásában inkább abból indult ki, hogy e két magatartás egymástól függetlenül kezelendő és tanulmányozandó. Az együttműködés terén ebből a hagyományos értelmezési keretből lépett ki Michael Argyle is, aki 1991-ben külön könyvet szentelt a kooperációnak mint olyan emberi jelenségnek, amely önmagában is vizsgálendő, nem csak egy más jelenséghez fűződő viszonyában.

Annak következményeként tehát, hogy a versengést mindig is az együttműködéssel hasonlították össze, a versengés egydimenziós fogalommá vált a tudományos irodalomban. (Schneider és mtsai, 2011). Még egy akadály nehezítette a versengés komplex természetének a feltárását, mégpedig az a tény, hogy a versengő viselkedést a 70-es évek elejétől több mint egy évtizeden keresztül főleg laboratóriumban kutatták, ahol nyereségek és veszteségek matematikai táblázatát, a játékelméletet alkalmazták. Ezekben a kísérletekben a versengés egyenlőnek számított a jutalomelosztás bizonyos választásával. A játékok a kísérleti alanyok választások véges sorozatát tették lehetővé, melyeket aztán a kísérletet végző együttműködőnek vagy versengőnek jelölt meg (Smith & Bond, 1998). Az alanyt inkább versengőnek gondolták, mint együttműködőnek, ha a versengő elosztásokat gyakrabban választotta. Az, hogy ki számított versengőnek, valójában egy dimenzió mentén mozgott, vagyis konkrétan a választások gyakoriságán (vagyis egy mennyiségen) múlt. Ezzel a kutatók egy újabb leegyszerűsített interpretációhoz jutottak. E kísérleti körülmények között lehetetlen volt megkülönböztetni egymástól minőségileg eltérő versengő folyamatokat.

A kísérleti tanulmányok másik problémája az volt, hogy úgy tűnt, mindenki egyetértett abban, hogyha egy helyzetet versengőnek építenek fel, ez mindenki számára ugyanazt fogja jelenteni függetlenül a személyes tapasztalatoktól, egyéniségtől és kultúrától. Hosszú ideig például senki sem kérdőjelezte meg, hogy az, ahogyan a kísérletet végző meghatározza a szituációt, ugyanaz-e, mint ahogyan a kísérleti személy értelmezi azt. Például egy versengő válasz mögött a másik legyőzésének a motivációja vagy a játékszenvedély és kockázatkeresés húzódik meg-e, vagy egy együttműködőnek minősülő választ nem az irányít-e, hogy az egyén felismerte, így van lehetősége a legbiztonságosabban hosszú távon nyerni; vagyis társas orientációja nem együttműködő, hanem individualista vagy versengő volt (Shwalb és Shwalb, 1985). A jelenség nem kellően árnyalt szimulációja miatt a kísérleti játékok elég zavarba ejtő eredményeket produkáltak a kultúrák közötti összehasonlításban. Amerikai résztvevők, akikről azt feltételezték, hogy valószínűleg gyakrabban fogják a versengést választani, mint európai társaik, valójában kevésbé versengőnek bizonyultak (pl. Fauchaux, 1976). Ez a versengési folyamatra irányította a kutatók figyelmét, mivel felismerték, hogy különböző kultúrájú résztvevők a folyamat más és más részére érzékenyek (Fülöp, 2002a, 2004a).

1.3. A „Szépség és a Szörnyeteg”: Az együttműködés és versengés polarizálása

A versengés azonosítása az egymással kölcsönös függésben lévő, de egymást kölcsönösen kizáró célok esetén előálló konfliktussal eredményezte, hogy az erre épülő vizsgálatok rendre kimutatták, hogy a versengés negatív eredményekhez és attitűdökhöz vezet. A definíciós keret meghatározta a lehetséges kimenetelt és ezzel a kutatók is tisztában voltak. Ahogy Csepeli (1981) írja, a 60-as években a versengés-együttműködés kutatását játékelméleti szempontból megközelítő kutatások során olyan modellre volt

szükség, amely „az együttműködést nemcsak morálisan, hanem racionálisan is felsőbbrendűnek mutatja a versengéssel szemben.” (391. old.). Ez a megállapítás rávilágít arra, hogy milyen értelmezési keretek és dimenziók járultak hozzá a versengéssel kapcsolatos, elfogultsággal teli tudományos felfogáshoz: elsősorban a morális–immorális dimenzió, másodsorban a felsőbbrendű–alsóbbrendű dimenzió. Az amerikai társadalomtudósok az együttműködés morális fölényéről beszéltek, a versengést pedig alsóbbrendűnek és kevésbé morálisnak tartották.

A hatvanas évektől egészen a kilencvenes évek kezdetéig a pszichológiai szakirodalom polarizálta a versengés és együttműködés fogalmát, azokat egymást kölcsönösen kizáróknak tekintette. „*Mint a víz és az olaj, a versengés és az együttműködés nem keverednek.*” (Gomes-Casseres, 1996. p. 75). A dimenzió egyik végpontján a versengés, a másikon az együttműködés helyezkedett el. Wish, Deutsch és Kaplan (1976) meghatározták az emberi kapcsolatok alapvető dimenzióit. Ezek között az első az együttműködés – versengés volt és Deutsch „pro” és „kon” dimenzióján alapult (Deutsch, 1962). Triandis (1972) az együttműködésre és versengésre asszociáció és disszociációként utalt. Kelley és Thibaut (1978) „megfelelés-nem-megfelelés”-nek nevezte. Bellah és Mtsai (1985) a versengésről azt írták, hogy az „alávágás egymásnak”, míg az együttműködés „harmonikus egységet” teremt. Ezen kívül a két magatartás megkapta a „szeretet-gyűlölet”, „pozitív-negatív interperszonális diszpozíció” és a „barátságos-ellenséges” címkét (Deutsch, 1982).³

A versengés és együttműködés dichotóm, egymást kizáró felfogása (Argyle, 1991) a vizsgáló módszereket is befolyásolta. Wish, Deutsch és Kaplan (1976) például egy olyan „bipoláris skálát” szerkesztett, amelyen nem lehetett egy kapcsolatot, például barátságot, üzleti partnerek viszonyát, házaspárok, tanár és tanítvány stb. kapcsolatát egyszerre együttműködőnek és versengőnek tekinteni. A vizsgálatban résztvevőknek választaniuk kellett, hogy melyik fogalomhoz rendelik a „mindig harmonikus-mindig összeütközésre vezető” „összeegyeztethető-nem összeegyeztethető célok” „nagyon produktív-nagyon destruktív” „nagyon altruisztikus-nagyon önző” „nagyon fair-nagyon nem-fair” tulajdonságokat. A szoros barátság, a csapattagok, a munkatársak a kooperatív oldalon helyezkedtek el, a politikai ellenfelek, üzleti riválisok, a személyes ellenségek, az elvált házastársak, a börtönőr és a fogoly a versengő oldalon. Mivel a két fogalom polarizált volt, egyszerre nem lehetett jelen, ezért a szakembereket is két nagy ellenséges táborra osztotta: a versengés kitartó támogatóira és a kooperáció elszánt apostolaira (Rich, De Vitis, 1992).

A dichotóm felfogás nemcsak egymást kizárónak tartotta a versengést és az együttműködést, hanem nagyon nyilvánvaló értékeket is kapcsolt hozzájuk, mert az együttműködést egyértelműen jónak (konstruktívnak), míg a versengést egyértelműen rossznak (destruktívnak) tartotta (Charlesworth, 1988). Jiska Cohen (1982) izraeli kutató egy cikkében azt írja, hogy vizsgálatában a versengő helyzetet 1-es számú helyzetnek nevezte el, hogy elkerülje a negatív konnotációt. Mindez egy olyan előítéletként funkcionál kutatási paradigmát és ezeknek megfelelő kutatási adatokat eredményezett, amelyek nem-tudományos, elfogult negatív nézeteket erősítettek meg a versengéssel szemben, miközben a kooperációt kritikátlanul felmagasztalták. Az együttműködés

³ Ezeket a dimenziókat használták fel az 1980-as években azok az amerikai kutatók is (Leigh és Helson, 1986; Mitchell és Helson, 1989), akik magyar és amerikai novellákat hasonlítottak össze abból a szempontból, hogy milyen társas orientációt mutatnak. Az egyik fő dimenzió az „antagonista/versengő-együttműködő” dimenzió volt (lásd második fejezet).

minden jó, a versengés minden rossz forrásává vált. Kialakult a „Szépség” és a „Szörnyeteg” paradigmája (Fülöp, 2008a).

A polarizált nézeteknek megfelelő kutatási eredmények szerint a kooperatív kapcsolatot nyílt és őszinte kommunikáció és információátadás jellemzi, ezzel kontrasztba állítva, a versengő folyamat során vagy egyáltalán nincs kommunikáció, vagy a kommunikáció félrevezető és megtévesztő a versengő felek között, akik nemritkán kémkedéshez folyamodnak, hogy információt nyerjenek a másiktól. A kooperatív kapcsolat barátságosságával és bizalmával szemben a versengő felek bizalmatlanok, ellenségesek és gyanakvók (Deutsch, 1990). A kooperativitás növeli a nézetek és attitűdök közötti hasonlóság érzését és minimalizálja a különbségeket. A versengés viszont a különbségekre, sőt az ellentétekre tesz érzékennyé: „Én jó vagyok, te rossz!” Az együttműködő felek elkötelezettebbek, segítőkészebbek, törődnek egymással függetlenül a képességeik szintjétől, etnikai háttérüktől, nemüktől, társadalmi helyzetüktől és fizikai állapotuktól. Abban érdekeltek, hogy kölcsönösen növeljék egymás hatalmát és felismerjék közös érdekeiket. A versengők csak a saját hatalmukat és erőforrásaikat akarják emelni, és ellenségük hatalmának és erőforrásainak a csökkentésében érdekeltek. Az együttműködő felek jobban át tudják venni a másik perspektíváját mind érzelmileg, mind kognitív szinten. Nagyobb az önbizalmuk, és inkább úgy érzik, hogy partnereik értékelik őket. A versengő pszichológiai orientációval jellemezhető személyt Deutsch (1982) szadomazochisztikusnak, másokat megfélemlítőnek, és az ellenféllel és az áldozattal szemben agresszornak tekintette. Az együttműködő személyt ezzel szemben gondoskodónak, védelmezőnek és táplálónak tartotta (Deutsch, 1982). A teljesítmény tekintetében is magasabb rendűnek bizonyult az együttműködő kapcsolat, mint a versengő az ebben a paradigmában tevékenykedő kutatók eredményei alapján. A kooperáció növelte a kreativitást, a versengés beszűkülést eredményezett (Deutsch, 1990). A kooperatív technikával tanuló diákoknak sokkal pozitívabb attitűdjük alakul ki a tanulással, az iskolával és a tanáraikkal szemben. Többet tanulnak abból a tantárgyból, amelyet kooperatív tanulással sajátítottak el, és több, a másokkal való hatékony együttműködéshez szükséges készséget és attitűdöt sajátítanak el.

Természetesen maga Deutsch (1982) is leírta, hogy az együttműködés és versengés dimenzió dichotomizálása túlegyszerűsítő, de mégis jó kiindulópontnak tartotta és soha nem mélyült el abban, hogy ha mindez túl egyszerűsítő, akkor melyek azok a vonatkozások, amelyeket a modell nem vesz tekintetbe. A probléma az volt, hogy a leegyszerűsítés volt a kiindulópont és ez évtizedekig végponttá és kanonizált tudásanyaggá vált.

1.4. Paradigmaváltás a versengés – együttműködés kutatásban

1.4.1. A régi és az új paradigma

A kép, amelyet az 1990-es évek elejéig a kutatások kínáltak az együttműködésről és a versengésről, túlzottan leegyszerűsítő, és figyelmen kívül hagyja a kooperativitás létező negatív következményeit és a versengés létező pozitív következményeit, valamint ezek interakciójának következményeit (Rognes, 1998; Fülöp, 2001a,b, 2002a, 2004a; Fülöp és Szarvas, 2012).

A kutatók motivációját, ahogyan az a fentiekből kiderül, a legutóbbi időkig nem az jellemezte, hogy megállapítsák, milyen feltételek mellett jelentkezik versengés, és annak a versengésnek milyen a természete – hiszen azt alapvetően rombolónak tekintették –, hanem az, hogy megtalálják, hogyan lehet a versengést kiküszöbölni, és vele szemben az együttműködést felerősíteni, vagy kizárólagossá tenni. E megközelítésmód lényegében uralta az utóbbi ötven év amerikai pszichológiáját (Foster, 1984), és erősen hatott arra a néhány európai kutatóra is, aki az elsőprő mennyiségű amerikai kutatás mellett mégis valamit mondani akart a versengésről. Ilyen a holland Van Lange (2003), aki az együttműködést és versengést társas orientációknak tekintette, és ugyancsak „vagy-vagy” paradigmában gondolkodott róluk. Így fogalmazott: *„A társas dilemmákban az emberek konfliktushelyzetbe kerülnek: választaniuk kell, hogy a saját egyéni eredményeik, vagy a közös eredmények maximalizálásra törekedjenek.”* (213. old. ford. Berkics Mihály). A társas-értékorientáció (TÉO) irodalma kizárja azt a lehetőséget, hogy valaki egyszerre legyen versengő és együttműködő. Ennek megfelelően alakítja ki, illetve értelmezi a saját mérőeszközét. Van Lange, Otten és mtsai (1997) azzal mérik, hogy valaki mennyire versengő, együttműködő, vagy individualista, hogy megadott kombinációk közül mely kimeneteket részesíti előnyben, amikor azt kell eldöntenie, hogy ő és egy hipotetikus másik személy mekkora jutalmat kapjon.

Az egyik táblázat a következő (Kovács és mtsai, cikke alapján, 2011) (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. Társas orientáció vizsgálata

	A	B	C
<i>a Te pontjaid</i>	480	540	480
<i>a Másik pontjai</i>	80	280	480

Az „A” eloszlást minősíti a TÉO versengőnek, a „B” eloszlást individualistának, míg a „C” eloszlást együttműködőnek. Valójában egy nem dichotóm paradigma, vagyis a versengést az együttműködéssel egyeztetni tudó választás teoretikus lehetőségének feltételezése esetén a B választás is lehet versengő választás, mert a választó személy ebben az esetben is több pontot kap, mint a társa, – és egyben a lehető legtöbb pontot kapja –, miközben a társa is több pontot kap, mint az „A” választása esetén. A „B” választás egyszerre tartja fókuszban a választó személy érdekeit és a másik személy érdekeit is, de teszi ezt versengő módon, vagyis a választás „együttműködő versengő” (Fülöp és Takács, 2013). A szerzők lehetséges iránybak vagy a közös, vagy az egyéni nyereség maximalizálását látják. Az a variáció, hogy az egyéni nyereséget úgy maximalizálja valaki, hogy közben a másik nyereségére is tekintettel van, ebben a paradigmában értelmezhetetlen. Ugyanakkor például a kelet-ázsiai társas orientációnak ez a legeklektikusabb példája (Fülöp, 2002a, 2004a, 2009a).

A dichotóm, polarizáló, „szépség és szörnyeteg” paradigma uralkodóvá vált mind az USA-ban, mind Európában. E paradigma következtében minden olyan kutatási eredmény, amely a versengés vagy az együttműködés egyéb vonásait mutatta volna, „zárójelbe” került, nem kapott elég figyelmet, és nem épült fel egy alternatív nézetrendszerre.

Abban az időszakban, amikor Kohn (1986) minden versengést az agresszió egy formájának tekintett, például Laner (1989) a párkapcsolatokon belüli versengést kutatta és kétféle versengő magatartást különített el: a kellemest (humort használ) és a kellemetlen (dicsekszik, szarkasztikus). Vizsgálatai azt igazolták, hogy csak a kellemetlen és

kontrollra törekvő versengés járt együtt párkapcsolati konfliktussal és harccal, a kellemes versengés ezzel szemben akár erősíthette is a kapcsolatot, de semmiképpen sem gyengítette azt.

Az 1990-es évektől fokozatosan változott a szakirodalom szemléletmódja és hangsúlya. Ez azzal kezdődött, hogy a túlegyszerűsítő dichotomizálást Deutsch nem látta többé szükségképpen jó kiindulópontnak és 1990-ben leírta (Deutsch, 1990), hogy egész addigi szakmai életében a versengést és az együttműködést idealizált folyamatokként kezelte, bár azok tiszta formájukban csak nagyon ritkán találhatók meg a való életben, mert a legtöbb konfliktus versengő és együttműködő folyamatok keveréke, és a konfliktus lefolyása és következményei erősen ennek a versengő-együttműködő keveréknek a természetétől függenek. Tanítványai, Johnson & Johnson (1991) ekkoriban kezdenek arról beszélni, hogy a versengésnek (konfliktusnak) lehetnek jótékony következményei is, pl. ha megfelelő kontroll mellett alkalmazzák. Meeker 1990-ben publikálja az együttműködés és versengés önértékelésre gyakorolt hatásának vizsgálatát (Meeker, 1990). Egészen idáig egyértelmű volt a szakirodalomban, hogy az együttműködés jótékony hatással van az önértékelésre, míg a versengés rombolhatja azt. A kép azonban árnyalódott: a negatív hatás a kudarcnak tulajdonítható, kudarcot pedig együttműködés során is lehet vallani. Ezzel a kutatók elindultak egy kevésbé dichotóm és komplexebb versengés és együttműködés felfogás felé.

Mivel az amerikai szakirodalom dichotóm és sarkított felfogásának – amint azt korábban bemutattuk – erősen ideologikus eredete volt, felmerül a kérdés, hogy vajon véletlen egybeesés-e, hogy a versengés negatív megítélése akkor kezdett árnyaltabbá válni, amikor megszűnt a hidegháború és a szocialista világrendszer lényegében összeomlott, és a szocialista blokkba tartozó országok saját fejlődésük útját a versengő piacgazdaságban és a politikai erők versengésén alapuló demokratikus politikai rendszerben látták. A versengést nem lehetett kizárni, hanem „vissza kellett hozni”, vagyis bizonyos mértékig rehabilitálni kellett.

A paradigmaváltás első lényeges lépése az volt, hogy a versengést és az együttműködést nem tekintették többé egymással ellentétes folyamatoknak, hanem egymással a legkülönbözőbb konfigurációban összefonódó, a pszichés valóság különböző szintjein párhuzamosan jelenlévő, nem szabályos viszonyt mutató jelenségeknek (Fülöp, 2001a,b, 2002a, 2003a, 2004a). Hangot kapott az, hogy a korábbi elméletek alábecsülték a két magatartásforma együttes előfordulásának gyakoriságát, és ennek a motivációs és viselkedéses komplexitásnak a gyakorlati jelentőségét. Van de Vliert (1999) holland kutató szerint az együttműködés és a versengés egy szétválaszthatatlan társas motívum összetevői, mert az együttműködés és a versengés együttesen maximalizálják a viselkedés lehetséges nyereségeit. Számos vizsgálatában következetesen pozitív kapcsolatot talált az együttműködés és a versengés között, amelyből arra következtetett, hogy nem létezik együttműködő viselkedéses összetevő versengő viselkedési összetevő nélkül és megfordítva. Bonta (1997) pedig azt figyelte meg, hogy az amerikai és nyugat-európai emberek magatartása mind együttműködő, mind versengő egy időben, még akkor is, ha a laboratóriumi kísérletek vagy-vagy választásként tüntetik fel őket.

A szociobiológiai alapú vizsgálatok már korábban is azt hangsúlyozták, hogy a versengés és együttműködés ötvözésére van szükség. Corning (1983) például azt írja, hogy a reciprocitás, vagyis az ún. „egoisztikus együttműködés” kulcsjelentőségű az emberi adaptációban. Csányi (1994) az együttműködést versengési stratégiaként értelmezi, és azt

írja, hogy a versenyben azt jutalmazták, aki a kooperációt a legjobban képes a saját utódai felnevelésére kihasználni. Az, hogy valaki ebben a kooperációban részt tudjon venni, nagy jelentőségű fejlődési feladat, amelynek során meg kell tanulni az erőforrásokért úgy sikeresen versengeni másokkal, hogy közben azokat ne idegenítsék el. Ez pedig úgy érhető el, hogy az egyén segít másokat abban, hogy azok az ő szükségleteiket kielégítsék, de ugyanakkor fontosnak tarja és nagyon figyelembe veszi a saját szükségleteit is. Charlesworth (1996) szerint a kevert stratégiájú (asszertív és együttműködő) versengés az evolúciósan legstabilabb és leghatékonyabb stratégia. Az együttműködés ötvözése az asszertivitással különböző kultúrákban is a legeredményesebbnek bizonyult a szűkös erőforrásért való versengésben. Hawley (1999) Erőforrás Kontrol Elmélete szerint azok, akik egy csoportban domináns szerepre tudnak szert tenni, képesek arra, hogy egyensúlyt teremtsenek a másokkal való jó kapcsolat és a másokkal szembeni előbbre jutás között, vagyis úgynevezett „relatív versengési képességgel” (Hawley, 1999), vagyis szofisztikált versengési stratégiával rendelkeznek. Ez azt jelenti, hogy a vágyott erőforrásokhoz történő hozzájutást nem a közvetlen, erőszakos stratégiával, de nem is a proszociális, barátságos, kooperatív stratégiával rendelkezők jutnak a leghatékonyabban, hanem az úgynevezett dupla stratégiával rendelkezők (bistrategic), akik mindkettőt alkalmazzák. Hawley, azokat az egyéneket találta az összes életkori csoportban, és mindkét nemből a dominanciáért és az erőforrásokért való versengésben a legsikeresebbeknek, akik ilyen dupla stratégiával rendelkeztek (Hawley és mtsai, 2008). Hangsúlyozta, hogy bár a nem evolúciós pszichológia ezeket a magatartásokat hagyományosan ellentétesnek tartotta, valójában kombinációjuk milyensége az emberi csoportokban betöltött hely egyik legfontosabb meghatározója (Hawley, 2008).

Hardy és Van Vugt (2006), Van Vugt, Roberts és Hardy (2007) Van Vugt és Hardy (2010) egyenesen versengő altruizmusról beszélnek, és azt bizonyítják, hogy az áldozatkész vagy nagylelkű magatartás olyan szociális előnyöket és státuszt tud biztosítani, ami miatt az egyik leghatékonyabb versengési stratégia. Különösen érdekes, hogy Mark Van Vugt kollégája és korábbi szerzőtársa Paul Van Lange-nak, aki a társas orientációk terén ezeket a viszonyulásokat csak különállóan tudta kezelni, a saját maga által felállított módszertan korlátai miatt (lásd fent).

A játékelméleti kísérletek terén Axelrod (1984) híres számítógépes szimulációs játéka azt bizonyította, hogy ha az emberek folyamatos kapcsolatban állnak egymással, akkor az én-érdeket leginkább a TFT-stratégia („Tit for Tat” vagyis „szemet-szemért”) szolgálja, vagyis az, ha valaki versengésre versengéssel és kooperációra kooperációval válaszol, és rugalmasan váltogatva alkalmazza a kétféle stratégiát.

A pedagógiai pszichológia területén Tauer és Harackiewicz (2004) kísérleti kutatásukban bizonyították, hogy a feladatot akkor élvezik a legjobban a diákok, ha az együttműködést és versengést csoportos versengés formájában kombinálják. Ez valójában megfelelt annak, amit Deutsch talált 1949-ben, csak ő a pozitív eredményt kizárólag az együttműködésnek tulajdonította, és egyszerűen nem tulajdonított jelentőséget a szimultán jelenlévő versengés hatásának. 1972 és 1978 között például Slavin és DeVries egy több mint 4000 diák részvételével folyó kísérleti programot vezettek be, amely TGT-nek neveztek (Team Game Tournament), amely tudatosan kombinálta az együttműködést és a versengést, mert a csoportokba sorolt diákok egymással együttműködtek, de más csoportbeli diákokkal egyénileg versengtek, és mindezt a csoportok közötti versengés keretében (Slavin, 1978). Azt a következtetést vonták le, hogy a csoportközi, és a másik

csoportbeli azonos képességű diákkal folytatott versengés vitális részét alkotja a diákok egyéni motiválásának. Míg a csoportos tevékenység pozitív hatással volt az interperszonális kapcsolatokra, addig a tényleges teljesítményre a hasonló képességű egyének közötti verseny vezetett. Az Aronson-féle mozaikmódszer (Aronson, 1978) és Johnson és Johnson munkássága ezeket a tudományos eredményeket azonban „elfedte”. Az összefüggést 2004-ben a motiváció kutatóknak kellett „újra felfedezni”.

Alfie Kohn (1986) tökéletesen tudománytalan „Nem kérünk a versenyből” bestseller munkáját egészen a legutóbbi időkig egyetlen társadalomtudós sem támadta meg nyíltan, egyfajta ikonikus figurája volt a versengést ideológiai és nem tudományos alapon elítélők széles táborának. David Light Shields és Brenda Light Bredemeier 2010-ben publikálták „Valódi Versengés” (True Competition) című könyvüket, amelynek első fejezete Alfie Kohn versengésellenességének bírálata. A könyv különbséget tesz „valódi” versengés és „anti-versengés (decompetition)” között, mely utóbbi formát destruktívnak és rombolónak tartja, szemben a valódi versengéssel, amely karaktert épít, örömet okoz, fejlődést és tanulást eredményez, innovációhoz és tudományos felfedezésekhez vezet. A könyvhöz Bill Bradley demokrata szenátor írt előszót. Ő maga a versengésnek a legkülönbözőbb formáiban vett részt. 1964-ben olimpiai bajnok kosárlabdás, a Princeton Egyetem hallgatója, Rhodes ösztöndíjas Oxfordban (ahogyan Clinton elnök is), 2000-ben demokrata párti elnökjelölt volt, de Al Gore megelőzte őt a saját pártjában. Jelenleg befektetési bankár és a Starbucks tanácsadó testületének tagja. A demokrata párton belül a baloldali irányzathoz tartozik. A versengés felkarolása egyértelmű ideológiai állásfoglalás is volt részéről.

A szervezetek szintjén Van de Vliert (1999) vizsgálatai ugyancsak azt bizonyították, hogy a leghatékonyabbak egy szervezeten belül azok, akik a magas fokú együttműködést az intenzív versengéssel képesek kombinálni. A kooperáció és versengés nem különálló motívumok, hanem egy szétválaszthatatlan társas motívumot képviselnek, mert mindkettő célja az, hogy az egyén eredményeit maximalizálja. A vizsgálatok azt igazolták, hogy a versengés és az együttműködés ötvözése a szervezetekben jobban fejleszti a tudást, a technológiai fejlődést és a gazdasági növekedést, mint a csak együttműködés, vagy a csak versengés (Lado, Boyd, Hanlon, 1997; Brandenburger & Nalebuff, 1998). Nagyon sok kereskedelmi közeget szimultán intenzív versengés és extenzív szervezetek közötti együttműködés jellemez (Bengsston, 2008; Fülöp és Szarvas, 2012). A legtöbb konfliktusos kérdés ugyanis olyan komplex a szervezetekben, hogy bizonyos vonatkozásaira a versengés, más vonatkozásaira az együttműködés lehet a jó megoldás (Hámori, 2008). Valójában az együttműködés és versengés hangsúlyainak váltogatása mindkettő hátrányait ki tudja küszöbölni: a versengés hiánya nem tud stagnálást okozni, viszont a meglévő versengés nem tud destruktív konfliktussá növekedni (Fülöp, 2006a).

A versengés és az együttműködés teljesítményre gyakorolt hatása is más megvilágításba került. A laboratóriumi vizsgálatok szükségképpen csak rövid időtávot vizsgáltak, és nem valós munkakörnyezetben vizsgálták a hatásokat. Ezek a vizsgálatok inkább az együttműködés teljesítményemelő hatását mutatták ki. Erev, Bornstein és Galili (1993) viszont egy narancsültetvényen végeztek kísérletet. Három különböző feltétel mellett dolgoztak a mezőgazdasági munkások. Az egyéni feltétel esetén mindenkit a szerint fizettek, hogy mennyi narancsot szedett, csoportfeltétel esetén a csoport közös teljesítményét vették tekintetbe, és azt vetítették az egyénekre, versengés esetén az a csapat, amelyik több narancsot szedett extra jutalomban részesült. Azt az eredményt kapták, hogy a legkevesebb narancsot azok szedték, akik együttműködő csoportban

dolgoztak, ezt követte az egyéni helyzet, és a legtöbbet összességében a versengő csoportok tagjai termeltek. Az idő előrehaladtával is változott a teljesítmény. Míg az egyéni teljesítmény enyhén csökkent, együttműködő csoportmunka esetén jelentős volt a termeléseszkökenés. Csoportos versengés esetén viszont éppen az ellenkező tendenciát tapasztalták. A teljesítmény egyre növekedett. A kutatók szerint valószínűleg az történik, hogy amikor az emberek csoportban dolgoznak, akkor a munka kezdetekor mindenki rendesen dolgozik, és ezért a csoport szépen halad. Az egyes egyének megnyugodnak, és arra gondolnak, nekik nem is kell annyira erőfeszíteniük, hisz a csoport együttesen jól teljesít. Ez azt eredményezi, hogy a csoporttagok többsége lecsökkenti a munkába fektetett energiáját, mert arra számít, hogy mindenki más tartja a korábbi tempót. Ez azonban az együttes teljesítményt erősen lecsökkenti. Ezért a „társas lazslálás” elkerülésére a szerzők a csoportközi versengést ajánlják. Platow és Shave (1994) egyetemistákkal végzett vizsgálatukban azt tapasztalták, hogy a versengő és individualista értékorientációval bíró diákok egyben magasabb teljesítménymotivációval is rendelkeztek, mint az együttműködő értékorientációjúak. Vagyis megjelentek a korábbi kanonizált eredményeknek ellentmondó összefüggéseket bemutató kutatási eredmények is.

Az egyéneket jellemző „versengő” (a saját és a másik eredménye közötti különbséget igyekeznek maximalizálni), vagy „együttműködő” (az együttes eredmény maximalizálására törekszenek), vagy „individualista” (a másik eredményétől függetlenül a saját eredményük maximalizálására törekszenek) társas orientáció (lásd Van Lange, 2003) helyett ugyancsak a kilencvenes években megjelentek azok a kutatások, amelyek az egyének szintjén jelezték, hogy ezek nem egymást kizáró viselkedésmódok és irányultságok. Carnevale és Probst (1997) vizsgálatai a szervezetpszichológiában például a versengés kontextusának jelentőségére hívták fel a figyelmet. Ezen belül arra mutattak rá, hogy a versengő emberek sokkal magasabb fokon képesek együttműködni csoportközi versengés esetén, mint az együttműködők, vagyis míg az együttműködő emberek kontextustól függetlenül mindig elfogadhatóan jó színvonalon együttműködnek, és nem tudnak stratégiát váltani, addig a versengő emberek egy jelentős része a kontextus megkívánta módon intenzíven tud versengeni és intenzíven tud együttműködni, vagyis rugalmasabb és adott körülmények között mindkettőben hatékonyabb is. Ehhez azonban arra van szükség, hogy világosan felismerje az együttműködő stratégia versenyelőnyét.

A nemzetközi kapcsolatokon belül is egyértelműen hangsúlyozzák az együttműködés és versengés párhuzamos jelenlétét és összefonódását. Green és Gill (2009) az Ázsiában kialakuló multilaterális nemzetközi gazdasági fórumoknak (pl. APEC – Asia-Pacific Economic Cooperation; ASEAN – Association of Southeast Asian Nations; EAS – East Asian Summit stb.) szentelték könyvüket és a különböző szerzők azt elemzik, hogy miképpen fonódik össze a hatalmi rivalizáció és a versengés (különbséget tesznek a kettő között) az állandó és szükséges együttműködéssel, hogyan és miképpen egyeztetik – ők a kiegyensúlyozás szót használják – ezt a régió országai és gazdaságai a lehető legsikeresebb globális piaci jelenlét érdekében. A versengés és együttműködés egy másik aspektusát is elemzik: miközben a multilaterális fórumok legfőképpen az USA-val való versengés célját szolgálják, az egyes országoknak megvannak a maguk bilaterális együttműködései és szövetségei az Amerikai Egyesült Államokkal. A könyv az együttműködések és versengések komplex rendszerét mutatja be, a két jelenség egymásra épülő és szétválaszthatatlan természetét, és az együttműködés és versengés folyamatos tudatos és közös működtetését, amely az egymástól való kölcsönös függőség tényének felismerésén alapul.

Chen (2008) egyenesen a nyugati pszichológia etnocentrizmusának és kulturális torzításnak tulajdonítja, hogy a versengés és együttműködés nem egy keretben értelmeződött. A nyugati gondolkodás paradox vagy-vagy jellegével (Nisbett, 2003), mint kulturális sajátossággal magyarázza a kialakult dichotómiát, és amellett érvel, hogy ezt a mintát meg kell haladnia a keleti, „mindkettő”, együtt, megközelítésnek, vagyis egy általa „transzparadoxnak” nevezett megközelítésnek.

1.4.2. Paradigmaváltás a motivációs szakirodalomban

A tanulási motiváció kutatása párhuzamosan haladt a versengés-együttműködés kutatással, és azzal számos hasonlóságot mutatott. Ennek egyik legfőbb oka az volt, hogy a motivációs szakirodalom lényegében a versengő motivációt „helyettesítette” az extrinzik, valamint az eredménymotiváció fogalmával, bár nem elsősorban az együttműködést (azt érdekes módon a motivációs kutatók kevésbé tekintik kutatásaik tárgyának), hanem az intrinzik, valamint az elsajátítási motivációt állította szembe vele. A versengéssel való átfedés miatt a következőkben ennek a szakterületnek a paradigmaváltását tekintjük át.

Deutsch (1979) azt írta, hogy sem a versengés, sem az együttműködés nincs erősebb hatással az intrinzik motivációra a másikinál. Azt, hogy az egyén melyikre válaszékészebb a feladat kíváncsalmi, a helyzet jellemzői, a kulturális értékek és az egyén személyiségtulajdonságai fogják együttesen meghatározni. E nézete azonban nem kapott elég figyelmet, hanem egy dichotóm szemlélet kezdett teret nyerni. Edward Deci első könyve az intrinzik motivációról 1975-ben jelent meg, második könyve az ön-determináció elméletéről 1980-ban (Deci, 1975, 1980) és Richard Ryan-nel közösen írott nagy hatású könyve az intrinzik motivációról és az ön-determinációs elméletéről 1985-ben (Deci és Ryan, 1985). Az intrinzik és extrinzik motivációt polarizáló nézeteik hasonlóan Morton Deutsch együttműködésről és versengésről alkotott nézeteihez, dominálni kezdték a motivációkutatás szakirodalmát és a mindennapi pedagógiát. Az intrinzik motiváció volt a „szépség”, az extrinzik motiváció a „szörnyeteg” (Fülöp, 2008a).

Lepper és Henderlong (2000) azt állítják, hogy a kutatók túl gyakran törekszenek arra, hogy polarizáljanak olyan konstruktumokat, amelyek viszonylagosan függetlenek egymástól. Az a paradigmaváltás, amely az együttműködés és versengés szakirodalmát jellemezte, – ahogyan azt fentebb írtuk –, együtt haladt a motivációs szakirodalom paradigma váltásával. Deci és Ryan (1985) munkája éppúgy uralta és meghatározta ezt a területet a pedagógiai pszichológiai kutatásban, mint David Johnson és Roger Johnson (1989) munkái a versengés és együttműködés területét. A teljesítménymotiváció „Normatív Cél Elmélete” ezt a dichotóm felfogást vitte tovább, és kétféle motivációt különböztetett meg: az „elsajátítási motivációt” és az „eredmény motivációt”⁴ (Dweck, 1991; Midgley, 2002). Eszerint az „elsajátítási motívumok” általában pozitívak és egy sor adaptív motivációs, affektív, kognitív és viselkedéses következményhez vezetnek. Ezzel szemben az „eredménycéloknak” negatív következményeik vannak. Mind az „intrinzik”,

⁴ Angolul „performance motivation”. Magyar szó szerinti fordítása „teljesítménymotiváció” volna, de mivel mind az elsajátítási motiváció (mastery motivation) mind a „performance motivation” a teljesítménymotiváció fajtái, ezért ez a fordítás félrevezető volna. Az „eredmény motiváció” elnevezés megfelel az angol kifejezés tartalmának, mely szerint a fókuszban a külsőleg is felmutatható eredmény és nem valaminek önmagában a megtanulása áll. Az elsajátítási motivációról lásd Józsa Krisztián (2007) könyvét.

mind az „elsajátítási motiváció” hatására az egyén a tanulásra, a személyes fejlődésre és a feladatvégzéshez szükséges készségek elsajátítására koncentrál. Ezzel szemben az „extrinzik” és „eredmény” motiváció esetén az egyén számára az a fontos, hogy másoknál jobb legyen, a relatív teljesítményen van a hangsúly, és ez szorosan összekapcsolja ezt a motivációt a versengéssel (Midgley és mtsai, 2001).

Csakúgy, mint a kooperáció, az intrinzik és elsajátítási motiváció kizárólag mint pozitív érték tárgyalódott. Az extrinzik és eredménymotivációt, amelyet viszont szorosan összekapcsoltak a versengéssel, természetüknél fogva negatívnak tartották, amely nemcsak nem vezet elmélyült tanuláshoz, hanem az ilyen típusú törekvést aktívan alá is ássa azzal, hogy nem a kompetenciát, hanem a mások túlteljesítését és a másokhoz képest magasabb rendű teljesítményt helyezi a középpontba (pl. Butler, 1989). E felfogás szerint, ha a diákok egy feladaton örömmel és érdeklődéssel dolgoznak, akkor a másokkal való állandó összehasonlításnak (versengésnek) romboló hatása van.

A kilencvenes évek eleje óta, az új empirikus kutatások tükrében, és új egyéni motivációs modellek felállítása következtében ez a dichotómia is megdőlni látszik. Az új elmélet a „Többszörös Célok Elmélete” és a vele kapcsolatos kutatások arra utalnak, hogy a különböző célok egyszerre lehetnek jelen, és sok esetben az „eredmény céloknak” adaptív szerepük van és kifejezetten pozitív eredményre vezetnek (Elliot, 1999; Harackiewicz, Barron, & Elliot, 1998). Az, hogy valaki a legjobb vagy legokosabb akar lenni, nem lebecsülendő, mert az esetek döntő többségében nagyon magas és színvonalas teljesítményt eredményez, vagyis sok esetben a versengésnek igenis pozitív és adaptív szerepe van a teljesítményben. A „Többszörös Célok Elmélete” azt hangsúlyozza, hogy sokkal inkább azzal kell foglalkozni, hogy hogyan jönnek létre többszörös célok és ezek között milyen interakció van, mint feltételezni azt, hogy a diákok vagy csak „elsajátítási” és „intrinzik” vagy csak „eredmény” és „extrinzik” célokkal rendelkeznek. A mindennapi pedagógiai és egyéb teljesítmény helyzetekben ezeket a motivációkat nagyon nehéz elkülöníteni. Általában összefonódva és kombinációban fordulnak elő. Ennek a kombinációnak a minősége határozza meg, hogy a feladathoz egy diák hogyan fog viszonyulni. Az új paradigma szerint az egyének egyszerre lehetnek magasan „intrinzik” és „extrinzik” motiváltak és egyre több kutatás bizonyítja, hogy ez a motivációs kombináció a legadaptívabb (Baron & Harackiewicz, 2001; Pintrich, 2000.).

Az újabb tanulmányok nem mutatnak tehát egyirányú összefüggést a versengés és együttműködés és az intrinzik és extrinzik motiváció között. Sokkal inkább azt demonstrálják, hogy mind a kooperáció, mind a versengés potenciálisan csökkentheti és növelheti az intrinzik motivációt (Epstein & Harackiewicz, 1992; Tauer & Harckiewicz, 1999). A versengés lehet izgalmas kihívás is, és az egyének általa nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a jó teljesítménynek, jobban involválódnak a feladatokban, s ez megnöveli az intrinzik motivációt (Epstein & Harckiewicz, 1992). Fülöp (2005a) magyar középiskolásokkal és egyetemistákkal végzett vizsgálata szerint a diákok izgalmasabbnak, érdekesebbnek tartják azokat a tanórákat, amelyeken versengést élnek át. Ezeken az órákon kíváncsiabbak, jobban tudnak figyelni és koncentrálni, mint azokon, amelyekből hiányzik a versengés, és ez igaz a gyengébb tanulmányi teljesítményű diákokra is. A versengés végén kapott pozitív feedback (külső jutalom!) ugyancsak megerősíti az intrinzik motivációt (Tauer & Harckiewicz, 1999). Az együttműködésnek ugyanakkor lehetnek motivációt csökkentő hatásai. Például, ha az egyének azt érzik, hogy elveszítik az autonómiájukat, mert egy nagyobb csoport részei, ha úgy érzik, hogy a csoport külső kontrollt gyakorol rájuk, ha a csoporttagok nem azonos mértékben járulnak

hozzá a közös teljesítményhez, vagy ha a csoporttal nem tudják elérni a kitűzött célt (Tauer & Harckiewicz, 1999, Smart és mtsai, 2006).

Az „intrinzik” és „extrinzik” motiváció, valamint a „Normatív Cél Elmélet” dichotómiái éppúgy a „szépség és szörnyeteg” leegyszerűsített és élettől elszakadt paradigmájában mozogtak, mint a versengés és együttműködés kapcsolatának értelmezései. „Az elsajátítási célok mindig jók, az eredménycélok mindig rosszak.” (Harckiewicz és mtsai, 2002, 643.old.). Bár a versengés-együttműködéskutatók és a motivációkutatók nem igazán voltak párbeszédben egymással, valójában gondolatrendszerük nagyon is hasonló volt, és azonos ideológiai alapokból táplálkozott. Ezt az is megkönnyítette, hogy a lényegében morálisan elmarasztalt „extrinzik” motiváció és „eredménymotiváció” sok esetben a versengés megnevezésére szolgált. Erre egy kiváló példa a motivációkutató Nicholls-tól (1989) vett idézet.

»Érvelhetnék úgy is, hogy az ego-orientáció (eredménycélok) és a tanulástól való elidegenedés szerencsétlen és cinikus hozzáállások a tanulmányokhoz. De azzal nem érvelhetek, hogy ezek léte hamis volna vagy nem objektív. Ehelyett inkább azt állítom, hogy ezek a szerencsétlen realitások azért olyan áthatóan jelenlévők, mert azok az emberek, akik erősen versengők, vagy elidegenedettek, azt állítják, hogy az emberekre gyakorolt „megfelelő” benyomás a sikerhez vezető út.« (Nicholls, 1989, 102-103 old. idézi Kaplan és Middleton, 2002).

Harackiewicz és mtsai (2002) hosszasan sorolják azokat a vizsgálatokat, amelyek a „közelítő eredmény motiváció” (másoknál jobb akar lenni, kompetensebb akar lenni valamiben – vagyis versengési motiváció) pozitív vonatkozásait bizonyítják. Például azok, akik magasabb eredménymotivációval rendelkeznek, többre értékelik a feladatokat, pozitívabb a tanulásra vonatkozó énképük, több erőfeszítést hajlandóak tenni, és magasabban teljesítenek. Egyetemistákkal végzett vizsgálatok esetén egyértelmű volt az összefüggés az egyetemi teljesítmény (vizsga és teszt-eredmények) és az eredménymotiváció között.

Ebben a cikkünkben azt is bemutatják, hogy a „Normatív Cél Elméletet” valló Midgley és mtsai. (2001) amikor az eredménymotiváció „alacsonyabb-rendűségét” igyekeznek bizonyítani (pl. kudarcból való félelemmel jár, akik eredménymotiváltak kevésbé együttműködőek, többet csálnak, kevesebb segítséget kérnek stb.), valójában tendenciózusan értelmezik a meglévő kutatási eredményeket, és a nézeteiknek ellene szólókat kihagyják az elemzésükből. Erős meggyőződésük csakúgy, mint a versengéssel szemben a kooperáció mellett érvelőké, ideologikus alapon nyugszik. Urdan (1997) a kutatások által egyértelműen bizonyított pozitív összefüggést az eredménycélok és a teljesítmény között azzal kívánja zárójelbe tenni, hogy azt írja, az „elsajátítási célok” szemben az „eredménycélokkal” azt a reményt adják, hogy nemcsak azok a diákok lesznek aktívak az iskolában, akik tehetségesebbek, mint a többiek, és azt élvezik, ha másokat legyőzhetnek, hanem azok is, akik a tanulást önmagért szeretik. Az ideológiai és moralizáló irányultság egyértelmű Kaplan és Middleton (2002) írásában, akik egyfelől elismerik, hogy a „Többszörös Célok Elmélete” megalapozott tudományos eredményeken alapul, de fontosabbnak tartják, hogy a „Normatív Cél Elmélet” és a „Többszörös Célok Elmélete” különböző ideológiai álláspontot (!) képvisel, és ezért az oktatásnak más célját feltételezi. Például Hidi és Harackiewicz (2001) érvelhetnek amellest, – írja Kaplan és Middleton (2002) –, hogy a mások legyőzése és a külső jutalmak megszerzése értékes cél lehet, de ők nem értenek egyet vele (!), bár tudományosan nem cáfolják az eredményeket.

Szerintük ugyanis az oktatás elsődleges célja, hogy mindenki részesüljön az oktatásban, hogy kialakítsa a társas felelősséget, és azokkal a társadalmi folyamatokkal szembeni kritikus hozzáállást, amelyek egyenlőtlenséghez és igazságtalansághoz vezetnek – vagyis – vonják le a következtetés –, a cél nem lehet az, hogy az iskolai sikert a versengéssel győzelemmel azonosítsák. Kaplan és Middleton (2002) kifejezik reményüket, hogy az új kutatási eredmények nem szolgáltatnak morális alapot arra, hogy olyan társadalmi intézmények jöjjenek újra létre, amelyek a társadalmi egyenlőtlenség és versengés értékeit helyezik előtérbe.

Válaszképpen Harackiewicz és mtsai (2002) viszont azt hangsúlyozzák, hogy nem politikai megfontolásoknak kell irányítaniuk az oktatási reformokat, hanem az empirikus eredményeknek, és a többszörös célok elmélete arra hívja fel a figyelmet, hogy nem csak az intrinzik és elsajátítási motiváció fejlesztése az, amely az iskolai teljesítményt javítani tudja – sőt nem ritkán elsősorban nem az –, és ezért a korábbi dichotóm paradigmát meg kell haladni.

A tanulási motiváció területén zajló „harc” még nem dőlt el. Judith Harackiewicz 2011-ben (Harackiewicz, 2011) abban a kötetben, amely 50 kiemelkedő szociálpszichológust kérdezett meg arról, hogy melyik az a kutatása, amelyik a legkevesebb elfogadásra talált, arról ír, hogy a hosszú időn át uralkodó, Deci és Ryan munkái által erőteljesen dominált intrinzik/extrinzik motiváció dichotómiáján alapuló hagyományos motivációkutatással szembe menő eredményeit milyen nehézségekbe ütközik elfogadtatni a tudományos közösséggel, amely erre a dichotómiára építette tudományos karrierjét. Bár vizsgálatai egyértelműen bizonyítják, hogy a külső jutalom képes pozitív kompetenciamotivációt kelteni, és a kiválósággra való törekvés versengés formájában is pozitív hatással tud lenni az elsajátítási motivációhoz tartozó érdeklődésre és természetesen a teljesítményre is, továbbra is párhuzamosan élnek azok a vélekedések, amelyek főképpen ideológiai alapon, diszkreditálják a külső jutalom és a versengés intrinzik-motivációt növelő hatását.

A fenti vita elsősorban az amerikai pedagógiai pszichológiai kutatók között zajlik. Fülöp (2002a, 2004a, 2006b) Japánban zajló kutatásainak hatására, amelyek egyértelműen igazolták, hogy a versengés nem csökkenti, hanem kifejezetten növeli a tanulási motivációt, ma már jelentős szakirodalma van annak, hogy a tanulási motiváció tekintetében is számolni kell kulturális különbségekkel (lásd Gordon Györi összefoglalóját, 2009). David Watkins (Watkins, 2007, 2009) kínai és hongkongi és King és mtsai (2012) valamint King, Watkins és Fülöp (2012) hongkongi kutatásai, amelyeket részben Fülöp (2006b) Japánban alkalmazott kérdőívét felhasználva folytattak, azt igazolták, hogy az általuk vizsgált Kelet-Ázsiai diákok döntő többsége számára az iskolai versengés kifejezetten élvezetet jelent. A hongkongi diákokat motiválja a versengés, úgy vélik, hogy elősegíti a fejlődésüket és a tanulásukat, miközben a riválisukkal baráti és tiszteletteljes kapcsolatban vannak. King és mtsai (2011) *„A versengés nem olyan rossz, legalábbis Keleten: a teljesítmény motiváció hierarchikus modelljének vizsgálata Ázsiában”* címmel megjelent kutatásában azonosított kínai tanulás-modellben az eredménymotiváció (versengés) ugyanúgy mély tanuláshoz vezet, mint az elsajátítási motiváció. Ez cáfolja azt a Midgley és mtsai (2001) és Midgley (2002) által képviselt nyugati tanulás modellt, amely szerint csak az elsajátítási motiváció vezet mély tanuláshoz, és amely szerint az eredmény-motiváció (versengés) viszont negatív viszonyban van a mély tanulással King és mtsai (2011) ezzel egy másik kultúrában igazolták a többszörös-célok motivációs elméletét (Pintrich, 2000, Harckiewicz és mtsai, 2002). Fülöp (1999a) vizsgálatát, valamint Watkins (2006) vizsgálatát idézi Li (2012) a

„*Tanulás kulturális alapjai*” című Cambridge University Press-nél megjelent legújabb könyvében, amelyben azt fejti ki, hogy a magas teljesítményre készítő versengés Kelet-Ázsiában a tanulás egyik legfontosabb motivátora, amely nem visszafogja az elmélyült tanulást, hanem éppenséggel segíti.

A megismerés és tanulás alapvetően szociális és nem csak intrinzik voltát Kelet-Ázsiában bizonyítják azok a tudással kapcsolatos episztemológiai vizsgálatok is, amelyeket Fülöp Márta és Ferenc Marton végeztek (Fülöp és Marton, 2003). A tanulásra vonatkozó koncepciók és a tudáselsajátításra vonatkozó episztemológiai nézetek kutatása iránt akkor nőtt meg az érdeklődés, amikor kiderült, hogy a kelet-ázsiai diákok a nemzetközi tudás felmérések során rendszeresen kiemelkedően teljesítettek (például Stevenson, 1986; Stevenson és Stigler, 1992). A kutatók arra voltak kíváncsiak, hogy mást jelent-e a tanulás és a tudás számukra, mint nyugati kortársaik számára. Fülöp és Marton (2003) svéd, japán és nepáli egyetemistákkal készült úgynevezett fenomenográfiai interjú alapján a tudással kapcsolatos episztemológiai nézetek kulturális eltéréseit kívánta feltárni. Az interjú egy történettel indult, amely egy tudós nőről szólt, aki minden tudását megírta egy könyvben, majd azt a könyvet az erdőben elásta. A kérdés az volt, hogy vajon a tudás, amelyet a könyv tartalmazott, létezik-e. Az interjúk elemzése során kiderült, hogy a japán és a nepáli, tehát az ázsiai diákok esetében a tudás leginkább akkor létezik, ha szociálissá válik, vagyis ha másokkal megosztják. A megosztás sem elegendő önmagában a japán diákok szerint, mert a tudás leginkább akkor létezik, ha azt megértik és a társadalom számára felhasználják. A svéd diákok között viszont a többség nem vonta kétségbe a tudás objektív létezését, annak ellenére, hogy arról nem tudott senki. A tudás tehát az egyéntől független, önmagába vetten is létező entitás volt számukra. A szerzők ezt kapcsolatba hozták a nyugati és a keleti szelfkonstrukciókkal. A kölcsönösen függő én-felfogás csak más emberekkel való kölcsönhatásában definiálja az egyént, míg a független én-felfogás szerint az egyén önmagába vetten is létezik és létét nem másokkal való kapcsolata igazolja. A tudás az egyik kultúrában sokkal inkább az egyén önkiteljesedését szolgáló önmagában vett örömforrás, a másik kultúrában viszont a közösség iránti felelősséget jelenti a tudás birtoklása. A japán egyetemista résztvevők számára nehezen értelmezhető volt az olyan öröm, amely pusztán egy feladat sikeres végrehajtásából származott (intrinzik motiváció, feladat-orientáció), és amelyet nem követett az így megszerzett tudás közösség számára való hozzáférhetővé tétele és a közösség reakciója.

1.4.3. Paradigmaváltás a kulturális összehasonlító pszichológia szakirodalmában

Ahogy a kulturális különbségek kutatása egyre inkább előtérbe került, a múlt század kilencvenes évei óta a pszichológia kulturális forradalmáról beszélhetünk. A hagyományos kulturális összehasonlító pszichológiai szakirodalomban az úgynevezett kulturális dimenziókat használták arra, hogy megmagyarázzák az attitűdökben, az értékekben, magatartásban, kognícióban és szocializációban fellelhető kulturális különbségeket. Az együttműködést és a versengést is ezeknek a dimenzióknak mentén értelmezték. A szerzők jelentős része az individualizmust a versengéssel, a kollektívizmust az együttműködéssel kötötte össze, bár empirikus vizsgálatokat többnyire nem végeztek e feltevésük ellenőrzésére (Hofstede, 1980; Oyserman, 1993; Fülöp, 2004a, 2009a). Az antropológus Hsu (1983) például összehasonlította a kínai, a japán és az amerikai kultúrát, és Kínát találta a kollektivisták kultúra prototípusának, ahol a harmóniára törekvés és a konfuciánus alapokon nyugvó jól strukturált emberi kapcsolatok

az együttműködést erősítik a csoporton belül, míg az amerikai társadalmat az intenzív versengés és agresszív kreativitás jellemzi. Triandis és mtsai (1988) az individualizmus mérésére sikeresen azonosítottak egy faktort, amelynek az „önmagára támaszkodás a versengés segítségével” nevet adták, és amely több varianciáért volt felelős az amerikai mintában, mint bármely más faktor. A múlt század nyolcvanas éveiben uralkodó felfogás szerint egy kultúrát vagy az individualizmus vagy a kollektívizmus jellemzett, ennek megfelelően vagy az individualizmussal együtt járó versengés, vagy a kollektívizmussal együtt járó együttműködés.

Hofstede (1991) és Van de Vliert és mtsai (1999) a versengést és az együttműködést más kulturális dimenziók mentén is elhelyezték, így például a maszkulinitás-femininitás dimenziója mentén. Az olyan maszkulin célokat, mint az előrejutás és a jövedelem fontossága, a versengő társas szereppel kapcsolták össze, a femininitást pedig részben azzal mérték, hogy az egyén mennyire kész a másokkal való együttműködésre. Azokban a kultúrákban, amelyekben a maszkulinitás erős, a teljesítményt és a kölcsönös versengést hangsúlyozzák, ezekben a társadalmakban a férfiak sokkal inkább hajlanak arra, hogy a személyközi, csoporton belüli és csoportközi konfliktusokat inkább agresszív versengéssel, mint integratív együttműködéssel oldják meg (Van de Vliert és mtsai., 1999). Van de Vliert és Janssen (2002) azt is találták, hogy azok a társadalmak, amelyekben a nők nem a sztereotip elvárásnak megfelelően kevésbé versengők, mint a férfiak, hanem ellenkezőleg erősebb versengés jellemzi őket, boldogtalanabbak.

Egy másik kulturális dimenzió, a hatalmi távolság mentén is elhelyezték a versengést és az együttműködést. A nagy hatalmi távolsággal jellemezhető, aszimmetrikus társadalmak a versengést erősítik meg, mert azt a hierarchiában való előrejutás eszközének tekintik. Az egyenlőségelvűbb társadalmakban ezzel szemben az együttműködés a jellemzőbb (Van de Vliert, 1998; Hofstede, 2001).

Az asszertivitást mint kulturális dimenziót ugyancsak összekötötték a versengéssel és az együttműködéssel (The GLOBE Study, House mtsai. 2004). Azokban a társadalmakban, amelyeket nagyfokú asszertivitás jellemez, fontos érték a győzelem és a versengés mint a túlélés, prosperitás és a sikerhez vezető út eszköze (Den Hartog, 2004).

A hagyományos Hofstede (1980) méréseket használó, valamint az azokat továbbfejlesztő sok országot magukba foglaló kutatásokból (pl. House és mtsai., 2004, GLOBE Study-jából) azt a következtetést lehet levonni, hogy: azok az emberek versengőbbek, akik olyan társadalomban élnek, amelyben az individualizmus az érték, magas az asszertivitás, a hatalmi távolság, a maszkulinitás. A kollektívista, feminin, alacsony asszertivitással és kis hatalmi távolsággal jellemezhető társadalmakban az emberek együttműködőbbek (Fülöp és Büki, 2012).

Az individualizmus – kollektívizmus dimenziót leginkább Harry Triandis módosította, amikor kutatásai során felismerte, hogy az emberek értékeit, normáit, attitűdjeit és viselkedését befolyásoló ezért egyfajta kulturális szindrómának tekintett I-K paradigma nem bizonyult kellően komplexnek, és számos ellentmondásra nem adott választ; ezért Triandis és mtsai. (1995) bevezettek egy újabb szempontot: a horizontális és vertikális dimenziót, amely bizonyos mértékig kombinálta az I-K-t a hatalmi távolság dimenzióval, mert a horizontális-vertikális tengely arra utal, hogy egy kultúrán belül mennyire fontos az egyes tagok közötti egyenlőség, illetve hierarchikus különbség. Ez a különbségtétel a versengés és együttműködés szempontjából is új osztályozást vezetett be (Triandis &

Gelfand, 1998). A vertikális individualizmus szorosan összekapcsolódott azzal, hogy egyéni versengés során valaki megkülönböztetett legyen és státuszra tegyen szert, míg a vertikális kollektívizmus az in-group integritását hangsúlyozva a saját csoport és a külső csoportok közötti versengéssel kötődött össze. A kölcsönös függés és a kooperatív kapcsolatok gazdag hálózata viszont a horizontális kollektívizmus jellemzőjének bizonyult. Ez a kategorizálás már lehetségesnek tartotta a versengés jelenlétét kollektivisták társadalmakban is. Ennek ellenére, amikor Oyserman és mtai (2002) áttekintették az individualizmus és kollektívizmus mérésére alkalmazott mérőeszközöket, azt találták, hogy az individualizmus mérésének az egyik legfontosabb területe a versengés, míg a kollektívizmust egyetlen skála sem mérte versengésre utaló itemekkel. Ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a versengés nem kapcsolódik a nyugati individualista országokhoz, nem áll kapcsolatban a kulturális individualizmussal. Fiske (2002) ugyancsak megerősíti, hogy a versengés és az individualizmus nincsenek egymással kizárólagos kapcsolatban.

A kulturális összehasonlító pszichológia terén a hagyományos Hofstede-i dichotómiák újraértékelésére részben a nyolcvanas évek japán gazdasági csodája, az „ázsiai kistigrisek” (Dél-Korea, Hong Kong, Tajvan, Szingapúr) felemelkedése és Kína gazdasági fejlődése kényszerítette a kutatókat. Hofstede (1980) ugyanis úgy vélte, hogy a kollektívizmussal jellemezhető társadalmak gazdaságilag fejletlenebbek, mint az individualisták. Japán viszont a világ második gazdasági nagyhatalmává vált és az így kikényszerített gazdasági versengés a nyugati, elsősorban amerikai társadalomtudósokat is arra készítette, hogy jobban megismerjék Kelet-Ázsiát. Robert LeVine antropológus a pszichológia „japán problémájának” nevezte, hogy miközben a japán pszichés fejlődés jelentősen különbözik az Euro-amerikaitól, amelyet hosszú ideig univerzálisnak tartottak, ez a különbség nem tulajdonítható fejlődésbeli különbségnek, szegénységnek, írástudatlanságnak, marginalitásnak. Ezért a különbségeket és a japán kulturális jellegzetességek által felvetett kérdéseket nem lehetett egyszerűen ignorálni, vagy bagatellizálni azzal, hogy „harmadik világbeli országról van szó” (LeVine, 2001). Ennek megfelelően a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben százával jelentek meg a könyvpiacra a japán gyermeknevelést, japán oktatást, a japán management-et leíró és azt megérteni és értelmezni kívánó könyvek (például White, 1987; Clark, 1979; Abbeglen és Stalk, 1985, Peak, 1991). Ezek között kiemelkedik Ezra Vogel (1985) könyve, a „*Japán az első számú: leckék Amerika számára*” (Japan as Number 1: Lessons for America); Harold Stevenson és James Stigler 1992-ben publikált „*Tanulási szakadék: miért bukunk meg az iskoláink és mit tanulhatunk a japán és kínai oktatástól*” (Learning Gap: Why our schools are failing and what we can learn from the Japanese and Chinese education); és az 1999-ben megjelent „*Tanítási szakadék*” (Teaching Gap, Stigler és Hiebert, 1999) című könyve, amely a japán és az amerikai oktatás különbségeivel magyarázta, hogy az USA lemaradt Japán mögött.

A japán siker magyarázatát finomabb pszichológiai jellemzőkben is keresték. Hazel Markus amerikai és Shinobu Kitayama japán kutató 1991-ben publikálta (Markus és Kitayama, 1991), azt az azóta alapvetőnek tekintett írását, amely az individualizmus-kollektívizmus helyett egy újabb kulturális dimenziót írt le: a független és a kapcsolati (kölcsönösen függő) én koncepcióját. Az alapgondolat szerint az, ahogyan valaki önmagát a körülötte lévő világban konceptualizálja, meghatározhatja a kognitív, emocionális és interperszonális működésmódját. A független én-t a különállás, az önmagában-vett lét, az autonómia és a versengés jellemzi, míg a kapcsolati én mindig kölcsönös függésben és kooperációban van a társas közeg más tagjaival és önmagában

nem, csak kapcsolataiban értelmezhető (Markus, Kitayama, Heiman, 1998). Felmerült azonban a kérdés, hogy ha a független szelfkonstrukció versengéssel jár együtt, a kölcsönösen függő szelfkonstrukció viszont együttműködéssel, akkor lehet-e versengő az az egyén és kultúra, amelyet a kölcsönösen függő szelfkonstrukció jellemez. Ez a kérdés elsősorban Japán kapcsán merült fel. A japán társadalom ugyanis egyszerre kívánja meg tagjaitól a magas fokú együttműködést és az intenzív versengést (Fülöp, 1999b, 2002a, 2004a).

A paradoxon feloldása az ezredforduló után történt. Fülöp (1999b, 2002a, 2004a, 2009a – lásd később a disszertációban részletesebben kifejtve – Japánban a versengésnek egy olyan felfogását azonosította, amely tökéletesen megfér a kollektívizmussal és a kölcsönösen függő szelffel. Vizsgálatai azt bizonyították, hogy ez a kulturális-társadalmi sajátosság olyan versengési mintázatot ír elő normatívként, amely lehetővé teszi ezek összeegyeztetését. Ebben a mintázatban a versengés funkciója a folyamatos fejlődés és a motiváció, a rivális pedig ennek a fejlődési folyamatnak az eszköze vagy aktív, együttműködő partnere.

A legújabb vizsgálatok is azt bizonyítják, hogy a korábban az individualizmusra megkülönböztetetten jellemzőnek tartott versengés éppúgy társulhat kollektívizmussal, mint individualizmussal (Green mtsai., 2005; Fernández mtsai., 2008). Basabe és Ros (2005) metaanalízise szerint, amelyben Hofstede (2001) I-K rangsorát használták azt találták, hogy a versengő, siker-központú attitűdök gyakrabban fordulnak elő a kollektivisták, hierarchikus, és materialista és a kevésbé fejlett társadalmakban. Azt írják: „*A kevésbé fejlett, hierarchikus és kollektivisták társadalmakban, a viszonylag szűkös erőforrások, a kemény társadalmi túlélésért folytatott harc és az egyenlőtlenségek elfogadása mind erős in-group szolidaritást, ugyanakkor általános versengést és azt eredményezik, hogy az egyéni erőfeszítésre és jutalmakra nagy hangsúly helyeződik.*” (p. 217). Kemmelmeier és Hayward (2007) a World Value Survey (Inglehardt, 2005) versengés iránti attitűdre vonatkozó itemét vetették össze több mutatóval, többek között a Hofstede (1980) által mért individualizmussal és a Singelis és mtsai (1995) által mért horizontális és vertikális individualizmussal. A horizontális és vertikális kollektívizmust nem mérték, mert valójában kifejezetten azt akarták megvizsgálni, hogy van-e kimutatható összefüggés a versengés iránti attitűd és az individualizmus között. Eredményeik egyértelműen azt mutatják, hogy a vertikális individualizmus, szemben korábbi feltételezésekkel egyáltalán nincs kapcsolatban a versengéssel, a horizontális individualizmus (autonóm szelf, de egyenlőségre törekvés, a skandináv modell) egyenesen negatív korrelációban áll vele.

A rövid áttekintés után egyértelműen levonható a következtetés, hogy a versengés és együttműködés megjelenése különböző kultúrákban komplex interakció eredménye, amely a kultúrára jellemző kulturális dimenziók és a versengés és együttműködés jelentésének kulturális konstrukciója között alakul ki és nem értelmezhető egy vagy több kulturális dimenzió mentén dichotóm módon (Schneider mtsai., 2006; Schneider mtsai, 2011). Hayward és Kemmelmeier (2007) is arra a következtetésre jutnak, hogy anélkül, hogy feltárnánk a versengés jelentését (ők az együttműködést egyáltalán nem vizsgálták) egy-egy meghatározott társadalomban, önmagában a makro-mutatókra támaszkodva, nem lehet megérteni a működését és összefüggéseit (lásd erről bővebben a 3. fejezetben) és semmiképpen sem lehet egyszerű dichotómiákat felállítani.

1.5. A versengésfogalom dekonstrukciója: a versengés, mint sokdimenziójú konstrukció

Annak következtében, hogy a versengést mindig az együttműködéssel hasonlították össze, a versengés mint egynemű, egydimenziós jelenség szerepelt a szakirodalomban. Ennek kedvezett az is, hogy a versengő magatartást hagyományosan laboratóriumi körülmények között vizsgálták, ahol valóban egy meghatározott, nagyon egyértelmű döntés és magatartás jelentette a versengést, amelyet nem lehetett komplex dimenziók mentén leírni, versengés és versengés között nem lehetett különböző kritériumok alapján különbséget tenni (Schneider mtsai, 2006 és 2011).

Sommer (1995) megkülönböztetett „spontán” és „strukturált vagy formális” versengést. A „spontán” versengés a társas összehasonlítás folyamatán alapul (vagyis Sommer beépíti rendszerébe a társas összehasonlítást is, csakúgy, mint Fülöp (1995c), nem igényel semmilyen struktúrát vagy jutalmazási rendszert és általában nem nyíltan zajlik, szabályai pedig, íratlanok. Ugyanakkor többnyire motiváló, nagyobb erőfeszítésre serkent és növeli a teljesítményt. Az egyének a spontán versengést arra is használják, hogy megtanuljanak bizonyos, a rivális esetében sikeresnek ítélt viselkedésformákat. Az összehasonlítás és versengés tárgyául szolgáló másik személy megfigyelése ugyanis fejlődést eredményezhet. „Formális vagy strukturált” versengésről van szó, ha egy világosan meghatározott versenystruktúrában versengenek a felek, ha vannak explicit szabályok, ismertek a győzelem és jutalmazás kritériumai stb. Ez a fajta versengés tehát kívülről megteremtett helyzet, amelyben meghatározó szerepe van a célok egymástól kölcsönösen függő vagy egymást kölcsönösen kizáró voltának.

A versengéshez fűződő egyéni viszony is árnyalódott és ezen belül is egymástól minőségileg eltérő versengési mintázatokat különítettek el. Például a versengéssel kapcsolatos személyiségkutatások a kilencvenes években a versengés intenzitása és a személyiségen belül betöltött funkciója szerint kétféle versengő személyről írtak (Ryckman és mtsai, 1990, 1996). Az „önfejlődésre koncentráló versengő” emberek a versengést személyes fejlődésük eszközévé teszik. Egészséges önbizalommal rendelkeznek, számukra nem a győzelem a leglényegesebb, hanem a célhoz vezető folyamatot találják örömtelinek, a feladat megértése, megoldása a legfontosabb. A versengésben sokkal inkább az önfelfedezés, az önfejlődés és a tanulás érdekli őket, semmint az én-kiemelés vagy a rivális lebecsülése vagy megszégyenítése. A riválist nem útkjukban álló akadálnak tekintik, hanem inkább olyan eszköznek, akinek a segítségével növelhetik kompetenciájukat, hozzáértésüket. Nyerni akarnak, és sikeresek akarnak lenni, de nem mások kárára. Ezért van az, hogy jól tudják egyeztetni az egyéni és a közösségi célokat, nagyon jó együttműködők, miközben igyekeznek társaiknál többet kihozni magukból. Ez a versengési attitűd a pszichológiai tesztek tanulsága szerint optimális pszichés egészséggel és jó társas kapcsolatokkal jár együtt (Ryckman és mtsai., 1996). Ezzel szemben az ún. hiperversengő személyek (Ryckman és mtsai., 1990), minden helyzetet versengőként élnek meg, mindenben a legjobbak akarnak lenni, és mindenáron nyerni akarnak, és minden áron el akarják kerülni a veszteséget. A körülöttük lévőket lebecsülik és hatalomra törekcszenek felettük. Általában konfliktusteliek a kapcsolataik, gyenge az empátiás készségük, agresszívek és dominanciára törekvők, manipulatívak és nagyon narcisztikusak. Egyéni „játékosok”, egyenrangú együttműködésre kevésbé képesek. Még ennél is árnyaltabb képet talált F. Lassú Zsuzsa (2003) magyarországi mintán, aki szerint vannak olyan személyek, akik mind a személyes fejlődésre koncentráló versengésben, mind a hiperversengésben magas értékeket mutatnak, vagyis akik mindkét versengési formára képesek és alkalmasak és ezeket az irányultságokat a helyzetnek

megfelelően tudják váltogatni. Az úgynevezett A-típusú személyiséggel kapcsolatos vizsgálatok korábban többek között a versengéssel hozták kapcsolatba a körükben gyakoribb kardiovaszkuláris megbetegedéseket. Az 1990-es években végzett vizsgálatok egyértelműen bizonyították, hogy a megbetegedésekért a türelmetlenség-agresszió és nem a versengési késztetés a felelős, sőt a versengés dimenziója éppen az adaptív megküzdéssel kapcsolódott össze (Keltikangas-Jarvinen és Raikkonen, 1993). Gomez (1998) serdülők esetében igazolta, hogy míg a türelmetlenség-agresszió alacsony versengési késztetéssel társulva a nem-adaptív megküzdéssel járt együtt, a pozitív versengési késztetés védő faktorként működött a maladaptív megküzdéssel szemben.

A korábbi „axiómák” helyett, melyek szerint a versengés megrontja az emberi kapcsolatokat, számos vizsgálat bizonyította, hogy meghatározott feltételek között harmonikus és kooperatív viszony lehet a versengő felek között. Tassi és Schneider (1997) kétféle versengést különböztetnek meg: az egyik a „feladat-orientált” versengés, amikor a cél egy feladat magas szintű megoldása, illetve egy készség elsajátítása vagy begyakorlása. A másik a „partnerre-irányuló”, mely esetben a versengés célja a másik legyőzése, vagy annak bebizonyítása, hogy az illető jobb a másikinál. Vizsgálataik azt bizonyították, hogy a „feladat-orientált” versengés harmonikusan összeegyeztethető a barátsággal, a „partnerre irányuló” azonban konfliktust okozhat a kapcsolatban.

A versengő partnerek között sokféle, árnyalt, mind pozitív, mind negatív érzelmek által uralt kapcsolat lehet (Muroyama, 1995, Fülöp, 2002a). A riválisok közötti érzelmi viszony, valamint annak alapján, hogy milyen szerepet tulajdonítanak a versengő felek egymásnak, megkülönböztethetünk „instrumentális-konstruktív” versengést, „barátságos-konstruktív” versengést, és „ellenséges-destruktív” versengést (Fülöp, 2002a). Az „instrumentális-konstruktív” versengést a feladat- vagy célirányultság jellemzi. A rivális pedig eszköz jellegű, instrumentális funkciót tölt be, vagyis a léte segíti azt, hogy az adott személy ne lankadjon, hanem a legnagyobb erőfeszítéssel a maximumot hozza ki magából. A versengési partner olyan, mint egy folyamatos stimuláló, aki az egyéni fejlődést elősegíti, serkenti. Ugyanakkor egyfajta összehasonlítási alap is, akihez képest látni lehet, hogy valaki hol tart. Ilyen esetben a versengő felek között nem feltétlenül van érzelmi kapcsolat. Lehet, hogy a „kijelölt” rivális nem is tudja, hogy társa riválisnak tekinti. A másik kapcsolat a „baráti, társi” viszonyon alapuló konstruktív versengés. Ebben az esetben a barátoknak azonos az érdeklődésük, azonosak a céljaik, azonos dolgokat szeretnének véghezvinni. Ennek során segítik egymást és versengenek egymással. A versengő felek közötti kapcsolatnak pusztán egy válfaja az „ellenséges-destruktív” kapcsolat, amelyet Deutsch (1949ab) és követői több mint negyven éven át, valamint Alfie Kohn (1986) kizárólagosnak tartottak. Ennek során a versengő partnerek egymást sokkal inkább akadálnak tekintik, amelyet el kell hárítani az útból annak érdekében, hogy a saját céljaik megvalósuljanak. Ennek megfelelően míg az első kapcsolatban elsősorban a cél vezérli a versengést, addig az ellenséges rivalizációs kapcsolatban a fő figyelem az „ellenségre” irányul, és a legtöbb energia a vele kapcsolatos ellenlépésekre, az ő kiiktatására használdik fel.

A tudományos pszichológiában egészen a 1990-es évek elejéig meglévő egyneműség azért is volt különösen érdekes, mert a gyakorló szakemberek, így a pedagógusok egy jelentős csoportja ún. többdimenziós szemlélettel bír, és számos kritérium mentén minőségileg megkülönbözteti a versengési folyamatokat, versengő kapcsolatokat és magatartásformákat (Fülöp, 1992b, c, 1993, 1995a). Eszerint tehát nem a kooperációt és versengést érdemes összevetni egymással, hanem a versengésre kell sokkal árnyaltabban

tekinteni, és a versengési folyamatokat kell megkülönböztetni egymástól, ehhez pedig fel kell tárni azok dimenzióit és struktúráját (Fülöp, 1992, 1995, 2001).

Fülöp Márta már 1992-től (1992b, c, 1995a, b, 2001a, b, 2002a) a versengést mint sok dimenzió mentén jellemezhető, vagyis multidimenzionális komplex jelenséget tárgyalta, és a különböző dimenziók sajátos kombinációja mentén konstruktív és destruktív versengési folyamatokat különített el. A versengéssel kapcsolatban a „konstruktív” és „destruktív” megjelölést először használta a pszichológiai szakirodalomban (Fülöp, 1992c, „Teachers’ Concepts of Competition”, Didaktisk Tidskrift) és ezeknek a mintázatoknak különböző, empirikus kutatáson alapuló dimenziók mentén történő tipizálását is először tette meg kandidátusi értekezésében (Fülöp, 1995b). A versengés konstruktív vagy destruktív voltában az erőforrások szűkös/tágas voltát; a versengés intenzitását (tét nagysága, a versengés gyakorisága); a versengés moralitását (szabálytartás); a versengés értékelési kritériumait (átlátható/vagy sem); időperspektíváját (hosszú- vagy rövid-távú folyamatként fogják fel a versengő felek); a versengés irányultságát (önmagára irányul-e vagy a riválisra); a versengő felek közötti kapcsolatot (baráti, ellenséges, instrumentális) tekintette meghatározónak.

A nemzetközi szakirodalomban először egy év múlva, 1993-ban jelent meg a konstruktív jelző a versengés mellett. Erev, Bronstein és Galili (1993) izraeli kutatók „konstruktív csoportközi versengésről” írnak, amely megfelelő eszköz a „potyautas” magatartás elkerülésére csoportos tevékenység esetén. A konstruktív jelző azonban csak a cikkük címében fordul elő, és nem a versengési folyamatokon belül tesznek különbséget (konstruktív – destruktív), hanem az együttműködést, az egyéni versengést és a csoportközi versengést hasonlítják össze, és ezek közül a csoportközi versengést találják a leghatékonyabbnak, vagyis a „legkonstruktívabbnak”.

Bár a konfliktusmegoldáson belül már maga Deutsch (1973) is elkülönített konstruktív és destruktív konfliktusmegoldást, de konstruktívnak az együttműködő, destruktívnak a versengő megoldásokat tartotta. Az amerikai szociál- és szervezetszichológiában csak 2003-ban jelent meg az első olyan írás, amely ehhez képest áttörésnek tekinthető. Dean Tjosvold és a versengés „szörnyeteg” voltát évtizedeken át megerősítő David és Roger Johnson *Lehet-e a személyközi versengés konstruktív a szervezetekben?* című cikkükben (Tjosvold és mtsai, 2003) azokat a dimenziókat igyekeztek feltárni, amelyek mentén a versengés pozitív következményekhez vezet. Egy későbbi vizsgálatukban, Tjosvold és mtsai (2006) leírják, hogy milyen kritériumai vannak a konstruktív versengésnek, maga a versengési folyamat során és a folyamat végén. Az egyik fontos jellemzője a konstruktív versengési folyamatnak a feladat elvégzése, a támogatás érzése és az, hogy a versengő felek úgy érzik, hogy képesek teljesíteni, élvezik a versengést, részt akarnak benne venni és pozitív interakcióban vannak a vetélytárssal. A versengés befejezése után a konstruktivitás abban nyilvánul meg, hogy nő a felek motivációja arra, hogy kihívásoknak megfeleljenek, jobban képesek a vetélytársakkal együttműködni, és nő az elkötelezettségük a csoport iránt. Azt találták, hogy a legfőbb kritérium a „fair és szabálytartó” magatartás a versengő felek részéről, de az erős belső motiváció, a jó esély a győzelemre, az erős pozitív kapcsolat a versengő felek között és annak a korábbi tapasztalata, hogy egymás kompetenciáját nem csökkentik, hanem erősítik, ugyancsak hozzájárul ahhoz, hogy a versengés konstruktív folyamat legyen.

A kilencvenes években, a rendszerváltó és a versengést mind a gazdasági, mind a politikai életben nagy jelentőségűnek tartó poszt szocialista Magyarországon Nagy József pedagógiai kutató is felveti a versengés többdimenziós természetét. Nagy József (1998) a versengést *háromdimenziós* jelenségnek tartja, és a versengési folyamatokat ezen benső dimenziók mentén csoportosítja és tipizálja, vagyis nem „egy” versengésről gondolkodik. A versengés értelmezésénél Csányi Vilmos (1994) etológiai magyarázatára épít, és az állatok versengésében megnyilvánuló három alapelv, a *szabályozottság*, *esélyesség* és *arányos kockázat* mentén négyféle versengést különböztet meg *antiszociális*, *aszociális*, *lojális* és *proszociális versengést*. Antiszociális versengésnek nevezi azt, amikor a fenti három alapelv egyike sem érvényesül. A versengő fél nála sokkal esélytelenebb személlyel mint ellenféllel verseng, versengésben alkalmazott eszközeit nem válogatja meg, akár súlyosan agresszív eszközöket is alkalmaz versengési partnereivel szemben, valamint nem tartja be a versengésre vonatkozó implicit szabályokat, vagyis ebben a folyamatban „mindent lehet” és a „cél szentesíti az eszközt”. Ha a *szabályozottság* elve érvényesül, vagyis a versengő felek tudatában vannak, hogy megfelelő szabály szerint kell eljárniuk, és a szociális közeg kontrollja miatt követik is a szabályt, akkor – kissé szokatlan módon – Nagy József *aszociális* versengésről beszél. Ha az *esélyesség* és *arányos kockázat* elve érvényesül, vagyis a versengés csak esélyesek között jön létre és az esélytelen nem bocsátkozik vakmerő, értelmetlen akciókba, akkor „tisztességes” vagy *lojális* a versengésről van szó. Ha pedig a felek megvalósítják a szabályosság követelményét és a szabályokat külső kontroll nélkül is betartják, az esélytelen ellenfelet pedig hozzásegítik az esélyessé váláshoz, akkor *proszociális* versengésről vagy „fair play”-ről beszél. Míg az első két versengésfajtát nem kívánatosnak, addig a második két versengés fajtát kívánatosnak és szocializálандónak tarja a szerző.

Részben Nagy József, részben Fülöp (2003), részben Fiske (2006) klasszifikációja alapján végezte kutatásait Kasik László is. Kasik (2010,2011) 4, 8, 12, 15 és 18 évesek körében vizsgálta az *együttműködés* és a *versengés* néhány dimenzióját Likert-skálás kérdőívvel. A kutatás célja a dimenziók életkori, nem és iskolatípus szerinti jellemzőinek, valamint a dimenziók kapcsolatrendszerének és a kapcsolatrendszer változásának feltárása volt. A faktorelemzés eredményeképpen a két viselkedésformán belül elkülönített négy-négy dimenzió három faktortípusba különült el: (1) mindkét viselkedésforma egy-egy dimenzióját tartalmazó faktor (saját és mások érdekének figyelembe vétele versengés és együttműködés során); (2) kizárólag a versengés dimenzióit (esélyegyenlőség; az eredményhirdetés ideje; a szabálykövetés forrása) és (3) kizárólag az együttműködés dimenzióit (hozzájárulás és részesedés viszonya a csoportmunka során; mások kizárása a csoportból nem megfelelő teljesítmény miatt; mások kizárása a csoportból nagyobb részesedés követelése miatt) tartalmazó faktor. Kasik (2010) azt találta, hogy például az életkor előrehaladtával egyre gyakrabban választanak olyan versenyhelyzetet a diákok, amelynél biztosított az egyenlő esély, viszont a versengésbeli szabályok betartására vonatkozó szülői, pedagógusi és kortársi elvárásokat egyre ritkábban veszik figyelembe egy-egy versenyhelyzetben.

A versengés és együttműködés dimenziói között kizárólag pozitív irányú kapcsolatok voltak azonosíthatóak. A dimenziók kapcsolatrendszerének kiépülése három életkori szintet különít el (1. szint: 4 és 8 évesek; 2. szint: 12 évesek; 3. szint: 15 és 18 évesek). A kapcsolatok bonyolultabbá válása arra utal, hogy az életkor előrehaladtával egyre szorosabb kapcsolatrendszer épül ki az együttműködés és a versengés vizsgált dimenziói között. Szintén ezt a megközelítést igazolta az eredetileg a versengéshez és az együttműködéshez tartozó dimenziók egy faktorba tömörülése. Kasik (2010) azt a

következtetést vont le, hogy eredményei egyértelműen alátámasztják a versengés és együttműködés *viszonyáról* alkotott elméleti megközelítéseket, vagyis azt, hogy e viselkedésformák leginkább egymással összefonódva határozzák meg a különböző társas interakciókat.

Fülöp konstruktív és destruktív, multidimenzionális versengés koncepcióját alkalmazták Sonja Sheridan és Pia Williams (2006) svéd pedagógiai kutatók, és óvodás gyerekek körében azonosították a Fülöp (1992c; 1995a, b, d; 2001a, b) által leírt dimenziók mentén a versengés konstruktív formáit. Video megfigyelésekre, fókusz csoport interjúkra és gyerekrajzokra támaszkodó vizsgálatukban bebizonyították, hogy a konstruktív versengés a gyerekek együttműködő tevékenységének fontos részét alkotja, de jelen van az individuális tevékenységükben is, a tevékenység gyerekek által megfogalmazott motivációs háttereként. Egy későbbi vizsgálatukban (Sheridan és Williams, 2011) a konstruktív versengést különböző tanulási környezetekben azonosították. Ebben a vizsgálatban 5 és 18 év közötti gyerekek és serdülők valamint tanárok vettek részt. A vizsgálat a gyerekek esetében egyéni interjúkból és bizonyos kritikus versengési helyzeteket ábrázoló fotók alkalmazásából állt. Az összes korosztályban azonosítani tudták a konstruktív versengés jelenlétét a tanulási helyzetben többek között az egyéni és a másokkal közös tanulási célok megfogalmazása során. A konstruktív versengést például a folyamat és nem a cél-orientáció, a saját képességek határainak a kiterjesztése a versengés által (Fülöp, 2004a, 2009a) fejlődés funkcióinak nevezte) a versengő felek közötti reciprok irányítás (Fülöp, 2004a, 2009a) közös fókusz, kölcsönösség a riválisok között) jellemezte.

Ugyancsak Fülöp (1992b, c, 1995a, b, d, 2001a, b) konstruktív és destruktív versengéseméletére valamint Tjosvold és mtsai (2003, 2006) munkáira alapozták Orosz Gábor és mtsai (2013) valós élethelyzetekben, autópiacon szervezettekben dolgozók esetében a konstruktív versengés feltételeinek, dimenzióinak a vizsgálatát. Eredményeik szerint a konstruktív versengés létrejöttében leginkább meghatározó tényező a hatékony munkavégzésre és az önfejlesztésre vonatkozó motiváció, amely részben összefüggésbe hozható Ryckman és mtsai (1996) önfejlesztő versengés fogalmával, illetve a versengés Fülöp (1999b, 2002a, 2004a, 2009a) által azonosított japán modelljével, amely a versengés legfőbb funkciójának a fejlődést tekinti és a riválist a fejlődés eszközének tartja (lásd 4. fejezet részletesebben). A versengés önfejlődési motivációja esetén még akkor sem fordul a versengés destruktívba, ha a versengés külső kényszer hatására jön létre (Tjosvold és mtsai, 2006 és Orosz és mtsai, 2012). A versengés konstruktivitásához járul hozzá az is, ha a versengést a felek élvezik, az örömet okoz. Orosz és mtsai (2013) a konstruktív versengés harmadik legerősebb direkt bejósoló tényezőjének a másik fél segítségének stratégiáját találták. Tjosvold és munkatársainak (2003, 2006) eredményeihez hasonlóan minél inkább segíti valaki az ellenfelét, annál inkább várható a konstruktív versengés kialakulása. Ez szorosan kapcsolódik ahhoz, hogy a versengési folyamat során milyen a rivális koncepciója, ellenséggként, vagy barátként, vagy az önfejlődést elősegítő eszközként tekintenek a riválisok egymásra (Fülöp, 2002a, 2004a lásd még 4. fejezet). Fülöp (1995a), illetve Tjosvold és munkatársai (2003, 2006) eredményeivel összhangban Orosz és mtsai (2013) tanulmánya szerint az előzetes pozitív kapcsolat egy olyan kontextuális tényezőnek tekinthető, amely nagyban elősegíti a konstruktív versengés létrejöttét. Egyrészt növeli az előzékenységet és a kooperációt a felek közt, másrészt pozitívan hat a versengéssel kapcsolatos belső motivációk kialakulására (versengés élvezete és belső kényszer a versengésre). Az erőforrások szűkös-tágas volta (Fülöp, 1995a, 2001) mint fontos szituatív tényező is meghatározója volt a versengés

konstruktivitásának. Az eredmények azt mutatták, hogy minél szűkösebbek az elérhető erőforrások, annál kevésbé lesznek segítőkészek és előzékenyek az ellenfelek egymással szemben, illetve annál nagyobb mértékben zavarják egymást a versengés során. Hasonlóan bizonyítást nyert, hogy a versengés folyamata felett észlelt kontroll (Fülöp, 1995a) indirekt módon pozitív kapcsolatban áll a konstruktív versengéssel. Vagyis, ha egy olyan helyzetben versengenek a felek, ahol az ő képességeiken és erőfeszítéseiken múlik a győzelem, akkor erősebb belső motiváció alakul ki náluk, tehát sokkal inkább fognak belső kényszert érezni arra, hogy versengjenek, illetve jobban fogják élvezni a versengés folyamatát.

A versengés kutatását jelenleg sokkal inkább a jelenség dekonstrukciója jellemzi, valamint azoknak a feltételeknek a vizsgálata, amelyek mentén összeegyeztethető illetve nem összeegyeztethető az együttműködéssel (Fülöp és Takács, 2013). A kutatások az elkövetkezendő években arra fognak irányulni, hogy feltárják, miként befolyásolják a versengési folyamatok alakulását a versengési folyamatok különböző dimenziói illetve a dimenziók kombinációi, az egyszerű egydimenziós versengés felfogást egy többdimenziós szemlélettel váltva fel.

A teljes szemléletváltást bizonyítja, hogy a 92 éves Morton Deutsch, 2012-ben, a munkásságát ünneplő kötet első fejezetében először életében leírja azt, hogy a versengésnek igenis van konstruktív és destruktív változata (Deutsch, 2012). A kétféle versengési folyamat definíciója kidolgozatlan, hiszen Deutsch már nem végzett ezzel kapcsolatos vizsgálatokat, de a versengés kutatás történetében mégis történelminek nevezhető, hogy ő, aki megalapozta az együttműködés és versengés „szépség és a szörnyeteg” (Fülöp, 2008a) paradigmáját, most különbséget a versengési folyamatokon belül tesz különbséget, és elismeri, hogy a versengésnek vannak konstruktív és az egyén, a csoport és a társadalom számára szükséges és hasznos változatai. Konstruktív versengésnek tartja a fair, szabályozott versengést, amelyben mind a győztes, mind a vesztes fejlődik. Azt hangsúlyozza, hogy nem gondolja a versengésnek nincsenek előnyei. A versengés része a mindennapi életünknek. Nagyon fontos érték, ha elsajátítjuk a hatékony versengés készségét, és a kooperatív környezetben zajló versengés, vagyis az „együttműködő versengés” (Fülöp és Szarvas, 2011; Fülöp és Szarvas, 2012; Fülöp és Takács, 2013) igazán örömteli is lehet. Deutsch kifejezetten költőien fogalmaz arról, hogy mi mindent jelenthet a versengés az egyén életében. A versengés során átélheti a győzelem és a vereség szimbolikus emocionális drámáját, az élet és halál drámáját, a hatalom és a tehetetlenség drámáját, a dominancia és az önálávetés drámáját. Meggyőződése, hogy ezeknek mély emberi és kulturális gyökerei vannak. Ezen túlmenően, írja Deutsch (2012), a verseny hasznos társadalmi mechanizmus azoknak a kiválasztására, akik a leginkább képesek valamire. Amikor nincsenek a teljesítménynek objektív kritériumai, akkor a másokkal való összehasonlítás és versengés lehet az, ahogyan valaki tisztába kerül a saját képességeivel. Deutsch most azt hangsúlyozza, hogy a versengés csak akkor destruktív, ha nem kooperatív kontextusban zajlik, és ha nem fair szabályok kontrollálják. Erica Frydenberg (2005) a Deutsch munkásságának szentelt könyvében az együttműködésre és versengésre vonatkozó elméletét „grandiózus elméletnek” nevezi. A grandiózus elmélet a maga eredeti formájában – minden tisztelettel együtt, amit Deutsch tevékenysége ezen a területen megérdemel – nem bizonyult igaznak, de legalábbis csak a valóság egy szűk szeletét volt képes megragadni.

1.6. Zárszó

A tudomány fejlődése során ideológiai megfontolások megakadályozhatják, hogy bizonyos vizsgálatok meghatározott irányokba menjenek, hogy felismerések kellő súlyt kapjanak és megfelelő kérdések és azokat megválaszoló válaszok szülessenek. A viselkedéstudományok különösen érzékenyek a társadalmi igényekre, de ahogyan az idők változnak, változnak a kutatási paradigmák is. Pepitone (1980) úgy véli, talán eljön az idő, amikor a tudományos felismerések olyan erejűek lesznek, hogy nem tudják őket elhomályosítani az éppen uralkodó társadalmi értékek.

A tudomány, mint bármely más társas rendszer, csoportdinamikai folyamatokkal is jellemezhető. Egymással konfliktusba kerülhet az egyszer már sikeresnek bizonyult gondolkodásmód és magatartásmód megőrzésére törekvő „konzervatív” tendencia, a változás és fejlődés igényével. Campbell (1994) szerint a tudomány érdeke az, hogy minimalizálja azokat a pszichológiai és szociálpszichológiai folyamatokat, amelyek összeütközésbe kerülnek az érvényes tudás feltárásának tudományos missziójával.

A tudományos kutatás ugyanakkor meghatározott történelmi-politikai körülmények között zajlik és maguk a tudósok is különböző személyes ideológiai meggyőződéssel rendelkeznek. A versengés jelensége évszázadokon keresztül a filozófiai és ideológiai viták keresztüztüében állt (például Hobbes, 1654/1999 vagy Marx, 1867/1955 vagy Weber, 1904/1982, lásd erről még Rich és DeVitis, 1992, Fülöp, 1995b és Kemmelmeier és Hayward, 2007). A versengés kutatásának története jó példa arra, hogy miként változik meg egy dichotóm kutatási paradigma, amikor a környező világban megszűnik egy intellektuálisan leegyszerűsített „hidegháborús” dichotómia, és amikor egy interperszonális-gazdasági-politikai jelenség – jelen esetben a versengés –, kiiktatását is célul tűző társadalmi rendszer ideológiailag és ténylegesen is összeomlik. A versengés erősen ideológiai alapon kialakított előítéletes megítélése több mint negyven éven át nagyon sok tudományos eredményt hozott létre a versengés egy meghatározott változatával kapcsolatban, de akadályozta, hogy a versengésről árnyalt, tudományosan érvényesebb kép alakuljon ki. Ez pedig lehetetlenné tette, hogy szisztematikus kutatások jöjjenek létre annak vizsgálatára, hogy a versengés milyen feltételek mellett, milyen kontextusban hasznos és mely feltételek mellett alakulnak ki, vitathatatlanul létező, romboló és destruktív válfajai (Nasman, és mtsai, 2007). Ennél még lényegesebb az, hogy ezen belső dimenziók ismeretének a hiányában az egyetlen módszer a destruktív versengés elkerülésére az együttműködés erősítése volt, az árnyaltabb, célzottabb specifikus helyzetekre, kapcsolatokra kialakított beavatkozási stratégiák megismerése pedig negyven évet váratott magára.

2. FEJEZET

KULTURÁLIS ÖSSZEHAISONLÍTÓ PSZICHOLÓGIA MAGYARORSZÁGON⁵

2.1. Bevezetés

A disszertáció második fejezete a magyarországi pszichológiai és pszichiátriai szakfolyóiratokban megjelent publikációk alapján átfogó áttekintést kíván nyújtani a Magyarországon 1960 és 2012 között, kicsit több mint fél évszázad alatt végzett kulturális összehasonlító pszichológiai ⁶vizsgálatokról. A kutatásokat részben időrendben, évtizedekre tagolva, részben tematikusan ismerteti. Az egyes vizsgálatok esetében leírja a mintát és az alkalmazott módszereket is, valamint ismerteti a legfőbb eredményeket. Ezt teszi azért, hogy az olvasó képet kapjon arról, hogy milyen nagyságú és összetételű mintával dolgoztak az egyes kutatók, valamint arról is, hogy a vizsgálatok milyen módszertani igényességgel történtek, teljesítették-e a kulturális összehasonlító kutatások esetén a minimális módszertani kívánalmakat, inkább kvantitatív vagy inkább kvalitatív módszerek alkalmaztak, vagy a kettő kombinációját, a kutatás inkább egy jelenség univerzalitását akarta igazolni, vagy valóban egy-egy kultúra mélyebb megértéséhez és a pszichológiai jelenségek kulturális meghatározottságához kívánt hozzájárulni. Arra is kitér, hogy a kutatók mennyiben indokolták szakmailag az adott összehasonlítást, illetve arra hogy, milyen mértékben értelmezték az eredményeket az adott kultúráról meglévő szélesebb ismeretek szövegében.

A fejezet azt is bemutatja, hogy az ország fokozatos nyitottá válása miként tette egyre inkább lehetővé magyar és külföldi kutatócsoportok együttműködését, illetve magyar kutatók kulturális összehasonlító pszichológiai kutatásait. Kiemelten kezeli a

⁵ A jelen fejezet kibővített és átalakított változata a következő publikációnak: Fülöp, M. (2009b) Kultúráközi és kulturális pszichológia Magyarországon. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64, 1, 3-83

⁶ A pszichológiának az az ága, amely a pszichés jelenségek kulturális vonatkozásaival foglalkozik, többféle megnevezéssel bír, attól függően, hogy milyen episztemológiai alapokból indul, és milyen módszertannal dolgozik. A *kulturális pszichológia* szerint az emberi viselkedés nem választható szét a kulturális közegtől, csak adott kulturális közegben értelmezhető, ezért nem univerzális. A *kulturális összehasonlító pszichológia* viszont nem tagadja, hogy vannak az emberi pszichének univerzális vonásai, de ezeket fenntartásokkal kezeli és hangsúlyozza, hogy feltétlenül alapos kulturális összehasonlító vizsgálatnak kell alávetni az eredményeket. A *kulturális pszichológia* abból indul ki, hogy: minden jelenség egyedi és jelentését az a specifikus környezet határozza meg, amelyben kialakul; minden jelenség csakis a saját jogán, saját környezetében tanulmányozható. A kulturális pszichológia célja az egyén megértése és azoknak a folyamatoknak a feltárása, amelyek megmagyarázzák, hogy az egyén és környezete miként hatnak egymásra és hogyan építik fel egymást kölcsönösen. Ennek megfelelően a *kulturális pszichológia* nem alkalmaz direkt összehasonlítást a kultúrák között és nem hisz a pszichikus egységben (Shweder, 1990, 1991). Azok a mérőeszközök, amelyeket nem az adott kultúrában alakítottak ki, nem használhatók. A *kulturális összehasonlító pszichológia* alap gondolata a pszichikus egység feltételezése. A cél a pszichés működés kultúrák és etnikai csoportok közötti hasonlóságainak és különbségeinek tanulmányozása és az eredmények integrálása egy szélesebb alapú pszichológiába, amely az egész emberiségre kiterjedő érvényességgel rendelkezik és egy átfogó univerzális pszichológia létrehozása. A kétféle megközelítés tipikusan különböző módszerekkel is dolgozik. A *kulturális pszichológia* módszertana inkább kvalitatív, míg a *kulturális összehasonlító pszichológia* inkább kvantitatív módszerekkel dolgozik (Ngyuen Luu, 2003). A kulturális pszichológia és a kulturális összehasonlító pszichológia szembeállításában azonban egyre kevésbé van jelen, a legtöbb kutató mindkét módszertannal dolgozik. Ebben a fejezetben mi főképpen a *kulturális összehasonlító* kifejezést használjuk, részben azért mert Magyarországon elenyésző számú hagyományos értelemben vett kulturális pszichológiai kutatás született, másrészt azért mert magyarul ez a megnevezés minden fajta (kvantitatív és kvalitatív) módszertanú, univerzalitást kereső, vagy kulturális specifikumokat mélyebben megérteni igyekvő összehasonlításnak megfelelő elnevezés

rendszerátalakítást, amely a kutatott témák, kutatott országok és a kutatásban résztvevő kollégák számának ugrásszerű növekedését eredményezte.

A fejezet célja az is, hogy az e területen felgyülemlett tudást és ismeretet egységben láttassa, és ezzel megerősítse a hazai kulturális összehasonlító pszichológiát mint hagyományokkal rendelkező önálló diszciplínát. Egyúttal széles értelemben vett keretet kíván nyújtani, illetve keretbe ágyazza a disszertáció szerzőjének, Fülöp Mártának korábbi és itt bemutatásra kerülő kulturális összehasonlító munkáit.

2.2. Állomások

A *Kultúra és Pszichológia* című tanulmánykötet az első olyan magyar nyelven napvilágot látott mű volt, amely az elmúlt húsz év alatt a pszichológiai kutatásokon belül egyre nagyobb teret és szerepet kapó kulturális összehasonlító pszichológia témakörét a legnevesebb nemzetközi szerzők egy-egy kiemelkedő munkájával mutatta be (Nguyen Luu és Fülöp, 2003). Bár az utóbbi ötven évben Magyarországon is összegyűlt olyan mennyiségű munka és eredmény ezen a téren, amely már összefoglalásra érdemes, a magyar kultúraközi és kulturális pszichológiai vizsgálatokról mégis csak 2009-ben született meg az első összefoglaló áttekintés és néhány reprezentatív vizsgálat és megközelítés bemutatása a Pszichológiai Szemle Könyvtár sorozatában: *Lélek a kultúrák között* (szerkesztette Fülöp Márta, 2009c). A terület rohamos fejlődése miatt talán az utolsó pillanatokban vagyunk, amikor még áttekinthető a nagy mennyiségű tudásanyag. A jelen fejezet célja az, hogy feltárja, mi minden történt ezen a téren, milyen kulturális összehasonlító és kulturális pszichológiai kutatások voltak Magyarországon, mely kutatásoknak vannak hazai hagyományai, és melyek a leginkább kutatott témák. A fejezet a *Magyar Pszichológiai Szemle*, a *Pszichológia*, az *Alkalmazott Pszichológia*, az *Applied Psychology in Hungary*, a *Psychiatria Hungarica*, a *Pszichoterápia*, a *Thalassa*, a *Végeken* és jogutódja a *Mentálhigiéné* és *Pszichoszomatika*, a *Serdülő és Gyermekpszichoterápia*, valamint a *Lélekelemzés* című folyóiratok és a *Pszichológiai Tanulmányok* szisztematikus áttekintése alapján készült. Ebben az értelemben az összefoglaló szándékai szerint kimerítően tárgyalja a magyarul megjelent kulturális összehasonlító, illetve kulturális pszichológiai tanulmányokat és vizsgálatokat. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy kulturális összehasonlító kutatásokat nemcsak pszichológusok/pszichiáterek végeztek Magyarországon. Számos, a rendszerátalakítás utáni szociológiai vizsgálat (European Social Survey, World Value Survey), vagy közgazdászok által végzett vizsgálat (GLOBE Study, Bakacsi Gyula és mtsai, 1998; House és mtsai, 2004) utal kulturális eltérésekre, de ezekre a vizsgálatokra majd a disszertáció 3. és 5. fejezetében térünk ki.

A jelen fejezet feldolgozza még – de nem kimerítően – a magyar nyelvű szerzők külföldön publikált munkáit, de nem tér ki külföldi szerzők által végzett olyan összehasonlító vizsgálatokra, amelyekben Magyarország is adatszolgáltató volt (lásd fent).

2.3. A hatvanas évek: a kezdet

A hatvanas évek során a kulturális szempontok sehol a világon nem voltak még igazán jelen a pszichológiai kutatásban. Ahogyan Segall és mtsai (1989/2003) írják a kulturális összehasonlító pszichológia 1960 körül „egy kósza reményből sarjadt” (66. old.). A *Cross-Cultural Psychology Bulletin* 1966-ban jelent meg először, majd 1970-ben indult útjára a *Journal of Cross-Cultural Psychology*. Érdekes párhuzam, hogy a Magyar Pszichológiai Szemle 13 év kényszerszünet után 1960-ban indult újra. Az első tíz éve alatt ebben a lapban jelent meg az a mindössze két olyan témájú írás, amely a kulturális-pszichológiai szempontok fontosságára hívta fel a figyelmet.

Varga Ervin, Tringer László és Hants Géza a pszichózisok társadalmi-kulturális vonatkozásairól szóló szakirodalmi összefoglalója 1965-ben jelent meg a Magyar Pszichológiai Szemlében (Varga, Tringer, Hants, 1965), tíz évvel azután, hogy Eric Wittkower megalapította a transzkulturális kutatások központját a kanadai McGill egyetemen (a transzkulturális pszichiátria történetéről lásd Szilágyi, 2009). A szerzők talán először használják magyar nyelven a „transzkulturális pszichiátria” kifejezést. Miközben hangsúlyozzák, hogy a pszichózisok előfordulásának a gyakorisága nem különbözik egymástól a nagyon különböző fejlettségű társadalmakban, megvizsgálják azt, hogy vajon a kulturális tényezők hatással vannak-e a pszichózisok alapfolyamataira vagy csak a tüneti képet színezik. Végso soron ez utóbbi mellett érvelnek az áttekintett, akkoriban legmodernebb nyugati szakirodalom alapján. Például a depresszió megjelenési formái különbözőek lehetnek, más és más tünetek uralhatják a képet, (pl. libidócsökkenés és szomatikus panaszok Latin-Amerikában, bűnösség érzése Észak-Amerikában, hangulatingadozások és alvászavar Japánban), de maga a betegség minden kultúrában megtalálható. Külön megemlítik az öngyilkossággal kapcsolatos társadalmi attitűdöket, például azt, hogy Japánban elfogadottabb az öngyilkossággal, és gyakoribbak a családtagok közös öngyilkosságai. Ez a téma, majd csak sokkal később kerül ismét magyar kutatók figyelmének a fókuszába, amikor is a kilencvenes években Fekete Sándor és Osváth Péter pszichiáterek bekapcsolódnak az öngyilkosság kulturális összetevőit vizsgáló nagy nemzetközi kutatás-sorozatba és például az öngyilkosság japán médiabeli reprezentációjáról negyven év elmúltával a fenti megállapítással összhangban lévő következtetést vonnak le (Fekete és mtsai, 1994, 1998). A szerzők felhívják a figyelmet az elmebetegség kulturálisan eltérő definíciójára és arra, hogy a beteggé nyilvánítás a betegség és a kulturális-környezeti normák interakciója mentén történik. Egy kisebb, inkább informális jellegű összehasonlító pszichiátriai vizsgálódást is végeznek. Norvég, izraeli, hongkongi és kanadai kollégákat (ez utóbbi esetben magát Wittkowert) kérdeztek meg a megbetegedések jellegéről, tüneteiről és kezeléséről. Vizsgálatuk megerősítette előzetes álláspontjukat a kultúra és a társadalom pszichés megbetegedésre gyakorolt hatásáról.

Ugyancsak a Magyar Pszichológiai Szemlében Bereczky Pál (1966) egy igen rövid, mindössze féloldalas hozzászólásban arról gondolkodik, hogy adhat-e reális eredményt, ha ugyanazt a kérdőívet használják japán és európai/amerikai fiatalok vizsgálatára. Az iskolai tanulók tudásának az összehasonlítására irányuló nagy nemzetközi kutatások (pl. IEA, International Association for the Evaluation of Educational Achievement) a hatvanas évek elején indultak. A szerző, egy az NSZK, USA, Franciaország, Anglia, Norvégia 14 éves fiataljainak ismereteit feltáró kutatás kapcsán, – amelyet Japánban 1963-ban ugyanazokkal a kérdésekkel megismételtek –, arról számolt be, hogy a japán válaszadók közül Marx nevét bizony csak a válaszadók 5 százaléka ismerte, szemben Mozart,

Michelangelo és Arisztotelész nevével, akiket jobban ismertek, mint pl. a norvég fiatalok. A szerző végül arra az álláspontra helyezkedik, hogy érdemes volna megnézni, miként teljesítenének a japán fiatalok és a nyugati fiatalok, ha a felmérés kérdéseit a japán fiatalok speciális ismereteihez alakítanák. Az írás a kérdőíves vizsgálatok kultúraérzékenységre hívja fel – magyar nyelven először –, a figyelmet. A rövid jegyzetnek sem előzménye nem volt, sem reakció rá nem érkezett. Tizenöt év telt el ez után, amíg újabb, a kultúrákőzi vizsgálatok módszertanára vonatkozó írások Kozéki Béla (1981, 1985) tollából megjelentek.

2.4. A hetvenes évek: szinte teljes csend

Az Amerikai Egyesült Államokban a hetvenes évek végére már összegyűlt elegendő kutatási anyag, ahhoz hogy a hat kötetes Handbook of Cross Cultural Psychology 1980-ban megjelenjen. Főszerkesztője Harry Triandis volt és a sorozat összegezte a pszichológia különböző területeire (perspektívák, módszerek, alapfolyamatok, fejlődéslélektan, szociálpszichológia, pszichopatológia) vonatkozó kulturális különbségekre vonatkozó tudásanyagot (Triandis, 1980). Ezzel szemben Magyarországon ebben az évtizedben is mindössze két olyan vizsgálat született, amely a kulturális szempontot helyezte a fókuszba.

Halász László a francia Thibault-Laulan-nal (1974) folytatott kulturális összehasonlító vizsgálata az első, úttörő, olyan vizsgálatnak tekinthető, amely mind a kultúrkőzi mind a kulturális összehasonlító pszichológia keretébe is sorolható. A két kutató az előítéleteességről, és a cigányság iránti attitűdről folytatott szociálpszichológiai összehasonlító vizsgálatot. A kutatás eredményei a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontjának belső kiadványaként jelentek meg, vagyis nem váltak ismertté a szélesebb tudományos közönség számára. A kutatók azt vizsgálták, hogy 12-13 éves párizsi és budapesti tanulókra (N=415/500) miként hat Sára Sándor 1962-ben készült „Cigányok” című dokumentum- filmje, milyen módon fogadják azt be, az előítéleteesség szintje miként befolyásolja a filmőzenet felfogását a fiatal nézők körében. A vizsgálat mind kvantitatív, mind kvalitatív módszereket alkalmazott. A kérdőíves attitűdvizsgálat mellett a résztvevőknek írásban választ kellett adniuk arra a kérdésre, hogy „kik a cigányok?”. Mind az előítéleteket mérő társadalmi távolságskála eredményei (Bogardus-skála), mind a cigányokat leíró jellemzések, mind a film felfogására vonatkozó adatok szerint a francia tanulók válaszai toleránsabbak, kiegyensúlyozottabbak és érettebbek voltak. Jobban bele tudták magukat élni a cigány gyerekek helyzetébe, képesek voltak a cigányok szertartásaiban észrevenni az ünnepélyességet, a méltóságot. Az attitűd kérdőív kitöltése után a résztvevők megtekintették a filmet, majd újabb attitűdvizsgálat következett. A kezdeti előítéletesebb megítéléshez képest a cigányok életéről szóló film jelentős változást idézett elő a magyar fiatalokban, megítélésük sokkal pozitívabb lett és így a különbség a magyar és a francia nézetek között erősen lecsökkent, bár nem tűnt el. A francia iskolások toleránsabb, előítélet-mentesebb nézeteit a szerzők részben a cigányság társadalmi jelenlétének, a velük való találkozás gyakoriságának különbözőségével (1974-ben, Franciaországban mintegy 20 ezerre becsülték a cigányok számát, míg a népességét tekintve is sokkal kisebb Magyarországon legalább 300 ezerre), a francia multikulturális társadalommal, és azzal magyarázták, hogy a francia társadalom polgári demokratikus hagyományai kedveznek a nemzetek tárgyilagosabb megítélésének, és az idegenek elfogadásának. Ezt az is mutatta, hogy a francia iskolások nemcsak a cigányok, hanem más nemzetek

irányában is elfogadóbbak voltak, mint a magyarok. Az 1974-ben kapott eredmények különösen érdekesek a mai vizsgálatok tükrében, amelyek azonos korosztály (hetedikese) esetében, közel reprezentatív mintán, ugyancsak a Bogardus-skála egy állításával mérve, ismétlődően (2002, 2006, 2010), az immár több mint 20 éve demokratikusan működő Magyarországon szocializálódó diákokra jellemző igen erős cigányokkal szembeni negatív attitűdöt és általános xenofóbiát erősítik meg (Csákó, 2011).

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején Pisztora Ferenc (1968, 1970a) az Ideggyógyászati Szemlében és a Magyar Pszichológiai Szemlében jelentette meg – a magyar pszichiátriában lényegében azóta is egyetlen (Szilágyi, 2009) –, elmélyült kulturális pszichológiai/transzkulturális pszichiátriai elemzéseit. Pisztora 1966-67-ben az algériai egyetemi klinikák pszichiátriai osztályain dolgozott, valamint ambuláns konzultációkon vett részt. Az első olyan pszichiáter/pszichológus volt a második világháború után, és mind a mai napig azon kevés magyar szakember közé tartozik, akik egy más kultúrkörben való hosszabb tartózkodás során végezték a kutatásaikat. A szerző a napi beteganyagából igyekezett kiválogatni azokat, amelyek a leggyakoribb, tipikusnak mondható pszichés konfliktusokat, valamint a legjellemzőbb pszichés reakcióformákat képviselték. A kultúra és a psziché egymással való összefonódását esettanulmányokon keresztül (összesen négy eset) mutatta be.

A konfliktusokat két csoportra osztotta: azokra, amelyek általános emberi problémákat fejeznek ki, vagyis a kulturális miliő szerepe csak másodlagos szerepet játszik bennük (univerzálisak) és a kizárólagosan vagy dominánsan az algériai tradicionális viszonyokból adódó nehézségeket, valamint az algériai társadalmi változásokból (francia gyarmatból független szocialista országgá válás 1962-ben) fakadó kulturális ütközéseket. A kulturális hatást a szerző szociogenezisnek nevezte, és a szociális miliőben adott mindazon kondíció együttes hatóerejét értette alatta, amely pszichés zavarok keletkezését, kibontakozását s további fejlődését segíti elő.

A konfliktusokat tartalmuk és tematikájuk szerint is csoportosította és négy alapproblémára redukálta őket: férfi és nő hagyományos antagonisztikus relációjára (1.); az egyén és a törzs, a fiatal pár és a nagycsalád ellentétes érdekű szembenállására (2.); az európai civilizáció és a hagyományos kultúra ütközésére (3.); a hétéves háború és annak minden következményére (4.).

A leggyakoribbak a házassági és családi konfliktusok voltak, amelyeknek általában nők voltak az áldozatai. Pisztora Ferenc ezeket típusosan algériai neurózisoknak nevezte, amelyek az individuális törekvések (fiatalok szabadságvágya és önállósodása) és a törzsi organizáció kötelező előírásai és egyének feletti, kollektivistikus érdekei közötti összeütközések. E jelenség megértésének az érdekében bemutatta az algériai muzulmán társadalom mikro-szociológiai struktúráját, elemezte a párválasztási szokásokat, megvizsgálta, hogy az etnikai és vallási erők hogyan határozták meg az akkori algériai társadalmat és annak családi életét. Elsősorban a nők helyzetét és a férfi-női kapcsolatot elemezte. Bemutatta, hogy egy adott országon belül a földrajzi, etnikai elhelyezkedés szerint pl. nagyon eltérő szerepe van a nőknek: a tuaregeknél matriarchátus van, a moabitáknál ezzel szemben a nők szigorúan lefátyolozva mehetnek csak az utcára, és a fal felé fordulva kell megvárniuk, amíg egy férfi elhalad mellettük, míg megint más etnikai csoportokban a nők egyáltalán nem is hagyhatják el otthonukat. Ezzel párhuzamosan a számos utóddal rendelkező, idősebb családanyáknak nagy tekintélyük és fontos

tanácsadói szerepük van, és a háttérből irányíthatják az eseményeket. Példákat sorol fel a fentiekből fakadó konfliktusokra: pl. a nemek közötti szeparáció során a 14 éves leányt lefátyolozzák és eltiltják a férfitársadalommal való találkozástól. Ez a hirtelen elszakítás fiatal lányoknál stuporig fokozódó reaktív depressziót, demonstratív hisztériás reakciókat, kényszerneurozist vált ki. Algériai specialitásnak tartja az ún. „nász pszichózist”, amelyet az vált ki, hogy a menyasszony szeret valakit, de az elrendezett házasság következtében mégis máshoz kell férjhez mennie stb. Gyakori a feleség-anyós konfliktus (dominancia, kontroll), amelyben nem ritkán a férj is felemésztődik, mert a szituáció krónikusan neurotizáló.

Egy másik fontos témakör a volt gyarmati státuszból fakadó kulturális ütközéseké. Az akkulturáció fogalmát pontosan 1970-ben írta le Berry először (Berry, 1970), de a különböző akkulturációs stratégiák (asszimiláció, marginalizáció, szeparáció és integráció) csak a nyolcvanas években váltak közismertté (Berry, 1990). Pisztora azt írja, hogy a francia kolonizáció nyomán betört modern civilizáció, és a kívülről hozott európai kultúra a helyi lakosoktól teljes adaptációt kívánt, élet- és gondolkodásmódjuk olykor radikális megváltoztatását, sokszor a nemzeti kultúrájukról való nagyfokú lemondást – mindezt átmenetek és folytonosság nélkül, vagyis teljes asszimilációt követelt. Ezt az is elősegítette, hogy a franciák nem különültek el a muzulmán lakosságtól, hanem azonos negyedekben laktak, amely mind az étkezési, mind az öltözködési, mind a családi kapcsolatok kultúrájának az állandó összehasonlítására adott lehetőséget. A kétféle életfelfogás és életritmus konfliktuózus volt és nagyon sokaknál váltott ki – ma úgy neveznénk – kulturális sokkot. A gyarmati hatalmak asszimilációs nyomása ellenére azonban a legtöbb algériai család vagy ősei hagyományos életét élte tovább (szeparáció), vagy életében a régi és az új, a tradicionális kultúra és a modern civilizáció együtt létezett (integráció), olykor a legváltozatosabb összetételben.

A gyarmati hatalom megszűnése után a következő kulturális kihívás az algériai társadalom számára az iszlám és a szocializmus összeegyeztetése volt, például a szocializmus nemi egyenlőség gondolatának az érvényesítése. Pisztora cikkében mérlegeli az új demokratikus elvek lehetséges érvényesülését. Célszerű-e, illetve lehetséges-e pusztán átvenni a nyugati emancipációt, hátat fordítva a múltnak, és teljesen elszakadva attól, ami az algériai személyiség alapját képezi, vagyis reflexió nélkül „imitálni”, vagy a saját kultúrán belül kell megteremteni pl. a női emancipáció lehetőségeit, a kulturális hagyományokat tekintetbe véve.

Pisztora a mai napig szakmailag helytálló módon helyezte el a kulturális kontextusban az adott eseteket. A hatvanas években nem álltak még rendelkezésére a ma már tudományos közhelyszámba menő kulturális elméleti keretek (univerzalista/relativista; akkulturáció; kulturális sokk stb.) az általa megfigyelt és elemzett jelenségekre. Ekkor még nem jelent meg a pszichológiai szakirodalomban az individualizmus/kollektívizmus mint kulturális dimenzió sem, amely Hofstede hetvenes években zajló adatgyűjtésén alapulva, az 1980-ban megjelent *A kultúra következményei* című könyvének kiadásával került a kutatók figyelmének a fókuszába (Hofstede, 1980).

Később Pisztora (1970b, 1971) Európában folytatta kulturális pszichiátriai kutatásait. Arra igyekezett választ kapni, hogy a Hollandiában, Belgiumban és Franciaországban található kóros pszichés struktúrák mögött milyen meghatározó jelentőségű szocio-kulturális adottságok állnak. A különböző országokban tett utazásai kínálták az egyes szociális és kulturális tényezők eltérő feltételek közötti szerepének és jelentőségének

kultúraközi és transzkulturális összehasonlítására a lehetőséget. Kutatási módszere az interjúzás volt. A három ország 25, a helyi viszonyokat –hosszú gyakorlatuk alapján – tökéletesen ismerő pszichiáterével folytatott közvetlen interjúkat. A WHO biztosított számára ösztöndíjat, és így nyílt lehetősége hivatalos intézménylátogatásokra. Módszere – csakúgy, mint az algériai kutatások esetében – az volt, hogy a pszichiátriai megbetegedéseket széles kulturális kontextusba helyezte. Az általa tekintetbe vett szempontok a mai legszínvonalasabb kultúraközi kutatások komplexitását idézik. Tárgyalta a hollandok, belgák, franciák földrajzi, klimatikus, gazdasági adottságait, a népesség összetételét, vallási adottságait (katolicizmus, protestantizmus-kálvinizmus), a személyiségtulajdonságokat (extraverzió/introverzió; temperamentális tulajdonságok pl. hollandok, flamandok flegmatikusak), a lakáskörülményeket (családi házak, vízzel körülvárt területek Hollandiában), sőt még az evési szokásokat is. A feltárt kulturális jellemzőket, aztán megfeleltette a különböző terápiák igénybevételének gyakoriságával. A flamandok zárkóztak és nehezen beszélnek magukról, a vallonok nyitottabbak, ezért ők hamarabb kerülnek pszichiátriai felvételre. Mivel beszédesebbek és közlékenyebbek, sokkal többen választják a pszichoanalitikus terápiát, ahol a feladat az, hogy belső problémáikról beszéljenek. Az a gondolat, hogy az egyes terápiás irányzatok igénybevétele kulturális sajátosságoktól függhet, teljesen új gondolatnak számított az 1970-es évek Magyarországon, ahol a pszichoterápia csak kibontakozóban volt, és a pszichoanalízis mint terápiás forma hivatalosan nem volt elfogadott. A pszichoanalízis és a kulturális sajátosságok kapcsolatának az elemzése csak a kilencvenes évek elején és az új évezred kezdetén jelenik meg újra a pszichológiai/pszichoterápiás magyar szakirodalomban, akkor viszont már egészen más kulturális terület, Kelet-Ázsia viszonylatában (Fülöp Márta, 1999c; 2004b).

2.5. A nyolcvanas évek: gyors kibontakozás

2.5.1. Az évtized első vizsgálata

Ebben az évtizedben az első empirikus munkát megjelentető tanulmány ismét Halász László nevéhez fűződik, aki a művészetbefogadás iránti érdeklődését folytatva ismét egy francia kollégával, Robert Frances-szal dolgozott együtt (Frances és Halász, 1980). Egyszerű és bonyolult rajzok fogadtatását vizsgálták francia és magyar egyetemisták és munkások körében. A tanulmány a Magyar Pszichológiai Szemlében jelent meg. Kísérletük alapgondolata az volt, hogy a Berlyn-féle (1960) kollatív változók (bizonytalan, újszerű, meglepő, komplex, össze nem illő ingerek) meghatározhatják egy műalkotás befogadását. Frances korábban (Frances, 1970) komplex és egyszerű rajzok páros sorozatát munkás és egyetemista kísérleti személyeknek mutatta be, és azt találta, hogy az egyetemistáknak jobban tetszettek a komplex rajzok, mint a velük egykorú munkásoknak, és a munkások kevésbé is érdeklődtek e rajzok iránt. Ezt a vizsgálatot ismételte meg Halász Lászlóval egy nemzetek közötti összehasonlítás keretében.

A vizsgálatban 36-36 párizsi és budapesti 18-25 év közötti egyetemista és munkás vett részt. Mindkét kutató különböző előzetes elvárásokkal indult neki a vizsgálatnak a másik nemzet tagjaira vonatkozóan. Frances azt várta, hogy a magyar egyetemi hallgatók és munkások között kisebb lesz a különbség, mint a franciáknál, és ezt a magyar művelődéspolitikával magyarázta. Halász viszont úgy vélte, hogy a franciák tetszés- és érdekességitéletei nagyobb komplexitásról fognak árulkodni, mert az aszimmetria, az össze nem illés a 20. századi vizuális művészetek intézményes velejárója, és ezek

virágzása Párizs nélkül elképzelhetetlen. Ezért a párizsi résztvevőket olyan sajátos kulturális ingergazdagság éri, ami miatt ők felül fogják múlni a magyarokat.

Az eredmények egyik kutató pozitív várakozását sem igazolták, mert lényegében semmiféle különbség nem volt a magyar és a francia csoport között. Kizárólag az azonos nemzeten belül különböző iskolai végzettséggel rendelkezők között mutatkozott különbség. A rajzon lévő elemek számát és az elemek különféleségét leszámítva (mind a munkások, mind az egyetemisták a komplexebbet kedvelték) más változók esetében a munkásoknak feltűnően az egyszerűbb, az egyetemistáknak a komplexebb ábrák tetszettek. Mindkét országban az iskolai végzettségnek volt „főhatása”, a kultúrpolitika és a kulturális ingergazdagság nem befolyásolta az ítéleteket.

2.5.2. A Magyar Tudományos Akadémia és az American Council of Learned Societies kutatási megállapodása

A fentebb ismertetett vizsgálatra a magyar kutató egyéni kollegiális kapcsolatain keresztül került sor, de a hetvenes évek végén komolyabb intézményi nyitás is történt a külföld felé. A Magyar Tudományos Akadémia együttműködési megállapodást kötött az American Council of Learned Societies-el (ACLS), és az együttműködésben kitüntetett szerepet kapott a pszichológia. A megegyezés két kutatási területre szólt, az egyik az irodalompszichológia, a másik a döntéshozatal/pszichológia/kockázatesztelés volt. A művészetpszichológiai kutatásokat magyar részről Halász László, a kockázatesztelésre vonatkozó kutatásokat Engländer Tibor vezette. A közös munka első publikációi a nyolcvanas évek közepétől jelentek meg.

2.5.2.1. Irodalompszichológiai vizsgálatok

Az irodalompszichológiai kutatásokban részt vevő kutatók először 1983-ban találkoztak Budapesten, majd 1985-ben San Franciscóban, 1987-ben pedig ismét Budapesten tartottak közös megbeszélést. Az 1985-ös találkozó anyaga a *Pszichológia* 1986/4. számában jelent meg, és a későbbi évek során még néhány írás követte ugyancsak a *Pszichológia* hasábjain. Angol nyelven a *Poetics* 1988-as különszámában jelentek meg az írások (Halász, László, Pléh, 1988). Az elvégzett vizsgálatoknak nem elsősorban a kulturális összehasonlítás volt a célja, hanem sokkal inkább az irodalmi megértés különböző elméleteinek a tesztelése két egymástól eltérő kulturális közegben, vagyis univerzális magyarázóelvek azonosítása. Természetesen indirekten számos, a társadalomra levonható következtetésre is lehetőséget adott a kutatás, de ezeket a lehetőségeket csak korlátozott mértékben használták ki a szerzők. Az eredményeket csak kevésbé értelmezték az adott társadalmak történelmi-kulturális kontextusában, inkább deskriptív módon ismertették a talált hasonlóságokat és különbségeket, és az ilyen típusú következtetéseket az olvasóra bízták. Ezt természetesen magyarázhatja az a politikai kontextus, amelyben a magyar-amerikai összehasonlító vizsgálatok az 1980-as években megszülethettek.

Az összes vizsgálat ugyanazon az alapteremen történt. Minden kutató pontosan 18 magyar és 18 amerikai novellát elemzett. A magyar novellák az Illés-féle (1979) UNESCO-gyűjteményből származtak, az amerikaiak pedig a Foley-féle (1965, 1975) antológiákból. A két kiadványból származó novellákat az 1910-1919-től az 1960-1969-ig

terjedő szakaszokra nézve megjelenési évük szerint párosították, és mind az amerikai, mind a magyar csoportban mindegyik évtizedre három novellát választottak ki, így kapták az összesen 36 novellát. Az együttműködés egyik sajátossága az volt, – amint azt az alábbi bemutatás is mutatja –, hogy az eredményeket külön cikkekben publikálták az amerikai, és külön cikkekben a magyar résztvevők.

Brewer és Ohtsuka (1986, 1989) korábban kidolgozott elméletüket, amely a szövegek strukturális-affektív vonásaira vonatkozott, kívánták ellenőrizni úgy, hogy azt kiterjesztik különböző időkben és eltérő kulturális hagyományokban született szövegekre. A strukturális-affektív elmélet az elbeszélő szövegek szerkezeti sajátosságait kapcsolatba hozza a történetekre vonatkozó intuitív benyomásokkal (meglepetés-megoldás, feszültség-feloldás, kíváncsiság-megoldás) és a szöveg kedveltségével. Feltételezték azt is, hogy az emberek olyan szövegeket fognak preferálni, amelyek megfelelnek az „igazságos világba vetett hitnek”, vagyis a jó hősöknél a pozitív kimenetelt, a rosszaknál pedig negatívát „kedvelik”.

Két vizsgálatot végeztek. Az elsőben 48, a másodikban 56 amerikai alsóéves egyetemista vett részt. Hat amerikai és hat magyar, 1910 és 1969 között írott novellát használtak, minden évtizedből egyet-egyet, de a két különböző vizsgálati szakaszban nem ugyanazokat a novellákat. A novellákat öt, nagyjából egyforma hosszúságú részre osztották, s mindegyik végén 7 fokozatú affektív megítélési skála szerepelt.

Az első vizsgálatban (1986) nem találtak lényeges, vagy szignifikáns eltérést az amerikai és a magyar novellák megítélése között sem az izgalom fokában, sem a meglepetésértékben, sem az iróniában stb. Az újabb vizsgálatban (1989) a magyar és az amerikai novellák összehasonlítása alapján az amerikai egyetemisták az amerikai novellákat izgalmasabbnak, a jövőre vonatkozóan nagyobb kíváncsiságot keltőnek, meglepőbbnek, érthetőbbnek, tipikusabbnak, erőszakosabbnak, erotikusabbnak, romantikusabbnak tartották. Az amerikai olvasók számára az amerikai novellák érthetőbbek voltak, jobban kedvelték és érdekesebbnek tartották őket.

Mivel a kétféle novellaválogatás két nagyon különböző eredményt hozott, ezért a szerzők végül az eredményeket sokkal inkább a novellaválogatás eredményének, mintsem az irodalmi művekben megmutatkozó kulturális különbségeknek tekintették.

Rosenberg (1986, 1989) amerikai és magyar novellákat összehasonlító vizsgálata során abból indult ki, hogy a személyiségteoretikusok számára a szépirodalom az egyik kutatási anyagforrás. Vizsgálata alapkérdése pedig az volt, hogy a szépirodalommal kapcsolatos kultúraközi összehasonlítások alkalmasak-e arra, hogy feltárjanak bizonyos kulturálisan elterjedt nézeteket a személyiségről, vagyis a személyiség kulturális mintázatát. Elméletileg elsősorban Kelly (1950) és Sullivan (1953) személyiségfelfogásaira támaszkodott, akik állították, hogy egy személyiség a sajátos társadalmi és kulturális feltételeinek a terméke, és ez tükröződik abban, ahogyan saját magát és ahogyan másokat látja.

Tizennyolc magyar és tizennyolc amerikai 1930 és 1985 között íródott novellában hasonlította össze a szereplőkhöz rendelt személyiség tulajdonságokat. Különösen arra volt kíváncsi, hogy van-e különbség közöttük abban a tekintetben, hogy milyen érzelmeket fejeznek ki és milyen személyiség rajzolódik ki a leírásokból. Korábbi vizsgálata eredményei azt mutatták, hogy az amerikai írók hőseiket elsősorban a társas

érzelmelek szempontjából írták le (szeretet/szerelem, utálat, félelem, rossz közérzet), míg a magyar szerzők az önfegyelmet, a kompetenciát és a teljesítményt hangsúlyozták, és gyakran használták a kitartó, a jellem/erkölcs és az ostoba/buta szavakat is. A korábbi, 1980-as vizsgálatban az amerikaiaknál a büszkeség és a remény és a zavarban levés gyakrabban fordultak elő, míg a magyaroknál a fájdalom és a hiábavalóság. Az amerikai novellák a renddel és az ésszerűséggel összefüggő vonásokat is többször használták, és gyakrabban utaltak a szereplők etnikai és vallási hovatartozására. Ez nem meglepő, ha az amerikai társadalom heterogén voltára gondolunk. A magyarok viszont sokkal többször említették a gonosz/dühös leíró kategóriát, mint az amerikaiak. Az amerikai mintában kevesebb negatív vonást említettek, mint a magyarban, vagyis az amerikai írók tulajdonság-szókincsükben igyekeztek a pozitív elemeket hangsúlyozni. Az eredmények felsorolásán túl Rosenberg semmiféle magyarázatot nem adott az eredményekre, az értelmezést az érdeklődő szakemberekre bízta.

Martindale és Keeley (1986) a nyolcvanas években úttörőnek számító számítógépes tartomelemzést használták fel a novellák elemzésére. Vizsgálatuk elméleti kérdése szorosan kapcsolódik a kulturális kontextus szerepének a megítéléshez. A tükrözési elméletek szerint a művészet a társadalmat tükrözi, ezzel szemben az evolúciós elméletek azon a felfogáson alapulnak, hogy a művészet változásai a művészetet produkáló rendszeren belüli folyamatoknak köszönhetőek, vagyis kultúrafüggetlenek. A kutatás ezért főként a különböző korokban született amerikai és magyar novellák különbségeit vizsgálta. Az 1910 és 1969 között írt novellák mindkét csoportban individualisztikusabbá váltak. Különösen érdekes, hogy a magyar novellák annak ellenére váltak individualisztikusabbá, hogy a magyar társadalom 1948-tól kezdve ideológiailag semmiképpen sem támogatta az individualizmust, hanem éppen az ellenkezőjét tette. Ugyanakkor, a magyar novellákban a vizsgált csaknem 60 év alatt az egyenlőségelv egyre inkább megjelent, míg az amerikai novellákban idővel csökkent a teljesítményorientáció. Az eredményeket a tükrözési elmélet értelmében lehetett a két társadalomban végbemenő változásokkal is és a művészetben belül végbemenő változásokkal is magyarázni. Egyik elmélet sem adott azonban maradéktalan választ a talált különbségekre.

Leigh és Helson (1986) Morton Deutsch (1982) a pszichológiai orientáció és a társas interakció közötti kapcsolatról alkotott modelljét használták fel a novellák elemzésében. Deutsch szerint a társas interakciók számos dimenzió mentén elemezhetőek. Ezek közé tartozik az együttműködő-versengő (lásd 1. fejezet; a versengés és együttműködés egy dimenzió két végpontja, a versengő magatartás ellenséges/antagonista), az egyenlő-egyenlőtlen, a társas-érzelmi-feladatorientált, az informális-formális stb. dimenzió. Eredményeik alapján a magyar és amerikai novellák két faktorban tértek el egymástól. Az első faktor olyan társas interakciókat ír le, melyek versengők (antagonisták), egyenlőtlenek, tehát az alá-fölérendeltséget hangsúlyozzák és kevésbé feladatorientáltak, szembeállítva az együttműködő, egyenlőségre törekvő és enyhén társas-emocionális orientációval. A második faktor olyan társas interakciókat írt le, melyek társas-emocionálisak, amelyekben a legfőbb motívum a szeretet, a kötődés, a szexuális vágy, az élmények és a változások iránti igény, és a hangsúly a kapcsolatokon és nem a feladaton van. A magyar novellák szignifikánsan inkább az első faktor hangsúlyával (versengő/antagonista, egyenlőtlen, kevésbé feladatorientált) voltak jellemezhetőek. A pozitív értékeket vagy az egyéniség kifejezését a novellákban elfedte vagy eluralta az alapvetően antagonista és személytelen interakció. Ilyen helyzetekben a hősokeket érő vagy általuk gyakorolt agresszivitás meghatározóvá vált. Az amerikai novellákra ezzel szemben az együttműködés, az egyenlőség és a második faktor hangsúlya, vagyis a

társas-emocionális viszonyok hangsúlyozása volt jellemző. Érdekes különbség volt, hogy még akkor is, ha az amerikai novellák foggal-körömmel zajló harcot mutattak be a hatalomért volt bennük valami humoros tónus. A társas-emocionális élmények is jelentősen változatosabbak voltak az amerikai, mint a magyar novellákban. Ha a magyar novellákban szerelemről volt szó, akkor általában egy fiatal férfi esett szerelembe egy fiatal nővel, vagy egy középkorú férfi egy középkorú nővel. Az amerikai novellák között számos nem hagyományos vagy a „másságot” hangsúlyozó szerelmi történet volt: egy nő vonzalma egy púpos törpe iránt, és a púpos törpe vonzalma egy másik férfi iránt; egy fiú vonzalma apja iránt, a polgárháborúban képviselt különböző elkötelezettségeik révén elválasztott unokatestvérek vonzalma egymás iránt; egy öregember érzelmei halott felesége iránt.

Ezt a munkát folytatták Mitchell és Helson (1989), amikor – a társas interakció és a pszichológiai irányultság alapvető mintázatait részben a gyermek korai kapcsolati élményeinek tulajdonítva – a Deutsch-féle társas orientációkat megfeleltették a tárgykapcsolatok elmélete alapján leírt szelf-fejlődési szakaszoknak. Ezúttal tíz magyar és tíz amerikai novellát elemeztek, amelyek a két (antagonizmus-együtműködés valamint személytelen-személyes) faktor által alkotott tengely mentén létrejött négy negyedben helyezkedtek el. A magas antagonizmussal és személytelenséggel jellemezhető első negyed a tárgykapcsolatok legalacsonyabb szintjét, a legprimitívebb szelf-folyamatokat, a projekciót és a hasítást képviseli. Az ide tartozó írásokat mások primitív és differenciálatlan észlelése, alacsony szintű kölcsönös autonómia, alacsony szintű mások iránti elkötelezettség és kapcsolatokkal való törődés jellemzi. Szelf-fejlődés tekintetében ez a Melanie Klein-féle paranoid-skizoid pozíció. A paranoid személy primitív védekezési mechanizmusokat használ, leválasztja szeretetigényét, s arra összpontosít, hogy éberen megküzdjön, s védekezzen azokkal az üldözőkkel szemben, akikbe ellenségességet vetített. Ebbe a csoportba kizárólag magyar novellák tartoztak. Ezzel szemben a szelf-fejlődés legmagasabb szintjét képviselő, együtműködéssel, egyenlőséggel és a társas-emocionális viszonyok iránti érdeklődéssel jellemezhető negyedik térfélbe fejlettebb és érettebb tárgykapcsolatokat bemutató, komplexebb perspektívájú, perceptuálisan differenciáltabb, gondosabb jellemrajzra utaló novellák tartoztak, és egyáltalán nem voltak fellelhetőek az olyan primitív folyamatok, mint a projekció és a hasítás, vagy a fragmentáció. Ebben a térfélben viszont négy amerikai és csak egy magyar novella helyezkedett el. A rendszerváltás hajnalán, 1989-ben publikált cikkben az amerikai szerzők a következőképpen zárják elemzésüket, mintegy magyarázatképpen arra, amit találtak. *„Azok az emberek, akik olyan kultúrában nőnek fel, ahol szigorú az ellenőrzés, arra hajlamosak, hogy paranoid történeteket meséljenek maguknak – melyek összemoszák a múltat és jelent –, hogy értelmet adjanak életüknek. Mások hatalmát félve könnyen kerülhetnek antagonisztikus és egyenlőtlen helyzetekbe akár a valóságban, akár a képzeletben.”* (72.old.ford. Pléh Csaba).

Az amerikai kutatókkal együttműködő Halász László (Halász, 1987; angolul 1988) amerikai egyetemisták és magyar végzős gimnazisták esetében azt hasonlította össze, hogy mennyire képesek anticipálni irodalmi művek esetében a várható eseményeket, a hősök viselkedését, lelkiállapotát, interakcióit. Egy amerikai (James Baldwin: *Mondd, mennyi ideje már?*) és egy magyar (Sántha Ferenc: *Nácik*) elbeszélést kellett a 30 amerikai elsőéves egyetemistának és a 32 budapesti gimnazistának elolvasnia. Azért nem egyetemistákat hasonlított össze egyetemistákkal, mert amerikai kollégájával, Colin Martindale-lel úgy ítélték meg, hogy a magyar bölcsészek általános és irodalmi kultúrája meghaladja a nem elit amerikai egyetem elsőéves egyetemistáit. Mindkét elbeszélés a

hatalomnak való kiszolgáltatottságról szólt. Általában elmondható volt, hogy kevés különbség volt a novellák értelmezésében az amerikai és a magyar olvasók között, mindkét csoport képes volt követni az agresszió, frusztráció, elnyomás, félelem, szorongás és manipuláció motívumait a másik nemzet irodalmában, vagyis a különböző társadalmi háttér nem nehezítette meg az emberek közötti érzelmi viszonyulások felismerését és megértését. A kevés különbség közé tartozott, hogy a magyar válaszadók inkább képesek voltak előre jelezni a hősök idegességének és félelmének kifejeződéseit. A fehér amerikai válaszadók hajlamosak voltak alábecsülni a frusztrált fekete hősök ellenségességét, és nem értették, hogy az elfojtott düh növekszik bennük a hatalommal szemben. A magyar gimnazisták viszont érzékenyebbnek bizonyultak a feketék kiszolgáltatottságára a fehérekkel szemben. Összességében a hatalomnak kiszolgáltatott hősök lelkiállapotára vonatkozó sejtéseik és váramozásaik árnyaltabbak voltak, mint az amerikai válaszadóké.

Halász László (1989; angolul Halász, László, Pléh, 1988) a fenti vizsgálatot tovább folytatta, mégpedig abból a feltevésből kiindulva, hogy a pusztán az anticipáción keresztül mért megértés korlátozott, mivel kizárólag a hideg kognícióra összpontosít, ugyanakkor lehetséges, hogy a forró kognícióra is kiterjedő változók érzékenyebbek a kultúraközi különbségekre. Ezt a kérdést összekötötte annak a vizsgálatával is, hogy milyen következményei vannak annak, ha egy irodalmi műben a szereplők lényeges ismérvei megváltoznak, vagyis nem lehet őket könnyen kulturálisan meghatározott kategóriákba és sémákba rendezni. Ugyanazt a két művet használta, mint a fenti vizsgálatban és 96 budapesti harmadik osztályos gimnazista és 53 amerikai elsőéves egyetemista vett részt benne. Az amerikai novella esetében – amely fehérek és feketék közötti konfliktusról szólt – kicserélte a szavakat, vagyis pl. a fekete helyett mindig gyengét, a fehér helyett erőset írt. A magyar novella esetében Pléh Csaba (1987) módszerét követve a fegyveres szót például a szemüveggel, a gumibotot elemlámpával, és a puskát például a hátitáska szóval helyettesítette. A kísérleti személyeket négy csoportba sorolták: mind az eredeti elbeszéléseket, mind a változataikat egy-egy csoport tagjai olvasták majd osztályozták a novellára jellemző izgalom, kíváncsiság, meglepetés mértékét, és hétfokú, szemantikus differenciál jellegű skálán, tulajdonságpárok mentén ítélték meg a hősoket.

Pusztán az érzelmi hatás (izgalom, kíváncsiság, meglepetés stb.) alapján sem az amerikai, sem a magyar elbeszélés nem jelzett különbséget. Mind az amerikaiakra, mind a magyarokra kedvezőbb hatású volt az amerikai novella, a *Nácikat* pedig a magyarok kedvezőbben fogadták, mint az amerikaiak. A magyarok számára tehát nem volt idegen az amerikai novella, de az amerikaiak számára idegen volt a magyar. A *Nácik* antagonistáit a magyarok a szemantikus differenciál fekete-fehér dimenziójában jóval feketébbnek találták, és az elbeszélésből áradó erőszakot kiugróan nagyobbnek érezték, mint az amerikaiak. Ez amellet szólt, hogy a magyarok a saját kultúrájukból származó elbeszélés kulcsmotívumaira érzékenyebben (kiélezőbben) reagálnak, mint az amerikaiak. Az erőszakra való nagyobb érzékenységre utalt az a markáns eredmény is, hogy az agresszivitás kitüntetett dimenzió volt abban, ahogyan a magyarok akár a protagonistákat, akár az antagonistákat megítélték, ezzel szemben az amerikai válaszadók az igazság-hamisság és az erő-gyengeség dimenzióra voltak érzékenyebbek. A magyarok általában is több tényezőt mérlegeltek, szélesebb információs háttérre támaszkodtak, és az amerikai válaszadókhoz képest óvakodtak a túlságos leegyszerűsítésektől. Az érzelmi-szerkezeti hatást mérő változók közötti kapcsolatok arra utalnak, hogy az idegen kultúrához tartozó elbeszélés (és változata) befogadásában erősebben teret kaptak a leegyszerűsítő tényezők.

Azaz a saját kultúrához tartozó irodalmi szöveg hatása árnyaltabb, többértékű, határozottabban felszólít az akár nemzeti kultúrából, akár társadalmi csoportból, akár személyiségből fakadó prototipikus absztrakciók stb. mozgósítására (Halász, 1996).

Bár a számos különböző szempontú összehasonlítás alapján bizonyos következtetések a kulturális különbségekről is levonhatók lettek volna, sajnos az eredmények leírásai többnyire deskriptívek maradt, és nem született egy olyan összefoglaló mű, amely ezeket az eredményeket integrálta volna, és kísérletet próbált volna tenni átfogóbb magyarázatokra.

2.5.2.2. Kulturális különbségek a kockázatészlelésben

Az ACLS és az MTA közötti egyezmény keretében folytatott másik kutatás a kockázatészlelés jellemzőit hasonlította össze az Egyesült Államokban és Magyarországon. A magyar kutatók, Engländer Tibor és Faragó Klára részvételét az International Research Exchanges Board (IREX) is támogatta. Engländer Tibor és Faragó Klára munkája angolul a *Social Behaviour* hasábjain 1986-ban (Engländer, Faragó és mtsai, 1986), magyarul pedig 1987-ben jelent meg (Faragó, Engländer, 1987; Engländer, Faragó és mtsai, 1987), vagyis magyar és angol nyelven közel egy időben. A kutatók abból a feltevésből indultak ki, hogy a társadalmi kockázat észlelésének a kialakulását és jellegét elsődlegesen a társadalmi környezet determinálja. Munkájuk részben válasz volt azokra a kritikai megállapításokra, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy a kockázat problematikáját nem lehet az általános társadalmi összefüggésekből kiragadva, azoktól elszigetelten vizsgálni, sőt – érveltek –, a kockázat mibenlétét egyedül az adott társadalom kultúrája határozza meg (Engländer, Faragó és mtsai, 1987). A társadalmi környezet determinisztikus szabályszerűségeinek megismerése céljára az USA és Magyarország nagyon megfelelő összehasonlítási alap volt, mert két egymástól lényegesen eltérő kultúrájú, eltérő politikai berendezkedésű, más méretű (mind területét, mind lakossága számát tekintve) és más gazdasági erőt képviselő országot hasonlítottak össze. A magyarországi vizsgálatok megismételték a 1970-es évek közepétől az oregoni Decision Research kutatói, Paul Slovic, Baruch Fischhoff és Sarah Lichtenstein vezetésével zajló legfontosabb társadalmi kockázatészlelési felméréseket.

Magyarország a nyolcvanas években kellőképpen iparosodott ország volt, ahhoz, hogy a technikai eredetű kockázatok észlelését érdemes legyen mérni, bár azért fejlettségében jelentősen különbözött az USA-tól. Érdekes például az, hogy míg a nyolcvanas évek elején az USA már jelentősen komputerizált volt, Magyarországon ez még csak a kezdet kezdetén tartott. Az atomenergia veszélyességével kapcsolatban Magyarországon még nem volt különösebb tudatosság, hiszen a vizsgálat Csernobil előtt történt, ezzel összhangban, kevésbé veszélyesnek ítélték azt a magyar, mint az amerikai megkérdezettek.

Különösen érdekes az, ahogyan a szerzők a két társadalom politikai különbségeit 1987-ben a politikai változások előtt két évvel megfogalmazzák: leírásuk egyszerre precíz és ugyanakkor burkolt. A politikai élettel kapcsolatban nem használják se a szocialista, se a kapitalista, se a demokrácia, még kevésbé a cenzúra kifejezést, mégis mindenki értheti, miről beszélnek: „A két országban a gazdasági és társadalmi élet szabályozásában fennálló fontosabb különbségek közismertek. Magyarországon a folyamatok – a felmérés időpontjában – az amerikaihoz képest sokkal irányítottabbak, a szabályozás sokkal centralizáltabb volt. Ennek megfelelően a társadalom döntési pontjainak allokációja, az

egyes döntésekben közvetlenül részt vevők köre stb. a két országban igen nagymértékben különbözött, ami természetesen sajátos és lényegbevágó különbségeket eredményez, a két társadalom egyes rétegeinek, illetve csoportjainak információellátottságában.” (Faragó, Engländer, 1987, 36 old.). Ennél talán élesebben fogalmaznak, amikor azt írják: „Fogalmazhatunk úgy, hogy a *történelem az amerikaiak számára szelídebb volt*, különösen az elmúlt fél évszázad első három évtizedében.” (Faragó, Engländer, 1987, 37.old.).

A gazdaság irányításáról nyíltabban írnak és utalnak a tervgazdálkodáson és a szabad versenyen alapuló gazdaságok különbségeire, s Kornai Jánost (1983) idézve a magyar gazdaságot „korlátozott erőforrásokon alapuló hiánygazdálkodásnak” nevezik. Természetesen a politikai és gazdasági különbségeket mint „kulturális különbségeket” is tételezik, hiszen ezek döntően meghatározhatják – mint írják – a lakosság gazdasági szituációkkal szembeni attitűdjét és értékszemléletét. A vizsgálat két eltérő időpontban történt a két országban. Az USA-ban 1976-1979 között történt az adatgyűjtés, Magyarországon pedig 1982-83-ban. Vizsgálatukban magyar és amerikai egyetemistákat és magyar és amerikai szakembereket hasonlítottak össze. A magyar minta 30-30 (összesen 60) egyetemistából és 5 szakértőből állt. Az amerikai minta mérete és összetétele is lényegesen eltért ettől. Az egyik összehasonlításban 179 amerikai egyetemista adatait hasonlították össze 30 magyar egyetemistáéval. Itt csak a mintanagyság mutatott lényeges eltérést. A második összehasonlítás esetében valójában nagyon különböző mintákkal dolgoztak, ezek összehasonlíthatóságát és a kutatás érvényességét a mai kultúráközi kutatás erősen megkérdőjelezné. 30 magyar egyetemista választát vetették össze 76 amerikai Női Szavazó Liga tagéval (!), 15 szakértőével, 69 egyetemi hallgatóéval és 47 üzletemberével. A vizsgált tevékenységek és technológiák között szerepelt a dohányzás, az alkoholfogyasztás, különböző közlekedési eszközök (kerékpár, autó, vonat stb.), sportok (úszás, síelés, hegymászás, futball) atomenergia, elektromos energia stb.

Egyik lényeges és érdekes eredményük az volt, hogy az amerikaiak a környezetüket sokkal veszélyesebbnek ítélték, bár az Egyesült Államokban az egyén túlélésének – az erőszakos bűncselekményektől eltekintve – a valószínűsége akkor is nagyobb volt. A különbség elsősorban az olyan, a fogyasztói piacra kialakított anyagok (DDT, rovarirtók, aerosolok, ételtartósítók, élelmiszer-színezők stb.) terén mutatkozott, amelyek veszélyének tudatossága, illetve használata a nyolcvanas években Magyarországon még jóval alacsonyabb volt. Az amerikaiak tehát gyanakvóbbak és óvatosabbak voltak az újszerű technikákkal kapcsolatban, a magyarok jobban bíztak az új eszközökben. A kérdőívben felsorolt 90 kockázati tényező közül a magyarok csak hatot ítélték veszélyesebbnek, mint az amerikaiak. A különböző kockázati tényezők által képviselt kockázatok átlagos nagyságát majdnem kétszeresen nagyobbak ítélték az amerikaiak. A jelentős eltérés abból is következhetett, hogy az új találmányok az USA-ban szinte azonnal kipróbálásra kerültek (Engländer, Faragó és mtsai, 1987), míg Magyarországra az 1980-as években csak jóval később, már egy másik országban, a mindennapos felhasználás során nyert tapasztalatok után kerültek. A szerzők szerint a környezetet azért is ítélték meg Magyarországon kevésbé veszélyesnek, mert a publicitás kisebb mértékű bevonásával vitattak meg kockázatokat, és kevesebb volt a lakosságot elérő, a veszélyekre és a kockázatokra vonatkozó információ.

Az amerikai diákok azokat a kockázathordozókat tartották különösen veszélyeseknek, amelyek a maximális katasztrófa bekövetkezése esetén a legtöbb ember életét követelik, többé-kevésbé függetlenül attól, hogy mekkora a katasztrófák bekövetkezésének a valószínűsége. Így sok olyan kockázathordozót tekintettek rendkívül veszélyesnek, amelynek ugyan nagy a katasztrófa potenciálja, de az átlagos egy évre eső áldozatainak száma csekély (például nukleáris energia). Az eredmények alapján az amerikaiak rettegettek a technológiai katasztrófától, de keveset törődtek a mindennapok veszélyeztető tényezőivel. Ezzel szemben a magyarok viszonylag nagyobb veszélyt láttak a „közönséges gyilkosok”-ban, a gépjárművekben, az elektromos berendezésekben vagy a dohányzásban. Ennek megfelelően a magyar diákok a kockázatoságot a halálesetek átlagos előfordulásának megfelelően értelmezték, vagyis kiindulópontjuk megfelelt az egzakt felfogás normatívájának (Engländer, Faragó, és mtsai, 1987). Az amerikai diákok úgy gondolták, hogy a kockázatosabb dolgok kisebb haszonnal járnak, a biztonságosabbak viszont nagyobb. A magyaroknál lényegesen fontosabbnak tartották a kockázat különféle intézkedésekkel és anyagi ráfordítással történő csökkentését. A magyarok kevésbé vártak intézkedéseket a veszélyforrásokkal kapcsolatban és csak náluk jelent meg a hasznossági elv, vagyis minél hasznosabb valami, annál kevésbé kell csökkenteni a vele járó veszélyek mértékét.

2.5.2.3. *A rendszerváltást megelőző kockázatesztelésre vonatkozó vizsgálatok*

Engländer és Czvetkovich (1993) egy újabb összehasonlító vizsgálatot végzett 1988-ban a teljes társadalmi és politikai átalakulást megelőző utolsó esztendőben, amelyben már kiemelt szerepet játszott az a kérdés, hogy milyen szerepet játszik a kockázatesztelésben a politikai környezet (kapitalizmus, szocializmus), a társadalom fejlettsége (iparilag fejlett/iparilag fejletlen) és az idői dimenzió (múlt, jelen, jövő). A cikk felteszi a kérdést: mi marad meg egy ideológiából? A szerzők a monolitikus szellemben és a pluralista, liberális légkörben felnevelkedettek kockázatesztelésének összehasonlításáról írnak, vagyis az eredmények értékelésében a politikai aspektusok rögtön a cikk elején, a legfontosabb tényezőként jelölődtek meg. A kutatók hitelét veszített uralkodó ideológiáról és sugalmazott társadalomképről beszéltek, amely a lakosság többségéből határozott ellenérzést váltott ki. A kelet-európai államok tájékoztatási politikájáról pedig azt írják, hogy az nehezítette, sőt sok esetben meg is gátolta, hogy a lakosság tudomást szerezzen a különböző kockázati tényezők veszélyességének a mértékéről, ill. a „szocialista tábor” területén bekövetkező kedvezőtlen fejleményekről és szerencsétlenségekről.

A vizsgálatban 40 amerikai és 40 magyar egyetemi hallgató vett részt. Az eredmények néhány lényeges különbséget tártak fel az ítéletalkotás sajátosságaiban a két csoport között. Az egyik ilyen sajátosság a társadalom állapotával szembeni szenzitivitás. A magyarok számára sokkal nagyobb fontossággal bírt a kockázatok megítélésében az, hogy milyen társadalomban köbetkezik az be, egy kapitalista vagy szocialista országról, ill. fejlett vagy fejletlen országról van szó. Az amerikaiak kockázatbecslésében nem ezek voltak a fő vonatkoztatási keretek. Határozott különbség mutatkozott az időkategóriák értékelésében is. Az amerikai szemlélet szerint a múlt-jelen-jövő viszonylatában a kockázat mértéke folyamatosan csökken (optimista szemlélet), a magyarok válasza alapján a kockázati tényezők csúcspontja, a legnagyobb fenyegetettség a jelenben volt.

Faragó Klára, Ági Oldfield és Vári Anna (1988) a papír-ceruza kutatás kereteiből kilépő vizsgálata ugyancsak közvetlenül a rendszerváltást megelőző időszakban született. Azt vizsgálták, hogy milyen döntési mechanizmusok és milyen megoldásmódok lehetségesek egy valódi veszélyt jelentő, konkrét környezeti dilemmában, amikor egy valós döntési helyzetről, veszélyes hulladékégető elhelyezéséről van szó. Arra voltak kíváncsiak, hogy egy ilyen társadalmi döntést igénylő helyzetben az egyes felek milyen érvrendszert alkalmaznak, illetve milyen döntési struktúra az, amelyben a végső döntés kialakul. Az esettanulmány módszerét alkalmazták. Egy konkrét magyar (dorogi veszélyeshulladék-feldolgozó elhelyezése) és egy konkrét angol eset (egy veszélyeshulladék-feldolgozó telep mellé lakótelep létesítése) legfontosabb szereplőivel készítettek interjút: az ipar képviselőivel, a helyi döntéshozókkal, a helyi lakosságot segítő és képviselő érdekvédelmi csoportok képviselőivel és a helyi lakosokkal. Az interjúk alapján leírták a különböző csoportok közötti kapcsolat struktúráját Angliában és Magyarországon. Az eredmények egyértelműen demonstrálták azt, ahogyan egy demokratikus társadalom és egy autokratikus rendszer kezel egy ilyen több-szereplős és különböző érdekeket magába foglaló helyzetet. Az angolok esetében a helyi lakosok hatást gyakorolhatnak az érdekvédelmi csoportokra, az érdekvédelmi csoportok a helyi döntéshozókra, azok pedig a kormányra. Az iparnak azt kell teljesíteni, ami a kormány, a döntéshozók és a helyi lakosokat képviselő érdekvédelmi csoportok közös álláspontjaként kialakul. Ezzel szemben az autokratikus magyar rendszerben az ipart a kormány közvetlenül képes volt meghatározni, és egyáltalán nem volt biztos, hogy abban, hogy mit határoz meg, figyelembe veszik azoknak a nézeteit, akiket a döntés közvetlenül érint. Ennek megfelelően az egész problémát a magyarok sokkal komolyabban vették, hiszen nem volt biztos, hogy az összes szereplő szempontjait tekintetbe vevő döntés születik.

2.5.3. A személyiségre vonatkozó vizsgálatok

A 1980-as évek nyitottabb politikai légkörében nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia tette lehetővé hosszú távú, közös, összehasonlító kutatások létrejöttét a pszichológia terén, hanem lehetővé vált, hogy egyéni kutatók, formális intézményi támogatás és kontroll nélkül alakítsanak ki közös kutatásokat nyugat-európai kutatókkal.

A nyolcvanas évek elejére tehető Oláh Attila együttműködése stockholmi kollégákkal, David Magnussonnal és Hakan Stattin-al. A szituációs-specifikus szorongást vizsgálták kulturális összehasonlításban. 15-17 éves svéd és magyar fiatalok különböző helyzetekben tanúsított szorongását hasonlították össze (Oláh, Stattin, Magnusson, 1982). Összesen 116 svéd és 246 magyar fiatal töltötte ki a Szituáció-Reakció Kérdőívet. Az eredmények szerint a politikai és gazdasági tekintetben nagyon különböző társadalmakban növekvő magyar és svéd fiatalok számára egyaránt az ego-félelmet előhívó helyzetek bizonyultak a leginkább fenyegetőnek és szorongást keltőnek (például az igazgató hívat, mert valami tiltott dolgot csináltam), míg a fizikai veszéllyel fenyegető helyzetek váltják ki a legcsekélyebb szorongást. Ugyanakkor a magyar mintában egy önálló „Teljesítmény-szorongás”-faktort lehetett kimutatni („Előadást kell tartanom az osztálynak”; „Amikor benevezek egy sportversenyre” stb.), amit a szerzők a magyar iskolára inkább jellemző kívülről jövő értékelések (elítélés iskolai sikertelenségek esetén) hangsúlyával magyaráztak. A svéd fiatalok számára az iskolai teljesítményhelyzet az önmegvalósítás színtere (ego helyzet), a magyar fiatalok értelmezésében a teljesítményhelyzet a szorongást keltő helyzetek kitüntetett kategóriája, önálló „veszélyforrás”. A lányok mindkét országban intenzívebb szorongásról számoltak be és a

magyar fiatalok (mind a fiúk, mind a lányok) minden szituációban intenzívebb szorongást mutattak. A kulturális eltérések hatása a szituáció-reakció mintázatokban volt egyértelműbb, ezért a szerzők azt a fontos elméleti-gyakorlati javaslatot tették, hogy a kulturális összehasonlító vizsgálatoknak az egyszerű reakció- vagy szituáció-összehasonlítások helyett a kettő interakciójának kulturális eltéréseire kéne fordítaniuk a figyelmet, hiszen önmagukban sem a személyiségfaktorok, sem a szituációs tényezők nem determinálják a viselkedést.

Kozéki Béla és Kálmánchey Márta az 1970-es évek második felében kezdte meg az együttműködést a londoni Sybil Eysenck-el, aki a Junior Eysenck Personality Inventory kidolgozója volt. A kutatást az motiválta, hogy Kozéki véleménye szerint a személyiséggel foglalkozó magyar pszichológus kutatók nem rendelkeztek jól használható eszközökkel, amelyek nemzetközi viszonylatban is alkalmasak voltak vizsgálatokra. Az ilyen eszközök magyar változatának körültekintő kialakítására csak ritkán vállalkoztak magyar kutatók. Ezért a vizsgálat legfőbb célja az volt, hogy szoros együttműködésben a kérdőív létrehozójával a magyar kutatások számára hiteles kérdőívet alakítsanak ki. Ez a kérdőív 1980-ra készült el. A szerzők angolul 1980-ban, magyarul 1981-ben publikáltak egy tanulmányt a kérdőív magyar és angol iskolás gyerekek körében végzett felhasználásáról (Eysenck, Kozéki, Kálmánchey, 1980; Eysenck, Kálmánchey, Kozéki, 1981). Kérdésük az volt, hogy megmutatkozik-e – és ha igen milyen formában – a négy alapvető Eysenck-faktornak megfelelő személyiségstruktúra a magyar mintában. A vizsgálatban 7-15 év közötti fiúk és lányok vettek részt. A minta figyelemre méltóan nagy volt, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy addig ehhez közel hasonló méretű összehasonlító pszichológiai vizsgálat soha nem volt Magyarországon. 2185 (!) magyar gyermek, 1150 fiú és 1035 lány, valamint összesen 1652 angol gyermek, 893 fiú és 759 lány vett részt a vizsgálatban. Az eredményeket egy már meglévő újjélandi mintával is összevetették (Saklofske és Eysenck, 1978).

Az alapvető faktorok a magyar mintában is az angol mintához hasonlóak voltak, amelyből a kutatók azt a következtetést vonták le, hogy az Eysenck-féle dimenziók kultúrától függetlenül léteznek. A kulturális összehasonlító pszichológiai vizsgálatok esetén a strukturális ekvivalencia fogalma akkor, amikor Kozékiék ezt a vizsgálatot végezték még nem jelent meg és azokat a statisztikai vizsgálatokat sem ismerték, amelyekkel ténylegesen ellenőrizni lehet, hogy két faktor valóban ugyanazt jelenti-e két különböző kultúrában (Van de Vijver és Leung, 1997)⁷. Ezért az univerzalitásra vonatkozó feltételezést ma fenntartásokkal kell kezelnünk. A kutatók ugyanakkor találtak szisztematikus eltéréseket is az egyes faktorokon belül az angol és a magyar minta között. Az egyik legszembetűnőbb az volt, hogy a magyar gyerekek az L-skálán, amely a szociális konformitást méri és a társadalmi elvárásoknak megfelelő viselkedés vállalásának a mutatója, magasabb pontszámot kaptak, vagyis a szociálisan preferált (konform) magatartásmódokkal való egyetértés mértéke magasabb volt körükben, és az életkorral sem csökkent olyan rohamosan, mint az angol vagy – Eysenck egy korábbi vizsgálatában – az újjélandi gyerekek körében. Kozéki és Kálmánchey ezt azzal magyarázták, hogy Magyarországon az egységes iskola- és ifjúsági szervezeti rendszerben a gyermekek egységesebb nevelési ideológiával találkoznak, mint a sokféle politikai és vallási nézetten alapuló iskola- és klubformák közt felnövő angol gyermekek. Természetesen az L-skála nem képes elkülöníteni, hogy a szociális konformitás pusztán a válaszadásban nyilvánul-e meg (a magyar gyerekek tudják, hogy mi a felnőtt világ elvárása, és annak megfelelően nyilatkoznak), vagy ezek az elvárások már

⁷ Ilyen strukturális ekvivalenciát ellenőrző vizsgálatot a jelen disszertáció 9. és 10. fejezetében mutatunk be.

interiorizálódtak, és a tényleges viselkedésüket is ennek megfelelően alakítják. A P-skála (pszichotizmus) a személyiség nonkonformista, többségében antiszociális vonásait méri. Aki ezen a skálán magas pontszámot ér el, az hideg, elzárkózó, empátiára képtelen, durva, ellenséges, agresszív. A P-ben magas pontszámot szerző iskoláskorú gyermek a problematikus gyermek képét mutatja. A társadalmilag kíváncsi magatartások preferálása mellett a P-faktorba sorolható antiszociális viselkedést a magyar gyerekek erőteljesebben utasították el, mint az angolok. A magyar gyerekek számára a társas lét annyira fontosnak minősült, hogy a „Szívesebben vagy magadban, mint más gyerekekkel” tételt, amely az angoloknál az introverzió faktorba sorolódott, a magyar gyerekek antiszociálisként kezelték.

Ugyanennek az Eysenck-féle Személyiség Kérdőívnek (EPQ) a felnőtt változatát Sybil Eysenck és Matolcsi Ágnes (1984) próbálták ki Magyarországon, és hasonlították össze a magyar és az angol adatokat (Eysenck és Matolcsi, 1984). A kérdőív felnőtt változatának 90 tételét fordították le és a kérdőívet 548 magyar férfi (átlagéletkor 33 év) és 414 magyar nő (átlagéletkor 31 év) töltötte ki. A magyar felnőtt populáció esetében – csakúgy, mint a gyerekeknél – ugyanazokat a faktorokat kapták vissza, mint Angliában (ez a faktorok lehetséges strukturális ekvivalenciájának egy indirekt megerősítője) és körükben is az L-skála vagyis a szociális kíváncsiág vagy konformitás tért el szignifikánsan az angolokétól. Leginkább a magyar nők bizonyultak erősen konformnak. Az eredmények tehát mind gyerekek, mind felnőttek esetében azt mutatták, hogy Angliában a szociális kíváncsiágoknak, elvárásoknak a vizsgált személyek válaszaikra gyakorolt hatása kisebb volt. A szerzők ezt azzal magyarázták, hogy az angol társadalom elnézőbb, mint a magyar, a furcsa, szokatlan, átlagostól eltérő megnyilvánulásokkal szemben. Váratlan eredményként a magyar nők introvertáltabbnak is bizonyultak angol társaiknál és ez tendenciaszerűen a magyar férfiakra is igaznak bizonyult. Erre vonatkozóan a szerzők nem adtak magyarázatot.

Kozéki és Eysenck 1985-ben egy újabb személyiségvizsgáló módszert mutattak be, az impulzivitás – kockázatvállalás – empátia kérdőívet, amelynek magyar változatát nemcsak első nem angol nyelvű változatként, de az eredetivel gyakorlatilag egyszerre sikerült kialakítani (Kozéki és Eysenck, 1985). A kérdőív három olyan új személyiségdimenziót mér, amelyek az Eysenck-féle személyiségstruktúra-leírás részei (Eysenck, Easting, Pearson, 1983). A vizsgálatban 7-15 év közötti magyar és angol gyerek vettek részt, 776 magyar fiú, 822 magyar lány és 633 angol fiú és 672 angol lány. Ismételten ugyanazok a faktorok mutatkoztak meg Magyarországon, mint Angliában. Ezzel együtt volt néhány érdekes különbség. Például 1985-ben Magyarországon az állatok védelme, az állatok jogai megközelítőleg sem volt olyan fontos szempont, mint Angliában, ezért az olyan típusú tételek, amelyek az állatok érzelmeivel való törődésre vagy az állatok és az ember érzelmi világának a hasonlóságára utaltak, nem bizonyultak empátiamutatónak a magyar gyerekek között.

Az angol gyerekek impulzívabbnak bizonyultak a magyar gyerekeknél, de ezt az is magyarázhatja, hogy ebben a vizsgálatban immár harmadszor megerősítést nyert, hogy a magyar mintában jóval magasabb volt az L-skála (különösen lányok esetében), vagyis a társadalmi elvárásoknak való megfelelésre irányuló igyekezet (ill. annak állítása), amely az impulzivitásra utaló tételeknél óvatosabb válaszokat eredményezhetett. Míg az impulzivitás mértékében nem volt szignifikáns nemi eltérés az angol csoportban, addig a magyar fiúk jóval impulzívabbnak bizonyultak, mint a magyar lányok.

A szerzők szerint a magyarázat a kétféle társadalom és nevelési koncepció különbségeiben rejlik. Megfogalmazásuk óvatosan ugyan, de a két társadalom demokratikus viszonyai és egyéni szabadsága közötti különbségekre utalt. A magyar iskoláskorúak – írják – többet hallanak és egységesebb elvek alapján arról, hogy mi a helyes, az angol gyermekek viszont viselkedésük és annak következményei alapján inkább maguk alakítják ki felfogásukat bizonyos tulajdonságok és viselkedések értékéről. A magyar tanulók ezért pontosan tudják, miként kell értékelni azokat a tulajdonságokat, amelyeket nevelőik hangsúlyosan és egységesen pozitívnak nyilvánítottak. Az angol iskolások viszont a nevelésben csak látnak módon hangsúlyozódó tulajdonságok értékét, valamint ezek egymáshoz való viszonyát önállóbban és pontosabban ítélték meg. Az angolok magasabb pontszámot adtak a P-skálán is, tehát a szokatlanabb, átlagostól jobban eltérő, az egyéniséget jobban felszínre hozó, a küzdelemre való készséget biztosító tulajdonságokat jellemzőbbnek tartották magukra, mint a magyarok.

2.5.4. A tanulói motiváció kulturális összehasonlító vizsgálata

A tanulási motiváció kutatása és nemzetközi összehasonlító vizsgálata terén Kozéki Béla munkássága egyedülálló abban az értelemben, hogy egy, a saját kultúrájában kidolgozott elméleti modellt tesztelt úgy, hogy szisztematikusan vizsgálta, hogy egy másik kultúrában is fellelhető-e ugyanaz a struktúra. Egyszerre kutatott univerzalitást és relativitást a motivációra vonatkozó kultúraközi összehasonlító vizsgálataiban során. Az első próbálkozása 1979-ben történt (Kozéki, 1980). A Frymier (1970) által kialakított Junior Index of Motivationt fordította magyarra és vette fel összesen 363 magyar iskolással, akik 11-14 éves kor közöttiek voltak. Valós összehasonlítási lehetőség hiányában a Frymier által publikált eredményeket hasonlította össze a saját maga által kapottakkal. Az eredmények megbízhatónak mutatták a mérőeszközt a magyar populáción is, és a motiváció hasonló korrelátumokat mutatott, mint az USA-ban (például az iskolai eredményességgel). A kedvező tapasztalatok ellenére Kozéki kialakította a saját iskolai motivációs mérőeszközét és ezt kívánta kultúraközi összehasonlítás keretében megerősíteni. Az iskolai motiváció univerzális struktúrájának igazolására tett első komolyabb összehasonlító vizsgálatot csehszlovákiai kollégával folytatta. Vladimir Hraballal (Kozáki és Hrabal, 1983) a vizsgálatot a szocialista országok tudományos együttműködése keretében (MTA Pszichológiai Intézete és a Cseh Tudományos Akadémia között) tudták lebonyolítani. A kultúraközi vizsgálatot azzal indokolták, hogy az egyénre jellemző motivációs rendszer specifikus jellemzőit így módon lehet a legjobban megismerni. Arra voltak kíváncsiak, hogy a családi és iskolai motiváló hatások mennyire azonosak, illetve mennyire eltérőek, és miként hatnak a tanulók motivációjára és iskolai eredményességére. Hangsúlyozták, hogy két hasonló társadalmi berendezkedésű országban végzik az összehasonlítást. Budapesten 69, Prágában 120 tizenhárom éves diák töltötte ki a kérdőívet, amely négyféle szükséglet (teljesítmény és önmegvalósítás; szociális szükségletek; megismeréssel kapcsolatos szükségletek; morális normákkal való összhang) terén vizsgálta a család és az iskola hatását. A kognitív fejlettséget a Raven teszttel, az iskolai eredményességet a tanulmányi átlaggal mérték. A magyar családok erősebben teljesítményorientáltaknak bizonyultak és erősebben reagáltak a gyerek pozitív iskolai teljesítményére, a gyerekekben ennek megfelelően magasabb volt az általános és az iskolai teljesítményszükséglet is, de a szociális kapcsolatok és a morális normákkal való összhang szükséglete is. Ezzel szemben a cseh tanulóknál inkább az elkerülő motívumok voltak jellemzőek, az általános és az iskolai kudarcérv és az iskolai presztízvesztés elkerülésének a szükséglete. A prágai mintában inkább arra tették érzékennyé a tanulókat,

hogy a kudarcral kapcsolatban legyenek éberek, ne hibázzanak stb. Érdekes módon a cseh mintában ez a kudarcra orientálás szoros összefüggésben volt az iskolai eredményességgel. A szerzők ezért felhívják a figyelmet arra, hogy a kudarcorientációban külön kell választani a kudarcból való félelmet, amely gátol, és a kudarcral kapcsolatos éberséget, amely arra sarkallja az egyént, hogy megfelelő erőfeszítéssel elkerülje a kudarcot. A magyar iskola inkább a sikerorientációt erősítette, a cseh inkább a kudarcckerülést, de mindkettő egyformán eredményesnek bizonyult a tanulási motiválás terén. Azt az érdekes eredményt kapták még, hogy a magyar iskolában a gyenge tanulmányi teljesítményű tanulók szociális kapcsolatai jók, míg az eredményes diák gyakran kerül negatív érzelmi viszonyba a kapcsolatok terén. A cseh diákok esetében ez pont fordítva volt.

A szisztematikus kutatás következő lépése egy más társadalmi rendű ország tanulóival való összehasonlítás volt. Kozéki és Gajendra Verma (1984) angol és magyar iskolásokat hasonlított össze azzal a céllal, hogy egy megbízható, kultúraközi összehasonlításra is alkalmas iskolai motiváció kérdőívet alakítsanak ki. A vizsgálatban 119 magyar és 180 angol 12 éves diák vett részt. Ahhoz, hogy megfelelő állításokat használjanak a kérdőívben, a tanárok segítségét is kérték. Mind az angol, mind a magyar tanároknak meg kellett jelölniük a legmotiváltabb és a legkevésbé motivált diákot. Ezeknek a diákoknak az adatait vetették össze a kérdőívre adott tényleges válaszaikkal. A kérdőív jól működött az angol populációban is. Csak lábjegyzetben jegyezte meg Kozéki azt, hogy az angol mintában a pedagógusok kategorizációi jobban korreláltak a tanulók kérdőívben mutatott eredményével, mint a magyarban. Ezt azzal magyarázta, hogy az angol pedagógusok számára az ilyen típusú felmérések megszokottak voltak, a neveléslélektani elemzés rutinvizsgálatnak számított, míg a vizsgálatban résztvevő magyar pedagógusok egy része akkor halott először például a motiváció meghatározásáról (!). A sorozatos vizsgálat során azonban a magyar pedagógusok megítélése is pontosabbá vált.

A Vermával folytatott együttműködés során ismerkedett meg Kozéki Béla az Edinburghi Egyetem híres pedagógiaprofesszorával, Noel Entwistle-lel. Ettől kezdve Kozéki 1993-ban bekövetkezett haláláig szoros szakmai és baráti kapcsolat alakult ki közöttük, számos cikket publikáltak közösen magyarul és angolul, magyar és skót iskolások motivációs jellemzőinek összehasonlításáról (Kozéki, Entwistle, 1984; Entwistle, Kozéki, 1985 angolul és magyarul; Kozéki, Entwistle, 1986; Kozéki, Entwistle, Pollitt, 1986; Entwistle, Kozéki, 1988). A motivációs kérdőív a Kozéki által kidolgozott motivációs modellen alapult (Kozéki, 1985). A modell három fő motivációs késztetést tételez: az affektív, a kognitív és a morális késztetést. Ennek megfelelően az alkalmazott kérdőív három fő részre tagolódott és az itemek összesen hat faktorba rendeződtek: affektív-szociális dimenzió (melegség és szociabilitás), kognitív-aktivitási dimenzió (kompetencia és érdeklődés) és morális-önintegratív dimenzió (felelősség és követelmény).

A kérdőívet az 1982/83-as tanévben 12-14 éves iskolai tanulókkal vették fel: 390 magyar fiúval és 410 magyar lánnyal, valamint 180 skót fiúval és 185 skót lánnyal. Az első legfontosabb eredményük az volt, hogy azok az alsókálák, amelyeket évekkorábban magyar mintákon interjúk és félprojektív tesztek segítségével Kozéki (1980) mint alapvető nevelés-lélektani motivációs összetevőket határozott meg, mindkét ország tanulói esetében hasonló struktúrában jelentek meg. Az iskolai elvárásoknak eleget tevés szükséglete mind a magyar, mind a skót mintában, mind a fiúk, mind a lányok esetében szinte teljesen egyforma, magas átlagot mutatott, s minden mintarészben a saját fejlődésért érzett felelősségérzet volt a legfontosabb motívum.

A szülői hatás és a szülőkkel való jó kapcsolat motiváló hatása viszont nagyobbban bizonyult a magyaroknál, mert a brit iskola nem támaszkodik annyira a szülőkre – írták a szerzők. A skót tanulók kevésbé tartották melegnek tanáraikat. Nem annyira érzelmileg, hanem sokkal inkább pragmatikusan viszonyultak hozzájuk, elsősorban szaktekintélynek tekintették őket, akiktől fontos és az életben hasznos dolgokat lehet megtanulni. A magyar gyerekek melegebbnek érezték az iskolai környezetet, de a társaik legalább olyan fontos hatással voltak rájuk, mint a tanáraik. Más szerepet tulajdonítottak a magyar és a skót gyerekek az iskolának is. A skót tanulók az iskolára is pragmatikusabban tekintettek: olyan intézménynek tartották, amely a sikeres életpályához vezető legértékesebb eszköz, így lelkesen érdeklődve és erőfeszítéseket is téve követték a tanárokat. Elsősorban nem élvezni akarták az iskolát, hanem minél többet szerettek volna fejlődni, minél jobban kihasználni az iskola által nyújtott lehetőségeket. A magyar gyerekek sokkal inkább érdekességet, pillanatnyi élvezetet akartak találni a tanulásban, mert kevésbé látták az iskolai tanulásnak a későbbi életükkel való kapcsolatát. Ezért a szerzők megállapítása szerint az olyan tananyagot, amely kevésbé keltette fel aktuális érdeklődésüket, csak azok a magyar gyerekek sajátították el, akikben valamilyen általános tudásszomj és kompetenciaszükséglet eleve megvolt.

A skót gyerekek nagyobb személyes felelősséget éreztek a viselkedésükért, a saját fejlődésükért és tökéletesedésükért, és a követelményeket éppen a saját maguk iránt érzett felelősségérzet miatt fogadták el. A magyar gyerekek ebben is érzelmileg irányítottak voltak és sokkal inkább az érzelmi kapcsolat sérülését akarták elkerülni engedelmességükkel, és nem akartak csalódást okozni. Jobban vágytak a normatartó magatartásra, de mégis sokszor kevésbé voltak sikeresek a normák betartásában, mint skót kortársaik.

Kozéki Béla és Noel Entwistle következő vizsgálata (1986) a tanulási motivációk mellett a tanulási stílus különbségeit igyekezett feltárni magyar és skót gyerekek között. Alapgondolatuk az volt, hogy különböző motivációs típusok különböző tanulási formákkal járhatnak együtt, és különböző személyiségek különböző utakon érhetik el a jó eredményt. Ezért kombinálták a Kozéki által kidolgozott iskolai motivációs modellt az Entwistle-féle tanulási orientációs modellekkel, és ebből hozták létre 120 tételes közös kérdőívüket. Kozéki modellje három alapvető eredményes motivációs típust írt le. Az első a dependens előírás-követő: a tanár kedvéért és kedvére igyekszik dolgozni, pontos előírásokat várva tőle, azt, hogy a tanár strukturálja az anyagot és az elsajátítás módját. A második az önálló érdeklődéskövető: érdeklődése tárgyát s az érdekességeket keresi, igyekszik vezető szerepre szert tenni, kedveli a versengést, játékos, a kognitív területen a fő motívuma az érdeklődés és ezt a népszerűséget biztosító szociabilitás támogatja. A harmadik az eredményességre koncentráló, a saját tudása megszerzéséért morális felelősséget vállaló, kompetenciára törekvő tanuló.

Entwistle viszont elkülönített egy felszíni vagy reprodukáló orientációt, melyben a tanuló elsősorban a tanár irányítására és a mechanikus tanulásra épít, a tényekre koncentrál, és szeralista, vagyis az ismereteket lépésenként, kitérések nélkül, strukturált logikai lépésekben szereti elsajátítani. Ehhez kudarckerülés társul. A második típus a mélyre hatoló, aki a dolgok megértését kérdésseltevések, és a tapasztalatokkal való összevetések alapján valósítja meg, szemléletmódja holista, vagyis a nagy vonalakban szemlélést kedveli és ehhez intrinzik, az adott tevékenységre irányuló öröm társul. A harmadik a stratégiai tanulási megközelítés. A stratégikus tanuló szervezett, mindig a lehető

legeredményesebb munkamódot keresi meg, lelkiismeretes, kitartó, a tökéletes véghezvitel érdekében képes a kellemes időtöltéseket is feláldozni és sikerorientált.

A vizsgálatban 13-17 éves tanulók, 300 magyar fiú, 279 magyar lány, 285 skót fiú és 329 skót lány vett részt. Az eredmények részben megegyeztek a korábbi vizsgálatával, de a skót gyerekek nagyobb iskolai felelősségérzete egyfajta reprodukáló orientációval, mechanikus tanulásmóddal társult. Az eredmények szerint a tanulók gyakran a mélyebb összefüggések keresése, a saját kritikus vélemény kialakítása helyett a minél precízebb elsajátításra és reprodukálásra törekedtek. Ezzel szemben a magyar tanulókat inkább a mélyre hatoló, megértésre orientálódó megközelítés jellemezte, amelyhez alacsony reprodukálásra, memorizálásra vonatkozó motiváció társult. A skót tanulókat inkább jellemezte a versengés, mint a magyarokat, akik inkább együttműködve szerettek tanulni.⁸ Teljesen paradox módon és a hagyományos sztereotíp elvárásokkal ellentétben, az eredmények alapján Kozéki és Entwistle a magyar iskolát ítélte meg úgy, hogy az túlhajszolja a kreativitást és kevésbé fordít figyelmet a memorizálásra és tényekre, míg a skót iskola került ki az összehasonlításból olyannak, amely elsősorban a konvergens jellegű reprodukatív tanulást erősíti

Kozéki, Entwistle, Pollitt (1986) egy következő cikkükben azt foglalták össze, hogy a három motivációs típus (dependens követelményteljesítő, független érdeklődéskövető, autonóm felelősségvállaló), és a három orientációs típus (tények reprodukálására koncentráló, összefüggések megértésére törekvő, jó eredmény elérésére igyekvő) milyen iskolai eredményességgel társul a fenti magyar és skót minta esetében. Eredményeik szerint a motivációs stílusok és az orientációs stílusok egyike sem állt az iskolai eredményességgel közvetlen kapcsolatban. Ugyanakkor, ha a különböző motivációs és tanulási stílusokat nem külön-külön, hanem teljes kombinációjukban vizsgálták, akkor egyértelművé vált, hogy mindkét mintában a legeredményesebb tanulók azok voltak, akik kiegyensúlyozott kombinációjával rendelkeztek a háromféle motivációs irányultságnak, és tanulási orientációjukat szabadon tudták változtatni a feladatoknak megfelelően.⁹

Ugyanakkor érdekes kulturális különbségeket találtak. Az egyik ezek közül az volt, hogy a pontos, precíz ismeretrögzítés a skót gyerekek körében morális, lelkiismereti kérdés volt, a reprodukatív tanulási stílus korrelált a moralitás motivációs tényezőivel. A skót diákok sikerorientáltsága magasabb volt, mint a magyaroké és a teljesítményre és sikerre való orientáltság csak náluk mutatott összefüggést a tényleges teljesítménnyel. Ezt a szerzők azzal magyarázták, hogy míg a skót iskolában a versengés és sikerre irányultság összefonódott a tanulással, addig a magyar iskolákban a versengési késztetés tipikusan nem a tanulásra irányult. A skót gyerek számára a siker elérése és a kudarc kerülése egyaránt morális területen motiváló erő volt, a gyerek felelősséget érzett iskolai sikerességéért, ez önértékelésének szerves része volt, míg a magyar gyerek esetében vagy nem függött össze a sikerkeresés a tanulási eredményességgel, vagy csak a szülők követelményei kötötték össze azzal.

⁸ Azóta ez pontosan megfordult. A PISA 2000 (OECD, 2001) felmérés szerint a magyar tanulók előnyben részesítik a versengő tanulást az együttműködéssel szemben, az angol tanulók viszont az együttműködőt a versengővel szemben. Lásd még Fülöp és mtsai (2007) jelen cikkben szereplő vizsgálati eredményeit.

⁹ Ez az eredmény teljes összhangban van a tanulási motiváció kilencvenes évek végén megjelenő „Többszörös Célok elméletével” (pl. Pintrich, 2000), amely ugyancsak azt posztulálta, hogy az elsajátítási célok és az eredménycélok kombinációja a leghatékonyabb motiváció (lásd első fejezet).

2.5.5. Az öngyilkosság etnopszichológiája

A nyolcvanas évek végén, 1988-ban jelent meg a *Magyar Pszichológiai Szemlében* Hódi Sándor etnopszichológiai tanulmánya, amely az öngyilkosság és pszichózisok elterjedtségében az etnikai hovatartozás jelentőségére kívánta felhívni a figyelmet (Hódi, 1988). A szerző abból indul ki, hogy a deviáns jelenségek arányszáma egy-egy országon belül földrajzi tájegységenként, községenként, településenként nagy eltéréseket mutat. A soknemzetiségű Vajdaságban is ez a helyzet. Áttekintette a pszichózisok és az öngyilkosság területi és etnikai megoszlására vonatkozó adatokat, s összevetve azokat a Vajdaság nemzeti összetételével, illetve az egyes etnikumok területi eloszlásával, arra a felismerésre jutott, hogy a deviáns jelenségek földrajzi, területi elrendeződése nagy hasonlóságot mutat a Vajdaság népességének etnikai-kulturális megoszlásával. Amíg a szerbeknél, románoknál, szlovákoknál, ruszinoknál, crnagoraiaknál és más etnikumoknál a lakosságon belüli számarányukhoz viszonyítva kisebb a pszichózisban megbetegedett, ill. öngyilkosságot elkövetett személyek száma, a magyarok körében mindkét deviáns jelenség előfordulási gyakorisága jóval a magyarság népességén belüli számaránya felett volt. Megállapította, hogy a különböző nyelvi kultúrák a nehéz élethelyzetekre vonatkozóan más-más konfliktus- megoldási modellt kínálnak fel és engedélyeznek, és ez a devianciakutatások során sokszor megerősítést nyert. A kulturális örökség, valamint a környezet, amelyben az ember él, nagymértékben befolyásolja az emberek szokásait, többek között a krízishelyzetekben tanúsítható magatartását. A kultúrák együttélésével kapcsolatban leírja, hogy a magyarok felkínálták az öngyilkosság modelljét a velük együtt élő más népeknek, míg ez utóbbiak, számarányuktól és kulturális befolyásuk mértékétől függően, más problémamegoldási modellek terjesztésével mérsékeltek a magyarok öngyilkossági készségét.

2.5.6. A rendszerváltás előtti kutatások – összegzés

A rendszerváltás előtti 30 év (1960-1990) pszichológiai vizsgálatai között nagyon kevés teret kaptak azok, amelyek kultúráközi összehasonlítást céloztak meg, vagy a kultúra szerepét tekintetbe kívánták venni a pszichológiai jelenségek tárgyalásánál vagy megértésénél. Az ország zárt volt, magyar kutatók nem mentek külföldre, hogy ott végezzenek összehasonlító kutatásokat, külföldi kutatók hasonlóképpen nem jöhettek Magyarországra adatot gyűjteni, és a külföldi kutatókkal való kapcsolattartás és közös munka sem volt a múlt század hatvanas vagy hetvenes éveiben politikailag elfogadott. Halász Lászlónak a francia-magyar előítéletekre vonatkozó első tényleges közös kutatásának eredményei – amelyek rámutattak arra, hogy a szocialista Magyarországon felnövekvő iskolások előítéletesebbek, mint az „imperialista” Franciországból nevelkedő kortársaik – az 1970-es évek elején csak belső kiadványként jelentek meg. A pszichés jelenségek kultúránkénti azonossága, illetve eltéréseinek lehetősége mint szempont, vagy kutatandó kérdés, csak esetlegesen merült fel egy-egy kutató munkájában. Ez alól kivétel volt Pisztora Ferenc, aki pszichiáterként a magyartól erősen eltérő kulturális közegbe kerülve nem tudta elkerülni, hogy mélyebben elgondolkodjon arról, milyen szerepet játszik a kultúra a pszichiátriai megbetegedések jellegzetességeiben. Komplex és elmélyült elemzése politikailag is elfogadható volt, mert a szocializmusra véres harcok árán áttért, Magyarország által támogatott, algériai társadalomról szólt. A nyolcvanas évek már nyitottabb Magyarországon komoly előrelépést jelentett a Magyar Tudományos Akadémia és az American Council of Learned Societies között létrejött kutatási megállapodás, amely két előre meghatározott területen, az irodalompszichológia és a

kockázateszlelés területén kialakított több éves kultúraközi összehasonlító vizsgálati program volt.

A nyolcvanas években már arra is lehetőség nyílt, hogy egy-egy kutató személyes kapcsolatok révén alakítson ki kutatási programokat. E tekintetben Kozéki Béla munkássága egészen kivételes volt. A főként angol/skót összehasonlító vizsgálatssorozatának célja elsősorban az volt, hogy az általa azonosított tanulási motivációs struktúra univerzalitását bizonyítsa, de a kutatások arra is lehetőséget nyújtottak, hogy a magyar diákok tanulási motiváció jellegzetességeiről tudjon meg többet.

A kutatások csak néhány országra koncentráltak, a legtöbb vizsgálat amerikai-magyar és angol-magyar viszonylatban történt, de Halász László két francia-magyar, Oláh Attila egy svéd-magyar összehasonlítást is végzett. Bár a környező szocialista országokkal elvileg inkább ki lehetett volna alakítani olyan kutatási együttműködések, amelyek lehetséges kulturális eltérésekre mutathattak volna rá, harminc év alatt mindössze egyetlen ilyen próbálkozás született: Kozéki Béla cseh-magyar tanulási motiváció kutatása. A kevés meglévő érdeklődés és a lehetőségek az USA és Nyugat-Európa felé irányultak.

Egészen másképp alakult a kultúraközi és kulturális összehasonlító pszichológia helyzete ebben az időszakban Magyarországon kívül. A pszichológia úgynevezett „kulturális forradalma” (Nguyen Luu és Fülöp, 2003) lényegében érintetlenül hagyta a magyarországi pszichológiai kutatásokat. A nyolcvanas évek alatt Nyugat-Európában és az USA-ban egyre nagyobb szerepet kaptak a pszichológiai jelenségek megértésében a kulturális szempontok. 1980-ban jelent meg Hofstede alapvető munkája (Hofstede, 1980), amelyben 40 ország IBM dolgozóiról 1968 és 1972 között gyűjtött adatai alapján javaslatot tett a kultúrákat elkülönítő alapvető kulturális dimenziókra, mint az individualizmus-kollektívizmus, hatalmi távolság, bizonytalanságkerülés stb. A különböző országok/kultúrák dimenziók mentén történő elkülönítése és csoportosítása szinte robbanásszerű hatással volt a pszichológiai kutatásokra is. Magyar adatok nem szerepeltek Hofstede (1980) vizsgálatában, az egyetlen szocialista ország, amely részt vett a vizsgálatban, Jugoszlávia volt. Ezt a hiányt igyekezett Varga Károly pótolni, amikor még a rendszerváltás előtt, 1986-ban végigvizsgált egy hazai szervezetet két hofstedei dimenzió, a hatalmi távolság és a bizonytalanságtűrés terén, majd a magyar eredményeket elhelyezte az országokat e két dimenzió mentén koordináta rendszerbe soroló rendszerben (Varga, 1986). A vizsgált magyar vállalatban dolgozókat alacsony hatalmi távolságra törekvés és erős bizonytalanságtűrés jellemezte.

Ugyancsak a nyolcvanas évek végére vált nyilvánvalóvá az úgynevezett „japán csoda”, Japán gazdasági nagyhatalommá válása is, amely erőteljesen Kelet-Ázsia felé irányította a figyelmet. Az Amerikai Egyesült Államok kutatói azonnal reagáltak a kihívásra, és sorra jelentek meg a tanulmányok és könyvek, amelyek igyekeztek megérteni azokat a különbségeket, amelyek lehetővé tették, hogy Japán az USA versenytársaként jelentkezzen a világgazdaságban (pl. Pascale, 1982; Stevenson, 1986, valamint lásd első fejezet). A nyolcvanas években felhalmozott tudásanyag alapján írta meg Markus és Kitayama 1991-ben a szelf-felfogás kulturális különbségeire vonatkozó nagyhatású cikkét, amely elsősorban a független, autonóm nyugati (amerikai) szelf-felfogást hasonlította össze a másokkal kölcsönös függésben tételezett kelet-ázsiai (japán) szelf-koncepcióval. (Markus és Kitayama, 1991).

2.6. A rendszerváltás után

2.6.1. A rendszerváltás utáni kutatások főbb témakörei

A magyar kulturális összehasonlító kutatások terén a rendszerváltás hozott létre robbanásszerű változást. Mind a kutatások témaköre, mind a kulturális összehasonlító vizsgálatokat végzők száma, mind a vizsgálatokban résztvevő országok száma tekintetében ugrásszerű növekedés történt. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszott az, hogy bármely téma kutathatóvá vált, hogy a magyar kutatók szabadon utazhattak külföldre és szabadon működhettek együtt külföldi kollégákkal. Az International Association of Cross Cultural Psychology 1991-ben Magyarországon, Debrecenben rendezte meg 11. konferenciáját, amelynek fő szervezői Faragó Klára és Kovács Zoltán voltak. Több mint tíz évvel később, 2003-ban Fülöp Márta és Berkics Mihály szervezésében ugyancsak Magyarországon, de ezúttal Budapesten volt a társaság 7. regionális kongresszusa (Fülöp és Berkics, 2003). Ugyanebben az évben jelent meg Nguyen Luu Lan Anh és Fülöp Márta szerkesztésében a *Kultúra és Pszichológia* (Nguyen Luu és Fülöp, 2003) című kötet is. Ennek bevezető tanulmányában Nguyen Luu összefoglalta a diszciplína addigi nemzetközi történetét (Nguyen Luu, 2003). Ugyancsak 2003-ban alakult az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karán az Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Központ, amelynek vezetője Nguyen Luu Lan Anh lett. A központ korszerű szakmai ismereteket nyújt a kulturális pszichológia és pedagógia terén pszichológusoknak és leendő pedagógusoknak.

A rendszerváltás után született kutatások egy része magának a rendszerváltásnak a hatásait kívánta követni (pl. a demokrácia szociális reprezentációja nyugat-európai és poszt-kommunista országokban, a személyes kapcsolatok és a társas támogatottság változásai a társadalmi változások hatására, az akkoriban terjedni kezdő HIV/AIDS percepciója és a kockázatos szexuális magatartás, az igazságos világba vetett hit alakulása, az étellel való elégedettség más országokhoz képest), vagy a rendszerváltás kulcsjelenségeinek a kutatását tűzte ki célul (pl. versengés, gazdasági élet percepciója, a szervezeti kultúra és vezetési kultúra változása a vegyes vállalatok esetén, állampolgáriság), vagy a pszichopatológiai jelenségek alakulását vizsgálta a rendszerváltás tükrében is (pl. öngyilkosság, evészavarok, egészségmagatartás).

A kutatások másik csoportja a megkezdett kutatási hagyományokat követte, és lényegében azokat a kutatókat jelentette, akik már a rendszerváltás előtt is foglalkoztak összehasonlító vizsgálatokkal (irodalompszichológia, művészetpszichológia, kockázatesztelés).

Egy harmadik csoportba pedig azok a kutatások sorolhatóak, amelyek újabb területek és újabb kutatási témák felé nyitottak, mint például a kognitív pszichológia (gondolkodás komplexitása); az affektusok pszichológiája (féltékenység, sírás, büntudat, szégyen); a nemi identitás fejlődést és nemi sztereotípiák alakulását vizsgáló fejlődéslélektani és a társadalmi nemre vonatkozó kutatások; a szülői magatartás vizsgálatai (szülői attitűdök, anyai versengés) kisgyermekkorai megosztás); a pedagógiai szociálpszichológiai vizsgálódások (tanulási stílusok, együttműködés és versengés iskolai jelenléte); a környezetpszichológia.

A rendszerváltás után Magyarország is nyitott lett a bevándorlók számára és bekapcsolódott a nemzetközi diákcserébe is. A hagyományosan multikulturális társadalmakban, mint Kanada, USA, Ausztrália vagy Nyugat-Európa számos országa (például Nagy-Britannia, Franciaország, Németország) az utóbbi három évtizedben egyre nagyobb számban jelentek meg az akkulturációra, a kulturális sokkra, az interkulturális kommunikációra vagy a kulturális különbségekre érzékeny pszichoterápiára vonatkozó vizsgálatok, tanulmányok. Magyarországon ezen a téren csak a kutatások kezdetén vagyunk (kínai bevándorló tanulók társas támogatottsága, vietnámi diákok akkulturációja, Magyarországon tanuló amerikai egyetemisták kulturális adaptációja, pszichoterápia alkalmazhatósága különböző kultúrákban, kulturális különbségek a diáktanácsadásban stb.).

A kulturális összehasonlító kutatások egyre több országra és régióra terjednek ki. A már a rendszerváltás előtt jelenlévő nyugat-európai és Amerikai Egyesült Államokkal való összehasonlítás mellett megjelentek az úgynevezett poszt-szocialista országok (Oroszország, Észtország, Grúzia, Lengyelország, Cseh Köztársaság, Szlovénia, Szlovákia, Románia), valamint Délkelet-Ázsia (Vietnám), Dél-Ázsia (Nepál), Dél-Amerika (Kolumbia, Costa Rica) és Ausztrália is. Az 1990-es évek végétől az amerikai és nyugat-európai érdeklődést követve Magyarországon is megindultak a Kelet-Ázsiára vonatkozó összehasonlító vizsgálatok is (Japán és Kína).

A rendszerváltás egyik kulcs jelenségére, a versengésre vonatkozó kulturális összehasonlító vizsgálatokat a disszertáció harmadik és negyedik fejezete ismerteti, tehát ebben a fejezetben ezekre nem térünk ki.

2.6.2. A rendszerváltás hatását vizsgáló kutatások

2.6.2.1. A demokrácia szociális reprezentációja

Erős Ferenc és kollégái (Erős és mtsai, 1996; Plichtová és Erős, 1997; Plichtová és Erős, 1997; Marková és mtsai, 1998) arra voltak kíváncsiak, hogy a rendszerváltás milyen hasonlóságokat és milyen különbségeket eredményezett a volt szocialista országokban. Két egymást követő kutatásban tárták fel a demokrácia fogalmának szociális reprezentációját a rendszerváltó poszt-szocialista országokban. Az első kutatásban, amely 1992 és 1996 között zajlott kelet- és nyugat-európai (magyar, lengyel, szlovák, bolgár, illetve angol, skót és francia) válaszadók vettek részt, a második kutatásban, amely 1994 és 1996 között zajlott csak kelet-európaiak (magyar, lengyel, cseh, szlovák, bolgár).

A gondosan megtervezett kutatás mindkét esetben három részből állt: egy szabad asszociációs részből, egy kérdőíves felvételtől, majd kiválasztott résztvevőkkel egy mélyinterjúból. Az első részben egy előzetesen összeállított, 35 politikai fogalomból álló szó-listát (például kapitalizmus, pénz, szocializmus, nemzet, szabadság, demokrácia stb.) mutattak be a válaszadóknak. Az első eszükbe jutó szót le kellett írniuk, majd az volt a feladatuk, hogy megmondják, mennyiben segít az adott fogalom a demokrácia szó megmagyarázásában. Az asszociációs feladatot követő kérdőív elsősorban a társadalmi-politikai változások percepciójára kérdezett rá (személyes szabadság, munka- és anyagikörülmények, személyes felelősség, politikai érdeklődés és aktivitás, stb.). A minta minden országban gondosan tervezett volt: 300-300 résztvevő, azonos arányban férfiak és nők, két korosztályi csoport (fiatal felnőttek és középkorú felnőttek) és két különböző

iskolai végzettség csoport (érettségénél kevesebb és legalább érettségizettek). A kérdőíves vizsgálatot mélyinterjú vizsgálat követte, amelynek során a résztvevők szabadon kifejezhették, hogy miként látják a demokrácia helyzetét országukban (Erős, 2002).

A vizsgálat egyik meglepő eredménye az volt, hogy a demokrácia, az individuum és a közösség – az asszociációk alapján feltárt – szociális reprezentációja Keleten és Nyugaton nagyon hasonló volt, annak ellenére, hogy az egyes országok között történelmükben és hagyományaikban jelentős különbségek voltak (Erős, 2002). A válaszok egyfajta közös európai individualisztikus-liberális tradíció meglétére utaltak. Ugyanakkor az interjúk rámutattak jelentősebb különbségekre is. Ezen belül a magyar résztvevőkre volt leginkább jellemző a világosan tagolt reprezentációk hiánya, és a rendszerváltással kapcsolatos elégedetlenség. A poszt-szocialista – demokratikus – társadalom számos súlyos problémáját sorolták fel: zűrzavaros, átmeneti állapot, romló közbiztonság, nehéz gazdasági problémák, munkanélküliség stb. Abban azonban nem volt lényegi különbség például az angol és magyar résztvevők között, hogy mennyire élnek a mindennapi életük során a demokratikus állampolgári jogaikkal. Mindkét csoportban egyfajta érdektelenség mutatkozott a közügyek iránt, a demokráciáról vallott formális tudás és a mindennapi élet demokratikus állampolgári magatartásának a gyakorlata teljesen elvált egymástól.

A poszt-szocialista országokon belüli összehasonlítások rámutattak arra, hogy a rendszerváltás hatásai eltérőek attól függően, hogy maga a szocialista rendszer milyen jellegzetességekkel bírt az adott országban. A szlovák-magyar összehasonlítás (Plichtova és Erős, 1997) feltárta, hogy a szlovákok nagyobb része érezte úgy, hogy megnőtt a személyes szabadsága a rendszerváltás után, és ez összhangban volt azzal, hogy Magyarországon a Kádár-éra alatt viszonylagosan nagyobb szabadság volt, mint Csehszlovákiában, vagyis a rendszerváltás kevésbé drámai változásokat hozott a magyarok szabadságérzetében, mint a szlovákokéban. A magyarok nagyobb személyes felelősséget – vagyis nagyobb személyes kontrollt – igényeltek volna az életükben, mint a szlovákok. A médiával kapcsolatban ugyancsak a szlovákok éltek meg nagyobb változást, a magyarok pedig nagyobb nyitottságot mutattak elsősorban az európai és a nemzetközi politika iránt. Ugyanakkor abban, hogy milyennek látják a mindennapi életükben bekövetkezett változásokat a rendszerváltás hatására, nem volt lényegi különbség a magyar és szlovák résztvevők között.

2.6.2.2. *Bizalom és szociális támogatottság*

Robin Goodwin angol professzor vezetésével Kósa Éva, Nguyen Luu Lan Anh, George Nizharazde és Tatjana Emelyanova közreműködésével 1995-1996-ban zajlott a társadalmi változások személyes kapcsolatokra és szociális támogatottságra gyakorolt hatásának a vizsgálata a Soros Alapítvány támogatásával. A vizsgálatsorozat három kelet-európai országban (Magyarország és a volt Szovjetunió két köztársasága: Oroszország és Grúzia) zajlott. A vizsgálatban mindhárom országban 150-en vettek részt, akik három különböző társadalmi réteget reprezentáltak: 50 egyetemi hallgató, 50 fizikai munkás és 50 kisvállalkozó képezte a mintát. Goodwin, Nguyen Luu és mtsai (1999) a vizsgálatról elsőként megjelent tanulmánya a személyes kapcsolatokon belüli intimitásra és nyitottságra vonatkozó eredményeket foglalta össze. Két kérdőívet használtak, a Kulturális Torzítások kérdőívet (Dake, 1992), amely a fatalizmust, a hierarchiát, az egalitarianizmust és az individualizmust vizsgálja, valamint egy saját kialakítású, az intim megnyílás mérésére vonatkozó kérdőívet. A résztvevőknek fel kellett sorolniuk, hogy

milyen témákat a legnehezebb megbeszélniük a barátaikkal, szerelmükkel, szüleikkel és ismerőseikkel. A Kulturális Torzítások kérdőív nem talált semmilyen különbséget az általa mért dimenziókban a három minta között. A megnyílás tekintetében viszont a magyarok szignifikánsan nyíltabbak voltak a kapcsolataikban, mint az oroszok vagy a grúzok (kivételt képezett az ismerősöknek való megnyílás). A magyarok a szexuális élet kivételével könnyebben nyíltak meg politikai, pénzügyi, személyes érzelmek, családi problémák tekintetében, mint a másik két nemzet tagjai. Mindhárom mintában a fiatalok nyitottabbak voltak, de a foglalkozási csoportok között nem volt lényeges különbség. A szerzők nem adtak elmélyültebb kulturális magyarázatot az eredményeikre.

A munkatársak Kósa Éva vezetésével magyarul (Kósa és mtsai, 1999) és Robin Goodwin vezetésével angolul (Goodwin és mtsai, 2001) a vizsgálat sorozat szociális támogatottságra vonatkozó kutatási eredményeit foglalták össze. A résztvevőkkel többféle kérdőívet vettek fel, hogy feltárják a kontroll helyét, a kapcsolatokról vallott nézeteiket, az individualizmus-kollektívizmus mértékét, az egalitáriánus értékeiket, a szociális támogatottságuk mértékét, a mentális egészségüket, a kapcsolataikkal való elégedettségüket. Az eredmények ismertetése során a kutatók nem annyira a kulturális különbségek elemzését, hanem sokkal inkább a mindhárom mintára jellemző összefüggéseket helyezték a középpontba. Általános összefüggésnek bizonyult, hogy azok, akik fiatalabbak, nagyobb belső kontrollal rendelkeznek, kollektivista beállítottságúak és képzettebbek, azoknak nagyobb a szociális támogatottsága. A társas támogatottság kulturától függetlenül a mentális egészség biztos előrejelzője volt, a jobb mentális egészség pedig a jobb minőségű társas kapcsolatokkal járt együtt. Ennek némiképp ellentmond, hogy a legnagyobb társas támogatottságról Grúziában számoltak be, ugyanakkor a mentális egészséggel kapcsolatos problémák ugyancsak ott voltak a legmarkánsabbak. Mindhárom országban a legnegatívabban az alacsony szintű társas támogatottságban részesülők élték át a rendszerváltással együtt járó eseményeket, az összefüggés a legerősebbnek a magyar mintában bizonyult. A munkások értékelték a legnegatívabban, a vállalkozók a legpozitívabban a rendszerváltást. A három ország közül leginkább a grúzok értékelték negatívan a társadalmi változásokat. Az eredményekre adott magyarázatok ugyancsak kevésbé ágyazódtak az összehasonlított országok kulturális sajátosságaiba.

Nguyen Luu és munkatársai (Nguyen Luu, és mtsai, 1999) a vizsgálat egy másik részéről is beszámoltak. Ebben a vizsgálati személyekkel felvett interjúk és az újságok elemzése alapján nyert adatokat dolgozták fel. Az interjúk két kérdéskört vizsgáltak: hogyan reagáltak a diákok, munkások és vállalkozók a rendszerváltás óta életükben bekövetkezett változásokra, és hogyan befolyásolta a rendszerváltás a munkájukat, társas életüket és az otthoni környezetüket. A cikkben a szerzők nem tértek ki az interjúelemzés módszereire, és csak nagyon általánosságban mozogva ismertetették a legfőbb tartalmi elemeket. Ezekből többek között kiderült, hogy a magyar vállalkozók leginkább a magas adókra, a grúzok pedig a korrupcióra panaszkodnak. A vállalkozók minhárom országban úgy érezték, hogy a munka mellett kevés idejük marad a barátokra és a családra. A verseny jelenlétét a munka világában leginkább a magyarok hangsúlyozták. A munkások mindhárom országban leszakadásról, stresszről, társadalmi feszültségekről számoltak be, barátságaik egy jelentős része a munkahelyre koncentrálódott, és nekik is kevés idejük jutott a családra. A diákok is kritikusak voltak. A magyarok a kulturális hanyatlást, az oroszok a gazdasági nehézségeket emelték ki. A társas életet leginkább a grúz diákok tudták beilleszteni az idejükbe, a magyarok és oroszok közül viszont sokan panaszkodtak a nagy mennyiségű tanulnivalóra, amely sem a barátokra, sem a családra nem hagy elég

időt. Az interjúk alapján egyik országban egyik foglalkozási csoport sem volt maradéktalanul elégedett a rendszerváltás következményeivel.

A vizsgálat egy további részében médiaelemzést is alkalmaztak. Kiválogatták azokat a napilapokat és regionális lapokat, amelyeket leginkább olvastak a vállalkozók, munkások és egyetemisták. Azokat a cikkeket elemezték belőlük, amelyek a társas kapcsolatokról, a családtagok közötti kapcsolatról és a nemi szerepekről szóltak. A módszertant és az eredményeket csak nagyon nagy általánosságban ismertették a szerzők, de ezekből kiderült, hogy az orosz újságok sokat írnak a szegényekről, a vesztesekről, a (csecsen) háborúból hazatérőkről. A grúzok pozitívabb emberi kapcsolati mintákat írtak le, például azt, hogy miként támogatják, segítik egymást az emberek. Az 1995-1996-ban – mintegy másfél évtizede – megjelenő magyar újságok megosztott társadalomról, a rendszerváltás következtében kialakuló pszichés feszültségekről, a társadalmi kohézió hiányáról, az asszertív/ambíciózus nőkről, generációs konfliktusokról, alacsony gyermekszületési számról és az anyagilag mind nehezebb továbbtanulásról szóltak. A vitatott kérdésekben a magyar újságokban az egyház is állást foglalt.

2.6.2.3. HIV/AIDS veszély percepciója és kockázatos szexuális magatartás

Ugyancsak a Soros Alapítvány támogatásával Robin Goodwin, Nguyen Luu Lan Anh, Alexandra Kozlova, Anna Kwiatkowska, George Nizharadze és Anu Realo 1995-től kezdődően egy nagyobb átfogó vizsgálat sorozatot végeztek, amelyből számos publikáció született magyar és angol nyelven (Nguyen és mtsai, 2000, 2003; Goodwin és mtsai, 2002, 2003). A vizsgálat célja az volt, hogy megvizsgálja, miként percipálják a rendszerváltás után az egyes kelet-európai országokban (így például Oroszországban) gyorsan terjedő HIV/AIDS veszélyt, és milyen szexuális magatartás jellemző az egészségügyi dolgozókra és üzletemberekre Közép-Kelet-Európa rendszerváltó országaiban. A vizsgálatban minden országból (Észtország, Grúzia, Lengyelország, Magyarország, Oroszország) 100 felnőtt személy vett részt, 50 üzletember, és 50 egészségügyi dolgozó (orvos és ápoló), akik az AIDS-ről professzionális ismeretekkel kellett, hogy rendelkezzenek.

A mind kvalitatív mind kvantitatív módszereket alkalmazó kutatás négy szakaszból állt. Az első szakaszban félig struktúrált interjúkat folytattak a HIV/AIDS-ről, annak eredetéről és terjedéséről, és a résztvevőket szabadon asszociáltatták az AIDS szóra (Goodwin és mtsai, 2003). A második szakaszban az egyéni reprezentációt vizsgálták, valamint felvették a Schwartz Személy Profilok értékskálát (Schwartz, 1997), a Fatalisztikus Kulturális Értékek kérdőívet (Dake, 1992), valamint az Anu Realo és munkatársai (1997) által kidolgozott ESTCOL Kollektívizmus skálát, a bizalomra vonatkozó Bizalom-skálát és az irreális optimizmust (Weinstein, 1987) mérő skálát. Felmérték a szexuális viselkedést és a HIV fertőzés veszélyétől való félelmet is. A harmadik és negyedik szakaszban a kutatás kísérletet tett arra, hogy az eredményeket egy szélesebb társadalmi-kulturális közegben értelmezhetővé tegye. Ezért a harmadik szakaszban azt vizsgálták, hogy az egyes országokban az újságok hogyan jelenítik meg az HIV/AIDS-t. A negyedik szakaszban a nemi szerepeket, a sztereotipizálást és a személyiség különböző aspektusait igyekeztek feltárni.

Nguyen Luu és mtsai (2000, 2003) a vizsgálat második szakaszáról, az értékeket a középpontba helyező kutatás eredményeiről számoltak be angol és magyar nyelven. A különböző nemzetiségű válaszadók értékei eltértek egymástól. A változás iránt leginkább az észtek voltak nyitottak és legkevésbé a grúzok; a magyarok, oroszok és lengyelek közöttük helyezkedtek el. Az önmeghaladás (egyetemesség, egyenlőség, béke, jóakarat értékei) leginkább a grúzokat jellemezte és legkevésbé az oroszokat. A magyarok vallották a hedonizmust mint értéket a leginkább magukénak, a lengyelek a legkevésbé. A kollektívizmus mértékében is voltak a nemzetek között eltérések. A legkollektivistábbak a grúzok voltak és a legkevésbé kollektivisták az észtek. A HIV-ről a legtöbb ismeretettel az észtek, a legkevesebbel pedig a grúzok és oroszok rendelkeztek. Az eredményekre a kutatók ebben az esetben sem adnák elmélyült, kulturális beágyazottságú magyarázatot.

A vizsgálat számos általános, és mindegyik mintára érvényes összefüggést tárt fel. Az üzletemberek vallották magukénak leginkább a változásra való nyitottságot és az ápolónők a legkevésbé, viszont az önmeghaladás értékeivel leginkább az ápolónők és a legkevésbé az üzletemberek rendelkeztek. Nemzetiségtől függetlenül az üzletemberek voltak a legindividualistábbak és az ápolónők a legkevésbé. Érdekes módon az AIDS-ről való tudás semmilyen összefüggést nem mutatott a szexuális viselkedéssel (például az óvszerhasználattal). A szexuális magatartás és a kockázatos szexualitás összefüggést mutatott mind a kollektívizmus mértékével, mind a leginkább preferált értékekkel. Az erősebben kollektivistikus válaszadók és az önmeghaladás értékeivel jellemezhetők kevesebb szexuális partnerrel rendelkeztek (vagyis kevésbé sodorták magukat veszélybe), a hedonizmusban és a változásra való nyitottságban magas értékekkel rendelkező személyek viszont több partnerről számoltak be, és gyakrabban kaptak nemi betegséget, vagyis rájuk inkább jellemző volt a kockázatos szexuális viselkedés. Az eredmények inkább a foglalkozási csoport (társadalmi státusz) és az értékek meghatározó szerepére világítottak rá a kockázatos szexuális magatartás esetében, mintsem a nemzeti hovatartozására.

2.6.2.4. Az igazságos világba vetett hit.

Claudia Dalbert és a korán elhunyt Sallay Hedvig 1996-ban publikálták (Dalbert és Sallay, 1996) 1990-ben, közvetlenül a rendszerváltás után kezdődő vizsgálatosorozatuk eredményeit az igazságos világba vetett hitről (Lerner, 1980). A kulturális összehasonlító vizsgálatok eredményeit *The Justice Motive in Adolescence and Young Adulthood* című, a Routledge könyvkiadónál megjelent könyvükben is összefoglalták (Dalbert és Sallay, 2004).

Az igazságos világba vetett hit szerint az emberek motiváltak arra, hogy úgy véljék, a világ igazságos, és mindenki azt kapja, amit megérdemel. Ha mégis igazságtalansággal találkoznak, akkor konfliktus keletkezik a nézeteik és a realitás között. Ezt a konfliktust különbözőképpen oldhatják meg. Az egyik a kompenzáció gondolata, mely szerint a mostani igazságtalanságot majd a jövőbeni események jóváteszik, a másik az, hogy úgy vélik, a kiváltságos és/vagy a hátrányos helyzetű személy/csoport a múltbeli tevékenysége, magatartása stb. alapján megérdemli azt, amiben a jelenben része van. A kutatás egyik fő célja volt, hogy a korábban Nyugat-Európában, és az USA-ban igaznak bizonyuló konstrukció érvényességét megvizsgálják egy rendszerváltó társadalomban, amelyben a korábbi politikai szisztéma legalábbis ideológiailag sokkal inkább törekedett a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetésére, és a hátrányos helyzetű társadalmi

csoportok megsegítésére, mint a sokkal inkább meritokratikus elveken alapuló kapitalista országok, amelyekben az igazságos világba vetett hit működését azonosították. Az öt éven át tartó szisztematikus vizsgálatsorozat valóban képes volt megragadni egy ilyen folyamatot, mert a kezdetben nem egységes konstrukció fokozatosan homogénné vált.

Az első vizsgálatban 151 debreceni magyar egyetemista vett részt. A mérőeszköz a Dalbert és mtsai (1987) által kidolgozott skála volt. A német mintán validált igazságos világba vetett hit- konstrukciót a leginkább hátrányos helyzetű magyarországi csoport, a cigányok helyzetével kapcsolatos nézeteken vizsgálták. A magyar populáción az igazságos világba vetett hit nem volt homogén konstrukció. A magyar egyetemisták különválasztották a jelenre és a jövőre vonatkozó igazságosságot, vagyis a jelen élethelyzet jövőbeni kompenzációja különvált az igazságos világba vetett hit teljes konstrukciójától. A cigányok helyzetének a megítélése esetében a jelent a múltbeli „tettekkel” összekötő tételek nem működtek, kizárólag a jövőbeni kompenzációra vonatkozók. Akik jobban hittek ebben, azok inkább vélték úgy, hogy például a cigányoknak a jövőben majd több lehetőségük lesz munkát találni.

Az 1992-ben végzett második vizsgálatban azt kívánták magyar populáción megvizsgálni, hogy az igazságos világba vetett hit és a szubjektív jóllét vajon összefüggenek-e, ugyanúgy, mint a nyugat-európai mintákon. A vizsgálatban 82 debreceni magyar egyetemista vett részt. Az igazságos világba vetett hit-skála mellett az étellel való elégedettséget is mérték. Az eredmények csak részben igazolták az összefüggést. Az igazságos világba vetett hit csak a korábbi étellel való elégedettséggel függött össze, a jelenre és jövőre vonatkozóval nem. Ugyanakkor ezen a mintán az igazságos világba vetett hit-konstrukció nagyobb homogenitást mutatott: ezt a kutatók a társadalmi változásokkal magyarázták.

A harmadik vizsgálatra 1993-ban került sor. A cél az volt, hogy a vallásosság és az igazságos világba vetett hit, ezen belül a jövőbeni kompenzációba vetett hit összefüggéseit feltárják. 99 magyar egyetemista és 111 nyugatnémet egyetemista vett részt a kérdőíves vizsgálatban, amelyben az igazságos világba vetett hitre vonatkozó kérdések mellett a vallásosság mértékére vonatkozó kérdések is szerepeltek. A németek esetében nem találtak összefüggést, míg a magyarok esetében a vallásosság szignifikánsan korrelált az igazságos világba és a jövőbeni kompenzációba vetett hittel.

A negyedik vizsgálatot 1994-ben végezték és ez azt kívánta követni, hogy az igazságos világba vetett hit-konstrukció valóban homogenizálódik-e, és azonossá válik-e a magyar mintában a nyugat-európai és amerikai konstrukcióval. Ebben a vizsgálatban is nézték az étellel való elégedettséget (Dalbert és mtsai, 1984) és a vallásosságot. A konstrukció valóban homogénné vált, és a magyar válaszadók már nem különítették el a jövőbeni kompenzációt és a jelenre vonatkozó igazságos világba vetett hitet. Ez a vizsgálat is megerősítette, hogy azok, akik erősebben hittek az igazságos világban, vallásosabbak is voltak.

Az ötödik vizsgálatban arra a kérdésre kívántak választ adni, hogy vajon a rendszerváltás milyen szerepet játszhat az igazságos világba vetett hit alakulásában. Ezért 1992-ben gyűjtött adatokkal szlovák és szlovén összehasonlító vizsgálatot is végeztek 105 szlovák és 142 szlovén egyetemi hallgató részvételével. Az eredmények nem erősítették meg a társadalmi változások egyértelmű, vagyis egységes hatását. A szlovák válaszadók a nyugat-európaiakhoz hasonlóan egy egységes konstrukcióként kezelték az igazságos

világba vetett hitet, míg a szlovén válaszadók a magyarok első mintáihoz hasonlóan elkülönítették a jövőbe vetett hittől. A szerzők elismerték, hogy nem tudtak adekvát magyarázatot találni erre az eredményre.

2.6.2.5. A társadalmi igazságosság és a társas axiómák

Sallay Hedvig az igazságos világba vetett hitet vizsgálta közvetlenül a rendszerváltást követő években. Másfél évtizeddel később Berkics Mihály (2009) magyar-lengyel összehasonlító vizsgálata az igazságosságra vonatkozó nézeteket kutatta – hasonlóképpen a korábbi munkákhoz – egyetemisták körében. Az volt a célja, hogy egy másik volt szocialista országgal való összehasonlítás segítségével rávilágítson a magyar társadalomban az igazságosságról élő közfelfogás jellegzetességeire, illetve arra, hogy ezek a jellegzetességek mennyiben tekinthetők sajátosan magyarnak és kulturálisan meghatározottnak, vagy mennyire jellemzőek átfogóan a rendszerváltó társadalmakra. A vizsgálatban összesen 114 magyar és 104 lengyel egyetemista vett részt. A vizsgálat egy kérdőíves és egy kísérletes részből állt. Az igazságos világba vetett hitet Dalbert (1999) egy a korábbihoz képest módosított, rövidített kérdőívvel mérte, a társadalmi rendszer igazságosságára vonatkozó nézeteket pedig a Kay és Jost (2003) által kifejlesztett Rendszerigazolási Skálával. A kísérletes helyzetben a résztvevőknek munkahelyi elosztási helyzeteket mutatott be (befektetett munka és fizetés aránya), amelyek két dimenzió mentén különböztek egymástól. Az egyik dimenzió az elosztás méltányosságára, illetve egyenlőségére vonatkozott, a másik pedig arra, hogy a méltányos vagy egyenlő elosztás kinek kedvezett, a válaszadónak, vagy a kollégájának. Berkics Mihály ebben a munkájában elvégezte a mérőeszközök kulturális ekvivalenciájának a vizsgálatát (Van de Vijver és Leung, 1997), amelyet a korábban ismertetett magyarországi kérdőíves összehasonlító vizsgálatok egyike sem tett meg. Az eredmény az volt, hogy az alkalmazott skálák egyike sem teljesítette a kultúraközi ekvivalencia kritériumait, vagyis a vizsgált jelenségen mást értettek a magyarok és a lengyelek. Ezért a skálaeredmények lengyel – magyar összehasonlítása nem volt lehetséges. A skálák ugyanakkor a saját kultúrán belül megbízhatóan viselkedtek (jó Cronbach-alfák), vagyis kultúrán belüli összehasonlításokat lehetett velük tenni. A kísérletes helyzetek esetében az igazságosság megítélésében a lengyelek és a magyarok hasonlóan vélekedtek, mindkét csoport egyetemistái a méltányos helyzetet jóval igazságosabbnak ítélték, mint az egyenlőt. Ez feltétlenül arra utal, hogy inkább a meritokratikus/kapitalista/versengő étoszt tartják igazságosnak az egyenlőségre törekvő/szocialista étosz helyett. Mindkét csoportban fellelhető volt egyfajta egocentrikus torzítás, mert a válaszadóknak kedvező helyzetet valamivel igazságosabbnak ítélték, mint a kollégának kedvezőt, és az igazságtalan helyzetekkel akkor voltak a legelégedetlenebbek, ha az őket magukat sújtotta. Az egocentrikus torzítás inkább jellemezte a magyar csoportot. Mindkét csoportban a válaszadók jellemzőbbnek tartották országukban az igazságtalan elosztásokat, mint az igazságosakat. Összeségében a két rendszerváltó ország fiataljai nagyon hasonló módon gondolkodtak: indirekt módon, de kifejezték egyetértésüket az új, sokkal kevésbé az egyenlő elosztást szorgalmazó gazdasági-politikai berendezkedéssel, ugyanakkor ennek a berendezkedésnek a működését a saját országukban egyik ország fiataljai sem tartották igazságosnak.

Fülöp Márta és Berkics Mihály 2000-ben kapcsolódtak be a Kwok Leung és Michael Bond vezette (Leung és Bond és msai, 2002; Bond és Leung és mtsai 2004; 2009), 33 országot felölelő társas axióma nemzetközi kutatásba. A társas axiómák olyan

alapfeltevések vagy általános hiedelmek, amelyeket az emberek önmagukról, a társas és a fizikai környezetükről vagy a spirituális világról kialakítanak egy olyan állítás formájában, amely két dolog vagy fogalom közötti kapcsolatot tételez. A társas axiómák központi szereppel bírnak az emberek hiedelemrendszerében, és irányítják az emberi magatartást különböző helyzetekben. Kiindulásuk szerint különböző társadalmaknak hasonló problémákkal kell megküzdeniük a hatékony működés érdekében. Ezért a társas axiómák típusai minden társadalomban megtalálhatók, a különbség csak abban van, hogy ezeket milyen mértékben vallják magukénak. A jelen vizsgálatban (Fülöp, Berkics, Son, 2002) magyar és koreai egyetemi hallgatók (473 magyar és 330 koreai) töltötték ki a Társas Axióma Kérdőívet. Az eredeti kérdőív alapján Leung és Bond (2002) 5 faktort azonosítottak: a szociális cinizmus, a társas komplexitás, a kemény munka jutalma, a spiritualitás, és a sors kontroll faktorait. A magyar kutatás egyik célja az volt, hogy kiderítse, vajon azonosíthatók-e a fenti társas axiómák azon a Magyarországon, amely a rendszerváltás miatt alapvető, korábban „axiómatikusnak” tekintett működési elveit változtatta meg. A koreai összehasonlítást az indokolta, hogy feltárjuk azt, hogy egy kultúrájában nagyon eltérő (erősen konfucianista, kollektivista, hosszú-távú gondolkodással jellemezhető) társadalomban megtalálhatók-e az azonos társas axiómák, illetve milyen különbségek fedezhetők fel. A megerősítő faktoranalízis szerint mindkét kultúrában mindössze három faktor felelt meg a követelményeknek (kongruens koefficiens és alfa-koefficiens): a társas cinizmus, a kemény munka jutalma és a spiritualitás. A magyar és a koreai adatok csak egy faktoron különböztek: a kemény munka jutalmában a koreaiak jobban hittek. A feltárófaktor-analízis a sorskontroll-faktort megint csak nem tudta megfelelően reprodukálni egyik országban sem. A többi faktor esetében, bár a faktorok tartalma nagyrészt megfelelt egymásnak, teljes azonosság nem volt közöttük, ezért a statisztikai összehasonlításuk sem volt lehetséges (Vijver és Leung, 1997). Ugyanakkor az egyes itemek esetében érdekes volt, hogy mely faktorba sorolódtak a két különböző kultúrában. Például a „*A különböző életstílusok meg tapasztalása az élet élvezetének egy módja*” kijelentés a magyar faktor struktúrában a társas komplexitás faktorba került, a koreaiak viszont a társas cinizmus faktorba. Mindezek erősen felhívták a figyelmet arra, hogy az egyes önálló itemeknek nagyon különböző értelmezése lehet a különböző kultúrákban, ezért a kvantitatív kérdőív-technika csak akkor vezet valóban megbízható összehasonlítási eredményekhez, ha előtte ellenőrzésre került a konstruktum ekvivalencia.

2.6.2.6. Az étellel való elégedettség és boldogság

Az első nagyobb volumenű nemzetközi kultúraközi összehasonlító vizsgálatokban csak a rendszerváltás után kezdett magyar kutató – és így Magyarország részt – venni. Münnich Ákos egy Willem Saris által vezetett olyan 10 európai országot (Hollandia, Belgium, Németország, Norvégia, Svédország, Spanyolország, Olaszország, Szlovénia, Oroszország és Magyarország) magában foglaló kutatási programban vett részt, amely a rendszerváltás évében, 1989-ben indult, és az étellel való elégedettséget és a társas jólétet vizsgálta. Ez a vizsgálat megfelelt a kulturális összehasonlító vizsgálatok módszertani kívánalmainak: ellenőrizték a felhasznált kérdőívek esetén a nyelvi ekvivalenciát, a társas elvárások hatását, ellenőrizték, hogy az egyes országok válaszadóira jellemző-e egy meghatározott válaszadási stílus (pl. hogy kevésbé szélsőséges válaszokat adnak a Likert-skálán), amely ugyan különbséget okoz a nemzetek között, de ez a válaszadási stílus és nem pedig az étellel való elégedettség különbsége. A magyar adatokat Münnich Ákos 1992-ben gyűjtötte Debrecenben. Összesen 280-an vettek részt a kutatásban. A

válaszadók 71 százaléka 15-55 év közötti volt, 29 százaléka pedig 55 év feletti, és majdnem 40 százalékuk munkanélküli. A vizsgálati módszer a kérdőív volt, amely az általános elégedettségre, a lakáskörülményekkel való elégedettségre, a pénzügyi és a társas kapcsolatokkal való elégedettségre kérdezett rá. Az eredmények szerint a válaszadók leginkább a lakáskörülményeikkel és társas kapcsolataikkal voltak elégedettek és a legkevésbé az anyagi viszonyaikkal. Az általános elégedettség – mint a legtöbb közép-kelet európai országban – azonban leginkább a pénzügyekkel való elégedettséggel korrelált. A magyar válaszadók egy kivételével (lakáskörülmények) minden elégedettségi mutatóban a legutolsók voltak a fenti tíz ország között, ugyanakkor a flamandok (belgák) bizonyultak az összes mutatóban a legelégedettebbnek. Az elégedettség a nyugat-európai országokban volt a legnagyobb, a mediterrán országok voltak középen, és a kelet- közép-európai országokban volt a legalacsonyabb. Az általános elégedettség a nyugati országokban a társas kapcsolatok minőségével, Kelet-Közép-Európában az anyagi viszonyok milyenségével mutatott összefüggést. A vizsgálat, bár sok tekintetben körültekintőbb volt, mint a korábbi kulturális összehasonlító vizsgálatok, mégis néhány ponton laza kritériumokat alkalmazott. A magyar mintában mindenkihez képest nagyobb arányban voltak jelen a munkanélküliek, akiknek az étellel és a jövedelemmel való elégedettsége feltételezhetően nem igazán összehasonlítható egy olyan mintáéval, ahol lényegében mindenki aktív dolgozó. A kutatók minden lehetséges mérési hibára gondoltak, de a minták összehangolására sokkal kevésbé helyeztek hangsúlyt. Ezért ha csak erre a vizsgálatra támaszkodnánk, akkor csak nagy óvatossággal tulajdoníthatjuk az eredményeket egyedül a nemzeti hovatartozás főhatásának. Ugyanakkor a fenti eredményeket megerősítik más nemzetközi vizsgálatok, például a World Value Survey adatai (Inglehardt, 2004), amely ugyancsak azt mutatta, hogy a nyugat-európai országok szubjektív jólléte magas, a mediterrán országoké közepesen magas, míg a volt szocialista blokkhoz tartozó országok közül Magyarországé a közepesen alacsony és Oroszországé az egyik legalacsonyabb a vizsgált országok között. A Saris és mtsai (1996), köztük Münnich Ákos által felállított modell, amely egyszerre veszi tekintetbe az életkörülmények javuló vagy romló hatását és az egyéni aspirációk szintjét, és ezek között dinamikus változó kapcsolatot feltételez, nagyon érzékeny a társadalmi változásokra és aktuális társadalmi kontextusra és egyéni helyzetre. Az Inglehardt (2004) vizsgálatban főleg nem munkanélküli magyarok vettek részt, mégis az elégedettség tekintetében a közepesen alacsony csoportba sorolódtak és a Saris és mtsai (1996) kutatásában szereplő tíz ország közül abban a felmérésben is az egyik legelégedetlenebbek voltak. Elégedetlenségben a World Values Survey-ben is csak az orosz válaszadók tettek túl rajtuk.

Vas Liliana és Gombor Anita (2008) inkább egészségpszichológiai, mint szociálpszichológiai oldalról közelítettek a nemzetek közötti különbségekhez, amikor magyar és Magyarországon tanuló izraeli orvostanhallgatók étellel való elégedettségét hasonlították össze, abból kiindulva, hogy az izraeliek a nemzetközi összehasonlításokban magasabb étellel való elégedettség-mutatókkal rendelkeznek, mint a magyarok. Az Étellel való elégedettség (LS) 10-es skáláján Izrael átlaga 10, Magyarország átlaga 4 volt (Veenhoven, 2000). A Világ Értékei Kérdőívben (WVS) a szubjektív jólét átlaga alapján Izrael a 34. helyen, Magyarország az 57. helyen állt (Inglehart, 2004). A legújabb adat, amire hívatkoztak 2006-os, ebben az Étellel való Elégedettség Skálán (SWLS) a 300 elérhető pontból Izrael átlaga 223, Magyarország átlaga 190 volt (Marks és mtsai, 2006). Írásuk a két fogalom, a szubjektív jólét és az étellel való elégedettség elkülönítésével és világos definíciójával indul, de aztán a kétféle pszichés jelenségre vonatkozó szakirodalmat felváltva tárgyalják és kezelik. Vizsgálatukban 150 magyar és 150

Magyarországon tanuló izraeli orvostanhallgató vett részt. Az Élettel való Elégedettség Skálát alkalmazták (Diener és mtsai, 1985). Vizsgálatuk megerősítette az előzetes elvárást, az izraeli hallgatók élettel való elégedettsége szignifikánsan magasabb volt magyar társaikénál. A szerzők az eredményt azzal magyarázták, hogy a kelet-európai térségben még mindig mutatkoznak a társadalmi-politikai és gazdasági átalakulások megterhelő vonásai, és hogy az izraeli társadalomban és a Magyarországon tanuló izraeli hallgatók körében is nagyobb a társas támogatottság. Meglepő módon a kutatók egyáltalán nem teszik fel a kérdést, hogy miként lehetséges, hogy az izraeli társadalomban az élettel való elégedettség nagyobb annak ellenére, hogy Izrael fennállása óta folyamatosan konfliktusban áll a környező országok egy részével, és az izraeli lakosság folyamatos terrorveszélynek van kitéve. Miközben a magyar eredmények esetében tekintetbe veszik a szélesebb társadalmi kontextus magyarázó erejét, az izraeli eredmények esetében azokat nem ütköztetik a társadalmi valósággal, és nem igyekeznek komplexebb, valóban kulturális magyarázatokat keresni.

2.6.3. A rendszerváltás kulcsfontosságú jelenségei

A versengés a rendszerváltás kulcsfontosságú jelensége volt, de a versengéssel kapcsolatos kulturális összehasonlító vizsgálatok ismertetésére a 3. fejezetben fog sor kerülni.

2.6.3.1. Gazdasági élet és gazdasági magatartás

A rendszerváltás a gazdasági élet teljes átrendeződését kívánta meg a poszt-szocialista országokban. Gerrit Antonides, Faragó Klára, Rob Ranyard és Tadeus Tyska (1997) összehasonlító tanulmányának a célja az volt, hogy feltárja, vajon azonosak-e a gazdasági tevékenységek reprezentációi különböző társadalmi-gazdasági hagyományokkal rendelkező országokban. A kérdés tehát az volt, hogy van-e egyetemes kognitív struktúra, amelynek keretében a gazdasági jelenségek, fogalmak, tevékenységek értelmeződnek, vagy a gazdasági fogalmak teljes mértékben kulturálisan meghatározottak. A vizsgálatban két poszt-szocialista ország, Magyarország és Lengyelország, és két hagyományos piacgazdasággal rendelkező ország, Hollandia és Anglia válaszadói vettek részt. Egy-egy országban 200 alkalmazásban álló, illetve önálló vállalkozást folytató, 30-50 év közötti személlyel gazdasági tevékenységeket ítéltettek meg 13 különböző dimenzió mentén (profitábilis–nem profitábilis, presztizzsel rendelkező–presztizzsel nem rendelkező, morális–immorális, a társadalomra nézve káros–a társadalomra nézve nem káros stb). A tevékenységek egy része a munkával, másik része pedig a pénzügyi és fogyasztói magatartással, valamint a menedzsmenttel volt kapcsolatos. Mind a magyarok, mind a lengyelek pozitívabban értékelték a hollandoknál és angoloknál az olyan foglalkozásokat és tevékenységeket, amelyek viszonylag újak és a társadalmi-politikai változások után terjedtek el, például bankár, kaszinó-, újságtulajdonos, éjszakai mulató tulajdonosa. Ugyanakkor negatívabban értékelték a munkahely-változtatást, mint a nyugat-európai társaik. A vizsgálat egyik leginkább figyelemfelkeltő eredménye az volt, hogy a magyarok más csoportoknál pozitívabban értékelték az olyan törvénytelen cselekedeteket, mint az adócsalás, a megvesztegetés és a megvesztegetés elfogadása, vagy az orgazdaság. Ezeket a tevékenységeket nemcsak elfogadhatóbbnak tartották, hanem hasznosabbnak is tekintették a társadalom számára. A szerzők a sokkoló eredményt gazdasági szükségletekkel magyarázták. A volt szocialista országok életében sokkal inkább, mint a

hosszabb piacgazdasági és demokratikus hagyományokkal rendelkező országokéban, a törvénytelenések egyfajta túlélési stratégiát jelenthetnek, és a piacgazdasághoz ezekben az országokban nem kapcsolódik szorosan a moralitás. Ennek az értelmezésnek azonban ellentmondott, hogy a lengyelek lényegesen kevésbé bizonyultak cinikusnak és elfogadónak a törvénytelenésekkel szemben.

Kovács Judit és Kovács Zoltán (1998) a szocializációnak a gazdasági viselkedésre gyakorolt hatását vizsgálták, egész pontosan azt, hogy milyen hatással van a szocializáció a kétszemélyes cserekapcsolatokban jelen levő együttműködésre és versengésre, valamint a befolyásolás alakulására. Azt a kérdést tették fel, hogy miként élnek tovább a szocialista rendszerre jellemző viselkedésformák a jelentősen megváltozott gazdasági-stratégiai környezetben. Laboratóriumi kísérletben kívánták bizonyítani, hogy a korábbi normák továbbélése, illetve az újak hiánya hogyan akadályozza meg a piacgazdaság szabályaival összhangban álló viselkedésformák megjelenését.

Feltevésük szerint a kultúrák között különbség van abban a tekintetben, hogy milyen normák szabályozzák az együttműködést és a versengést a hosszú távú kapcsolatokban. A hagyományos piacgazdaságokban a fő szabályozóerő a kölcsönösség, míg a gazdasági átalakulásukat élő kelet-közép-európai országokban az egyenlőség normájának a szerepe még mindig számottevő. A vizsgálatban 80 osztrák és feltehetőleg ugyanannyi magyar húsz év körüli férfi vett részt, akik kísérleti feltételek között az ún. GEG (Gift Exchange Game) játékot játszották. Eredményeik szerint nem volt kulturális különbség, az osztrák és a magyar résztvevők ugyanolyan mértékű nyereségvágyat és altruizmust mutattak fel. Ugyanakkor az egalitarianizmus tekintetében találtak eltérést. A magyar kísérleti személyek szignifikánsan gyakrabban törekedtek az egyenlőségre. A szerzők több magyarázatot adtak az eredményre. Az egyik szerint a magyar szereplők nem akarnak élni a hatalmukkal, mert az ellene lenne az értékeiknek, vagy szeretnének élni a hatalmukkal, de még nem tanulták meg úgy, mint az osztrákok, hogy hogyan kell azt egy hosszú távú kapcsolatban szociálisan elfogadhatóan gyakorolni.

2.6.3.2. A szervezetek kultúrája

A kilencvenes évektől megjelentek Magyarországon a vegyesvállalatok és a multinacionális cégek. A magyar szervezetpszichológia nem tudta figyelmen kívül hagyni a globalizálódó piaci világ által egyértelműen felszínre kerülő tényt, mely szerint a szervezeti struktúrák, azok működtetése, a vezetés és a szervezeti viselkedés jelentősen különbözhet kultúránként, és a helyi kulturális sajátosságok felismerése és tekintetbe vétele jelentősen meghatározhatja a vállalatok sikerességét (Hofmeister és Bauer, 1995; Primecz és Soós, 2000; Szabó és Kocsis, 2003). Dénes Eszter (2005) a hatalmi távolság francia és magyar vezetők vezetői viselkedésében való megjelenését hasonlította össze. Vizsgálódását a két ország szervezeti kultúrájának elmélyült összehasonlításával, a korábbi kultúráközi összehasonlító vizsgálatok részletes ismertetésével kezdte. A korábbi nagy nemzetközi kutatások eredményeit összefoglalva Dénes Eszter rámutatott arra, hogy a különböző kutatók által, különböző időpontokban és eltérő módszerekkel végzett vizsgálatok akár egymással ellentétes eredményekre is juthattak az egy-egy nemzetet jellemezhető kulturális sajátosságok terén. Trompenaars és Hampden-Turner (1998) vizsgálata szerint a magyar válaszadók hosszú távon gondolkodnak, míg a GLOBE-vizsgálat (Bakacsi és mtsai, 1998; House és mtsai, 2004) éppen a rendkívül rövid időperspektívát, vagyis a rövid-távú gondolkodást mutatta ki. Hasonlóak voltak az

eredmények a teljesítményorientáltsággal kapcsolatban. Trompenaars és Hampden-Turner (1998) szerint a magyar vezetők feladatorientáltak, a GLOBE-vizsgálat viszont alacsony teljesítményorientáltságot talált, Hofmeister és Bauer (1995) pedig a sikerorientáció feltűnően alacsony voltát emelték ki. A vezetők vezetési kultúrájának összehasonlítása mellett a vizsgálat egy nagyon lényeges elméleti kérdésre is igyekezett választ adni: vajon vegyes-vállalatok esetén melyik az erősebb, az anya-vállalat szervezeti kultúrája vagy a nemzeti kultúra? A vizsgálatban 69 magyar válaszadó vett részt, akik francia vállalatnál dolgoztak. 29 főnek volt magyar főnöke, 40 főnek pedig francia főnöke. A kutatásban a közvetlen beosztottaknak kellett egy a szerző által összeállított, konkrét vezetői viselkedéseket leíró kérdőív segítségével jellemezniük főnökeik vezetési sajátosságait, ezen belül azt, hogy milyen hatalmi távolságot tartanak a francia és a magyar vezetők a Magyarországon működő francia vállalatoknál. A vizsgálat nem mutatott semmilyen érdemleges különbséget a francia és a magyar vezetők megítélésében, sem a hatalmi távolság tekintetében, sem a beosztottak motiválásában stb. Mind a magyar, mind a francia vezetők közepes, inkább alacsony hatalmi távolsággal jellemezhetőek. A francia vezetők esetében ez arra utal, hogy nem az otthoni vezetési kultúrát viszik tovább a magyar környezetben, mert a francia kontextusban végzett vizsgálatok szerint a francia vezetési kultúrát a nagy hatalmi távolság jellemzi. A szerző ezt azzal magyarázta, hogy a származási kultúrájánál erősebb hatása volt a működési hely kultúrájának, mivel a korábbi magyar vizsgálatok a magyar vezetők esetében alacsony hatalmi távolságot találtak (Varga, 1986, Hofmeister, Bauer, 1995). A kultúra tehát nem mutatott főhatást, a nem és az életkor azonban igen. A férfi felettesek nemzetiségtől függetlenül kisebb hatalmi távolságot mutattak, problémamegoldóbbak és kevésbé versengők voltak, mint a női vezetők. Az idősebb vezetőkre jellemzőbb volt a problémamegoldó konfliktuskezelés, és kevésbé jellemző a versengő, mint a 35 év alatti fiatalokra.

2.6.3.3. Az állampolgáriság és a vállalkozó mint állampolgár fogalmának kulturális különbségei

A rendszerváltás egy olyan nyilvánvalóan politikai implikációjú fogalmat is, mint az állampolgáriság, vizsgálhatóvá tett a pszichológia számára. Fülöp Márta és kezdetben Váriné Szilágyi Ibolya, majd később Berkics Mihály magyar részről, Alistair Ross, Ian Davies és Merryn Hutchings angol részről vettek részt abban a vizsgálatban, amely magyar és angol általános és középiskolai tanárok nézeteit kívánta feltárni az állampolgáriság és a vállalkozás kapcsolatáról, a jó állampolgár és a jó vállalkozó összeegyeztethetőségéről egy versengő társadalomban (Fülöp és Davies és mtsai, 2001; Davies és Fülöp és mtsai, 2001, Fülöp és Davies és mtsai, 2002; Davies és Fülöp és mtsai, 2002; Fülöp és Davies és mtsai, 2004; Davies és Fülöp és mtsai, 2004, Fülöp, 2007). A vizsgálatot a British Council és a Magyar Ösztöndíj Bizottság támogatta. Összesen 40 angol és 40 magyar tanár vett benne részt. Azért tanárokkal végezték a kutatást, mert Angliában ezekben az években tették kötelezővé az állampolgáriság oktatását, valamint azért, mert a tanárok az iskolás korú gyerekek legfőbb intézményes nevelői, az ő nézeteik az állampolgáriságról közvetetten vagy közvetlenül befolyásolhatják a diákok felfogását és értelmezését is. A kutatók közösen kidolgoztak öt olyan dilemmát, amelyek az állampolgári magatartás különböző vonatkozásaira, például a vállalkozói magatartással való összeegyeztethetőségére vagy konfliktusára kérdeztek rá, majd egyéni interjúhelyzetben arra kérték a résztvevőket, hogy magyarázzák meg a választásukat. Az interjú a jó állampolgár és a jó vállalkozó fogalmára is rákérdezett. Az interjúkban adott

válaszokat részben kvantitatívan, részben kvalitatívan elemezték. Az angol és magyar tanárok állampolgáriság-fogalma lényeges eltéréseket mutatott. A magyar tanárok számára az állampolgáriság elsősorban jogi és bürokratikus fogalom volt, illetve az állam és az egyén közötti jogokból és kötelességekből álló csereviszonyt jelentett. Az angol tanárok esetében az állampolgáriság és a jó állampolgár fogalmába leglényegesebbként a közösséghez fűződő viszony, a közösségiség tartozott. Az angol tanárok a magyaroknál fontosabbnak tartották a társadalom működésére vonatkozó ismereteket is (például szavazási rendszer). A magyar tanárok viszont nagyon erősen kötötték az állampolgáriság fogalmát a hazafisághoz, a moralitáshoz, és ők voltak azok, akik az interjú során sokkal nagyobb arányban tettek spontán kritikus megjegyzést az országra (szolidaritás hiánya, immoralitás).

A vállalkozás és az állampolgáriság összegyezetethetőségére vonatkozó dilemmák (nepotizmus, korrupció) potenciális megoldásában ugyan nem volt lényegi eltérés az angol és a magyar tanárok között (közel azonos arányban választanák a nepotista vagy a korrupt megoldást), a választott magatartásra vonatkozó érvelés és magyarázat tartalmában azonban igen. Bár a pragmatikus és üzleti érvek mindkét csoportban azonos jelentőséggel bírtak, a nepotista és a korrupt megoldások elutasítása esetén az angolok többször hivatkoztak a meritokratikus értékekre, a demokratikus esély egyenlőség és a fair eljárások jelentőségére. Ezzel szemben a magyar tanárok szinte kivétel nélkül kritikus megjegyzést tettek a magyar társadalomban zajló üzleti gyakorlat és verseny szabálytalan és tisztességtelen működésére.

Az állampolgáriság és a vállalkozás fogalmának szubjektív jelentését Ross, Read, Pergar Kuscer, Fülöp, Pucko, Sándor, Berkics és Hutchings (2005) egy angol, szlovén, magyar összehasonlító kutatásban tárták fel, amely a három tudományos akadémia, a brit, a szlovén és a magyar támogatásában valósult meg. A vizsgálatban mindhárom országban 100 tanár vett részt (50 általános iskolai és 50 középiskolai). Az alkalmazott módszer az Asszociatív Csoport Techinka (AGA, Szalay, 1967, a módszer részletes leírását lásd az 5. fejezetben) volt, amelynek során az állampolgáriság és a vállalkozás szóra adott asszociációkat elemezték és hasonlították össze. Ez a – más módszerrel, de ugyancsak tanárokkal végzett – vizsgálat nagyon hasonló eredményeket hozott, mint az előző vizsgálat, vagyis a magyar tanárok az állampolgáriság fogalmát leginkább a nemzeti identitással/patriotizmussal és a jogi-intézményes vonatkozásokkal, jogokkal és kötelességekkel hozták kapcsolatba. Az angol tanárok viszont csakúgy, mint az előző vizsgálatban, a proszocialitással, a közösségi magatartással és az oktatással (Fülöp, 2007). A szlovének állampolgáriság fogalma sokban hasonlított a magyarokéhoz, ők is a patriotikus és a jogi/intézményes vonatkozásait emelték ki a fogalomnak. A vállalkozás esetében mindhárom csoportban az üzlettel kapcsolatos asszociációk voltak a leggyakoribbak, a magyarok és az angolok az innovációt és a kockázatot kapcsolták hozzá, a szlovének pedig a munka fogalmát/világát. A magyar tanároknak jutott eszébe a vállalkozás szó kapcsán a legtöbb negatív tartalom, az angolok viszont egyáltalán nem asszociáltak negatív fogalmakat hozzá. A szlovének válaszai a két másik csoporté között helyezkedtek el.

A későbbiekben a vizsgálatokat tanárjelölt egyetemistákra terjesztették ki. Először Fülöp Márta és Ian Davies magyar és angol tanárjelöltek reprezentációját vizsgálta (Davies és Fülöp, 2010), majd a vizsgálódás spanyol (Fülöp, Davies, Navarro, 2008), később török leendő tanárookra is kiterjedt, Alejandra Navarro spanyol, és Ebru Aktan török kutató bekapcsolódásával (Fülöp és mtsai, 2010; Fülöp és mtsai, 2012). A spanyol minta

bekapcsolásának aktualitását az adta, hogy Spanyolországban csakúgy, mint Angliában kötelezővé tették az állampolgáriság oktatását és erre a tanárképzésnek is fel kellett készülnie. Fontossá vált ezért megvizsgálni, hogy milyen szubjektív tartalommal töltik meg jövőendő tanárok az állampolgáriság fogalmát. A török összehasonlítást pedig az indokolta, hogy Törökország Európai Unióba való felvételének vitája során folyamatosan felmerülnek az Európa többi részétől eltérő kulturális és vallási hagyományai. Ezért a kutatók arra voltak kíváncsiak, hogy egy olyan politikai vonatkozású fogalom esetében mint az állampolgáriság milyen hasonlóságok és eltérések vannak a nyugat-európai (angol), a dél-európai (spanyol), a kelet-európai (magyar) és a török reprezentációban. Ebben a vizsgálatban is az Asszociatív Csoport Techinkát (AGA, Szalay és Brent, 1967) alkalmazták. A magyar és angol válaszadók esetében, immár egy harmadik mintán, a korábban találtakhoz nagyon hasonló mintázata jelent meg a fogalom jelentésének. A magyar egyetemi hallgatók az állampolgáriság fogalmához a demokratikus intézményeket, az állampolgári jogokat és köteleességeket, valamint a nemzeti szimbólumokat és patriotizmust kapcsolták leginkább. Az angol és spanyol leendő tanárok esetében az intézményes fogalmak háttérbe szorultak, a nemzeti öntudatra és patriotizmusra utaló fogalmak pedig szinte egyáltalán nem jelentek meg. Mind a spanyol, mind az angol asszociációk legnagyobb kategóriája a közösségi magatartás és a szolidaritás volt. A spanyolok esetében ez az asszociációknak majdnem a felét tette ki. A magyar tanárjelöltek számára az állampolgáriság nem emberek közötti kapcsolatként tételeződött, hanem az állam és az egyén kapcsolatában értelmeződött, így kevés asszociáció kötődött az egyén és a közösség viszonyához, vagyis számukra az állampolgáriság leginkább bürokratikus és patriotikus fogalom. Az angolok és spanyolok számára viszont sokkal inkább a társas viszonyokat meghatározó, az államban mint közösségben együttélő emberek kölcsönösségen alapuló magatartását leíró fogalom. A török tanárjelöltek esetében az egyik legnagyobb kategória a magyarokhoz hasonlóan a nemzeti/patriotikus értelmezés (az egyik leggyakoribb asszociáció Atatürk), de a másik legnagyobb kategória az állampolgár, mint egy közösség tagjára vonatkozik, vagyis a spanyolokhoz és angolokhoz hasonlóan a közösségiség. A török állampolgáriság-fogalom jellegzetessége a munkára és a gazdaságra vonatkozó asszociációk legnagyobb száma/aránya a négy nemzeti csoporton belül. Az állampolgár értelmezésébe náluk tartozik leginkább az állampolgár, mint hasznos gazdasági tevékenységet végző személy képe.

2.6.4. A pszichopatológiai jelenségek alakulása a rendszerváltás után

2.6.4.1. Öngyilkosság

Az öndestruktív magatartás komplex biológiai, pszichiátriai, pszichológiai, szociológiai folyamatok eredőjeként írható, de mélyen gyökerező nemzeti és kulturális beágyazottságot mutat (Vörös és mtsai, 2012). Magyarország a szocialista időszak alatt évtizedeken keresztül vezette az öngyilkossági statisztikákat, majd a rendszerváltás után a 100 ezer főre eső öngyilkosok száma radikálisan csökkent, de a kedvező tendencia ellenére is Magyarország még mindig a világ élvonalába tartozik az öngyilkosságok számának a tekintetében (Fekete és Osváth, 2005; Vörös és mtsai, 2012). Fekete Sándor és Osváth Péter a pécsi Pszichiátriai Klinika pszichiátriai osztályán a kilencvenes években kezdték meg azt a nemzetközi összehasonlító vizsgálatsorozatot, amely azt kívánta feltárni, hogy miként járulhat hozzá az öngyilkosság elterjedtségéhez az adott társadalom öngyilkossággal kapcsolatos attitűd- és normarendszere. Abból indultak ki, hogy az

öngyilkosság jelentése kultúraspecifikus, és az adott társadalomban uralkodó attitűdök, értékek és normák befolyásolhatják az öngyilkosság előfordulásának a gyakoriságát. Az öngyilkosság jelentésének szociális konstrukciója megerősítheti, vagy felerősítheti az önpusztító megoldásokra való hajlandóságot. E téren kifejtett munkásságuk most már két évtizedet ölel át, és kíváló példája annak, amikor a kulturális vonatkozások valóban egy kutatás fókuszában helyezkednek el, és valóban bizonyító erővel járulnak hozzá a pszichés folyamatok kulturális meghatározóinak a mélyebb megértéséhez. A következőkben ezt a vizsgálatsorozatot mutatjuk be.

Fekete Sándor, Armin Schmidtke, Marton Klára, Kóczán György és Osváth Péter (1994) a normatív meghatározók feltárása érdekében az öngyilkossággal kapcsolatos attitűdöket vizsgálták a médiában. Abból indultak ki, hogy a médiában megjelenített szuicid híradásokat imitációs-azonosulós öngyilkosságok megszorodása követi, vagyis a média szuicidum- ábrázolása lehet az öngyilkosság természetes reklámja, de meghatározott megjelenítések protektív hatással is lehetnek. Vizsgálatuk módszere a médiaanalízis volt. Az 1991. január 1. és 1992. május 31. közötti időszakban nagy példányszámú német és magyar újságok öngyilkosságról szóló híradásainak fő és alcímeit, kiemelten szedett részeit tartalomelemzték. Összesen 249 német és 184 magyar híradást elemeztek. Ebben az időben Németország (NSZK) az öngyilkossági statisztikák középmezőnyében volt, míg Magyarország az élbolyban. Az elemzések azt mutatták, hogy a magyar anyagban szignifikánsan gyakrabban fordult elő a befejezett szuicidumról szóló beszámoló, és a magyar hírek kevésbé emelték ki az öngyilkosok negatív tulajdonságait, az öngyilkosság negatív következményeit, és kevesebb negatív értékelés hangzott el a tettel kapcsolatban. Ezzel szemben szignifikánsan gyakrabban utaltak az öngyilkosság pozitív következményeire (emberi kapcsolatokat befolyásoló ereje, kommunikatív ereje stb.). A német híradások részletesebben elemezték az öngyilkossággal járó fájdalmakat, szörnyű körülményeket, mások következményes szenvedéseit. Az öngyilkosság kriminalizálása és pszichiátrizálása sokkal gyakoribb volt a német anyagban, míg a pozitív, néha heorizáló megítélés (például a politikai tiltakozás heroikus módja) és minősítés a magyar anyagban fordult elő gyakrabban. Mindez a magyarok esetében az öngyilkosság nagyobb elfogadására utalt. Az öngyilkosság „magyar” ábrázolása sokkal inkább lehetővé tette a pozitív azonosulást az öngyilkos személlyel. Az öngyilkosságot kiváltó motívumok tekintetében nem találtak jelentős különbséget a két ország között: a válást, a drogproblémát és az értéktelenség érzését gyakrabban említették a szuicidum hátterében Németországban. Prevenációs lehetőségekre a szuicidummal szemben kevés utalás volt mind a magyar, mind a német anyagban. Az öngyilkosság óvatos, kódósító megnevezése viszont gyakrabban fordult elő a magyar sajtócímekben.

Egy következő vizsgálatban a holland Anton Leenars, a kanadai Suzanne Wenckstern valamint Fekete Sándor és Osváth Péter (Leenars és mtsai, 1998) amerikai és magyar öngyilkosok búcsúleveleit hasonlították össze. A búcsúlevél az egyik legszemélyesebb dokumentumnak tekinthető. Az öngyilkosságot elkövető spontán üzenete, amely általában röviddel előzi meg a tettet, ezért egyedülálló lehetőséget nyújt arra, hogy az öngyilkos lelkiállapotát és motívumait meg lehessen érteni. A két ország összehasonlítását az indokolta, hogy a vizsgálat idején Magyarországon négyszer akkora volt az öngyilkosság előfordulása, mint az USA-ban. Összesen 29 magyar és 29 amerikai búcsúlevelet hasonlítottak össze úgy, hogy a levelek szerzőit korban, nemben illesztették egymáshoz (matching). Az eredmények szerint az amerikai és a magyar öngyilkosok intrapszichés világában nem találtak lényegi eltérést (beszűkülés, kétségbeesés stb.), de jelentős volt a

különbség az interperszonális kapcsolatokra való utalás két témakörében: a visszautasítás – agresszió csoportba tartozó események (viszonytalan szerelem, válás stb.) említésében, és a kötődésre vonatkozó, az elvesztett/elutasító személlyel kapcsolatos kijelentésekben. Ezek gyakrabban szerepeltek a magyar öngyilkosok búcsúleveleiben. Ezt azzal magyarázták, hogy a magyar kultúra interdependensebb, kevésbé individualisztikus a családi és munkatársi kapcsolatok terén, mint az amerikai kultúra. A magyar öngyilkosságokat nem ritkán a bosszú motiválta, és ez a szoros emberi kapcsolatok erős agressziós dinamikájára utalt.

Osváth Péter, Fekete Sándor és YoshimotoTakahashi (1998) az öngyilkosság amerikai és a japán médiában való megjelenítését is összehasonlították. A korábban már alkalmazott médiaelemzést végezték el, napilapok fő- és alcímeinek és kiemelten szedett részeinek a tartalomelemzésével. A vizsgálat időpontjában Japánban az öngyilkossági arány a magyarországinak a fele volt. A japán vizsgálat pontosan követte a magyar-amerikai vizsgálat módszertanát. Összesen 244 magyar, 684 japán és 265 amerikai öngyilkossággal kapcsolatos híradást elemeztek. A cikkeket angolra fordították, majd visszafordították (back translation). A tartalomelemzést a két magyar szerző végezte, de rendszeres megbeszéléseket folytattak az adott kultúrában élő munkatársakkal. Az észak-amerikai médiahíradásokban – csakúgy, mint a németben – az öngyilkosságot elkövető személyt gyakrabban ábrázolták negatívan, és túlnyomórészt az öndestrukció negatív következményeit hangsúlyozták. Ezek jelentősen csökkentik az öngyilkossal való azonosulás lehetőségét. Az amerikaiak, amellet, hogy negatívan értékelték az öngyilkosságot, pszichiatrizálták (mentális betegség jele), és kriminalizálták azt, és morálisan inkább elítélték. Az amerikai média többször utalt arra, hogy öngyilkosság helyett inkább a pszichoterápiát választhatta volna az öngyilkos személy, vagyis az amerikai közlésekben az öngyilkosság problémamegoldó módszerként való elfogadása alig jelent meg. A japán média ezzel szemben gyakrabban írt prominens személyről, mint a magyar, és kiemelte annak pozitív tulajdonságait. A japán híradások gyakran részletesen leírták az öngyilkosság módszerét, helyszínét, az elkövető adatait (nemét, életkorát, foglalkozását) és motívumait, ezzel megkönnyítve az azonosulást az olvasók számára. A japánok gyakrabban követték el úgynevezett kiterjesztett öngyilkosságot, vagyis nem egy ember lett öngyilkos, hanem például anya és gyermeke együtt követte el a tettet. A japán leírások deskriptívek voltak, alig minősítettek benne, nem ítélték el a cselekedetet, mint a németek és amerikaiak, de nem is helyezték azt pozitív megvilágításba, mint a magyarok.

Fekete és mtsai (2001) a vizsgálatokat később hat országra terjesztették ki. Az amerikai, magyar, japán és német médiaelemzés mellé még finn és osztrák adatokat is elemeztek. Két év anyagát gyűjtötték össze, de a két év között egy évtized telt el (1981 és 1991). Három országos és három regionális napilapban közölt öngyilkosságról szóló híreket elemeztek. (összesen 2203-at). A hat ország összehasonlításában is a magyar média bizonyult szignifikánsan a legelfogadóbbnak és legpozitívabbnak az öngyilkossággal szemben. Ha prominens személy öngyilkosságáról számolt be, akkor a pozitív tulajdonságait emelte ki. Az öngyilkosságot ebben az összehasonlításban is egyedül a magyar média tekintette bizonyos esetekben hősiess tetteknek, például a politikai tiltakozás heroikus módjának. Az öngyilkosság német, osztrák, amerikai és finn ábrázolása elsősorban negatív attitűdöt tükrözött. Ha prominens személy öngyilkosságáról számoltak be, akkor inkább a negatív személyiségvonásait emelték ki. A tettet pszichiatrizálták és kriminalizálták. Ebben a vizsgálatban is a japán médiaábrázolás hasonlított leginkább a

magyarhoz, bár a japán média is kevésbé hangsúlyozta az öngyilkosság pozitív következményeit, mint a magyar.

A médiaelemzés mellett Fekete Sándor, Osváth Péter és George Domino (1998) egy kérdőíves vizsgálatban amerikai, magyar és japán orvostanhallgatók szuicidummal kapcsolatos attitűdjeit kívánták feltárni. Vizsgálatukban a Suicide Opinion Questionnaire-t (SOQ) használták fel. Minden országban 100 orvostanhallgató töltötte ki a kérdőívet. Az eredmények hasonló képet mutattak, mint a médiaelemzés. Az amerikai leendő orvosok voltak a legkevésbé elfogadóak az öngyilkossággal szemben, a japánok elfogadhatóbbnak tartották az öngyilkosságot és kevésbé látták agresszív cselekedetnek. A magyar válaszok ezzel szemben sokkal heterogénebb, erősen ambivalens képet mutattak.

Vörös és mtsai (2012) legújabb transzkulturális szuicidiumvizsgálatukban magas, közepes és alacsony öngyilkossági rátával rendelkező országok nemzeti himnuszainak szóhasználatát tartalomelemeztek (magas: magyar; közepes: USA, Kanada, Lengyelország, Németország; alacsony: Anglia). Feltételezték, hogy a himnuszokban, mint egy adott ország legjelentősebb szövegében, olyan „verbális üzenetek” találhatók, amelyek utalhatnak az adott ország öndestruktivitással kapcsolatos beállítódásaira és így az öngyilkossági rátájára. Egy speciális szövegelemző módszert alakítottak ki. Eredményeik igazolták a feltevésüket. A legpozitívabb tartalmú az angol himnusz, ebben van a legtöbb pozitív minősítés, vágytartalom és pozitív érzélem. A kanadai himnusz nagyon hasonlított ehhez; csakúgy mint az angolban, a kanadai himnuszban sem jelent meg agresszív tartalom. A legtöbb negatív tartalmat a magyar himnusz tartalmazza. Megjelenik benne a tagadás, a negatív minősítések, az agresszív utalások. Az öndestruktivitásra csak a magyar himnuszban van utalás. A magyar himnusz elemzése a fenyegetettségre, a belső kontroll hiányára, a kívülről irányítottságra és a kiszolgáltatottságra utal. A kutatók következtetése az, hogy a himnuszokban megjelenő grammatikai és tartalmi elemek tükrözik a nemzeti identitást és a nemzeti identitásnak azokat az elemeit, amelyek az önpusztítással is kapcsolatban állhatnak.

Csorba János, Rózsa Sándor, Kanita Dervic és Tringer László (2004) vizsgálata a középiskolás korosztályra irányult és azt kívánta feltárni, hogy már serdülőkorban jelen vannak-e a kulturális különbségek az öngyilkosságra irányuló attitűdökben. 96 magyar és 214 osztrák, közel 18 éves középiskolás öngyilkossági attitűdjeit és segítségkérő magatartását hasonlították össze. A vizsgálat a New York-i Columbia Egyetem Pszichológiai Tanszékén zajló nemzetközi összehasonlító kutatás részvizsgálata volt. A Beck-féle Depresszió kérdőívet, egy drog- és alkohol- és gyógyszerfogyasztásra vonatkozó kérdőívet és egy öngyilkossággal kapcsolatos attitűdöket mérő kérdőívet használtak. Bár az osztrák fiatalok magasabb értékeket értek el a Depresszió Skálán, ennek ellenére két és félszer annyi magyar fiatal követett el öngyilkossági kísérletet a résztvevők közül, mint osztrák. A magyar fiatalok osztrák kortársaiknál hajlamosabbak voltak az öngyilkosságot problémáik lehetséges megoldásaként elfogadni. Több magyar serdülő tulajdonított az alkoholnak és drognak depresszióellenes hatást. Közülük többen gondolták azt, hogy aki beszél az öngyilkosságról, az nem követi azt el. A magyar fiatalok kevésbé tanácsolnák egy öngyilkosságról gondolkodó barátának, hogy keressen fel szakembert. Kevésbé veszik komolyan a barát öngyilkossági kijelentéseit és kevésbé tárnák fel azt mások előtt, mint osztrák kortársaik. A magyar és osztrák fiatalok attitűdje jól tükrözte a veszélyeztetettségükben mutatkozó különbségeket, Magyarországon az öngyilkosságok kiemelt gyakoriságát, és Ausztriában az öngyilkosságok közepes elterjedtségét.

2.6.4.2. Evészavarok – transzkulturális epidemiológiai vizsgálatok

A transzkulturális epidemiológiai vizsgálatoknak a transzkulturális pszichiátria (Szilágyi, 2009) megjelenése biztosított kibontakozási lehetőséget, melynek célja a mentális betegségek különbözőségeinek és hasonlóságainak a tanulmányozása a különböző kultúrákban. Az evészavarokat gyakran tekintik a fejlett és gazdag nyugati civilizáció pszichés megbetegedésének, ezért először 3W (white, Western, women) kórképnek nevezték és kultúrától függő tünetcsoportnak tekintették (Túry és mtsai, 1998). A kelet-közép-európai régióra vonatkozó evészavaradatok először Magyarországon jelentek meg (Túry, Szabó, Szendrey, 1990), és csak később más régióbeli országokban (például Cseh Köztársaság, Lengyelország stb.). Ezek az adatok arról tanúskodtak, hogy ezekben az országokban is hasonló volt a betegség elterjedtsége, mint Nyugat-Európában. Szabó Pál és Túry Ferenc (1991) összehasonlították a bulimia nervosa előfordulási arányait magyar egyetemisták és középiskolások között a nyugati országokéval, és nem találtak lényeges eltérést. Ezt azzal magyarázták, hogy a liberális magyar légkörben a nyugati kulturális mintákkal való találkozás többé-kevésbé lehetséges volt. Ugyanezt erősítette meg Günther Rathner, Túry Ferenc, Szabó Pál és mtsai (1995) ugyancsak a rendszerváltás előtt, 1988-1989-ben végzett közös kutatása is, amelyben Magyarország, NDK és Ausztria közreműködésével hasonlították össze a táplálkozási magatartásokat és az evészavarok prevalenciáját. Összesen 1225 orvostanhallgatót vizsgáltak. A vizsgálat célja az volt, hogy elemezze a két különböző társadalmi rendszer evészavar-morbiditására gyakorolt hatását. A kutatók itt is azt várták, hogy a szocialista országokban kevésbé lesz jelen a pszichopatológiának ez a formája. Az eredmények azonban megcáfolták az előzetes elvárásaikat, mert a nyolcvanas évek végén a még szocialista NDK-ban és Magyarországon Ausztriával azonos előfordulási arányokat találtak.

Günther Rathner, Túry Ferenc és Szabó Pál (2001) a vizsgálatot a kilencvenes évek közepén megismételték egy kiterjedtebb mintán. A random felnőtt populációt (37-50 éves) Ausztriából, Magyarországról, a Cseh Köztársaságból és Lengyelországból válogatták és az EAT 26 kérdőívet használták. Az új vizsgálat során sem találtak lényeges eltérést sem Ausztria és a többi ország, sem a kelet-közép-európai országok viszonylatában. Bár predikciójuk szerint a rendszerváltás után a nyugati karcsúságiedál hatása miatt az evészavarok számának növekednie kellett volna, ezt nem sikerült meggyőzően kimutatniuk.

Lényeges különbségeket tárt fel az evészavarok előfordulási gyakoriságában azonban egy Túry Ferenc, Mircea Birt és Antal Imola (1998) által végzett román-magyar összehasonlító vizsgálat. 553 román orvosi egyetemista töltötte ki a többféle tesztből álló kérdőívesomagot (Evési Zavar Kérdőív, EAT; Evési Attitűdök Tesztje stb.). Az egyetemi és főiskolai hallgatókat mindenütt a világon az evészavarok szempontjából a legmagasabb kockázatú csoportként tartják számon. A kutatók a kérdőíveket angolból fordították románra, és a visszafordítás is megtörtént. Ennek ellenére a fordítás nem bizonyult tökéletesnek, találtak olyan tételeket a kérdőívben, amelyek a román vizsgálatban nem bizonyultak használhatónak. Az EAT-eredményeket tekintve a romániai adatok a magyarországi előfordulási arány négy-ötszörösét jelezték. Ezt a kiugróan magas különbséget a szerzők inkább műterméknek tekintették és a tételek kulturális jelentésének a lehetséges eltéréseivel magyarázták. Például annak az állításnak az elutasítása, hogy „Szeret étteremben enni” nem biztos, hogy a kolozsvári egyetemisták körében az anorexia

biztos jele volna, lehet, hogy jóval kevésbé van lehetőségük étterembe járni (vagy éppen az egyetemisták számára elérhető árfekvésű éttermekben az étel minősége nem annyira meggyőző – saját értelmezés...). Az EAT- kérdőívet ebben a vizsgálatban a szerzők erősen kulturálisan torzítónak találták és véleményük szerint az a román fiatalok esetében nem különíti el jól az evészavarban szenvedőt az egészségestől.

Krizbai (Kovács) Tímea 2001-ben Szabó Pál vezetésével erdélyi magyar, román és szász középiskolások között vizsgálta az evészavarok előfordulását és a kulturális hatások összefüggését. A kérdőíves vizsgálatban összesen 1621 fiatal vett részt, közülük 669 román, 650 magyar és 302 szász volt. A diákok életkora 14–20 év volt (Kovács és Szabó, 2009). A vizsgálatot 2006-ban csak román és magyar fiatalok között megismételték (Kovács, 2007). Ebben az esetben összesen 2396 fiatal töltötte ki a kérdőívet, közülük 1084 román és 1312 volt magyar. A felmérésben résztvevő populáció életkora 12–20 év között volt. Mindkét vizsgálatban szerepelt az evészavarok vizsgálatára leggyakrabban alkalmazott Evési Attitűdök Tesztjének (Eating Attitudes Test, EAT) 40 tételes változata, amelyet más szerzők (lásd fent) erősen kritizáltak. Az evészavarok viselkedéses tüneteit mindkét vizsgálatban az Evészavartünetek Súlyossági Skálájával (Eating Behaviour Severity Scale, EBSS) mérték. A kapott eredmények szerint az erdélyi serdülők között az evészavarok prevalenciája, bármely etnikai csoportot tekintve, közel azonos a Közép- és Kelet-Európában végzett főbb epidemiológiai felmérések eredményeivel. A román lányok EAT értéke mindkét vizsgálatban szignifikánsan magasabb volt, mint a magyar lányoké. A szász lányok csak az első vizsgálatban vettek részt, az ő eredményük a magyar lányokéhoz volt hasonló, vagyis szignifikánsan alacsonyabb volt a román lányokénál. A román lányok aktívabbak a testsúlycsökkentés terén is, többet edzenek, inkább használnak testsúlycsökkentőt és vízhajtót és gyakrabban vannak falásrohamaik is, valamint körükben gyakoribb mind a klinikai, mind a szubklinikai anorexia. A fiúk esetében nem találtak eltérést az etnikai csoportok között az evési attitűdök tekintetében egyik vizsgálatban sem. A szerzők két szociokulturális vonatkozással magyarázták az eredményeket. Az egyik, hogy a román etnikumot erősebb hatás érte a rendszerváltás után, nagyobb volt a nyitás a nyugati értékek és normák felé, mert ezektől jobban el voltak zárva, mint a magyarországi magyarsággal szoros kapcsolatot tartó magyar etnikum, vagy a németországi németiséggel szoros kapcsolatot tartó szász etnikum. Ezért a nyugat felől közvetített normák őket erősebben érintették és ők ennek inkább meg akarnak felelni. A másik magyarázat a vallási különbségekkel kapcsolatos. Kovács (Krizbai) Tímea szerint a vallásnak fontos hatása lehet az étkezési szokásokra a bűjt szempontjából. A román népesség sokkal vallásosabb, mint a magyar. A romániai falusi lakosság 94 százaléka tartja magát vallásosnak, városban ez az arány 86,5%, és ez az arány érvényes a serdülőkorúakra is. Az ortodox vallás esetében a bűjt értelmezése más, mint a protestáns illetve a katolikus vallások esetében. A bűjtölés az ortodoxoknál főleg az állati eredetű táplálék megvonásában nyilvánul meg, mert úgy tartják, hogy ezáltal tisztul meg a test a bűntől, és erősödik a lélek a megtartózkodás erejétől. A nagy ünnepek előtti hosszú bűjtök mellett számos más bűjtői időszak is van. A román lakosság csaknem fele – állítása szerint – minden szerdán és pénteken bűjtöl, és ebben már a 7 évnél idősebb gyermekeknek is részt kell venni. Az evészavarok nagyobb arányát a román serdülő lányok között tehát kulturális tényezők magyarázhatják.

2.6.5.A rendszerváltás előtt megkezdett kutatási hagyományok folytatása

2.6.5.1. Serdülőkori szorongás és megküzdés

Oláh Attila, aki a 1980-as években svéd-magyar összehasonlításban vizsgálta a szorongás serdülőkori megnyilvánulási formáit, ezt egy évtizeddel később kiterjesztette egy öt országot felölelő vizsgálattá (Oláh, 1995). A kutatásban 17-18 éves magyar, svéd, olasz, indiai és jemeni serdülők vettek részt, összesen 721. A vizsgálatban a Többféle Szituáció – Többféle Reakció Kérdőívet (Oláh és mtsai, 1991) alkalmazták, amely a kvalitatív elővizsgálatok alapján tíz leggyakrabban szorongást kiváltónak bizonyuló helyzetet ítéltette meg. A serdülőknek szabadon megfogalmazva le kellett írniuk, hogy mit tennének az adott helyzetben és a kutatók a megküzdési stílusokat a serdülők szabad válaszainak tartalomelemzése alapján azonosították. A kutatás arra kereste a választ, hogy milyen megküzdési stratégiákat alkalmaznak a különböző kultúrákból származó fiatalok a szorongással való megküzdésre. A kutatás sokkal több hasonlóságot, mint kulturális különbséget tárt fel. Enyhe és közepes szintű fenyegetés esetén minden kultúrában inkább asszimilatív megküzdési stratégiákat alkalmaztak, erős szorongás esetén pedig inkább elkerülést. A lányok minden csoportban inkább emocionális, a fiúk inkább problémacentrikus megküzdést alkalmaztak. Ugyanakkor az európai fiatalokra inkább jellemző volt az asszimilatív megküzdés (probléma fókuszú, a környezetet megváltoztatni, konfrontatívabb), az indiai és jemeni fiataloknál viszont gyakoribb volt az érzelmi-fókuszú akkomodációs megküzdés (önmagát megváltoztatni, nem konfrontatív). A megküzdési stratégiák kulturális különbségei jól értelmezhetőek voltak az individualizmus – kollektivizmus dimenzió mentén. Az európai fiatalok inkább individualista, az ázsiai fiatalok inkább kollektivistá megküzdéssel voltak jellemezhetőek

2.6.5.2. Irodalompszichológia

Az amerikai-magyar összehasonlító vizsgálatok az MTA és az ACLS közötti együttműködésben nem folytatódtak a rendszerváltás után. Halász László ennek ellenére folytatta irodalompszichológiai vizsgálatait, de ezúttal svéd-magyar összehasonlításban. A Göteborgi Egyetem két kutatójával Maj Asplund Carlsson-nal és Ferenc Martonnal dolgozott együtt (Asplund Carlsson, Halász, Marton, 1991; Halász, Asplund Carlsson, Marton, 1991). Arra a kérdésre keresték a választ, hogy miként hat az ismételt olvasás a felidézésre és a megértésre, és az eltérő irodalmi szövegek felidézése és megértése milyen kulturális különbségeket mutat. Olyan elbeszéléseket választottak ki (Franz Kafka: *A törvény kapujában*; Karinthy Frigyes: *Az álom*) amelyek nem tartalmaztak semmilyen specifikus információt a svéd vagy a magyar kultúra szempontjából. A vizsgálatban 54 svéd és 59 magyar elit gimnáziumba járó, 17 éves középiskolás vett részt. Mindkét csoportnak körülbelül a fele a Kafka, a másik fele a Karinthy novellát olvasta. Mindkét esetben az olvasást felidézés, majd újraolvasás és újrafelidézés követte.

A két csoport között jelentős különbségek voltak a felidézés mennyiségében és jellegében, amelyet a szerzők főképpen motivációs különbségekkel magyaráztak. A magyar diákok mindegyike az összes előre meghatározott felidézési egységre emlékezett –, amely feltétele volt a további elemzésnek – mindkét novella esetén. A svéd diákoknak azonban csak körülbelül a fele felelt meg a további vizsgálat kritériumainak.

Nemcsak a hatékonyan válaszoló diákok aránya volt szignifikánsan eltérő a magyar gimnazisták javára, de a sikeres felidézési adatok tekintetében is, különösen a Kafka szöveg esetében. A megértésben is lényeges minőségi különbségek voltak a két csoport között. A Kafka-novella esetében a magyarok gyakrabban fókuszáltak az emberre és a céljaira, a svédek pedig a törvényre. Ez a különbség a szerzők szerint az eltérő szocializációból fakadhat. A magyar diákok az „*Ember küzdj és bízva bízzál!*” madáchi imperatívuszán szocializálódtak ezért számukra a célért folyó kitartó küzdelem és nem megadás volt a legfontosabb. A svédek számára viszont az egalitáriánizmusnak és a demokratikus törvényességnek volt kitüntetett szerepe.

Fülöp Márta nem vett részt az amerikai-magyar irodalompszichológiai munkacsoportban, viszont maga is együtt dolgozott a svéd Maj Asplund Carlssonnal és Ferenc Martonnal az irodalmi megértésre vonatkozó nézetek svéd-magyar összehasonlító vizsgálatán (Asplund Carlsson, Fülöp, Marton, 2001). A vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy a leendő irodalomtanárok miként gondolkodnak az irodalmi művek megértéséről, mennyire tekintik a megértést egy konvergens, illetve egy divergens, folyamatosan mélyülő folyamatnak, egyéninek vagy társasnak. A szerzők feltételezték, hogy ezeknek a laikus nézeteknek a jellege befolyásolhatja a jövőbeni tanárok majdani tanítási gyakorlatát is. 25 magyar és 7 svéd irodalom szakos hallgató vett részt a vizsgálatban. A résztvevőkkel egyéni, úgynevezett fenomenográfiai interjú készült, amelynek során arra kérték őket, hogy beszéljenek olyan irodalmi művekről, amelyeket megértettek és olyanokról, amelyeket nem. Az interjú kitért arra, hogy miként küzdötték le a megértési nehézségeiket, és hogy miként lehet szerintük másokat abban segíteni, hogy jobban értsenek irodalmi szövegeket. Az interjúkat a fenomenográfia elvei szerint elemezték (Marton, 1981). A módszer lényege, hogy feltárja egy adott jelenség megértésének egymástól kvalitatíve különböző módjait. A magyar résztvevők elsősorban metaforikusan közelítettek a megértés folyamatához (a megértés olyan, mint amikor egy puzzle-t rakunk össze, vagy mint a hagymahámozás, újabb és újabb rétegeket fejtünk le és így kerülünk közel a mű lényegéhez), a svédek viszont hangsúlyozták az interszubjektivitást, vagyis a másokkal közösen zajló megértést. Ez utóbbi megközelítés teljesen hiányzott a magyaroknál, amiből a szerzők arra következtettek, hogy a magyar mintában a más olvasók gondolatainak felhasználásával való megértés csak akkor jön szóba, ha az egyéni megértési folyamat valamiért akadályokba ütközik. A magyar válaszadók számára a megértés társas volta nem természetes gondolat. A kutatók azt a következtetést vonták le, hogy a jövőbeni tanárok irodalmi megértésről vallott személyes elméletei befolyásolhatják azt, hogy miként segítik majd hozzá diákjaikat ehhez a megértéshez.

Halász László csaknem egy évtized elteltével angol és német összehasonlító vizsgálatba kezdett (Halász, Short és Varga, 2002). Azt a kérdést tette fel, hogy függ-e az olvasói válasz attól, hogy az olvasó milyen típusú szöveggel kerül interakcióba: például egy tényekről szóló beszámolóval vagy egy fikcióval; egy komoly vagy egy népszerűsítő írással. A szerzők konkrétan arra voltak kíváncsiak, hogy ugyanarra a szövegre (regényrészlet: Graham Swift *Waterland* című regényéből; újságcikk: *The Independent*-ből; önéletrajzi részlet: Freud egyik önéletrajzából) másképp reagálnak-e az olvasók, ha mást mondanak nekik arról, hogy honnan származik, és van-e ebben kulturális különbség. A szerzők nem részletezték, hogy miért várnak az angol, német és magyar középiskolások között kulturális különbséget ezen a téren. Például nem elemezték a három országban az irodalomtanítás jellegzetességeit, gyakorlatát.

A vizsgálatban 86 angol, 89 magyar és 92 német középiskolás vett részt, átlagéletkoruk 18 év volt. Valójában a vizsgálat sok hasonlóság mellett egy lényeges különbséget talált a három csoport között és ez a megadott, olvasandó szöveg értelmezésének a mélységében volt. Ugyanis a diákoknak minden egyes mondatot le kellett írniuk a saját szavaikkal, hogy a szöveg mit is jelent számukra. Ha a leírás pusztán átfogalmazása volt a mondatnak, akkor azt felszíni, ha viszont mélyebb átgondolása volt és bizonyos implikációkra is vonatkozott, akkor azt mély (a felszínen túli) feldolgozásnak tartották. A magyar diákok (40%) a németekhez (50%), de különösen az angolokhoz (70%) képest sokkal kevésbé mentek túl a felületi értelmezéseken, az egyszerű átfogalmazáson, és nem írtak független vagy személyes gondolatokat, valamint kevesebb kognitív kockázatot vállaltak. Talán ezzel összefüggésben ők voltak a legbiztosabbak az értelmezéseikben, hiszen azok nem nagyon tértek el a megadott szövegtől. A szerzők az eredményeket az instrukció lehetséges értelmezési különbségein túl még azzal magyarázzák a magyar diákok felületi olvasását, hogy Magyarországon az irodalomoktatás az irodalmi és irodalomtörténeti ismeretekre helyezi a hangsúlyt és nem annyira a személyes értelmezésre. A korábbi svéd-magyar összehasonlító vizsgálatban a magyar középiskolások nagyon jó felidézőnek bizonyultak, és a magyar középiskolások árnyaltabb szövegértelmezését bizonyították az amerikai első éves egyetemistákkal történt korábbi összehasonlítások. Ezek a vizsgálatok azonban több mint tíz évvel korábban születtek, egy részük a rendszerváltás előtt, ezért nem lehet kizárni azt, hogy megváltozott az irodalomoktatás Magyarországon, illetve lehetséges, hogy az angol és német irodalomoktatás valóban jóval hatékonyabb, mint az amerikai vagy a svéd.

László János ugyancsak tagja volt az amerikai-magyar irodalompszichológiai közös vizsgálatokat folytató magyar kutatócsoportnak a rendszerváltás előtt. Közvetlenül a rendszerváltás évében és az azt követő évben végezte dán-magyar összehasonlító vizsgálatát Steen Larsennel (László, Larsen, 1990). Abból a feltevésből indultak ki, hogy az olvasók történeti-kulturális ismeretei és tapasztalatai befolyásolják, miként értékelik és értelmezik azt a szöveget, amit olvasnak. A vizsgálatban 42 dán és 40 magyar gimnazista vett részt, akiknek az életkora 17-18 év között mozgott. A vizsgálat céljára Sántha Ferenc *Nácik* című novelláját választották, azt a novellát, amely Halász (1987, 1988) korábbi vizsgálatában is szerepelt. A hatalom és a tekintély felhasználása az alávettettek megalázására és engedelmességre készítésére a magyar társadalom történetét a 20. században sokkal inkább jellemezte, mint a dán társadalomét. Az 1989-1990-ben végzett vizsgálatban résztvevő magyar fiatalok egy még nem demokratikus társadalomban nőttek fel, a hatalomhoz fűződő viszonyukat, annak megítélését ez erősen befolyásolhatta. A kísérleti személyeknek először végig kellett olvasniuk a novellát, s minden egyes olyan részt, amelynél olvasás közben valamilyen emlékükhöz felidéződött meg kellett jelölniük. Miután elolvasták a művet, a második szakaszban kikérdezték őket arról, hogy mit gondolnak, hol és mikor játszódik a történet, pontosan milyen emlékeik idéződtek fel bennük, és azt is értékelniük kellett egy hét-fokú skálán, hogy azok mennyire voltak élénkek, kellemesek illetve agresszívek.

A magyarok a dánokhoz képest pontosabban helyezték el a történetet térben és időben. A dánok pontosan érzékelték, hogy a történet nem a saját országukban és még csak nem is egy szomszédos országban játszódik, ugyanakkor majdnem azonos számban helyezték Európán belülre, mint kívülre, vagyis számukra távolibb és idegenebb volt. Olvasói attitűdjüket ennek megfelelően „szentimentális” távolságtartónak lehetett nevezni, vagyis azt maguktól távolra helyezték és saját életük szempontjából irrelevánsnak ítélték, bár együtt éreztek a szereplőkkel. A magyarok ezzel szemben a történetet egyfajta

szenvédélyes elkötelezettséggel olvasták, és úgy találták, hogy az sokkal jobban érinti saját jelenlegi életüket. A novella ennek következtében jóval nagyobb tetszést aratott körükben. Tetszésük annál jobban nőtt, minél inkább elköteleződtek érzelmileg, minél jobban azonosultak a főszereplővel és minél inkább az a vélemény alakult ki bennük, hogy az harcol az elnyomó hatalommal szemben. A magyar diákoknak nem jutott eszébe több, a történethez szorosabban kapcsolható ismerete és élménye, mint a dánoknak, de a felidézett emlékek gazdagabbak voltak és gyakrabban voltak közvetlenül, személyesen átélt élmények. A magyar diákok annál fontosabbnak tartották a történetet a saját életük szempontjából, minél több kellemetlen (és agresszív) érzelmi tónusú emlék jutott az eszükbe róla. Ez a dánoknál pont fordítva működött: ők akkor tartották lényegesebbnek a történetet, ha több kellemes emlékük került felszínre. Ez a kontraszt nagyon eltérő kapcsolatot jelzett a történet és az olvasók személyes világa között. Azok az élmények, amelyek a történetet személyessé tették a magyarok számára a negatív érzések és az agresszió voltak. Az eredmények bizonyították azt a kiinduló feltevést, hogy történeti-társadalmi kontextus hatással van az irodalmi művek befogadására, megértésére és esztétikai megítélésére – a magyar gimnazisták könyebben azonosultak az autoritás elleni küzdelemmel - és a szerzők végkövetkeztetése az volt, hogy az irodalom kultúráközi átültetése megértési különbségekkel jár.

A legújabb irodalompszichológiai vizsgálat ugyancsak Halász László és munkatársai Éva Thury és Aldo Nemesio nevéhez fűződik (Halász és mtsai, 2012). A kutatás legfőbb kérdése az volt, hogy egy irodalmi mű hatása kultúrától független vagy kulturálisan meghatározott. Az amerikai (106), olasz (136) és magyar (85) egyetemista résztvevőknek egy komplex és filozófiai tartalommal gazdag Borges-novellát kellett elolvasniuk. Mivel a novella hőse kínai, ezért a vizsgálat a kínaiakra vonatkozó attitűd vizsgálatával kezdődött. Ezután olvasták el a novellát a résztvevők, majd meghatározott szempontok alapján, Likert-típusú skálán értékelték azt (például az olvasó érzései, a szöveg megítélése, a hős megítélése, a szerző megítélése), végül újra ki kellett tölteniük egy a kínaiakra vonatkozó attitűd-skálát is. A novella nagyon hasonló érzéseket keltett mindhárom csoportban, a szerző és a narrátor megítélése is hasonló volt. A kínaiakkal kapcsolatos pozitív attitűd is mindhárom csoportban azonos volt és nem változott meg a novella olvasásának hatására. A szöveget a legszórakoztatóbbnak az amerikaiak és a legkevésbé szórakoztatónak az olaszok találták. Mind az amerikaiak, mind a magyarok képzeletgazdagabbnak értékelték, mint az olaszok. Az amerikaiak tartották a legirodalmibbnak, a magyarok pedig a képzeletet leginkább beindítónak. A novella értékelése és a realitásának a megítélése és más mutatók között is hasonló összefüggések voltak a három csoportban. Ebből a szerzők azt a következtetést vonták le, hogy a novella megértésében az irodalmi műnek van a legfőbb szerepe, nem pedig az olvasók kulturális hátterének.

2.6.5.3. Kockázátészlelés

Engländer Tibor egy 1998-ban induló OTKA kutatás keretében kívánta követni azt, hogy miként változott meg a kockázátészlelés a rendszerváltás után, és a magyar eredményeket kulturális összehasonlításban kívánta vizsgálni. A vizsgálat során arra törekedett, hogy azokban az országokban, ahol ezt külföldi partnerek lehetővé tették, kérdőíves felméréssel bepillantást nyerjen abba, hogy az ország lakossága miként látja társadalmának legfőbb kockázatait. Az összehasonlító adatok a következő országokból származtak: USA, Anglia, Észak-Írország, Olaszország, Málta, Horvátország,

Oroszország, Szibéria, Izrael, Szingapúr, Japán. A vizsgálatban egy 21 itemes kérdőívet alkalmaztak, amely magában foglalta a leginkább számon tartott kockázati faktorokat, pl. természeti katasztrófákat, betegségeket, AIDS-t, környezetszennyezést stb. A kérdőívet a 12 országban összesen 1389 egyetemista töltötte ki. A legtöbben Japánban (219), a legkevesebben az USA-ban és Írországból (50-50). A magyar válaszadók meglehetősen pesszimizmusról tanúskodtak. A kockázatok felét nagyon veszélyesnek ítélték. Ez a tíz évvel korábbi eredményekhez képest jelentős változásra utalt. Tíz évvel a rendszerváltás után már nem lehetett a magyar válaszadók esetében a kockázatok alulértékeléséről beszélni. A világot, a japánok kivételével, a magyar egyetemisták látták az egyik legfenyegetőbbnek a 12 ország válaszadói között. A japánok a kockázati faktorok több mint felét még a magyaroknál is fenyegetőbbnek, vagyis kimagaslóan fenyegetőnek látták. A veszélyprofilok nagyon hasonlóan alakultak a vizsgált országokban, ezért közös faktoranalízissel állapították meg, hogy melyek a fő kockázati tényező csoportok. Az egész mintára nézve három közös fő faktort kaptak: a nagy katasztrófák faktorát, a betegségek faktorát és a civilizációs ártalmak faktorát. A 12 ország válaszadói tehát azonos módon csoportosították, azonos kategóriákba sorolták a különböző kockázat- és veszélyforrásokat.

2.6.6. A rendszerváltás után megjelent újabb kutatási területek

A rendszerváltás után „kinyílt a világ” és a pszichológia bármely területén lehetségessé váltak a nemzetközi összehasonlításban történő kutatások. E vizsgálatok egy része csak egyszeri „kirándulás” volt egy-egy kutató részéről, míg mások szisztematikus kutatássorozatokba kezdtek, amelyek alkalmasak voltak valódi kulturális különbségek feltárására és kulturális pszichológiai jelenségek mélyebb megértésére. Kezdetben a vizsgálatok zöme Európán belül maradt, csak egy-egy amerikai vagy dél-amerikai összehasonlításra került a sor. Ázsia irányába a kutatások zöme, megkésettén követve a főként amerikai trendet, az 1990-es évek vége felé fordult. Megjelentek a vietnámi, japán és kínai összehasonlítások is.

2.6.6.1. Kognitív különbségek

Az egyik folytatás nélkül maradt kutatás során William Barratt, Pléh Csaba és Vargha András (1992) magyar egyetemisták gondolkodási komplexitását vizsgálták, és a nyert adatokat vetették össze már meglévő amerikai eredményekkel. Vizsgálatukban abból indultak ki, hogy az amerikai egyetemi szintű képzés egyik kinyilvánított célja, hogy megtanítsa a diákokat arra, hogyan gondolkozzanak önállóan, és képesek legyenek bonyolult tudományos gondolatmenetet is alkalmazni. Az amerikai felsőfokú képzés egyik kifejezett célja az önálló gondolkodás fejlesztése, mely a magyar egyetemi képzésben nem volt kifejezett cél, az oktatás sokkal inkább a szakmai felkészítésre irányult. A magyar képzés tehát szélsőségesen pályaorientált volt, szemben az amerikai „szabad bölcsész” hagyománnyal.

Bár a vizsgálat célja alapvetően nem a kulturális különbségek feltárása volt, hanem egy az Egyesült Államokban kidolgozott és az ottani képzés jellegzetességeit tekintetbe vevő kérdőív vizsgálata, vagyis konkrétan az, hogy milyen kérdések lehetnek általában érvényesek az egyetemistákra szerte a világon, mégis bizonyos kulturális különbségek is kiderültek. 99 bölcsész (84 elsőéves és 15 felsőéves) és 129 mérnökhallgató (105

alsóéves és 24 felsőéves) töltötte ki az Intellektuális Fejlődés Skáláját (Erwin, 1981). Az amerikaiakkal összevetve a magyar diákok esetében az egyetemi tapasztalatok következtében nem növekedett jelentősen az Elkötelezettség (vagyis az, hogy mennyire van egy adott személynek saját álláspontja és azt mennyire érvényesíti a cselekedeteiben) és az Empátia (vagyis az, hogy mennyire képes a személy megérteni és elfogadni olyan álláspontot, mellyel nem ért egyet). Ugyanakkor körükben a korral növekedett a Dualizmus skála értéke, amely merevebb, tekintélyirányultabb gondolkodásra utalhat.

2.6.6.2. Az affektusok pszichológiája

Vincze Anita és Düll Andrea (1998) részben az egyéni személyiségfejlődés, részben a kultúra szerepét kívánták feltárni a féltékenység alakulásában. Megállapításuk szerint a kultúra az, amely meghatározott értékrendet alakít ki az emberekben, amely meghatározza azokat az eseményeket, amelyek a párkapcsolatot fenyegethetik, és amely különböző válaszlehetőségekkel szolgál a féltékenységet átélő egyén számára, ha a helyzetet fenyegetőnek ítéli. Magyar, olasz és finn egyetemista lányokat vizsgáltak (78 magyar, 106 finn, 76 olasz lányt) Hupka & Buunk (1987) Irigység és féltékenység kérdőívével, valamint Hazan és Shaver (1987) Felnőtt Kötődési Stílusok leírásával. Az eredmények nem vittek sokkal közelebb a féltékenység kulturális meghatározottságának megértéséhez, viszont a vizsgálat elég egyértelműen bizonyítani látszott, hogy a kötődési stílusok és a féltékenység között magyarok és finnek esetében nincs összefüggés. Az olasz nők esetében azonban beigazolódott a szerzők előzetes hipotézise, mert a biztonságosan kötődő nők kevésbé voltak féltékenyek, mint a szorongóan-bizonytalanul kötődők. Az elvégzett faktoranalízis alapján két csoportba sorolódtak azok a helyzetek, amelyek egyértelműen szexuális féltékenységet váltanak ki, és nyilvánvaló megcsalásról tanúskodnak (szexuális viszony folytatása és a csókolózás), és azok, amelyek szabadon értelmezhetőek és mérlegelhetőek az egyén számára (tánc, flört, ölelés, szexuális fantázia). A finn és a magyar nők a partner tényleges szexuális viszonyára és a szexuális fantáziáira reagáltak a legnagyobb féltékenységgel, a magyar nők ezen kívül még erős féltékenységgel reagáltak a flörtre és a csókolózásra is. Az olasz nők esetében a rangsor meglepően alakult: leginkább a flört keltett bennük féltékenységet, majd a szexuális fantáziák és csak a harmadik és negyedik helyre szorult a szexuális viszony és a csókolózás. Mindhárom csoportban az váltott ki a legkevésbé féltékenységet, ha a partner mással táncol, vagy valaki mást megölel. A kutatóknak nem sikerült elkülöníteni, hogy a meglepő eredmények műtermékek-e (olaszok másképp értették a kérdőívet stb.) vagy valóban a szexuális féltékenység sajátos, kulturálisan eltérő felfogásáról van szó. Nem végeztek konstruktum ekvivalencia és item ekvivalencia vizsgálatot.

Szabó Pál és William Frey (1991, 1996) a sírás mint emocionális reakció előfordulási gyakoriságát és a sírással kapcsolatos attitűdöket kutatták magyar-amerikai összehasonlításban. A vizsgálatban 331 amerikai és 220 magyar felnőtt vett részt. A résztvevőknek kérdőíveket kellett kitölteniük a síráshoz fűződő attitűdjükről, mentális állapotukról, egyéb egészségi állapotukról, gyógyszereszedésükől, valamint ki kellett tölteniük a Zung-féle Depresszió Skálát. Ezenkívül, 35 napon át úgynevezett „sírási naplót” kellett írniuk arról, hogy mikor, milyen hosszan, milyen szituációban sírnak és milyen gondolataik és érzelmeik vannak eközben. Azt az eredményt kapták, hogy míg a nők mindkét mintában 3-4-szer annyit sírtak, mint a férfiak, a magyar nők kevesebbet sírtak, mint az amerikaiak, míg ilyen különbség a férfiak esetében nem volt. A magyar férfiak csoportján belül azonban volt egy alcsoport, a teológiai hallgatók, akik

szignifikánsan többet sírtak, mint más magyar férfi válaszadók. A magyar nők között is volt egy többet síró alcsoport. Azok a nők, akik fogamzásgátló tablettát szedtek, gyakrabban sírtak. Annak ellenére, hogy az elvégzett vizsgálat alapján a magyar válaszadók a sírás tekintetében alacsonyabb emocionális expresszivitást mutattak, a szerzők végül is arra a következtetésre jutottak, hogy ez nem tekinthető tartósan jellemző kulturális különbségnek, mert a magyar szépirodalom- és sajtó- dokumentumok arra utalnak, hogy a magyarokra erősen jellemző az érzelemkifejezés nyíltsága.

David Matsumoto amerikai kutató 32 országban kutatta az érzelemkifejezési normák univerzalitását, illetve kulturális meghatározottságát. Ebben a vizsgálatban magyar részről Fülöp Márta vett részt (Matsumoto és mtsai, 2008). Összesen 5361 személy töltötte ki az Érzelemkifejezési Szabályok Értékelése kérdőívet. A résztvevők egyetemisták voltak. A kérdőív 21 hipotetikus interakciós partnerrel (például családtaggal, munkahelyi főnökkel stb.) kapcsolatban kérdez rá hivatalos és magánjellegű szituációkban arra, hogy az adott személynek érzelemkinyilvánítás (boldogság, harag, félelem stb.) szempontjából hogyan kellene viselkednie. Az általános érzelemkifejezés tekintetében a 32 ország közül a magyarok átlaga a magasabbak közé tartozott, vagyis nyíltabban fejezzük ki az érzelmeinket, mint a legtöbb országban. Velünk azonos értékeket mutattak az indiaiak és a brazilok. Ugyanakkor némiképp megerősítve Szabó Pál eredményeit, az angolszász országok közül az USA, Kanada és Új-Zéland is magasabb érzelemkifejezési értékekkel rendelkezett. A kutatók az érzelemkifejezési normákat összevetették az individualizmus és kollektívizmus szintjével (Hofstede 2001-es adatait használva), és azt találták, hogy az individualizmus pozitívan korrelált a nagyobb mértékű érzelemkifejezést engedélyező normákkal, vagyis az individualista kultúrákból származó egyének között jóval többen voltak azok, akik mind a pozitív mind a negatív érzelmek tekintetében több érzelemkifejezést engedélyeznek a saját csoporton belül.

A vizsgálat egy másik elemzése (Matsumoto és mtsai, 2009) a résztvevő országokat aszerint jellemezte, hogy mennyire tesznek tipikusan különbséget különböző szituációk között az érzelemkifejezésben (például nyilvános vagy magán helyzet), illetve azonos helyzetekben mennyire változatosak az érzelmeik. Ezek alapján bevezették a Kontextus Differenciáció Indexét (KDI). Az individualista kultúrákban általában az az elvárás, hogy az egyének stabil vonásaiknak megfelelően relatíve konzisztensen viselkedjenek a különböző helyzetekben és az érzelmi reakcióik is ennek megfelelőek legyenek, vagyis alacsony legyen a Kontextus Differenciáció értéke. A kollektivistákultúrákban erősen szétválasztódik a saját és a külső csoport, az egyének viselkedése és érzelmi reakciói erősen különbözhetnek kontextusok szerint, vagyis az ő esetükben a KDI magas lesz. Az eredmények szerint a magyar válaszadók a 32 ország közül középtájon, egy kicsit inkább az átlag alatti csoportba tartoztak, vagyis az érzelmi reakciók inkább kevesebb variabilitást mutatnak a különböző szituációk között (hasonlóak például nyilvános vagy magánhelyzetben, illetve egyenrangú vagy hierarchikus kapcsolatokban). A magyarok értékei azonosak voltak például Kanadáéval, az USA-éval, Izraelével vagy Lengyelországéval. Az alacsonyabb KDI együttjárt az intellektuális és érzelmi autonómiával és a várakozásnak megfelelően az individualizmussal is.

Nucz Eszter (2012) a szégyen fogalmát vizsgálta kognitív nyelvtudományi aspektusból az amerikai angol és a japán nyelvben. Érvelése szerint az érzelem kifejezéseknak mindig van testesültsége (testi vonatkozása), amely megteremti azok univerzális vonatkozásait. Ugyanakkor minden érzelemkifejezésnek vannak kontextuális, vagyis kulturális vonatkozásai is. A szégyenre vonatkozó kifejezések hasonlóságai különböző nyelvekben

az érzelmeket kísérő testi tapasztalatok hasonlóságaiból fakadnak. A kutatás arra irányult, hogy az amerikai angol és a japán nyelvben fellelhető összes szégyennel kapcsolatos kifejezést kategorizálta, majd ezeknek a kategóriáknak az előfordulási gyakoriságát hasonlította össze. A szégyen testi megnyilvánulásaira utaló kifejezések mindkét nyelvben gyakoriak voltak (elfordulás, lesütött szemek, lefelé irányuló fej, vörös arc) ugyanakkor a szégyen funkciójával kapcsolatosan például karakterisztikus különbségeket talált. Az amerikai angolban a szégyen inkább betegség, a japán nyelvben a szégyen inkább tanító (amiből tanulni lehet, amely a fejlődést is szolgálhatja). A szégyen a japán nyelvben inkább kötődik az arcvesztéshez, mint az amerikai angolban, és a testben inkább a has-hoz kötődik, ott tárolódik. A szövegtárak vizsgálata alapján a szerző azt a következtetést vonta le, hogy az individualista amerikai modell a szégyent mint fizikai entitást, a japán modell a szégyent inkább mint társadalmi entitást jeleníti meg, és ez a szégyen eltérő prototipikus kognitív modelljét eredményezi az individualista amerikai és kollektivistá japán társadalmakban.

2.6.6.3. Személyiségkutatás

Szirmák Zsófia és Boele De Raad (1994) nem végeztek hagyományos értelemben vett kulturális összehasonlítást, de munkájuk lehetővé tette, hogy összehasonlítsák a magyar személyiségtaxonómiát, vagyis a magyar nyelv személyleíró szókincsét a Big Five által univerzálisként leírt személyiségdimenziókkal. Goldberg (1981) lexikai hipotéziséből indultak ki, mely szerint *„azok az egyének közötti megkülönböztetések, amelyek a mindennapos személyközi kommunikációban a legnagyobb fontossággal bírnak, beágyazódnak a nyelvbe. Minél fontosabb egy ilyen személyek közötti megkülönböztetés, annál valószínűbb, hogy az emberek felismerik, meg akarják nevezni, és nyelvi kifejezést alkotnak leírására”* (141-142 oldal). Vizsgálatuk első részében megkeresték a magyar nyelvben a személyleírásra vonatkozó mellékneveket, főneveket és igéket. A személyleírók csoportjába a stabil vonások (például nyitott, barátságos) mellett az átmeneti belső állapotot (például feldobott, levert), aktivitást, szociális szerepet (például becsülendő) és fizikai jelleget (például alacsony) tükröző szavak is bekerültek. A kapott eredmény 624 szóból álló végleges szókészlet volt, amely olyan mellékneveket tartalmazott, amelyek ismertek, a hétköznapi nyelvben személyiségleírásra használatosak, és jelentésük személyiségvonás-tartalmú.

A második vizsgálatban 400 budapesti egyetemi hallgató vett részt. Feladatuk az volt, hogy egy négyfokozatú skálán bejelöljék, hogy az egyes személyiségvonások mennyiben vonatkoznak rájuk. A sajátértékek alapján egy négyfaktoros struktúra bontakozott ki, amely teljes mértékben megfelelt a Big Five első négy faktorának, vagyis az extraverciónak (életteli, ismerkedős illetve zárkózott, hallgatag), a kellemességnek (emberséges, jószívű illetve öntelt, zsarnok) a lelkiismeretességnek (megfontolt, precíz illetve rendszertelen, hanyag), valamint az érzelmi stabilitásnak (nyugodt, higgadt illetve szorongó, sebezhető). Ugyanakkor az angol, holland és német vizsgálatok alapján leírt ötödik faktort nem találták meg. Ha mégis a hagyományos ötfaktoros megoldást alkalmazták, akkor egy érdekes és a Big Five nomenklatúra szerint nem értelmezhető ötödik faktort kaptak. Ezt integritásnak vagy megbízhatóságnak nevezték. Többek között a következő tulajdonságok tartoztak bele: igazmondó, igazságos, szavatartó, tisztességes, titoktartó, humánus, diszkrét stb. A szerzők ugyan ezt nem értelmezték, de úgy tűnik, hogy az ötödik faktor főképpen a moralitásra utaló tulajdonságokat tartalmazta.

Goncalves, Ferreira és magyar munkatársaik Káplár Mátyás és Gyöngyösiné Kiss Enikő (Goncalves és mtsai, 2010) a Szondi-teszt eredményeit hasonlították össze egy vegyes felnőtt magyar (126) és vegyes felnőtt portugál mintán (175). A vizsgálat egyik célja az volt, hogy feltárják, vajon a Szondi Lipót által közölt magyar eredmények stabil kulturális vonásokból származnak, vagy az akkori történelmi-társadalmi körülmények által meghatározottak voltak. A másik cél a magyar és portugál populáció jellegzetességeinek az összehasonlítása volt. A portugál és magyar Szondi-profil nagyon sok tekintetben megegyezett, de mégis voltak karakterisztikus különbségek. A magyarok globális profilja arra utal, hogy passzívabbak és idealisztikusabbak. A portugálok viszont aktívabbnak és agresszívebbnek bizonyultak, akiknek nagyobb igényük van egy participációs kapcsolatra, és ugyanakkor félnek a tárgy-kötődéseik, kapcsolataik elvesztésétől. Meglepő módon a portugál profil jobban hasonlított a Szondi által kapott régi magyar átlagprofilra, mint a 21. században nyert magyar profil. A vizsgálat egy meglepő eredménye volt, hogy a most kapott magyar eredmények jobban emlékeztettek észak-olaszok profiljára is, mint a Szondi által közel egy évszázaddal korábban kapott magyar profilra.

A kolumbiai származású Cronio Perez (2004) az optimizmust és pesszimizmust vizsgálta kultúraközi összehasonlításban. Abból indult ki, hogy Magyarországot gyakran emlegetik pesszimistaként, míg a dél-amerikai országokat inkább a túlzott optimizmussal jellemzik. Az étellel való elégedettség és boldogság összesített indexe szerint is Kolumbia 82 ország között a nyolcadik volt a rangsorban, míg Magyarország a 61. (Inglehardt, 2004). A kolumbiai és magyar egyetemistákat összehasonlító vizsgálat egyrészt azt kívánta kideríteni, hogy valóban különbözik-e egymástól az optimizmus-pesszimizmus tekintetében a két eltérő kulturális (például az individualizmus – kollektívizmus terén) és gazdasági háttérű ország, másrészt arra is választ kívánt adni, hogy mennyiben tekinthető az optimizmus-pesszimizmus kulturális tendenciának. A vizsgálatban 75 magyar egyetemista, valamint 80 kolumbiai egyetemista vett részt. A minta közel felét mindkét országban műszaki, míg másik felét bölcsész hallgatók alkották. A kérdőíves vizsgálat számos részből állt: a munka perspektíváit és szakmai azonosulást vizsgáló teszt, a Life Orientation Test (az optimizmus-pesszimizmus mérésére), a Rotter-féle külső-belső kontroll teszt, valamint egy Cronio Perez által kialakított skála a KROKO (Kell a Remény az Optimizmus Kialakulásához Országszerte), amely több alskálából állt (megküzdési skála, önértékelés skála, közvetlen optimizmus skála). A vizsgálat igazolta az előzetes elvárásokat, a kolumbiai egyetemisták optimistábbnak, belső kontrollusabbnak bizonyultak és magasabb önértékelésről adtak bizonyosságot, mint magyar társaik. A kolumbiaiak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a közösségnek is, és úgy érezték, hogy választott szakmájuk jobban segíti őket az önmegvalósításban.

2.6.6. Fejlődésléktani vizsgálatok

2.6.6.4.1. A nemi identitás fejlődése és a nemi szocializáció

A fejlődésléktan területén a rendszerváltás előtt egyáltalán nem születtek nemzetközi összehasonlító vizsgálatok. Gervai Judit angol-magyar vizsgálatorozatának adatgyűjtési munkái már 1988-ban elkezdődtek, amikor vendégkutatóként hosszabb időt töltött Cambridge-ben. Kutatásai abban az időszakban zajlottak, amikor Magyarországon a rendszerváltás megtörtént.

Patricia Turner, Gervai Judit és Robert Hinde (1993, 1994) 97 angol és 64 magyar, négy és négy és fél éves óvodás gyerekekkel végzett vizsgálatsorozatukban abból a feltevésből indultak ki, hogy a viselkedésben fellelhető nemi különbségek pán-kulturálisak, bár mértékük és mintázatuk jelentősen különbözhet kultúránként. Úgy vélték, a kultúrák közti összehasonlítás különösen alkalmas lehet arra, hogy feltárja a nemi differenciáció folyamatának jellegzetességeit. Az angol és magyar kultúra összehasonlítását azzal indokolták, hogy jobb, ha egymástól fejlettségben, ökológiai mutatókban nem nagyon eltérő kultúrákat hasonlítanak össze, mert így az összehasonlítás jobban rá tud fókuszálni a normák és értékek szerepére.

A gyerekeket megfigyelték, és viselkedésüket kategorizálták aszerint, hogy az mennyire volt tipikus a gyerek nemére nézve (az adott tevékenység, a játéktárgy stb.). Ezek után a gyerekekkel egyéni interjúkat készítettek. Az interjú kitért a gyerekek játékpreferenciájára, a nemi szerepekhez tartozó tevékenységek és tárgyak tulajdonítására. A megfigyelések alapján mindkét csoportban a fiúk sztereotípebben választottak játékot és nemi szerepeket, mint a lányok. Viszont a budapesti óvodás gyerekek „fiúsabban” viselkedtek, mint a cambridge-i óvodások (például kergetőzés vagy autóval való játék), és az agresszió szintje is magasabb volt, különösen a lányok viselkedésében. Ez utóbbit a szerzők kevésbé tulajdonították kultúrák közötti különbségnek, sokkal inkább szituatív tényezőket tettek felelőssé: a magyar óvodában a nagyobb csoportlétszámot és a játékra rendelkezésre álló kisebb területet. Ugyanakkor a szülőkkel készített interjúk alapján megállapítható volt, hogy a magyar szülők a nemi szerepekkel kapcsolatban hagyományosabb nézeteket vallottak (munka- és házastársi viszonyban is), és a gyerekekkel kapcsolatos elvárásaikat is jobban befolyásolta a gyermek neme.

Gervai Judit, Turner és Hinde (1993, 1994) következő kérdése ezért az óvónőkre és a szülőkre vonatkozott, hogy ők eltérőnek látják-e a kislányokat a kisfiúktól, és a budapesti gyerekeket valóban „fiúsabbnak” látják-e. A vizsgálat az anyával készített interjúval kezdődött, majd a két szülő egymástól függetlenül jellemezte gyermekét cédulák osztályozásával, majd egy demográfiai kérdőív kitöltésére került sor. Ezt követően történt a gyerekek szabad játékának és ezen belül a társas interakcióknak a megfigyelése az óvodában, valamint az óvónővel készített interjú. A fiúk és lányok közötti különbségek minden összehasonlításban kisebbnek bizonyultak a cambridge-i szülőknél, mint a budapesti szülőknél és ez összhangban volt azzal a korábbi eredménnyel, hogy a magyar szülők a nemek közötti különbségekről hagyományosabb nézeteket vallottak. A budapesti szülők a gyerekeiket kooperatívabbnak és kevésbé szétszórtnak tartották, mint a cambridge-i szülők az övéiket. Ugyanakkor a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők mindkét helyszínen kevésbé „fiúsnak” tartották a gyerekeiket, és az iskolázottabb anyák mind Budapesten, mind Cambridge-ben kevésbé agresszívnek látták a gyerekeiket. Bár a budapesti kislányok viselkedésükben épp olyan agresszívek voltak, mint a budapesti kisfiúk, a szülők és az óvónők mégis kevésbé látták agresszívnek őket, mint a fiúkat, vagyis a hagyományos nemiszerep-különbségekre vonatkozó sztereotip elvárások torzíthatták a percepciójukat.

Gervai, Turner, és Hinde (1995) ezek után azt követték végig, hogy milyen mértékben áll kapcsolatban a szülők másik nemmel szembeni attitűdjének „hagyományos” volta a gyerek viselkedésének percepciójával, és azzal, hogy mennyire vonják be a gyereket a sztereotip nemiszerep-elvárásoknak megfelelő házimunkákba. A vizsgálatnak ebben a fázisában a házi-munkákkal kapcsolatos nemiszerep-viselkedésre vonatkozó skálát, a

férfi-női kapcsolatokra vonatkozó attitűdöket mérő kérdőívet, a gyermeknevelésre vonatkozó nézeteket mérő kérdőívet, a szülők maszkulinitását és femininitását mérő kérdőívet és a szülők társas helyzetekre vonatkozó önértékelését vizsgáló kérdőívet alkalmaztak. Az angol és magyar szülők életkörülményeiben volt egy jelentős különbség. A magyar anyák több mint fele teljes munkaidőben dolgozó nő volt, az angol anyák esetében ez mindössze a tizedükre volt igaz. Ennek megfelelően a magyar apák mind a nőies, mind a férfias házimunkákban, mind a gyerekek körüli teendőkben nagyobb részt vállaltak, mint az angol apák, az angol anyák viszont mindezekből nagyobb részt vállaltak, mint a magyar anyák. Amikor azonban a teljes munkaidőben dolgozó anyákat hasonlították össze, akkor az angol anyák több férfias és kevesebb nőies házimunkát végeztek, mint a magyarok, vagyis házimunkavégzésük kevésbé volt sztereotip. A férfi-női kapcsolatok esetében a magyar szülők, különösen az apák, hagyományosabb nézeteket vallottak, mint az angol szülők, és a gyerekeikkel kapcsolatos elvárásaikban is több volt a gyerek nemével kapcsolatos torzítás. A maszkulinitás-femininitás tekintetében nem volt különbség az angol és magyar szülők között, az apák mindkét országban maszkulinabbnak vallották magukat, mint az anyák, viszont a teljes foglalkoztatásban dolgozó angol anyák maszkulinabbak voltak, mint a magyar anyák.

Végül Turner és Gervai (1995) összevetették egymással a szülőkre és a gyerekekre vonatkozó adatokat, és azt kívánták megállapítani, hogy azok milyen összefüggésben állnak egymással, például előrejelzi-e a szülő maszkulinitása és femininitása azt, hogy a gyerek mennyire viselkedik tipikusan fiúsan vagy lányosan. Az angol és magyar szülő-gyerek egymásrahatásnak a nagyon komplex vizsgálata csak igen minimális kultúrák közötti különbséget tárt fel, az összefüggések mintázata nagyon sok hasonlóságot mutatott, megerősítve azt a feltevést, hogy a nemi szerep szocializációjában számos pánszociális vonás van jelen.

A Finn és a Magyar Tudományos Akadémia keretében zajló, két évente rendezett finn-magyar konferenciák során kialakult együttműködés volt az alapja Gervai Judit, Németh Rita és Soili Keskinen (1997) a nemi identitás és nemi konstancia kialakulásának lehetséges kulturális vonatkozásait feltárni kívánó vizsgálatának. Ennek során 44 magyar és 44 finn 3 és 4 év közötti óvodást vizsgáltak. A szerzők abból indultak ki, hogy a finn származású finn gyerekek esetében korábbi lehetőséget ad arra, hogy a nemi különbségekről tanuljanak, és a genitálékat összefüggésbe tudják hozni az adott személy nemével. Ezért feltételezték, hogy a finn gyerekek számára a nemi szervek kiugróbb szerepet fognak játszani a nem megállapításában, és a nemi konstancia hamarabb és stabilabban alakul ki náluk. Az eljárás során kétféle eszközt használtak: papírbabákat, amelyek vagy fiúnak, vagy lánynak voltak öltöztetve és meztelen műanyag csecsemő babákat, amelyeken a nemi szervek jól láthatóak voltak. A gyerekekkel egyéni interjút készítettek, amelynek során a nemi konstancia meglétét és stabilitását vizsgálták. A vizsgálat eredményei szerint – a várttal szemben – a finn gyerekek nem használták a genitálékat gyakrabban a baba nemének megállapításánál, mint a magyarok, és nem volt különbség a nemi konstancia szintjében sem, vagyis nem sikerült bizonyítani, hogy egy nemi információkban ingergazdagabb környezetben a gyerekek nemi konstanciája gyorsabban alakul ki.

2.6.6.4.2. A megosztó viselkedés gyermekkorban

A Kelet-Ázsia iránti érdeklődés a fejlődéslélektan területén mindössze egy kutatást eredményezett az elmúlt húsz év alatt. Sándor Mónika, Fülöp Márta, Berkics Mihály és Xie Xiaofei (2007) kínai és magyar óvodásokat hasonlítottak össze. A vizsgálat kiinduló

kérdése az volt, hogy vajon ebben az életkorban van-e különbség a megosztó viselkedésben az alapvetően kollektivisták kultúrában növekvő kínai és az erősen individualista társadalomban növekvő magyar óvodások között. Ilyen típusú kulturális összehasonlító kísérleti vizsgálatok leginkább a hetvenes években voltak gyakoriak a nemzetközi szakirodalomban, Magyarországon viszont ez volt az első ilyen összehasonlítás. A résztvevők 86 magyar és 53 kínai 5-7 éves kor közötti óvodások voltak. A kísérleti eljárás a Kagan és Madsen (1972) úgynevezett Társas Érték Feladata alapján a Pekingi Egyetemen megtervezett eljárás volt, melynek lényege, hogy a gyerekeknek két egymás mellé helyezett fekete és fehér kövekből vegyesen álló közhalmazból kellett választania önmaga és egy képzeletbeli barát vagy egy idegen gyerek számára. Választhattak, hogy vagy egyenlően osztják el a jutalmakat az elképzelt másik gyerekkel, vagy azt a közhalmazt választják, ahol az általuk gyűjtött kövből van több, vagy egy olyan közhalmazt, amely nekik nem kínál többet, de a másik gyerekeknek kevesebbet juttat. A kínai óvodások gyakrabban választottak egyenlő elosztást, mint a magyarok, és ritkábban választották azt az elosztást, ahol saját jutalmuk nem lett több, de a másik gyerekeknek kevesebb jutott, vagyis általánosságban megosztóbbak voltak, mint a magyar gyerekek. A szerzők az eredményeket a kínai társadalom nagyobb kollektívizmussal magyarázták, amelyben a kínai óvodások annak ellenére voltak megosztóbbak a magyaroknál, hogy egykeként, ún. „kis császárokként” (Shen és Yuan, 1999) nevelkedtek.

2.6.6.4.3. A szülői magatartás

Ugyancsak a Finn és a Magyar Akadémia támogatásával létrejött konferenciák tették lehetővé Fülöp Márta és Pirkko Niemele együttműködését (Fülöp, 1997; Niemele, 1997). Az anyák közötti versengés jellegzetességeit kívánták feltárni egy kultúraközi kutatásban. Olyan finn és magyar anyákat hasonlítottak össze, akiknek 18 éves gyerekük volt. Arra voltak kíváncsiak, hogy az anyák között van-e abban különbség, hogy mennyire versengenek az anyaságban, a gyerekeik fejlődésében és teljesítményében. A vizsgálatban 18 finn és 19 magyar anya vett részt. A vizsgálat két részből állt. Elsőként az anyák egy kérdőívet töltöttek ki, amelyen meg kellett jelölniük, szerintük a nők általában mely területen versengenek és milyen mértékben. Ezen kívül meg kellett ítélniük különböző életterületeken az önértékelésüket. Majd a Niemele által kidolgozott, az anyaság idealizációjának mértékét mérő skálát kellett kitölteniük. A kérdőívek kitöltését egy interjú követte, amely részletesen kitért azokra az életterületekre, amelyek az önértékelés és versengés forrásai a meginterjúvált nők számára. A nők mindkét országban egyetértettek abban, hogy leginkább a külsejükben versengenek, és legkevésbé abban, hogy miként gondoskodnak idős szüleikről. Mind a magyar, mind a finn anyákra jellemző volt az „én nem versengek, de más anyák igen” típusú tagadás. Mindkét csoportban úgy vélték, hogy az anyák leginkább a gyerekük sikerében versengenek. A magyar anyák inkább akartak tökéletes anyák lenni, mint a finnek, és úgy ítélték meg, hogy férjüktől kevesebb támogatást kaptak, mint a finn anyák.

Az interjúk elemzése alapján a magyar anyák sokkal teljesítményorientáltabbnak bizonyultak, mint a finn anyák, és nagyobb nyomást éltek át azzal kapcsolatban, hogy a gyermeküket is magasan teljesítővé tegyék. Az anyák gyermekeikkel kapcsolatos versengésének különböző mintázatait lehetett ekülöníteni: az anyát aki maga versengő és anyaként is verseng (több magyar anya került ebbe a kategóriába, mint finn); az anyát, aki nem tartja magát versengőnek, de a gyermekén keresztül verseng (közel azonos számú

magyar és finn anya tartozott ide); az anyát aki nem tartja magát versengőnek és anyaként sem verseng (több finn anya tartozott ide); és az ún. differenciált személyiséget, aki azt hangsúlyozza, hogy autonóm és nem hasonlítható senkihez sem emberként, sem anyaként (ebbe a kategóriába csak finn anyák tartoztak). A magyar anyák többször utaltak az anyák közötti irigységre, mint a finn anyák, ezzel szemben a finn anyák gyakrabban említették a dicsekvést mint az anyai versengés megnyilvánulását. A szerzők a magyar anyák versengőbb voltát részben a magyar és a finn iskolarendszer közötti különbséggel magyarázták. A magyar iskolarendszer sokkal versengésorientáltabb, és a vizsgálatban részt vevő magas iskolai végzettségű anyák nagyobb nyomást élnek át azzal kapcsolatban, hogy gyerekeiket sikeressé tegyék.

Sallay Hedvig Claudia Dalberttel (Sallay és Dalbert, 2002) a szülői szocializáció jellegzetességeit összehasonlító vizsgálatot végzett. Kutatásukat azzal indokolták, hogy kevés a családi szocializációra vonatkozó Európán belüli összehasonlító vizsgálat. A magyar vizsgálatban 141, a német vizsgálatban 251 egyetemi hallgató nő vett részt. Mindkét mintán belül a résztvevőket két életkori csoportba osztották: a 27 éven aluliak és a 27 éven felüliekre. A résztvevőknek 14 éves korukra visszaemlékezve retrospektíve kellett értékelniük a szülők nevelési módszerét a Családi Szocializáció Kérdőív segítségével (Dalbert és Goch, 1997). Azt várták, hogy a nevelési gyakorlat, a szülői attitűdök és célok nagyon hasonlóak lesznek a két csoportban, valamint azt, hogy a magyar szülők szabály- és konformitásorientáltabbak lesznek, mint a németek. Nagyon sok tekintetben valóban hasonlóságot találtak a német és magyar anyák között, de, úgy tűnik, a konformitás mint nevelési cél mást jelentett a két kultúrában. A magyar szülők kevésbé tekintették az autonómiát fontos célnak, mint a németek, a konformitás fontosabb volt nekik, mint a német szülőknek, és az apai nevelési gyakorlatot manipulatívabbnak tartották, mint a németek.

Az ezredforduló után Sallay érdeklődése részben Kelet-Ázsia, Japán felé fordult. Krotos Hajnalkával (Sallay, Krotos, 2004) az igazságos világba vetett hitet kutatták japán és magyar összehasonlításban. Arra voltak kíváncsiak, hogy a családi szocializációnak milyen kultúraspecifikus jellegzetességei vannak, és ezek mennyiben tükröződnek abban, hogy valaki igazságosnak észleli-e a családi légkört, illetve általában és személyesen hisz-e az igazságos világban. A vizsgálat részben megismételte a német-magyar összehasonlító vizsgálatot, de ezúttal egy kelet-ázsiai ország adataival vetették össze a magyar adatokat. A tanulmány részletesen ismereteti a japán kultúrának azokat a vonásait, amelyek az igazságos világba vetett hit alakulását befolyásolhatják, elsősorban a családi szocializáció, az anya-gyerek és apa-gyerek kapcsolat jellegzetességeit. A vizsgálatban 260 magyar és 242 japán egyetemista vett részt. A kutatók kérdőíveket alkalmaztak, amelyek az igazságos világba vetett hitet (általános, személyes, családi) mérték, a szülői nevelés mérésére a Családi Szocializáció (Sallay és Dalbert, 2002) kérdőívet használták. A vizsgálati személyeknek vissza kellett emlékezniük 12-14 éves korukra, és nyilatkozniuk kellett szüleik nevelési gyakorlatáról. Az eredmények a családi szocializáció eltérő mintázatait tárták fel a magyar és a japán közegben. A japán szülők esetében jellegzetes viszonyulásnak bizonyult a gyerek autonómiájának és konformitásának az együttes támogatása. Elkülönülő mintázat volt a konfliktusos szocializáció is, amelyben az anya inkonzisztens és manipulatív. A japán szocializáció harmadik mintázata az apa manipulatív, inkonzisztens ugyanakkor következetességgel társuló büntető magatartására utalt.

A magyar szülők esetében négy különböző mintázat volt azonosítható. A konfliktus-orientált, manipulatív, inkonzisztens és következetlen szülői nevelés; a büntető, de következetes apai nevelési stílus; a szabályorientált családi légkör, amelyet kizárólag az anyához kötöttek, és a negyedik az apa autonómiát támogató magatartása. A magyar válaszadók nagyobb fokú szabályorientált és konfliktusos családi légkőről számoltak be, mint a japánok, és a szülőket manipulatívabbnak és inkonzisztensebbnek tarották, mint japán kortársaik a saját szüleiket. A válaszok alapján a magyar apák jobban hangsúlyozták az autonómiát mint nevelési célt, mint a japán apák.

Az igazságos világba vetett hit tekintetében nem volt jelentős eltérés a japán és magyar fiatalok között. Csak az általános igazságos világba vetett hitben volt különbség. A magyar fiatalok inkább hittek általános szinten az igazságos világban. Az igazságosnak tartott gyermekkori családi légkör mindkét csoportban hozzájárult ahhoz, hogy a fiatal igazságos világba vetett hite erősebb legyen. A magyaroknál minél manipulatívabb volt az anya, annál kevésbé tartották a családi légkört igazságosnak. A japánoknál viszont a manipulatív attitűd ellentétesen hatott, minél manipulatívabb volt a légkör, annál igazságosabbnak érezték. A szerzők ezt úgy magyarázták, hogy a magyarok és japánok mást értek „manipulatív” magatartás alatt. Ebben az esetben sem történt meg a konstruktum és item ekvivalencia vizsgálata így nem tudjuk az eredmények mennyire megbízhatóak.

Sallay Hedvig sajnos nem tudta elmélyíteni az igazságos világba vetett hittel kapcsolatos kultúraközi vizsgálatait 2007-ben bekövetkezett korai halála miatt.

2.6.6.5. A nemi sztereotípiák vizsgálata

Nguyen Luu Lan Anh (1991) a nemi sztereotípiákat vietnámi és magyar serdülők között vizsgálta. Ez a vizsgálat volt az első délkelet-ázsiai-magyar pszichológiai összehasonlító vizsgálat az országban. A kutatásban 17-20 éves magyar gimnazista fiatalok, Vietnamban élő gimnazisták és Magyarországon tanuló vietnámi egyetemista fiatalok vettek részt (összesen 107 magyar és 75 vietnámi válaszadó, akik közül 42 Budapesten tanuló vietnámi fiatal volt). Kétféle módszert alkalmazott. Először nyílt kérdésekkel vizsgálta azt, hogy milyen kifejezéseket használnak a magyar és a vietnámi fiatalok a férfiak és a nők jellemzésére, majd ezeket a kifejezéseket használta a nemi sztereotípiák további feltárásában. A vizsgálat egyik érdekes eredménye az volt, hogy a vietnámiak kevésbé „hagyományosan” válaszoltak, mint a magyarok. A férfiak és a nők jellemzése között a magyar mintában volt nagyobb különbség és a magyar gimnazisták inkább tulajdonítottak – a hagyományos nemiszerep-sztereotípiáknak megfelelően – a férfiaknak instrumentális és kemény tulajdonságokat, a nőknek pedig expresszív tulajdonságokat. A vietnámi gimnazisták kevesebb sztereotípiával válaszoltak, a férfias tulajdonságok mentén több nőt, és kevesebb férfit említettek. A nők a vietnámi válaszadók szerint ugyanolyan teherbírók, mint a férfiak. Az ideális férfi-ideális nő megítélése esetén viszont a vietnámiak hagyományosabb válaszokat adtak, mint a magyarok, szerintük az ideális férfi legyen kemény, az ideális nő pedig gyöngéd és nem túl határozott. A férfiakat a valóságban ugyanolyan háziasnak látták, mint a nőket, ugyanakkor az ideális férfit kevésbé írták le háziasnak, mint a magyarok, vagyis a két megítélési szint, a reális és az ideális elvált egymástól. Nguyen Luu ezt az eredményt a Vietnámmra jellemző kettős hatással magyarázta: egyrészt a tradicionális vietnámi társadalommal, amelyben a nők erősen kötődnek a családhoz, és amelyben a nők alárendeltsége elfogadott, ugyanakkor a

vietnámi háború során, a nehéz életkörülmények miatt a nők a realitásban kénytelenek voltak akár a férfiak helyett is dolgozni vagy harcolni, vagyis férfias szerepeket elvállalni és ellátni.

Egy következő vizsgálatban a nők és férfiak iránti attitűdöket hasonlította össze Nguyen Luu Lan Anh, Kovács Mónika és Irene Frieze (2003). A magyar-amerikai összehasonlító vizsgálat specifikusan az értékek és a nők és férfiak iránti ambivalens attitűdök összefüggéseinek összehasonlítását célozta meg. Az Amerikai Egyesült Államokban sok vizsgálat született az úgynevezett ambivalens szexizmussal kapcsolatban (Glick és Fiske, 2001), Magyarországon viszont ez volt az első vizsgálat. A vizsgálatban 486 magyar és 199 amerikai egyetemista vett részt. Az alkalmazott kérdőívek az Ambivalens Szexizmus Kérdőív (Glick és Fiske, 1996), és a Férfiakkal Szembeni Ambivalencia Kérdőív (1999), valamint a Nőkkel Szembeni Attitűd Skála (Spence és Helmreich, 1972) és a Schwartz Személyes Profil kérdőív (Schwartz, 1997) voltak. Az eredmények számos hasonlóságot mutattak a magyar és az amerikai attitűdök között. Mindkét mintában a férfiak iránti jóindulat inkább jellemezte a férfiakat, mint a nőket, a férfiak iránti ellenséges szexizmus pedig a nők körében volt inkább jellemző. Az ellenséges szexizmus és a nők szerepének tradicionális felfogása mindkét mintában a férfiakat jellemezte inkább. Az egyetlen komolyabb különbség a jóindulatú szexizmusban volt. Míg az amerikai nők ezt sokkal kevésbé fogadják el, mint az amerikai férfiak, addig a magyar nők épp annyira elfogadóak vele szemben, mint a magyar férfiak, vagyis a magyar válaszadók csak az ellenséges szexizmust tekintik szexizmusnak, a jóindulatú szexizmust nem. A szerzők erőteljesen hangsúlyozták, hogy a bár a jóindulatú és az ellenséges szexizmus minden eddig vizsgált kultúrában megtalálható volt, mégis nagyon fontos feltárni azt is, hogy ezeknek milyen jelentéstartalmuk van az adott kultúrában. A szerzők kiemelték, hogy a rendszerváltás utáni Magyarországon a női szerep megítélése két irányban változott: egyrészt felértékelődtek a hagyományos női szerepek, másrészt nagyobb hangsúlyt kapott a nők egyenjogúbb megítélése. Ezt a kettősséget tükrözte, hogy az ellenséges szexizmusra érzékenyek voltak a magyar nők, ugyanakkor a jóindulatú szexizmust – szemben az amerikai nőkkel – nem tekintették előítéletnek.

Fülöp Márta (2009d) a *Culture and Gender* című Lengyelországban megjelent kötetbe írt *A maszkulinitás dekonstrukciója* című előszavában elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a maszkulinitás fogalma is kulturális konstrukció, amelyre különösen jó példa az, hogy Japánnal kapcsolatban él a meggyőződés, hogy az egy tradicionálisan maszkulin társadalom, miközben a japán férfiak egyre femininebbek és a férfiasság fogalma sokkal nyitottabbá vált.

Robin Goodwin és mtsai (2012) arra keresték választ, hogy vajon az, hogy valaki mennyire értékeli magát potenciálisan vonzó partnernek, miként függ össze az önértékelésével és ezt mennyiben befolyásolja a kulturális háttér. A vizsgálatot nyolc különböző kulturális csoportban, egy európai és egy ázsiai angolban (pakisztáni és bangladesi bevándorlók), egy kínaiban, egy ghanaiban, egy portugálban, egy spanyolban, egy lengyelben és végül egy magyarban végezték el. A magyar vizsgálatot Fülöp Márta végezte. A résztvevő egyetemisták minden országban két kérdőívet töltöttek ki, az egyik a Rosenberg-féle Önértékelési kérdőív, a másik a potenciális vonzó partnerségre vonatkozó tulajdonságlista megítélése volt. Az eredmények szerint bizonyos vonások pán-kulturálisnak bizonyultak. Így például az, hogy a nők minden kultúrában a romantikus és gondoskodó nőt tartották nagyobb vonzerővel rendelkezőnek. Az individualista kultúrákban nagyobbra értékelték a szenvedély, a szerelem szerepét a párkapcsolatokban,

míg a kollektivista kultúrákban inkább a személyes érettség és a magabiztosság bizonyult ilyennek. A férfiak önértékelése minden kulturális csoportban magasabb volt. Az önértékelés mindkét nem esetén az egyenlőségelvűbb társadalmakban magasabb volt, mint az erősen hierarchikus társadalmakban.

2.6.6.6. Pedagógiai pszichológiai kutatások

Kozéki Béla 1993-ban bekövetkezett halála után mintegy másfél évtizedig nem folytatódott az általa megkezdett, az iskolai motiváció kulturális eltéréseire vonatkozó vizsgálatok. Ugyanakkor a tanulási motiváció elsősorban kelet-ázsiai és délkelet-ázsiai jellegzetességeinek az első összefoglalóját magyar nyelven Gordon Győri János adta közre *Az oktatás világa Kelet- és Délkelet-Ázsiában* (Gordon Győri, 2006) című könyvében, majd a tanulási motiváció kelet-ázsiai és euro-amerikai kulturális különbségeiről a *Lélek a kultúrák között* kötetben ír (Gordon Győri, 2009). Bemutatja a tanulási motiváció, a tanuláshoz kötődő társas értékek, a siker és kudarc attribúció kultúrafüggőségét. Az amerikai diákok elsősorban a képességeknek, a kelet-ázsiai diákok elsősorban az erőfeszítésnek tulajdonítják a sikerüket is meg a kudarcukat is. Az amerikai diákok esetében a teljesítmény sokkal szorosabb kapcsolatban áll az önértékeléssel, mint a kelet-ázsiai diákok esetében. A kelet-ázsiai diákok esetében jó teljesítménynek nem feltétele a pozitív énkép, hanem éppen ellenkezőleg, minél kevésbé értékeli magát valaki egy adott területen, annál inkább motivált a jobb teljesítményre. Éppen ezért a tanári és szülői dicséret is másképpen hat. Az észak-amerikai gyerekek esetében mind a szülők, mind a tanárok nagy hangsúlyt fektetnek az énkép pozitívitásának a megerősítésére, és az énfelnagyítás erősítésére. Ezzel szemben az énfelfőződésre és nem az énfelnagyításra motivált kelet-ázsiaiakat a bírálat további erőfeszítésre ösztönzi, a dicséret viszont nem nagyon hat rájuk. A tanulmány tárgyalja az első fejezetben már érintett intrinzik és extrinzik motiváció kérdését. A nagy volumenű nemzetközi összehasonlító vizsgálatok (IEA) stabilan a kelet-ázsiai diákok kiemelkedő teljesítményét mutatják, miközben a motiváció-mérések szerint a kelet-ázsiai diákok esetében nagyon erős az extrinzik motiváció is, a két motiváció esetükben nehezen elkülöníthető. Ez súlyosan megkérdőjelezte azt a nyugati „dogmát”, miszerint a magas teljesítmény legfőbb záloga az intrinzik motiváció. (Erről bővebben lásd az 1. fejezetet és az 10. fejezetet). Gordon Győri János összefoglalója a tanulási motiváció kulturális különbségeiről az első olyan munka, amely azon hazai pedagógusok számára is fontos ismereteket közvetít, akik a mai magyar iskolában kínai, vietnámi és más ázsiai országból származó gyerekeket tanítanak.

A tanuláshoz fűződő viszony kulturális különbségeit tárta fel Sebestyén Nóra (2009, Sebestyén és Gordon Győri, 2009) kínai és magyar szakközépiskolások matematika iránti attitűdjének vizsgálata során. A nemzetközi összehasonlító vizsgálatok ezen a téren inkább amerikai diákokat hasonlítanak össze a matematikai olimpián nagyon jól szereplő szingapúri, hongkongi, koreai, vagy japán diákokkal. Európai és kínai (Kínai Népköztársaság) diákok összehasonlítása igen ritka. A vizsgálatban 128 pekingi és 106 budapesti diák vett részt. Az alkalmazott matematika iránti attitűdöt mérő kérdőívet Schoenfeld (1989) fejlesztette ki, és többek között méri a siker és kudarc attribúcióját, a motivációt, a személyes teljesítmény fontosságát stb. Bár mindkét csoport nagyobb szerepet tulajdonított a teljesítményben az erőfeszítésnek, mint a külső tényezőknek, a kínai diákok erősebben hangsúlyozták a magyaroknál a kemény munka szerepét, a magyar diákok viszont a szerencsének tulajdonítottak nagyobb szerepet. A magyar diákok inkább gondolták azt, hogy ha valaki érti a matematikát, akkor gyorsan jut megoldásra,

míg a kínai diákok inkább gondolták azt, hogy alapos gondolkodás vezet a probléma megoldásához. A kínai diákok matematikafelfogása dinamikusnak bizonyult, vagyis a matematikát egy folyamatosan fejlődő tudományágnak tekintik, amelynek a fejlődéséhez maguk is hozzájárulhatnak, a magyar diákok ezzel szemben a matematikát inkább már bizonyított tételek gyűjteményének tekintik, amely kész tudásanyag és csak meg kell tanulni. A kínai diákok a különböző megoldási utakat felkínáló tanárokat szeretik inkább, a magyarok azt, aki megmutatja, hogy hogyan válaszoljanak meg egy kérdést, amiből később dolgozatot írnak. A kínai diákokat inkább a matematika tantárgyban való jó teljesítés és más intrinzik célok motiválják, a magyar diákokat mind extrinzik, mind intrinzik célok, de közülük leginkább az, hogy a továbbtanuláshoz szükség van a matematikára. A kínai diákok és szüleik fontosabbnak tartják a matematikatanulást, mint a magyar diákok és szüleik. A diák és szülei érdeklődése között erős pozitív korreláció volt a kínai csoportban, míg a magyar diákok esetében az apával egyáltalán nem is volt. A kínai diákok között az alacsonyabb matematikai képesség járt együtt erősebb erőfeszítéssel, a magyaroknál a magas. Összefoglalóan: mind a kínai diákoknak, mind a kínai szülőknek a matematikatanulás iránti attitűdje pozitívabb volt, és a matematikát a kínai diákok fontosabbnak és érdekesebbnek látták, mint a magyar diákok. A gyenge képességű kínai diákok nem kevesebb, hanem több erőfeszítésről számoltak be, ezzel megerősítve azokat az eredményeket, amelyeket Gordon Győri János (2009) a motiváció kulturális különbségeiről szóló cikkében ismertetett.

Sebestyén Nóra (2011) a magyar, az amerikai és a kínai tanulási koncepciót hasonlította össze. Az amerikai és a kínai eredményeket Li (2003) munkáiból nyerte, és ezekhez hasonlította részben magyar tanárok, részben egyetemisták tanulásról alkotott felfogását. A vizsgálat egyik eredménye az volt, hogy a magyar tanulásfelfogás erősen pragmatikus és eredményorientált: a bizonyítvány, az érettségi, a diploma, a nyelvvizsga állnak a középpontjában, az amerikai tanulásfelfogás erősen a kognitív folyamatokra, a tudás megszerzésére, a tanulási stratégiákra helyezi a hangsúlyt, a kínai felfogás pedig a tanulást az egész emberre vonatkozó, nemcsak az iskolához kötődő és élethossziglan tartó folyamatként értelmezi.

Katona Nóra (2003) a temperamentum preferenciákat vizsgálta hat országban (Magyarország, Costa Rica, Vietnám, Kína, Ausztrália és USA) összesen 2483, 9-15 év közötti diákkal. A vizsgálatban a Tanulói Stílusok Kérdőívet használta (SSQ, Oakland, Glutting és Horton, 1996). Feltevése az volt, hogy a gazdaságilag gyengébb országokban (Costa Rica, Vietnám) a tanulókat inkább fogja a praktikus stílus (a valódi, kézzelfogható világ iránti érdeklődés) jellemezni, mint a gazdaságilag fejlettebb országok tanulóit (USA, Ausztrália). Az eredmények alapján a kínai tanulók tartották a legtöbbször a praktikus stílust. Az ausztrál és a vietnami csoportra a leginkább az imaginatív stílus volt jellemző. A magyarok, amerikaiak és vietnamiak preferenciája folyamatosan változott az életkorral, vagyis ezekben a csoportokban nem lehetett a különböző életkori csoporthoz tartozó diákokat egy meghatározott stílus preferenciájával jellemezni. A várttól eltérő eredményeket Katona Nóra az iskolarendszer jellegzetességeivel magyarázta. Véleménye szerint mire Vietnámban és Costa Ricában gimnáziumba kerülnek a gyerekek, a leggyengébb diákok már kiestek, és a munkaerőpiacon vannak. Valószínű, hogy ezeknek a már lemorzsolódott gyerekeknek a legnagyobb a praktikus gyakorlat iránti szükséglete. Hasonlóságokat is találtak a hat ország között: a lányok minden országban az érzelmes stílust, a fiúk a gondolkodó stílust részesítették előnyben. Az életkorral minden országban csökkent a praktikus stílusú érdeklődés, és a rugalmas stílus részesült előnyben. Az

életkor növekedésével a tanulók minden országban (kivéve Kína) valóságorientáltabbak, egyben innovatívabbak és individuálisabbak, vagyis imaginatívabbak lettek.

Az információs és kommunikációs technológián keresztül történő ismételt kortársbántalmazás (cyberbullying) problémaköre egyre nagyobb méreteket ölt világszerte. Fülöp Márta és Sebestyén Nóra egy 27 európai országra kiterjedő nemzetközi összehasonlító kutatásban vettek részt, amelyben minden országban áttekintették a biztonságos internethasználattal foglalkozó nemzeti programokat és akcióterveket, különös tekintettel a tanároknak, a szülőknek és a fiataloknak szóló preventív akciótervekre. A kutatás egyik lényeges eredménye volt, hogy a különböző programok legkevésbé a tanárokat célozzák meg minden országban, és maguknak az iskoláknak gyakran nincsen világos és jól strukturált, a kortársbántalmazást és a cyberbullyingot megelőző és kezelő, minden szereplő számára (diák, szülő, tanár) ismert és ismertetett szabályrendszere. A cyberbullying megelőzésével kapcsolatos magyar programok a weben található és más egyéb formában tipikusan nem hozzáférhetőek (Alemeida és mtsai, 2012; Fülöp és mtsai, 2012).

Itt lehet megemlíteni Fülöp Márta és Ferenc Marton (2003) a tudással kapcsolatos episztemológiai nézetekre vonatkozó vizsgálatát, amelyet részletesebben az 1. fejezetben ismertettünk, valamint Fülöp Márta, Sándor Mónika, Alistair Ross, Merryn Hutchings, Barbara Read, Sarah Smart, Marjanca Pergar Kuscer és Cveta Razdevsek Pucko magyar-angol-szlovén összehasonlító kutatását a versengés és együttműködés iskolai jelenlétével kapcsolatban (Fülöp és mtsai, 2007). A kutatás részletesebb ismertetését lásd a 3. fejezetben.

2.6.6.7. Egészségmagatartás és egészségpszichológia

Brassai László, Pikó Bettina, Keresztes Noémi, és Jennifer Unger (2006b, 2007) az egészséggel kapcsolatos magatartás kulturális összetevőit kívánták feltárni magyarországi magyar, erdélyi magyar és amerikai egyetemistákat összehasonlító vizsgálatukban. Abból indultak ki, hogy az egészséggel kapcsolatos magatartásban szignifikáns különbségek mutatkoznak a különböző nemzetiségűek között, vagyis a kulturális háttér, az egészséggel kapcsolatos kultúra-specifikus normák jelentős kockázati és védő hatást is jelenthetnek az egészség-magatartás terén. A vizsgálatban 160 magyarországi, 124 erdélyi magyar, és 142 amerikai egyetemista vett részt. Az egészség-magatartás mellett vizsgálták a probléma-viselkedést valamint a preventív egészség-magatartást. Az egészség-magatartás feltárása keretében a dohányzást, az alkoholfogyasztást, a marihuana- ecstasy/speed-használatot vizsgálták, problémaviselkedésként a párkapcsolati agressziót, illetve az elszennvedett szexuális abúzust, preventív egészség-magatartásként pedig a sportolást vizsgálták. A kulturális értékek mérésére a Jennifer Unger és mtsai (2002) által kifejlesztett kulturális értékskálát használták.

A különböző vizsgált területek eltérő eredményeket mutattak és együttesen egy meglehetősen komplex képet rajzoltak ki. Az egészségmagatartás esetében a dohányzás tekintetében a magyarországi magyar egyetemisták átlaga volt a legmagasabb, az amerikaiaké pedig a legalacsonyabb. A legkevesebb szeszesített és a legkevesebb drogot viszont az erdélyi fiatalok fogyasztottak. Ezzel szemben a probléma-viselkedés, a párkapcsolati agresszió és a szexuális erőszak az ő esetükben volt a leggyakoribb. A preventív magatartás esetében a sport leginkább az amerikai fiatalok életében volt jelen.

A vizsgálat nem igazolta a kutatóknak azt a feltevését, hogy az egészség-magatartás összefüggést mutat a kulturális értékekkel. Egyedül az amerikai mintában volt erre példa. A gyermeki kötelességet fontosabbnak tartó amerikai fiatalok többet sportoltak és inkább elutasították a dohányzást és a drogfogyasztást. A kutatók azonban nem vizsgálták, hogy az amerikai kérdőív itemei mennyire illeszkednek a magyar kultúrához, és hogy a válaszadók hasonlóan értelmezik-e őket a három eltérő kulturális csoportban.

Oláh Attila, Nagy Henriett és G. Tóth Kinga (Oláh és mtsai, 2010; Oláh, 2012) kutatása azt kívánta feltárni, hogy milyen összefüggés állapítható meg egy adott kultúrában a születéskor várható élettartam (amely az adott kultúrában élők egészség állapotának releváns indikátora) és az adott országban élők pszichológiai immunitásának szintje között. A vizsgálat elvárása az volt, hogy a pszichológiai immunitásban alkotóelemként megjelenő egészségtudatosság, pozitív életszemlélet és kitartó életigenlés (akár mint egy önmagát beteljesítő jóslat) pozitívan korrelál a prognosztizálható várható élettartammal. Megvizsgálták az adott országban az egy főre jutó GDP és a pszichológiai immunitás kapcsolatát is, feltételezve hogy az egy főre jutó GDP pozitívan korrelál az adott ország lakosai körében regisztrált pszichológiai immunitás szintjével.

17 országból összesen 5015 személy vett részt a vizsgálatokban (12 európai országból: Oroszországból, Ukrajnából, Svédországból, Norvégiából, Hollandiából, Írországból, Németországból, Ausztriából, Magyarországról, Romániából, Ciprusról, Görögországból; két ázsiai országból: Indiából és Kínából; egy közel-keleti országból: Izraelből; egy arab országból: Jemenből és egy afrikai országból: Mauritiusból).

A pszichológiai immunitás szintjének megállapítására a Pszichológiai Immunkompetencia Kérdőívet (PIK) használták (Oláh, 2005). A GDP és a születéskor várható élettartam megállapítására a Word Factbook 2008-ban közzétett adatait használták. Eredményeik alapján a Globális Pszichológiai Immunitás és a születéskor várható élettartam mind férfiak, mind nők esetében magas korrelációt mutatott, szignifikánsan magasabbat, mint a GDP-vel való, amúgy ugyancsak magas korreláció. A kutatók célja nem az volt, hogy ezeket az összefüggéseket az egyes országok szintjén összehasonlítsák és esetleges kulturális különbségekre világítsanak rá, hanem lényegében véletlenszerű kiválasztással a pszichológiai immunitás várható élettartammal kapcsolatos, univerzális, kultúráktól független szoros összefüggését kívánták demonstrálni.

2.6.6.8. Bevándorlók és akkulturáció

A rendszerváltás után, sok más európai országhoz hasonlóan Magyarország is bevándorlási célpont lett. Igaz, a bevándorlók száma Európa számos más országához képest igen alacsonynak mondható, mégis azonosíthatóak a nagyobb bevándorló csoportok: a környező országokból érkező magyar ajkúakon kívül megjelentek a kínaiak, a vietnámiak, arabok stb. A kínai bevándorlók helyzetét és társas támogatottságát kívánta feltárni az a négy európai országra kiterjedő kutatási program, amelyet Robin Goodwin angol kutató vezetett és a Brit Akadémia támogatott. A kínai bevándorlók jelen vannak Európa valamennyi országában. Magyarországon ők a legnagyobb bevándorló csoport. A kutatás négy országban zajlott: Angliában, Spanyolországban, Németországban és Magyarországon. A magyar rész vizsgálatvezetői Nguyen Luu Lan Anh és Fülöp Márta voltak (Fülöp és mtsai, 2007; Nguyen Luu és mtsai, 2009). A kutatás többek között azt kívánta feltárni, hogy a kínai bevándorló családok integrálódása a társadalomba és társas

támogatottságuk inkább annak az országnak a bevándorlókhoz fűződő viszonyát tükrözi, amelyben élnek, vagy a kínai bevándorlók helyzete inkább hasonlít minden országban, vagyis a kínaiak minden országban hasonló módon helyezkednek el a többségi társadalomban, és hasonló reakciókat váltanak ki. A kérdőíves kutatásban a négy országban összesen 218 kínai édesanya vett részt. Az anyák egy kínai nyelvű kérdőívet kaptak, amelyet természetesen az anyanyelvükön tölthettek ki. A kérdőív a demográfiai adatokon és a nyelvhasználatra vonatkozó információkon túl a szociális hálóra, az iskolával és tanulással kapcsolatos szülői értékekre, a társas támogatottság különböző formáira (érzelmi, praktikus, információs, iskolával kapcsolatos), a gyerek szociális hálójára, a gyerek iskolai helyzetére, és az anya pszichológiai jóllétére kérdezett rá. A Magyarországon élő kínai anyák a helyi nyelvismeret alacsonyabb fokát, ugyanakkor a transznacionális, vagyis a Kínával való kapcsolattartás nagyobb intenzitását mutatták, mint a többi országban. A család mellett az iskola bizonyult a legfontosabb támogatási forrásnak mind a négy országban. Az eredmények szerint a kínai anyák tanulással, iskoláztatással kapcsolatos értékei lényegében ugyanúgy két faktorba szerveződnek a négy különböző országban: a „jó és boldog gyerek” és a „tanulásban, majd anyagiakban sikeres gyerek” a legjellemzőbb szülői elvárás. A kínai anyák függetlenül attól, hogy melyik országban élnek, a jó iskolának tulajdonítják a legfontosabb szerepet az életbeli sikerben. A tanulás fontosságát jelzi az is, hogy minden országban a kínai anyák lényegében mindegyike úgy véli, hogy a gyereke egyetemet fog végezni. Gyermekük tanulásával és iskolai beilleszkedésével kapcsolatban azonban a Magyarországon élő kínai anyák voltak a legelégedetlenebbek. Az anyák pszichológiai jólléte is itt volt a legalacsonyabb. Az anyák gyerekük tanulásával kapcsolatos elégedettsége leginkább a tanári bánásmóddal és támogatással mutatott összefüggést, az étellel való elégedettségük pedig azzal, hogy mennyire boldogulnak a befogadó ország tagjaival, illetve mennyire elégedettek a gyerekük tanulásával. Összességében a kutatás azt mutatta, hogy a hagyományos kínai értékek, függetlenül attól, hogy mely országban élnek, erőteljesen tovább élnek a kínai bevándorló családokban.

A bevándorlók gyerekei megjelennek a befogadó országok iskoláiban. Maldonado és mtsai (2010, 2011) és Matzgetui és mtsai (2012) spanyol, magyar és angol tanárjelöltek nézeteit vizsgálták a bevándorlásról és arról, hogy milyen jogokat éreznek/éreznének jogosnak a bevándorlók számára. A kérdőívet összesen 250 spanyol, 277 magyar és 309 leendő angol tanár válaszolta meg. A magyar vizsgálatokat Fülöp Márta végezte. Szinte kivétel nélkül minden mutatóban, amely a bevándorlók jogaira vonatkozott a magyar leendő tanárok bizonyultak a legkevésbé toleránsnak. Szignifikánsan többen nem biztosítanak a bevándorlóknak azonos jogokat a munkaerőpiacon, nem nyújtanak nekik ingyenes egészségügyi ellátást, állampolgári jogokat vagy szavazati jogot.

Nguyen Luu Lananh (2012) Magyarországon élő vietnámi fiatalok és családjaik identitás- és akkulturációs stratégiáiról folytatott kutatást. A vietnámi bevándorlók a kínaiak után a második legnagyobb számú úgynevezett „látható kisebbség” Magyarországon. Ez a kutatás abban az értelemben különleges, hogy a kutató maga ehhez a közösséghez tartozik. Mind a magyar, mind a vietnámi nyelvet és kultúrát magas szinten ismeri, ezért kutatóként egy olyan kettős perspektívát tud képviselni, amely a magyar kulturális pszichológiai kutatók között egyedülálló. Vizsgálatai során olyan, magyar iskolába járó vietnámi fiatalokat keresett fel, akik 14-18 éves kor között vannak, legalább 5 éve élnek Magyarországon és mindkét szülőjük vietnámi. A vizsgálatban a gyerekek és szüleik is részt vettek. A kutató mind kvantitatív, mind kvalitatív módszereket alkalmazott. A gyerekek és szüleik kitöltötték a Multicsoporthoz tartozó etnikai identitás skálát (Phinney, 1992),

amely két alskálából állt: az etnikai identitás iránti elköteleződés, illetve az etnikai identitás explorációjának alskálája. A kérdőíves módszer mellett interjút és fókuszcsoportos módszert is alkalmaztak. Az eredmények azt mutatják, hogy a Magyarországon élő vietnámi fiataloknak leginkább vietnámi identitásuk van, és ennél jelentősen gyengébb a magyar, illetve európai identitásuk. A vietnámi identitás annak ellenére erősebb, hogy a magyar nyelvet többnyire jobban beszélik, mint a vietnámi nyelvet. Nguyen Luu Lananh részletesen elemzi, hogy a nyelvismeret és nyelvhasználat, hogyan alakítja a családon belüli kapcsolatokat. A gyerek többnyire magyarul tud jobban, a szülő vietnámiul, ezért van egy szintje és komplexitása a témának, amelyeknek a megbeszéléshez nincsen közös nyelv (erről esettanulmányában számol be Kovács Györgyi (2009) – lásd alább). A Berry-féle akkulturációs stratégiák közül a magyarországi vietnámi fiatalok és szüleik között a nyelvtudás tekintetében leginkább az integrációs stratégia volt megfigyelhető, mind a magyar, mind a vietnámi nyelv, de a szokások, kultúra ismerete is fontos a családoknak. A kutató beszámol a csoportalapú akkulturáció jelenségéről is, vagyis amikor nem az egyént, hanem a közösséget jellemzi egy akkulturációs stratégia. Ennek része a vietnámi hétvégi nyelviskolák megjelenése, amelyek többszörös célt szolgálnak: nyelvi kompetenciák fejlesztése, kultúra és identitás megőrzése, közösségépítés, családi kapcsolatok fejlesztése (szülő és gyerek azonos nyelvi kompetenciákkal rendelkezzen), a magyar kultúrával kapcsolatos ismeretek bővítése.

2.6.6.9. Az ideiglenes külföldi tartózkodás pszichológiája és a kulturális sokk

A bevándorlás mellett a migráció egy másik formája az ideiglenes külföldön tartózkodás. A globalizáció hatására megélénkült a tanulási célú mobilizáció, növekszik azoknak a diákoknak a száma, akik külföldön kezdik el vagy folytatják tanulmányaikat (Rédei, 2007). Ezért egyre több olyan kutatás születik, amelyek a külföldön tanuló diákok adaptációjával és kulturális tanulásával foglalkoznak. Fülöp Márta és Sebestyén Nóra (Fülöp és Sebestyén, 2011; 2012) Budapesten tanuló amerikai egyetemisták akkulturációs tapasztalatait és pszichológiai alkalmazkodását kutatta. A 61 kaliforniai hallgató kulturális élmény-napló keretében fogalmazta meg legjelentősebb tapasztalatait. Az élmény-naplókat a kutatók tartalomelemeztek, és a hallgatók által leírt észlelhető különbségeket a két kultúra között csoportosították. A diákok különbségekről számoltak be a mindennapi életben például tömegközlekedés, vásárlás, ételek terén; az interperszonális kapcsolatokban például a mosoly hiánya, a rasszizmus, a kisebb interperszonális tér; az oktatásban például a nem kérdezés, a frontális oktatás. A kutatók elemezték a diákoknak az interkulturális találkozás hatására átélt érzelmeit is, amelyek elsősorban negatív érzelmek voltak (frusztráció, honvágy, félelem, szorongás, harag stb.). A beszámolók rámutattak a beilleszkedést nehezítő körülményekre (például nyelvi nehézségek), valamint azokra a támogató faktorokra (például előzetes ismeretek az országról, baráti kör amerikai diákokból) és megküzdési stratégiákra is (például aktív tanulás az új kultúráról, nyelvtanulás), amelyek lehetővé tették a sikeres alkalmazkodást és hozzásegítették őket a külföldi tanulás pozitív következményeinek értékelésére.

A kultúrák találkozásának feldolgozási folyamataival, a kulturális sokkal és kulturális adaptációval foglalkozik Fülöp Márta (2010) az *Exploring Transculturalism* című kötetbe (Berg és NiEigeartaigh, 2010) írt könyvfejezete, amelyben Nacume: Szószeki, a huszadik század elején élt japán író, a modern japán regény megteremtője, angliai tanulmányútjának lélektani hatásait elemzi. Nacume Szószekit úgynevezett „kulturális mediátornak” tekinti, aki fájdalmas élményeken keresztül, eredeti kulturális identitását

megtartva tanulja meg és építi magába egy új kultúra fontos vonásait, és így válik a két kultúra közötti híddá, közvetítővé. A meiji restauráció után a legtehetségesebb japán entellektüeleket a japán kormány néhány évre külföldre küldte azért, hogy ott megismerkedjenek a legújabb művészeti és tudományos ismeretekkel. Szószekit két évre Londonba küldték. Soha korábban nem járt külföldön, a kulturális különbség, amit átélt, szinte elviselhetetlen volt: elszakadt a családjától, nagyon szokatlanok voltak neki az ételek, a korabeli Angliában egy japán számos rasszista reakciót váltott ki, nem tudta a nyelvet megfelelően stb. Fülöp Márta Szószeki naplójának és leveleinek elemzése alapján végigköveti a kulturális sokk egyes fázisait, Szószeki súlyos válságát, majd bemutatja a megküzdés módozatait, az individualista, nyugati, autonóm szelf kialakítását.

2.6.6.10. Csoport és egyén viszonya Kelet-Ázsiában

Fülöp Márta egy korábbi tanulmányában (Fülöp, 1998) foglalja össze a japánok csoporthoz és közösséghez fűződő viszonyát. Tanulmányát úgy kezdi, hogy az embert jelentő kínai karakter (hito), amelyet a japán nyelv is átvett, két összetevőből áll. A két vonal két embert szimbolizál, akik úgy támaszkodnak egymásra, hogy ha az egyik ellép, akkor a másik eldől. Vagyis a kölcsönös kapcsolatok központi jelentőségűek Japánban. (A nyugati, egyéni terápiák ezért már „settingjükben” sem megfelelőek.) A tanulmány részletesen elemzi, hogy a „csoport”-társadalom nem azt jelenti, hogy az egyén szembeállítódik a csoporttal, vagyis a csoport „erőszakot” tesz az egyénen, hanem éppen ellenkezőleg, az individuum a csoportba tartozással teljesedik ki, a csoportbeli léttel éri el a létezése csúcspontját. A japán családi és iskolai szocializáció sok tekintetben a gyereket erre a csoportbeli létre készíti fel, az ezzel kapcsolatos értékeket internalizáltatja. A szociális készségek az intelligencia-felfogás integrált részét képezik, hiába van valakinek nagyon magas IQ-ja és kiváló akadémikus teljesítménye, ha nem tud érzékenyen ráhangolódni másokra, és harmonikusan beilleszkedni a csoportba, akkor nem tartják intelligens embernek (Azuma, Kashiwagi, 1987). A tanulmány részletesen tárgyalja a japán kollektívizmus mibenlétét, vagyis mögé megy a hagyományos kérdőíves eljárásokkal feltárt kulturális dimenzió kategorizációnak is, és felhívja a figyelmet a japán közösségiség paradoxonára, a közösségi lét belső magányára.

Indries Krisztián (2009) a kelet-ázsiai, ezen belül elsősorban a japán kommunikációs jellegzetességeket veti mélyebb elemzésnek alá a *Lélek a kultúrában* című kötetbe (szerkesztette Fülöp Márta, 2009) írt fejezetében. Rávilágít a szubjektivitás (szelf-felfogás), a kapcsolati viszonyok és a kommunikáció összefüggéseire, úgynevezett émikus (indigenous) megközelítésben, vagyis a vizsgált kultúra saját referencia- és fogalomkeretében értelmezve. Ez az összefüggésrendszer olyan komplex és olyan saját belső logikával rendelkezik, amely komolyan felveti azt, hogy lehet-e a nyugati kultúrában azonosított pszichés folyamatokat értelmezni ebben a nagyon más logikára épülő kultúrkörben. Tárgyalja a „homályos kommunikáció” kapcsolati harmónia fenntartó funkcióját, illetve az ezzel összhangban lévő kevésbé analitikus kognitív stílust. A homályos kommunikáció (enríó) logikája azt kívánja, hogy a másik fél képes legyen az üzenetet ebben a kevésbé konkrét formában is dekódolni, vagyis erős beleérző képességet kíván (szassi). Ehhez kapcsolódnak olyan „indigenous” (helyi) fogalmak, mint az „amae”, amely az intim kapcsolatokon belüli szavak nélküli rátámaszkodást jelenti. A homályos kommunikáció a harmónia fenntartását szolgálja azzal is, hogy lehetővé teszi mások arcának megtartását és az arcvesztés elkerülését is. A hagyományos individualista – kollektivisták kategorizációval szemben a japánok kultúrájukat nem kollektivistának,

hanem kontextus-függőnek tekintik, vagyis a viselkedést elsősorban az aktuális kontextus és nem az egyén kontextus-független attribútumai és tulajdonságai határozzák meg. Más a magatartás a belső csoportban (uchi), mint a külső csoportban (soto), a viselkedésnek arc-örző homlokzata (tatema) van. Indries Krisztián összefoglalója rámutat arra a dialektikus konfliktusra, ami a nyugati társadalmi modellek és pszichológiai diskurzusok globális hegemóniája és az „indigenous” (helyi) modellek között feszül.

2.6.6.11. Társadalmi traumák és konfliktusok

A társadalmi traumákat nehéz összehasonlítani, hiszen azoknak a történelmi kontextusa erősen eltérő lehet. Ugyanakkor mindazon kutatók, akik például a háború pszichés hatásait igyekeznek felmérni rávilágítanak annak univerzális és nemzeti és csoportok szerint különböző voltára is. A második világháború két emblemikus társadalmi traumája a Holocaust és az atombomba-támadás Hiroshima és Nagaszaki ellen. Az első komolyabb tanulmányt a kettő pszichés hatásainak hasonlóságairól és különbségeiről Lifton (1967, 1970) amerikai pszichoanalitikus végezte el. Fülöp Márta (2003b) részben Lifton elemzésére támaszkodva, részben az azóta felgyűlt kutatási anyagokat áttekintve, összehasonlító elemzést nyújt arról, hogy a társadalmi traumafeldolgozás univerzális vonásai hogyan keverednek a traumatizált csoport kulturális vonásaival, és teszik a traumafeldolgozás folyamatát végül is kulturálisan meghatározottá. Csak egy példát említve: a túlélő kifejezést, amit a nyugati pszichológia alkalmaz például a Holocaust esetén is, a japánok egyáltalán nem használják, mert azt hangsúlyozza, hogy az illető él, és ez nem fair azokkal szemben, akik viszont meghaltak. Ezért a „hibakusha” szót használják, amelynek a jelentése leíró: „az, aki bombatámadás áldozata volt”.

Az eltérő történelemértelmezésből fakadó csoportközi konfliktusokra hívja fel Skrabski Fruzsina (2003) inkább esszéisztikus, semmint a tankönyv-kutatás és az összehasonlító pedagógia szigorú módszertani szabályait követő (Pingel, 1995; Nicholls, 2006) próbálkozása a *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* hasábjain. A magyar-román konfliktust nem politikai-történelmi keretben, hanem a kultúrák közötti kommunikáció értelmezési keretében tárgyalja. Magyar és román gimnáziumi történelemkönyveknek (három évfolyam) olyan történelmi események ábrázolását hasonlítja össze, amelyek kiemelt fontosságúak a két nép közös történelmében. Bemutatja az eltérő értelmezéseket és eltérő hangsúlyokat egy-egy történelmi esemény kapcsán, és ezeket az elfogult értelmezéseket a két nemzet tagjai közötti kultúrközi kommunikáció zavarának és a konfliktusok lehetséges forrásának tekinti, hiszen az interakcióba mindkét fél magával viszi saját ismert és rejtett történelmét. A kultúrák közötti konfliktus feoldására tett javaslatok azonban kevésbé kulturálisak, a korábbi érvelésből kilépve azok forrásának a hatalmi versengést nevezi meg, a versengést a hagyományos felfogásnak megfelelően ellentétbe állítja az együttműködéssel: „a versenyszellemet a vitatkozás jellemzi elsősorban, az együttműködést az odafigyelés. Az ellenség felé úgy kell közeledni, mintha barát volna.” (p.16.) Ez a vizsgálat jó példa arra, amikor valaki vonzódik és érdekesnek találja a kulturális pszichológiai ismereteket, de azokat lényegében amatőr módon alkalmazza, és e téren csakúgy, mint a versengés-együttműködés kérdésében laikus ismeretekkel rendelkezik.

2.6.6.12. *Pszichoterápiás technikák*

Fülöp Márta (1999c, 2004b) két tanulmányában is azt vizsgálta, hogy mennyire „utaztatható” az alapvetően a nyugati emberkonceptióra épülő és a lelki egészség kritériumait a szeparált, autonóm individuumban meghatározó pszichoanalízis Kelet-Ázsiába, Japánba és Kínába. Számos kulturális sajátosság nehezíti meg a nyugati pszichoterápiák és a pszichoanalízis alkalmazását. Ilyen például az „amae” jelensége, amely a korai anya-gyerek kapcsolatok mintájára kialakuló rátámaszkodó kapcsolat felnőttkorban; az Ödipusz-komplexus helyett az Ajase-komplexus, amelyben a pozitív végkifejlet az anya és fiú (nem szexuális, de kölcsönös függőségként értett) egymásra találása, vagy a nyugati és keleti fejlődésméletek különbözősége. A nyugati elméletek a szeparáció- individuáció folyamatáról beszélnek, a keleti elméletek pedig nem szólnak a szülőktől (anyától) való szeparáció szükségességéről. A nyugati terápiák célja az autonóm ember, a kelet-ázsiai emberképben alapvető a másokkal való kölcsönös függésben, interdependenciában létezés, ezért a terápia célja nem lehet az autonóm, önmagában vett szelf-re törekvés. A terápia technikája is számos kérdést vet fel. A nyugati pszichoterápiák alapvetően verbálisak, és azt kívánják meg a pácienseiktől, hogy szavakban fejezzék ki érzéseiket. Ez komoly nehézséget jelent egy olyan kultúrában, amely a nem verbális jelzések empatis megértését (amae) részesíti előnyben. Fülöp Márta hangsúlyozza, hogy a terápiás céloknak és technikáknak tekintetbe kell venniük a kultúrára jellemző emberképet és kommunikációs jellegzetességeket.

Az irodalmi művek tanulmányozása betekintést enged abba, hogy az interperszonális kapcsolatokat és az érzelmi feldolgozást egy adott kultúrában elemezni lehessen. A pszichoanalitikus ember-felfogás, a pszichoanalitikus terápia és a japán kulturális jellegzetességek összeegyeztethetőségére kívánt egy más megközelítésben választ kapni Fülöp Márta (2008c), amikor Nacume: Szószeki, a 20. század elején élt japán író *Kokoró* (A szív) című regényét elemezte abból a szempontból, hogy az abban megjelenő emberi viszonyok, érzelmek és pszichés megoldások mennyire felelnek meg a nyugati pszichoanalitikus elméletnek, vagy mennyire tükröznek a nyugatitól eltérő, sajátosan japán megoldásokat. A regény két jó barát szerelmi versengését írja le egy nőért és a kapcsolatuk és életük alakulását. A kulturális pszichológiai és pszichoanalitikus elemzés kitért arra, hogy milyen érzelmek jelentek meg az egymással versengő barátok között, mit jelentett a győztes számára a győzelem, és hogyan reagált a vesztes a vesztesre. A nyugati pszichoanalitikus érzelemértelmezésekkel való összehasonlítás feltárta, hogy a Japánban emblematikusnak tartott regényben megjelenő érzelmek, a szeretet, szerelem, féltékenység, irigység, büntudat és szégyen karakterisztikumai összhangban voltak a pszichoanalitikus értelmezésekkel, ugyanakkor az érzelmek kommunikációja, a barátok közötti versengés viselkedéses megnyilvánulásai, és a versengésben alkalmazott eszközök tükrözték a jellegzetes japán interperszonális viszonyokat és kommunikációs formákat.

Indries Krisztián (2008) ugyancsak a nyugati és a japán pszichoanalízis összeegyeztethetőségével foglalkozik tanulmányában és azzal, hogy milyen módon nyert befogadást a nyugati pszichoanalízis Japánban. Ismerteti Kazushige Shingu pszichoanalitikus a japán kultúrára specifikus mélypszichológiáját. Shingu arra tesz kísérletet, hogy bemutassa bizonyos patológiák esetében – mint az evészavar – a buddhista és sintoista mítoszok megjelenését az álmokban. Elemzi, például, hogy a gyász lélektana hogyan jelenik meg bizonyos buddhista mítoszokban, és hogyan a pszichoanalitikus gyász-felfogásban. Az elvesztett személy szimbolikus inkorporációjának, „bekebelezésének” a fantáziája mindkét kultúrában fellelhető. Azt

állítja, hogy klinikusként azoknál a japán pácienseknél, akiknek az evészavarainak az etiológiájában gyermek elvesztése szerepel (művi vagy spontán abortusz, halvaszületés stb.) a japán sintoista Izanamiról (teremtő női entitás) és Izanagiról (teremtő férfi entitás) szóló teremtménymítoszhoz hasonló mélystruktúrájú, a gyászt és veszetséget szimbolizáló álomsorozatot azonosított. Ezt Izanami-szindrómának nevezte. Ahogyan Freud Ödipusz király mítoszt használta egy meghatározott családi-érzelmi konstelláció leírására, úgy Kazushige Shingu a japán sintó mítoszokról nevezte el a páciensei körében tapasztalt klinikai jelenségeket, ezzel hangsúlyozva azt, hogy a japán kulturális közegben más „történetek” bírnak magyarázó elvvel, mint a nyugati kultúrában.

Porosz Tibor (2010) a buddhista pszichológia és a nyugati kognitív és neuropszichológia valamint a nyugati pszichoterápiák összeegyeztetéseinek a kérdését tárgyalja és összefoglalja hasonlóságait és különbségeit. A nyugati pszichoterápiában paradigmaváltásról beszél, amelynek lényege, hogy az kezdi elismerni a buddhista megközelítést, mint tudományos relevanciával bírót. A tanulmány bemutatja azt, hogy milyen episztemológiai eltérések vannak a buddhista és a nyugati ember-koncepció és szelf-felfogás között. A dichotómiákban gondolkodó (lásd 1. fejezet) tudományos világlátást konvencionális nézőpontnak tekinti. A buddhista pszichológia és nyugati pszichológia esetében is azt hangsúlyozza, hogy azok nem zárják ki egymást. Ezt a „nyugati és a keleti” kultúra közötti integrációs törekvést jelzik azok a konferenciák, amelyeket a Dalai Láma és nyugati tudósok az utóbbi években együtt rendeznek annak érdekében, hogy megtalálják a találkozási pontokat. Porosz Tibor tanulmányában felsorolja azokat a nyugati terápiás eljárásokat, amelyek a meditáción és a buddhista „éberség” fogalmon alapulnak, úgynevezett éberség alapú terápiák. Írásának egyik lényeges üzenete az, hogy korábban a nyugati pszichológia önmagát egyedüli tudományosnak tekintette és a keleti terápiás módokat ignorálta. Valójában a buddhista meditációval kapcsolatos neuropszichológiai vizsgálatok bizonyítják, hogy a meditáció, a speciális figyelemirányítás objektíven megragadható változásokat idéznek elő az agyban és a fiziológiai reakciókban. Írásában hatalmas szakirodalmat dolgoz fel, de a fenti magyar nyelvű írásokra egyáltalán nem hivatkozik, azokat nyilvánvalóan nem ismeri.

Pisztora Ferenc 1960-1970-es évekbeli munkái óta, a pszichiátria területén komolyabban csak Fekete Sándor és Osváth Péter, valamint munkacsoportjuk öngyilkossággal kapcsolatos kutatásai (lásd fent) azok, amelyek tekintetbe veszik a kulturális szempontokat a pszichiátriai megbetegedések esetében. A pszichiátria magyar tankönyve ugyan szentel egy fejezetet a transzkulturális pszichiátriának (Osváth és mtsai, 2001), a kulturális szempont mégis kevésbé ismert és kevésbé érvényesül a magyar pszichiáterek szemléletében. Szilágyi Göngyi (2009) a Magyar Pszichológiai Szemle Fülöp Márta által szerkesztett kulturális pszichológia témájú különszámában foglalta össze a kulturális pszichiátria történetét, és ezzel szándékai szerint erősíteni kívánta a magyar pszichiátriában ezt a csak igen csekély mértékben jelenlévő területet és gondolkodásmódot. Meghatározása szerint a kulturális pszichiátria az orvostudomány egy olyan új, dinamikusan fejlődő területe, amely a pszichiátriai gyakorlat és a mentális egészség kulturális aspektusaival foglalkozik. Klinikai szinten az egyik célja az, hogy megfelelő egészségügyi ellátást tudjon nyújtani – a kulturális különbségek létének elismerésével és ismeretével – különböző etnikai és kulturális háttérrel rendelkező páciensek számára (Szilágyi, 2009). Tanulmányában rendszerezi a kultúra és a pszichopatológia kapcsolatának lehetséges formáit, valamint részletesen tárgyalja a különböző kultúrákban jelenlévő gyógyítási eljárásokat is. Bemutatja azokat a pszichoterápiákat, amelyeknek létrejötte és formája egy adott kultúra terméke, illetve

azokat a nyugati pszichoterápiás módokat, amelyeket a kulturális igényeknek megfelelően módosítottak. Szilágyi Gyöngyi többször dolgozott pszichiáterként hosszabb ideig Japánban, ezért részletesen ismerteti a japán kultúrkörben legismertebb két terápiás formát a Naikan-t és a Morita-terápiát, amely mindkettő erősen épít a zen buddhizmus meditációs elveire és gyakorlatára is. Míg Fülöp Márta azt a kérdést tárgyalja, hogy mennyire alkalmazható egy a nyugati kultúrában kidolgozott terápiás eljárás Kelet-Ázsiában (Fülöp, 2004b), Szilágyi Gyöngyi azt is megvizsgálja, hogy melyben alkalmazhatóak a Japán kultúrkörben kidolgozott terápiás eljárások Nyugat-Európában és az USA-ban. Mindkét megközelítésmód felhívja a figyelmet arra, hogy mindez nem lehetetlen, de nem is egyszerűen átültethetők a terápiás koncepciók, emberképek és eljárások egyik kultúrából a másikba.

2.6.6.13. Kulturális érzékenység a pszichoterápiában

Az USA és Nyugat-Európa multikulturális társadalmaiban élő és dolgozó klinikus pszichológusok régóta találkoznak a terapeuta és a páciense közötti kulturális különbségek kérdésével. Ennek megfelelően igen kiterjedt szakirodalom áll rendelkezésükre, amely segítséget nyújt abban, hogy miként lehet ezeket a különbségeket megérteni, és kezelni. Magyarországon még csak kezdeti jelenség az, hogy magyar terapeuta idegen nyelven külföldi pácienssel kezel. Ennek a helyzetnek a megértésére és kezelésére vonatkozóan tett első, kezdeti próbálkozás Lisznai Sándor (2006) írása a felsőoktatási tanácsadás során szerzett tapasztalatairól. Az írás egymásnak némiképp ellentmondó álláspontokat tartalmaz, hiszen a szerző egyfelől példákat hoz a kulturális különbségek megjelenésére a terápiában, másrészt azt írja, hogy véleménye szerint a tanácsadó folyamatot nem „árnyékolják be a kulturális elemek” (22. oldal). Ennek ellenére két terápiás jelenséget említ, és ezekre hoz példát a tanácsadási gyakorlatból. Az első az úgynevezett „cognitive appeal” melynek során a tanácsadó személyes példát, utalást használ fel, hogy „támadja” a kliens sztereotíp, merev önfeltárását. Ez a technika közeli kapcsolatban áll a humor használatával. Mivel jellege konfrontatív ezért nagyon érzékeny eszköz és a tanácsadó folyamat kritikus része, ha a terapeuta és a kliens nem azonos kultúrából származnak. A másik jelenség az ellenállás kulturális beágyazottsága. Ez utóbbira egy pszichodráma csoporton belüli esetet hoz példaképpen. A terapeuta egy balkáni országból származó női páciensét az apai autoritással szembeni fellépésre készítette, és amikor a ciprusi és görög pszichodráma csoporttagok a balkáni család szerkezetére és kulturális eltéréseire figyelmeztették, akkor ezt úgy értelmezte, hogy a kulturális különbségeket használták a változással szembeni ellenállásra, vagyis azok jelentőségét ignorálta. Ilyen esetekben fontos, hogy egy más kultúrából származó terapeuta tudatosan mérlegelje, hogy valóban ellenállásról vagy a terapeuta kultúrájának a páciensre történő rávetítéséről, annak normatívként való kezeléséről van szó. Azt, hogy ezen a téren még nincs letisztult álláspontja a szerzőnek, az is jelzi, hogy egymásnak ellentmondó kijelentéseket tett a cikk során. Először egy normatív kijelentést, mely szerint, „a csoporttagoknak meg kell őrizniük individualitásukat és függetlenségüket – nemcsak családjuktól, közösségeiktől, de kultúrájuktól is” (30. oldal) majd zárógondolatképpen azt, hogy a terapeuta hibát követett el akkor, amikor megpróbálta a csoport tagjait meggyőzni arról, hogy a személyes történetek nem a kultúrában gyökereznek, mert a személyt a függőségeivel együtt, a kulturális elemeket integrálva kell megérteni és kezelni.

Kende Anna (2009) elsősorban a roma gyerekek iskolai esélyegyenlőségének érdekében kifejtett írásában a kulturális pszichológiai nézőpont érvényesítését sürgette a nevelési tanácsadói gyakorlatban. Azt hangsúlyozza, hogy a szakemberképzésben helyet kell kapnia a kulturális pszichológiai ismereteknek, és meg kell értetni a gyakorló tanácsadó pszichológusokkal, hogy nincs kultúrától függetleníthető emberi minőség, minden probléma kultúrába ágyazott. Az iskolaérettséget vizsgáló teszteljárások véleménye szerint nem mentesek kulturális torzításoktól, ezért nem ritkán az alacsony teljesítményt a képességeknek és nem a kulturális hátrálynak tulajdonítják. Sajnos érvelése nem elég analitikus és nem bizonyítékokon alapul, és nem tér ki arra, hogy milyen módszerekkel lehet eldönteni, melyik az a teljesítménykülönbség, amely kulturális különbségekből fakad és nem valós IQ különbséget jelöl, és melyik az, amely tényleges képességbeli különbségeket azonosít. Sajnos, az írás inkább szociálisprogram-jellegű, mintsem a kulturális pszichológia kognitív képességekre és kognitív működésre vonatkozó elmélyült ismeretében íródott volna.

Kovács Györgyi (2009) gyermek-pszichoterapeuta egy Magyarországon élő vietnámi kislánnyal folytatott terápiájáról számolt be. Ez az első olyan, szaklapban megjelent, részletesen ismertetett terápia, amely nem magyar gyermek pácienssel folyó munkát ír le. Bár a terápia sikeres volt és szakmailag sok tekintetben kifogástalanul működött, a terapeuta folyamatosan beszámol arról, hogy milyen nehéz volt számára bizonyos jelenségek esetében eldönteni, hogy azokat az egyéni személyiség problémájaként, vagy kulturális különbségként azonosítsa. Ezt az elkülönítést különösen nehézre tette az, hogy az esetismertetésből következően a terapeutának csak minimális ismeretei vannak a vietnámi kultúráról, de általános kulturális pszichológiai ismeretei is hiányoznak, így az akkulturációs folyamatok, a szelf-felfogás, a kommunikáció, az érzelem kifejezés, a családi szocializáció kulturális különbségeinek ismerete is. Nem ismeri a bevándorlók és kultúrát váltókkal kapcsolatos legnevesebb, világszerte a terapeuták által felhasznált Terror Management Theory-t (Salzman, 2001 – talán Halálfélelem Kezelése Elmélet-nek lehetne magyarra fordítani), és ezért lényegében minden jószándéka ellenére teljes mértékben „akulturális” és etnocentrikus a megközelítése. Bár a terápia sikeresen zajlott, mégis jól követhetőek az ismertetésben azok a pontok, ahol a kulturális „vakság” megakadályozza, hogy a terapeuta értse például az anya reakcióját, és ahol a kulturális értetlenség miatt megértés helyett ellenszenv keletkezik benne. Például ilyen a „minden-minden kisgyereknek fontos a szülei dicsérte” megállapítása. A kelet-délkelet ázsiai kultúrában, aki dicsér nem szeret, mert az valójában nem veszi komolyan a másikat és nem fontos neki az, hogy fejlődjön és növekedjen, amit csak a kritika és a hiányosságokra való folyamatos figyelmeztetés érhet el. A tanulás jelentőségére vonatkozó kelet-ázsiai és vietnámi nézetek is karakterisztikusan különböznek a magyarétól (Gordon Györi, 2006; 2009; Nguyen Luu, 2012). A szégyen funkciója is más az ázsiai kultúrában (lásd fent Nucz Eszter kutatása a „szégyen mint tanító” jelentéséről a japán nyelvben), így a megszégyenítésé is. A terapeuta kulturális pszichológiai ismereteinek hiánya nem teszi lehetővé, hogy az ismertetett esetben közel kerüljön a vietnámi anyához, aki meglátása szerint nem dicséri eleget gyerekeit. Ezért a terápia egyik kulcsfontosságú momentuma a vietnámi anya és a már Magyarországon növekvő és magyar baby-sitter által nevelt gyerek kulturális ütközése csak részben tud átdolgozódni. Egy ilyen terápiás leírás nem tudhatna megjelenni szaklapban olyan társadalmakban (Nyugat-Európa, USA, Kanada, Ausztrália stb), ahol a kulturális pszichológiai ismeretek mind a pedagógiában, mind a klinikai pszichológiában elengedhetetlenek. A jelen esettanulmány kulturális reflexiók és kulturális pszichológiai és kulturálisan érzékeny pszichoterápiára utaló hivatkozások

teljes hiányával való megjelentetése több évtizedes szakmai elmaradást tükröz. Érdekes, hogy közvetlenül Kende Anna – a kulturális szempontok érvényesítésére felszólító – cikke után jelent meg a *Serdülő és Gyermekpszichoterápia* című folyóiratban.

2.6.6.14. Művészetpszichológia/Képzőművészet

A képzőművészet területén az első magyar összehasonlító vizsgálatot Halász László végezte a hetvenes évek elején. Ezt a kutatási területet folytatta Farkas András majdnem harminc évvel később. Az egyik vizsgálata során Anna Maria Gianninivel (Farkas, Giannini, 2001) összesen hat nemzetet (magyar, olasz, görög, román, német és szlovák) képviselő iparművészeti főiskolás hallgatók között vizsgálták, hogy van-e különbség abban, ahogyan saját esztétikai értékrendjükről vélekednek, mennyire magabiztosak értékítéleteikben, mi az elképzelésük az adott ország átlagpolgárainak esztétikai preferenciáiról, és mit tartanak ideálisnak ebben a vonatkozásban. A vizsgálatban az egyes nemzeteket 17-23 egyetemi hallgató képviselte. Az ingerkészlet 45, 1900 és 1950 között festett egyesült államokbeli festő festményéből állt. A résztvevők egy-egy kérdőívet kaptak: egy öt-fokú skálán be kellett jelölniük mind a 45 festménnyel kapcsolatban, hogy mennyire tetszik nekik a kép (aktuális tetszés), mennyire kéne, hogy tetszen nekik a kép (ideális tetszés), mennyire tetszene egy a nemzetükhöz tartozó átlagpolgárnak az adott kép (aktuális átlagtetszés), és mennyire kellene, hogy tetszen az átlagpolgárnak (ideális átlagtetszés). Az eredmények bizonyos fokú nemzetek közötti eltérést mutattak. Esztétikai ítéletükben (aktuális és ideális tetszés különbsége) a legmagabiztosabbak a németek voltak, a legbizonytalanabbak pedig a görögök. A görögök bizonyultak a legkevésbé konformnak, a magyarok és a németek pedig a leginkább konformnak (egyéni és átlagízlés különbsége). Az arrogancia és a misszionárius attitűd (két különböző formában, de mindkettő azt fejezi ki, hogy az átlagízlés hasonuljon az övékhöz) leginkább a magyar, illetve a magyar, német és szlovák válaszadókra, a tolerancia az átlagember véleményével kapcsolatban pedig az olaszokra és a görögökre volt jellemző. A magyar és az olasz válaszadók ízlését összehasonlítva a magyar hallgatók a jól kidolgozott, súlyos társadalmi mondanivalóval bíró, bizonyos fenyegetettséget tükröző, figuratív ábrázoló festményeket részesítették előnyben, míg az olaszok a nonfiguratív, leginkább a szemnek szóló, hatásukat perceptuális szinten kifejtő képeket preferálták. A magyarok és a görögök esztétikai ítéleteik során az ábrázolhatóság és a valósághűség szűrőjét alkalmazták; ha a kép átjutott ezen a szűrőn, akkor igénybe vettek más szempontokat is az értékelésnél. A többi nemzet tagjainál ilyen elsődleges szűrő jelenlétére nem tudtak a kutatók következtetni.

Az olasz minta két részből állt: képzőművészeti és iparművészeti hallgatókból. Az ő megítéléseik erősen eltértek egymástól, amely komoly kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy a levont következtetések mennyire állják meg a helyüket kulturális különbségek tekintetében, illetve nem arra engednek-e következtetni, hogy az összehasonlító vizsgálatoknál mindig egy szűk csoportról tudunk meg valamit (itt iparművészeti egyetemistákról), akik nem képviselik társadalmuk és kulturális sajátosságait teljességét. A foglalkozási csoport és a nemzethez tartozás fő hatásait ebben a vizsgálatban nem lehetett elkülöníteni.

Farkas András (2003) egy következő tanulmányában arra kereste a választ, hogy angol és magyar szakértők mit gondolnak a saját népükhöz tartozó átlagember és a másik nép átlagemberének ízléséről, milyen sztereotípiák működnek. Az ingerkészlet

kiválasztásához 2000-ben a Nemzeti Galériában rendezett *A XX. század magyar festészete* című kiállítás anyaga szolgáltatta az alapot. 1900-tól 1999-ig minden évhez rendelték egy-egy képet és minden évet más-más festő reprezentált. Ez a száz festmény alkalmasnak látszott egy olyan változatos tematikájú ingerkészlet létrehozására, amely a művészettörténeti fejlődésnek megfelelően nagyjából egyforma arányban tartalmaz figuratív, stilizált, illetve nonfiguratív alkotásokat. A művészetekkel foglalkozó tudományok körében ugyanis általános az a nézet, hogy a festészetben – legalábbis nem szakértők esetén – a figurativitás mértéke fontos előrejelzője a tetszésnek. Az ingerkészletet Farkas András 2001-ben megítéltette szakértő iparművész hallgatókkal. Arra volt kíváncsi, hogy mennyire tartják a képeket figuratívnak, mennyire kreatívnak, és vajon van-e olyan előítéletük, hogy a nonfiguratív képek elkészítéséhez nagyobb fokú kreativitás szükséges, mint a figuratívokéhoz. Az eredmények szerint az iparművész-hallgatók a nonfiguratív műveket kreatívabbnak tartották a figuratív és a stilizált műveknél. Az angol-magyar kultúraközi összehasonlító vizsgálat keretében a fenti száz festményt angol és magyar ötödéves iparművész hallgatóknak kellett megítélniük. A kísérletben 21 magyar és 17 angol egyetemi hallgató vett részt. Életkoruk 24 és 32 év között változott. Ötfokú skálán a következő kérdésekre kellett választ adniuk: „Mennyire tetszik az éppen látható kép?”, „Mennyire tetszhet az átlag angolnak?”, „Mennyire tetszhet az átlag magyarnak?”. Ezen kívül a kutató rákérdezett arra is, hogy a válaszadó ismeri-e a képet.

Szembetűnő volt, hogy a magyar személyeknek lényegesen jobban tetszettek a magyar festmények, mint az angoloknak. Ezt azzal magyarázta, hogy a képek ismertségének jelentős hatása van a tetszésre: az ismertebb képeket a személyek általában jobban kedvelik. A magyar személyek saját átlagtetszése lényegében azonosnak bizonyult azzal, amit a magyar átlagemberről feltételeztek. Az angol átlagemberről viszont egészen más volt a magyar és az angol válaszadók véleménye. A magyar szakértők szerint az angol átlagembernek sokkal jobban tetszenének a képek, mint az angol szakértők szerint. A magyarok szeme előtt – mint a skálázást követő kikérdezés mutatta – a „művelt” átlag angol képe lebegett, aki fogékony a művészetekre és méltányolja azt. Ez egyfajta pozitív előítéletes gondolkodás, amit megcáfolni látszott a valóság, vagy egy másik előítélet: ugyanis az angolok az angol átlagember véleményét illetően lesújtóan alacsony tetszésátlagot feltételeztek.

Ez a vizsgálat is megerősítette, hogy a magyar egyetemisták előnyben részesítik a figuratív ábrázolást. A magyar szakértőknek egyértelműen a figuratív képek tetszettek legjobban, az angol szakértőknek viszont hasonló mértékben tetszettek a figuratív és a nonfiguratív képek. Legerősebb figurativitás-preferenciát a magyar átlagember esetében feltételeztek a magyar szakértők, ezt követte a magyar átlagember figurativitás-preferenciája az angolok szerint, majd az angol átlagemberé szintén az angolok szerint.

2.6.6.15. Környezetpszichológia

Az egyetlen munka, amely ezen a téren hazai szerző tollából született Dósa Zsuzsanna és Düll Andrea (2006) összehasonlító elemzése a távol-keleti (japán és kínai), valamint a nyugati (francia, angol) kultúrában kialakult kertművészetre vonatkozott. Abból a definícióból indultak ki, hogy a kultúra a környezet ember alkotta része, így a tárgyakban és a fizikai környezetben is megjelenik, mint például a kertekben. Az emberek kertjeiket felhasználják, saját maguk és kultúrájuk kifejezésére és alakítására. A japán és a kínai

kertkultúra erősen tükrözi a vallási hagyományokat: a taoizmust, a sintoizmust, a buddhizmust. Ilyenek vonások a kertekre jellemző szabálytalan alaprajz, a hierarchia mellőzése, a tájak szimbolikus ábrázolása, a „szárazkert” vagyis a kövek felhasználása például a víz vagy szigetek megjelenítésére. A japán és kínai kert kevésbé kötődik a hatalomhoz, inkább a természettel való harmóniát fejezi ki és a természetesség megőrzését tűzi ki célul.

A francia és az angol kertek kevésbé a vallási hagyományokat tükrözték, sokkal inkább a világi-történelmi viszonyokat. Csak növények alkotják, a kövek nem a kert tárgyai, mint a kelet-ázsiai kertek esetében. A francia kert erősen geometrikus, hierarchikus, szigorúan megtervezett. A cél a hatalom kiemelése, a kert a palotára irányítja a figyelmet, azt szolgálja. A francia kert szimbolikus funkciója a király abszolút monarchiájának a hirdetése. Ezt szolgálta a monumentalitás és az ámulatba ejtés. A kert díszlet és eszköz volt. Európán belül is eltérő eszméket és hagyományokat fejeztek ki a kertek, mert az angol tájkert, a franciával szemben az abszolút monarchia elleni lázadásként jött létre, a liberális eszmék, a felvilágosodás és a polgárság hirdetője volt. A túlszabályozottsággal szemben a természetességet hirdette, a hierarchikussággal szemben a mellérendelést. A tanulmány rámutat arra, hogy miként fejez ki vallási, politikai és kulturális vonatkozásokat egy ember által alkotott környezeti elem, a kert.

2.7. Elméleti kérdések

A hazai kultúraközi és kulturális pszichológiai szakirodalomban csak igen csekély számú a kifejezetten elméleti jellegű írások száma, vagy azoknak a vizsgálatoknak a száma, amelyek valamilyen, a kulturális összehasonlító pszichológiában erősen vizsgált elméleti konstrukció továbbfejlesztésére irányultak.

Billing-Kovács Márta (1999) a szociális reprezentációelméletet (Moscovici, 1984/2002) és a kulturális pszichológiát (Shweder, 1991) hasonlította össze. Írásában kiemelte, hogy mind a szociális reprezentációelmélet, mind a kulturális pszichológia a kognitív pszichológiával szemben helyezi el magát, mivel a kognitív irányzat szándéka szerint olyan működési módokat ír le, amelyek univerzálisak, és ezért nem tudja kezelni a kulturális sokféleséget. A kulturális pszichológia Shweder (1991) alapvető írása óta az egyedi kultúrákra helyezi a hangsúlyt, vagyis a relativizmusra. Mind a szociális reprezentációelmélet, mind a kulturális pszichológia lényegének tarja a kontextusba helyezést, ezért hangsúlyt helyez a történetiségre. Mindkettő a kultúra, és az abban élők egységéről kíván számot adni, mindkettő azt a folyamatot kívánja megragadni, amelyen keresztül a kultúra formálja az egyént, és a kommunikáción keresztül az egyén hat a kultúrára. Egyik lényeges különbség ugyanakkor a kettő között, hogy a kulturális pszichológia átfogja az anyagi és a nem anyagi világot is, míg a reprezentációelmélet az immateriálissal foglalkozik. A két megközelítés ötvözése nem lehetetlen a gyakorlati kutatásban. A kulturális pszichológia adhatja egy-egy jelenség tágabb összefüggésekben való kezelését. A szociális reprezentációelmélet segítségével pedig egy-egy csoport reprezentációs rendszerét ebben a tágabb összefüggésben, vagyis a kultúrába való beágyazottságban lehet vizsgálni és értelmezni.

Csukonyi Csilla, Sallay Hedvig és Münnich Ákos (1999) az individualizmus-kollektívizmus mint társas orientáció szerkezetét vizsgálták. Az individualizmus-kollektívizmust korábban már Nguyen Luu és munkatársai (1999) mérték

Magyarországon. Csukonyi és munkatársai célja az volt, hogy feltárják a konstrukció szerkezetét. A vizsgálatban 300 debreceni egyetemista vett részt, akik a Singelis-féle (Singelis és munkatársai, 1995) Individualizmus és Kollektivizmus skálát töltötték ki. A válaszok alapján a társas orientáció szempontjából öt csoportot különítettek el: a kollektivistát (magas értékek a kollektivista skálán), az individualistát (magas értékek az individualizmus skálán), a komplex csoportot (mind az individualista, mind a kollektivista skálán magas értékek), az elutasítót (kifejezetten elutasították mindkét skála kijelentéseit) és a neutrálisat (sem a kollektivista, sem az individualista értékhez nem kötődtek különösebben). Mindezek alapján, együtt haladva a nemzetközi szakirodalommal, amellet érveltek, hogy az individualizmus és kollektivizmus egydimenziós modellje nem állja meg a helyét, azok nem egymást kizáró viszonyulások, hanem egymástól független dimenziók, amelyek eltérő kombinációban a társas orientáció más és más konfigurációját adják. A különböző társas orientációkat más pszichés működésmódokkal összevetve a komplex viszonyulás járt együtt a legmagasabb életteli való elégedettséggel és a legalacsonyabb depressziószinttel. E vizsgálat eredményei alapján állították fel úgynevezett tetraéder modelljüket, az ezt mérő skálájukat, amely a kollektivizmus mellett háromféle individualizmust különített el: az egyéni (másoktól való különbözőség), a hedonista (élvezetek, öröm maximalizálása) és a versengő individualizmust (versengésre törekvés). A mérőeszköz megbízhatóságát egyetemista populáción (622 hallgató) vizsgálták. Ezek a vizsgálatok alátámasztották az individualizmus és kollektivizmus többdimenziós voltát, mivel több egyetemi kar esetében is egyszerre magas szinten voltak jelen az adott karra járó hallgatók körében a kollektivizmus és az individualizmus különböző válfajai (Csukonyi és Münnich, 2002). Egy következő vizsgálatban az új individualizmus-kollektivizmus konstrukciónak a kábítószer használatával való összefüggését vizsgálták. 980 egyetemista és 721 középiskolás körében végezték a vizsgálatot. Az eredmények összhangban voltak a korábbiakkal. Azok a fiatalok, akik a kollektivizmus és az egyéni individualizmus tekintetében egyaránt magas értékeket értek el, kevésbé voltak a kábítószerhasználat veszélyének kitéve. Az individualizmus dekonstrukciója hasznosnak bizonyult abban az értelemben is, hogy rávilágított az egészség-magatartás és az individualizmus különböző aspektusainak az eltérő összefüggéseire is, mert a leginkább veszélyeztetett csoportnak a hedonista individualisták bizonyultak (Csukonyi, 2003; Csukonyi, Máth, Münnich, 2003, 2005).

A kultúra és a pszichés működésmódok kapcsolatának egyik, már a múlt század harmincas éveinek végétől jelenlévő alapkérdése a nyelv és a gondolkodás viszonya, amely a Sapir-Whorf hipotézis (Whorf, 1939/1956) néven vált ismertté. A hipotézis arra a kérdésre ad választ, hogy vajon a nyelvi változatosság okoz-e gondolkodásbeli eltérést, illetve a gondolkodásbeli eltérések visszavezethetők-e nyelvi eltérésekre. A nyelvi relativizmusnak vagy nyelvi determinizmusnak nevezett alaptétel szerint, igen. Ezt a tételt az elmúlt hetven évben számos vizsgálat és érvelés igyekezett alátámasztani és megcáfolni. Fekete István és Pléh Csaba (2008) ezeket az elméleti és kutatási eredményeken alapuló megfontolásokat tekintette át, a legkorszerűbb neuropszichológiai vizsgálatok következtetéseit is tárgyalva. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a nyelvi relativizmus enyhe formája – amely szerint a nyelv hat a gondolkodásra, de nem határozza meg a kognitív struktúrát – az, amely a mai kutatások tükrében megállja a helyét. A nyelv a kultúra része és a kultúra által formált kultúraközi gondolkodásbeli különbségek a kognitív erőforrások különböző mértékű használatát szabályozzák, de nem befolyásolják magát az alapvető idegrendszeri struktúrát.

Ivány Rozália Eszter, Felhősi Gabriella és Pléh Csaba (2008) a nyelvi relativizmus hipotézisét vizsgálták a téri referenciakeretek fejlődésbeli változásán keresztül. Vizsgálatukban tipikusan fejlődő és Williams-szindrómás 3-10 éves gyerekeket hasonlítottak össze. Kiinduló hipotézisük az volt, hogy ha a téri referenciakeret alapvetően nyelvfüggő, és nem más mögöttes kognitív képességek határozzák meg, akkor a nyelvileg jól fejlődő Williams-szindrómás gyerekek az egészséges kontroll csoporthoz hasonlóan fognak teljesíteni a különböző téri tájékozódást igénylő feladatokban. Az egyéni kísérleti helyzetben lefolytatott téri perspektívavizsgálatok nem bizonyították a nyelv determinisztikus szerepét, a téri referenciakeret egocentrikus vagy decentráló, allocentrikus volta inkább a kognitív fejlődéssel, mint a nyelvi készségek szintjével függött össze. A szerzők álláspontja szerint a nyelv csak a kultúra szűrőjén keresztül képes hatni a kognitív működésre.

2.8. Módszertan

A kulturális összehasonlító vizsgálatokkal kapcsolatos komolyabb módszertani elemzések elenyészőek. Bár Bereczky Pál 1966-os rövid, mindössze egy oldalnyi fejtegetése a nagy nemzetközi összehasonlító vizsgálatok kérdéseinek kultúraérzékenységről valójában módszertani kérdést vetett fel, ennek hosszú ideig egyáltalán nem volt folytatása. Magának az írásnak sem volt feltalálható visszhangja, publikáció formájában nem érkezett rá reakció. Hosszú idő után az első módszertani jellegű írás Kozéki Béla tollából származott (1981, 1985), aki az összes összehasonlító vizsgálata esetén kitért azokra a módszertani részletekre, amelyeket egy gondos kultúraközi kutató tekintetbe vesz. 1985-ben egy külön módszertani cikkben foglalta össze tapasztalatait és javaslatait arra vonatkozóan, hogy milyen módon lehet és kell külföldön, más nyelven, más kultúrákban használatos kérdőíveket használni. Az egy-egy külföldi kérdőív egyszerű lefordításával végzett vizsgálatokat erősen megkérdőjelezhetőnek tartotta. Leírta, hogy Eysenck professzor csak kétéves kemény munka, sok vita, egyeztetés, új és új visszafordítás, több ezer gyermekkel való kipróbálás után szögezte le elégedetten az egyik londoni megbeszélésük során, hogy végre készen van kérdőívének végső, szinte egyedül hiteles magyar változata.

Szinte hihetetlen tény – írta Kozéki –, hogy gyakorlott pszichológusok, kutatói státuszban lévő szakemberek a pszichológia legelemibb szabályainak felrúgásával elkövetik azt a – laikus által is azonnal belátható – hibát, hogy egy idegen kultúrában, annak gondolkodásmódja, asszociációs háttere alapján létrejött, ott gondosan bemért, arra a népességre standardizált pszichológiai mérőeszközt úgy kezelnek, mint egy fordítási gyakorlatot a nyelvórán. Az ilyen egyszerűen lefordított eszköz használata eleve képtelenség, hiszen ha az itemek átültetése tökéletes is, az itemek szerepe egészen más lehet a kérdőív egészében, hiszen az adott struktúrát egy bizonyos népesség alapján állapították meg. Kozéki felhívta a figyelmet súlyos fordítási hibákra is például az „I am fed up” magyarul „torkig vagyok, elegendem van” jelentésű angol kifejezés „Sokat ettem” fordítására. Véleménye szerint az így készített eszköz nem nagyon hozhat értelmes eredményt. Komoly problémának tekintette az országismereti hiányosságból fakadó tévedéseket is. Ilyenek a más vizsgarendszerekből, másfajta iskolarendszerekből fakadó adaptálási nehézségek is.

Kozéki pontról-pontra ismerteti, hogy miként kell egy más országban, más kultúrában, más nyelven elkészített kérdőívvel egyenértékű magyar vizsgáló eszközt kialakítani. A

Junior Eysenck Personality Questionnaire esetében például az eredeti 97 angol itemnek előkísérletek során kialakították a magyar megfelelőjét. Az előkísérlet azt jelentette, hogy a későbbi mintának megfelelő életkori és egyéb sajátosságokkal rendelkező gyermekeken az itemek nagy számát kipróbálták. Egyrészt személyes beszélgetések során azt vizsgálták, hogy nyelviileg mennyire érthetők számukra az egyes kérdések, és milyen háttér-asszociációkat keltenek. Másrészt kiválogatták azokat a tanulókat, akiket feltételeesen az egyes faktorokban magas pontszámot elérőknek tartottak, és rajtuk próbálták ki az újonnan javasolt itemeket, hogy a legmegfelelőbb változat kerüljön be a kísérleti kérdőívbe.

Entwistle és Kozéki (1995) a közös iskolai motivációs kérdőívük összeállításakor közösen dolgoztak: minden egyes itemnél, megbeszélték, hogy milyen asszociációkat kelt ez a mondat az illető nyelven, s így melyik motivációs alskálába sorolható. Ezt azért fontos megtenni, mert az egyes itemek által keltett asszociációk még akkor is, ha nem tudatosulnak, elősegítik, hogy a vizsgált személy válaszával azt vetítse ki magáról, amire a kutató kíváncsi. E háttér és asszociációs bázis nélkül az item teljesen értelmetlen lehet, és véletlenszerűen válhat ki az emberekből különböző válaszokat egy másik kultúrában. Ezért Kozéki a külföldi partnerekkel való szoros együttműködést javasolta, és azt hangsúlyozta, hogy a kulturális összehasonlítást folytató kutatók külföldi útjai fontos részei és feltételei az eredményes kutatásnak. Kozéki ezzel az írásával egy nagyon korszerű és nagyon megalapozott szakmai szemléletet képviselt a magyar pszichológiában, de mivel a kulturális összehasonlító vizsgálatok ebben az időben nem igazán érdekelték a magyar pszichológusokat és nem is igazán volt lehetőségük arra, hogy ilyen kutatásokat végezzenek, fejtegetései az érdektelenségbe veszttek.

Kozéki módszertani írása után közel 25 évnek kellett eltelnie, hogy a kérdőívek kulturális összehasonlításra való használhatóságát fejtegető módszertani elemzés megjelenjen a magyar pszichológiai szakirodalomban. Berkics Mihály (2009) korábban már ismertetett lengyel-magyar összehasonlító vizsgálatában a Dalbert (1999)-féle igazságos világba vetett hitet mérő kérdőív és Kay és Jost (2003) által leírt rendszerigazolási skálák esetében a legújabb módszertani kívánalmak szerint (Van de Vijver, Leung, 1997) ellenőrizte a tételszintű ekvivalenciát. Az ekvivalencia hiánya lehet a fordítás hibája, az adott konstruktum értelmezési különbsége, vagy az, hogy az adott tétel tartalma másképp kapcsolódik az összes többi tartalomhoz az adott kultúrában. Ha a tételszintű ekvivalencia nem teljesül, akkor a két ország válaszadói közötti különbség nem feltétlenül jelent kulturális különbséget és azt nem lehet akként interpretálni, mert az származhat a mérőeszköz működésének a torzításából is. Berkics Mihály (összhangban Vijver és Leung-gal, 1997) mindazokat a vizsgálatokat, amelyekben egy bizonyos kultúrában kidolgozott kérdőívet szimplán lefordítanak és „utaztatnak”, „boldog tudatlanságban” végrehajtott kutatásnak minősít.

Az áttekintett magyar kérdőíves összehasonlító kutatások jelentősebb részében nem teljesültek sem a Kozéki által ismertetett módszertani kívánalmak, sem a Berkics Mihály által ismertetett elővizsgálati kívánalmak.

Nagyon gyakran már a minták ekvivalenciája sem teljesült. Erre jó példa Faragó Klára és Engländer Tibor kutatása az 1980-as években, amikor is 1976-1979-es amerikai adatokat hasonlítottak össze 1983-1986-os adatokkal, vagyis majdnem tíz évvel későbbiekkel. Ezen túlmenően a minta nagysága is jelentősen eltért (179 amerikai és 30 magyar), de a minta összetétele szinte bizzar eltéréseket mutatott: mint azt korábban imertettük, 30

magyar egyetemista válaszát vetették össze 76 amerikai Női Szavazó Liga taggal (!), 15 szakértővel, 69 egyetemi hallgatóval és 47 üzletemberrel. Felmerül a kérdés, milyen tudományos érvényességgel lehet bármit is levonni a kultúrák/nemzetek közötti különbségekről ilyen mennyiségű egyéb különbség esetén. Ugyanígy München (1996) az étellel való elégedettség-vizsgálatában a negyven százalék munkanélkülit tartalmazó magyar minta adatait hasonlították össze más országok munkával rendelkező válaszadóinak adataival. Nehéz így megmondani, hogy az étellel való elégedettségben talált különbség a társadalmi helyzetnek vagy a kulturális jellemzőknek tudható be.

A legtöbb kérdőíves vizsgálatot alkalmazó magyar kutató „utaztatta” a kérdőívet, vagyis a főképpen Amerikában kidolgozott kérdőíveket fordítás és visszafordítás után vagy éppen visszafordítás nélkül felvette a megfelelő magyar mintával, majd a talált különbségeket kulturális különbségként értelmezte. Bizonyos esetekben, amikor nehezen értelmezhető eredményeket kaptak a kutatók, akkor megjegyezték, hogy talán a válaszadók az egyes országokban mást értettek egyes fogalmakon és ebből fakadtak a félreértések. Mivel számos vizsgálat csak egyszeri és véletlenszerű „kirándulás” volt a kulturális összehasonlítás területére, ezért a kutatók rendszerint nem végeztek további ellenőrző vizsgálatokat arra vonatkozóan, hogy az eredmények mennyire műtermékei a vizsgáló eszköz nem megfelelő voltának.

Néhány esetben azonban történt gondos elővizsgálat. Katona Nóra (2003) például a Tanulói Stílusok Kérdőív véglegesítése esetén számolt be a Kozéki által javasolt eljárásról. Mielőtt a kérdőívet véglegesítették volna, iskolapszichológusok részvételével úgy alakították a kérdőív megfogalmazásait, hogy minden egyes vizsgált kontextusban legyen megfelelő és hasonló jelentésük. Az elkészült kérdőívvel elővizsgálatot is végeztek, és a problematikusnak bizonyuló itemeket újrafogalmazták.

A nyolcvanas évek közepén Kozéki még azt is kiemelte, hogy nagyon fontos az összehasonlító vizsgálatokat végzők számára, hogy lehetőségük legyen hosszabb ideig az illető országban tartózkodni tanulmányút vagy munkavégzés formájában. Ez a kíváncsi mind a mai napig csak nagyon kivételes esetben teljesült a magyar kulturális összehasonlító kutatások történetében.

2.9. Összefoglalás¹⁰

Ebben a fejezetben áttekintettük az elmúlt több mint 50 évben Magyarországon lezajlott olyan kutatásokat, amelyek nemzetközi összehasonlításban készültek, amelyek kulturális összehasonlító pszichológiával foglalkoztak, valamint a kultúra és a pszichológia kapcsolatával foglalkozó elméleti és módszertani munkákat. Az évtizedenkénti összesítésből (lásd 2. táblázat) világosan látható, hogy az 1980-as években – nyilvánvalóan a politikai nyitásnak köszönhetően is – indultak meg említendő mértékben ezek a kutatások. A rendszerváltást követő évtizedben még nem következett be ugrásszerű változás, de az ezredforduló után egyértelműen igen. A magyarországi történelem sajátosságain túl, ez a 2000 után történt látványos megszorodása a több ország/kultúra részvételével zajló vizsgálatoknak megfelel a kulturális összehasonlító

¹⁰ Az összefoglaló fejezetben bemutatott táblázatokba Fülöp Márta versengésre vonatkozó kulturális összehasonlító vizsgálatait is beszámoltuk. Ezekről a vizsgálatokról részletesebben a 3. fejezetben írunk, itt annak érdekében, hogy az összesítések minden általunk feldolgozott kutatást magukba foglaljanak, számosított formában szerepeltetjük őket.

pszichológia erőteljes nemzetközi térnyerésének is. A kulturális összehasonlító pszichológia egzotikus kutatási területből bekerült a „mainstream”-be és különösen Markus és Kitayama 1991-ben megjelent összefoglalója óta a kulturális meghatározottság tekintetbe vétele egyre egyértelműbb imperatívusza a pszichológiai kutatásoknak.

2. táblázat ¹¹A kulturális összehasonlító vizsgálatok száma évtizedenként

Kulturális összehasonlító vizsgálatok száma Magyarországon, évtizedenkénti bontásban					
	1960-1970	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-napjainkig
Vizsgálatok száma összesen	3	4	26	40	98

A szakterületeket tekintve az elmúlt ötven év során a pszichológiának szinte minden lehetséges területén születtek kultúraközi és kulturális összehasonlító vizsgálatok Magyarországon (lásd 3. táblázat).

3. táblázat¹². A különböző pszichológiai tudományterületeken végzett kulturális összehasonlító vizsgálatok és tanulmányok száma

Tudományterület	Vizsgálatok száma
Szociálpszichológia	72
Pedagógiai Pszichológia	19
Pszichiátria/Pszichopatológia	16
Fejlődépszichológia	15
Irodalompszichológia	13
Személyiségpszichológia	8
Pszichoterápia	8
Gazdaságpszichológia	6
Affektív Pszichológia	5
Kognitív Pszichológia	3
Művészetpszichológia	3
Módszertan	3
Egészségpszichológia	5
Szervezetpszichológia	1
Környezetpszichológia	1
Összesen	177

Jól látható, hogy a nemzetközi trendeknek megfelelően Magyarországon is elsősorban a széles értelemben vett szociálpszichológiai témakörök azok, amelyekkel kapcsolatban a

¹¹ Az 2. táblázatban feltüntetett számok tényleges vizsgálatokat és nem publikációkat jelentenek. Egy-egy vizsgálatról több publikáció is születhetett, például angol és magyar nyelven, ettől még az egy konkrét populáción, meghatározott céllal, meghatározott módszerrel végzett vizsgálatot tekintettük a számolás egységének.

¹² Számos vizsgálat egyszerre két diszciplínába is sorolódott, így például a szociálpszichológiába és a pedagógiai pszichológiába. Ezekben az esetekben a vizsgálatot mindkét diszciplínához besoroltuk.

legtöbb vizsgálat született. A szociálpszichológia égisze alá soroltuk a versengés (összefoglalása a 3. és 4. fejezetben található), a gazdasági folyamatok, az igazságos világba vetett hit, az állampolgáriság, az igazságosság, a kockázatszelelés, az előítéletek, a nemi sztereotípiák vizsgálatán kívül az olyan témákat is mint a bevándorlók pszichológiai kérdései, az akkulturáció, vagy az individualizmus-kollektívizmus kutatása. Markáns területnek számít még a pedagógiai pszichológia, elsősorban Kozéki Béla munkássága miatt; a pszichiátria/pszichopatológia elsősorban a pécsi pszichiáter-csoportnak, vagyis Fekete Sándornak és Osváth Péternek köszönhetően; a fejlődéslélektan elsősorban Gervai Judit angol-magyar összehasonlító vizsgálataira miatt; és az irodalompszichológia annak a pszichológiatörténeti sajátosságnak köszönhetően, hogy az amerikai kutatókkal a politikai nyitás időszakában ez volt a megengedett kutatási terület. Sajnos a tanulási motivációval kapcsolatos kutatások Kozéki Béla halála után nem folytatódtak és Gervai Judit érdeklődése is csak a 1990-es években fordult az összehasonlító vizsgálatok felé majd a későbbiekben érdeklődése más irányokat vett. A nagyszámú és szisztematikus irodalompszichológiai vizsgálatok ugyancsak befejeződtek a 1980-as években, miután megszűnt az MTA és az amerikai ACLS együttműködése. A többi terület nem volt, és jelenleg sem tekinthető kiforrott érdeklődési területnek, és most még nincsenek szisztematikus kutatásokat folytató képviselői. A legstabilabb terület ezért a szociálpszichológia, amelyen belül számos alterületnek már megvannak a szakmai hagyományai és műhelyei.

Ezt tekintetbe véve csak óvatosan beszélhetünk arról, hogy a kulturális pszichológia különálló megközelítést/diszciplínát alkotna a magyar pszichológia világában. A megszületett kutatások jelentős részét nem annyira a kulturális különbségek elmélyült megértése, vagy egy meghatározott kultúráról, vagy éppen egy másik kultúra segítségével a magyar kulturális sajátosságokról való tanulás motiválta, hanem sokkal inkább egy-egy pszichológiai jelenség univerzális működésmódjának a bizonyítása, egy vagy több más kultúrában is elvégezve az adatfelvételt. Éppen ezért a vizsgálatok kérdésfeltevései csak kevésbé ágyazódnak be az összehasonlított kultúrákkal kapcsolatos ismeretekbe, és az eredmények értelmezése során is gyakran a szerzők egy-két sorral intézik el a lehetséges kulturális magyarázatokat. Nagyon gyakran a válaszadó „nemzetisége” csak egy a lehetséges független változók között, olyan, mint a nem. Ahogy Chasiotis és mtsai (2010) írják, a pszichológiai különbségekre vonatkozó eredmények az ilyen vizsgálatokban nem különösebben informatívak. A rendszerváltás után nagyon sok pszichológus kolléga kalandozott el egy-egy kutatás erejéig a kulturális különbségek feltárása felé, de mind a mai napig csak kevesek azok, akiknek a munkájában tartósan, több éven át, szisztematikusan jelen volt és van a szakmai igény a pszichológiai jelenségek kulturális meghatározottságának a jobb megértésére és feltárására. Az egyes hazai kutatókhoz köthető publikációs szám az 4. táblázatban található. A táblázatból jól látható, hogy viszonylag kis kör az, aki ebben a témakörben a hazai pszichológiai és pszichiátriai szinten számottevő és szisztematikusnak nevezhető munkát végez. A táblázatban jelentősebb számú publikációval szereplő Kozéki Béla és Engländer Tibor már meghaltak. Jól látható, hogy Fülöp Márta és két volt doktori hallgatója, Berkics Mihály és Sándor Mónika jelentenek egyfajta centrumot, és 8 publikációval szerepel jelenlegi doktori hallgatója, Sebestyén Nóra is. Nguyen Luu Lan Anh, aki az ELTE Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Központjának a vezetője, képvisel egy másik centrumot, Halász László az irodalompszichológia, Osváth Péter és Fekete Sándor pszichiáterek pedig az öngyilkosság kutatása terén végeztek több évtizeden át kiemelkedő összehasonlító kutatásokat. A témában valaha is publikáló szerzők száma azonban magas, összesen 104.

4. táblázat. A kulturális összehasonlítás témakörben publikáló magyar szerzők

Kulturális összehasonlítás témakörben publikáló magyar szerzők	
Szerző neve	Publikációinak száma
Fülöp Márta	85
Berkics Mihály	17
Kozéki Béla	16
Nguyen Luu Lan Anh	15
Halász László	15
Osváth Péter	9
Fekete Sándor	8
Sebestyén Nóra	8
Sándor Mónika	7
Englander Tibor	7
Gervai Judit	7
Oláh Attila	6
Faragó Klára	5
Sallay Hedvig	5
Szabó Pál	5
Csukonyi Csilla	4
Pléh Csaba	4
Erős Ferenc	4
Münnich Ákos	4
Pisztora Ferenc	4
Túry Ferenc	4
Brassai László	3
Farkas András	3
Keresztes Noémi	3
Kósa Éva	3
László János	3
Pikó Bettina	3
Gordon Győri János	3
Orosz Gábor	3
Düll Andrea	2
Indries Krisztián	2
Kálmánchey Márta	2
Kovács (Krizbai) Tímea	2
Tringer László	2
További 69 szerző	1
A témában publikáló összes szerző száma:	
104	

Az alkalmazott módszertan tekintetében a vizsgálatok döntő többsége kvantitív vizsgálat volt, amelyben leginkább különböző kérdőíveket, skálákat és tesztek alkalmaztak a kutatók (lásd 5. táblázat).

5. táblázat. A kulturális összehasonlító pszichológiai vizsgálatokban alkalmazott módszerek

Kvantitatív		Kvalitatív		Kevert		Elmélet	
Használt módszer	Szám	Használt módszer	Szám	Használt módszer	Szám	Cikk jellege	Szám
Kérdőív/skála/teszt	78	Tartalomelemzés/Médiaelemzés	11	Kérdőív/statisztikai elemzés	5	Tanulmány/könyv	31
Kísérlet	7	Interjú	9	AGA	4	Elméleti	3
Statisztikai adatok elemzése	4	Esettanulmány	5	Dilemma/Interjú	2	Módszertani elemzés	2
Tartalomelemzés (kvantitatív)	2	Megfigyelés	2	Interjú/Kérdőív	1		
		Fókuszcsoport	2	Felidézés/Tartalomelemzés	1		
		Tulajdonságlista	1	Kérdőív/Napló	1		
		Napló	1	Interjú/kérdőív/Megfigyelés	1		
				Megfigyelés/Interjú	1		
				Szabad asszociáció/Kérdőív/Tartalom elemzés	1		
				Szabad asszociáció/Kérdőív/Interjú	1		
				Statisztikai elemzés/Interjú	1		
				Kérdőív/Hatásvizsgálat	1		
				Kísérlet/Tartalomelemzés	1		
				Interjú/AGA	1		
				Kategorizáció/Gyakorisági elemzés	1		
				Kérdőív/Interjú/Fókuszcsoportos interjú	1		
Kvantitatív vizsgálatok száma összesen: 91		Kvalitatív vizsgálatok száma összesen: 31		Kvantitatív és kvalitatív módszert is alkalmazó vizsgálatok száma összesen: 24		Elméleti munkák száma összesen: 36	

Ahogy az a módszertani részben említettük a kérdőíveket általában egyszerűen magyarra fordították, sok esetben a visszafordítás sem történt meg, majd alkalmazták a magyar résztvevőkkel. Ha a kérdőív nem működött, vagy furcsa eredményekre jutottak, akkor azt általában nem követte utánkövetés, sőt ugyanazt a rossznak bizonyuló mérőeszközt tovább alkalmazták más vizsgálatokban is (például az EAT kérdőívet, Kovács, 2007). Jól látható az összesítésből, hogy a kísérlet, mint módszer nem igazán jellemző a kulturális összehasonlító végző magyar kutatók között, bár a nemzetközi kutatásokban kiemelt szerepe van. A nemzetközi kutatásokban nagy népszerűségnek örvendenek a sokféle adatbázisból nyert statisztikai adatokkal való összevetésben történő, 40-50-60 országra kiterjedő összehasonlító kutatások. Ilyen típusú, több mint 6-8 országra kiterjedő vizsgálatra, amelyet magyar kutató kezdeményezett és vitt véghez, valójában csak egy példa van, Oláh Attila és munkatársainak vizsgálata a pszichológiai immunitás és az étellel való elégedettség témájában (Oláh és mtsai, 2010, 2012). Arra természetesen számos példa van, hogy ilyen nagy volumenű kutatásban magyar kutató résztvevő kutatóként szerepelt (például Bond és mtsai 2004; München és mtsai 1996, Matsumoto és mtsai, 2008; 2009; Gelfand és mtsai, 2011; Owe és mtsai, 2012; Becker és mtsai, 2012 – az utóbbi három vizsgálat ismertetését lásd a 4. fejezetben).

Lényegesen kevesebb olyan kutatás zajlott, amely kizárólag kvalitatív módszertant alkalmazott. Ebben elsősorban annak lehet szerepe, hogy a kvalitatív anyaggal folytatott munka sokkal nehezebb, ha különböző nyelveken történik az adatfelvétel. Egy kérdőív le- és visszafordítása összehasonlíthatatlanul kevesebb munka, a statisztikai elemzések

számokkal történnek, míg az interjúk, fókusz csoport jegyzőkönyvek, nyitott kérdésekre adott válaszok fordítása nagyon munkaigényes. Ha a kutató az eredeti anyaggal kíván dolgozni, akkor viszont nagyon magas szintű idegen nyelvi kompetenciára van szüksége. De még így is, ha a kvalitatív és a kevert módszereket alkalmazó kutatásokat együttesen nézzük, akkor szép számú azoknak a kutatásoknak a száma is, amelyekben mindezt az erőfeszítést a kutatók megtették. Ma már számos, magyar kutató tollából származó összefoglaló tanulmányt is olvashat az érdeklődő szakember (Gordon Györi, 2006), és rendelkezésre áll néhány magyar nyelvű könyv is, amely a pszichés jelenségek kulturális vonatkozásait tárgyalja (Nguyen Luu és Fülöp, 2003; Fülöp, 2009).

A kulturális összehasonlító és – most nevezzük így – nemzetközi összehasonlító vizsgálatoknak a csoportba sorolása aszerint, hogy milyen kultúrák és nemzetek tagjaira irányultak, ugyancsak érdekesen mutatja meg a magyar kutatók érdeklődését és nemzetközi beágyazottságát (lásd 6. táblázat). Az adatokból jól látható, hogy a legtöbb vizsgálat nyugat- és kelet-európai országokkal történő összehasonlítás. Ezt a nemzetközi trendeknek megfelelően főként kelet-ázsiai és észak-amerikai összehasonlító vizsgálatok követik. Dél-Európa és Észak-Európa erősen a másik két európai régió mögött marad. Végül Afrika és Ausztrália lényegében kívül esik a magyar összehasonlító pszichológiai vizsgálatok érdeklődésén és gyakorlatán.

Ahogy Henrich, Heine és Norenzayan (2010) írják, a pszichológiai kutatások elsöprő többségét Nyugati (Western), Magasan képzett (Educated), Iparosodott (Industrialized), Gazdag (Rich) és Demokratikus (Democratic) vagyis együtt WEIRD társadalmakban végezték. Az itt bemutatott adatok is azt mutatják, hogy a legtöbb magyar összehasonlító vizsgálat nyugati (WEIRD) kultúrában (összesítve Európa és Észak-Amerika) született. Az ázsiai kutatásokon belül, a nemzetközi irányzatoknak megfelelően, Japán és Kína, vagyis Kelet-Ázsia az érdeklődés legfőbb tárgya.

6. táblázat. A kulturális összehasonlító pszichológiai kutatásokban és a kulturális pszichológiai tanulmányokban szereplő országok és régiók

Európa				Ázsia				Amerika		Afrika	Ausztrália
Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Dél-Európa	Észak-Európa	Kelet-Ázsia	Dél- Kelet-Ázsia	Közel-Kelet	Dél-Ázsia	Észak-Amerika	Közép- és Dél-Amerika		
Nagy-Britannia (39)	Szlovénia (10)	Spanyolország (6)	Svédország (7)	Japán (23)	Vietnám (4)	Izrael (3)	Nepál (1)	USA (30)	Kolumbia (1)	Mauriciusz (1)	Ausztrália (1)
Németország (12)	Románia (9)	Olaszország (6)	Finnország (4)	Kína (8)	Szingapúr (2)	Jemen (2)	India (2)	Kanada (1)	Costa Rica (1)	Egyéb: (Afrika: 2 vizsgálat)	
Franciaország (9)	Lengyelország (8)	Egyéb: (Portugália, Málta, Horvátország, Görögország, Törökország, Ciprus:7 vizsgálat)	Egyéb: (Norvégia, Észtország, Dánia: 5 vizsgálat)	Egyéb: (Kelet-Ázsia, Korea: 4 vizsgálat)				Egyéb: (Észak-Amerika:1 vizsgálat)	Egyéb: (Latin-Amerika: 1 vizsgálat)		
Egyéb: (Ausztria, Hollandia, Belgium, Írország + Nyugat-Európa:18 vizsgálat)	Egyéb: (Szerbia, Csehszlovákia, Szlovákia, Csehország, Oroszország, Grúzia, Lengyelország, Bulgária, Kelet-Európa, Ukrajna: 36 vizsgálat)										
Összesen:68	Összesen:63	Összesen:19	Összesen: 16	Összesen:34	Összesen:6	Összesen:5	Összesen:3	Összesen: 32	Összesen: 3	Összesen:3	Összesen: 1
Európa: 177+6 (számos Európai ország)=185				Ázsia: 48				Amerika: 35		Afrika: 3	Ausztrália:1

2.10. A „magyarok” a kulturális összehasonlító kutatások tükrében

Áttekintve több mint 50 év kutatásának történetét, érdekes intellektuális vállalkozás összefoglalni, hogy mi is derül ki a magyar válaszadókról, vagyis a „magyarokról” a kutatási eredmények tükrében. Ebben az összefoglalóban több szempontot vettem tekintetbe. Először is csak azokat a kutatási eredményeket tekintettem felhasználhatónak, amelyeknél a módszertan elégséges meggyőző erővel bírt, illetve ahol a nem meggyőző módszertan ellenére olyan eredmény született, amelyet más módszertannal, más mintával végzett kutatások mintegy validáltak. A kulturális összehasonlító kutatások nemcsak arra mutatnak rá, hogy milyen különbségek vannak különböző országok, népcsoportok stb. pszichés működésének jellegzetességeiben, hanem arra is rámutatnak, hogy miben hasonlítanak egymásra. Az áttanulmányozott kutatások nagyon sok olyan folyamatot és működésmódot azonosítottak, amelyek a vizsgált csoportokban azonos módon viselkedtek. Csak néhány példát említve: mind a magyar, mind a svéd serdülőkben az ego fenyegetések keltették a legnagyobb szorongást (Oláh és mstai, 1982), a magyar és angol diákok azonos személyiségfaktorkkal rendelkeztek (például Kozéki és mtsai, 1981), a tanulás szempontjából mind skót, mind magyar diákok esetében a komplex motivációs irányultsággal rendelkezők voltak a legeredményesebbek (Kozéki és mtsai, 1986), mind a rendszerváltó Magyarországon, mind az évszázados demokratikus hagyományokkal rendelkező országban, Angliában élő angol felnőttekre a múlt század kilencvenes éveinek elején a politika és a demokrácia gyakorlása iránti érdektelenség volt jellemző (Erős, 2002).

A kutatások által feltárt számos hasonlóság helyett ebben az összefoglaló részben a különbségeket fogom kiemelni. A különbségek értékelésében és értelmezésében fontos azt tekintetbe venni, hogy minden összehasonlítás egy meghatározott viszonylatban – az összehasonlításban részt vevő csoport tekintetében – állít valamit a „magyarokról”. Ezért minden állítás esetében figyelmet kell arra is fordítani, hogy kikhez képest bizonyultak a magyar válaszadók valamilyennek.

Az eredmények néhány főbb témakör köré csoportosulnak.¹³ A kutatási eredmények alapján, amennyiben a magyar és az összehasonlított csoport vagy csoportok között különbség mutatkozott, a magyar válaszadók többnyire inkább negatívabb képet mutattak. Így például számos kutatás utalt arra, hogy a nemi sztereotípiák terén a magyar válaszadók hagyományosabb, konzervatívabb nézeteket vallanak. Magyar óvodás gyerekek szülei erősebb nemi sztereotípiákban gondolkodtak, a férfi-női kapcsolatokról hagyományosabb nézeteket vallottak, a gyerekeik magatartását szigorúbban a hagyományos nemiszerep- elvárások szerint ítélték meg, mint angol társaik (Turner és mtsai, 1994; Gervai és mtsai, 1993, 1994; 1995). A magyar gimnazisták a vietnámi társaikhoz képest is hagyományosabb nemiszerep- elvárásokkal rendelkeztek (Nguyen Luu, 1991). A jóindulatú szexizmust a magyar férfi és nő válaszadók is inkább elfogadták, mint amerikai társaik (Nguyen Luu és mtsai, 2003).

A kutatásokból egyfajta paradox viszony tárult fel a teljesítménnyel kapcsolatban, egyrészt kiemelten fontos, másrészt a magas teljesítményhez nem társítják a kemény munkát és nem is hisznek a magyar válaszadók abban, hogy a kemény munka elnyeri a jutalmát a társadalomban. Rosenberg (1986, 1989) magyar novellák elemzése során azt találta, hogy a magyar szerzők jobban hangsúlyozzák a teljesítményt és a kompetenciát, mint az amerikaiak. Az iskolai teljesítménynek kiemelt szerepe van a magyar diákok, szülők között. Az 1980-as

¹³ Fontos megjegyezni, hogy a versengésre vonatkozó eredményeket a 3. fejezetben fogjuk tárgyalni, együtt Fülöp Márta versengésre vonatkozó kulturális összehasonlító vizsgálatainak összefoglalásával.

években magyar serdülők erősebb teljesítményszorongásról és általában is nagyobb szorongásról számoltak be, mint svéd kortársaik (Oláh és mtsai, 1982). Kozéki és Hrabal (1983) azt találták, hogy a magyar családok a cseh családokhoz képest erősebben teljesítményorientáltak, erősebben reagálnak a gyerekek pozitív iskolai teljesítményére, és a diákokban is magasabb az iskolai teljesítmény-szükséglet és a sikerorientáció. Ezzel szinte paradox viszonyban van az, hogy nem a jó, hanem a gyenge tanulmányi teljesítményű gyerek népszerű a magyar iskolában, az eredményes és jól teljesítő diákok pedig inkább negatív érzelmi viszonyba kerülnek a környezetükkel. A cseheknél kevesebb a teljesítményelvárás, de ha valaki jól teljesít, azt a szociális közeg jutalmazza, és nem bünteti. Egy magyar-finn összehasonlító vizsgálatban a magyar anyák sokkal teljesítményorientáltabbak bizonyultak mind önmagukkal mind gyerekükkel kapcsolatban is, és sokkal inkább akartak tökéletes anyák lenni, mint a finn anyák (Fülöp és Niemele, 1997). Ezzel összhangban vannak azok az eredmények, amelyek szerint a magyar diákok esetében – szemben a skót diákokkal – a sikerkeresés legfőbb motivációja a szülőknek való megfelelés volt (Kozéki és mtsai, 1986). Miközben a teljesítményt általában igen, a matematika tantárgyat és a matematika területén a teljesítményt a magyar szülők kevésbé tekintik fontosnak, mint a kínai szülők (Sebestyén, 2010, 2012). Pozitív különbségnek tekinthető, hogy a magyar diákokat inkább jellemezte a mélyreható megértésre orientálódó tanulási megközelítés, mint a skótokat (Kozéki és Entwistle, 1986; Entwistle és Kozéki, 1988).

A magas teljesítményigénnyel ugyanakkor nem társul a „kemény munka” szeretete. A küzdőképességet a magyar diákok kevésbé tartották magukra jellemzőnek, mint az angolok (Kozéki és Eysenck, 1985). A kínai diákokhoz képest a magyar diákok nagyobb szerepet tulajdonítanak a szerencsének és kisebbet a kemény munkának a teljesítményben (Sebestyén, 2009, 2012) és a magyar válaszadók kevésbé hisznek abban, hogy a kemény munka elnyeri jutalmát, mint a koreaiak (Fülöp, Berkics, Son, 2002).

A moralitás fontos dimenzióknak tűnik a magyar kutatások tükrében, a moralításra való igény megfogalmazódik, de ugyanakkor egy sajátos engedékenységgel nyilvánul meg az immoralitással szemben. Rosenberg (1986, 1989) a magyar novellákban több jellemre és erkölcsre utaló motívumot talált, mint az amerikaiakban. Antonides és mtsai (1997) ehhez képest azt találták, hogy a magyar válaszadók angol, holland, lengyel összehasonlításban a legelfogadóbbak voltak az olyan törvényteleniségekkel szemben, mint az adócsalás, megvesztegetés, orgazdaság (lásd még ehhez Orosz Gábor (2010) kutatásait a versengés és a csalás kapcsolatáról francia-magyar összehasonlításban). Ezeket a cselekedeteket nem csak elfogadhatóbbnak, hanem hasznosabbnak is tekintették. Magyar tanárok az állampolgári és vállalkozói magatartás kapcsán sokkal többször utaltak a korrupcióra és nepotizmusra, mint angol kollégáik úgy mint ami teljesen általános gyakorlata az üzleti életnek (Fülöp és Davies és mtsai. 2004 stb.). A moralitás, mint dimenzió fontosságára utal, hogy a magyar személyiségtaxonómiában a Big Five négy faktora mellett egy ötödiket is azonosítottak, a morális tartalmú integritás/megbízhatóság faktort (Szirmák és mtsai, 1994).

A negatív életszemlélet, pesszimizmus többféle vizsgálatban nyert alátámasztás. Rosenberg (1986, 1989) azt találta, hogy a magyar novellákban a fájdalom és a hiábavalóság többet szerepelt. A vajdasági magyar kisebbségben nagyobb volt az öngyilkossági arány 1988 körül, mint a többi az akkori Jugoszláviában élő kisebbség körében, vagyis a magyar kisebbség öngyilkossági aránya a magyarországihoz volt hasonló, nem pedig a jugoszláviaihoz (Hódi, 1988). Az öngyilkosságot mind a német, mind az amerikai, mind a japán sajtóhoz képest a magyar sajtó tüntette fel a legpozitívabban, a magyar sajtó hajlamos volt heorizálni az öngyilkost. Az amerikai és a német sajtóhoz képest nem az öngyilkos negatív tulajdonságait

és pszichés betegségét emelte ki, hanem megérthetővé tette, együttérzően kezelte az öngyilkos tettet (Fekete és mtsai, 1994, 2001; Osváth és mtsai, 1998). A magyar serdülők kevésbé veszik komolyan az öngyilkosságra vonatkozó utalásokat, jobban elfogadják azt, mint problémamegoldást és kevésbé gondolják, hogy terápiás segítségért kell fordulnia azoknak, akik öngyilkosságra gondolnak, mint az osztrák kortársaik (Csorba és Rózsa és mtsai). A magyar himnusz az amerikai, kanadai, angol, német, lengyelhez képest a legtöbb negatív minősítést tartalmazza, fenyegetettségre és kiszolgáltatottságra utal és az öndestruktivitásra való utalás is csak a magyar himnuszban található (Vörös és mtsai, 2012). Az élettel való elégedettsége a magyar felnőtt válaszadóknak volt a legalacsonyabb egy tíz európai országot összehasonlító vizsgálatban (Münnich és Saris, 1996). Magyar egyetemistákat kevésbé jellemzett az optimizmus, mint kolumbiai társaikat, önbizalmuk pedig alacsonyabb volt (Cronio, 2004). A magyar egyetemisták élettel való elégedettsége ugyancsak alacsonyabb volt, mint Magyarországon tanuló izraeli egyetemistáké (Vas és Gombor, 2008).

A rendszerváltással kapcsolatos pesszimiztikus nézeteket tárt fel több vizsgálat is. Szlovák, bolgár, lengyel, cseh válaszadókkal összehasonlítva, a magyarok voltak a legelégedetlenebbek a rendszerváltás következményeivel (Erős és mtsai, 1996; Plichtova és Erős, 1997 stb.). Egy másik vizsgálatban, ahol oroszokkal és grúzokkal hasonlították össze a magyar válaszadókat az alacsony társas támogatottságban részesülő magyar válaszadók éltek át a legtöbb negatív érzelmet a rendszerváltással kapcsolatban (Kósa és mtsai, 1999, 2001). A rendszerváltás körüli években a magyar újságok számos, a rendszerváltásnak tulajdonított negatív jelenségről számoltak be: a társadalmi kohézió hiányáról, megosztott társadalomról, pszichés feszültségekről (Nguyen Luu és mtsai, 1999). A vállalkozás fogalmához magyar tanárok kapcsolták a legtöbb negatív fogalmat – angol és szlovén kollégáikkal összehasonlítva –, ugyanakkor erősebben kapcsolták hozzá az innováció fogalmát, mint a szlovének (Ross és mtsai, 2005). Bár a rendszerváltás előtt a magyar válaszadók kevésbé észleltek kockázatokat maguk körül, mint az amerikaiak, tíz évvel a rendszerváltás után 12 ország egyetemistái közül a japánok után a magyarok látták a világot a legfenyegetőbbnek (Engländer, 1998).

A nem demokratikus hagyományokkal hozható összefüggésbe az a paradox viszony a hatalomhoz, amely a vizsgálatokból körvonalazódik. Halász László (1987, 1988) azt találta, hogy a magyar egyetemisták sejtései és váramozásai a hatalomnak kiszolgáltatott hősök lelkiállapotára vonatkozóan árnyaltabbak voltak, mint az amerikaiaké. A novellák értelmezése során annál jobban azonosultak a főhőssel minél inkább úgy ítélték meg, hogy az az elnyomó hatalommal szemben harcol (László és Larsen 1990). Ezzel összhangban a magyar média például az öngyilkosságot nem ritkán a hatalommal szembeni pozitív küzdelemként interpretálta és heroizálta (Fekete és mtsai 1994; Osváth és mtsai, 1998). A vizsgálatok alapján az autoritással szembeni lázadás mellett erős volt az autoritásnak való megfelelés és konformitás is. Az 1980-as években a magyar iskolásokra jellemzőbb volt a társas konformitás és a társadalmi elvárásoknak való megfelelési igény, a normatartás és a kívülről irányítottság, mint az angolokra illetve skótokra. Ezzel együtt kevésbé volt jellemző rájuk az önállóság, jobban támaszkodtak a szüleikre, és kevésbé érezték felelősséget a saját teljesítményükért (Kozéki és Eysenck, 1985; Kozéki és Entwistle, 1984, 1986; Entwistle és Kozéki, 1985; Kozéki és mtsai, 1986). Az antiszociális viselkedéseket is erősebben utasították el a magyar diákok (Kozéki és mtsai, 1980, 1981). A felnőttek is hasonló képet mutattak. Eysenck és Matolcsy (1984) az 1980-as években végzett angol-magyar összehasonlító vizsgálatában a magyarokat ugyancsak a társadalmi elvárásoknak való megfelelés és konformitás nagyobb igénye jellemezte (Eysenck és Matolcsy, 1984). A konformitás fontossága már a családi szocializációban is megragadható. A magyar szülők kevésbé tekintik az autonómiát fontos célnak, mint a német szülők, és fontosabb nekik a konformitás (Sallay és

Dalbert, 2002). Az autonómia támogatása azonban csak a nyugat-európai összehasonlításban mutatkozott gyengébbnek. Ha a magyar apákat a japán apákhoz hasonlították, akkor ebben az összehasonlításban viszont a magyar apák bizonyultak a gyerek autonómiáját jobban hangsúlyozónak (Sallay és Krotos, 2004). A kevésbé autonóm működésmódra utal a kontroll helye is. A kolumbiai egyetemistákhoz képest a magyar egyetemisták kevésbé bizonyultak belső kontrollosnak (Cronio, 2004). A belső kontroll hiányát és a kívülről irányítottságot maga a magyar himnusz is inkább tartalmazza, mint az amerikai, angol, német, kanadai (Vörös és mtsai, 2012). A magyar egyetemisták egyetemi éveik során merevebb és tekintélyirányultabb gondolkodásra tettek szert, szemben az amerikaiakkal, akik esetében viszont erőteljesebbé vált a mások szempontjainak a megértése (Barratt és mtsai, 1992).

A vizsgált magyar csoportok esetében nemcsak az elégedetlenség és negatív életérzés, az öngyilkossággal kapcsolatos elfogadó hozzáállás nyert bizonyítást, hanem az agresszív indulatok, düh, antagonisztikus érzelmek megléte is. Rosenberg (1986, 1989) azt találta, hogy a vizsgált magyar novellákban az amerikaiakhoz képest többször szerepelt a gonosz, a dühös és sokkal több negatív vonás említődött. Leigh és Helson (1986) hasonlóképpen azt találták, hogy a versengő/antagonista és agresszív viszonyulás jobban jellemezte az általuk elemzett magyar novellákat, mint az amerikaiakat. Ugyanakkor kevesebb volt a magyar novellákban az együttműködésre, társas-emocionális viszonyulásra való utalás. Mitchell és Helson (1989) a magyar novellák között sokkal több olyat találtak, amelyekben primitív tárgykapcsolatok, alacsony mások iránti elkötelezettség, és alacsony kapcsolati érdeklődés jellemezte a hősöket. A vizsgált magyar novellák között csak egy volt (szemben a számos amerikaival), amelyik fejlett és érett tárgykapcsolatokat, együttműködő és egyenlőségre törekvő viszonyulást mutatott. Bár Halász (1988, 1989) tipikusan a magyar egyetemisták esetében komplexebb irodalomértelmezést talált, ő is az agresszív tartalmakra való nagyobb érzékenységet azonosította a Nácik című novella értelmezése során. A magyar öngyilkosok búcsúleveleiben az agresszió-elutasítás tematika gyakrabban szerepelt, mint az amerikaiakéban. Az öngyilkosság gyakrabban utalt agressziós dinamikára és bosszúra (Leenars és mtsai, 1998). A magyar himnuszban, szemben az amerikai, angol, német, kanadai himnusszal agresszív utalások jelennek meg (Vörös mtsai, 2012). Magyar egyetemisták, szemben dán kortársaikkal, annál fontosabbnak tartottak egy novellát, minél több kellemetlen és agresszív érzelmi tónusú emlék jutott róla eszükbe (László és Larsen, 1990), és ugyancsak magyar egyetemisták – szemben az olaszokkal – előnyben részesítették a súlyos társadalmi mondanivalóval bíró, bizonyos fenyegetettséget tükröző figuratív festményket (Farkas és Giannini, 2001). Ezzel szemben a portugál és magyar Szondi-profilt összehasonlítva a kutatók azt találták, hogy a magyar profil passzívabb és kevésbé agresszív képet mutatott, mint a portugál (Goncalves és mtsai, 2010).

Az együttműködésre való készség alacsony fokára és a közösséghez fűződő viszony relatív gyengeségére utalnak az állampolgárisággal kapcsolatos kutatások. Az állampolgáriság „magyar” értelmezése erőteljesen bürokratikus és patriotikus, az állampolgári magatartást kevésbé értelmezik a magyar válaszadók az egyén közösséghez fűződő viszonya keretében. Ebben a magyar válaszadók erősen különböznek mind angol, mind spanyol, mind török társaiktól (Fülöp és Davies és mtsai, 2001, Davies és Fülöp és mtsai, 2001; Davies, Fülöp, Navarro, 2008; Ross és mtsai, 2005; Davies és Fülöp, 2010 stb.). Az irodalmi megértés tekintetében a magyar egyetemisták a megértést individuális folyamatnak tekintik, a svédek pedig a közös, csoportban történő megértést is hangsúlyozták (Asplund Carlsson, Fülöp és Marton, 2001). A magyar egyetemisták a kolumbiai egyetemistákhoz képest is kisebb jelentőséget tulajdonítanak a közösségnek (Cronio, 2004). Ennek kezdeteit már igen korán meg lehet ragadni, például abban, hogy a magyar óvodások a kínai óvodásokhoz képest

kevésbé bizonyultak megosztónak, gyakrabban választottak olyan elosztást, amely önmaguknak igen, de társuknak nem kedvezett (Sándor és mtsai, 2007).

A másság elfogadásával kapcsolatos nehézséget tükrözi számos vizsgálat. Már az első összehasonlító vizsgálat, 1974-ben, a magyar diákok – francia diákokhoz képest – nagyobb előítéletességét és xenofóbiáját bizonyította (Halász, Thibaut-Laulan, 1974). Leigh és Helson (1986) magyar novellákat amerikaiakkal összehasonlítva azt találták, hogy a magyar novellákban sokkal kevésbé szerepel másságot elfogadó szerelmi történet (homoszexualitás, testi hiba stb.). Magyar iskolások az átlagostól eltérő, az egyéniséget jobban felszínre hozó tulajdonságokat kevésbé tartották magukra jellemzőnek, mint az angol kortársaik (Kozéki és Eysenck, 1985). Fülöp Márta és kollégái magyar, spanyol és angol tanárjelöltekkel 2010-2012-ben végzett vizsgálatukban azt találták, hogy a magyar leendő pedagógusok sokkal elutasítóbbak a bevándorlókkal szemben és kevesebb jogot biztosítanak nekik, mint a spanyolok és angolok (Maldonado és mtsai, 2010, 2012; Matzgetui és mtsai, 2012). Talán ezzel összefüggésben a Magyarországon élő kínai bevándorló anyák élettel való elégedettsége alacsonyabb, mint a Spanyolországban, Angliában és Németországban élő kínai anyáké, és ők azok, akik a legelégedetlenebbek a gyerekeik tanári támogatásával és a tanárok bánásmódjával (Fülöp és mtsai, 2007; Nguyen Luu és mtsai, 2009).

Az áttekintett több mint 50 év kutatási eredményeit összegezve, lényegében nem volt olyan vizsgálat, amely a magyar résztvevők pozitívabb érzelmeit, pozitívabb életszemléletét, barátságosabb és kevésbé agresszív viszonyulását, nyitottabb és toleránsabb gondolkodását, a teljesítményhez és munkához fűződő egyértelmű viszonyt bizonyította volna – bármely nemzet tagjaihoz képest.

A következő fejezetben a versengésre vonatkozó kutatási eredményeket ismertetjük. Végigkövetjük, hogy miként ragadható meg a versengéshez fűződő viszony kulturális különbségeiben az a kulturális kontextus, amelyre az itt bemutatott vizsgálatok utaltak.

3. FEJEZET

KULTURÁLIS ÖSSZEHAISONLÍTÓ VIZSGÁLATOK A VERSENGÉSRŐL

A versengés a társadalmi élet legkülönbébb területeinek kulcsfogalma: így a kapitalista piacgazdaságnak, a demokratikus politikai berendezkedésű társadalmaknak, a társadalmi intézményrendszereknek, az iskolarendszernek, a sportnak és még számos más területnek. Ugyanakkor a versengés fogalma és mintázatai társadalmanként és kultúránként nagyon különbözőek lehetnek. Kutatásainkban arra kerestük a választ, hogy az emberi és társadalmi viszonyrendszerekben elkerülhetetlenül jelenlévő versengés manifesztációi mennyiben kulturális konstrukciók, léteznek-e kulturálisan meghatározott mintázatai. A jelen globalizált világában a verseny is globális, vagyis a gazdasági verseny, de az interperszonális versengés is kikerül a nemzeti csoportból és lényegében élete során bárki versengésbe kerülhet egy másik, adott esetben nagyon eltérő versengési kultúrával rendelkező vetélytárssal (Cajani és mtsai, 2008). A versengési mintázatok kulturális jellegzetességeinek a feltárása az interkulturális „találkozások” szempontjából is relevanciával bír. Ezeknek az ismerete jobban felkészíti az egyént egy olyan világra, amelyben a kultúra folyamatos változásban van, és a különböző kultúrák napi szinten, és az élet szinte minden területén találkoznak egymással. A versengés különböző kultúrákban történő kutatása abban az elméleti kérdésben is előrelépést jelenthet, hogy milyen viszonyban van egymással a versengés és az együttműködés, és milyen lehetséges összeegyeztetési módozataik vannak.

A versengés jelenségének szociálpszichológiai megközelítései során a hagyományos kérdés a legutóbbi időkig az volt, hogy vajon milyen feltételek mellett versengenek és milyenek mellett működnek együtt az emberek. Ugyanakkor a versengéskutatás egyik legfontosabb és legkevésbé feltárt területe az, hogy mi határozza meg, hogy milyen célokért, milyen területeken, milyen eszközökkel versengenek az emberek, és a versengés során milyen módon konceptualizálják egymást mint riválist, vagyis a versengésnek melyek a „helyzetdefiníciós szabályai” (Fülöp, 1995a, b). A kultúra ennek egyik lehetséges és fontos meghatározója, hiszen ahogyan a versengést átéljük és kifejezzük, az visszatükrözi a társadalom normáit, intézményes struktúráját, és az adott egyén szerepét benne (Fülöp, 1995a, b).

A versengésen belüli kulturális különbségeket négy, mind szemléletében, mind módszereiben különböző módon közelítették meg: a múlt század harmincas éveiben a kulturális antropológusok intenzíven érdeklődtek iránta, hosszú szünet után az 1970-es években a kísérleti szociálpszichológia divatos kutatási területe volt, az 1980-as és 1990-es években már közvetlenül nem kutatták ezt a kérdést, de az individualizmus-kollektívizmus és a független és kapcsolati szelf-felfogás – mint a különböző kultúrák megértését elősegítő dimenziók – keretében értelmezték, majd az 1990-es évek végén megjelentek az első kvalitatív megközelítésű kutatások.

3.1. Antropológiai kutatások a versengéssel kapcsolatban

A versengés kulturális különbségeivel a legkorábban Ruth Benedict (1934), valamint Margaret Mead (1937) és antropológus kollégái kezdtek foglalkozni. Antropológiai megközelítésüket „a kulturális mintázatok” (Benedict, 1934) feltárásának igénye jellemezte. Benedict (1941 lásd Maslow és Honigman, 1970) az Anna Howard Memorial Lectureship előadásai során beszélt a versengésről. Úgy vélte, hogy a versengést a társadalmi és gazdasági

struktúra határozza meg és írja elő. A magas társas szinergiájú társadalmakban az intézmények úgy épülnek fel, hogy a javakból kölcsönösen részesüljenek a társadalom tagjai, és vannak alacsony szinergiájú társadalmak, amelyekben az egyik egyén győzelmet arat a másik felett, ennek eredménye az is, hogy a javakból egyenlőtlenül részesülnek, és aki többet tud megszerezni, annak az a célja, hogy legyőzze és ártalmatlanítsa a riválist. Az egymás legyőzésének a vágya mind a társadalom tehetősebb, mind a szegényebb rétegeiben nem személyes szándék, hanem a rendszerből következő magatartás.

Margaret Mead és antropológus kollégái, ahogyan azt már az első fejezetben említettük, az USA Social Science Research Council, Versengő és Együtműködő Szokások Albizottsága (Sub-Committee on Cooperative and Competitive Habits) megbízásából helyezték vizsgálódásuk középpontjába a versengést és az együtműködést. 13 törzsi társadalmat választottak ki az amerikai indiánok, a csendes-óceáni szigetvilág lakói és afrikai törzsek közül. Nem végeztek új és célzott etnográfiai megfigyeléseket, hanem az egy-egy kultúráról meglévő saját vagy mások terep-jegyzeteit nézték át, és másodelemezték. A *Cooperation and Competition among Primitive People* (Mead szerk, 1937) című könyvben az úgynevezett primitív társadalmakat versengőkre, kooperatívakra és individualistákra osztották, aszerint, hogy melyik magatartásformát tartották a legjellemzőbbnek. Az osztályozás legfőbb alapja – Benedict-hez hasonlóan – a javak elosztásának a mechanizmusa volt: egyenlőtlen, és így versengést generáló, vagy az egész közösséget egyenlő elosztásban részesítő, kooperatív.

A vizsgált törzsek közül a legeggyütműködőbbnek az új-mexikói zuni indiánokat találták, akik a mezőgazdasági tevékenységükben, és állattartásukban, valamint az élet egyéb területén is együttesen tevékenykednek, és segítik egymást. Irving Goldman (1937), aki a zunikról írt a könyvben, ugyanakkor részletesen leírta a versengő konfliktusokat, a riválisok között kialakult gyűlöletet is, de mindezek ellenére megtartotta az „együtműködő” címkét a törzs számára. Ugyanígy Thurnwald (Turnwald és Preuss, 1937) vizsgálataiból tudjuk, hogy bárki, aki a zunik között kiválik, magára vonhatja a „szemmel verés” lehetőségét, vagyis nem a „jóság” és a versengésmentesség, hanem éppenséggel a „rosszindulat és versengés” intenzitása szabályozza az együtműködést.

Az afrikai batonga törzset ugyancsak a kooperatív társadalom kategóriájába sorolta Goldman (1937). Ugyanakkor megjegyezte, hogy a törzsben számos versengő játékot játszottak, és ha a törzs királya meghalt, akkor utána intenzív versengés alakult ki a hatalomért, amely nem ritkán dinasztikus háborúban végződött. Ezt Mead a batongák együtműködő rendszerébe becsúsztatta „hibának” nevezte (1937, 446. old.).

A legversengőbbnek minősített törzs az észak-amerikai kwakiutl volt, amelyet szintén Goldman (1937) jellemzett. Bár ebben a gazdag és sok természeti erőforrással rendelkező társadalomban a nyílt versengés volt a norma, természetesen itt is megvoltak azok a területek és kapcsolatok, amelyekben a versengés kontroll alá helyeződött és ahol az együtműködés volt a norma.

Margaret Mead-ék munkája nem dichotomizálta a versengést és az együtműködést (lásd 1. fejezet). Margaret Mead a könyvhöz írt összefoglaló fejezetében levonja a következtetést: nincs olyan társadalom, amely kizárólag versengő vagy kizárólag együtműködő, a nagyon intenzíven versengő csoportokon belül is van együtműködés és megfordítva is igaz ez. Ezek a viszonyulási formák nem zárják ki egymást, hanem együttesen léteznek egy társadalomban. Azt is hangsúlyozza, hogy a versengés nem jelentett szükségszerűen konfliktust, az együtműködés pedig szükségszerűen szolidaritást. A kooperatív társadalmakban gyakran

bevezetik a versengést is, és a kooperáció alap-keretei között létrejött versengés az emberek közötti összekötő kapocsként működik. A versengés a javak elosztásának kooperatív formáit sem akadályozza feltétlenül. A maoriknál például a versengés nagyobb termelékenységet eredményezett, így több termés volt, amit aztán együttműködve lehetett elosztani.

A legfontosabb következtetés, amelyet az antropológusok levontak, az volt, hogy az elérhető erőforrások mennyisége nem határozta meg a versengés vagy együttműködés dominanciáját. Mind a bő, mind a szűk erőforrásokkal rendelkező csoportoknál megjelenhetett az erős versengés és az erős együttműködés is. Az éhezés veszélye az eszkimókat kooperatívabbá tette, az ojibwa-kat nem. Ebből következően valójában az, hogy a versengés és az együttműködés milyen formában, milyen szabályok szerint nyilvánul meg, komplex determinációjú, és együtt alkotja egy-egy kulturális csoport sajátos és rá jellemző viszonyát ezekhez a magatartásformákhoz, vagyis az, hogy az egyének milyen célokra törekednek, kulturálisan meghatározott, és nem az organizmus egyszerű válasza egy külső körülmény-együttesre (Mead, 1937).

Az egyik legfőbb kritika Margaret Mead és kollégái munkájával szemben az volt, hogy a versengő és együttműködő magatartás elemzését nem közvetlen kutatásra alapozták, hanem valójában etnológusok már meglévő terep-jegyzeteit elemezték újra a versengés, együttműködés és individualista működésmód szempontjából. Mindez torzításokhoz és félreértelmezésekhez vezethetett. Kritika érte őket azért is, mert csak kevés olyan fejezet van, amelyik mind a gazdasági, mind a politikai-társadalmi szerveződés, mind a gyermeknevelés és a családi élet, valamint a szabadidős tevékenység tekintetében szisztematikusan és a definícióknak megfelelően elemzi a versengés, együttműködés és individualizmus különbségeit és mindezen szintek tekintetbevételével alkot átfogó képet (Wallis, 1937).

Irving Goldman, aki kezdő antropológusként a legegységesebb zuniokról és a legversengőbb kwaikutl-okról szóló fejezetet írta Margaret Mead könyvébe, később a státusz-versengésnek a kulturális evolúcióban játszott szerepét elemezte a polinéz társadalmakban. Tanulmányában bemutatja, hogy a státuszversengés hogyan hozott létre néha véres konfliktusokat, bemutatja a riválisok közötti ellenségesség társadalmi és pszichológiai következményeit, ugyanakkor arra is rámutat, hogy a státusz-rivalizáció eredményeképpen miként fejlődött az építészet, a mezőgazdaság, a politikai adminisztráció, a költészet és balladairás, hogyan játszott prominens szerepet versengés a kézművesség fejlődésében, amely a technikai fejlődés alapfeltétele volt (Goldman, 1955).

A státusz-versengést Clifford Geertz (1973) is dokumentálta, amikor sűrű leírását adta a bali kakasviadalnak mint a férfiak közötti státusz-versengés áttételes formájának, amelyben megjelenik a győzelem és a vereség drámája, olyan érzelmek és indulatok, mint a kockázat izgalma, a diadal öröme és a veszteség kétségbeesése, amely érzelmek és indulatok – Geertz értelmezésében – az egyének viszonyának és a társadalom szerveződésének az alapját képezik. Leírásában azonosíthatóak a versengési folyamatokat jellemző egyes dimenziók: a tét nagysága, az egyenlő esélyek, a kimenetel bizonytalansága, a szabályozottság (Fülöp, 1992b,c). Leírása egyszerre láttatja a bali társadalom konfliktust-kerülő, harmóniára törekvő (együttműködő – megjegyzés tőlem) működését az egyik szinten – amelyből ha a kakasviadalt kizárják, akkor szinte nem is látszik a státuszversengés – és a kakasviadaloiban megnyilvánuló nyílt agressziót és gyilkos versengést, egy másik szinten. A kakasviadal a véresen komoly státuszversengés explicit, de ugyanakkor mégis áttételes formája, amely a bali emberek rögzített, szilárd, hierarchikus rangsoráról metaszociális kommentárt nyújt (Geertz, 1973).

Bár Mead és munkatársai arra a következtetésre jutottak, hogy az erőforrások mennyisége nem meghatározó abban, hogy a javak elosztása milyen rendszer szerint történik, egyenlőtlen (amely versengést indukál) vagy egyenlő (amely inkább együttműködést), Turnbull 1972-ben publikált, nagyon sokat vitatott *Hegyi emberek* (Mountain People) című könyve megcáfolni látszik ezt. Ebben a könyvében azt dokumentálta, hogy elsősorban gazdasági természetű változások hogyan változtatták az eredetileg kooperatív és gyermekszerető ugandai ik törzset erősen individualista és kegyetlen törzssé. A törzs életében drasztikus változás következett be miután a kormányzat megtiltotta azt, hogy az eredeti földjeiken vadásszanak és gyűjtögessenek, és arra kényszerültek, hogy áttérjenek a mezőgazdaságra. Mivel az új terület csak korlátozottan tudta ellátni őket, a népesség számát csökkenteni kellett. A túlélés érdekében a törzs fiatal és egészséges tagjai hagyták a gyerekeket és az öregeket éhen halni, nem adtak nekik enni. A túlélés érdekében folytatott, alapvető erőforrásokért zajló versengés eltüntetett minden nagylelkűséget, kedvességet, még a családi kapcsolatok sem számítottak. Ez a magatartásuk akkor sem változott meg, amikor megszűnt az éhség. Turnbull arra a következtetésre jutott, hogy a szűkös erőforrások lehetetlenné teszik az olyan „luxusnak” számító magatartásokat, mint a kooperáció, jótékonyág, együttérzés, és felerősítik a kegyetlen versengést.

Az antropológusok gazdag leírását adták különböző törzsek családi életének és gyermeknevelési szokásainak, és ezek a leírások tipikusan tartalmaztak néhány jellegzetességet a versengésről és az együttműködésről is (Fülöp és Büki, 2013). Megfigyelték például, hogy a testvéroversengés kontrollálására milyen folyamatok alakulnak ki például Tanzániában (Varkevisser, 1973), illetve hogyan kerülnek el a kenyai gusiik a poligámiában a feleségek közötti túlzott versengést, és hogyan szövi át az együttműködés és a versengés a feleség-társak mindennapjait (LeVine és mtsai, 1994).

Bonta (1997), aki a Pennsylvania Egyetem könyvtárosa volt és erősen békeszerető értelmiségi, azt kívánta bizonyítani, hogy léteznek teljes mértékben agressziómentes társadalmak, és olyanok, amelyekben a teljesítmény érdektelen fogalom. Ezzel azt kívánta alátámasztani – Alfie Kohn (1986) gondolatmenetét követve (lásd első fejezet) –, hogy az agresszió (versengés) társadalmi konstrukció, és kiiktatható az emberi társadalmak életéből. Ennek érdekében összegyűjtötte azokat a publikációkat, amelyek olyan társadalmakat írtak le, amelyekben nem volt jele erőszaknak. Összesen 25 olyan társadalmat talált, amely – véleménye szerint – megfelelt ennek a kritériumnak. A keret, amelyben ezeknek a társadalmaknak a működését értelmezte az együttműködés és versengés *deutschi* (Deutsch, 1949ab) definíciója volt. A békés erőszakmentességet az együttműködéssel, az agresszív, erőszakos és háborús működést a versengéssel azonosította. Ezt az összekapcsolást véleménye szerint az is igazolta, hogy a békés társadalmak döntő többségében nem volt jele versengésnek, igaz két olyan társadalmat megemlített, amelyekben versengés ugyan volt, de erőszak nem. Ez utóbbiakat „kivételnek” tekintette a szabály alól, és nem kereste a magyarázatot. Mivel saját maga egyik társadalmat sem látta és elemezte, még csak nem is mások közvetlen terep-megfigyeléseire, hanem már publikált munkáira támaszkodott, ezért a mélyebb elemzés eleve kizárt volt. Írásában szinte minden jellemzett társadalom esetében számos ellentmondás mutatkozik, amelyeket nem békít össze a fő állításával. Ilyen például Bali, amelyet besorolt a versengésmentes társadalmak közé, bár mellékesen megemlítette, hogy bizonyos helyzetekben nyílt agresszió=versengés figyelhető meg. Clifford Geertz fentebb ismertetett munkáját nem idézte. Szemben a korábbi antropológusokkal (Benedict és Mead), akik nem az erőforrások mennyiségében, hanem a javak elosztási struktúrájában keresték a versengő és együttműködő magatartás gyökereit, Bonta (1996) megállapította, hogy az általa „békésnek” nevezett társadalom egyenlő és egyenlőtlen elosztás mellett is

megtalálható volt, és ő elsősorban a kulturális-pszichológiai gyakorlatot (világos, a társadalom minden tagja által elfogadott értékek mentén történő gyermeknevelés, és az értékektől eltérő magatartás erős szankcionálása) tekintette a „versengésmentesség” zálogának.

3.2. A kísérleti szociálpszichológia és a játékelméleti megközelítés

3.2.1. Kísérletek felnőttekkel

Az 1970-es években egy egészen más kutatási megközelítés vált uralkodóvá a versengés és együttműködés kulturális összetevőinek feltárása terén. Az antropológusok a valós élet megfigyelésén alapuló kutatásai helyett, játékelméleti ismeretek felhasználásával szigorúan kontrollált kísérleti elrendezést használtak, amely minimális kommunikációt tett lehetővé a partnerek között, és az egymással „interakcióba” kerülő felek gyakran csak nagyon kevés információval rendelkeztek egymásról (Smith & Bond, 1998). A korai antropológiai kutatások rámutattak arra, hogy a versengés és az együttműködés összefonódnak az egyes „primitív” népek társas életében, a kísérleti pszichológia – Morton Deutsch munkáinak megjelenése után (lásd első fejezet) –, a laboratóriumban viszont dichotomizálta őket. A résztvevőknek meghatározott számú választási lehetőségük volt, és ezeket vagy a versengésre vagy az együttműködésre utalónak tekintették. Az történt tehát, hogy a különböző nemzetiségű és kulturális háttérű embereket egy standard kísérleti szituációba helyezték (pl. Fogoly-dilemma vagy a Különbségeket Maximalizáló játék), és megnézték, milyen mennyiségben kapnak versengő és együttműködő válaszokat. Ezt az eljárást különösen alkalmasnak találták arra, hogy a kulturális különbségekre rámutasson, hiszen úgy vélték, hogy a nagyon szigorú kísérleti körülmények azonos feltételeket teremtenek a résztvevők számára, tehát a különböző nemzetiségek különböző választendenciái valós kulturális különbségeket tükröznek. Az eredmények azonban nem mutattak különösebb konzisztenciát, s kevésbé feleltek meg az egyes kultúrákkal kapcsolatos előzetes ismereteknek és elvárásoknak. A leggyakoribb összehasonlítás során egyesült államokbeli és kanadai fehéreket hasonlítottak össze nyugat- és észak-európaiakkal (flamandok, dánok, norvégek). Néhány vizsgálatban ázsiaiak (indiaiak) is részt vettek. A kutatók meglepetésére a flamandok versengőbbnek bizonyultak, mint az USA diákjai (McClintock & McNeel, 1966). Hasonlóan váratlan eredményre vezetett Marwell és Schmitt (1972) vizsgálatsorozata is, amelynek során a norvégek bizonyultak versengőbbnek, mint az amerikaiak. Egy másik kísérlet az indiaiakat találta versengőbbnek a kanadaiaknál (Carment, 1974). Ugyanabban az évben egy másik kutató ennek éppen az ellenkezőjét találta, azt hogy a kanadaiak voltak versengőbbek az indiaiaknál (Alcock, 1974).

Amikor azonban a versengő/együttműködő helyzetet összetevőire bontották, érdekes kulturális különbségekre találtak. Fauchaux (1976) például az amerikai/belga kísérlet mélyebb elemzése során megállapította, hogy a két csoport esetében a versengő válaszokat a szituáció más-más része váltja ki: a belgák csak akkor versengtek erősebben, amikor vesztesre álltak, míg az amerikaiak, amikor nyeresre álltak. Érdekes, hogy mi vezette Fauchaux-t arra, hogy újraelemezze ezt a vizsgálatot. A francia kutató nem akarta elhinni, hogy nem az amerikaiak azok, akik versengőbbek a belgáknál, hanem megfordítva, és mivel számára a versengés negatív konnotációval rendelkező jelenség volt, igyekezett bebizonyítani, hogy valamit nem helyesen értelmeztek a kutatók, amikor a flamandokat hozták ki „rosszabbnak”. Értelmezése szerint az amerikaiak tényleg versengők voltak, míg a belgák csak úgy igyekeztek kihasználni a játék struktúráját, hogy az megőrizze a résztvevők közötti

egyenlőséget. A vizsgálat története kiváló példa az 1. fejezetben leírt folyamatra, amely a kutatási eredményeket egy meghatározott, uralkodó paradigmába igyekszik belekényszeríteni.

Hasonló különbséget találtak az amerikaiak és a norvégek között is: amikor az a veszély fenyegette a norvégokat, hogy kizsákmányolják őket, akkor sokkal versengőbbé váltak. Ugyanakkor, ha a kizsákmányolás veszélye megszűnt, akkor ők lettek sokkal kooperatívabbak. A kanadai férfiak esetében a versengő partner részéről érkező idői nyomás (Alcock, 1974), és a veszteségi helyzet volt az a feltétel, amely versengésre ösztökélte őket. Ugyanakkor, egy a különbségeket maximalizáló játékban indiaiakkal összehasonlítva kevésbé versengők lettek, amikor erős pozícióban voltak, míg az indiaiak éppen ekkor kezdtek el versengeni (Alcock, 1975). Ha extra nyereményre lehetett szert tenni, akkor egészen másképp reagált rá a két csoport. A kanadaiak esetében az, aki megkaphatta az extra nyereményt, mindent megtett azért, hogy elnyerje, míg a másik igyekezett őt ebben megakadályozni, az indiaiaknál viszont pont fordítva volt: az, aki megkaphatta az extra nyereményt, igyekezett azt elkerülni, akinek viszont nem volt esélye rá, hogy maga nyerje el, igyekezett mindent megtenni azért, hogy a másik megkaphassa. A lehetséges magyarázat erre az volt, hogy míg a kanadaiak pragmatikusan tekintenek a helyzetre, addig az indiaiak fölé-alárendelt viszonyként percipálják azt, és ezért, amikor a másik áll nyerésre, akkor alárendelődnak és együttműködnek, míg ha ők maguk nyernek, akkor a fölérendelt pozícióban szabad utat adnak a versengésnek (Alcock, 1974, Carment & Alcock, 1984).

A fenti eredmények alapján a kutatók arra következtetésre jutottak, hogy nem annyira azt érdemes kutatni, hogy melyik kultúra versengőbb a másiknál, hanem sokkal inkább arra kell figyelni, melyik kultúrában mely helyzetek váltják ki a versengést. Ezekből a vizsgálatokból az is kiderült, hogy egy, a feltevés szerint objektív leírás egy adott kulturális csoport versengő és együttműködő magatartásáról tulajdonképpen nyitva áll az alternatív magyarázatok és értelmezések előtt (Smith & Bond, 1998). Egyre nyilvánvalóbbá vált az is, hogy nem azonos, ahogyan a kísérletvezető konceptualizálja a kísérletet és az, ahogyan azt a benne résztvevők felfogják. Minél szigorúbban strukturált ugyanis egy vizsgálat, annál kevésbé van mód arra, hogy a vizsgálat vezetője valamiféle visszajelzést kapjon arról, hogy a résztvevők milyen módon élik át a helyzetet. Felmerült, hogy az alkalmazott standard kísérleti elrendezés – ugyanúgy, mint egy kérdőíves eljárás – esetleg egészen más vonatkozásokat mér az egyik, mint a másik kultúrában és csakúgy, mint a kérdőíveknél, felhasználása gondos előmunkákat igényelne annak érdekében, hogy tisztázni lehessen, vajon ugyanazt méri-e, mint abban az eredeti kultúrában, ahol azt kidolgozták.

3.2.2. Kísérletek gyerekekkel

Ugyancsak a hetvenes években voltak népszerűek a felnőttekhez hasonló koncepciójú, de gyerekekkel zajló kulturális összehasonlító versengés-együttműködés-kutatások. Schneider és Mstai (2006) felhívták a figyelmet arra, hogy bár nagyon sok ismeret halmozódott fel a versengés és együttműködés kulturális különbségeiről az elmúlt évszázadban, a kulturális különbségek valós mértéke és milyensége valójában csak meglehetősen korlátozottan ismert az elvégzett kutatások módszertani korlátai miatt. A szerzők áttekintve a gyerekek és serdülők versengésére és kooperativitására vonatkozó kutatásokat megállapítják, hogy azok döntő többsége a két jelenséget dichotomizáló paradigmában és ennek megfelelő módszertan alkalmazásával született. Az így nyert eredmények és a kulturális különbségekről meglévő adatok értelmezése ezért megkérdőjelezhető, mert a vizsgálatok a kultúrának és kultúrákon belüli szocializációs erőknél egy erősen leegyszerűsített felfogásával dolgoztak, amely

inkonzisztens a versengéskutatásban azóta bekövetkező elméleti változásokkal (Schneider és mtsai, 2006).

A gyerekekkel és serdülőkkel zajló legtöbb kísérleti kulturális összehasonlító kutatást az USA-ban végezték, és ezek kedvenc témája volt az együttműködés és versengés kérdése. A kutatók arra voltak kíváncsiak, hogy milyen korai életkorban jelennek meg a kulturális különbségek ezen a téren. A kutatók kidolgoztak egy sor olyan játékot, amelyek lehetővé tették, hogy összehasonlítsák a gyerekek versengésre és együttműködésre vonatkozó preferenciáit különböző életkorokban, különböző kultúrákban és azonos kultúrán belül, eltérő életterekben. Ilyen játék volt a golyóhúzó játék (Marble Pull Game, Madsen, 1967), a Kooperációs Tábla Játék (Cooperation Board Game), a Társas Viselkedés Skála (Social Behaviour Scale, Knight és Kagan, 1977), amelyet Sándor Mónikával mi is alkalmaztunk (Sándor és mtsai, 2007) vagy a Különbség Maximalizáló Játék (Maximizing Difference Game, McClintock, 1978).

Ezekben a kutatásokban leginkább arra voltak kíváncsiak, hogy a mexikói bevándorló családok gyerekei milyen versengési-együttműködési attitűddel rendelkeznek az anglo-amerikai gyerekekhez képest. Kiderült, hogy az angol-amerikaiak versengőbbek, mint a mexikói-amerikaiak, és ez utóbbiak pedig versengőbbek, mint a mexikóiak (Kagan, Knight & Martinez-Romero, 1982). A kutatók az akkulturáció folyamatával magyarázták ezeket a különbségeket, vagyis azzal, hogy az USA-ban élő mexikói gyerekek valamennyire már hasonlítottak a befogadó országhoz, az USA kulturális elvárásaihoz a versengés terén. Az iskolai teljesítmény és a versengés összefüggése is eltért az anglo-amerikai és a mexikói-amerikai gyerekek között: az anglo-amerikaiak esetében az iskolai teljesítmény pozitívan korrelált a versengéssel, de a mexikói-amerikaiaknál nem (Knight és mtsai, 1982). Hasonló összefüggéseket találtak afro-amerikai és anglo-amerikai gyerekeket összehasonlítva (Richmond and Weiner, 1973).

Nelson és Kagan (1972) szerint az amerikai gyerekek nemcsak sokkal versengőbbek voltak, mint a mexikóiak, hanem valójában irracionálisan versengtek, vagyis inkább lemondtak a saját nyereségükről annak érdekében, hogy megakadályozzák azt, hogy a másik gyerek hasonló jutalmat kapjon. Hasonlóak voltak az eredmények kanadai fehér és eszkimó gyerekek vagy amerikai fehér és navaho indián gyerekek, valamint amerikai és kenyai gyerekek összehasonlítása során (Miller & Thomas, 1972; Munroe & Munroe, 1977).

Azt is rendre bizonyították a vizsgálatok, hogy nem pusztán az etnikai hovatartozás, hanem a kultúrán belüli ökológiai különbségek is felelősek lehetnek a versengés és együttműködés különbségeiért. A fejlett piacgazdaságú nyugati társadalom városi közegében nevelkedő gyerekek versengőbbnek bizonyultak, mint a hagyományos törzsi feltételek között (például inuitok vagy navahók), vagy falusi közegben nevelkedő gyerekek (Kagan & Madsen, 1971; Nelson & Kagan, 1972). A városi környezetben nevelkedés a versengési késztetést erősítette (Argyle, 1991). A kutatások egy része arra is rámutatott, hogy az etnikai hovatartozás és az ökológiai közeg együttesen is meghatározóak. Eliram és Shwartzwald (1987) azt találták, hogy azok a közel-keleti zsidó gyerekek, akik városban éltek, versengőbbek voltak, mint azok a közel-keleti zsidó gyerekek, akik falusi környezetben, de mindkét közel-keleti csoport együttműködőbb volt, mint az európai eredetű zsidó gyerekek (Eliram and Shwartzwald, 1987).

Többen foglalkoztak azzal, hogy miként hat az izraeli kibucok kommunista ideológián alapuló, a csoportbeli együttműködést erősítő norma- és szabályrendszere az ott felnövekvő

gyerekek versengő és együttműködő magatartására. Egy kísérletsorozatban azt vizsgálták, hogy a városi és a kibucban felnövekvő zsidó gyerekek, valamint izraeli arab gyerekek hogyan viszonyulnak ezekhez. Az eredmények szerint leginkább a városi zsidó, aztán a városi arab, majd legkevésbé a kibucban növekvő gyerekek voltak versengők (Shapira & Madsen, 1974; Shapira & Lomranzt, 1972). A vizsgálatokban részt vevő, többnyire kisiskolás gyerekek esetében már a kulturális szocializáció markáns hatását lehetett kimutatni.

Madsen (1967) a szocioökonómiai státusz jelentőségét emelte ki a kulturális hatások mellett. Az általa vizsgált falusi mexikóiak, szegény városiak és a középosztálybeli városiak közül a középosztálybeliek voltak a legversengőbbek. Madsen magyarázata szerint a szegények nem engedhetik meg maguknak, hogy ne működjenek együtt, a gazdagok viszont megengedhetik maguknak, hogy versengjenek (Schneider és mtsai, 2011). Kagan és Madsen (1971) azt a versengő magatartást, amely kevesebb nyereségre vezetett, irracionálisnak nevezték, ugyanakkor azt az együttműködő magatartást, amelyben mexikói gyerekek elkerülték a versengést azon az áron is, hogy számukra ez veszteség volt, nem irracionálisnak, hanem morálisan magasabbrendűnek tartották (Kagan és Madsen, 1972).

Schneider és mtsai (2005) a versengést nem egy-dimenziós, hanem több dimenziós konstruktként kezelve, mintegy válaszképpen a kísérleti megközelítés szimplifikáló megközelítésére azt vizsgálták kulturális összehasonlítás keretében, hogy különböző típusú versengések hogyan hatnak az interperszonális kapcsolatokra. A barátságot tanulmányozták kanadai, spanyol, kubai és costaricai serdülők körében. Ez a vizsgálat nem kísérleti elrendezésben történt, hanem kérdőíveket alkalmaztak. A versengésnek két mintázatát mérték, a hiperversengést (Ryckman és mtsai, 1996, lásd bővebben 6. fejezet) és a társas összehasonlításon alapuló versengést (Ryckman és mtsai, 1990). Azt várták, hogy a hiperversengés konfliktust és a barátság felbomlását eredményezi a két latin-amerikai mintában, mert ezekben a kultúrákban az egyéni érdek erőszakos érvényesítése nem összeegyeztethető a társadalom uralkodó csoportorientált kultúrájával. A kanadai és spanyol résztvevők esetében pedig azt várták, hogy a nem-erőszakos, társas összehasonlításon alapuló, élvezetes versengés éppenséggel stabilizálja a barátságot. Ezzel szemben a nem-erőszakos versengés a latin-amerikai fiúk közötti barátságot stabilizálta, a hiperversengés viszont stabilizálta a kanadai barátságokat. Ez arra mutat, a versengés különböző formái mindkét kultúrkörben összeegyeztethetőek a barátsággal. Egy erősen versengő, az egyéni érdeket előtérbe helyező kultúrában, mint amilyen a kanadai, a barátok nem bántódnak meg azon, ha a barátjuk a kultúra elvárásainak megfelelően viselkedik velük is. Abban a kultúrkörben a hiperversengés bizonyos mértékig belefér a baráti kapcsolatokba, nem eredményez sem konfliktust, sem agresszió-eszkalálódást.

3.2.3. A kísérleti megközelítés kritikája

Bár a kísérleti pszichológia eszközeivel nagyon sokat tettek a kutatók a versengés és együttműködés felnőtt- és gyermekkori kulturális különbségeinek feltárása érdekében, a valódi tudás ezekről a különbségekről valójában nagyon korlátozott maradt, mert a kutatásoknak komoly elméleti és módszertani korlátai voltak. Lényegében mindegyik kutatás a versengés egydimenziós felfogásán alapult, vagyis azokon a viselkedéses válaszokon (nyeremény-elosztásokon), amelyeket egy laboratóriumban különböző diádikus játékok során választottak a résztvevők (Schneider és mtsai, 2006; Fülöp és Sándor, 2006).

A kulturális összehasonlítások során azokat a kísérleti lélektani eredményeket, amelyek nemcsak arra adtak választ, hogy egy adott helyzetben melyik kultúra tagjai versengenek,

vagy működnek együtt inkább, hanem finomabb elemzéssel arra is rávilágítottak, hogy különböző kultúrák tagjai a versengés különböző aspektusaira érzékenyek, és azokra reagálnak másképp, nem követte ezek szisztematikus továbbkövetése. Azt, hogy egy adott kultúra versengőbb, mint a másik, arra alapozták, hogy tagjai milyen gyakran választották a versengést az együttműködéssel szemben. Tehát a „versengőbb” kifejezés a versengőnek minősített válasz gyakoriságára vonatkozott, nem pedig az interakciók összetettebb, folyamatjellemzőire. A kísérleti módszertannal nem lehetett elkülöníteni a versengés jelentésében meglévő finomabb különbségeket, és a kutatók nem vették figyelembe a kulturálisan eltérő versengés koncepciók strukturális különbségeit (Smith és Bond, 1998). Kvalitatív kutatások hiányában, és a meglévő koncepcionális korlátok miatt nem ismerték azt a finomabb, sok összetevőből álló struktúrát, amelyre szisztematikus, és előrelépést jelentő kutatásokat lehetett volna építeni.

Az sem volt egyértelmű, hogy bizonyos elosztások választása esetén mi volt a felnőtt vagy gyerek tényleges szándéka. Azért választott-e versengő elosztást, mert az izgalmasabb, vagy azért választott egy együttműködő elosztást, mert felismerte, hogy az valójában nagyobb nyereséget jelent neki individuálisan, vagyis a manifesztan együttműködőnek tartott választás, valójában individualista volt. A játék maga, illetve a kísérleti helyzet mint műfaj ugyancsak másképp involválja a különböző kultúrájú egyéneket (Pruitt és Kimmel, 1977). A vizsgálatokat nem követte, vagy kísérte a vizsgálati személyek kikérdezése arról, hogy végül is miért választottak egy elosztást, mi volt annak a motivációja, ezért nehéz az eredményeket általánosítani (Pepitone, 1980; Shwalb, 1985).

3.2.4. A játékelméleti paradigmán túlmutató kísérletes kutatások

Az 1970-es évek „divatja” után a versengés és együttműködés dichotóm felfogása keretében zajló kísérletes kulturális összehasonlító vizsgálatok lényegében abbamaradtak. A kutatók nem tudtak komolyabban tovább lépni és közelebb kerülni e jelenségek mélyebb megértéséhez.

A kísérleti módszert a versengés és együttműködés vizsgálatára gyerekek esetében az 1990-es években az evolúciós fejlődéslélektan élesztette fel. A kulturális összehasonlító vizsgálatokkal nem a kulturális különbségeket, hanem sokkal inkább az univerzálisnak mondható magatartások létezését igyekezett bizonyítani, egyben túllépett a versengés és együttműködés dichotóm, „Szépség és Szörnyeteg” paradigmáján (lásd első fezet). Az alkalmazott kísérleti módszer igyekezett a valós élethez hasonló szituációt teremteni a laboratóriumban is, hogy növelje a laboratóriumi vizsgálatok ökológiai validitását. Charlesworth (1996) fekete dél-afrikai, indiai, malajziai és amerikai gyerekekkel végezte az együttműködés és versengés mint az erőforrások megszerzésére irányuló kétféle stratégiára vonatkozó kísérletes kutatásait. Eredményei szerint a versengés és együttműködés kombinációja univerzálisan sikeres stratégia a korlátozott erőforrásokért zajló versengésben. Ezt a következtetést egy nagyon szellemes vizsgálatból vonta le, amelyet 5-7 éves gyerekekkel végzett. A kísérleti helyzet szerint 4 gyerek arra kapott lehetőséget, hogy számukra érdekes rajzfilmet nézzenek, amelyet azonban egy sajátos filmvetítőn keresztül lehetett csak megtekinteni. Ahhoz, hogy egy gyerek a szerkezeten lévő nézőkén keresztül nézhesse a filmet, egy másik gyereknek folyamatosan nyomnia kellett egy gombot, amely a vetítővásznat világította meg, egy másik gyereknek pedig egy kart kellett tekernie, amivel mozgásba hozta a filmet. Két gyereknek tehát együttműködve kellett dolgoznia azért, hogy egy harmadik társuk a filmet nézhesse. A filmnézés ideje alatt egy mindenkori negyedik gyerek a tébláboló szerepébe került, mivel sem

filmet nézni, sem gombot nyomni vagy kart tekerni nem tudott. Minden négyfős csoport 10 percet kapott, s ezalatt a kísérletvezetők azt mérték, hogy mennyi időt töltenek el a gyerekek az egyes szerepekben. Azt az érdekes eredményt kapták, hogy azok a gyerekek, akik a legtöbbet nézték a filmet éltek a rászólással vagy lökdöséssel, de sokat dolgoztak is. Ugyanis nagyon kevés időt töltöttek téblábolással: vagy másokért dolgoztak, vagy filmet néztek. Ezzel szemben azok, akik kevésbé jutottak hozzá a filmhez, tipikusan vagy dolgoztak másokért, vagy tébláboltak. Itt tehát látható, hogy a sikeres versengők, akik a legtöbbet jutottak hozzá a filmhez, egyszerre alkalmazták az asszertivitást az együttműködéssel. Másképp kifejezve, azok voltak a legsikeresebbek, akik nagyon tudtak együttműködni és versengeni és ebben nem volt kulturális különbség (lásd még 1. fejezet).

A játékelméleti keretből kilépő, és az ökológiai validitásra törekvő, a kísérleti módszert alkalmazó új kutatások keretébe illeszkedik Orosz Gábor (2008, 2009, 2010) magyar és francia közgazdász hallgatók csalási magatartásának vizsgálata versengő helyzetben. A kutatás komplex módszertani apparátussal igyekezett feltárni a csalás és a versengés összefüggésének kulturális különbségeit. A versengés és csalás fogalmának reprezentációját a francia szociális reprezentációs iskola hagyományainak megfelelően asszociációs módszerrel (lásd 5. fejezet részletesebben), a csalással kapcsolatos attitűdöket zárt-kérdéses kérdőívvel többek között dilemmákat alkalmazva, a tényleges magatartást pedig kísérleti elrendezésben vizsgálta. A vizsgálat ellentmondásos eredményekre vezetett. A kérdőíves vizsgálatban a magyar közgazdász hallgatók sokkal több akadémikus csalásról számoltak be és sokkal elfogadhatóbbnak tartották a csalást, mint a franciák. Az eredmények szerint a magyar közgazdász hallgatók kevésbé élnek át negatív érzéseket csalás után, sokkal enyhébb büntetésre számíthatnak és szerteágazóbb csalási eszköztárral rendelkeznek, mint francia társaik. A kísérleti versengő helyzetben a várthoz képest a magyar diákok nem csaltak többet, mint francia társaik. Orosz (2010) különbséget tett egyéni és úgynevezett kollaboratív csalás között (ez utóbbi arra utal, hogy egy olyan helyzetben, ahol egyénileg kellene dolgozni, egymásnak segítenek a résztvevők). A kollaboratív csalást a francia diákok alkalmazták többet. A francia diákok kollaboratív csalása akkor jelent meg, amikor a kísérletben résztvevők előzetesen ismerték egymást, a magyar diákok esetében az ismertség nem számított. Ők akkor segítettek a riválisuknak, ha nemcsak a legjobb kaphatott jutalmat. Ha zárt jutalmazásos helyzet volt, akkor az egyéni csalás jellemezte őket.

Schneider és mtsai (2006) a gyerekekkel és serdülőkkel zajló versengés- és együttműködés-kutatások kapcsán leírják, hogy lényegében hiányzik a modern szakirodalomból az olyan kulturális összehasonlító vizsgálat, amely ezeket a magatartásokat a modern társadalom in vivo környezetében tanulmányozná – például valós iskolai környezetben –, és amely tekintetbe venné a különböző szereplők perspektíváit. A Magyar Tudományos Akadémia, a Brit Tudományos Akadémia és a Szlovén Tudományos Akadémia támogatásával jött létre az a kutatás, amely az együttműködés és versengés iskolai szocializációban történő szerepét kívánta feltárni a három országot magába foglaló összehasonlító vizsgálat keretében. Fülöp Márta, Sándor Mónika voltak a magyar, Alistair Ross, Barbara Read, Sarah Smart az angol, és Marjanca Pergar Kuscer, valamint Cveta Razdevsek Pucko a szlovén kutatók (Sándor és munkatársai, 2005; Ross, Fülöp, Pergar Kuscer, 2006; Fülöp és munkatársai, 2007). A vizsgálat során az úgynevezett trianguláció módszerét alkalmazták. Mindhárom országban a tanórák megfigyelését a tanárral készített interjú, és a megfigyelt osztályból három fiúval, majd három lánnyal készített fókuszcsoportos interjú követte. A tanári eljárásokat az oktatási rendszer két szintjén tanulmányozták: általános iskola második osztályban tanító tanárok (8-9 évesekkel foglalkozók) és 10. évfolyamon tanító középiskolai tanárok (16-17 évesekkel foglalkozók) tanórai munkáját figyelték meg. Mindegyik fővárosban, Londonban,

Ljubljanában és Budapesten négy iskolában (két általános iskola és két gimnázium), nyolc osztályban (négy általános iskolai és négy középiskolai) végeztek megfigyeléseket. A versengés és együttműködés órai alkalmazásával kapcsolatban a három országban megfigyelt tanárok gyakorlata különböző mintázatot mutatott. A magyar általános iskolában a tanárok gyakran adtak olyan feladatot, amelyben egyének, párok vagy csoportok versengtek egymással, és ritkán adtak olyan feladatot, amelyben pároknak vagy csoporttagoknak egymással együtt kellett működniük (leszámítva azt, amikor a csoportközi versengés esetén, csoporton belül, a tagok együttműködtek egymással). A megfigyelt magyar középiskolai tanárok közepesen gyakran alkalmazták a versenyeztetést, de ugyancsak ritkán adtak együttműködést igénylő feladatot. Az angol alsó tagozatos tanárok mind versengést, mind együttműködést igénylő feladatot gyakran adtak, a középiskolában viszont ritka volt a versengés és gyakori az együttműködés. A szlovén általános iskolai gyakorlat éppen ellentétes képet mutatott a magyarral: ritka volt a versengésre készítő feladat, és gyakori az együttműködést megkívánó, a középiskolában is ritka volt a versengés, és csak közepesen gyakori az együttműködés. Összességében a magyar iskolai gyakorlat dominánsan a versengésre, a szlovén dominánsan az együttműködésre, az angol pedig mind a versengésre, mind az együttműködésre szocializálta a diákokat. A tanári interjúkból az derült ki, hogy a tanárok mindhárom országban a versengést a teljesítménnyel kapcsolták össze, míg az együttműködést inkább az interperszonális készségekkel (barátságosság, empátia, stb.) A megfigyelt órai gyakorlattal összhangban a magyar diákok fejezték ki a leginkább a versengés iránti pozitív attitűdjüket és ők voltak azok, akik az együttműködéssel kapcsolatban a legtöbb fenntartást fogalmazták meg. Az órai megfigyelések során csak a magyar iskolai órákon lehetett evidens csalást megfigyelni, a csalás az iskolai mindennapok és a versengő helyzetek szokásos velejárója volt. Ugyanerre utaló jeleket a megfigyelők nem találtak sem a szlovén, sem az angol megfigyelt órákon. Ez utóbbi eredmények egybecsengenek Orosz Gábor francia–magyar vizsgálatának kérdőíves eredményeivel.

3.3. A kulturális dimenziók és a versengés

A versengés és együttműködés kulturális összefüggéseit egy harmadik, egészen más kutatási irányzat kezdte el újra vizsgálni. Hofstede (1980) *A kultúra következményei* című könyvének megjelenése óta a versengést és együttműködést az úgynevezett kulturális dimenziók mentén értelmezte a szakirodalom. A kulturális dimenziók és a versengés összefüggéseiről már részletesen szóltunk az első fejezetben. Ott bemutattuk, hogy mind az individualizmus-kollektívizmus, mind a független és kapcsolati szelf-felfogás paradoxonba ütközött, amikor a versengést kívánta értelmezni a japán társadalomban. A kelet-ázsiai csoportorientált társadalmakat nem tartották versengőnek, miközben az élet számos területén intenzíven jelen volt a versengés. Ez feloldhatatlannak tűnő ellentmondásnak tűnt a nyugati kutatók számára (Augros és Stanciu, 1992).

A kulturális dimenziókkal kapcsolatos legújabb kutatások, amelyekről bővebben a negyedik fejezetben számolunk be, ugyanazzal a problémával küzdöttek, mint a kísérleti, laboratóriumi munkák. A versengésnek egy kidolgozatlan és egysíkú, annak multidimenzionális természetét figyelmen kívül hagyó (nem ismerő) felfogásából kiindulva néhány tétellel vizsgálták a versengési késztetést, amely a versengést lényegében azonosítja a győzelemre törekvéssel (például Triandis és Mtsai, 1988 – önmagára támaszkodás versengéssel dimenzióján belül a versengésre vonatkozó tételekre példák: „*A győzelem mindennekfelett.*” „*Nem elég a legjobb teljesítményt nyújtani, győzni kell.*” stb.), és ezek a tételek a hagyományos nyugati versengés definíciót tükrözték, vagyis teljességgel etno-centrikusak voltak. Még a rendelkezésre álló, a

személyiséglelektanban ismert, hiperversengő és személyes fejlődésre koncentráló versengő (Ryckman és mtsai, 1996) konstrukció különbségeit sem vették tekintetbe.

Többek arra hívták fel a figyelmet, hogy az országok/kultúrák szintű elemzést az egyes országokon/kultúrákon belüli egyéni szintű elemzéssel célszerű kiegészíteni, hiszen ahogyan számos vizsgálatból kiderül az emberek lehetnek individualisták és kollektivisták egy időben (Singelis, 1994; Green és mtsai, 2005). Ezt találták Csukonyi és mtsai (1999) is magyar egyetemisták körében. A kétféle viszonyulás azonos személy esetében kapcsolatonként és kontextusonként változhat (például a családban kollektivista, de a munkahelyén individualista, Singelis és mtsai, 1995; Matsumoto és mtsai, 1997) és lehetséges, hogy valaki sem az individualizmusban, sem a kollektívizmusban nem ér el magas értékeket (Csukonyi és mtsai, 1999). Ezért valójában nem nemzeti átlagokkal, hanem mintázateloszlásokkal lenne érdemes jellemezni egyes kultúrákat. A versengés esetében is ez azt erősíti, hogy nem egydimenziós módon érdemes gondolkodni róla és vizsgálni, hanem mintázatában.

Green és mtsai (2005) két részre bontották Triandis és mtsai (1988) önmagára támaszkodás versengéssel faktorát, egy önmagára támaszkodás („*Csak azok, akik önmagukra támaszkodnak jutnak előbbre az életben*”) és egy versengés faktorra (lásd fent). Sajnos az önmagára támaszkodás faktora is tartalmazott versengésre utaló tételt (például „*Zavar engem, ha mások jobban teljesítenek, mint én*”). Ennek a két létrehozott skálának vizsgálták meg az összefüggését az intredependenciával („*Fontos nekem, hogy fenntartsam a harmóniát a csoportomban*”), amit a kollektívizmus indikátorának tekintettek. Az összesen 20 ország válaszadóinak részvételével zajló kutatásban arra voltak kíváncsiak, hogy valóban csak az individualizmushoz kötődik-e a versengés. Azt találták, hogy karakterisztikus különbségek vannak a nemzetek között abban, hogy az individualizmusnak és kollektívizmusnak milyen specifikus mintázata jellemző rájuk. Négy kategóriába sorolták a résztvevőket: önmagára támaszkodó és versengők (a minta 31%-a), kölcsönösen függő és versengők (a minta 27%-a), önmagára támaszkodó és nem-versengők (23%), és kölcsönösen függő és nem versengők (19%). Az önmagára támaszkodó és versengő kategóriába került Kína, Törökország és Oroszország. A kölcsönösen függő és versengők közé pedig dél-amerikai országok, például Mexikó és Venezuela. A gazdaságilag fejlett nyugat-európai országok, mint Svájc, Belgium, Franciaország az önmagára támaszkodó és nem versengő csoportba kerültek.

A kölcsönösen függő versengők létezése, akik magas pontszámot értek el a kölcsönös függőségben és a versengésben is ugyancsak bizonyítják, hogy ez a kettő együtt tud létezni és a versengést mind az individualizmushoz mind a kollektívizmushoz lehet kötni¹⁴. Basabe és Ross (2005) vizsgálata ugyancsak azt bizonyította, hogy a versengési késztetés, amelyet a Lynn (1991) által alkalmazott skálával mértek, nagyobb mértékű a kollektivista, nagy hatalmi távolsággal jellemezhető, szegényebb, fejlődő országokban. Oyserman és mtsai (2002) metaanalízise pedig azt demonstrálta, hogy az észak-amerikaiak ugyan magasabb pontszámot értek el a japánoknál és hongkongiaknál az individualizmust a személyes függetlenséggel és egyediséggel mérő skálán, de amikor a versengést is hozzátették az individualizmus dimenziójához, akkor az észak-amerikaiak és a japánok közötti különbség eltűnt, amely arra utalt, hogy a versengés nem csak az individualizmushoz köthető dimenzió.

¹⁴ Sajnos ebben a vizsgálatban nem szerepelt sem Japán, sem Magyarország.

3.4. A versengés kulturális különbségeinek kvalitatív megközelítése

Az antropológiai kutatások jórészt meglévő kutatások másodelemzései voltak és nem mélyültek el az ún. primitív társadalmak versengéssel és együttműködéssel kapcsolatos ellentmondásosnak tűnő jelenségeinek mélyebb elemzésében. A kísérleti szociálpszichológusok a versengés és együttműködés jórészt dichotóm paradigmáján alapuló vizsgálataikban a múlt század hetvenes éveinek a végére felismerték, hogy az általuk alkalmazott kísérleti technika mellett számos olyan változónak van szerepe, amelyeket nem tudtak kontrollálni; vagyis világossá vált számukra, hogy mind a versengés, mind az együttműködés jóval összetettebb jelenségek, mint amelyet laboratóriumi körülmények között modellezni tudtak. A kulturális dimenziók és a versengés kapcsolatának kutatása egyrészt a versengés korlátozott és a „nyugati” versengéértelmezésnek megfelelő tételeket használt, másrészt nem tudott választ adni arra a kérdésre, hogy milyen versengés mintázat az, amely az inkább individualista és milyen az, amelyik inkább a kollektivista kultúrával egyeztethető össze.

Mindezek a kritikák a korábbi kutatásokkal és módszerekkel kapcsolatban megkívánták a kvalitatív kutatások bevezetését a versengés terén (Fülöp, 2002a, 2004a). A versengés teljesebb megértése olyan vizsgálatokat tett szükségessé, amelyek teret adnak arra, hogy az egyének artikulálják, hogy miként értelmeznék egy meghatározott helyzetet. A versengéssel kapcsolatos paradigmaváltás és az egydimenziós felfogásból (például a versengő elosztás gyakoribb választása) a multidimenzionális versengésfelfogásra való áttérés szükségessé tette a különféle dimenziók működésének a megismerését különböző kultúrákban. Mindez a kvalitatív kutatási módszerek irányába történő váltást eredményezett a versengés kutatásában.

4. FEJEZET

**LEHET-E PÁRHUZAMOSAN VERSENGENI ÉS EGYÜTTMŰKÖDNI - A
VERSENGÉS KULTURÁLIS KONSTRUKCIÓJA:
JAPÁN ÉS MAGYAR ÖSSZEHOSONLÍTÁS**

Ahogy az első fejezetben már ismertettük, a nyugati kulturális-történelmi hagyományoknak megfelelő pszichológiai szakirodalomban a versengést az individualizmushoz (Hofstede, 1980; Triandis, 1995) és az önérdekhez kapcsolták, valamint az egymást kölcsönösen kizáró célokhoz, az atomisztikus szelf-hez (Sampson, 1989; Markus & Kitayama, 1991) és ahhoz a gondolathoz, hogy a rivális akadály a saját sikernek. E felfogás szerint az egyéni célok sikeres elérése azt kívánja meg, hogy mások ne ériék el azt a célt (Deutsch, 1949ab; Kohn, 1986; Johnson és mtsai, 1981). Ez „torokelvágó” folyamathoz vezet, amely szociáldarwinisztikusan azt eredményezi, hogy az erős és agresszív túlél, a gyenge pedig elbukik (Eisler és Combs, 1992). A versengési felek között ennek megfelelően konfliktusos és negatív érzelmekkel és indulatokkal teli, ellenséges kapcsolat van. A versengés így ellentmond az együttműködésnek, a proszociális magatartásnak, a közös érdek és a közös cél elérésének, és a társas interdependenciának (Fülöp, 2002a, 2004a, 2009a).

4.1. A japán paradoxon

Japán kiváló terep arra, hogy a versengés strukturális összetevőit kulturális aspektusból vizsgáljuk. Az első fejezetben már idéztük Robert LeVine-t (2001), aki „a pszichológia japán problémájának” nevezte azt a jelenséget, mely szerint bár a japán pszichológiai fejlődés alapvetően eltér az univerzálisnak feltételezett euro-amerikai mintázattól, ez a különbség nem tulajdonítható a szegénységnek, műveletlenségnek, elmaradottságnak vagy a marginális helyzetnek. Japán mint gazdaságilag fejlett társadalom a technológiai fejlesztések, az ipari termelés, az oktatás és a művészetek terén elért teljesítményei okán csodálat tárgya lett a múlt század nyolcvanas éveiben a nyugati világban. Emiatt azokat a pszichológiai tendenciákat, amelyek mégis megkülönböztették a japánokat a „nyugatiaktól” (főként amerikaiaktól), nem lehetett egyszerűen ignorálni és a Harmadik Világot a fejlett országoktól elválasztó fejlődési vagy modernizációs különbségnek tulajdonítani (Fülöp, 2002a, 2004a).

A japánok esetében a versengés felfogásának tanulmányozása különösen érdekesnek ígérkezett azért is, mert a japán társadalom a nyugati szemlélő számára paradoxonnak tűnő módon viszonyul ehhez a jelenséghez. Ahogy korábban említettük, a versengést a nyugati pszichológiai szakirodalomban nemcsak, hogy az együttműködéssel együtt vizsgálták, de ezt a két típusú szociális interakciót egymást kölcsönösen kizárónak, ellentéteknek tekintették, az emberek és csoportok vagy versengenek, vagy együttműködnek (Argyle, 1991). A japánnal kapcsolatos szociálpszichológiai és kulturális antropológiai szakirodalomban azt hangsúlyozták, hogy Japán egy kollektivisták (Triandis és mtsai, 1988), csoportközpontú társadalom (például Nakane, 1970; Lebra és Lebra, 1986), amelyben az emberek közötti együttműködésnek sok évszázados tradíciói vannak (Iwama, 1993), és nagyon fontos az emberek közötti harmónia megtartása (Argyle és mtsai, 1986). A mások közül való kiemelkedés és a másoktól való különbözés – amely a versengésnek nemcsak elkerülhetetlen velejárója, hanem célja is a nyugati világban – zavarba hozza a japánokat (Markus, Kitayama,

1991). A sokat idézett japán közmondás szerint „a szöget, amely kiáll, bekalapálják” (Sampson, 1989). A nem nyugati kultúrákban végzett vizsgálatok feltárták, hogy a japánok és más ázsiai kulturális csoportok az egyénnek a közösséggel szembeni kölcsönös függőségét hangsúlyozzák, szemben az attól való függetlenséggel (Markus, Kitayama, 1994). Ezek a különbségek a szelf kulturális konstrukcióját bizonyítják (Markus, Kitayama, 1991). A kölcsönösen függő szelf-konstrukció illeszkedik a japán kulturális kontextusba, amelyben az emberektől megkívánják, hogy minden esetben érzékenyek és válasz-készek legyenek mások felé (Fülöp, 1998; 2004a; Indries, 2009). A kapcsolatközpontúság, a kölcsönös függőség és mindenfajta viselkedés résztvevő, fogékony, személyközi természetét emeli ki szemben a nyugati gondolkodással, amely az egyénre mint gondolatok, vágyak stb. látszólag független, egyedi hordozójára tekint, és amely a test és az elme, én és mások, a kognitív és az affektív karteziánus megkülönböztetésének ontológiai hagyományában gyökerezik,

Mindezek mellett, Japán egyike a legsikeresebb kapitalista gazdaságoknak a világon, ahol nemcsak a politikai és gazdasági életben, hanem az iskolarendszerben is jelen van a versengés, és ahol a középiskolába és az egyetemre való bejutás körüli időszakra a szakirodalom mint „vizsgapokolra” utal (Rohlen, 1983; Frost, 1991; Amano, 1993; Inui, 1993). Az iskolák és a felvételi rendszer a meritokratikus alapon működő szelekció eszközei (Frost, 1991). A vizsgarendszer biztosítja azt, hogy a legjobb felsőoktatási intézményekbe a legokosabb, legszorgalmasabb és legkitartóbb diákok kerüljenek, így ők legyenek azok, akik a társadalom felelős pozícióiba kerülnek. Az erős válogatási rendszer koncepciója az is, hogy magas szinten tartja a diákok tanulmányi erőfeszítését, így az oktatás színvonala mindenki számára magas szintű marad. Horio és Sabouret (1990) véresen kegyetlen felvételi vizsgarendszerről írnak, amely lehetetlenné teszi a boldogságot, a tanulókat pedig felvételi vizsga tesztekre felkészülő robotokká alakítja, ahol az egyének tesztvizsga eredmények számaival azonosítódnak. Számos japán pedagógia szakértő is nagyon negatívan ítéli meg ezt a jelenséget, pl. Inui (1993) azt állítja, hogy Japánban a legsúlyosabb oktatási probléma a kiélezett verseny. Amano (1993) pedig azt írja, hogy a túlzott versengés jellemtorzulásokhoz és iskolai erőszakhoz vezet. Ezek az állítások azonban nem voltak megfelelő kutatásokkal alátámasztva, vagyis japán kutatók nem nézték meg szisztematikus empirikus vizsgálatokkal, hogy valójában mit is jelent a japán diák számára az iskolai verseny, sohasem vizsgálták felül érvényességüket a résztvevők, maguk a diákok percepciójának és tapasztalatainak tanulmányozása révén (Fülöp, 2006b).

A kulturális összehasonlítás kísérleti pszichológiai szakirodalma csak egyetlen, japán gyerekekkel is végzett vizsgálatot ír le, hiszen a múlt század hetvenes éveiben, amikor ez a módszertani megközelítés a virágkorát élte, még nem volt Japán gazdasági hatalom és Kelet-Ázsia nem volt még az érdeklődés középpontjában. Toda és mtsai (1978) japán, belga, görög, mexikói-amerikai és anglo-amerikai gyerekeket összehasonlítva egy úgynevezett „Különbség Maximáló” laboratóriumi vizsgálatban, amelyben önmaguknak és egy képzeletbeli másik gyereknek kellett jutalmakat elosztaniuk – minden kollektivitás ellenére – a japán kisfiúkat találták a legversengőbbnek. Később csak néhány olyan – amerikai kutatók által végzett – vizsgálat született, amely a japánok versengéshez fűződő viszonyát empirikus kutatásban igyekezett feltárni. Ezen kevesek közé tartozik Shwalb és Shwalb és Nakazawa (1995) 12-14 éves tanulók körében végzett kérdőíves kutatása. Azt a – versengés-együttműködés dichotómiájának keretében gondolkodó amerikai kutatók számára meglepő – eredményt kapták, hogy a japán gyerekek többsége egyszerre nagyon erősen együttműködő és erősen versengő, vagyis hogy nem „vagy-vagy”, hanem „és-és” viszony működik a két társas magatartás között. LeTendre (1996) interjúk kutatásaiban elsősorban arra volt kíváncsi, hogy ha a „vizsgapokol” negatív hatással van a japán fiatalok lelki egészségére, miként lehet az,

hogy a japán serdülők között, amerikai vagy angol kortársaikhoz képest sokkal ritkábban alakul ki iskola- és tanulásellenes attitűd. Ha az erős versenyre kényszerítő iskolában olyan sokat szenvednek a diákok, akkor miért szeretik mégis az iskolát, és a serdülőkor miért nem kapcsolódik össze a nyugati országokban serdülők körében oly jól ismert iskolaellenes érzelmekkel. Vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a japán diákoknak fontos érték a tanulás és az iskola, adottnak fogadják el az iskola által támasztott követelményeket, és a céljaikat a velük egykorú, hozzájuk hasonló teljesítményt nyújtó társaikkal való inspiratív versengés segítségével igyekeznek elérni. (Fülöp Márta (2006b) a japán diákok tapasztalatairól és iskolai versengés iránti attitűdjéről szóló kutatásának rövid összefoglalását lásd a fejezet végén.)

Japán tehát egyszerre mutatja a kollektivistákra jellemző magas fokú együttműködést és az individualistákra jellemző intenzív versengést, és ezzel ellentmondani látszik a versengés hagyományos szociálpszichológiai és kulturális összehasonlító paradigmájában gondolkodó szakirodalomnak. Emiatt is különösen időszerű volt annak kutatása, hogy miként élik meg a japánok a versengést és hogyan küzdenek meg a társadalmuk által a versengéssel kapcsolatban közvetített ellentmondó elvárásokkal, milyen versengés fogalom teszi lehetővé, hogy egy versengő-együttműködő társadalomban éljenek, miként alkotják meg a japánok a versengés jelentését, vagyis a versengés milyen kulturális konstrukciója teszi ezt lehetővé (Fülöp, 1998).

Olyan vizsgálat korábban nem volt, amely arra vonatkozott volna, hogy a társadalomban meglévő versengést milyen kognitív és emocionális struktúrába illesztik a japánok, és milyen implicit kategóriákban és dimenziókban gondolkodnak róla, milyen attitűdöt alakítanak ki vele kapcsolatban, hogyan élik meg érzelmileg, milyen érzelmi feldolgozó mechanizmusokkal rendelkeznek a versengéssel kapcsolatban, és hogyan sikerül a társadalmuk által diktált paradoxonnak megfelelniük.

4.2. A versengéshez fűződő viszony Magyarországon

4.2.1. A versengés jelenségét is érintő kulturális összehasonlító vizsgálatok a rendszerváltás előtt Magyarországon

A második fejezetben áttekintettük a Magyarországon az utolsó 50 évben folytatott, a kultúra és a pszichológia kapcsolatát érintő összes kutatást. Az áttekintett évtizedek alatt volt néhány olyan kutatás, amely bár nem a versengést helyezte a kutatás középpontjába, melléktermékként a versengéshez fűződő viszonyról is feltárt információkat. Ilyen volt Leigh és Helson (1986) amerikai pszichológusok kutatása, akik magyar és amerikai novella-elemzésük során azt találták, hogy a magyar novellákban szignifikánsan gyakrabban jelentek meg a versengő/antagonista, vagyis az ellenséges versengő kapcsolati formák, mint az amerikaiakban. Az ellenséges interperszonális viszonyulás gyakoribb megjelenítését Mitchell és Helson (1989) is azonosították. Kizárólag magyar novellák tartoztak abba a csoportba, amelyben antagonista tárgykapcsolatok, alacsony szintű mások iránti elkötelezettség és egyfajta paranoid viszonyulás, az ellenségnek tekintett üldözőkkel szembeni küzdelem volt jellemző. Ugyanakkor kevesebb volt az együttműködéssel, egyenlőséggel és a társas-emocionális viszonyok iránti érdeklődéssel jellemezhető tárgykapcsolatokra utaló magyar, mint amerikai novella.

Magyarországon 1948 és 1989 között, 40 éven keresztül nem piacgazdaság volt. A kommunista ideál a kooperatív és a kollektívát a középpontba helyező egyén volt. Ennek ellentmond az, hogy a magyarok – az elvégzett szociálpszichológiai vizsgálatok alapján – nem bizonyultak kollektivistának, annak ellenére, hogy komoly politikai erőfeszítés történt a közösségi életideál kifejlesztésére. Hunyady György először 1973-ban, majd 1975-ben egy nemzeti reprezentatív mintán a magyarok jó és rossz tulajdonságaira kérdezett rá. 1973-ban azt találta, hogy a pozitív tulajdonságok között az életvidámságot, a szívéllyességet és a munkaszeretetet, viszont a negatív tulajdonságok között az összetartás hiányát, az individualizmust, az irigységet és az önzést említették. Két évvel később, 1975-ben fiatalabb és idősebb munkásoknak és értelmiségieknek 20 tulajdonság mentén kellett értékelniük a magyarokat. Az együttműködő készség a harmadik legalacsonyabb átlagot érte el (Hunyady, 1996). Ebből következően elmondható, hogy a magyarok a szocializmus ideje alatt, az 1970-es években is individualistának és nem-együttműködőnek tartották magukat.

Ezekkel az eredményekkel teljesen összhangban vannak Hollos eredményei. Hollos (1980) a társas perspektíva felvételének képességét (szerep-átvétel, kommunikációs készség) és versengésre, illetve kooperációra való készségét vizsgálta két csoport magyar gyereknek, akik két különböző társas környezetben éltek: az egyik csoport gyerek faluban élt és óvodába járt, a másik csoport gyerek tanyán élt és nem járt óvodába. Hipotézise szerint a magyar gyerekeket már kis koruktól kezdve a kollektivitásra tanítják a nevelési intézményekben. Ezért azt várta, hogy azok a gyerekek, akik jelentős időt töltenek az óvodában együttműködőbbek lesznek, mint azok, akik otthon, a tanyasi nukleáris családban növekednek. De ennek éppen az ellenkezőjét találta. A tanyasi gyerekek kooperatívabbak voltak, a falusi gyerekek pedig versengőbbek, annak ellenére, hogy óvodába jártak, ahol Hollos szerint erősen kollektivista szellemű nevelést kaptak, amely folyamatosan hangsúlyt helyezett a pro-szociális magatartásra. Eredményei alapján megjegyezte, hogy a kollektív szocialista nevelés tekintetében a magyar óvoda nem igazán érte el a célját, ezek az értékek és magatartásformák inkább megtalálhatók voltak az otthon nevelkedő gyerekek körében, akiknek a kooperativitására a család kicsi koruk ellenére számított. Azt írja: „*Bár a tevékenységek az óvodában szigorúan tervezettek és koordináltak és a gyerekeket abban az ideológiában nevelik, amely az együttműködést hangsúlyozza, ez mégsem eredményez kooperatív egyéneket.*” (21. old.)

Mindezeknek némiképp ellentmond, de nem is bizonyult időtállóknak, Kozéki Béla és Noel Entwistle (1986) eredménye, akik azt találták, hogy a tanulási motivációk terén a serdülőkorú skót tanulókat inkább jellemezte a versengés, mint a magyarokat, akik inkább együttműködve szerettek tanulni. Azóta ez pontosan megfordult. A PISA 2000 (OECD, 2001) felmérés szerint a magyar tanulók előnyben részesítik a versengő tanulást az együttműködővel szemben, az angol tanulók viszont az együttműködőt a versengővel szemben. (Lásd még Ross és mtsai, (2006) és Fülöp és mtsai (2007) 3. fejezetben ismertetett kutatásait).

4.2.2. A versengés megjelenése a magyar társadalomban a rendszerváltás után: a magyar paradoxon

A poszt-kommunista államok piacgazdaságra és politikai pluralizmusra, azaz a demokráciára történő áttérésben a versengésnek kulcsfontosságú szerep jut. 1989-től a versengés, amely egy korábban ideológiailag megtagadott ¹⁵jelenség volt, jelentős fordulattal, erősen kívánatosá

¹⁵ Ennek az ideológiai álláspontnak az ellentmondásait bizonyítják az 1950-es évek úgynevezett szocialista munkaversenyei (Belényi, 2000)

vált és meg is jelent a társadalom minden szintjén, a politikai élettől az egyének mindennapi életéig bezárólag Magyarországon (Fülöp, 1999a, 2002b; Fülöp és Berkics, 2002, Fülöp, 2005a).

A magyar társadalomnak, mint más poszt-szocialista társadalomnak is, a függőség kultúrájából a vállalkozás kultúrájába, a biztonság társadalmából a lehetőségek és kihívások társadalmába, az alapvetően nem versengő struktúrából egy versenyre épülő társadalomba (Fülöp, 2005a) kellett átlépnie. A társadalom valamennyi szegmensében lezajló gyors átalakulás azt kívánta az állampolgároktól, hogy változtassák meg a versengésről kialakult elképzeléseiket, emellett pedig változtassák meg a versengéssel szemben kialakult attitűdjüket, és hozzá kapcsolt értékeiket. Meg kellett birkózniuk a szocialista időszak ideológiai versengés-tagadása és a poszt-szocialista társadalom ideológiai versengés-igenlése közötti ellentmondással. A rendszerváltás előtti időszak ideológiai tagadása nem jelentette a versengés eltűnését a társadalmi életből. A versengés jelen volt az iskolában és az iskolarendszerben is, hiszen kevesebben jutottak be a felsőoktatásba, mint a mennyien szerettek volna, de nyilvánvalóan jelen volt a munkahelyeken, és a Magyar Kommunista Párton belül is. A szocialista tervgazdaság mellett létrejött új gazdasági mechanizmus (1967) is több lehetőséget teremtett a versenyre azzal, hogy kialakította az úgynevezett szocialista piacot, nagyobb teret nyitott az egyéni kezdeményezőkészségnek és alkotókedvnek, és lehetővé tette bizonyos határokon belül az egyéni teljesítménykülönbségek jutalmazását (Rainer M., 2000). Ennek ellenére a versengés rendszerváltás utáni egyértelmű politikai és gazdasági igenlése nem jelentette azt, hogy a versengés iránt pozitív attitűd jelent volna meg. A magyar társadalmat a múltbeli politikai rendszer maradványaként fennmaradt gondolkodás, illetve az új individualista, piac- és versengésorientált elképzelések keveredése jellemzi.

Arra, hogy a magyar társadalom tagjai erősen megélték a versengés megjelenését az életükben, utal Nguyen Luu és munkatársai (1999) grúz, orosz és magyar diákok, munkások és vállalkozók részvételével végzett vizsgálata is. A kutatók a rendszerváltás óta a résztvevők életében bekövetkezett változásokra és arra kérdeztek rá, hogy miként befolyásolta a rendszerváltás a munkájukat. A vizsgálat szerint a verseny jelenlétére a munka világában leginkább a magyar résztvevők utaltak.

A versengéshez azonban ellentmondásos, inkább negatív viszony fűzi a magyar állampolgárokat. Bár elviekben egyetértenek vele, annak gyakorlati megvalósulását a magyar társadalomban erősen bírálják. Váriné Szilágyi és Solymosi (1999) magyar egyetemisták és fiatal értelmiségiek (közgazdászok, mezőgazdasági mérnökök és építészek) nézeteit vizsgálták a társadalom kapitalizálódásával kapcsolatban. Míg az egyetemisták a szabad gazdasági versenyt, a piacvezérelt gazdasági folyamatokat és a jelentős jövedelemkülönbségeket a jól működő társadalom legfontosabb jellegzetességeinek tartották, egyben hangot adtak azon óhajuknak is, hogy az állam törődjön a gyengékkel és legyen teljes körű foglalkoztatottság: legyen is verseny, de ne is legyen verseny.

Fülöp (1999ab) nyitott kérdéses kérdőívben a következő kérdést tette fel magyar, amerikai és japán középiskolásoknak, majd magyar, japán és amerikai tanároknak (Fülöp, 2001c, 2002b): „Milyen szerepet játszik a versengés a mai magyar (japán, amerikai) társadalomban?” A kérdésekre adott szabad, leíró válaszokat kvalitatív (kategorizálás) és kvantitatív módon is elemezte.

A kérdőívet 16-18 éves gimnazisták (218 japán, 255 amerikai, 334 magyar), egyetemisták (151 japán, 198 kanadai és 291 magyar) valamint általános és középiskolai tanárok (98 japán,

150 magyar és 45 amerikai) töltötték ki. A válaszokat független elemzők tartalomelemeztek és kategorizálták, egyrészt aszerint, hogy a válaszadók milyennek látják a versengés szerepét az országukban (pozitív, negatív, mindkettő, semleges), hogy mennyire látják intenzívnek a versengést a társadalomban, hogy milyen területeken látnak versengést és milyen pozitív és negatív funkciót/következményt tulajdonítanak a versengésnek. Miközben a versengés intenzitását és jelenlétét a gazdasági életben tíz évvel a rendszerváltás után a magyar válaszadók lényegében azonos gyakorisággal említették, mint a japán és amerikai/kanadai válaszadók, a versengés magyar társadalomban játszott szerepét mind a gimnazisták, mind az egyetemisták, mind a magyar tanárok szignifikánsan kevésbé tartották pozitívnak és szignifikánsan gyakrabban ítélték meg negatívnak, mint a japán és amerikai/kanadai kortársaik, illetve kollégáik (Fülöp, 1999a; 1999b, 2001c). A versengésnek tulajdonított legfőbb negatív következmények a tisztességtelen verseny, az agresszió és a pénzorientáltság voltak. Ezek közül a leggyakrabban említett a versengés immoralitása (korrupció, csalás, hazugság mind a politikai, mind a gazdasági életben) volt, ezt a magyar tanároknak csaknem a fele, a gimnazistáknak és az egyetemistáknak pedig közel egyötöde említette spontán módon. A versengés immoralitására vonatkozóan a külföldi mintákban a legtöbb említés 6 százalék volt.

Fülöp (2002c) nyugat-európai mintával is kiegészítette kutatásait és az azonos kérdőívet 120 angol gimnazista is kitöltötte. Az angol válaszadók az amerikai válaszadókhoz nagyon hasonlóan ítélték meg a versengés társadalmukban betöltött szerepét, a válaszadók jelentős csoportja vagy magától értetődőnek tartotta, hogy a versengés jelen van a társadalomban, vagy kifejezetten pozitívnak értékelte azt. A magyar középiskolások az angol középiskolásokhoz képest a versengésnek csak nagyon kevés pozitív következményét említették, viszont szignifikánsan gyakoribb volt a negatív következményekre, az immoralitásra, az agresszióra és az önzésre történő utalás. A magyar gimnazisták nézetei nemcsak észak-amerikai és japán, hanem nyugat-európai kortársaikhoz képest is erősen negatívak voltak a versengés társadalomban betöltött szerepére vonatkozóan.

A versengés és a tágabb értelemben vett siker kapcsolatának a megítélését japán, kanadai és magyar egyetemisták számára készült nyílt kérdéses kérdőív vizsgálta. A kérdés, amelyre a válaszadók szabad leírással válaszoltak a következő volt: *„Milyennek látja a versengés és a siker kapcsolatát?”* Az eredmények azt mutatták, hogy mindhárom csoportban a válaszadók többsége azt vallotta, hogy a versengés és a siker között van kapcsolat, ahhoz hogy valaki sikeres legyen, versengenie kell, illetve versengőnek kell lennie. A válaszok tartalmi elemzése azonban feltárta, hogy a versengés és siker kapcsolatának a reprezentációja erősen eltér a három ország egyetemistáinak körében. Mind a japán, mind a kanadai fiatalok a sikert és a hozzá vezető versengést egyértelműen pozitívnak ítélték meg, nyitott kérdésre adott válaszaikban nem jelentek meg morális kétségek. A magyar egyetemistáknak viszont több mint az egyharmada hivatkozott a tisztességtelen és agresszív eszközök sikert biztosító szerepére. Jellemző volt a magyar válaszadók között az a nézet, hogy a sikerhez nem a kiváló képességeken, versenyképes egyéni tulajdonságokon keresztül vezet az út, hanem agresszív és immoralis eszközök használatával (Fülöp, 2008d). A kontraszelekció vizsgálata során Hunyady György (2010) is megállapította, hogy a magyar társadalomban meghatározó erővel van jelen az a felfogás, hogy a siker nagyobb mértékben múlik a kapcsolatokon, mint a tehetségen vagy a kemény munkán. Szabó Éva (2012) a sikeressé válással kapcsolatos nézetek reprezentatív mintán történő vizsgálata során ugyancsak azt találta, hogy első helyen a válaszadók a „fontos emberekkel való jó kapcsolatot” emelik ki, a sikeres ember jellemzői között a legmagasabb átlaggal az „ismeri és kihasználja a kiskapukat”, valamint a „kapcsolatai révén jut előnyökhöz” szerepelnek. A meritokratikus alapon elért siker (kemény munka, jó tanulmányi eredmény, és a törvényes magatartás) sokkal kevésbé tartozik a magyar

versengés-forgatókönyvhöz. Mindez erősen különbözik a japán siker-forgatókönyvtől, amely nagyon erősen a tényleges teljesítményhez, az iskolai eredményhez (jó tanulmányi teljesítmény- jó egyetem – jó munkahely) és a szorgalmas és kemény munkához köti az előbbre jutást.

Fülöp Márta és Berkics Mihály (2001) a Junior Achievement Magyarország ¹⁶ képzésében részt vevő gimnazisták nézeteit vizsgálta a piacgazdaságról, az üzleti életről és a vállalkozásról. A válaszadóknak pozitív képük volt a piacgazdaság Magyarország fejlődésére gyakorolt szerepéről, de nem értettek egyet azzal, hogy a piacgazdaságban mindenki betartja az üzleti élet erkölcsi szabályait. Az attitűdskála faktoranalízise három különböző álláspontot tárt fel: az üzleti élethez pozitívan viszonyulót, az üzleti élethez negatívan viszonyulót és egy semleges, az üzleti élet realitásaival kapcsolatosat. A negatív tartalmú faktor tételei egyértelműen az egyenlőséget hangsúlyozó szocialista ideológiára emlékeztetettek, amely a piacgazdaságot kizsákmányolónak, csak egy szűk elit számára tekintette hasznosnak. Ez a nézet markánsabban nyilvánult meg azoknál a diákoknál, akik név nélkül adták be a kérdőívet. A piacgazdaságra célzottan felkészítő oktatási program tehát csak a diákok egy részénél ért el pozitív attitűdöt a versenyen alapuló gazdasági működés iránt.

A gazdasági oktatás és szocializáció szerepének a versengéshez fűződő viszonyra gyakorolt hatását kívánta feltárni Fülöp Márta, Christine Roland-Levy és Berkics Mihály (2004) francia-magyar összehasonlító vizsgálata. Arra voltak kíváncsiak, hogy az eltérő társadalmi-politikai múlttal rendelkező országokban nevelkedő, gazdasági képzésben részesülő 16-18 éves serdülők versengéssel kapcsolatos szociális reprezentációja miként alakul és hogyan ítélik meg a versengést általában, a saját személyes életükben és a gazdasági életben. A vizsgálatban 107 francia és 107 magyar gimnazista vett részt. A kérdőíves vizsgálat, amely egy szemantikus differenciál típusú részből, egy attitűdskálából és számos, rangsorolást kívánó kérdésből állt, feltárta, hogy a francia diákok fontosabbnak tartják a versengés folyamatát (az „utat”), mint a versengés eredményét. A magyar diákok viszont inkább az eredményre koncentráltak, és az odavezető utat kevésbé tartották fontosnak. A franciák kevésbé kedvelték a versengést, ha az személyközi viszonyokban jelentkezett, viszont jobban elfogadták a gazdaságra gyakorolt pozitív hatását. Ennek az ellentéte volt igaz a magyar diákokra: ők a személyközi versengést tekintették elfogadhatóbbnak és a gazdasági versengést kevésbé látták pozitívnak. Abban mindkét csoport egyetértett, hogy a versengés csak ritkán old meg gazdasági problémákat. A magyar diákok esetében ez részben annak is betudható volt, hogy a rendszerváltás során formálódó piacgazdaság negatív aspektusait átértékelték, és nem feltétlenül bíztak a versenyben, mint megoldást nyújtó eszközben. A francia diákok esetében pedig a magától értetődő verseny sok évtizedes tapasztalatai alatt megoldatlanul maradt gazdasági problémák alakíthatták ki ezt a nézetet (Roland-Levy és Fülöp, 2004).

Berkics Mihály (2009) lengyel-magyar összehasonlító kutatásában mind a magyar, mind a lengyel egyetemisták igazságosabbnak ítélték meg a méltányos elosztást, mint az egyenlőt, vagyis inkább a meritokratikus/kapitalista/versengő etoszt tartották igazságosnak az egyenlőségre törekvő/szocialista etosz helyett. A két rendszerváltó ország fiataljai nagyon hasonló módon gondolkodtak: indirekt módon, de kifejezték egyetértésüket az új, sokkal kevésbé az egyenlő elosztást szorgalmazó gazdasági-politikai berendezkedéssel, ugyanakkor ennek a berendezkedésnek a működését a saját országukban egyik ország fiataljai sem tartották igazságosnak.

¹⁶ Az Amerikai Kereskedelmi Kamara által támogatott piacgazdasági és vállalkozási ismereteket közvetítő program.

Fülöp és Davies és mtsai (2004), Davies és Fülöp és mtsai (2004) magyar és angol tanárok vállalkozásra és állampolgáriságra vonatkozó nézeteinek vizsgálata során azt találták, hogy a magyar tanárok – szemben az angolokkal – szinte kivétel nélkül kritikus megjegyzést tettek a magyar társadalomban zajló üzleti gyakorlat és verseny szabálytalan és tisztességtelen működésére. Fülöp és Orosz (2006) valamint Orosz (2007) vállalatvezetőkkel, vállalat-tulajdonosokkal, bankárokkal folytatott mélyinterjúk kutatásban a magyarországi gazdasági versengés percepcióját vizsgálták. Bár az interjú erre közvetlenül nem kérdezett rá, a válaszok döntő többsége kitért a gazdasági életben zajló verseny tisztességtelenségére, korruptségára, a meritokratikusság hiányára.

A Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet 2008-ban reprezentatív mintán végzett vizsgálata szerint a magyar lakosság üdvözli a versenyt, ha az az árak versenye, és ő mint fogyasztó élvezheti ennek az előnyeit, vagyis az alacsonyabb árakat. Ugyanakkor, állampolgárként és munkavállalóként már inkább versenyellenes. Bár a többség elfogadja, hogy versenyezni kell, a versenyt mégis túl intenzívnek találja. Azoknak, akik intenzív versenyhelyzetben vannak a munkájuk során, például a vállalkozóknak, a felmérés szerint pozitívabb a viszonyuk a versenyhez. A magyar állampolgárok visszavennének a versenyből az oktatás, az egészségügy, és a politika terén is. A válaszadók döntő többsége szerint a verseny tisztességtelen a magyar gazdasági életben és elsősorban a verseny természetében említik a korrupciót. A versenyellenes indulatokat elsősorban a verseny természete, annak tisztességtelen volta kelti, és erre nem a több, hanem a kevesebb verseny iránti vágy a válasz (<http://www.median.hu/object.08adc7cc-a072-4c22-8745-2fe36cc67acd.ivy>).

Terestyéni Tamás (2012) három (1996, 2004, 2006) országos reprezentatív mintán végzett felmérés eredményeit ismertetve arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyar társadalomban mindhárom vizsgált évben túlnyomó többséget képviseltek azok a polgárok, akik a társadalom céljaival, a gazdaság optimális szerveződésével, a piaci versennyel, az állam szerepével, az individuum kötelességeivel és jogaival, a vagyoni differenciálódással kapcsolatban paternalista és antiliberális nézeteket képviseltek. Annak ellenére – írta –, hogy 1989 óta megtörténtek a piacgazdaság kiépítésének alapvető lépései, a piaci verseny szerepével és szükségességével kapcsolatos liberális attitűdöt kifejező kijelentéseket a kérdezettek nagy hányada, csaknem kétharmada, még az Európai Unióhoz való csatlakozás után is elutasította. A piaci verseny is úgy értelmeződött a túlnyomó többség gondolkodásában, mint ami növeli a szociális különbségeket azáltal, hogy egy kisebbséget gazdaggá tesz, a nagyobb hányadot viszont elszegényíti.

4.3. Japán és Magyarország a kulturális dimenziók mentén

A kultúra és a gazdaság kapcsolatáról háromféle alapvetően különböző álláspont létezik. Az egyik szerint a gazdaság hozza létre a kultúrát, például ezt a nézetet vallotta Marx (1867/1955), Benedict (1941), Turnbull (1972), Inglehart és Baker (2000). Ez a versengés esetében azt jelentette, hogy részben az elosztási viszonyok, részben az erőforrások mennyisége határozza meg azt, hogy mekkora a versengés egy emberi közösségben. A másik szerint a kultúra „hozza létre” a gazdaságot, például Weber (1904/1982), McClelland (1961), Porter (1990), Hapden-Turner és Trompenaars, (1993), Harrison and Huntington (2000). Ez Weber esetében azt jelentette, hogy a versengést és a kapitalizmust közvetlenül a protestantizmussal kapcsolta össze. A harmadik a kultúra és a gazdaság együttes evolúcióját posztulálja, például Mead (1937), Javidan (2004) és Redding (2005).

Japán és Magyarország gazdasági fejlettsége között jelentős különbség van. A Human Development Index (HDI <http://hdr.undp.org/en/data/map/>) 2011 alapján Japán erősen megelőzi Magyarországot. Az indexet három mutató alapján számítják ki: az egy főre eső jövedelem, az iskolázottság, és a várható élettartam alapján. A skála 0-1-ig változik. A két ország között egyértelmű és szignifikáns a különbség, annak ellenére, hogy mindkét ország a világ összes országait tekintve a magas fejlettségűek közé sorolódik. Japán értéke 0.901 és ezzel az egyik legmagasabb értéket (12.) képviseli a világon (megelőzi például Norvégia, Svédország, Németország az USA és Új-Zéland), közvetlenül előtte Svájc (átlag: 0.903), míg mögötte a 13. helyen Hong Kong (átlag: 0.898) áll. Magyarország a 38. pozíciót tudhatja magáénak 0.816-os átlageredményével. Magyarországot közvetlenül Lengyelország követi a 39. helyen a maga 0.813-as átlagával, míg Qatar előzi meg, amely ország esetében 0.831-os átlagot láthatunk. Szlovákia a 35. (átlaga: 0.834), míg a csehek a 27-dikek (átlag: 0.865) a rangsorban.

A Global Competitiveness Index komplex mutatója egy ország versenyképességének. Az intézmények, az infrastruktúra, a makrogazdasági környezet, az innováció és sok más mutató együttesen alkotja. 2011-2012-ben ebben a rangsorban 142 ország közül Japán a 9. helyet foglalja el (5.4-es értékkel), míg Magyarország a 48. helyet (4.4-es érték). Japán 2009-2010-hez képest (6. hely) három helyet lépett vissza, míg Magyarország 10 helyet lépett előre (2009-2010-ben az 58. helyen volt).

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf

Az individualizmus–kollektívizmus mentén végzett vizsgálatok részben egybehangzó, részben ellentmondásos képet mutatnak mindkét országban. Az eredeti Hofstede (1980) vizsgálatban, amelynek az adatgyűjtése 1967 és 1973 között zajlott, Magyarország nem vett részt. 2001-től azonban Hofstede már bemutatott magyar adatokat is. Ezek két forrásból származtak. Varga Károly az 1980-as évek elején egy nagy 1000 fős, iparági gazdasági szervezet kutatási-fejlesztési intézetének 183 dolgozójával töltötte ki a Hofstede-kérdőív bizonyos részeit, vizsgálata még a rendszerváltás előtt született vállalati dolgozókkal. A vizsgálat részleges eredményeit 1983-ban és 1986-ban publikálta (Varga, 1983, 1986). A cseh Kolman (1999, Kolman és mtsai, 2003) a magyar Dienes Erzsébet közreműködésével 1998-ban a visegrádi országokban gazdasági és üzleti tanulmányokat folytató egyetemistákkal készített adatfelvételt. A magyar minta összesen 98 hallgatóból állt. A diákokkal ténylegesen nyert adatokat úgynevezett kalibrációs folyamatban igyekeztek megfeleltetni egy idősebb minta potenciális adatainak, amely eljárás önmagában kétséges, annak ellenére, hogy Hofstede ennek a munkának társszerzője volt. Az végül is nem kideríthető, hogy Hofstede valójában hogyan állapította meg a Magyarországra vonatkozó tényleges számokat, mert sem Varga Károly, sem Kolman-ék adatai nem közelítenek azokhoz a számokhoz, amelyeket használ, ugyanakkor forrásként ezt a két forrást jelöli meg (Hofstede, 2001). A mutató megbízhatóságával kapcsolatos kétségek azért különösen fontosak, mert a nemzetközi szakirodalomban, ha Magyarországot kulturális dimenziók mentén jellemzik, akkor lényegében kizárólag erre a nem-tudni-végül-is-honnan származó, becsült adatra támaszkodnak.

Hofmeister-Tóth Ágnes és munkatársai (2005) 250 magas jövedelmű, budapesti, főként férfi menedzser között gyűjtöttek a Hofstede kérdőív általuk rövidített változatával adatokat 2000-ben, míg Kopp Mária és Skrabski Árpád (2008) a Hungarostudy 2006 során, a magyar aktív dolgozó lakosságot reprezentáló mintán, ugyancsak a Hofmeister-Tóth Ágnes által rövidített kérdőívet vették fel. A különféle mutatókat az alábbi 7. táblázat összesíti, amelyet Kopp és Skrabski (2008) cikkéből átalakítással vettünk át. A táblázatból jól látható, hogy lényegében

teljes a zűrzavar az eredményekben, amely fakadhat abból, hogy ezeket az anyagokat eltérő években vették fel, eltérő mintán, eltérő módszerrel. Kopp Mária és Skrabski (2008) azonos módszert alkalmazott Hofmeister-Tóth Ágnessel, de ez nem azonos az eredeti Hofstede kérdőív csomaggal, Kolmanék (1999, 2003) ugyancsak, egy az eredeti kérdőívhez képest átalakított kérdőívet alkalmaztak. Az eredményekből azt érdemes tekintetbe venni, ami tendenciaszerűen mindegyik vizsgálatban azonosnak mutatkozik. Mivel Kolman adatainál óriási eltérés van a tényleges és a kalibrált értékek között, és a kalibrációs folyamat metódusa nem meggyőző, ezért az értelmezésben a hasonlóképpen kérdéses Hofstede adatokat veszem figyelembe. A 7. táblázat mutatja az egyes vizsgálatok értékeit.

7. táblázat. A Hofstede-féle kulturális dimenziók pontértékei (Hofstede, 2001), a Hofmeister-Tóth Ágnes (2005) által végzett felmérések és a Hungarostudy 2006 felmérés eredményei alapján.

Dimenziók	Hofstede (részben 1982-es, részben 1998-as Kolman nem kalibrált/kalibrált adatok alapján becslés)	Hofmeister-Tóth (2000-ben felvett adatok)	Hungarostudy (2006)
Individualizmus– kollektívizmus (a magasabb érték nagyobb individualizmust jelez)	80 (Kolman: 65/59)	88	76
Hatalmi távolság	46 (Kolman: 47/74)	46	43
Maszkulinitás-femininitás (a nagyobb érték magasabb maszkulinitást jelent)	88 (Kolman: 60/102)	45	34
Bizonytalanságkerülés	83 (Kolman:69/89)	79	98
Rövid távú – hosszú távú időorientáció	50 (Kolman:56/59)	30	45

*Az indexek terjedelme nagy minta esetében általában 1–100 közé esik, de ennél magasabb érték is előfordulhat.

A magyar válaszadók a legtöbb mérés alapján a magasan individualisták közé tartoztak. Hofstede a legmagasabb értékeket az USA-ban (91 pont) és más angolszász országokban mérte. A magyar eredményeket azok közelébe helyezte. A magyar menedzserek a Hofmeister-Tóth-féle vizsgálat esetében a kanadai és holland kollégáikkal megegyező 88-as indexértékkel a negyedik helyen szerepeltek. A *Hungarostudy 2006* eredményei szerint Olaszországgal együtt közvetlenül Belgium előtt (75 pont) Magyarország a hatodik helyen állt.

Viszonylag egységesnek mondhatóak a magyar eredmények a bizonytalanságkerülés tekintetében, mindhárom vizsgálat arra utal, hogy magyar válaszadók erősen előnyben részesítik a strukturált helyzeteket a strukturálatlanokkal szemben, törekszenek a rendre, a szabálytartásra, és a munkahelyükön hosszú éveket szándékoznak eltölteni. A bizonytalanságkerülés további vonatkozásai a szoros egyetértésre törekvés, az eltérő

vélemények és a kreatív megoldások alacsony toleranciája. A magas bizonytalanságkerülés rendre és szabálytartásra vonatkozó része erősen ellentmond minden más későbbi, illetve időben párhuzamos vizsgálat eredményének (például lásd GLOBE Study alább). A szabálytartással, a normakövetéssel kapcsolatban nagyon sok vizsgálat azt bizonyítja, hogy a magyar társadalom nem norma- és szabálykövető, hanem anómiás (Gelfand és mtsai, 2010).

A rövid távú időorientáció, vagyis a jövőbeni tervezés hiánya is mind a három vizsgálatban megjelent (50 alatti értékek), de különböző mértékben. A hatalmi távolság ugyancsak egységesen inkább az egalitárius kapcsolatok, mint az autoriter működés túlsúlyára utal (50 alatti értékek). A maszkulinitás-femininitás Hofstede-nél a férfias (versengés, asszertivitás és materializmus, ambíció és hatalom) és a nőies értékek (jó interperszonális kapcsolatok, életminőség) közötti erős különbségekre utal. Ebben a mutatóban éles eltérés van Hofstede nagyon magas maszkulinitás értéke és a másik két magyar vizsgálat inkább femininitásra utaló értékei között.

A Japán esetében ténylegesen mért, Magyarország esetében becsült Hofstede (1980/2001) adatokat összehasonlítva egyértelmű az individualizmus-kollektívizmus dimenzióan a különbség: a magyarok erős individualizmusával szemben a japánok mérsékelt kollektívizmusa „áll szemben” (46 pontot érték el, ezzel éppen csak átkerültek a kollektivisták kategóriába). A hatalmi távolság tekintetében Japán éppen átkerül az 54-es értékével a nagyobb hatalmi távolságú országok közé, míg a magyarok éppen bekerülnek az egalitáriusabbak közé, de valójában a különbség kettejük között minimális. (Magyarország 46/ Japán 54 pont). A két dimenzió alapján, Triandis (1995) horizontális és vertikális dimenzióját alkalmazva, a magyarok horizontális individualisták, a japánok inkább vertikális kollektivisták. Mindkét ország erősen maszkulin (a japánok a legmaszkulinabb társadalom, és a magyarok – becsült – értéke a második legnagyobb). Mindezek ellentmondásosak a versengés szempontjából, mert a magyarok esetében az egyenlőségre törekvés nem, de az erős maszkulinitás viszont előrejelzi a versengést. A japánok esetében a hierarchia és az erős maszkulinitás – mindkettő – erős versengést prediktál, de mindezt kollektivisták formában. Mindkét ország erősen bizonytalanság kerülő, a japánok még inkább, ők az országok rangsorában a negyedikek. Az időperspektíva terén található a legnagyobb különbség. A japánok hosszú távon gondolkodnak és terveznek, a magyarok egyértelműen rövid távon (lásd 8. táblázat).

8. táblázat. A Hofstede-féle kulturális dimenziók értékei: japán-magyar összehasonlítás

Kulturális dimenzió	Magyar	Japán
Individualizmus	80	46
Hatalmi távolság	46	54
Maszkulinitás	88	95
Bizonytalanság kerülés	82	92
Rövid távú – hosszú távú időorientáció	50	80

A GLOBE Study (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness) középszintű vezetőket vizsgált 62, egymástól kulturális szempontból eltérő országban (House és mtsai, 2004). Az adatgyűjtés 1992 és 1997 között zajlott. A magyar vizsgálatot Bakacsi Gyula vezette. A kutatásban összesen 9 kulturális dimenzió mentén helyezték el a részt vevő országok válaszadóit. A dimenziók egy része tartalmában, más része nevében megegyezett Hofstede dimenzióival és az eredeti 5 Hofstede dimenzióhoz még 4 másikat is társítottak. A

válaszadóknak 7 fokú skálán kellett az egyetértésüket egy-egy kijelentéssel kapcsolatban jelezni. A GLOBE-Study is számos módszertani problémával küzd (ezek közül később jelzek néhányat), de mindent tekintetbe véve sokkal megalapozottabb és kevesebb megkérdőjelezhető vonással bír, mint a Hofstede anyag. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy számos kutató elköveti azt a hibát, hogy nem megy vissza azokhoz az eredeti tételekhez, magához a vizsgáló eszközhöz, amellyel ezeket a dimenziókat ténylegesen mérték. Ha csak a kulturális dimenziók elnevezését és a kapott számadatokat tekintjük az erősen félrevezető, mert valójában a legtöbbet a dimenzió tartalmáról a tényleges tétel tartalma mond. Ezért az eredmények tárgyalásába itt mindig feltüntetjük az egy-egy dimenzió mérésére alkalmazott 4 tétel közül egyet vagy kettőt. Az egyes országok válaszainak átlaga alapján felállított rangsor szerint a japán és magyar válaszadók között a következő eltérések találhatók (lásd 9. táblázat).

9. táblázat. A GLOBE-study kulturális dimenziói: magyar és japán adatok

Intézményi kollektívizmus GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Japán: 5,19 (harmadik) (A)	Magyar: 3,53 (utolsó előtti) (C)	Teljes minta átlaga: 4,25 (A-D)
Saját-csoport kollektívizmus GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Magyar: 5,25 (B)	Japán: 4,63 (B)	Teljes minta átlaga: 5,13 (A-C)
Hatalmi távolság GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Magyar: 5,56 (A)	Japán: 5,11 (B)	Teljes minta átlaga: 5,17 (A-D)
Nemek közötti egyenlőség GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Magyar: 4,08 (A)	Japán: 3,19 (B)	Teljes minta átlaga: 3,37 (A-D)
Bizonytalanságkerülés GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Japán: 4,07 (C)	Magyar: 3,12 (D)	Teljes minta átlaga: 4,16 (A-D)
Jövő orientáció GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Japán: 4,29 (B)	Magyar: 3,21 (C)	Átlag: 3,85 (A-D)
Humán orientáció GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Japán: 4,30 (B)	Magyar: 3,35 (D)	Átlag: 4,09 (A-D)
Asszertivitás GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Magyar: 4,79 (A)	Japán: 3,59 (B)	Átlag: 4,14 (A-C)
Teljesítmény orientáció GLOBE			
<i>A társadalmi gyakorlat</i>	Japán: 4,22 (B)	Magyar: 3,43 (C)	Átlag: 4,10 (A-C)

Megjegyzés: az A,B,C,D jelzések azok a nagyobb kategóriák, amelyekbe az egymáshoz közeli átlagú országok kerültek. Ha a japán és a magyar átlagok külön kategóriába esnek, akkor a közöttük lévő különbség jelentős.

Ebben a vizsgálatban az individualizmus – kollektívizmus dimenziót két dimenzióra bontották: az intézményes kollektívizmusra (például „Ebben a társadalomban a vezetőknek a csoporthoz való loyaltásra kell ösztönözniük, még akkor is, ha ezzel az egyéni célok sérülnek.”) és a saját-csoport (in-group) kollektívizmusra („Ebben a társadalomban a gyerekek büszkék a szüleik egyéni teljesítményére”; „Ebben a szervezetben a csoporttagok

büszkék a csoportjuk teljesítményére.”). Itt a két ország adatai erősen szétválnak. Intézményes kollektívizmus tekintetében a japánok az összes ország közül a harmadik helyet foglalják el, míg a magyarok – 62 országot tekintetbe véve – a görögök után a legindividualistábbak, vagyis a saját érdekeket erőteljesen előtérbe helyezik a közösség érdekeivel szemben.

A saját-csoport kollektívizmus tekintetében a magyarok átlaga jóval magasabb, mint a japánoké és ez meglepő is lehet, de ha a tényleges mérőeszközt tekintjük, amely a „büszkeség” szót használja, akkor világos, hogy a japánok átlaga alacsonyabb, ugyanis a japán kultúrában senki nem büszke nyíltan a másokra (sem szülő a gyerekére, sem a gyerek a szülőjére). A büszkeség az én-felnagyító (self-enhancement) érzelmek közé tartozik, és óriási szakirodalma van annak, hogy ebben a japánok milyen egyértelműen különböznek a nyugatiaktól. Az én-felnagyító érzelmek helyett az önkritikus érzelmek elfogadottak (például Kitayama és mtsai, 1997).

A hatalmi távolságot egy 7-fokú skála mérte. (*„Ebben a társadalomban elvárás, hogy a vezetőnek a vezetettek kérdés nélkül engedelmességedjenek/megkérdőjelezzék a vezetőjüket, ha nem értenek vele egyet”).* Szemben a Hofstede adatokkal a magyar válaszadókra kifejezetten a kapcsolatok aszimmetriája, a nagy hatalmi távolság volt jellemző (12. legmagasabb) és egy kategóriával meg is előzték a japánokat, akik a 39. helyet foglalták el. A GLOBE-study rendszerében a külső csoportokat tekintve (ide sorolva a munkahelyet is) a magyarok vertikális individualisták, a japánok pedig inkább vertikális kollektivisták.

A GLOBE-Study nem maszkulinitás-femininitást, hanem a nemek közötti egyenlőséget méri (*„Ebben a társadalomban a fiúkat inkább bátorítják arra, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezzenek.”; „Ebben a szervezetben a férfiakat inkább ösztönzik arra, hogy szakmai fejlődést elősegítő tevékenységekben vegyenek részt.”*). Itt az összes összehasonlított ország között a nemek egyenlőségére vonatkozó magyar átlag a legmagasabb, vagyis a magyar válaszadók érzékelik úgy a legkevésbé, hogy a fiúk/férfiak erősebb ösztönzésben részesülnének, mint a nők. A japán válaszadók ezzel szemben a nemek közötti egyenlőség tekintetében átlag alatti értékkel rendelkeznek.

A bizonytalanságkerülés tekintetében a GLOBE vizsgálat (*„Ebben a társadalomban a rendezettséget és összhangot hangsúlyozzák, a kísérletezés és az innováció rovására”*) egészen mást mutatott a magyar résztvevők esetén, mint a többi magyar vizsgálat. Itt a magyarok értéke szinte a legalacsonyabb, de a japánoké is átlag alatti. Venaik és Brewer (2008) felfigyelve arra, hogy sok ország esetében ellentmondóak voltak Hofstede és a GLOBE-study adatai ezen a dimenzióan statisztikai vizsgálatuk során szignifikáns negatív korrelációt találtak a Hofstede és a GLOBE-study értékek között. Ezért is erősen problematikus, hogy a magyar szerzők (például Kopp és Skrabski, 2008) nem kezelik eredményeiket kritikusan. A szignifikáns negatív korreláció a magyar adatokra nézve teljes mértékben igaz, a japánokra nézve viszont nem, ők Hofstede-nél erősen, a GLOBE-ban átlag közeli bizonyultak bizonytalanság kerülőnek. Úgy tűnik, hogy a magyar válaszadók az egyik vizsgálatban inkább a rendezettséggel szemben a szabálykerülést emelték ki (GLOBE), a másik vizsgálatban az innováció és kreativitással szemben a változatlansághoz ragaszkodást (Hofstede).

A jövő orientáció dimenziója annak a mértékét mutatja, hogy a társadalom milyen mértékben koncentrál a jövőre, tervez hosszú távra, vagy gondolkodik rövidtávon, a jelenre fókuszálva. Ezúttal a Hofstede eredményekkel összhangban, a GLOBE-Study is azt bizonyította, hogy a japánokra hosszabb időperspektíva jellemző, a magyarok viszont a 62 ország közül a negyedik legalacsonyabb értékkel rendelkeznek, vagyis őket a rövid távú gondolkodás jellemzi, nem terveznek előre, és kevésbé tudják a megerősítést késleltetni. A rövid-távú

gondolkodás adaptív egy állandóan változó társadalmi környezetben, amelyben a gondos tervezés inkább frusztrációhoz vezet, mintsem hogy elősegítené az élet alakulása feletti kontrollt.

A japán menedzsereket sokkal erősebb humán orientáció (másokkal való törődés, mások igényeire való érzékenység) jellemezte, mint a magyarokat, akik ebben is az egyik legalacsonyabb értékkel rendelkeznek (csak a görögöknek, spanyoloknak és a nyugat-németeknek vannak alacsonyabb értékeik), ugyanakkor a magyarokat sokkal nagyobb asszertivitás (keménység és dominanciára törekvés az emberi kapcsolatokban) jellemzi, mint a japánokat. A magyaroké a harmadik legmagasabb érték Albánia és Nigéria után, a japánoké pedig az egyik legalacsonyabb, csak Svájc, Új-Zéland és Svédország került mögéjük.

A magyar menedzserek teljesítményorientációja is alacsony („Ebben a társadalomban a diákokat folyamatosan jobb teljesítményre ösztönzik.” „Ennél a vállalatnál a dolgozókat folyamatosan jobb teljesítményre ösztönzik”), csak az oroszok, venezuelaiak és görögök értékei alacsonyabbak. A japánoké valamivel a nemzetközi átlag feletti érték.

Ha csak a GLOBE-study értékeket tekintjük, akkor a magyar szervezetek kulturális közegére az erős individualizmus, kemény dominanciára törekvés, nagy hatalmi távolság, alacsony humán orientáció, rövid távú célok, erős anómia (bizonytalanságtűrés), a saját-csoport előnyben részesítése és nemi egyenlőségre való törekvés jellemző. A kirajzolódó vertikális individualizmus a versengés szempontjából durvább és agresszívebb versengési stratégiák jelenlétét jósolja be, szemben a japánokkal, akiknél a szervezeteken belül a csoport érdekeinek a figyelembevétele, a hatalmi hierarchia tiszteletben tartása, a mások szükségleteire való érzékenység, az agresszív dominanciára és büszkeségre való törekvés elkerülése, magas szervezethez való és bejósolhatóságra való törekvés, hosszú-távú gondolkodás és magas teljesítménymotiváció, ugyanakkor a nemek közötti hierarchikus különbségtétel jellemző. A japánokra ily módon jellemző vertikális kollektívizmus a versengés kevésbé agresszív, a közösségre és a riválisra érzékenyebb és meritokratikusabb formáit teszi lehetővé.

Van de Vliert (2011) klimato-gazdasági elmélete szerint a kultúrák nem mások, mint problémákra született megoldások (Van de Vliert, 2011). Ebből kiindulva kidolgozta a kollektívizmus és individualizmus dimenzióinak egy alternatív mutatóját a „saját-csoport előnyben részesítése” (in-group favouritism) néven. A mutató három indikátorból áll össze: a honfitársi érzelmek (compatriotism, az Inglehart és mtsai, World Value Survey 1999-2002-es adatai alapján), a nepotizmus (Világgazdasági Fórum 2004, 2005, 2006 adatai alapján) és a közvetlen családtagok előnyben részesítése (familism, GLOBE-Study, House és mtsai, 2004, saját csoportra vonatkozó kollektívizmus mutatója) mutatóiból. A honfitársi érzelmek azt jelentik, hogy valaki előnyben részesíti a saját nemzete tagjait például a bevándorlókkal szemben a munkaerőpiacon. A nepotizmus a rokonok előnyben részesítése állás szempontjából egy szervezetben, szemben a meritokratikus, képesség-alapú választással. A család-centrikusság (familism) pedig a legközelebbi családtagok (apa, anya stb.) előnyben részesítése. Ezek alapján 120 országot rangsorolt, majd a saját csoport előnyben részesítésének a mértékét összekapcsolta az egyes országok gazdasági fejlettségével és klímájával. Elmélete szerint a kollektívizmus és individualizmus elsősorban az éghajlati és gazdasági körülményeken múlik. Ha nehéz a természeti környezet és kevés az erőforrás, akkor az egyéni túléléssel szemben a csoport-túlélési stratégia a versenyelőny. Ezért a saját csoport előnyben részesítése a legmagasabb fokú a szegény országokban, ahol a telek nagyon hidegek, a nyarak nagyon melegek, vagyis ahol az időjárási körülmények zordak. A gazdag országokban ezzel szemben kevésbé meghatározó szerepet játszik a klíma, mert azt anyagi erőforrások birtokában jól

tudják ellensúlyozni, a rossz klíma ezért őket inkább individualistákká teszi. Magyarország és Japán összehasonlításában – ebben a mutatóban – Magyarország az, amelyiket a „saját csoport előnyben részesítése” inkább jellemez, mint a Japánokat. A japánok a kifejezetten alacsony mutatójú országok közé tartoznak (skandináv országok, angolszász országok és néhány nyugat-európai országgal együtt). A magyarok viszont közepes értékkel rendelkeznek, vagyis e mutató alapján kollektivistábbak. Ez megegyezik a GLOBE-Study eredményeivel, amelyben a magyarok magasabb saját-csoport kollektivitás átlagokkal rendelkeztek, mint a japánok. A saját csoport előnyben részesítése valójában ellentétes a meritokratikus versennyel, mert nem a képességek és érdemek alapján, hanem az egy csoportba tartozás alapján ítél oda különböző javakat (állást, pozíciót, fizetést stb.). Az eredmények egyben azt is jelentik, hogy a japánok a meritokratikus versengést jobban támogatják, mint a magyarok. A japánok kollektívizmusa nem a saját csoport tagjainak a nemtelen előtérbe helyezését jelenti, míg a magyar közegben a fair verseny helyébe a saját csoport előnyben részesítése lép (lásd fentebb Fülöp, 2008d; Hunyady, 2010; Szabó, 2012). Az így értett kollektívizmus ugyanakkor egyáltalán nem jár jobb vagy erősebb együttműködési készséggel. A „saját csoport előnyben részesítése” paradox módon – írja Van de Vliert – megakadályozza a valódi együttműködést, azt az együttműködést, amely nem rokoni alapon jön létre, hanem a feladatra, a megoldandó problémára koncentrálva.

Ezt az eredményt erősíti az is, hogy Smith, Dugan és Trompenaars (1996) 43 ország menedzsereinek és vállalati alkalmazottainak az összehasonlító vizsgálatában bevezették a lojális és az utilitarista elkötelezettség dimenzióját, amelyek a kollektivista és individualista irányultságot igyekeztek a vállalat/szervezet tekintetében megragadni. A magyarok szélsőségesen (csak a cseh válaszadók értek el magasabb értéket) utilitaristának (egyéni célok és érdekek megvalósítása, a csoport érdekeinek a negligálása), a japánok viszont erősen lojálisnak (a csoport érdekeinek a tekintetbevétele fontos) bizonyultak.

Inglehart és mtsai (1998) a World Value Survey (WVS) alapján a társadalmakat két bi-poláris érték-dimenzió mentén csoportosították: 1) hagyományos/szekuláris-racionális és 2) túlélési, materialista/ön-kifejezési, posztmaterialista értékek. A vizsgálat két nagy hullámban zajlott 1999 és 2004 valamint 2005 és 2008 között. A japánok mindkét vizsgálati hullámban erősen szekuláris és a nyugat-európai országokhoz hasonlóan inkább posztmaterialista értékekkel rendelkeztek, a magyarok szekuláris-racionális értékek mellett a túlélési értékeket vallják magukénak. Ingleharték úgy vélik, hogy a gazdasági erőforrások szűkös volta bizonytalanságot generál egy társadalomban és hogy ezt az adott társadalom le tudja győzni, funkcionális jelentősége van a materialista értékek előtérbe kerülésének.

Owe és mtsai (2012) az individualizmust és kollektívizmust egy új dimenzióval a kontextualizmus dimenziójával egészítik ki. A *kontextualizmus* azokat a meggyőződéseket foglalja magában, melyek azt jelzik, hogy mennyire fontos a társadalmi, kapcsolati és fizikai értelemben vett kontextus mások megértésében, megítélésében, annak a meghatározásában, hogy ki a másik. A szerzők szerint a kontextualizmus fogalma a kollektívizmus kulturális dimenzió egy eddig elhanyagolt, ám lényegi aspektusa, vagyis a kollektivista orientáció egyik jó előrejelzője az, ha fontosnak számít a kontextus a társas percepcióban. Ezt a feltételezést kívánták alátámasztani két kultúráközi összehasonlító vizsgálatban, az egyikben 19 országból, serdülők, a másikban 35 országból felnőttek vettek részt. A magyar vizsgálatot Fülöp Márta végezte. A magas kontextualizmussal jellemezhető kultúrákra, mint amilyen Etiópia, Kína vagy Malajzia inkább a közösségbe ágyazottság és kölcsönösen függő énfelfogás és magas csoportkollektívizmus jellemző. Azok az országok, ahol ehhez képest kevésbé tartják fontosnak a kontextust, mint Belgium vagy Norvégia, inkább autonóm értékorientációval,

független én-felfogással és általában közepes mértékű csoportkollektívizmussal jellemezhetőek. A serdülők vizsgálatban Japán nem vett részt. A magyar serdülők és felnőttek eredményei magas autonóm értékorientációra és független én-felfogásra utalnak. A független én-felfogást tekintve a magyar serdülők értékei a legmagasabbak az egész serdülő mintán, és magasabbak mint a magyar felnőtteké. Még jelentősebb különbség található a két életkori csoport között a kontextualizmus terén. A magyar serdülők a felnőttekhez képest sokkal kevésbé tartották fontosnak a kontextust mások megítélésében. A skálán elért átlagértékük az egyik legalacsonyabbnak számít a többi országgal való összehasonlításban.

Ugyanezen a mintán Becker és mtsai (2012) azt vizsgálták, hogy mennyire jellemzi a konzervativizmus (mint kollektivistista érték) és a változásra való nyitottság (mint individualista érték, Schwartz, 2007) a serdülőket. A magyar vizsgálatokat ugyancsak Fülöp Márta végezte. A magyar serdülők erősen nyitottak a változásra, értékeik majdnem azonosak az angol kortársaikkal. Becker és munkatársai arra is kíváncsiak voltak, hogy vajon az egyedi, megkülönböztetett identitás iránti vágy fontosabb szerepet játszik-e az identitáskonstrukcióban és erősebb-e olyan fiatalok esetében, akik individualista kultúrákban szocializálódtak. Eredményeik szerint az egyedi, megkülönböztetett identitás motívuma identitáskonstrukciós funkcióját és erősségét illetően univerzálisnak tekinthető, és a kultúra inkább a motívum fő értelmezési és megvalósulási formáját határozza meg, nem pedig az erősségét. A megkülönböztettség motívuma még fontosabbnak is bizonyult az úgynevezett kollektivistista kultúrákban.

Becker és mtsai (benyújtott kézirat a Journal of Personality and Social Psychology-ba) továbbá azt vizsgálták, hogy mennyiben kulturálisan meghatározott az, hogy négy önértékelés-terület közül (kontroll a saját élet felett; kötelességek teljesítése; szociális státusz elérése; mások javára cselekvés) a serdülők melyiket tekintik pozitív önértékelésük lényeges alapjának. Az elemzés eredményei arra utaltak, hogy inkább a kulturális értékek, mint az individuális értékorientáció a meghatározóak. A pozitív önértékelés alapjául azok a tulajdonságok szolgálnak, amelyek összhangban vannak a társadalom kulturális elvárásaival. A magyar serdülők esetében, mint az összes olyan ország esetében, amely az autonómiát hangsúlyozza kulturális értelemben, az önértékelés fontos bázisát inkább a saját élet feletti kontroll jelentette. Az autonómiával szemben a közösségbe ágyazottságot leginkább hangsúlyozó kultúrák serdülői (mint Etiópia, Namíbia, Törökország vagy a Fülöp-szigetek) ezzel szemben fontosabbnak tartották a kötelességek teljesítését a pozitív önértékelésük biztosításához. A keménységet (toughness) és én-központúságot legerősebben az összes vizsgált kultúra közül a magyar hangsúlyozza, ennek megfelelően a magyar serdülők önértékelésének a magasabb szociális státusz elérése az alapja, nem a mások javára cselekvés, amely azokban a kulturális közegekben jelent pozitív önértékelés forrást, amelyekben a másokat tekintetbe-vevő szelídebb (tenderness) magatartás a kulturálisan elvárt.

A japánok esetében csak felnőttekkel történt adatfelvétel. A magyar és a japán felnőtteket összehasonlítva a mutatók egy része inkább a kollektívizmus, más része inkább az individualizmus irányába hat. A kontextualitásban mind a magyar, mind a japán felnőtt válaszadók átlag alatti értékeket értek el, de a magyar felnőtteknek fontosabb a kontextus, vagyis ebben a tekintetben kollektivistábbak, mint a japánok. Bár mindkét csoport inkább autonómia és független én-felfogás hangsúlyú, a magyar felnőttek mindkét mutatóban kicsit magasabb értékekkel rendelkeznek, vagyis autonómiábbak és inkább független szelf-felfogással rendelkeznek, de mind a japán, mind a magyar felnőttek értékei messze alatta maradnak például az egyesült államokbeli felnőttek autonómia- vagy független szelf-felfogás értékeinek.

Gelfand és mtsai (2010) az individualizmus és kollektívizmus konstrukcióktól független kulturális kötöttség és lazasság dimenziót vizsgálták 33 országban. A kötött kultúrákban erős normák vannak, és kevésbé tolerálja a társadalom azt, ha eltérnek a normáktól. A laza kultúrákban a normák gyengék, és nagyfokú tolerancia veszi körül azt, aki eltér a normáktól. A kutatás egy három-szintű modellt tesztelt, mely szerint a társadalom makromutatói (természeti és történelmi fenyegetettség, a rendelkezésre álló erőforrások mennyisége) meghatározza, hogy mennyire kell szigorú normáknak kialakulniuk, ugyanis ezek a körülmények megkívánják a szabályozott cselekvést a túlélés érdekében. A társadalmi intézmények ennek megfelelően alakulnak, a politikai vezetés autokratikusabb, a média korlátozottabb, a törvények szigorúbbak, nagyobbak a büntetések (például halálbüntetés), erősebb a vallás szerepe és ezzel összhangban a társadalmi normák mindenre kiterjednek, világosan meghatározottak és megbízhatóan alkalmazzák őket. A mindennapi élethelyzetekben való elfogadott viselkedés repertoárja ezért szűkebb. Ahhoz, hogy az emberek az adott intézményrendszerhez és a mindennapi élethelyzetek által megkívánt viselkedéshez megfelelően alkalmazkodni tudjanak a szocializáció és a személyiség vonások ezzel összhangban alakulnak. A kötöttebb társadalmakban a személyek megelőzés fókuszúak, igyekeznek a hibákat elkerülni, kötelességtudóak, nagyobb impulzus kontrollal bírnak, nagyobb a strukturáltság iránti igényük és magasabb szintű az ön-monitorozásuk. A modell megbízhatónak bizonyult. A vizsgálatban mind Magyarország (Fülöp Márta révén), mind Japán részt vett (Susumu Yamaguchi, Tokió Egyetem). Míg Japán az egyik legkötöttebb társadalomnak bizonyult (8.6-os átlaggal, legnagyobb átlag India 11), addig Magyarország az egyik leglazábbnak (2.9-es átlag, legkisebb átlag 1.6 Ukrajna). Japán esetében a legfontosabb makromutató a természeti katasztrófák általi fenyegetettség volt. Mindebből arra számíthatunk, hogy a különböző magatartásokkal kapcsolatos normák, így a versengéssel kapcsolatos normák és szabályok világosabbak a Japán közegben, és az azoktól való eltérést jobban szankcionálja a közösség, mint a magyar társadalom esetében. A versengés gyakori összekapcsolása az immoralitással, csalással és korrupcióval, amelyet korábbi áttekintésünkben bemutattunk arra utal, hogy a magyar társadalomban a versengés szabályai lazábbak, áthághatóak és nincsenek megfelelő visszatartó szankciók.

4.4. A kutatás célja

Az itt bemutatott kutatás célja az volt, hogy feltárja, milyen versengéértelmezés, a versengés milyen kulturális konstrukciója teszi lehetővé azt, hogy mind a japán, mind a magyar fiatalok megfeleljenek a saját társadalmuk kulturális elvárásainak, a versengéssel kapcsolatos „kulturális foratókönyveknek”. Ahogyan Hofstede (1998) írja, bármely, nemzetek közötti összehasonlítása az értékeknek és attitűdöknek valamilyen formában az alma összehasonlítása a körtével, és anélkül, hogy ezek természetét megismernénk „nem gyümölcsöző” megközelítés. Az értékek és attitűdök társas konstruktumok. A konstruktumok nem közvetlenül hozzáférhetők a megfigyelő számára, hanem következtetni lehet rájuk például a verbális állításokból, vagy abból amilyen pszichológiai működésmódokat eredményeznek. Hofstede (1980) ezeket metaforikusan mentális programoknak nevezte. A kultúra ebben az értelmezésben egy olyan kollektív mentális programozás, amely az egyik ember csoportot megkülönbözteti a másiktól. Spencer-Oatey (2000) szerint a kultúra alapfeltevésekből, viselkedési normákból, attitűdökből, értékekből áll, befolyásolja az emberek viselkedését és azt, ahogyan mások viselkedését észlelik és értelmezik.

Az itt bemutatott korábbi vizsgálatok a magyar kulturális közegben erősen individualista, az önérdeteket képviselő, kemény és kevésbé együttműködő versengést jeleznek előre, míg a

japánok esetében kollektivistább, a csoport érdekeit is szem előtt tartó, kevésbé agresszív, konfliktusmentesebb, és együttműködőbb versengést „írnak elő”.¹⁷

4.5. Módszer

Az alkalmazott kutatási módszer a nyitott kérdéses kérdőív volt, amelynek a kérdései kifejezetten a versengéssel kapcsolatos gondolatokra és élményekre vonatkoztak és a versengés különböző aspektusaira kérdeztek rá. A kérdőív összesen 23 kérdésből állt. A kérdések a versengéshez fűződő általános és személyes viszony mellett különböző kontextusokban kérdeztek rá a versengésre: így az iskolában és a társadalomban játszott szerepére. A kérdések kitértek a győzelem és vesztes feldolgozására is, valamint rákérdeztek a válaszadók versengő és nem-versengő emberről alkotott percepciójára is. A kérdőívet a japán válaszadók japánul, a magyar válaszadók magyarul töltötték ki. A japán válaszokat két fordító, részben magyarra¹⁸, részben angolra¹⁹ fordította és az elemző munka ezen a két nyelven egyeztetve zajlott. A résztvevők szabadon írhatták le gondolataikat. A nyílt kérdésekre adott leíró válaszokat tartalomelemeztek és kategorizáltuk.²⁰ A válaszok kvalitatív elemzése feltárta, hogy a válaszadók milyen kategóriákban és dimenziókban gondolkodnak, amikor versengést érzékelnek és értelmeznek. A kvantitatív, statisztikai elemzés szignifikáns különbségekre mutatott rá a különféle kategóriák és dimenziók használatát illetően, és a kvalitatív elemzéssel együtt lehetővé tette a magyar és a japán versengés koncepció kulturális eltéréseinek feltárását.

A kutatásban kevert módszerrel dolgoztunk abban az értelemben, hogy az alapvetően kvalitatív adatgyűjtés, mivel nagy mintán történt, lehetővé tette, hogy az ily módon nyert adatokat kvantitatív, statisztikai elemzésnek is alávegyük. A kulturális összehasonlító kutatásokban az utóbbi években kezdődött meg a kevert módszerek erőteljes előtérbe helyezése. A *Journal of Cross-Cultural Psychology* 2009. novemberi külön számát a kvalitatív és a kevert módszerek alkalmazásának a bemutatására szentelték. A szerkesztők, Alison Karasz és Theodore Singelis bevezetőjükben azt írták, hogy a kvalitatív módszerek és a kevert módszerek reneszánszukat élik a pszichológiai kutatásokon belül. Megalakult az Amerikai Pszichológiai Társaságon belül a kvalitatív divízió, az USA National Institute of Health pedig kifejezetten kvalitatív kutatások támogatását tűzte ki célul az elmúlt években (Karasz és Singelis, 2009). Míg az 1970-es és 1980-as években úgynevezett paradigma „háború” zajlott, mert a kétféle kutatási hagyományt összebecsülhetetlennek tekintették, addig az utóbbi 15 évben egy új generációja a kevert módszerekkel dolgozó kutatóknak deklarálta, hogy a paradigmák háborúja véget ért, mert azt egy „harmadik módszertani út” (Teddle és Tashakkori, 1998) váltotta fel, amely az összeegyeztethetőséget vallja. A tudományos munka felfogása pragmatikus, vagyis a kutatási módszereket és terveket annak alapján kell megítélni, hogy milyen eredményre jutnak. A szubjektív jelentés feltárására azonban mindenképpen a kvalitatív módszerek a legalkalmasabbak. Különösen olyan kulturális összehasonlító vizsgálatokban, amelyekben egy bizonyos vizsgált jelenség nagy valószínűséggel másképp épül fel lélektanilag a különböző összehasonlított kulturális közegekben, a zárt kérdéses

¹⁷ Az itt bemutatott kutatásról több-kevesebb részletességgel már beszámoltunk (Fülöp, 2002a, Fülöp, 2004a, Fülöp, 2009a).

¹⁸ Köszönet Lipóczy Bertának.

¹⁹ Köszönet Kazuko Zakotának és Atsuko Otának.

²⁰ A tartalomelemzést és kategorizációt minden esetben két személy végezte (jelen esetben Fülöp Márta és Berkics Mihály, akinek a segítségét ezúttal is köszönöm). A vitás kérdésekben a japán szakértőt kértük fel állásfoglalásra, Prof. Okamoto Marit, aki a University of Osaka Magyar Nyelvi tanszékének tanára.

kérdőíves technika erősen etno-centrikus lehet, és az adott kutatók kulturális torzítását tükrözheti. A jelen kutatás esetében csak olyan kész kérdőívek álltak rendelkezésre a versengés mérésére, amelyek vagy a már meghaladott „szépség és szörnyeteg” versengést és együttműködést dichotomizáló elméleti keretében születtek, vagy amelyek a versengés leszűkített koncepciójával (győzni, jobbnak lenni másoknál) dolgoztak, és amelyek a versengést egydimenziós konstruktként kezelték, és nem voltak képesek mintázatokat azonosítani (lásd 3. fejezet).

Itt most összesen három kérdésre vonatkozó válaszok elemzését mutatjuk be. A három kérdés a következő volt:

1. Ön szerint mi a versengés? Mit gondol általában a versengésről?
2. Ön személy szerint szeret-e versengeni? Kérem, válaszát indokolja meg!
3. Amennyiben vannak, milyen előnyeit és hátrányait látja a versengésnek?

4.6. A minta²¹

Összesen 453 egyetemi hallgató (302 magyar és 151 japán) töltötte ki a nyílt kérdéses kérdőívet. A japán válaszadók átlagéletkora 21.3, a japánoké 22.5 év volt. Az egyetemisták különböző tanulmányokat folytattak mindkét országban. Voltak közöttük pszichológia, tanár szakos, jogi, orvosi, és műszaki tanulmányokat folytatók. A magyar válaszadók Budapestről és Szegedről, a japán válaszadók Sendai-ből és Tokióból származtak. A kérdőívet egyetemi óra keretében töltötték ki. A minta ország és nem szerinti megoszlását a 10. táblázat mutatja.

10. táblázat. A japán és magyar egyetemistákat összehasonlító vizsgálat résztvevői

Ország	Nem		Összesen
	Férfiak	Nők	
Magyarország	110 (38%)	181 (62%)	291
Japán	72 (48%)	79 (52%)	151
Összesen	182 (41%)	260 (59%)	442

Megjegyzés: 11 magyar válaszadó nem jelezte a nemét

4.7. Eredmények

Az eredmények ismertetése nem a kérdések sorrendjében történik, hanem azok belső logikáját és a kvalitatív elemzés szempontjait követi.

4.7.1. Személyes attitűd a versengés iránt

A versengés iránti személyes attitűdöt az „Ön személy szerint szeret-e versengeni? Kérem válaszát indokolja meg!” kérdésre írott szabad válaszok alapján három kategóriába soroltuk: 1. szeret versengeni (csak pozitív dolgokat ír és nincsenek fenntartásai, például: magyar válasz: *„Igen, számomra kihívást jelent, és utána pedig levonhatom a tanulságot.”*); 2. nem

²¹ Az itt végzett statisztikai vizsgálatokat Dr. Berkics Mihály volt doktori hallgatóm és jelenlegi kollégám, az ELTE Pedagógiai Pszichológiai Karának egyetemi adjunktusa végezte. Munkájáért ez úton is köszönetet mondok.

szeret versengeni (csak negatív dolgokat ír, például: magyar válasz: „*Nem szeretek versengeni, mert törtetőnek és könnyöklőnek tűnök, vagy annak érzem olyankor magam és ez pedig iszonyúan távol áll tőlem.*”); 3. attól függ (megjelöli, hogy milyen feltételek, területek, szituációk mentén szeret és milyenek mentén nem szeret versengeni, illetve mind pozitív mind negatív oldaláról beszél a versengéshez fűződő személyes viszonyának, például: magyar válasz: „*Csak a lényeges és legtöbb esetben az engem érintő dolgok viszonyában szeretek versengeni. Ekkor még néha élvezem is.*”).

Az eredményeket a 11. táblázat mutatja.

11. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd: japán-magyar

Ország	Szeretsz versengeni?		
	Igen	Nem	Attól függ
Magyarország (%)	28	37	35
Japán (%)	38	37	25

$$X^2(2) = 6.912, p < .05$$

A magyar egyetemisták legnagyobb arányban „attól függ” és „nem szeret” választ adtak, a versengést szeretők aránya volt a legkisebb a megkérdezettek közül. A japánok esetében a válaszadóknak közel azonos méretű csoportja állította, hogy fenntartás nélkül szeret, illetve nem szeret versengeni, és kevesebb volt azok száma, akik mind pozitív, mind negatív attitűdről számoltak be. A két csoportot összehasonlítva, az elvégzett statisztikai vizsgálat alapján a japánok attitűdje pozitívabb volt a versengéshez, magukat versengés szeretőbbnek jelölték meg, mint a magyar egyetemisták ($X^2(2) = 6.912, p < .05$). A japán egyetemisták között több volt az egyértelműen pozitív viszonyulás, a magyaroknál pedig a versengést inkább fenntartásokkal kezelő „attól függ” válasz.

A személyes attitűdhez társuló kiegészítő magyarázatokat a három kérdés összesített tartalomelemzése során kategorizáltuk.

4.7.2. Általános attitűd a versengés iránt

A versengéshez fűződő általános viszonyt ugyancsak a nyílt-végű kérdésre adott válasz alapján kategorizáltuk. A kérdés a következő volt: „Ön szerint mi a versengés? Mit gondol általában a versengésről?” Ebben az esetben négy kategóriát használtunk: pozitívnak tekintettünk egy választ, ha a válaszadó csak pozitív dolgokat említett a versengéssel kapcsolatban; negatívnak tekintettünk egy választ, ha a válaszadó csak negatív dolgokat említett a versengéssel kapcsolatban; mind pozitív, mind negatívnak tekintettünk egy választ, ha a válaszadó pozitív és negatív dolgokat is említett a versengéssel kapcsolatban; végül semlegesként kategorizáltuk azt a választ, amely nem árult el sem pozitív, sem negatív viszonyulást, például a versengést az élet természetes velejárójának, szükségszerű (sem pozitív, sem negatív) részének tekintette.

- Egy példa **pozitívként** kategorizált japán válaszra: „A versengés jó dolog, mert mindkét fél fejlődik az eredményeképp. Élvezetes és izgalmas.”
- Egy példa **negatívként** kategorizált japán válaszra: „A versengés borzalmas dolog. Az atombomba által megtámadott Hiroshima jut az eszembe, abban a pillanatban, hogy meghallom ezt a szót. Elveszi a békés élet lehetőségét.”
- Egy példa a **mind pozitív, mind negatívként** kategorizált japán válaszra: „A versengés jó dolog, mert fejlesztjük egymást, de ha csak a győzelemre kezdünk figyelni, akkor elveszítjük az eredeti célt és az rossz.”
- Egy példa a **semleges** japán válaszra: „A versengés természetes velejárója az életünknek. Mindenütt jelen van, se nem jó, se nem rossz.”

Ebben az esetben is statisztikailag szignifikáns különbséget találtunk: a japán résztvevők inkább pozitívan értékelték a versengést, a magyar válaszadók között viszont több volt, aki a „mind pozitív, mind negatív” kategóriába kerülő vagy „semleges” tartalmú választ adott erre a kérdésre ($X^2(3) = 8.452$, $p < .05$). A versengést tisztán negatívan megítélők aránya a két csoportban lényegében azonos volt. Az eredményeket a 12. táblázat mutatja.

12. táblázat. A versengés általános értékelése

Ország	A versengés általános értékelése			
	Pozitív	Negatív	Mindkettő	Semleges
Magyarország (%)	23	11	42	24
Japán (%)	36	12	33	19

A különböző (dichotóm) kategóriákba eső válaszgyakoriságok alapján a Fisher-egzakt próbával hasonlítottuk össze a magyar és a japán minta eredményeit, mégpedig a következő hat versengést leíró dimenzió mentén: a versengés mint jelenség eredete; a versengés funkciói vagy pozitív következményei; a versengési folyamat fókusza/irányultsága; a versengési partner észlelt szerepe; a versengés negatív következményei, és a versengés időperspektívája. Nem minden választ lehetett mindegyik leíró dimenzió mentén kategorizálni, ugyanakkor a válaszok nem kis része egy-egy leíró dimenzió belül több kategóriába is sorolható volt.

4.7.3. A versengés eredete

A válaszok egy része expliciten vagy impliciten megjelölte, hogy a versengés a válaszadó véleménye szerint miből ered, miből keletkezik. A válaszok alapján a versengésnek lehet biológiai, lehet társadalmi eredete, származhat a személyiségből, a szituációból, illetve a szűkös erőforrásokból.

- Egy japán példa a **biológiai** eredetre: „A versengés egy állati ösztön, és alapvetően abban játszik szerepet, hogy lehetővé teszi a túlélésemet” vagy „A versengés alapvető emberi késztetés. Minden élőlényben él az ösztön, hogy domináns legyen. Ez már a DNS-be is bele van írva.”

- Egy magyar példa a **biológiai** eredetre: „A versengés egy alapvető biológiai létszituáció, amely nagyon széles horizontot fut be, de jelen van mindenütt. Az élet, élni-akarási maga a legnagyobb verseny, mely kikerülhetetlenül tobzódik.”
- Egy magyar példa a **társadalmi** eredetre: „Szerintem kikerülhetetlen, és amióta emberek élnek a Földön versengés is létezik”
- Egy japán példa **társadalmi** eredetre: „Az emberi képességnek, különösen az emberi képességek közötti különbségnek csak a társadalomban van jelentősége, ahol az emberek együtt élnek. Egy olyan ember számára, aki egyedül él egy szigeten, a túlélés fontos, de a versengés nem fontos.”
- Egy magyar példa a **személyiség**-eredetre: „A versengés egyes emberek lételeme, másoktól teljesen távol áll, és nem versengenek.”
- Egy magyar példa a **szűkös erőforrásra**: „Azonos célokért többen küzdenek, többen akarják elérni, mint amennyien elérhetik.”
- Japán példa a **szituatív** meghatározottságra: „A versengés akkor alakul ki, amikor barátságos a helyzet.” vagy „Ha meg kell találni a megfelelő embert valamire, akkor a versengés az egy hatékony módszer erre.” vagy „Ha egy célt csak így lehet elérni, akkor a versengés elkerülhetetlen lehet.”

Több kategória esetében a különbség szignifikáns volt a két csoport nézetei között. A versengés társadalmi eredetére és szituációs meghatározottságára vonatkozó kijelentések gyakoribbak voltak a japán válaszadók esetén, míg az erőforrások szűkösségét nagyobb arányban említették a magyarok a japánokhoz képest. Az eredmények a 13. táblázatban szerepelnek.

13. táblázat. A versengés eredete

Válasz	A válaszadók hány százaléka említette (%)		Fisher egzakt próba
	Magyar	Japán	
Társadalom	19	25	.049*
Biológiai/Elkerülhetetlen	19	14	n.s.
Személyiségből fakadó	12	13	n.s.
A szituációból fakadó	3	31	.000**
Szűkös erőforrásokhoz köthető	14	0	.000**

* $p < .05$; ** $p < .01$

4.7.4. A versengés funkciója

A versengés funkciójára vonatkozó válaszokat mind a három kérdésre adott válaszok alapján kategorizáltuk. A versengésnek tulajdonított funkciók a következők voltak: fejlődés, szelekció/létküzdelem, motiváció, célélérés, produktivitás növelés, önismeret/önértékelés, képességek megmutatása/társas elismerés, szórakozás/izgalom, magabiztosság/önbecsülés.

A japán válaszadók több mint fele szerint a versengés legfontosabb funkciója a fejlődés, fejlesztés és növekedés.

- Példa a versengés **fejlődés funkciójára** vonatkozó japán válaszra: „*A versengés az egyik feltétele a fejlődésnek. A fejlődés a versengésen alapul.*” Vagy: „*Fejlesztjük egymást... fejleszti az érzelmeinket.*” Vagy: „*Lehetőség arra, hogy fejlesszük magunkat és egymást.*”

A japán egyetemisták szerint a versengés fejleszti a versengő személyt magát, a versengő felek fejlesztik egymást, és a társadalom is fejlődik a versengés következtében.

A magyar válaszadók leggyakrabban a versengés szelekció/kiválasztás/létküzdelem funkcióját említik.

- Példák a versengés **szelekció/létküzdelem** funkciójára vonatkozó magyar válaszokra: „*A versengés mindig a harcot jelenti. Az élethez szükséges dolgok birtoklásáért folyó harc.*” Vagy: „*A versengés egy szelekció az azonos célért küzdő vetélytársak között.*” Vagy: „*Egy társadalmi tevékenység, szociális tevékenység, amely a túlélést segíti. Szelektál, mert valaki biztos le kényszerül mondani a versengés tárgyáról.*” Vagy: „*Taigetosz-szindróma. Hisz voltaképpen a versengéssel a társadalom kiveti magából azokat, akik nem elég erősek.*”

Mind a japán, mind a magyar válaszadók szerint a versengés második legdominánsabb funkciója, amelyet a japánok esetében csaknem a résztvevők fele említ, a magyarok esetében kicsivel több, mint egyharmada, a motiváció: a versengés motiválja a versengő egyént magát (magyar), illetve az egymással versengő egyének motiválják egymást (japán).

- Példák a versengés **motiváló** funkciójára vonatkozó válaszokra: 1. japán példa: „*Mindenki stimulálja a másikat a versengés segítségével.*” 2. magyar példa: „*A versengésre szerintem szükség van, mert motiválja az embert sok esetben.*”

Minden más funkciót lényegesen kevesebb válaszadó említ. A japán és a magyar válaszadók százalékos gyakorisági értékei több esetben is szignifikánsan eltértek. A japánok szignifikánsan többször említették a motivációt és a fejlődést, mint a magyarok; míg a magyarok szignifikánsan gyakrabban említették a szelekciót/létküzdelmet.

Mind a japánok, mind a magyarok harmadikként a leggyakrabban a célelérést említik. A magyarok tendenciaszerűen gyakrabban említették.

- Példa a **célelés** funkcióra vonatkozó magyar válaszra: „*A versengés úgy gondolom az, hogy ha több ember ugyanazon vagy hasonló célért küzd, ugyanazon vagy hasonló célt akar elérni, legyen az a cél akár tárgy, ember, állás, érdemjegy, eredmény.*” Japán válaszra: „*Ha van egy világos cél, akkor a versengés könnyű és természetes módja az elérésének.*”

Ezenkívül a magyar válaszadók szignifikánsan gyakrabban említették a versengés színvonalat és produktivitást emelő hatását (például: „*Hozzásegít ahhoz, hogy magasabb szinten teljesítsek.*”), az önismeret/önmagá értékelése lehetőségét (például: „*Ezáltal tudom felmérni a képességeimet, és azt, hogy mire vagyok képes.*”), a képességek megmutatásának/bizonyításának a lehetőségét (például: „*Két vagy több ember be akarja*

bizonyítani, hogy a jobb a többi embernél” vagy „Meg kell mutatnom az egész világnak, hogy mire vagyok képes”), és a versengés szórakoztató, izgalmas voltát (például „A versenyhelyzetben megemelkedik az adrenalin szintem és elfog a versengési izgalom”). Nem volt különbség a versengés önbecsülést emelő funkciójának az említésében a japánok és a magyarok között. A 14. táblázat mutatja be részletesen ezeket az eredményeket.

14. táblázat. A versengés funkciói (pozitív következményei) – ahogyan a magyar és a japán válaszadók észlelik

Válasz	A válaszadók hány százaléka említette (%)		Fisher egzakt próba
	Magyar	Japán	
Motiváció	32	44	.010**
Fejlődés/növekedés	24	54	.000**
Célelés	24	17	.057+
Szelekció/kiválasztás/létküzdelem	36	15	.000**
Emeli a mércét, növeli a produktivitást	21	2	.000**
Önismeret, önmagunk értékelése/összehasonlítás	23	11	.000**
Képességek megmutatása/társas elismerés	14	0	.000**
Szórakozás/izgalom	10	2	.001**
Magabiztosság / Önbecsülés	10	6	n.s.

p<.05; ** p<.01

Megjegyzés: Egy személy több funkciót is említhetett, így a százalékok összege magasabb lehet 100-nál.

4.7.5. A versengési folyamat fókusza/irányultsága

A versengési folyamat fókuszában állhat az **én**, vagyis a versengő egyén önmaga (Magyar válasz: „A versengés ösztönzi az embert, hogy minél többet hozzon ki magából”). A versengés őt motiválja, őt fejleszti, a versengés során ő tanul önmagáról, vagy éppen ő akar jobb lenni a másiktól.

A versengés fókuszában állhat azonban a versengési partner, a **rivális** is. Ebben az esetben őt akarja legyőzni, rajta akar túl tenni, nála akar jobb lenni, őt akarja kiiktatni (Magyar válasz: „Az ellenfeletem tárggyá alacsonyítom le” vagy „Az kerül fölül, aki a másikat le tudja győzni” vagy „Átgázolni a riválison.” vagy „Kiütni és leszorítani a riválist”).

A versengés fókuszában állhat a **cél** is. Nem a versengő egyén önmaga, nem is a rivális foglalkoztatja a versengőt, hanem a cél: a győzelem, egy adott dolog megszerzése, a siker, a státusz, a dominancia (Magyar válasz: „Egy célért küzdés” „Egy cél elérésére irányul.”)

Lehet a versengés fókuszában egyszerre **az egyén és a riválisa is**, ezt **kiterjesztett fókusz**nak neveztük, amikor a felek egymást kölcsönösen motiválják, fejlesztik, amikor nemcsak a saját, hanem a rivális fejlődése, tanulása, növekedése is fontos (Japán válasz: „A barátokkal kölcsönösen emeljük magunkat” vagy „Egymást emeljük és stimuláljuk” vagy „A versengés során egymást fejlesztjük”).

Végül lehet a versengés fókuszában az egyéni célokon túllépve a **csoport, vagy a társadalom** jobb-léte is (Japán példa: „Azzal, hogy célokat állít a versengők elé növeli a hatékonyságot a

társadalomban.” vagy „Ha egymással versengünk, akkor az az emberi társadalom fejlődését eredményezi.”)

A japán és magyar résztvevők eltértek abból a szempontból is, hogy a versengési folyamatnak mit helyeznek a fókuszába, az mire irányul. A magyar válaszadók szignifikánsan gyakrabban helyezték a fókuszba az én-t, a versengési partnert mint legyőzendő felet/ellenséget, valamint a célt. A japánok viszont szignifikánsan gyakrabban említették a közös fókuszt és a csoportot vagy társadalmat, mint a versengés legfőbb „kedvezményezettjét”. Az eredmények a 15. táblázatban olvashatók.

15. táblázat. A versengési folyamat fókusza/irányultsága

Válasz	A válaszadók hány százaléka említette (%)		Fisher egzakt próba
	Magyar	Japán	
A szelf/önmaga van a fókuszban	58	40	.000**
A versengési partner van a fókuszban (negatív értelemben)	37	17	.000**
A célra irányul az erőfeszítés	43	5	.000**
Kiterjesztett fókusz: a versengő felek közös fókusza	1	20	.000**
A csoportra vagy a társadalomra irányul az erőfeszítés	3	15	.000**

* $p < .05$; ** $p < .01$

Megjegyzés: Egy személy válaszában többféle fókusz is lehetett, így a százalékok összege magasabb lehet 100-nál. Ugyanakkor lehettek olyan válaszok, amelyekben a fókuszt nem lehetett azonosítani, ezért a válaszok összege lehet kevesebb is, mint 100.

4.7.6. A rivális szerepének értelmezése

Ahogy az korábban már kifejtettük, a nyugati pszichológia hagyományos paradigmája szerint a versengés mindig érdek-konfliktust tételez fel a független riválisok között (például Deutsch, 1949). Ez a fajta gondolkodás a dialektikusságon alapul, a győzelem és veszteség paradigmán, amelyben a riválisok kölcsönösen kizáró kapcsolatban vannak egymással. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a japán versengéskoncepció szerint számos olyan versengési helyzet van, amikor a résztvevők érdekei valójában megegyeznek, azonosak, ezért nem kiiktatni akarják egymást, hanem kölcsönösen megtartani és így valójában harmonikus egységet képeznek a riválisukkal.

Az általunk elemzett kérdésekre adott válaszok esetében külön figyelmet fordítottunk arra, hogy azok tartalmazzak-e a rivális lehetséges szerepére, funkciójára vonatkozó megállapítást. Amennyiben erre explicit utalás történt azt megfelelően kategorizáltuk, de jelöltük a rivális szerepét akkor is, ha a válaszból arra következtetni lehetett. Például, ha valaki a versengést háborúként fogja fel, akkor ott a riválisok nem barátok, és nem is motiváló ágensek, hanem legyőzendő ellenségek.

A japánok esetében a két leggyakoribb funkció a motivátor/inspirátor és a partner volt. A motivátor egy csaknem személytelen szerep, valaki olyan, akit fel lehet használni az ön-fejlesztésére vagy az ön-motiválására. Kitayama és Markus (1997) kapcsolatban történő ön-fejlesztő folyamatról beszélnek.

- Japán példák a **rivális mint motivátor/inspirátor** szerepre: „*Megesik, hogy nincs kedvem valamihez, és akkor csak rá kell gondolnom a riválisomra, aki biztosan csinálja azt a dolgot és akkor ebből energiát nyerek a folytatásra, mert nem akarom, hogy elém kerüljön.*” vagy „*A személy, aki segíti az ön-fejlődésünket.*” vagy „*Valaki, aki fejleszt engem és motivál engem arra, hogy erőfeszítést tegyek.*”

A rivális mint partner/barát kifejezetten pozitív érzelmi kapcsolatot implikál, szemben a fenti szereppel, amely inkább semleges. A japánok gyakran utalnak a barátságos versengésre.

- A rivális mint **partner/barátra** japán példa: „*Fejlesztjük egymást a barátommal, és élvezzük azt, hogy versengünk egymással.*” vagy „*A versengés és a versenytársam nélkül magányosnak érezhetem magam.*”

Ezek a kijelentések jól illusztrálják a versengő személy és a partnere közötti kölcsönös függést. A versengési partner része az én-meghatározásnak, a tőle való elidegenedés, az én-től való elidegenedés is.

Semleges szerepet tulajdonít a riválisnak az is, aki elsősorban arra használja a versengést, hogy önmagát értékelje, hogy a versengés során lezajló összehasonlítás révén tanuljon önmagáról. A társas összehasonlítás elméletből kölcsönözve a fogalmat (Festinger, 1954) ezt a szerepet összehasonlítási másiknak neveztük.

- A rivális mint **összehasonlítási másikra** magyar példa: „*Azzal, hogy másokkal összehasonlítom magam, megtudom, hogy mennyire vagyok jó valamiben és mennyire vagyok rossz valamiben. Az a másik személy a sztenderd.*”

A rivális mint ellenség koncepciója szerint a rivális egy olyan valaki, akit le kell győzni, padlóra kell tenni (átvitt értelemben), akit mint egy akadályt el kell hárítani.

- A rivális mint **ellenségre** magyar példa: „*A versengésben rombolják egymást a felek.*” vagy „*A versengés az embereket egymás ellen fordítja.*” vagy „*A versengés célja nem a győzelem, hanem az ellenség legyőzése.*”

A versenytárs észlelt szerepének felfogása is kulturális különbséget tárt fel. A magyar válaszok csaknem a felében történt utalás a versenytársra, mint ellenséges ágensre és ez szignifikánsan gyakrabban fordult elő a magyaroknál, mint a japánoknál. A magyar egyetemisták a riválist ugyancsak szignifikánsan gyakrabban tekintették összehasonlítási másiknak. Ezzel szemben a japánok szignifikánsan gyakrabban tekintették a válaszaik alapján a riválist motivátor/inspirátornak, valamint partnernek/barátnak. Az eredmények a 16. táblázatban láthatók.

16. táblázat. A versengési partner észlelt szerepe

Válasz	A válaszadók hány százaléka említette (%)		Fisher-féle egzakt próba
	Magyar	Japán	
Ellenség	44	24	.000**
Összehasonlítási másik	39	13	.000**
Motivátor/inspirátor	35	48	.005**
Partner/barát	3	24	.000**

* p<.05; ** p<.01

4.7.7. A versengés negatív következményei

A válaszok tartalmaztak állításokat a versengés negatív következményeire vonatkozóan is. A magyar és japán válaszadók által említett negatív következmények a következők voltak: konfliktus, megszállott győzelemre törekvés, stressz/szorongás, beképzeltség/mások lenézése, kudarcélmény, immoralitás, agresszió, általában káros következmények, a vesztes feladja, alsóbbrendűség érzése, negatív érzelmek, megkülönböztetett bánásmód a győztesekkel és a vesztesekkel. Az eredményeket a 16. táblázat mutatja.

17. táblázat. A versengés negatív következményei – ahogyan a magyar és a japán válaszadók észlelik

Válasz	A válaszadók hány százaléka említette (%)		Fisher-féle egzakt próba
	Magyar	Japán	
Konfliktus, kapcsolatok megromlása	22	12	.005**
Megszállott győzelemre törekvés	3	22	.000**
Stressz, szorongás	14	8	.034*
Beképzeltség/mások lenézése	14	15	n.s.
Kudarc	14	0	.000**
Immoralitás	10	1	.000**
Agresszió	9	1	.000**
Káros hatású (általában véve)	1	8	.000**
A vesztes feladja	2	10	.000**
Alsóbbrendűség érzés a vesztesben	8	10	n.s.
Negatív érzelmek	5	9	n.s.
Győztesek és vesztesek közti különbségtétel / Megkülönböztetett bánásmód a győztesekkel és a vesztesekkel	4	8	n.s.
Önzés	6	4	n.s.

* $p < .05$; ** $p < .01$

A magyar válaszadók szignifikánsan gyakrabban említették azt, hogy a versengő felek között konfliktus alakul ki, és megromlik a kapcsolatuk. Ugyancsak gyakrabban utaltak a versengés által keltett stresszre illetve szorongásra, arra, hogy a versengéssel együtt járhat a kudarc is, hogy a versengésben a felek immoralis eszközöket alkalmaznak egymással szemben, és arra hogy a versengés agressziót okoz.

A japán válaszadók többször adták válaszként a következőket: megszállottság a győzelem iránt; a versengés általában vett káros hatása; és azt, hogy a vesztes feladja.

Nem volt különbség a magyar és japán válaszadók között a beképzeltség/mások lenézése, a vesztesben kialakuló alsóbbrendűségi érzés, általában a versengéssel járó negatív érzelmek, a győzteseknek és veszteseknek kijáró megkülönböztetett bánásmód és az önzés megemlézése tekintetében.

Azokat a negatív következményeket, amelyeket csak ötnél kevesebb százalékban említettek, nem tüntettük fel a táblázatban, azokat csak felsoroljuk: kimerülés és a motiváció elvesztése; néha a vesztes a jobb; rossz hatás az életvitelre, rossz hatás az egészségre, és produktivitás

csökkenés. Ezeknek az említési arányában nem volt különbség a japán és magyar válaszadók között.

4.7.8. A versengés időperspektívája

Megvizsgáltuk a válaszokat aszerint is, hogy a versengést milyen időperspektívába helyezik. Rövid időperspektívát kategorizáltunk, ha valaki arról beszélt, hogy egy meghatározott közeljövőben lévő célt akar elérni a versengés által (valami megszerzésére irányul a versengés például állás), vagy ha a versengést azonosította valakinek a legyőzésével (például: Magyar válasz: „Egy rostán való átjutás” vagy „Megtudni, hol állok a rangsorban.” Vagy „Két ember valamiben összeméri a tudását.”) Hosszú időperspektívát kategorizáltunk, ha a versengésnek a fejlődés, növekedés funkcióját vagy a motivációs funkcióját emelte ki a válaszadó, ez utóbbi esetben akkor, ha nem jelölt meg meghatározott, időben közelben elhelyezhető célt, amelynek az elérésére a versengés motivál (például: Japán válasz: „Mindenki stimulál mindenkit és ez mindenkit fejleszt” vagy „Fejleszti a képességeket, folyamatos erőfeszítésre készítet.”). Ha a válasz egy meghatározott konkrét eredmény eléréshez köti a versengést, akkor rövid, ha a folyamatot helyezte a középpontba, akkor hosszú perspektívát kategorizáltunk. Voltak olyan válaszadók, akik mindkét időperspektívára utaló választ adtak.

A versengés időperspektívája szempontjából is szignifikáns különbséget találtunk a két kultúra között: a japánok esetén szignifikánsan gyakoribb volt a hosszú távú időperspektíva említése a versengés kapcsán ($X^2(2) = 31.134$, $p < .001$) (lásd 18. táblázat).

18. táblázat. A versengés időperspektívája

Időperspektíva	A válaszadók hány százaléka említette (%)	
	Magyar	Japán
Rövid távú	56	28
Hosszú távú	24	45
Mindkettő vagy határozatlan / bizonytalan	20	27

4.7.9. A versengéshez fűződő személyes viszony és a versengés koncepció összefüggései

Megvizsgáltuk, hogy mutatkozik-e bármilyen összefüggés a két kultúrában a versengéshez fűződő viszony (szeret/nem szeret versengeni) és a versengés felfogása között.

4.7.9.1. A versengéshez fűződő személyes viszony és a versengésnek tulajdonított funkciók

A japán válaszadók esetében az, hogy valaki szeret-e vagy nem szeret versengeni, lényegében független volt attól, hogy milyen funkciókat tulajdonít a versengésnek. Összesen két esetben találtunk szignifikáns eltérést. Azok, akik a versengésnek szelekciós, illetve önbecsülést emelő funkciót tulajdonítottak, jobban szerettek versengeni. Az eredményeket a 19. táblázat mutatja be.

19. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengésnek tulajdonított funkciók összefüggése: japánok

Funkció	A válaszadók hány százaléka említette (%)			Khi-négyzet (2)
	szeret versengeni	nem szeret versengeni	attól függ	
Szelekció/kiválasztás/létküzdelem	24	11	5	7.313*
Önbecsülés	9	0	11	8.676* (LR)
Célelés	16	13	27	n.s.
Motiváció	41	40	51	n.s.
Fejlődés/növekedés	48	49	49	n.s.
Önismeret/ önmagunk értékelése/összehasonlítás	14	11	5	n.s.

*p<.05; LR = Likelihood Ratio(2)

A magyar válaszadók esetében viszont számos szignifikáns összefüggés volt a versengés személyes szeretete és neki tulajdonított pozitív funkciók között. Azok, akik szeretnek versengeni, vagy akik a versengést bizonyos dolgok miatt szeretik, míg más dolgok miatt nem („attól függ”) lényegében minden pozitív funkciót nagyobb arányban tulajdonítanak a versengésnek, mint a versengést nem szeretők. A magyar csoportban jelentős szerepet játszó szelekció/kiválasztás/létküzdelem funkció esetében nem találtunk különbséget. Az eredmények az alábbi 20. táblázatban láthatók.

20. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengésnek tulajdonított funkciók összefüggése: magyarok

Funkció	A válaszadók hány százaléka említette (%)			Khi-négyzet (2)
	szeret versengeni	nem szeret versengeni	attól függ	
Fejlődés/növekedés	33	14	26	9.869*
Célelés	39	22	20	8.950*
Motiváció	45	22	39	12.096**
Szelekció/kiválasztás/létküzdelem	33	38	36	n.s.
Önismeret/ önmagunk értékelése/összehasonlítás	36	19	22	7.521*
Képességek megmutatása/társas elismerés	23	11	10	7.186*
Szórakozás/izgalom	15	4	11	6.919*
Önbecsülés növekedés	18	8	7	6.429*
Emeli a színvonalat / mércét, növeli a produktivitást	24	11	28	9.580**

*p<.05; ** p<.01; LR = Likelihood Ratio(2)

4.7.9.2. A versengés iránti személyes attitűd és a versengési folyamat fókusz/irányultsága

Azt is megvizsgáltuk, hogy vajon a versengés iránti személyes attitűd és az, hogy a versengési folyamatnak mi van a fókuszában, mutat-e valamilyen összefüggést. A személyes attitűd nominális változóként lett kódolva, három lehetséges értékkel: „igen”; „nem”; „attól függ”. Az attitűd és az egyes válaszok megléte vagy hiánya közti kapcsolatot khi-négyzet próbával vizsgáltuk. Az esetben, ha a khi-négyzet próba nem volt érvényes a túl alacsony várható értékek miatt, valószínűségi arányon (likelihood ratio) alapuló számítást használtunk. Hogy feltárjuk a kultúraközi különbségeket, minden elemzést külön végeztünk el a két (japán és magyar) almintán. A tömörség érdekében csak a szignifikáns eredményekről lesz szó a következőkben

A japán résztvevők versengés iránti személyes attitűdje és a versengési folyamat fókusza/irányultsága között nem volt kapcsolat. A magyar válaszadók esetén azonban szignifikáns összefüggést találtunk a vizsgált változók között. Azok a magyar résztvevők, akik szeretnek versengeni gyakrabban említették azt, hogy a versengés fókuszában a szelf (önmaguk fejlődése, motiváltsága, tanulása, másokhoz képest való értékelése stb.) áll és kevesebbszer azt, hogy a versengési partner negatív értelemben áll a fókuszban (ellenség, akin át kell gázolni, le kell győzni stb.). Azok között, akik nem szeretnek versengeni szignifikánsan gyakrabban fordul elő az, hogy a versengés a partnerre negatívan irányuló folyamat. Az eredmények a 21. táblázatban láthatók.

21. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengési folyamat iránya – Magyar résztvevők

Irányultság	A válaszadók hány százaléka említette (%)			Khi-négyzet (2)
	szeret versengeni	nem szeret versengeni	attól függ	
A szelfre irányul az erőfeszítés	74	43	61	18.749**
A versenytársra irányul az erőfeszítés (negatív értelemben)	24	53	32	16.710**

* $p < .05$; ** $p < .01$

4.7.9.3. A versengés iránti személyes attitűd és a versenytárs észlelt szerepe

A versenytárs észlelt szerepe egy esetben függött össze a személyes attitűddel a japán, és két esetben a magyar válaszadókat vizsgálva. Azok a japán résztvevők, akik nem szeretnek versengeni a többi kategóriába tartozó japán résztvevőhöz képest kevesebbszer adták azt a választ, hogy partnerként/barátként tekintenek versenytársukra. Azok a magyar résztvevők, akik nem szeretnek versengeni, gyakrabban észlelték ellenségként a vetélytársukat, illetve ritkábban tekintették őt motivátornak/inspirátornak, mint azok, akik szeretnek versengeni, vagy akik bizonyos okok miatt szeretnek, míg más okok miatt nem szeretnek versengeni. Az eredményeket az 22. táblázat mutatja.

22. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versenytárs észlelt szerepe

A versenytárs szerepe (alminta)	A válaszadók hány százaléka említette (%)			Khi-négyzet (2)
	Szeret versengeni	Nem szeret versengeni	Attól függ	
Partner (japán)	31	13	30	6.071*
Ellenség (magyar)	24	61	40	25.205**
Motivátor/Stimulátor (magyar)	44	22	40	11.491**

* $p < .05$; ** $p < .01$

4.7.9.4. A versengéshez fűződő személyes viszony és a versengés negatív következményeinek percepciója

Azok a magyar válaszadók, akik nem szeretnek versengeni több negatív következményt említettek: a versengés következtében kialakuló konfliktust, stresszt és szorongást, agressziót és negatív érzelmeket. A japánok esetében a versengés iránti személyes attitűd kevésbé függ össze a versengés percipiált negatív következményeivel is. Valójában csak két negatív következmény esetén volt összefüggés, az önzés és a beképzeltség esetén. A beképzeltséget azonban többen említik azok közül, akik szeretnek versengeni. Az eredményeket az 23. és 24. táblázat mutatja be.

23. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengés negatív következményei: magyarok

Negatív következmény	A válaszadók hány százaléka említette (%)			Khi-négyzet (2)
	Szeret versengeni	Nem szeret versengeni	Attól függ	
Konfliktus, kapcsolatok megromlása	9	37	19	20.642**
Stressz, szorongás	6	27	8	19.375**
Agresszió	3	16	6	10.959**
Negatív érzelmek	1	12	2	12.716** (LR)
Győztesek és vesztesek közti különbségtétel / Megkülönböztetett bánásmód a győztesekkel és a vesztesekkel	0	10	1	16.085** (LR)

** $p < .01$; LR = Likelihood Ratio(2)

24. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengés negatív következményei: japánok

Negatív következmény	A válaszadók hány százaléka említette (%)			Khi-négyzet (2)
	Szeret versengeni	Nem szeret versengeni	Attól függ	
Önzés	0	7	5	6.152* (LR)
Beképzeltség	14	2	0	11.556** (LR)

* $p < .05$; ** $p < .01$; LR = Likelihood Ratio(2)

4.7.9.5. A versengésnek tulajdonított funkciók összefüggése az időperspektívával

Megvizsgáltuk, hogy a versengési funkciók milyen időperspektívát implikáló válasszal jártak együtt. A rövid időperspektíva a szelekcióhoz kötődött leginkább mindkét csoportban, a hosszú perspektíva viszont a motivációhoz, a fejlődéshez, és a produktivitás növeléshez is. A mind rövid, mind hosszú időperspektívát említők közel arányosan említették a domináns funkciókat. A 25. és 26. táblázat csak a szignifikánsnak bizonyult eredményeket mutatja.

25. táblázat. A versengésnek tulajdonított funkciók és az időperspektíva összefüggése: Magyar

Funkció	A különböző időperspektívákra utaló válaszadók hány százaléka említette (%)			Khi-négyzet (2)
	rövid	hosszú	mindkettő	
Szelekció	46	24	30	9,929**
Növeli a produktivitást	14	38	26	14,730***
Motiváció	28	55	38	13,057***
Fejlődés	15	41	36	18,499***

* $p < .01$; *** $p < .001$ (LR) = Khi-négyzet helyett Likelihood Ratio a kis gyakoriságok miatt

26. táblázat. A versengésnek tulajdonított funkciók és az időperspektíva összefüggése: Japán

Funkció	A különböző időperspektívákra utaló válaszadók hány százaléka említette (%)			Khi-négyzet (2)
	rövid	hosszú	mindkettő	
Szelekció	31	8	10	12,145**
Fejlődés	14	67	54	29,468***

** $p < .01$; *** $p < .001$ (LR) = Khi-négyzet helyett Likelihood Ratio a kis gyakoriságok miatt

4.8. Az eredmények összefoglalása

Az összehasonlító vizsgálatunk első eredménye az volt, hogy a – nem empirikus vizsgálatokon alapuló – szakirodalom és a szakmai közvélemény feltételezésével szemben a **japán** fiatalok legnagyobb csoportja egyértelműen pozitívan értékeli a versengést. A második leggyakoribb választípus körükben a versengésnek mind a pozitív, mind a negatív vonásaira utaló válasz volt, s csupán a válaszadók 12 százaléka tartotta a versengést pusztán negatív jelenségnek. A személyes viszony tekintetében a versengeni szeretők és nem szeretők aránya lényegében azonos volt, de az egyértelműen versengeni szeretők és önmagukat versengőnek vallók a válaszadók több mint egyharmadát tették ki. Ez azért is volt informatív, mert soha korábban nem történt olyan vizsgálat, amely ténylegesen megkérdezte volna a japánokat, hogy ők maguk miként viszonyulnak a versengéshez, viszont számos olyan leírás volt olvasható, amely a versengés által „megnyomorított” japán diákokról számolt be (lásd „vizsgapokol”). A magyar iskolarendszert nem jellemzi a vizsgapokol, de a **magyar** egyetemisták mind személyesen, mind általában kevésbé kedvelik a versengést, mint japán kortársaik. Ugyanakkor a versengéshez fűződő személyes és kontextustól független, általános attitűdjük még mindig sokkal pozitívabb, mint az, ahogyan a versengés magyarországi szerepéről gondolkodnak (lásd korábbi összefoglalónkat). A versengés társadalomban betöltött szerepével kapcsolatban drámai a különbség a japán és magyar attitűd között. A magyar egyetemisták jelentős része a versengés magyarországi szerepét tisztán negatívan ítéli meg (Fülöp, 2008d).

Eltérő kultúrákból származó emberek egymástól minőségileg eltérő fogalmakkal rendelkezhetnek azzal kapcsolatban, hogy mit jelent versengeni. A versengés *eredetére* utaló válaszokból kitűnt, hogy azt a **japánok** legtöbbször szituatívnak tartja, vagyis a versengés adott helyzetekhez kötődik, akkor jön létre, ha azt a helyzet megkívánja. A második leggyakoribb válasz szerint a versengés társadalmi jelenség, abból fakad, hogy társas közegben élünk és ezért szükségszerűen kialakul ott, ahol az emberek csoportokban élnek. Jóval kisebb azoknak a japán válaszadóknak a száma, akik a versengést az adott személy személyiségéből fakadónak tartják, vagy akik arra utalnak, hogy biológiai eredetű volna. Ez az eredmény összhangban van Markus és Kitayama (1991) megállapításával, mely szerint a japánokra jellemző kapcsolati-én egyik fontos vonása az, hogy a viselkedés alapvetően társas, az itt-és-most szociális helyzet és szituáció függvénye. A megfelelő rivális jelenléte is „szituatív” (nem személyes) „társas trigger” a versengés megindítása vagy fenntartása számára. A **magyar** egyetemisták azonos mértékben tulajdonítottak a versengésnek biológiai és társadalmi eredetet, és szemben a japánokkal összekapcsolták azt a szűkös erőforrásokkal. Ez egybeesik azzal, hogy a magyar egyetemisták sokkal inkább „kézzelfogható” célokért küzdenek a versengésben, amelyek valóban „zárt összegűek”, míg a **japánok** fejlődés-koncepciója nem tud szűkös erőforrássá válni, mert felfogásuk szerint fejlődni és tökéletesedni mindig lehet (Kitayama és Markus, 1997).

Eredményeink azt mutatják, hogy adott egyéntől, illetve adott egyén kulturális, történelmi háttérétől függően a versengés különböző *funkciókat* ellátó jelenséggént értelmezhető. A **japánok** számára a versengés legfontosabb funkciója a fejlődés, önmagunk, mások és a társadalom fejlődése valamint a motiváció, vagyis az, hogy keményebb munkára, extra erőfeszítésre ösztönöz. A japán válaszadók azt a nézetet fejezték ki, hogy a másokkal folyó versengés révén az egyén sok olyan tulajdonságát és képességét fejlesztheti, amelyek egyébként jóval lassabb ütemben, vagy egyáltalán nem fejlődnének. Nézetük szerint a versengés a belső potenciálok és kompetenciák folyamatos kibontakozását szolgálja. Kitayama és Markus (1997) külön kiemelik, hogy az ön-fejlesztés a japánok énépítésének a

leglényegesebb eleme. A japán kulturális kontextusban, az énefejlesztés szimbolikus megerősítése annak, hogy a kapcsolat, amiben az illető van, értékes. Ez a versengésre is igaznak bizonyult. Ha a versengés során a felek fejlődnek és fejlesztik egymást, akkor ez a köztük lévő kapcsolatot pozitívan erősíti meg. Kitayama és Markus (1997) szerint az énefejlődés/fejlesztés éppen olyan alapvető jelentőségű a japán kölcsönösen függő szelf-alakításában, mint az énefelnagyítás az amerikai, független szelf alakításában. A japánok kialakítanak egy funkcionálisan autonóm pszichológiai tendenciát arra, hogy folyamatosan figyeljenek és dolgozzanak önmaguk potenciális negatív vonásain, mert az, hogy így tegyenek szükséges lépése a kulturálisan előírt interdependens identitás alakulásának. Az énefejlődés a japán kulturális kontextusban magában rejti azoknak a vonásoknak a megszüntetését, amelyeket az egyén negatívnak, vagy nem kívánatosnak tart. A versengés a japán válaszdók esetében ennek a fontos folyamatnak az eszköze.

A **magyar** résztvevők válaszai közül a legtöbb a szelekcióhoz/kiválasztáshoz/létküzdelemhez mint funkcióhoz kapcsolódott, amely a versengésnek sokkal inkább szociáldarwinista, ahogyan az egyik válaszdó írta: „Taigetosz” felfogását tükrözi. Ugyanakkor a magyarok széles skálán tulajdonítanak más funkciókat is a versengésnek, így a motivációt, a fejlődést, a célélérést, a produktivitást és az önismeret növelését vagy éppen a szórakozást.

A versengés darwinista, kiválasztási folyamat felfogása és a versengés fejlődésként, önfejlesztésként, növekedésként való felfogása egymástól nagyon eltérő versengési folyamatokra utal. Az első esetben a versengés az erők és tehetségesek kiválasztását/túlélését jelenti a gyengékkel szemben. A második esetben mindkét fél növekszik, fejlődik, és nincs egy meghatározott győztes és vesztes, mindenki benne marad a verseny folyamatában. A **magyar** egyetemisták által dominánsan a versengéshez kapcsolt szelekciós funkció kizáró jellegű, a **japán** egyetemisták által dominánsan vallott fejlődés funkció inkluzív versenyt tesz lehetővé. Természetesen minden általunk azonosított funkció többé-kevésbé megtalálható mindkét csoportban, a különbséget ezeknek a dominanciája és konstellációja jelenti. Ha a versengés motiváló, produktivitást emelő, a képességeket bizonyító/társas elismerést kivívó és célélérést biztosító funkciója egy szűkös erőforrások által indukált szociáldarwinista kontextusba illeszkedik, akkor az keményebbé, ellenségesebbé formálja az aktuálisan kialakuló versengés tényleges emocionális-viselkedéses pszichés valóságát. Ha a versengés motiváló vagy akár szelektáló hatása itt-és-most szituációk révén alakul ki, de egy fejlődés koncepcióba ágyazódik be, amely nem szűkös erőforrás, akkor ugyanaz a szelekciós mechanizmus akár „lágyabb” aktuális versengési folyamatot eredményez. Ha valaki egy meghatározott dologra nem választódik ki, marad még számos további, amire kiválasztódhat.

A versengési folyamatot alakítja, és a mintázatát formálja az is, hogy mi áll a fókuszában. Aszerint, hogy a versengésnek mi áll a *fókuszában* más a versengő felek között kialakuló, és kialakítható kapcsolat is. Griffin-Pierson (1990) és Franken & Brown (1995) kérdőíves vizsgálatai éppen erre hívták fel a figyelmet. Azt találták, hogy ha a versengés fókuszában a versengő személy maga áll, (a versengő egyén önmagát kívánja kiválóbbá tenni, vagy arra koncentrálni, hogy ő legyen jobb a másiknál), akkor ez adaptív és egészséges versengést tesz lehetővé. Míg ha a versengési folyamat fókuszában a „másik” áll (a rivális legyőzése, a riválistól való megszabadulás vágya, annak a vágya, hogy a rivális legyen a rosszabb), akkor az, negatívan alakítja a versengési folyamatot. Tassi és Schneider (1997) vizsgálatai is azt bizonyították, hogy minőségileg más az a folyamat, amikor a versengő személy a másokra koncentrálni (vagyis a cél annak bebizonyítása, hogy a másiknál felsőbbrendű), és az, amikor a versengés a célra vagy feladatra irányul (vagyis a cél az, hogy valamiben jó vagy kompetens legyen a versengés által). Vizsgálataik alapján a versengés csak akkor vezet negatív

kortárskapcsolatokhoz, ha a másik legyőzésének vágya motiválja, vagyis ha a cél nem a saját teljesítmény javítása.

Az eredmények alapján a **japán** válaszadók között a versengési folyamat leginkább az *én-re*, vagyis a versengő személyre önmagára irányul, önfejlesztés és motiválás formájában. Emellett jelentős szerepet tölt be a *kiterjesztett fókusz*, az egymás aktív fejlesztése és motiválása formájában, vagyis a versengés folyamán a riválisok nem csak a saját, hanem a másik fejlődését is szem előtt tartják, ebben a folyamatban együtt haladnak a másikkal. A japán válaszadóknak csak kevesebb, mint 20 százaléka helyezi versengés fókuszába az ellenséget vagy a vetélytársat negatív értelemben, annak kiszorítási vágyával. Ezzel szemben majdnem ugyanennyien a versengés legfontosabb irányultságának a *társadalmat* tekintik, és a személyes versengést valójában a körülöttük lévő társadalom fejlődését szolgáló folyamatként fogják fel. Ez két olyan fókusz, amellyel a nyugati szakirodalom egyáltalán nem számolt, az fel sem merült korábban, hogy a riválisok nem önmagukra, a másokra negatív értelemben, vagy a feladatra/célra koncentrálnak, hanem egymást igyekeznek benntartani a versenyben és egyéni magatartásuk során a csoportjuk és társadalmuk érdekeit is tekintetbe veszik. A japánnal kapcsolatos gazdasági versengés szakirodalma leírja, hogy a nagyvállalatok közötti versenyt a „Keidanren”, egy a világon egyedülálló gazdasági csúcsszervezet szabályozza. Ez a szervezet a legnagyobb japán vállalatok és bankok képviselőiből áll, akik együttműködnek a köztük lévő versengés kontrollálásában, és a versenytársakat megegyezésre készítetik. A verseny szabályozása arra irányul, hogy a versenytársak hagyják egymást talpon maradni (lásd erről többet, Fülöp, 1998). Ezt a fajta versenyszerkezetet inkluzívnak lehet tekinteni, szemben a hagyományos nyugati felfogással a versenyről és a szabad piacról, amely kizárásra törekszik. Dahlgard (1993) amerikai, japán és hong-kongi üzleti tanulmányokat folytató egyetemistáktól kérdezett a gazdasági folyamatokról és versenyről és azt találta, hogy a japán egyetemisták a japán vállalatok között nem tételeznek egymást a piacról kiszorító versenyt. Az amerikai gazdasági szakemberek Japán gazdasági hanyatlásának egyik okát ebben a kontroll alatt tartott versenyben látják és az utóbbi tíz évben radikális reformokat javasolnak, de ez az általunk ebben a kutatásban mélyebben megértett, kulturálisan stabilan beágyazott versengés-konstrukció miatt nehézségekbe ütközik (lásd például Porter, Takeuchi, Sakikabara (2000) *Can Japan compete?* című könyvét).

A **magyar** válaszadók legnagyobb része ugyancsak az „*én-t*” helyezte a versengési folyamat fókuszába, főként a motivációval és az én-értékeléssel és kevésbé az önfejlesztéssel összekapcsolva. A magyar egyetemisták a versengést pragmatikus módon értelmező „*cél*” fókuszra utaló választ is gyakran adtak. Az ilyen semlegesebb folyamatokat feltételező fókuszok mellett a magyar válaszok esetében azonban erősen hangsúlyt kapott a „*partner/ a másik*”, *mégpedig negatív értelemben* (a legyőzése, az ellene való harc, a rajta való átgázolás stb.), mint a versengési folyamat egyik lényeges eleme. A nyugati autonóm, független szelf-felfogással összhangban a rivális gyakrabban fogható fel egy olyan szereplőként, akit a versengési folyamatban ki kell iktatni, akitől meg kell szabadulni. Ezt a fókuszt nem ellensúlyozta a japánoknál megtalálható kiterjesztett fókusz, illetve a csoport/társadalom fókusza. Az *énre* és a *célra* irányuló versengés nem jelez előre specifikusan ellenséges versengést, de ha a versengés fókuszában a versengési partner kiszorítása, rombolása áll, az megváltoztatja az interperszonális viszonyokat, vagy az eleve meglévő rivális koncepció alakítja azt, hogy a versengési folyamat során a felek mire fognak fókuszálni.

A válaszok elemzése során fontos jellemzőnek tűnt, hogy milyen módon gondolkodnak a válaszadók a *versengési partnerükről* vagy riválisukról, milyen jelentést és szerepet tulajdonítanak neki. Egy korábbi vizsgálatban Muroyama (1995) japán kutató arra volt

kíváncsi, hogy milyen feltételek mellett tekintik az emberek a riválisukat ellenségnek, és milyen feltételek mellett barátnak. Melyek azok a tényezők, amelyek lehetővé teszik a versengő felek közötti pozitív kapcsolat megtartását vagy kialakítását. Az eredmények szerint a japán vizsgálati személyek legnagyobb része riválisát úgy írta le, mint akivel azonosak a céljai, hasonlóak a képességei, és akivel pozitív hatással vannak egymásra, a riválisok inkább barátok, mint ellenségek.

Az általunk folytatott vizsgálatban a **japán** egyetemisták leggyakrabban úgy gondolkodtak versengési partnerükről mint egy fajta *motiváló/inspiráló* ágensről, aki az én-fejlődés neutrális eszköze. Azok a társak, akik ennek az „eszköz jellegű” szerepnek megfelelnek nagyon értékesek, ezért a versengő személy arra törekszik, hogy megtartsa őket, nem pedig arra, hogy megszabaduljon tőlük, mivel ők azok, akik garantálják azt, hogy a kérdéses személy nem áll meg az én-tökéletesítés útján. A második leggyakoribb felfogásmódban egyrészt a rivális mint *partner/barát* volt jelen, akivel kölcsönösen fejlesztik egymást azokon a területeken, amelyek mindkettőjük számára fontosak. Amennyiben a rivális *motiváló/inspiráló* ágens vagy *partner/barát*, akivel közösek a célok és kölcsönös a fejlesztés, akkor a versengő felek igyekeznek elkerülni az olyan eszközök alkalmazását, amelyek a rivális haragjához vagy az interperszonális kapcsolat romlásához vezetnének, vagyis igyekeznek együttműködni. A versengési partner mint ellenségnek a képe, akit le kell győzni és el kell távolítani a versengési folyamatból a japán válaszadóknak körülbelül egynegyedénél fordult elő.

A **magyar** egyetemisták versengési partner felfogásában a leggyakoribb szerep az „*ellenség*”, lényegében minden második válaszadó megfogalmazott valamilyen ellenségességre utaló elemet a válaszában. Ezzel összhangban a versengés negatív következményei között a magyar egyetemisták említik gyakrabban a konfliktust, az agressziót és az immoralitást. Ezek egy kölcsönösen *motiváló*, kölcsönösen *önfejlesztő*, *partneri/baráti* versengésben kevesebb valószínűséggel következnek be, mint egy, a másikat negatív fókuszba helyező, és ellenségnek tekintő versengési folyamatban. A magyar egyetemistáknál hangsúlyt kap még az „összehasonlítási másik” szerep is, amely a riválist mint egy mérőeszközt, sztenderdet alkalmazza arra, hogy önmagát el tudja helyezni a rangsorban, vagy saját erősségeit és gyengeségeit megtanulja. A *motiváló/inspiráló* szerep is megjelenik a válaszadók kicsivel több, mint egyharmadánál, a versengési társ mint *partner/barát* azonban csak elenyészően.

Csepeli (2001) *A szervezkedő ember* című könyvében – a régi paradigmának megfelelően – írja, hogy „*minden verseny konfliktus*” (p. 277). A japán válaszadónál arányaiban kevés hangsúllyal szereplő „*ellenség*” felfogással szemben a rivális semleges „*agentikus*” vagy pozitív „*baráti*” felfogása bizonyítja, hogy a versengés nem szükségszerűen vezet konfliktushoz, a kettő nem azonosítható. A versengés lehet *parallel törekvés*, ahol mindkét félnek a fejlődés vagy az elsajátítás a célja, ebben az esetben nincs konfliktus mindaddig, amíg mindkét fél betartja a versengés szabályait. Az a versengési folyamat, amelyet Deutsch (1949) és Kohn (1986) *nulla-összegű játszmaként*, Csepeli (2001) *konfliktusként* posztulál, természetesen létezik a japán szociális közegben is, de nem a domináns és kulturálisan megerősített versengési kapcsolat és folyamat.

A fenti eredmények azért is jelentőséggel bíróak, mert a kísérleti szociálpszichológusok megállapították, hogy a versengés vagy együttműködés választása nemcsak azon múlik, hogy milyen értékekkel vagy milyen kulturális háttérrel rendelkeznek a résztvevők, hanem azon is, hogy milyennek látják a partnerüket (Smith és Bond, 1998). Arra viszont nem gondoltak, hogy az, hogy milyennek látjuk tipikusan a versengési partnerünket, ugyancsak kulturálisan meghatározott, és bizonyos esetekben éppenséggel nem „*vagy együttműködéshez – vagy a*

versengéshez” vezet, hanem éppen – mint a japánok esetében – a kettő kombinációjához, vagyis az együttműködés égisze alatt zajló versengéshez (Fülöp, 1997a, 1999b).

Japánban a konfuciánus hagyományok miatt nagyon erős a törekvés arra, hogy a konfliktusokat kerüljék, és a mindennapi interperszonális kapcsolatokat harmonikusan alakítsák, a csoporton belüli összetartást és kooperációt versengés esetén is elősegítsék. Konfucius írta (i.e. 6. század; in. Jiayin, 1992): „*A tökéletesen erényes ember szeret másokat. Ahhoz, hogy önmaga létezzen, azon igyekszik, hogy mások is létezzenek; ahhoz, hogy önmaga fejlődjön, arra törekszik, hogy másokat is fejlesszen.*” (88.old.) A huszadik század végén megkérdezett japán fiatalok nagy arányban gondolják úgy, hogy a versengés fő funkciója az, hogy segítse őket az előrelépésben és a fejlődésben, és hogy ebben a folyamatban a másik, a vetélytárs a legfőbb szövetségeseük. Míg a nyugati világban a versengés fókuszában az ellentmondás és az ellentét áll, amely a másik legyőzésére koncentrál, addig a keleti gondolkodásmódban él az a versengésfelfogás is, hogy a versengő felek ütközése egy közös cél érdekében történik és a felek egymást fejlesztik ezeknek a céloknak az elérésében. „*A dárda és a pajzs közötti harc elősegíti a fegyverek fejlődését.*” (88.old.) – írja Jiayin (1992). A nyugati versengésfelfogás valóban közelebb áll ahhoz a versengés felfogáshoz, amely a szociálpszichológiai szakirodalmat uralta 1949-1990 között (lásd 1. fejezet).

Bond (1979) egy korai vizsgálatában azt találta, hogy hongkongi kínaiak a jövőbeni riválisukat magasra értékelik, és jobban szeretik, mint azt, akivel nem fognak versengő kapcsolatba kerülni. A kanadai származású Bond ezt egy fajta önvédelemként (a szelf „nagyságának” a megőrzési igényeként) értelmezte. Eszerint bármi történik is a versengés során, veszít vagy nyer az illető, az önértékelése nem sérül, mert ha vesztett, akkor egy nagyon tehetséges ellenfél győzte le, ha nyert, akkor pedig még nagyobb a dicsősége, mert egy nagyon kompetens személyt sikerült megelőznie. A japán eredmények ismeretében kiegészítő magyarázatul szolgálhat az, hogy a hongkongiak talán azért szeretik jobban a jövőbeni riválist, mert azt feltételezik, hogy a vele való versengés hozzájárul önmaguk, egymás és/vagy a csoport és közösség fejlődéséhez.

Ruth Benedict (1993) szociális szinergiának nevezte azt, amikor egy társadalom úgy építi fel a saját struktúráját, hogy az egyén egy és ugyanazzal a tettel mind a saját, mind a csoport érdekeit szolgálja. Ennek alapján magas és alacsony szinergiájú társadalmakról beszél. A magas szinergiájú társadalmakban, amilyen a japán is, nem azért nem lép fel agresszió, mert az emberek önzetlenek és a társas kötelezettségeket a személyes vágyak fölé helyezik, hanem mert a társas elrendezés olyan, hogy abban az egyéni és csoport érdeket azonosítani lehet (Fülöp, M. 1998). Az alacsony szinergiájú társadalmakban viszont, mint amilyenek a magyar társadalom tűnik (lásd korábbi vizsgálatok), az egyik ember előnye a másik feletti győzelmet jelenti, és az egyéni érdek általában konfliktusban van, és elsőbbséget élvez, a csoportérdekkel szemben.

A riválisok közötti érzelmi viszony, valamint annak alapján, hogy milyen szerepet tulajdonítanak a versengő felek egymásnak, megkülönböztethetünk *instrumentális-konstruktív versengést*, *barátságos-konstruktív versengést* és *ellenséges-destruktív versengést*. Az instrumentális-konstruktív versengést az én- a feladat- vagy a célirányultság jellemzi. A rivális pedig eszköz jellegű, *instrumentális* funkciót tölt be, vagyis a léte segíti azt, hogy az adott személy ne lankadjon, hanem a legnagyobb erőfeszítéssel a maximumot hozza ki magából. A versengési partner olyan, mint egy folyamatos stimuláló, aki az egyéni fejlődést elősegíti, serkenti. Ugyanakkor egyfajta összehasonlítási alap is, akihez képest látni lehet, hogy valaki hol tart. Ilyen esetben a versengő felek között nem feltétlenül van érzelmi kapcsolat. Lehet, hogy a „kijelölt”

rivális nem is tudja, hogy társa riválisnak tekinti. A másik kapcsolat a *baráti, társi* viszonyon alapuló konstruktív versengés. Ebben az esetben a barátoknak azonos az érdeklődésük, azonosak a céljaik, azonos dolgokat szeretnének véghezvinni. Ennek során segítik egymást és versengenek egymással. Ide tartozik az is, ha a rivális azonosulás vagy tanulás tárgya. A harmadik kapcsolat az *ellenséges-destruktív* kapcsolat. Ennek során a versengő partnerek egymást sokkal inkább akadálnak tekintik, akiket el kell hárítani az útból annak érdekében, hogy a saját céljaik megvalósuljanak. Ennek megfelelően míg az első kapcsolatban elsősorban a cél vezérli a versengést, addig az ellenséges rivalizációs kapcsolatban a fő figyelem az „ellenségre” irányul, és a legtöbb energia a vele kapcsolatos ellenlépésekre, az ő kiiktatására használandó fel. A vizsgálatunkban a japánokat főképpen az instrumentális-konstruktív és a barátságos-konstruktív kategóriába tudtuk besorolni, a magyar válaszadókat pedig főképpen az ellenséges-destruktív és az instrumentális-konstruktívba.

A Hofstede (1980) és a GLOBE-study egyik egybehangzó eredménye volt, hogy a japán kultúrára a hosszú távú gondolkodás, a magyarra ezzel szemben a rövid-távú perspektíva jellemző. Az általunk kapott eredmények ezt megerősítették. A **japán** válaszadók nagyobb része a versengésről hosszú távú perspektívában gondolkodik és a nyerést és veszteséget egy élethossziglani fejlődési és tanulási folyamat részének tekinti. Mint a fejlődésre vonatkozó sok-sok utalás jelzi, a japánok sokkal inkább *folyamat*-ban gondolkodnak, mint konkrét, kézzelfogható rövid távú eredményekben.

A versengéssel kapcsolatos hosszú vagy rövid időperspektívának szerepe lehet a versengési folyamat alakításában. Az időperspektíva kitágítása úgy működhet, mint az erőforrásoknak a kitágítása, mert amit valakinek nem sikerült elérnie a jelenben, elérhetőként konceptualizálódik a jövőben. A rövid időperspektíva szűkös, korlátozott erőforrásként működhet, mert ha az itt-és-most-ban sikerül, vagy nem sikerül elnyerni valamit, akkor az nem illeszkedik bele egy folyamatba, hanem mintegy „végpontot” jelent.

A versengéshez fűződő személyes viszony a **magyar** válaszadónál összefüggést mutatott azzal, hogy a versengési folyamat irányultsága milyen és azzal, hogy milyen szerepet tulajdonít valaki a riválisának. Azok, akik szeretnek versengeni szignifikánsan inkább beszélnek a „szelf”-re irányuló folyamatról és a riválisról mint motivátorról, míg akik nem szeretnek versengeni azok esetében szignifikánsan gyakoribb az, hogy a versengés a riválisra mint ellenségre irányul. A **japánok** esetében a versengési folyamat irányultsága és a versengés szeretete nem függött össze, de azok, akik inkább szeretnek versengeni szignifikánsan inkább partnernek/barátnak tekintik a riválisukat.

A versengéshez fűződő személyes viszony a **magyar** egyetemisták esetében szorosan összefüggött azzal is, hogy a versengésnek milyen funkciókat, és milyen negatív következményeket tulajdonítottak. Akik szeretnek versengeni és versengőbbnek vallják magukat a versengésnek szinte minden pozitív funkcióját szignifikánsan gyakrabban említik, ugyanakkor szinte minden negatív következményét szignifikánsan kevesebbszer. Azok között, akik viszont nem szeretnek versengeni ez éppen fordítva van, szignifikánsan kevesebb pozitív funkciót, ugyanakkor szignifikánsan több negatív következményt tulajdonítanak a versengésnek. A **japánoknál** a versengéshez fűződő személyes viszony és a versengésnek tulajdonított funkciók és következmények lényegében nem függtek össze. Ez az eredmény megegyezik számos más vizsgálat eredményével, amelyekben azt találták, hogy például a matematika tantárgy tanulása és a matematikai teljesítmény a nyugati tanulók esetében összefügg a matematika szeretetével, addig Kelet-Ázsiában nincs ilyen összefüggés. Azok is erősen tanulják a matematikát és jól teljesítenek benne, akik amúgy nem szeretik, meg azok

is, akik szeretik. Egész pontosan az, hogy valaki megfelel-e a kulturálisan megkívánt magatartásoknak (például egy fontos iskolai tantárgy szorgalmas tanulásának), az nem függ össze az adott magatartáshoz fűződő személyes attitűdjével (Gordon Györi, 2006).

Az individualizmus és a kollektívizmus egyik megkülönböztető jegye, hogy a személyes magatartást mennyiben az egyéni érzelmek és mennyiben a csoport által előírt normák irányítják és szabályozzák. A nyugati individualizmusra az a jellemző, hogy az egyének személyes érzelmek jobban meghatározzák egy adott jelenséggel, tevékenységgel kapcsolatos álláspontjukat és magatartásukat, míg a kollektívizmusra az a jellemzőbb, hogy az egyéni érzelmeknek kevés jelentősége van, szemben a közösség elvárásaival és normáival (Yamagishi, 2003). Minél lazább egy társadalom, annál nagyobb tere van az egyén személyes érzelmein alapuló magatartásnak, és minél kötöttebb egy társadalom annál meghatározóbbak a normák (Gelfand és mtsai, 2011). A magyar fiatalok erősen individualisták (Owe és mtsai, 2013) és a magyar társadalmat a kulturális lazaság jellemzi (Gelfand és mtsai, 2011).

4.9. Következtetések

A japán-magyar összehasonlító vizsgálat eredményei alapján a versengés fogalmának sikerült kulturálisan eltérő konstrukcióit azonosítani és egy kulturális összehasonlító vizsgálat segítségével is megmutatni a versengés multi-dimenzionális természetét, valamint bizonyítani, hogy a versengés nem csak az individualista kultúrákhoz köthető. A kulturális kontextus ugyanakkor meghatározza, hogy a versengésnek milyen formái azok, amelyek meghatározóvá és normatívvá válnak.

A **japán** fiatalok döntő többsége szerint a versengés legfontosabb funkciója a fejlődés, az egyén fejlődése, valamint a versengési partnerek egymásra gyakorolt fejlesztő hatása, amely mind az egyének, mind a csoport, mind a társadalom legjobb potenciáljainak megfelelő kibontakozást biztosítja. Az ellenfél szerepe szerint ösztönző, aki egy személytelen ágens vagy egy aktív partner az önfejlesztés illetve a kölcsönös fejlődés folyamatában. A társak, akik betöltik ezt a szerepet értékesek, éppen ezért meg kell őket tartani nem pedig kiiktatni őket a versenyből, mivel ők azok, akik a garancia arra, hogy a szóban forgó személy ne álljon meg a saját maga tökéletesítésének útján. Ezért a riválissal szabályszerűen célszerű versengeni, vagyis együtt kell működni vele a szabályok betartásában, mert csak az ilyen versengés biztosítja, hogy a felek egymást fejleszteni és nem rombolni akarják és fogják (Fülöp, 1997a, 2002a, 2004a). Mindez hosszú távú időperspektívában értelmeződik. Ez a japán válaszadókra leginkább jellemző versengéskonceptió lehetővé teszi, hogy megfeleljenek a társadalom mindkét kívánalmának, az együttműködésnek és a versengésnek is, és nem mond ellent a japán társadalom kollektivistá, csoport-orientált jellegének és a kölcsönösen függő én-felfogásnak (Markus és Kitayama, 1991).

Linowes és mtsai (2000), akik az 5. fejezetben ismertetett AGA asszociációs módszerrel dolgoztak, azt találták, hogy az amerikaiak és a japánok másképp reprezentálják a munkatársat. Az amerikai számára barát, csapattárs és társ, míg a japánok számára mindenekelőtt versenytárs, akivel interakcióba kell lépnie, együtt kell működnie, együtt kell fejlődnie és meg kell egyeznie a csoporton belül. A japánok a munkatárshoz erősen kötik mind a versengést, mind az együttműködést. A szerzők azt írják, hogy ez az eredmény rámutat arra, amit a szakirodalom ignorál, vagyis arra a versengési és együttműködési dinamikára, amely a zárt és kohézív japán csoportokon belül van. A zárt csoportokon belül az intenzív versengés ellenére a felek megegyezésre jutnak és együttműködnek. Míg az

amerikaiak a konfrontáció szóhoz a konfliktust és ellenállást, a vitatkozást és a csatát kapcsolják, addig a japánok a versengést. Vagyis a konfrontáció az ő esetükben az ellentétes nézetek versengése, nem pedig konfliktust és ellenállást kiváltó ellenséges harc.

A **magyar** válaszadók funkcióként a motiváción kívül a szelekciót/létküzdelmet említették leggyakrabban, a versengés folyamatának fókuszában a szelf és a cél áll, vagy a partner negatív értelemben, vagyis mint ellenség, akit le kell győzni és el kell távolítani a versenyből, mint egy, a személyes siker útjában álló akadályt. Ez utóbbi folyamat alacsony mértékű együttműködést implicál. A versengés ellenséges folyamatként és kapcsolatként történő felfogása kevésbé teszi lehetővé és kevésbé is kívánja meg a versengő felek közötti együttműködést, ezzel szemben nagyobb lehetőséget ad agresszív és szabálytalan eszközök használatára a versengésben (Fülöp, 2004a). Mindez összhangban tűnik lenni már a nyolcvanas években nyert eredményekkel, melyek szerint a magyar novellák inkább antagonista, ellenséges versengő viszonyokat írtak le (Leigh és Helson, 1986; Mitchell és Helson, 1989). A versengő felek közötti kooperativitásra utaló válaszok hiánya szembeötlő a magyar csoportban, és ez megfelel azoknak a korábbi kutatásoknak, amelyek az együttműködés hiányát már a rendszerváltás előtt regisztrálták (Hollok, 1980; Hunyady, 1996). A magyar egyetemisták individualisztikusabb, keményebb, agresszívebb versengés felfogása összhangban van a versengés hagyományos „nyugati” szociálpszichológiai felfogásával, mely szerint az egy egymást kizáró, ellenséges folyamat (Kohn, 1986). Összhangban vannak a magyar eredmények a GLOBE-study magas asszertivitás, alacsony humán orientáció mutatóival is (House és mtsai, 2004). Ugyanakkor a rendszerváltás után több mint egy évtizeddel, a magyar egyetemisták versengéshez fűződő általános viszonyulásában nem lehetett ideológiai elemeket felfedezni, ideológiai alapú elutasítást egyáltalán nem. A negatív attitűdöt vagy a pozitív vonások felismerésének hiánya, vagy a versengés egyéb negatív következményeinek tételezése eredményezte.

A versengéssel kapcsolatos normatív elvárások, amelyek a társadalom legkülönbözőbb szocializációs csatornáin keresztül közvetítődnek lehetővé teszik, hogy az adott kultúra tagjai természetes módon és adaptívan alkalmazkodjanak társadalmuk legfőbb elvárásaihoz, köztük az együttműködéshez és a versengéshez is. Ha egy kultúra kötött, akkor az azt jelenti, hogy egy-egy jelenséggel kapcsolatban inkább vannak olyan világosan közvetített normák, amelyekkel a társadalom tagjai egyetértenek és azokat be is tartják. Gelfand és mtsai (2010) vizsgálatában Japán az egyik legkötöttebb társadalomnak bizonyult, a magyar társadalom pedig az egyik leglazábbnak. A japán társadalom esetében ezért feltehető, hogy a versengő felek kapcsolatának érzelmi-indulati interperszonális megnyilvánulásait erős társadalmi kontroll és szabályozottság kíséri. Az eredményeink szerint a versengés értelmezése terén a japánok konzisztensebb választípusokat képviseltek, mint a magyarok, elsősorban fejlesztő, motiváló, konfliktus- és ellenségesség-mentes folyamatként értelmezik. Az ellenséges vagy a pragmatikus, rövid-távú célokra irányuló versengés fogalma létezik, de nem kerül dominánsan meghatározó szerepbe. A nyíltan individualista, a másokat tekintetbe nem vevő versengő elszigetelődik. A magyarok esetében a versengés dominánsan mint egy ellenséges, kemény, durva, szociáldarwinista folyamat rajzolódott ki, de párhuzamosan ezzel az értelmezéssel a motiváló, az önmegismerést elősegítő, a célok eléréséhez hozzásegítő, a teljesítményt növelő vagy éppen a szórakoztató funkciója is megjelent, arra utalva, hogy ebben a társadalomban kevésbé egyértelmű, kevésbé kulturálisan kötött az, hogy milyen folyamatot is „kell” versengésen érteni, lehet destruktív/ellenséges és pragmatikus/semleges vagy akár szórakoztató módon értelmezni. Ugyanakkor olyan magyar válaszadók, akik a versengést egy egymást kölcsönösen és/vagy a társadalmat fejlesztő folyamatként

konceptualizálták lényegében nem léteztek, ilyen versengéskonceptió nem jelent meg a magyar egyetemisták között.

Caldwell-Harris és Aycicegi (2006) azt demonstrálták, hogy ha egy egyén a saját kulturális miliójától eltérő kulturális vonásokkal rendelkezik, például egy horizontális individualista kultúrában vertikális kollektivista, akkor sokkal nagyobb a depresszió és egyéb pszichiátriai megbetegedéseknek az esélye. Ha tehát bizonyos magatartásformáknak egy meghatározott kulturális konstrukciója a tipikus, akkor az attól eltérő formák megnehezítik az illető egyén beilleszkedését a társadalomba.

Bár az, hogy a normától való eltérés mennyire szankcionálódik, és ezzel feltehetőleg összefüggésben, mennyire vezet mentális megbetegedésekhez, valószínűleg függ az adott kultúra kötöttség-lazaság dimenzióan elfoglalt helyétől. Ezzel együtt feltételezhető, hogy egy önfejlesztő, illetve egymást fejlesztő versengési stratégia nem vezet sikerre egy olyan közegben, ahol az ellenséges és szociáldarwinisztikus versengés a normatív elvárás, és megfordítva, nagyon komoly pozícióvesztést jelenthet egy konstruktív versengésre szocializált csoportban a destruktív versengő stratégiák alkalmazása. Mindez pedig a versengéssel kapcsolatos kulturálisan jellemző mintázatok „újratermeléséhez” vezethet, hiszen a kultúra és a viselkedés kölcsönösen konstruálják egymást (Markus és Kitayama, 1991; Fiske és mtsai, 2003).

Ebben a disszertációban nem térünk ki részletesen Fülöp Márta (2006a) japán és magyar gimnazisták, valamint japán és magyar egyetemisták iskolai versengéssel kapcsolatos tapasztalataira, attitűdjére és nézeteire vonatkozó vizsgálatára, de fontosnak látjuk összekapcsolni a versengés fogalmának a kutatását, amely kontextuson kívül kérdez rá a versengéshez fűződő viszonyra, ütköztetni azzal, amikor a versengést kontextusba helyezve vizsgáljuk, ebben az esetben az iskolai közegben. Az említett vizsgálat feltárta, hogy mind a magyar és japán gimnazisták, mind a magyar és japán egyetemisták elsöprő többsége gazdag versengési tapasztalatokkal rendelkezik. A japán résztvevők – szemben a vizsgapokokra utaló szakirodalommal, de összhangban Le Tendre (1996) vizsgálatával – ugyancsak elsöprő többségben és a magyaroknál szignifikánsan jobban szeretik/szerették az iskolai versengést. Az iskolai versengésnek sokkal több pozitív funkciót tulajdonítanak, mint a magyarok, és ezek között kiemelkedő a versengés egymást fejlesztő funkciója, amely teljes összhangban van az itt ismertetett vizsgálat eredményeivel. Ezzel szemben a magyar diákok az iskolai versengés rangsoroló funkcióját emelik ki, amely összhangban van a jelen kutatás szelekció/kiválasztó funkciójának a szignifikáns jelenlétével.

Ruth Benedict (1992) szerint a társadalmi szerkezet sohasem valami az egyénen kívüli dolog. A lehetőségek és a lehetetlenségek, amelyeket ez a struktúra megeremt, a benne élők lehetőségeivé és lehetetlenségeivé válnak, vagyis internalizálódnak, s ez a folyamat az élet során egyre visszafordíthatatlanabbá válik. Fiske és mtsai (2003) ennél interaktívabb módon gondolkodnak a kultúráról. Véleményük szerint a kultúra és a psziché egymást építik (co-construct), a kultúra meghatározza a pszichés működést, de aztán ez a manifesztálódott pszichés működés maga is a kultúra megnyilvánulásává válik, visszahat a kulturális rendszerekre és részben alakítja, részben megerősíti azokat.

A kutatás választ várt arra kérdésre is, hogy milyen versengésértelmezés az, amely lehetővé teszi, hogy a japánok megfeleljenek társadalmuk erős együttműködésre és erős versengésre készítető elvárásainak. A versengés dominánsan fejlesztő, motiváló kiterjesztett fókusszal, társadalmi „felelősséggel” zajló mintázata azt eredményezi, hogy a versengés mind társadalmi, mind egyéni szinten minőséget hoz létre anélkül, hogy a versengő felek egymást pusztítsanak;

másképp fogalmazva: a versengő felek magas fokú együttműködésre képesek egymással, s szocializációjuk során kialakítják az egyéni érdekek és célok, valamint a közösségi célok összeegyeztetésének a képességét. A japán kulturális ideál az olyan egyén, aki képes felismerni másoktól való kölcsönös függését, és ezt tekintetbe véve igyekszik a saját szükségleteit kielégíteni (Fülöp, 1998). Japánban tehát a versengési folyamatok nagyon komplex és árnyalt formában nyilvánulnak meg. A japánok nagyon jól tudják egyeztetni az individualizmust és a kollektívizmust, meg tudnak felelni a kollektivitás explicit és az individualizmus implicit normáinak (Fülöp, 1999a, 1999b).

A versengéssel kapcsolatos implicit nézetek feltárására irányuló korábbi kutatások (Fülöp, 1992b, 1993, 1995a) arra utaltak, hogy az emberek egymástól kvalitatíve különböző versengési folyamatokat különítenek el, és feltárhatóak azok a dimenziók vagy faktorok, amelyek mentén ezek a különböző mintázatú folyamatok azonosíthatók és jellemezhetők. A japán-magyar összehasonlító vizsgálat rámutatott arra, hogy bár a versengésértelmezések legtöbbje jelen volt mindkét vizsgált csoportban, mégis felfedezhetőek történelmileg és kulturálisan beágyazódott mintázatok, amelyekben a versengés az együttműködéssel összeegyeztethetőbb, és olyanok, amelyekben e két folyamat szétválik és a versengés a felek között ellenséges és együttműködést nélkülözővé alakul. Jelen vizsgálat bebizonyította, hogy a magas szintű kölcsönös függőség párosulhat magas szintű versengéssel, és hogy az intenzív versengés nem szükségszerűen rombolja a személyközi kapcsolatokat, bomlasztja a harmóniát, hanem azáltal, hogy hozzájárul mindkét fél fejlődéséhez mind az egyén, mind a társadalom számára hasznos folyamat.

Az eredmények egyértelműen alátámasztják azt – Hofstede (1998) szavaival és metaforájával élve –, hogy nem elég tudni, hogy két gyümölcsöt hasonlítunk össze, azt is tudnunk kell, hogy bár gyümölcs mindkettő, az egyik alma, a másik körte. Bármely szituáció jelentése nagymértékben attól függ, hogy az adott személy milyen személyes és szubjektív jelentést fűz hozzá. Ahhoz, hogy sikeresen tudjuk előre jelezni egy adott személy viselkedését egy adott szituációban, meg kell értenünk, hogy ő hogyan építi fel önmagában, miként konstruálja meg azt a szituációt. A globalizációs folyamat és a világszerte meglévő konfliktusok még inkább felerősítik az igényt arra, hogy megismerjük a versengés kulturálisan eltérő felfogásait, mert ha nem ezt tesszük, akkor az egymástól eltérő alapfeltevéseknek megfelelően viselkedő és reagáló felek közötti folyamatok nem a közös fejlődést, hanem az egymással szembeni értetlenséget és előítéletes, ugyanakkor tudománytalan viszonyulást szolgálják.

A következő fejezetben ezért egy olyan kutatást mutatunk be, amelyben a versengés fogalmának a szubjektív jelentését kívánjuk feltárni hat különböző kulturális csoportban.

5. FEJEZET

A VERSENGÉS FOGALMÁNAK SZUBJEKTÍV JELENTÉSE KÜLÖNBÖZŐ
KULTÚRÁKBAN

5.1. Bevezető

Ebben a fejezetben a versengés fogalmának értelmezésére és kulturális konstrukciójára vonatkozó vizsgálatot egy egészen más módszer alkalmazásával - az asszociációs módszerrel - Japán és Magyarország mellett, kiterjesztjük négy másik országra, az Egyesült Királyságra, Kínára, Indiára és Törökországra. Clifford Geertz (1973/2001) szerint a kultúra fogalma szemiotikai jellegű. Úgy véli, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő „állat”. A kultúra ez a háló és ennek az elemzése nem törvénykereső kísérleti tudomány, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudomány.

A 4. fejezetben ismertetett vizsgálatban nyílt kérdéseket tettünk fel a versengéssel kapcsolatban és a kérdésekre érkező szabad leírásokat tartalomelemeztek, kategorizáltuk, és elemeztük kvantitatív módon. A szabadon megfogalmazott válaszok tükrözték azt, ahogyan az adott kultúrkörben a versengésről beszélni, nyilatkozni, véleményt formálni szoktak. Egyrészt a tudatosság által megformált, másrészt a szociális elvárásokat nem tudatos módon magukba foglaló válaszokkal dolgoztunk. A személyes és a társadalmilag kívánatos keveredése a mindennapi élet természetes működése, és az így létrejött nézetek megismerése informatív a társadalomtudós számára. A kultúra a „társadalmilag kívánatos” formájában fejti ki hatását az egyénre, hiszen mind a családi, mind az intézményes szocializáció ezeket a normákat, elvárásokat közvetíti az egyén felé. Egy-egy jelenséggel kapcsolatos normatív, társadalmilag kívánatos közfelfogás valóban formatív erejű a jelenség jelentésének a megalkotásában, és ez meghatározza annak a jelenségnek a percepcióját és értelmezését és a vele kapcsolatos viselkedést is.

A jelen 5. fejezetben a jelentés feltárásához egy más módszerrel, a tudatos megfontolásokat kevésbé lehetővé tevő asszociatív technikával közelítettünk. Azt feltételeztük, hogy így kiegészítő és az eddigieket más szintre helyező tudásra teszünk szert. Az európai országok közül egy nyugat-európai, évszázados demokratikus és szabad piaci hagyományokkal rendelkező országot, az Egyesült Királyságot és egy gyors gazdasági növekedést mutató, az Európai Unióba belépni igyekvő, az utóbbi évtizedben gyors társadalmi és politikai változáson keresztülmenő, nem zsidó-keresztény európai hagyományokon nyugvó, Európát és Ázsiát összekötő országot, Törökországot vettük be. Azt, hogy a poszt-szocialista, gazdaságilag a többi országhoz képest kevésbé fejlett vagy gazdaságilag kevésbé fejlődő Magyarországon nevelkedő magyar egyetemisták milyen jelentést tulajdonítanak a versengésnek, ezeknek az országoknak a tükrében vizsgáljuk. A kínai és indiai minta bevonása a japán mellé azért látszott szükségesnek, hogy legyen a japán mellett egy másik, bizonyos kulturális mutatóiban (konfucianizmus) hasonló kelet-ázsiai ország, Kína, amely ugyanakkor politika- és gazdaságtörténetében nagyon eltérő Japántól, és legyen egy olyanázsiai ország, amely nem konfuciánus hagyományokkal bír, viszont rapid gazdasági fejlődést mutat, mint India. A három ország Ázsia három nagyhatalma.

A Japánnal és Magyarországgal kapcsolatos, a versengéskutatás szempontjából releváns ismereteket már ismertettük a 4. fejezetben, itt most röviden bemutatjuk a másik négy ország bizonyos jellemzőit, illetve ismét felhasználjuk azokat a kulturális összehasonlító kutatásokat,

amelyekben ezeknek az országoknak mindegyike, vagy legtöbbje részt vett, és amelyek a versengés értelmezése szempontjából használható eredményekre jutottak.

5.1.1 Anglia (Egyesült Királyság)

Anglia nyugati, kapitalista demokrácia, Európa egyik legnagyobb gazdasága, amelynek miután elvesztette a gyarmatait alkalmazkodnia kellett ahhoz, hogy a világ egyik vezető gazdasági és katonai hatalmából egy kevésbé befolyásos szerepbe került. Rubinstein az 1990-es évek elején azt írta, hogy a szabad piac és a dinamikus kapitalizmus következtében létrejövő felfelé mobilitás támogatásának intellektuális hagyománya teljesen kifejlett formában csak az USA-ban és Nagy-Britanniában található meg, és ezeknek az országoknak kevesebb antikapitalista kulturális hagyománya van, mint lényegében bármely más társadalomnak a világon (Rubinstein, 1993). Paxman (1998) szerint Anglia volt a bölcsője az egyéni szabadságjogoknak, amelyek teret adtak a versengésnek. Az angol társadalom önképe szerint Anglia egy olyan erősen civilizált ország, amely hisz a fair play-ben (Rubinstein, 1993) és a törvény erejében (Paxman, 1998) és mindez erősen versengő társadalmat eredményez, amelyben azonban a versengést implicit és explicit szabályok kontrollálják (Fülöp és mtsai, 2007). Rubinstein (1993) úgy vélte, hogy a brit társadalom erősebben támogatja az üzleti életet, a vállalkozást és a kapitalizmust, mint más európai országok. Smart, Read és Hutchings (2004) elemezték a versengésre és együttműködésre vonatkozó tudományos és sajtó szövegeket Angliában. 2004 szeptemberének egy vasárnapján. A legnagyobb angol napilapokat átnézve összesen 160 referenciát találtak a versengésre és csak 24-et az együttműködésre és kollaborációra. A sajtó a versengésről leginkább a teljesítmény keretében beszélt, arról, hogy a versengés magasabb sztemderdekhez és teljesítményhez vezet. A teljesítményre vonatkozó fejtegetéseket arra vonatkozó megállapítások kísérték, hogy a versengés természetes része a világnak. A karakter téma is szorosan kapcsolódott a versengéshez. Ez olyan fejtegetéseket jelentett, amelyek a versengés személyiségépítő szerepéről szólnak például arról, hogy megtanítja a gyerekeket győzni és veszíteni. A sajtó a versengést ugyancsak gyakran összekötötte a gazdasággal és arról értekezett, hogy az angol iskolák versengésellenes kultúrája lerontja az angol gazdaság teljesítményét.

Anglia a Hofstede-vizsgálatban (1980) erősen individualista, maszkulin, sikerorientált társadalomnak bizonyult. A szervezeti környezetet a kis hatalmi távolság jellemezi: az angolok körében a hatalom egyenlő elosztása preferált. Az angol IBM dolgozók bizonytalanság kerülés szintje alacsony volt, és inkább rövidtávú tervezés jellemezte őket. A GLOBE Study (House és mtsai, 2004) is alacsony csoportkollektívizmust, de közepes átlagú intézményi kollektívizmust talált. A legfrissebb vizsgálatok szerint mind az angol serdülőket mind az angol felnőtteket erős autonómiára törekvés (Becker és mtsai, 2013, benyújtott kézirat), markánsan független szelf-konstrukció és alacsony kontextualitás jellemzi (Owe és mtsai, 2012). A GLOBE Study alapján a teljesítmény-orientáció szintje átlagos volt. A World Values Survey mindkét fordulójában (1999-2004 és 2005-2008) a szekularitáshoz magas poszt-materialista, önkifejezési értékek társultak.

5.1.2. Törökország

Törökország a kelet és nyugat közötti hídként helyezkedik el mind földrajzilag, mind kulturálisan, mind gazdaságilag és politikailag (Kabasakal és Bodur, 2007). Nyugati gazdasági és politikai berendezkedés, demokrácia, liberalizálódó gazdaság, iparosodás

jellemzi. Keveredik benne a modernitás, a hagyomány és a szekularizált iszlám. Az Ifjúság és Történelem című (Youth and History, Angvik és von Borris, 1997), az 1990-es években európai gimnazistákkal végzett kutatási program eredményei szerint a török gimnazisták vallják magukat az európai középiskolások közül a legvallásosabbnak. A válaszadók 97 százaléka muzulmán vallású. Hofstede (1980) vizsgálatában a törökök erősen kollektivistának bizonyultak, és a csoportkollektivismus szintje a GLOBE Study-ban (House, és mtsai, 2004) is magasnak bizonyult, az intézményes kollektivismus szintje ugyanakkor inkább alacsony volt. Az európai fiatalok között a török fiatalokat jellemezték leginkább az olyan konzervatív értékek mint a család, a nemzet és a vallás, de az egyik legmagasabbra értékelték a véleményszabadságot és a demokráciát is. Ugyanakkor az európai fiatalok között a török gimnazisták értékelték a legalacsonyabbra a pénzt és gazdagságot és ők hittek a legkevésbé abban, hogy a gazdagsághoz a kemény munka vezet (Youth and History, Silier, 1997). Becker és mtsai legújabb vizsgálatában (2013, benyújtott kézirat) a török serdülők inkább a közösségbe ágyazottságot hangsúlyozták az autonómiával szemben, és önértékelésüknek fontos forrása volt a gondoskodás/mások javára cselekvés. Ezzel a kombinációval az itt összehasonlított országok közül a legnagyobb kollektivitást mutatták. A török serdülők kontextualizmus és csoport-kollektivismus értéke is a legmagasabb volt az itt vizsgált hat ország serdülői között. A török felnőtteknél is ezzel összhangban erős volt a kontextualitás (Owe és mtsai, 2012). A GLOBE Study alapján magas hatalmi távolság, rövid időperspektíva és a teljesítményorientáció az átlagnál lényegesen alacsonyabb szintje jellemzi a törököket. A World Values Survey mindkét hullámában (1999-2004 és 2005-2008) a tradicionális értékekhez erős túlélési értékek társultak. Green és mtsai (2005) vizsgálatában, amelyben az önmagára támaszkodás és a versengés kombinációját vizsgálták a törökök jórészt versengők voltak, egy nagy csoportjuk önmagára támaszkodó, egy másik nagy csoportjuk pedig kölcsönösen függő versengő. Az önmagára támaszkodó nem-versengők voltak a harmadik legnagyobb csoport, így az önmagára támaszkodás és a versengés jellemzőbbnek bizonyult a teljes mintát tekintve, mint a kölcsönös függés és a nem-versengés. A törökökre mindezek alapján nagyon erős kollektivitás és tradicionalitás, nagyon erős önmagukra támaszkodás és nagyon erős túlélési és materiális értékek és versengés jellemző. Olyan jellemzők, amelyeket a korábbi szakirodalom összeegyeztethetetlennek tekintett (lásd 1. fejezet).

2004-ben az Európai Unió megkezdte a csatlakozási tárgyalásokat Törökországgal, de az állampolgárok között erősödik az a nézet is, hogy inkább az iszlám országokkal kéne partneri viszonyt kiépítenie az országnak az Európai Unió helyett. A nyugati és keleti irányultság tehát erősen keveredik. A gazdaság, az 1980-as években megindult neo-liberalizációja óta lényegében folyamatosan növekszik, de nagyon nagyok a jövedelmi különbségek (Kabasakal és Bodur, 2007). Jelenleg az országot gazdasági stabilitás és a világon az egyik legnagyobb gazdasági növekedési ráta jellemzi (lásd később).

5.1.3. Kína

Kína a világ legnagyobb népességű országa. Jelenlegi gazdasági berendezkedését Chen (2000) kommunista alapokra épülő alternatív „konfuciánus kapitalizmusnak” nevezte. Kínát szocialista piacgazdaságnak vagy „állam kapitalistának” is nevezik (Gittings, 2005). A kapitalizmus nem demokratikus politikai berendezkedéssel társul, hanem autokratikus és központi irányítással, és az állam maga is befolyásos piaci szereplő. Hofstede (1980) az 1970-es években nem tudott adatot gyűjteni Kínában, azokban az években az IBM nem volt jelen az országban. A Kínai Kommunista Párt csak 1978 decemberében határozott az ország gazdasági nyitásáról. Ezért Hofstede Kínára vonatkozó első adatai valójában Hong Kongban

gyűjtött adatok voltak, amelyeknek a kiterjesztése az akkori kommunista Kínára meglehetősen megkérdőjelezhető volt. A 2001-ben megjelenő könyvében megtalálható adatai szerint (Hofstede, 2001) Kínára erős kollektívizmus, nagy hatalmi távolság, erős maszkulinitás és hosszú távú gondolkodás jellemző. A GLOBE-Study ezt megerősítette (House és mtsai, 2004). A GLOBE-Studyban mért további dimenzió, a teljesítményorientáció, az itt összehasonlított hat ország közül Kínában volt a legmagasabb, magasan átlag feletti átlaggal.

Green és mtsai (2005) vizsgálatában, amelyben az önmagára támaszkodás és a versengés kombinációját vizsgálták, a kínai válaszadók a 20 vizsgált ország közül a legmagasabb értéket érték el az önmagára támaszkodó (individualista) versengésben. A válaszadók legnagyobb csoportja önmagára támaszkodó versengő volt. Egy következő nagy csoport az önmagára támaszkodó nem-versengő volt, vagyis e vizsgálat szerint a kínaiakat az erős önmagára támaszkodás (individualizmus) és kevésbé az interdependencia (kollektívizmus) jellemezte. Becker és mtsai a 4. fejezetben ismertetett vizsgálatában (benyújtott kézirat, 2013), bár a kínai serdülők az autonómiával szemben inkább a közösségbe ágyazottságot hangsúlyozták, önértékelésük mégis inkább a keménységre és én-központúságra támaszkodott a gondoskodással és mások javára cselekvéssel szemben. Owe és mtsai (2012) vizsgálatában a kínai serdülők a közepes kontextualizmus és autonómia, a kínai felnőttekre viszont a magasabb kontextualizmus és csoport-kollektivitás volt jellemző. Az adatok tehát erős kollektívizmusra és markánsan jelenlévő individualizmusra is utalnak. A Városi Kínai Középiskolai Tanulók Felmérése (Urban Chinese Middle School Student's Survey), melyet Kína öt nagyvárosában vettek fel összesen majdnem 6000 13 és 17 év közötti diákkal (pl. Peking, Shanghai, Guangzhou, stb.) azt mutatta, hogy 2005-ben a kínai serdülőket viszonylag magas kollektívizmus és viszonylag magas individualizmus jellemezte. Míg az 1987 és 2005 között történt felmérések alapján a kollektívizmus szintje többé-kevésbé állandó volt, az individualisztikus értékorientáció növekedett (Zheng, 2006). Továbbá azt is kimutatták, hogy három generációt nézve, míg a nagymama, az anya és a serdülő gyermek kollektívizmus szintje alapvetően egyforma volt, az individualizmus szintje generációról generációra nőtt (Zheng és mtsai, 2005). A felmérés továbbá drámai változást mutatott a kínai fiatalok nézetrendszerében 1987 és 2005 között. Míg 1987-ben majdnem az összes válaszadó (95%) hitt a kommunizmusban és a marxizmusban, 2005-re csak 1.1 százalék válaszolta ezt, és a válaszadók 87 százaléka jelezte, hogy nincs konkrét meggyőződése (Zheng, 2006).

Kína a World Values Survey negyedik felmérésekor (1999 és 2004), majd az ötödik felmérésekor (2005 és 2008) is, szekuláris és túlélési értékekkel volt jellemezhető. A materiális, túlélési értékekkel való egyetértés a második felvétel adatai alapján még erőteljesebbé vált. A Kínával kapcsolatos versengéskutatásokról még bővebben lesz szó a 10. fejezetben.

5.1.4. India

Indiával kapcsolatban - Gandhi és Nehru hagyománya alapján (Meredith, 2008) - abban a kevés, a versengést és együttműködést vizsgáló kísérleti kulturális összehasonlító vizsgálatban, amelyet a múlt század hetvenes éveiben indiaiak részvételével végeztek azt várták, hogy az indiaiak erősen kooperatívak lesznek (például Alcock, 1970). Ahogy Sundberg és mtsai (1970) írták, az individuális szelfnek az indiai kultúrában kevés jelentősége volt, leginkább a családi kapcsolatok, a család szolgálata állt a középpontban. Az indiai családi rendszerben az ego-szükségleteket és a dominanciára törekvést nem erősítette a

családi szocializáció. Mindebből arra következtettek, hogy az indiaiakat a versengés kevésbé motiválja. Ugyanakkor a kísérleti kulturális összehasonlító vizsgálatokban – bizonyos szituatív feltételek esetén - az indiaiak a kanadaiakhoz képest versengőbbnek bizonyultak (lásd 3. fejezet). A legújabb vizsgálatok szerint az indiai felnőtteket erős kontextualizmus és kölcsönösen függő szelfkonstrukció jellemzi, mely mutatók magas kollektívizmusra utalnak (Owe mtsai, 2012).

Hofstede (1980) adatai szerint India kollektivisták kultúra nagy hatalmi távolsággal. Az indiaiakra a hosszú távú idői orientáció jellemző, kevésbé törekednek a bizonytalanság kerülésre, és inkább maszkulinak. A GLOBE-study (House és mtsai, 2004) eredményei sok tekintetben összhangban vannak ezzel, kiemelkedően magas csoportkollektívizmust, magas intézményi kollektívizmust, és nagy hatalmi távolságot mutatnak. A teljesítményorientáció mértéke Kínához hasonlóan az indiaiak esetében is átlagon felülnek bizonyult. A World Values Survey alapján Indiát a tradicionális és a túlélési értékek jellemezték mind az 1999-2004, mind a 2005-2008 felvételek során. Indiában mára a világ egyik legintenzívebb versengést igénylő iskolarendszere alakult ki. Az indiai szülők egyértelműen a jó iskolázásban látják annak zálogát, hogy gyerekeik jól fizető állásokban fognak boldogulni az életben (Dutt, 2007). A szülők erős nyomást gyakorolnak a gyerekeikre, hogy a vizsgákon jól teljesítsenek, és az elit iskolába való bekerülés csak versenyvizsgákkal lehetséges (Beautrais, 2006).

Rohwer (1995) a múlt század kilencvenes éveiben még mint közeli múltból ír arról, hogy 1991-ben India fokozatosan befejezte a központi tervezésen alapuló gazdaságot, számos gazdasági reformot kezdeményezett és megindult a piaci verseny útján, de már akkor úgy fogalmazott, hogy a „teknős kilép a páncéljából” (181. old.), vagyis India hamarosan az ázsiai kontinens meghatározó nagyhatalma lesz mind gazdasági, mind geopolitikai értelemben.

Meredith (2007) egy évtizeddel később a „The Elephant and the Dragon. The Rise of India and China and What it matters for All of Us” című könyvében arról ír, hogy Kína és India fejlődő országból szuperhatalmakká fejlődnek, a leggyorsabban növekedő országok a világon. Az USA, Japán és Európa nem tudja növekedésben felvenni a versenyt. Miközben az USA-ban, Japánban és Angliában nehezebb álláshoz jutni, Kínában és Indiában egyre többen jutnak álláshoz, mert a munkalehetőségek Kínába és Indiába vándorolnak, a globalizáció eredményeképpen az amerikai vagy angol munkás nem azért veszíti el a munkáját, mert a vállalata tönkremegy, hanem azért mert olcsóbb munkaerőt alkalmaz Indiában vagy Kínában, vagy más ázsiai országban. A verseny tehát globális szintén zajlik. Ugyanez a verseny kiterjed a magas iskolázott rétegekre is. Mind Indiában, mind Kínában évente többen kapnak diplomát, mint az USA-ban és Európában együttvéve (Meredith, 2007). A nagy vállalatokban ma a legnagyobb verseny a tehetségekért folyó verseny (Hátori, 2008). Kína és India nagyon nagy számokban produkálja a kiemelkedő képességű és képzettségű, magas versenyképes munkaerőt (Meredith, 2007).

India kulturális értelemben nagyon összetett társadalom, több mint 20 főbb nyelvet beszélnek benne, a népesség hét nagyobb valláshoz tartozik, a gazdasági fejlődés is régióként különbözik (Rohwer, 1995). Az ebben a fejezetben ismertetett vizsgálatot Nyugat-Bengálban, Kalkuttában végeztük, amely még az indiai átlagos gazdasági fejlődés üteménél is magasabb gazdasági növekedési statisztikákkal rendelkezik és a virágzó információ technológiai ipar egyik legfőbb központja. Kalkuttát India „kulturális fővárosának” tartják és Nyugat-Bengál élen jár a sport elterjedtsége terén is (http://en.wikipedia.org/wiki/West_Bengal).

Ha két, a jelenlegi vizsgálat szempontjából releváns mutató mentén rendezzük az általunk vizsgált országokat akkor a következő kép rajzolódik ki. A GLOBE Study (felvétel a 1990-es években) teljesítményorientáció átlagai alapján a hat általunk vizsgált országot sorba rendezve az látható, hogy a legnagyobb teljesítménymotiváció a kínaiakat és indiaiakat jellemzi, a japánoké is átlag feletti, az angoloké átlagos, a törököké átlag alatti és a magyaroké a legalacsonyabb. Lásd 27. táblázat.

27. táblázat. A teljesítmény-orientáció átlagai hat országban

Teljesítményorientáció GLOBE Study (House és mtsai, 2004)							
<i>Tapasztalati érték (mi az, ami ténylegesen jellemző)</i>	Kína 4,45	India 4,25	Japán 4,22	Anglia 4.08	Török 3,81	Magyar 3,43	Átlag 4,10

A World Value Survey 5. hullámának TÁRKI által közzétett adatai alapján (Keller, 2009, TÁRKI) mind a török, a magyar, az indiai és a kínai résztvevőket a materialista, túlélési értékek jellemzik, míg a japánokat és az angolokat a posztmaterialista, önkifejezési értékek (lásd 28. táblázat).

28. táblázat. Materialista/túlélési és Önkifejezési/posztmaterialista értékek

Materialista/túlélési – Önkifejezési/posztmaterialista értékek (Keller, 2009, TÁRKI)						
<i>A nagyobb érték a posztmaterialista irányba való elmozdulást jelenti</i>	Török 1,5-2	Magyar 1,5-2	Indiai 2	Kínai 2,5	Japán 4	Angol 5-5,5

5.2. A versengés kulturális jellegzetességei és a gazdasági növekedés

A 3. fejezetben a versengés és együttműködés kulturális különbségeit vizsgáló kísérleti kutatások során tipikusan a középosztálybeli, gazdagabb, nagyvárosi gyerekeket találták a kutatók versengőbbnek, szemben a szegény, falusi, alacsonyabb modernitású környezetből származó gyerekekkel. Mindez azt sugallta, hogy minél gazdagabb, minél nagyvárosibb, minél modernebb, minél nyugatibb közegben szocializálódik valaki, annál versengőbb lesz. Az eredményeket úgy értelmezték, hogy a szegények nem engedhetik meg maguknak a versengést csak az együttműködést, a versengés az a gazdagok kiváltsága. Az 1970-es években az amerikai és a nyugati gazdaság fejlettségét elsősorban a protestáns munkaetikával kötötték össze. E kettő összekapcsolása eredetileg Max Weber /1904/1982/ munkásságával kezdődött. A protestáns munkaetika alapértéke a kemény munkával elért siker. Ez pedig összekapcsolódik a másokkal való összehasonlítással és versengéssel (Alcock, 1970). Crowne (1966) úgy vélte, hogy a protestáns munkaetikával összefüggésben lévő gazdasági versengés kifejezetten üdvözlendő. A kísérleti összehasonlító vizsgálatokban tapasztalt eredményeket, mely szerint a „nyugati” (anglo-amerikai) résztvevők erősebb versengési késztetést demonstráltak, ennek az etikának tulajdonították.

Az a nézet, hogy az erős versengés a gazdaságilag fejlett és gazdagabb társadalmakra jellemző pont a fordítottjára változott a 21. században. A 4. fejezetben a japán és magyar összehasonlító vizsgálat bevezetőjében ismertettünk számos olyan makromutatók elemzésén alapuló vizsgálatot, amely a gazdaságilag kevésbé fejlett országokban talált nagyobb versengési késztetést, míg a fejlett nyugat-európai és angolszász kultúrán belül bizonyos

visszafogottságot, a materiális értékek iránti nagyobb közömbösséget azonosított (Lynn, 1991; Inglehart és Baker, 2000; Van de Vliert, 2011). Kérdés, hogy akkor valóban összefügg-e egy társadalom gazdasági helyzete, növekedése, vagy recesszióba kerülése az egyének/állampolgárok versengési késztetésének a mértékével. A szűkös erőforrások hipotézise azt tételezi, hogy az emberek a gazdaságilag kedvezőtlen körülmények között versengenek az erőforrások megszerzéséért (Inglehart és Baker, 2000). Basabe és Ros (2005) azt találták, hogy a gazdasági fejlettség poszt-materializmussal, vagyis a protestáns munkaetika és az utilitarista típusú individualizmus hanyatlásával, ugyanakkor az önkifejezési értékek felerősödésével és a versengési késztetés csökkenésével jár együtt.

Hofstede (2001) az individualizmus - kollektívizmust összekötötte a gazdasági mutatókkal és szoros összefüggést talált az individualizmus és egy nemzet gazdagsága között. Egész pontosan azt találta, hogy minél gazdagabb egy nemzet, annál erősebb az individualizmus és nem fordítva, vagyis nem az individualizmus eredményez nagyobb gazdagságot, hanem a gazdagság eredményez nagyobb individualizmust (Hofstede és Bond, 1988). Michael Bond (1988) Kelet-Ázsiában (Hong Kong, Taiwan, Dél-Korea, Japán) azonosította az általa Konfucianista Dinamizmusnak nevezett érték-dimenziót, amelyen belül a kitartás (kemény munka) volt a legfontosabb érték (amelyet a protestáns etikára emlékeztetőnek tartott). Ez a mutató szoros összefüggést mutatott a gazdasági növekedéssel (Hofstede és Bond, 1988).

David McClelland (1961, 1969, 1987) - annak idején sok kritikával illetett (például Mansner, 1963; Lee, 1968) - kutatásai alapján annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a gazdasági növekedés erős összefüggésben van a társadalmat jellemző teljesítménymotivációval, illetve a protestáns munkaetikával. McClelland feltételezte, hogy bizonyos értelemben indirekt módszerekkel, projektív technikával, például mesék és bizonyos történelmi időszakok írásos dokumentumaiban a teljesítmény utalások lejelölésével, következtetni lehet egy kultúrában a teljesítménymotiváció szintjére és annak változásait össze lehet vetni a gazdasági mutatók változásaival. A görög civilizáció virágzását és hanyatlását például kapcsolatba tudta hozni a görög irodalom és történetírás műveiben a teljesítményre történő utalások számával. Azt állította, hogy a gazdasági növekedést megelőzik a társadalomban a nagy teljesítmény szükségletet jelölő utalások, míg a gazdasági hanyatlást megelőzi az, ha a teljesítmény szükséglet lecsökken a társadalomban. A lecsökkent teljesítménymotivációval elvész az a pszichikus energia, amely a gazdaság komolyabb fejlődéséhez kell. A teljesítménymotiváció lecsökkenése szoros kapcsolatban áll a siker valószínűségével, a siker kiváltó értékével. Ha a siker valószínűsége túlságosan nagy, akkor a siker kiváltó értéke csökken, kevésbé izgalmas rá törekedni, mert a siker garantált, ennek megfelelően csökken a teljesítmény iránti érdeklődés. A hosszantartó, új kihívásokat nélkülöző magas teljesítmény egy idő után a teljesítményszükséglet csökkenéséhez vezet. Vagyis a gazdasági sikerből származó nemzeti prosperitás csökkenti a teljesítmény iránti kollektív érdeklődést, és ezt gazdasági visszaesés követi. Legfőbb példája ennek a középkori Spanyolország. Cortes (1961) több mint 100 ezer szó terjedelmű szöveg, és 56 különböző szerző írásainak a tartalomelemzése során azt találta, hogy a középkori Spanyolországban, az Újvilág felfedezése előtt, nagyon magas volt a teljesítményszükséglet. Az Újvilág felfedezésével el kezdett beáramlani a gazdagság Spanyolországba, de a prosperitás stabilizálódásával a sikerre már nem kellett olyan nagyon nagy teljesítményekkel törekedni, a gazdagság anélkül is biztosítva volt, ezért a teljesítménymotiváció lecsökkent és bizonyos idő elteltével megindult a gazdasági hanyatlás. Természetesen több más társadalmi mutatóval is összevetették a gazdasági növekedést, így például az iskolázottság mértékével, a népsűrűség változásával, a politikai pártok közötti szabad versengés mértékével, de egyetlen változó sem mutatott egyértelmű összefüggést a gazdasági mutatók változásával. Úgy tűnt, hogy az

iskolázottsági szint emelkedése csak akkor van hatással a gazdasági életre, ha az egy magas teljesítmény szükségletű társadalomban történik, és nem befolyásoló tényező, ha a teljesítmény szükséglet alacsony. Pusztán a tudásszint megnövelése nem növeli meg a teljesítményt, hacsak az adott teljesítmény elérésére vonatkozó motiváció nem nagy (McClelland, 1987).

Inglehart (1997) ugyanakkor McClelland (1961) elméletére építette a World Values Survey vizsgálatot és első mérésekor 43 ország reprezentatív mintájában vizsgálta azt, hogy a szülők milyen szocializációs célokat tűznek ki a gyerekeik számára és ezen belül vizsgálta a gazdasági és teljesítmény célokat. A vizsgált értékek mutatóiból felállítottak egy Teljesítménymotiváció Indexet. Két fő kérdést tettek fel: vajon az egyes társadalmak más gyermeknevelési célokat tűznek-e ki, illetve, hogy ezek a különböző gyermeknevelési célok összefüggést mutatnak-e a gazdasági növekedéssel. Mindkét kérdésre meggyőző igen volt a válasz. Az egyes országokban 1960 és 1990 között mért gazdasági növekedés 0,66-os korrelációt mutatott a Teljesítménymotiváció Indexszel (vagyis a szülők szocializációs céljaival). Inglehart (1997) ezzel teljes mértékben alátámasztottnak tekintette McClelland (1961) az „Achieving Society” című könyvében bemutatott elméletét. Scitovsky (1990) ugyanezt az összefüggést elemzi *Az örömtelen gazdaság* című művében, amelyben azt fejtegeti, hogy a gazdasági haladással előállt jólét elkényelmesít, lecsökken az aktivitációs szint és az emberek az örömet nem az anyagi javak megszerzéséből, hanem „posztmaterilális javakból” mint a kultúra szerzik meg.

Furnham és mtsai (1994) amellet érvelnek, hogy ha egy társadalom megteremti az anyagi jóllétet, akkor a pénz-orientáció kevésbé jellemzővé válik. Amikor elég pénz van, akkor a pénzért való küzdelem kevésbé fontos. A versengésre való késztetést valóban magasabbnak találta Lynn (1991) az alacsonyabb GDP-vel rendelkező, de gazdasági növekedést mutató országokban. Basabe és Ros (2005) hasonlóképpen azt találták, hogy az erősebb versengési késztetés, a protestáns munkaetika hangsúlya, és a siker-orientált szelfkonstrukció gyakrabban található meg a kevésbé fejlett, kollektivistá, hierarchikus társadalmakban és kevésbé gyakori az individualista társadalmakban. Green és mtsai (2005) ugyancsak azt találták, hogy míg az „önmagára támaszkodáshoz” (lásd 3. fejezet) a gazdag és nyugati társadalmakban inkább a nem-versengő orientáció társult, addig a kevésbé gazdag és nem-nyugati társadalmakban gyakoribb volt az „önmagára támaszkodó és versengő”, illetve a „másokkal kölcsönös függésben lévő és versengő” egyén (lásd például kínai adatok).

A XX. század végén protestáns munkaetikával, illetve konfuciánus munkaetikával - mindkettő a szorgalmas munkát és erőfeszítést helyezi értékrendszere középpontjába - a kelet-ázsiaiakat, főképpen a japánokat, de az ázsiai kistigrisek országainak állampolgárait is jellemezték (Lim és Sin Lay, 2003). Könnyen adódik a logikus kérdés, hogy Európa reménytelen gazdasági versenyképtelensége az USA-val, de elsősorban Kelet-Ázsiával, nem éppen annak a lecsökkent teljesítmény motivációnak és a materialista értékek iránti relatív érdektelenségnek is köszönhető-e, amely a gazdag „nyugat” esetében a poszt-materialista önmegvalósítást helyezi a középpontba a kemény munka helyett.

Porter (1989) a „The Competitive Advantage of Nations” című könyvében amellet érvel, hogy a nemzeti értékekben meglévő különbségek alapvetően járulnak hozzá a versengésbeli sikerhez. Tíz nemzetet összehasonlítva a kultúrát a versengésbeli siker egyik fontos elemének találta. Az érvelésére alapozva feltételezhetjük, hogy a versengés kulturálisan megkonstruált fogalma és a hozzá kapcsolódó értékek ugyancsak befolyásolják egy ország versenyképességét.

A Global Competitiveness Index (GCI - 2012-2013, Schwab, 2012) alapján az Egyesült Királyság 8., Japán a 10., Kína a 29., Törökország 43., India 59., Magyarország a 60., helyet foglalja el. Megjegyzendő, hogy a 2011-2012-es Indexben (Schwalb, 2011) Magyarország még a 48. helyen volt és megelőzte Indiát és Törökországot is. 2013-ra azonban a versenyképessége az összes általunk vizsgált ország mögé zuhant.

A Human Development Indexet (HDI – 2011 http://www.nationsonline.org/oneworld/human_development.htm), három mutató alapján számítják ki: az egy főre eső jövedelem, az iskolázottság, és a várható élettartam alapján. A skála 0-1-ig változik. Az országok sorrendje csaknem azonos a GCI-vel. A legmagasabb értékkel Japán (12.) rendelkezik, aztán az Egyesült Királyság (28.), majd Magyarország (38.), Törökország (93.), Kína (101.) és India (134.). E mutató alapján úgy tűnhetne, hogy Japán, Anglia és Magyarország gazdasági fejlődése a legmagasabb mértékű. A reál GDP növekedés szintjének utolsó három évi átlaga azonban más, pont fordított, képet mutat: a reál GDP növekedés a legmagasabb Kínában, majd Indiában és legvégül Törökországban. Magyarország, Anglia és Japán esetében gazdasági visszaesés és minimális gazdasági növekedés váltják egymást. Lásd a 29. táblázatot.

29. táblázat. Reál GDP növekedés 2009-2012 hat országban

Reál GDP növekedés (%)						
	Magyarország	Anglia	Törökország	Japán	Kína	India
2009	-6.8	-4.4	-4.8	-5.5	9.2	6.6
2010	1.3	1,8	9.2	4.5	10.4	10.1
2011	1.7	0.8	8.5	-0,8	9.2	6.8
2012	-1	-0.1	3	2.2	7.8	5.4

Forrás:

Magyarország: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/hu.html>

Anglia: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uk.htm>

Törökország: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.htm>

India: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>

Kína: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html>

Japán: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ja.html>

A CIA World Factbook 2013. február 19-én aktuális adatai alapján

A legutóbbi kutatások tehát, összhangban David Mclelland (1961, 1967) a múlt század hatvanas éveiben zajló kutatásaival arra utalnak, hogy a teljesítmény fontos érték és magatartásforma azokban az országokban, ahol erős a gazdasági növekedés és/vagy a túlélési értékek a fontosak. Ugyanakkor kevésbé fontos érték és jellemző magatartásforma ott, ahol a társadalom elért egy bizonyos életszínvonalat, és a materiális értékekkel szemben az ön-kifejezési értékek váltak fontossá (Inglehart és Baker, 2000).

Ezzel összhangban megvizsgáltuk a European Values Study 2008-as negyedik hullám illetve World Values Survey 2005-2007-es ötödik hullám versengéssel kapcsolatos megegyező (Q58C a EVS-ban, V99 a WVS-ben) kérdésének magyar, angol, török, japán, kínai és indiai mintára vonatkozó eredményeit. A válaszadónak egy 10 fokú skálán kellett megjelölniük az egyetértésüket. „A verseny jó dolog. Kemény munkára és új ötletekre ösztönzi az

embereket”(1-es fokozat); „A verseny káros dolog. A legrosszabbat hozza ki az emberekből” (10-es fokozat). Az eredményeket lásd a 30. táblázatban.²²

30. táblázat. A verseny megítélése az EVS 2008 és a WVS 2005-2007 alapján.

EVS és WVS	India	Kína	Anglia	Magyarország	Japán	Törökország
	Átlag: 2,78	Átlag: 3,47	Átlag: 3,66	Átlag: 4,29	Átlag: 4,30	Átlag: 4,41

A megfogalmazás a versengés motiváló hatását emeli ki a pozitív oldalon (erőfeszítés = kemény munka; kreativitásra ösztönzés), és a versengés negatív hatását az ember jellemére a negatív oldalon. A negatív oldalon szereplő kijelentés kevésbé konkrét, mint a pozitív oldalon lévő. Nem világos, hogy a tétel létrehozói mit is értenek a „legrosszabbon”. Agressziót? Vagy konfliktust? Vagy háborút? Vagy kemény munka helyett leáll a teljesítés? Azt csak egy utánkövetéses kvalitatív vizsgálat tudná feltárni. Azon kívül, hogy ez homályban marad, a skála két vége a versengés teljesen más dimenzióira utal (teljesítmény – személyiség), tehát nem szabadna őket egy dimenzió két végpontjaként kezelni. Ezt megállapítva az ESS/WVS mutatót elsősorban a versengésnek tulajdonított motiváló hatással való egyetértésnek tekintjük.

A bemutatott országok közül India (2,78) viszonyul legpozitívabban a versenyhez az átlageredmények alapján. A vizsgálati személyek döntő többsége állítja, hogy a verseny jó dolog (50,6%), míg a 10-es válaszlehetőségre, mely szerint a verseny káros, mindössze 6,0% szavazott. Kína az országok sorában az, amelyik a legközelebb áll Indiához az átlag tekintetében (3,47). A kínai megkérdezettek mindössze 1,3 százaléka tartja a versenyt károsnak. Anglia átlaga mindössze két tizeddel magasabb Kínáénál (3,66). Köztük is nagyon alacsony azoknak a százaléka, akik a versenyt károsnak tartják (1,5%). A magyar (4,29), a japán (4,3) valamint a török (4,41) résztvevők által produkált átlageredmények, amelyek mind 4 felettiek, nem állnak távol egymástól. A magyar válaszadók közül 4,1 százalék állította, hogy a verseny káros. A japán vizsgálati személyek 2,0 százaléka gondolja ugyanezt. A hat ország közül Törökország ítéli meg összességében legnegatívabban a versenyt. Ez annak ellenére igaz, hogy a török válaszadók között vannak az indiaiak után a legtöbb azok, akik a versenyt nagyon jó dolognak ítélik meg és az 1-es opciót tartották igaznak, ez 22,8 százalék. De a törökök esetében a legnagyobb azok tábora is, akik a 10-es lehetőséget jelölték meg, vagyis azt állítják, hogy verseny nagyon káros (8,3%).

²² Hivatkozás az spss adatfájlokra:

Magyarország: ZA 4772 Data File Version 1.1.0

<http://info1.gesis.org/dbksearch19/download.asp?db=E&id=36656>

Törökország: ZA4791 Data File Version1.0.0

<http://info1.gesis.org/dbksearch19/download.asp?db=E&id=36694>

Anglia: ZA4752 Data File Version1.0.0

<http://info1.gesis.org/dbksearch19/download.asp?db=E&id=36616>

Japán: WORLD VALUES SURVEY 1981-2008 OFFICIAL AGGREGATE v.20090901, 2009. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid.

Kína: WORLD VALUES SURVEY 1981-2008 OFFICIAL AGGREGATE v.20090901, 2009. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid.

India: WORLD VALUES SURVEY 1981-2008 OFFICIAL AGGREGATE v.20090901, 2009. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid.

A nyilvánvaló különbségek ellenére (indiaiak, kínaiak, angolok lelkesebbek; magyarok, japánok, törökök kevésbé lelkesek) figyelemre méltó, hogy az összes általunk vizsgált ország válaszadói a versenyt összességében inkább ösztönzőnek, mint károsnak tartják. Sehol nem került az átlag a 10-fokú skálán 5 fölé!

5.3. A szubjektív jelentésstruktúra feltárása

Triandis (1972) volt az első, aki hangsúlyozta, hogy nagyon fontos feltárni és elemezni egy-egy jelenség szubjektív jelentését egy adott kultúrában, mert csak ennek ismeretében lehet összehasonlítani és értelmezni a különböző kultúrákban kapott eredményeket. A 4. fejezetben már idéztük Hofstedét (1998), aki hasonlóképpen azt hangsúlyozta, hogy a tényleges kulturális jelentés feltárása nélkül a kutatók nem tudják, hogy adott esetben „almát” és „körtét” hasonlítanak össze.

A kultúra felfogható, mint egy „csoport-specifikus kognitív szerveződés vagy világnézet, amely a jelentések mozaik elemeiből tevődik össze” (Szalay és Maday, 1973. 33.old.). Az implicit kultúra azokat a pszichés diszpozíciókat, percepciókat és motivációkat jelenti, amelyekkel a hasonló háttérrel és tapasztalatokkal rendelkező emberek rendelkeznek, és amelyek szervezik és irányítják a nyílt viselkedést. A megfigyelhető viselkedést és attitűdöt viszonylag könnyebb leírni, míg módszertanilag sokkal nehezebb megragadni a szubjektív közös kulturális diszpozíciókat (Linowes és mtsai, 2000).

David McClelland gondolatmenetét követve olyan vizsgálatot terveztünk, amely a versengés megítélését és annak jelenlétét nem direkt, hanem indirekt, projektívhez hasonló formában tudja megragadni. McClelland (1961, 1967) azt javasolta, hogy a teljesítménymotivációt ne kérdőívekkel próbálják kutatni, mert azokban a társas kíváncsiság fontos szerepet játszik. Meggyőződése volt, hogy a tudatosan nem megdolgozott gondolatok, mint például a mesék, az irodalmi művek, viszont jó becslést tesznek lehetővé a teljesítménymotiváció szintjéről. A jelen vizsgálatban mi az asszociációs technikát választottuk. Úgy véltük, hogy a jelentést és az attitűdöt másképp közelíti meg az, ha asszociálni kell, mint ha egy közvetlen kérdést tesznek fel és arra kell válaszolni. Természetesen egy nyílt kérdésre adott azonnali szabad válasz is több lehetőséget ad arra, hogy valaki a személyes gondolatait fejtse ki, mint az, ha zárt kérdéses kérdőívben, a kutatók által előre megfogalmazott mondatok keretébe szorítva kell kifejtienie az álláspontját vagy viszonyulását, de a megfogalmazott válaszok már tartalmazzák a tudatos és tudattalan társadalmi elvárásoknak való megfelelés különböző szintjeit. Azzal együtt, hogy az érzékelt társadalmi elvárások, és az ezekkel összhangban való cselekvés igényének a szintje ugyancsak jellemzi az adott kultúrát (lásd Gelfand és mtsai, 2010), vagyis az így nyert válaszok is autentikus értelmezését teszik lehetővé a kulturálisan jellemző felfogásnak, mégis az asszociációk segítségével egy szubjektívebb szintet, és a releváns szemantikus mezőt lehet feltárni, mert a válaszok gyorsan jelennek meg és kevesebb lehetőség van a monitorozásra.

5.3.1. A szabad asszociációk

A képzettársítás jelenségéről már az ókori görög filozófusok, Platón és Arisztotelész is írtak (lásd Pléh, 2000). Fokozatosan az asszociáció fogalma összekapcsolódott a tanulással és az emlékezéssel „*az egymástól független és egymással össze nem tartozó ideákat a nevelés és a megszokás... elméjükben úgy összepárosította, hogy azok ott mindig együtt jelennek meg.*” –

írja Locke, aki a képzettársítás fogalmát bevezette (idézi Pléh Csaba, 2000, 95.old.). Wundt – aki a kísérleti pszichológia megalapítója – dolgozta ki az úgynevezett asszociációs kísérletet, amikor a kísérleti személy azt a feladatot kapja, hogy az elhangzott hívószóra lehetőleg gyorsan, egy tetszőleges reakcióval – egy szóval – válaszoljon. Wundt többek között azt tanulmányozta, hogy mennyi idő telik el az inger és a reakció között, de csoportosította magukat a szóbeli válaszokat is (Pléh, 2000).

Sigmund Freud a pszichoanalitikus technika alapfolyamatává tette a szabad és folyamatos asszociációt. Freud (1917/1986) „A bevezetés a pszichoanalízisbe” Hatodik előadásában röviden leírja a szabad asszociációt, amit ő az álomfejtés során alkalmaz: *„azt kívánom tőle, hogy vesse alá magát szabad asszociációnak egy kiindulási képzet megtartása mellett. Ez a figyelem bizonyos beállítódását követeli meg, amely egészen más, mint a gondolkodás és kizárja a gondolkodást.”* (86. old.). Freud a szabad ötleteket, vagyis asszociációkat a tudattalan által meghatározottnak tartotta. Az asszociáció a hívó szó és a válaszadó tudattalan komplexusai között teremt hidat, vagyis az így kapott anyag, Freud szerint, lehetővé teszi, hogy a pszichoanalitikus megismerje, hogy mi rejlik a páciens elfojtott tudattalanjában, amit a hagyományos nyelvi kommunikációval közvetlenül nem tud kifejezni (Freud, 1940/1982).

Jung (1910) is kidolgozta saját asszociációs módszerét. Összeállított egy 100 hívó szóból álló listát. A hívó szavak tapasztalatai szerint érintik egy személy összes lehetséges lélektani komplexusát. A páciens feladata az volt, hogy minden hívó szóra 1 asszociációt adjon, azt a szót, amelyik a leghamarabb az eszébe jutott. Jung mérte a reakcióidőt (csakúgy mint Wundt) és kategorizálta a választípusokat is. A szavakat cselekedetek, szituációk és tárgyak sűrítményének tekintette. Úgy vélte, hogy amikor bemutatja az ingerszót, amely egy viselkedésre utal, akkor az magába sűríti az egész szituációt és olyan mintha azt a kérdést tenné fel, hogy „Hogyan viszonyulsz ehhez? Mit gondolsz? Mit teszel?”. A meghosszabbodott reakcióidőt egy-egy szónál a neurotikus komplexumra való utalásként kezelte. A szokatlan vagy meglepő asszociációkra kérte, hogy újabb asszociációkat adjanak a válaszadók, hogy feltárja azokat a tudattalan komplexusokat, amelyek a váratlan asszociációkat determinálták. Ezzel Jung megteremtette, ahogyan Freud (1917/1986) írja, a kísérleti lélektan és a pszichoanalízis közötti kapcsolatot.

Míg a pszichoanalitikusok az asszociációk segítségével az egyén személyiségét és tudattalan belső világát akarták megismerni, addig a pszichológián belüli későbbi kutatások kevésbé az egyénre, sokkal inkább egy meghatározott csoport által megalkotott jelentésre voltak kíváncsiak, amikor alkalmazni igyekeztek a szabad asszociáció módszerét. Nem az egyén, hanem a jelentés és a jelenség állt a figyelem fókuszában. A múlt század ötvenes-hatvanas éveiben az USA-ban felélénkült az érdeklődés az asszociációk használata iránt (Noble, 1952; Cofer, 1958; Deese, 1962). A kutatók többféle módszerrel próbálkoztak. Például voltak, akik egy személytől, egy szóra csak egy asszociációt engedélyeztek és aztán a csoporttól nyert asszociációkat összesítették és az képviselte az adott fogalom/jelenség jelentését. Azonban ezzel a korlátozással el is veszítették a jelentéstartalomnak egy részét, azt a jelentéstartalmat például, ami az egyének asszociációs listájának vége felé található (Garskof és Houston, 1963). Noble (1952) valamint Garskof és Houston (1963) ezért nem a válaszok számát, hanem a válaszadás idejét korlátozták és a korlátozott idő alatt született összes asszociációt vették figyelembe. Az asszociálásra 1 perc állt a válaszadók rendelkezésére. A kísérletek azt mutatták, hogy 60 másodperc elegendő idő arra, hogy olyan mennyiségű anyagot nyerjen a kutató, amely megmutatja a jelentés gazdagságát.

5.3.2. Az asszociációkkal történő kutatás két nagy iskolája

Az asszociációkat használó kutatásoknak két nagy hagyománya van: az amerikai és az európai. Az amerikai hagyományok egy magyar származású, amerikai kutató Loránd B. Szalay és az ő és munkatársai (Szalay és Bert, 1967; Szalay és Deese, 1978) által kidolgozott AGA (Associative Group Analysis) módszerrel történő kutatásokhoz köthetők, amelyek az 1960-as évek végén indultak meg és egészen a 1990-es évek végéig tartottak. Az európai hagyományok a Serge Moscovici (2002) neve által fémjelzett francia szociális reprezentáció elméletéhez kapcsolódnak, és ebben az értelemben dominánsan „frankofon” vizsgálatokat jelentenek. A szociális reprezentációk asszociációkon keresztül történő megközelítésének komolyabb leírásai az 1990-es években kezdődtek (Abric, 1994; Verges, 1994). Bár mindkét kutatási iskola asszociációkkal dolgozik, soha egyetlen egyszer sem utalnak, illetve hivatkoznak egymás munkájára, amely erősen meglepő. Mire Abric és Verges kidolgozta a saját módszerét az AGA technikával már számos publikáció született (ezekről később részletesen lesz szó), de a francia kutatók egyetlen egyszer sem hivatkoznak erre a hagyományra, és nem vetik össze a saját módszerüket az AGA módszerrel. Az amerikai kutatók még aktívan dolgoztak az asszociációs módszerrel, amikor a francia iskola el kezdte publikálni a saját kutatásait, de ők sem említik meg az európai munkákat. Az okokat csak találgatni lehet. A francia kutatók amerikai kutatókkal szembeni gyanakvása, és az amerikai kutatók európai kutatásokkal kapcsolatos érdektelensége és a szociális reprezentációt az USA-ban ért sok kritika mellett (például Parker, 1987; Moscovici, 2002 „Vajon egy európai szociálpszichológus álláspontja érvényesnek tűnhet-e?”, 18. old.) ebben a nyelvnek is szerepe lehet. Abric (1994) és Verges (1994), akik Moscovici szociális reprezentáció elméletére alapozva kidolgozták az asszociációkkal történő kutatás módszertanát, franciául írtak, és csak franciául olvastak.²³ Szalay és kollégái pedig feltehetőleg nem írnak, és nem olvasnak franciául, így tudomásunk szerint soha senki nem hasonlította össze a két módszert, olyat pedig egyáltalán nem ismerünk a szakirodalomban, aki a mi kutatócsoportunkon kívül (Orosz, Fülöp, 2007; Sándor, 2010; Sándor, Orosz, Fülöp, 2010; Orosz, 2010) mindkét módszert alkalmazta volna egy-egy jelenség jelentésstruktúrájának a feltárására.

5.3.3. Az asszociációs vizsgálatok francia, szociális reprezentációs iskolája

Orosz Gábor (2008) idézi Jodele-t (1989), aki szerint a szociális reprezentáció egyfajta hétköznapi tudás, amelyet az jellemez, hogy társasan elaborált, és egy közösség és kultúra sajátja, orientálja a viselkedést és a kommunikációt, és hozzájárul a közösség közös valóságának a megalkotásához. A szociális reprezentáció vizsgálatára az aix-en-provence-i szociális reprezentáció kutatók a szóasszociációs módszert dolgozták ki (Abric, 1987, 1994; Flament és Rouquette, 2003; Verges, 1994). Abric (1987) éppen a versengés és együttműködés játékelméleti kutatása során bizonyította, hogy a résztvevő felek versengő és együttműködő magatartása függött a szituációról és az ellenfélről kialakított reprezentációtól.

A francia „iskola” asszociációs módszerének a versengés vizsgálatokban történő kipróbálását és alkalmazását Magyarországon három tényező segítette elő. Az egyik Fülöp Márta és

²³ Amikor Serge Moscovici az MTA Pszichológiai Intézete 100 éves fennállása alkalmából 2002-ben rendezett ünnepségen a Magyar Tudományos Akadémián előadást tartott, akkor az eredetileg angolul tervezett előadását váratlanul franciául tartotta meg, majd a szünetben zajló beszélgetések során kizárólag franciául volt hajlandó beszélni azokkal a kollégákkal is, akikről tudta, hogy nem tudnak franciául. Az angolul feltett kérdéseiket franciául válaszolta meg, bár tudta, hogy ezt a választ a kérdezők nem fogják érteni.

Christine Roland-Levy (Université Reims, Champagne-Ardenne) francia szociálpszichológus munkakapcsolata volt, a másik Orosz Gábor aix-en-provence-i tanulmányai, majd harmadikként Orosz Gábor doktori tanulmányai, amelyeket Fülöp Márta és Christine Roland-Levy közös vezetése mellett (úgynevezett co-tutelle, amelyet a francia állam és a magyar állam hozott létre) folytatott.

Elsőként Fülöp, Roland-Levy és Berkics (2004) valamint Roland-Levy és Fülöp (2004) végzett magyar és francia gimnazistákkal kutatást a versengéssel kapcsolatos nézeteikről, annak érdekében, hogy kulturális sajátosságokat tárjon fel a versengésről alkotott szociális reprezentációk tartalmában és struktúrájában. Arra voltak kíváncsiak, hogy az eltérő társadalmi-politikai múlttal rendelkező országokban nevelkedő, gazdasági képzésben részesülő 16-18 éves serdülők versengéssel kapcsolatos szociális reprezentációja miként alakul, és hogyan ítélik meg a versengést általában, a saját személyes életükben, és a gazdasági életben. A vizsgálatban 107 francia és 107 magyar gimnazista vett részt. A szociális reprezentáció feltárására a szerzők a Verges-féle (1994) asszociációs eljárást használták, amelynek lényege, hogy a válaszadótól pontosan 5 asszociációt kérnek, majd elkülönítik az ún. központi magot és a perifériás részeket annak alapján, hogy hányadikként jelent meg az asszociáció (rang) és hogy milyen gyakorisággal jelent meg (frekvencia). A központi mag (legalacsonyabb rang, legnagyobb gyakoriság) adja meg egy szociális reprezentáció jelentését. A perifériás részek a központi mag köré szerveződnek hierarchikus módon. Jellemző rájuk, hogy kevésbé absztraktak, mint a központi mag, tehát gyakrabban utalnak konkrét jelenségekre. A perifériát hierarchikus szerveződése alapján három részre lehet tagolni: az elsődleges periféria a legprominensebb rész, ezt követi a másodlagos periféria, végül a jelentésszerveződésre a periféria többi része van a legkisebb hatással (Abric, 1994). A várakozással ellentétben a francia és a magyar fiatalok versengésfogalma nem tért el alapvetően egymástól. Mindkét mintában nagyon fontos volt a „győzelem” és a „sport”. A magyar (gazdasági tanulmányokat is folytató) középiskolás diákok reprezentációjának azonban szervezettebb részét képezte a „gazdaság” és a „munka”, mint a hasonló tanulmányokat folytató francia kortársaiknak. Az asszociációs vizsgálatot kiegészítő kérdőíves rész feltárta, hogy a francia diákok a versengést kevésbé kedvelik, mint a magyarok, ha az a személyközi viszonyokban jelenik meg. Ugyanakkor pozitívabban értékelik a gazdasági életben játszott szerepét, mint a magyar kortársaik. A magyar gimnazisták versengés reprezentációjában tehát nagyobb szerepet kap a gazdaság és a munka világa, de ez a szerep negatívabb tartalommal töltődik meg, mint a franciák esetében. A kérdőíves vizsgálat azt is feltárta, hogy a magyar gimnazisták a versengésben pragmatikusan elsősorban annak eredményére, a franciák elsősorban annak folyamatára helyezik a hangsúlyt.

Egy másik vizsgálatban Orosz és Fülöp (2007) ugyancsak a francia módszert alkalmazta, de ez esetben csak magyar középiskolásokat vizsgáltak, akik két alcsoportból álltak. Az egyik csoport részt vett gazdasági oktatásban, a másik nem. Azt vizsgálták, hogy a kifejezetten a piactudásra felkészítő gazdasági tanulmányok (Junior Achievement képzés) más versengés reprezentációt eredményeznek-e. A teljes mintát tekintve a versengés reprezentációjának a legcentrálisabb eleme annak pozitív kimenetele a „győzelem” volt. Ezt a „küzdelem” és egy szinonima, a „verseny” szó egészítette ki. A „vereség”, amely a versengésnek a negatív eredménye, magas gyakorisággal, de kevésbé elől (magasabb rang) jelent meg az asszociációk között. Ez arra utalt, hogy a magyar gimnazisták esetében a versengéshez sokkal inkább kötődik a győzelem, mint a veszteség.

A gazdasági tanulmányokat folytató diákok versengés reprezentációjában a „verseny” és a „győzelem” foglalt el központi szerepet, a gazdasági tanulmányokat nem folytatók központi

reprezentációja azonban a győzelem mellett magába foglalta a „vereséget” és a „küzdelmet” is. A gazdasági tanulmányokat folytató gimnazisták, ezen belül is a fiúk, versengés reprezentációja jobban hangsúlyozta a versengés pozitív vonatkozásait és előrevetített pozitív kimenetelét, kevesebb hangsúlyt kapott benne a versengés küzdelmes volta és az, hogy a versengésnek vesztesei is vannak.

Orosz Gábor (2008, 2010) egy következő vizsgálatban már francia és magyar egyetemisták versengésről alkotott szociális reprezentációját hasonlította össze. A vizsgálatban 196 magyar és 194 francia bölcsész és közgazdász egyetemista vett részt. Az egyik kérdés az volt, hogy vajon a versengés fogalmi megragadása különbözik-e egy hagyományos nyugat-európai piacgazdaságban szocializálódó, gazdasági és nem gazdasági tanulmányokat folytató egyetemisták, és egy poszt-szocialista országban gazdasági és nem gazdasági tanulmányokat folytató egyetemisták esetén. A vizsgálat meglepően kevés különbséget tárt fel. Az eredmények ezen kívül nagyon hasonlóak voltak a Fülöp, Roland-Lévy és Berkics (2004) gimnazistákkal végzett vizsgálatának eredményeihez. Mind a francia, mind a magyar csoportban a versengés reprezentációjának központi magját a „sport” alkotta és a „győzelem” is nagyon gyakori asszociáció volt. A perifériás elemek tekintetében voltak csak különbségek: a francia egyetemisták inkább koncentráltak a versengés motiváló oldalára, annak fejlődési és folyamatjellegére, míg a magyar egyetemisták eredménycentrikusabbak voltak, és az ő esetükben a sikerre és a gazdaságra vonatkozó fogalmak kapcsolódtak inkább a versengéshez. Az egyetemistákkal végzett vizsgálat megerősítette a gimnazistákkal kapott eredményeket: a magyar válaszadók inkább a kézzelfogható eredményt helyezik a versengés fókuszába, a franciák inkább a folyamatot és a kevésbé pragmatikusan megfogható személyiség- és képességfejlődést.

A centrális-perifériás elkülönítésen túl a Flament és Rouquette (2003) által meghatározott, a szociális reprezentáció sűrűségének megállapítására használt mérőszámok (változatosság és ritkasági index) is felmérésre kerültek. Ezek a mérőszámok alkalmasak arra, hogy megmutassák egy szociális reprezentáció kognitív szervezettségét, és az adott fogalom jelentésével kapcsolatos konszenzust. Így azok a reprezentációk, amelyek alacsony ritkasági indexszel és változatossággal rendelkeznek kikristályosodottnak vagy sűrűnek tekinthetők. Az eredmények azt mutatták, hogy a magyar közgazdász hallgatók versengés reprezentációjának nincs szilárd központi magja, vagyis nincs egy olyan eleme sem, amely dominálná a reprezentáció jelentésszerveződését. A francia diákoknál ezzel szemben a „Sport”, a „Verseny”, az „Önmeghaladás” is részét képezi a központi magnak, amely magasabb szintű jelentés-szerveződésre és strukturáltságra utal, mint a magyar diákok esetében. A magyar hallgatók szociális reprezentációjára mindemellett jellemző volt, hogy az elsődleges perifériában olyan elemek voltak találhatóak, amelyek a versengés eredményére utalnak „Győzelem” és „Siker”, illetve az egyértelműen pozitív és a versengés folyamatára utaló fogalmak nem jelentek meg a reprezentáció meghatározó részeiben. Ezzel ellentétben a francia diákok esetében a versengés folyamatára utaló pozitív fogalmak (pl. a központi magban az én-meghaladás, a második perifériában a kihívás) mellett ritkán jelentek meg a versengés eredményére utaló fogalmak (pl. győzelem az első perifériában). Tehát míg a vizsgált magyar egyetemisták egyrészt alacsony strukturáltságú és fragmentált versengés reprezentációval rendelkeztek és asszociációik főleg célorientáltak voltak, addig francia társaik reprezentációja lényegesen jobban strukturált volt, és elsősorban a versengés folyamatára, ill. az önfejlesztésre helyezte a hangsúlyt. Ezen felül a változatossági és ritkasági indexek eredményei is arra utaltak, hogy a magyar közgazdász hallgatók versengéssel kapcsolatos reprezentációja gyengébb kognitív szervezettséggel és alacsonyabb szintű konszenzussal, tehát összességében alacsonyabb sűrűséggel bír, mint a francia hallgatóké.

Abric (1994) szociális reprezentáció elmélete szerint ahhoz, hogy egy fogalommal kapcsolatban kikristályosodjék egy lehorgonyzott reprezentáció 25-30 évre van szükség. Ez az idő még nem telt el a rendszerváltás óta Magyarországon.

A vizsgálat egy további részében Orosz (2010) az Abric (1994) és Albertini (1985) által javasolt módon, a szabad asszociációs eredmények megbízhatóságát tesztelő konfirmációs eljárást végzett, ahol a magyar és francia résztvevőknek húsz szóból kellett kiválasztania az öt versengéshez legközelebb álló fogalmat. Ez a húsz szó mindkét részminta esetében azonos volt, és a korábbi szabad asszociációs kutatás eredményeire alapozott olyan módon, hogy az ott megjelenő magyar és francia diákok által adott legfontosabb szavakat egyaránt tartalmazta. Az eredmények alátámasztották a magyar és francia reprezentációk első vizsgálatban feltárt tartalmi különbségeit. A magyar válaszadók szignifikánsan gyakrabban választottak olyan fogalmakat, amelyek a versengés eredményével kapcsolatosak („Cél”, „Siker”, „Pénz”); a francia diákok pedig olyan fogalmakat jelöltek be magasabb gyakorisággal, amelyek a versengés folyamatával és az önfejlesztéssel állnak kapcsolatban („Önmeghaladás” és „Kihívás”). A magyar egyetemisták inkább a túlélési értékekkel összhangban értelmezték a versengést. A francia diákok ezzel szemben a posztmaterialista értékek mentén.

A második tanulmány (Orosz, 2010) mindemellett feltárta a magyar és francia diákok által adott leglényegesebb fogalmak közti kapcsolati hálózatot. Az elemzések alátámasztották a magyarok versengés reprezentációjának fragmentáltságával és a célorientációval kapcsolatos előzetes eredményeit. Így a magyarok reprezentációja alapvetően a versengés eredményét helyezi a fókuszba; a sporttal és a versengés folyamatával kapcsolatos tényezők ettől a nagyobb konglomerátumtól függetlenül helyezkednek el. A francia diákoknál azonban egy lényegesen egységesebb reprezentáció jelenik meg, ahol a versengés folyamata és annak eredménye nem válik el egymástól és ezáltal a reprezentáció koherensebb és az önfejlesztési dimenzió jelentős szerephez jut. Összességében Orosz (2010) eredményei arra utalnak, hogy a jövő magyar gazdasági szakemberei, akik jelenleg a közgazdasági egyetemek padjaiban ülnek francia társaiknál kevésbé strukturált ugyanakkor eredmény-centrikusabb versengéskonceptióval bírnak. A versengés által elérendő győzelmet/sikert pontosabban látják, mint az ezekhez vezető folyamatot/utat.

5.3.4. Az asszociációs vizsgálatok amerikai iskolája: Az Asszociatív Csoport Analízis Technika (AGA)

A francia asszociációs iskola módszerével dolgozva meg lehetett ismerni a versengés fogalmához társuló legközpontibb fogalmakat, de ezzel a módszerrel nem lehet megjeleníteni a jelentés minden vonatkozását és komplexitását. Mivel ezzel a módszerrel csak a legfontosabb, leghétköznapiabb, legnagyobb egyetértést megjelenítő jelentés tartalmakat, az ún. „common sense” jelentést (Moscovici, 1981) lehet megragadni, ezért kevésbé alkalmas a jelentés szélesebb, komplexebb és mélyebb megmutatására.

Az amerikai asszociációs iskola előfutára, Noble (1952) meghatározása szerint a szó asszociatív jelentése nem más, mint az összes olyan asszociáció, amit egy egyén az adott szóhoz kapcsol. Minden egyes asszociáció ezért „részleges jelentést” hordoz és minden asszociáció integráns része a jelentés definíciójának. Abric (1994) és Verges (1994) módszerével azonban a jelentéssel kapcsolatos információk jelentős része eltűnik.

Az úgynevezett AGA technika (Associative Group Analytic Technique) kidolgozói, Szalay és Deese (1978) szerint a kommunikáció pszichológiai szempontból azon múlik, hogy tudjuk mely témák fontosak másoknak, és ezekhez a témákhoz úgy viszonyulunk, hogy az összhangban legyen azzal a szubjektív jelentéssel, amit az emberek tulajdonítanak nekik. A szubjektív jelentés, de leginkább a szubjektív jelentés prioritásai, személyesek, és gyakran a külső személy számára nem hozzáférhetőek. A jelenségeknek tulajdonított szubjektív jelentés feltárása azért olyan lényeges, mert meghatározza a jövőbeni viselkedést, és ebben különösen azok a jelentés összetevők játszanak szerepet, amelyek a jelenség anticipált következményeivel kapcsolatosak. Az AGA érdeme, hogy egy olyan strukturálatlan, nyílt végű vizsgálati eljárás, amely alkalmas arra, hogy mérjen bizonyos percepciókat, attitűdöket és hiedelmeket anélkül, hogy direkt módon arra kérné a vizsgálati személyeket, hogy határozzák meg mindezeket. Figyelemreméltóan egyszerű és hatékony módja annak, hogy az emberi elme tartalmát megismerjük anélkül, hogy szükség volna a nyelvi kifejezés teljes diszkurzív struktúrájára. Megvan az a potenciálja, hogy be tud hatolni a szubjektív jelentés világába, hozzáférhetővé teszi a szubjektív jelentés kritikus vonásait az empirikus vizsgálatok számára (Szalay és Deese, 1978).

Szalay és Deese (1978) úgy vélik, hogy egyfajta kontinuum van az interjú és a szabad asszociáció között. Mindegyik szabad kifejezését teszi lehetővé annak, amit egy megadott téma jelent valakinek, de a kifejezés strukturáltsága különbözik. Egy adott fogalomról való gondolkodás egy másik lehetséges megközelítése szerintük az, amit valójában mi a korábbi vizsgálatunkban csináltunk (lásd 4. fejezet), nevezetesen az, hogy a kutató arra kéri a résztvevőket, hogy írják le, mit gondolnak az adott kifejezésről. Ilyen kutatást végzett például London és Lee (1977) a kulturális forradalomról Kínában.²⁴ Szalay és Deese (1978) azt ajánlják, hogy a nyílt kérdésekre adott válaszok tartalomelemzését, és az asszociációk által kirajzolt elemzést érdemes összevetni és egymásra reflektáltatni.

Szalay az AGA módszer kifejlesztése során támaszkodott Osgood és munkatársai (Osgood, Suci és Tannenbaum, 1957) kutatásaira, akik elsőként kezdtek el foglalkozni a pszichológiai jelentés kutatásával a szemantikus differenciál segítségével. Osgoodék hangsúlyozták, hogy a jelentés az emberi organizmus olyan válasza, amelyre meghatározott szabályok vonatkoznak, és amelyet jellegzetes diszpozíciók irányítanak. A jelentés számos összetevőből áll és ezek az összetevők reprezentálják azt, hogy miként érti és értékeli az adott szót illetve fogalmat egy személy. Az összetevők lehetnek élmények, képek, érzelmek, amelyek az adott hívó szóval kapcsolatban az egyén élete során felhalmozódtak. A szemantikus differenciál módszer mindezt kötött és statikus formában vizsgálja, az adott fogalmat egy előre adott rendszerben, egymással ellentétes tulajdonságpárok mentén kell értékelni. Ezt a kötöttséget váltotta fel a szabad asszociáció módszere.

Szalay és Deese (1978) szerint az asszociációk egyáltalán nem esetlegesek és nem is közhelyszerűek. Ez egyértelműen világossá válik, ha egy meghatározott jelenséggel kapcsolatban a saját nyelvben és kultúrában kapott asszociációkat, – amelyeket magától értetődőnek tartunk – összehasonlítjuk egy másik nyelven és másik kultúrában kapott asszociációkkal. Ekkor egyértelmű lesz, hogy a triviálisnak tűnő asszociációk a szubjektív kultúra mélyebb és más kultúráktól eltérő vonásait tárják fel. Az inger szóra adott válaszok annak kulturális tartalmát visszatükröző nyílt viselkedésnek tekinthetőek. Ebből kiindulva, és az USA stratégiai érdeklődésével összhangban, az AGA technikát elsősorban kulturális összehasonlító kutatásokra használták. (Ezzel szemben a francia szociális reprezentáció iskola

²⁴ Kínában a kulturális forradalom 1978-ban ért véget. Kérdés miképpen tudták az adatokat begyűjteni.

egy adott társadalom reprezentációi iránt önmagukban érdeklődött és nem más társadalmakhoz fűződő viszonyukban.) Szalay és munkatársai számos kultúrában (pl. Korea, Fülöp-Szigetek, Jordánia, Irán, Kína, Tajvan, Mexikó) és változatos életterületek (pl. nemzetkép, család, vallás, gazdaság, oktatás, énkép) vizsgálatára alkalmazták az eljárást (pl. Szalay, Lysne és Brent, 1970; Szalay, Bryson, 1977; Szalay és mtsai, 1979; Szalay, Strohl, Bryson, 1981; Diaz-Guerrero, Szalay, 1991; Szalay, Strohl, Fu, Lao, 1994; Szalay, Pecjak, 1979). Vizsgálataik legfőbb célja az volt, hogy elsősorban az USA külföldi politikai (katonai) szerepvállalása során olyan interkulturális kommunikációban képzett szakemberek is legyenek, akik pontosan ismerik és értik az adott országban a mindennapi társadalmi jelenségek kulturálisan meghatározott jelentését és azok eltéréseit az amerikai felfogásoktól. Mivel a módszer különösen alkalmas olyan politikai és társadalmi jelenségek vizsgálatára (diktatúra, kommunizmus, kapitalizmus, háborús helyzet stb.), amelyekkel kapcsolatban az emberek nem szívesen foglalnak expliciten állást bizonyos történelmi-politikai körülmények között, a nem „intruzív” szabad asszociációs vizsgálatok alapján Szalay és munkatársai megfelelő információval tudták ellátni az adott földrajzi-politikai térségben dolgozókat. A koreai-amerikai vizsgálat esetében, amelynek eredményeit 1970-ben publikálták (Szalay, Lysne, Brent, 1970), az adatfelvétel bizonyosan a hatvanas években zajlott, vagyis az 1953-ban véget ért koreai háború után nem sokkal és nagy valószínűséggel a vietnámi háború alatt. A vizsgált szavak/fogalmak között ugyanis szerepelt az éhség, a szocializmus, a vietnámi politika, a polgárjogok, kapitalizmus, Viet Kong, Saigoni kormány, demokrácia stb. (Az amerikai hadsereg az úgynevezett indokínai háborúba 1965-ben kapcsolódott be.) A mexikói-amerikai összehasonlító vizsgálat esetében (Diaz-Guerrero és Szalay, 1991) meghatározott témakörök szerint vizsgálódtak a kutatók és számos területét igyekeztek feltérképezni a mexikói társadalomnak és kultúrának: család és szelf, barátság és megértés, közösség és társadalom, szerelem és szex, vallás és erkölcs, oktatás és nevelés, gazdaság és pénz, munka és teljesítmény, kormány és politika, nemzeti és etnikai viszonyulások.

A Kínai Népköztársaságban és Tajvanon gyűjtött adatok ugyancsak politikai és gazdasági relevanciával bírtak (Szalay, Strohl, Fu és Lao, 1994). Az adatokat 1985 és 1989 között gyűjtötték – csak jóval később publikálták - amikor a Kínai Népköztársaság még csak a piacgazdaság kezdetén volt, azok után, hogy évtizedekig nyugati kutató nem közelíthette meg. A szerzők a könyv bevezetőjében azt írták, hogy három országot hasonlítanak össze, egy poszt-modern ipari társadalmat, vagyis az USA-t, egy tervezett és kontrollált szocialista környezetet, vagyis Kínát és a gyorsan fejlődő, piacgazdasággal rendelkező Tajvant. A kutatás egyik legfőbb eredményének ezért azt tartották, hogy olyan korábban meg nem ragadható kulturális hasonlóságokat és különbségeket tártak fel, amelyek megmutatják a különböző gazdasági és társadalmi környezet hatását az emberek szelf- és világfelfogására. Újabban Linowes és mtsai (2000) egy amerikai és japán összehasonlító vizsgálatban üzleti tanulmányokat folytató egyetemisták körében vizsgálták az AGA módszerrel a managementtel kapcsolatos fogalmakat (részletesebb eredményeit a 4. fejezetben ismertettük).

A volt szocialista országok vonatkozásában érdekes Szalay és Pecjak (1979) kutatása, amely az akkor Jugoszláviához tartozó szocialista Szlovéniában készült. Ugyancsak az AGA módszert alkalmazva elsősorban ideológiai (például kommunizmus, szocializmus, marxizmus, kapitalizmus) és politikai fogalmak (kormány, politikai párt) értelmezésére voltak kíváncsiak, valamint a szlovén egyetemisták értékeit hasonlították össze amerikai kortársaikéval. A kommunizmus – nem meglepő módon – főként pozitív jelentésű volt a szlovének számára és főként negatív az amerikaiak számára, ezzel szemben a kapitalizmus jelentése erősen negatív volt a szlovének esetén, viszont inkább pozitív, mint negatív az amerikaiak esetén.

Az AGA eljárás alkalmazható akkulturációs vizsgálatokban is. Segítségével feltárható, hogy az akkulturálódó csoport milyen mértékben és milyen életterületeken adaptálódott a befogadó ország nézetrendszeréhez. Szalay és Bryson (1977) egy vizsgálatukban az amerikai haditengerészetnél eltérő ideje (újonc, 1-10 éve szolgáló, 11-25 éve) szolgáló fülöp-szigeteki tengerészek nézeteit vetették össze hasonló szolgálati múlttal rendelkező amerikai tengerészgyalogosokkal. Az eredmények arról számoltak be, hogy a munka és a szolgálati élet területén történt a legnagyobb fokú kulturális adaptáció.

Az eljárás alkalmazható egy adott kultúrán belül is különféle társadalmi csoportok vélekedéseinek vizsgálatára. Peterson (2004) az egészséges munkahelyhez kapcsolódó nézetek nemi különbségeit vizsgálta; az eredményekből kiderül, hogy a férfiak számára jelentősebbek a materiális előnyök és a dominancia, míg a nők az interperszonális kapcsolatokat, az elismerést, a kommunikációt és a tisztességességet értékelték többre.

A keresztmetszeti kultúraközi összehasonlító vizsgálatok mellett a módszer alkalmazható olyan longitudinális vizsgálatok elvégzésére is, amelyben a fogalomfejlődés alakulása, egy meghatározott közösség vagy csoport adott jelenséggel kapcsolatos nézetrendszere időbeli változásának feltárása a cél. Kelly (1985) az AGA módszert alkalmazta tananyagértékelő vizsgálatában, hogy feltárja, a tantervfejlesztés mennyiben járult hozzá a diákok különböző fogalmakkal (pl. igazságszolgáltatás) kapcsolatos nézeteinek alakításához.

A szabad asszociációs módszert nemcsak a pszichológiai, hanem a pedagógiai kutatásokban is alkalmazzák. Például különböző diákcsoportok természettudományos fogalmainak összehasonlítására, illetve a tanulás hatására létrejött fogalomváltozás azonosítására (tanulás előtti és utáni asszociáltatás) (Nakiboglu, 2008). Magyarországon Kluknavszky és Tóth (2009) általános iskolás és gimnazista diákok levegőszennyezéssel kapcsolatos fogalmait vizsgálták Garskof és Houston (1963) módszerével. Az AGA módszert Magyarországon még Hoyer Mária (2006) használta egy, az Országos Addiktológiai Intézet felkérésére, a Nemzeti Drogmegelőzési Intézet szakmai felügyeletével zajló kutatásban. A módszer használatát azzal indokolta, hogy az olyan, a droghasználatra vonatkozó belső magatartásbeli diszpozíciókba enged bepillantást, amelyek közvetlen kérdésfeltevéssel nehezen vizsgálhatók. A kutatók az eljárással rekonstruálták a válaszadók szubjektív képeit egyes drogfogyasztással összefüggő témakörökben és összehasonlították azokat a motivációs és percepcióbeli jellemzőket, amelyek megkülönböztetik a drogfogyasztókat a nem fogyasztóktól.

Pergar Kuscer (2006) a 3. fejezetben már ismertetett magyar-szlovén-angol iskolai versengés és együttműködés kutatás keretében, mindhárom ország 100-100 általános és középiskolai tanárának versengés és együttműködés fogalmát vizsgálta az AGA módszerrel. Sándor Mónika, Orosz Gábor és Fülöp Márta (2010) pedig 8-9 éves gyerekek versengéssel, győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos asszociációit elemezte mind a Verges-féle (1994), mind az AGA módszerrel és vetette össze a kétféle módszerrel kapott eredményeket. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeit részletesebben majd a most ismertetésre kerülő vizsgálat eredményeivel összehasonlítva mutatjuk be. A magyar kisiskolásokra és a magyar tanárookra vonatkozó eredményeket a magyar egyetemisták eredményeivel vetjük össze. Az angol tanárok eredményeit az angol egyetemisták eredményeinek összefoglalása során ismertetjük.

5.4. A vizsgálat célja

A korábban kifejtett gondolatmenetnek megfelelően a jelen vizsgálatban:

- Meg kívántuk vizsgálni, hogy melyek a versengésnek az olyan jelentésképző részei, amelyek mind a hat általunk vizsgált, nagyon különböző méretű, gazdasági fejlettségű,

kulturális és vallási háttérű országban megjelennek, és amelyek ezért a versengés fogalmának lehetséges univerzális jelentéstartalmát képezhetik.

A különbségeket tekintve:

- Meg kívántuk vizsgálni, hogy melyek a versengés szubjektív jelentésének országokénti/kultúrákénti eltérései.
- Meg kívántuk vizsgálni az egyes országokban a versengés jelentésének nemi különbségeit és a nemi különbségek országok közötti hasonlóságait és különbségeit.
- Meg kívántuk vizsgálni, hogy vajon a Japánban és Angliában, mint gazdag és posztmaterialista értékekkel rendelkező (Inglehart és Baker, 2000), ugyanakkor a gazdasági növekedés terén stagnáló társadalmakban felnövekvő fiatalok kevésbé dinamikus és kevésbé gazdaságorientált jelentést tulajdonítanak-e a versengésnek, mint a gyors és folyamatos gazdasági növekedést mutató Törökországban, Kínában és Indiában felnövekvő fiatalok.
- Arra is választ kerestünk, hogy vajon az inkább kollektivistának (Törökország, India), az inkább vegyes képet mutató (Japán és Kína) és az inkább individualistának tekinthető országok (Anglia és Magyarország) fiataljai eltérő jelentést tulajdonítanak-e a versengésnek.
- Meg kívántuk vizsgálni, hogy van-e hasonlóság a két kelet-ázsiai, konfuciánus hagyományokkal rendelkező ország, Kína és Japán egyetemistáinak a versengésnek tulajdonított jelentése között, megragadható-e benne a „Konfuciánus Dinamizmus” (Bond, 1988), amelyet a múlt század nyolcvanas éveinek végén a kelet-ázsiai kistigrisekre (Hong Kong, Dél-Korea, Tajvan) és Japánra olyan jellemzőnek találtak.
- Arra is választ kerestünk, hogy a magyar és japán versengés fogalom, ezúttal egy projektív jellegű módszerrel vizsgálva milyen hasonlóságokat és eltéréseket mutat a nyílt kérdéses kérdőívekre adott szabad válaszok elemzésének eredményeként kirajzolódó mintázatokhoz képest.
- Meg kívántuk tudni, hogy a versengés jelentése mennyiben tér el a többi országtól a magyar egyetemisták esetében, akik az összes itt vizsgált ország közül a legrosszabb gazdasági mutatókkal (Angliánál és Japánnál szegényebb, Indiánál, Kínánál és Törökországnál kevésbé fejlődik) rendelkező, erősen materialista és túlélési értékekkel (Inglehart és Baker, 2000) jellemezhető országban növekedtek és élnek, amely egyben a vizsgált országok közül az egyetlen poszt-szocialista ország.
- Össze kívántuk hasonlítani azt, hogy a versengés szociális reprezentációjának (Verges, 1974) és a szubjektív jelentésének (Szalay és Brent, 1967) a vizsgálata, az asszociációk kétféle módszerével, a magyar minta esetében mennyiben felel meg egymásnak, ugyanazt az eredményt kapjuk-e ebben az AGA módszerrel végzett vizsgálatban, mint a korábban a szociális reprezentáció iskolájában végzett vizsgálatokban (Fülöp és mtsai, 2004; Roland-Levy és mtsai, 2004, Orosz és Fülöp, 2008; Orosz, 2010).
- Össze kívántuk vetni, hogy a társadalomtudományi szakokon tanuló magyar egyetemisták versengésnek tulajdonított jelentése hogyan viszonyul magyar 8-9 éves gyerekek (Sándor és mtsai, 2010), magyar általános iskolai tanárok és magyar középiskolai tanárok (Pergar Kuscer, 2006) azonos módszerrel vizsgált versengésnek tulajdonított jelentésével.

5.5. Vizsgálati minta

A vizsgálatban 220-220 magyar, angol, török, japán, kínai és indiai egyetemista vett részt. Minden országban azonos számú férfival (62) és nővel (158) az egyetemi órájukon vettük fel az asszociációkat. A hallgatók társadalomtudományi szakokon tanultak, ez részben behatárolta a férfi válaszadók számát, ugyanakkor a könnyebb összehasonlítás miatt törekedtünk arra, hogy a nemi összetétele a mintáknak teljesen azonos legyen. Ahogyan Szalay és Deese (1978) javasolják, célszerűbb specifikus csoportokra koncentrálni a különböző országokban, és ezeket a mintákat megfeleltetni egymásnak, mintsem általános, reprezentatív mintavételre törekedni. Ennek azért sem látták szükségét, mert a kutatásaik azt bizonyították, hogy azonos társadalmon belül különböző csoportokat vizsgálva, illetve különböző országok válaszadóit összehasonlítva, minden esetben kisebb volt a különbség az azonos társadalmon belül különböző csoportokhoz tartozók (pl. magas és alacsony jövedelműek), mint a különböző országok csoportjai között (Szalay és mtsai, 1994). A mintanagyság tekintetében a kutatók azt írják, hogy egy 50-100 fő közötti minta már stabil adatokat nyújt. Mi ebben a vizsgálatban országonként azonos számú, de jóval nagyobb mintát használtunk (lásd 31. táblázat).

31. táblázat. Az AGA vizsgálatban résztvevő válaszadók

Nemzetiség	Nő	Férfi	Összesen
Magyar	158	62	220
Angol	158	62	220
Török	158	62	220
Japán	158	62	220
Kínai	158	62	220
Indiai	158	62	220
Összesen	948	372	1320

Az adatok gyűjtésében Robin Goodwin (Brunel University, London), Ebru Aktan (Canakkale Onsekiz Mart University, Canakkale, Törökország), Lynn Yin (University of International Business and Economics, Peking, Kína), Tsuchida Shoji (Kansai University, Osaka, Japán) és Anjali Gosh (Indian Statistical Institute, Calcutta, India) voltak a segítségemre. Az adatok statisztikai feldolgozásában Nagy Tamás, a kategorizálásban Pressing Zsuzsanna, az ELTE Pszichológiai Doktori Iskola doktori hallgatói vettek részt. Ők az MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetében témavezetői irányítással végzik doktori kutatásaikat.

5.6. Az eljárás részletes menete

5.6.1. Adatgyűjtés

Az eljárás folyamán a vizsgálati személyektől azt kérik, hogy az adott vizsgálandó fogalommal kapcsolatban (jelen esetben a *versengés*) írjanak le 1 perc alatt annyi asszociációt,

amennyi csak eszükbe jut. A vizsgálati személyek csoportos helyzetben a következő instrukciót kapták:

Most arra kérjük, hogy írja le, ami eszébe jut, amikor a „versengés” szót hallja. Egy perc áll rendelkezésére. Ne szelektáljon az asszociációk között, nincsen rossz vagy jó válasz, írja le őket abban a sorrendben, ahogy eszébe jutnak. Kérjük, írjon le annyi asszociációt, amennyit csak tud a rendelkezésre álló idő alatt. Próbáljon meg egyszavas válaszokat adni, kerülje a túl hosszú kifejezéseket, mondatokat!

A válaszadás név nélküli volt, a vizsgálat során mindössze a válaszadó nemét és életkorát kérdeztük meg.

5.6.2. Súlyozás

A pszichológiai jelentés esetében bizonyos összetevők központibb szerepet játszanak, mint mások, és a jelentést minden esetben átszövik az affektusok (Szalay és Deese, 1978). Mivel az egyes összetevők nem azonos fontosságúak a jelentésben, ezért nem azonos súllyal szerepelnek benne. Vannak alapvetően fontos és mellékesebb összetevők, és a mellékesebb összetevők száma szinte végtelen lehet. Ennek megfelelően az asszociációk elemzése azzal kezdődik, hogy a résztvevők által leírt asszociációkat súlyokkal látjuk el. A súlyok aszerint alakulnak, hogy hányadik helyen áll az adott szó az asszociációk sorában. A pontozás mögött az a koncepció húzódik meg, hogy minél hamarabb váltódik ki egy asszociáció, az annál stabilabb és központibb részét képezi a hívó szó jelentéstartományának.

Ez a gondolat központi jelentőségű volt a később megjelenő francia szociális reprezentáció vizsgálatokban is. Verges (1974) módszerében is tekintetbe kell venni az asszociáció felidézésének rangszámát (sorrendjét), mert az megmutatja a hívószó és az asszociáció kapcsolatának az erősségét. A francia kutatók is úgy vélték, hogy egy adott szóra az asszociációknak van egy viszonylag stabil sorrendje, amely tükrözi a pszichológiai fontosságukat. Ez egyben azt is jelenti, hogy az asszociációk sorrendje is része a jelentésnek, és az első asszociációk a jelentésnek nagyobb részét hordozzák, mint a későbbiek.

Az amerikai szerzők (Szalay és Brent, 1967) 1 hetes késleltetéssel megismételt asszociációs feladatot végeztetve azt találták, hogy az első alkalommal az elsők között megjelenő szavak a második alkalommal is nagy valószínűséggel az első asszociációk között helyezkedtek el. A konkrét súlyokat annak alapján állapították meg, hogy hány százalékában tért vissza az adott asszociáció a meghatározott helyen. Az első asszociáció az esetek 61 százalékában tért vissza az első helyen (súly:6), a második az esetek 48 százalékában tért vissza a második helyen (súly:5), a harmadik az esetek 40 százalékában tért vissza a harmadik helyen (súly:4). Ennek alapján az első szó – a legelső reakció – hat súlypontot kap; a második ötöt; a harmadik négyet stb. A negyediként, ötödikként, hatodikként és hetediként előforduló szavak három-három súlypontot kapnak. A nyolcadik és kilencedik asszociáció kettő-kettő súlypontot, a tizedik és végül minden további szó pedig egy-egy súlypontot kap.

5.6.3. Csoportválasz-lista generálása

A súlyokkal ellátott egyéni asszociációkat csoportos listába rendeztük úgy, hogy az azonos szavak egymás mellé kerültek. A cél ugyanis az egyéni válaszmintázat helyett az egyes fogalmak asszociációs térképének felrajzolása volt, vagyis a csoport által közösen osztott

jelentéstartalom feltárása. A csoportos lista lehetővé teszi, hogy megállapítsuk, melyek azok a szavak, amelyeket a leggyakrabban említettek a válaszadók és melyek azok a szavak, amelyeket a legnagyobb súllyal említettek. A csoportos lista teszi azt is lehetővé, hogy az adott szóra adott összes asszociáció súlyát összesítsük. Az asszociációk súlyát összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy mely csoportban volt az adott szónak a legnagyobb kiváltó értéke, mennyire indította be az asszociációs kedvet.

5.6.4. Fordítás

Az asszociáltatás természetesen minden országban a saját nemzeti nyelven történt. Az asszociációkat minden nyelvről (kivéve az angolt) angolra fordították, majd az asszociációk kategorizációját az angol szavakkal végeztük. Természetesen az a kolléga, aki az adatokat az anyanyelvén gyűjtötte az angol szavakkal történő kategorizációt folyamatosan összevetette az eredeti nyelven született asszociációkkal, hogy az adott szó valóban a jelentésének megfelelő kategóriába kerüljön. Magyarul a *versengés*, angolul a *competition*, törökül a *rekabet*, japánul a *kyoso*, bengáliul a *pratijogita* és kínaiul a *jingzheng* kifejezést használtuk. Minden nyelven igyekeztünk olyan szót választani, amelyik a legkevésbé helyezi valamilyen meghatározott kontextusba a versengést. Például, ha magyarul a verseny szót használtuk volna az jobban körülhatárolta volna a jelentést. Szalay és Deese (1978) hangsúlyozzák, hogy az AGA nem tételezi azt, hogy az ingerszavaknak mindig van egy egészen pontos megfelelője a másik nyelvben. Ez a feltevés Kluckhohnnal (1954) szólva irreális volna a kulturális összehasonlító vizsgálatokban. A fordítás során arra kell törekedni, hogy a jelentésben legközelebb álló fordítást használjuk. A jelen esetben kétszeres fordítást történt, hiszen például a japán nyelvű válaszokat először angolra fordította Prof. Shoji Tsuchida, majd a jelen fejezetben az angol szavak magyar fordítása jelenik meg. A túlzott torzítások elkerülése végett minden esetben, ahol vitás kérdés merült fel, a kategorizáció végső alapja az eredeti nyelv volt. Például a kínai és a japán nyelvben van egy olyan kifejezés (egy közös kínai karakter), amely egyszerre jelenti a győzelmet és a veszteséget („győzelemvesztés”). Ilyen magyar, de ilyen angol szó sincs. Ugyanakkor az, hogy a kínai és japán nyelvben létezik egy ilyen kifejezés, a győzelem és a veszteség kulturálisan eltérő felfogására utalhat.

5.6.5. A legjellemzőbb asszociációk

Először az egyes csoportok válaszait rangsorba állítottuk minden csoportban. Már az egyszerű válaszlista összehasonlítása is fontos információt hordoz. Minden csoportban az első 20 legnagyobb súlyú szót áttekintve már képet kaphatunk arról, hogy melyek azok az asszociációk, amelyek a legerősebben kapcsolódnak a versengéshez, amelyek a jelentés legnagyobb részét hordozzák. Azonban a szavak szemantikus tartalma lehet hasonló, ezért önmagában a különálló szavak gyakorisági listázása nem mutatja meg, hogy melyek azok a legfőbb gondolatkörök, amelyekben az adott jelenségről gondolkodnak.

5.6.6. Kategorizáció

A következő fázis a tartalomelemzésen alapuló kategorizáció, a hasonló jelentésű szavak súlypontjukkal együtt történő kategóriába rendezése. Egyszerű, egyértelmű, világos, jól meghatározott kategóriák létrehozására törekedtünk, amelyek között nincs átfedés. Egy asszociáció csak egy kategóriába kerülhetett. Azok a válaszok, amelyek egyik kategóriába

sem illettek az „Egyebek” kategóriájába sorolódtak. Bizonyos esetekben egy meghatározott szó több kategóriába is illeszthető lett volna; ezekben az esetekben visszatértünk az eredeti asszociációsorhoz és annak a jelentésstruktúrája alapján helyeztük el az adott szót egy meghatározott kategóriában. Ha például a team/csapat szó sportra vonatkozó szavak sorában helyezkedett el, akkor a sport kategóriába soroltuk (sportcsapat/ csapatsport), ha viszont a munkahelyre vonatkozó asszociáció sorban, akkor (csapatmunka/teamwork) a munka kategóriába. Szalay és Deese (1978) általában 8-12 kategóriába javasolják sorolni a válaszokat. A kategorizációt minden esetben magam, az anyanyelvű kolléga és egy magyar társkutató végezte (Pressing Zsuzsanna doktori hallgatóm, illetve az ELTE PPK Kulturális összehasonlító kutatások mesterkurzus egy-egy hallgatója). Ha egy-egy szót különböző kategóriába soroltunk, akkor az anyanyelvi kutatóval történő konzultációban döntöttük el a besorolást. Tipikusan azonban az egyetértési arány igen magas volt. A kategóriák elnevezésében az egyik lehetséges gyakorlat az, hogy a kategória a legnagyobb súlyú szó nevét kapja, például „Győzelem”. A másik lehetőség, hogy egy absztrakt kategória nevet kap, például „Pozitív érzelmek”. A jelen vizsgálatban mindkettőre volt példa.

5.6.7. Az adott fogalom jelentésstruktúrájának feltárása

Először minden csoportban összeadtuk az összes asszociációt (összesen hány asszociáció született az adott fogalomra), majd az összes súlyt is. Ezek után kiszámoltuk, hogy az egy-egy kategóriába tartozó szavak súlya mennyi, valamint hogy az egyes kategóriákba az összes súlyozott asszociációk (100%) hány százaléka esik. Az egyes kategóriák százalékos aránya ily módon kirajzolta a különböző jelentést hordozó kategóriák fontossági sorrendjét, hogy melyek a domináns értelmezési területei a versengésnek.

A kategóriákat öt csoportba osztottuk. Az első csoportba tartoztak azok a kategóriák, amelyek legalább a 30 százalékát, a második csoportba azok, amelyek 20 és 30 százalék között, a harmadik csoportba azok, amelyek 10 és 20 százalék között, a negyedik csoportba, amelyek 5 és 10 százalék között, és az ötödik csoportba azok, amelyek 5 százalék alatt hordozták a jelentéstartalmakat.

5.6.8. Statisztikai mutatók számolása

Az egyes nemzeti csoportokon belül az azonos asszociációs kategóriák különböző arányokban teszik ki a jelentésstruktúrát. Ezt statisztikailag összehasonlítottuk (lásd később), s így megállapíthatóvá vált, hogy mely jelentéstartalmak azok, amelyek egy-egy országban szignifikánsan dominánsabbak, mint egy másikban.

5.6.9. Átfedés index

Azt mutatja meg, hogy milyen mértékben látják hasonlóknak a vizsgálni kívánt jelenséget a különböző csoportok. Minden ország (csoport) összes asszociációját sorba állítottuk. A páros összehasonlítások esetében megnéztük, hogy az egyes asszociációk között hány olyan van, amely mindkét csoportban azonos súllyal fordul elő. Ezeknek az asszociációknak a súlyát összeadtuk, majd megnéztük, hogy a két csoport összes asszociációs súlyának hány százalékát teszik ki az átfedő asszociációk.

5.6.10. Értékelési Dominancia Index (ÉDI)

Szalay és Deese (1978) leírják, hogy az adott jelenséggel kapcsolatos attitűdöt az Értékelési-Dominancia Index kiszámításával lehet megragadni. A mutató a fogalom valencia töltetéről tájékoztat. Az asszociációkat két független értékelő három csoportba (pozitív, negatív, semleges) sorolja, majd a következő formulával kapható a végső ÉDI érték:

$$\text{ÉDI} = \frac{\text{pozitív válaszok összértéke} - \text{negatív válaszok összértéke}}{\text{összes válaszértéke}} \times 100$$

Ha az eredmény pozitív, akkor az attitűd inkább pozitív, ha negatív, akkor az attitűd inkább negatív. Azonban ez az index számos kérdést vet fel. Ezen túlmenően (és ezt magunk is megpróbáltuk) az asszociációk legtöbbjét nehéz ezen a skálán értékelni, mert leginkább sem pozitív, sem negatív viszonyulást nem váltanak ki. Ezen kívül Szalay és Deese (1978) azt tapasztalták, hogy lényegében bármely hívó szóval kapcsolatban az ÉDI enyhén negatív és ez nem felel meg az egyéb attitűd skálákon mért érzelmi attitűdöknek (pl. amit a szemantikus differenciállal mérnek). Ezért Szalay és Deese (1978) nem kifejezetten ajánlják a használatát. Én magam végül is eltekintettem tőle. A valenciára a pozitív és negatív érzelmek kategóriák egymáshoz viszonyított arányából következtettünk.

5.7. Eredmények

5.7.1. Az asszociációk átlagos számának összehasonlítása a hat országban

Az egyes országokban kapott összes asszociáció számát, az átlagos asszociáció számot és az asszociációk összsúlyát mutatja a 32. táblázat.

32. táblázat. Az egyes csoportok összes asszociációjának a száma, az asszociációk átlagos száma, és az asszociációk összsúlya.

Ország	Az asszociációk száma	Az átlagos asszociáció szám	Az asszociációk súlya
Magyarország	1543	7.0	5564
Anglia	1573	7.1	5503
Törökország	868	3.9	3896
Japán	1060	4.8	4425
Kína	1451	6.6	5403
India	1351	6,1	5215

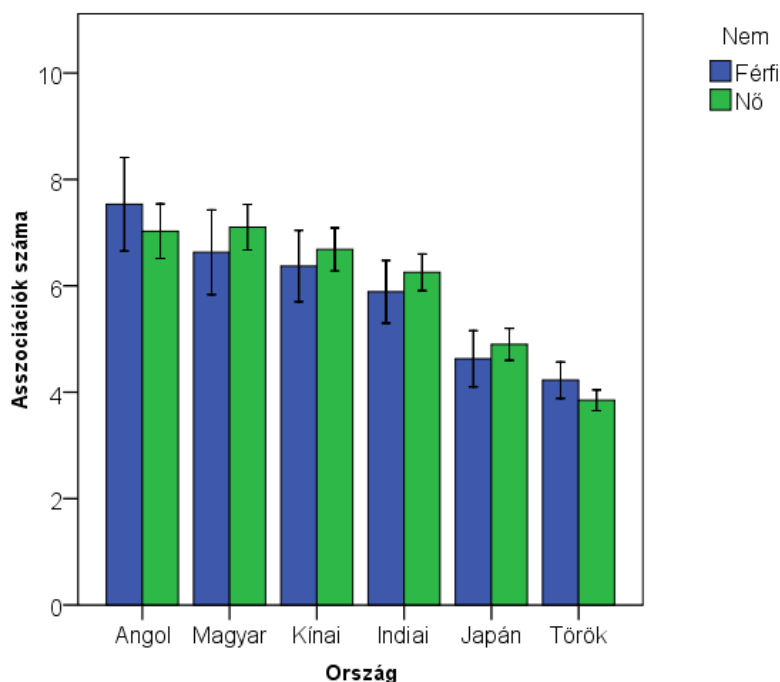
A versengés szónak a legnagyobb kiváltó értéke az angol csoportban volt, az asszociációk átlagos száma 7.1. Hasonlóan magas az asszociációs érték a magyarok között (7.00), majd őket követik a kínaiak (6.6) és az indiaiak (6.1). A japánok lényegesen kevesebb asszociációt adtak (4.8), de a törökök még ennél is kevesebbet, mindössze 3.9-et. Az asszociációk átlagos számának összehasonlításához kétszemponútú, 6 (ország) $\times$ 2 (nem) variancianalízist végeztünk az országok átlagának összehasonlításához Tuckey post-hoc elemzést végezve.

Összességében nem találtunk szignifikáns nemi különbséget az asszociációk átlagos számában ($F(1;1308) = 0,352$; $p = ,553$), és az ország $\times$ nem interakció sem volt szignifikáns ($F(5;1308) = 1,293$; $p = ,264$). Eltérést találtunk azonban az országok között ($F(1;1308) = 47,137$; $p < ,001$). Eszerint az angolok, a magyarok, és a kínaiak adták a legtöbb asszociációt (nem volt köztük szignifikáns különbség). Az indiaiak azonban már e hármas csoportnál szignifikánsan kevesebb, de a legkevesebb asszociációt adó japánokhoz és törökökhöz képest szignifikánsan több asszociációt adtak. Nemenként elvégezve az összehasonlítást, ugyanezt az eredményt kapjuk. A pontos leíró statisztikákat lásd a 33. táblázatban, a nemi összehasonlítást az 1. ábrán.

33. táblázat. Az átlagos asszociáció szám páronkénti összehasonlításának szignifikanciaszintjei (Tuckey post-hoc elemzés)

	Magyar	Kínai	India	Japán	Török
Angol	0,957	0,143	<,001	<,001	<,001
Magyar		0,606	0,007	<,001	<,001
Kínai			0,403	<,001	<,001
India				<,001	<,001
Japán					0,003

1. ábra. Asszociációk átlagos száma nemek szerint a hat országban (95% C.I.)



5.7.2. A versengés szó jelentéstartalma az asszociációk tükrében

Az első elemzési szempont a domináns téma értelmezése. A legnagyobb kategória és a legnagyobb súlyt nyerő asszociáció mutatja meg, hogy mi az, ami legkönnyebben elérhető a válaszadók konceptuális hálójában, amikor a versengésnek jelentést tulajdonítanak.

A súlyozott asszociációkat jelentésstruktúrájuk alapján kategóriákba rendeztük. A versengés szóra adott asszociációkat összesen 17 kategóriába soroltuk, amelyek a következők: győzelem/vesztés; motiváció; gazdaság; munka; politika/hatalom; oktatás; sport; média/szórakozás; művészetek; erkölcs; emberek/versenytársak; pozitív érzelmek; negatív érzelmek/agresszió, képességek/tulajdonságok, evolúció, szinonima; egyéb. A negatív érzelmek/agresszió kategóriába nem szigorúan csak érzelmeket soroltunk, hanem általában negatívnak tekintett tulajdonságokat, magatartásokat is (például önző, ravasz), a konfliktust és a háborút is. A pozitív érzelmek kategóriába pedig besoroltuk a pro-szociális magatartásokra vonatkozó asszociációkat (együttműködés, segítség). Az egyéb kategóriába tettünk minden olyan szót, amelyet nem lehetett egyik nagyobb fölérendelt kategóriába sem helyezni, vagy amely valamilyen egyéni, túl távoli, általunk nem felfejthető kapcsolódás formájában kötődhet a versengéshez. Az egyes kategóriákon belül, ahol ezt az asszociációk struktúrája igényelte alkategóriákat alkottunk. A súlyozott asszociációk fő kategóriákon belüli megoszlását a 34. táblázat mutatja. A kategóriákat ebben a táblázatban aszerint tettük sorrendbe, hogy a hat csoportot tekintve átlagosan az asszociációk hány százalékát fedték le. Az egyes országok részletes kategória - és alkategória - megoszlását a 1. sz. Melléklet táblázatai tartalmazzák.

34. táblázat. A versengés szóra adott súlyozott asszociációk százalékos aránya a hat vizsgált csoporton belül

Kategóriák	Magyar	Angol	Török	Kínai	Japán	Indiai	ÁTLAG
Motiváció	15,1%	11,0%	10,7%	30,0%	6,7%	16,6%	17,3%
Győzelem/vesztés	17,4%	31,1%	4,3%	7,2%	9,6%	16,5%	14,3%
Negatív érzelmek/agresszió	18,5%	8,7%	7,9%	8,7%	13,9%	11,9%	11,5%
Sport	15,3%	15,5%	4,3%	1,8%	20,3%	6,6%	10,6%
Gazdaság	2,7%	5,4%	32,4%	4,4%	7,9%	1,9%	9,1%
Oktatás	4,7%	2,5%	4,7%	5,0%	23,2%	4,1%	7,4%
Pozitív érzelmek, állapotok	4,0%	4,4%	3,1%	4,7%	1,2%	17,5%	5,8%
Ember	4,3%	3,6%	5,9%	6,5%	4,7%	2,9%	4,6%
Munka	2,9%	0,9%	7,4%	8,7%	1,5%	0,0%	3,6%
Szinonima	4,1%	3,2%	3,0%	4,8%	0,9%	4,6%	3,4%
Evolúció	4,1%	3,1%	0,0%	5,0%	4,3%	1,2%	2,9%
Média, játékok	0,0%	6,4%	5,3%	0,0%	0,0%	5,7%	2,9%
Politika, hatalom	1,3%	0,0%	4,6%	4,4%	4,4%	1,4%	2,7%
Képességek, tulajdonságok	1,4%	0,0%	2,5%	5,7%	0,0%	4,8%	2,4%
Művészet	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	3,6%	0,6%
Erkölcs	1,8%	1,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,5%
Egyéb	2,4%	3,2%	4,1%	3,1%	1,0%	0,6%	2,4%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Megjegyzés: Szürkével jelöltük az átlagosan 10% feletti kategóriákat és sárgával az átlagosan 5 és 10 % közötti kategóriákat.

- Látható, hogy a **legnagyobb kategóriák** (átlag 10% felett) a *motiváció*, a *győzelem/vesztés* (amelyen belül a győzelem sokkal nagyobb hangsúlyt kap), a *negatív érzelmek/agresszió* és a *sport*.

- A következő csoportba azok a kategóriák sorolhatóak, amelyek átlagosan **5 és 10 százalék** között fedik le a súlyozott asszociációkat. Ide tartoznak a *gazdaság*, az *oktatás* és a *pozitív érzelmek* (az indiaiaknak köszönhetően).
- Az összes többi kategória a súlyozott asszociációk átlagosan kevesebb, mint 5 százalékáért felelős.

A versengés tehát a hat országra vetített kategóriák alapján egy *erősen motiváló, győzelemhez segítő* illetve azzal végződő, leginkább a *sport*, de a *gazdaság* és az *oktatás* terén is erőteljesen jelenlévő, *inkább negatív*, de *pozitív érzelmekkel* is együtt járó társas jelenség.

A további elemzés a következő sorrendet követi:

- Először minden ország versengés jelentését külön elemezzük: 1. a kategóriák szerint; 2. a legnagyobb súlyú szavak szerint; 3. a kategóriák és a legnagyobb súlyú szavak nemi különbségei szerint.
- Ezek után bemutatjuk a versengés jelentésének kultúránkénti hasonlóságait és különbségeit.

5.7.2.1. A legdominánsabb kategóriák az egyes országokban

Az asszociációk kategóriáit sávokba soroltuk:

1. Azok a kategóriák, amelyek a jelentés több mint 30 százalékát hordozzák;
2. Azok a kategóriák, amelyek a jelentés több mint 20, de kevesebb, mint 30 százalékát hordozzák;
3. Azok a kategóriák, amelyek a jelentés több mint 10, de kevesebb, mint 20 százalékát hordozzák;
4. Azok a kategóriák, amelyek a jelentés több mint 5, de kevesebb, mint 10 százalékát hordozzák.

A 35. táblázat mutatja a legdominánsabb kategóriákat, amelyek az asszociációk, és így a jelentés több mint 30/20/10/5 százalékát foglalják magukba

35. táblázat. A legteljesebb, legdominánsabb versengésre adott súlyozott asszociáció kategóriák országonként csökkenő sorrendben, a százalékok zárójelben feltüntetve.

	Magyar	Angol	Török	Kínai	Japán	Indiai
1. (>30 %)		Győz/veszt (31,1)	Gazdaság (32,4)	Motiváció (30,0)		
2. (>20%)					Oktatás (23,2)	
					Sport (20,3)	
3. (>10%)	Negatív érzelmek. (18,5)	Sport (15,5)	Motiváció (10,7)		Negatív érzelmek (13,9)	Pozitív érzelmek (17,5)
	Győz/veszt (17,4)	Motiváció (11,0)			Győz/veszt (9,6)	Motiváció (16,6)
	Sport (15,3)					Győz/veszt (16,5)
	Motiváció (15,1)					Negatív érzelmek (11,9)
		Negatív érzelmek.	Negatív érzelmek	Munka (8,7)	Gazdaság (7,9)	Sport (6,6)

4. (>5%)		(8,7)	(7,9)			
		Média (6,4)	Munka (7,4)	Negatív érzelmelek (8,7)	Motiváció (6,7)	Média (5,7)
		Gazdaság(5,4)	Emberek (5,9)	Győz/veszt (7,1)		
			Média (5,3)	Emberek (6,5)		
				Képességek (5,7)		
				Oktatás (5,0)		
				Evolúció (5,0)		
Össz %	66,3%	78,1%	69,6%	76,7%	81,6%	74,8%

5.7.2.2. A legnagyobb súlyú asszociációk az egyes országokban

Minden ország esetében megállapítottuk, hogy melyik a 20 legnagyobb súlyú asszociáció. Ebben az esetben úgynevezett lemmatizációt végeztünk, vagyis az azonos tövű szavakat egybetettük. Ez időnként azt jelentette, hogy korábban eltérő kategóriába kerülő szavak egybekerültek, például rivalizáció és rivális. A kategorizáció folyamata során ugyanis a rivalizáció szó a szinonimák kategóriájába, a rivális az emberek kategóriába került. A 36. táblázat mutatja be a három európai ország válaszadói által adott 20 legnagyobb súlyú asszociációt.

36. táblázat. A legnagyobb súlyú szavak: magyar, angol, török

	Asszociáció	Súly	%	Asszociáció	Súly	%	Asszociáció	Súly	%
	Magyar			Angol			Török		
1.	győzelem, győzni, győztes, győztesek (GYV)	373	6,70	győz, győztes, győzni (GyV)	665	12,08	pénz (G)	270	6,93
2.	küzdelem, küzdeni (MA)	208	3,74	veszít, vesztes, vesztesek, vesztés, veszteség (GyV)	359	6,52	termelés, termék (G)	110	2,82
3.	sport (S)	203	3,65	díj, díjak (GyV)	334	6,07	verseny, versenyez, versenyző (Sz, E)	108	2,77
4.	harc, harcolni (N)	160	2,88	sport, sportok (S)	192	3,49	piac (G)	102	2,62
5.	verseny, versenyzés, versenyző (Sz, E)	148	2,66	verseny, versenyez, versenyzés, versenyző, versenyzők, versengő, versenyképes (competition) (Sz, E)	138	2,51	ambíció (MA)	99	2,54
6.	vesztes, vesztés, veszteség, vesztesek (GyV)	105	1,89	verseny, versenyek, versenyzés (race)(S)	130	2,36	minőség (G)	98	2,52
7.	cél, célok (MA)	101	1,82	pénz (G)	130	2,36	reklám (G)	92	2,36
8.	kudarc (GyV)	96	1,73	játék, játékok, játszás (MJ)	119	2,16	vizsga, vizsgák (O)	78	2,00
9.	siker (GyV)	86	1,55	kihívás,	86	1,56	gazdaság (G)	77	1,98

				kihívások, kihívást jelentő (MA)					
10.	izgalom (P)	74	1,33	csapat, csapatok (S)	83	1,51	siker, sikerül (GyV)	74	1,90
11.	kihívás (MA)	65	1,17	rivalis, rivalisok, rivalizálás (Sz, E)	58	1,05	szükséglet (MA)	62	1,59
12.	futás, futók (S)	62	1,11	érem, érmek (S)	54	0,98	köztisztviselői vizsga (M)	60	1,54
13.	karrier (M)	60	1,08	élvezet, élvezetes (P)	50	0,91	futball (S)	56	1,44
14.	stressz (N)	54	0,97	futball (S)	46	0,84	rizikó, kockázat (G)	55	1,41
15.	erő, erők (Ev)	53	0,95	agresszió, agresszív, agresszivitás (N)	43	0,78	emberek, emberi lények (E)	53	1,36
16.	ellenség(ek), ellenségeskedés, ellenségesség (N)	52	0,93	trófea (GyV)	42	0,76	féltekenység (N)	52	1,33
17.	teljesítmény (MA)	51	0,92	harc, harcolni (N)	42	0,76	élet, élni, (Ev)	51	1,31
18.	rivalizálás (Sz)	47	0,84	siker, sikeres (GyV)	41	0,75	kérés, kérni (MA)	50	1,28
19.	iskola (O)	46	0,83	adrenalin (MA)	36	0,65	TV (MJ)	45	1,16
20.	kitartás (MA)	43	0,77	izgalmas, izgalom (P)	34	0,62	hatalom (PHT)	42	1,08
	munka (M)	43	0,77	fair play	34	0,62	szeretni, szerető (P,E)	42	1,08

*Jelmagyarázat:

E – Emberek; Egy – Egyéb; Ev – Evolúció; G – Gazdaság; GyV – Győzelem, vesztes; M – Munka; MA – Motiváció; N – Negatív érzelmek, agresszió; O – Oktatás; P – Pozitív érzelmek, állapotok; PHT – Politika, hatalom, társadalom; S – Sport; Sz – Szinonima; MJ – Média/játékok; MO-Moralitás

A 37. táblázat mutatja be a három ázsiai ország válaszadói által adott 20 legnagyobb súlyú asszociációt.

37. táblázat. A legnagyobb súlyú asszociációk: kínai, japán, indiai

	Asszociáció	Súly	%	Asszociáció	Súly	%	Asszociáció	Súly	%
	Kínai			Japán			Indiai		
1.	erőteljes/intenzív (MA)	421	7,80	atlétikai viadal (undokai) (O)	444	10,03	győz, győzelem, győztes, győzni (GyV)	304	5,83
2.	nyomás (MA)	228	4,22	felvételi (O)	257	5,81	öröm (P)	282	5,41
3.	versenyez, verseny, versenyző(k), versenyképes, versenyképesség (Sz, E)	189	3,50	vetélytársak (E)	136	3,07	játékok (MJ)	223	4,28
4.	rivalis (E)	181	3,3	sportok (S)	112	2,53	versenyzik,	195	3,7

dc_346_11

			5				verseny, versenyző, versenyzők, versengő (Sz, E)		4
5.	képesség (K)	161	2,9 8	győzelemvesztés (GyV)	111	2,51	díj (GyV)	162	3,1 1
6.	kegyetlen (N)	129	2,3 9	váltó (S)	100	2,26	kihívás (MA)	119	2,2 8
7.	együttműködés (P)	125	2,3 1	győz, győztes, győzelem (GyV)	96	2,17	feszültség, feszült (N)	118	2,2 6
8.	munka (M)	119	2,2 0	csata (N)	83	1,88	vesztes, vesztes, veszteség (GyV)	108	2,0 7
9.	erőfeszítés (MA)	102	1,8 9	társadalom (PHT)	71	1,60	fut, futni (S)	107	2,0 5
10.	a legrátermettebb túlélése (Ev)	92	1,7 0	olimpiai játékok (S)	61	1,38	harc, harcolni (N)	104	1,9 9
11.	tanulmány, tanuló (O)	91	1,6 9	fut, futás (S)	61	1,38	félelem (N)	96	1,8 4
12.	társadalom (PHT)	83	1,5 4	futó verseny (S)	58	1,31	élvezet (P)	93	1,7 8
13.	kihívás (MA)	80	1,4 8	kapitalizmus (G)	53	1,19	konfliktus(ok) (N)	89	1,7 1
14.	győzelem, győz, nyertes, nyertes (GyV)	74	1,3 7	háború (N)	52	1,18	előre (MA)	84	1,6 1
15.	harc (N)	68	1,2 6	megmérettetés (M)	51	1,15	izgatott, izgalom (P)	82	1,5 7
16.	siker (GyV)	67	1,2 4	a legrátermettebb túlélése (Ev)	47	1,06	siker, sikeres (GyV)	82	1,5 7
17.	foglalkoztatás (M)	58	1,0 7	küzd, küzdés (MA)	46	1,04	tánc, táncolás (Mű)	77	1,4 8
18.	barát(ok), barátság (E)	54	1,0 0	tanulás (O)	45	1,03	rivalizálás (Sz)	76	1,4 6
19.	győzelemvesztés (GyV)	50	0,9 3	lóverseny (S)	37	0,84	tanulás/tanulmányok (O)	76	1,4 6
20.	méltányosság (PHT)	48	0,8 9	maraton (S)	37	0,84	együttműködés (P)	71	1,3 6
	kudarc, kudarcot vall (GyV)	48	0,8 9						

*Jelmagyarázat:

E – Emberek; Egy – Egyéb; Ev – Evolúció; G – Gazdaság; GyV – Győzelem, vesztes; K – Képességek, tulajdonságok; M – Munka; MA – Motiváció; Mű – Művészet; N – Negatív érzelmek, agresszió; O – Oktatás; P – Pozitív érzelmek, állapotok; PHT – Politika, hatalom, társadalom; S – Sport; Sz – Szinonima; MJ – Média/játékok

5.7.3. A versengés jelentése országoként az AGA módszer alapján: magyar adatok

5.7.3.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: magyar adatok

A 34. táblázatban látható az egyes kategóriák százalékos aránya és az 1.sz. Melléklet 1. táblázata mutatja be részletesebben a magyar asszociációk megoszlását a különböző kategóriák és alkategóriák között. A legdominánsabb magyar kategóriákat a 35. táblázat mutatja.

A magyar egyetemisták válaszait összesen 15 kategóriába lehetett sorolni. Egyetlen kategória sem foglalta magába a súlyozott asszociációk több mint 30 százalékát, de nem volt olyan kategória sem, amelyik 20 százalék felett lett volna. Négy olyan kategória volt, amely az asszociációk több mint 10, de kevesebb, mint 20 százalékát fedte le. A legnagyobb és vezető kategóriának a *negatív érzelmek/agresszió* kategóriája bizonyult (ezen belül nagyon magas százalékkal szerepel az *agresszió* /8,34%/, megjelenik a *konfliktus* /2,46%/, és alacsony százalékkal bár, de mégis külön alkategóriaként a *háború* /0,93/). Ezt követte a *győzelem és a veszteség* (amelyen belül dominánsan a *győzelemre* vonatkozó asszociációk vannak, több mint kétszer annyi győzelemre utaló szó /12,51%/, mint veszteségre utaló/4,89%/), valamint a *sport*. A *motiváció* kategória (amelyen belül a legnagyobb alkategória az *erőfeszítés* /6,20%/) lényegében a sporttal azonos súllyal rendelkezik. Ez a négy kategória az összes súlyozott asszociáció 66,3 százalékát foglalta magába.

Olyan kategória nem volt a magyar adatokban, amely az asszociációk 5-10 százalékát fedte le. Minden további kategória (összesen 11), a súlyozott asszociációknak kevesebb, mint 5 százalékát tartalmazta. Ez meglehetősen szerteágazó és nem fókuszáló jelentésstruktúrára utal. Ide tartozik az *oktatás* (4,7%), az *emberek* (vagyis a versengésben részt vevők, 4,3%). Közel azonos arányban (körülbelül 4 százalék) szerepel az *evolúció* (például dominancia, szelekció, állatok), a *szinonima* (például verseny, rivalizálás, konkurencia), és a *pozitív érzelmek* (két alkategóriája van: 1. a pozitív érzelmek, mint például az izgalom, boldogság, elismerés, és 2. a proszocialitás, például együttműködés, segítség). A legkisebb (3 százalék alatti) kategóriák a *munka*, a *gazdaság*, az *erkölcs* (ezen belül például a *csalás*), a *képességek és tulajdonságok*, a *politika/hatalom/társadalom*, valamint az *egyéb*.

A legnagyobb kategóriák alapján a versengés legfőbb célja a *győzelem*, amelynek elérése sok *agresszióval*, *negatív érzellemmel*, *konfliktussal* valamint *erőfeszítéssel*, *motivációval* jár. A győzelem-vesztés keretében történő értelmezés a magyar egyetemisták esetében a *sport* területével köti össze leginkább a versengést. A versengés lehetséges területei közül megjelenik, de kevésbé hangsúlyosan az *oktatás*, és még kevésbé a *gazdaság*, a *munka*, és legkevésbé a *politika*. Az *evolúcióval* kapcsolatos asszociációk a versengésnek az étellel veledjáró és túlélést elősegítő szerepét mutatják. Az *emberek* kategória a versengésben résztvevőkre irányuló figyelmet, az interperszonális vonatkozásokat jelzi és megmutatja, hogy mi az a legfőbb kategória, amelyben elhelyezik a válaszadók a versengésben résztvevőket, ez a magyar válaszadók esetében az *ellenség* volt. A *szinonimák* (leginkább a *verseny* szó) viszonylag semleges és tartalmatlan kategória.

5.7.3.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú magyar asszociációk

A 36. táblázat alapján látható, hogy a kategóriákhoz képest az egyes asszociációk szintjén a versengésnek tulajdonított jelentés nem tükrözi a negatív érzelmek és az agresszió túlsúlyát. A magyar egyetemistáknak a versengés elsősorban a *győzelmet* jelenti. Ez a szó és különböző nyelvtani változatai az összes asszociáció 6,7 százalékát teszik. Ugyan a *vesztés* is beletartozik az első 20 szóba, de a hozzá tartozó súlyok kevesebb, mint egyharmadát teszik ki a győzelemhez tartozó súlyoknak (vesztés 1,89%). A *kudarcc* és *siker* ugyancsak a versengés eredményére utalnak és megjelennek az első húsz szó között. A *küzdelem*, *kihívás*, *izgalom*, *cél*, *erő*, *teljesítmény*, *kitartás* a versengés dinamikus, motiváló és pozitív érzelmekkel kísért tartalmára utalnak. A *stressz* az egyetlen, az első 20 közé bekerült súlyozott asszociáció, amely negatív érzelmi állapotra utal. A negyedik legnagyobb súllyal szereplő *harc*, valamint az *ellenség* szó bekerülése az első 20 szó közé ugyanakkor a dominánsan negatív interperszonális viszonyt reprezentálja a versengő felek között. Ez különösen figyelemreméltó, mert a *harc* szó egyetlen másik országban sem kerül az első öt asszociáció közé és az *ellenség* kifejezés az első 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé. Más országokban az első 20 szó között az emberek kategóriában a *rivális*, a *versenytárs*, az *ellenfél*, vagy éppenséggel a *barát* szerepel (lásd később), az *ellenség* nem. A *sport* és a *futás* szó ugyancsak az első 20 szó között szerepel. A versengés releváns színtereit jelentő *iskola* és *munka* szavak már csak alacsony súlyokkal, de megjelennek a listában. Mindezek alapján a versengés leginkább a *győzelemért*, *sikerért*, a *karrierért* és *célokért* zajlik, erősen kapcsolódik a *sport* területéhez, *sportos versenyről*, *küzdelemről* és *ellenséges harcról* szól, amely *izgalommal* és *stresszel* jár.

5.7.3.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében magyar egyetemisták körében

A versengés jelentéstartalmának hangsúlyai eltérnek a magyar férfi és női válaszadók között (lásd 1.sz. Melléklet. 2. táblázat). A férfiak vezető kategóriája a *sport*, a nőké a *győzelem/vesztés*. A *negatív érzelmek* hangsúlyában, és ezen belül az *agresszió* megjelenésében nincs különbség közöttük. A nők esetében az *oktatás* területén megjelenik egy alkategória, és ez a *zeneiskola*. Láthatólag a magyar egyetemista lányok életében a zenetanulásnak és a zenei versenyeknek kiemelt szerepe lehetett.

Páronkénti összehasonlításokat végeztünk a nemek súlyozott asszociációi alapján Fischer egzakt próbával. A szignifikáns különbségek esetében a 38. táblázatban bejelöltük a magasabb előfordulást jelző százalékértéket a megfelelő nemnél.

A férfi válaszadók szignifikánsan több sportra utaló asszociációt adtak, mint a nők, az ő esetükben az asszociációk több mint egynegyede a *sporttal* volt kapcsolatos. Szignifikánsan több *gazdasággal* kapcsolatos fogalmat is kapcsoltak a versengéshez, mint a nők. Ezzel szemben a magyar egyetemista lányok versengés értelmezésében szignifikánsan nagyobb teret kapott a *győzelem/vesztés* (ezen belül a *vesztésre* vonatkozó súlyozott asszociációk), a *motiváció*, valamint az *oktatás* és a versengésben részt vevő *emberek*. A mindkét nemnél második legnagyobb kategóriának bizonyult *negatív érzelmekben* nem találtunk nemi különbséget.

38. táblázat. A versengés szóra adott magyar asszociáció kategóriák nemi különbségei

Magyar	Férfi			Nő			
Kategóriák	Súlyok	%	Előfordulás	Súlyok	%	Előfordulás	p
Sport	385	25,5%	101	467	11,5%	124	<,001
Gazdaság	53	3,5%	13	99	2,4%	28	0,033
Egyéb	49	3,3%	16	87	2,1%	26	0,024
Győzelem/vesztés	202	13,4%	54	762	18,9%	215	<,001
Motiváció	181	12,0%	49	659	16,2%	201	<,001
Oktatás	40	2,7%	12	222	5,5%	58	<,001
Emberek	31	2,1%	13	209	5,2%	57	<,001

A szavak szintjén, a 20 legnagyobb súlyú asszociációt tekintve (lásd 39. táblázat) az első 5 szóig lényegében azonos a férfiak és nők listája, a *győzelem*, a *küzdelem*, a *sport*, a *verseny* és a *harc* tartoznak ide. A hatodik és hetedik hely estében viszont karakterisztikus a különbség. A férfiaknál két sportra utaló kifejezés a *futás* és *Forma 1*, a nőknél viszont a versengés negatív kimenetelére vonatkozó *vesztés* és *kudarcc* következnek. Csak a nőknél kerül be az első 20 szó közé a *kudarcc* és az *ellenség/ellenségesség*. Mindkét nem esetén szerepel az *izgalom* kifejezés, viszont a *stressz* csak a nők esetén jelenik meg a legnagyobb súlyozott gyakorisággal jellemezhető kifejezések között.

Csak a nőknél szerepelnek a legnagyobb súlyú szavak között az olyan motivációra és erőfeszítésre utaló szavak is, mint a *teljesítmény*, az *erő* és a *kitartás*, és versengési területként az *iskola*. Ugyanakkor csak a férfiak esetében kerültek be az első 20 legnagyobb súlyú szó közé az olyan szavak, mint a versengés létfenntartó funkciójára utaló *élet*, az autóversenyekkel kapcsolatos *sebesség* és *autók*, valamint az *Olimpia*, a *pénz*, a *munka* és az *eredmények*.

Azért, hogy a legnagyobb súlyú szavak közé a magyar listán bekerül az *ellenség/ellenségesség* inkább a magyar nő válaszadók a felelősek. Ugyancsak ők azok, akik a versengés jelentésének dinamikus elemeiért (motivációra utaló szavak) is inkább „felelősek” és erőteljesebben foglalkoztatja őket elsősorban a *vesztés* is, mint a férfiakat. A férfiak ezzel szemben a *sport* és a *gazdaság* jelentés tartalmait erősítik az összesített profilban. Összesítve, a magyar egyetemista nők versengésnek tulajdonított jelentéstartalma erősebb motivációra utal, de inkább koncentrálnak a versengés negatív kimenetelére (vesztésre, kudarcra), ellenséges voltára és stresszteliségére, mint a férfiaké.

39. táblázat. Magyar férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.

MAGYAR ASSZOCIÁCIÓK						
RANG	Férfiak			Nők		
	Asszociációk	Súly	Százalék	Asszociációk	Súly	Százalék
1.	győzelem, győzni, győztes, győztesek (GyV)	85	5,64	győzelem, győzni, győztes, győztesek (GyV)	288	7,1
2.	küzdelem, küzdeni (MA)	66	4,38	küzdelem, küzdeni (MA)	142	3,5
3.	sport (S)	61	4,05	sport(S)	142	3,5
4.	verseny, versenyzés, versenyző (Sz)	58	3,85	harc, harcolni (N)	115	2,83
5.	harc, harcolni (N)	45	2,99	verseny, versenyzés, versenyző (Sz)	90	2,22
6.	futás, futók (S)	28	1,86	kudarc (GyV)	88	2,17
7.	Forma 1/formula1 (S)	28	1,86	vesztes, vesztés, veszteség, vesztesek (GyV)	85	1,97
8.	cél, célok/goal, goals (MA)	24	1,59	cél, célok (MA)	77	1,9
9.	vesztes, vesztés, vesztesek (GyV)	20	1,33	Siker (GyV)	74	1,82
10.	élet (Ev)	20	1,33	izgalom (P)	59	1,45
11.	tanulás (O)	18	1,19	kihívás (MA)	50	1,23
12.	sebesség (S)	18	1,19	stressz (N)	46	1,13
13.	izgalom (P)	15	0,99	teljesítmény (MA)	45	1,1
14.	pénz (G)	15	0,99	karrier (M)	45	1,1
15.	karrier (M)	15	0,99	rivalizálás (Sz)	45	1,1
16.	kihívás (MA)	15	0,99	ellenség(ek), ellenségeskedés, ellenségesség (N)	44	1,08
17.	munka (M)	14	0,93	erő, erők (Ev)	43	1,06
18.	siker (GyV)	12	0,8	iskola (O)	41	1,01
19.	eredményt (MA)	11	0,73	díj, díjak (GyV)	37	0,91
20.	autó, autók (S)	11	0,73	kitartás (MA)	37	0,91
+1	Olimpia (egyenlő súly, de kevesebben említették, mint az autókat illetve az eredményt) (S)	11	0,73			

Jelmagyarázat: **Ev** – Evolúció; **G** – Gazdaság; **GyV** - Győzelem/Vesztés; **M** – Munka; **MA** – Motiváció, ambíció; **N** - Negatív érzelmek, állapotok; **O** – Oktatás; **P** - Pozitív érzelmek, állapotok; **S** - Sport; **Sz** – Szinonimák; szürkével jelöltük azokat a szavakat, amelyek csak az adott nemnél fordulnak elő.

5.7.4. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: angol adatok

5.7.4.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: angol adatok

A 35. táblázatban látható a legnagyobb angol kategóriák összefoglalása és a 1.sz. Melléklet 3. táblázata mutatja be részletesebben az angol asszociációk megoszlását a különböző kategóriák és alkategóriák között.

Az angol egyetemisták válaszait összesen 14 kategóriába lehetett sorolni (lásd 34. táblázat). A versengés jelentését az angol mintában nagyon dominánsan a *győzelem/vesztés kategória* határozza meg, majdnem az összes asszociáció egyharmadát (31,13%) magába foglalja. A kategórián belül sokkal nagyobb súlyúak a győzelemre utaló szavak (23,55%), mint a vesztesre vonatkozó súlyozott asszociációk (7,58%). A győzelem/vesztés, és főképpen a győzelem, annyira fokális jelentéstartalom az angolok esetében, hogy a legközelebbi kategória, a *sport* (amelynek egyik legfőbb célja a szabályok mentén létrejött győzelem) csak a győzelem/vesztés kategória súlyozott asszociációinak a felét foglalja magába (15,48%). Mindehhez társul a *motiváció* (10,1%). Ez a három leghangsúlyosabb kategória fedi le több mint az asszociációk felét (57,8%).

A következő három kategória már csak az asszociációk 5-10 százalékát tartalmazza. Ezek a *negatív érzelmek/agresszió* (az egyes alkategóriákat tekintve az angolok esetében inkább olyan negatív érzelmek, - mint a stressz, szorongás, félelem - és kevésbé az agresszió alkategória a domináns) a *média/játékok* (amelybe például a TV show-k és vetélkedők tartoznak), valamint a *gazdaság*. Az előző három kategóriával együtt csaknem a jelentés négyötödét (78%) foglalják magukba. A további nyolc kategória, egyenként, a jelentéstartalomnak kevesebb, mint az 5 százalékát teszi ki. Közülük a legnagyobb a *pozitív érzelmek* (4,45%, arányát tekintve jóval kevesebb, mint a negatív érzelmekre utaló asszociációk), ezt követik az *emberek* (főképpen a *versenytárs* kifejezéssel, az ellenség szó, szemben a magyar mintával, csak egyszer fordul elő), a *szinonima*, az *evolúció*, az *oktatás*, *erkölcs* és *munka*. Az erkölcs kategóriába főképpen a *fair playre* vonatkozó asszociáció tartozik. A versengés a *politika és hatalom* terén az angol válaszadók esetében nem jelent meg külön kategóriaként.

A legnagyobb kategóriák alapján a versengés az angol egyetemisták számára elsősorban a *győzelmet* jelenti és terület szempontjából elsősorban a *sport*hoz kötődik. A versengés legfőbb funkciója a *motiváció*. Ugyan a versengéshez inkább kapcsolnak negatív érzelmeket, mint pozitívakat, de a negatív érzelmek nem dominánsak a versengés jelentésében, nem kapnak olyan meghatározó szerepet, mint a magyarban. Az angol egyetemisták számára formálja a versengés jelentését a *média*, a *különböző szórakoztató műsorok*, *vetélkedők*, *TV show-k*, és a *gazdaság* is.

5.7.4.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú angol asszociációk

A legnagyobb súlyú szavak jórészt összhangban vannak a legtelítettebb kategóriákkal. A 36. táblázat alapján látható, hogy az angol egyetemistáknak a versengés elsősorban a *győzelmet* jelenti. Ez a szó és különböző nyelvtani változatai az összes asszociáció 12,1 százalékát teszik ki. A *vesztés* a második legnagyobb súlyú szó, de a hozzá tartozó súly mindössze a győzelem kicsivel több, mint fele (6,5%). A további legnagyobb súlyú szavak a *sport*hoz és a sportbeli győzelemhez kötődnek (*díj*, *sport*, *verseny* / competition, race/, *futball*, *csapat*, *érem*, *trófea*). Az asszociációk szintjén sokkal inkább a versengés pozitív, élvezetes oldala jelenik meg (*siker*, *élvezetes*, *játékok*, *izgalom*, *adrenalin*), de az első 20 legnagyobb súlyú szó között szerepel az *agresszió* és a *harc* is. A versengési partner mint *rivális* (rival) – nem mint ellenség – jelenik meg. Ugyan a gazdaság mint kategória nem meghatározó jelentőségű, a *pénz* mégis a legnagyobb súlyú asszociációk közé tartozik. Megjelenik a legnagyobb súlyú szavak között a *fair play* is, amely az angoloknál azonosítható morális kategória legfőbb asszociációja.

A súlyozott asszociációk szintjén a versengés legfontosabb jelentéstartalma elsősorban a *sport* és a különböző *játékok/vetélkedők* területén a *győzelem*, a *siker*, a *díjak*, az *érmek*, valamint a *vesztés*. Mindez elsősorban *élvezetes*, *izgalmas*, motiváló (*adrenalin*) és alkalmanként *agresszív* és *harcos*, de *fair*.

5.7.4.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében angol egyetemisták körében

Az angol férfiak és nők esetében a versengés jelentése nagyon hasonló módon strukturálódik. Mind a férfiaknál, mind a nőknél az első négy kategória azonos sorrendben követi egymást: *győzelem/vesztés*, *sport*, *motiváció*, *negatív érzelmek/agresszió*. Ez a négy kategória a férfiak esetében a jelentéstartalom 68 százaléka, nők esetében a jelentéstartalom közel 66 százaléka.

Páronkénti összehasonlításokat végeztünk a nemek súlyozott asszociációi alapján Fischer egzakt próbával. A szignifikáns különbségek esetében az 40. táblázatban bejelöltük a magasabb előfordulást jelző százalékértéket a megfelelő nemnél (az angol nemi különbségek összes adatát a 1.sz. Melléklet 4. táblázata tartalmazza).

A férfi válaszadók szignifikánsan több *sportra* utaló asszociációt adtak, mint a nők, az ő esetükben az asszociációk több mint egy-ötöde a sporttal volt kapcsolatos. Szignifikánsan többet foglal el a versengés jelentésén belül a *motiváció* (ezen belül a versengési *stratégiára* utaló kifejezések) és az *evolúció* kategória is az angol férfiaknál. Miközben a vesztesre vonatkozó asszociációk arányában nincs a férfiak és a nők között különbség (férfiak: 7,62%; nők:7,56%), a *győzelemre* vonatkozó asszociációk az angol egyetemista nők versengés értelmezésében szignifikánsan nagyobb teret kapnak, mint az angol egyetemista férfiakéban. Az angol egyetemista nők ugyancsak inkább kapcsolják a *médiához* és a különböző *játékos vetélkedőkhöz* a versengést, mint férfi társaik, és inkább foglalkoztatja őket a *moralitás* is. A nők több választ adtak a nem túl tartalmas *szinonima* kategórián belül is.

40. táblázat. A versengés szóra adott angol asszociáció kategóriák nemi különbségei

Angol	Férfiak			Nők			
Kategóriák	Súlyok	%	Előfordulás	Súlyok	%	Előfordulás	p
Sport	316	20,9%	91	536	13,4%	161	<,001
Motiváció	208	13,8%	65	396	9,9%	112	<,001
Evolúció	88	5,8%	25	80	2,0%	21	<,001
Győzelem/vesztés	372	24,6%	98	1352	33,6%	344	<,001
Média/játékok	69	4,8%	19	281	7,0%	81	0,002
Emberek	31	2,0%	12	165	4,1%	45	<,001
Szinonima	36	2,4%	10	138	3,5%	33	0,047
Erkölc	5	0,3%	3	57	1,4%	21	<,001

A 20 legnagyobb súlyú asszociációt tekintve (lásd 41. táblázat) mind az angol férfiak, mind az angol nők esetében a *győzelem* vezet, de mindkét nem számára (bár lényegesen kevésbé), hangsúlyos a *vesztés* is. A férfi válaszadók legnagyobb súlyú asszociációinak legtöbbször a sporttal kapcsolatos volt, és ezen belül számos olyan szó volt, amely a nőknél nem került be az első 20 szó közé, mint például a *futball*, a *mérkőzés* és az *Olimpia*. Ugyancsak csak az

angol férfiaknál került be az első 20 szó közé az *üzlet*, az *erőfeszítés* és a *nem veszíteni*. Az angol férfiak első 20 asszociációja közé nem került negatív tartalmú szó.

A nők esetében is sok a sportra vonatkozó, a férfiakéval azonos asszociáció (például sport, verseny, csapat, érem, trófea, díj) de az ő esetükben beletartozik a versengés legfontosabb jelentéstartományába az *agresszió* és a *harc* is. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy inkább az angol egyetemista lányok asszociációinak köszönhetően került be a 20 legnagyobb súlyú szó összesített listájába az *agresszió*. A versengés agresszív és ellenséges oldala mellett pozitív motiváló hatását mutatják a *siker*, az *izgalom*, és az *adrenalin* asszociációk. A *fair play* csak az angol női válaszadók miatt került be az első 20 legnagyobb asszociáció közé.

41. táblázat. Angol férfi és nő egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.

ANGOL ASSZOCIÁCIÓK						
	Férfiak			Nők		
Rang	Asszociációk	Súly	Százalék	Asszociációk	Súly	Százalék
1.	győz, győztes, győzni (GyV)	170	11,24	győz, győztes, győzni (GyV)	495	12,39
2.	veszít, vesztes, vesztesek, veszteség (GyV)	90	5,95	díj, díjak (GyV)	297	7,44
3.	sport, sportok(S)	69	4,56	veszít, vesztes, vesztesek, veszteség (GyV)	269	6,73
4.	díj, díjak (GyV)	37	2,45	sport, sportok (S)	123	3,08
5.	futball (S)	26	1,72	verseny, versenyez, versenyzés, versenyző, versenyzők (competition) (E, Sz)	117	2,93
6.	csapat, csapatok (S)	22	1,45	pénz (G)	115	2,88
7.	verseny, versenyez, versenyzés, versenyző, versenyzők (competition) (E, Sz)	21	1,39	verseny, versenyek, versenyzés (race)(S)	112	2,8
8.	Olimpia, Olimpiai Játékok (S)	21	1,39	játék, játékok, játékok (MJ)	98	2,45
9.	játék, játékok, játékok (MJ)	21	1,39	kihívás, kihívások, kihívást jelentő (MA)	71	1,78
10.	rivális, riválisok, rivalizálás (E, Sz)	20	1,32	csapat, csapatok (S)	61	1,53
11.	verseny, versenyek, versenyzés (race) (S)	18	1,19	érem, érmek (S)	38	0,95
12.	élvezet/élvezetes (P)	18	1,19	rivális, riválisok, rivalizálás (E, Sz)	38	0,95
13.	érem, érmek (S)	16	1,06	élvezet/élvezetes (P)	32	0,8
14.	üzlet (G)	15	0,99	siker, sikeres (GyV)	32	0,8
15.	pénz (G)	15	0,99	agresszió, agresszív, agresszivitás (N)	32	0,8
16.	kihívás, kihívások, kihívást jelentő (MA)	15	0,99	harc, harcolni (N)	30	0,75
17.	erőfeszítés (MA)	15	0,99	fair play (MO)	30	0,75
18.	mérkőzés (S)	15	0,99	trófea, trófeák (GyV)	29	0,73
19.	trófea, trófeák (GyV)	13	0,86	izgalom, izgalmas (P)	27	0,68
20.	nem veszíteni/ (GyV)	13	0,86	adrenalin (MA)	25	0,62

Jelmagyarázat: **E** – Emberek; **Ev** - Evolúció; **G** – Gazdaság; **GyV** - Győzelem/Vesztés; **MA** – Motiváció, ambíció; **N** - Negatív érzelmek, állapotok, **P** - Pozitív érzelmek, állapotok; **S** - Sport; **Sz** – Szinonimák; **MJ** – Média/játékok; **MO**-Moralitás; szürkével jelöltük azokat a szavakat, amelyek csak az adott nemnél fordulnak elő.

5.7.5. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: Török adatok

5.7.5.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: török adatok

A 1.sz. Melléklet 5. táblázata mutatja be a török asszociációk megoszlását a különböző kategóriák és alkategóriák között. A 35. táblázatban láthatóak a legdominánsabb török kategóriák.

A török egyetemisták válaszait is összesen 14 kategóriába lehetett sorolni (lásd 34. Táblázat). A török versengésjelentés erősen fókuszált, a legdominánsabb, az összes súlyozott asszociáció egyharmadát (32,42%) kitevő kategóriája a *gazdaság*. Egyetlen más jelentéstartalom sem kerül ennek a közelébe. Több mint 20 százalékkal kevesebb súllyal rendelkezik a következő kategória, a *motiváció* (10,7%). Ezek szerint a török versengésértelmezésben a legszembetűnőbb a *gazdasági verseny* és a *motiváló hatás*. Minden más kategória még a 10 százalékot sem éri el.

A súlyozott asszociációk 5 és 10 százalékát lefedő kategóriák közül az első a *negatív érzelmek* (7,9%, főképp olyan negatív érzelmek mint a *féltékenység* vagy az *önzőség*, és nem az agresszióra és a konfliktusra utaló szavak). Bár a török asszociációknak is nagyobb százaléka a negatív érzelmekre utaló, mint a pozitívakra (3,08%), hasonlóan az angolokhoz, és ellentétben a magyarokkal, a negatív érzelmek nem dominálják a versengés jelentéstartalmát. A gazdaság kiemelt szerepéhez társul a *munka* (7,4%) világában megjelenő versengés is. Ezt követi az *emberek* (például *ember*, *versenytárs*; az ellenség szó nem fordul elő a törököknél sem). Hasonlóan az angolokhoz a törökök számára is a versengés része a szórakoztatásnak, a szabadidő eltöltésének, így önálló kategória a *média/szórakozás/játékok*. Az öt százalék feletti kategóriák összesen 69,6 százalékát fedik így le az asszociációknak.

Az összes többi fennmaradó kategória 5 százalék alatt marad, így az *oktatás*, de olyan a magyar és angol egyetemistáknál egyértelműen kiemelt szerepet kapott kategóriák is, mint a *sport* és a *győzelem/vesztés* is. Hasonlóan viszont a két előzetesen tárgyalt csoporthoz a *politika/hatalom*, a *pozitív érzelmek*, a *szinonima*, a *képességek* kicsi kategóriáknak bizonyultak.

A kategóriák alapján a törökök területek szerint leginkább a *gazdasághoz*, a *munkához* és a *média/szórakozáshoz* kötik a versengést, amely *motiváló*, de *negatív érzelmeket* is kelt.

5.7.5.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú török asszociációk

A legnagyobb súlyú egyes szavak a török csoport esetében is jórészt összhangban vannak a legteljesebb kategóriákkal. A 36. táblázat alapján látható, hogy a török egyetemisták a versengéshez leginkább a gazdasági és üzleti életre jellemző szavakat társítanak: a *pénzt*, a *termelést*, a (gazdasági) *versenyt*, a *piacot*, a *minőséget*, a *reklámot*, a *gazdaságot*. Az első 20 szó közé hét a gazdasággal kapcsolatos kifejezés került. A motivációval kapcsolatos szavak az

ambíció és eredménye a *siker*. Egy-egy asszociáció erejéig megjelenik az *oktatás*, a *vizsga* szóval és a *sport*, a *futball* szóval. A török válaszadók olyan emberi kapcsolati helyzetekben is értelmezik a versengést, mint a *szerető/szeretet*, és összekötik a *féltékenység*gel is. A versengést természetes *szükségletként* és az *élethez* tartozóként fogják fel. Az első húsz legnagyobb súlyozottságú szó között csak egyetlen negatív tartalmú van, a *féltékenység*.

5.7.5.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében török egyetemisták körében

Mind a török férfiak, mind a török nők esetében a versengés jelentésének a több mint 40 százalékát két kategória, a *gazdaság* és a *motiváció* tette ki. A további közel 60 százalék esetében az asszociációk struktúrája különbözött. A motivációt férfiak esetében a *média/szórakozás/játékok*, majd a *sport* és az *emberek* kategóriák követték, és csak ezek után következtek a *negatív érzelmek*, a nők esetében a *negatív érzelmek* a harmadik legnagyobb kategóriának bizonyult és ezt követte a *munka* és a *győzelem/vesztés*.

Páronkénti összehasonlításokat végeztünk a nemek súlyozott asszociációi alapján Fischer egzakt próbával. A szignifikáns különbségek esetében a 42. táblázatban bejelöltük a magasabb előfordulást jelző százalékértéket a megfelelő nemnél (a török nemi különbségek összes adatát a 1.sz. Melléklet 6. táblázata tartalmazza).

A férfi válaszadók szignifikánsan több *gazdaságra* utaló asszociációt adtak és nagyobb súlyt adtak a *médiának*, a *sportnak* és az *oktatásnak*, mint a nők, és a kevésbé tartalmas *szinonima* kategória is szignifikánsan nagyobb teret foglalt el a versengés jelentésében az ő esetükben. Ezzel szemben a török egyetemista lányok versengés értelmezésében szignifikánsan nagyobb teret kapott a *motiváció*, a *győzelem/vesztés*, a *politika/társadalom*, a *pozitív érzelmek* és a *képességek/tulajdonságok*. Bár a versengés jelentésstruktúrájában a lányok esetében a *negatív érzelmek* valamivel kiemeltebb szerepet kaptak, a kategória súlyozottságában nem volt szignifikáns nemi különbség.

42. táblázat. A versengés szóra adott török asszociáció kategóriák nemi különbségei

Török	Férfiak			Nők			
Kategóriák	Súlyok	%	Előfordulás	Súlyok	%	Előfordulás	p
Gazdaság	411	35,7%	94	852	31,1%	191	0,006
Média, szórakozás	87	7,6%	18	119	4,3%	26	<,001
Sport	80	6,9%	19	86	3,1%	19	<,001
Oktatás	69	6,0%	16	114	4,2%	25	0,016
Szinonima	53	4,6%	12	62	2,3%	13	<,001
Motiváció	96	8,3%	20	322	11,7%	71	<,001
Győzelem/vesztés	9	0,8%	2	157	5,7%	33	<,001
Politika/Társadalom	38	3,3%	9	141	5,1%	32	0,012
Pozitív érzelmek, állapotok	15	1,3%	3	105	3,8%	22	<,001
Képességek, tulajdonságok	19	1,6%	6	79	2,9%	18	0,002

A 20 legnagyobb súlyú asszociáció (lásd 43. táblázat) megerősíti a fenti eredményeket. A férfiak első 20 asszociációja közül kilenc a *gazdasággal* kapcsolatos, a nők esetében nyolc. Mind a férfiak, mind a nők elsősorban a *pénzt* kapcsolták össze a versengéssel. A férfiak

legfőbb asszociációi mind a gazdasággal kapcsolatosak (*verseny, piac, reklám*). A nők legnagyobb súllyal szereplő asszociációi között több a motivációval kapcsolatos kifejezés. A második legnagyobb súlyú szó az *ambíció*, de ide tartozik a *szükséglet* és a *kérés/követelés* is.

Csak a férfi válaszadók esetében kerültek be az első 20 szó közé olyan sporttal kapcsolatos szavak, mint a *csapat* és *mérkőzés*, és az *idő*, a gazdasággal kapcsolatban a *gyár* és a *cég*, és a *rizikó*. A férfiak esetében az *emberek* és a *féltekenység* szavak is vezető jelentéstartalmát hordozzák a versengésnek. A *TV* mint a vetélkedők helyszíne ugyancsak az első 20 szó közé került.

A nők számára a versengés legfontosabb jelentéstartalmába beletartozik még a *siker*, az olyan tulajdonságok, mint az *eszesség* vagy az *erő*, a gazdasághoz köthetően a *jövedelem*. A hatalommal és politikával kapcsolatos kifejezést – *választások* – csak a nők említik a legnagyobb súllyal szereplő asszociációk között.

Az első 20 szó között sem a török férfiaknál, sem a török nőknél nem jelenik meg a győzelem vagy a veszteség. Mindkét nemnél meglehetősen alacsony mértékben említődnek különböző érzelmek, a férfiaknál csupán a *féltekenység* (2%), a nőknél pedig a *szeretet*, *szerelem* (1,20%). A nők első 20 szava között egyáltalán nincs negatív érzelmre vagy agresszióra utaló.

43. táblázat. Török férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.

TÖRÖK ASSZOCIÁCIÓK						
	Férfiak			Nők		
Rang	Asszociációk	Súly	Százalék	Asszociációk	Súly	Százalék
1.	pénz (G)	82	7,12	pénz (G)	188	6,84
2.	verseny (Sz)	48	4,17	ambíció (MA)	79	2,87
3.	piac (G)	44	3,80	minőség (G)	72	2,62
4.	reklám (G)	40	3,47	siker (GyV)	62	2,26
5.	vizsgázás (O)	36	3,13	verseny (Sz)	60	2,47
6.	emberek (E)	29	2,52	piac (G)	58	2,11
7.	rizikó (G)	27	2,34	reklám (G)	52	1,89
8.	minőség (G)	26	2,26	gazdaság(G)	52	1,89
9.	gazdaság (G)	25	2,17	szükséglet (MA)	49	1,78
10.	féltekenység (N)	23	2,00	termelés (G)	47	1,71
11.	termelés (G)	22	1,91	köztisztviselői vizsga (M)	44	1,60
12.	futball (S)	21	1,82	vizsgázás (O)	42	1,53
13.	cég (G)	21	1,82	eszesség (K)	39	1,42
14.	TV(MJ)	20	1,74	erő (E)	35	1,27
15.	ambíció (MA)	20	1,74	futball (S)	35	1,27
16.	csapat (S)	19	1,65	jövedelem (G)	35	1,27
17.	idő (Egy)	17	1,48	választások (H)	33	1,20
18.	köztisztviselői vizsga (M)	16	1,39	kérés, követelés (MA)	33	1,20
19.	gyár (G)	16	1,39	szeretet,szerelem (P)	33	1,20
20.	mérkőzés (S)	15	1,30	termék (G)	30	1,09

Jelmagyarázat: **E** - Emberek; **Egy** – Egyéb; **G** - Gazdaság, **GyV** - Győzelem/Vesztés, **H** – Hatalom; **K** – Képesség, tulajdonság; **M** – Munka; **MA** - Motiváció; **O** – Oktatás; **P** – Pozitív

érzelme, állapotok; **S** - Sport; **Sz** - Szinonimák; **MJ** – Média/Játékok; szürkével jelöltük azokat a szavakat, amelyek csak az adott nemnél fordulnak elő.

5.7.6. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: kínai adatok

5.7.6.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: kínai adatok

A 1.sz. Melléklet 7. táblázata mutatja be a kínai asszociációk megoszlását a különböző kategóriák és alkategóriák között. A legdominánsabb kínai kategóriák a 35. táblázatban láthatók.

A kínai egyetemisták válaszait is összesen 14 kategóriába lehetett sorolni (lásd 34. táblázat). Az asszociációk csaknem egyharmadát (30%) a legdominánsabb kategória, a *motiváció* fedi le. A *motiváció* annyira uralja a versengés jelentését, hogy a legközelebbi két kategória, a *munka* (8,7%) és a *negatív érzelmek/agresszió* (8,7%) mindkettő kevesebb, mint a jelentés 10 százalékát foglalja magába. A versengés tehát leginkább *motivál*, *erőfeszítésre készítet* és *fejleszt*. A *győzelem/vesztés* (7,1%) (amelyen belül több mint kétszer annyi a győzelemmel kapcsolatos súlyozott asszociációk aránya, mint a veszteséssel kapcsolatosaké) csak a negyedik legnagyobb kategória. Ezt követik az *emberek* (6,5%, a legnagyobb súllyal a *rivális*, de ezt követően másodikként a *barát*, amely utóbbi egyedülálló a hat ország esetében) és a *képességek/tulajdonságok* (5,7%, a legnagyobb súlyú szavak: *képesség*, *magabiztosság*, *tehetség*, *kiválóság*). A versengés biológiai eredetét hangsúlyozó *evolúció* (5%, a legnagyobb súlyú szavak: *a legrátermettebb túlélése*, *dzsungel törvény*, *túlélés*) és az *oktatás* (5%, a legnagyobb súlyú szavak: *tanulás*, *tudás*, *vizsga*). Mindezek együtt a versengés jelentésének 77 százalékát fedik le.

Majdnem eléri az öt százalékot a *szinonima* és a *pozitív érzelmek*, amely utóbbi fele a *negatív érzelmek* kategóriájának, és amelyen belül elsősorban a proszocialitásra vonatkozó kifejezések, például együttműködés jelennek meg. A kínai egyetemisták elsősorban nem területhez kötik a versengést, de ha területre utalnak, akkor leginkább a *munkához* és az *oktatáshoz* kapcsolják. A *politika/hatalom* és a *gazdaság* tematika nem bizonyult komolyabb jelentésképzőnek. Hasonlóan a törökökhöz, de eltérően az angoloktól és magyaroktól, a kínai egyetemisták esetében a *sport* csak egészen minimálisan kapcsolódott össze a versengéssel.

A kategóriák alapján a kínai egyetemisták szerint a versengés *motiváló*, legfőképpen *intenzív erőfeszítést* (szorgalom, kemény munka) igénylő folyamat, amely elsősorban a *munkára* irányul. A *győzelemhez* a *képességek* és a *rátermettség* is hozzásegítenek.

5.7.6.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú kínai asszociációk

A legnagyobb súlyú kínai szavak (lásd 37. táblázat) elsősorban nagyon erős késztetettségre és a versengés agresszív, darwinista jellegére utalnak: az *erőtéljes/intenzív*, a *nyomás*, a *kegyetlen*, a *legrátermettebb túlélése*, a *harc* tartoznak ezek közé. Ezt ellensúlyozza az *együttműködés* és a *barátok/barátság*, amely szavak csak a kínai mintában kerültek az első 20 szó közé. A *képesség*, a *tanulás*, az *erőfeszítés* szavak a konfuciánus etikát idézik (Lim és Sin Lay, 2003) és a versengést alapvetően összekapcsolják a meritokratikussággal. A *motiváció* kategóriából az *erőtéljes/intenzív*, a *nyomás* és az *erőfeszítés* kerülnek be az első 20 szó közé. A munkaerőpiaccal kapcsolják össze a versengés jelentését a *munka* és a *foglalkoztatás*

szavak. A versengés eredménye a *győzelem* és a *siker*, valamint a hozzájuk képest kisebb súllyal megjelenő *kudarcc* ugyan bekerülnek az első 20 asszociáció közé, de a törökökhöz hasonlóan, ugyanakkor szemben a magyarokkal és az angolokkal, nem döntő meghatározói a jelentésnek. A kínaiak esetében megjelenik egy olyan asszociáció, amely a győzelem és a vesztes kínai karakteréből áll össze, a *győzelemvesztés*. A kifejezés a győzelem és a vesztes egymástól elválaszthatatlan természetére utal: ahol van győztes, van vesztes is, és megfordítva, ahol van vesztes, ott van győztes és a versengésnek mindkettő lehet a kimenetele. A győzelmet követheti vesztes, a vesztesést követheti győzelem.

A legnagyobb súlyú asszociációk egymásnak látszólag ellentmondó képet rajzolnak ki a versengés jelentéséről. A versengés egyszerre kegyetlen harcoss folyamat, de közben együttműködés és barátság is jellemző rá. Ezt a kettőt a versengés hagyományos (nyugati) felfogása (lásd 1. és 4. fejezet) elképzelhetetlennek tartotta együtt. A győzelmet és a vesztes sem tartják egyben a nyugati felfogások, míg a kínaiaknál a kettő egymást feltételező voltát kifejező *győzelemvesztés* az első 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé kerülő megjelenítése a versengés eredményének.

5.7.6.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében kínai egyetemisták körében

A kínai férfiak és nők asszociációinak kategória struktúrája a legfőbb kategória tekintetében hasonlóságot mutat. Mind a férfiak, mind a nők esetében a legnagyobb kategória a *motiváció*. A legnagyobb kategória után azonban eltérő a jelentéstartalmak struktúrája. A kínai férfiak második legnagyobb kategóriája a *munka*, ezt követi az *emberek*, a *győzelem/vesztés* és csak ez után a *negatív érzelmek*. A *negatív érzelmek* és a *pozitív érzelmek* között csak minimális különbség van, vagyis a kínai férfiak azonos mértékben kötnek negatív és pozitív érzelmeket a versengéshez. A kínai nőknél ezzel szemben a *motivációt* közvetlenül követi a *negatív érzelmek*, amely kategória több mint kétszer akkora súlyú, mint a *pozitív érzelmek*. A *munka*, a *győzelem/vesztés* és a *képességek* csak a *negatív érzelmek* után következnek.

Páronkénti összehasonlításokat végeztünk a nemek súlyozott asszociációi alapján Fischer egzakt próbával. A szignifikáns különbségek esetében a 44. táblázatban bejelöltük a magasabb előfordulást jelző százalékértéket a megfelelő nemnél (a kínai nemi különbségek összes adatát a 1.sz. Melléklet 8. táblázata tartalmazza).

A kínai férfi válaszadók szignifikánsan több *munkára*, *emberekre* és *pozitív érzelmekre* (például *vidám*, *érdekes*) utaló asszociációt adtak, mint a kínai nők. Ezzel szemben a kínai nők szignifikánsan nagyobb súllyal jelenítették meg a *motivációt*, a *negatív érzelmeket*, a darwinizmushoz köthető *evolúciós* fogalmakat, a *szinonimákat* és a *sportra* utaló szavakat. Mindez arra utal, hogy a kínai nők a versengést *motiválóbbnak*, de több *negatív érzellemmel* járónak, inkább *lét-küzdelemnek* látják, mint a kínai férfiak, akik esetében a *pozitív érzelmek* hangsúlyosabbak.

44. táblázat. A versengés szóra adott kínai asszociáció kategóriák nemi különbségei

Kínai	Férfiak			Nők			
Kategóriák	Súlyok	%	Előfordulás	Súlyok	%	Előfordulás	p
Munka	161	10,8%	38	310	7,91%	84	0,002
Emberek	140	9,4%	33	212	5,4%	51	<,001
Pozitív érzelmek, állapotok	91	6,1%	24	163	4,2%	51	0,003
Motiváció	412	27,8%	111	938	30,9%	296	0,001
Negatív érzelmek, állapotok	103	6,9%	27	367	9,5%	100	<,001
Evolúció	58	3,9%	17	211	5,4%	60	0,025
Szinonima	45	3,0%	11	212	5,4%	50	<,001
Sport	17	1,1%	5	78	2,0%	25	0,028

A 20 legnagyobb súlyú asszociációt tekintve (lásd 45. táblázat) az *erőteljes/intenzív* szó mind a férfiak, mind a nők esetében a legnagyobb súllyal szereplő asszociáció volt, de a nők súlyozott asszociációinak nagyobb százalékát foglalta el (nők: 8,6% és férfiak: 5,6%). A *kegyetlen* kifejezés is mindkét csoportban megjelenik az első 20 szó között, de a nőknél valamivel nagyobb súllyal. A férfiak esetében ugyanakkor bekerül a *harc* szó is, amely a nőknél kimaradt az első húsz szó közül. Mindkét nemnél ugyanakkor szerepel az *együttműködés*, de a férfiaknál nagyobb arányban és az ő esetükben bekerült a *barátság* is az első húsz szó közé. Csak a férfiaknál került be a listára a *kudarcc*, a munkával kapcsolatos *vállalat* és az evolúciós *rangsor* kifejezés. A nők esetében az olyan motivációval kapcsolatos szavak, mint a *kihívás*, *fejlődés*, *törekvés* is a listába kerültek. A speciális kínai (és japán) kifejezés a *győzelemvesztés* a kínai nő válaszadók miatt került be a teljes minta első 20 asszociációja közé. A munkával kapcsolatos *foglalkoztatás* és a társadalommal kapcsolatos *méltányosság* kifejezés is csak a nőknél kapott nagyobb súlyt.

A legnagyobb asszociációk alapján a kínai férfiak számára a versengés egy *erőteljes nyomás*, amely a munka területén a *képességeket* igényli és egyszerre *együttműködés* és *harc* a *riválissal*. A kínai nők esetében a versengés egy *erőteljes nyomás*, amely *képességeket* és *erőfeszítést* igényel, egyszerre *kegyetlen folyamat*, amely a *legrátermettebb túléléséhez* vezet és *együttműködő* a *riválissal*.

45. táblázat. Kínai férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.

KÍNAI ASSZOCIÁCIÓK						
	Férfiak			Nők		
Rang	Asszociációk	Súly	Százalék	Asszociációk	Súly	Százalék
1.	erőteljes, intenzív (MA)	84	5,64	Erőteljes, intenzív (MA)	337	8,62
2.	rivális (E)	71	4,76	nyomás (MA)	169	4,32
3.	munka (M)	60	4,03	versenyez, verseny, versenyző(k), versenyképes, versenyképesség (Sz)	160	4,09
4.	nyomás (MA)	59	3,96	rivális (E)	110	2,81
5.	képesség (K)	56	3,76	képesség (K)	105	2,68
6.	együttműködés (P)	55	3,69	kegyetlen (N)	100	2,56

7.	harc (MA)	38	2,55	erőfeszítés (MA)	75	1,92
8.	versenyez, verseny, versenyző(k), versenyképes, versenyképesség (Sz)	29	1,95	együttműködés (P)	70	1,79
9.	kegyetlen (N)	29	1,95	a legrátermettebb túlélése (Ev)	70	1,79
10.	társadalom (PHT)	28	1,88	tanulás, tanuló (O)	65	1,66
11.	erőfeszítés (MA)	27	1,81	kihívás (MA)	63	1,61
12.	tanulás, tanuló (O)	26	1,74	munka (M)	59	1,51
13.	siker (GyV)	22	1,48	győzelem, győz, nyeres, nyertes (GyV)	56	1,43
14.	a legrátermettebb túlélése (Ev)	22	1,48	társadalom (PHT)	55	1,41
15.	barát(ok), barátság	21	1,41	foglalkoztatás (M)	52	1,33
16.	kudarc, kudarcot vall (GyV)	20	1,34	győzelemvesztés (GyV)	50	1,28
17.	győzelem, győz, nyeres, (GyV)	18	1,21	siker (GyV)	45	1,15
18.	vállalat (M)	18	1,21	méltányosság (PHT)	45	1,15
19.	kihívás (MA)	17	1,14	fejlődés, haladás (MA)	42	1,07
20.	rangsor (M)	13	0,87	törekszik, törekedni vmiért (MA)	41	1,05
+1	állásvadászat (M)	13	0,87			
+2	előny (MA)	13	0,87			

Jelmagyarázat: **E** – Emberek; **Ev** – Evolúció; **GyV** - Győzelem/Vesztés, **K** – Képességek, tulajdonságok; **M** – Munka; **MA** – Motiváció, ambíció; **N** - Negatív érzelmek, állapotok; **O** – Oktatás, **P** - Pozitív érzelmek, állapotok, **PHT** – Politika, hatalom, társadalom; **Sz** - Szinonimák

5.7.7. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: Japán adatok

5.7.7.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: japán adatok

A 1.sz. Melléklet 9. táblázata mutatja be a japán asszociációk megoszlását a különböző kategóriák és alkategóriák között. A legdominánsabb japán kategóriák a 35. táblázatban láthatók.

A japán egyetemisták válaszait is összesen 13 kategóriába lehetett sorolni (lásd 34. táblázat). Két nagy kategória, az *oktatás* (23%) és a *sport* (20%) fedi le az asszociációk több mint 40 százalékát. Az *oktatás* (iskola) csak a japánoknál vezető kategória. A kategórián belül két speciális alkategóriát képeztünk, az egyik az *atlétikai találkozó* (10,3%), a másik az *evésverseny* (2,17%). Az *atlétikai találkozó* (undokai) egy olyan formája a versengésnek, amelyet a japán óvodától kezdve egészen az egyetemig minden évben minden oktatási intézmény megrendez, és amelyben az iskolai osztályok és csapatok, néha egyének is egymással versengenek. A rendezvény általában az egész országban azonos napra esik, és a diákok már hetekkel korábban fókuszáltan gyakorolnak, és készülnek rá. A rendezvény nyilvános, az összes szülő és családtag igyekszik rajta részt venni, vagyis a verseny egyben egy óriási társas összejövetel is. Nem ritkán maguk a szülők is csapatokba rendeződnek és versenyeznek (Fülöp, 2006b). Természetét tekintve szorosan az iskola, és nem a sport világához tartozik. Az *evésverseny* csak a japán válaszadók esetében került kapcsolatba a versengés jelentésével. Az *oktatás* (iskola) kategóriába soroltuk, mert ez arra a japán specialitásra utal, hogy Japánban az alsótagozaton a gyerekek az ebédet az iskolai asztaluknál,

egymás-mellett fogyasztják el. Az ebédeltetés minden mozzanatát a gyerekek bonyolítják le. Ők szolgálják fel az ebédet és ők tisztogatják le az asztalokat evés után. Az egymás mellett ebédelő gyerekek nagyon gyakran rendeznek maguk között spontán versenyt, hogy „ki eszi meg hamarabb az ételt” (Gordon Győri, 2006; Fülöp, 2006b). Ez az élmény, amint azt az asszociációk mutatják is, szorosan kötődik mind az iskolához (abban a kontextusban zajlott), mind a versengéshez.

Az oktatást követő második legnagyobb kategória, a szabályozott versengés, a verseny legfőbb formája a *sport* (20,33%). A japán társadalomban gyerekkorban a sport képzés az iskolán belül zajlik. Az úgynevezett délutáni klubfoglalkozások keretében a sportolni akaró diákok választhatnak a legkülönbözőbb sportformák között (Gordon Győri, 2006). Ezért az asszociációk között említett legkülönbözőbb sportformák is köthetők lehetnének az iskolához is.

A harmadik legnagyobb kategória a *negatív érzelmek/agresszió* (14%), amelyen belül a legnagyobb alkategória nem az agresszió, hanem a *negatív érzelmek*, amelyen belül a legnagyobb súlyú szavak deaktiváló negatív érzelmekre utalnak (Pekrun, 2006) mint például *súlyos, keserű, méltatlan, vagy kimerítő*. A második legnagyobb alkategória a *háború*, az összes negatív érzelmre vonatkozó súlyozott asszociáció egyharmada (4,16%). A *háború* és a versengés összekapcsolására egyedül a magyar csoportban volt még példa, de ott lényegesen kisebb százalékát tette ki a súlyozott asszociációknak, mint a japánok esetében. A versengés háborúhoz kötődő jelentése a japán válaszadóknak egyértelműen a második világháborút jelenti (legnagyobb súlyú szavak: *atombomba, nukleáris fegyverek, az ellenfél lebombázása, tradicionális japán uniformis*).

Három kategória került az 5-10 százalékos sávba, a *győzelem/vesztés*, a *gazdaság* és a *motiváció*. A győzelemre vonatkozó szavak a japán mintában is nagyobb, több mint kétszeres súlyúak a vesztesre vonatkozó szavakhoz képest (győzelem: 4,81%; vesztes: 1,90%). A győzelem/vesztés kategórián belül a kínaiakhoz hasonlóan a japán egyetemisták is használják a *győzelemvesztés* kifejezést, amely a súlyozott asszociációk 2,87 százalékáért volt felelős. A *motiváció* kategórián belül az *erőfeszítésre* vonatkozó asszociációk teszik ki a súlyozott asszociációk közel felét. Az öt százalékon felüli kategóriák összesen az asszociációk 82 százalékát tették ki.

A *negatív és pozitív érzelmeknek* az aránya, hasonlóan az összes korábbi csoportéhoz a negatív érzelmek dominanciáját tükrözi, több mint tízszer akkora súllyal említődnek, mint a pozitív érzelmek (negatív érzelmek: 13,92%; pozitív érzelmek: 1,18%). Ha nem az explicit érzelmkifejezést, hanem az *atlétikai találkozóra* és a gyerekek által spontán létrehozott *evésversenyre* vonatkozó asszociációkat tekintjük, akkor a versengés szó jelentése pozitívabb lehet, mert ezek a versenyek a japán diákok szemében egyértelműen izgalmasak és örömteliek (Fülöp, 2006b).

A kategóriák alapján a japánok számára a versengés leginkább az *oktatással* és a *sporttal*, az inkább *deaktiváló negatív érzelmekkel* és a *háborúval* kapcsolódik össze és a *motiváció* és a *győzelem-vesztés* csak másodlagosan fontos szerepet tölt be a versengés jelentésében.

5.7.7.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú japán asszociációk

A legnagyobb súlyú japán szavak összhangban voltak a legfőbb kategóriákkal (lásd 37. táblázat). A súlyozott asszociációk több mint 10 százalékát kitevő szó az *atlétikai viadal* (undokai). Az itt kapott eredmény alapján ez az esemény a versengésre olyan szocializációs hatással bír, hogy a legdominánsabb asszociációnak bizonyult. A második legnagyobb súlyú asszociáció a *felvételi vizsga*. A japán iskolarendszer erősen épít a felvételi vizsgára és a versengés az egyik legkieleveztebb a tanulmányok területén (lásd 4. fejezet). Ennek megfelelően bekerül az első 20 asszociáció közé a *tanulás* szó is. A sporttal kapcsolatosak a *sport*, a *váltó*, az *Olimpiai játékok*, a *futás*, a *maraton*, a *lóverseny* szavak. A *győztesvesztes* kifejezés is a legnagyobb súlyú asszociációk között van, megelőzve a csak a győzelemre koncentráló *győzelem/győztes* szót. A háborúhoz köthető a *háború* és az áttételesebb *csata* kifejezés. A versengés darwinistább jellegére utal a *legrátermettebb túlélése*. A motivációhoz, erőfeszítéshez köthető a *küzdelem* és a *megmérettetés* is. A gazdaságra és társadalomra a *kapitalizmus* és a *társadalom* szavak utalnak.

5.7.7.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében japán egyetemisták körében

A japán férfiak és nők asszociációinak kategória struktúrája (lásd 1.sz. Melléklet 10. táblázat) eltér egymástól. A japán férfiak esetében a vezető kategória a *sport* (28,7%), ezt követi jóval kisebb százalékkal az *oktatás* (15,83%), majd a *győzelem/vesztés*, a *gazdaság*, a *motiváció* és csak mindezek után következik a *negatív érzelmek* kategória. A japán nők esetében az *oktatás* a vezető kategória (25,09%), ezt követi a *sport* (17,62%) majd a *negatív érzelmek* (15,99%). A negatív érzelmek, a japán nők esetében, szemben a japán férfiakkal, nagyobb súlyozott asszociációval bírtak, mint a *győzelem/vesztés*, a *gazdaság*, vagy a *motiváció/ambíció*.

Páronkénti összehasonlításokat végeztünk a nemek súlyozott asszociációi alapján Fischer egzakt próbával. A szignifikáns különbségek esetében a 46. táblázatban bejelöltük a magasabb előfordulást jelző százalékértéket a megfelelő nemnél.

A japán férfi válaszadók szignifikánsan több *sportra*, *gazdaságra* és *evolúcióra* (a *legrátermettebb túlélése*) utaló asszociációt adtak, mint a japán nők. Ezzel szemben a japán nők szignifikánsan nagyobb súllyal jelenítették meg az *oktatást*, a *negatív érzelmeket* és az *embereket* (*rivális*, *barát*). A versengést a negatív érzelmeken belül a *háborúval* a nők nagyobb arányban kapcsolják össze, mint a férfiak (nők: 4,78%; férfiak: 2,49%).

A többi kategória súlyozott jelenléte nem tért el szignifikánsan a férfiak és nők között.

46. táblázat. A versengés szóra adott japán asszociáció kategóriák nemi különbségei

Japán	Férfiak			Nők			
Kategóriák	Súlyok	%	Előfordulás	Súlyok	%	Előfordulás	p
Sport	346	28,7%	81	567	17,62%	135	0,001
Gazdaság	116	9,6%	28	234	7,3%	62	0,012
Evolúció	69	5,7%	16	123	3,8%	33	0,008
Oktatás	191	15,8%	30	834	25,1%	175	0,001
Negatív érzelmek, állapotok	103	8,5%	26	513	16,0%	125	0,001
Emberek	38	3,2%	10	169	5,3%	43	0,003

A 20 legnagyobb súlyú asszociációt tekintve (lásd 47. táblázat) a férfiak legnagyobb súllyal említett szava a *sport*, majd ezt követi az iskolai élethez köthető *atlétikai viadal* (undokai) és a *felvételi vizsga*. Csak a japán férfiak esetében kerül be az első 20 versengéssel kapcsolatos asszociáció közé a motivációval kapcsolatos *megmérettetés*, a sporttal kapcsolatos *lóverseny*, a *100 méteres futóverseny*, és az iskolához kötődő *kenyérevő verseny*. A férfiak esetében bekerült a gazdasággal kapcsolatos *kapitalizmus* és az *ár* is.

Bár a kategóriák szintjén nem tartozik a lehangsúlyosabbak közé a *győzelem/vesztés*, a szavak szintjén a *győzelem* mindkét nem esetében az egyik legnagyobb súlyú szó, de a férfiaknál szignifikánsan nagyobb súllyal szerepel. A nők a győzelem helyett a mindkét végeredményt magába foglaló *győzelemvesztés* kifejezést említik nagyobb súllyal. A versengés negatív kimenetele, a *vereség*, csak a férfiaknál jelenik meg az első 20-as listában.

A japán nők esetében a *sport* csak a 10. helyet foglalja el a legnagyobb súlyú asszociációk sorában, az *atlétikai viadal* (undokai) és a *felvételi* azonban náluk is a legelső szavak. Csak a japán nők esetében került be a legnagyobb súlyú szavak közé a *háború*, a *súlyos* jelző, és a *küzdelem*. A *sport* esetében, míg a férfiaknál a specifikus szó a *100 méteres futás*, a nőknél a specifikus szó a *maraton*. Annak megfelelően, hogy a nőknél fontosabb szerepet játszik a versengés jelentésében az oktatás, a *tanulás* szó csak náluk kerül az első 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé. A gazdaság kategóriát maga a *gazdaság* szó képviseli. A versengés legszűkebb jelentésébe tartozik még a japán nők esetében az evolúció kategóriájába sorolt *rangsor*.

47. táblázat. Japán férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.

JAPÁN ASSZOCIÁCIÓK						
	Férfiak			Nők		
Rang	Asszociációk	Súly	Százalék	Asszociációk	Súly	Százalék
1.	sport (S)	67	5,56	atlétikai viadal (O)	380	11,80
2.	atlétikai viadal (O)	64	5,31	felvételi (O)	204	6,34
3.	felvételi (O)	53	4,39	vetélytársak (E)	118	3,67
4.	győz, győztes, győzelem (GyV)	43	3,57	győzelem és vereség, győztesvesztes (GyV)	88	2,73
5.	megmérettetés (MA)	30	2,49	váltó (S)	77	2,39
6.	lóverseny (S)	27	2,24	csata (N)	62	1,93
7.	váltó (S)	23	1,91	győz, győztes, győzelem (GyV)	53	1,65
8.	futóverseny (S)	23	1,91	társadalom (PHT)	49	1,52
9.	kapitalizmus (G)	23	1,91	háború (N)	46	1,43
10.	győzelem és vereség, győztesvesztes (GyV)	23	1,91	sport (S)	45	1,40
11.	társadalom (PHT)	22	1,82	Olimpiai játékok (S)	43	1,34
12.	csata (N)	21	1,74	fut, futás (S)	42	1,30
13.	fut, futás (S)	19	1,58	tanulás (O)	36	1,10
14.	vetélytársak (E)	18	1,49	futóverseny (S)	35	1,09
15.	Olimpiai játékok (S)	18	1,49	küzd, küzdés (MA)	34	1,06
16.	100 méteres futóverseny (S)	15	1,24	a legrátermettebb túlélése (Ev)	33	1,03
17.	a legrátermettebb túlélése (Ev)	14	1,16	gazdaság (G)	32	0,99
18.	kenyérevő verseny(O)	14	1,16	maraton (S)	32	0,99
19.	ár (G)	13	1,08	súlyos (N)	31	0,96
20.	vereség (GyV)	13	1,08	rangsor (Ev)	29	0,90

Jelmagyarázat: **E** – Emberek; **Ev** – Evolúció; **G** – Gazdaság; **GyV** - Győzelem/Vesztés; **MA** – Motiváció, ambíció; **N** - Negatív érzelmek, állapotok; **O** – Oktatás; **PHT** – Politika, hatalom, társadalom; **S** – Sport

5.7.8. A versengés jelentése országonként az AGA módszer alapján: Indiai adatok

5.7.8.1. A versengés szó jelentésének kategóriái: indiai adatok

A 1.sz. Melléklet 11. táblázata mutatja be részletesen az indiai asszociációk megoszlását a különböző kategóriák és alkategóriák között. A legdominánsabb indiai kategóriák a 35. táblázatban láthatók.

Az indiai egyetemisták válaszait összesen 15 kategóriába lehetett sorolni (lásd 34. táblázat). A versengés reprezentációjában egyetlen kategória sem kerül 20 százalék fölé. A legdominánsabb kategória a *pozitív érzelmek* (17,51%), vele csaknem azonos a *motiváció* (16,55%) és a *győzelem/vesztés* (16,51%), amelyen belül a győzelemre vonatkozó asszociációk súlya ötszöröse a vesztesre vonatkozó asszociációknak (győzelem: 13,65; vesztes: 2,72%). A *negatív érzelmeken* (11,93%) belül inkább az úgynevezett deaktiváló érzelmek (Pekrun és mtsai, 2006) a *félelem*, *szomorúság*, *feszültség* szavak és nem az agresszióra utaló asszociációk a dominánsak.

A versengéshez kapcsolt pozitív és negatív érzelmek arányával az indiai válaszadók az általunk vizsgált csoportok között egyedülállóak, mert minden más mintában a pozitív érzelmek kategória csak töredéke volt a negatív érzelmek kategóriájának, viszont az indiaiak esetében másfélszer akkora súlyú a pozitív érzelmek kategóriája, mint a negatív érzelmek kategóriája. A két különböző érzelmi állapotra utaló szavakat összegyűjtő kategóriák együttesen az összes asszociáció 29,44 százalékáért, tehát majdnem a harmadáért felelősek, vagyis a versengés jelentése erősen érzelmi színezetű. Az indiai válaszadók számára a versengés dominánsan *örömteli*, *boldogságot okozó*, *izgalmas*, *érdekes*, *szórakoztató* és kisebb mértékben ugyan, de *félelmet*, *szomorúságot* és *feszültséget* keltő tevékenység is.

Az 5 és 10 százalék közé eső kategóriák közé tartozik a *sport* (6,5%), majd ezt követi a *média/játékok* (5,7%). Ez a hat kategória adja az indiai asszociációk csaknem négyötödét (79,2%). Az összes többi kategória értéke 5 százalék alatt van. Az indiai minta sajátossága, hogy külön kategóriát kellett létrehozni a *művészeti* versengések számára (3,62%). Ebbe a kategóriába olyan versengési területekre utaló szavak tartoztak, mint a *festészet*, *éneklés*, *tánc*, *költészet*.

A kategóriák alapján az indiai csoport számára a versengés elsősorban *örömteli*, de kisebb mértékben *félelmet*, *szomorúságot* is kiváltó, *motiváló*, *győzelemre vezető* tevékenység, amely a sport, a média és a művészetek terén a legszembetűnőbb. Az oktatás, a gazdaság, a munka nem jelenik meg domináns kategóriaként.

5.7.8.2. A versengés szóra adott legnagyobb súlyú indiai asszociációk

A legnagyobb súlyú indiai szavak is összhangban voltak a legfőbb kategóriákkal (lásd 3. táblázat). A lista elején álló legnagyobb súlyt kapó szavak - a *győzelem*, az *öröm*, a *játék*, a *versenyzés*, a *díj*, a *kihívás*, majd később az *élvezet*, az *izgalom*, a *siker*, az *előre* - a versengés pozitív, *örömteli*, *játékos* és *motiváló*, *aktiváló* voltát emelik ki. Azt, hogy ez a jelentés nem

csak pozitív, a *feszültség*, *félelem* és a *vesztés* szavak jelzik. A *harc* és a *konfliktus* és az ezeket ellensúlyozó *együttműködés* is bekerül az első 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé. A *tánc* a művészeti, a *tanulás* az oktatás terén zajló versengésre utal.

5.7.8.3. Nemi különbségek a versengés jelentésében indiai egyetemisták körében

Az indiai férfiak és nők asszociációi kategóriáinak összehasonlításakor a férfiak esetében az első öt kategória a *pozitív érzelmek*, a *motiváció*, a *győzelem/vesztés*, a *sport* és a *média/játékok*, és csak ezek után következik a *negatív érzelmek*. Az indiai nők esetében a legnagyobb kategória a *győzelem/vesztés*, ezt követi a *pozitív érzelmek*, *állapotok*, a *motiváció* és negyedikként a *negatív érzelmek*. Az indiai férfiak esetében a pozitív érzelmek a súlyozott asszociációk 20,92 százalékát, a negatív érzelmek viszont csak 5,82 százalékát teszik ki. Az indiai nők esetében a pozitív és a negatív érzelmek százalékos aránya majdnem azonos (pozitív érzelmek: 16,24%; negatív érzelmek: 14,19%). A férfiak esetében tehát a versengés jelentése dominánsan pozitív, míg az indiai nők esetében erősen pozitív és erősen negatív.

Páronkénti összehasonlításokat végeztünk a nemek súlyozott asszociációi alapján Fischer egzakt próbával. A szignifikáns különbségek esetében a 48. táblázatban bejelöltük a magasabb előfordulást jelző százalékértéket a megfelelő nemnél (az indiai nemi különbségek összes adatát a 1.sz. Melléklet 12. táblázata tartalmazza).

Az indiai férfi válaszadók szignifikánsan több *pozitív érzelmre*, *motivációra*, *sportra*, és *média/szórakozásra* utaló asszociációt adtak, mint az indiai nők. Ezzel szemben az indiai nők szignifikánsan nagyobb súllyal jelenítették meg a *negatív érzelmeket*, a *művészetet*, az *oktatást* és a *gazdaságot*.

48. táblázat. A versengés szóra adott indiai asszociáció kategóriák nemi különbségei

Indiai	Férfiak			Nők			
Kategóriák	Súlyok	%	Előfordulás	Súlyok	%	Előfordulás	p
Pozitív érzelmek, állapotok	295	20,9	76	618	16,2	165	<,001
Motiváció, ambíció	292	20,7	78	571	15,0	151	<,001
Sport	118	8,4	33	224	5,9	53	0,002
Média, játékok, szórakozás	96	6,8	21	203	5,3	49	0,044
Politika, hatalom	38	2,7	8	36	0,9	12	<,001
Negatív érzelmek, állapotok	82	5,8	22	540	14,2	138	<,001
Művészet	18	1,3	4	171	4,5	46	<,001
Oktatás	45	3,2	11	168	4,4	48	0,049
Gazdaság	11	0,8	4	89	2,3	24	<,001

A 20 legnagyobb súlyú asszociációt tekintve (lásd 49. táblázat) mind az indiai férfiak, mind az indiai nők első legnagyobb súlyozott asszociációja az *öröm* szó. Mindkét csoport esetében a *győzelem*, a *játék* és a *verseny* szavak is a lista élén állnak. A férfiaknál a pozitív érzelmek mellett (*öröm*, *izgalom*, *boldogság*) csak egy negatív érzelm szerepel, a *feszült*. A nők esetében a pozitív érzelmek (*öröm*, *élvezet*, *izgalom*) és a pozitív interperszonális kapcsolat

(*együttműködés*) mellett összességében nagyobb hangsúllyal jelennek meg a negatív érzelmek és agresszió is, így a *félelem*, a *feszült*, a *konfliktus*, valamint a *harc*.

A *sporttal* kapcsolatos fogalmak a férfiaknál differenciáltabbak, az első 20-as listába bekerült a *futball*, a *sport*, a *futás*. A motivációval kapcsolatos fogalmak is nagyobb arányban jelennek meg az indiai férfiaknál, így a *motivál* és a *késztetés* szavak. A sikeres versengésre utal a *siker*, az *első*.

A művészet kategóriába tartozó *tánc*, *táncolás* szavak csak a nőknél fordulnak elő és az oktatás körébe tartozó szavak, mint a *tanulás* és a *vizsga* is csupán a nőknél szerepelnek.

49. táblázat. Indiai férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.

INDIAI ASSZOCIÁCIÓK						
	Férfiak			Nők		
Rang	Asszociációk	Súly	Százalék	Asszociációk	Súly	Százalék
1.	öröm (P)	102	7,17	öröm	186	4,91
2.	verseny (Sz)	75	5,27	győzelem	171	4,52
3.	játékok (MJ)	68	4,78	játékok (MJ)	155	4,09
4.	győzelem (GyV)	64	4,50	verseny (Sz)	136	3,59
5.	feszült(N)	40	2,81	díj (GyV)	128	3,38
6.	siker(GyV)	37	2,60	kihívás (MA)	95	2,51
7.	előre (MA)	34	2,39	harc (N)	91	2,40
8.	díj (GyV)	34	2,39	konfliktus (N)	89	2,35
9.	futás (S)	32	2,25	félelem (N)	83	2,19
10.	első (GyV)	27	1,90	élvezet (P)	80	2,11
11.	futball (S)	26	1,83	tánc,táncolás (Mű)	77	2,03
12.	izgalom (P)	25	1,76	tanulás (O)	76	2,01
13.	veszít (GyV)	25	1,76	diadal (GyV)	75	1,98
14.	kihívás (MA)	24	1,69	futás (S)	75	1,98
15.	rivalizáció (Sz)	24	1,69	veszít (GyV)	73	1,93
16.	részvétel (P)	23	1,62	feszült (N)	68	1,80
17.	motivált (MA)	20	1,41	együttműködés (P)	67	1,77
18.	sport (S)	20	1,41	izgalom (P)	61	1,61
19.	késztetés (MA)	19	1,34	előre! (MA)	59	1,56
20.	boldogság (P)	19	1,34	vizsga (O)	52	1,37

Jelmagyarázat: **GyV** - Győzelem/Vesztés, **MA** - Motiváció; **Mű** – Művészetek; **N** - Negatív érzelmek, állapotok; **O** – Oktatás; **P** - Pozitív érzelmek, állapotok **S** - Sport; **Sz** - Szinonimák; **MJ** - Szórakozás/Játékok/Média;

5.7.9. A versengés szóra adott súlyozott asszociációk hasonlóságai és különbségei magyar, angol, török, kínai, japán és indiai válaszadók között

Az eddigi, országokénti elemzések feltárták, hogy melyek az egyes országokban a versengés jelentésének legfőbb hordozói a kategóriák és a szavak (specifikus jelenségek) szintjén. Elsőként a hat ország egyetemistái által a versengésnek tulajdonított jelentés kategóriális hasonlóságait vizsgáljuk meg. Kevés kivétellel minden csoportban ugyanazokat a kategóriákat lehetett azonosítani. Néhány esetben azonban egy meghatározott országra nézve

speciális kategóriát kellett alkotni, mint például az indiaiak esetében a művészetekre vonatkozóan.

Az átfedési index azt mutatja meg, hogy milyen mértékben látják hasonlóknak a vizsgálni kívánt jelenséget a pontos jelentéstartalom – a konkrét, egyes asszociációk szintjén - a különböző csoportok. Ahogyan azt már korábban, a módszer ismertetésénél leírtuk, minden ország (csoport) összes asszociációját sorba állítottuk. A páros összehasonlítások esetében megnéztük, hogy az egyes asszociációk között hány olyan van, amely mindkét csoportban azonos súllyal előfordul. Ezeknek az asszociációknak a súlyát összeadtuk, majd megnéztük, hogy a két csoport összes asszociációs súlyának hány százalékát teszik ki az átfedő asszociációk.

Az 50. táblázat bemutatja azokat az asszociációkat, amelyek mind a hat csoportban előfordultak, vagyis azokat a jelentéstartalmakat, amelyeket mind a hat csoportban – nagyon erősen különböző arányban ugyan - de a válaszadó egyetemisták összetársítottak a versengéssel. Például a győzelem az angoloknál 665 súlyt kapott, a magyaroknál 373-at, a törököknél viszont csak 23-at. Mivel az átfedést a legalacsonyabb súly alapján kell számolni, ezért a hat országra vetítve az csak 23 súlypont lesz.

50. táblázat. A mind a hat ország csoportjában előforduló súlyozott asszociációk.

ÁTFEDŐ ASSZOCIÁCIÓK	Magyar	Angol	Török	Kínai	Japán	India i
SZINONIMA						
verseny, versenyez, versenyezni, versenyző	148	138	108	160	11	195
GYŐZELEM-VESZTÉS						
győz/győzni//győztes(ek)/győzelem	373	665	23	56	96	304
veszít, veszíteni, vesztes, vesztes	105	370	13	12	31	108
GAZDASÁG						
Pénz	32	130	270	7	14	3
Gazdaság	3	13	77	5	32	3
Piac	8	3	46	27	12	3
SPORT						
Sport	203	192	7	13	112	69
Csapat	23	83	33	4	3	3
OKTATÁS						
vizsga, vizsgák	9	16	78	16	22	52
MOTIVÁCIÓ/VERSENGÉSI STRATÉGIA						
Stratégia	1	12	18	14	14	7
idő, időzítés	12	11	35	3	10	10
POZITÍV ÉRZELEM						
boldog, boldogság	13	18	4	14	3	38
EVOLÚCIÓ						
erő	19	7	42	2	13	20
élet, élni, él, élő	26	6	48	12	19	20

- A versengést minden csoportban az asszociációk szintjén összekapcsolták egy szinonimájával, a **versennyel**, a versengés szabályozott formájával.
- A versengés/verseny eredménye a **győzelem és a vesztes** fogalma minden általunk vizsgált kultúrában többé vagy kevésbé jelentős részét képezi a versengés jelentéstartományának.
- Minden csoportban megjelent három, a gazdasággal kapcsolatos fogalom is: a **pénz**, a **gazdaság** és a **piac**.
- Minden csoportban társították a versengést a **sporttal** és a **csapattal**.
- Az iskolai oktatásból a **vizsga** az, amelyik mindegyik országban (iskolarendszerének jellegzetességeitől függetlenül) a versengéshez társul.
- A motiváció kategórián belül a stratégia alkategóriába soroltuk a **stratégia** és az **időzítés** fogalmakat, amelyeket ugyancsak mind a hat ország válaszadói említettek.
- Végül minden csoport összekapcsolta a versengést az **élettel** és az **erő** fogalmával, amelyet mi az evolúciós jelentéstartalomhoz soroltunk.

Megvizsgáltuk azt is, hogy egy-egy csoport asszociációi között mekkora, hány százalék az átfedés. Az adatokat az 51. táblázat mutatja.

51. táblázat. A hat ország asszociációi közötti átfedés/átfedési index: százalékban megadva. A legnagyobb és a legkisebb átfedést szürkével indikálva.

Páros összehasonlítások átfedési indexei						
	Angol	Japán	Kínai	Indiai	Magyar	Török
Angol	-	16	14	33	37	14
Japán		-	11	15	19	9
Kínai			-	16	19	10
Indiai				-	33	14
Magyar					-	15
Török						-
Átlagos átfedés	22,8%	13,6%	14,0%	22,2%	24,8%	12,4%

A táblázatból jól látható, hogy a legnagyobb átfedés két európai, a magyar és angol asszociációk között van (37%-a a szavaknak azonos). Mind az angol, mind a magyar asszociációk a második legnagyobb hasonlóságot az indiai asszociációkkal mutatják (33% mindkét esetben). Ezért elsősorban a *verseny*, a *győztes* és a *vesztes* és a *sport* asszociációk a felelősek, mert ezek azok, amelyek mindhárom csoportban hangsúlyosan jelen vannak.

A legkisebb átfedés a japán és török asszociációk között volt, mindössze 9 százalék. A többi átfedés e két szélsőség között helyezkedett el. A két-kelet ázsiai csoport (kínai, japán) között az asszociációk szintjén nagyon alacsony az átfedés, mindössze 11 százalék, a legnagyobb átfedést mutató szó a *győzelem*. Mindkét kelet-ázsiai csoport valamivel nagyobb átfedési indexszel rendelkezik az indiai csoporttal (japánok: 15%; kínaiak: 16%). A japánok esetében ez a *győzelem*, *vesztés* és *sport* szavak átfedéséből következik, a kínaiak esetében a *verseny* és a *győzelem* szavak átfedéséből. A legnagyobb átfedési indexszel mindketten a magyar

csoporttal rendelkeznek (19% -19%). A japánok esetében ez főleg a *sportra* vonatkozó asszociációkból fakad, a kínaiak esetében pedig a szinonimákból, a *verseny*, és a *rivalizáció* szavakból.

A legnagyobb átlagos átfedés a magyar válaszadók és a többi csoport asszociáció között van (24,8%). A legjobban a többiek asszociációjától a törökök asszociációi különböznek (átlagos átfedés 12,4%).

A legnagyobb súlyú szavak megmutatják, hogy mi az a téma, amely a szavak szintjén domináns szerepet játszik a versengés jelentéstartalmában egy-egy ország válaszadóinál (52. táblázat). Mind a magyar, mind az angol, mind az indiai válaszadók legnagyobb súlyú asszociációja a *győzelem*. A japán válaszadók domináns témája az *atlétikai találkozó* (az undokai), amely az iskolarendszerbeli versengés egyik legfontosabb szimbóluma. A kínai válaszadók esetében az *erőtéljes/intenzív* kifejezés kapta a legnagyobb súlyt, míg a törökök esetében a *pénz* foglalja el ezt a kiemelt szerepet.

Az 52. táblázatban a legnagyobb súlyú szó mellett látható a legnagyobb kategória is. A magyarok esetében a győzelem és a negatív érzelmek; az angolok esetében a győzelem és a győzelem/vesztés; a törökök esetében a pénz és a gazdaság; a kínaiak esetében az erőteljes/intenzív és a motiváció; a japánok esetében az atlétikai találkozó és az oktatás; az indiaiak esetében a győzelem és a pozitív érzések jelenítették meg a legfőbb jelentéstartalmakat.

52. táblázat. A versengés kapcsán felmerülő legfőbb jelentéstartalmak

Országok	Magyar	Angol	Török	Kínai	Japán	Indiai
Legnagyobb súlyú asszociáció	Győzelem (6,7%)	Győzelem (12,08%)	Pénz (6,93%)	Erőtéljes/intenzív (7,8%)	Atlétikai találkozó (undokai) (10,03%)	Győzelem (5,83%)
Legnagyobb kategória	Negatív érzelmek (18,5%)	Győzelem/vesztés (31,1%)	Gazdaság (32,4%)	Motiváció (30,1%)	Oktatás (23,2%)	Pozitív érzelmek (17,5%)

5.7.10. A versengés jelentésének fókuszáltsága

A versengés jelentésének fókuszáltsága szempontjából a válaszadó csoportok különböztek egymástól. Három csoportba soroltuk őket:

1. A versengés jelentése **erősen fókuszált** (létezik 30% feletti kategória): az angolok, törökök és a kínaiak esetében egy kategóriába sűrítődik a versengés jelentéstartalmának több mint/vagy majdnem az egyharmada. Ez az *angolok* esetében a győzelem/vesztés, a *törökök* esetében a gazdaság, a kínaiak esetében a *motiváció*.

2. A versengés jelentése **közepesen fókuszált**, található egy-két jelentősebb, a jelentés több mint egyötödét (> 20%) lefedő kategória. Ide egyedül a *japánok* tartoznak. Az ő esetükben két kategória, az oktatás és a sport került 20 százalék fölé.

3. A versengés jelentése **közepesnél gyengébben fókuszált**, vagyis nincs egyetlen olyan kategória sem, amely a jelentésnek legalább a 20 százalékát lefedi. A *magyarok* és az *indiaiak*

tartoznak ide. A magyarok esetében 4 kategória került a 10-20 százalékgig terjedő sávba, teljesen kimaradt az 5 és 10 százalékos sáv, és minden más kategória (összesen 11) 5 százalék alatt maradt. A vezető kategória a negatív érzelmek/agresszió. Az indiaiak esetében a négy 10-20 százalékos sávba eső kategóriához társul még két 5-10 százalék közötti, tehát a jelentés valamivel kevésbé megosztott, mint a magyarok esetében. A vezető kategória a pozitív érzelmek.

5.7.11. A versengés jelentésének különbségei a hat összehasonlított csoportban

Az egyes országok versengésnek tulajdonított jelentésének összehasonlítása során páronkénti összehasonlításokat végeztünk az egyes országok súlyozott asszociációinak kategóriái alapján Fischer egzakt próbával. A szignifikancia szinteket Bonferroni formula szerint korrigáltuk. A különbségeket az 53. táblázat mutatja.

53. táblázat. Az egyes országok versengésre vonatkozó súlyozott asszociációinak csoportosított kategóriánkénti összehasonlítása.

Kategóriák	1	2	3	4	5	6
A versengés területei						
Sport	J (20,33%)	A (15,5%)	M (15,3%)	I (6,6%)	T (4,3%)	K (1,8%)
Oktatás	J (23,16%)	K (5,0%)	M (4,7%)	T (4,7%)	I (4,1%)	A (2,5%)
Gazdaság	T (32,4%)	J (7,9%)	A (5,4%)	K (4,4%)	M (2,7%)	I (1,9%)
Munka	K (8,8%)	T (7,4%)	M (2,9%)	J (1,5%)	A (0,9%)	I (0,0%)
Média, szórakozás	A (6,4%)	I (5,7%)	T (5,3%)	M (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)
Politika, hatalom, társadalom	T (4,6%)	K (4,4%)	J (4,4%)	I (1,4%)	M (1,3%)	A (0,0%)
Művészet	I (3,6%)	M (0,0%)	T (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)	A (0,0%)
Motiváció						
Motiváció	K (30,0%)	I (16,6%)	M (15,1%)	A (11,0%)	T (10,7%)	J (6,7%)
Versengés eredménye: Győzelem/Vesztés						
Győzelem/vesztés	A (31,3%)	M (17,3%)	I (16,5%)	J (9,6%)	K (7,1%)	T (4,3%)
A versengés érzelmi töltete						
Pozitív érzelmek, állapotok	I (17,5%)	K (4,7%)	A (4,4%)	M (4,0%)	T (3,1%)	J (1,2%)
Negatív érzelmek/agresszió	M (18,5%)	J (13,92%)	I (11,9%)	K (8,7%)	A (8,5%)	T (7,9%)
Egyéb vonatkozások						
Evolúció	K (5,0%)	J (4,3%)	M (4,1%)	A (3,1%)	I (1,2%)	T (0,0%)
Képességek, tulajdonságok	K (5,7%)	I (4,8%)	T (2,51%)	M (1,4%)	J (0,0%)	A (0,0%)
Emberek	K (6,5%)	T (5,9%)	J (4,7%)	M (4,3%)	A (3,6%)	I (2,9%)
Szinonima	K (4,7%)	I (4,6%)	M (4,1%)	A (3,2%)	T (3,0%)	J (0,9%)
Erkölc	M (1,8%)	A (1,1%)	T (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)	I (0,0%)

Jelmagyarázat: **A** - angol, **M** – magyar, **T**–török, **K** – kínai, **J** – japán, **I** - indiai

Ebben a táblázatban az első oszlopba kerültek az adott kategóriában legmagasabb százalékat elérő országok, majd csökkenő sorrendben a többiek. A szomszédos országok között teljes vonal látható, amennyiben a páronkénti összehasonlítások során szignifikáns különbséget (legalább $p < 0,05$) találtunk. Ez azonban csak az egymás melletti országok statisztikai különbségeit jelöli. Amennyiben két vonal között 2 vagy annál több ország szerepel, szaggatott vonallal jelezzük, ha valamely ország értéke az előző vonaltól (vagy szaggatott vonaltól) már szignifikánsan különbözik. Amely országok között nagyon halvány vonal van, azok statisztikailag megegyező százalékat jelentenek, azaz a különbség közöttük statisztikailag nem szignifikáns ($p > 0,05$).

5.7.11.1. A versengés területei

Az 53. táblázatban látható, hogy a versengés területeire vonatkozó jelentéskategóriák mely országokban milyen arányban képezik a versengés jelentését. Az egyes kategóriák tekintetében az országokat összehasonlítva a következő eredményt kaptuk.

- A **sport** mint terület a leginkább az *angol*, a *japán* és a *magyar* válaszadóknál határozza meg a versengés jelentését. Ugyanakkor a *kínaiaknál* szinte alig jelenik meg.
- Az **oktatás** mint fő versengési terület leginkább a *japánokra* jellemző. Az *angoloknál* viszont szinte alig jelenik meg.
- A **gazdaság** területe leginkább a *törökökre* jellemző. Az *indiaiaknál* azonban szinte alig jelenik meg.
- A **munka** területe leginkább a *kínaiakra* és a *törökökre* jellemző. Ugyanakkor alig említik a *japánok*, az *angolok* és az *indiaiak*.
- A **politika** terén való versengés leginkább a *török*, *kínai*, és *japán* válaszadóknál jelent meg. Alig említették az *indiaiak* és a *magyarok*, az *angolok* pedig egyáltalán nem.
- A **média** terén való versengés az *angol*, *indiai* és *török* válaszadóknál volt a legjellemzőbb. Viszont meg sem említették a *magyarok*, a *japánok* és a *kínaiak*.
- A **művészetek** terén való versengés csak az *indiaiaknál* jelent meg.

5.7.11.2. A versengés motivációs aspektusa

Megvizsgáltuk azt is, hogy az átfogó motiváció kategóriában és az egyes (nagyobb) alkategóriákban a vizsgált csoportok hogyan viszonyulnak egymáshoz. Az eredményeket az 54. táblázat mutatja.

54. táblázat. A motiváció kategória és (nagyobb) alkategóriáinak egy-egy országban elért százaléka

Fő kategória: Motiváció						
MOTIVÁCIÓ	Kínai(30,0%)	Indiai (16,6%)	Magyar (15,1%)	Angol (11,0%)	Török (10,7%)	Japán (6,7%)
Alkategóriák						
Motiváció	Kínai (17,3%)	Indiai (8,03%)	Török (4,81%)	Angol (4,49%)	Magyar (3,43%)	Japán (0%)
Erőfeszítés	Magyar (6,20%)	Kínai (6,17%)	Japán (3,43%)	Indiai (2,05%)	Angol (1,82%)	Török (1,21%)
Fejlődés	Kínai (4,09%)	Indiai (3,16%)	Japán (1,13%)	Magyar (0,49%)	Angol (0,44%)	Török (0%)
Stratégia	Török (3,72%)	Angol (2,07%)	Japán (1,56%)	Magyar (1,06%)	Indiai (1,04%)	Kínai (0,89%)

- Az **összesített motiváció** kategória tekintetében a *kínai*, *indiai* és a *magyar* válaszadók adták a legnagyobb súlyú asszociációkat. A kínaiak szignifikánsan többet, mint az indiaiak és a magyarok, akik között nem volt szignifikáns különbség. A japán válaszadók adták a legkevesebb motivációval kapcsolatos asszociációt.

Alkategóriák:

- A **motiváció** alkategóriára vonatkozó súlyozott asszociációk leginkább a *kínai* és *indiai* válaszadókat jellemzik. De közöttük is szignifikáns a különbség a kínaiak javára. A japán válaszadók egyáltalán nem használták a motiváció szót.
- Az **erőfeszítésre** vonatkozó asszociációkat leginkább a *magyar* és a *kínai* válaszadók adták. Legkevesbé az indiaiak, angolok és törökök: közöttük nem volt szignifikáns különbség. A japánok középen helyezkedtek el.
- A **fejlődésre** vonatkozó asszociációkat leginkább a *kínai* és az *indiai* válaszadók adták. A *japánok* náluk szignifikánsan kevésbé, de a *magyar* és *angol* válaszadóknál minimálisan többet utaltak a fejlődésre. A törökök pedig egyáltalán nem utaltak a versengés kapcsán a fejlődésre.
- A **stratégiára** vonatkozó legnagyobb súlyú asszociációkat a *török* válaszadók adták. A többi csoport esetében nem mutatkozott lényeges különbség.

5.7.11.3. A versengés eredménye

A versengés eredménye lehet **győzelem** és **vesztés**. Legerőteljesebben az *angol*, majd a *magyar* és az *indiai* egyetemisták körében képezi a versengés jelentésének a részét (lásd 53. táblázat). A japán, a kínai és a török válaszadókat kevésbé foglalkoztatja a versengésnek ez az aspektusa.

5.7.11.4. A versengés érzelmi töltete

A versengéshez az összes országban kapcsoltak pozitív és negatív érzelmeket és agresszióra utaló jelenségeket. Az indiai (elsősorban férfi) válaszadókat kivéve, akik számára a versengés egyértelműen inkább örömteli, boldogságot okozó, izgalmas élmény, semmint negatív

érzelmeket, agressziót, konfliktust keltő folyamat, minden más csoportban a versengéshez vagy közel azonos (indiai nők) vagy nagyobb arányban kapcsolnak negatív érzéseket.

- A **negatív érzelem/agresszió** kategóriába a legtöbb súlyozott asszociáció a magyar csoportban esett. A japánok is, akik a hat csoport közül a második helyen vannak szignifikánsan kevesebb negatív érzelemre utaló asszociációt adtak, mint a magyarok. Az indiaiak közepes, a kínaiak, angolok és a törökök a hat csoport közül szignifikánsan a legkevesebb negatív érzelem/agresszió tartalmú súlyozott asszociációt adták (lásd 53. táblázat).
- A **pozitív érzelmek** tekintetében az indiai csoport erősen eltér mindenki mástól, ők a legnagyobb százalékban adtak pozitív érzelmekre utaló asszociációkat. A kínaiak, angolok, magyarok és törökök közel egyforma jelentőséget tulajdonítottak a pozitív érzelmeknek a versengés jelentésében, míg a japánok adták szignifikánsan a legkevesebb pozitív érzelmet (lásd 53. táblázat).

A pozitív és negatív érzelmek kategóriáiból képeztünk egy **összesített érzelem mutatót** (lásd 55. táblázat). A legtöbb érzellel kapcsolatba hozható asszociációt az *indiaiak* adták, de a másik három csoportnál szignifikánsan érzelmileg telítettebb a *magyar* versengés fogalom is. A *japánok*, *kínaiak*, az *angolok* és *törökök* esetében viszont a versengés fogalma szignifikánsan kevésbé telített érzelmekkel.

55. táblázat. Egyesített érzelmumutató: a pozitív és a negatív érzelmek/agresszió kategória összesítése

ÖSSZESÍTETT ÉRZELEMSZÁZALÉK						
Pozitív+negatív érzelmek	Indiai (29,4%)	Magyar (22,4%)	Japán (13,9%)	Kínai (13,4%)	Angol (13,1%)	Török (10,9%)

A negatív érzelmek esetén is megnéztük, hogy a fő- és az egyes alkategóriákban az egyes országok milyen mennyiségű asszociációt adtak. A negatív érzelmek/agresszió kategória szignifikánsan a legnagyobb a magyaroknál volt, a japánok és az indiaiak követik őket. A legkevesebb negatív érzelmet és agressziót a törökök kötnek a versengés jelentéséhez. Az eredményeket az 56. táblázat mutatja.

56. táblázat. A negatív érzelmek/agresszió főkategória és alkategóriáinak aránya a hat vizsgált csoportban

Fő kategória: Negatív érzelmek/agresszió						
NEGATÍV ÉRZELMEK/AGRESSZIÓ	Magyar (18,5%)	Japán (13,92%)	Indiai (11,9%)	Kínai (8,7%)	Angol (8,5%)	Török (7,9%)
Alkategóriák						
Negatív érzelmek	Japán (7,14%)	Magyar (6,76%)	Indiai (6,69%)	Angol (4,58%)	Török (4,0%)	Kínai (3,31%)
Agresszió	Magyar (8,34%)	Kínai (3,59%)	Indiai (2,80%)	Angol (2,73%)	Török (1,80%)	Japán (1,74%)
Konfliktus	Magyar (2,46%)	Indiai (2,44%)	Török (2,05%)	Kínai (1,80%)	Angol (1,40%)	Japán (0,88%)
Háború	Japán (4,16%)	Magyar (0,93%)				

- A **negatív érzelmek** alkategóriában, amelybe leginkább a stressz, a feszültség, a szorongás típusú érzelmek tartoztak, a *japán*, a *magyar* és az *indiai* válaszadók érték el magas értékeket. Szignifikánsan kevesebb negatív érzelmet említettek az angolok, a törökök és a kínaiak.
- Az **agresszió** alkategóriában a *magyarok* emelkednek ki egyedül, a kínaiak, indiaiak, angolok, törökök, japánok esetében az agresszióra utaló asszociációk szignifikánsan alacsonyabb százalékban fordultak elő.
- A **konfliktus** kategóriában nem volt szignifikáns különbség a *magyarok*, *indiaiak*, *törökök*, *kínaiak* és *angolok* között. A *magyar* és a *japán* válaszadók között viszont szignifikáns lett a különbség.
- A **háborúra** vonatkozó szavakat csak a *japánok* és a *magyarok* említettek, a japánok szignifikánsan nagyobb százalékban, mint a magyarok.

Woo és mtsai (2007) externalizáló (agresszió) és internalizáló (szorongás, stressz) negatív érzelmeket határoznak meg. A kelet-ázsiai, konfuciánus országok diákjait tipikusan internalizálóknak találják (Woo és mtsai, 2007; Stankov, 2010). A jelen vizsgálatban a japán válaszadók ezt a mintázatot mutatják, vagyis magasabb százalékot az olyan negatív érzelmek terén, mint a kimerültség, félelem, szorongás, viszont nagyon alacsony százalékot a személyes agresszív érzelmek terén. Ugyanakkor a kínai válaszadók éppen fordított tendenciát demonstrálnak a jelen vizsgálatban, magasabbak az értékeik az (bár nem magas) az agresszió és alacsonyak az internalizáló negatív érzelmek terén. A magyar válaszadók mind az externalizáló, mind az internalizáló negatív érzelmek terén magas százalékot mutatnak, vagyis versengés fogalmuk sok agressziós elemet, de sok szorongásra utaló elemet is tartalmaz.

5.7.11.5. A versengés evolúciós jelentősége

Evolúciós (darwinisztikus) keretben (például a legrátermettebb túlélése, rangsor, élet) leginkább a *kínaiak* gondolkodnak a versengésről. A kínai és a japán válaszadók között szignifikáns volt a különbség a kínaiak javára. A *japánok* viszont a *magyaroknál* és az *angoloknál* adtak több és nagyobb súlyú evolúcióra vonatkozó asszociációt, ők pedig az *indiaiaknál* és a *törököknél* adtak szignifikánsan több választ (lásd 53. Táblázat).

5.7.11.6. A versengés feltételei (képességek, szereplők) és a versengés szinonimái és erkölce

- A versengésben való sikerességhez szükséges **képességek** (intelligencia, tehetség) kategória a legnagyobb súlyú a *kínai* és *indiai* válaszadók körében és legkevésbé a japánoknál és az angoloknál fordul elő (lásd 53. táblázat).
- A versengésben részt vevő **emberekre** (rivális, ellenfél, ellenség, barát, szeretők stb.) leginkább a *kínaiak*, *törökök* és legkevésbé az *indiaiak* utalnak (lásd 53. táblázat).
- A viszonylag kevés jelentéstartalmat hordozó **szinonima** (verseny, rivalizáció, vetélkedő stb.) kategória leginkább a *kínai*, *indiai* és *magyar* válaszadóknál jelenik meg és legkevésbé a *japánoknál* (lásd 53. táblázat).
- A **moralitásra** utaló asszociációk csak a *magyaroknál* és az *angoloknál* fordulnak elő minimális mértékben (lásd 53. táblázat).

Ha sorra vesszük, hogy mely kategóriák terén érték el egy-egy ország válaszadói a legnagyobb százalékot a hat ország között a következő profil rajzolódik ki (lásd 53. táblázat).

- A **magyar** válaszadók szignifikánsan a legnagyobb százalékot érték el az összes ország közül a *negatív érzelmek/agresszió* és az *erkölcs* kategóriájában. Ez utóbbit csak a magyar és az angol csoportban lehetett létrehozni az asszociációkból. Magasak a magyar értékek még a *győzelem-vesztés*, a *motiváció*, a *sport* és az *evolúció* kategória terén. Egyetlen olyan kategória sem volt, amelyben a magyarok a legalacsonyabb súlyozott asszociációval rendelkeznének. Ugyanakkor alacsony értékeket értek el a *gazdaság*, a *munka*, a *politika* és a *pozitív érzelmek* terén.
- Az **angol** válaszadók a hat csoport közül a legnagyobb százalékot érték el a *győzelem/vesztés* és a *média/szórakozás* kategóriában és magas százalékot értek el a *sport* terén. Minden ország közül ők kapcsolják a legkevésbé a versengéshez az *oktatást*, de alacsonyak az értékeik a *gazdaság* és a *munka*, az *érzelmek* (mind a pozitív, mind a negatív) és az *emberek* terén. A *képességek* kategória hiányzik az ő esetükben.
- A **török** válaszadók a legnagyobb százalékot érték el a *gazdaság* és a *politika/hatalom* kategóriában magas százalékot értek el a *munka*, az *emberek* és a *média* terén. A hat csoporton belül a legalacsonyabb arányban kötötték a versengést a *győzelem/vesztéshez*, az *evolúcióhoz* és az *érzelmekhez* (legkevésbé a negatívhoz, de nagyon kis százalékban a pozitívhoz is). Alacsony százalékban adtak asszociációkat a *motiváció* és a *sport* terén is.
- A **kínai** válaszadók számos kategóriában a legnagyobb százalékot érték el, így a *motiváció*, a *munka*, az *emberek*, a *képességek*, az *evolúció*, a *szinonima* kategóriában. Az összes csoport közül a kínaiak kötötték a versengést a legkevésbé a *sport*hoz, de nagyon alacsony százalékban adtak asszociációkat a *győzelem/vesztés*, a *gazdaság* és a *pozitív érzelmek* kategóriáiban is.
- A **japán** válaszadók a legnagyobb százalékot érték el az *oktatás* és a *sport* kategóriában és a többi országhoz képest magas százalékot értek el az *evolúció* és a *politika/hatalom* terén. Ugyanakkor az összes csoport közül ők adták a legkevesebb asszociációt a *motivációval* és a *pozitív érzelmekkel* kapcsolatban. Alacsony százalékban kötötték a versengést a *győzelem/vesztéshez* illetve a *munkához* és kevésbé említették a *szinonimákat* is.
- Az **indiai** válaszadók a legnagyobb százalékot érték el a *pozitív érzelmek* és a *művészetek* kategóriában és magas százalékot értek el a *győzelem/vesztés*, a *motiváció*, a *média* és a *szinonima* terén. Az indiai válaszadók a legkevésbé kötötték területekhez a versengést. A *gazdaság*, a *munka*, a *politika* és az *emberek* terén ők adják a legkevesebb asszociációt, de szignifikánsan kevesebb asszociációt adtak a *sport*, az *oktatás* és az *evolúció* terén is.

5.7.12. Nemi különbségek a versengés jelentésében

5.7.12.1. A nemi különbségek a teljes mintát tekintve

Kíváncsiak voltunk arra, hogy ha a különböző nemzetiségű férfi és nő válaszadókat egy-egy közös csoportként kezeljük, akkor mutatkoznak-e nemek közötti különbségek, vannak-e „univerzálisnak” tekinthető jelentésadási jellegzetességek a férfiak és a nők esetében. Páronkénti összehasonlításokat végeztünk a nemek átlagos súlyozott asszociációi alapján Fischer egzakt próbával. Mindössze három szignifikáns különbséget találtunk: a **férfiak** szignifikánsan nagyobb arányban említették a *sportot*, a **nők** pedig a *győzelem/vesztést* és a *negatív érzelmeket*. A *művészetek* kategória különállónak csak az indiai csoportban volt azonosítható ezért nem lehetett/volt érdemes összesítetten kezelni. Ezt a területet az indiai nők

említették szignifikánsan gyakrabban. Az összes többi kategóriában nem volt nemi különbség (lásd 57. táblázat)

57. táblázat. Az összes férfi és összes nő súlyozott asszociáció átlagainak kategóriánkénti összehasonlítása. Csak a szignifikáns eredmények.

	Férfiak	Nők	Szignifikancia
Kategóriák	%	%	p
Sport	15,25%	8,92%	<,001
Győzelem/vesztés	12,00%	15,28%	0,003
Negatív érzelmek	9,0%	12,59%	0,003

A legnagyobb kategóriáktól a legkisebb kategóriákig haladva más a kategóriák sorrendje a férfiak és a nők esetében. A **férfiak** esetében 10 százalék feletti átlagot a *sport*, a *motiváció*, a *győzelem/vesztés* és a *gazdaság* ért el (lásd 58. táblázat). Ezzel szemben a **nők** esetében a *győzelem/vesztés*, a *motiváció* és a *negatív érzelmek/agresszió* kerültek a 10 százalékos átlag fölé (lásd 59. táblázat). A győzelem/vesztés és a motiváció mindkét nem esetében kiemelkedő szerepet tölt be a versengés jelentésében, azonban a férfiaknál hangsúlyosabb a sport és a gazdaság, a nőknél pedig a negatív érzelmek.

5.7.12.2. Az egyes kategóriákon belüli országonkénti nemi különbségek

A hat ország férfi és a hat ország női válaszadói versengésre adott súlyozott asszociációinak kategóriánkénti összehasonlítása során szinte teljesen azonos sorrendet mutattak a kategóriák, mint a teljes minta esetén. Például a *sport* kategóriában mind férfiak, mind a nők között a japánok érték el a legnagyobb százalékot a hat csoport közül. Ugyanígy a kínai férfiak a férfiak, a kínai nők a nők között első helyen vannak a *motiváció* és a *munka* kategóriában adott válaszok tekintetében. A *győzelem/vesztés* kategóriát a férfiak között és a nők között is az angolok vezetik. A *negatív érzelmek* kategóriát a férfiak és a nők között is a magyarok vezetik. Az *oktatást* a japán férfiak és a japán nők, a *gazdaságot* a török férfiak és a török nők. A *pozitív érzelmeket* az indiai férfiak és nők. Bizonyos kisebb kategóriák esetében eltért egy adott ország férfi és női válaszadóinak a helye a többi ország férfi és női válaszadóihoz képest. Ilyen az *emberek* kategória, amelyben a férfiak esetében a kínai férfiak az elsők és a törökök a másodikok, a nők esetében a törökök az elsők és kínaiak a másodikok. Az *evolúció* kategória esetén ennél erősebb az eltérés. A nők között a kínai nők adták a legtöbb súlyozott asszociációt az evolúcióval kapcsolatban, de férfiak esetén az angol férfiak. A kínai férfiak az angol, a japán és a magyar férfiakat követik. A *média* esetében a férfiaknál a törökök az elsők és őket követik az indiai és angol férfiak. Nők esetében az angolok az elsők és őket követik az indiaiak és törökök. A részletes adatokat az 58. és 59. táblázat mutatja. Mindez arra utal, hogy a nemi különbségeket, a domináns jelentéstartalmak esetében inkább felülírják a kulturális különbségek, vagyis az azonos kulturális csoportba tartozó férfiak és nők jobban hasonlítanak egymásra a versengésnek tulajdonított jelentés terén, mint más kultúrához tartozó férfiakra illetve nőkre.

58. táblázat. A férfi válaszadók súlyozott asszociációinak kategóriális különbségei a legnagyobb kategóriáktól haladva a legkisebbekig

Kategóriák	1	2	3	4	5	6	ÁTLAG
Sport	J (28,68%)	M (25,5%)	A (20,9%)	I (8,4%)	T (6,9%)	K (1,1%)	15,25
Motiváció	K (27,8%)	I (20,7%)	A (13,7%)	M (12,0%)	J (8,78%)	T (6,6%)	14,93
Győzelem/vesztés	A (24,6%)	I (15,3%)	M (13,4%)	J (10,4%)	K (7,5%)	T (0,8%)	12,00
Gazdaság	T (35,7%)	J (9,6%)	A (6,0%)	K (5,2%)	M (3,5%)	I (0,8%)	10,13
Negatív érzelmek, állapotok	M (17,5%)	A (8,9%)	J (8,54%)	K (6,9%)	T (6,7%)	I (5,8%)	9,05
Pozitív érzelmek, állapotok	I (20,9%)	K (6,1%)	A (4,0%)	M (3,7%)	T (1,3%)	J (1,0%)	6,15
Oktatás	J (15,83%)	T (6,0%)	K (5,5%)	I (3,2%)	M (2,7%)	A (2,4%)	5,94
Emberek	K (9,4%)	T (6,7%)	I (3,6%)	J (3,2%)	M (2,1%)	A (2,0%)	4,50
Munka	K (10,8%)	T (6,4%)	M (2,5%)	J (2,0%)	A (0,7%)	I (0,0%)	3,73
Evolúció	A (5,8%)	J (5,7%)	M (4,9%)	K (3,9%)	I (0,9%)	T (0,0%)	3,53
Szinonima	T (4,6%)	M (4,5%)	I (4,0%)	K (3,0%)	A (2,4%)	J (0,5%)	3,17
Média, szórakozás	T (7,5%)	I (6,8%)	A (4,8%)	M (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)	3,18
Képességek, tulajdonságok	K (6,0%)	I (5,1%)	T (3,4%)	M (1,3%)	J (0,0%)	A (0,0%)	2,63
Politika, hatalom, társadalom	J (5,0%)	K (4,0%)	T (3,3%)	I (2,7%)	M (1,1%)	A (0,0%)	2,68
Egyéb	T (4,2%)	A (3,4%)	M (3,3%)	K (2,6%)	J (0,8%)	I (0,4%)	2,45
Erkölc	M (2,1%)	A (0,3%)	T (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)	I (0,0%)	0,40
Művészet	I (1,3%)	M (0,0%)	T (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)	A (0,0%)	0,22

Jelmagyarázat: **A** - angol, **M** – magyar, **T**–török, **K** – kínai, **J** – japán, **I** - indiai

59. táblázat. A női válaszadók asszociációinak kategóriális különbségei a legnagyobb kategóriáktól haladva a legkisebbekig

Kategóriák	1	2	3	4	5	6	ÁTLAG
Győzelem/vesztés	A (33,9%)	M (18,9%)	I (17,0%)	J (9,3%)	K (7,0%)	T (5,7%)	15,28%
Motiváció	K (30,9%)	M (16,3%)	I (15,0%)	A (9,9%)	T (8,9%)	J (5,96%)	14,49%
Negatív érzelmek, állapotok	M (18,9%)	J (15,99%)	I (14,2%)	K (9,5%)	T (8,4%)	A (8,4%)	12,56%
Sport	J (17,62%)	A (13,4%)	M (11,5%)	I (5,9%)	T (3,1%)	K (2,0%)	8,92%
Gazdaság	T (31,1%)	J (7,3%)	A (5,2%)	K (4,1%)	M (2,4%)	I (2,3%)	8,73%
Oktatás	J (25,09%)	M (5,5%)	K (4,8%)	I (4,4%)	T (4,2%)	A (2,5%)	7,75%
Pozitív érzelmek, állapotok	I (16,2%)	A (4,6%)	K (4,2%)	M (4,1%)	T (3,8%)	J (1,2%)	5,68%

Emberek	T (5,5%)	K (5,4%)	J (5,3%)	M (5,2%)	A (4,1%)	I (2,7%)	4,70%
Szinonima	K (5,3%)	I (4,9%)	M (3,9%)	A (3,5%)	T (2,3%)	J (1,1%)	3,50%
Munka	K (8,1%)	T (7,8%)	M (3,0%)	J (1,3%)	A (1,0%)	I (0,0%)	3,53%
Képességek, tulajdonságok	T (5,8%)	K (5,6%)	I (4,7%)	M (1,4%)	J (0,0%)	A (0,0%)	2,92%
Média, szórakozás	A (7,0%)	I (5,3%)	T (4,3%)	M (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)	2,77%
Evolúció	K (5,4%)	M (3,8%)	J (3,8%)	A (2,0%)	I (1,3%)	T (0,0%)	2,72%
Politika, hatalom, társadalom	T (5,1%)	K (4,6%)	J (4,2%)	M (1,3%)	I (0,9%)	A (0,0%)	2,68%
Egyéb	T (4,1%)	K (3,3%)	A (3,1%)	M (2,1%)	J (1,1%)	I (0,6%)	2,38%
Művészet	I (4,5%)	M (0,0%)	T (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)	A (0,0%)	0,75%
Erkölc	M (1,7%)	A (1,4%)	T (0,0%)	J (0,0%)	K (0,0%)	I (0,0%)	0,52%

Jelmagyarázat: **A** - angol, **M** – magyar, **T**–török, **K** – kínai, **J** – japán, **I** - indiai

5.8. Eredmények összefoglalása és megbeszélése

Az egyes jelenségek jelentését hajlamosak vagyunk magától értetődőnek tekinteni, vagyis úgy vélni, hogy mindenki ugyanazt gondolja, érzi, amikor agressziót tapasztal vagy éppen szerelmes. A saját kulturális miliőben végzett asszociációkkal történő vizsgálatok eredményei ezért nem okoznak meglepetést, és nem tűnik úgy, hogy többet tudunk meg belőlük, mint amit már addig is tudtunk. Az emberek úgy vélik, hogy egy jelenség jelentésével kapcsolatos értelmezéseik olyan természetesek, hogy lényegében mindenki azokat a válaszokat adná, amiket ők adnak. Csak, ha ezeket a reakciókat összehasonlítják más országokból/kulturális csoportokból származó reakciókkal derül ki, hogy ugyanazt a jelenséget másképp, más hangsúlyokkal is lehet értelmezni (Szalay és Deese, 1978). Az, hogy a versengéssel szorosan összekapcsolódik a győzelem egyfelől magától értetődőnek tűnhet. Ugyanakkor a jelen vizsgálat rámutat arra, hogy ez három vizsgált csoportban (az angolban, az indiaiban és a magyarban) valóban magától értetődő volt, míg három másik csoportban (a kínaiiban, a japánban, a törökben) egyáltalán nem. A magától értetődőnek tűnő értelmezések a saját kulturális közegen belül érvényesek, azon belül képezik az úgynevezett „common sense” részét.

A jelen vizsgálat bár feltárt olyan összetevőket a versengés jelentésében, amelyek mind a hat vizsgált csoportban jelen voltak, ugyanakkor rávilágított arra is, hogy a különböző társadalmakban felnőtt fiatal leendő értelmiségiek, - egyetemisták -, milyen, egymástól különböző jelentést adnak az amúgy mind a hat társadalomban jelen lévő versengésnek.

A vizsgálat bevezetőjében ismertettük, hogy mely kérdésekre kívánunk választ kapni az elvégzett vizsgálattal. Most végigkövetjük ezeket és megadjuk a lehetséges válaszokat.

5.8.1. A versengés fogalmának „univerzális” vonásai

A versengés szubjektív jelentésére irányuló vizsgálat első célja az volt, hogy feltárja melyek a versengésnek az olyan jelentésképző részei, amelyek mind a hat általunk vizsgált, nagyon különböző méretű, gazdasági fejlettségű, kulturális és vallási háttérű országban megjelennek. Természetesen mindössze hat csoport vizsgálata alapján nem jelenthetjük ki, hogy a mindegyikükénél megjelenő jelentéstartalmak a versengés fogalmának/jelenségének univerzális vonásai. Ugyanakkor a hat kiválasztott ország kulturális vonásai, történelme, gazdasági fejlettsége, populációja, vallása tekintetében annyira eltér egymástól, hogy ez elegendő alapot ad arra, hogy azokat a jelentéstartalmakat, amelyeket az Asszociatív Csoport Analízis technika a versengés szubjektív jelentésével kapcsolatban feltárt univerzálisnak feltételezzük.

Elsőként a konkrét asszociációk (szavak) szintjén érdemes rávilágítani az azonosságokra, mert ez a legközvetlenebb szint. Az Átfedési Index a szavak szintjén vizsgálja a hasonlóságokat. E szerint összesen csak 14 olyan szót/jelenséget/asszociációt találtunk, amely mind a hat országban egységesen előfordult, amely mind a hat országban, - a súlyát tekintve rendkívül széles skálán mozogva -, megtalálható volt. A versengés szót mindenütt összekapcsolták a *versennyel*, a *győzelemmel* és a *vesztéssel*, a *gazdasággal*, a *pénzzel* és a *piaccal*, a *sporttal* és a *csapattal*, a *vizsgálattal*, a *stratégiával* és az *idővel*, a *boldogsággal*, az *erővel*, és az *élettel* magával. Ha ezeket a szavakat tematizáljuk, akkor amellet, hogy a versengés általában az élethez kapcsolódik, három olyan területe rajzolódik ki, amely minden társadalomban a jelentés részét képezi: a gazdaság, a sport és az oktatás területe. A versengés jelentésének központi alkotóeleme, hogy győzelemmel és vesztéssel járhat. A versengés stratégikus magatartást és erőt kíván, nem lényegtelen benne az idő faktor, és a legerősebb pozitív érzélemmel, a boldogsággal járhat vagy boldogság lehet az eredménye.

A versengés szó legközvetlenebb szinonimája a verseny, amely ugyancsak minden általunk vizsgált csoportban megjelent. Amikor a vizsgálathoz a legmegfelelőbb szót kerestük, igyekeztünk egy olyan kifejezést találni, amely a lehető legkevésbé határolja le a versengés lehetséges jelentéseit. A versengés lehet spontán (társas összehasonlításon alapuló) és strukturált, szervezett, explicit szabályokon alapuló (Sommer, 1995; Fülöp, 2006a). Ez utóbbit nevezzük versenynek. Mivel nem akartuk kizárni a versenyen kívüli versengéseket az értelmezésből, ezért nem a verseny szót, hanem a versengés szót használtuk, de a jelen vizsgálat egyértelműen bizonyította, hogy a strukturált versengés, vagyis a verseny minden vizsgált csoportban része a versengés szó jelentésének.

A szociális reprezentáció elmélet asszociációs vizsgálatai tradicionálisan a szavak szintjén (maximum a lemmatizációt alkalmazva) értelmeznek. Az Asszociatív Csoportanalízis Technika viszont egy második lépésben kategorizálja az asszociációkat. Ha az absztraktabb kategóriák szintjét tekintjük, akkor összesen kilenc olyan kategória volt, amelyik minden kulturális csoportban azonosítható volt: a *győzelem/vesztés*, a *motiváció*, a versengés területei közül a *sport*, az *oktatás* és a *gazdaság*, a versengéssel járó *pozitív és negatív érzelmek*, a versengésben résztvevőkre utaló *emberek*, valamint a *szinonimák*. További hét kategória csak meghatározott csoportokban jelent meg. A versengés területei közül hatból öt csoportban lehetett létrehozni a *munka* (mindenütt kivéve indiaiak) és a *politika* (mindenütt kivéve angolok), három csoportban a *média/szórakozás* (angol, török, indiai), és végül egy csoportban a *művészetek* (indiai) kategóriát. A versengés *evolúciós* értelmezésével (pl. túlélés) kapcsolatos asszociációkat öt (kivéve török, az ő esetükben is előfordult az evolúció kategóriába tartozó szó, az *élet*, de más hasonló tartalmú szavak nem társultak hozzá, ezért az

„egyéb” kategóriába helyeztük), a *képességekkel* kapcsolatos asszociációkat négy (kivéve japán és angol), az *erkölccsel* kapcsolatosakat két csoportban (magyar és angol) említették.

A mind a hat ország csoportjában előforduló kategóriák alapján, a versengés főképpen *motivál*, és elsősorban *győzelemre vezet*. A győzelem/vesztés kategórián belül minden csoportban a súlyozott asszociációk a győzelemre vonatkozóan többszöröse a vesztesre vonatkozó súlyozott asszociációknak. Vagyis mindegyik általunk vizsgált társadalomban a kulturális hangsúly a győzelmen van. Ez mindegyik társadalomban egyfajta torzításra utal, hiszen ha a versengésnek van győztese, akkor van vesztese is, a győzelmet csak akkor lehet definiálni, ha van vesztes is, mégis a versengés szó nem azonos arányban juttatja a válaszadók eszébe a két lehetséges kimenetelt. A fókuszban a pozitív kimenetel, a győzelem van. Bringle (2003) „*Hányadikak vagyunk? A győzelem mint kulturális ikon*” című írásában arról értekezik, hogyan vált a győzelem a versengés központi fogalmává a nyugati világban. Bár a két kelet-ázsiai csoportban is a győzelemre vonatkozó asszociációk vannak többségben, mind a kínaiaknál, mind a japánoknál megjelenik a kettő elválaszthatatlansága a „győzelemvesztés” kifejezés formájában.

A versengés leginkább jelentésképző területei a kategóriák alapján is a *sport*, az *oktatás* és a *gazdaság*. A kategoriális elemzés alapján a versengést minden csoportban elsősorban *negatív érzelmek/agresszió* kísérik, de kevésbé meghatározó módon járnak vele *pozitív érzelmek* is. Ez alól egyedül az indiai férfiak voltak kivételek, akik sokkal több pozitív érzelmet kapcsoltak a versengéshez, mint negatív, illetve a kínai férfiak, akik majdnem annyi pozitív, mint negatív érzelmet kötöttek a versengéshez.

A kategóriák szintjén minden csoportban hozzátartoznak a versengés jelentéséhez az abban résztvevő *emberek* is, akiket azonban a különböző csoportokban nem egyformán pozícionálnak: rivális, ellenfél, ellenség, barát stb. A *szinonima* kategória ugyancsak minden csoportban előfordul, ezen belül egyedül a verseny szó az, amely minden ország egyetemistáinak asszociációi között megjelent. Más szinonimák, mint például a konkurencia, a rivalizáció, a vetélkedés stb. szavak nem minden csoportban említődtek.

5.8.2. A versengés fogalmának kulturális különbségei

Hofstede (1998) erősen hangsúlyozta, hogy a pszichológiai jelenségek kulturálisan meghatározottak és anélkül, hogy ezeket azonosítanánk, könnyen abba a hibába eshetünk, hogy „almát” és „körtét” hasonlítunk össze. A jelen kutatás a versengés fogalmának „univerzális” vonásai mellett fel kívánta tárni kultúra specifikus vonásait is. Az egyes országok egyetemista csoportjai közötti jelentésadási különbségek az AGA vizsgálat alapján nagyon nyilvánvalóak. Különbözik az, hogy mennyire áll a jelentés középpontjában a győzelem, hogy mennyire dinamikusan motiváló a versengés, hogy milyen érzelmek kísérik és hogy mennyire agresszív folyamat, hogy mennyire területhez kötötteen vagy terület függetlenül értelmezik a versengést és az is, hogy konkrétan az élet mely területén megnyilvánuló versengésben ragadják meg a válaszadók a versengés lényegét. Ezek a szubjektív jelentés különbségek feltételezésünk szerint az adott társadalom történelmi, gazdasági, kulturális kontextusában alakulnak ki.

A versengés szó kiváltó értéke (átlagosan hány asszociációt adtak a válaszadók) szignifikáns különbségeket mutatott országonként. Az angol, a magyar és a kínai egyetemista csoportok adták a legtöbb asszociációt, az indiaiak köztes helyet foglaltak el, míg a japánok és a törökök

szignifikánsan kevesebb asszociációt produkáltak, őket kevésbé motiválta a versengés szó válaszadásra. (Egy törökkel végzett másik AGA vizsgálatban, amelyben az állampolgáriság szó szubjektív jelentését vizsgáltuk, a törökök a többi csoporthoz hasonló átlagos számú asszociációt adtak, Fülöp és mtsai, 2012).

Ha a legnagyobb kategóriákat és a legnagyobb súllyal rendelkező asszociációkat együtt kezeljük, akkor nagyon világosan kirajzolódik, hogy melyik egyetemista csoport a versengésnek mely aspektusait tekinti leginkább jelentésképzőnek. A kapott asszociációk kategorizációja kvalitatív elemzést igényel. Ez pedig teret ad az interpretációnak. Ahhoz, hogy egy-egy asszociációt megfelelő kategóriába soroljon a kutató, ismernie kell az adott kultúrát. Például, egy a japán kultúrát nem ismerő kutató, az „atlétikai találkozó” kifejezést a „sport” kategóriába sorolhatná teljes joggal. A japán oktatási rendszert ismerő kategorizáló azonban ezt a kifejezést egyértelműen az iskolához köti és az oktatás területére sorolja be.

5.8.2.1. A versengés szubjektív jelentése a magyar csoportban

A versengés jelentése a magyar csoportban *kevésbé fókuszált*, egyetlen kategóriába sem került a súlyozott asszociációknak több mint egy-ötöde és a legtöbb kategóriába csak a jelentés kevesebb, mint 5 százaléka tartozott. Ez összhangban van Orosz Gábor (2010) eredményeivel, aki azt találta, hogy a francia fiatalok versengés reprezentációjához képest a magyaroké kevésbé kikristályosodott, nincs központi magja. A versengéshez a magyarok viszonyulnak az egyik *legérzelmesebben*, a versengés jelentését erősen és nemzetközileg is kiemelkedő mértékben a *negatív érzelmek uralják*, amelyeken belül *mind az externalizáló negatív érzelmek*, mint az agresszió, *mind az internalizáló negatív érzelmek*, mint a félelem, szorongás (Woo és mtsai, 2007) a hat országon belül a legmagasabb százalékkal szerepeltek. Ezt a kettős mintázatot kifejezetten csak a magyar versengésjelentés tükrözte. A jelentés egy másik fontos eleme a versengés eredménye, a *győzelem/vesztés* kérdésköre, ezen belül legfőképpen a győzelem. A versengés jelentésébe dominánsan bele tartozik a *motiváció* (küzdelem, cél, kihívás, teljesítmény). Az erős küzdelem és erőfeszítés azonban nem barátságos, hanem harcok környezetben zajlik és a riválisok *ellenségek* lehetnek. Ennek megfelelően a versengés egyszerre izgalmas és stresszteli. Elsősorban a *sport*hoz mint területhez kapcsolódik, amely a versengés szabályozott strukturált formája. Ez meglepő eredmény a korábbi (nyílt kérdéses kérdőíves) vizsgálatok fényében, melyek inkább arra mutattak rá, hogy a versengést a magyar középiskolások és tanárok is elsősorban szabályozatlannak és immorálisnak látják (Magyarországon) és csak nagyon kevésbé említik a sportot, mint az intézményes versengés egy domináns formáját (Fülöp, 1999a; Fülöp, 2001c). A győzelem és a sport kiemelt szerepe a jelentésben hasonló az angolokhoz és az indiaiakhoz. Fülöp (2001/2002) korábbi vizsgálatában az angol gimnazisták nagy számban számoltak be az angol társadalomban a sportban való versengés fontos szerepéről, míg a magyar gimnazisták között a sportbeli versengés említése minimális volt.

Inkább összhangban van korábbi eredményekkel (Fülöp, 2004a; 2009a, 4. fejezet) az, hogy az *ellenség* és az ellenséges versengés explicit módon a magyar egyetemisták körében jelent meg egyedül a nagyobb súlyú asszociációk között, és a *harc* kifejezést is ők asszociálták a legnagyobb arányban a versengéshez. A versengés jelentését a kategóriák szintjén is ez az inkább negatív érzelmekkel (elsősorban agresszióval) kísért győzelemre törő (győzelem/vesztés), erős motiváció (motiváció/erőfeszítés) határozza meg. A *háború* a japánokon kívül egyedül a magyaroknál alkot külön alkategóriát, de kevésbé egy konkrét történelmi eseményre utal, - mint a japánok esetében a második világháborúra -, hanem

sokkal inkább a versengés „halálosan ellenséges” szerepét emeli ki. A WVS alapján a magyarokra 1995 óta fokozatosan erősödő túlélési értékek jellemzőek (http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_54), ezek a jelen vizsgálatban a győzelem nagy fontosságával, az intenzív küzdelemmel, erőfeszítéssel, harccal, „háborús” versengéssel hozhatók kapcsolatba.

A magyar egyetemisták a *küzdelmet* (erőfeszítés) nagyon szorosan társították a versengéshez. A nemzetközi összehasonlításban a kínaiak után a legnagyobb arányban említik. Ezt a mutatót Bond és Hofstede (1998) éppen a kelet-ázsiai gazdasági „csoda” egyik magyarázatának tekintették. Az erőfeszítés versengéssel kapcsolatba hozott fontos szerepe és a magyar gazdaság mutatói esetében azonban nem mutatkozik ilyen összefüggés. Azon túlmenően, hogy ez a vizsgálat nem érvel amellett, hogy a gazdasági fejlődés pusztán kulturális kérdés, mégis a jelen szerző a magyarázatot erre részben abban látja, hogy a *magyar erőfeszítésen alapuló versengés egy interperszonálisan ellenségesebb versengés kontextusában* történik (amelyet nem lágyít a barátság és az együttműködés, mint a kínaiak esetében). Ezt megerősítik korábbi, a versengés jelentésével kapcsolatos kutatásaink. A negyedik fejezetben ismertetett japán-magyar összehasonlító vizsgálatban a rivális ellenségként való felfogása szignifikánsan jellemzőbb volt a magyar, mint a japán egyetemistákra (Fülöp, 2004a; 2009a), és mind a magyar középiskolások (Fülöp, 1999a), mind a magyar tanárok (Fülöp, 2001c) a magyarországi versengést japán és amerikai társaikhoz képest ellenségesebbnek és tisztességtelenebbnek látták, ahol a riválisok „átgázolnak” egymáson. Az *ellenséges versengés* jellegzetessége az, hogy a versengő felek abban érdekeltek, hogy „kioltsák” vagy „lehetetlenné tegyék” a másik erőfeszítéseit, így a *nagy erőbedobás és küzdelem, nem feltétlenül eredményes* (erről lásd még a gazdasági fejlettség és a versengés szubjektív jelentése alfejezetet).

Az alább következő 60. táblázatban azt mutatjuk be, hogy a jelen vizsgálatban kapott eredmények hogyan viszonyulnak Sándor Mónika, Orosz Gábor, Fülöp Márta (2010) 8-9 éves magyar gyerekekkel végzett AGA vizsgálatának és Pergar Kuscer, Fülöp és Ross (2006) magyar tanítókkal és középiskolai tanárokkal az AGA módszerrel végzett kutatásának (Pergar Kuscer, 2006 in: Ross, Fülöp, Pergar Kuscer, 2006) az eredményeihez.

60. táblázat. A versengés szubjektív jelentésének hasonlóságai és különbözőségei az AGA módszer alapján különböző életkorú és foglalkozású magyar csoportok esetén (a legnagyobb kategóriák)

8-9 éves gyerekek	Magyar Egyetemisták	Magyar Tanítók	Magyar tanárok
Sport (29%)	Negatív Érzelmek (18,5%)	Győz/veszt (28%; 22% győzelem; 6% vesztes)	Győz/veszt (26%; 22% győzelem; 4% vesztes)
Iskola (13%)	Győz/veszt (17,3%)	Negatív érzelem (17%)	Motiváció (17%)
Pozitív érzelmek (13%)	Sport (15,3%)	Motiváció (15%)	Oktatás (11%)
Szinonima (10%)	Motiváció (15,1%)	Pozitív érzelmek (13%)	Negatív érzelmek (8,3%)
Győzelem/vesztés (7%; 6% győzelem; 1% vesztes)	Oktatás (4,7%)	Oktatás (6%)	Sport (8%)
Auto-motor verseny (7%)	Emberek(4,3%)		Emberek(5%)
79%	75,3%	79%	76,3

Mind a magyar egyetemisták, mind a magyar tanítók és tanárok a győzelem/vesztést kapcsolják az egyik legdominánsabban a versengéshez. Ugyanakkor minden vizsgált csoportban, a kisiskolásoknál éppúgy, mint a tanároknál, az asszociációk dominánsan a győzelemről szólnak és lényegesen kevésbé a vesztről. A 8-9 éves gyerekek esetében viszont a győzelem/vesztés nem rendelkezik olyan központi szereppel, mint a későbbi életkorokban.

A magyar egyetemisták és a magyar tanítók közel azonos százalékban kötnek negatív érzelmeket a versengéshez. A középiskolai tanárok esetében ez lényegesen kevésbé jellemző. A 8-9 éveseknél pedig meg sem jelenik a negatív érzelmek kategória a nagyobb kategóriák között. A 8-9 éves gyerekek esetében a versengéshez dominánsan pozitív érzelmek társulnak, szemben a három felnőtt csoporttal, amelyekben a pozitív érzelmeket, különböző arányokban ugyan, de dominálják a negatív érzelmek. A 8-9 éves gyerekek korosztályi csoportját tanító általános iskolai tanítók pontosan ugyanolyan százalékban kötöttek pozitív érzelmeket a versengéshez, mint a gyerekek, de az ő esetükben magas volt a negatív érzelmek aránya is. Úgy tűnik, hogy a versengésnek a legpozitívabb jelentést a 8-9 évesek és az őket tanító tanítók tulajdonítanak. Az egyetemisták és a középiskolai tanárok számára a versengés jelentése sokkal negatívabb.

A motivációra utaló asszociációk nem igazán jelennek meg a 8-9 éveseknél, de mind a tanárok, mind az egyetemisták csoportjában ez az egyik legnagyobb kategória és közel azonos százalékban határozza meg mindhárom csoportban a jelentést.

A versengés területei közül a sport a 8-9 éves gyerekek és az egyetemisták esetében is jelentős részét képezi a jelentésnek, a tanárok esetében egyáltalán nem. A versengés összekapcsolása az iskolával, az oktatással leginkább a kisiskolásokra és a középiskolai tanárookra jellemző (mindkét esetben 10 százalék feletti), az egyetemistákra és a tanítókra nem. A kisiskolás fiúk számára a versengés egy fontos megjelenítője az autó/motor verseny, ez a felnőttek esetében nem számottevő jelentésképző.

Az Asszociatív Csoportanalízis Technikával végzett három vizsgálat eredményeinek összehasonlítása alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy a versengésnek tulajdonított jelentés azonos kultúrán belül mutat életkori és foglalkozásbeli eltéréseket. Ugyanakkor ezeknek az eltéréseknek az ellenére a versengés értelmezése, más országokkal összehasonlítva, mégis sok belső hasonlóságot mutat. Másképp fogalmazva a magyar felnőtt csoportok versengésértelmezése jobban hasonlít egymásra, mint az angol, a török, kínai, japán, vagy indiai versengésértelmezésre.

5.8.2.2. A versengés szubjektív jelentése az angol csoportban

Az angolok esetében a versengés jelentése *erősen fókuszált a győzelemre és a vesztrre*, ezen belül elsősorban a *győzelemre* és ezt leginkább a *sport versenyek* területén értelmezi, bár megjelenik a *média* és a *gazdaság (pénz)* is. A versengéshez kevésbé kapcsolódnak akár negatív, akár pozitív érzelmek, *motiváció* viszont igen. Az, hogy a versengés és a versenyek elsősorban a sport versenyek keretében értelmeződnek erősen beágyazódik a sport jelentésébe az angol kultúrában. A modern sport a 19. század végén az angol elit számára létrehozott magániskolákból ered. Ezekben az iskolákban a sport a „survival of the fittest” darwini gondolata alapján a versengő társadalomban való sikeres (győztes) túlélést elősegítő karakterépítő elfoglaltság volt (Renson, 2009). Ezzel teljes összhangban Smart és Read (2004)

azt találták, hogy az angol média leginkább azt hangsúlyozza a versengéssel kapcsolatban, hogy személyiségépítő, mert megtanítja az egyént győzni és veszíteni. Tony Collins az International Centre for Sports History and Culture, De Montfort University, Leister igazgatója egy BBC számára 2012-ben készített sorozatban azt nyilatkozta, hogy a sport integráns része a brit társadalomnak és kultúrának, alakítja a társadalmat és visszatükrözi azt, és kulcs szerepet játszott abban, ahogyan a britek önmagukról gondolkodnak, és ahogyan mások látják őket

(<http://www.dmu.ac.uk/research/research-faculties-and-institutes/art-design-humanities/icshc/sport-and-the-british/sport-and-the-british.aspx>). A sport az egyenlő esélyeken alapuló versenyt hirdet, amelynek ethosza a fair play (a versenytársak tiszteletben tartása, a szabályok betartása, Hadas (2003)), amely Renson (2009) szerint áthatja nemcsak a sportot, hanem az üzleti életet és minden olyan területet, ahol verseny van. Az angol társadalomban a fair play és szabályos versengés normatív elvét Rubinstein (1993) is kiemelte és Wierzbicka (2006) az angol nyelvről és kultúráról írott könyvében egy külön fejezetben tárgyalja azt, hogy a fair kifejezés valójában lefordíthatatlan más nyelvekre, annyira mélyen angol és a sport és az üzleti élet mellett mindenféle más versengési területen is megnyilvánul. A fair play kifejezés egyedül az angol csoportban került be az első 20 asszociáció közé.

A jelen, angol egyetemistákkal végzett vizsgálat eredményeit megerősítik azok a korábbi vizsgálatok (és megfordítva), amelyeket Pergar Kuscer, Fülöp és Ross (2006) angol tanítókkal és középiskolai tanárokkal, ugyancsak az AGA módszerrel végeztek (Pergar Kuscer, 2006 in: Ross, Fülöp, Pergar Kuscer, 2006). A 61. táblázat mutatja, hogy mindhárom csoportban a legnagyobb kategória a győzelem/vesztés, mindhárom csoportban több mint a súlyozott asszociációk egyharmada tartozik ebbe a kategóriába, és mindhárom csoportban a győzelemmel kapcsolatos asszociációk többszöröse a veszteséssel kapcsolatos asszociációknak. Mindhárom csoportban a sport a második legnagyobb kategória. Ez a két kategória mindhárom csoportban közel lefedi vagy meg is haladja a jelentéstartalom 50 százalékát. Eszerint a győzelem és a sport olyan jelentéstartalmak, amelyek a fentebb tárgyalt szakirodalommal összhangban stabil módon kötődnek a versengés angol jelentéséhez.

A továbbiakban bizonyos mértékig eltér a három csoport által a versengésnek tulajdonított jelentés. Az egyetemistáknál és a tanítóknál továbbra is megegyezik a struktúra. A harmadik legnagyobb kategória a motiváció és a negyedik a negatív érzelmek szinte azonos arányban. A középiskolai tanárok versengés értelmezése ennél negatívabb képet mutat. A negatív érzelmek a harmadik legnagyobb kategória, de nem ér el szignifikánsan magasabb százalékot, mint a másik két csoportban. A motiváció viszont ebben a táblázatban meg sem jelenik, mert kevesebb, mint 5 százalékot ért el.

61. táblázat. Angol egyetemisták, tanítók és tanárok versengéssel kapcsolatos asszociációinak legnagyobb (5% feletti) kategóriái

Angol Egyetemisták	Angol Tanítók	Angol tanárok
Győz/veszt (31,3; 23,5% győzelem; 7,58% vesztes)	Győz/veszt (34%; 25% győzelem; 9% vesztes)	Győz/veszt (33%; 27% győzelem; 6% vesztes)
Sport (15,5)	Sport (20%)	Sport (20%)
Motiváció (11,0)	Motiváció (9%)	Negatív érzelmek (8,3%)
Negatív érzelmek (8,5)	Negatív érzelmek (8,1%)	Szinoníma (8%)
Média (6,4)	Oktatás (6%)	Emberek (6%)
Gazdaság (5,4)		
78,1%	77,1%	75,3%

Ha az angol egyetemisták, tanítók és tanárok versengésnek tulajdonított szubjektív jelentését összevetjük a magyar egyetemisták, tanítók és tanárok versengésnek tulajdonított szubjektív jelentésével, akkor látható, hogy a három vizsgált angol csoportban nagyobb a versengés jelentésének hasonlósága, mint a magyar csoportban. Ez arra utalhat, hogy a versengésnek tulajdonított jelentést az **angolok** esetében *nagyobb társadalmi konszenzus* övezi, mint a magyar csoportban, ahol a foglalkozás és életkor szerint nagyobb a variabilitás a versengésnek tulajdonított jelentésben. A sport versengéshez kötődő szoros kapcsolatára utal, hogy Fülöp (2001/2002) nyílt kérdéses vizsgálatában, amelyben angol és magyar középiskolásokat kérdezett arról, hogy milyen szerepet játszik a versengés a jelenlegi (angol/magyar) társadalomban, az **angol** középiskolások *legfontosabb versengési területként* - a társadalom kontextusában - a *sportot* nevezték meg. A versengéssel kapcsolatos spontán szubjektív jelentésadás, és a tudatosan megfogalmazott gondolatok a sport tekintetében teljes összhangban vannak.

5.8.2.3. A versengés szubjektív jelentése a török csoportban

A versengés jelentése a török csoportban az egyik legfókuszáltabb és legegységesebb, leginkább a *gazdasági élettel* (piac, termelés stb.) kapcsolatos. Egy több mint másfél évtizeddel ezelőtti európai fiatalokat összehasonlító vizsgálatban a török gimnazisták értékelték a legalacsonyabbra a pénzt és gazdagságot és hittek a legkevésbé abban, hogy a gazdagsághoz a kemény munka vezet (Youth and History, Silier, 1997). Az azóta elmúlt másfél évtizedben a török gazdaság erős fejlődésnek indult. Az ezredforduló után kapott WVS eredmények (2004, 2008) a törököket erős túlélési és materiális értékekkel jellemezték. A túlélési értékek jellemzője többek között a pénzközpontúság (Lynn, 1991). Ezzel teljes összhangban a jelen vizsgálatban mind a *pénz*, mind a *gazdaság*, mind a *munka* éppen a török válaszadók esetében képezi leginkább a versengés jelentésének a részét. A gazdaság és a munka központi szerepére utal, hogy egy másik vizsgálatban, amelyben Fülöp és mtsai (2012) az állampolgáriság fogalmát vizsgálták török, magyar, angol és spanyol egyetemisták körében az AGA módszerrel, a török csoportban volt a munkára és a gazdaságra vonatkozó asszociációk legnagyobb aránya. Az állampolgár értelemezésébe náluk tartozott leginkább az állampolgár mint hasznos gazdasági tevékenységet végző személy képe.

Ugyancsak a múlt század kilencvenes éveiben végzett GLOBE Study (House és mtsai, 2004) alapján a török középvezetőket alacsony teljesítménymotiváció jellemezte. A jelen vizsgálatban bár a többi csoporthoz képest a *motiváció* kategória nem bizonyult nagynak a török asszociációkon belül, viszont a második legnagyobb kategória volt a gazdaság után, és a motivációra, ambícióra utaló asszociációk ezért számottevő szerepet kaptak a jelentésstruktúrában.

A törököket erős kollektívizmus (Becker és mtsai, Owe és mtsai, 2012), ugyanakkor erős önmagára támaszkodás és versengés jellemzi (Green és mtsai, 2005). A versengés szubjektív jelentésében inkább a konkrét célra, a gazdaságra és az anyagi jólétre irányuló személyes ambíció jelenik meg. A versengés jelentésében nem dominánsak sem a negatív, sem az pozitív érzelmek, sem az egymás elleni agresszió. Ez a *pragmatikus, kevésbé érzelmes* versengés koncepció, amely a célra és nem a másik legyőzésére fókuszál (kevés a győzelem/vesztésre vonatkozó asszociáció) jól összeegyeztethető a kollektívizmussal és a kontextuális szelffel (Owe és mtsai, 2012).

A jelen vizsgálatban résztvevő egyetemisták tanulmányaikat Canakkale-ban folytatják, amely a Dardanelláknak mind az európai, mind a kisázsiai oldalán helyezkedik el. Vallásukat tekintve muzulmánok. A török társadalom magasan iskolázott rétegére a Kemal Atatürk által bevezetett szekularizált iszlám jellemző (Flesch, 2004). A török egyetemisták versengéssel kapcsolatos asszociációiban semmilyen olyan tartalom nem jelent meg, amelyet specifikusan az iszlámhoz vagy a muzulmán valláshoz lehetne kötni, ugyanakkor a török versengésértelmezés mutatta a legkevesebb átfedést más országok egyetemistáinak az értelmzésével. A versengés jelentésének domináns meghatározója a pénz. Bár a munka és kereskedelem útján megszerzett pénzre (vagyonra) való törekvés – ha az tisztességes formában történik - az iszlám tanítása szerint Allah szeretetének a kifejezése és a hozzá való közelebb kerülés egy formája (Choudhury, 2003), a vizsgálatunkban tapasztalt materialista jelentéstartalmak az iszlám tanítások közvetítése nélkül is dominálhatják a versengésről való gondolkodást olyan országokban, amelyek gazdaságilag fejletlenebbek, de erőteljes gazdasági fejlődést mutatnak (Lynn, 1991).

5.8.2.4. A versengés szubjektív jelentése a kínai csoportban

A kínai egyetemisták a versengésnek leginkább a *motivációs* vonatkozásait emelik ki, ezen belül jelentős helyet foglal el az *intenzív törekvés* és az *erőfeszítés*, amelyek a Konfuciánus Dinamizmussal összhangban lévő jelenségek és a *nyomás/presszió*, amely nem hagyja lankadni a versengőt. Ezt Hofstede és Bond (1998) expliciten összekapcsolták a gazdasági fejlődéssel. A *munkára* és a *képességekre* vonatkozó súlyozott asszociációk is a kínai csoportban fordulnak elő a legnagyobb arányban. Mindez összhangban van azokkal a konfuciánus értékekkel (kemény munka, szorgalom, erőfeszítés), amelyeket az ázsiai „sárkányok/tigrisek” (Kína, Japán, Tajvan, Hong Kong, Szingapúr) gazdasági prosperitása egyik forrásának tekintettek (Lim és Sin Lay, 2003). A motiváció mint kiemelkedő kategória teljes összhangban van a GLOBE Study-ban (House és mtsai, 2004) talált magas teljesítményorientációval is. A kínaiak esetében sikerül a legegységértelműbben azonosítani a jelen vizsgálati anyagban McClelland (1987) elméletét a magas motivációs szint, és a dinamikus gazdasági fejlődés összefüggéséről.

A kínaiak esetében a legnagyobb gyakoriságú szó az erőteljes/intenzív (激烈) kifejezés, amely nagyon erős késztetésre utal, és együtt az erőfeszítéssel és a nyomással nagyon dinamikus jelentést ad a versengésnek. Kemény küzdelmet, a Green és mtsai (2005) által leírt, a kínaiakra jellemzőnek talált önmagára támaszkodó versengést jelezhetik. Mindez ugyancsak összhangban van Becker és mtsai (2013) eredményével, mely szerint a kínai serdülők önértékelése inkább a keménységre épül (Becker és mtsai, 2013). Visszatükrözi a WVS minden felmérésekor (1999, 2004, 2005, 2008) a kínaiak esetében feltárt egyre erőteljesebb túlélési értékeket. A túlélési értékek jelennek meg a hat ország közül a kínai csoportban legnagyobb arányban előforduló *evolúció* kategóriában is („a legrátermettebb túlélése” mint asszociáció). A versengés agresszív voltára utal a *harc* és a *kegyetlen* szó a legnagyobb súlyú asszociációk között. Ugyanakkor a kínaiak utalnak a *barátságra* és az *együttműködésre* is a versengés kapcsán. Nisbett (2003) a “The Geography of Thought: How Asians and Westerners think differently and why” című könyvében részletesen kifejti, hogy a kelet-ázsiai gondolkodásra a holisztikusság jellemző, amelyben a formális logika szerint összeegyeztethetetlennek és ellentétesnek vélt gondolatok, jelenségek szimultán egységben jelennek meg, egymást feltételezik (mint a yin és yang). Hasonlóan a nyugati gondolkodásban csak szétválasztottan megjelenő győzelem és veszteség a kínai nyelvben egy közös tartalmú szóban is megjelenik a „győzelemvesztés” (输赢) kifejezésben. Az ellentmondások együtt

tartására utal az is, hogy bár a versengést az *intenzív, akár kegyetlen harccal* kapcsolják elsősorban össze, az *nem eredményez negatív attitűdöt* a versengés iránt, hiszen az indiai válaszadók után a kínaiak (különösen a férfiak) azok, akik a WVS vizsgálatban a legpozitívabban viszonyulnak a versengéshez. Chen (2008) szerint a kínai „középút” gondolkodás segít feloldani illetve meghaladni a konvencionális nyugati paradoxon felfogást, mert az egyensúlyra és az ellentétek integrálására helyezi a hangsúlyt. A középút gondolkodás lehetővé teszi, hogy az ellentéteket mint egymással kölcsönös függésben lévő, együtt egy egészt alkotó entitásokat fogjuk fel és ez feloldja a konfliktust.

Az asszociációk alapján a versengési folyamat fókuszában inkább az „út”, az erős motiváció, erőfeszítés, az összes képességet és tehetséget mobilizáló külső-belső nyomás, intenzív harc áll, semmint annak végeredménye a győzelem. A győzelem/vesztés kategória a kínai asszociációk között az egyik legjelentéktlenebb.

Szalay és mtsai (1994) 1985 és 1989 között (több mint negyed százada) az AGA módszerrel kínai városi egyetemistákkal végzett vizsgálatukban összesen 120 fogalomra kértek asszociációkat kínai, tajvani és amerikai résztvevőktől. Azt találták, hogy a válaszadók erősen hangsúlyozzák a kínaiak néhány tulajdonságát, így például azt, hogy keményen dolgoznak, okosak, bölcssek, intelligensek, ambíciózusak, jó a problémamegoldó képességük és a kreatív gondolkodásuk. Az olyan válaszok, mint a kínaiak bátrak, szeretik a hazájukat, loyálisak és szeretik a dicsőséget, erős büszkeségre és öntudatra utaltak. A múlt század nyolcvanas éveinek kínai egyetemistái erősen tudatában voltak a kínai történelemnek, főképpen annak a vonatkozásának, hogy császári múlttal rendelkeznek és ők annak a császári generációnak a leszármazottai. A nyolcvanas években a kommunizmusra utalás ritka volt és nem utalt különösebb azonosulásra az ideológiával. Sokkal inkább megjelentek a kínai kultúrára és civilizációra utaló szavak, mint például a Kínai Nagy Fal. A gazdaság szubjektív jelentésének amerikai-kínai-tajvani összehasonlító vizsgálata során azt találták, hogy a kínaiak a gazdasági fejlődésről úgy gondolkodnak, mint egy többé-kevésbé lineáris egyre magasabbra törő mozgásról. Az országukat a visszamaradottság és a szegénység állapotából a modernitás és prosperálás irányába fejlődőnek fogták fel. A gazdasági helyzetükről – már a múlt század nyolcvanas éveiben - az volt a képzetük, hogy az erős, gazdag, stabil és autonóm. Ebbe a fejlődési modellbe egy pénzügyileg még jobb jövőt építettek be. A kínai gazdaság jelenlegi állapota összhangban van ezzel a negyedszázaddal korábbi szubjektív jelentésbe ágyazott „vízióval”. Amikor a vizsgálatot végezték, akkor még nemcsak a falusi, de a városi kínai környezetet is az erőforrások szűkössége jellemezte, nagyon alacsony fizetések (kevesebb, mint 100 dollár havonta átlagosan), nem elegendő lakás és nem elegendő állás. Szalayék így jellemezték az akkori Kínát:

„A Kínai Népköztársaságot gyakran úgy jellemzik, mint egy erősen centralizált kommunista gazdasági rendszert, amely a kommunizmus maoista és poszt-maoista hagyományira épül. Harmadik világbeli ország, amelyet alacsony gazdasági fejlődés jellemez” (Szalay és mtsai, 1994, 155 old.). Rohwater az „Asia Rising” című 1995-ben kiadott könyvében Teng Hsziao Ping metaforáját idézi a kulturális forradalom utáni gazdasági reformokról és a kínai gazdaság és politika, vagyis a piacgazdaság és a kommunizmus összefüggéséről „Nem számít, hogy a macska fekete vagy fehér, mindaddig, amíg megfogja az egeret.” (125.old.) Az azóta eltelt idő rámutatott arra, hogy az 1979 után kitűzött cél, hogy Kína gazdag és nemzetközileg befolyásos legyen miként halad a maga útján. Ma végtelen számú elemzés található arról, hogy hogyan alakítja át az egész világ gazdaságát Kína és a kínai gazdasági felemelkedés.

5.8.2.5. A versengés szubjektív jelentése a japán csoportban

A japánok elsősorban az *iskola* világával kapcsolják össze a versengést. A japán társadalom alapvetően meritokratikus működése az oktatási rendszeren alapul (OECD 2010, Japan: A Story of Sustained Excellence <http://www.oecd.org/japan/46581091.pdf>).

Az, hogy a japán társadalomban ki milyen helyet tölt be, elsősorban az iskolai teljesítményétől függ (White, 1994). A versengés legfőbb területe tehát, amely egy életre meghatározó lehet, az iskola (Fülöp, 2006b). Az asszociációk között az ott zajló versengést leginkább az évente megrendezett úgynevezett *atlétikai találkozó (undokai)* és a *felvételi vizsga* jeleníti meg. Az undokai egyszerre példája a versengésnek, a magas teljesítményre törekvésnek és a társas kohézióknak (Sugimoto, 1997). A felvételi vizsga, mint domináns asszociáció, a felsőbb középiskolába és az egyetemekre való bekerülésért zajló intenzív versengés kifejeződése (Fülöp, 2006b). Mindez összhangban van Fülöp (1999a) nyílt kérdéses vizsgálatának eredményével is, melyben arra kereste a választ, hogy a magyar, japán és amerikai gimnazisták milyen szerepet tulajdonítanak a versengésnek a saját társadalmukban. A három csoport közül a **japán** gimnazisták említették a leggyakrabban az *oktatást*.

A versengés másik fontos területe a sport. Ez Japánban az iskolás és egyetemista korban ugyancsak az oktatási intézményekhez kötött. A középiskolai atlétika, baseball és egyéb sportok professzionális szinten működnek Japánban, a sport egészen a felnőtt korig az iskolák és egyetemek közegében, úgynevezett klub tevékenységek formájában zajlik és a testnevelő tanárok sportedzőként is dolgoznak (White, 1994; Fülöp, 2006b). Az, hogy a versengés szubjektív jelentésében a sport domináns szerepet játszik eltér a fentebb említett nyílt kérdéses vizsgálat eredményétől (Fülöp, 1999a), amelyben a japán gimnazisták esetében a sport egyáltalán nem bizonyult a versengés kiemelkedő területének.

Azokban a csoportokban (angol, magyar), ahol a sport vezető kategóriának bizonyult a győzelem/vesztés is domináns kategória volt, a japánoknál azonban nem ez a helyzet. A győzelem/vesztés, hasonlóan a kínaiakhoz nem került a jelentés domináns meghatározói közé. Ugyanakkor a japán válaszadóknál, hasonlóan a kínaiakhoz, megjelent a győzelmet és veszteséget egy fogalomban összefoglaló „*győzelemvesztés*”.

A versengéshez fűződő viszony kevésbé érzelmes, de inkább negatív, mint pozitív érzelmek kapcsolódnak hozzá. A negatív érzelmeken belül inkább a Pekrun (2006) által deaktiváló negatív érzelmeknek nevezett érzelmek, mint a *kimerültség*, *fáradtság*, *keserűség* dominálnak. Kevés az interperszonális agresszióra és konfliktusra való utalás. Ez utóbbi a japán társas kapcsolatokban a harmóniára törekvéssel is magyarázható (Indries, 2009). Ugyanakkor az agresszió egy speciális, szélsőséges és intézményes formájára, a *háborúra* (főként a második világháborúra) utaló asszociációk magas száma, elsősorban a japán nők esetében, a versengés agresszív vonásainak percepcióját és egyben a közvetlen interperszonális agresszió eltávolítását is jelenti.

A japán válaszadók a korábbi, nyílt kérdéses kérdőíves vizsgálatokban nagy hangsúlyt helyeztek a versengés fejlődést segítő és motiváló funkciójára (Fülöp, 2004a, 2009a és 4. fejezet). Mindkettőt szignifikánsan gyakrabban említették, mint a magyar kortársaik. A jelen vizsgálatban is a *fejlődés* nagyobb súlyú asszociáció a japán csoportban, mint a magyarban, de a versengés motiváló és erőfeszítésre készítető funkciója a magyaroknál sokkal kifejezettebb jelentésalkotó, mint a japánoknál, akik valójában a legkevésbé utalnak a versengés motiváló funkciójára a vizsgálatban résztvevő hat ország tagjai közül.

5.8.2.6. Kína és Japán: az Asszociatív Csoport Analízis technika tükrében

Az itt bemutatott vizsgálatban azt is meg kívántuk vizsgálni, hogy van-e hasonlóság a versengésnek tulajdonított jelentésben két kelet-ázsiai, konfuciánus hagyományokkal rendelkező ország, Kína és Japán egyetemistái esetében. House és mtsai (2004) tíz klaszterbe sorolták a világ régióit a nyelv, vallás, földrajzi elhelyezkedés, etnikum és a munkával kapcsolatos értékek és attitűdök alapján. Kínát és Japánt a konfuciánus ázsiai országok közé sorolták, elkülönítve a dél-ázsiai klasztertől. A kérdésünk ebben a vizsgálatban tehát az volt, hogy megragadható-e mindkét csoportban a „Konfuciánus Dinamizmus” (Bond, 1988), amelyet a múlt század nyolcvanas éveinek végén a kelet-ázsiai kistigrisekre (Hong Kong, Dél-Korea, Tajvan) és Japánra olyan jellemzőnek találtak. Természetesen Japán és Kína, a közös konfuciánus hagyományok mellett, számos rendkívül meghatározó szempontból különbözik egymástól, ezek közül elég csak a két ország népességét, huszadik századi történelmét, politikai irányultságát, gazdaságtörténetét említeni.

Eredményeink szerint a két csoport versengésértelmezése csak nagyon kevés hasonlóságot mutatott. A konkrét asszociációk szintjén számolt Átfedési Index mindössze 11 százalék, az egyik legalacsonyabb volt. A **kínaiak** vezető asszociációja az *erőteltjes/intenzív* és ehhez társul az *nyomás*, a *kegyetlen* harc, mely ösztönösebb, *agresszívebb* versengésre utal, a **japánoké** az *atlétikai találkozó* (az undokai), amely egy hatalmas közösségi megmozdulás, *világos szabályok mentén* zajló versengés/verseny. Az 'undokai' az egyik szocializációs tere a japán 'gambatte' kultúrának (Gordon Györi, 2006), annak, hogy igyekezni kell, erőfeszíteni kell, és mindenkinek a képességei maximumát kell adnia magából. Az undokai során a tanárok és a szülők a gyerekeket, a gyerekek pedig egymást „gambattálásra” szólítják fel. A versengés fogalmára legnagyobb súllyal kapott atlétikai találkozó asszociáció magába sűríti és szimbolizálja a japán szocializációs célok számos lényeges vonását. Bár számtalan vizsgálat szerint a tanulás és a vizsgák a kínai társadalomban és kultúrában is nagy jelentőséggel bírnak (Biggs, 1996; Li, 2002) és maga a felvételi vizsga intézménye is Kínából származik (Gan, 2008; Li, 2012), a kínai egyetemisták mégsem kötötték a versengést dominánsan a tanulásához. Ezzel szemben a **japánok** számára ez a legfőbb jelentésterület és a *felvételi vizsga* testesíti meg a leginkább az ezen a téren zajló versengést.

A **kínai** versengés fogalom, a WVS túlélési értékeivel összhangban sokkal *energikusabbnak*, *kegyetlenebbnek*, *direktebbnek* mutatkozik. Ezzel szemben a **japán** versengés fogalom a versengést sokkal inkább *intézményesült*, *indirektebb*, *személytelenebb*, és *szabályozottabb*, vagyis sokkal kifinomultabb formáiban ragadja meg, amely inkább a poszt-materialista értékeknek felel meg.

A **kínaiak** által említett, minden más csoporthoz képest is nagyon nagy mennyiségű motivációval kapcsolatos asszociáció, *energiára*, aktiváló (Pekrun, 2006) érzelmekre utal. A negatív érzelmeken belül inkább az *externalizáló érzelmek* és agresszió (Woo és mtsai, 2007) jellemzi őket, míg a **japánok** esetében a *negatív érzelmek* és azokon belül az *internalizáló* (szorongás, stressz, Woo és mtsai, 2007), deaktiváló érzelmek (súlyos, kimerültség stb.) a hangsúlyosabbak. A **kínaiak** szignifikánsan több (*aktiváló*) *pozitív érzelmet* is említenek a versengéssel kapcsolatban. Ugyanakkor a versengés evolúciós értelmezésében nem volt különbség a kínaiak és a japánok között, és leginkább erre a két csoportra voltak jellemzőek a „legrátermettebb túlélése” típusú asszociációk.

Az *erőfeszítés* fogalma a kelet-ázsiai motivációs felfogás lényege (Gordon Györi, 2006; 2009; Stankov, 2010; Sebestyén, megjelenés alatt). Bár a **kínaiak** szignifikánsan több súlyozott asszociációt adtak a japánoknál a *motiváció* kategóriában, ugyanakkor mindkét csoportban a motiváción belül az erőfeszítés jelentősebb alkategória volt. A **kínaiak** esetében ehhez társul a *munka* és a *képességek* kategória is, mely mindkettő szignifikánsan nagyobb arányban határozza meg a versengés jelentését, mint a japánoknál. A **kínai** versengés fogalom tehát inkább hordozza a „*Konfuciánus Dinamizmus*” értékeit, mint a japán.

A két kelet-ázsiai csoport között talált kevés hasonlóság közé tartozik, hogy bár a japánok szignifikánsan nagyobb súllyal említik a *győzelem/vesztést*, ez a kategória **mindkét csoportnál** viszonylag háttérbe kerül a versengés értelmezésében, vagyis egyik csoportban sem dominálja a versengés jelentéstartalmát a versengés végeredménye, a győzelem. Csak a japánoknál és kínaiaknál fordul elő a győzelem és a vesztes együtt kezelése, a speciális „győzelemvesztés” kifejezés (ennek a kínai karaktere azonos a két nyelvben és írásban), amely éppen a győzelem torzított túlhangsúlyozásával szemben azt fejezi ki, hogy ez a kettő együtt jár, illetve egymást követheti.

A **kínaiak** esetében a *motiváció* és ezen belül az *erőfeszítés* hangsúlya ugyanakkor a versengés végeredményének és a *győzelem/vesztésnek* a *jelentéktelenebb* jelentésképző hatása, a *győzelemvesztés* (amely a győzelem és vesztes folyamatos egymásra következését fejezi ki) kifejezés használata együtt egyértelműen a versengési folyamat hangsúlyát jelenti a végeredménnyel szemben. A **japánok** esetében a *motiváció* kevésbé hangsúlyos, de a versengés végeredménye, vagyis a győzelem és a vesztes náluk is háttérbe szorul és a győzelemvesztés kifejezés illetve az erőfeszítés motiváción belüli hangsúlya náluk is megjelenik.

5.8.2.7. A versengés szubjektív jelentése az indiai csoportban

Az indiaiak versengés fogalmában – hasonlóan a magyarokéhoz – nincs egyetlen olyan domináns jelentéstartalom sem, amely a jelentésnek több mint legalább egyötödét magába foglalná. Az indiai versengésfogalom fókuszában leginkább a *pozitív érzelmek* (öröm, boldogság, élvezet, izgalom), a *motiváció* és a *győzelem* hármasa áll. Bár a versengés jelentését mindkét nemnél dominálják az érzelmek, a pozitív érzelmek túlsúlya különösen az indiai férfiak esetében áll fenn. Az indiai nők számára a versengés sok pozitív, de sok negatív érzelmet is kelt. Az indiai versengésfogalom elsősorban érzelmekhez és folyamatokhoz kevésbé területekhez kötött. Még a legnagyobb súllyal rendelkező sport kategória sem éri el a tíz százalékot. Annak ellenére, hogy az iskolai versengés az egyetemekre való bejutásért nagyon intenzív Indiában, és Beaurais (2006) szerint erős érzelmi terhet ró a fiatalokra, az oktatásban zajló versengés csak nagyon kevésbé jelenik meg az indiai egyetemisták asszociációi között, és a megterhelő érzelmekkel szemben látványos mennyiségben kapcsolnak a versengéshez pozitív érzelmeket. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a vizsgálatban résztvevő egyetemisták már sikeresen és „győztesen” túl vannak az egyetemi felvételi versengésen. A jelenlegi indiai munkaerőpiac (de a globális munkaerőpiac is) a fiatal indiai diplomásokra nyitott, könnyen találnak jól fizető állást, a versengés a munkaerőpiacon nem szűkös, hanem egyre távoluló lehetőségeikért és erőforrásokért zajlik (Meredith, 2007). Ennek ellenére sem a gazdaság, sem a munka nem jelenik meg releváns versengési területként. Ugyanakkor jelen van két kevésbé „pragmatikus” versengési terület, a média/szórakozás és a művészet. A versengés a zenében, táncban, éneklésben a hagyományos bengáli kultúra része és ez a fiatal indiai egyetemisták (különösen lányok) életében fontos szerepet játszik.

Az indiai versengésértelmezés nagy átfedést mutat az angol versengésértelmezéssel (33%). Ez elsősorban a győzelemre, a vesztesre és a sportra vonatkozó asszociációk megegyezéséből fakad. India több mint egy évszázadon át volt brit gyarmat és 1947-ben nyerte vissza függetlenségét. Az indiai középiskolák és a felsőoktatás a mai napig elsősorban angol nyelven zajlik. A vizsgálatunkban kifejezetten az volt a cél, hogy az angolul anyanyelvi szinten tudó bengáli egyetemisták ne angolul, hanem bengáliul végezzék el az asszociációs feladatot. Ennek ellenére a diákok az asszociációikat nem egy esetben kevert nyelven adták meg, számos angol nyelvű kifejezést használva.

Az indiai társadalomban a sportnak nem volt olyan kiemelt szerepe, mint az angolban. A sport fontosságának növekedése parallel halad a gazdaság növekedésével és az életszínvonal emelkedésével. A sport a gazdag, gyarmatosító britek privilégiuma volt, most az indiaiak követni kívánják a példájukat. Az indiai kormány egyre inkább hangsúlyozza a sport jelentőségét. Az iskolák és az egyetemek komoly anyagi támogatásban részesülnek, hogy megfelelő súllyal tudják bevezetni a sportot a tantervükbe. A sportra fordított állami támogatás 1980 óta majdnem kétszázszorosára növekedett (Banerjee, 2011). Egy a sportolást támogató indiai blog oldal a brit iskolákra és egyetemekre utalva azt az angol mondást idézi, hogy „a waterlooi csatát Eton sportpályáin nyerték meg” arra utalva, hogy a sport olyan tulajdonságokat fejleszt, amelyek bátor harcosokká teszik a felnövekvő nemzedéket és a sport vezet olyan egészséges, fejlett és fegyelmezett társadalomhoz, mint az angol. (<http://www.competitionmaster.com/ArticleDetail.aspx?ID=b47a00b9-d270-4b7e-ad86-02aa98bf6c86>)

Bár könnyen adódhatna, hogy az angol és az indiai versengésjelentés hasonlóságait a gyarmati múlttal magyarázzuk, az indiai és a magyar versengésjelentés hasonlóságaira - amely lényegében ugyanazon asszociáció tartalmakra vonatkozik - nehéz, a jelenlegi ismereteink tükrében, nem spekulatív, hanem tudományosan érvényes magyarázatot adni. Ehhez további összehasonlító vizsgálatokra van szükség.

Bár az indiaiakat a WVS szerint a túlélési értékek jellemzik, a jelen vizsgálat eredményei nem utalnak kifejezetten túlélési értékekre. Ugyanakkor a pozitív érzelmekkel kísért magas motiváció a versengés jelentésében összhangban van a GLOBE-study-ban (House és mtsai, 2004) talált magas teljesítményorientációval, valamint a WVS-ben (2005-2007) talált versengés iránti erősen pozitív viszonyal.

5.8.3. A gazdasági fejlettség és fejlődés valamint a versengés szubjektív jelentésének lehetséges összefüggései

Akerlof és Shiller (2011) közgazdászok érvelése szerint a gazdasági folyamatok és a gazdasági világviszony sem érthető meg a kulturális beállítottságok megismerése nélkül. A versengés a piacgazdaságok leglényegibb folyamata. Kutatásunkban ezért tanulmányozni kívántuk, hogy vajon a versengés, mint a piacgazdaságra jellemző kulcsfogalom (Hámori, 2008) jelentéstartalma különbözik-e országonként és mutat-e értelmezhető összefüggést az adott országok gazdasági fejlettségével illetve fejlődésével. Egyben meg kívántuk vizsgálni McClelland (1961) elméletét is, mely szerint a teljesítményre vonatkozó utalások – a társadalom tagjainak motivációs szintje – növekedése és csökkenése értelmezhető mintázatot mutat a gazdasági növekedéssel és recesszióval. Felfogásunk szerint, amely követi Markus és Kitayama (1991) „kölcsonös konstrukció” (co-construction) elméletét, a versengés kulturálisan megkonstruált fogalma egyszerre alakítója és terméke a vele kapcsolatos politikai

és gazdasági struktúrának. Természetesen Hofstede és Bond (1988) maguk is erősen hangsúlyozták, hogy a kulturális meghatározók mellett, még számos tényező, így a piac milyensége és a politikai kontextus is befolyást gyakorol a gazdasági fejlődésre. Akerlof és Shiller (2011) a kulturális és lélektani tényezőket azonban azonos jelentőségűnek tekintik, mint a „kemény” gazdasági mutatókat.

Az ipari jellegűből a poszt-indusztriális társadalmakká válás magával hozza a túlélés illetve az önkifejezés értékei közötti polarizációt. A gazdag társadalmakban felnőtt egy olyan generáció, amelynek tagjai a túlélés lehetőségét természetesnek tekintik, és ez együtt jár a gazdasági illetve fizikai biztonságra való törekvés háttérbe szorulásával, és a szubjektív jóllét, az önkifejezés és az életminőség nagyobb mértékű hangsúlyozásával (Inglehart és Baker, 2000).

Ha az AGA módszerrel feltárt motiváció kategóriára vonatkozó eredményeinket (egyetemisták) összevetjük a GLOBE Study (House és mtsi, 2004) teljesítményorientáció eredményeivel (középvezetők), valamint a European Social Survey és a World Value Survey versengésre vonatkozó kérdésével (reprezentatív minta), akkor jól látható, hogy bizonyos eredményeink egybeesnek azokkal, míg mások eltérnek (lásd 62. táblázat).

62. táblázat. Az AGA (2012), az ESS/WVS (2005-2007) és a GLOBE Study (2004) motivációra/versengésre vonatkozó eredményeinek összevetése

Sorszám	AGA (versengés mint motiváció)	ESS és WVS (a versengés motiváló hatása)	GLOBE (teljesítményorientáció)
1	Kína	India	Kína
2	India	Kína	India
3	Magyarország	Anglia	Japán
4	Anglia	Magyarország	Anglia
5	Törökország	Japán	Törökország
6	Japán	Törökország	Magyarország

Az indiai és kínai résztvevők mindhárom mérés esetében a legmagasabb versengő/teljesítmény motivációt mutatják. Az ő adataik a legegységesebbek. Az angolok mindhárom esetben középen helyezkednek el. A török válaszadók, mindhárom mérés esetében – a többiekhez képest - alacsony motivációt mutatnak, bár az AGA eredmények szerint a versengésnek a törökök által tulajdonított jelentésben a motiváció/ambíció a gazdaság után a második legnagyobb kategória és az ambíció az egyik legnagyobb súlyú asszociáció. A japánok az AGA és a WVS esetében alacsonyabb, a GLOBE esetében közepes teljesítményorientációt mutatnak. A magyar adatok a legváltozatosabbak. Az AGA-ban magas, az ESS-ben közepes, a GLOBE-ban a legalacsonyabb motiváció jellemzi őket.

A vizsgálatban szereplő országok közül a legnagyobb GDP-vel Japán és Nagy-Britannia rendelkezik, mindkét országra az utóbbi másfél évtizedben a poszt-materialista értékek voltak a jellemzők és mindkét ország az utóbbi három évben gazdasági stagnálásban vagy recesszióban volt. McClelland (1987) hipotézise szerint a hosszas gazdasági prosperitás lecsökkenti a motivációt és teljesítményre törekvést, amelyet követ a gazdaság hanyatlása. Ezzel összhangban látszik lenni, hogy a jelen vizsgálatban sem az angol, sem a japán egyetemisták nem értek el kiemelkedő értéket a motiváció, az erőfeszítés, a küzdelem, valamint a gazdaság és munka kategóriájában, és a pénz nem volt vezető asszociációjuk. Ezzel szemben a három gazdaságilag jelenleg fejletlenebb, ugyanakkor kontinuos gazdasági fejlődést mutató, materiális és túlélési értékekkel jellemezhető ország, Kína, India és Törökország egyetemistái igen. A **kínaiaknál** nagy súllyal szerepelt a *motiváció* és az

erőfeszítés, az **indiaiaknál** a sok örömmel járó *motiváció*, a **törököknél** a *gazdaságra*, a *pénzre*, a *piacra* irányuló *ambíció*. A magyar válaszadók külön csoportot alkotnak. **Magyarország** nem nevezhető gazdaságilag magas fejlettségű országnak, mint Nagy-Britannia vagy Japán, ugyanakkor nem is erősen fejlődő gazdaság, mint Törökország, India vagy Kína. A túlélési értékek megteremtik ugyan a *motivációt* (bár az messze alatta marad a kínainak), az erőfeszítés hasonlóan magas szintű, mint a kínaiaknál, és a magyarok és az indiaiak *motivációra* utaló súlyozott asszociációi között nincs szignifikáns különbség, de ehhez nem „társul” gazdasági növekedés. Itt tehát ellentmondás mutatkozik mind a Lynn (1991) által posztulált materiális értékek és gazdasági növekedés közötti, mind a McClelland (1961) által leírt összefüggésekkel. A versengésben mutatkozó erős késztettség nem jár együtt gazdasági fejlődéssel. Ennek egyik magyarázata lehetne, hogy a magyar mintában egyedül az erős késztettség erős agresszióval és ellenségességgel jár együtt. A magyar válaszadók esetében a *motivációt* felülírják az ellenséges, negatív érzelmek (ez a legnagyobb kategória, a *motiváció* csak a negyedik). Ugyan a magas *motivációs* késztetés a kínai válaszadók esetében is társul valamennyi agresszióval, de az ő esetükben a *motivációs* késztetés sokkal dominánsabb szerepet játszik a versengés jelentésében, mint a negatív érzelmek és az agresszió. Az indiaiak esetében a pozitív érzelmek felülírják a negatív érzelmeket és az agresszióra való utalás kevesebb, mint harmada a magyarokénak. A törökök esetében az erős koncentráció a gazdaságra minimális negatív érzellemmel, agresszióval és ellenségességgel társul.

A kínai társadalom az erősödő individualizmus mellett erős kollektivistá vonásokat is mutat (Zhang, 2006), mind önmagára támaszkodó, mind kölcsönösen függő versengés jellemzi (Green és mtsai, 2005), vagyis a versengés jelentésében a kegyetlen harccal együtt szerepel a barátság és a kooperáció is. A magyar társadalmat ugyanakkor szélsőséges individualizmus jellemzi (House és mtsai, 2004; Owe és mtsai, 2012). Az erősen, de ellenségesen küzdő felek kiolthatják egymás törekvéseit. Az ellenséges versengés bizalmatlanságot is eredményez. A TÁRKI 2009-es vizsgálata szerint (Tóth, 2009) a magyar társadalmat a szélsőséges bizalmatlanság jellemzi. Ha ez versengés során nyilvánul meg, akkor lehetetlenné teszi a versengő felek közötti barátságos viszonyt. Az anómiát, bizalmatlanságot és ellenséges versengést írták le a magyar lelkiállapottal kapcsolatban Kopp Mária és Skrabski Árpád is (2009).

A 11. fejezetben összehasonlítjuk azt is, hogy miként reagálnak a magyar és kínai fiatalok a győzelemre és a vesztesre és azok az eredmények további kiegészítő pszichológiai magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy – természetesen kizárólag pszichológiai értelemben véve (hiszen a gazdasági fejlődés természetesen nem kizárólag pszichológiai kérdés!) – miért társulhat az erős *motiváció* az egyik esetben gazdasági fejlődéssel, a másik esetben stagnálással.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az AGA vizsgálat által feltárt versengésfogalom egyetemista csoportoknál azonosított jellegzetességei nincsenek ellentmondásban azokkal a feltevésekkel, amelyek a gazdasági folyamatokat olyan kulturális jellegzetességekkel is kapcsolatba hozzák, mint a *motivációs* szint vagy a materiális/posztmateriális értékek.

5.8.4. A versengés jelentése az individualizmus – kollektivizmus, független és kölcsönösen függő szelfkonstrukció dimenziók mentén

A fenti vizsgálatban arra is választ kerestünk, hogy vajon az inkább kollektivistának és kölcsönösen függő szelf-konstrukcióval rendelkezőnek (Törökország, India), a mind individualistának és kollektivistának (Japán és Kína), és az individualistának és független szelf-konstrukcióval rendelkezőnek tekinthető országok (Anglia és Magyarország) fiataljai eltérő jelentést tulajdonítanak-e a versengésnek. Basabe és Ros (2005) azt találták, hogy az erősebb versengési késztetés, a Protestáns Munka Etika hangsúlya, és a sikerorientált szelfkonstrukció gyakrabban található meg a kevésbé fejlett, kollektivista, hierarchikus társadalmakban és kevésbé gyakori az individualista társadalmakban. A jelen vizsgálatban az indiai és a török csoport leginkább a Green és mtsai (2005) által leírt kölcsönösen-függő versengő képet mutatják. Mind a török, mind az indiai válaszadók esetében a versengés interperszonális agresszió oldala – összhangban a kölcsönösen függő szelf-konstrukcióval és a kollektivista kultúrák interperszonális harmóniára való törekvésével (lásd 4. fejezet, versengés és harmonikus kapcsolatok a csoporton belül) – kevésbé jelenik meg. A versengésnek erős motiváló hatást tulajdonító kínaiaknál, akik egyszerre mutatnak erős kollektivista és individualista vonásokat, az agresszió szintje magasabb, de a kínai asszociációk között hangsúlyosan megjelenik a riválisok közötti barátság is, amely a kölcsönösen függő vonásokat erősíti.

Az egymást kölcsönösen fejlesztő versengő japánok (Fülöp, 2004a; 2009a; 4. fejezet) esetében is, a jelen vizsgálat eredményei alapján, a versengés jelentésében alacsony marad az interperszonális agresszió és nagyon alacsony az interperszonális konfliktus szintje, amely a kollektivista és kölcsönösen függő-szelffel van összhangban. A versengés jelentésében a legmagasabb szinten az interperszonális ellenségeség a szélsőségesen individualistának (Owe és mtsai, 2012) bizonyult magyar fiataloknál jelent meg, és mindehhez magas agressziós szint társult. Az individualista, de poszt-materiális értékekkel jellemezhető, vagyis nem a túlélési értékek által vezérelt angoloknál viszont nem jelent meg erős interperszonális agresszió. Ennek az egyik magyarázata az lehet, hogy náluk nagyon szorosan kötődhet a versengés a szabályokhoz és a sportos szocializáció hatásának köszönhetően a küzdelem nem válik szabálytalanná. A sport a magyar versengés jelentésnek is fontos részét képezi, és a szociális reprezentáció vizsgálatokban is a központi magban vagy a legközelebbi periférián helyezkedik el. Mégis a magyar versengés képéhez szorosan hozzátartozik az immoralitás (Fülöp, 1999a; 2001c), és a versengés és a csalás reprezentációi szorosabban kapcsolódnak össze a magyar, mint a francia egyetemisták esetében (Orosz, 2010). A szabályokat áthágó versengés pedig könnyebben vezet destruktív és ellenséges versengéshez (Tjosvold és mtsai, 2003; Fülöp és Takács, 2013). A sport „versenyszabályok” megtartására irányuló szocializáló hatása nem tűnik érvényesülni.

Az asszociációk szintjén a legnagyobb átfedést a két erősen individualista és autonóm szelffel rendelkező csoport, az angol és a magyar versengés jelentése mutatta. Ugyanakkor ennek a két csoportnak az asszociációi magas átfedést mutattak a kollektivizmussal és kölcsönösen függő szelffel jellemezhető indiai válaszadók asszociációival. A két leginkább kollektivista és kontextuális szelffel rendelkező csoport, a török és az indiai, asszociációi viszont csak kevés átfedést mutattak. Mindez arra utal, hogy a versengés szubjektív jelentésének milyensége nem elsősorban az individualizmus – kollektivizmus illetve az autonóm – kölcsönösen függő én-konstrukció kulturális dimenziók mentén dől el, nem azok által meghatározott.

5.8.5. A versengés fogalma és jelentése különböző módszerek tükrében

5.8.5.1. Szociális reprezentáció és Asszociatív Csoport Analízis Technika

Az asszociációk kétféle módszerével, a szociális reprezentációs módszerrel (Verges, 1974) és a szubjektív jelentést mérő módszerrel (Szalay és Brent, 1967) végzett versengésvizsgálatokat összehasonlítva számos hasonlóságot és különbséget is találtunk. A hasonlóságok tekintetében elmondható, hogy mind a gimnazistákkal (Fülöp és mtsai, 2004; Roland-Levy és mtsai, 2004, Orosz és Fülöp, 2008), mind az egyetemistákkal (Orosz, 2010) végzett szociális reprezentációs vizsgálatokban a győzelem és a sport volt az egyik legmeghatározóbb szó, bár egyik sem került be a központi magba. Ezek az AGA-val végzett vizsgálatban is a legnagyobb (győzelem) illetve harmadik legnagyobb (sport) súlyú asszociációk. A győzelem mind a szociális reprezentációs vizsgálatban, mind az AGA vizsgálatban sokkal inkább részét képezi a reprezentációnak/jelentésnek, mint a veszteség (ez így volt a szociális reprezentációs vizsgálatban szereplő francia csoportnál is, amely megerősíteni véli a jelen vizsgálat alapján univerzálisnak tekinthető pozitív torzítást a versengés kimenetele tekintetében). A küzdelem szó szerepel a magyar gimnazistáknál a központi magban (Fülöp és mtsai, 2004), az itt bemutatott AGA módszerrel, egyetemistákkal végzett vizsgálatban pedig a második legnagyobb súlyú asszociáció. A magyar egyetemistákkal végzett szociális reprezentáció vizsgálatban a harc szó is bekerült a szociális reprezentáció második periferiájába, az AGA vizsgálatban pedig ez a negyedik legnagyobb súlyú asszociáció. A verseny mint szinonima ugyancsak meghatározó helyet foglal el mindkét módszerrel végzett vizsgálat alapján a versengés reprezentációjában/szubjektív jelentésében. Az eredménycentrikusságra utaló cél és siker is mindkét vizsgálatnál megjelenik a nagyobb ranggal/súllyal rendelkező asszociációk között.

Az AGA módszer elsősorban abban különbözik a szociális reprezentációs módszertől, hogy nemcsak a szavak szintjén elemez, hanem kategorizál is, illetve nem számban, hanem időben korlátozza az asszociációk számát. Az itt bemutatott eredmények egyértelművé teszik, hogy az AGA módszer sokkal komplexebb képet tud adni egy-egy társas/társadalmi jelenség értelmezéséről, mint a szociális reprezentációs módszer. Például az AGA vizsgálatban markánsnak bizonyult negatív érzelmek kategóriába sorolt legnagyobb súlyú asszociációk (stressz, szorongás, féltékenység, feszültség, frusztráció, csalódás, düh, irigység, fáradtság, fájdalom stb.) önmagukban egyik sem olyan súlyú, hogy bekerülne a szociális reprezentáció központi magjába, ugyanakkor a teljes asszociáció anyagot tekintve ezeknek az érzelmeknek a jelenléte domináns. A versengés agresszív jellege sem derül ki a szociális reprezentációs vizsgálatból. Annak ellenére, hogy a harc szó szerepel a második periferiában, a többi agresszióra és ellenségességre utaló kifejezés nélkül valójában nehezebben értelmezhető. Ha csak a szociális reprezentációval vizsgálódnánk, akkor egy sokkal leszűkítettebb képet kapnánk arról, hogy a versengés milyen területeken, milyen érzelmeket keltve, milyen folyamatokkal kapcsolódik össze egy-egy kultúrában. A korlátozott számú asszociációkon alapuló és asszociáció szintű elemzés fragmentálja a jelentéstartalmat. Egy szélesebb asszociációs mező tekintetbevétele, az asszociációk kategorizációja és a kategórián belül a súlyok alapján történő rangsorba állítása együttesen olyan árnyaltabb és komplexebb elemzést tesz lehetővé, amely jobban hozzásegít egy-egy jelenség kulturálisan meghatározott reprezentációjának/jelentésének a feltáráshoz, mint a francia iskola módszere.

5.8.5.2. Nyílt kérdéses kérdőívekre adott válaszok tartalomelemzése és az Asszociatív Csoport Analízis Technika

Szalay és Deese (1978) azt ajánlják, hogy egy adott jelenség vizsgálatakor a nyílt kérdésekre adott válaszok tartalomelemzésének eredményét és a projektívebb technikának minősülő asszociáció-elemzés által kirajzolt eredményt érdemes összevetni és egymásra reflektáltatni. A japán-magyar összehasonlító vizsgálatban (lásd 4. fejezet) a nyílt kérdéses kérdőívre adott válaszok segítségével a versengés jelentésének mintázatait tudtuk azonosítani, az AGA technikával pedig a jelentés domináns témáit és komponenseit lehetett feltárni.

Az asszociációs módszer csaknem kontextusfüggetlen (Szalay és Deese, 1978). A módszer nem határozza meg a válaszadó válaszmintázatait úgy, mint egy attitűdskála (amely előre meghatározott és kötött megfogalmazású állításokból áll), de még annyira sem, mint a nyílt kérdéses kérdőív, vagy a félig-strukturált interjú. A szabad asszociációk kérésekor nem tesszük fel azt a kérdést, hogy „Mit gondol a versengésről?”, vagy azt, hogy „Milyennek tartja a versengést?”, mint ahogyan azt korábbi japán vizsgálatunkban tettük (Fülöp, 2004a; 2009a). Ehelyett hagyjuk, hogy a válaszadó saját értelmezése határozza meg az eredményt.

Szalay és Deese (1978) összehasonlították, hogy mit tudtak meg egy fogalomról akkor, ha szabad asszociációkat kértek róla és akkor, ha arra kérték a válaszadókat, hogy ugyanarról a fogalomról nyelvileg strukturált formában, mondatokban mondják el a gondolataikat, illetve ha azt a feladatot adják, hogy írjanak egy rövid esszét arról, hogy mit tartanak lényegesnek az adott fogalomban. Azt találták, hogy az asszociációk olyan információkat is tartalmaztak, amelyek sem a mondatokban, sem az esszéikben nem voltak megtalálhatóak. Javaslatuk szerint az asszociatív módszer egy olyan jelentésréteget tár fel, amely még nem vált racionalizálás tárgyává, nem befolyásolják tudatos megfontolások és a társas kíváncsiság hatása, amely közvetíti az adott kultúrára jellemző normatív elvárásokat.

A 4. fejezetben ismertetett eredmények szerint a magyar egyetemisták mind személyes, mind általános attitűdjüket tekintve negatívabban viszonyulnak a versengéshez, mint a japánok. Az AGA vizsgálatban a versengésnek tulajdonított magyar jelentésben szignifikánsan nagyobb súllyal szerepeltek a negatív érzelmek, mint a japánban. A nyílt kérdéses kérdőíves vizsgálatban a magyar egyetemisták szignifikánsan gyakrabban említették a konfliktust, az agressziót és a stresszt és szorongást, mint a versengés negatív következményeit, mint a japánok. Ez az AGA vizsgálatban is megerősödött. A japánok gyakrabban említették negatív következményként azt, hogy a versengés megszállott győzelemre törekvést eredményezhet. Ebből kiderült, hogy azt nem tartják jónak, ha a versengés elsősorban a győzelemért zajlik, ha a győzelem van a fókuszában. Ezzel összhangban a jelen vizsgálatban a győzelem/vesztés kategória nem volt domináns a japánok versengésnek tulajdonított jelentésében.

A versengés funkcióit tekintve a korábbi vizsgálatban is a magyar válaszadók a versengéssel kapcsolatban a leggyakrabban annak motiváló funkcióját emelték ki. Ugyanakkor abban a vizsgálatban ez szignifikánsan mégis kevesebb válaszadónál jelent meg, mint a japánoknál. A jelen vizsgálat pontosan ennek a fordítottját mutatja. A magyar egyetemisták versengésnek tulajdonított jelentésében az egyik legnagyobb kategória volt a motiváció, míg a japán egyetemisták a hat ország között a legkevésbé kapcsolták össze a versengést a motivációval. A korábbi vizsgálatban a japán egyetemisták a versengésnek leginkább a fejlődésre gyakorolt hatását emelték ki, ezt említették leginkább, mint a versengés funkcióját. A jelen vizsgálatban a fejlődés, mint asszociáció csak nagyon kevésbé jelenik meg, de minimálisan nagyobb súllyal, mint a magyaroknál. A korábbi vizsgálatban a magyar válaszadók gyakrabban említették, hogy a versengés izgalmas és szórakoztató, a jelen vizsgálatban is gyakrabban kötötték a versengéshez az izgalmat, mint a japánok.

A nyílt kérdéses kérdőív alapján a magyar versengéskonstrukcióban a versengési partner inkább legyőzendő ellenség, mint barát. A jelen vizsgálatban a versengés jelentésében domináns szerepet játszik a győzelem, amelyért nemcsak motivált küzdelem, hanem ellenséges harc is zajlik, az ellenség szó bekerült az első 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé. A japánoknál, összhangban a korábbi vizsgálatokkal a győzelem fontossága és a versengés személyközi ellenségessége kevésbé rajzolódik ki. A japánoknál és magyaroknál is előforduló *háború* intézményes formája az ellenségeskedésnek.

Az AGA vizsgálatban sokkal inkább megjelentek mindkét csoport esetén azok a területek, amelyeken a versengést dominánsan értelmezik a válaszadók. A nyílt kérdéses kérdőívben a „*Mit gondol általában a versengésről?*” vagy a „*Milyen előnyeit és hátrányait látja a versengésnek?*” kérdésre kevésbé válaszoltak a megkérdezettek a versengés területeinek az említésével, vagyis a versengés értelmezése tipikusan kontextusfüggetlen maradt. A jelen vizsgálatban azonban megismerhetővé vált, hogy melyek azok a területek, amelyeken a versengés spontán módon értelmeződik. A japánok esetében erősen fókuszál az oktatás/iskola és a sport területére. A magyarok esetében jellemzőbb, hogy az érzelmek (negatív), az eredmény (győzelem) és a folyamatok (motiváció) hangsúlyozódnak a jelentésben és csak ezek mellett/után a sport és más területek.

A nyílt kérdéses vizsgálat és az AGA eredmények egyaránt rávilágítottak arra, hogy a magyar egyetemisták esetében magas szintű motiváció ellenséges, agresszív versengéssel jár együtt. A japán eredmények azonban elsősorban a motiváció tekintetében eltérnek egymástól. Az AGA vizsgálat által feltárt „motivációhiányt” több szempontból lehet magyarázni. Számos vizsgálat szerint az utóbbi évtizedben a japán fiatalok motivációja és erőfeszítésre való készítetése élesen lecsökkent, ezt az oktatásszociológusok részben azokkal az iskolai reformokkal hozzák kapcsolatba, amelyek a japán diákok tanulmányi terheit kívánták tananyagcsökkentéssel enyhíteni (Kariya és Rosenbaum, 2003; Gordon Györi, 2006). Merry White (1994) „*The Material Child*” című könyvében, amelyben a japán serdülők világát mutatja be arról ír, hogy a jelenlegi fiatalok szüleinek a generációja még egy olyan Japánban növekedett, amelyben a második világháborúból való talpra állás kemény munkával történt, a szegénységből a „japán csoda” a világ egyik vezető gazdasági hatalmát teremtette meg. A nagyszülők és szülők generációja a „hangyák”, akiket megtanítottak a kemény munkára és a célokért való kitartó küzdelemre, a gyerekeik a „tücskök”, akiknek már nem kell küzdeniük. A mai generáció, már egy gazdag társadalomba született bele, és bár a szocializációs, normatív célok erősen jelen vannak az erőfeszítésre, teljesítményre, tanulásra, munkára, a mögöttes „drive”, a „túlélési szükséglet” lecsökkent, a mai japán fiatalok inkább „fogyasztók” (material child) mintsem „megdolgozók”.

Összefoglalva elmondható, hogy a kétféle módszerrel kapott adatok egy része egymást erősíti, míg mindkét vizsgálatban kaptunk olyan eredményeket, amelyekre a másik vizsgálat nem derített fényt, és amelyek a versengés jelentésének kulturális konstrukciójának mélyebb és komplexebb értelmezéséhez segítenek hozzá. A magyar eredmények több hasonlóságot mutattak, mint a japánok. A japánok esetében a nyílt kérdéses kérdőív eredményei sokkal inkább megfelelnek a japán normatív elvárásoknak (erős motiváció, erőfeszítés, erős fejlődési igény), míg az asszociatív technikával feltárt jelentéstartalom inkább felmutatja a hagyományos versengési tereket, elsősorban az oktatást, de a versengés „energiatartalma” kevésbé mutatkozik meg. A nyílt kérdéses kérdőívre adott válaszok tudatos meggondolást igényelnek és ezért, ahogyan azt már írtuk sokkal inkább hatással lehetnek rájuk a normatív elvárások. Az asszociatív technika spontánabb, közvetlenebb, nem elaborált, azonnali viszonyulást tár fel, ezért lehetőséget ad arra, hogy a normatív struktúra változatlansága

mögött az adott esetben változó késztetéseket és viszonyulásokat is megragadhatunk. Az asszociációs módszer úttörői között voltak a pszichoanalitikusok, Carl Jung és Sigmund Freud. Mindketten az asszociációkat a tudattalan tartalmakhoz közelebb vivőnek tekintették. A tudattalan sokkal inkább áll az ösztönkésztetések hatása alatt, a tudatos magatartást azonban az én és a társadalmi normákat és szabályokat képviselő felettes én szabályozza (Freud, 1940/1980). A kulturális kötöttség és lazaság (Trinadis, 1972, Gelfand és mtai, 2012) ezeknek a normáknak a szigorúságát írja le különböző kultúrákban. A magyar társadalomra az erősen laza normatív szabályozás jellemző, így nagyobb tere van az impulzivitásnak, az agresszívebb, ellenségesebb indulatok direkt megnyilvánulásának. A japán társadalomra a nagyon nagy kulturális kötöttség jellemző, amely azt jelenti, hogy a spontán késztetések sokkal inkább a normatív elvárások megmunkálása alá kerülnek és ezért az egyén spontán vágyai és motívumai távolabb lehetnek a tényleges viselkedésétől, amely utóbbi a csoport és a társadalom kívánalmait fejezi ki inkább. Ezt támasztja alá Yamagishi (2003) vizsgálata is, aki társas dilemmákban az együttműködő magatartást hasonlította össze amerikai és japán résztvevők között és a korábbi vizsgálatokkal ellentétben azt találta, hogy a japánok kevésbé kooperáltak, mint az amerikaiak. Yamagishi (2003) ezt az individuális és intézményes kultúra hipotézisével magyarázta. Szerinte a japánok nem azért mutatkoznak kooperatívnak és működnek együtt a csoporttal, mert ez bennük egy intrinzik tendencia, hanem azért mert létezik a japán társadalomban egy formális és informális kölcsönös monitorizáló és szankcionáló rendszer, amely erre készteti a japán egyéneket. Ez az „intézményes” kultúra az, amely a viselkedést valójában meghatározza, nem az egyén autonóm megítélése a helyzetről illetve a vele kapcsolatos személyes érzelmei vagy vágyai. A kulturális scriptekből álló keret jelen van, de a japán fiatalok e „mögött” a kifáradás jegyeit mutatják. Az AGA technikával feltárt eredmények és a nyílt kérdéses kérdőívvel kapott eredmények együttesen a versengéshez való viszonyulásnak két szintjét tükrözik és valójában nem egymást cáfolják, hanem dinamikus kapcsolatban lehetnek egymással.

Ha ezt összekapcsoljuk McClelland (1961) elméletével és a WVS japánokat jellemző poszt-materialista értékeivel, akkor Japán a világ második legnagyobb gazdaságából 2011-ben (még a nagy földrengés előtt) Kína mögé, a harmadik helyre kerülése, ha nem is magyarázható pusztán pszichológiai folyamatokkal, de legalábbis leírható és lekövethető szociálpszichológiai és kulturális pszichológiai is.

5.8.6. A versengés fogalmának nemi különbségei a kulturális különbségek tükrében

Vizsgálatunk célja az is volt, hogy megvizsgáljuk a versengés jelentésének nemi különbségeit és a nemi különbségek országok közötti hasonlóságait és különbségeit. A versengéssel kapcsolatos nemi különbségek szakirodalma hosszú ideig azt hangsúlyozta, hogy a férfiak versengőbbek, mint a nők (pl. Ahlgren és Johnson, 1979, lásd még Fülöp összefoglalóját, 2013). A jelenlegi tudományos álláspont szerint azonban nem a versengési motiváció intenzitásában, hanem a versengés területében és megnyilvánulási formáiban különböznek a férfiak és a nők (Cashdan, 2003). Mind a férfiak, mind a nők törekszenek a pozitív kiemelkedésre, de ezt olyan módon teszik, amely a leginkább megfelel a nemi szerep-elvárásoknak és a legnagyobb társas elfogadással járhat (Baumeister és Sommer, 1997).

A versengés szó/jelenség nem mozgatta meg többé vagy kevésbé egyik ország nő és férfi válaszadóit sem, a vizsgálat nem talált nemi különbséget. Ez arra utal, hogy mind a fiatal férfiak, mind a fiatal nők számára a versengés egy-egy társadalomban hasonló kiváltó értékkel bír. A férfiak és nők összesített asszociációi tekintetében is alig mutatkozott nemi különbség.

Mindössze három kategóriában találtunk szignifikáns eltérést, a sport, a győzelem/vesztés és a negatív érzelmek terén.

Az egyes országok férfi és női válaszadóinak a versengéssel kapcsolatos szubjektív értelmezését tekintve - bár minden országban találtunk mind az asszociációk, mind a kategóriák szintjén szignifikáns nemi különbségeket - annak hangsúlya és struktúrája jobban hasonlított egymásra, mint egy másik ország tagjainak versengés értelmezésére. Mindezek alapján a kulturális hatás meghatározóbbnak tűnik a versengésnek tulajdonított jelentésben, mint a nemi szocializáció - egy adott országon belüli - lehetséges különbségeiből fakadó hatás.

Ugyanakkor, ha országonként vizsgáljuk meg azt, hogy mely kategóriákon belül találtunk nemi különbségeket, akkor vannak olyan kategóriák, amelyek hasonló „viselkedést” mutatnak az általunk vizsgált országok egyetemistáinak körében, vagyis a nem meghatározó szerepére hívják fel a figyelmet. Ha megvizsgáljuk, hogy mely kategóriák esetében mutattak a nemi különbségek legalább három országban egy irányba, anélkül, hogy egy másik országban ellentétes irányú összefüggés lett volna, akkor ennek a kritériumnak egyedül a sport felel meg. Mind a *magyarok*, *angolok*, *törökök*, *japánok* és *indiaiak* esetében a *férfiak* szignifikánsan nagyobb súllyal kötötték össze a versengést a sporttal, mint a nők. Ez alól egyedül a *kínaiak* voltak kivételek, akiknél a sport egy kicsi kategóriának bizonyult, de ebben a *nők* adtak több asszociációt.

A sport története a férfiak versengésének a története. Az ókori olimpiákon nemhogy nem vehettek részt női versenyzők, de még a nézőtérén sem tartózkodhattak (Swaddling, 2000). Hadas Miklós (2003) „A modern férfi születése” című könyvében a sportot a férfi szocializáció alapjának nevezi, és a férfiak közötti versengés legitim és szabályozott formájának, az erőszakos verseny kontrollálásának, a versengő férfiasság intézményesülésének tartja. Frey és Eitzen (1991) szerint a sport olyan férfias értékeket tanít, mint az önfegyelem, a sportemberség, a kemény munka értékelése és a célelérés. Bár már az ókorban is rendeztek a nőknek sportversenyeket (a férfiakétól függetlenül) (Swaddling, 2000) és a modern kori olimpiákon 1926-tól kezdődően nők is indulhattak (Guttman, 2002), a nagy amerikai, ausztrál és európai vizsgálatok áttekintő elemzése szerint a sport inkább képezi a fiatal és idősebb férfiak, mint a nők életének részét (Biddle és mtsai, 2004). Idősek versengésével kapcsolatos magyarországi kutatásunkban is az idős férfiak említették szignifikánsan gyakrabban azt, hogy ebben az életkorukban sportban versengenek (Fülöp, 2005c). Az általunk kapott eredmények is ezt támasztják alá: a versengés és a sport közötti kapcsolat - úgy tűnik a legtöbb kulturális csoportban – dominánsabb a férfiak asszociatív folyamatában, mint a nőkében.

A *győzelem/vesztés* és a *negatív érzelmek/agresszió* kategóriák viszont több országban a nőknél fordultak elő szignifikánsan nagyobb súllyal. A győzelem/vesztés kategória csak az európai (angol, magyar, török) nők esetében volt szignifikánsan nagyobb. A válaszok kategórián belüli megoszlása viszont eltért a három csoportban. A magyar mintában a nemi különbség abból adódott, hogy a magyar nők szignifikánsan nagyobb súllyal említettek vesztesre, kudarcra vonatkozó asszociációkat, mint a magyar férfiak. Ez egybecseng a versengés szociális reprezentációját gimnazisták esetében vizsgáló kutatás eredményével, amelyben Orosz és Fülöp (2008) azt találták, hogy a fiúk, versengés reprezentációja jobban hangsúlyozta a versengés pozitív vonatkozásait, a lányoké pedig a negatív kimenetelt, a veszteséget. Az angol és a török mintában a különbség viszont abból fakadt, hogy a nők

szignifikánsan nagyobb súllyal említettek a győzelemre vonatkozó asszociációkat, mint a férfiak.

A *negatív érzelmek/agresszió* kategóriában viszont a három ázsiai ország női válaszadóinak asszociációi voltak szignifikánsan nagyobb súlyúak. A kínai nők esetében ez elsősorban az olyan negatív érzelmekből fakadt, mint a fáradtság vagy a félelem, a japán nők esetében a háborúra vonatkozó asszociációkból, az indiai nők esetében mind a negatív érzelmek, mind az agresszió, mind a konfliktus szignifikánsan gyakoribb említéséből származik. Bár a kategóriák szintjén nem volt szignifikáns nemi különbség sem a magyar, sem az angol csoportban, ha a legnagyobb súlyú asszociációkat tekintjük, akkor ebben a két csoportban is a nők negatívabb és ellenségesebb jelentést tulajdonítottak a versengésnek, mint a férfiak. A magyar nők inkább összekapcsolták a versengést az ellenségességgel és a stresszel, mint a magyar férfiak. Az angol nők nagyobb súllyal említették az agresszió és harc szavakat, mint az angol férfiak. Mindezek alapján elmondható, hogy az általunk vizsgált hat csoportból egyedül a szekularizált iszlám országban élő török nők versengésnek tulajdonított jelentése az, amelyik nem tartalmazott több negatív elemet (agressziót, ellenségességet, konfliktust, deaktiváló negatív érzelmeket), mint a férfiaké, az első 20 legnagyobb súlyú asszociáció között egyetlen negatív tartalmú sem szerepelt. Sőt – mint azt fentebb írtuk - a török nők versengéscéltelmezésének fókuszában jelentősebb szerepet kapott a győzelem, és szignifikánsan több motivációra (ambícióra) vonatkozó asszociációt is adtak, mint a török férfiak és éppolyan szorosan kapcsolták össze a versengéssel a pénzt és a gazdaságot, mint az egyetemista férfiak.

Felmerül a kérdés, hogy vajon miért foglal el nagyobb teret a nők körében a versengés jelentésében az agresszió, ellenségesség és a negatív érzelmek. Arról van-e szó, hogy a nők versengése ellenségesebb és agresszívabb, mert ahhoz, hogy egyenrangú szerepet tölthessenek be a társadalomban erősebben kell küzdeniük és megharcolniuk akár például a férfiakkal, vagy arról van szó, hogy a nőkre jellemzőbb indirekt agresszió miatt a versengésben manifesztan megnyilvánuló agresszió számukra erőteljesebb és ellenségesebbnek tűnik.

A három ázsiai országban a nők helyzete nem egyértelmű a társadalomban. Számos vizsgálat szerint a japán nők hátrányos helyzetben vannak a munkaerőpiacon (Iwao, 1993; Kashiwagi, 1998; Holloway, 2010; Fülöp, 2012). Csak nagyon kevesek tudnak túlkerülni az „iroda virágai” szerepen a szervezetekben (Boling, 2007; Thompkins, 2011). A japán nőknél a deaktiváló negatív érzelmek nagyobb arányban határozták meg a versengés jelentését, mint a motiváció.

A hagyományos kínai család a férfi családfő megkérdőjelezhetetlen tekintélyére épült. A kommunista Kínában ez erősen megváltozott, és a nemek közötti különbségek csökkentek. Az utóbbi évtizedekben a kínai egy-gyerekes politika hatására azokban a családokban, ahol az egyetlen gyerek nem fiú, hanem lány, arra nevelik, hogy a fiúkkal fel tudja venni a versenyt, kellően kemény legyen, autonóm és független (Chen, 2010). Ennek megfelelően a jelen vizsgálatban a kínai nők szignifikánsan nagyobb súllyal asszociáltak az erőteljes/intenzív küzdelemre, mint a férfiak. Míg a kínai férfiak több pozitív érzelmet és barátságot kapcsolnak a versengéshez, a kínai nők számára a versengés sokkal inkább kemény létküzdelemként értelmeződött.

Az indiai nők helyzete az indiai társadalomban paradox. Egyfelől alárendelt szerepben vannak a családban, ugyanakkor a nők résztvesznek a legmagasabb politikai és társadalmi funkciókban és nagy számban képviseltetik magukat olyan nagy presztízzsel bíró

foglalkozásokban mint az orvos, ügyvéd, tudós (Björqvist és mtsai, 2001). A családok nagyobb hangsúlyt helyeznek arra, hogy a fiaik kerüljenek felsőoktatásba (<http://genderindex.org/country/india>), ezért a lányoknak nagyobb motivációt és elhatározottságot kell mutatniuk. Azoknak a nőknek, akik ilyen pozíciókba kerülnek és dolgoznak, képesnek kell lenniük a férfiakkal való sikeres versengésre és a konfliktusok vállalására is. Talán ezzel függhet össze, hogy az indiai nők versengés értelmezésében a harcnak és a konfliktusnak nagyobb szerepe van, mint a férfiakéban.

A nők versengését számos tanulmány szerint a direkt fizikai agresszió alacsony, az indirekt kapcsolati agresszió magas volta jellemzi versengés során is (Buss, 1999; Buss és Dedden, 1990; Campbell, 2002; Cashdan, 2003). Ezt a szerzők részben a társadalmi elvárásokkal magyarázzák, azzal hogy a nők nyílt agresszióját mind a férfi, mind a női társadalom negatívabban ítéli meg. Logikusan gondolkodva feltételezhetjük, hogy minél hagyományosabbak egy társadalomban ezek a nemiszerep-elvárások, annál inkább jellemzővé válhat a nők körében az indirekt agresszió és az agresszió nyílt formáinak elrejtésére való hajlandóság. De egy ezzel ellentétes logika szerint is gondolkodhatunk: minél inkább küzdenie kell egy nőnek, azért hogy a munka világában egyenlőnek tekintsék, annál inkább lehet a versengése fókuszában az agresszió.

A GLOBE Study (House és mtsai, 2004) nemek esélyegyenlősége dimenzióján („Ebben a társadalomban a fiúkat inkább bátorítják, hogy vegyenek részt a felsőoktatásban”, illetve „Ebben a szervezetben a férfiakat inkább biztatják arra, hogy szakmai fejlődést eredményező tevékenységekben részt vegyenek, mint a nőket.”) a magyar és az angol társadalmi gyakorlat bizonyult a leginkább esélyegyenlőséget biztosítónak az indiai és a török legkevésbé. A World Economic Forum „Global Gender Gap” indexe (Hausmann és mtsai, 2012), amelyet évente állítanak össze azt vizsgálja, hogy egy adott társadalomban a rendelkezésre álló erőforrásokat mennyire egyenlően osztják el a férfiak és a nők között. Ebben az indexben az angolok a 18., a kínaiak a 69., a magyarok a 81., a japánok a 101., az indiaiak a 105., és a törökök a 124. helyet foglalják el. Mindkét mutató alapján a török nők azok, akiknek a leginkább kell küzdeniük azért, hogy egyenrangúnak tekintsék őket. Ugyanakkor a Kemal Atatürk által létrehozott szekularizált iszlám török állam a világon az egyik elsőként adott a férfiakkal azonos politikai jogokat a nőknek és 1935-ben már a török parlamentbe is lehetett női képviselőt választani (Flesch, 2004). A jelen vizsgálatban a török egyetemista nők versengés értelmezése tükröz leginkább magabiztos egyenjogúságot.

5.9. Az AGA módszer lehetőségei a kulturális összehasonlító kutatásban

Kitayama (2002) a következőképpen határozza meg a kultúrát: a kultúra egy sor változóból áll, amelyek lazán szerveződő jelentérendszer (pl. nézetek, értékek, célok), és amelyek rendezik a csoporttagok percepcióit, viselkedését és interperszonális folyamatait (pl. elvárásait, társas normáit, kommunikációját).

Szalay és Deese (1978) szerint a kommunikáció pszichológiai szempontból azon múlik, hogy tudjuk mely témák fontosak másoknak, és ezekhez a témákhoz úgy viszonyulunk, hogy az összhangban legyen azzal a szubjektív jelentéssel, amit az emberek tulajdonítanak nekik. A jelentés számos összetevőből áll és ezek az összetevők reprezentálják azt, hogy miként érti és értékeli az adott szót illetve fogalmat egy személy. Ezek az összetevők egyáltalán nem esetlegesek és nem is közhelyszerűek. Ez egyértelműen világossá válik, ha egy meghatározott jelenséggel kapcsolatban a saját nyelvben és kultúrában kapott asszociációkat - amelyeket

magától értetődőnek tartunk – összehasonlítjuk egy másik nyelven és másik kultúrában kapott asszociációkkal. Ekkor egyértelmű lesz, hogy a triviálisnak tűnő asszociációk a szubjektív kultúra mélyebb vonásait tárják fel és azt, ahogyan az adott kultúra különbözik a másiktól.

Ahogy azt maguk a módszer kidolgozói állították, az AGA alkalmas arra, hogy feltérképezze egy-egy társadalmi, gazdasági, politikai, lélektani jelenség meghatározott kulturális körben kialakított legfőbb jelentéstartalmait. Az adatgyűjtés egyszerű, gyors és alacsony költségű, az adatok elemzése kívánja meg az elmélyültebb munkát. A munka eredményeként rendelkezésre áll egy olyan „releváns szemantikus mező”, amely orientálja a társadalomtudóst abban, hogy melyek legyenek azok az irányvonalak tartalmak és területek, amelyeket más módszerekkel érdemes közelebbről megvizsgálni, azok működés módját feltárni. Ha egy jelenség egy meghatározott kulturális csoportban történő értelmezését magától értetődőnek és univerzálisnak tekintjük, akkor könnyen megtörténhet, hogy ezeket a tartalmakat követjük le egy másik kultúrában és kimarad a vizsgálódásunkból néhány olyan terület és jelenség, amelynek a vizsgálata az adott kultúrában lényegesen relevánsabb volna. Az itt bemutatott vizsgálat például rávilágított arra, hogy bár a versengés jelentésében minden vizsgált csoportban jelentésképző a győzelem és a veszteség, az hogy mennyire dominálja a versengés jelentéstartalmát nagyon eltérő lehet. Az itt bemutatott vizsgálatban a győzelem/vesztés kiemelkedő jelentéstartalom volt az angol, a magyar és az indiai csoportban, de nem volt kiemelkedő jelentősége a kínai, a japán és a török csoportban. A 7., 8., 9., 10., 11., fejezetben bemutatott vizsgálat arra példa, hogy miként lehet elmélyíteni az AGA által feltárt jelentéstartalmak különbségeinek hátterét, pszichés működés módját. Ezekben a fejezetekben a versengés jelentésében a győzelem/vesztésnek nagy jelentőséget tulajdonító magyar, és a győzelem/vesztésnek szignifikánsan kisebb jelentőséget tulajdonító kínai válaszadók győzelemmel és veszteséssel való érzelmi, kognitív, viselkedési megküzdésének jellegzetességeit, hasonlóságait és különbségeit mutatjuk be.

5.10. A vizsgálat korlátai

A vizsgálat korlátai között kell szembenézni azzal, hogy különösen olyan hatalmas népességű országok esetében, mint Kína vagy India egy 200-300 fős minta természetesen nem reprezentálja az egész kultúrát. Ugyanakkor Hofstede és Bond (1988) hangsúlyozzák, hogy a kulturális összehasonlító kutatások hitelességéhez nincs szükség reprezentatív mintákra, hanem „egymásnak megfeleltetett mintára”. Ez azt jelenti, hogy az összehasonlítandó kulturális csoportokból, egy a társadalomban közel hasonló pozícióban lévő, azonos életkorú, azonos nemi összetételű mintát választunk. A jelen esetben a válaszadók minden országban egy nagyvárosban tanuló egyetemi hallgatók voltak, mindenütt társadalomtudományokat hallgattak és a férfi és női válaszadók aránya minden almintában pontosan megegyezett.

Az AGA vizsgálat egy-egy jelenség szubjektív, a tudat által és a szociális kíváncsiság által legkevésbé „megdolgozott” jelentését tárja fel. A szubjektív jelentés és a tényleges magatartás összefüggései feltáratlanok és az is, hogy a tényleges magatartás létrejöttében milyen arányban, vagy milyen mintázatok szerint játszik szerepet az adott jelenség kulturálisan meghatározott szubjektív jelentése illetve az adott viselkedésre vonatkozó ugyancsak kulturálisan meghatározott normák illetve ezeknek a normáknak a kötöttsége vagy lazasága (Gelfand és mtsai, 2010). Egy olyan laza, kevésbé kikristályosodott, viselkedési normákra vonatkozó konszenzusokat nélkülöző kultúrában, mint a magyar a szubjektív jelentés meghatározóbb lehet, míg egy erősen kötött kultúrában, mint a japán vagy az indiai nagyobb szerepe lehet a társadalom (csoport, család, iskola, munkahely stb.) normatív elvárásainak.

Abric (1994) a szociális reprezentáció asszociációval történő feltárásával kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy ez az eszköz ugyan nem mutatja meg nagy pontossággal a reprezentáció szerkezetét és tartalmát, de arra képes, hogy rámutasson releváns kérdésekre az adott jelenséggel kapcsolatban, amelyeket érdemes alaposabban megvizsgálni, mert központi szerepet játszanak a hétköznapi világunkban. A most következő fejezetek, a versengés jelentésének egy, az AGA vizsgálatban (és más a szociális reprezentáció vizsgálatokban is) univerzálisan jelenlévő összetevőjét a győzelem/vesztés jelenségét helyezik a kutatás középpontjába. A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mintázatainak és e mintázatok kulturális különbségeinek a feltárása árnyaltabb megértését teszi lehetővé a versengés eddigi módszerekkel feltárt jellegzetességeinek.

6. FEJEZET

A GYŐZELEM ÉS VESZTÉS PSZICHOLÓGIÁJA²⁵

6.1. Bevezetés

Az 5. fejezetben bemutatott kutatás feltárta, hogy a győzelem és a vesztes fogalma „univerzális” alkotórésze a versengés jelentésének, bár abban, hogy mennyire domináns szerepet tölt be ez a két fogalom a jelentés meghatározásában van kulturális különbség. A győzelem iránti vágyat a versengés legfőbb fogalmi kritériumának tekintették már a legkorábbi szociálpszichológusok is. Allport (1924) a rivalizációt (rivalry) a társas facilitációtól (a társ szimpla jelenléte serkenti a teljesítményt) a győzelem iránti vágy meglétével vagy hiányával különítette el.

A strukturális vagy spontán (társas összehasonlításon alapuló) versengési folyamatoknak (Sommer, 1995; Fülöp, 2006a) mindig van eredménye: az eredmény alapján győztesekről és vesztesekről beszélhetünk. A pszichológiai szakirodalom döntő többsége annak ellenére nem tárgyalja külön a győzelem és a vesztes pszichológiáját a siker és a kudarc pszichológiájától, hogy ezek a siker és a kudarc sajátos, jól körülhatárolhatóan definiálható alosajátjai.

A siker és a kudarc egy cselekedet végállapota és a kitűzött cél közötti távolság kiértékelése. Ha sikerült elérni a célt, akkor sikert, ha nem, akkor kudarcot élünk át (Fülöp és Berkics, 2007). A siker és a kudarc lehet idői (temporális) összehasonlítás eredménye is (Albert, 1977). Ebben az esetben egy jelenleg elért állapotot hasonlítunk össze egy korábbival, és ha a jelenlegi helyzetet jobbnak értékeljük, akkor sikert, ha rosszabbnak, akkor kudarcot élünk át. A siker és a kudarc tehát az egyén és a célja kettőseben értelmeződik. Az abszolút teljesítményhelyzetekben akkor ítélik sikeresnek magunkat, ha az általunk kitűzött célt elérjük (függetlenül attól, hogy azt mások is elérték-e vagy sem), illetve akkor gondoljuk, hogy kudarcot vallottunk, ha az általunk kitűzött célt nem érjük el (függetlenül attól, hogy azt mások elérték-e vagy sem) (Fülöp és Berkics, 2007).

A győzelem és a vesztes élménye ezzel szemben mindig valamilyen formális vagy informális összehasonlítás illetve társas összehasonlítás eredménye (Festinger, 1954/1976), és mindig egy interperszonális, versengő közeg kontextusában, mint relatív eredmény értelmezhető csak. Az összehasonlítás tárgya nem önmagában a saját korábbi teljesítmény vagy a kitűzött cél, hanem az, hogy ez a teljesítmény vagy a célhoz fűződő viszony ugyanakkor milyen relációban van egy vagy több másik ember teljesítményével és célhoz fűződő viszonyával. A győzelem és vesztes tehát felfogható a siker és kudarc jól elkülöníthető alosajátjainak. Olyan siker és kudarc, amely mindig interperszonális kontextusban, egy vagy több másik emberrel való összehasonlításban értelmezhető csak (Fülöp és Berkics, 2007).

A siker és kudarc értelmezéséről és feldolgozásáról a Weiner-féle (1986) attribúciós elmélet gondolkodik a legárnyaltabban. Weiner négy dimenzió mentén különítette el, hogy milyen okokkal magyarázzák az egyének a sikereiket, illetve kudarcukat: külső és belső, stabil és átmeneti, kontrollálhatatlan és kontrollálható, globális (általános) vagy specifikus okok. Seligman és Cook (1978) a kudarc belső, stabil és globális okoknak tulajdonítását

²⁵A jelen fejezet egy erősen kibővített és átdolgozott változata a következő tanulmány elméleti bevezetőjének: Fülöp, M., & Berkics, M. (2007). A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mintázatai serdülőkorban. *Pszichológia*, 27(3), 194-220.

összekapcsolták a tanult tehetetlenséggel és a depresszióval. A győzelmet és a veszteséget azonban, mint a siker és kudarc aleseit, az attribúciós elméletek nem tárgyalták külön (Fülöp és Berkics, 2007).

6.2. A győzelem és a veszteség evolúciós pszichológiai megközelítése

A győzelem és a veszteség folyamataival a legkidolgozottabb formában az evolúciós biológiai megközelítés foglalkozott. A csoportban élő állatoknál a társas hierarchia, a dominancia- és alárendelődés-viszonyok a győzelem-vesztés különböző struktúráiból alakulnak ki. A győztes és így módon domináns egyed több erőforráshoz jut, és nagyobb eséllyel örökíti tovább a génjeit (Bereczkei, 2003). Ugyanakkor a feladás adaptív stratégia akkor, amikor nincs esély a győzelemre. A vereség elismerése gátlón hat a győztesre, megakadályozza a harc folytatásában (Csányi, 1994). A győzelem és veszteség az emberi társadalomban is státuszképző, és alakítja az egyének társas hierarchiában betöltött szerepét.

Sloman és Gilbert (2000) evolúciós jelentőségűnek és a humán pszichológián belül kiemelkedő fontosságúnak tekintik a veszteséssel való megküzdésre szolgáló stratégiákat és a veszteség elfogadását. Az alárendelődésnek komoly túlélési szerepe van, és az állatvilágban kialakultak azok a viselkedésformák, amelyek az alárendelődés jelei, és megvédik az egyedet a további versengéssel járó agressziótól. Sloman (2000) a veszteségre adott adaptív reakció háromfázisú modelljét állította fel: 1. Az eszkalációs stratégia, amikor a vesztes egyén a korábnál még nagyobb erőfeszítést tesz arra, hogy nyerjen, és igyekszik a siker valószínűségét növelni. Ebben a fázisban az optimizmus és a harag arra késztetik, hogy a korábbiaknál még erőteljesebben próbálkozzon a győzelemmel. Ha ez az igyekezet kudarcba fullad, akkor alakul ki a második fázis: 2. Az „Önkéntelen Megadás Stratégiája (ÖMS)”. Ekkor az előző fázis optimista attitűdjét pesszimizmus váltja fel. Az egyén inkompetensnek, gyengének, kisebbségnek, inadekvátnak, reménytelennek, tehetetlennek érzi magát, és az agressziója legátlódik. Az ÖMS funkciója, hogy deeszkalálja a konfliktust, mert kifejezi azt, hogy nincs értelme folytatni a küzdelmet, ha az egyén nem tud győzni. Ezt követi a harmadik fázis: 3. Az elfogadás. Funkciója az, hogy létrehozza a kibékülést, miután a konfliktus lezajlott. Ebben az esetben az egyén elismeri a vereségét, az ellenfelét erősebbnek tartja magánál, és eltűnik a vele kapcsolatos ellenérzése. A versengés eredményeképpen az illető realisztikusabban rendelkezik a saját és mások képességeit, erősségeit és gyengeségeit illetően és új, megfelelőbb kihívások után nézhet. A veszteség elfogadása megszünteti az „Önkéntelen Megadási Stratégiát”. Az elfogadást megkönnyíti a győztes viselkedése, pl. a vesztes számára könnyebb az elfogadás fázisába kerülni, ha a győztes nem megszégyeníti őt, hanem elismeri, hogy jól küzdött, maga is kompetens volt. Az illető ekkor helyre tudja állítani a jó kapcsolatot a riválissal. A veszteség egészséges feldolgozása az „Új tevékenységek keresése”, amikor a vesztes talpra áll, új területeket és új alternatívákat keres, és azokon igyekszik győzelemre szert tenni. Patológias helyzet akkor áll elő, ha a vesztes nem tud győzni, viszont nem is fogadja el a veszteséget. Price és Mtsai (1994) ezt a depresszió társas versengés hipotézisében foglalták össze. Price hasonlóságot tételezett a depressziós betegek és azok között az állatok között, amelyek veszítenek a hierarchiában betöltött helyért folyó harcban, és alárendelt társas helyzetbe kényszerülnek. Depresszió akkor alakul ki, ha a vesztes nem tudja folytatni a küzdelmet, kénytelen megadni magát, de állandó frusztrált érzés marad benne, nem fogadja el a helyzetet, mint realitást, és nem tud elszakadni az eredeti céltól. A hangulatzavar és depresszió alapja az, ha az egyén továbbra is harcra kész, bár nincs esélye a győzelemre. Ezzel szemben a veszteség elfogadásával a depresszió és a további felesleges küzdelem

elkerülhető. Nagyon lényeges tehát, hogy a vesztes *önmagában* nem romboló élmény; hatása attól függ, hogy egy személy miként kezeli, hogyan dolgozza fel.

Sloman és Gilbert (2000) azt is vizsgálják, hogy milyen stratégiák teszik lehetővé a vesztes számára azt, hogy eldöntse, mikor kell tovább próbálkozni, és mikor kell elfogadni a vesztes elkerülhetetlenségét és a viselkedést ahhoz igazítani. Amikor valaki nyilvánvalóan nem tud győzni, akkor a további küzdelem nem adaptív, mert a vesztes nagyon sok energiát veszít, és még meg is sérülhet. Néha tehát jobb elmenekülni vagy feladni a versengést, és ha lehet a riválist szövetségessé tenni.

A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatban kifejezhető két legerősebb érzelmet, a büszkeséget és a szégyent Tracy és Matsumoto (2008) univerzális emberi reakciónak tekintik. Bebizonyították ugyanis, hogy azok minden kultúrában (kollektivisták – individualisták; túlélési értékek – posztmaterialis értékek; tradicionális – szekuláris értékek), mindkét nemből ugyanolyan testi megnyilvánulásokkal járnak, és nem tanultak. Ezt támasztja alá az, hogy veleszületett vakok is ugyanazokat a mimikai és testi reakciókat mutatják versengésbeli győzelem és vesztes esetén, mint a látók. A versengésbeli győzelem és vesztes kifejezésének testi jelei az evolúciós adaptivitást szolgálják. A győzelem felett érzett büszkeség nonverbális kifejezése azonnal, gazdaságosan és ritualizáltan jelzi a környezet számára is a legyőzötttel szemben elnyert domináns státuszt, és hozzájárul annak megerősítéséhez és társas elismertetéséhez.

A büszkeséget minden nehézség nélkül azonosítják már hároméves gyerekek is (lásd később), és olyan írástudatlan emberek is, akik izolált közösségekben élnek, és akik nagyon kevésbé valószínű, hogy ezt más kortárs kultúrában elsajátíthatták volna (Tracy és Robins, 2008). A büszkeség kifejezése a magasra tartott és kissé hátradöntött fej, a kidomborított mellkas, a széttárt vagy magasra emelt kar és olyan testi megnyilvánulások, amelyek az állatvilágban a testi erő fitogtatását hívatottak szolgálni (a test minél nagyobb területre történő kiterjesztése). Csimpánzoknál ugyanezeket a testtartásbeli jeleket figyelték meg, amikor a riválisukat legyőzték (Tracy és Matsumoto, 2008 hivatkozása DeWaal-ra /1989/). A versengésbeli alulmaradásakor érzett szégyennek hasonlóan azonosítható testi megnyilvánulásai vannak: lehajtott fej, leesett váll, hajlottabb hát, összehúzott mellkas, lesütött tekintet, vagyis a test minél kisebb területre történő összehúzása. Az egyetlen kulturális különbség, amelyet Tracy és Matsumoto (2008) a vizsgálatukban azonosítottak, az a szégyen testi jeleinek kevésbé kifejezett volta az individualista, nyugat-európai és észak-amerikai kultúrákban. A veszteséssel kapcsolatos szégyenérzet megmutatása a kelet-ázsiai kultúrákban szociális értékkel bír, ezért nem szükséges azt tompítani (Markus és Kitayama, 1991). A születésüktől vakok mutatták a legkifejezettebb szégyen reakciókat (kultúrától függetlenül) a vesztesre, ami azt igazolja, hogy a szégyen reakció megjelenése, annak testi kifejeződése funkcionálisan univerzális, de kifejezésének mértéke tanult, kulturálisan elsajátított lehet.

6.3. A győzelem és a vesztes neuropszichológiája és pszicho-biológiája

Az utóbbi két évtized kutatásai nagyon komoly lehetőséget teremtenek a győzelmet és vesztesést kísérő és a rájuk adott válaszok idegéletteni és hormonális alapjainak megértésére.

Az idegéletteni kutatások feltárták, hogy melyek azok az agyi területek, amelyek a győzelem (jutalom) és a vesztes (büntetés) hatására aktivizálódnak. Az állati és emberi magatartásnak alapvető célja a jutalom megszerzése (Zalla és mtsai, 2000). Az agyi struktúrák közül az

amygdala játszik kritikus szerepet az ingerek érzelmi jelentőségének a feldolgozásában és a célirányos cselekvésekhez kapcsolódó pozitív és negatív kimenetel megtanulásában. Zalla és mtsai (2000) MRI vizsgálattal bizonyították, hogy a versengés kimenetele hasonlóan működik, mint a tényleges jutalom vagy büntetés. A győzelemre (minden egyéb jutalom nélkül, pusztán a tény írásbeli közlésére) a bal amygdala válik aktívvá, a vesztesre (minden egyéb büntetés nélkül, pusztán az írásbeli közlésre) a jobb amygdala. Vizsgálatuk arra is felhívja a figyelmet, hogy a kézzelfogható és a szimbolikus jutalmak az agy azonos helyén képeződnek le, vagyis az agyunk nem tesz különbséget extrinzik és intrinzik jutalom között (amely különbségtevés, mint azt korábban az 1. fejezetben említettük évtizedeken keresztül uralta a motiváció kutatás irodalmát, és többek között hozzájárult a versengés – mint extrinzik jutalom motiválta folyamat – „szörnyeteggé” /Fülöp, 2008a/ minősítéséhez.)

A versengő helyzetekre a szervezet számos kardiovaszkuláris és neuroendokrinológiai változással is reagál, mely válaszokat a különböző szituációhoz és személyhez köthető faktorok nagymértékben moderálják. A versengés során jelentkező hormonális változásokat állatkísérletekben (pl. Wingfield és mtsai, 2000; Archer, 2006) és emberek esetén is számos alkalommal megfigyelték (pl. Archer, 2006; Mazur, 1985; Mazur és Booth, 1998). Az eredmények alapján a versengő helyzetek során kialakuló agresszív, domináns és alárendelődő viselkedésekben leginkább szerepet játszó hormonok a tesztoszteron és a kortizol (Denson és mtsai, 2012), melyek duális szabályozást valósítanak meg (Mehta és Joseph, 2010; Zilioli és Watson, 2012). A magasabb tesztoszteronszint emberek esetén asszertívabb és dominánsabb viselkedéssel párosul (Mazur és Booth, 1998, Archer, 2006), elsősorban akkor, ha a magas tesztoszteronszint alacsony kortizolszinttel jár együtt (Mehta és Joseph, 2010).

A versengésbeli tesztoszteronszint változásnak két fő hipotézise van: a státusz bioszociális elmélete (Mazur, 1985, Mazur és Booth, 1989) és a kihívás hipotézis (Wingfield és mtsai, 1990; Archer, 2006). A státusz bioszociális elmélete szerint a versengő helyzetek, melyek során az adott személy státusza vagy párválasztása a tét, általában a tesztoszteronszint növekedését vonják maguk után (McAndrew, 2009). Ez a tesztoszteronszint-emelkedés már a versengés megkezdése előtt jelentkezik (Mazur és Booth, 1998). A hormonszintváltozások ugyanakkor igen dinamikus mintázatot mutatnak végig a versengési folyamatban, és szisztematikusan változnak a győzelemnek és a veszteségnek megfelelően. Férfi kísérleti személyek körében hosszú ideig csak az volt jól dokumentált jelenség, hogy a versengésbeli győzelem esetén nő a tesztoszteronszint, míg a veszteségek esetében csökken (Mazur, 1985, Jiménez és mtsai, 2012). Ez az evolúciós diszciplína képviselői szerint adaptív válasz lehet, hiszen a győztest felkészíti az újabb kihívásokra, a vesztest pedig visszavonulásra készíteti (Bereczkei, 2003). A „kihívás hipotézis” értelmében (Wingfield és mtsai, 1990) a tesztoszteronszint megnövekedése elsősorban az egyén párzási sikerességét növeli meg, és ez a leglényegesebb funkciója. A magasabb tesztoszteronszint sikerebbé tesz a versengésben, amely magasabb helyet jelöl ki a dominanciahierarchián belül és így hozzájárul a reprodukciós sikerhez. A domináns hímek hosszútávon emelkedett tesztoszteronszintje biológiai értelemben azonban meglehetősen költséges, hiszen csökkenti az általános ellenálló képességüket. A hipotézis képviselői szerint ezért a tesztoszteronszint dinamikus változása a versengő és nem versengő helyzetek között nagymértékben adaptív (Wingfield és mtsai, 2001).

Mehta és Joseph (2006) ehhez képest egy bonyolultabb összefüggésre mutattak rá, amely felhívja a figyelmet arra, hogy a vesztesre nemcsak a tesztoszteroncsökkenés és visszavonulás lehet a válasz, hanem a vesztes utáni tesztoszteronszint-változás bejósolja, hogy ki az, aki

tovább képes/akarja folytatni a „küzdelmet”, és ki az, aki feladja. Azt találták, hogy az a vesztes férfi, akinek a tesztoszteronszintje (T-szintje) növekszik a veszteség után folytatni akarja a versengést, nem adja fel, és a folytatást a győzelemmel és a jutalom lehetséges megszerzésével társítja. Az a vesztes férfi viszont, akinek lecsökken a T-szintje a veszteség hatására, elveszíti a küzdőszellemét, leáll, „feladja”, mert a további versengést a büntetéssel/vesztéssel társítja. Mindez pedig összefügg a kortizolszinttel. Akiknek magas a kortizolszintje (vagyis magasabb szorongással vagy stresszel indulnak neki a versengésnek), azoknak inkább esik a T-szintjük veszteség után, és így valószínűbb, hogy nem folytatják, hanem feladják a küzdelmet. Akik viszont alacsonyabb kortizolszintről indulnak (vagyis kevesebb szorongással és stresszel), azoknak emelkedik a T-szintjük veszteség után, és folytatni akarják, nem adják fel a küzdelmet. Ez egyben hozzájárulhat ahhoz, hogy a veszteséssel ne veszítsenek státuszt, hiszen azt kommunikálják a környezetüknek, hogy a kialakult helyzetet nem tekintik véglegesnek.

A győztesben és a vesztesben lejátszódó hormonális folyamatokat ráadásul nem csupán a versengő felek, de a versengő felekkel azonosuló szurkolók esetén is megfigyelték (Bernhardt és mtsai, 1998). Versenysportolók esetén egy korábbi győzelem videón való megtekintése is hasonló fiziológiai választ produkál (Carré és Putnam, 2010). Sőt, ez a változás még a 2008-as amerikai elnökválasztáson részt vevő szavazók körében is kimutatható volt, tehát feltehetőleg a társadalmi csoportok között zajló versengésre is érvényes folyamatról van szó (Stanton és mtsai, 2009). Cialdini és mtsai (1976) a győztesrel kapcsolatos „dicsőségben sütkérezésről” írtak, egész pontosan arról, hogy a szurkolók hogyan igyekeznek azonosulni a győztes csapattal, például úgy, hogy viselik annak uniformisát, hogy inkább viselik az iskola jelvényét, ha az iskola csapata győzött, és inkább fogalmaznak úgy, hogy „mi”, ha a csapatuk győzött. Több mint harminc évvel később a neuroendokrinológiai kutatások ennek a biológiai mechanizmusait is feltárták és igazolták.

A győzelem és veszteség következtében kialakuló hormonális változásokat bizonyos pszichológiai faktorok is befolyásolják, elsősorban aszerint, hogy a felek mekkora kihívást élnek át. Például ha az ellenfél nagy énhatékonysággal rendelkezik, akkor a vele való versengés nagyobb kihívás, ezért mind a győztes, mind a vesztes tesztoszteronszintje magas marad (Van der Meij és mtsai, 2010). Ha egy magas hatalmi motivációval rendelkező személy győz, akkor emelkedik a tesztoszteronszintje és eredményesebb a tanulása, de ha a magas hatalmi motivációjú személy veszít, akkor csökken a tesztoszteron szintje és rosszabb hatásfokú a tanulása is (Schultheiss és mtsai, 2005).

A versengés során kimutatott tesztoszteronszint változást a fentiekén túl számos egyéb faktor és kontextuális inger befolyásolja, például erősen függ az észlelt teljesítménytől is. Van Anders és Watson (2007) számol be róla, hogy amikor a vizsgálatukban résztvevő személyek megérdemelten (azaz a tényleges teljesítményük alapján) veszítettek vagy nyertek, akkor a vesztes férfiak esetén nagyobb mértékben esett vissza a tesztoszteronszint, mint amennyire a győzteseknél emelkedett, ez a hatás viszont eltűnt, ha random sorolták a kísérleti személyeket győztesnek vagy vesztesnek. Ez jól magyarázhatja azt is, hogy a manipulált győzelem-vesztés feltételekkel dolgozó vizsgálatok során bizonyos esetekben miért nem találnak összefüggést a kutatók a tesztoszteronváltozás, illetve a győztes-vesztés helyzet között (pl. Carré és mtsai, 2008).

A kontextuális ingerek közé sorolható az ún. „hazai pálya hatás”, amely nem más, mint hogy statisztikai adatok szerint egy hazai pályán játszó csapat jellemzően jobb eredményeket ér el, mint ha idegenben zajlik a verseny. Úgy tűnik azonban, hogy a hazai pálya nem csupán a

teljesítményre van hatással, de a mögöttes hormonális folyamatokra is. Jégkorong játékosoknál (Carré és mtsai, 2006) és focistáknál (Neave és Wolfson, 2003) figyelték meg, hogy ha hazai pályán játszanak, akkor a játékot megelőző tesztoszteron szintjük szignifikánsan magasabb, mint ha idegenben van meccsük. Ez a hatás még erősebbnek bizonyul, ha a csapatok közötti verseny intenzívnek ígérkezik (Neave és Wolfson, 2003).

A megemelkedett tesztoszteronszint és a tényleges teljesítmény között nem mutatkozik egyértelmű összefüggés, a tesztoszteron és a teljesítmény közötti kapcsolatot valószínűleg számos egyéb tényező befolyásolja. Így például Kivlighan és mtsai (2005) szerint gyakorlott versenyzőknél a magas tesztoszteronszint jobb eredményekkel jár együtt, ezzel szemben gyakorlatlan versenyzők és nők esetén alacsonyabb teljesítményhez vezet. Mehta, Wuehrmann és Josephs (2009) szerint pedig a tesztoszteron elsősorban egyéni versenyek során emeli a teljesítményt, csapatversenyek alkalmával viszont csökkenti.

A tesztoszterontermelés növekedését más kontextuális ingerek is befolyásolják, például, hogy a személyek a saját csoportjukon belül versengenek, vagy egy külső csoporttal. Az eredmények szerint a külső csoporttal való versengés során közvetlenül a versengést követően magasabb tesztoszteronszint jellemző a győzteseknél, mint akkor, ha a saját csoporton belül zajlik a verseny (Oxford, Ponzi és Geary, 2010). A versengés során létrejövő tesztoszteronszint változást ezenkívül az is befolyásolja, hogy milyen arányban vannak jelen az ellenkező nem képviselői a versengés során. Az evolúciós pszichológusok szerint ennek azért van jelentősége, mert a párválasztás során lejátszódó versengés az intraszexuális szelekció eszköze, és ezért a versengés során lejátszódó folyamatokat a potenciális partnerek jelenléte nagymértékben katalizálja (Miller és mtsai, 2012).

A versengés során mutatott hormonális mintázatokat hosszú időn keresztül intenzíven leginkább csak férfiak esetén vizsgálták a kutatók, a női hormonszintváltozásokkal kapcsolatos érdeklődés csupán az utóbbi egy évtizedben nőtt meg. Ennek köszönhetően ma sincs igazán kikristályosodott képünk arról, hogy a nők versengését pontosan milyen hormonális változások kísérik, illetve, hogy a férfiaknál megfigyelt mintázatok mennyiben általánosíthatóak a másik nemre is. Mindenesetre a versengés megkezdése előtt és a versengés során a nők tesztoszteronszintje is nő (Edwards és Kurlander, 2010).

A győzelemhez és veszteséghez köthető hormonális változásokkal kapcsolatban meglehetősen ellentmondó eredményekről számoltak be a kutatók a női mintákon végzett vizsgálataik során. Több kutatási eredmény szerint a két nem esetén azonos hormonális folyamatok játszódnak le a versengést követően, vagyis a két nem között csupán a hormonszintváltozás mértékét tekintve van különbség (Jiménez és mtsai, 2012). Más kutatók eredményei azonban arra utalnak, hogy a nők esetén a tesztoszteron és a kortizol szintjének változása nem mutatja a férfiaknál feltárt tipikus mintázatot a győztesek és vesztesek esetén (pl. Kivlighan és mtsai, 2005). Egy női rugby csapat tagjainak verseny előtti és utáni tesztoszteron- és kortizolvizsgálata rávilágított, hogy a nők esetén a tesztoszteronszint nem mutat együttjárást a győzelemmel és a veszteséssel, illetve az észlelt teljesítménnyel sem. Ugyanakkor a kortizolszint annak függvényében növekedett, hogy mennyire érezték kihívásnak a résztvevők a partnerrel való versenyzést, illetve negatívan korrelált a veszteséssel (Bateup és mtsai, 2002). Ismét más vizsgálatok során pedig azt az eredményt kapták a kutatók, hogy nők esetén sem a verseny során megnövekedett tesztoszteronszint, sem a kortizolszint nem mutat összefüggést a verseny kimenetelével (Edwards és mtsai, 2006).

Mindezen ellentmondások arra hívják fel a figyelmet, hogy a versengéssel kapcsolatos hormonszintváltozás vizsgálatakor a korábbinál összetettebb modellekre lenne szükség.

Nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a lehetséges moderáló tényezőkre: például, hogy milyen korábbi versengési tapasztalatokkal rendelkezik az adott személy; a versengés mely szakaszát vizsgáljuk (anticipált versengés, versengés alatt, versengés után) (Kivlighan és mtsai, 2005); mennyiben kíséri valós hangulatváltozás a győzelmet és a veszteséget (Mazur és mtsai, 1997); milyen típusú feladatot tartalmaz a versengő helyzet (például a mozgásos tevékenységek mértékét illetően); illetve hogy egyéni vagy csoportos versengésről van-e szó (Bateup és mtsai, 2002, Mehta és mtsai, 2009).

6.4. A győzelem és veszteség feldolgozását befolyásoló pszichológiai tényezők

A győzelemhez és a veszteséghez fűződő viszonyt számos egyéni, személyiségbeli és pszichodinamikus faktor határozza meg. Sok szerző esetében a versengő személy definíciójába beletartozik, hogy győzelemre vágyik és győzelemre törekszik (Spence és Helmreich, 1983; Kohn, 1980). Az emberek nyilvánvalóan különböznek abban, hogy mekkora jelentőséget tulajdonítanak általában a győzelemnek és a veszteségnek, és abban, hogy a versengésnek melyik vonatkozása, a győzelem vagy a veszteség van a versengéseik fókuszában. Már Triplett (1897) korai kísérletei során a résztvevők megfigyeléséből azt a következtetést vont le, hogy a túl nagy szorongás és a túlzott győzni akarás rosszabb teljesítményt eredményez versengés esetén. Számos szerző különbséget tesz a versengés különböző formái között aszerint, hogy a győzelemre való törekvés milyen szerepet játszik benne. A különbségtevés szimplán a versengési folyamatra, de a versengő egyénre is vonatkozik, azt sugallja, hogy a versengés során a győzelemnek tulajdonított jelentőség személyiségjellemző is. Nicholls (1989) szerint egy személynek két különböző célja lehet, amikor valamilyen teljesítményhelyzetbe kerül: önre irányuló (másoknál jobbnak lenni, vagyis győzni) és a feladatra irányuló (a feladatot jól megoldani). Azt, hogy melyik célra irányul a figyelem, többek között az határozza meg, hogy egy személy miként értelmezi a sikert (győzelmet) és a kudarcot (vesztést). Azok az egyének, akiknek nagyon nagy a győzelemre irányuló szükségletük, a versengési teljesítményhelyzeteket inkább önre irányulóan értelmezik. Griffin-Pierson (1990), részben Nicholls (1989) alapján ugyancsak kétféle versengést különített el: az interperszonális és a célra irányulót. Az interperszonális versengés esetében a cél a másik legyőzése és a felsőbbrendűség bizonyítása. A célra irányuló versengés esetében a cél a kiválóság, a magas teljesítmény elérése. Az egyik esetben a győzelem van a fókuszban, a másik esetben a magas teljesítmény.

Tassi és Schneider (1997) ugyancsak különbséget tettek kétféle versengési motívum között: a feladatra irányuló és a másokra irányuló között. Az egyik esetben a versengés funkciója az, hogy elősegítse a feladat minél jobb megoldását, ez a feladatirányultságú versengés, a másik esetben viszont a versengést a társas összehasonlítás motiválja és a figyelem nem elsősorban a feladatmegoldásra, hanem a másik legyőzésére irányul. Elsősorban azt vizsgálták, hogy ez a kétféle késztetés miként hat a riválisok közötti kapcsolatra. Ha a versengést az motiválja, hogy valaki a másikon túltegyen, egészen pontosan a másikat legyőzze, az sokkal több konfliktus okoz a riválisok között, mint ha a cél az, hogy egy adott dologban a lehető legjobb eredményt érje el valaki a riválissal való versengés mint eszköz segítségével. Ez utóbbi jól összeegyeztethető a barátsággal.

Karen Horney (1937/2004) „A neurotikus személy napjainkban” című könyvében azt a kényszeresen versengő, narcisztikus személyiséget írja le, aki minden esetben és bármilyen áron győzni akar, mert az énképe folyamatos megerősítésre szorul. Rendkívül érzékeny a kudarcra és a frusztrációra, és ha vereséget szenved, akkor haraggal és agresszióval reagál.

Ryckman és munkatársai (1990) Horney leírására alapozták a hiperversengő személyiség leírását, akinek ellenállhatatlan szükséglete van arra, hogy bármely területen, bármely szituációban, bármely kapcsolatban versengjen, és bármilyen áron nyerjen, ezzel fenntartva saját önértékelését. Ha a hiperversengő személynek nem sikerül a győzelmet a saját erőforrásaira támaszkodva elérni, akkor manipuláció, agresszivitás, bosszú, kihasználás, a győztes lekicsinylése lehet jellemző rá. A *machiavellizmus* (MACH IV. teszt, Christie és Geis, 1970) és a hiperversengés gyenge pozitív korrelációját mutatták ki Ryckman és mtsai (1994). A machiavellisták mindenképpen győzelemre törekednek a versengési interakcióikban és nem riadnak vissza az akár proszociális benyomást keltő manipulatív eszközöktől sem, ahogyan azt Czibor és Bereczkei (2010) kísérletes vizsgálataikban igazolták.

A hiperversengő személyiséggel szemben adaptívnek tartották a személyes fejlődésre koncentráló versengést (Ryckman és mtsai, 1996), amelynek során nem a győzelem, hanem elsősorban a kompetencia, az önmegismerés és az önfejlődés áll a versengés középpontjában, és ezért az adott személy kevésbé narcisztikusan reagál a vesztesre is.

Karen Horney (1937/2004) nemcsak a hiperversengő személyt írta le, hanem a versengést kerülő személyt is. Azt vallotta, hogy a két személyiség sok vonásában hasonló egymáshoz. A versengést kerülő személy Horney szerint nem azért kerül a versengést, mert nem versengő, hanem mert kontrollálja a nagyon is erős versengési késztetését. Erre azért van szükség, mert erősen fél attól, hogy – vagy azzal, hogy győz, vagy azzal, hogy veszít – elveszíti mások szeretetét vagy elfogadását. Specifikusan ezek a személyek attól félnek, hogy a sikeres versengés – vagyis a győzelem – miatt mások elutasítják őket. Ezért igyekeznek minden versengési helyzetet elkerülni, de ha mégis rákényszerülnek a versenyre, akkor igyekeznek nem győzni. De hasonlóképpen és hasonló okokból félnek a veszteségtől is. Ryckmannek és munkatársainak (2009) sikerült egy kérdőívvel azonosítaniuk is ezt a személyiségkonstellációt, és bizonyítaniuk, hogy érzelmi labilitással, sérülékenységgel, neuroticitással jár együtt. Egy későbbi munkájukban a Big Five alapján is igazolták, hogy a versengéskerülés együtt jár a magasabb neuroticitással és érzelmi instabilitással (Ryckman és mtsai, 2011).

Franken és Brown (1995, 1996) a hiperversengéshez nagyon hasonlóan írják le azokat a személyeket, akiknek nagyon erős szükségük van a győzelemre. Ők a világot negatívabb módon és fenyegetőbbnek látják, amelyben „ember embernek farkasa”, és az egész élet győztesekből és vesztesekből áll. Ezért magasabb a szorongási szintjük, és úgy érzik a túlélés egyetlen módja az, ha győznek. Esetükben mindenfajta győzelem és vesztes erősen az énképet érinti, és narcisztikusan dolgozódik fel. Ugyanakkor Franken és Prpich (1996) leírnak egy adaptív konstellációt, a magasan teljesítményorientált, a feladat jó elvégzésére és elsajátítására valamint a saját növekedésre koncentráló versengőt, aki aktívan meg tud küzdeni mind a győzelemmel, mind pedig a veszteséssel. Azt is megvizsgálták, hogy mivel függ össze a versengés kerülése. Kétféle magyarázatot azonosítottak: az énképvédelmet (a veszteségtől félnek) és a teljesítménnyel kapcsolatos aggodalmakat (nem fogok tudni jól teljesíteni). Az erős győzelemre való késztetés pozitívan járt együtt az énképvédelemmel, míg negatívan a teljesítménnyel kapcsolatos aggodalmakkal.

Kohut és Wolfe (1978) valamint Meeker (1990) a győzelemre és a vesztesre adott reakciókat az *önértékeléssel* hozták kapcsolatba. A stabil önértékelés és énkép véd a győzelemre és vesztesre adott túlzott érzelmi kilengésektől (Kohut és Wolfe, 1978; Meeker, 1990). Hasonlóképpen az énhatékonyság-érzés, vagyis az abba vetett hit, hogy az egyén képes valaminek a végrehajtására és képes egy meghatározott teljesítmény elérésére, jobb

megküzdést eredményez a veszteséssel. Ezért, ha a vesztesek énhatékonyságát erősítik, akkor a vesztes hatására keményebben dolgoznak, hogy legközelebb győzni tudjanak (Brown és mtsai, 2005). Lane és mtsai (2002) összekapcsolták az önbizalmat az énhatékonysággal. A magas önbizalom magasabb *énhatékonyság-érzéssel* jár együtt, mert a magas önbizalmú személyek beépítik a pozitív eseményeket és a győzelmet az énképükbe, de nem veszik figyelembe a negatív események, a vesztes, potenciálisan debilizáló hatásait, és így fenn tudják tartani a pozitív és megküzdő pszichológiai állapotukat. A magas önbizalom és énhatékonyság ezért bejósolja, hogy az illető, ha nehézségekkel szembesül a cél elérése során – például veszít – akkor mekkora erőfeszítést tesz arra, hogy ezeket leküzdje. Ezért alapvetően fontos, hogy az egyén a vesztes után is fenn tudja tartani az énhatékonyság érzését, mert az a problémafókuszú megküzdési stratégiákat erősíti, mint a problémamegoldás, a tervezés és a megnövelt erőfeszítés, szemben az érzelemközpontú megküzdéssel, például a visszahúzóódással vagy a tagadással (Folkman és Lazarus, 1985).

Az *extraverzió és introverzió* dimenzió mentén Graziano és mtsai (1985) azt találták, hogy az extrovertáltak izgalmasabbnak találják a versengő helyzeteket és inkább anticipálják a győzelmet.

A győzelemre és a vesztesre adott reakciókat Sloman és Atkinson (2000) összekapcsolták a *kötődési stílusokkal*. A biztonságosan kötődő személy meg tudja ítélni, hogy kivel érdemes versengeni, és érdemes-e egy vesztes után folytatni a küzdelmet, vagy jobb megoldás elismerni a vesztesést és új célokat kitűzni. A bizonytalan kötődés viszont lehetetlenné teheti a vesztes elfogadását. Az elkerülően-bizonytalanul kötődő személyek erősen függnek a győzelemtől, mert erősen felnagyított énképük mögött önértékelésük valójában bizonytalan és törékeny, és nem tűri a legkisebb hiányosság kiderülését sem. A győzelemmel járó öröm és büszkeség és énfelnagyítás csak átmeneti, ezért újabb és újabb küzdelmekben kényszerűen bizonyítani kell a pozitív énképet. Az elkerülő kötődők „nem tudnak veszíteni”. Ezzel szemben a bizonytalan-ambivalens személyek negatív énképét megerősíti a vesztes, ezért ők megadják magukat. Nehezen állnak talpra, túlhangsúlyozzák gyengeségeiket és tehetetlenségüket, és ezzel odafordulást kívánnak kiváltani, vagyis egyszerre aktiválják az alárendelődést és az affiliációt.

A sport területén központi fogalommá vált a „küzdőszellem” a („mental toughness”) és ennek a tulajdonságnak a birtoklása (Sheard, 2013). Természetesen ez a lélektani jelenség nem új, de a pszichológusok csak az utóbbi években különítették el, mint egy különálló és pszichometriailag is azonosítható jelenséget. A „mental toughness” lényege, hogy a versengő felek minden lehetőt megtesznek a győzelem és a kimagasló teljesítmény érdekében és le tudják győzni a külső-belső akadályokat. Olyan tulajdonságok és képességek sűrűmánya ez mint az önmagába vetett hit, a kitartás, az akaraterő, az elköteleződés, az erős motiváció, a reziliencia, de leginkább a vesztes kezelésének a képessége: a jobbik fél elismerése; a vesztes felelősségének az elvállalása; a veszteséssel járó negatív érzelmek elviselése; a nem feladás illetve a talpraállás képessége; „a győztes mentalitás” vagyis extra motiváció és még nagyobb erővel zajló koncentrált küzdelem a győzelem érdekében.

Ugyancsak új fogalom a „kitartás”(grit) (Duckworth és mtsai, 2007). A fogalom a kitartó küzdelemre, erőfeszítésre, a kemény munkára utal. A kitartó (gritty) személyek képesek hosszútávon fenntartani az erőfeszítésüket a kudarcok, a nehézségek és a fejlődés hullámvölgyei ellenére (Duckworth és mtsai, 2007; Duckworth és mtsai, 2010; Duckworth és Quinn, 2009). A kevésbé kitartóak ezzel szemben a nehézségek és kudarcok és veszteségek hatására elbátortalanodnak, és feladják a kemény munkát.

A veszteséssel való megküzdésben számos a versengést jellemző tényezőnek és az adott vesztes kontextusának is szerepe van. A vesztes elfogadásában a versengéssel elnyerni kívánt erőforrás értéke, vagyis a *cél fontossága* az egyik legfontosabb befolyásoló tényező (Sloman, 2000). Minél nagyobb fontosságú dolgot veszítettünk el, minél nagyobbak a praktikus következmények, annál nagyobb a vesztes jelentősége is. Még akkor is, ha az áhított erőforrás örökre elveszett, a feldolgozást megkönnyíti, ha az illetőnek rendelkezésére áll más lehetőség is.

Nehéz elfogadni a veszteséget akkor is, ha a vesztes nem tud eltávolodni, hanem *kénytelen benne maradni abban a miliőben*, kontextusban, amelyben a vesztes történt. Gilbert és Allan (1998) azt találták, hogy a csapdaérzés, az hogy az illető nem képes kikerülni a kapcsolatból, erősen korrelál a depresszióval.

A vesztes hatása attól is függ, hogy *milyen gyakorisággal* éli azt át az egyén. A vesztes lehet motiváló, ha nem gyakran történik, de ha valaki mindig vesztes, akkor az a motivációt csökkenti (Dweck és Elliott, 1984).

Fontos szerepe van a győzelem és vesztes értékelésében és feldolgozásában az előre elgondolt *esélyeknek*. A társas összehasonlítás teszi lehetővé, hogy a versengő felek megítéljék, érdemes-e valamilyen versengésbe belekezdeni: van-e esély a győzelemre. Ezt a kiértékelést általában nagyon gyorsan, gyakran első látásra végezzük el (Kalma, 1991). Tjosvold és mtsai (2003) szerint a konstruktív versengés egyik ismérve, hogy a felek egymáshoz közel hasonlóan ítélik a győzelmi esélyeiket. Az esélyegyenlőség Nagy József (1998) érdekérvényesítő képességről és versengésről szóló taxonómiájában is megjelenik.

6.5. A győzelem és vesztes emocionális következményei

A győzelem és vesztes az énképpel szorosan összefüggő élmények, ezért az általuk kiváltott érzelmek ún. éntudatos (Tangney és Fischer, 1995; Tracy és mtsai, 2007) vagy ún. énértékelő érzelmek (Mascolo és Fischer, 1995). Éntudatos és énértékelő érzelmek például a büszkeség, a szégyen, a büntudat vagy a zavar/zavarban levés (embarrassment). Ezek az érzelmek abból származnak, hogy az illető személy kiértékeli, hogy az adott szituáció, amiben van, miként viszonyul a céljaihoz és a társas környezet értékeihez. Lewis (2011) a következőképpen határozza meg ezeket az érzelmeket. A büszkeség azt jelenti, hogy az egyén egy társasan értékes tettet hajtott végre, amelyért társas elismerést kap, és ez megnöveli az énefogadását. A szégyen azt jelenti, hogy az illető nem volt képes megfelelni a saját és a társas környezete elvárásainak, és ez lecsökkenti az énefogadását. A büntudat azt jelenti, hogy az illető valami olyat tett, amit önmaga és a társas környezet helytelennek értékel. A zavar egy olyan komplex érzelem, amely akkor keletkezik, amikor valaki átéli azt, hogy egy másik ember figyelmének a középpontjába került.

Az éntudatos érzelmek elősegítik a komplex társas célok elérését, például a társas státusz fenntartását vagy emelését, a csoporton belüli és a csoportok közötti versengés navigálását (Tracy és Robins, 2007). A zavar, a büntudat, a szégyen és a büszkeség magas teljesítményre (Stipek, 1992; Weiner, 1985) és morális viselkedésre (Leith és Baumeister, 1998) készítetik az embereket. Versengési helyzetekben a győzelemre való törekvés és a vesztes elkerülése ezeknek az éntudatos és énértékelő érzelmeknek az előrevetítésével, a bekövetkezésükért vagy a bekövetkezésük elkerüléséért is folytatódhat.

Az éntudatos érzelmek akkor tudnak megjelenni, ha az egyén jelenlegi énjére és a kíváncsú énjére vonatkozó énreprezentációi egyszerre aktiválódnak, és ha az adott helyzet kapcsolatban áll az identitását képező céljaival (Tracy és Robins, 2007): amikor az identitás fenyegetett vagy pozitív megerősítést kaphat. Az éntudatos érzelmek csak olyan helyzetekben jelennek meg, amikor az eredményt belső okoknak tulajdonítja az egyén. A kudarc (vesztés) belső okoknak tulajdonítása szégyent vagy büntudatot, a siker (győzelem) belső okoknak tulajdonítása büszkeséget válthat ki (Weiner, 1986). Ha az elért jó vagy rossz eredmény nem belső okoknak tulajdonítható, akkor alapérzelmekeket vált ki, mint az öröm és szomorúság (Fischer és Tanguay, 1995; Tracy és Robins, 2007).

Harter (1999) óvodáskor és serdülőkor közötti gyerekekkel és serdülőkkel készített interjúkat, akik az éntudatos érzelmek keletkezését nem ritkán versengési esetekhez, győzelemhez és veszteséghez kötötték. Az interjúk alapján Harter az éntudatos érzelmeket négy dimenzió mentén jellemezte: 1. az érzélem oka; 2. az érzélemmel kapcsolatos énrre vonatkozó attribúciók; 3. a másik személy szerepe; 4. az érzélemre adott viselkedési és más érzelmi reakciók. A büszkeség oka például valamilyen személyes teljesítmény, siker, amikor valaki elérte a célját például győzött. Akkor jelenik meg, ha az egyén belső oknak, saját képességeinek vagy erőfeszítésének tulajdonítja az eredményt. A büszkeség érzését általában a számára jelentős másokkal is megosztja a személy, akik szintén büszkék lesznek rá. A büszkeség érzését más érzelmek is kísérhetik, például boldogság, izgalom, remény. A siker/győzelem eredményeképpen keletkező büszkeség hatására az egyén kompetensebbnek érzi magát, nő az önbecsülése és a motivációja arra, hogy ahhoz hasonló cselekedeteket vigyen véghez a jövőben, mint amely a sikerhez vezetett, vagyis a siker és győzelem tettekkésztséget idézhet elő. A büszkeség a szociális kapcsolatokat is megerősítheti, ha azonban a büszkeség túl erős és narcisztikus jellegű, és ha ilyképpen dicsekvésnek minősül, akkor elidegeníthet másokat.

A teljesítménykudarccal és veszteséssel együtt járó éntudatos érzelmek egyike a szégyen. Jelentése az, hogy az egyén nem felel meg az éndeájának (Mascolo és Fischer, 1995). A Weiner-féle (Weiner, 1986) attribúciós felosztás szerint a szégyenkező személy a kudarc/vesztés okát globális, általa nem kontrollálható, stabil okoknak tulajdonítja, pl. rossz vagyok, értéktelen vagyok, nem vagyok képes rá stb. A külvilág visszatükrözi a szégyenteltitett, és ez által a szégyenkező személy mások szemében elveszti értékét. A szégyenre főleg passzivitás a válasz. Gyakran társul hozzá depresszió, reménytelenség, de társulhat hozzá védekező harag is (Harter, 1999). Gilbert és McGuire (1998) szerint a szégyen a társas rangot és szociális státuszt szabályozza, és az alárendelődéssel kapcsolatos, mert az egyén kicsinek és csökkentértékűnek érzi magát. Weisfeld és Wendorf (2000) szerint a büszkeség és a szégyen azonos töről fakad, és a domináns és az alárendelődő magatartással áll kapcsolatban, s ahogyan azt Tracy és Matsumoto (2008) bizonyította, a győzelemmel kapcsolatos büszkeség és a veszteséssel kapcsolatos szégyen funkcionálisan univerzálisak és biológiaiilag meghatározottak.

Fessler (2007) a szégyent a hierarchiában alulmaradt, alárendelt pozícióhoz rendeli. Ennek elkerülése motiválja a társas státuszért és a presztízszért folyó versengést. Fessler (2007) különbséget tesz e kettő között: a domináns társas státuszt az egyén kiharcolja magának, a presztízst viszont másoktól kapja, vagyis a győzelmet és azzal a státuszemelkedést az emberi csoportokban a társas közegnek vissza kell igazolnia. A magas presztízsz, hasonlóan a domináns státuszhoz, nagyobb lehetőséget biztosít az erőforrásokhoz való hozzájutáshoz, ezért az emberi motivációs rendszer úgy épül fel, hogy lehetőség szerint elkerülje a társas hierarchiában az alárendelt pozíciót. Míg az állatvilágban a dominanciaharc esetében adaptív,

ha a gyengébb elismeri az alárendelt pozícióját, mert ezzel megvédi magát a további agressziótól, az embercsoportokban, amelyekben presztízshierarchia van, az alárendelt pozíció elismerése, a szégyen kimutatása, semmilyen előnnyel nem jár. A védettséget az adja, ha a vesztes méltóságát megőrizve azt jelzi, hogy kész a következő küzdelemre. Kifejezheti az elismerését a győztesrel szemben, de nem rendelheti magát alá neki. Az elismerés kifejezése – érvel Fessler (2007) – szociális előnyökkel járhat. Azt jelzi a győztes számára, hogy a legyőzött a továbbiakban kész a kooperációra. Ennek mind a vesztes egyén, mind a csoport számára relevanciája és túlélési értéke van. A győztes elismerése a vesztes részéről kifejezi a győztes számára, hogy nem kívánják megkérdőjelezni és veszélyeztetni a hierarchiában kivívott szerepét (Oatley és Jenkins, 2002). Fessler (2007) a szégyen kimutatásával kapcsolatban nem vette tekintetbe a kelet-ázsiai zajló kulturális összehasonlító vizsgálatok eredményeit. Ezekről részletesebben a 10. és 11. fejezetben lesz szó.

A szégyennel szembeni védekezéseket Levin (1971) öt nagy csoportba sorolja. Ezekhez lehetséges vesztesre adott reakciókat köthetünk: 1. az énfeltárás korlátozásai, az izoláció, aszketizmus (feladás); 2. az elfojtás (nem érzek semmit); 3. az énídeál fejlesztése és az arra való törekvés, hogy az egyén többet ne legyen kritika stb. tárgya (talpraállás és erőfeszítés); 4. a libidinális befektetés visszavonása – nem számít, hogy mit gondol róla egy meghatározott egyén vagy csoport (nem érdekes, hogy veszítettem); 5. agresszió – mások okolása a szégyenteli kudarcért (harag a győztes iránt).

A szégyennel szemben, amely az én globális leértékelését jelenti, a büntudat mint éntudatos érzélem, valamilyen specifikus viselkedéshez kötődik (Tangney és mtsai, 1996). Ilyen lehet például a győzelem érdekében a morális szabályok áthágása, vagy a személyhez közelálló másik legyőzése (barát, szerelmi partner, gyerek, szülő), akinek ezzel a győztes fájdalmat okozott (erről a büntudatról szól Freud /1916/ „Akiket a siker tönkretesz” című írása).

A szégyen és a zavar nem ritkán nehezen szétválaszthatók. Lewis (1995) szerint a zavar érzése mások jelenlétében keletkezik, amikor valaki az akarata ellenére a figyelem középpontjába kerül. De akkor is keletkezhet zavar, ha úgy érzi, ítélkeznek a viselkedése felett, és mások olyannak látják, amilyennek nem szeretne látszani. Ez mind a győztesrel, mind a vesztesrel megtörténhet. A zavar közvetlenül összefügghet az énképpel és az önbizalomvesztéssel is. Edelman (1987) szerint a zavar azt fejezi ki, hogy az egyén nem tud olyannak látszódni a társas környezet szemében, amilyennek szeretne. Az is zavart válthat ki, amikor a figyelem középpontjába a pozitív értékelés miatt kerül valaki. Már a 15-18 hónaposoknál megfigyelték a „szerénynek maradni” szociális normájának működését (Lewis, 1995). Ez később a siker és a győzelem kapcsán is működésbe léphet, és a zavar érzését okozhatja (Fülöp és Berkics, 2007).

Johnson (1993, lásd Harter, 1999) különbséget tesz önvád (amely az egész embert érinti) és felelősség között; az utóbbi esetében az érintett személy elismeri, hogy szerepe volt a negatív eredményben, de ezt anélkül teszi, hogy az énjének csökkentértékűséget tulajdonítana. A kétféle attribúciónak jelentősége van a kudarcra, illetve vesztesre adott reakcióban. Azok, akik önváddal reagálnak, és a kudarc az egész énjüket érinti, kevésbé motiváltak arra, hogy folytassák a teljesítést. Akik viszont elismerik a felelősségüket a kudarcban, de nem tartják magukat alapvetően csökkentértékűnek, hajlamosabbak a folytatásra: „Még nagyobb erőfeszítést fogok tenni, hogy legközelebb jobban teljesítsek.” Fülöp (1992a) úttalálóknak nevezte azokat a tehetséges gyermekeket, akik a kudarcokat és a veszteséget a továbbfejlődés sarokköveinek tartották.

Simon és Harter (1999, lásd Harter, 1999) serdülőkkel végeztek vizsgálatot arra vonatkozóan, hogy kudarc esetén mitől függ, hogy az illető aktivitással, vagy egy debilizáló énállapot kialakításával válaszol-e. Azok, akik a kudarcról gondolkodva rosszabbul érzik magukat, erősebb depresszióról, alacsony önértékelésről és reménytelenségérzésről számoltak be. Azok azonban, akik az önreflexiót előnyükre tudják fordítani, akik a kudarcra adott lehetséges megoldásokat ugródeszkának tekintik a változásra, alacsonyabb szintű depresszióról és önmegvetésről számolnak be.

Pekrun és mtsai (2002, 2006) a teljesítménnyel kapcsolatos érzelmi élményeket kétféle dimenzió mentén csoportosították. Az érzelmeket egyrészt kiváltó jellegük alapján pozitív és negatív kategóriába sorolták, másrészt a további tevékenységekre vonatkozóan aktiválónak vagy éppen deaktiválónak tekintették őket. A két dimenzió mentén aktiváló pozitív és deaktiváló pozitív, illetve aktiváló negatív és deaktiváló negatív érzelmeket különítettek el. Aktiváló pozitív érzelmek például az öröm és a büszkeség, deaktiváló pozitív érzelmek a megkönnyebbülés, aktiváló negatív érzelmek a harag és a frusztráció és deaktiváló negatív érzelmek az unalom, a levertség, a szomorúság, vagy ezek egy komplexebb változata, a depresszió. Pekrun és mtsai (2002, 2006) felosztása a győzelemre és a veszteségre adott reakciók esetében is értelmezhető: mind a győzelemre, mind a veszteségre reagálhatunk aktivációval (újult energiákkal való folytatással), illetve deaktivációval (megnyugvással, leeresztéssel). Kleine és mtsai (2005) azt találták, hogy a jó teljesítményhez mind aktiváló (öröm), mind deaktiváló (unalom) érzelmek kötődhetnek, attól függően, hogy a teljesítmény mennyire jelent kihívást. A rossz teljesítményhez hasonlóképpen kötődhetnek aktiváló érzelmek (harag) és deaktiváló érzelmek (unalom) attól függően, hogy esély volt-e a feladat megoldására vagy az teljes mértékben esélytelen volt.

A győzelemre és veszteségre adott eltérő affektív reakciók eltérő módon befolyásolják a kognitív feldolgozás folyamatát (Sándor és mtsai, 2013). Baker-Ward és mtsai (2005) egy ifjúsági futballmérkőzés győztes és vesztes csapatát interjúvolták meg a verseny lefolyásáról. A tényszerű események a játék során ugyanazok voltak a győztes és a vesztes csapat esetén, de a győzelemmel és a veszteséssel járó eltérő érzelmek befolyásolták azt, hogy ugyanabból a játékból a résztvevő gyerekek mit emeltek ki, mire emlékeztek. A győztes csapat tagjai gyakrabban említettek olyan, a versengés lefolyásával kapcsolatos információkat, amelyek döntőek voltak a kimenetel szempontjából (pl. a mérkőzés állása) és összefüggőbb beszámolót adtak az események logikai egymásutánjáról. Kétszer olyan gyakran vitatták meg az eseményeket a többiekkel, mint a vesztes csapat tagjai. A vesztes csapat tagjainak beszámolóit ezzel szemben inkább a vesztes okozta érzelmi nehézségekről szóltak („Nagyon nehéz volt veszíteni, mert annyira küzdöttünk”), illetve az elért negatív eredmény megmagyarázását szolgálták („A bíró néhányszor tévedett”).

Az érzelmi következményeken kívül a veszteségnek számos negatív kognitív és viselkedéses következménye is lehet. A kognitív következmények közé tartozik a meggyengült döntéshozatali és problémamegoldó képesség, a viselkedéses következmények pedig a dühöngés és az agresszió, amelyet általában úgy írnak le, hogy az illető „nem tud veszíteni (poor loser)” (Morris, 1989; Brown és mtsai, 2005).

6.6. Győzelem és vesztes és a társas közeg reakciói

Harter (1999) a sikerre/győzelemre és a kudarcra/vesztésre adott reakciók komplexitását hangsúlyozta, amikor az érzelmi válaszok mellett a társas közeg reakcióira és szerepére is felhívta a figyelmet. A társas közeg reakcióinak egyik lényeges vonatkozása a győztes viszonyulása a veszteshez, valamint a vesztes viszonyulása a győzteshez. Sloman (2000) szerint a vesztes elfogadásában a győztes és a vesztes közötti kapcsolat meghatározó szerepet játszik. Ha például a győztes folyamatosan megszegyeníti a vesztest, vagy szembesíti vesztesével, akkor az haragot és ellenérzést kelt a vesztesben, és megnehezíti, hogy kialakuljon az „Önkéntelen Megadás Stratégiája”, s így a vesztes foglya marad egy reménytelen harcnak.

Bár a szakirodalom sokkal nagyobb figyelmet fordít a vesztes feldolgozására, a győzelmet éppúgy kezelni kell, mint a vesztes (Brim, 1992). A győzelem és a pozitív eredményű társas összehasonlítás paradox módon vezethet negatív énképhez is, mert bár az egyén hatékonynak és kompetensnek érzi magát, de a győzelem azt is jelenti, hogy valaki veszített, vagyis kísérheti büntudat és a környezet elutasításától való félelem. Meeker (1990) „morális ambivalenciáról” beszél a győzelem esetén, vagyis az önértékelésnek az instrumentális mutatói (pl. kompetencia) növekedhetnek, de az expresszív dimenziója (pl. moralitás és emberi érték) csökkenthet. A vesztes és a társas közeg negatív reakcióitól, irigységétől való félelem a győztest visszafogottságra készítheti és arra, hogy igyekezzon a vesztest megnyugtanni (Ruben, 1980). Először a csimpánzoknál jelenik meg az, hogy agresszió után a győztes fél igyekszik a szubordináns (vagyis vesztes felet) megnyugtanni, a vesztesrel való törődés tehát már a primátáknál is megtalálható (Csányi, 1999).

A társas közeg a sikerest és a győztest visszahúzni kívánó reakciójára világít rá a motivációs gravitáció fogalma, amelyet Carr (1995, 1996) írt le, elsősorban afrikai vállalatok szervezeti környezetében. A motivációs gravitáció azt jelenti, hogy a rendszer nem enged valakit feljebb mozogni a hierarchiában, hanem lefelé nyomja. Azoknak, akik a hierarchiában magasan vannak fenyegető, ha valaki elkezd úgy teljesíteni, hogy rajtuk túl tudhat tenni. Ezért igyekeznek az illetőt lenyomni és lent tartani. Azoknak, akik a hierarchiában alul vannak, nem érdekük, hogy valaki, aki addig velük egy szinten volt, föléjük kerekedjen és kiemelkedjen, vagyis legyőzze őket, ezért mindent megtesznek azért, hogy visszahúzzák. A két erő, vagyis a fentről lefelé nyomás és a lentől való visszahúzás azt eredményezi, hogy nincs felfelé mozgás a rendszerben, megszűnik az iniciatíva a magasabb teljesítményre és a növekedésre, vagy az erre irányuló törekvést el kell rejteni, a jobb teljesítményt nem lehet igazán nyilvánossá tenni, mindenki lefelé gravitál.

Fiske és mtsai (1999, 2002, 2008) Sztereotípiák Tartalom Modellje (Stereotype Content Model) szerint azokat a társadalmi csoportokat, amelyeket a saját csoporttal sikeresen versengőnek percipiálunk kompetensebbnek, de hidegebbnek és kevésbé szerethetőnek tartjuk. A sikeres csoport nagyobb részben juthat hozzá az elérhető erőforrásokhoz ezért fenyegető lehet. Ezzel szemben azokat a csoportokat, amelyek evidens módon gyengébbek és nem veszélyeztetik a saját csoportunk pozícióját kevésbé kompetensnek, ámde melegebbnek tartjuk. A társas környezet tehát nem feltétlenül jutalmazza szeretettel és elismeréssel a győzelmet. Fiske és mtsai (2008) leírják azokat az érzelmeket, amelyek megjelenhetnek a magas és alacsony kompetenciájúknak és a melegnek és hidegnek percipált egyénnel és csoportokkal szemben. A kompetensebb, de melegebbnek (kevésbé fenyegetőnek) bizonyult személy vagy csoport iránt csodálatot érzünk; a kompetensebb, ámde hidegnek (inkább fenyegetőnek) észlelt személlyel vagy csoporttal szemben, akit riválisnak tekintünk

irigységet; a kevésbé kompetens, alacsonyabb státuszú, ámde melegnek (szimpatikusnak) tekintett egyénnel és csoporttal szemben sajnálatot; a kevésbé kompetens ámde hidegnek (nem szimpatikusnak) tekintett egyénnel és csoporttal szemben megvetést élünk át.

A győzelem és vesztes pszichológiájára lefordítva, a győztes kiválthat a társas környezetből csodálatot és elismerést, de kiválthat irigységet is, aszerint, hogy őt a társas környezete milyennek percipálja: fenyegetőnek és hidegnek, aki a győzelmét arra használja, hogy eltávolodjon a vesztestől és elvigye az erőforrásokat, vagy melegnek és barátságosnak, aki győzelme ellenére csökkenteni igyekszik a távolságot ön maga és a vesztes között és odafordul a veszteshez, esetleg megosztja vele az elnyert erőforrások egy részét. A győztesből a vesztes ugyancsak kiválthat odaforduló érzelmeket, mint a sajnálat, amely az elnyert erőforrások megosztására készíthet és megvetést is, amely az erőforrások vesztestől való elzárását eredményezheti (Fülöp, 2008a; 2008b). Sheard (2013) szerint az, hogy a győztes hogyan kezeli a győzelmét, legalább olyan fontos, mint az, hogy hogyan kezeli a másik fél vesztesét: miközben örül a saját győzelmének, tekintetbe veszi-e a vesztes érzelmeit is.

A társas közeg elutasításától való félelem az alapja a „*sikerfélelemnek*” is, amelyet, Horner (1968, 1972) nők esetében azonosított. Hoffman (1974) tényleges kapcsolatot is talált a versengés és a sikerfélelem között: vizsgálatai szerint azok a nők, akiket a sikerfélelem jellemzett, kevésbé versengők voltak. Feather (1989) írta le az úgynevezett „magas pipacs” jelenséget. Eszerint ha egy magas teljesítményű egyén (a győztes) egy következő feladatban kudarcot vall, akkor arra a környezete (a vesztes) általában meglepedettséggel reagál. Lockwood és Kunda (1997) írták le az úgynevezett „szupersztár” hatást. Ez arra utal, amikor valaki egy olyan másik személy környezetében van, aki messze jobban teljesít nála. Az ilyen helyzet attól függően, hogy a „vesztes” milyen stratégiát alakít ki, hozzájárulhat a fejlődéséhez (asszimilációs hatás, igyekszik hasonlóná válni a szupersztárhoz), vagy ahhoz, hogy teljesen elveszítse a motivációját (kontraszthatás, a különbségek felnagyítása) (lásd még Fülöp, 2010b).

6.7. A győzelem és vesztes a gyermekkorban

Már közel három éves kortól kezdve a gyerekek különbséget tudnak tenni a sikeresen befejezett feladat és a győzelem között, s képesek a győzelemre és a vesztesre különböző érzelmekkel reagálni. Győzelem esetén mosolyognak, testtartásukra pedig a széttárt kar és nyitottság jellemző. 3 és fél éves koruktól kezdve már értik azt is, hogy veszítettek, ilyenkor nem folytatják a feladatot, vagy lelassítanak, és specifikus reakciókat mutatnak: ráncolják a homlokukat, nem néznek szembe, testtartásukra a zártság és elkerülés a jellemző (Stipek és mtsai, 1992). Belsky és mtsai (1997) ugyancsak már három éves korban világosan azonosítani tudták a gyerekek viselkedésében a teljesítménnyel és a megoldandó feladat nehézségével is összefüggésben lévő büszkeséget és szégyent. Nehéz feladat teljesítése esetén a gyerekek nagyobb büszkeséget árultak el, és könnyebb feladat nem teljesítése esetén nagyobb szégyent. Az éntudatos és énértékelő érzelmek (büszkeség, szégyen, büntudat) Lewis (1995) szerint is leghamarabb három éves korban jelennek meg. Ezeknek az érzelmeknek a kialakulása ugyanis a kognitív struktúrák megfelelő fejlettségét is igényli, például azt, hogy az adott gyerek képes legyen a teljesítményét egy meghatározott célhoz/sztenderdhez képest kiértékelni. Mascolo és Fischer (1995) szerint a gyerekek körülbelül három és fél éves korukra képesek arra, hogy egyszerre kezeljék az önmagukról és a másiktól kialakított reprezentációt, vagyis arra, hogy össze tudják hasonlítani a saját teljesítményüket a másikkal, és le tudják vonni a következtetést, hogy ki a jobb és ki a rosszabb. Ekkor már átélik az

„összehasonlítási” büszkeséget is (jobban teljesített egy értékes területen, mint a másik) egy-egy konkrét teljesítménnyel kapcsolatban, és a szégyent is, ha rosszabbul teljesítenek. Versenyfeladatokban világosan értik, mi a győzelem és a veszteség és meg is tudják fogalmazni: „Én messzebbre tudtam dobni a labdát, győztem” (Heckhausen, 1984). A győzelemhez kötődő büszkeség nonverbális kifejezését már a 4 éves gyerekek is pontosan azonosítani tudják (Tracy és mtsai, 2005). Sándor és mtsai (2007) amikor a vizsgálatukban résztvevő óvodásokat arról kérdezték, hogy miért választottak olyan elosztást önmaguk és a másik gyerek között, amelyben nekik jutott a több, világosan képesek voltak megnevezni saját versengő motívumukat.

A kisiskoláskorban (6-10 éves kor) a gyerekek különösen érzékenyek a versengő játékokban elért győzelemre és veszteségre (Underwood és mtsai, 1999). Képesek arra is, hogy ne csak egy konkrét tevékenység esetében ítélik meg, hogy jobbak vagy rosszabbak, hanem arra is, hogy számos versengéssel győzelem és veszteség alapján a helyüket általában megítélik a társas hierarchiában („én vagyok a legjobb matekos” vagy „sportban nagyon rossz vagyok, a barátaim mind jobbak nálam”; Mascolo és Fischer, 1995).

Ebben az életkorban már különböznek az érzelmi reakcióik aszerint, hogy egy győzelmi sorozat után veszítenek vagy a veszteség korábbi veszteségeket követ (Hughes és mtsai, 2001). A versengésről alkotott kép árnyalódik azzal, hogy a 7-8 éves korú gyerekek már el tudják különíteni a fair és nem fair versenyt, és értik, ha valaki felrúgta a verseny szabályait, vagyis „csalt”. A csalással kapcsolatos bűntudat már 6-8 éves korban jelen van (Mascolo és Fischer, 1995). Ugyanebben az életkorban már különbséget tesznek abban is, hogy egy verseny eredménye (győzelem/vesztés) az adott tevékenységbe fektetett munkától és erőfeszítéstől, vagy a szerencsétől függött (Thorkildsen és White-McNulty, 2002).

Csak kevés olyan vizsgálat ismert, amely a versengés kimeneteleinek, a győzelemnek és veszteségnek a gyermeki reprezentációját tárja fel. Fülöp és Sándor (2008), Sándor (2010), Sándor, Fülöp és Sebestyén (2013) 8-9 éves kisiskolások versengéséről, győzelemről és veszteségről kialakított fogalmait vizsgálta többféle módszerrel.

A klinikai interjú vizsgálatban (Sándor, 2010) igazolódott, hogy a győzelem és veszteség már kisiskolások számára is erősen érzelmetelített fogalmakat takar. A győzelem jellemzően örömteli, jó érzés, amely büszkeséggel és a sikeresség érzésével jár. A 8-9 éves gyerekek már felismerik a győzelem interperszonális aspektusait (a vesztes szomorúsága vagy irigysége), és az érzelmi reakcióik kommunikációját ezek tekintetbevételével alakítják. A veszteséget szintén képesek komplexen észlelni, jellemzően negatív érzéseket, szomorúságot, csalódottságot kapcsolnak hozzá, azonban a veszteség pozitív aspektusait is megemlítik, mint a versengés folyamatában való részvételt annak izgalomával együtt, valamint a veszteség olyan pozitív következményét mint például a saját képességek jobb megismerése.

A gyerekek győzelemmel és veszteséggel kapcsolatos rajzait Fülöp és Sándor (2008) hagyományos rajzelemzéssel, Sándor és mtsai (2013) a PAIR módszer (Pictorial Assessment of Interpersonal Relationship; Bombi, Pinto és Cannoni, 2007) segítségével elemezték, amely utóbbi hat szempont (kohézió, távolítás, hasonlóság, érték, érzelmek és konfliktus) mentén vizsgálja az interperszonális kapcsolatokat. A rajzok elemzéséből kiderült, hogy a 8-9 éves gyerekek nemcsak tudatában vannak a versengéssel, győzelemmel és veszteséggel járó érzelmeknek, de ismerik ezek metakommunikatív megnyilvánulásait is, és képesek őket adekvátan ábrázolni. Matsumoto és Willingham (2006) a 2004-es Athéni Olimpia judo győztesének és vesztesének az arckifejezését vizsgálta, és azt találta, hogy a győztesek

legfőbb arckifejezése a széles mosoly, amely a száj két sarkát megemeli és a szem körüli izmokat is aktiválja. Az általunk vizsgált gyerekrajzokon ezt a felfelé görbülő száj és a nagyméretű, „mosolygó” szem jelenítette meg. Tracy és Robins (2004) azonosították a büszkeség metakommunikatív kifejezéseit: közvetlen szemkontaktus, mosoly, nyitott és végtagokat kiterjesztő testtartás, a fej fölé emelt vagy csípőre tett karok. A 8-9 évesek rajzain mindezek az elemek megtalálhatóak a győztesek ábrázolásában, amely azt mutatja, hogy ebben az életkorban már a gyerekek megtanulták az olyan bonyolultabb érzelmeket, mint a büszkeség testi kifejezőeszközeit. Ugyanígy ábrázolni voltak képesek a vesztes szomorúságát (sírás, lefelé görbülő száj stb.) és a szégyent, valamint a kirekesztettséget is (lehajtott fej, lesütött szem, a csoporton kívüli elhelyezés). A lányok gyakrabban ábrázoltak síró vesztest, mint a fiúk, amely a sírással kapcsolatos eltérő szocializáció 8-9 éves kori eredményességére utalhat (Vingerhoets, Scheirs, 2000). A győzelem énfelnagyító és a vesztes éndevalváló (Harter, 1999) hatását is megjelenítették azzal, hogy a győztest tipikusan nagyobbra rajzolták, mint a vesztest. A PAIR vizsgálat (Sándor és mtsai, 2013) elemzése alapján az is kiderült, hogy a gyerekek nemcsak a győztes és a vesztes érzelmi állapotát, hanem e két szereplő eltérő perspektíváját is elkülönítik. A győzelem felett érzett pozitív érzelmek közvetítésével a győzelemről szóló rajzokon a győztes és a vesztes kapcsolata közelebbi, nagyobb közöttük az összetartás és a vesztes jobb kedvű, mint a vesztesről szóló rajzokon, ahol ugyanez a kapcsolat konfliktustelítettebb.

6.8. A győzelem és vesztes átélésének kulturális különbségei

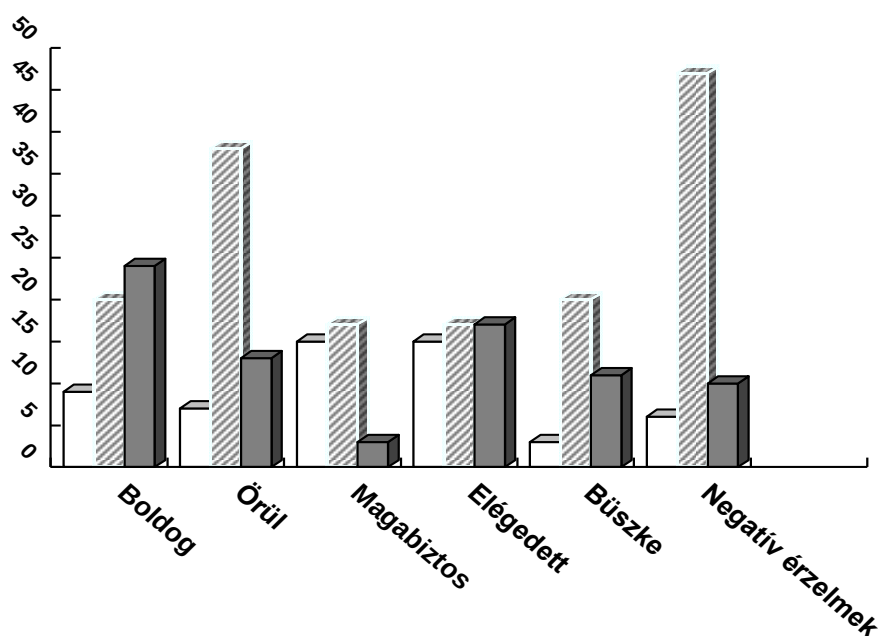
A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos én-tudatos érzelmek különbözhetnek kultúránként. Kitayama és mtsai (2006) társasan összekötő (socially engaging) és társasan leválasztó (socially disengaging) érzelmeket különböztetnek meg. A társasan összekötő érzelmek a társas környezettel való kölcsönös függést, a társasan leválasztó érzelmek inkább az autonómiát és függetlenséget erősítik. A büszkeség és a felsőbbrendűség érzése társasan leválasztó érzelmek és részben az elért céllal, részben azzal függnek össze, hogy az egyén valamiben jobb volt másoknál (vagyis győzött) (Kitayama és mtsai, 1995). A független énkonstrukciójú egyén célja, hogy elkülönüljön és több legyen, mint a környezete. A kölcsönösen függő énkonstrukció esetén a cél az, hogy az egyén ne lógjon ki, hanem hogy belesimuljon a társas közegbe. Ahogy Kiyama és mtsai (1995) fogalmaznak, a független szelf számára az észrevétlenség a tragédia, a kölcsönösen függő szelf számára a társas közegből való kizáródás. Ennek megfelelően számos kultúrában, így például a kínaiakban, nem elfogadott a büszkeség nyílt megmutatása, és ha ezt valaki megteszi, akkor a társas elfogadottsága csökken (Eid és Diener, 2001).

A győzelem és vesztes átélése nemcsak kultúránként, hanem eltérő történelmi-politikai hagyományokkal rendelkező társadalmak esetében is különbözhet. Fülöp és Berkics (2003) magyar és angol középiskolások győzelemre és vesztesre adott reakcióit hasonlították össze. A vizsgálatban nyílt kérdéses kérdőívet használtak, és a válaszokat tartalomelemeztek. A magyar serdülők fontosabbnak tartották a győzelmet, mint az angolok, ezzel összhangban a győzelem kapcsán több pozitív érzelmeket (öröm, boldogság, elégedettség, büszkeség) említettek. A győzelem a magyar fiatalokat motiválja jobban, és ők említik gyakrabban, hogy a győzelem növeli az önbizalmukat. (A győzelem mind a magyar, mind az angol egyetemisták versengés fogalmában is domináns szerepet játszott az 5. fejezetben ismertetett AGA vizsgálat eredményei szerint.) A vesztes kapcsán nem volt különbség az említett érzelmek arányában, de a jellegében igen. A magyar serdülők több deaktiváló érzelméről (szomorúság, depresszió) számoltak be, mint az angolok, akik ezzel szemben több aktiváló érzelmeket

említettek (csalódottság, frusztráció). Ezzel összhangban több magyar, mint angol serdülő számolt be vesztes esetén elbátortalanodásról, önbizalomvesztésről, önvádról, agresszióról és feladásról. Az eredmények azt tükrözték, hogy az angol fiatalok a győzelmet természetesebbnek tekintik, a veszteséssel viszont jobb megküzdési stratégiákkal rendelkeznek, mint a magyarok. Ezt a szerzők azzal magyarázták, hogy az angol társadalomban a versengésre való szocializáció évszázados és töretlen hagyományokkal rendelkezik, míg a magyar társadalom a rendszerváltást megelőző 40 évben nem szocializált a versenyre, kevésbé „tanított” a győzelem és a vesztes kezelésére.

Fülöp (2009a) magyar, kanadai és japán egyetemisták győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos reakcióit hasonlította össze, a 4. fejezetben már említett nyílt kérdéses, kvalitatív vizsgálat keretében. A feltett kérdés az volt: „Mit jelent az ön számára a győzelem/vesztés, és hogyan reagál rá?” A kérdésre adott nyílt válaszokat tartalomelemzés és kategorizáció követte. Összhangban a magyar serdülők válaszaival, a magyar fiatal felnőttek is sokféle pozitív érzelemről számoltak be a győzelem kapcsán (például boldog, elégedett), ugyanakkor a résztvevők csaknem fele (47%) a pozitív mellett negatív érzelmeket is említett a győzelemmel kapcsolatban, amelyek legtöbbször a környezet negatív reakcióiról (pl. irigység, elutasítás), a győztes visszafogottságáról, szerénységéről, a győzelem feletti örömeinek eltitkolásáról számoltak be. Például: *„Szeretem, ha elismernek, de gyakran félek a következményektől.”* vagy *„Belső öröm tölt el, ugyanakkor nem érzem, hogy bármennyivel is több lennék a társaimnál, sőt ilyen esetben úgy érzem, hogy meg kell alázkodnom, illetve el kell rejtenem, hogy örülök, nehogy másokból irigységet vagy ellenszenvet váltsak ki.”* Ez a fajta reakció a japán és a kanadai mintában csak elenyésző mértékben jelentkezett (lásd 2. ábra).

2. ábra. A győzelemhez fűződő érzelmek (Fülöp, 2009)

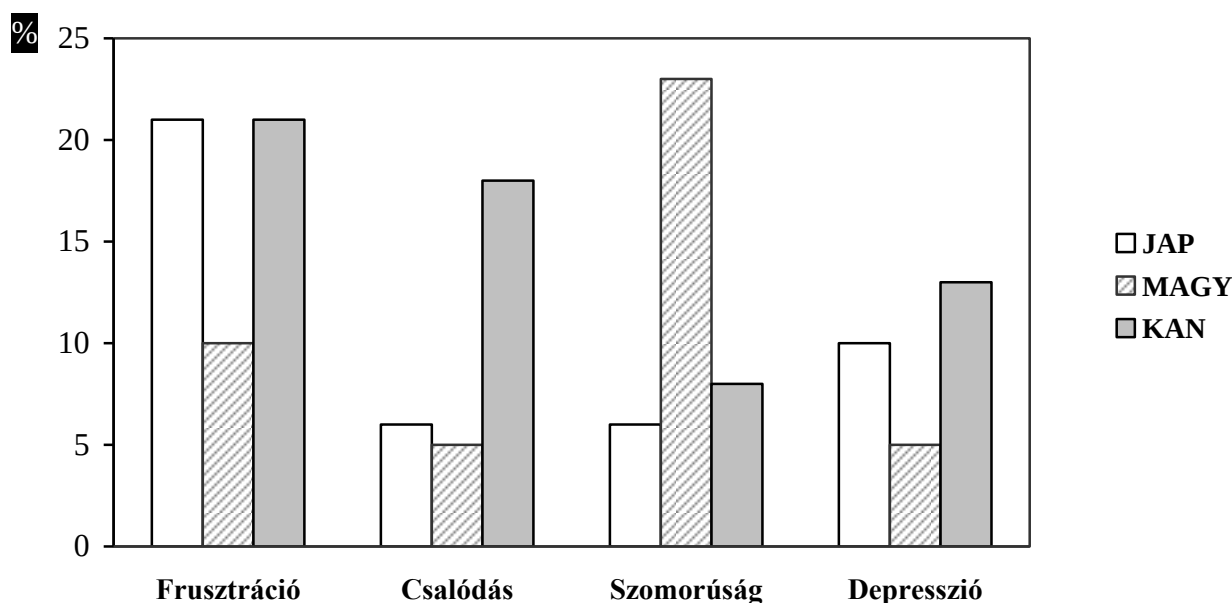


Jelentésük: Fehér: japánok; Szürke: kanadaiak; Csíkos: magyarok. A számok százalékokat jelentenek.

A három csoportban megjelenő győzelemmel kapcsolatos reakciók egyértelműen különböző elképzelést mutatnak arról, hogy mit jelent győztesnek lenni. A 4. fejezetben bemutattuk, hogy a magyar versengéskonstrukcióban a rivális sokkal inkább ellenséggént konceptualizálódik, mint a japán versengésfelfogásban. A magyar versengés koncepció több „szociáldarwinista” elemet tartalmazott, ennek megfelelően a versengésbeli győztes több ellenséges reakcióra számíthat, mint egy énfeljesztő versengéskonceptió és folyamat esetén, amikor is a felek egymás fejlődését biztosítják. Az 5. fejezetben ugyanakkor bemutattuk, hogy a versengés szubjektív jelentésében a magyar csoportban a harcnak (agressziónak) nagy szerepe van, vagyis a győztes számíthat a vesztesek ellenséges reakcióira.

A vesztes esetében a leggyakrabban említett érzelmi reakciók a frusztráció (harag önmagára, hogy nem nyert), csalódottság (jobb eredményt remélt, mint amit el tudott érni), a szomorúság és a depresszió voltak. Kizárólag abban az esetben sorolódott egy megnyilvánulás a depresszió kategóriájába, ha az illető maga használta a „depresszió” kifejezést, például „*depressziós vagyok*”, vagy olyan válaszelemeket írt, mint például hogy „*ez volt az utolsó szög a koporsómban*” stb. Az egyes csoportokban azonosított érzelmeket a 3. ábra mutatja.

3. ábra. A veszteshez fűződő érzelmek (Fülöp, 2009a). (A számok százalékokat jelentenek)

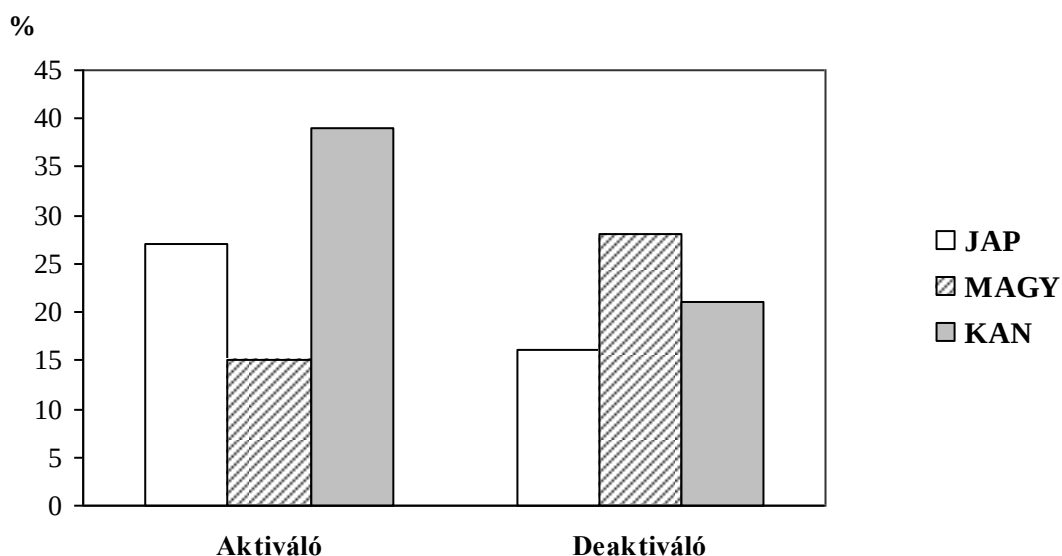


Amikor a vesztesre adott érzelmi reakciók a Pekrun és mtsai (2006) által leírt aktiváló (frusztráció, csalódottság)/deaktiváló (szomorúság, depresszió) hatásuk szerint kerültek csoportosításra, az derült ki, hogy a válaszadók csoportjai különböznek ezek kombinációit illetően (lásd 4. ábra). A magyar résztvevők több, a vesztes után megjelenő deaktiváló, mint aktiváló érzelmet említettek, míg a japánok és a kanadaiak esetében éppen az ellenkezője volt igaz, ők több, a veszteshez kötődő aktiváló, mint deaktiváló érzelmet soroltak fel. Ez a veszteséssel való sikeres megküzdés eltérő esélyét mutatja. Úgy tűnik, hogy a magyar kulturális minta szerint, ha valaki nyer, és ettől boldognak érzi magát, akkor jobb, ha ezt nem mutatja ki a szociális környezet felől érkező potenciális negatív reakciók miatt, és ha valaki veszít, az kevesebb hatékony megküzdési stratégiával rendelkezik ahhoz, hogy felálljon és folytassa.

A győzelemre és vesztesre adott reakciókra vonatkozó nyílt kérdésre adott válaszok elemzése alapján a japán válaszadók 27 százaléka számolt be aktiváló és 16 százaléka deaktiváló érzelmekről (4. ábra). Ugyanakkor a japánok 40 százaléka expliciten hozzátette ehhez, hogy a vesztes kifejezetten motiválja. A kanadaiak 39 százaléka számolt be aktiváló és 21 százaléka deaktiváló érzelmekről (4. ábra), de csak 18 százaléka tette hozzá, hogy a vesztes kifejezetten motiválja. A magyar válaszadók esetében az aktiváló/deaktiváló arány 15/28 százalékos volt (4. ábra) és csak 15 százaléka számolt be arról, hogy a vesztes motiválólag hat rá (Fülöp, 2009a). A kanadai és japán válaszadók esetében sokkal kevésbé jelent meg az, hogy a vesztes hatására elvesztik az önbizalmukat, vagy depressziósnak érzik magukat, amely a magyar válaszadókra inkább jellemző volt. A japánok tipikus válasza kapcsolatban lehet a versengésnek tulajdonított legfőbb funkcióval, a fejlődéssel (lásd 4. fejezet). A vesztes azt jelzi, hogy szükség és lehetőség van a tanulásra és a fejlődésre. A vesztes arról informálja a vesztest, hogy még van mit tennie. Egy példa a japán válasza: *„Még több erőfeszítést fogok tenni, és megpróbálom legközelebb a lehető legjobban teljesíteni, hogy a versengés ne végződjön számomra negatív összehasonlítással.”* Ezek a típusú válaszok megjelennek a kanadai és a magyar válaszadók esetében is, a három csoport közötti különbség azonban szignifikánsak bizonyult az illetően, hogy az egyes kultúrákhoz tartozók mennyire képesek a győzelemmel és a veszteséssel való konstruktív megküzdésre (Fülöp, 2009a).

A japán válaszadók a nyílt kérdéses kérdőívben a vesztes kezelésével kapcsolatban nagyon erős motivációról és „nem feladásról” számoltak be, ugyanakkor az 5. fejezetben, az asszociációs vizsgálatban a versengés szubjektív jelentésében a motivációnak nem volt kiemelt szerepe. Ahogyan azt korábban kifejtettük, a kelet-ázsiai társadalmakban nem annyira a személyes érzelmek, mint a társadalmilag-kulturálisan előírt „scriptek” azok, amelyek egy-egy helyzetben előírják a helyes magatartást. A japán társadalom nagyon erősen közvetíti a vesztes utáni győztes talpra állás normáját, erre példát az, ahogyan Japán a második világháború után talpra állt (Benedict, 1946/1994).

4. ábra. Aktiváló/deaktiváló érzelmek a veszteséssel kapcsolatban (Fülöp, 2009a)



A pszichológiai szakirodalom eddig nem vizsgálta elmélyültebben és szisztematikusan, hogy a győzelemre és a vesztesre milyen érzelmi és viselkedéses válaszmintázatok lehetségesek, ezek egymással milyen összefüggésben állnak, illetve azt, hogy a különböző győzelemre és a vesztesre adott reakciómintázatok alkotnak-e egymástól eltérő megküzdési módokat. A rendelkezésre álló ismeretek fragmentáltak, csupán egy-egy vonatkozását tárják fel a győzelem és vesztes pszichológiájának. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek kutatói nem helyezik ezeket például a társas környezet reakcióinak kontextusába, és a győzelem és vesztesnek egyáltalán nincs kulturális összehasonlító vizsgálata a fentebb ismertetetten kívül. A most következő fejezetekben (7, 8, 9, 10, 11) ezt a hiányt pótoljuk. A 7. fejezetben egy magyar középiskolásokkal, a 8. fejezetben pedig egy magyar egyetemistákkal végzett vizsgálatot mutatunk be, majd a 9. fejezetben összehasonlítjuk a két korosztály eredményeit. A 10. fejezetben egy kínai középiskolásokkal készült kutatást mutatunk be, majd a 11. fejezetben összehasonlítjuk a magyar és a kínai középiskolás csoportot és végül a 12. fejezetben röviden összegezzük a három csoporttal végzett vizsgálatok tanulságait.

7. FEJEZET

MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK MEGKÜZDÉSE A GYŐZELEMMEL ÉS A VESZTÉSEL²⁶

7.1. Győzelem és veszteség a serdülőkorban

A sikeres versengés integráns része az emberi énfelélódésnek, és alapvető szerepet játszik abban, hogy a versenyen alapuló társadalmakban az egyének helyt tudjanak állni. A versengés, a győzelem és veszteség különös jelentőséggel bír a serdülőkorban. A serdülőkor olyan időszak, amikor a népszerűségnek és a társak közötti elismertségnek és a társas hierarchiában betöltött szerepnek kiemelt jelentősége van (Coleman, 1962). Erikson (1968) szerint a serdülőkor az identitásképzés legfőbb időszaka, amikor a képességeknek és a vágyaknak összhangba kell kerülniük, ezért a társas összehasonlítás és a versengés kiemelt jelentőségre tesz szert. A serdülők különösen érzékenyek a kortárs csoport visszajelzéseire (Savin-Willaims és Berndt, 1990). Fournier (2009) a serdülőkori depresszió legfőbb okozójának a versengésbeli veszteséget és az alacsony társas státuszt tekinti.

Az evolúciós pszichológusok a legnagyobb versengési késztetést és a győzelem kiemelkedő fontosságát leginkább a már szexuálisan érett serdülő és fiatal, még nem házias, férfiak esetében tételezik (Wilson és Daly, 1985; Gyuris, 2010). Kruger és Fitzgerald (2012) szerint nemcsak az állatvilágban, hanem az emberek esetében is az erőszak és a gyilkosság csúcsidezőszaka az, amikor a férfiak elérik a szexuális érettséget, és közvetlenül versengenek a szexuális partnerekért és a társas státuszért, mert ez utóbbi vonzóbbá teszi őket a lehetséges partner szemében. A modern társadalmakban, amikor a férfiak megnősülnek és családot alapítanak, lecsökken az erőszakos halálozások száma, mert a partnerkeresés helyett a szülői befektetés lesz a prioritás. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a versengési késztetés és a győzelem és veszteség társas hierarchiáképző szerepe a serdülő- és fiatal felnőttkorban a legerősebb. Fournier (2009) serdülő fiúkkal folytatott vizsgálatában azt az eredményt kapta, hogy sokkal inkább képesek pontos becslést adni arra vonatkozóan, hogy hol helyezkednek el a közösségük társas hierarchiájában, mint arra, hogy ki mennyire választaná őket barátoknak.

Nemcsak a versengés evolúciós megközelítése, hanem a szociálpszichológiai indíttatású vizsgálatok is feltárnak nemi különbségeket a serdülők körében. A versengés mint érték is inkább a serdülő fiúkra jellemző. Ann Beutel és Margaret Marini (1995) számoltak be az USA serdülőinek értékeit vizsgáló 1977 és 1991 között ismételt végzett reprezentatív felmérésről. Azt találták, hogy a serdülő fiúk és lányok értékrendje között jelentős eltérés volt. A lányok kevésbé fogadták el a materializmust, a piaccgazdaságot és a versengést. Ez a különbség a hosszú évek során nem változott.

A serdülő lányok számára is nagyon lényeges a társas hierarchiában betöltött hely, de a státuszért zajló küzdelem kevésbé nyíltan, indirekt módon és társas agresszió (kirekesztés,

²⁶ A jelen fejezet részben támaszkodik Fülöp, M., & Berkics, M. (2007). A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mintázatai serdülőkorban. *Pszichológia*, 27(3), 194-220. című cikkére, de annak egy erősen átdolgozott és kiegészített változata. Az itt bemutatott eredmények statisztikai vizsgálatait részben Dr. Berkics Mihály az ELTE PPK Pszichológiai Intézet adjunktusa, valamint Nagy Tamás (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola és MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet) doktori hallgatóm végezték. Nekik ezúton is köszönetet mondok munkájukért.

rosszhír keltés stb.) formájában zajlik (Savin-Williams, 1980a, 1980b, 1987; Archer és Coyne, 2005; Underwood, 2007; Simmons, 2002; Schneider és mtsai, 2010).

Hibbard és Buhrmester (2010) 17 éves serdülő fiúkat és lányokat hasonlítottak össze kétféle versengés szempontjából. A győzelmet a fókuszba helyező és a kiválóságot a fókuszba helyező versengést vizsgálták. Eredményeik szerint a serdülő fiúkat inkább jellemezte a győzelmet fókuszba helyező versengés, azonban a kiválóságot a fókuszba helyező versengés tekintetében nem találtak nemi különbséget. Azok a lányok, akiket a győzelemfókuszú versengés jellemzett, hajlamosabbaknak bizonyultak a depresszióra és magányosabbak voltak, a kiválóságot a fókuszba helyező versengés viszont mindkét nemnél magasabb önértékeléssel és kevesebb depresszióval járt együtt.

A versengéshez fűződő viszonyt, a győzelem és vesztes feldolgozását az intézményes nevelés és tapasztalatok is alakítják. Egy serdülőkorú diáknak már számtalan versengési tapasztalata van, és így megszámlálhatatlan győzelem- és veszteségtapasztalata is. Kevés olyan nemzetközi kutatás született, amely részben különböző tanulmányi teljesítményű iskolák, részben különböző országok iskolarendszerében a középiskolás korosztály percepcióját vizsgálta az iskolai versengéssel kapcsolatban. Fülöp és Berkics (2003) és Fülöp és mtsai (2004) azt találták, hogy azok a magyar középiskolások, akik magas tanulmányi teljesítményű iskolákba járnak²⁷, összehasonlítva azokkal, akik alacsony tanulmányi teljesítményű gimnáziumba járnak²⁸, általános iskolában és középiskolás korukban is szignifikánsan több versenyben vettek részt. Ugyancsak többször említették a felvételi vizsgát mint versenyhelyzetet, többször említették azt is, hogy az általános iskolában és a középiskolában is sokszor és intenzíven versengtek, és azt, hogy mind tanáraik, mind szüleik biztatták őket arra, hogy versenyezzenek. Az alacsony tanulmányi teljesítményű gimnáziumba járók viszont gyakrabban említették a sportversenyeket.

A magyar középiskolás diákokat összehasonlítva japán és amerikai kortársaikkal a legnagyobb különbséget éppen a tanulmányi versenyekben való részvétel jelenti (Fülöp, 2006c). A magyar diákok az általános iskolában a legkülönbözőbb szervezett versenyekben (tanulmányi, papírgyűjtő, művészeti stb.) vesznek részt, ez mind az amerikai, mind a japán általános és középiskolában drámaian kevesebb. Ugyanakkor a versengés mint a legkülönbözőbb tantárgyakban és területeken a diákok között kialakuló spontán dinamika, mind a három ország válaszadó középiskolásainak majdnem száz százaléka szerint jelen van a mindennapi iskolai életben.

A serdülőkor kritikus periódus az énféjlődés szempontjából is. Mascolo és Fischer (1995) szerint erre az életkorra – a másokkal való kedvező és kedvezőtlen összehasonlítások eredményeképpen – a serdülőnek kialakul egy képe a saját kompetenciáiról. Price (2000) szerint is a spontán társas összehasonlítás és a strukturált versenyek során átélt győzelmek és veszteségek fontos, életre szóló szerepet játszanak az énkép és önértékelés alakulásában. A győzelem és vesztes során keletkező éntudatos érzelmek különös jelentőségűek a serdülőkorra jellemző érzelmi egocentrizmus időszakában. Elkind (1967) „képzeletbeli közönségről” beszél, amely a serdülőknak az a meggyőződése, hogy mindent, amit tesznek mások – elsősorban a kortársak – figyelemmel kísérenek és értékelnek. Ez a lélektani állapot megnöveli

²⁷ Köznevelés 2004 januári száma középiskolák rangsorában országos első tíz között lévő két gimnázium 10.,11.,és 12. osztályos tanulói

²⁸ A listán országos 100. és 200. között elhelyezkedő két gimnázium 10.,11., és 12. osztályos tanulói (Köznevelés, Középiskolák országos rangsora 2000-2004 (<http://www.koznevel.hu/kepek/1175211292rangsor1.pdf>))

a versengési folyamatok pozitív vagy negatív eredményének a jelentőségét. Éppen ezért különös fontossága lehet a későbbi pszichés egészség szempontjából annak, hogy a serdülők milyen módon kezelik a győzelem és vesztes élményét.

7.2. A jelen vizsgálat célja

A konstruktív versengés egyik legfontosabb feltétele, hogy a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatban a társadalom tagjai kialakítsák magukban az adott helyzetnek leginkább megfelelő és sikeresen alkalmazható megküzdési stratégiákat – vagyis képesek legyenek kezelni mind a győzelmet, mind a vesztesést (pl. Fülöp, 2001, Fülöp és Berkics, 2007).

A pszichológiai szakirodalomban nincs olyan szisztematikus vizsgálat, amely a győzelemre és veszteségre adott érzelmi, kognitív és viselkedéses válaszokat a maguk komplexitásában és egymással való összefüggésében igyekszik feltárni. Sloman (2000) a veszteséssel kapcsolatban kísérletet tett erre, s a veszteség után automatikusan kiváltódó érzelmeket, kognitív magyarázatokat és viselkedéseket az illető veszteséssel való megküzdési stratégiáinak (belső pszichobiológiai válaszmintázatának) nevezte, amelyek akár az illető akarata ellenére is aktivizálódhatnak, s alkalmasint felülírják a tudatos megfontolásokat. A győzelemmel kapcsolatban azonban nem létezik ilyen koncepció, és hiányzik a győzelem-vesztés paradigma együttes kezelése is. Nincsenek olyan vizsgálatok sem, amelyek a fentiekre vonatkozó nemi különbségeket kutatták volna. Nem ismerünk olyan vizsgálatot sem, amely különböző tanulmányi teljesítményű iskolákba járó diákok esetében vizsgálta volna azt, hogy eltér-e a győzelem és veszteség kezelésének a képessége.

A jelen vizsgálat ezt a hiányt kívánta pótolni, és arra kívánt választ adni, hogy:

- Milyen, egymástól jól elkülöníthető mintázatai vannak a győzelem és a veszteség kezelésének serdülőkorban.
- Ezek a mintázatok milyen közös, adaptív vagy kevésbé adaptív győzelem-vesztés mintázatokat alkotnak ebben az énefejlődés szempontjából kritikus periódusban.
- Milyen nemi különbségek találhatóak a győzelem és veszteség kezelésében serdülőkorban.
- Eltér-e a győzelem és veszteség feldolgozása különböző tanulmányi színvonalú középiskolák diákjai esetén.

7.3. Vizsgálati módszer

A vizsgálatban zárt kérdéses kérdőívet alkalmaztunk. A kérdőív tételei a korábbi nyílt kérdéses kérdőívet alkalmazó kvalitatív vizsgálatokból nyert (lásd 6. fejezet) legjellemzőbb érzelmeket, győzelem- és veszteséértelmezéseket és győzelmet és veszteséget követő reakciókra vonatkozó állításokat foglalták magukba. A kérdőív vizsgálta:

1. A versengéshez fűződő személyes viszonyt

1.1. A személyes versengés mértékét (5-fokozatú Likert-típusú skála; 1= Egyáltalán nem vagyok versengő; 5=Erősen versengő vagyok).

1.2. A válaszadó becslését arra vonatkozóan, hogy milyennek látja környezetét őt a versengés szempontjából (1= Egyáltalán nem tartanak versengőnek; 5= Nagyon versengőnek tartanak).

Ez utóbbi kérdést azért tettük fel, hogy megvizsgáljuk, mennyire explicit vagy manifeszt a versengéshez fűződő viszonya a válaszadónak, az önmegítélése és a másokban keltett benyomás mennyire térnek el egymástól. Amennyiben a versengési késztetés nagyobb, mint amennyit ebből a külvilág lát, akkor e késztetés egy része rejtve marad a külvilág számára, az illető versengőbb, mint azt a környezete feltételezi róla. Ha a két megítélés hasonló, akkor a motiváció és a külvilág számára hozzáférhető viselkedés összhangban vannak, ha pedig a külvilág az illetőt versengőbbnek gondolja, mint ő saját magát, akkor a magatartásában vannak félreérthető elemek, illetve lehet, hogy önmaga előtt is tagadja versengési késztetéseit.

2. A győzelem és vesztes feldolgozásának különböző aspektusait:

Az instrukció a következő volt:

- *A versengés során az ember néha győz, néha veszít. Próbáld meg visszagondolni néhány olyan helyzetre, amikor úgy ítélted meg, hogy valamiben győztél (vesztettél). Mit éreztél akkor? Mit jelentett a számodra?*
- *Mi történik a győzelem (vesztés) után? Hogyan hat rád a győzelem (vesztés)?*

A válaszadóknak egy 5-fokú, Likert-típusú skálán kellett jelezniük, hogy mennyire jellemző rájuk győzelem vagy vesztes esetén egy-egy érzelm, egy-egy értelmezés, illetve viselkedéses válasz (1=egyáltalán nem jellemző; 5= nagyon jellemző). Összesen 91 kijelentést kellett megítélniük.

2.1. Az érzelmi következményeket:

- Győzelem esetén: például „Büszke vagyok”; „Boldog vagyok”; „Fel vagyok dobva”; „Izgatott vagyok”; „Megnő az önbizalmam”; „Lelkiismeret-furdalást érzek”; „Zavarba hoz”; „Sajnálom a vesztes”; „Kárörömet érzek”; „Semmit nem érzek”.
- Vesztes esetén: például „Szégyellem magam”; „Szomorú vagyok”; „Kimerült vagyok”; „Dühös vagyok magamra”; „Irgykedek”; „Csalódott vagyok”; „Elveszítem az önbizalmam”; „Depressziós leszek”; „Semmit nem érzek”.

2.2. Az interperszonális következményeket:

- Győzelem esetén: például „A boldog győztest az emberek általában elismerik”; „A győzelem irigységet vált ki”; „A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését”; „Félek, hogy nem fognak szeretni”.
- Vesztes esetén: például „Lenézettnek érzem magam”; „Félek, hogy nem fognak szeretni”.

2.3. A viselkedéses következményeket:

- Győzelem esetén: például „A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána”; „Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom”.
- Vesztes esetén: például „Igyekszem elkerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben”; „A vesztes energiát ad, legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom”.

2.4. A versengési partner szerepét:

Megvizsgáltuk, hogy a válaszadók milyen szerepet tulajdonítanak a versengés során a versengési partnerüknek. A különböző szerepeket Fülöp (2004a; 2009b) korábbi vizsgálatai alapján különítettük el.

- Barát
- Ellenség
- Ösztönző/motivátor
- Összehasonlítás másik

2.5. A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmek időtartamát:

- Ugyancsak Likert-típusú skálán kellett eldönteniük a válaszadóknak, hogy milyen sokáig maradnak fenn a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmeik.

3. A társas kíváncsiságot:

A társas kíváncsiságot a Marlowe-Crowne Társas Kíváncsiság Skála (MCSD, Crowne és Marlowe, 1960) rövidített C változatával mértük (Reynolds, 1982). Az eredeti skála 33 állításból áll, amelyet Reynolds (1982) 13 állításra redukált. A rövidített skála hasonló megbízhatóságot mutatott, mint az eredeti hosszabb változat, és azonos módon funkcionál, de gazdaságosabb, mint az MMPI validitásskálája (Robinette, 1991). A kérdőív olyan szociálisan kíváncsi viselkedéseket ír le, amelyeket mégis gyakran nem teljesítenek az emberek (például „Függetlenül attól, hogy kivel beszélgetek, mindig figyelmesen hallgatom” vagy „Mindig kész vagyok elismerni, ha hibáztam”), vagy szociálisan nem kíváncsi, de mégis gyakran előforduló viselkedés tagadására vonatkoznak („Soha nem mondtam szándékosan olyat, amivel megsértettem mások érzéseit”). A válaszadókat arra kérik, hogy döntsék el, „igaz” vagy „hamis” az állítás rájuk vonatkozóan. A skála valójában két torzítást mér: az egyik az „önmegtévesztő megerősítés” (self-deceptive enhancement), amely esetben a személy őszintén, de önmagával kapcsolatban elfogultan, a pozitív énképét erősítő módon válaszol, a másik a „jóbenyomás-keltés” (impression management), amikor valaki tudatosan válaszol úgy a kérdőív kérdéseire, hogy azzal kedvezőbb benyomást keltsen másokban (Paulhus, 1984). Andrews és Meyer (2003) összesen hat vizsgálat átlagai alapján (köztük több vizsgálat amerikai és kanadai egyetemistákkal készült, középiskolás átlagot nem ismerünk) a következő átlagról és szórásról számoltak be: 5,37 és SD: 3,13.

7.4. Résztevők

351 magyar középiskolás vett részt a felmérésben, amelyből 155 fő (44,2%) volt fiú és 196 fő (55,8%) volt lány. A résztvevők négy különböző iskolából kerültek ki. Két, a tanulmányi mutatóik alapján az országos listát vezető budapesti gimnázium, és két az országos listán a 100. és 200. hely között elhelyezkedő budapesti gimnázium diákjai²⁹, közel fele-fele arányban (magas teljesítmény: 49,3%; alacsony teljesítmény: 50,7%) alkották a mintát. A vizsgálat ugyanazokkal a középiskolásokkal történt, akik a fentebb ismertetett, nyílt kérdéses

²⁹ Köznevelés, Középiskolák országos rangsora 2000-2004
<http://www.koznevel.hu/kepek/1175211292rangsor1.pdf>

vizsgálatban részt vettek (Fülöp és Berkics, 2003; Fülöp és mtsai, 2004). A válaszadók iskolák szerinti megoszlásra vonatkozó adatok a 63. táblázatban láthatóak.

63. táblázat. Magyar középiskolás résztvevők iskolák szerinti megoszlása

Iskola	N	%
Magas teljesítményű	173	50,7
Alacsony teljesítményű	178	49,3
Összesen	351	100,0

A kitöltők átlagéletkora 17,24 év volt (szórás=1,23), a legfiatalabb kitöltő 15, a legidősebb 20 éves volt. A nemek között nem volt szignifikáns korkülönbség. A válaszadók a gimnáziumok 10., 11., és 12. osztályába jártak.

7.5. Eredmények

7.5.1. Versengéshez fűződő személyes viszony és mások percepciójának a megítélése

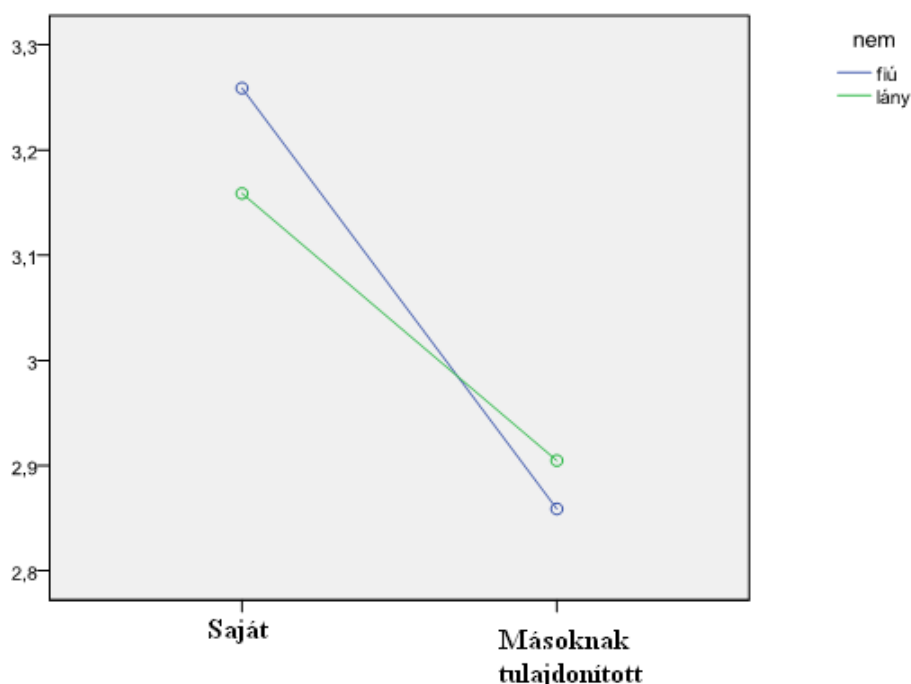
A válaszadók önmegítélésének átlaga 3,20, a szórás 0,83 volt. Ismételt méréses, többszempontú varianciaanalízist végeztünk, ahol a személyen belüli faktor a két megítélés közti különbség, a személyek közötti pedig a nem és az intézmény voltak. A két skálán elért pontszámokban nem volt sem a fiúk és lányok, sem a magas tanulmányi teljesítményű és az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolák között szignifikáns különbség, egyformán versengőnek vallották magukat, és egyformán vélekedtek arról is, hogy mások hogyan látják őket versengés szempontjából.

Ugyanakkor szignifikáns különbség volt a versengés kétféle megítélése között. A saját vélemény a másoknak tulajdonított véleménynél szignifikánsan magasabb átlagú volt, vagyis a válaszadók megítélése szerint mások kevésbé látják őket versengőnek, mint amennyire ők önmagukat tartják. Az utóbbi átlaga 2,89, a szórás 0,88 volt, a különbség a két megítélés között szignifikánsnak bizonyult ($F(1;209)=35,370$; $p<,001$). Ez a különbség mindkét nemnél megjelent (lásd 64. táblázat és 5. ábra).

64.táblázat. Magyar középiskolások: a versengés kétféle megítélésének nemenkénti átlagai

	Fiú		Lány		Összesen	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Saját megítélés	3,26	,91	3,15	,76	3,20	,83
Társaknak tulajdonított megítélés	2,86	,79	2,90	,94	2,89	,88

5. ábra. Magyar középiskolások saját és társaknak tulajdonított megítélésének átlaga nemenként



A résztvevők 57,3%-a szerint ő pont ugyanannyira versengő, mint amennyire mások róla azt gondolják. 9,5% gondolta úgy, hogy mások szerint ő versengőbb, mint amilyen valójában. 33,2% gondolta úgy, hogy mások őt kevésbé versengőnek érzékelik, mint amilyen valójában. A Wilcoxon próba szerint az eloszlásbeli különbség az utóbbiak javára szignifikáns volt ($Z(211)=-5,407$; $p<,001$).

7.5.2. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók

A korábban megjelent publikációtól eltérően (Fülöp és Berkics, 2007), amelyben főkomponens-elemzést alkalmaztunk, a jelen esetben faktoranalízist végeztünk (az új elemzési munkákat Nagy Tamás végezte), amelynek az eredményei a főkomponens-elemzéshez képest pontosabbak és megbízhatóbbak, mert a főkomponens-elemzés nem tesz különbséget a közös és egyéni variancia között, ezért hajlamos a variancia értékét valótlanul nagyra mutatni (Costello és Osborne, 2005). A faktoranalízis továbbá nemcsak adatredukcióra alkalmas, hanem a mögöttes látens struktúra feltárására is. A korábbi publikációban csak az adott kultúrán belül értelmeztük az eredményeket, ám a jelen vizsgálatsorozatban (lásd 9. és 11. fejezet) életkori és kulturális összehasonlítást is végeztünk. Van de Vijver és Leung (1997) a kulturális összehasonlító vizsgálatokban a faktoranalízist ajánlja a konstruktekvivalencia megállapításához a főkomponens-elemzéssel szemben. Ezért indokolt volt a korábbi, főkomponens elemzéssel kapott eredmények újraszámítása faktoranalízissel. A kapott eredmények lényegében azonosak voltak a főkomponens elemzés eredményeivel.

Faktoranalízist (Maximum Likelihood típusú) végeztünk a győzelemre adott érzelmi reakciók 35 tételén (KMO teszt= $0,860$; Bartlett szféricitás teszt: $\chi^2(595)=3052,119$; $p<,001$, tehát mindkét mutató szerint elvégezhető volt a faktoranalízis). A scree plot teszt alapján 4 faktoros struktúrát fogadtunk el, ami a variancia 41,8%-át magyarázta. Majd a kinyert faktorokon direct oblimin forgatást alkalmaztunk. A kapott faktorokat (lásd 65. táblázat) a

következésképpen neveztük el: az első faktor (1) amelyet „Öröm és aktivációnak” neveztünk, a győzelem feletti pozitív érzéseket és az általa nyert energiákat és aktivációt fejezi ki. A második faktorba olyan kijelentések sorolódtak, amelyek a győzelemmel kapcsolatos negatív érzéseket és a szociális közeg reakciójával kapcsolatos féltelmeket fejezték ki, ezért (2) „Zavarnak és szociális óvatosságnak” neveztük. A harmadik faktor (3) a győzelemmel kapcsolatos narcisztikus énfelnagyításra vonatkozó és a mások lenézését magában foglaló kijelentések miatt az „Énfelnagyítás” nevet kapta. A negyedik faktor (4) az „Elégedettség” nevet kapta. Az ide tartozó kijelentések a pozitív eredmény utáni elégedett nyugalmat fejezik ki. A faktoranalízis eredményeit az 65. táblázat mutatja.

65. táblázat. Magyar középiskolások győzelemmel kapcsolatos érzelmeinek a faktorstruktúrája

	Faktor			
	1	2	3	4
Sajátérték	8,7	2,6	2,3	1,0
Magyarázott variancia (%)	24,8	7,5	6,5	3,0
Feldobott, lelkes	,711	-,089	,108	,079
Magabiztos	,664	-,034	-,088	,013
Sikeres	,654	,094	-,219	,136
Boldog	,636	-,178	,124	,060
Bizonyított	,635	,103	-,077	,116
Elismert	,635	,158	-,264	-,043
Jól érzi magát	,595	-,134	,177	,206
Önbizalom nő	,589	-,027	-,246	,113
Büszke	,565	-,067	-,182	,031
Izgatott	,563	,180	,090	-,137
Energikus	,549	,112	-,072	,216
Ért valamihez	,538	,092	-,309	,083
Semmit nem érez	-,514	,169	-,237	,095
Erős	,513	,000	-,181	,254
Nem foglalkozik vele	-,513	,163	-,157	,040
Elégedett	,493	,016	-,269	,184
Szeret győzni	,400	-,217	-,197	,121
Fél, hogy nem szeretik	-,136	,693	-,071	,097
Bűntudat	-,243	,685	-,166	-,121
Zavarba jön	-,097	,672	,158	-,061
Meglepődik	,037	,455	,219	,148
Sajnálja a vesztest	,090	,372	,221	-,065

Irigyelt	,180	,222	-,146	,052
Káröröm	-,125	-,025	-,675	,110
Lenézi a veszteseket	-,050	,040	-,630	-,021
Szerény marad	,086	,162	,611	,128
Több másoknál	,259	,012	-,545	,125
Nem bízza el magát	-,102	,155	,521	,164
Legjobb	,314	-,026	-,521	-,011
Hatalom	,311	,170	-,395	,082
Szomorú	,120	,245	-,132	-,682
Szerencsés	,138	,211	,049	,424
Szégyen	-,115	,395	-,038	-,411
Szereti magát	,258	,094	-,394	,404
Nyugodt	,080	,151	-,018	,404

A faktorok könnyebb értelmezhetősége végett a 3. faktort megfordítottuk, mivel a jelentős tételek nagy része negatív töltéssel szerepelt rajta. Az elemzésekben már ezt a faktort használtuk.

A győzelemre – valamilyen formában – pozitív reakciót adó faktorok között különböző erősségű korrelációt találtunk.

- Az első és a harmadik faktor között gyenge, pozitív ($r = ,202$) korreláció volt, ami azt jelenti, hogy az *öröm és aktiváció* pozitívan viszonyult az *énfelnagyításhoz* (az énfelnagyítás faktor fordított).
- Az első és negyedik faktor között közepesen erős pozitív korreláció volt ($r = ,355$), ami azt jelenti, hogy az *öröm és aktiváció* és az *elégedettség* pozitívan járnak együtt (lásd 66. táblázat).

66. táblázat. Magyar gimnazisták győzelemmel kapcsolatos érzelmireakció-faktorainak korrelációi

Faktor	1	2	3	4
1	1,000	-,036	,202	,355
2	-,036	1,000	,009	,018
3	,202	,009	1,000	,119
4	,355	,018	,119	1,000

7.5.3. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók

Faktoranalízist (Maximum Likelihood típusú) végeztünk a veszteségre adott érzelmi reakciók 39 tételével (KMO teszt=,895; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(820)=4462$; $p < ,001$. A scree plot

teszt alapján 3 faktoros struktúrát fogadtunk el, ami a variancia 42,4%-át magyarázta. Majd a kinyert faktorokon direct oblimin forgatást alkalmaztunk. A kapott faktorokat következőképpen neveztük el: az első faktor az (1) „Önleértékelés” nevet kapta, mert olyan kijelentések tartoznak bele, amelyek az illető értéktelenségérzését, lecsökkent önbizalmát és vesztés feletti szégyenkezését foglalják magukba. A második faktor a vesztes győztes iránti haragját és agresszióját fejezi ki, ezért az (2) „Agresszió a győztesrel szemben” elnevezést kapta, a harmadik faktor esetében a veszteséssel kapcsolatos szomorúság a frusztrációval keveredett, ezért (3) „Szomorúság és frusztrációnak” neveztük. A három faktort, a magyarázott varianciát és a faktorértékeket az 67. táblázat mutatja be.

67. táblázat. Magyar középiskolások vesztéssel kapcsolatos érzelmeinek faktorstruktúrája

	Faktor		
	1	2	3
Sajátérték	12,6	3,0	1,8
Magyarázott variancia (%)	30,6	7,3	4,4
Alsóbbrendű	,801	-,052	-,025
Hülye	,795	,034	,206
Rossz ember	,787	,036	,296
Értéktelen	,777	-,150	-,154
Lenézett	,722	,036	,137
Fél, hogy nem szeretik	,719	,153	,221
Nem szereti magát	,704	-,040	-,161
Gyenge	,695	-,068	-,196
Szégyen	,681	-,023	,066
Önbizalom elvesztése	,674	,088	-,059
Depresszió	,661	,139	-,054
Zavarba jön	,653	,060	-,060
Tehetetlen	,647	,131	-,165
Erőtlen	,619	-,008	-,242
Bűntudat	,568	-,005	,074
Kétségbeesik	,565	,014	-,196
Legyőzött	,511	,029	-,356
Sír	,330	,035	-,278
Balszerencsés	,327	,309	-,074
Fáradt	,300	-,031	-,043
Haragszik a győztesre	,119	,774	,015
Gyűlöli a győztest	,107	,676	,061
Bosszút akar	,106	,637	,025

Elismeri a győztest	,063	-,635	-,054
Irigy	,219	,552	-,129
Nem tud veszíteni	-,078	,546	-,217
Dühöng	,039	,522	-,248
Csodálja győztest	,188	-,373	-,087
Meglepődik	-,045	,362	-,039
Unalom	,196	,264	,164
Szomorú	,320	,192	-,588
Csalódott	,258	,211	-,515
Boldogtalan	,393	,186	-,476
Kudarcc	,455	,135	-,460
Utál veszíteni	,018	,377	-,432
Zaklatott, ideges	,281	,242	-,412
Semmi	-,014	,055	,411
Haragszik magára	,358	-,088	-,387
Elégedetlen magával	,222	,062	-,341
Nem foglalkozik vele	-,212	,031	,277
Boldog	,138	-,029	,267

A faktorok könnyebb értelmezhetősége végett a 3. faktort megfordítottuk, mivel a jelentős tételek negatív töltéssel szerepeltek rajta. A továbbiakban ezt használtuk az elemzésekben.

- Az első faktor, az *Önleértékelés* közepesen és negatívan korrelált a harmadik faktorról a *Szomorúság és frusztrációval*.
- Az *Önleértékelés* ugyanakkor gyengén, pozitívan korrelált az *Agresszió a győztesrel szemben* faktorról.
- Az *Agresszió a győztesrel szemben* és a *Szomorúság és frusztráció* között gyenge, negatív összefüggés volt.

Ezek az összefüggések rávilágítanak, hogy minél inkább *szomorúság és frusztráció* a veszteségre adott reakció, annál kevésbé jellemző az *önleértékelés* és a *győztes iránti agresszió*. A faktorok közötti korrelációkat lásd a 68. táblázatban.

68. táblázat. Magyar középiskolások veszteséssel kapcsolatos érzelmi faktorainak korrelációja

Faktor	1	2	3
1	1,000	,262	-,300
2	,262	1,000	-,167
3	-,300	-,167	1,000

7.5.4. A győzelem iránti attitűd és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók értelmezése

Megvizsgáltuk, hogy a magyar középiskolások mekkora fontosságot tulajdonítanak a győzelemnek és hogyan értelmezik azt. A válaszadók 3.78-as átlaggal erősen egyetértettek azzal, hogy a *győzelem nagyon fontos nekem*. A társas környezet győztesre adott reakcióival kapcsolatban leginkább az elismerést és legkevésbé a csodálatot tételezték (lásd 69. táblázat).

69. táblázat. Magyar középiskolások győzelem iránti attitűdjé és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók

	Átlag	Szórás
A győzelem nagyon fontos nekem.	3,78	1,14
A boldog győztest az emberek általában elismerik.	3,51	0,91
A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.	3,45	1,17
A győzelem irigységet vált ki.	3,31	1,10
A győzelem csodálatot vált ki.	3,00	1,05

7.5.5. A győzelemre adott viselkedéses válaszok

Megvizsgáltuk azt is, hogy a magyar középiskolások szerint milyen viselkedés követi a győzelmet. A viselkedéses válaszok közül a legjobban a *legközelebb is megpróbálok győzni* tétellel értettek egyet, míg a legkevésbé a *kieresztek győzelem hatására* tétellel (lásd 70. táblázat).

70. táblázat. Magyar középiskolások győzelemmel kapcsolatos viselkedéses válaszainak leíró statisztikája

	Átlag	Szórás
Legközelebb is megpróbálok győzni.	4,10	0,99
A győzelem energiát ad.	3,95	1,01
Új célokat állítok fel.	3,85	1,11
Igyekszem magam még jobbra tenni.	3,85	1,11
Kieresztek egy-egy győzelem után.		
Utána kevesebbet dolgozom.	2,61	1,03

7.5.6. A győzelemre adott érzelmi reakciók összefüggése a győzelem fontosságával, valamint az interperszonális környezet győzelemre adott reakcióival

Megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmi válasz-mintázatok mutatnak-e összefüggést azzal, hogy a győzelem mennyire fontos. Azt is megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmi reakció-mintázatok milyen társas környezeti reakciók tulajdonításával jártak együtt. Az eredményeket lásd a 71. táblázatban.

71. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre adott érzelmi reakciói, a győzelem fontossága, valamint a győzelemre adott környezeti reakciók korrelációs összefüggései

	Öröm és aktiváció	Zavar/Szociális óvatosság	Énfelnagyítás	Elégedettség
A győzelem nagyon fontos nekem.	,517**	-,115	,410**	,369**
A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.	,121	,373**	-,271**	,116
A győzelem irigységet vált ki.	,146*	,259**	,194**	,025
A boldog győztest az emberek általában elismerik.	,337**	-,194**	-,088	,047
A győzelem csodálatot vált ki.	,291**	-,060	,227**	,065

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Az öröm és aktiváció faktor szignifikánsan és erősen korrelált a „A győzelem nagyon fontos nekem” tétellel; közepesen „A boldog győztest az emberek általában elismerik”, „A győzelem csodálatot vált ki” ; gyengén „A győzelem irigységet vált ki” tételekkel.
- A zavar/szociális óvatosság faktorról legerősebben „A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését”, illetve „A győzelem irigységet vált ki” tétel korrelált (közepes erősségű, pozitív együttjárások), míg negatív és gyenge erősségű volt az összefüggés „A boldog győztest az emberek általában elismerik.” tétellel.
- A narcisztikus énfelnagyítással a legerősebben „A győzelem nagyon fontos nekem” tétel korrelált (közepes erősségű, pozitív együttjárás), és gyengén „A győzelem csodálatot vált ki” és „A győzelem irigységet vált ki” tételek is együtt jártak vele. Az énfelnagyítással negatívan és közepesen korrelált „A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését” tétel.
- Az elégedettség faktorról „A győzelem nagyon fontos nekem.” tétel függött össze egyedül, pozitívan és közepesen. .

A győzelem fontossága egyedül a zavar/szociális óvatosság faktorról nem korrelált pozitívan. A győztest irigylő társas környezet tételezése a négy közül három faktorról pozitívan korrelált, ami arra utal, hogy az irigységet a magyar középiskolás válaszadók többé vagy kevésbé a győzelem természetes társas következményének tartják.

7.5.7. A győzelemre adott érzelmi reakciók és a győzelem utáni viselkedés összefüggései

Megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmi reakciók milyen összefüggéseket mutatnak a viselkedési reakciókkal. Az eredményeket részletesen lásd a 72. táblázatban.

72. táblázat. Magyar középiskolások győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakcióinak és a viselkedéses válaszoknak a korrelációi

	Öröm és aktiváció	Zavar/Szociális óvatosság	Énfelnagyítás	Elégedettség
A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána.	,382**	-,137	,011	,186**
Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.	-,199**	,327**	,174*	-,077
Legközelebb is megpróbálok győzni.	,358**	-,201**	,016	,080
Új célokat állítok fel.	,268**	,123	-,132	g
Igyekszem magam még jobbra tenni.	,164*	,075	,006	,202**

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Az öröm és aktiváció legerősebben (közepes erősségű, pozitív összefüggés) „A győzelem energiát ad” és a „Legközelebb is megpróbálok győzni” tételekkel korrelált, de szignifikáns, bár gyenge, pozitív korreláció volt a többi aktiváló tétellel is. Ugyanakkor az öröm és aktiváció negatívan és gyengén korrelált a „Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom” tétellel.
- A zavar/szociális óvatosság faktor a „Kieresztek a győzelem után” tétellel közepes erősséggel és pozitívan, míg a „Legközelebb is megpróbálok győzni” tétellel gyengén és negatívan járt együtt.
- Az énfelnagyítás faktor gyengén korrelált a „Kieresztek győzelem után” tétellel.
- Az elégedettséggel közepesen és pozitívan az „Új célokat állítok fel” tétel korrelált, de gyenge korrelációt találtunk „A győzelem energiát ad” és az „Igyekszem magam még jobbra tenni” tételekkel is.

A győzelem utáni viselkedések Maximum Likelihood típusú faktoranalízisét elvégezve (KMO teszt=,728; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(10)=264,260$; $p < ,001$) a scree plot teszt alapján egy faktort vontunk ki, ami a variancia 39,2%-át magyarázta. A faktort „*Lelkesedésnek*” neveztük el (lásd 73. táblázat).

73. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre adott viselkedéses reakcióinak faktortöltései

LELKESEDÉS FAKTOR	Faktor
	1
Sajátérték	2,0
Magyarázott variancia (%)	39,2
Igyekszem magam még jobbra tenni.	,749
Legközelebb is megpróbálok győzni.	,673
A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána.	,636
Új célokat állítok fel.	,551
Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.	-,490

Megvizsgáltuk, hogy a „*lelkese*dés” faktor milyen módon függ össze a győzelemre adott érzelmi reakciók mintázatával. A korrelációs összefüggéseket 74. táblázat mutatja.

74. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre adott érzelmi és viselkedéses faktorainak korrelációi

	Öröm és aktiváció	Zavar/Szociális óvatosság	Énfelnagyítás	Elégedettség
Lelkesedés	,381^{**}	-,105	-,060	,233 ^{**}

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Az *öröm és aktiváció* faktor közepesen erősen és pozitívan, az *elégedettség* faktor pedig gyengén és pozitívan függött össze a *lelkese*dés faktorról. A *zavar/szociális óvatossággal* és az *énfelnagyítással* a *lelkese*dés nem korrelált szignifikánsan.

7.5.8. A vesztesre adott viselkedéses válaszok

Megvizsgáltuk azt is, hogy a magyar középiskolások szerint milyen viselkedés követi a veszteszt. A viselkedéses válaszok közül a legjobban „A vesztes az élet része. Igyekezem kibírni” tétellel értettek egyet, míg a legkevésbé az „Igyekezem kerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben” tétellel (lásd 75. táblázat).

75. táblázat. Magyar középiskolások vesztesre adott viselkedéses válaszai

Állítás	Átlag	Szórás
A vesztes az élet része. Igyekezem kibírni.	3,88	0,95
Igyekezem magamat jobbra tenni.	3,88	1,06
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	3,57	1,22
Elfogadom a veszteszt és megpróbálok tanulni belőle.	3,56	1,03
Igyekezem elfelejteni.	3,24	1,19
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalmaomat.	3,18	1,14
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalmaomat.	2,52	1,21
Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök.	2,30	1,27
A vesztes energiát ad, legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	2,13	1,09
Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	1,95	0,99
Igyekezem kerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben.	1,80	0,81

7.5.9 A vesztesre adott viselkedéses válaszok és az érzelmi reakciók összefüggése

A vesztesre adott érzelmireakció-mintázatok és a vesztesre adott viselkedéses válaszok korrelációját a 76. táblázat mutatja.

76. táblázat. Magyar középiskolások vesztesre adott érzelmi reakcióinak és vesztesre adott viselkedéses válaszainak az összefüggései

	Önleértékelés	Agresszió a győztesrel szemben	Szomorúság és frusztráció
Igyekszem elkerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben.	,254**	,326**	-,048
Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök.	,304**	,169*	,020
A vesztes energiát ad legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	-,029	-,092	,098
Elfogadom a vesztes és megpróbálok tanulni belőle.	-,109	-,254**	,058
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	-,419**	-,225**	-,293**
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	,582**	,340**	,456**
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	-,007	,165*	,375**
Igyekszem magamat jobbra tenni.	-,007	-,067	,292**
Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	,458**	,278**	,030
Igyekszem elfelejteni.	,090	,124	-,006
A vesztes az élet része: igyekszem kibírni.	-,110	-,411**	-,092

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Az *Önleértékelés* faktorról erősen és pozitívan korreláltak azok a tételek, amelyek az önbizalom és bátorság elvesztésére és a versengés feladására vonatkoztak (pl. „*Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat*”, „*Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom*”, „*Általában hamar feladom*”), gyengén és pozitívan a versengés elkerülésére vonatkozó tétel („*Igyekszem elkerülni...*”) és erősen és negatívan korrelált vele az „*Önbizalom és nyugalom megtartása*” tétel.
- Az *Agresszió a győztesrel szemben* faktorról közepesen és pozitívan korreláltak az önbizalomvesztéssel és az elkerüléssel kapcsolatos tételek (pl. „*Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat*”, „*Igyekszem elkerülni az ilyen helyzeteket*”), és gyengén és pozitívan az „*Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom*” tétel. Ugyanakkor gyengén és negatívan korrelált vele az *önbizalom megtartása*. Negatívan korreláltak vele a vesztes konstruktív elviselésével kapcsolatos tételek: „*A vesztes az élet része: igyekszem kibírni*” (erős korreláció); „*Elfogadom a vesztes és megpróbálok tanulni belőle*” (gyenge korreláció).
- A *Szomorúság és frusztráció* faktorról az önbizalomvesztés tételei mellett (pl. „*Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat*”) pozitívan és közepes erősséggel korreláltak a talpra állással kapcsolatos „*Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok*” és „*Igyekszem magamat jobbra tenni*” tételek is. Ebben az esetben az önbizalomvesztés nem a feladással, hanem a folytatással társult.

A vesztés utáni viselkedések Maximum Likelihood típusú faktoranalízisét elvégezve (KMO teszt: ,673; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(55)=711,505$; $p<,001$) a scree plot teszt alapján két faktort vontunk ki, ami a variancia 37,9%-át magyarázta. Majd a kinyert faktorokon direct oblimin forgatást alkalmaztunk (lásd 77. táblázat). A faktorokat a következőképpen neveztük el:

1. Önbizalomvesztés és feladás
2. Talpra állás és fejlődés

77. táblázat. Magyar középiskolások vesztés utáni viselkedéses reakcióinak faktorstruktúrája

	Faktor	
	1	2
Sajátértékek	2,8	1,4
Magyarázott variancia (%)	25,0	12,9
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	,945	,071
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	-,781	,023
Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	,459	-,436
A vesztés az élet része: igyekszem kibírni.	-,245	,077
Igyekszem elfelejteni.	,050	,006
Igyekszem magamat jobbra tenni.	,170	,746
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	,139	,729
A vesztés energiát ad legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	-,069	,553
Elfogadom a vesztést és megpróbálok tanulni belőle.	-,128	,459
Igyekszem elkerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben.	,144	-,396
Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök.	,248	-,361

A két faktor közepes, negatív korrelációban volt egymással ($r=-,388$).

A vesztésre adott érzelmi reakciók összefüggést mutattak azzal, hogy a vesztés után milyen megküzdési stratégiák kerülnek alkalmazásra. Az eredményeket lásd a 78. táblázatban.

78. táblázat. Magyar középiskolások vesztésre adott érzelmi és viselkedéses reakcióinak összefüggései

	Önleértékelés	Agresszió a győztessel szemben	Szomorúság és frusztráció
Feladás és önbizalomvesztés	,605**	,361**	-,403**
Talpra állás és fejlődés	-,225**	-,153*	,244**

** = $p<,01$; * = $p<,05$

- A veszteséget követő *önleértékelés* erős, pozitív korrelációban volt a *feladással* és *önbizonalomesztéssel*, és gyengén negatíván korrelált a *talpra állás és fejlődéssel*.
- A veszteséget követő *agresszív érzelmek a győztessel szemben* közepesen pozitív kapcsolatban volt a *feladással és önbizonalomesztéssel* és gyenge negatív kapcsolatban a *talpra állás és fejlődéssel*.
- A *szomorúság és frusztráció* erősen és negatíván korrelált a *feladás és önbizonalomesztéssel* és közepesen erősen és pozitíván a *talpra állás és fejlődéssel*.

7.5.10. A győzelemre és veszteségre adott érzelmi reakciók összefüggései

A győzelemre adott érzelmi reakciók nem mutatkoztak függetlennek a veszteségre adott érzelmi reakcióktól, hanem meghatározott mintázatokba rendeződtek. Az eredményeket lásd a 79. táblázatban.

79. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre és veszteségre adott érzelmireakció-faktorainak korrelációi

		Vesztére adott érzelmi reakciók		
		Önleértékelés	Agresszió a győztessel szemben	Szomorúság és frusztráció
Győzelemre adott érzelmi reakciók	Öröm és aktiváció	,036	,152*	,490**
	Zavar és szociális óvatosság	,460**	,035	-,012
	Énfelnagyítás	,085	,576**	,149*
	Elégedettség	-,111	,026	,093

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- A győzelemre adott *öröm és aktiváció* erősen és pozitíván korrelált a veszteséget követő *szomorúság és frusztrációval* és enyhén, pozitíván *az agresszió a győztessel szemben* faktórral.
- A győzelemmel kapcsolatos *zavar és szociális óvatosság* veszteséget követően az *önbizonalomesztéssel* korrelált erősen, pozitíván.
- A győzelemre adott *narcisztikus énfelnagyítás* veszteséget követően a *győztessel szembeni agresszióval* korrelált erősen, míg a *szomorúság és frusztrációval* gyengén és pozitíván.
- A győzelemre *elégedettséggel* reagáló mintázat egyik veszteségre adott érzelmi faktórral sem járt szignifikánsan együtt.

A győzelemre adott viselkedései reakciók sem mutatkoztak függetlennek a veszteségre adott viselkedései reakcióktól, hanem meghatározott mintázatokba rendeződtek (lásd 80. táblázat).

80. táblázat. Magyar középiskolások győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos viselkedési reakcióinak kapcsolata

	Lelkesedés
Talpra állás és fejlődés	,548**
Feladás és önbizalomvesztés	-,215**

** = $p < ,01$; * = $p < ,05$

- A győzelem utáni lelkesedés erős, pozitív korrelációban volt a vesztes utáni talpra állás és fejlődéssel.
- A győzelem utáni lelkesedés gyenge, negatív korrelációban volt a vesztes utáni feladással és önbizalomvesztéssel.

7.5.11. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek időtartama

Megvizsgáltuk azt is, hogy a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmeket a középiskolások beszámolójuk szerint mennyi ideig élik át, ezek mennyire átmenetiek vagy mennyire tartósak. A győzelem és vesztes keltette érzelmek a legtöbb válaszadó esetében pár napig tartottak (medián=2 mindkét esetben) (lásd 81. táblázat). Wilcoxon próbával megvizsgálva a kettő közötti különbséget, szignifikáns eltérést találtunk ($Z(194)=-2,404$; $p=,016$), amely szerint a győzelem keltette érzelmek tovább tartanak, mint a vesztes kapcsolás érzetek.

81. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre és vesztesre adott érzelmei időtartamának megoszlása

	Meddig tart ez az érzés? (győzelem)	Meddig tart ez az érzés? (vesztés)
Néhány órát	60	81
Pár napot	99	90
Hetekig	30	20
Hosszabban	11	9

Megjegyzés: A táblázatban szereplő számok a válaszadók száma. A kérdésre nem minden résztvevő adott választ.

Megvizsgáltuk, hogy az érzelmek tartóssága hogyan jár együtt az érzelmek faktoraival. Az egyetlen szignifikáns összefüggés, amit a győzelemre adott érzelmi reakciók esetén találtunk a *narcisztikus énfelnagyításra* vonatkozott, gyengén negatívan függött össze ezeknek az érzéseknek az időtartamával, vagyis minél erősebb a narcisztikus érzelmekkel való reagálás, annál rövidebb ideig tart (lásd 82. táblázat).

A vesztesre adott érzelmireakció-mintázatok mindegyike pozitív összefüggést mutatott az érzések időtartamával, vagyis a vesztes minden lehetséges érzelmireakció-mintázat esetén az

érzelmi intenzitással arányos időtartamban jelenlévő érzelmekkel jár. A legszorosabb összefüggés a *szomorúság és frusztráció* (pozitív, közepes erősségű kapcsolat), a leggyengébb, de még szignifikáns összefüggés a *győztesrel szembeni agresszióval* mutatkozott (gyenge, pozitív összefüggés). A vesztes *szomorúság és frusztráció* mintázata a győzelemmel kapcsolatos érzésekkel is pozitívan és gyengén korrelált (lásd 82. táblázat).

82. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakcióinak összefüggése az érzelmek tartósságával (Spearman's rho együttható)

		Meddig tart ez az érzés? (győzelem)	Meddig tart ez az érzés? (vesztés)
Győzelem	Öröm és aktiváció	,137	,064
	Zavar/szociális óvatosság	-,019	,078
	Narcisztikus énfelnagyítás	-,152*	,037
	Elégedettség	,065	,030
Vesztés	Önleértékelés	-,003	,317**
	Agresszió a győztesrel szemben	,037	,145*
	Szomorúság és frusztráció	,155*	,349**

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

7.5.12. A versengési társaknak tulajdonított szerepek

A versengési társak szerepét (barát, összehasonlítási másik, ösztönző, ellenség) korábbi kvalitatív kutatásaink alapján (lásd 4. fejezet) foglaltuk bele ebbe a kérdőívbe. A versengési társakkal kapcsolatos attitűdöt négyfokú skálán kellett megítélni (1: nem jellemző, 4: nagyon jellemző). Az eredményeket lásd a 83. táblázatban.

83. táblázat. Magyar középiskolások versenytársaknak tulajdonított szerepeinek leíró statisztikája

	N	Átlag	Szórás
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	351	3,48	1,000
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	351	3,16	1,190
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	351	2,78	1,160
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	351	2,27	0,950

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

A válaszadók a riválist leginkább *barátnak* nevezték meg, és pozitív viszonyt jelöltek meg vele. A rivális mint összehasonlítási másik érte el a második legmagasabb átlagot, az ösztönző és az ellenség pedig a legalacsonyabbakat.

Megvizsgáltuk, hogy a versengési partnernek tulajdonított szerep milyen összefüggésben áll a győzelemre és a vesztesre adott érzelmi- és viselkedésesreakció-mintázatokkal (lásd 84., 85. táblázat).

84. táblázat. Magyar középiskolások versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a győzelemre adott érzelmi reakciók faktorai

	Öröm és aktiváció	Zavar/ Szociális Óvatosság	Énfelnagyítás	Elégedettség
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	.075	.095	-.113	.033
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	.103	.010	.273**	.026
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	.161*	.066	.120	.082
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	.125	.085	.083	.181*

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

Csak gyenge szignifikáns összefüggéseket találtunk.

- A győzelemre adott *öröm és aktiváció* érzelmi válasz gyengén, pozitívan korrelált a versengési partner mint *ösztönző* szereppel.
- A győzelemre adott *énfelnagyítás* mint érzelmi válasz gyengén, pozitívan korrelált a versengési partner mint *ellenséggel*.
- A győzelemre adott *elégedettség* mint érzelmi válasz gyengén, pozitívan korrelált a versengési partner mint *összehasonlítási másik* szereppel.

85. táblázat. Magyar középiskolások versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a vesztesre adott érzelmi reakciók faktorai

	Önleértékelés	Agresszió a győztes szemben	Szomorúság és frusztráció
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	-.008	-.143	.048
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	.116	.335**	.066
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek , hogy többet dolgozzam.	.022	.075	-.040
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	-.021	-.018	.024

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- A vesztesre adott érzelmi reakciók közül az *agresszió a győztes szemben* közepes erősséggel korrelált a versengési partner mint *ellenséget* kifejező tétellel.

A versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdök és a győzelemre és vesztesre adott viselkedési reakciók további faktorai között nem találtunk szignifikáns összefüggést.

7.5.13. A versengési partner szerepe és a személyes versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának az összefüggése

Korreláltatva a versengési partnereknek tulajdonított szerepet a versengéshez fűződő személyes viszony két változatával nem találtunk olyan tételt, amely szignifikánsan korrelált volna. Eszerint az, hogy valaki mennyire vallja magát versengőnek és mások véleménye szerint mennyire látják őt versengőnek, nem áll kapcsolatban azzal, hogy milyen szerepet tulajdonít a riválisnak.

7.5.14. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi és viselkedési reakciók és a személyes versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának az összefüggése

A győzelmet és a veszteséget követő érzelmek faktorait korreláltattuk a személyes versengés megítélésének két változatával, mert azt kívántuk megállapítani, hogy van-e összefüggés a között, hogy valaki mennyire vallja magát versengőnek, és mit gondol, hogy a környezete mennyire látja őt versengőnek és a győzelemre és vesztesre adott érzelmek között. Csak kevés többnyire gyenge összefüggést találtunk. Az eredményeket a 86. táblázat mutatja.

86. táblázat. Magyar gimnazisták győzelemre és vesztesre adott érzelmi mintázatainak és a személyes versengés, valamint mások megítélésének korrelációi

		Mennyire tartja magát versengőnek?	Mennyire tartják mások versengőnek?
Győzelem	Öröm és aktiváció	,309**	,205**
	Zavar és szociális óvatosság	-,088	-,061
	Narcisztikus énfelnagyítás	,203**	,116
	Elégedettség	,120	,085
Vesztés	Önleértékelés	,048	,071
	Agresszió a győztessel szemben	,107	,074
	Szomorúság és frusztráció	,277**	,203**

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- E szerint a saját versengés szubjektív megítélése (minél versengőbbnek tartja magát valaki) közepesen és pozitívan jár együtt a győzelem esetén az *örömmel és aktivációval* és gyengén pozitívan a *narcisztikus énfelnagyítással* és vesztes esetén a *szomorúsággal és frusztrációval*.
- A társaknak tulajdonított megítélés (minél versengőbbnek látják az illetőt a társai) hasonló mintázatot mutatott, gyengén és pozitívan korrelált győzelem esetén az *öröm és aktivációval*, vesztes esetén a *szomorúság és frusztrációval*.

Azt is megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés aközött, hogy valaki mennyire tartja magát versengőnek, illetve mit gondol arról, hogy a környezete mennyire tartja őt versengőnek (a versengés megítélésének két változata) és a győzelmet és a vesztes követő viselkedés között. Ezért a versengés két megítélésének mértékét korreláltattuk a győzelem és vesztes viselkedéses faktoraival. Az eredményeket lásd a 87. táblázatban.

87. táblázat. Magyar gimnazisták győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciói és a versengéshez fűződő személyes viszony kétféle megítélésének korrelációi

		Mennyire tartja magát versengőnek?	Mennyire tartják mások versengőnek?
Győzelem	Lelkesedés	,402**	,325**
Vesztés	Feladás és önbizalomvesztés	-,054	-,153*
	Talpra állás és fejlődés	,363**	,362**

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- A saját versengés szubjektív megítélése pozitívan és erősen korrelált a győzelem utáni *lelkesedéssel* és a vesztes utáni *talpra állással és fejlődéssel*.
- Hasonló mintázat jelent meg a saját versengés társaknak tulajdonított megítélésében, amely ugyancsak pozitívan és közepesen korrelált a győzelem utáni *lelkesedéssel* és a vesztes utáni *talpra állással és fejlődéssel*, valamint enyhén, negatívan korrelált az *önbizalomvesztéssel és feladással* vesztes esetén.

7.5.15. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedési reakciók összefüggése a társas kíváncsisággal

A társas kíváncsiság Marlowe-Crowne-C skála összesített pontszáma (Átlag:4,87; Szórás: 2,52) a győzelemre adott érzelmi válaszok faktorai közül csak a *narcisztikus énfelnagyítással* függött össze közepesen és fordítottn (lásd 88. táblázat).

88. táblázat. Magyar gimnazisták győzelemre adott érzelmi faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi

Győzelem	Öröm és aktiváció	Zavar/szociális óvatosság	Énfelnagyítás	Elégedettség
Marlowe-Crowne-C összpontszám	,015	-,027	-,287**	-,029

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

A vesztes érzelmi faktorai közül az *önleértékelés*, valamint az *agresszió a győztesrel szemben* negatívan és közepes erősséggel korreláltak a Marlowe-Crowne teszt összpontszámával (lásd 89. táblázat).

89. táblázat. Magyar gimnazisták vesztesre adott érzelmi faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi

Vesztés	Önleértékelés	Agresszió a győztesrel szemben	Szomorúság és frusztráció
Marlowe-Crowne-C összpontszám	-,237**	-,321**	-,129

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

Megvizsgáltuk azt is, hogy a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos viselkedési reakciók hogyan függenek össze a társas kíváncsisággal (lásd 90. táblázat).

90. táblázat. Magyar gimnazisták győzelem és vesztes viselkedési faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi

	Lelkesedés (győzelem esetén)	Önbizalomvesztés (vesztés esetén)	Talpra állás és fejlődés (vesztés esetén)
Marlowe-Crowne-C összpontszám	,162*	-,164*	,151

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- A győzelemre adott *lelkesedő* viselkedéssel a Marlowe-Crowne pontszám pozitívan és gyengén korrelált, míg a vesztes esetén mutatott *önbizalomvesztéssel* és *feladással* gyengén, negatívan. A *talpra állás és fejlődés* faktorról nem mutatott szignifikáns összefüggést.

7.5.16. Nemi különbségek a győzelem és a vesztes kezelésében magyar középiskolásoknál

Megvizsgáltuk, hogy a serdülő fiúk és lányok mennyire ítélték magukat versengőnek, illetve hogy megítélésük szerint mások mennyire látják őket versengőnek. A válaszadó fiúk és lányok egyformán versengőnek vallották magukat, és egyformán vélekedtek arról is, hogy mások hogyan látják őket versengés szempontjából. Ugyancsak azonos értéket értek el a társas kíváncsiság Marlowe-Crowne skáláján.

7.5.16.1. Nemi különbségek a győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciókban

A tételenkénti összehasonlítás eredménye, hogy a legtöbb győzelemre vonatkozó érzelmi tételben nem volt szignifikáns különbség a fiúk és lányok válaszai között. A fiúk átlagértéke csak a „*semmi*” tételben volt magasabb. A lányok a *boldog*, *feldobott/lelkes*, és *szerencsés* tételen is magasabb pontszámot értek el (lásd 91. táblázat).

91. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek

	Fiú		Lány		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Boldog	4,27	,87	4,56	,82	5,707	,018
Feldobott, lelkes	4,23	,97	4,52	,66	6,772	,010
Szerencsés	3,18	1,31	3,65	1,14	7,652	,006
Semmi	1,41	,86	1,21	,57	4,000	,047

A legtöbb vesztesre vonatkozó tételben sem volt nemi különbség. A lányok értéke szignifikánsan magasabb volt a *sír* és a *kétségbeesik* tételekben. A fiúk értéke egyik tételen sem volt szignifikánsan magasabb (lásd 92. táblázat).

92. táblázat. Magyar középiskolások vesztesre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek

	Fiú		Lány		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Kétségbeesik	1,68	,96	1,98	1,07	4,422	,037
Sír	1,33	,67	1,81	1,03	16,587	,000

A győzelem és a vesztes érzelmi faktoraiban nem találtunk nemi különbséget. Hasonlóképpen a győzelem fontosságában és a győzelemre adott interperszonális reakciók megítélésében sem volt nemi különbség.

7.5.16.2. Nemi különbségek a győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakciókban

A győzelemre adott viselkedéses reakciók esetén a tételenkénti összehasonlítás egyetlen szignifikáns különbséget tárt fel. A fiúk érték el magasabb átlagot a győzelem után

„igyekszem magam még jobbra tenni” (fiúk átlag: 4,06; lányok: 3,72 $p < ,028$) tételen. A lelkesedés faktoron nem találtunk nemi különbséget.

A vesztesre adott viselkedéses reakciók esetén a tételenkénti összehasonlítás alapján a fiúk a „Vesztés energiát ad” és a „Megtartom az önbizalmamat és nyugalمامat” tételekben érték el szignifikánsan magasabb átlagot, míg a lányok az „Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat” tételen. A többi tételben nem volt nemi különbség. A szignifikáns különbségeket lásd az 93. táblázatban.

93. táblázat. Magyar középiskolások vesztes utáni viselkedéses reakcióinak tételenkénti nemi különbségei

	Fiú		Lány		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A vesztes energiát ad legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	3,22	1,22	2,84	1,24	4,671	,032
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	3,52	1,17	2,98	1,08	11,638	,001
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	2,25	1,23	2,66	1,17	6,045	,015

A győzelemmel kapcsolatos lelkesedés és a veszteséssel kapcsolatos talpra állás faktorban nem találtunk nemi különbséget. Egyedül a veszteséssel kapcsolatos feladás és önbizalomvesztés faktorban volt nemi különbség, és a lányok érték el rajta szignifikánsan magasabb pontszámot (lásd 94. táblázat).

94. táblázat. Magyar középiskolások vesztesre adott viselkedéses reakcióinak nemi különbségei

	Fiú		lány		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Feladás és önbizalomvesztés	-,2333	,9410	,1486	,9203	8,166	,005

Nem volt szignifikáns nemi különbség a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek időtartamának eloszlásában (Mann-Whitney próba: győzelem esetén: $Z(200)=-1,771$; $p=,077$; vesztes esetén: $Z(200)=-0,623$; $p=,533$), és nem volt nemi különbség a versengési partnernek tulajdonított szerepben sem.

7.5.17. Intézményi különbségek a győzelem és vesztes kezelésében magyar középiskolásoknál

A Marlowe-Crowne-C skálával mért társas kíváncsiság tekintetbevételének a mértéke gyengén, de szignifikánsan különbözött a magas és alacsony tanulmányi teljesítményű iskolákba járó válaszadók között. A magas tanulmányi teljesítményű iskolákba járók értéke volt magasabb, vagyis ők inkább normatívan nyilatkoztak (Magas: 5,17; Alacsony: 4,41; $t(209)=2,163$, $p<,05$).

Nem volt különbség a versengés személyes mértéke és a mások által a személynek tulajdonított versengés mértékében a magas és alacsony tanulmányi teljesítményű iskolákba járó diákok között. Nem volt különbség abban sem, hogy a győzelmet mennyire tartják fontosnak.

7.5.17.1. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakciók intézmények közötti különbségei

A magas tanulmányi teljesítményű és az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolák diákjai között nem találtunk szignifikáns különbséget a győzelemre adott érzelmi reakciók tételeiben. A veszteséssel kapcsolatos érzések közül a *szégyen*, az *értéktelenség érzése*, a *zavarba jön* és a *rossz embernek tartja magát* tételeken a magas tanulmányi teljesítményű iskolába járók átlaga volt szignifikánsan magasabb. Az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolába járók a *dühöng*, *zaklatott/ideges*, *meglepődik*, *bosszút akar* tételen érték el szignifikánsan magasabb átlagot (lásd 95. táblázat).

95. táblázat. Magyar középiskolások intézményi különbségei a vesztesre adott érzelmi reakciók tételeiben

	Magas teljesítményű iskola		Alacsony teljesítményű iskola		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Szégyen	2,46	1,20	2,15	,93	4,348	,038
Értéktelen	2,39	1,25	2,00	1,19	5,204	,024
Zavarba jön	2,23	1,26	1,86	,99	5,648	,018
Rossz ember	1,51	,92	1,22	,52	8,201	,005
Dühöng	2,37	1,26	3,06	1,46	13,116	,000
Zaklatott, ideges	2,47	1,23	2,86	1,22	5,206	,024
Meglepődik	2,20	1,10	2,64	1,20	7,628	,006
Bosszút akar	1,81	1,19	2,19	1,36	4,246	,041

A győzelem és vesztes érzelmi faktorai közül egyedül a „Győztesse szembeni agresszió” faktoron volt szignifikáns különbség, amelyen az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolába járók érték el magasabb átlagot (lásd 96. táblázat).

96. táblázat. Magyar középiskolások intézményi különbségei a győzelem és vesztes faktoraiban

	Magas teljesítményű iskola		Alacsony teljesítményű iskola		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Győztesse szembeni agresszió	-0,1378	0,8515	0,1905	1,0103	5,968	,015

7.5.17.2. A győzelemre és a vesztesre adott interperszonális és viselkedéses reakciók intézmények közötti különbségei

A győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók terén egy szignifikáns különbséget találtunk, „A győzelem irigységet vált ki” tétel esetében (Magas teljesítményű: 3,19; Alacsony teljesítményű: 3,49; $t(208)=2,015$, $p<,05$). Inkább az alacsony tanulmányi teljesítményű gimnáziumba járók értettek egyet vele. Nem találtunk viszont különbséget a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos viselkedéses válaszok terén.

Nem volt szignifikáns különbség az iskola tanulmányi színvonala szerint az érzelmek időtartamának eloszlásában sem (Mann-Whitney próba: győzelem esetén: $Z(200)=-0,334$; $p=,739$; vesztes esetén: $Z(200)=-1,654$; $p=,098$).

7.5.17.3. A versengési partner szerepe intézmények szerint

A magas és alacsony tanulmányi teljesítményű iskolák diákjai között csak az „Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim. Nem szeretem őket” kérdésben volt különbség, amelyben az alacsonyabb teljesítményű iskolák tanulói érték el szignifikánsan magasabb pontszámot (lásd 97. táblázat).

97. táblázat. Magyar gimnazisták közötti különbségek a versengési partner szerepében intézmények szerint

	Magas teljesítményű iskola		Alacsony teljesítményű iskola		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim. Nem szeretem őket.	2,11	,90	2,49	,98	8,140	,005

7.6. A magyar középiskolások győzelemre és vesztesre adott reakcióit kutató vizsgálat eredményeinek összefoglalása és megtárgyalása

A győzelem és a vesztes a versengési folyamatok természetes velejárói. Mindkét eredménnyel intenzív érzelmek járnak együtt, és mindkettő hatással van az egyén önértékelésére, interperszonális kapcsolataira és további viselkedésére is. Ezért nagy jelentősége van annak, hogy a győztes és vesztes miként tudják ezt az élményt megfelelő módon feldolgozni.

A jelen vizsgálat arra tett kísérletet, hogy serdülők körében feltárja a győzelemre és a vesztesre adott reakciók egymástól minőségileg eltérő komplex mintázatát, valamint a győzelem és a vesztes feldolgozásának szisztematikus összefüggéseit, amelyek a versengéshez fűződő viszony különböző típusait határozzák meg. Mascolo és Fischer (1995) feltételezik, hogy minden egyes éntudatos érzelemhez köthető egy prototipikus forgatókönyv, amely leírja az érzellemmel kapcsolatos események mikéntjét: az érzelmet kiváltó eseménytől a kiváltott érzelmen keresztül az érzelem által kiváltott viselkedési tendenciáig. A viselkedéses tendenciák olyan szervezett, motivált reakciók, amelyek lehetővé teszik, hogy az illető megfelelő módon adaptálódjon az érzelmeket kiváltó eseményhez. Az érzelmi

eseményeket követő viselkedési tendenciák fontos funkcióval bírnak az egyén, de a közösség számára is (Barrett és Campos, 1987).

Kutatásunkban a győzelem és vesztes pszichológiáját több szinten igyekeztünk megragadni, így az esemény és az általa keltett érzelmek, az érzelmek és a kognitív feldolgozás által potenciálisan kiváltott viselkedési tendenciák, valamint a társas környezetnek tulajdonított szerepek szintjén is. Célunk volt, hogy azonosítsunk olyan megküzdési mintázatokat, amelyeket adaptívnek tételezünk, és olyanokat, amelyeket kevésbé adaptívnek tételezünk.

A vizsgálat során számos a versengéssel kapcsolatos – magyar serdülő mintára vonatkozó – lélektani összefüggésre derült fény. Az egyik feltárt összefüggés az volt, hogy nemtől és iskolatípustól függetlenül a serdülők versengőbbnek értékelik magukat, mint amilyenek mutatják magukat, vagy mint, amit a társas környezetük – véleményük szerint – képes felismerni. Ez az alapvetően intrapszichésen működő versengési motiváció és a tényleges manifeszt magatartás közötti diszkrepanciát tételezi. Levonható tehát a következtetés, hogy a (magyar) serdülők esetében erősebb versengési motivációt kell tételeznünk annál, mint amilyet a magatartás megfigyelése során gondolnánk.

A kutatás során sikerült azonosítanunk mind a győzelemre, mind a vesztesre vonatkozóan lehetséges, egymástól kvalitatívan különböző érzelmi mintázatokat. A győzelem és vesztes érzelmireakció-mintázatai egyrészt jól érzelmezhető kapcsolatban állnak egymással, másrészt a győzelmet és vesztes követő viselkedési tendenciákkal együttesen alkotják a győzelemmel és a vesztesssel való megküzdés adaptívabb és kevésbé adaptív mintázatait.

A győzelemre adott érzelmi reakcióknak négyféle mintázatát tudtuk azonosítani. Három mintázat pozitív viszonyt fejezett ki a győzelemmel kapcsolatban: *Öröm és aktiváció*, *Narcisztikus énfelnagyítás* és *Elégedettség*. Ezek mindegyike a győzelem fontosságával pozitívan és szignifikánsan járt együtt. Egy mintázat – a *Zavar és szociális óvatosság* – a győzelemre adott negatív, a győzelem fontosságát megkérdőjelező reakció volt. Az eredmények azt mutatják, hogy a győzelemmel kapcsolatos érzelmek tovább tartanak, mint a később ismertetett, vesztesssel kapcsolatosak.

A három pozitív viszonyulás és az egyetlen negatív viszonyulás a győzelem különböző aspektusaira helyezik a hangsúlyt. Az *Öröm és aktiváció* az adott „teljesítményre” reagál boldogsággal, büszkeséggel és megnövekedett energiával. A *Narcisztikus énfelnagyítás* középpontjában nem az elért teljesítmény, hanem az inflálódot, globális én van, amelyik a győzelem hatására másokhoz képest pozicionálja magát. Az *Elégedettség* középpontjában ugyancsak az én van, de annak a pozíciója nem változik meg másokhoz képest, hanem a győzelem az egyén önmagához fűződő viszonyára hat pozitívan („szereti magát”). Tracy és Robins (2007) különbséget tesznek autentikus büszkeség és „alfa” büszkeség között. Az első egy specifikusan jól véghezvitt tethez, feladathoz kapcsolódó érzelem, a második viszont az egész szelf globális megemlése és hierarchizálása másokkal szemben, az „alfa” üzenet közvetítése. Bár mind az *Öröm és aktiváció*, mind a *Narcisztikus énfelnagyítás*, mind az *Elégedettség* mintázata pozitív viszonyban van a versengéssel és a győzelemmel, a szelf pozicionálása szempontjából erősen különböznek egymástól. A győzelemmel kapcsolatos egyetlen negatív viszony, a *Zavar és szociális óvatosság* középpontjában a társas környezet egyénre mint globális éntre adott lehetséges negatív reakciója áll.

A három „pozitív” faktor nem mutatkozott teljesen függetlennek egymástól, hanem különböző mértékben korrelált egymással. Ez megfelel annak, hogy a győzelemhez fűződő

érzelmi viszonyoknak különböző összetevőit fedik le, amelyek egymás mellett is jelen lehetnek, és valószínűleg adott kombinációjuk jellege határozza meg az összreakció milyenségét. Az *Öröm és Aktiváció* és az *Elégedettség* közepes erősséggel, pozitívan jártak együtt, az *Öröm és Aktiváció* és a *Narcisztikus énfelnagyítás* gyengén és pozitívan (lásd 6. ábra).

A győzelemmel kapcsolatos *Öröm és aktiváció* érzelmi mintázat egyrészt pozitív együttjárást mutatott a *személyes versengés mértékével* és a *személynek mások által tulajdonított versengés mértékével*, de együttjárást mutatott a *győzelem fontosságával*, a győzelem viselkedésre gyakorolt *energizáló* hatásával is, valamint negatív együtt járást mutatott a *győzelem utáni kieresztéssel*, vagyis így együtt erősen korrelált a győzelem *lelkesítő* hatásával (lásd 6. ábra). Az *Öröm és aktiváció* pozitívan járt együtt a környezet győztesével kapcsolatos *elismerésének*, *csodálatának* és *irigységének* a feltételezésével is. Mindezek alapján a győzelem mint örömteli és aktiváló esemény a környezet inkább pozitív megítélését tételezi.

A *Narcisztikus énfelnagyítás* érzelmi mintázata ugyancsak pozitívan együtt járt a *személyes versengés mértékével* és a *győzelem fontosságával*, de a győzelem után nem aktiváció és lelkesedés, hanem *kieresztés* társult hozzá (lásd 6. ábra). Szemben az *Öröm és aktiváció* mintázattal a *Narcisztikus* mintázat a környezet győzelemmel kapcsolatos moderált elismerésével nem, csak a környezet *csodálatával* és *irigységével* korrelált.

A *Narcisztikus* mintázat negatívan járt együtt a *győztes szerénységének* normatív elvárásával, vagyis a győzelemmel kapcsolatos énfelnagyítás korlátozásával. A narcisztikus énfelnagyítás érzelmi mintázata negatív összefüggést mutatott ezeknek az érzéseknek az időtartamával, vagyis minél erősebb a narcisztikus reagálás annál gyorsabb lefolyású, impulzívabb. Ez összhangban van Sloman és Atkinson (2000) eredményeivel, akik az elkerülően-bizonytalanul kötődő személyek győzelemigényéről és erősen felnagyított énképéről írnak, nevezetesen arról, hogy az ilyen személyeknél a győzelemmel járó büszkeség és énfelnagyítás csak átmeneti, nem tud beépülni a törekény énképbe.

A győzelemmel kapcsolatos *Zavar és szociális óvatosság* ezzel szemben a *győzelemnek tulajdonított kisebb fontossággal*, a *győzelem utáni kieresztéssel* és az újabb *győzelem elkerülésével* (lásd 6. ábra), valamint a környezet győzelemmel kapcsolatos normatív és negatív reakcióinak tételezésével járt együtt. Ugyancsak korrelált a *győztes büszkeségével* és *boldogságával szembeni társas ellenérzésekkel* és a *győztes iránti irigységgel*, amely a győztes számára a győzelem utáni *szerénységet*, vagyis az én növekedésének visszafogását és nem a büszke örömet írja elő. Ez a győzelemre adott érzelmi reakció ellentmond Tracy és Matsumoto (2008) vizsgálatának (lásd 6. fejezet), amelyben azt bizonyították, hogy a győzelemmel kapcsolatos öröm és büszkeség és annak testi megnyilvánulásai univerzális, kultúrákon átívelő reakciók. Az ellentmondás értelmezéséhez nagyon lényeges, hogy Tracy és Matsumoto (2008) a vizsgálataikat sportolókkal folytatták, és azokat a mimikai és testi reakciókat dokumentálták, amelyeket a győztes vagy vesztes sportoló mutatott. A sportolók versenyzők, vagyis egy világosan versenyként strukturált helyzetbe, amelyben tudják, hogy győztesek és vesztesek vannak, saját akaratukból mennek bele, azzal a világos céllal, hogy győzzenek. Magatartásuk középpontjában a cél, a győzelem áll. Amikor ezt eléri, univerzálisan, kultúrától függetlenül, örülnek és büszkéek. Az általunk azonosított *Zavar és szociális óvatosság* mintázat egy olyan lélektani viszonyulást fejez ki, amelyben a győztes személy valójában el akarta kerülni magát a versengést és a győzelmet is, vagyis célja éppen ellentétes volt a versengésben, mint a győzelemre törekvő sportolóké egy sportverseny során.

A győzelemmel kapcsolatos *Elégedettség* együtt járt a *győzelem fontosságával*, a *győzelem energizáló hatásával*, új célok és további *fejlődés* kijelölésével, vagyis a *győzelem lelkesítő hatásával* (lásd 6.ábra).

A társas környezet *irigységével* az *Elégedettség* mintázatán kívül mindhárom másik érzelmi mintázat együtt járt. Mind a győzelemmel kapcsolatos pozitív érzelmeket kifejező *Öröm és aktiváció*, illetve *Narcisztikus énfelnagyítás*, mind a negatív viszonyulást kifejező *Zavar és társas óvatosság*. Ugyanakkor ez az irigység különböző társasreakció-konstellációkba illeszkedett bele. Az *Öröm és aktiváció* esetén a társas környezet irigysége és elismerése is tételeződött. Az énfelnagyítás *narcisztikus* érzelmi konstellációjával összhangban ebben az esetben az irigység a csodálattal és az énkiemeléssel járt együtt (Sandell, 1993), míg *Zavar és társas óvatosság* esetén inkább azzal, hogy a győzelem jelentőségét csökkenteni kell és szerénynek kell maradni, hogy ne keltsen az egyén a társakban irigységet és ellenérzést.

Vesztés esetén háromféle érzelmireakció-mintázatot azonosítottuk az *Önleértékelést*, az *Agressziót a győztesrel szemben* és a *Szomorúság és frusztrációt*. A három reakció a vesztés élményének három különböző összetevőjére helyezi a hangsúlyt. Az *Önleértékelés* a globális ént helyezi a középpontba és azt devalválja mind önmaga, mind mások szemében. Az *Agresszió a győztesrel szemben* középpontjában nem az én, hanem a rivális van, a „partner negatív” módon (Fülöp, 2004, 2009, 4. fejezet). A *Szomorúság és frusztráció* ezzel szemben a cél el nemérésével kapcsolatos érzelmeket testesíti meg, vagyis a középpontjában az egyén és a célja viszonya van.

A vesztés utáni *Önleértékelés* pozitív korrelációt mutatott a *Győztes iránti agresszióval*. Tanguay (1995) kifejti, hogy a zavar és a szégyen – amely érzelmek összetevői az *Önleértékelés* reakciójának – egyrészt visszahúzódtást és elkerülést, másrészt destruktív, bosszúálló haragot, sértett dühöt is ki tudnak váltani a szégyen okozójával szemben, a versengés esetén a győztesrel szemben. Ezen az úton a vesztes a szégyen által elvesztett önbecsülést nyeri vissza, a vesztes úgy szabadul meg a globális önvádtól, hogy a győztest hibáztatja. Az *Önleértékelés* és a *Győztesrel szembeni agresszió* bizonyos más vonásaikban is hasonlítanak, míg másokban különböznek. Az *Önleértékelés* globálisan a versengés jövőbeni elkerülésének a vágyával jár együtt, az *Agresszió a győztesrel szemben* a vesztésre helyezi a hangsúlyt, azt nem tudja elfogadni, azt bírja ki nehezen, az teszi nyugtalanná. Közösek azonban abban, hogy mindkettő önbizalomvesztéssel és a vesztés utáni talpra állás és fejlődés elkerülésével, feladással jár (lásd 6. ábra).

A *Szomorúság és frusztráció* ezzel szemben különálló reakció, nem kombinálódik az előző kettővel, mindkettővel negatívan korrelál. A vesztéssel kapcsolatos szomorúság és frusztráció ugyan együtt jár az *önbizalom megrendülésével*, de ez nem feladással, hanem a *jövőbeni győzelemre való törekvéssel* és *vesztés utáni önfejlesztéssel* van pozitív kapcsolatban, vagyis ellentétes a *feladással* és pozitív együttjárást mutat a *talpra állással és fejlődéssel*. Ennek megfelelően a *személyes versengés* és a *mások által a személynek tulajdonított versengés* mértéke pozitívan jár együtt a vesztésre szomorúsággal és frusztrációval reagálással, de pozitívan jár együtt a vesztés utáni talpra állással és fejlődéssel is (lásd 6. ábra).

A vesztésre adott reakciók hatását erősíti az, hogy mindegyikük pozitív korrelációt mutatott az öt alkotó érzések időtartamával. Ez azt jelenti, hogy minél erősebb a *Szomorúság és frusztráció*, amely talpra állásra készítet, annál tovább tart, de minél erősebb a *feladásra készítető Önleértékelés* vagy *Agresszió a győztesrel szemben* annál tovább tart ez a hatás is.

A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók mind a győzelem, mind a vesztes esetében kirajoltak pozitív és konstruktív megküzdésre és megküzdési nehézségekre is utaló mintázatokat. A győzelem esetén az *Öröm és aktiváció* és az *Elégedettség* a versengéshez és a győzelemhez fűződő pozitív viszonyt, a győzelem utáni további fejlődésre és növekedésre való késztetést foglalja magába. Ezzel szemben a győzelemmel kapcsolatos *Narcisztikus énfelnagyítás* a leállással, a *Zavar és szociális óvatosság* pedig egyenesen a győzelem és fejlődés elkerülésével jár együtt. A vesztes esetén az *Önleértékelés* és a *Győztesrel szembeni agresszió* a talpra állás és továbbfejlődés elakadásával és a feladással jár együtt. Ezzel szemben a *Szomorúság és frusztráció* lehetővé teszi a vesztesből való konstruktív kikerülést, a további fejlődést és nem feladást.

Ennek megfelelően a vizsgálat igazolta, hogy a győzelemre és a vesztesre adott érzelmireakció-mintázatok meghatározott összefüggésben állnak egymással és az ezeket követő viselkedési tendenciákkal. A győzelemmel kapcsolatos *Öröm és aktiváció* – amely a győzelem után energikus továbblépést eredményez – a leginkább a vesztesből talpra álló és továbbfejlődésre készítő *Szomorúság és frusztrációval* mutatott erős együtt járást. A győzelemmel kapcsolatos *Narcisztikus énfelnagyítás* legerősebben a vesztes *Győztesrel szembeni agressziójával* függött össze, és mind a győzelem, mind a vesztes esetén inkább a jövőbeni versengésekkel kapcsolatos leállással mutatott együttjárást. A győzelemmel kapcsolatos *Zavar és társas óvatosság*, amely a jövőbeni győzelmek elkerülésének vágyával járt együtt, vesztes esetén *Önbizalomvesztéssel*, az önbizalomvesztés pedig feladással és a versengési helyzetek kerülésével mutatott együttjárást (lásd 6. ábra).

Azt, hogy a győzelemmel kapcsolatos *Narcisztikus énfelnagyítás*, a vesztesrel kapcsolatos *Önleértékelés*, *Önbizalomvesztés* és *feladás*, valamint az *Agresszió a győztesrel szemben* társadalmilag kevésbé normatív reakciók, jelzi, hogy a Társas kíváncsiság Marlowe-Crowne-C skálája negatívan korrelált mindegyikükkel. Valójában a győzelemmel együtt járó narcisztikus és a vesztesrel együtt járó agresszív mintázat, illetve az önleértékelés „bevallását” a társadalmi kíváncsiságnak való alacsonyabb megfelelési igény, illetve kevésbé erős pozitív benyomás management (Andrews és Meyer, 2003) teszi lehetővé.

Nemi különbségek – Vizsgálatunk a versengéshez fűződő viszony és a győzelem és vesztes serdülőkorú feldolgozása tekintetében csak nagyon kevés nemi különbséget talált. A magyar serdülő lányok hasonlóan versengőnek vallották magukat, mint a fiúk, és hasonlóan fontos nekik a győzelem, mint a fiúknak, szemben Hibbard és Buhrmester (2010) amerikai serdülőkkel végzett vizsgálatával, amelyben a fiúk számára központibb jelentőségű volt a győzelem a versengésben. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakciók összmintázatában sem különböztek a lányok a fiúktól, de a lányok győzelem esetén inkább boldogok és lelkesednek, vesztes esetén pedig inkább kétségbeesnek és sírnak. Egy korábbi vizsgálatunkban (Fülöp és Sándor, 2008) azt találtuk, hogy már 8-9 éves lányok inkább ábrázolnak síró vesztest, mint a fiúk. A szomorúság vagy frusztráció sírásban történő kifejezése a legtöbb társadalomban a lányok számára megengedettebb (Vingerhoets és Scheirs, 2000).

A győzelemre adott viselkedéses reakciókban, a győzelem utáni újult energiával való folytatásra való készségben sem találtunk nemi különbséget, viszont vesztes esetén a serdülő fiúk jobb megküzdési képességet mutattak, mint a serdülő lányok. A fiúk a vesztesből inkább nyernek energiát és inkább megtartják az önbizalmukat, ezzel szemben a lányok számára a vesztes inkább jár önbizalomvesztéssel és feladással. A vizsgálat azt tükrözi, hogy bár az érzelmi reakciókban nincs különbség, ugyanazok az érzelmi reakciók a fiúk esetében

sikeresebben megküzdő viselkedést eredményeznek, mint a lányoknál. Archard (2012) azt találta, hogy a vezető pozícióban lévő serdülő lányok erősen versengők mind a tanulmányaikban, mind a sportban, de könnyen veszítik el az önbizalmukat és vonják kétségbe képességeiket versengésbeli kudarc esetén.

A vizsgálat eredményei azoknak a legújabb kutatásoknak a sorába illeszkednek, amelyek – szemben a még ma is uralkodó nézettel, mely szerint a nők kevésbé versengők mint a férfiak – a serdülő lányok és felnőtt nők esetében hasonló erősségű versengési késztetést bizonyítanak, mint a serdülő fiúk és felnőtt férfiak esetében. Ugyanakkor a versengés bizonyos megnyilvánulásaiban és részjellemzőiben találnak különbségeket (Hughes, 1988, Björquist és mtsai, 1992; Cashdan, 1998; Campbell, 2004; Booth és Nolen, 2012 stb.).

Különbségek az iskolatípusok között – Vizsgálatunkat egy olyan mintán végeztük, amelyben közel fele-fele arányban vettek részt magas tanulmányi teljesítményű gimnáziumba és alacsony tanulmányi teljesítményű gimnáziumba járó diákok. Ezért megvizsgáltuk azt is, hogy a diákok iskolatípustól függően különböznek-e a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos mintázataikban. Feltevésünk az volt, hogy a magasabb tanulmányi teljesítményű gimnáziumba járók, mivel több versenyben vettek és vesznek részt, mint az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolába járók, adaptívabb győzelemmel és veszteséssel való megküzdési mintázatokkal rendelkeznek. Azt is feltételeztük, hogy ahhoz, hogy valaki egyenletesen jó teljesítményt tudjon nyújtani, szükséges lehet, hogy jól tudjon a győzelemmel és a veszteséssel is megküzdni.

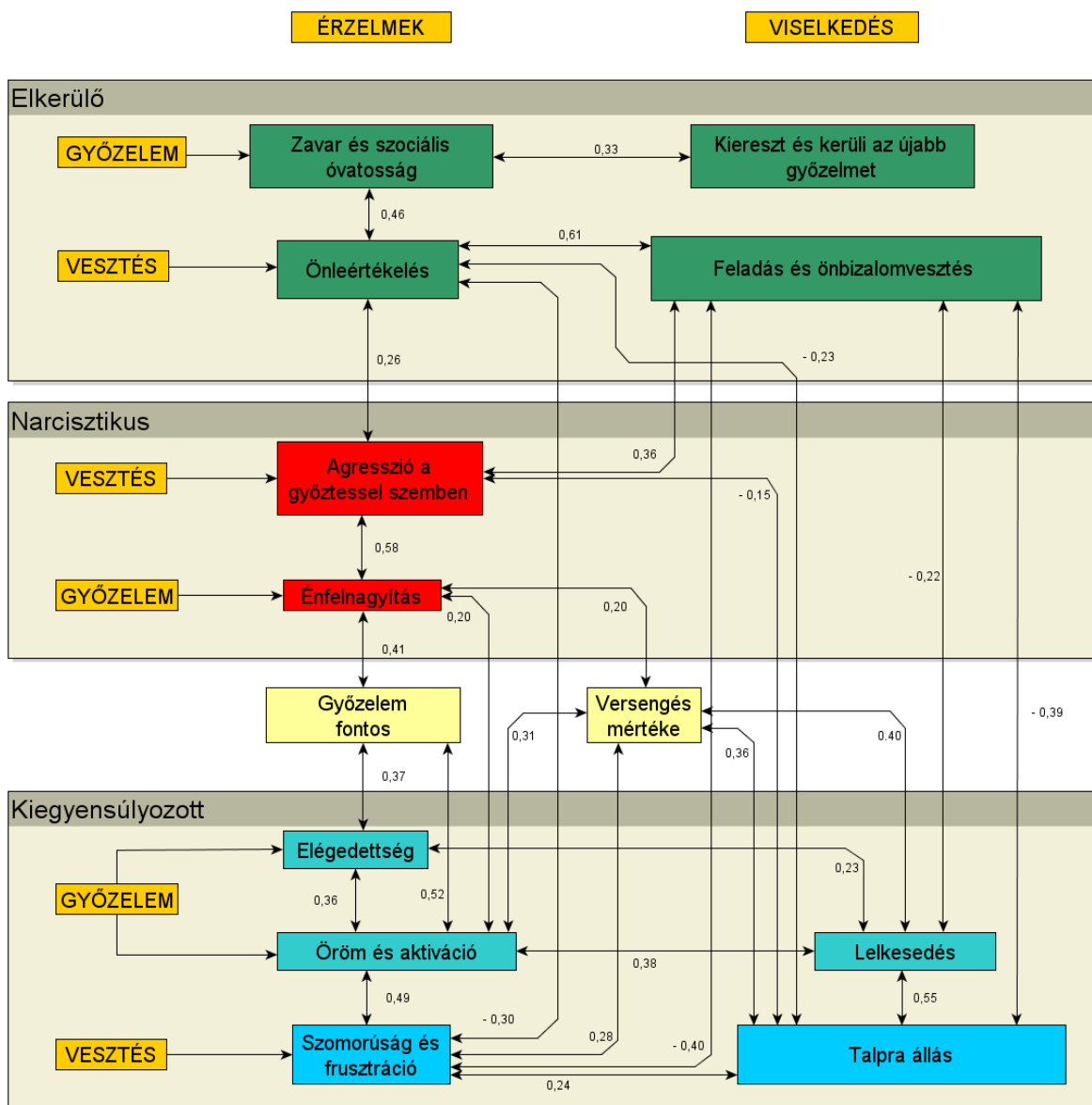
A jelen vizsgálatban a magas és az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolákba járó diákok egyformán versengőnek vallották magukat. Nem volt különbség a győzelemre adott reakciókban sem. A veszteségre adott reakcióik azonban jellegzetesen különböztek. A magas tanulmányi teljesítményű iskolába járók hajlamosabbak vesztes esetén szégyenkezni, értéktelennek érezni magukat, vagyis vesztes esetén önmagukra vonnak le következtetéseket. Az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolába járók viszont a veszteségre inkább reagálnak agresszív és ellenséges módon és inkább fordítják a figyelmüket a riválisra negatív módon, mint a magas tanulmányi teljesítményű iskolák diákjai. A veszteségre inkább düh, idegesség a bosszú vágya és összesített reakcióként az agresszió a győztesrel szemben jellemző rájuk. Számos tehetséges tanulókkal végzett vizsgálat mutatja, hogy a tehetséges diákok nem tehetséges társaikhoz képest sokkal inkább belső tényezőknek tulajdonítják mind a sikert, mind a kudarcot, míg nem tehetséges társaik inkább hajlamosak a külső okoknak való tulajdonításra (Vlahovic-Stetic és mtsai, 1999; Assouline és mtsai, 2006).

Az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolába járók inkább gondolják úgy, hogy a győztesre a környezet irigységgel reagál, és inkább ellenségnek tekintik a riválisukat, mint a magas tanulmányi teljesítményű iskolába járó kortársaik. Vizsgálataink szerint mind a magas és mind az alacsony tanulmányi teljesítményű iskolákba járó diákok nagyon sok versengési helyzetben vettek részt mind általános, mind középiskolás korukban (Fülöp és Berkics, 2003; Fülöp és mtsai, 2004). Feltételezésünk szerint, ha egy közegben nagyobb esély van arra, hogy ha valaki jobban teljesített versengési helyzetben, akkor a társas közeg válasza irigység, harag, a vesztesek bosszúvágya és agressziója, a közösség tagjai versengési helyzetekben nagyobb eséllyel tekintik egymást ellenségnek, nehezebb lehet a jó teljesítményre törekvés. Különösen nehéz ez egy olyan életkorban, mint a serdülőkor, amikor a társas közegbe tartozás kiemelt jelentőségű (Coleman és Hendry, 1999). Ezen kívül, ha a vesztesből nem a saját és a győztes képességeiről, erőfeszítéséről von le valaki következtetést, hanem irigy, ellenséges és agresszív, akkor abból ő maga nem épül, és a győztesnek is az energiáit az

ellenséges környezettel való megküzdésre kell fordítania. Természetesen mindez hipotetikus következtetés az eredményeink alapján, és annak a megválaszolása, hogy valóban van-e ilyen társasközegebeli különbség a magas és alacsony tanulmányi teljesítményű iskolák tanulói között, további kutatásokat tesz szükségessé, annál is inkább, mert a magas teljesítményű iskolák tanulói enyhén ugyan, de hajlamosabbak voltak társadalmilag kíváncsabb válaszokat adni a kérdőíven.

Eredményeink alapján valóban kirajzolódnak a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés adaptívabb és kevésbé adaptív módoszatai (lásd 6. ábra).

6. ábra. A győzelemre és a veszteségre adott reakciók mintázatai magyar serdülők esetében



Megjegyzés: Az ábrán feltüntettük a korrelációs összefüggéseket, viszont nem tüntettük fel a versengési partner szerepével kapcsolatos összefüggéseket.

Leginkább adaptívnek tekintjük, és *kiegyensúlyozott versengésnek* nevezzük, a győzelemre adott örömteli és aktiváló reakciót, amelynek során a győztes büszke a teljesítményére, be

tudja építeni azt az énképébe, de mindez nem narcisztikus kielégülést és leállást, hanem energikus továbbfolytatást, új és magasabb célok kitűzését eredményezi. Vesztes esetén adaptívnak tekintjük (és ezt bizonyítják vizsgálataink) azt, ha valaki a szomorúságból és frusztrációból és önbizalma megrendüléséből kibontakoztatja a talpra állást és tovább fejlődést. A kiegyensúlyozott versengő mind a győzelem, mind a vesztes hatására energikus marad, és vállalja a további kihívásokat. Ez a mintázat leginkább a Ryckman és mtsai (1996) által leírt önfejlesztő-versengő típusnak vagy a Franken és Prpich (1996) által leírt adaptív versengésnek feleltethető meg, vagy a Lane és mtsai (2002) által leírt magas önbizalmú és énhatékonyságú személyt jellemezheti, aki beépíti a győzelmet az énképébe viszont nem engedi, hogy a vesztes debilizálja, és így fenn tudja tartani a pozitív és megküzdő pszichológiai állapotát. Ez a mintázat összhangban van a sportban a kiemelkedő versenyeredményeket segítő „küzdőszellem” (mental toughness, Sheard, 2013) jellemzőivel is.

Kevésbé adaptív a győzelemmel kapcsolatos narcisztikus, kárörvendő, a vesztes lenéző és önfelnagyító reagálás, amely azzal is jár, hogy a győztes kiereszt, és nem állít fel új célokat. Ehhez vesztes esetén a győztes iránti agresszió, harag és gyűlölet, valamint a vesztes elfogadásának nehézsége, önbizalomvesztés és feladás társul. Ezt *narcisztikus versengésnek* nevezzük. A kiegyensúlyozott versengéssel szemben, amely a vesztes tanulási és továbbfejlődési lehetőségnek tekinti, a narcisztikus versengés az egót fenyegető vesztesre énvédő dühvel és agresszióval reagál, és a győztes iránti ellenérzésekre koncentrálnak, a saját kudarcával kapcsolatos szégyent hárítja el a másik, a győztes vádolásával (Tracy és Robins, 2007). A rivális ebben a működési módban ellenség, akire győzelem esetén agresszív káröröm és megvetés, vesztes esetén harag, gyűlölet és agresszió irányul. Eredményeink teljes összhangban vannak azzal, amit Bushman és Baumeister (1998) a narcizmus, a fenyegetett én és az agresszió kapcsolatáról írnak. Ez a mintázat egyben megfelel a Ryckman és mtsai (1990) által leírt hiperversengő személyiségnek, illetve a Franken és Brown (1996) által leírt, nagy győzelmi igénnyel jellemezhető konstellációnak. A narcisztikus versengés impulzív reakció, mint az énfelnagyítás, mind az agresszió a győztesrel szemben annál gyorsabban zajlik le minél erősebb.

Hasonlóan kevésbé adaptív a győzelemmel kapcsolatos „ütközés”, zavar és büntudat, amely a társas környezet ellenérzéseitől és szeretetének az elvesztésétől való félelemmel társul, és amely győzelem elkerülésének igyekezetét eredményezi. Ezt tehát *elkerülő versengésnek* nevezzük. Bár az emberek monitorozzák és kontrollálják az érzelmi reakcióikat és azok társas közegben történő kifejezését (Thomson, 1990), a versengést kerülő társas óvatosság egyfajta túlérzékenységet jelez. A győzelem általában olyan viselkedésekre készítet, amelyek felhívják a figyelmet az egyénre („kimagasodás” – ezt fejezi ki a győzteseknek készített pódium is, amely kulturális szimbóluma ennek, lásd Fülöp és Sándor, 2008). Ahogyan azt a 6. fejezetben tárgyaltuk a zavar olyan éntudatos érzélem, amely a nyilvános szelfrel kapcsolatos (Miller, 1995), és akkor keletkezik, ha valaki nem kívánt módon a társas figyelem középpontjába kerül, és úgy érzi, ítélkeznek felette (Lewis, 1995), hogy mások negatívan értékelik, hogy nem fogadják el a magatartását (Miller, 1995). A győzelemre zavarral reagáló szociális óvatosság éppen ennek a figyelemnek az elkerülési vágyát fejezi ki (Tangney, 1995). Eredményeink igazolják azt, hogy a zavar érzéséhez társuló viselkedéses reakció a további versengés (és győzelem) elkerülése.

Ugyanakkor a zavarnak instrumentális értéke is lehet. Ha valakinek a viselkedése normát sért, de nyilvánvalóan zavarban van emiatt, az több társas elfogadásra és támogatásra számíthat, mint aki nyugodt marad. Egy olyan szociális közegben, amelyben a győzelemnek örülni nem

normatív, jobb társas helyzete van/lesz annak, akit a győzelem zavarba ejt, és nem megerősít a dominanciájában (Miller, 1995). A szociális óvatosság és zavar a győzelem esetén paradox reakció, mert egy pozitív tartalmú eseményhez erős, negatív érzelmeket és elkerülést társít. Ezt a paradox reakciómódot korábbi, japán, kanadai és magyar válaszadókat összehasonlító kultúrközi vizsgálataink során már a magyar válaszadók esetén sikerült azonosítanunk (a győzelemhez társított nagyszámú negatív érzelmek formájában, Fülöp, 2009a és 6. fejezet). Az *elkerülő versengés* a veszteséssel kapcsolatban is a megküzdés nehézségét jelzi. Vizsgálatainkban a győzelemmel kapcsolatos zavar veszteséskor az önleértékeléssel és feladással járt együtt. Ez az elkerülő mintázat hasonlóságokat mutatott a Sloman és Atkinson (2000) által leírt elkerülő-bizonytalan-ambivalensen kötődő személlyel, aki nem áll talpra, tehetetlenné válik, alárendelődik veszteséskor. Az általunk azonosított elkerülő versengő sok hasonlóságot mutat a Ryckman és mtsai (2009, 2011) által leírt elkerülő versengéssel. Ez az ő általuk leírt profilban is elsősorban a versengéskor a sikerre vonatkozik és arra, hogy emiatt mások nem fogják a győztest szeretni. Ha az elkerülők mégis versengésre kényszerülnek, akkor annyira félnek attól, hogy győzhetnek, hogy valójában mindent megtesznek, hogy ne győzzenek. Ryckman és mtsai (2009, 2011) leírásából hiányzik a veszteséskor adott reakció. A mi vizsgálatunk szerint a veszteséskor adott reakció, az önleértékelés és feladás azt szolgálja, hogy az illető ne vegyen részt további versengési helyzetekben, hanem a lecsökkent önbecsisével és a feladással megakadályozza azt, hogy újabb versengési helyzeteknek legyen kitéve.

Ha a versengő helyzetekhez fűződő viszony szempontjából vizsgáljuk ezt a háromféle válaszmintázatot, akkor mind a *kiegyensúlyozott*, mind a *narcisztikus* versengő pozitív, közelítő viszonyban van a versengő helyzetekkel (mind a győzelemre adott „öröm-aktiváció” reakciómód, mind az „énfelnagyítás” szignifikánsan pozitívan korrelált azzal, hogy az illető mennyire ítéli versengőnek magát). Az *elkerülő* típus viszont távolodik ezekről a helyzetektől.

Ha az én érintettsége szempontjából vizsgáljuk meg a háromféle modellt, akkor a *kiegyensúlyozott* versengő közel engedi az énjéhez mind a győzelmet, mind a veszteséget: a győzelem pozitívan befolyásolja az énképét, a veszteség pedig negatívan, de aktiválja, és aktív önfejlődésre készíteti. Mind a *narcisztikus versengő*, mind a *versengést kerülő* személy énjé erősen érintett a versengési folyamatokban. A *narcisztikus* az én inflációjával reagál a győzelemre és narcisztikus sérelemmel, valamint énvédő agresszióval a veszteséskor. A *versengést kerülő* mind a győzelem, mind a veszteséskor globális énreakcióval, zavarral, szégyennel (Harter, 1999), büntudattal és éndevalválással reagál. Ez utóbbi Harter (1999) vizsgálataiban szoros kapcsolatban áll a serdülőkorú depresszióval.

A győzelem és a veszteség egyik evolúciós funkciója az, hogy kijelöli az egyedek státuszát a szociális hierarchiában. A *kiegyensúlyozottan* versengő adaptívan viszonyul mindkét kimenetelhez, győzelem esetén büszke és ezt kifejezi (státuszemelkedés), veszteséskor regisztrálja a veszteséget, de nem erősíti meg a státuszvesztést, hanem kifejezi, hogy az egy átmeneti állapot, a „küzdelem” tovább folytatódik. A *narcisztikus* versengő számára a társas státusz nagy jelentőségű, a győzelem után mindent elkövet, hogy az státuszemelkedést eredményezzen, és a veszteséskor igyekszik mindent megtenni, hogy a győztes ne tudjon fölé emelkedni státuszban. A *versengést kerülő* ezzel szemben a győzelem esetén a státuszemelkedést akarja elkerülni, a veszteséskor pedig kifejezetten megerősíti a státuszvesztést.

A győzelem leginkább a *kiegyensúlyozottan* versengőt aktiválja, a *narcisztikus* és az *elkerülő* versengőt nem. A veszteséskor mind a *kiegyensúlyozott*, mind a *narcisztikus* versengő

aktiválódik, de a *kiegyensúlyozott* versengő aktivitása önmagára, önmaga jobbá tételére irányul, a *narcisztikus* versengő a rivális ellen fordul, és aktivitása ellene irányul.

A serdülőkor a versengési mintázatok megszilárdulása szempontjából kritikus időszaknak tekinthető, hiszen a serdülőkori egocentrizmus (Elkind, 1979) különösen érzékennyé teszi a serdülőket az énképet és az önértékelést érintő helyzetekre, így a győzelemre és a vesztesre is. További vizsgálatok tárgyát kell, hogy képezze az, hogy a jelen korosztálynál azonosított versengési mintázatok megtalálhatóak-e későbbi életkorokban is, specifikusan a serdülőket jellemzik, vagy általánosítható mintázatok. Erre a kérdésre a 8. fejezetben igyekszünk választ adni.

8. FEJEZET

MAGYAR EGYETEMISTÁK MEGKÜZDÉSE A GYŐZELEMMEL ÉS A VESZTÉSEL³⁰

8.1. A vizsgálat célja

Miután megvizsgáltuk, hogy milyen érzelmi, viselkedéses és interperszonális reakcióminták azonosíthatóak a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatban a középiskolás, serdülő korosztályban felmerült a kérdés, hogy vajon ezek a mintázatok általánosíthatóak-e más életkori csoportokra is, vagy a kapott eredmények specifikusan a serdülő korosztály győzelemmel és versengéssel való megküzdésére érvényesek. Ezért a vizsgálatot megismételtük a felnőttkor küszöbén lévő egyetemista csoporttal. Ebben a vizsgálatban is külön figyelmet fordítottunk a lehetséges nemi különbségek feltárására. Vizsgálódásunkat kiterjesztettük a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés egyetem helye és születési hely szerinti demográfiai összefüggéseire is.

Valójában a 18-29 éves korig terjedő időszakot a felnőttkor küszöbének (emerging adulthood) nevezik. Ez az életszakasz még nem szerepelt Erik Erikson (1968) pszichoszociális fejlődési szakaszai között. Arnett (2000) írta le először az American Psychologist hasábjain ezt a serdülőkortól és a fiatal felnőttkortól is elkülönített fejlődési periódust. Ebben az életkori időszakban a modern társadalmak fiataljainak élete drámaian megváltozott. Nem lépnek még házasságra, nem vállalnak gyereket, hanem ezeket az életkori feladatokat elhalasztva saját szakmai céljaikat és lehetőségeiket fedezik fel. Arnett (2004) szerint ennek az életszakasznak öt fő jellemzője van: az identitásexploráció, az instabilitás, az önmagára centrálás, a köztes állapotban levés érzése, és a lehetőségek kora. A felsőoktatásban részt vevő egyetemisták tipikus felnőttkor küszöbén lévő fiatalok. Már sokkal kisebb az életükben a szülői kontroll szerepe, de tipikusan még nem kell teljes mértékben eltartaniuk magukat, és nem kezdték meg a teljes idejű munkavállalást. Ebben az időszakban hasonlóan a serdülőkorhoz nagy jelentősége lehet a társasösszehasonlítás- és a versengésbeli győzelmek és veszteségek során az énrre vonatkozó következtetéseknek. A személyes képességek és preferenciák felfedezésében és az önmegvalósításban kulcsszerepe lehet a versengésnek, amely ebben az időszakban a felsőoktatásban résztvevő felnőttkor küszöbén lévő fiataloknak számára még nem jár igazán egzisztenciális következményekkel. Ugyanakkor ebben az életszakaszban kell felkészülni a munkába állásra és arra, hogy a munkaerő-piaci versenyben megfelelő álláshoz jussanak, és a munkahelyi versengésekben is megfelelő versengési készségekkel helyt tudjanak állni. Ebben jelentős szerepet játszhatnak a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos adaptív megküzdési mintázatok.

A középiskolásokkal végzett kutatásban csak budapesti gimnazistákat vizsgáltunk. A jelen vizsgálatban szempont volt az is, hogy a válaszadó ne csak Budapesten tanuló és élő fiatal felnőtt legyen, hanem vidéki is. Számos, nem Magyarországon végzett, kutatás szerint különbség van a versengéshez fűződő viszonyban az urbánus/nagyvárosi és a falusi/kisvárosi környezetben élők között. Ezeket a vizsgálatokat tipikusan gyerekekkel végezték és a vizsgálatok minden esetben arra jutottak, hogy már olyan korai életkorban mint a 7-8 éves kor (Madsen és Yi, 1975; Marin és mtsai, 1975) a nagyvárosi környezetben növekvő gyerekek

³⁰ A jelen fejezetben ismertetett vizsgálat statisztikai számításában Nagy Tamás (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola és MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet) doktoranduszom és Dr. Berkics Mihály az ELTE PPK Pszichológiai Intézet egyetemi adjunktusa voltak segítségemre. Munkájukat ezúttal is köszönöm.

versengőbbek, mint a falusi vagy kisvárosi környezetben növekvők (pl. Madsen, 1967; Madsen és Lancy, 1981; Friedman és mtsai, 1995). A legújabb vizsgálatok szerint az erősebb gazdasági versennyel jellemezhető fejlett nagyvárosi környezetben az Y (1976 és 1995 között született) generáció tagjai is versengőbbek (Hong-kin, 2012).

Keller és Hiltrud (2011) mellett érvelnek, hogy a szocializáció során azok a társas készségek hangsúlyozódnak, amelyek lehetővé teszik, hogy az egyén kompetenssé váljon a saját környezetében. De az emberi társas környezet nagyon változatos és különböző ökokulturális kényszereket és lehetőségeket tesz lehetővé, amelyekhez adaptálódni kell. A falusi, agrárkörnyezet az együttműködést erősíti meg a társas egységek tagjai között, szemben a poszt-indusztriális urbánus környezettel, amely felerősíti az egymás számára viszonylag ismeretlen személyek között az erőforrásokért folyó versengést.

Az urbánus és falusi környezet versengésre gyakorolt hatását vizsgáló kutatások szinte kizárólag gyerekekkel történtek és szinte kizárólag az együttműködés és versengés dichotóm paradigmájában (Fülöp, 2008a és 1. fejezet), főképpen a múlt század hetvenes éveiben zajlottak.

Nem ismerünk olyan vizsgálatot, amely fiatal felnőttkorban, azonos társadalmi helyzetű (egyetemista), de urbánusság szempontjából más ökokörnyezetben élőket (főváros, vidéki város) hasonlítana össze versengéshez fűződő attitűdjük szempontjából. Olyan vizsgálat végképp nincs, amely a versengés egy meghatározott vonatkozását, a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés módját hasonlítaná össze ebben a vonatkozásban is. A vidéki egyetemista korosztály versengéshez, individualizmushoz és kollektívizmushoz fűződő viszonyát Csukonyi és Münnich (2002) vizsgálták debreceni egyetemisták körében. A versengő individualizmus eltérő mértékben jellemezte a különböző karokon tanuló diákokat: legerősebben a műszaki tanulmányokat folytatókra és legkevésbé a bölcsészettudományokat folytatókra volt jellemző. Az évfolyamokat tekintve az individualista versengés leginkább a másod- és harmadéveseket jellemezte, és mértéke erősen korrelált a tanulmányi versenyeken való részvétellel, a publikációk számával és az elnyert ösztöndíjak nagyságával. Sajnos nem született hasonló módszerrel végzett párhuzamos budapesti vizsgálat, amely lehetővé tenné, hogy feltárja az egyetemi tanulmányaikat Budapesten és vidéken folytató egyetemisták közötti különbségeket.

Tibori Timea (2010) az Educatio „Fiatalok” című különszámában a területi különbségekről ír. A nagyvárosi életet az ifjúság számára erősen individualizálónak tartja, amely erősebbé teszi az önérdek és a saját személyiség érvényre juttatásának az igényét. Bocsi Veronika (2010) többek között debreceni és nyíregyházi egyetemistákat vizsgált az értékrendszerük szempontjából, és az eredményeket összehasonlította az országos mintával. Azt is megvizsgálta, hogy a megyeszékhelyen tanuló egyetemisták között van-e különbség aszerint, hogy hol van az állandó lakhelyük, a megyeszékhelyen vagy kisebb településen. Talált különbségeket az értékek között, például azt, hogy a kisebb településen lakók számára a materiális értékek, mint a pénz fontosabbak voltak, vagyis annak ellenére, hogy azonos helyen folytatták tanulmányaikat, az eredeti lakóhely összefüggésben volt az értékrenddel. Tibori (2010) felvetésével éppen ellenkezőleg, a kisebb településről származás erősebb túlélési értékekkel járt együtt, míg a nagyobb település mint állandó lakhely posztmateriálisabb értékekkel. Sajnos nincs olyan vizsgálat, amely budapesti és vidéki nagyvárosi egyetemistákat tanulmányuk helye és születési helyük/állandó lakhelyük szerint hasonlítaná össze értékrendjük szempontjából.

A jelen vizsgálatban tehát azt is meg kívántuk vizsgálni, hogy vajon a korai szocializációs környezetnek, annak, hogy valaki a fővárosban, Budapesten vagy vidéken született és nevelkedett, van-e meghatározó szerepe és fiatal felnőttkorban megragadható hatása a versengéshez fűződő attitűd és a győzelem és vesztes feldolgozásában. Ezért összehasonlítottuk a vidéki és fővárosi születésű egyetemisták versengéshez és győzelemhez és veszteshez fűződő viszonyát is.

8.2. Résztevők

A kérdőívet 302 fő töltötte ki, közülük 111 fő (38%) volt férfi, 178 fő (62%) pedig nő (14 főnél hiányzik ez az adat). Életkorukat tekintve 19 és 34 év közötti fiatal felnőttek voltak a résztvevők, átlagéletkoruk 22,5 év volt (szórás=2,27). A résztvevők mindegyike egyetemi hallgató volt.

A minta összeállításánál törekedtünk arra, hogy különböző szakokat képviselő egyetemisták legyenek a válaszadók és arra is, hogy budapesti és vidéki egyetemek hallgatói is vegyenek részt benne. A következő szakokat képviselték: bölcsész: 47% (133 fő), pszichológia: 10% (27 fő), közgazdász: 5% (14 fő), jogász: 7% (21 fő), tanárképző: 6% (16 fő), természettudományos szakok: 4% (10 fő), mérnökhallgató: 21% (60 fő).

Az egyetemisták 57 százaléka, vagyis 160 fő vidéki nagyváros hallgatója volt, míg 43 százaléka, vagyis 142 fő budapesti egyetem hallgatója.

Származásukat tekintve a válaszadók 27 százaléka (72 fő) volt budapesti, 69 százaléka (188 fő) vidéki városi, 4 százaléka (11 fő) pedig falusi származású. A 98. táblázat mutatja azoknak az adatát, akik esetében rendelkezünk információval mind a nemükről, mind az egyetem helyéről.

98. táblázat. A magyar egyetemista minta nemi és egyetem helye szerinti bontásban

	Budapest	Vidék	Összesen
Férfi	64	43	107
Nő	56	117	173
Összesen	120	160	280

A születési hely szerint a minta megoszlása a következő volt: a válaszadók 68 százaléka ott folytatta tanulmányait, ahol született (Budapest/nem Budapest vonatkozásban). Majdnem fele (49%) vidéken született, és vidéken folytatta tanulmányait, közel egy-ötödük Budapesten született és ott is folytatta tanulmányait (19%). A mobilitással rendelkező csoport is két alcsoportra tagozódott: azokra, akik vidéken születtek és tanultak, de aztán Budapestre mentek egyetemre (25%) és azokra, akik Budapesten születtek és tanultak, de aztán vidékre mentek egyetemre (8%) (lásd 99. táblázat).

99. táblázat. A magyar egyetemista vizsgálati minta a születési hely és tanulmányok helye szerint (1 százalék plusz adódik, mert felfelé kerekítettünk).

	Budapesten született	Vidéken született	Összesen
Budapesten tanul	19%	25%	43%
Vidéken tanul	8%	49%	57%
Összesen	27%	74%	100%

8.3. Vizsgálati módszer

A kutatásban ugyanazokat a kérdőíveket alkalmaztuk, amelyeket a gimnazistákkal végzett kutatásban (Demográfiai kérdőív, Győzelem és Vesztes Kérdőív, Marlowe-Crowne-C kérdőív), és ugyanazokkal a statisztikai eljárásokkal elemeztük (lásd 7. fejezet). Az elemzések során kitértünk a nemi különbségekre is, valamint elemeztük, hogy különbözik-e a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés az egyetemisták származási helye (vidék/Budapest) és tanulmányainak helye (vidéki egyetem, budapesti egyetem) szerint.

8.4. Eredmények

8.4.1. A versengéshez fűződő személyes viszony és mások percepciójának a megítélése

A résztvevőket megkérdeztük, hogy mennyire találják magukat versengőnek, és hogy mások mennyire gondolhatják őket versengőnek. Ezt két 5-fokú Likert skálán kellett megítélniük, amin az egyes az „Egyáltalán nem versengőt”, az ötös az „Erősen versengőt” jelentette.

A válaszadók önmegítélésnek átlaga 3,03 volt, a szórás 0,73, míg a társaknak tulajdonított értékek átlaga 2,92 volt, a szórás 0,87, a különbség szignifikánsnak bizonyult ($t(241)=2,339$, $p<,05$), vagyis az egyetemisták önmagukat versengőbbnek tartják, mint amennyire szerintük mások annak tartják őket (lásd 100. táblázat).

100. táblázat. Magyar egyetemisták a versengés saját és másoknak tulajdonított megítélése

	Átlag	Szórás
Önmagát mennyire tartja versengőnek?	3,03	,73
Mások mennyire tartják versengőnek?	2,92	,87

A 242 válaszadóból (akik mindkét kérdést megválaszolták) 132-en (54%) adták ugyanazt a választ a két kérdésre; 40-en (17%) úgy gondolták, hogy a környezetük versengőbbnek ítéli őket, mint amilyenek ők valójában; 70-en (29%) pedig úgy, hogy versengőbbek, mint amilyenek a környezetük tartja őket. A korreláció a két megítélés között: $r = 0,547$, $p<,001$ volt.

8.4.2. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók

A győzelemre és vesztesre adott reakciókat 32 állítás mentén kellett megítélniük a válaszadóknak 5-fokú Likert-skálán (1: egyáltalán nem jellemző, 5: nagyon jellemző). A győzelem utáni érzelmek 32 tételén faktoranalízist végeztünk (Maximum Likelihood módszer), ahol a scree plot teszt alapján a 4 faktoros struktúra bizonyult legmegfelelőbbnek (KMO teszt=,946; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(496)=6132,859$; $p<,001$, tehát mindkét mutató szerint elvégezhető volt a faktoranalízis), ami a teljes variancia 64,5%-át magyarázta. A faktorokat direct oblimin módszerrel forgattuk. A factorsúlyok a 101. táblázatban láthatóak.

A faktorokat a következő néven neveztük el: az első faktor (1), amelyet „Öröm és aktivációnak” neveztünk el a győzelemmel kapcsolatos büszkeséget, pozitív érzelmeket és az

által nyert energiákat és aktivációt fejezi ki. A második faktorban, amelyet (2) „*Narcisztikus énfelnagyításnak*” neveztünk el, a győzelem társas hierarchiában emelkedést eredményező szerepe jelenik meg (erő, hatalom, legjobb, siker, elismertség). A harmadik faktor (3) a „*Zavar és szociális óvatosság*”, amelybe a győzelemmel kapcsolatos negatív érzések és a társas közeg reakciójával kapcsolatos féltelmek kerültek. A negyedik faktor (4) a „*Szerénység*” nevet kapta. Az ide tartozó kijelentések a győzelem utáni énfelnagyítással és éninflálódással szembeni kontrollt fejezik ki.

101. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi reakció faktorainak faktorsúlyai

	Faktor			
	1	2	3	4
Sajátérték	13,4	3,8	2,2	1,7
Magyarázott variancia (%)	42,0	12,0	6,9	3,6
Büszke	,991	-,079	,009	-,181
Boldog	,981	-,104	,018	-,067
Feldobott, lelkes	,928	-,134	-,017	-,025
Jól érzi magát	,877	-,044	-,055	,073
Elégedett	,851	,081	-,061	-,064
Magabiztos	,812	,049	-,031	,061
Ért valamihez	,774	,132	,034	,132
Nem foglalkozik vele	-,764	,036	,168	-,017
Izgatott	,728	,102	,305	,043
Semmi	-,697	,063	,149	-,188
Energikus	,680	,218	-,059	,117
Szomorú	-,663	,101	,258	-,233
Szégyen	-,661	,136	,322	-,065
Bizonyított	,554	,244	-,157	,072
Erős	,541	,470	-,007	,062
Lenézi a vesztest	-,531	,242	,201	-,391
Nyugalom	,227	-,069	-,065	,170
Önbizalom nő	,197	,059	-,010	,040
Hatalom	-,261	,674	,016	-,192
Legjobb	-,160	,666	,004	-,203
Több másoknál	,088	,643	-,055	-,209
Siker	,327	,582	-,108	,095
Elismert	,364	,537	-,072	,177
Irgylik	,039	,355	,263	-,003

Zavarba jön	-,063	-,113	,743	,082
Fél, hogy nem szeretik	-,124	,142	,654	,044
Meglepődik	,110	-,087	,563	-,013
Bűntudat	-,399	,098	,519	-,161
Sajnálja a vesztest	-,052	,033	,400	,034
Szerény marad	-,123	,000	,103	,654
Nem bízza el magát	,088	-,073	,016	,518
Káröröm	-,263	,250	,154	-,505

Az *Öröm és aktiváció* és a *Szerénység* (első és a negyedik faktor) erősen és pozitívan korreláltak egymással, az *Öröm és aktiváció* és a *Zavar és szociális óvatosság* (első és a harmadik faktor) pedig közepesen erősen, negatívan. A többi esetben gyenge erősségű kapcsolatokat találtunk. Az *Énfelnagyítás* és a *Szerénység* (a második és a negyedik faktor) negatívan és gyengén korreláltak (lásd 102. táblázat).

102. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmireakció-faktorainak egymással való korrelációi

Faktor	1	2	3	4
1	1,000	,147	-,383	,484
2	,147	1,000	,134	-,238
3	-,383	,134	1,000	-,090
4	,484	-,238	-,090	1,000

8.4.3. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók

A vesztes utáni érzelmek 32 tételén faktoranalízist végeztünk (Maximum likelihood módszer, direct oblimum forgatás), ahol a scree plot teszt alapján a 4 faktoros struktúra bizonyult legmegfelelőbbnek (KMO teszt=,907; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(741)=5324,004$; $p<,001$, tehát mindkét mutató szerint elvégezhető volt a faktoranalízis), ami a teljes variancia 53,4%-át magyarázta. A sajátértékek alapján itt is a négyfaktoros megoldás tűnik a legjobbnak. A következő neveket adtuk a faktoroknak. Az első faktor (1) az „*Önleértékelés*” nevet kapta, mert olyan kijelentések tartoznak bele, amelyek az illető értéktelenségét fejezik ki. A második faktor (2) a „*Szomorúság és frusztráció*”, amelyben a szomorúság és csalódottság keveredik a haraggal és a zaklatottsággal. A harmadik faktor (3) az „*Agresszió a győztesse szemben*”, amely a győztes iránti haragot, gyűlöletet és bosszúvágyat fejezi ki. A negyedik faktor (4) a „*Deaktiváció*”, amely az aktivitás és energia elvesztését fejezi ki, gyengeséget, tehetetlenséget, fáradtságot. A faktorsúlyok a 103. táblázatban láthatóak.

103. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi reakció faktorainak faktorsúlyai

	Faktor			
	1	2	3	4
Sajátérték	10,4	6,8	2,3	1,4
Magyarázott variancia (%)	26,7	17,3	5,7	3,5
Rossz ember	,720	-,279	,219	,060
Hülyének érzi magát	,651	,157	-,007	-,220
Fél, hogy nem szeretik	,637	-,026	,184	,024
Bűntudat	,636	-,115	-,040	-,067
Lenézett	,602	,009	,185	-,131
Depresszió	,593	,058	,199	-,120
Kisebbrendű	,567	,279	-,009	-,228
Sír	,556	,023	,275	-,047
Szégyen	,512	,200	-,085	-,119
Kétségbeesik	,463	,004	,202	-,343
Zavarba jön	,318	-,046	,060	-,315
Nem szereti magát	,289	-,006	,123	-,187
Semmi	,395	-,704	,171	,023
Boldog	-,499	-,649	,198	,089
Nem foglalkozik vele	,109	-,647	,183	,007
Szomorú	-,038	,645	-,049	-,204
Utál veszteni	-,036	,641	,236	,074
Boldogtalan	,186	,619	,049	-,217
Csalódott	-,257	,599	,161	-,234
Haragszik magára	,260	,561	-,017	-,018
Kudarcc	,213	,558	,025	-,118
Elégedetlen magával	,032	,518	-,081	-,055
Zaklatott, ideges	,185	,424	,231	-,203
Unalom	,139	-,401	,199	-,384
Legyőzött	,157	,381	,028	-,289
Bosszút akar	,282	-,200	,677	,118
Elismeri a győztest	-,108	,161	-,636	-,020
Irigy	,047	,052	,625	-,160

Haragszik a győztesre	,148	-,046	,622	,000
Gyűlöli a győztest	,309	-,349	,601	,021
Dühöng	,098	,227	,516	-,012
Nem tud veszteni	,300	,230	,515	,094
Csodálja a győztest	,213	-,129	-,234	-,051
Meglepődés	-,064	-,047	,167	-,079
Gyenge	,098	,107	-,068	-,708
Erőtlen	,228	,068	,034	-,677
Fáradt	-,153	,132	-,081	-,658
Tehetetlen	,189	,110	,148	-,509
Önbizalom elvesztése	,317	,204	,078	-,387

A könnyebb értelmezhetőség kedvéért a 4. faktort a korrelációs elemzéseknél megfordítottuk, mivel minden jelentős faktorsúlya negatív értékű volt.

- Az *Önleértékelés* és az *Agresszió a győztesrel szemben* (az első és a harmadik) faktor közepesen erősen, pozitívan korreláltak.
- Az *Önleértékelés* és a *Deaktiváció* (az első és a negyedik faktor) erősen, pozitívan korreláltak, vagyis ebben az esetben a nagyobb önleértékelés nagyobb deaktivációval (fordított faktor) járt együtt.
- A *Szomorúság és frusztráció* és a *Deaktiváció* (második és a negyedik faktor) ugyancsak közepesen, pozitívan korreláltak, vagyis az erősebb szomorúság és frusztráció mintázat nagyobb deaktivációval járt együtt.

Pozitívan, gyengén korrelált az *Agresszió a győztesrel szemben* és a *Deaktiváció* is (harmadik és negyedik faktor), vagyis minél erősebb az agresszió a győztesrel szemben annál erősebb a deaktiváció is (lásd 104. táblázat).

- A többi faktorkorreláció esetén negatív, nagyon gyenge erősségű összefüggéseket találtunk.

104. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi reakció faktorainak korrelációi

Faktor	1	2	3	4
1	1,000	-,055	,321	,400
2	-,055	1,000	-,027	,314
3	,321	-,027	1,000	,215
4	,400	,314	,215	1,000

8.4.4. A győzelem iránti attitűd és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók

Megvizsgáltuk, hogy a magyar egyetemisták mekkora fontosságot tulajdonítanak a győzelemnek és hogyan értelmezik azt. A válaszadók 3.4-es átlaggal inkább egyetértettek azzal, hogy a *győzelem nagyon fontos nekem*. A társas környezet győztesre adott reakcióival kapcsolatban leginkább az elismerést és legkevésbé a csodálatot tételezték (lásd 105. táblázat).

105. táblázat. Magyar egyetemisták győzelem iránti attitűdje és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók

Állítás	Átlag	Szórás
A győzelem nagyon fontos nekem.	3,4	1,06
A boldog győztest az emberek általában elismerik.	3,4	0,97
A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.	3,2	1,142
A győzelem irigységet vált ki.	3,2	1,00
A győzelem csodálatot vált ki.	3,1	0,90

8.4.5. A győzelemre adott érzelmi reakciók összefüggése a győzelem fontosságával, valamint az interperszonális környezet győzelemre adott reakcióival

Megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmiválasz-mintázatok mutatnak-e szignifikáns összefüggést azzal, hogy a győzelem mennyire fontos, vagyis melyek azok az érzelmireakció-mintázatok, amelyek a győzelem fontosságával összefüggésben vannak.

Azt is megvizsgáltuk, hogy mennyiben függ össze a győzelemre adott érzelmi reakció azzal, ahogyan a környezet feltételezetten viszonyul a győzteshez. Ezen kívül azt is megnéztük, hogy a győzelem fontossága milyen társas környezeti reakciók tulajdonításával járt együtt. Az eredményeket lásd a 106. táblázatban.

106. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi reakciói, a győzelem fontossága, valamint a győzelemre adott környezeti reakciók korrelációs összefüggései

Állítás	Öröm és aktiváció	Énfelnagyítás	Zavar és szociális óvatosság	Szerénység
A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.	,193**	,067	,197**	,206**
A győzelem irigységet vált ki.	,284**	,154*	,066	,173**
A boldog győztest az emberek általában elismerik.	,386**	,154*	-,222**	,188**

A győzelem csodálatot vált ki.	,367**	,296**	-,027	,146*
A győzelem nagyon fontos nekem.	,593**	,363**	-,328**	,148*

** = $p < ,01$; * = $p < ,05$

- Az öröm és aktiváció faktor esetén csak pozitív korrelációkat találtunk: erősen korrelált „A győzelem nagyon fontos nekem” tétellel, közepesen erősen „A győzelem csodálatot vált ki” és a „A boldog győztest az emberek általában elismerik” tételekkel. Gyenge korreláció kimutatható volt a „Győzelem irigységet vált ki” és a „Győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését” tételekkel is.
- Az énfelnagyítás (csak pozitív korrelációkat találtunk) közepesen erősen korrelált „A győzelem nagyon fontos nekem” tétellel, gyengén „A győzelem csodálatot vált ki” tétellel, és nagyon gyenge, de még szignifikáns korrelációt találtunk a győztes elismerésével és irigylésével.
- A zavar és szociális óvatosság negatívan és közepesen korrelált „A győzelem nagyon fontos nekem” és negatívan és gyengén a „A boldog győztest az emberek általában elismerik” tétellel, valamint gyengén, pozitívan azzal, hogy a „Győztesnek szerénynek kell lennie...”.
- A szerénység leginkább a „A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését” tétellel korrelált gyengén és pozitívan és gyengén a többi tétellel is pozitív kapcsolatban volt.

8.4.6. A győzelemre adott érzelmi reakciók és a győzelem utáni viselkedés összefüggései

Megvizsgáltuk azt is, hogy a magyar egyetemisták szerint milyen viselkedés követi a győzelmet. A viselkedéses válaszok közül a legjobban az *igyekszem magam még jobbra tenni* tétellel értettek egyet, míg a legkevésbé a *kieresztek győzelem hatására* tétellel (lásd 107. táblázat).

107. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemmel kapcsolatos viselkedéses válaszainak leíró statisztikája

Állítás	Átlag	Szórás
Igyekszem magam még jobbra tenni.	3,9	0,87
Legközelebb is megpróbálok győzni.	3,8	1,03
A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána.	3,7	1,11
Új célokat állítok fel.	3,7	1,14
Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.	2,8	0,96

Megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmi reakciók milyen szignifikáns összefüggéseket mutatnak a viselkedéses reakciókkal. Az eredményeket részletesen lásd a 108. táblázatban.

108. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakcióinak és a viselkedéses válaszoknak a korrelációi

	Öröm és aktiváció	Énfelnagyítás	Zavar és szociális óvatosság	Szerénység
A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána.	,651**	,041	-,289**	,432**
Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.	-,213**	,182**	,136*	-,277**
Legközelebb is megpróbálok győzni.	,751**	,124	-,395**	,423**
Új célokat állítok fel.	,547**	,026	-,301**	,375**
Igyekszem magam még jobbra tenni.	,197**	,221**	-,121	-,001

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Az öröm és aktiváció faktorról „A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána”, a „Legközelebb is megpróbálok győzni” és az „Új célokat állítok fel” tételek erősen és pozitívan korreláltak. A „Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom” tétel (a többi eredménnyel összhangban) gyenge, negatív, az „Igyekszem magam még jobbra tenni” tétel gyenge, pozitív kapcsolatban volt a faktorról.
- Az énfelnagyítás faktor csak gyengén és pozitívan korrelált a „Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom” és az „Igyekszem magam még jobbra tenni” tételekkel.
- A zavar és szociális óvatosság faktor közepesen erős, negatív korrelációban volt a „Legközelebb is megpróbálok győzni” tétellel, valamint az „Új célokat állítok fel” tétellel, és gyengén, negatívan korrelált „A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána” tétellel. Mindezzel összhangban gyenge, pozitív összefüggést mutatott a „Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom” tétellel.
- A szerénység faktor erős, pozitív kapcsolatban volt a „A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána” és a „Legközelebb is megpróbálok győzni” tételekkel, közepesen erős pozitív kapcsolatban volt az „Új célokat állítok fel” tétellel, valamint gyenge, negatív kapcsolatban volt a „Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom” tétellel.

A győzelem utáni viselkedés 5 tételén faktoranalízist végeztünk (Maximum Likelihood módszer), ahol a scree plot teszt alapján az 1 faktoros struktúra bizonyult legmegfelelőbbnek (KMO teszt=,624; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(10)=158,685$; $p < ,001$, tehát mindkét mutató szerint elvégezhető volt a faktoranalízis), ami a teljes variancia 41,7%-át magyarázta. A faktorsúlyok a 109. táblázatban láthatóak. A kapott faktort *lelkesedésnek* neveztük el.

109. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott viselkedéses reakcióinak faktorsúlyai

LELKESEDÉS FAKTOR	Faktor
	1
Sajátérték	2,1
Magyarázott variancia (%)	41,7
Igyekszem magam még jobbra tenni.	,877
Új célokat állítok fel.	,556
Legközelebb is megpróbálok győzni.	,438
A győzelem energiát ad a folytatáshoz...	,413
Kieresztek egy-egy győzelem után...	-,267

Megvizsgáltuk, hogy a „*lelkese*dés” faktor milyen módon függ össze a győzelemre adott érzelmi reakciók mintázatával. A korrelációs összefüggéseket a 110. táblázat mutatja.

110. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi és viselkedéses faktorainak korrelációi

	Öröm és aktiváció	Énfelnagyítás	Zavar és bűntudat	Szerénység
Lelkesedés	,270**	,242**	-,122	,021

** = $p < ,01$; * = $p < ,05$

- Az Öröm és Aktiváció és az Énfelnagyítás gyenge, pozitív, szignifikáns kapcsolatban álltak a győzelem utáni *Lelkesedéssel*.
- Az Zavar és szociális óvatosság valamint a Szerénység nem álltak vele szignifikáns kapcsolatban.

8.4.7.A vesztesre adott érzelmi reakciók és a vesztes követő viselkedés összefüggései magyar egyetemistáknál

A vesztesre adott érzelmireakció-mintázatok és a vesztesre adott viselkedéses válaszok korrelációját a 111. táblázat mutatja.

111. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmireakció-mintázatainak és a vesztesre adott viselkedéses válaszainak az összefüggései

	Önleértékelés	Szomorúság és frusztráció	Agresszió a győztessel szemben	Deaktiváció
Igyekszem kerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben.	,359**	-,164*	,170**	,227**
Általában hamar feladom.	,556**	-,274**	,270**	,249**
A vesztes energiát ad legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	-,147*	-,019	-,164*	-,241**
Elfogadom a vesztesést és megpróbálok tanulni belőle.	-,435**	,192**	-,543**	-,205**
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	-,373**	-,339**	-,264**	-,437**
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	,544**	,290**	,383**	,533**
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	-,245**	,411**	-,111	-,045
Igyekszem magamat jobbra tenni.	-,399**	,409**	-,358**	-,076
Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	,620**	-,279**	,347**	,295**
Igyekszem elfelejteni.	-,045	,188**	-,037	,123
A vesztes az élet része. Igyekszem kibírni.	-,515**	,260**	-,507**	-,148*

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

A vesztesre adott érzelmi reakciók faktorai és az egyes viselkedéses tételek közötti összefüggéseket vizsgálva számos erős, szignifikáns korrelációt találtunk:

- Az *Önleértékelés* faktor leginkább a feladással (pl. „Általában hamar feladom”, „Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom”) és az önbizalomvesztéssel kapcsolatos tételekkel függött össze erősen és pozitívan. A vesztes elfogadásával kapcsolatos tételekkel („A vesztes az élet része. Igyekszem kibírni.”, „Elfogadom a vesztesést és megpróbálok tanulni belőle.”) viszont erős és negatív kapcsolatban volt. A versengés folytatásával kapcsolatos tételekkel közepesen vagy gyengén, negatívan (pl. „Igyekszem magamat jobbra tenni”, „Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.”) korrelált. Mindezzel összhangban közepes, pozitív korrelációt találtunk a faktor és a „Igyekszem kerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben.” tétel között.

- A szomorúság és frusztrációval erősen, pozitívan korreláltak a versengés folytatásával kapcsolatos tételek (pl. „Igyekszem magamat jobbra tenni”, „Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok”). Az önbizalom megrendülésére utal, hogy gyenge pozitív korrelációt találtunk az önbizalom-csökkenéssel kapcsolatos tétellel („Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat”) és közepesen negatívát az önbizalom megtartásával kapcsolatos tétellel is („Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.”). Ugyanakkor gyengén, negatíván korreláltak vele a versengés feladására és elkerülésére vonatkozó tételek („Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom”, „Általában hamar feladom”, „Igyekszem kerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben”). Emellett gyenge, pozitív korrelációt találtunk a faktor és az „Elfogadom a veszteséget és megpróbálok tanulni belőle” és az „Igyekszem elfelejteni” tételek közt.
- Az agresszió a győztes szemben faktor legerősebben a veszteséssel való megküzdés nehézségét mutatja: erősen és negatíván korrelál az „Elfogadom és megpróbálok tanulni belőle” és „A veszteség az élet része. Igyekszem kibírni” tételekkel. Pozitívan függ össze a feladással és önbizalomvesztéssel kapcsolatos tételekkel: „Általában hamar feladom” (gyenge kapcsolat), „Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom” (közepes erősségű kapcsolat), és negatíván a folytatással, továbblépéssel kapcsolatos tételekkel: „Igyekszem magamat jobbra tenni” (közepesen erős együttjárás), „A veszteség energiát ad legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom” (gyenge kapcsolat). Ezzel összhangban pozitívan, ám gyengén korrelált a faktor az „Igyekszem kerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben” tétellel. Az agresszió a győztes szemben reakció az önbizalom megrendülésével is együtt jár: az önbizalomvesztéssel pozitív, közepes erősségű összefüggést, míg az önbizalom megtartásával gyenge, negatív összefüggést találtunk.
- A deaktiváció faktor elsősorban az önbizalomvesztéssel korrelál erősen, pozitívan, az önbizalom megtartásával pedig erősen és negatíván. Gyengén, pozitívan korrelál a versengéssel való bátorság elvesztésével, a feladásra és a versengés kerülésére vonatkozó tételekkel („Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom”, „Általában hamar feladom”, „Igyekszem kerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben”) és gyengén, negatíván a veszteség konstruktív hasznosításával kapcsolatosakkal („A veszteség energiát ad...”, „Elfogadom a veszteséget....”, „A veszteség az élet része. Igyekszem kibírni”).

Elvégeztük a veszteség utáni viselkedésre vonatkozó állítások Maximum Likelihood típusú módszerrel való faktoranalízisét (KMO teszt=,790; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(55)=1028,469$; $p<,001$, tehát mindkét mutató szerint elvégezhető volt a faktoranalízis). A scree plot teszt alapján 2 faktort tartottunk meg, amelyek a variancia 45,6%-át magyarázták. Majd direct oblmin forgatást alkalmaztunk (lásd 112. táblázat), ami alapján a következő neveket adtuk a faktoroknak:

1. Talpra állás és fejlődés
2. Önbizalomvesztés

112. táblázat. Magyar egyetemisták veszteség utáni viselkedéses reakcióinak faktorstruktúrája

	Faktor	
	1	2
Sajátérték	3,6	1,4
Magyarázott variancia (%)	32,9	12,7

Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	-,788	,071
Általában hamar feladom...	-,770	-,040
Igyekszem magamat jobbra tenni.	,726	,097
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	,644	,208
Igyekszem kerülni a versengést...	-,609	-,019
Elfogadom és megpróbálok tanulni belőle.	,601	-,162
A vesztes az élet része. Igyekszem kibírni.	,535	-,123
A vesztes energiát ad...	,379	-,163
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	,204	-,823
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	-,262	,769
Igyekszem elfelejteni.	,038	,134

A két faktor gyenge, negatív korrelációban volt egymással ($r=-,212$) (lásd 113. táblázat).

113. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott viselkedéses reakció faktorainak korrelációi

Faktor	1	2
1	1,000	-,212
2	-,212	1,000

A vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggést mutattak azzal, hogy a vesztes után milyen megküzdési stratégiák kerülnek alkalmazásra. Az eredményeket lásd a 114. táblázatban.

114. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakcióinak összefüggései

	Önleértékelés	Szomorúság és frusztráció	Agresszió a győztesse szemben	Deaktiváció
Talpra állás és fejlődés	-,653**	,349**	-,439**	-,294**
Önbizalomvesztés	,386**	,450**	,282**	,492**

** = $p < ,01$;

A vesztesre adott érzelmi és viselkedéses faktorokat korreláltatva is több erős, szignifikáns korreláció mutatkozott, amely az érzelmek és a viselkedés szoros kapcsolatát mutatja.

- Az *önleértékelés* erős, negatív korrelációban van a *talpra állás és fejlődéssel*, és pozitív közepes korrelációban van az *önbizalomvesztéssel*.

- A veszteséssel kapcsolatos *szomorúság és frusztráció* mindkét viselkedéses faktorról közepesen erős, pozitív összefüggésben állt, az *önbizalomvesztéssel* és a *talpra állás és fejlődéssel* is. Az *önbizalomvesztés* nem válik akadályává a *talpra állásnak*.
- Az *agresszió a győztessel szemben* erős, negatív korrelációban volt a *talpra állás és fejlődéssel* és gyenge pozitív korrelációban az *önbizalomvesztéssel*.
- A *deaktiváció* erős pozitív kapcsolatban volt az *önbizalomvesztéssel*, és gyenge, negatív korrelációban a *talpra állás és fejlődéssel*.

8.2.8. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggései

A győzelemre adott érzelmi reakciók nem mutatkoztak függetlennek a vesztesre adott érzelmi reakcióktól, hanem meghatározott mintázatokba rendeződtek. Az eredményeket lásd a 115. táblázatban.

115. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakció faktorainak korrelációi

Vesztésre adott érzelmi reakciók	Győzelemre adott érzelmi reakciók			
	Öröm és aktiváció	Énfelnagyítás	Zavar és szociális óvatosság	Szerénység
Önleértékelés	-,449**	,217**	,514**	-,344**
Szomorúság és frusztráció	,768**	,135*	-,329**	,411**
Aggresszió a győztessel szemben	-,278**	,446**	,263**	-,555**
Deaktiváció	,145*	,130*	,179**	,003

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Az *öröm és aktiváció* győzelem esetén erős, pozitív összefüggést mutatott a veszteséssel kapcsolatos *szomorúság és frusztrációval* és erős negatív összefüggést az *önleértékeléssel*. Az *agresszió a győztessel szemben* faktorról gyenge, negatív, a *deaktiváció* faktorról nagyon gyenge, ám szignifikáns, pozitív kapcsolatot találtunk.
- Az *énfelnagyítás* győzelem esetén a legerősebb pozitív, szignifikáns korrelációt az *agresszió a győztessel szemben* faktorról (erős kapcsolat) mutatta vesztes esetén. A többi veszteséssel kapcsolatos érzelmi faktorról gyenge, pozitív kapcsolatban volt.
- A győzelemre adott *zavar és szociális óvatosság* reakció a legerősebben és pozitívan az *önleértékeléssel* függött össze (erős kapcsolat), és közepes, negatív korrelációban volt a *szomorúság és frusztrációval*. A többi veszteséssel kapcsolatos érzelmi faktorról gyenge, pozitív kapcsolatban volt.

- A *szerénység* győzelem esetén erősen és pozitívan függött össze a *szomorúság és frusztrációval* reakcióval, erősen negatívan korrelált az *agresszió a győztesrel szemben* és közepesen erősen az *önleértékelés* faktorokkal.

8.2.9. A győzelemre és vesztesre adott viselkedési reakciók összefüggései

Korreláltattuk a győzelem utáni viselkedés egy faktorát és a vesztes utáni viselkedés két faktorát. A *lelkesezés* (győzelem esetén) szignifikánsan, pozitívan és közepesen erősen korrelált a *talpra állás és fejlődéssel* (vesztés esetén) (lásd 116. táblázat).

116. táblázat. Magyar egyetemisták győzelem és a vesztes utáni viselkedési reakcióinak összefüggései

	Lelkesedés
Talpra állás és fejlődés	,380**
Önbizalomvesztés	-,088

** = $p < ,01$

A győzelemre és a vesztesre adott reakciók tehát nem függetlenek egymástól, sőt hasonlóan a középiskolások eredményeihez lélektanilag jól követhető mintázatokba szerveződnek.

8.2.10. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek időtartama

A kitöltőknek értékelniük kellett, hogy milyen hosszan tart a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzésük. A válaszok mediánja mindkét esetben 2 (pár napot) volt. Wilcoxon próbával megvizsgálva, szignifikáns eltérést találtunk ($Z(224) = -4,094$; $p < ,001$) a győzelem és vesztes után érzett érzelmek hosszúságában, amely szerint a győzelem keltette érzelmek tovább tartanak, mint a vesztes kapcsán érzettek (lásd 117. táblázat).

117. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és vesztesre adott érzelmei időtartamának megoszlása

	Meddig tart ez az érzés? (győzelem)	Meddig tart ez az érzés? (vesztés)
Néhány órát	45	84
Pár napot	121	97
Hetekig	36	36
Hosszabban	28	14

Megjegyzés: a táblázatban a válaszadók száma szerepel. A kérdésre nem mindenki adott választ ezért az összesített elemszám kisebb, mint a minta elemszáma.

Megvizsgáltuk, hogy az érzelmek tartóssága hogyan jár együtt az érzelmek faktoraival. Azt találtuk, hogy a győzelemmel járó érzelmek tartóssága egyik faktoralal sem függött össze

szignifikánsan. A veszteséssel járó érzelmek tartóssága pozitívan és gyengén függött össze a győzelem *énfelnagyítás* és a *zavar és szociális óvatosság* faktorával, közepesen erősen a veszteség *önleértékelés* faktorával, és gyengén a *szomorúság és frusztráció* és *deaktiváció* faktorokkal (lásd 118. táblázat).

118. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és veszteségre adott érzelmi reakciói összefüggése az érzelmek tartósságával (Spearman's rho együttható)

		Meddig tart ez az érzés? (győzelem)	Meddig tart ez az érzés? (vesztés)
Győzelem	Öröm és aktiváció	,123	,028
	Énfelnagyítás	,123	,156*
	Zavar és szociális óvatosság	,098	,185**
	Szerénység	,114	,042
Vesztés	Önleértékelés	-,019	,354**
	Szomorúság és frusztráció	,072	,245**
	Agresszió a győztesrel szemben	-,022	,097
	Deaktiváció	-,123	,226**

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

8.2.11. A versengési társaknak tulajdonított szerepek

A versengési társak szerepét (barát, összehasonlítási másik, ösztönző, ellenség) korábbi kvalitatív kutatásaink alapján (lásd 4. fejezet) foglaltuk bele ebbe a kérdőívbe. A versengési társakkal kapcsolatos attitűdöt négyfokú skálán kellett megítélni (1: nem jellemző, 4: nagyon jellemző). A válaszadók a legerősebben a versengési partner mint barát és összehasonlítási másik kijelentéssel értékelték egyet és a legkevésbé azzal, hogy a versengési partner ellenség. Az eredményeket lásd a 119. táblázatban.

119. táblázat. Magyar egyetemisták versengési társaknak tulajdonított szerepeinek leíró statisztikája

Állítás	Átlag	Szórás
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	3,11	0,98
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	3,11	1,17
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	2,93	1,14
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	2,54	1,01

Megvizsgáltuk, hogy a versengési társakkal kapcsolatos attitűdök milyen összefüggésben voltak a győzelemre adott érzelmi reakciókkal. A legtöbb szignifikáns összefüggést a versengési partner mint ellenség („*Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim. Nem szeretem őket*”) mutatta az érzelmekből képzett faktorokkal. (lásd 120. táblázat).

120. táblázat. Magyar egyetemisták versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a győzelemre adott érzelmi reakciók faktorai

	Öröm és aktiváció	Énfelnagyítás	Zavar és szociális óvatosság	Szerénység
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	,064	-,048	-,052	,135*
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	-,265**	,233**	,261**	-,307**
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	-,033	-,034	,017	-,042
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	,190**	-,038	-,064	,146*

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- A versengés partner mint *barát* csak a *Szerénységgel* volt gyenge pozitív korrelációban.
- A versengési partner mint *ellenség* gyengén pozitívan járt együtt az *Énfelnagyítással* és a *Zavarral és szociális óvatossággal*, ugyanakkor közepesen erős negatív összefüggésben volt a *Szerénységgel* és gyenge negatív összefüggésben az *Öröm és aktivációval*.
- A versengési partner mint *ösztönző* egyik győzelemmel kapcsolatos érzelmireakció mintázathoz sem kapcsolódott.
- A versengési partner mint összehasonlítási másik gyengén pozitívan korrelált az „*Öröm és aktivációval*” és a „*Szerénységgel*”.

A veszteségre adott érzelmi reakciók és a versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdök összefüggéseit a 121. táblázat mutatja.

121. táblázat. Magyar egyetemisták versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a vesztesre adott érzelmi reakciók faktorai

	Önleértékelés	Szomorúság és frusztráció	Agresszió a győztesével szemben	Deaktiváció
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	-,153 [*]	-,041	-,165 [*]	-,156 [*]
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	,291 ^{**}	-,101	,371 ^{**}	,103
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznék engem, hogy többet dolgozzam.	,055	-,006	,033	-,021
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	-,132 [*]	,115	-,105	,010

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Vesztes esetén az *önleértékelés* gyenge, pozitív összefüggést mutatott a rivális mint *ellenség* felfogásával és gyenge, negatív a rivális mint *baráttal* és mint *összehasonlítási másikkal*.
- Az *agresszió a győztesével szemben* közepesen erős összefüggést mutatott a rivális mint *ellenség* felfogásával és gyenge, negatív a rivális mint *baráttal*.
- A *deaktiváció* gyenge, negatív összefüggést mutatott a rivális mint *baráttal*.
- A *szomorúság és frusztráció* és a versengési partnerek szerepe nem mutatott szignifikáns összefüggést.

Megvizsgáltuk azt, hogy a győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók faktorai hogyan függenek össze a versengési társnak tulajdonított szereppel. Az összefüggéseket a 122. táblázat mutatja.

122. táblázat. Magyar egyetemisták versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók faktorai

	Győzelem	Vesztés	
	Lelkesedés	Talpra állás és fejlődés	Önbizalom vesztes
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	-,097	,186**	-,150*
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	,031	-,212**	,116
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	,199**	,000	,068
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	,052	,189**	-,014

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Győzelem esetén a *lelkesedés* faktoral csak a rivális mint ösztönző („Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam”) tétel korrelált szignifikánsan, pozitívan és gyengén.
- Vesztés esetén a *talpra állás és fejlődés* gyengén, de negatívan korrelált a rivális mint *ellenséggel*, és gyengén pozitívan korrelált a vetélytárs mint *barát* és a vetélytárs mint *összehasonlítási másik* felfogásával.
- Vesztés esetén az *önbizalomvesztés* enyhén negatívan korrelált a rivális mint *barát* felfogással.

8.2.12. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók és a személyes versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának az összefüggése

A győzelmet és a vesztesést követő érzelmek faktorait korreláltattuk a személyes versengés megítélésének két változatával, mert azt kívántuk megállapítani, hogy van-e szignifikáns összefüggés a győzelemre és vesztesre adott érzelmek és a között, hogy valaki mennyire vallja magát versengőnek, és mit gondol, hogy a környezete mennyire látja őt versengőnek. Az eredményeket a 123. táblázat mutatja.

123. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és vesztesre adott érzelmi mintázatainak és a személyes versengés megítélésének korrelációi

		Mennyire tartja magát versengőnek?	Mennyire tartják mások versengőnek?
Győzelem	Öröm és aktiváció	,185**	-,029
	Énfelnagyítás	,214**	,252**
	Zavar és szociális óvatosság	-,087	-,004
	Szerénység	-,046	-,152*
Vesztés	Önleértékelés	-,048	,071
	Szomorúság és frusztráció	,131*	,013
	Agresszió a győztesrel szemben	,103	,121
	Deaktiváció	-,131*	-,132*

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- Eszerint a saját versengés szubjektív megítélése (minél versengőbbnek tartja magát valaki) gyengén, pozitívan korrelált győzelem esetén az *örömmel és aktivációval*, valamint a *narcisztikus* jellegű *énfelnagyítással*, vesztes esetén pedig gyengén, pozitívan a *szomorúság és frusztrációval* és gyengén, negatívan a *deaktivációval*.
- A társaknak tulajdonított megítélés (minél versengőbbnek látják az illetőt a társai) gyengén és pozitívan korrelált győzelem esetén az *énfelnagyítással*, gyengén, negatívan a *szerénységgel* és vesztes esetén gyengén, negatívan a *deaktivációval*.

Azt is megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés aközött, hogy valaki mennyire tartja magát versengőnek, illetve mit gondol arról, hogy a környezete mennyire tartja őt versengőnek (a versengés megítélésének két változata) és a győzelmet és a vesztes követő viselkedés között. Ezért a versengés két megítélésének mértékét korreláltattuk a győzelem és vesztes viselkedéses faktoraival. Az eredményeket lásd a 124. táblázatban.

124. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciói és a versengéshez fűződő személyes viszony kétféle megítélésének korrelációi

		Önmagát mennyire tartja versengőnek?	Mások mennyire tartják versengőnek?
Győzelem	Lelkesedés	,270**	,194**
Vesztés	Talpra állás és fejlődés	,199**	,061
	Önbizalomvesztés	,019	,006

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

- A saját versengés szubjektív megítélése pozitívan és gyengén korrelált a győzelem utáni *lelkesedéssel* és a vesztes utáni *talpra állással és fejlődéssel*.
- Az, hogy mások mennyire tartják az illetőt versengőnek gyengén, pozitívan korreált a győzelem utáni *lelkesedéssel*.

Azt is megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés a versengési partnernek tulajdonított szerep és személyes versengés mértéke valamint aközött, hogy mások mennyire látják versengőnek a személyt, de nem találtunk szignifikáns összefüggést.

8.2.13. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedési reakciók összefüggése a társas kíváncsisággal

A kitöltők a Marlowe-Crowne-C társas kíváncsiság skálán átlagosan 4,87 pontot értek el (szórás=2,61). Ez az amerikai egyetemistákkal végzett vizsgálatok által kapott eredményekhez képest alacsonyabb (amerikai átlag: 5.37). A férfi és női válaszadók értékei között nem volt szignifikáns különbség (kétmintás t-próba: $t(251)=-,469$, n.sz.).

Megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmi reakciók közül melyek azok, amelyek szignifikáns összefüggést mutattak a társas kíváncsiságra való törekvéssel, tehát amelyek esetében az eredmények torzítanak (lásd 125. táblázat).

125. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi

Győzelem	Öröm és aktiváció	Énfelnagyítás	Zavar és szociális óvatosság	Szerénység
Marlowe-Crowne-C összpontszám	,005	-,264**	-,124	,252**

** = $p < ,01$

- A társas kíváncsiság mértéke gyengén, negatívan korrelált az *énfelnagyítással*, és gyengén pozitívan a *szerénységgel*, vagyis minél inkább kifejeződik az énfelnagyítás, annál kevésbé jellemző a társas elvárásoknak való megfelelés igénye, a szerénységgel viszont pont fordított a helyzet. Minél inkább a győzelem utáni szerénység maradás a jellemző reakció, annál erősebb a társas elvárásoknak való megfelelni akarás.

Megvizsgáltuk, hogy a vesztesre adott érzelmi reakciók közül melyek azok, amelyek szignifikáns összefüggést mutattak a társas kíváncsiságra való törekvéssel, tehát amelyek esetében az eredmények torzítanak (lásd 126. táblázat).

126. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi

Vesztés	Önleértékelés	Szomorúság és frusztráció	Agresszió a győztes szemben	Deaktiváció
Marlowe-Crowne-C összpontszám	-,287**	-,119	-,417**	-,277**

** = $p < ,01$

- A társas kíváncsiság mértéke szignifikáns, negatív korrelációt mutatott a *szomorúság és frusztráción* kívül minden más érzelmi reakcióval. Az összefüggés erős volt az *agresszió a győztes szemben* esetében, gyenge az *énfelnagyítás* és a *deaktiváció*

esetén. Tehát az *agresszió a győztes* szemben reakcióról inkább azok számolnak be, akik kevésbé akarnak megfelelni a társas elvárásoknak.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos viselkedési reakciók hogyan függnek össze a társas kíváncsisággal (lásd 127. táblázat).

127. táblázat. Magyar egyetemisták győzelem és veszteség viselkedési faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi

	Lelkesedés (győzelem esetén)	Talpra állás és fejlődés (vesztés esetén)	Önbizalomvesztés (vesztés esetén)
Marlowe-Crowne-C összpontszám	,202**	,317**	-,289**

** = $p < 0,01$

- A győzelemre adott *lelkesedés* gyenge, pozitív, szignifikáns összefüggésben volt a társas kíváncsiságra törekvéssel.
- A *talpra állás és fejlődés* közepesen erős, pozitív összefüggést mutatott a társas kíváncsiságra törekvéssel.
- Az *önbizalomvesztés* viszont gyenge, negatív összefüggést mutatott a társas kíváncsiságra való törekvéssel a válaszadás során.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a társas kíváncsiságot és a jó benyomáskeltést inkább szem előtt tartó válaszadók inkább adták a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos megküzdés adaptívabb formáira utaló válaszokat.

8.2.14. Nemi különbségek a győzelem és a veszteség kezelésében magyar egyetemistáknál

Az eredmények szerint nem volt szignifikáns nemi különbség a saját és társaknak tulajdonított versengés között ($F(1;215)=0,302$; n.sz.), a fiatal felnőtt egyetemista férfiak és nők egyforma mértékben vallották magukat versengőnek, és azonos mértékű versengés percepcióját feltételezték másokról.

8.2.14.1. Nemi különbségek a győzelemre és veszteségre adott érzelmi reakciókban magyar egyetemistáknál

A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók válaszain nemcsak faktoranalízist, hanem egyszempontú varianciaanalízissel tételenkénti összehasonlítást is végeztünk. Szignifikáns nemi különbséget csak a „*zavarba jövök*” tételben találtunk, ahol a nők érték el magasabb értéket (nők: átlag=2,6; szórás=1,13 férfiak: átlag=2,3; szórás=1,20). (lásd 128. táblázat)

128. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek

	Férfi		Nő		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Zavarba jön	2,26	1,20	2,57	1,13	3,976	,047

A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók faktorain nem volt nemi különbség az *öröm és aktiváció*, az *énfelnagyítás* és a *szerénység* faktorban, viszont a *zavar és szociális óvatosság* faktoron szignifikáns nemi különbség volt a nők javára (lásd 129. táblázat).

129. táblázat. Magyar egyetemisták a győzelemre adott érzelmi reakcióinak faktoraiban megjelenő nemi különbségek

	Férfi		Nő		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Zavar és szociális óvatosság	-,16	,94	,10	,89	4,858	,028

A veszteségre adott reakciók tételenkénti elemzése esetén 13 tételben találtunk szignifikáns nemi különbséget. Mindegyik esetben a nők adták a magasabb értéket. A hozzájuk kapcsolódó állítások a következők voltak: *kudarc*, *boldogtalan*, *önbizalom elvesztése*, *szégyen*, *kisebbrendű*, *erőtlen*, *zavarba jön*, *hülye*, *bűntudat*, *sír*, *haragszik a győztesre*, *depresszió*, *kétségbeesik* (lásd 130. táblázat).

130. táblázat. Magyar egyetemisták veszteségre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek

Érzelem	Férfi		Nő		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Kudarc	3,23	1,08	3,61	3,23	7,504	,007
Boldogtalan	2,91	,96	3,24	2,91	5,497	,020
Önbizalom elvesztése	2,62	1,04	3,03	2,62	7,819	,006
Szégyen	2,47	1,05	2,89	2,47	8,506	,004
Kisebbrendű	2,34	1,15	2,80	2,34	7,615	,006
Erőtlen	2,43	1,10	2,80	2,43	5,417	,021
Zavarba jön	2,30	1,06	2,68	2,30	6,393	,012
Hülye	2,09	1,20	2,54	2,09	7,203	,008
Bűntudat	2,10	1,14	2,45	2,10	4,956	,027
Sír	1,47	1,03	2,42	1,47	38,262	,000
Haragszik a győztesre	1,91	1,07	2,39	1,91	8,394	,004
Depresszió	1,86	1,12	2,37	1,86	10,446	,001
Kétségbeesik	1,86	1,00	2,36	1,86	11,575	,001

A veszteségre adott érzelmi reakciók faktorait tekintve nem találtunk különbséget a *szomorúság és frusztráció* és az *agresszió a győztesrel szemben* faktorokon, de szignifikáns különbség volt az *önleértékelés* és a *deaktiváció* faktorokon. Mindkét esetben a nők értek el ezeken magasabb értéket (lásd 131. táblázat).

131. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi reakcióinak faktoraiban megjelenő nemi különbségek

	Férfi		Nő		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önleértékelés	-0,27	0,83	0,15	0,99	12,446	,001
Deaktiváció	-0,17	0,84	0,10	0,96	5,350	,022

8.2.14.2. Nemi különbségek a győzelemre adott társas reakciók és a győzelem fontossága tételekben magyar egyetemistáknál

A győzelem fontosságában nem találtunk nemi különbséget. Az interperszonális környezetnek tulajdonított reakciók közül is csak egy esetében volt szignifikáns különbség „A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését”. A férfiak érték el rajta szignifikánsan magasabb átlagot (lásd 132. táblázat).

132. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciókra vonatkozó állítások nemi különbségei magyar egyetemistáknál

	Férfi		Nő		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.	3,46	1,14	3,09	1,12	5,858	,016

8.2.14.3. Nemi különbségek a győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakciókban magyar egyetemistáknál

A győzelemre adott viselkedéses reakciók esetén a tételenkénti összehasonlítás egyetlen szignifikáns különbséget tárt fel. A férfiak érték el magasabb átlagot a győzelem után a „Legközelebb is megpróbálok győzni” (Férfiak átlaga: 3,98; Nők átlaga: 3,68; $p < ,029$) tételen. A lelkesedés faktoron nem találtunk nemi különbséget.

A vesztesre adott viselkedéses reakciók esetén a tételenkénti összehasonlítás alapján a férfiak a „Megtartom az önbizalmamat és nyugalمامat” tételen érték el szignifikánsan magasabb átlagot, míg az egyetemista nők az „Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat” tételen. A többi tételben nem volt nemi különbség. A szignifikáns különbségeket lásd a 133. táblázatban.

133. táblázat. Magyar egyetemisták vesztes utáni viselkedéses reakcióinak tételenkénti nemi különbségei

	Férfi		Nő		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	3,21	,98	2,93	1,12	3,998	,047
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	2,50	1,08	2,86	1,23	5,187	,024

A veszteséssel kapcsolatos *talpra állás és fejlődés* faktorban nem találtunk nemi különbséget, viszont az *önbizalomvesztés* faktorban volt nemi különbség, és a nők érték el rajta a magasabb pontszámot (lásd 134. táblázat).

134. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesésre adott viselkedéses reakcióinak nemi különbségei

	Férfi		Nő		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önbizalomvesztés	-0,18	0,87	0,10	0,99	4,771	,030

A kitöltőknek értékelniük kellett, hogy milyen hosszan tart a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzésük. Szignifikáns nemi különbséget találtunk az érzelmek időtartamának eloszlásában (Mann-Whitney próba: győzelem esetén: $Z(229)=-2,382$; $p=,017$; vesztesés esetén: $Z(200)=-2,673$; $p=,008$). Mindkét esetben a nők számoltak be hosszabban tartó érzelmekről a győzelem vagy veszteség után.

Nem volt ugyanakkor szignifikáns különbség a versenytársaknak tulajdonított szerepben.

8.2.15. Az egyetem helye és a születési hely szerinti különbségek a győzelem és veszteség kezelésében magyar egyetemistáknál

Az eredmények szerint nem volt szignifikáns különbség a saját versengés megítélésnek a mértéke és a között, hogy a megkérdezett szerint a társak mennyire tartják versengőnek sem az egyetem helye ($F(1;215)=0,546$; n.sz.), sem a születési hely ($F(1;215)=2,216$; n.sz.) szerint.

8.2.15.1. Az egyetem helye és a születési hely szerinti különbségek a győzelemre és a vesztesésre adott érzelmi reakciókban magyar egyetemistáknál

Először a győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók tételeire adott válaszokat hasonlítottuk össze. Az egyetem helye szerint számos szignifikáns különbséget találtunk. A vidéki egyetemre járó kitöltők szignifikánsan magasabb értékeket adtak a *meglepődik, büntudat, káröröm, nem foglalkozik vele, szégyen, szomorú, semmi, lenézi a veszteséget* tételekben. Ezzel szemben a budapesti egyetemre járók átlagértékei a következő tételekben voltak magasabbak: *boldog, jól érzi magát, büszke, feldobott/lelkes, magabiztos, elégedett, ért valamihez, energikus, bizonyított, nyugalom, sikeres, erős, nem bízza el magát*. A két alcsoport leíró statisztikái és a tesztértékei a 135. táblázatban láthatóak.

135. táblázat. A győzelemre adott érzelmi reakciók tételenkénti elemzése az egyetem helye szerint magyar egyetemistáknál

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Boldog	4,51	0,62	3,78	1,45	27,693	,000
Jól érzi magát	4,48	0,65	3,76	1,43	27,235	,000
Büszke	4,32	0,79	3,65	1,44	20,346	,000

Feldobott, lelkes	4,31	0,88	3,78	1,53	11,229	,001
Magabiztos	4,21	0,87	3,72	1,35	11,438	,001
Elégedett	4,09	0,88	3,58	1,31	12,913	,000
Ért valamihez	4,04	0,93	3,42	1,31	17,967	,000
Energikus	3,98	0,95	3,54	1,24	9,549	,002
Bizonyított	3,93	0,90	3,36	1,31	15,519	,000
Nyugalom	3,91	0,99	3,33	1,21	16,039	,000
Sikeres	3,84	1,01	3,53	1,00	5,469	,020
Erős	3,58	1,11	3,25	1,21	4,538	,034
Nem bízza el magát	3,58	0,94	3,30	0,99	4,737	,031
Meglepődik	2,56	0,99	2,95	0,98	8,885	,003
Bűntudat	1,53	0,89	2,26	1,34	25,338	,000
Káröröm	1,84	1,11	2,24	1,34	6,032	,015
Nem foglalkozik vele	1,54	0,92	2,15	1,52	14,718	,000
Szégyen	1,43	0,81	2,09	1,49	19,146	,000
Szomorú	1,25	0,56	2,07	1,57	31,225	,000
Semmi	1,33	0,71	2,06	1,62	22,156	,000
Lenézi a vesztest	1,40	0,75	2,04	1,46	19,400	,000

A győzelemre adott érzelmi reakciók faktoraiban az egyetem helye szerint három faktoron is szignifikáns különbség mutatkozott. Az *öröm és aktiváció* faktoron és a *szerénység* faktoron a budapestiek, a *zavar és szociális óvatosság* faktoron a vidékiek javára (lásd 136. táblázat).

136. táblázat. Egyetem helye szerinti különbségek a győzelem utáni érzelmi reakciók faktoraiban

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Öröm és aktiváció	,31	,49	-,24	1,19	23,777	,000
Szerénység	,17	,69	-,12	1,01	6,801	,010
Zavar és szociális óvatosság	-,30	,72	,21	,99	21,286	,000

A születési hely szerint mindössze három tételben volt szignifikáns különbség. A győzelemmel kapcsolatban a budapesti születésű egyetemisták szignifikánsan inkább egyetértettek azzal, hogy „*jól érzem magam*”, míg a győzelem kapcsán a „*bűntudat*” és a „*szomorú*” tételekben a vidékiek érték el magasabb átlagot. A leíró és tesztstatistikák a 137. táblázatban láthatóak.

137. táblázat. A győzelemre adott érzelmi reakciók tételenkénti elemzése a születési hely szerint magyar egyetemistáknál

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Jól érzem magát	4,38	0,84	3,94	1,33	8,654	,004
Bűntudat	1,66	1,06	2,07	1,27	6,132	,015
Szomorú	1,33	0,79	1,90	1,44	14,464	,000

A születési hely szerint nem volt különbség a győzelemre adott érzelmi reakciók faktorszórjaiban.

Összehasonlítottuk a veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciókra vonatkozó tételeket is az egyetem helye szerint. Összesen 19 állításban volt szignifikáns különbség. A budapesti egyetemre járó kitöltők a következő állításokban érték el magasabb értéket: *utál veszíteni, szomorú, kudarc, legyőzött*. A vidéki egyetemistákra pedig az alábbi tételek voltak jellemzőbbek: *szégyen, nem szereti magát, kisebbrendű, bűntudat, hülye, nem foglalkozik vele, haragszik a győztesre, depresszió, sír, lenézett, bosszút akar, rossz ember, gyűlöli a győztest, boldog*. A pontos értékek a 138. táblázatban láthatóak.

138. táblázat. A veszteségre adott érzelmi reakciók tételenkénti elemzése az egyetem helye szerint magyar egyetemistáknál

Érzelem	Budapesti		Vidéki		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Utál veszteni	3,81	1,205	3,24	1,337	11,029	,001
Szomorú	3,66	1,027	3,36	1,249	4,236	,041
Kudarc	3,65	1,029	3,33	1,058	5,386	,021
Legyőzött	3,00	1,255	2,60	1,172	6,209	,013
Szégyen	2,52	1,061	2,88	1,088	6,581	,011
Nem szereti magát	1,99	1,106	2,78	2,962	8,144	,005
Kisebbrendű	2,41	1,242	2,76	1,276	4,334	,038
Bűntudat	2,01	1,057	2,54	1,302	11,494	,001
Hülye	2,13	1,169	2,54	1,324	6,201	,014
Nem foglalkozik vele	1,89	,994	2,39	1,373	10,018	,002
Haragszik a győztesre	2,00	1,011	2,37	1,404	5,455	,020
Depresszió	1,96	1,120	2,34	1,354	5,532	,020
Sír	1,71	1,090	2,29	1,373	13,053	,000
Lenézett	1,93	1,013	2,27	1,241	5,318	,022
Bosszút akar	1,81	1,065	2,26	1,436	7,544	,006
Roszs ember	1,51	,921	2,16	1,466	17,461	,000
Gyűlöli a győztest	1,55	,943	2,06	1,392	11,113	,001
Boldog	1,38	,687	2,01	1,601	16,775	,000

A vesztesre adott érzelmi reakciók faktoraiban is találtunk szignifikáns eltérést az egyetem helye szerint. A *szomorúság és frusztráció* faktoron szignifikánsan magasabb átlaga volt a budapesti egyetemre járóknak. Az *önleértékelésben* viszont a vidékiek szignifikánsan magasabb átlagot értek el (lásd 139. táblázat).

139. táblázat. A vesztesre adott érzelmi reakciók faktorainak összehasonlítása az egyetem helye szerint magyar egyetemistáknál

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Szomorúság és frusztráció	0,21	0,74	-0,17	1,08	10,089	,002
Önleértékelés	-0,27	0,73	0,18	1,06	14,681	,000

A születési hely szerint csak három állításban volt szignifikáns különbség, és mindegyik esetben a vidéki születésűekre volt jellemzőbb az állítás. Ezek az állítások a következők voltak: *haragszik a győztesre, sír, bosszút akar*. A pontos értékek a 140. táblázatban látszanak.

140. táblázat. A vesztesre adott érzelmi reakciók tételenkénti elemzése születési hely szerint magyar egyetemistáknál

Érzelem	Budapesti		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Haragszik a győztesre	2,00	1,011	2,37	1,404	4,627	,033
Sír	1,71	1,090	2,29	1,373	4,337	,038
Bosszút akar	1,81	1,065	2,26	1,436	13,952	,000

A vesztesre adott érzelmi reakciók faktorai között csak az *Agresszió a győztesrel szemben* faktorszórjaiban volt szignifikáns különbség. A vidéken születettek értek el magasabb értéket (lásd 141. táblázat).

141. táblázat. A vesztesre adott érzelmi reakciók faktorainak az elemzése születési hely szerint magyar egyetemistáknál

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Agresszió a győztesrel szemben	-0,11	0,88	0,07	0,97	5,780	,017

8.2.18.2. A győzelemre és a vesztesre adott interperszonális és viselkedéses reakciók az egyetem helye és születési helye szerint

Megvizsgáltuk azt is, hogy van-e különbség abban a budapesti és vidéki egyetemisták között, hogy mekkora fontosságot tulajdonítanak a győzelemnek. Az eredmények szerint a budapesti egyetemisták szignifikánsan nagyobb fontosságot tulajdonítottak a győzelemnek, mint a vidéki egyetemisták (lásd 142. táblázat)

142. táblázat. A győzelem fontossága az egyetem helye szerint magyar egyetemistáknál

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A győzelem nagyon fontos nekem.	3,69	,97	3,18	1,08	13,818	,000

A születési hely szerint nem volt szignifikáns különbség.

A győzelemmel kapcsolatos társas közegnek tulajdonított reakciók tekintetében nem volt szignifikáns különbség sem az egyetem helye, sem a születési hely szerint.

A győzelemmel kapcsolatos viselkedéses reakciók tételeit összehasonlítva a budapesti egyetemre járók adtak szignifikánsan magasabb értékeket a következő állításokban: „Legközelebb is megpróbálok győzni”, „A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána”, „Új célokat állítok fel” (lásd 143. táblázat).

143. táblázat. A győzelem utáni viselkedéses reakciók tételenkénti összehasonlítása az egyetem helye szerint

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Legközelebb is megpróbálok győzni.	4,23	,72	3,49	1,12	38,127	,000
A győzelem energiát ad a folytatáshoz...	4,08	,88	3,50	1,20	18,085	,000
Új célokat állítok fel.	3,93	,97	3,49	1,23	8,978	,003

Születési hely szerinti szignifikáns különbségek a győzelemre adott viselkedéses reakciók tételeiben nem voltak. A győzelem utáni viselkedés *lelkesedés* faktorában pedig nem volt sem az egyetem helye, sem a születési hely szerint különbség.

A veszteséssel kapcsolatos viselkedéses reakciók tételeiben az egyetem helye szerint 4 tételben voltak szignifikáns különbségek. A budapesti egyetemistákra jellemzőbb volt az „*Igyekszem magamat jobbra tenni*” és az „*Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok*”. A vidéki egyetemre járókra jellemzőbb volt a „*Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök*”, és az „*Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom*” állítás (lásd 144. táblázat).

144. táblázat. A veszteség utáni viselkedéses reakciók tételenkénti összehasonlítása az egyetem helye szerint

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Igyekszem magamat jobbra tenni.	3,85	,93	3,50	1,15	6,734	,010
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	3,82	,87	3,20	1,18	20,937	,000
Általában hamar feladom...	2,25	,98	2,62	1,22	6,321	,013
Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	1,97	,96	2,30	1,16	5,602	,019

Születési hely szerinti szignifikáns különbséget csak egyet találtunk: „A vesztes az élet része. Igyekezem kibírni.” Ezzel a tétellel a budapestiek értékelték inkább egyet (lásd 145. táblázat).

145. táblázat. A vesztes utáni viselkedési reakciók tételenkénti összehasonlítása a születési hely szerint

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A vesztes az élet része. Igyekezem kibírni.	3,95	,95	3,63	1,06	4,274	,040

A vesztesre adott viselkedési reakciók faktorai között az egyetem helye szerint a *talpra állás és fejlődés* faktoron volt szignifikáns különbség. A budapesti egyetemre járók értékelték szignifikánsan magasabb értéket (lásd 146. táblázat).

146. táblázat. A vesztes utáni viselkedés faktorainak az egyetem helye szerinti összehasonlítása.

	Budapest		Vidék		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Talpra állás és fejlődés	0,20	0,75	-0,14	1,04	7,756	,006

A születési hely szerint az *Önbizalomvesztés* faktoron a budapestiek értékelték szignifikánsan magasabb átlagpontszámot (lásd 147. táblázat).

147. táblázat. A vesztes utáni viselkedés faktorainak a születési helye szerinti összehasonlítása.

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önbizalomvesztés	0,22	0,93	-0,08	1,00	4,164	,042

A győzelem és vesztes után érzett érzelmek hosszúságában (Mann-Whitney próba) az egyetem és a születési helye szerinti nem volt különbség a reakció időtartamában.

8.2.15.3. A versengési partnernek tulajdonított szerep az egyetem helye és a születési hely szerint

A vidéki egyetemre járók inkább egyetértettek a rivális mint ösztönző szereppel „Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam” és a rivális mint ellenség szereppel „Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim. Nem szeretem őket” (lásd 148. táblázat).

148. táblázat. A versengési partnerekkel kapcsolatos állítások szignifikáns különbségei az egyetem helye szerint

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznék engem, hogy többet dolgozzam.	2,71	1,18	3,07	1,10	5,876	,016
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	2,38	,85	2,64	1,12	4,060	,045

A vidéki születésűek viszont csak az „Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim. Nem szeretem őket” állítással értettek inkább egyet, mint a budapestiek (lásd 149. táblázat).

149. táblázat. A versengési partnerekkel kapcsolatos állítások szignifikáns különbségei születési hely szerint

	Budapest		Vidék		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	2,32	,78	2,61	1,07	5,021	,027

8.3. Az eredmények összefoglalása és megbeszélése

A jelen vizsgálat arra tett kísérletet, hogy egyetemisták körében feltárja, a győzelemre és a vesztesre adott reakciók egymástól minőségileg eltérő komplex mintázatát, valamint a győzelem és a vesztes feldolgozásának szisztematikus összefüggéseit, amelyek a versengéshez fűződő viszony különböző típusait határozzák meg (7. ábra).

Az egyetemista korosztályban, akárcsak a serdülőknél, különbség volt a versengés személyes megítélése és aközött, hogy a társak mennyire ítélik versengőnek az egyént, vagyis a versengéssel kapcsolatos belső késztetés a felnőttkor küszöbén is nagyobb, mint amennyit abból a válaszadók szerint a külvilág érzékelt tud.

Az egyetemista csoporttal zajló kutatás során is sikerült azonosítanunk mind a győzelemre, mind a vesztesre vonatkozóan lehetséges, egymástól kvalitatívan különböző érzelmi mintázatokat. A győzelem érzelmi mintázatai és a vesztes érzelmi mintázatai ebben a korosztályban is egyrészt jól érzelmezhető kapcsolatban állnak egymással, másrészt a győzelmet és a vesztes követő viselkedéses tendenciákkal, és együttesen alkotják a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés adaptívabb és kevésbé adaptív mintázatait.

A győzelemre adott érzelmi reakcióknak négyféle mintázatát tudtuk azonosítani. Három mintázat, az *Öröm és aktiváció*, az *Énfelnagyítás* és a *Szerénység* egyértelműen pozitív érzelmi viszonyt fejezett ki a győzelemmel kapcsolatban. Az *Öröm és aktiváció* erős, az *Énfelnagyítás* közepesen erős, a *Szerénység* gyenge, pozitív kapcsolatban állt a győzelem fontosságával is. Az *Öröm és aktiváció* valamint a *Szerénység* erős, pozitív összefüggést mutatott a győzelemre való további törekvéssel is. A győzelemre adott *Zavar és szociális óvatosság* viszont a győzelemre adott olyan negatív érzelmi reakció volt, amely a *győzelem*

fontosságával és a további győzelmekre való törekvéssel is közepesen erős, negatív kapcsolatban állt (lásd 7. ábra).

A három pozitív és egy negatív érzelmi viszonyulás a győzelemhez a győzelem különböző aspektusaira helyezi a hangsúlyt. Az *Öröm és aktiváció* az adott „teljesítményre” reagál, boldogsággal, büszkeséggel, további aktivitással, és együtt jár a társas környezet elismerésének, csodálatának és irigységének a feltételezésével is. Az *Énfelnagyítás* középpontjában nem az elért teljesítmény, hanem az inflálódott, globális én van, amelyik a győzelem hatására másokhoz képest pozicionálja magát, és leginkább a társas környezet *csodálatának* feltételezésével jár együtt. A *Szerénység* középpontjában éppen ennek az ellenkezője, vagyis a győzelem utáni énfelnagyítás megakadályozása és kontroll alatt tartása áll. Ennek megfelelően leginkább ez a reakció jár együtt azzal a feltevessel, hogy a *győztesnek szerénynek kell lennie*, különben kivívja a társas környezet ellenérzését. A győzelemmel kapcsolatos egyetlen negatív viszony a *Zavar és szociális óvatosság* középpontjában a társas környezetnek a győztesre adott lehetséges negatív reakciója áll, annak a feltételezése, hogy a győztest nem szeretik, nem ismerik el, és ha nem marad szerény, akkor az a társas közegben ellenérzést kelt. Bár mind a *Szerénység*, mind a *Zavar és szociális óvatosság* erősen számol a társas közeg győzelemre adott lehetséges negatív reakciójával, a *Szerénység* nem kötődik össze a győztes egyén negatív érzelmeivel, a *Zavar és szociális óvatosság* viszont igen.

A győzelemre adott érzelmireakció-faktorok nem voltak függetlenek egymástól. Ez arra utalhat, hogy a győzelem olyan komplex érzelmi élmény, amely valójában különböző típusú reakciók kombinációja és ezeknek egyénre jellemző mintázata. Az *Öröm és aktiváció* és a *Szerénység* erős, pozitív kapcsolatban voltak egymással. Ez a két érzelmi viszonyulás a győzelemre adott reakciók különböző vonatkozásait képviselik. Az első a pozitív érzelmeket (büszkeséget, boldogságot), amelyek a cél eléréséhez kapcsolódnak és a további célok elérésére teremtenek energiát, a figyelem középpontjában az újabb célok állnak. A *Szerénység* viszont az énfelnagyítás kontrollját fejezi ki, azt hogy a pozitív teljesítmény ne emelje meg szükségtelenül az önbizalmat, és ne okozzon a riválisokkal szembeni bántó énkiemelést. A *Szerénységnek* ezt az énfelnagyítással szembeni aktív kontrollját erősíti az is, hogy a győzelemre adott *Énfelnagyítás* mintázattal negatívan korrelált. A győzelemmel kapcsolatos paradox reakció, a *Zavar és szociális óvatosság* és a győzelemmel kapcsolatos erősen pozitív érzelmi reakció, az *Öröm és aktiváció* viszont negatív korrelációban voltak egymással (lásd 7. ábra).

A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók együttjárást mutattak a győzelemre adott viselkedéses reakcióval, az újabb győzelmekre energikusan törekvő magatartással, a *lelkedéssel*. Az *Öröm és aktiváció* szorosan összefüggött a *győzelemre való jövőbeni törekvéssel*, a *győzelem energizáló, erőfeszítést növelő, új célokat kitűző* hatásával, valamint negatív együttjárást mutatott a *győzelem utáni kieresztéssel* is, vagyis így együtt a győzelem jövőbeni versengésekre gyakorolt *lelkesítő* hatásával. A *Narcisztikus énfelnagyítás* érzelmi mintázata ugyancsak együtt járt a győzelem utáni *lelkedéssel*. A győzelemmel kapcsolatos *Szerénység* együtt járt a győzelemre való *jövőbeni törekevessel*, a *győzelem energizáló hatásával*, új célok és további *fejlődés* kijelölésével, de nem mutatott összefüggést a győzelem összesített *lelkesítő* hatásával. A győzelemmel kapcsolatos *Zavar és szociális óvatosság* viszont a *győzelem jövőbeni elkerülésének* igényével járt együtt, és negatív kapcsolatban volt az *új célok felállításával*, valamint a *győzelem energizáló hatásával*, és nem mutatott összefüggést a győzelem utáni *lelkes folytatással* (lásd 7. ábra).

Vesztés esetén négyféle érzelmireakció-mintázatot azonosítottuk az *Önleértékelést*, a *Szomorúság és frusztrációt*, az *Agressziót a győztesrel szemben* és a *Deaktivációt*. A vesztés élményén belül ez a négyféle reakció különböző vonatkozásokat helyez a fókuszba. Az *Önleértékelés* elsősorban azt fejezi ki, hogy a vesztes, hogyan pozicionálja a környezete, és hogyan szenved el státuszvesztést (fél, hogy nem szeretik, lenézett, kisebbséggé, szégyenkezik stb.). A *Szomorúság és frusztráció* kevert érzelmi reakció. Egyrészt adekvát módon kifejeződik benne az, hogy a vesztes nem örül a vesztesnek, szomorú és boldogtalan miatta. Ugyanakkor nem devalválja önmagát, a vesztés nem okoz önleértékelés-csökkenést, hanem inkább kognitív disszonanciát az elért negatív eredmény és az önmagától elvárt eredmény között. Ezt fejezi ki a csalódás, az önmagával kapcsolatos harag és elégedetlenség és a zaklatottság. Ez az érzelmi reakció keveréke a deaktiváló negatív érzelmeknek (szomorúság, boldogtalanság) és az aktiváló negatív érzelmeknek (harag, elégedetlenség, zaklatottság) (Pekrun és mtsai, 2002, 2006). A *Deaktiváció* a vesztes egyén energiaháztartását helyezi a fókuszba, vagyis a gyengeségének, erőtlenségének, fáradtságának, tehetetlenségének a mértékét. Az *Agresszió a győztesrel szemben* az egyetlen vesztéssel kapcsolatos érzelmi reakció, amely nem a vesztes ént és nem is a vesztes én státuszvesztését vagy energiaháztartását helyezi a fókuszba, hanem a győztes és a vele kapcsolatos intenzív negatív érzelmeket.

Hasonlóan a győzelemre adott érzelmireakció-mintázatokhoz, a vesztésre adott érzelmireakció-mintázatok sem voltak függetlenek egymástól, hanem együttjárásokat mutattak (lásd 7. ábra). A vesztés utáni *Önleértékelés* két lehetséges érzelmi konstellációban jelenik meg. Az egyik az *Agresszió a győztesrel szemben* (bosszú, irigység, harag, gyűlölet). A másik a *Deaktiváció* (energiavesztés, tehetetlenség). Ahogyan a 7. fejezetben utaltunk rá a vesztes szégyenérzete mindkettőt eredményezheti, a depresszív állapotot és a destruktív és bosszúálló haragot is a szégyen okozójával szemben (Tanguay, 1995). Érdekes módon a *Deaktiváció* (gyengeség, erőtlenség) együtt járt mind a *Szomorúság frusztrációval*, mind az *Agresszió a győztesrel szemben* mintázattal is, bár ezek mindegyike energikus válasz a vesztésre, az egyik az önmagával szembeni haragot (*Szomorúság és frusztráció* haragszik magára, elégedetlen magával), a másik a győztesrel szembeni haragot (*Agresszió a győztesrel szemben* haragszik a győztesre) foglalja magába.

A vesztéssel kapcsolatban két egymással ellentétes viselkedéses reakciómintázatot találtunk, a *Talpra állást és fejlődést* és az *Önbizalomvesztést*. Ezek a viselkedéses reakciók összefüggést mutattak a vesztést követő érzelmi reakciókkal. Egyedül a győzelemre *Szomorúsággal és frusztrációval* történő reagálás állt pozitív kapcsolatban a *Talpra állással és fejlődéssel*, míg az összes többi vesztéssel kapcsolatos érzelmmintázat negatív viszonyban volt vele. Az *Önbizalomvesztés* mindegyik vesztésre adott érzelmi mintázattal pozitívan függött össze, vagyis az egyetemisták esetében a vesztés minden esetben negatívan hat az önbizalomra, de a *Szomorúság és frusztráció* konstelláció esetén ebből talpra lehet állni, míg a többi reakció esetén az *Önbizalomvesztés* nem teszi lehetővé a konstruktív folytatást (lásd 7. ábra).

A győzelemre és a vesztésre adott érzelmi reakciók is meghatározott mintázatokba rendeződtek az egymással való összefüggések vizsgálata alapján (7. ábra). A legadaptívabb reakciómintázat a győzelemmel kapcsolatos *Öröm és aktiváció*, amely negatív kapcsolatban volt a vesztés utáni *Önleértékeléssel*, viszont pozitívan függött össze a talpra állást és fejlődést eredményező *Szomorúság és frusztrációval*. Hasonlóan adaptívnak mutatkozott a győzelemre adott *Szerénység* reakció, amely, hasonlóan az öröm és aktivációhoz, pozitív kapcsolatban volt a *Szomorúság és frusztrációval*, de negatív kapcsolatban az *Önleértékeléssel* és *alsóbbrendűséggel*, valamint az *Agresszió a győztesrel szemben* reakcióval is. A narcisztikus

mintázatnak felel meg a győzelemmel kapcsolatos *Énfelnagyítás* és a vesztes esetén az *Agresszió a győztessel szemben*. A *Zavar és szociális óvatosság* együtt járt az *Önleértékeléssel*, vagyis ebben a mintázatban mind a győzelem, mind a vesztes negatív és devalváló élmény, amely nem újabb versengést, hanem a versengés elkerülését eredményezi.

Az eredmények azt mutatják, hogy a győzelemmel kapcsolatos érzelmek tovább tartanak, mint a veszteséssel kapcsolatosak, de a veszteséssel kapcsolatos *önleértékelés* tovább tart, mint bármely más érzelmi reakció, vagyis ennek a mintázatnak a hatása a legtartósabb.

Összefüggést mutattak a győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók is (lásd 7. ábra). A győzelem utáni *Lelkes folytatás* együtt járt a vesztes utáni *Talpra állással és fejlődéssel*. Ez a reakciómód valószínűleg arra utal, hogy bármi is történik, ha valakit ez a konstelláció jellemmez, akkor akár győz, akár veszít, konstruktívan tovább tud lépni, újabb kihívásokkal találkozni, és ezek kimenetelétől függetlenül fejlődni.

A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés során az egyes mintázatok más és más kapcsolatot tételeznek fel a versengési társas. A győzelemre adott *Öröm és aktiváció* és *Szerénység* érzelmi reakciók, a *Lelkesedés* mint viselkedési reakció, valamint a vesztes esetén a *Talpra állás és fejlődés* reakciómódok a rivális mint *összehasonlítási másik* és a rivális mint *barát* és a rivális mint *ösztönző felfogással* függnek leginkább össze. A győzelemmel kapcsolatos *Énfelnagyítás*, valamint *Zavar és szociális óvatosság*, a veszteséssel kapcsolatos *Agresszió a győztessel szemben*, valamint az *Önleértékelés* ezzel szemben ellenséges versengést tételeznek, mert a rivális *ellenségnek* tekintésével járnak együtt. Úgy tűnik, hogy a konstruktív, mind a győzelem, mind a vesztes után továbblépést lehetővé tevő mintázat a riválissal kialakított semlegesebb vagy jobb kapcsolattal jár együtt, a nehezített megküzdés viszont ellenségesebb viszonyal.

A *versengőbb* személyeket inkább jellemzi a győzelemmel kapcsolatos *Öröm és aktiváció*, az *Énfelnagyítás*, a győzelem utáni *Lelkes folytatás*, valamint a veszteséssel kapcsolatos *Szomorúság és frusztráció* és vesztes utáni *Talpra állás és fejlődés*. Ugyanakkor a *versengőbb* személyekre kevésbé jellemző a *Deaktiváció* (lásd 7. ábra). Úgy tűnik tehát, hogy a versengés és a győzelem iránti pozitív attitűd a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos adaptívabb megküzdési képesség járhat együtt. Természetesen azok, akik szeretnek versengeni, feltehetőleg keresik azokat a helyzeteket, amelyekben van lehetőségük erre, vagyis ily módon több a tapasztalatuk a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatban, és talán több lehetőségük van arra, hogy jobb megküzdési stratégiákat alakítsanak ki.

A Marlowe-Crowne társas kíváncsiság skála több esetben jelzett torzítást. A győzelem esetében az *Énfelnagyítás* konstelláció, az összes veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciómintázat között legerősebben az *Agresszió a győztessel szemben* valamint a veszteséssel kapcsolatos *Önbizalomvesztés* mint viselkedéses reakció negatív kapcsolatban álltak a társas kíváncsisággal. Ez azt jelzi, hogy ezek „bevallásához” a társas megfelelési igény alacsonyabb szintjére volt szükség. Ezzel szemben az, hogy a győzelem hatására valaki *Szerény marad* és nem lesz kárörvendő, hogy *Lelkesen folytatni akarja* a versengést és a vesztes után *Talpra áll és fejlődni akar*, az ellenkező irányban torzított, ezek a válaszkonstellációk magasabb társas megfelelési igényt jeleztek. A negatívabb tartalmú reakciók esetében kevésbé működött tehát az önmegettévesztő megerősítés és a pozitívbenyomás-management, mint a pozitívabb tartalmúaknál (Paulhus, 1984; Andrews és Meyer, 2003). Mindez arra utalhat, hogy a felnőttkor küszöbén álló egyetemista korosztályban kialakult annak a percepciója, hogy milyen normatív elvárások vannak a

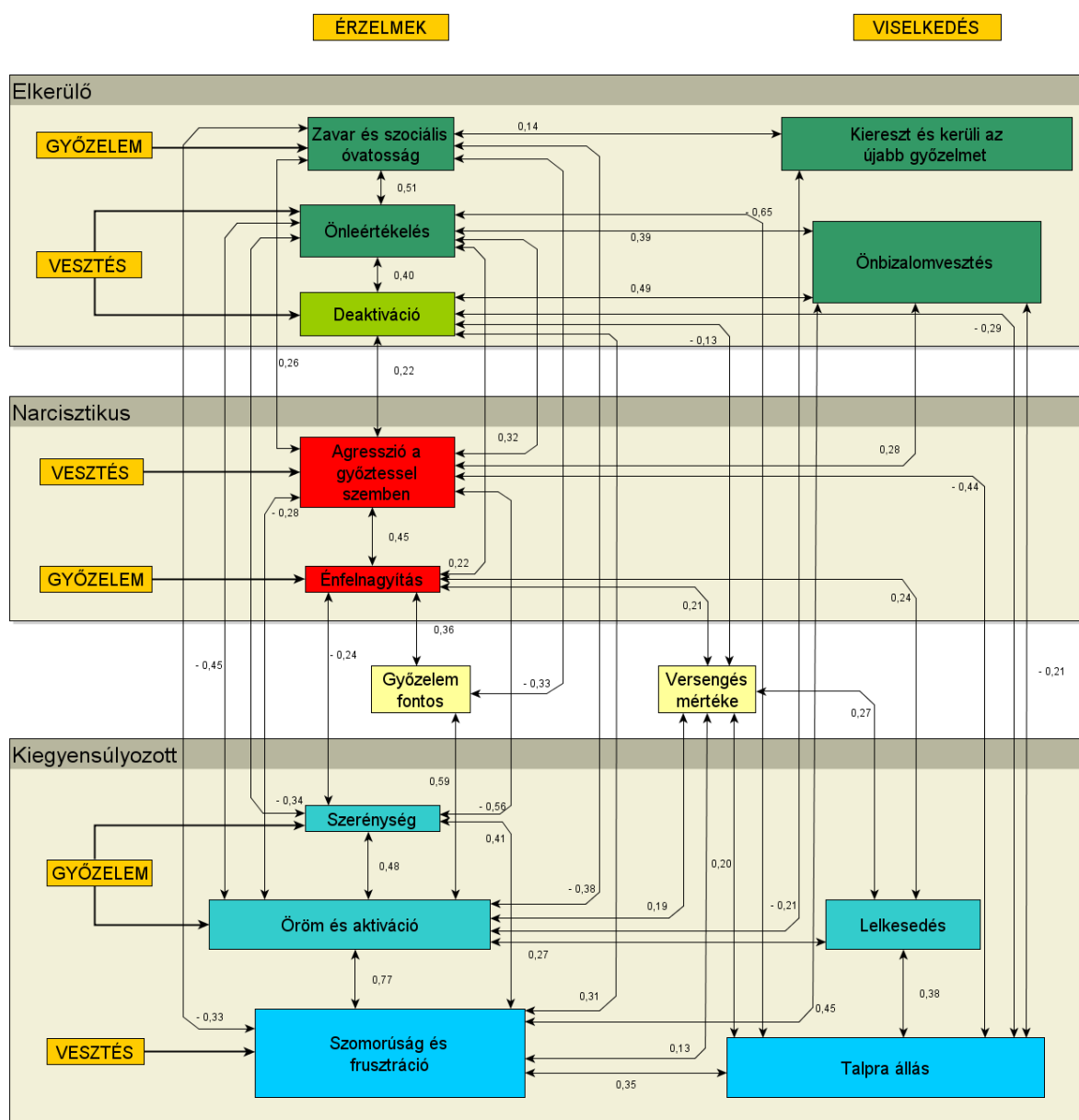
társadalomban a győzelemmel és a veszttel kapcsolatban. Az ellenséges versengést, a győzelemmel kapcsolatos *Énfelnagyítást* inkább el kell rejtteni, a pozitív megküzdést inkább fel kell mutatni a társas környezet számára.

A győzelemre és a veszttre adott érzelmi és viselkedési reakciók mind a győzelem, mind a vesztt esetében az egyetemista csoportban is kirajzoltak pozitív és konstruktív megküzdésre és megküzdési nehézségekre is utaló mintázatokat (lásd 7. ábra). A győzelem esetén az *Öröm és aktiváció* és a *Szerénység* a versengéshez és a győzelemhez fűződő pozitív viszonyt, a győzelem utáni további fejlődésre és növekedésre való késztetést foglalja magába. A narcisztikus *Énfelnagyítás* a fejlődéssel és a kieresztéssel is együtt járt, a *Zavar és szociális óvatosság* pedig egyenesen a győzelem és fejlődés elkerülésével jár együtt. A vesztt esetén az *Önleértékelés* és az *Agresszió a győztessel szemben* a *Talpra állás és továbbfejlődés* elakadásával és a *Feladással* jár együtt. Ezzel szemben a *Szomorúság és frusztráció* lehetővé teszi a veszttből való konstruktív kikerülést, a további fejlődést és nem feladást.

Az egyetemistákkal végzett vizsgálat is igazolta azt, hogy a győzelemre és a veszttre adott érzelmireakció-mintázatok meghatározott összefüggésben állnak egymással és az ezeket követő viselkedési tendenciákkal (lásd 7. ábra). A győzelemmel kapcsolatos *Öröm és aktiváció* amely a győzelem után energikus továbblépést eredményez a leginkább a veszttből talpra álló és továbbfejlődésre késztető *Szomorúság és frusztrációval* mutatott erős együttjárást. A győzelemmel kapcsolatos narcisztikus *Énfelnagyítás* legerősebben a veszttre adott *Agresszió a győztessel szemben* reakcióval függött össze, és győzelem esetén a *Lelkesedéssel*, de vesztt esetén az *Önbizalomvesztéssel* járt együtt. A győzelemmel kapcsolatos *Zavar és társas óvatosság*, amely a győzelem további elkerülésével járt együtt, vesztt esetén *Önleértékeléssel* és *Önbizalomvesztéssel* és a versengési helyzetek kerülésével mutatott együtt járást.

Mindezek alapján az egyetemisták esetében is tételezhető a győzelemmel és a veszttel való megküzdés háromféle komplex érzelmi-viselkedési-társas mintázata (lásd 7. ábra).

7. ábra. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedési reakciók mintázatai magyar egyetemisták körében



Megjegyzés: A táblázatban fektüntettük az egyes reakciók közötti korrelációkat is, a riválisnak tulajdonított szereppel való összefüggéseket viszont nem.

Az első a kiegyensúlyozott versengés (győzelem: öröm és aktiváció/szerénység valamint lelkesedés; vesztes: szomorúság és frusztráció valamint talpraállás és fejlődés) mintázata, a második a narcisztikus mintázat (győzelem: én-felnagyítás; vesztes: agresszió a győztesrel szemben, önbizalomvesztés), a harmadik a versengéssel emocionális konfliktust kifejező, versengést kerülő mintázat (győzelem: zavar és óvatosság valamint a győzelem kerülése; vesztes: önleértékelés valamint önbizalomvesztés és feladás).

A kiegyensúlyozott versengő pozitív attitűddel rendelkezik a versengés és a győzelem iránt is, örül neki és büszke rá, de nem reagál rá narcisztikus énfelnagyítással, hanem inkább

szerénységgel. A győzelmet nem végpontnak, hanem az újabb kihívásokkal való szembenézés örömteli kiindulópontjának tekinti. Vesztes esetén szomorú és frusztrált, önmagára von le következtetést, csökken az önbizalma, de nem adja fel a további küzdelmet és talpra áll. A társas környezettel és a riválissal nem alakít negatív és ellenséges viszonyt.

A *narcisztikus* ugyancsak szeret versengeni és legfőképpen győzni, a győzelem lelkesíti. Versengésének a középpontjában az énje áll: felnagyítása győzelem és védelme vesztes esetén. A vesztes erősen lecsökkenti az önértékelését és önbizalmát és ez haragot, sőt gyűlöletet vált ki benne azzal szemben, aki ezt okozta, vagyis a győztesrel szemben. Nem tudja konstruktívan feldolgozni a veszteséget, nem tud belőle tanulni vagy talpra állni, és továbblépni. A riválissal ellenséges viszonyt alakít ki, győztesként agresszíven lenéz a vesztesrel, vesztesként agresszíven haragos a győztesre.

Az *elkerülő* versengő tart a győzelemtől és nem tud konstruktívan kijönni a vesztesből sem. Mindkét esetben devalválja önmagát. Nem tudja beépíteni a pozitív visszajelzést, mert azt valójában negatív jelentéssel ruházza fel, amely társas megvetést és kivetést eredményezhet. A negatív visszajelzést viszont beépíti, lecsökkenti az önértékelését, és ebből nem is tud kijönni talpra állással és fejlődéssel. Ezért a negatív állapotért a győztest is okolhatja, és a riválisát, akinek köszönhetően ebbe a helyzetbe került, ellenségnek tekinti. Szemben a narcisztikus versengővel, akit nem befolyásol a társas környezet reakciója, és aki nem igyekszik sem az énfelnagyítását, sem az agresszióját tompítani, és kész az ellenséggel való küzdelemre, az elkerülő inkább szorong a környezet ellenséges reakciójától, és legyőzőjét, akinek köszönhetően butának, semminek stb. érzi magát, az ellenségének tekinti. Az egyetemista vizsgálat során a három érzelmi és viselkedési megküzdési mintázat közül a legkevésbé adaptívnak ezt az elkerülő versengést tételezzük. Ezt a mintázatot összekapcsolhatjuk a Bartholomew és Horowitz (1991) által fiatal felnőtteknél azonosított félénk-elkerülő kötődéssel, amelynek a lényege mind az énkép, mind a társakról alkotott kép negatív volta és a versengés erős kerülése. Természetesen további vizsgálatokat igényel annak feltárása, hogy pontosan, milyen következményei vannak az egyén életére nézve egyik vagy másik mintázatnak.

Nemi különbségek A fiatal felnőtt, egyetemista férfiak és a fiatal felnőtt, egyetemista nők egyformán versengőnek bizonyultak. Ugyanakkor a győzelemmel és veszteséssel való adaptív megküzdés tekintetében találtunk különbségeket. A magyar egyetemista csoporttal végzett vizsgálat is megerősíti azt, hogy nem a versengés intenzitásában, hanem a versengés és győzelem és vesztes bizonyos folyamatjellemzőiben van különbség a férfiak és a nők között (Cashdan, 1998; Campbell, 2004; Booth és Nolen, 2012 stb.). Az egyetemista lányok viszonya a győzelemmel konfliktusosabb, inkább jellemzi őket győzelemmel kapcsolatos *zavar és szociális óvatosság*. Ez a reakció azt a félelmet fejezi ki, hogy a társas környezet negatívan reagál a világosan felismert és azonosított győztesre. A nők számára fontosabb a társas közeg elfogadása, és ha ezt a győzelem fenyegeti, akkor inkább elkerülni igyekeznek azt (Campbell, 1993). Ez egyrészt összhangban van a Horner (1968, 1972) és Hoffman (1974) által nők esetében leírt sikerfélelemmel, másrészt azzal a számos vizsgálat által feltárt jellemzővel, hogy a nőkre inkább nem a nyílt, hanem az indirekt versengés jellemző (pl. Underwood, 2007). Ha a versengési motivációjuk (győzelemigényük) nyílttá válik, akkor az zavart és szégyent okoz. A felnőttkor küszöbén álló fiatal férfiak ezzel szemben inkább törekszenek arra, hogy egy győzelmet újabb győzelmek kövessenek. Ez összhangban van azokkal az evolúciós pszichológiai kutatásokkal (Wilson és Daly, 1985; Gyuris, 2010), amelyek szerint a fiatal és még nőtlen férfiakra a nyílt és domináns státuszra törekvő versengés jellemző.

A fiatal nők nehezebben küzdenek meg a veszttel is. Vesztt esetén többek között jellemzőbb rájuk a *sírás* (Vingerhoets és Scheirs, 2000), az *önleértékelés* érzése, a *deaktiváció* és az *önbizalomvesztés*, mint a fiatal férfiakra. Ezt a különbséget felerősítheti az, hogy a nők esetében mind a győzelemmel, mind a veszttel kapcsolatos érzelmek tovább tartanak, mint férfiak esetében. Campbell (1993) szerint a férfiak különösen érzékenyek arra, ha vesztesek, ezért erősebben törekszenek a veszttől való talpra állásra. Hasonlóképpen Fischer és Rodriguez-Mosquera (2001) úgy vélekednek, hogy a férfiak nem engedik közel a vesztt annyira magukhoz, hogy az énjüket ténylegesen fenyegetni tudja. A fiatal nőkkel kapcsolatos eredmények ugyanakkor összhangban vannak a serdülők esetében már hivatkozott Archard (2012) vizsgálat eredményeivel, mely szerint a vezető pozícióban lévő serdülő lányok erősen versengők mind a tanulmányaikban, mind a sportban, de könnyen veszítik el az önbizalmukat és vonják kétségbe képességeiket versengéssbeli kudarc esetén.

Egyetem és születési/lakóhely szerinti különbségek Hasonlóan a nemi különbségekhez, nem a versengés személyes mértékében, hanem a győzelemmel és a veszttel kapcsolatos megküzdési mód jellegzetességeiben találtunk szignifikáns különbségeket az egyetem illetve a születési hely szerint. A Budapesten egyetemi tanulmányokat folytató fiatalok esetében inkább jellemzőnek találtuk a legadaptívabb győzelemmel és veszttel való megküzdési mintázatot, vagyis a győzelemmel kapcsolatos *Örömet és aktivációt*, és a *Szerénységet*, valamint a veszttre adott *Szomorúságot és frusztrációt*. Számukra fontosabb a győzelem, *újabb és újabb győzelmekre* törekszenek, a győzelem inkább *energizálja* őket és inkább állítanak fel *új célokat* utána, de a vesztt esetén is jellemzőbb rájuk a *Talpra állás és fejlődés*. A vidéken tanuló diákokra inkább jellemző volt a győzelemmel kapcsolatos *Zavar és szociális óvatosság* és a veszttel kapcsolatos *Önleértékelés és alsóbbrendűség érzés*. A vidéken tanuló diákok inkább tekintik a riválist *Ösztönzőnek* és *ellenségnek* is.

A születési hely szerint nem volt ekkora a különbség, de a budapesti születésű diákok inkább *jól érzik magukat* győzelem esetén, mint a vidéken születettek, a vidéki születésűek pedig inkább *szomorúak* és érznek *bűntudatot*, mint a Budapesten születettek. Vesztt esetén a Budapesten született diákokra jellemzőbb az *önbizalomvesztés*, a vidéken született diákokra jellemzőbb az *agresszió a győzttel szemben* és a rivális *ellenségnek* tekintése.

A születési hely és a tanulmányok helye összehasonlításában eredményeink alapján úgy tűnik, hogy a korai szocializáció színtere - főváros vagy vidék - kevésbé játszik szerepet a versengéshez fűződő viszony és a győzelemmel és a veszttel való megküzdés formálásában, mint a tanulmányok helye. Azok a diákok, akik Budapesten folytatják egyetemi tanulmányaikat, függetlenül attól, hogy Budapesten vagy vidéken születtek, adaptívabb megküzdési mintázatot mutatnak mind a győzelemmel, mind a veszttel. Ez felveti a kérdést, hogy a győzelemmel és veszttel kapcsolatos megküzdési mintázatok mennyire a személyiségfejlődés során kialakult személyiségtulajdonságok, mint arra számos kutatás utal (pl. Ryckman és mtsai, 1990, 1996, 2009), és mennyire alakulnak és alakíthatóak a társas környezet és a kulturális közeg hatására, akár serdülőkor után is. A felnőttkor küszöbe Arnett (2000, 2004) szerint még egy átmeneti időszak az identitásalakulás szempontjából. A kérdés az, hogy a győzelemmel és a veszttel való megküzdés mennyire tekinthető olyan társas készségnek, amely tanulható és tanítható ebben az életkorban. Csukonyi és Münnich (2002) debreceni egyetemistákkal végzett vizsgálatában a versengő individualizmus mértéke változott évfolyamonként és egyetemi szakonként. A mi esetünkben a versengés mértékében nem volt különbség a budapesti és vidéki egyetemisták között, de volt különbség a győzelem és vesztt „menedzselésének” a mintázatában. Természetesen további célzott vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy ezt a jelen vizsgálatban mutatkozó különbséget nagyobb, esetleg a

budapesti és vidéki egyetemista ifjúságot vizsgáló reprezentatív vizsgálatban igazolni lehessen.

A következő, 9. fejezetben összehasonlítjuk a magyar gimnazistákkal és a magyar egyetemistákkal kapott eredményeinket.

MAGYAR KÖZÉPISKOLÁSOK ÉS MAGYAR EGYETEMISTÁK GYŐZELEMMEL ÉS VESZTÉSEL VALÓ MEGKÜZDÉSÉNEK ÖSSZEHAJONLÍTÓ ELEMZÉSE

A most következő fejezetben a magyar serdülőkkel (gimnazistákkal) és a felnőttkor küszöbén álló fiatalokkal (egyetemistákkal) végzett vizsgálat eredményeit hasonlítjuk össze (lásd 7. és 8. fejezet). Az összehasonlítás során fel kívánjuk tárni, hogy melyek a győzelemmel és veszteséssel való megküzdésnek azok a mintázatai, amelyek mindkét életkori csoportban és mintán jellemző megküzdési módok, ezért feltehetőleg általánosíthatók, és melyek azok a jellemzők, amelyek különböznek a két életkori csoportban. Nem ismertek a szakirodalomban sem olyan keresztmetszeti, sem olyan longitudinális vizsgálatok, amelyek a versengéshez fűződő viszony életkori változásait kívánták célzottan vizsgálni, olyan vizsgálat pedig ugyancsak nem létezik, amely a győzelem és vesztes feldolgozásának az életkori jellegzetességeit kutatta volna.

9.1 Az összehasonlító elemzés mintája

Összesen 640 magyar, közép-, ill. felsőoktatásban részt vevő személy adatait vizsgáltuk. Közülük 351 középiskolás (54,8%) és 289 egyetemista (45,2%) volt. Mindkét mintában kevesebb volt a fiú, mint a lány: a középiskolásoknál a kitöltők 44%-a, az egyetemistáknál 38%-a volt a fiúk/férfiak részaránya, azonban a különbség statisztikailag nem volt szignifikáns ($\chi^2(1; N=640)=1,928$; n. sz.). A középiskolások életkora 15 és 20, az egyetemistáké 19 és 34 között változott; az előbbiek átlaga 17,24 (SZ=1,23), az utóbbiaké pedig 22,51 (SZ=2,27) volt (lásd 150. táblázat). A középiskolások mindegyike budapesti volt, az egyetemisták 43 százaléka budapesti egyetemre járt, 57 százaléka vidéki egyetemre járt.

150. táblázat. A magyar középiskolás és egyetemista minta

	N	Nő %	Férfi %	Életkor (szórás)
Középiskolás	351	56	44	17,24 (1,23)
Egyetemista	289	62	38	22,51 (2,27)
Összesen	640	58	42	19,60 (3,16)

³¹ A jelen fejezetben ismertetett vizsgálat statisztikai számításaiiban Nagy Tamás (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola és MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet) doktoranduszom volt segítségemre. Munkáját ezúttal is köszönöm.

9.2. Eredmények

9.2.1. A versengéshez fűződő személyes viszony és mások percepciójának a megítélése magyar középiskolások és egyetemisták esetében: összehasonlítás

Elsőként összehasonlítottuk a versengéshez fűződő viszonyt. A középiskolások szignifikánsan versengőbbnek tartották magukat, mint az egyetemisták ($F(1, 457) = 4,973$; $p < ,026$), ám a társaknak tulajdonított megítélésben nem volt különbség ($F(1, 450) = 0,139$; $p = ,709$).

Ismételt méréses, többszemponútú varianciaanalízist végeztünk, ahol a személyen belüli faktor a két megítélés közti különbség, a személyek közötti pedig a nem és a korcsoport voltak. Az eredmények azt mutatták, hogy szignifikáns különbség volt a versengés kétféle megítélése között ($F(1;448)=41,526$; $p<,001$). Ebben nem volt különbség sem a nem, sem a korcsoport szerint. Eszerint mind a gimnazisták, mind az egyetemisták, mind a fiúk, mind a lányok önmagukat versengőbbnek tartják, mint azt a külvilágról feltételezik, hogy gondolja róluk.

Két interakciót azonban találtunk: a két megítélés közötti különbség és a nem között ($F(1;448)=9,172$; $p=,003$) és a két megítélés közötti különbség és a korcsoport között ($F(1;448)=5,527$; $p=,019$). Az előbbi szerint a két megítélés szerinti különbség nagyobb a férfiaknál, mint a nőknél, vagyis a férfiak erősebben versengőnek tartják magukat, mint amennyire elképzelésük szerint a környezetük tartja őket. Az utóbbi szerint pedig a középiskolásoknál nagyobb a különbség, mint az egyetemistáknál, vagyis az egyetemisták esetében a saját versengés szintje és az, amit a környezet tulajdonít nekik, közelebb esik egymáshoz, mint a középiskolásoknál (lásd 151. és 152. táblázat és 8. és 9. ábra).

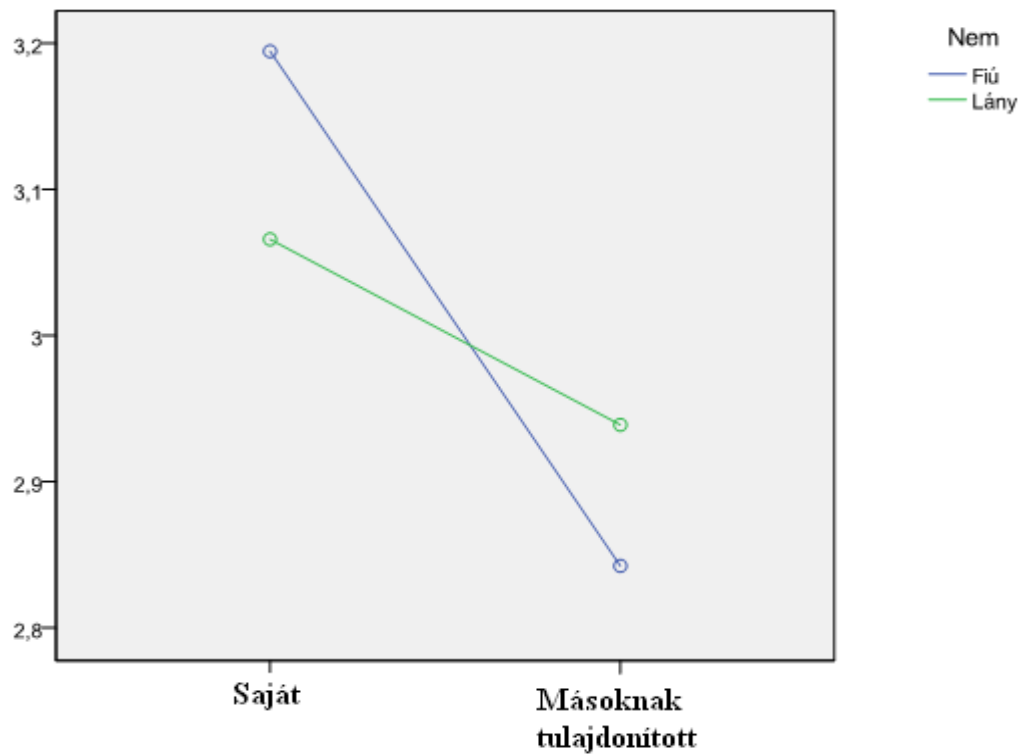
151. táblázat. Saját versengés megítélésének korcsoport és nem szerinti átlagai magyar középiskolások és egyetemisták között

	Középiskolás		Egyetemista	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Férfi	3,26	,91	3,12	,82
Nő	3,15	,76	2,98	,68
Összesen	3,20	,83	3,03	,74

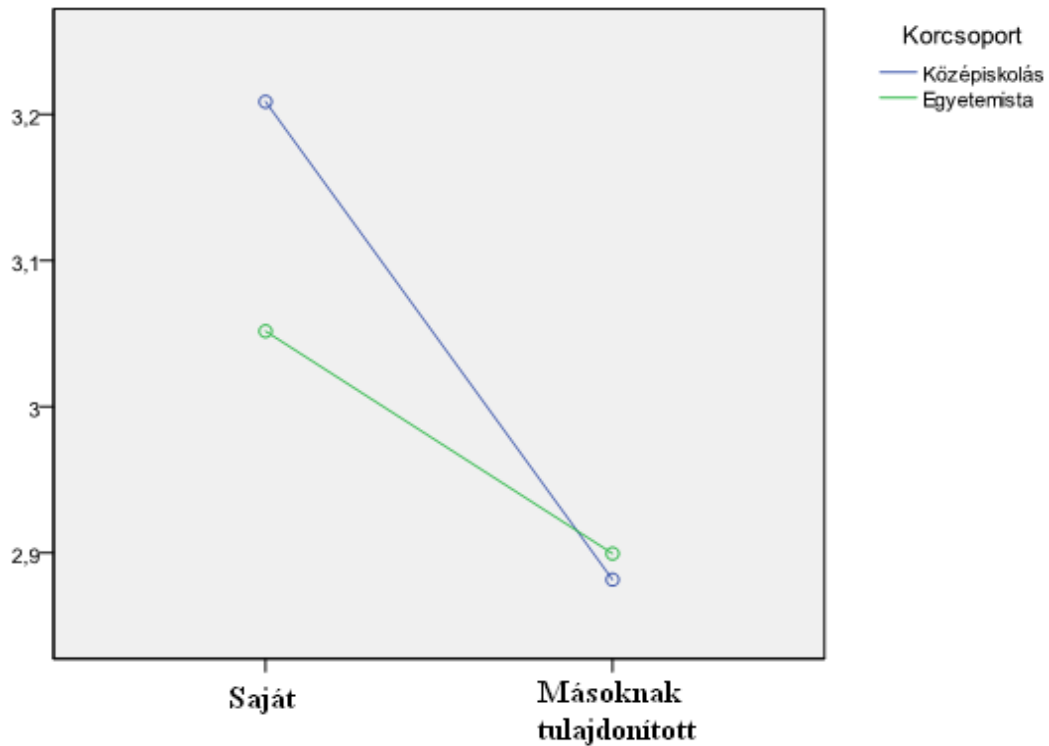
152. táblázat. A versengés társaknak tulajdonított megítélésének korcsoport és nem szerinti átlagai magyar középiskolások és egyetemisták esetében

	Középiskolás		Egyetemista	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Férfi	2,86	,79	2,83	,88
Nő	2,90	,94	2,97	,85
Összesen	2,89	,88	2,92	,87

8. ábra. A saját versengés kétféle megítélésének nemenkénti átlagai magyar középiskolások és egyetemisták esetében



9. ábra. A saját versengés kétféle megítélésének korcsoportonkénti átlagai magyar középiskolások és egyetemisták esetében



9.2.2. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciók összehasonlítása magyar középiskolások és egyetemisták esetében

A válaszadóknak egy 32 érzelmet tartalmazó felsorolásból kellett megítélniük (lásd 7. és 8. fejezet) hogy **győzelem** esetén milyen mértékben jellemző rájuk egy-egy érzelem (5-fokú Likert skálán). Külön-külön faktoranalízist végeztünk a két mintán (Maximum Likelihood típusú) a 32 itemen. Mindkét esetben scree plot teszt alapján határoztuk meg a faktorok számát, és a kapott faktormátrixokon direct quartimin forgatást alkalmaztunk. A középiskolás mintán a scree plot teszt alapján négyfaktoros struktúrát találtunk, ez a teljes variancia 41,8%-át magyarázta. A kapott faktorok nevei a következők voltak: 1. *öröm és aktiváció*; 2. *zavar és szociális óvatosság*, 3. *énfelnagyítás*, 4. *elégedettség*. Az egyetemista mintán szintén négyfaktoros struktúrát találtunk a scree plot teszt alapján, ami a variancia 64,5%-át magyarázta. A kapott faktorok nevei a következők voltak: 1. *öröm és aktiváció*, 2. *énfelnagyítás*, 3. *zavar és szociális óvatosság* 4. *szerénység*. Három faktor az elnevezésében (és a tartalmában) is jelentős hasonlóságot mutatott. A konstruktumekvivalencia mérésére (ugyanolyan struktúrája van-e egy jelenségnek a két összehasonlítandó csoportban), vagyis a faktorok egyezését vizsgálata a Tucker-phi együtthatót számítottuk ki (Van de Vijver és Leung, 1997). Két faktort akkor tartottunk megegyezőnek (akkor felelnek meg a konstruktumekvivalenciának), ha az együttható értéke 0,85 fölött volt (Van de Vijver és Leung, 1997). Az első három faktor esetében megegyezett a faktorok tartalma (a Tucker-phi értéke rendre ,92; ,90; és ,92 volt), és csak az utolsó faktorok (*elégedettség* és *szerénység*) tartalma mutatott eltérést (Tucker-phi értéke ,13).

A megegyező faktorok itemeiből egy közös faktoranalízis alapján skálákat képeztünk. Így a három skála a következő lett: *öröm és aktiváció*, *énfelnagyítás* és *zavar és szociális óvatosság*. Ezek Cronbach-alfa értékei kielégítőnek vagy jónak bizonyultak. A skálák kiszámításánál az itemszámmal osztottuk le a tételek összegét (lásd 153. táblázat).

153. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos magyar középiskolás és egyetemista érzelmi reakciók közös skáláinak reliabilitása és leíró statisztikái

Skála	Itemszám	Cronbach á	Átlag	Szórás
Öröm és aktiváció	14	,950	4,06	,86
Énfelnagyítás	6	,808	2,92	,83
Zavar és szociális óvatosság	4	,750	2,18	,83

A kapott skálákon nemi különbségeket nem találtunk, ám két esetben szignifikáns korcsoportkülönbség mutatkozott: az *öröm és aktiváció* skálán a középiskolások, a *zavar és szociális óvatosság* skálán az egyetemisták érték el magasabb átlagot (lásd 154. táblázat).

154. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos érzelmek skáláinak korcsoport szerinti átlagai és a különbségek statisztikái magyar középiskolások és egyetemisták esetén

	Középiskolás		Egyetemista		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Öröm és aktiváció	4,21	,55	3,93	1,05	12,425	<,001
Én-felnagyítás	2,87	,89	2,96	,78	1,235	,267
Zavar	2,03	,79	2,32	,85	14,311	<,001

A válaszadóknak egy 39 érzelmet tartalmazó felsorolásból kellett megítélniük, hogy **vesztés** esetén milyen mértékben jellemző rájuk egy-egy érzelm (5-fokú Likert skálán). Külön-külön faktoranalízist végeztük a két mintán (Maximum Likelihood típusú) a 39 itemen. Mindkét esetben scree plot teszt alapján határoztuk meg a faktorok számát, és a kapott faktormátrixokon direct quartimin forgatást alkalmaztunk. A középiskolás mintán a scree plot teszt alapján a háromfaktoros struktúra bizonyult optimálisnak, ami a teljes variancia 42,4%-át magyarázta. A képzett faktorok nevei a következők voltak: 1. *önleértékelés*, 2. *agresszió a győztessel szemben*, 3. *szomorúság és frusztráció*. Az egyetemisták esetében a négyfaktoros megoldás tűnt a legjobbnak, ami a teljes variancia 53,4%-át magyarázta. A kapott faktorok nevei: 1. *önleértékelés*; 2. *szomorúság és frusztráció*; 3. *agresszió a győztessel szemben*; 4. *deaktiváció*. Három faktor mind az elnevezésében, mind a tartalmában hasonlóságot mutatott a két csoportban. A faktorok egyezésének megállapításához a fentebb ismertetett módszert alkalmaztuk. A három faktor esetében egyezést találtunk (Tucker-phi értékei *önleértékelés*: ,89; *agresszió a győztessel szemben*: ,95 és *szomorúság és frusztráció*: ,90). Az egyes skálák reliabilitását a 155. táblázat mutatja. A Cronbach-alfa értékek jó belső konzisztenciára utalnak mindhárom faktor esetén.

155. táblázat. A vesztéssel kapcsolatos magyar középiskolás és egyetemista érzelmi reakciók közös skáláinak reliabilitása és leíró statisztikái

Skála	Itemszám	Cronbach á	Átlag	Szórás
Önleértékelés	13	,921	2,14	,84
Szomorúság és frusztráció	11	,865	3,53	,79
Agresszió a győztessel szemben	7	,838	2,27	,85

Korcsoportok szerint csak az *önleértékelés* skálán kaptunk szignifikáns különbséget: az egyetemisták magasabb átlagot értek el ezen a skálán (lásd 156.táblázat).

156. táblázat. A vesztéssel kapcsolatos érzelmireakció-skálák korcsoport szerinti átlagai és a különbségek statisztikai magyar középiskolások és egyetemisták esetében

	Középiskolás		Egyetemista		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önleértékelés	1,93	,77	2,32	,86	18,856	,000

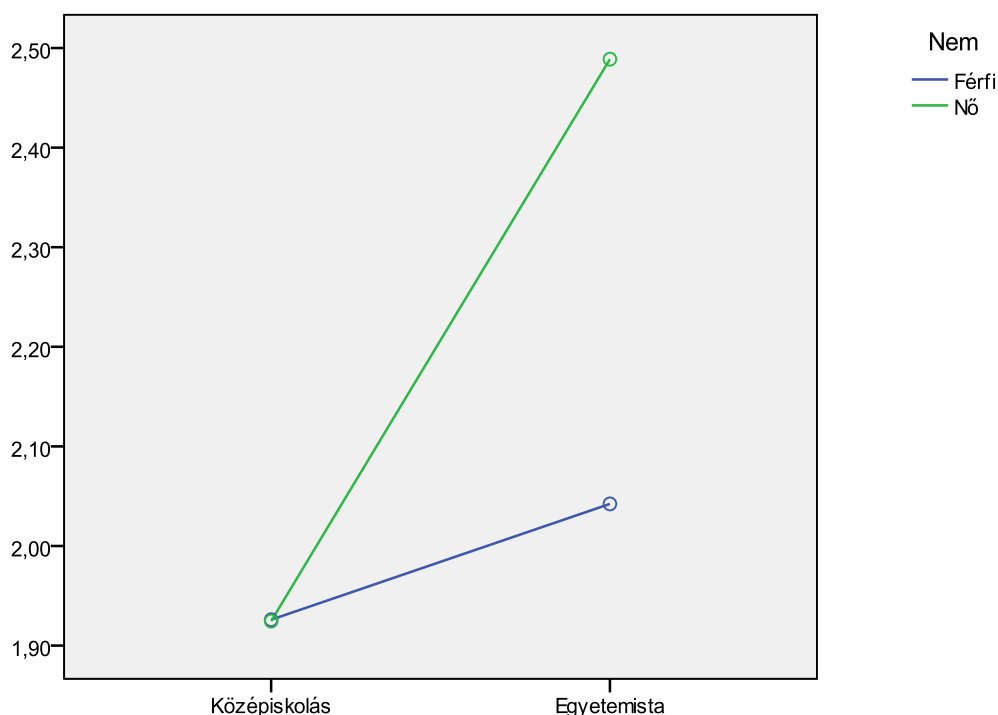
Szintén csak az *önleértékeléssel* kapcsolatban kaptunk szignifikáns nemi különbséget, amely szerint a *nőkre* jellemzőbb volt az önleértékelés (lásd 157. táblázat).

157. táblázat. A vesztéssel kapcsolatos érzelmek skáláinak nem szerinti átlagai és a különbségek statisztikai magyar középiskolások és egyetemisták esetében

	Férfi		Nő		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önleértékelés	1,99	,77	2,23	,88	8,068	,005

A szignifikáns nem x korcsoport interakció ($F(1;446)=8,169$; $p=,004$) alapján kiderült, hogy a nemi különbség csak az egyetemistáknál jelenik meg, a középiskolásoknál még nem jelentős (lásd 10. ábra).

10 ábra. Az önleértékelés átlagai nem és korcsoport szerint



9.2.3. A győzelemre és vesztesre adott viselkedési reakciók összehasonlítása magyar középiskolások és egyetemisták esetében

A **győzelemre** adott viselkedési reakciók esetén a válaszadóknak egy 5 viselkedésmódot tartalmazó felsorolásból kellett megítélniük, hogy győzelem esetén milyen mértékben jellemző rájuk egy-egy viselkedésmód (5-fokú Likert skálán). Külön-külön faktoranalízist végeztünk a két mintán (Maximum Likelihood típusú) az 5 itemen. Mindkét esetben scree plot teszt alapján határoztuk meg a faktorok számát. A középiskolás mintán a scree plot teszt alapján egyfaktoros megoldást fogadtunk el, ez a teljes variancia 39,2%-át magyarázta. A faktort *lelkesedésnek* neveztük el. Az egyetemista mintán szintén egy faktort találtunk a scree plot teszt alapján, ami a variancia 41,7%-át magyarázta. A faktort szintén *lelkesedésnek* neveztük el. A kapott faktor az elnevezésében (és a tartalmában) is jelentős hasonlóságot mutatott a két korcsoport esetén. A faktor egyezésének vizsgálatára a Tucker-phi együtthatót számítottuk ki. Két faktort akkor tartottunk megegyezőnek jelen esetben is, ha az együttható értéke 0,85 fölött volt. Jelen esetben a Tucker-phi együttható ,97 értéket vett fel, tehát a két mintából származó faktort megegyezőnek tekintettük. A faktorok itemeiből egy közös faktoranalízis alapján skálát képeztünk, amit *lelkesedésnek* neveztünk el. Ennek a Cronbach-alfa értéke kielégítőnek bizonyult. A skála kiszámításánál az itemszámmal osztottuk le a tételek összegét (lásd 158. táblázat).

158. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos közös magyar középiskolás és egyetemista viselkedési reakció-skála reliabilitása és leíró statisztikái

Skála	Itemszám	Cronbach α	Átlag	Szórás
Lelkesedés	4	,707	3,82	,86

Szignifikáns különbség volt korcsoportok szerint: a középiskolások a *lelkesedés* faktoron magasabb értéket értek el, mint az egyetemisták (lásd 159. táblázat).

159. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos viselkedésireakció-skála korcsoport szerinti átlagai és a különbségek statisztikái magyar középiskolások és egyetemisták esetén

	Középiskolás		Egyetemista		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Lelkesedés	3,94	,79	3,71	,91	8,060	,005

Szignifikáns nemi különbség nem volt a *lelkesedés* faktoron.

A **vesztésre** adott viselkedéses reakciók esetében a válaszadóknak egy 11 viselkedésmódot tartalmazó felsorolásból kellett megítélniük, hogy vesztés esetén milyen mértékben jellemző rájuk egy-egy viselkedésmód (5-fokú Likert skálán). Külön-külön faktoranalízist végeztük a két mintán (Maximum Likelihood típusú) a 11 itemen. Mindkét esetben scree plot teszt alapján határoztuk meg a faktorok számát, és a kapott faktormátrixokon direct quartimin forgatást alkalmaztunk. A középiskolás mintán a scree plot teszt alapján egy kétfaktoros struktúra bizonyult optimálisnak, ami a teljes variancia 37,9%-át magyarázta. A képzett faktorok nevei a következők voltak: 1. feladás és *önbizalomvesztés*; 2. *talpra állás és fejlődés*. Az egyetemisták esetében is a kétfaktoros megoldás tűnt a legjobbnak, ami a teljes variancia 45,6%-át magyarázta. A kapott faktorok nevei: 1. *talpra állás és fejlődés*; 2. *önbizalomvesztés*. A két faktor mind az elnevezésében, mind a tartalmában hasonlóságot mutatott a két korcsoportban. A faktorok egyezésének megállapításához a fentebb ismertetett módszert alkalmaztuk. Mind a két faktor esetében egyezést találtunk (Tucker-phi értékei *önbizalomvesztés*: ,98; *talpra állás és fejlődés*: ,86). Az egyező faktorokból skálákat képeztünk egy közös faktorelemzés alapján (lásd 160. táblázat). A skálák kiszámításánál az itemszámmal osztottuk le a tételek összegét. A Cronbach-alfa értékek jó reliabilitásra utalnak.

160. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos viselkedéses reakciók magyar középiskolás és egyetemista közös skáláinak reliabilitása és leíró statisztikái

Skála	Itemszám	Cronbach á	Átlag	Szórás
Önbizalomvesztés és feladás	2	,857	2,76	1,09
Talpra állás és fejlődés	9	,807	3,58	,76

Korcsoportok szerint csak a *talpra állás és fejlődés* skálán kaptunk szignifikáns különbséget: a középiskolások magasabb átlagot értek el ezen a skálán (lásd 161. táblázat).

161. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos viselkedéses reakciók skáláinak korcsoport szerinti átlagai és a különbségek statisztikái

	Középiskolás		Egyetemista		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önbizalomvesztés	2,66	1,10	2,85	1,06	3,289	,070
Talpra állás és fejlődés	3,67	,75	3,50	,76	5,119	,024

Az *önbizalomvesztés* skálán nemi különbséget találtunk, a nők szignifikánsan magasabb értéket értek el ezen a skálán (lásd 162. táblázat).

162. táblázat. A veszttel kapcsolatos viselkedési reakciók skáláinak nem szerinti átlagai és a különbségek statisztikái

	Férfi		Nő		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önbizalomvesztés	2,52	1,05	2,91	1,08	14,295	<,001
Talpra állás és fejlődés	3,65	,80	3,53	,73	2,716	,100

9.2.4. A győzelem fontossága és a győzelem esetén a társas környezetnek tulajdonított reakciók magyar középiskolások és egyetemisták esetében: összehasonlítás

Miközben az egyes tételekkel való egyetértés sorrendje az átlagok alapján teljesen megegyezik, a középiskolások és az egyetemisták között szignifikáns különbséget találtunk a győzelem fontosságában. A győzelmet a középiskolások szignifikánsan fontosabbnak tartották, mint az egyetemisták. A társas környezetnek tulajdonított reakciókban csak egy tételben volt szignifikáns korcsoportkülönbség: „A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.” Ebben a tételben is a középiskolások átlaga lett magasabb az egyetemistákhoz képest (lásd 163. táblázat).

163. táblázat: A győzelem fontossága és társas környezet győzelemre adott reakcióira vonatkozó megítélésének átlagai a magyar középiskolás és egyetemista csoportban és a különbségre vonatkozó statisztikák

	Középiskolás		Egyetemista		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A győzelem nagyon fontos nekem.	3,78	1,14	3,40	1,06	12,939	,000
A boldog győztest az emberek általában elismerik.	3,51	,91	3,38	,96	2,257	,134
A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.	3,45	1,17	3,23	1,14	3,983	,047
A győzelem irigységet vált ki.	3,31	1,10	3,19	,99	1,427	,233
A győzelem csodálatot vált ki.	3,00	1,05	3,11	,89	1,654	,199

9.2.5. A győzelemmel és a veszttel kapcsolatos érzelmek tartóssága magyar középiskolások és egyetemisták esetén: összehasonlítás

A válaszadóknak 4 fokú skálán kellett megítélniük, hogy mennyi ideig tart a győzelem, illetve a vesztes érzelmi hatása. Az érzelmek tartósságának mediánja mindkét mintában 2 volt (néhány nap). A korcsoportok közötti különbséget független mintás, nem-parametrikus teszttel (Kruskal-Wallis próba) vizsgáltuk meg. A győzelemmel kapcsolatos érzelmek átlagosan tovább tartottak a magyar egyetemistáknál. A veszttel kapcsolatos érzelmek

tartósságában nem volt szignifikáns különbség a magyar középiskolások és egyetemisták között (lásd 164. táblázat).

164. táblázat. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartósságának átlagai a két korcsoportban, és a különbségre vonatkozó statisztikák magyar középiskolások és egyetemisták között

	Középiskolások	Egyetemisták	χ^2	p
	Átlagos rang	Átlagos rang		
Érzelem tartóssága a győzelem után	198,10	229,76	8,221	,004
Érzelem tartóssága a veszteség után	207,12	223,69	2,208	,137

9.2.6. A versengési partnereknek tulajdonított szerep magyar középiskolások és egyetemisták esetében: összehasonlítás

A versengési partnereknek tulajdonított szerep esetében két tételben találtunk szignifikáns különbséget. A középiskolások magasabb átlagot értek el az „Akikkel versengek, többnyire a barátaim. Kedvelem őket.” tételben, míg az egyetemisták az „Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim. Nem szeretem őket” kijelentéssel értettek inkább egyet (165. táblázat).

165. táblázat. Korcsoportok szerinti különbségek a versengési partnernek tulajdonított szerepben magyar középiskolások és egyetemisták között

	Középiskolások		Egyetemisták		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	3,48	1,00	3,11	,99	15,304	,000
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	2,27	,95	2,53	1,01	7,777	,006

9.2.7. Életkori és lakóhely szerinti különbségek

Az összehasonlító vizsgálat alapján a két korcsoport között számos különbség mutatkozott. A **középiskolásokra** jellemzőbb volt, hogy *fontosabbnak tartják a győzelmet*, mint az egyetemisták. Győzelem esetén inkább erősebb az *öröm és aktiváció* mint érzelmi reakció. Náluk jelent meg a győzelemmel való *elégedettség* önálló érzelmireakció-faktorként. A középiskolásokra jellemzőbb volt a győzelem utáni lelkes folytatás a *lelkesezés* is. A középiskolásokra jellemzőbb volt a veszteség utáni *talpra állás és fejlődés* is. A középiskolások inkább egyetértettek azzal, hogy a *győzelem után a győztesnek szerénynek kell lennie, különben másokban ellenérzést kelt* és a középiskolások inkább *barátnak* tekintik a versengési partnerüket, mint az egyetemisták.

Ezzel szemben az egyetemistákat erősebben jellemezte győzelem esetén a *zavar és szociális óvatosság* mint érzelmi reakció. Náluk jelent meg győzelem esetén az *énfelnagyítás* kontrollja, vagyis a *szerénység* mint érzelmi reakció. Veszteség esetén csak egyetemistáknál

azonosítottuk a *deaktiváció* érzelmi mintázatát. Vesztes esetén inkább jellemezte az egyetemistákat az *önleértékelés*. Az egyetemisták inkább *ellenségnek* tekintik a versengési partnerüket, mint a gimnazisták. A vesztesre adott *zavar és a szociális óvatosság* és az *önleértékelés* egyetemisták esetén együttjárást mutatott a versengési társ *ellenségnek* tekintésével is.

Mindezek alapján úgy tűnhetne, hogy a serdülők mind a győzelemmel, mind a veszteséssel kapcsolatban adaptívabb megküzdési módokkal jellemezhetők, mint az egyetemista korosztály. Azonban az egyetemista korosztály két nagyobb alcsoportból tevődött össze. A budapesti egyetemisták és a vidéki egyetemisták csoportjából. A 8. fejezetben ismertettük azt, hogy milyen különbségeket találtunk a két csoport győzelem- és veszteséfeldolgozásában. Ezek a különbségek rendkívül hasonlóak a jelenlegi összehasonlításban találtakhoz, vagyis a serdülők és egyetemisták közötti különbséghez. Ezért megvizsgáltuk, hogy a feltárt különbségek inkább az életkori változásoknak vagy inkább az ökokulturális környezet különbségének és a versengésbeli győzelemre és vesztesre való, feltételezett szocializációs hatásának tulajdoníthatók-e. Az elvégzett vizsgálat azt mutatta, hogy a különbség valójában nem az életkori csoportok, hanem a budapesti és vidéki csoport között van.

Elvégeztük az elemzéseket, úgy hogy létrehoztunk egy Lakóhely nevű változót: a „budapestinek” nevezett csoportba minden a vizsgálatban részt vevő gimnazista és minden Budapesten tanuló egyetemista beletartozott, a „vidékinek” nevezett csoportba csak a vidéken tanuló egyetemisták. Kétszempontos variancianalízissel megvizsgáltuk a különbségeket a lakóhely és a korcsoport szerint. Interakció nem volt számolható, mert a középiskolák közül mind budapesti volt.

A *győzelem fontossága* esetén (átlagok: Közép: 3,78; Bud. egy: 3,69; Vid. egy: 3,18) szignifikáns lakóhely szerinti különbséget ($F(1; 420) = 4,027$; $p = ,045$) találtunk, míg korcsoport szerintit nem ($F(1; 420) = 2,704$; $p = ,101$). A budapestieknek fontosabbnak mutatkozott a győzelem, mint a vidéki egyetemistáknak.

A győzelemre adott *öröm és aktiváció* érzelmi reakció esetén is szignifikáns lakóhely szerinti különbséget találtunk ($F(1; 429) = 28,971$; $p < ,001$), de korcsoport szerintit nem ($F(1; 429) = 0,073$; $p = ,787$). A budapestiek inkább reagálnak a győzelemre örömmel és aktivációval, mint a vidéki egyetemisták.

A győzelemre adott *zavar és szociális óvatosság* érzelmi reakció esetén szignifikáns lakóhely szerinti különbséget találtunk ($F(1; 428) = 13,954$; $p < ,001$), míg korcsoport szerintit nem ($F(1; 428) = 0,407$; $p = ,524$). Eszerint a vidéki egyetemisták inkább reagálnak zavarral a győzelemre, mint a budapesti csoport tagjai.

A győzelemre adott viselkedéses reakció a *lelkesedés* esetén is szignifikáns volt a lakóhely szerinti különbség ($F(1; 427) = 18,626$; $p < ,001$), míg a korcsoport szerinti nem ($F(1; 427) = 0,091$; $p = ,763$). A budapestiek inkább lelkesen folytatják győzelem után, mint a vidéki egyetemisták.

A vesztesre adott érzelmi reakció, az *önleértékelés* esetén is szignifikáns volt a lakóhely szerinti különbség ($F(1; 427) = 10,630$; $p = ,001$), míg a korcsoport szerinti nem ($F(1; 427) = 3,819$; $p = ,051$). A vidéki egyetemisták inkább reagálnak önleértékeléssel a vesztesre, mint a budapesti csoport tagjai.

Megvizsgálva a vesztes után a *hamar feladom* viselkedéses reakcióra vonatkozó itemet (átlagok: Közép: 2,30; Bud. egy: 2,25; Vid.. Egy: 2,62) ugyancsak szignifikáns a lakóhely szerinti különbség ($F(1; 423) = 4,513$; $p = ,034$), míg a korcsoport szerinti nem ($F(1; 423) = 1,334$; $p = ,249$). A vidéki egyetemisták inkább értenek egyet ezzel, mint a budapesti csoport tagjai.

A vesztesre adott érzelmi reakció, a *talpra állás* esetén is szignifikáns volt a lakóhely szerinti különbség ($F(1; 426) = 5,292$; $p = ,022$), míg a korcsoport szerinti nem ($F(1; 426) = 0,172$; $p = ,679$). A budapestiek inkább reagálnak talpra állással és fejlődéssel a vesztesre, mint a vidéki egyetemisták.

Az eredmények világosan mutatják, hogy a különbségek magyarázata nem annyira az életkori változásokban, a gimnazisták és az egyetemisták eltérő életfeladataiban keresendők, hanem a főváros vidék különbségben.

9.3. Összefoglalás és megbeszélés

A serdülőkkel és a felnőttkor küszöbén álló egyetemista fiatalokkal végzett összehasonlító vizsgálat eredményei lehetővé teszik, hogy a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés pszichológiájának olyan vonásait emeljük ki, amelyek mindkét életkori csoportban megtalálhatóak, és ezért potenciálisan a győzelem és vesztes kezelésének általános érvényű folyamatait tárják fel. Ezek alapján kísérletet teszünk a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés pszichológiai modelljének a felállítására.

A jelen vizsgálat keresztmetszeti vizsgálat, ennek megfelelően lehetőséget ad arra is, hogy feltárjuk van-e különbség a serdülőkorú és a felnőttkor küszöbén álló fiatalok győzelem és vesztes feldolgozásában.

A jelen összefoglalás felhasználja a 7. fejezet (középiskolások) és 8. fejezet (egyetemisták) olyan eredményeit is, amelyek ebben a fejezetben még nem kerültek összehasonlításra, elsősorban azért, mert nem mutattak különbséget a két csoport között. Az itt következő összefoglalás és megbeszélés egyik célja az, hogy rámutasson a két csoport közötti különbségek mellett az azonosságokra is, amelyek az egyes csoportokban kapott, a győzelem és vesztes kezelésére vonatkozó mintázatokat kölcsönösen megerősítik és irányt mutatnak a győzelem és vesztes pszichológiájának egy általánosítható modellje felé.

A Marlowe-Crowne C Társas Kívánatosság skálán a két csoport teljesen azonos átlagot ért el (középiskola: 4.87 és egyetem: 4.87), amely alacsonyabb, mint az amerikai egyetemistákkal végzett vizsgálatok átlaga (amerikai egyetemisták: 5.37, Andrews és Meyer, 2003). A magyar válaszadóinkra tehát kevésbé jellemző legalábbis a versengéssel kapcsolatban az önmegtévesztő megerősítés és a jóbenyomás-keltés igénye mint az amerikaiakra (lásd Paulhus, 1984)³². A társas kívánatosság torzító hatásában azonos volt a két csoporton belül,

³² Természetesen nem állt módunkban a saját vizsgálatunkban részt vevő gimnazisták és egyetemisták Marlowe-Crowne C értékeit statisztikai vizsgálat keretében összehasonlítani az Andrews és Meyer (2003) cikkében szereplő amerikai adatokkal, így állításunk csak annyiban megalapozott, hogy ismerve az ott szereplő válaszadó számot és a saját válaszadóink számát, valamint a skálán elért átlagértékeket, valószínűsíthetjük, hogy a korrektil elvégzett statisztikai vizsgálat szignifikáns különbséget mutatna a magyar és amerikai válaszadók társas kívánatosság szintjében. Természetesen összehasonlításunkat abban az értelemben is kötelező fenntartásokkal kell kezelnünk, hogy az önmegerősítő torzítás és jóbenyomás-keltés különböző életterületekkel kapcsolatban eltérő lehet.

hogy a győzelemre adott *énfelnagyítás* és a vesztesre adott *önleértékelés* és *agresszió a győztesrel szemben*, valamint az *önbizalomvesztés*, mint viselkedéses válasz, alacsonyabb társas kíváncsisággal jártak együtt, vagyis akik ezeket a konstellációkat tartják magukra érvényesnek azokra mindkét csoportban kevésbé jellemző az önmegerősítő torzítás. Ryckman és mtsai (1994) a hiperversengést vizsgálták többek között a Marlowe-Crowne-C skála összefüggéseiben, és ők is azt találták, hogy azok, akik magasabb pontszámot értek el a Marlowe-Crowne skálán kevésbé vallották magukat hiperversengőnek, vagyis a hiperversengés „elismeréséhez” arra van szükség, hogy az illető kevésbé vegye tekintetbe a társadalmi normatív elvárásokat. Ez az eredmény egyben azt is mutatja, hogy mi az, amit kevésbé normatívnak és társadalmilag kevésbé elfogadhatónak tart a serdülőkorú és a felnőttkor küszöbén álló korosztály a versengéssel kapcsolatban. Úgy tűnik az eredmények alapján, hogy ahhoz hogy a válaszadók önmaguk és mások előtt elismerjék a versengéssel kapcsolatos narcisztikus, agresszív, önleértékelő és önbizalomvesztő reakcióikat szükség van arra, hogy a társas kíváncsiság normatív hatását kevésbé vegyék tekintetbe. Ugyanakkor a Marlowe-Crowne C skála értékei a társas kíváncsiság pozitív irányú torzító hatását is mutatták. A győzelem utáni lelkes továbblépés, a *lelkesezés* mindkét korcsoportban társasan kíváncsiságosabb válasznak mutatkozott.

Megvizsgáltuk, hogy versengőbbnek vallja-e magát egyik vagy másik csoport. A serdülő korosztály szignifikánsan versengőbbnek vallotta magát. De mind a mintában szereplő serdülők, mind a mintában szereplő, felnőttkor küszöbén álló fiatalok átlaga a „*bizonyos dolgokban versengő vagyok és bizonyos dolgokban nem*” (Likert skálán 3-as) állításhoz közeli volt. Mindkét csoportban jellemző volt, hogy a versengéssel kapcsolatos személyes késztetést erősebbnek jelezték a válaszadók, mint amit ebből a külvilág véleményük szerint lát. A különbség a két érték között az egyetemista korosztályban kisebb volt, vagyis a versengésre irányuló belső motiváció és a válaszadó szerint a viselkedésében mások számára észrevehető versengési késztetés közelebb áll egymáshoz. Eredményeink szerint tehát serdülők esetében a versengési késztetés valós ereje kevésbé explicit a társas környezet számára inkább rejtve marad mint a felnőttkor küszöbén.

A **győzelemre** és vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók esetében a reakciómintázatok nagy része megegyezett a két csoportban, a konstruktekvivalencia vizsgálatok alapján a magyar serdülők és a felnőttkor küszöbén álló fiatalok nagyon hasonló pszichés válaszokat adnak a győzelemre és a vesztesre. A győzelemre adott érzelmi reakciók esetében a négy azonosított mintázat közül három megegyezett: az *öröm és aktiváció*, az *énfelnagyítás* és a *zavar és szociális óvatosság*. Mindössze egy reakció volt eltérő: a gimnazistáknál a negyedik mintázat a győzelemmel és önmagával való *elégedettség*, az egyetemistáknál a *szerénység* volt.

A **vesztésre** adott érzelmi reakciók esetében is három megegyezőt találtunk: az *önleértékelést*, az *agressziót a győztesrel szemben* és a *szomorúság és frusztrációt*. Az egyetlen eltérés az egyetemistáknál azonosított negyedik reakciómintázat, a *deaktiváció* volt.

A **győzelemmel** kapcsolatosan azonosított viselkedési reakció a *lelkesezés* is megegyezett, és hasonlóképpen megegyezett a **vesztéssel** kapcsolatos *talpra állás és fejlődés* valamint az *önbizalomvesztés*. Ez a nagyfokú egyezés arra utal, hogy a győzelem és vesztes érzelmi és viselkedéses feldolgozásának olyan mintázatait sikerült azonosítanunk, amelyek legalábbis erre a két korosztályra és a magyar fiatalokra általánosíthatónak tűnnek, hiszen két különböző életkorú és élethelyzetű csoportban a győzelem és vesztes mintázatai a Tucker-phi vizsgálatok

alapján megfeleltek a legszigorúbb konstruktumekvivalencia szabályainak (Van de Vijver és Leung, 1997).

Nemcsak az egyes reakciómintázatok egyeztek meg a konstruktumekvivalencia alapján, hanem ezeknek a mintázatoknak az egymással való összefüggései is számos egyezést mutattak, ugyancsak arra utalva, hogy ezek az összefüggések, legalábbis az általunk vizsgált gimnazista és egyetemista magyar korosztályt tekintve általánosíthatóak (lásd 11. ábra). Kulturális összehasonlító vizsgálatok esetében Hau és Ho (2010) azt hangsúlyozzák, hogy a nemcsak a konstruktum-ekvivalencia fejezheti ki, hogy egy pszichés jelenség azonos módon konstruálódik meg két vagy több kultúra között, hanem az is, ha azonos együttjárások mutatkoznak-e az egyes összetevők között.

A győzelemre adott érzelmi reakciók esetében mindkét csoportban pozitív együttjárást találtunk az *öröm és aktiváció* és az *énfelnagyítás* között, igaz ez az összefüggés mindkét csoportban gyenge volt, de mivel mindkét csoportban létezett és azonos irányba mutatott ezért feltételezzük, hogy a győztes *öröm és aktivációja* bizonyos mértékű *énfelnagyítással* is társul és megfordítva, az *énfelnagyításnak* van egy *öröm és büszkeség* vonatkozása is (11. ábra).

A személyes versengés mértéke és a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés mintázatai tekintetében is számos hasonlóságot azonosítottunk. Mindkét csoportban az *erősebb versengés* együtt járt a győzelemre adott *öröm és aktiváció* és *énfelnagyítás* és a veszteségre adott *szomorúság és frusztráció* érzelmi reakciókkal. Mindkét csoportban az *erősebb versengés* együtt járt a győzelem utáni lelkes továbblépéssel a *lelkességgel* és vesztes esetén a *talpra állás és fejlődéssel*. A gimnazisták esetében a versengési készlet szorosabb összefüggést mutatott a *talpra állással*, mint egyetemisták esetében (*Versengés mértéke és talpra állás*: $z=2,18$; $p=0,029$) (lásd 11. ábra).

A győzelem fontossága és a győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók összefüggései tekintetében együttjárás mutatkozott mindkét korosztályban a *győzelem fontossága* és a győzelemmel kapcsolatos *öröm és aktiváció*, valamint a *győzelem fontossága* és az *énfelnagyítás* között (lásd 11. ábra).

A győzelemre adott érzelmi és viselkedési reakciók terén a győzelemmel kapcsolatos *öröm és aktiváció* és a győzelem utáni lelkes folytatás, a *lelkesség* mindkét csoportban pozitív együttjárást mutatott. Ugyancsak mindkét csoportban pozitív összefüggést mutatott a győzelemmel kapcsolatos *zavar és szociális óvatosság* a győzelem utáni *kieresztéssel* és a *győzelem kerülésével*. Az összefüggés a gimnazisták esetében szignifikánsan erősebb volt ($z=4,02$, $p=0,000$) (lásd 11. ábra).

A veszteségre adott érzelmi reakciók közül az *önleértékelés* és az *agresszió a győztesrel szemben* mindkét csoportban pozitív együttjárást mutatott. Az *önleértékelés* mint érzelmi reakció és az *önbizalomvesztés és feladás* mint viselkedési reakció mindkét csoportban pozitívan járt együtt, ugyanakkor az *önleértékelés* mint érzelmi reakció és a *talpra állás és fejlődés* mint viselkedési reakció negatívan járt együtt. A *szomorúság és frusztráció* érzelmi mintázata mindkét csoportban pozitívan járt együtt a vesztes utáni *talpra állással és fejlődéssel*, és ellentétes volt az *önbizalomvesztéssel és feladással*. Az *agresszió a győztesrel szemben* érzelmi mintázata együtt járt a vesztes utáni *önbizalomvesztéssel és feladással*, és ellentétes volt a *talpra állás és fejlődéssel*. A gimnazista csoportban az *önleértékelés* mint érzelmi reakciómintázat a veszteségre erősebb együttjárást mutatott a nem-adaptív viselkedési

válaszokkal, így az *önbizalomvesztéssel és feladással* ($z=2,53$, $p=0,011$) és negatívan a *talpra állással és fejlődéssel* ($z=6,78$, $p=0,000$), mint az egyetemista csoportban (lásd 11. ábra).

A győzelemre adott viselkedéses és a vesztesre adott viselkedéses reakciók is mutattak azonos összefüggést. A győzelemmel kapcsolatos *lelkesedés* mindkét csoportban pozitívan, az *önbizalomvesztés és feladás* negatívan járt együtt a *talpra állás és fejlődéssel*. Az összefüggés a gimnazistáknál szignifikánsan erősebb volt a *lelkesedés* és *talpra állás* között ($z=2,74$, $p=0,006$) pozitívan és a negatív összefüggés az *önbizalomvesztés és feladás* és a *talpra állás és folytatás* között negatívan ($z=3,02$; $p=0,031$) (lásd 11. ábra).

A győzelemre adott érzelmi és a vesztesre adott érzelmi válaszok összefüggései is számos esetben megegyeztek. A győzelemre adott *öröm és aktiváció* vesztes esetén a *szomorúság és frusztrációval* járt együtt, az egyetemistáknál szignifikánsan erősebben ($z=6,07$, $p=0,000$). A győzelemre adott *énfelnagyítás*, a vesztes esetén az *agresszió a győztesse szemben* reakcióval járt együtt. A győzelemmel kapcsolatos *zavar és szociális óvatosság* együtt járt az *önleértékeléssel* vesztes esetén (lásd 11. ábra).

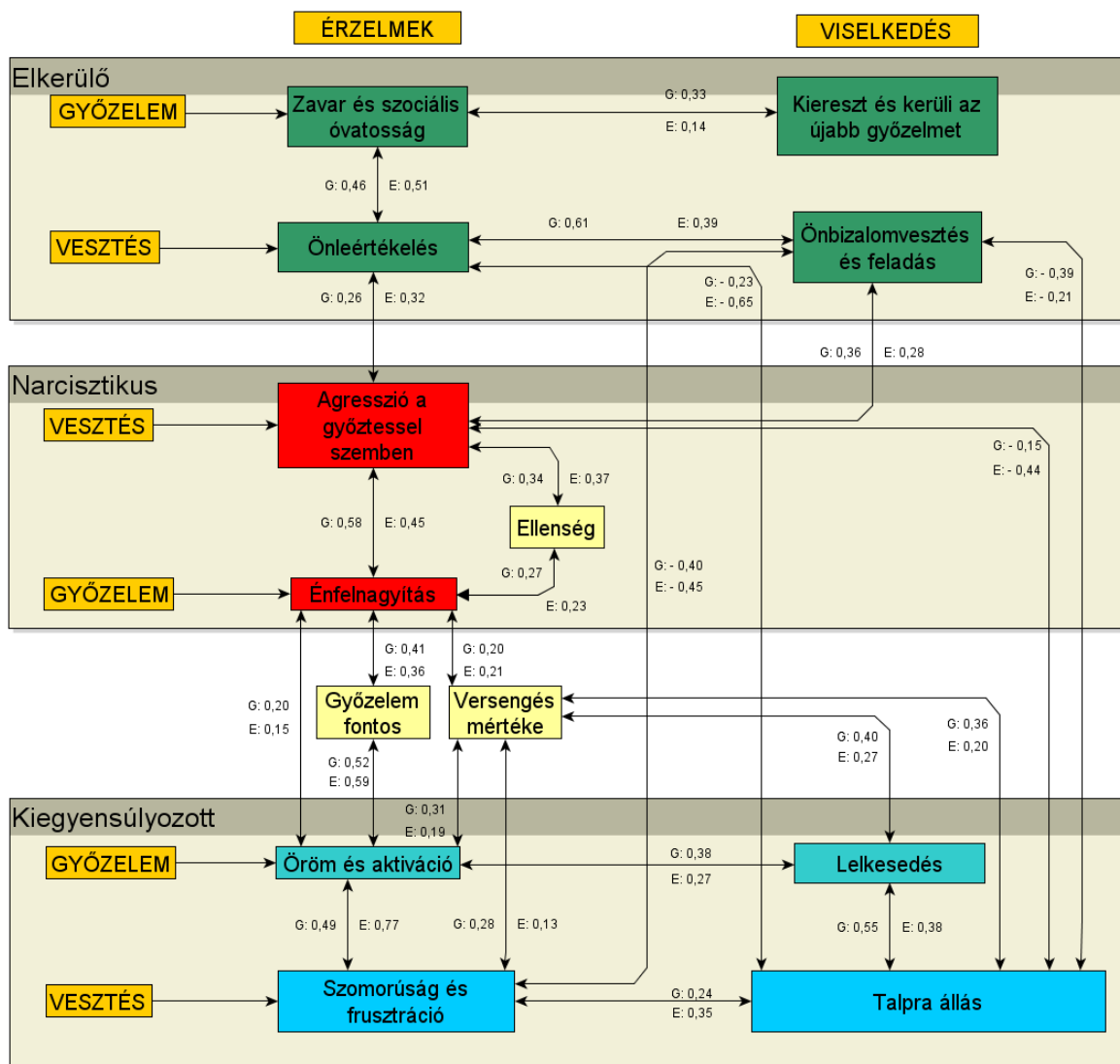
A győzelemre adott társas reakciók megítélése terén ugyanazt a rangsort találtuk a két csoportban: leginkább a társas környezet elismerésével értettek egyet mind a gimnazisták, mind az egyetemisták, és a legkevésbé értettek egyet azzal, hogy a győztest a környezet csodálja.

A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek átélésének időtartama esetében megegyezett a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek átélésének az időtartama is, mindkét csoportban néhány nap volt (a mediánok alapján).

A versengési társaknak tulajdonított szerep tekintetében megegyezett a szerepek rangsora is: mindkét csoportban leginkább barátoknak és legkevésbé ellenségnek tekintik a riválist. Mindkét csoportban az *énfelnagyítás* és az *agresszió a győztesse szemben* együtt járt a versengési társ *ellenségnek* tekintésével (lásd 11. ábra).

Az összefüggések alapján felállítottuk a győzelem és vesztes kezelésének pszichológiai modelljét. A modell alapján jól elkülöníthető a korábban már leírt három versengési mintázat: az általunk *kiegyensúlyozottnak* nevezett, az általunk *narcisztikusnak* nevezett és az általunk *elkerülőnek* nevezett mintázat. A modellt a 11. ábra mutatja.

11. ábra. A győzelem és a vesztes kezelésének reakció mintázata: a győzelem és vesztes kezelésének modellje magyar középiskolások és magyar egyetemisták körében



Megjegyzés: a gimnazistákra jellemző korrelációt a G; az egyetemistákra jellemző korrelációt az E jelzi.

Mivel a két korcsoportban, egymástól teljesen független mintákban a győzelem és vesztes kezelésének számos teljesen megegyező mintázata bontakozott ki, amelynek az elemei számos ponton azonos strukturális elrendeződést mutattak, ezért a 11. ábrán látható összefüggésrendszert a győzelem és vesztes kezelésének komplex érzelmi-viselkedéses-társas modelljének tekintjük, és a 7. és 8. fejezetben részletesen ismertetett kutatások legfőbb eredményének tartjuk.

A kutatások alapján felállított modell lehetőséget ad arra is, hogy az életkori, öko-kulturálisközegbeli és nemi különbségeket is ezen belül értelmezzük.

A vizsgálatunkból kiderült, hogy a Budapesten élők és tanulók, függetlenül életkori csoportjuktól és élethelyzetüktől (egyetemista/gimnazista) inkább képesek a győzelem után az energikus továbbfolytatásra és újabb kihívásokkal való szembenézésre, újabb győzelmek

keresésére, mint a vidéken tanuló egyetemisták. Vesztes esetén pedig inkább képesek a talpra állásra. A versengésbeli győzelemhez és veszteshez fűződő viszonyuk kiegyensúlyozottabb. A vidéki egyetemista korosztály viszonya a győzelemhez és veszteshez konfliktusosabb. Több a győzelemmel kapcsolatos zavar, és erősebb a vesztes utáni önleértékelés. Mindez egy valamivel ellenségesebb társas közegben tétéleződik. Ezért a különbségért nem a születési hely felelős, mert a születési hely alapján nem volt lényeges különbség a Budapesten és a vidéken születettek között. A különbség a jelenlegi ökokulturális közegükben van, abban hogy jelenleg Budapesten élnek és tanulnak-e. A Budapesten tanuló egyetemista mintánknak több mint a fele vidéki születésű és ott járt gimnáziumba, majd úgy döntött, hogy tanulmányait a fővárosban folytatja. Budapest az ország lakosságának közel egyötödével rendelkezik, és a legnagyobb gazdasági erővel bíró régió az országban. A gazdasági válság tovább erősítette a főváros pozícióit a vidékkel szemben. 2010-ben a főváros termelte a magyar GDP közel 40 százalékát. A fővárosban magasabbak a bérek, mint a többi régióban. Az egy lakosra jutó nettó jövedelem a fővárosban és térségében két és félszerese a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozó vidéki kistérségekének³³. A migráció szakirodalma szerint a nagyvárosokba vándorlás a jobb oktatási és munkalehetőségek, valamint a nagyobb gazdasági és kulturális tőke reményében történik (Rye, 2006). Cote (1997) a vidékről a nagyvárosba/fővárosba migrálókat erős sikerre irányuló drive-val jellemzi és a „go-getters” (nekiindul, hogy megszerezze) kifejezést használja rájuk, mert vállalják annak rizikóját, amit a megszokott, családiasabb környezettől való elszakadás jelent annak érdekében, hogy a jövőben több anyagi és kulturális erőforráshoz jussanak hozzá.

Megválaszolandó kérdés, hogy vajon azok a vidéki középiskolások választják-e a fővárosi vezető egyetemeken való továbbtanulást (a vizsgálatban az ELTE, a Corvinus Egyetem, a BME diákjai vettek részt), akik eleve merészebbek, versengőbbek, vállalkozóbb kedvűek, magabiztosabbak, illetve a versengéssel való jobb megküzdő képességgel rendelkeznek, vagy a budapesti életük során akkulturálódnak egy erősebben versenyre épülő, dinamikusabb közeghez, vagy mindkettő szerepet játszhat a különbségekben. Az akkulturáció szakirodalma rövid, átmeneti külföldi tartózkodás esetén is tétélezi a kulturális változást és annak hosszú távú hatását feltételezi a viselkedésre. Akkermans és mtsai (2010) kifejezetten az együttműködés és versengés akkulturációját mutatták ki olyan holland egyetemisták körében, akik angolszász kultúrában három hónapnál hosszabb ideig tanultak. A vizsgálatok szerint a kevésbé versengő hollandok az angolszász kultúrában eltöltött idő hatására versengőbbek lettek, vagyis a Fogoly Dilemma játékban kevesebb együttműködő és több versengő választásuk volt. A kutatók szerint a holland diákok az amerikai társas közeg versengőbb normáihoz és értékeihez asszimilálódtak. Fel is vetik a kérdést, hogy ha ilyen gyorsasággal lehet megváltoztatni a versengéshez fűződő viszonyt, akkor az mennyiben tekinthető stabil személyiségjellemzőnek és tulajdonságnak. Bizonyos stabilnak tekintett, egyénre jellemző tulajdonságok hasonlóan gyors változásáról számoltak be kanadai kutatók, akik a cikküknek a következő címet adták „mozdítsd el a testet és változtasd meg a szelfet” (Heine és Lehman, 2004). A japánokat általában alacsonyabb önértékelés jellemzi, a kanadaiakat magasabb. Igaz, ez mindkét esetben összhangban van a társadalmi környezet kulturális elvárásaival is. Japán és kanadai cserediákok esetében a japánok önértékelése a kanadai tanulmányok hatására nőtt, a kanadaiaké a Japánban folytatott tanulmányok után csökkent. Ezt az akkulturációs hatásoknak tudták be (Heine és Lehman, 2004).

A kérdés megválaszolásában fontos szempontnak tarjuk azt, amit Arnett (2000, 2004) vall erről az életkori csoportról. Arnett (2000, 2004) szerint a felnőttkor küszöbe, az egyetemi

³³ http://index.hu/gazdasag/2013/01/22/gdb_budapest_vs._videk/

tanulmányokat folytatók esetében, az önfelfedezés szabad időszaka. A szabadságot az teremti meg, hogy a fiatal már nem áll a szülők kontrollja alatt, de még nem is munkavállaló, akinek a munka világában és szabályai szerint kell helytállnia. Ebben az időszakban talán a legnagyobb teret kapja a viselkedéstanulás, az új készségek tudatos fejlesztése és elsajátítása, az identitás tudatos alakítása. Ez lehetővé teszi, hogy a felnőttkor küszöbén álló fiatalok gyorsan elsajátítsák a felnőtt világban sikeresnek tekinthető készségeket. Ez különösen jelentős, mert ez az időszak a szakmai felkészülés a munka világára is. A jelenlegi kiszámíthatatlan gazdasági környezetben, amelyre globálisan a kiélezett és egyre erősödő munkaerőpiaci verseny jellemző (Fülöp és mtsai, 2008), elengedhetetlen volna, hogy a fiatal felnőttek megfelelő versengési készségekkel rendelkezzenek. A jelenlegi vizsgálat eredménye azonban felveti a kérdést, hogy vajon miért mutatnak kevésbé adaptív megküzdési mintázatot a vidéki egyetemisták, akik éppúgy hamarosan a munka világába lépő fiatalok, mint a Budapesten tanulók. Erre a kérdésre a jelen vizsgálat nem tud választ adni, és valószínűleg mi nem ismerünk olyan hazai vizsgálatot, amelynek az eredményei segítenének annak megértésében, hogy mivel magyarázható ez a különbség.

Az összehasonlító vizsgálatunkban volt egy életkorinak bizonyuló különbség, amely viszont a serdülőkorra vonatkozóan figyelmeztető. A serdülők esetében az elkerülő mintázatban szignifikánsan erősebbek voltak a korrelációs összefüggések (*zavar és győzelem kerülés, önleértékelés és önbizalomvesztés és feladás és nem talpra állás*), mint az egyetemisták esetében. Bár ez a mintázat összehasonlításban kevésbé jellemzi a budapesti csoportot (ezen belül a serdülőket is), amennyiben mégis ez a mintázat jelenik meg, akkor az összefüggések robosztusabbak.

Nemi különbségek

Azt is megvizsgáltuk, hogy melyek azok a nemi különbségek a győzelem és vesztes kezelésében, amelyek mindkét korosztályban megtalálhatóak, és melyek azok, amelyek az egyik életkorban jelen vannak, de nem jelennek meg a másikban.

Az összehasonlító vizsgálat során nem találtunk nemi különbséget sem a középiskolás, sem az egyetemista korosztályban a versengés mértékében. Mindkét nem esetében és mindkét korosztályban a személyes versengés mértéke nagyobb volt, mint amit abból a válaszból a válaszadó szerint a társas közeg észlel.

Ugyanakkor mindkét korosztályban a lányok/nők kevésbé adaptív megküzdési stratégiát mutattak, mint a fiúk/férfiak. Mind a gimnazista lányok, mind az egyetemista nők inkább reagálnak a vesztesre *önbizalomvesztéssel és feladással*, mint a fiúk/férfiak. A fiúkra/férfiakra ezzel szemben jellemzőbb vesztes után az *önbizalom megtartása és a vesztes utáni energikus folytatás és győzelemre törekvés*. Az érzelmeknek *sírás* formájában történő kifejezése mindkét korosztályban a lányokra/nőkre jellemzőbb.

Voltak olyan nemi különbségek, amelyeket csak a serdülő korosztályban találtunk. Bár a győzelemre adott lelkesedés faktoron nem volt szignifikáns különbség a serdülő fiúk és lányok között, a középiskolás lányok inkább egyetértettek azzal, hogy győzelem után feldobottak és boldogok, mint a fiúk. A középiskolás fiúkra viszont jellemzőbb volt a győzelemmel kapcsolatos érzelmek tagadása (*a semmit nem érzek válasz*), mint a lányokra. Vesztes esetén a középiskolás lányok inkább kétségbeesnek, mint a fiúk, a fiúk viszont inkább törekszenek a győzelemre, és igyekeznek magukat jobbra tenni.

Voltak olyan nemi különbségek, amelyeket pedig csak az egyetemista korosztályban találtunk. Az egyetemista férfiak esetében nagyobb eltérést találtunk a személyes versengés mértéke és a külvilág feltételezett percepciója között, mint az egyetemista nők esetében. Korábbi vizsgálatok szerint a nőkre jellemző az, hogy a versengési késztetésüket elrejtik, vagyis annak valós mértékéről a külvilág nem szerez tudomást (pl. Underwood, 2007). A jelen vizsgálatban ez a diszkrepancia mindkét nemre jellemző volt, de az egyetemista férfiakat inkább jellemezte. Érdekes módon ők értettek jobban egyet azzal is, hogy a győztesnek szerénynek kell lennie, különben kivívja környezete ellenérzését.

Az egyetemista nők győzelemhez fűződő viszonya konfliktusosabbnak bizonyult, mint a serdülő lányoké és a fiúké/férfiaké. A győzelemre inkább *zavarral és szociális óvatossággal* reagálnak, mint az egyetemista férfiak, és vesztes esetén nemcsak az *önbizalomvesztés* mint viselkedéses válasz, hanem az *önleértékelés*, valamint a *deaktiváció* mint érzelmi válaszok is jellemzőbbek rájuk, mint férfi kortársaikra.

Bár a vizsgálatunkban egyik nem sem vallotta magát versengőbbnek, mint a másik, úgy tűnik, hogy a győzelemmel és veszteséssel különösen az egyetemista nők nehezebben küzdenek meg adaptív módon, mint a férfiak. Egy német serdülőkkel végzett vizsgálatban azt találták, hogy a lányok stresszel való megküzdési stratégiái maladaptívabbak, mint a fiúké. Emellett összhangban a jelen kutatás eredményeivel az idősebb korcsoport stratégiái is maladaptívabbak voltak (Hampel és Petermann, 2005). Clance és Imes (1978) írták le először az úgynevezett imposztor szindrómát. Ennek a lényege az, hogy jól teljesítő nők úgy vélik, hogy becsapják a külvilágot, mert valójában ők nem is tehetségesek, amit a külvilág gondol róluk, az csak látszat, és nem a valóság. Az imposztor szindróma lényege, hogy a jó teljesítmény zavarba ejtő és szégyenteljes is, hiszen félrevezeti a világot. A sikert az imposztor szindrómában „szenvedő” nő nem tudja beépíteni, viszont a kudarcra az önértékelése csökkenésével reagál, az énképére nézve negatív információt beépíti. Számos szerző beszámol arról, hogy a serdülőkorban a lányok fokozatosan elveszítik az önbizalmukat, a magabiztosságukat, elveszítik a „hangjukat” (Gilligan, 2003). Számos vizsgálat utal arra, hogy a nők önbizalma sérülékenyebb, és a kudarcra inkább sérül az önbizalmuk (pl. Eztkowitz és mtsai, 2000). Egy angol egyetemistákat vizsgáló kutatásban (Lawrence és mtsai, 2006) a férfiakra inkább probléma fókuszú, mint az érzelmi fókuszú megküzdés volt jellemző, és az önértékelésük is magasabb volt. Mindeközben az alacsonyabb önértékelésű nők voltak azok, akik jobban teljesítettek. Megemlíthetjük itt a 8. fejezetben már említett sikerfélelmet is, amely a serdülő lányoknál jelenik meg először (Horner, 1968, 1972). A versengés szubjektív jelentését feltárni kívánó AGA vizsgálatban (lásd 5. fejezet) a magyar, egyetemista, női válaszadók nagyobb arányban asszociáltak a vesztesre, mint az egyetemista férfiak, az ő versengésjelentésük fókuszában a vesztes nagyobb teret kapott. Az, hogy a jelen vizsgálatban mindkét korosztályban a veszteséssel való megküzdésnek kevésbé adaptív mintázataival rendelkeztek a női nem tagjai, magyarázatul szolgálhat az AGA vizsgálatban talált eredményre.

A serdülő és felnőttkor küszöbén lévő nők közötti különbségek esetén ugyancsak óvatosnak kell lenni az életkori magyarázatokkal, és további vizsgálatokat igényel az, hogy nem a vidéken tanuló egyetemista lányok eredményei-e azok, amelyek miatt az idősebb nők több megküzdési nehézséget mutatnak a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatban, mint a fiatalabbak, akik mindegyike budapesti.

A két különböző korosztályhoz tartozó magyar csoporttal végzett vizsgálat igazolni látszik azt a kiinduló feltevésünket, hogy a vannak a versengésbeli győzelem és vesztes kezelésének

olyan emocionális és viselkedési mintázatai, amelyek mindkét korosztályban megjelennek, és azonos struktúrába illeszkednek. Ez megengedi azt a további feltételezést, hogy olyan folyamatokról van szó, amelyek a győzelem és vesztes lélektanának univerzálisan jellemző vonásai.

Annak érdekében, hogy ezt a feltevésünket ellenőrizzük, egy olyan kulturális közegben ismételtük meg a vizsgálatot, amely a magyartól kellően távol van, vagyis a kínaiban. A következő fejezetekben a kínai gimnazistákkal (10. fejezet) végzett vizsgálatunkat ismertetjük, majd összehasonlítjuk a kínai gimnazisták és a magyar gimnazisták eredményeit (11. fejezet), majd összefoglaljuk a győzelem és vesztes az eddig elvégzett vizsgálatok alapján felvázolható pszichológiáját és életkori, nemi és kulturális sajátosságait (12. fejezet).

10.1. Bevezetés: kínai kulturális sajátosságok és a versengés

A 9. fejezetben bemutattuk a versengésbeli győzelemmel és veszteséssel való megküzdés mintázatait és modelljét egy magyar középiskolás serdülőkkel és egy a felnőttkor küszöbén lévő magyar egyetemistákkal végzett vizsgálat alapján. Az itt bemutatott vizsgálat több célt szolgál. Egyrészt meg kívántuk tudni, hogy a magyar középiskolások és egyetemisták győzelemmel és veszteséssel való megküzdéséről kapott eredmények mennyire általánosíthatóak, mennyire tükröznek a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek és viselkedések univerzális vonásokat. Ezért, hasonlóan azokhoz a kutatókhoz, akik egy-egy pszichológiai jelenség univerzális vonásait keresik (Smith, 2010), egy a magyartól annyira távol lévő kulturális vonásokkal rendelkező ország középiskolásait választottuk ki, mint Kína. Az itt következő, 10. fejezetben tehát bemutatjuk az azonos módszerrel, kínai középiskolás serdülőkkel végzett vizsgálatot azzal a céllal, hogy feltárjuk milyen győzelemmel és veszteséssel való megküzdési mintázatok jellemzik őket.

A kínai a világ leghosszabban fennmaradt kultúrája, amely radikális társadalmi változásokon ment keresztül az elmúlt évszázad során, ezért egyszerre jellemzik a tradicionális kínai vonások és a modernitás, a folyamatosság és a változás. A kínai serdülők és fiatal felnőttek egy erősen változó társadalomban nevelkedtek és ebben a nagyon gyorsan változó közegben kell megkezdniük a felnőtt életüket (Y. Sun, 2006). Mao Cetung 1976-ban bekövetkezett halála után Teng Hsziao Ping került Kínában hatalomra és ő a kulturális forradalom után reform politikába kezdett. Nevéhez fűződik az úgynevezett szocialista piacgazdaság megteremtése Kínában. Az utóbbi negyed században Kínában nagyon hasonló társadalmi folyamatok zajlottak drámai gyorsasággal, mint a kelet-európai posztoszocialista országokban, azzal a különbséggel, hogy ezek a változások nem egy demokratikus politikai berendezkedésű országban következtek be. Kína a tervgazdaság után a piacgazdaság bevezetésével a gazdaság terén messze sikeresebbnek bizonyult, mint az ugyancsak piacgazdaságra áttért kelet-európai országok. A kínaiak nemcsak a piacgazdaságba léptek át, hanem egy teljes egyenlőségre és uniformitásra törekvő társadalomból egy sokkal plurálisabb társadalomba, egy teljesen bezárt társadalomból egy nemzetközileg nyitott társadalomba (H. Sun, 2006). Kína nyíltan erősen versengő társadalommá változott, mind az iskolarendszer, mind az üzleti élet, mind a munkaerőpiac tekintetében, és ez megváltoztatja a fiatalok világnézetét, értékrendszerét és pszichés tulajdonságait (H. Sun, 2006; Wu és mtsi., 2007, Bai és mtsi, 2008). A piacgazdaság³⁵ megjelenése mellett a másik nagyon fontos formatív tényező a kínai szocializációban az „egy gyerek politika” megjelenése és annak lehetséges hatásai a személyiségfejlődésre. A kettő kölcsönhatásai és metszéspontjai ugyancsak nagy fontossággal bírnak, mert a kiélezett verseny, és az, hogy a városi családok döntő többségében egyetlen gyermek születik, megnöveli a jelentőségét annak, hogy az egyetlen gyermek sikeres legyen ebben a versenyben.

³⁴ A jelen fejezetben ismertetett vizsgálat statisztikai számításai Nagy Tamás (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola és MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet) doktoranduszom volt segítségemre. Munkáját ezúttal is köszönöm.

³⁵ Kínai pszichológus és szociológus kutatók, így pl. a China Youth and Children Research Center kiadványai nem használják a piacgazdaság előtt a „szocialista” jelzőt, igaz a „kapitalista” jelzőt sem, csak piacgazdaságról szólnak (Xi, Y. Sun, Xiao, 2006).

10.1.1. A verseny szerepe Kínában 1976 előtt

Kínában évezredes hagyományai vannak a versenyvizsgáknak. Az ősi Kínában a kormányzati pozíciókra sok ezer jelentkező közül ezek segítségével választották ki a legalkalmasabbakat. A rendszer teljes mértékben meritokratikus volt, és a versenyvizsgán való megfelelés bármilyen származású, de tehetséges egyén számára a társadalmi felemelkedést jelentette és az egész családja társadalmi státuszát megemelte (Dien, 1999; Hau és Ho, 2010). Ez a hagyomány továbbra is áthatja az oktatást Kínában és más kínaiak lakta országokban is (Chen és mtsi, 1995; Watkins, 2007).

A verseny és a versengés a kommunista Kínában is nagy intenzitással volt jelen. Ennek megdöbbentő dokumentuma Shirk 1982-ben kiadott könyve (Shirk, 1982). Ebben 1971-1978 között Kínából Hongkongba menekültekkel készített interjúk, a kínai nyomtatott sajtó, valamint Kínában tett látogatások alapján foglalta össze a kommunista Kínában zajló versengésre vonatkozó kutatásait. A „Competitive Comrades” (Versengő elvtársak) című könyvében bemutatta, hogy annak ellenére, hogy az országban az egalitarianizmust, a kollektívizmust és az együttműködést hangsúlyozták, és hogy Mao kifejezett célként tűzte ki a versengés megszüntetését és együttműködéssel való helyettesítését, mégis erőteljes volt az egyéni versengés és a szervezett verseny jelenléte is. Ezt a nagyon erősen szelektív és a versengésre hagyományosan építő iskolarendszer, a politikai életben a „politikai/morális erényesség” kölcsönös, nyilvános és versengő kritikája, és a mindennapi élet szűkös erőforrásai is megerősítették. A legtöbb diák keményen dolgozott azért, hogy a legjobb tanulmányi és/vagy politikai eredményt érje el. A városi gimnáziumokat a versengés és együttműködés komplex keveréke jellemezte. Valójában ma meglehetősen konstruktívna lehetne nevezni azt a mondást, amely sokszor elhangzott az iskolában: „a barátság az első, a versengés a második” (Shirk, 1982). A szándéka szerint a versengést háttérbe szorítani akaró nevelési célkitűzés, valójában elég prominens helyre, a második helyre helyezte a versengést a kitűzött célok között, ma úgy is fogalmazhatnánk, hogy az együttműködő versengésre szólított fel. Különösen érdekes az, ahogyan az amerikai kutató leírja azt, hogy vizsgálatának eredeti célja az volt, hogy feltárja, miként lehet kooperációra nevelni egy olyan országban, ahol ezért ideológiai-politikai értelemben mindent megtesznek. Döbbenet tapasztalta viszont, hogy az együttműködés és barátságosság látszólagos felszíne alatt kegyetlen versengés alakult ki az „elvtársak” és az iskolai diáktársak között is. Minden óriási jelentőségű iskolai verseny előtt az iskolaigazgatók elmondták, hogy a diákok „Eresszék le az egyéni győzelemre törekvésüket és erősítsék meg a kollektív hősiességüket”, majd megindult a nagyon intenzív, természetesen egyéni versengés. A legjobban teljesítő tanulók egy-egy döntő vizsga előtt leginkább menekültek a gyengébb társaik elöl, hogy ne kelljen nekik segíteni, amit egyébként „erény” alapon elvártak tőlük. A tanárok a kooperáció morális magasabbrendűségét hangsúlyozták, de az iskolai gyakorlatban szinte semmit nem tettek annak valódi kialakulásáért. A tanárok maguk is erős versengésben voltak egymással, hiszen bármennyire ideológiailag versenyellenesek voltak számos versenyt hirdettek az iskolákban (pl. az Öt Jó Tanuló Verseny, Három Jó Tanuló Verseny), és a tanárok megbecsültsége, előléptetése, sőt fizetése is összefüggött azzal, hogy diákjaik ezeken a versenyeken és az egyetemi felvételin hogyan teljesítettek. A segítő magatartásnak is erősek voltak a versengő vonásai. Az, aki segített felsőbbrendű volt, és az, akinek segítettek alsóbbrendű, és ezt nem ritkán szégyellte. A segítő a saját erényes hírnevét erősítette, miközben a segített veszített a társadalmi megbecsüléséből.

A tanulmányi versenyek alapvetően meritokratikusak voltak, folytatásai az évezredes hagyományokra visszatekintő kínai vizsgarendszernek. Ez azonban társult az úgynevezett „erényokratikus” (a virtue szóból alkotott „virtuocratic” kifejezést használja a szerző) versengéssel, amely a politikai-ideológiai érdemekben alapult, nem a képességeken. A politikai „erény” jellegű versengések nagyon homályos kritériumok mentén zajlottak, amelyeket az autoritás bármikor változtathatott. A nagyon szűkös erőforrások megszerzéséért ugyanakkor elkerülhetetlenül részt kellett venni az „erényokratikus” versenyben, amelynek eredményeképpen a riválisok kölcsönösen destruálták egymást (Shirk többek között a „karaktergyilkosság” kifejezést használja), mert annak érdekében, hogy ők erényesnek tűnjenek, másokról kellett bizonyítaniuk, hogy azok viszont a politikailag elvárt erények híján vannak (Shirk, 1982).

Lewis (1965) Mao Cetung vezetése idején a múlt század hatvanas éveiben elemezte a kínai óvodapedagógusok számára készített „Kiangsu” nevelési kézikönyvet David McClelland teljesítménymotiváció mutatói alapján. A kézikönyv többek között történeteket valamint játékokat tartalmazott. Azt találta, hogy a „Kiangsuban” kifejezetten szofisztikált tréningprogram volt a teljesítménymotiváció és a versengés fejlesztésére. Lewis maga is utal munkájában arra a teljes ellentmondásra, amely a Mao Cetung által meghirdetett „nem-versengő, kollektivistá, önzetlen” emberideál és a tényleges nevelési, társadalmi és politikai gyakorlat között meghúzódott.

Az 1966-ban kezdődő kulturális forradalom a tanulmányi versengést okafogyottá tette, egy időre megszűntek az iskolák is, és a versengés teljes mértékben politikai színtérre helyeződött. Chan (1985) arra hívta fel a figyelmet, hogy az 1966-ban kezdődő kulturális forradalom alatt a Vörös Gárda tagjai intenzíven versengtek egymással, és igyekeztek egymáson túltenni a politikai aktivitásukban, amelynek része volt az önzés és a versengés elleni küzdelem is: paradox módon véresen kegyetlen versengést folytattak egymással a versengés megszüntetésére. A lehetséges jutalmak mint a hatalom, presztízs, státusz és még az anyagi előnyök is erős késztetést jelentettek. Chan (1985) interjúalanyai, akik aktív résztvevői és végrehajtói voltak a kulturális forradalomnak, a politikai ideológia változásakor elsőként költöztek el Hongkongba, ahol a rájuk váró intenzív verseny beszámolójuk szerint nem volt szokatlan számukra.

A kulturális forradalom elmúltával, 1976-ban, Mao Cetung halála és Teng Hsziao Ping hatalomra kerülése után visszatért és kiemelt helyet kapott újra a meritokratikus tanulmányi versengés is. Az 1980-as évek kezdetén Shirk (1982) már azt találta, hogy a képességek alapján zajló iskolarendszerbeli verseny sokkal kevésbé keveredik a „politikai erények” alapján történő versennyel. A képességeken alapuló versenyt a munkaerőpiacon is inkább a családtagok előnyben részesítését szolgáló nepotizmus zavarta meg. Shirk (1982) azzal fejezte be a könyvét, hogy vajon hogyan számol majd el Teng Hsziao Ping a kínai társadalomnak azzal, ha a meritokratikus verseny ellenére Kína szegény marad. Ezzel kapcsolatos akkori félelmére ma elég világos és meggyőző választ tudnak a közgazdászok adni.

10.1.2. A kínai „egy gyerek politika”

A kínai „egy gyerek” politika 1979-ben kezdődött, ezért a mai kínai városi fiatalabb felnőttek és serdülők legnagyobb része ennek a politikának a szülötte. A múlt század nyolcvanas éveinek az elején „kis császároknak” és „kis császárnőknek” nevezett egykék nagyon sok szülői figyelmet kapnak és olyan lehetőségeket, amelyek a korábbi kínai generációk számára

ismeretlenek voltak (Wang és Fong, 2009; Wang és Vanessa, 2009). Mind a kínai szülők, mind a kínai és nyugati társadalomtudósok azt igyekeznek megtudni, hogy a „világtörténelem legbátrabb populációkontrolljára tett kísérlet” (Wang és Vanessa, 2009) milyen hatással van a kínai gyerekek személyiségfejlődésre. Közvetlenül a politika bevezetése után kialakult egyfajta nemzeti aggodalom, „morális pánik”, amely ezeket a gyerekeket önzőnek és tiszteletlennek tartotta, és attól félt, hogy kifejezett személyiségtorzulásokkal fognak rendelkezni (Bakken, 1993).

A vélemények és a kutatási eredmények egymásnak ellentmondanak. A vizsgálatok legnagyobb része nem mutat különbséget az egyik és a testvérekkel felnövők között (Chen, 1985; Poston és Falbo, 1990). Falbo és Poston (1993) négy kínai tartományban, 1000 fős reprezentatív mintán 8 és 17 éves korú gyerekeket vizsgáltak. Összehasonlították azokat, akik egyetlen gyermekként nőttek, az elsőszülöttekkel és azokkal, akik egy már gyerekes családba születtek másod- esetleg harmadszülöttként. Azon kívül, hogy az egyetlen gyermekek jobban teljesítettek a verbális teszteken, mint a testvérral rendelkező kortársaik, a személyiségvonásaikat tekintve nagyon kevés eltérést találtak a három csoport között. Az elvégzett kutatások azt bizonyítják, hogy nincs statisztikailag szignifikáns különbség a kínai egyik és nem egyik között a vizsgált karaktertulajdonságok körében, és az egyik nem bizonyultak sem önzőbbnek, sem tiszteletlenebbnek, mint testvérral rendelkező társaik (Bakken, 1993). A nyugaton erősen elterjedt nézet, mely szerint az egyik problémás, egocentrikus, nem együttműködő, kevésbé barátságos, sőt maladaptív (Jing és Wan, 1997), semmilyen megerősítést nem nyert. Nem tudták azonosítani a népszerű nevén „kis császár” szindrómát, vagyis azt, hogy az egyetlen gyermekek narcisztikusan el vannak telve maguktól, és rosszak a kortársakkal kialakított kapcsolataik (Wu, 1996). Tseng és mtsai (2000) longitudinális vizsgálatukban ugyanerre a következtetésre jutottak. Feng pedig (2000, idézik Settles és mtsai, 2008) például azt találta, hogy az alsó középiskolás (middle school) egyik sokkal jobb társas készségekkel rendelkeztek, mint a testvérral rendelkező társaik. Több barátjuk volt, könnyebben teremtettek új kapcsolatokat és kevésbé voltak magányosak. Falbo és Poston már 1988-ban azt írták: „Annak ellenére, hogy több száz tudományos munka létezik azt demonstrálódó, hogy az egyik és nem egyik személyisége hasonló, az egyke sztereotípiája igenis létezik a nyugati világban” (Falbo és Poston, 1988, 16. old.).

Más vizsgálatok egyenesen azt bizonyítják, hogy az egyik pszichésen egészségesebbek, mint a testvérral rendelkezők. Yang és mtsai (1995) alacsonyabb szorongás- és depressziószintet találtak náluk. Wang és mtsai (2002) Anhui tartományban olyan egyetemi hallgatókat hasonlítottak össze, akiknek nincs, és akiknek van testvérük. A diákok között nemcsak az volt a különbség, hogy volt vagy nem volt testvérük, hanem az is, hogy hol nőttek fel. A testvér nélküli egyetemisták döntő többsége városi volt, míg a testvérral rendelkező egyetemisták döntő többsége vidéki. Nem az egyikként felnövő, hanem a testvérral rendelkező (vidékről származó) egyetemisták között találtak megnövekedett neuroticitást, szorongást, valamint agresszióra, haragra és depresszióra való hajlamot. Nemi különbséget nem találtak. Az eredményeket a kutatók több tényezővel magyarázták: a többgyermekes családok kevesebb anyagi juttatást kapnak a kínai államtól, és ebből a kevesebb pénzből kell több gyerek továbbtanulását támogatniuk. Ezért a családon belül erős a verseny abban, hogy ki kapja meg ezt a támogatást. A többgyermekes családok társadalmi megbecsültsége is alacsonyabb Kínában, mint az egygyermekes családoké. Ez a kutatás arra a valamennyire paradox jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy az egy gyerek politika nem az egyedüli gyerek személyiségfejlődésében okoz „torzulást”, hanem a testvérral rendelkezőkben.

Tobin és mtsai (2009) legújabb kutatása során a kínai óvodapedagógusok arról a tapasztalatukról számoltak be, hogy az egykék semmiféle „személyiségtorzulással” nem rendelkeznek. Kutatóként megállapítják, hogy Kínában már nem tárgya a közgondolkodásnak az „elkényeztetett” egyke, mert az egykék könnyen kezelhetőek, és jobb képességeik vannak, mint a több testvérrel rendelkező korábbi generációk gyerekeinek, vagyis már senki nem aggódik, hogy a társadalomra hosszú távon veszélyt jelentenének. Tobin és mtsai (2009) idézik a Sanghaji Társadalomtudományi Akadémia kutatását, amely szerint az egykék aktívak, energikusak, szívesen próbálnak ki új ötleteket, szívesen mutatják meg a képességeiket, nem könnyen meggyőzhetőek, és erősen meg akarják valósítani a terveiket. Fiatal felnőtt korukban függetlenek, magabiztosak és kreatívak. Maguk a sanghaji kutatók egyben azt állítják, hogy ezek a személyiségtulajdonságok azok, amelyek kifejezetten szükségesek a piacgazdaság megfelelő működtetéséhez. Y. Sun és Zhao (2006) vizsgálata szerint a városi egykék magas önellátással rendelkeznek, és képesek nyugodtan elismerni mások teljesítményét. Nagyon erős az önfejlődési szükségletük, vagyis az, hogy a saját képességeikkel, teljesítményükkel és hozzájárulásukkal érjenek el sikert. A vizsgált egykék (reprezentatív minta) 60 százaléka nyilatkozta azt, hogy a saját teljesítményével akarja megalapozni a jövőjét és azzal akarja megnyerni a jövőbeni versengéseket a társadalomban. Az egykék tehát nem elsősorban a társaik, vagyis a kortárscsoport csodálatát akarják kivívni, hanem erősen a saját teljesítményükre koncentrálnak (Y. Sun és Zhao, 2006).

Más vizsgálatok viszont azt tárták fel, hogy az egykék számos nemkívánatos személyiségtulajdonsággal rendelkeznek. Egocentrikusabbak, kevésbé kitartóak, kevésbé fegyelmezettek (Jiao, Ji és Ring 1986). Mások azt találták, hogy inkább törekszenek az azonnali jutalomra, kevésbé tudnak késleltetni, mint a testvérrel rendelkező kortársaik (Wan és mtsai, 1994). Liu (2009) például a kínai serdülők internetfüggőségét köti össze azzal, hogy a kínai városi egyetlen gyermekre a szülők vele kapcsolatos magas elvárásai nehezednek, miközben egy olyan társadalomban növekszik, amelyben nagyon nagyok a különbségek, intenzív és kiélezett a verseny, nincs szociális biztonság, erős a korrupció és az erőforrásokat igazságtalanul osztják el. Ezek a hangok azonban sokkal kevésbé meggyőzőek, mint az egyke megfelelő fejlődésére vonatkozóak.

10.1.3. Versengéskutatás Kínában 1976 után

A versengést kínai serdülők és fiatal felnőttek körében célzottan kutató vizsgálat csak egészen kevés van. A versengés-együttműködés jellegzetességeit kínai gyerekek esetében először Domino (1992, 2000) kutatta a múlt század nyolcvanas éveiben. Nehezen megszervezett vizsgálata során 10-12 éves amerikai és kínai (kantoni) gyerekeket hasonlított össze az úgynevezett Társas Érték Feladatban (Knight és mtsai, 1987). A kínai gyerekek gyakrabban választottak egyenlőségre törekvő, illetve kooperáló csoportorientált választ, mint az amerikaiak, és nagyobb hangsúlyt helyeztek a csoportmunkára és a segítségre. Ugyanakkor több mint egyharmaduk versengő vagy individualista stratégiájú elosztást választott. Bár az amerikai gyerekeknél a versengő és individualista választások aránya jóval magasabb volt (a válaszok több mint 60 százaléka esett ezekbe a kategóriákba), azért a kínaiak esetében is minden harmadik gyerek ezeket választotta az egyenlőségre törekvő választások helyett. Az eredményeket az individualizmus-kollektívizmus dimenzió mentén értékelve a kínai gyerekek inkább kollektivisták, mint individualisták értékek szerint viselkedtek a kísérleti helyzetben, de az individualista és versengő attitűd is hangsúlyosan jelen volt. Domino (2000) bizonyos értelemben ugyanazt a kérdést vetette fel, mint Shirk (1982), vagyis azt, hogy nem része-e a

versengés az alapvető emberi természetnek, az ember biológiai örökségének, ha egy annyira erős kísérlet a kiküszöbölésére, mint a maoista Kína sem tudta azt megszüntetni.

Shen és Shen (1993) a gazdasági reformok bevezetése után tíz évvel, 1989-ben vizsgálták, hogyan látják a verseny gazdasági szerepét olyan kínai középiskolások, akik gazdasági tanulmányokat is folytatnak. Az általuk vizsgált kínai gimnazistákat amerikai, ugyancsak gazdasági tantárgyat is tanuló kortársaikkal hasonlították össze. A kínai diákok többször olvastak újságot, mint amerikai kortársaik, jobban érdekelték őket a gazdasági kérdések, mint amerikai társaikat, és a gazdaság működéséről általában semmivel sem rendelkeztek kevesebb tudással, mint az amerikai diákok. Arra a kérdésre azonban, hogy mi a piacgazdaság legalapvetőbb vonása, csak kicsivel több, mint a fele a kínai diákoknak válaszolta azt, hogy az aktív verseny, és több mint harmaduk azt írta, hogy a jó kormányzati beavatkozás. Az amerikai diákoknak azonban a nagy többsége (bár közülük sem mindenki) értette, hogy a piacgazdaság kulcsfontosságú jelensége a verseny. Shen és Shen (1993) azt találták, hogy vizsgálatuk idején a tömegmédia egyszerre hirdette a marxista kollektívizmust és a neoklasszikus individualizmust. A kormány egyszerre dicsérte a szocialista egyenlőségelvét és azt, hogy „meggazdagodni jó”, hogy szükség van tervekre és szükség van piacra. Ehhez képest a kínai gimnazisták pont olyan egyértelműnek tartották a magántulajdon fontosságát és tiszteletben tartását, mint amerikai kortársaik, és többen vallották azt, hogy a kormánynak nem kell beavatkozni a piaci folyamatokba. A szerzők odáig merészkedtek, hogy a kínai diákokat „természetes kapitalistáknak” nevezték és nézeteiket teljes összhangban találták a reformokkal. A szerzők megállapították, hogy a kínai serdülőkben megvan a pszichológiai felkészültség és nyitottság a további gazdasági reformokra, és ez meg fogja könnyíteni azok hatékony működtetését. Az elmúlt több mint húsz év ezt igazolta.

Fülöp és Berkics (2013, megjelenés alatt) vizsgálták azt, hogy kínai (pekingi) gazdasági tanulmányokat is folytató középiskolások mennyire tartják magukat versengőnek, illetve hogyan látják a versengés társadalomban és gazdaságban betöltött szerepét. A vizsgálat szerint a kínai középiskolások a leginkább azzal értenek egyet, hogy a versengés az egyetlen mód a gazdasági problémák megoldására, hogy a versengés serkenti a vállalkozások működését, és hogy a vállalatok között leginkább szociáldarwinisztikus, egymást kiszorító verseny van. Azok a diákok, akik versengőbbnek vallották magukat inkább azt a nézetet vallották, hogy a versengés az agresszív túlélésről szól, valamint pozitív egyéni következményekkel jár, míg azok, akik kevésbé voltak versengők inkább egyetértettek a versengés negatív egyéni és társadalmi következményeivel.

10.1.4. Verseny az iskolában és verseny a gazdaságban

A kínai iskolarendszer ma is a versenyvizsgákra épül. Nagyon erős a verseny az alsó középiskolából (middle school) a felső középiskolába (high school) kerülés során (Zhu és Zhou, 2007) Ez erősen hasonlít a japán iskolarendszerhez (Fülöp, 2006b). A magas tanulmányi teljesítményű középiskolákból jobb eséllyel kerülnek a diákok az ország elit egyetemeire. Az egyetemek maguk is versenyt folytatnak a legtehetségesebb diákjaikért, mert minél tehetségesebb diákok járnak hozzájuk, annál nagyobb az egyetem presztízse és ennek piaci értéke van, magasabb tandíjat lehet kérni. A felvételi vizsgán (gaokao) legmagasabb pontszámokat elérő diákokat speciális kifejezéssel illetik zhuangyuan http://www.bjreview.com.cn/forum/txt/2012-07/16/content_468141_2.htm.

Az erős versenyre válaszul a kínai szülők sokkal többet fektetnek be a gyerekeik oktatásába, mert ebben látják a gyerekeik versenyelőnyét (Sun, 2006). A kínai szülőknek csaknem 100 százaléka legalább főiskolai végzettséget szeretne a gyerekének, csaknem 70 százaléka legalább mester diplomát, majdnem 50 százaléka doktori fokozatot és csaknem 25 százaléka posztdoktori címet (2001-es reprezentatív vizsgálat, China Youth and Children Research Center; Sun, 2006). Ennek megfelelően az iskolarendszeren belüli verseny is rendkívül intenzív, a vizsgajegyek és a felvételi vizsgák óriási jelentőségűek (Chen és mtsai, 1997). Fülöp és Nguyen Luu (Fülöp és mtsai, 2007; Nguyen Luu és mtsai, 2009) négy országban élő kínai bevándorló anyákkal folytatott vizsgálatában azt találták, hogy mind a négy országban (Magyarország, Németország, Spanyolország, Anglia) a vizsgálatban résztvevő kínai anyák lényegében mindegyike úgy véli, hogy a gyereke egyetemet fog végezni.

A kínai szülők és a kínai kutatók egyértelműen megegyeznek abban, hogy a mai Kínában intenzív versengés van és a versenyben való helytállás a modern társadalom elkerülhetetlen velejárója. Az intenzív versenyt nem illetik kritikával, hanem a piacgazdaság és a gazdasági növekedés természetes velejárójának és motorjának tekintik, amelyet senki nem akar visszaszorítani, korlátozni, hanem azt akarja elérni, hogy ebben az intenzív versenyben a fiatalok a lehető legsikeresebben és a legadaptívabban tudjanak részt venni. A kínai szülők mindent megtesznek azért, hogy gyerekeikben kialakuljon az erős versenyt bírni tudó versenyszellem (H. Sun, 2006) ezért szinte születésüktől kezdve arra nevelik gyerekeiket, hogy igyekezzenek a versengésben kiemelkedni. A kínai szülők ugyanakkor tisztában vannak a versengés „kegyetlen” valóságával, hogy a vesztes és a kudarc egy intenzív versenyen alapuló társadalomban elkerülhetetlen, ezért igyekeznek gyerekeikben kialakítani a tűrőképességet és a kitartást (psychological endurance), a nehézségek leküzdésének a képességét, valamint azt, hogy ne bátortalanítsa el őket a győztes, írja H. Sun a China Youth and Children Research Center igazgatója³⁶ (H. Sun, 2006). Ez a tűrőképesség- és kitartásfogalom erősen hasonlít a küzdőszellem (mental toughness, Sheard, 2013) és a kitartás (grit, Duckworth, 2007), valamint a pszichés immunitás („resilience”, Oláh, 2004) fogalmához. Az egyikre nehezedő szülői elvárások és az erős verseny nagy nyomás alá helyezi a gyerekeket és próbára teszi a tűrőképességüket. Ugyanakkor egy 2000-ben készült felmérésben 80 százaléuk (reprezentatív minta) vélte úgy, hogy a piacgazdaságnak és a folyamatosan növekvő gazdaságnak köszönhetően, ha jól teljesít, akkor egyre nő annak a lehetősége, hogy sikeres lesz a versenyben (Xi, 2006).

10.1.5. Kínaiak Kínán kívül és a verseny

A nem Kínában élő kínai gyerekekkel végzett kutatások a múlt század hetvenes éveiben kezdődtek. Li és mtsai (1979) hongkongi és tajvani 4-12 éves gyerekeket vizsgáltak kísérleti helyzetben. A gyerekeknek a Madsen-féle Együttműködés Táblával (Madsen Cooperative Board, Madsen, 1967) kellett játszaniuk miután vagy az együttműködésre, vagy a versengésre buzdító instrukciót kaptak. A kínai gyerekek tipikusan akkor is folytatták az együttműködést, ha az instrukció versengésre biztatott. Az idősebb gyerekek és a fiúk kooperatívabbak voltak. A vizsgálat a kooperatív–versengő dichotóm paradigma keretében még azelőtt született, hogy Hongkong és Tajvan úgynevezett ázsiai kistigrissé változott volna az intenzív piaci verseny hatására. Ezzel összhangban volt egy későbbi vizsgálat, amelyben tajvani óvodásokat sokkal kooperatívabbnak találtak csoportban, mint az amerikaiakat (Chiu, 1987). Egy későbbi vizsgálatban, amely már az intenzív gazdasági fellendülés időszakában született Sparkes

³⁶ Ez a pekingi kutatóintézet végzi a kínai gyerekekre és fiatalokra (25 éves korig) vonatkozó évenkénti reprezentatív vizsgálatokat.

(1991) 3-4 éves angloamerikai gyerekeket hasonlított össze ugyancsak tajvani gyerekekkel, és ő már azt találta, hogy a tajvani gyerekek voltak a versengőbbek.

Az utóbbi évtizedekben az együttműködés mellett megkérdőjelezhetetlenül jelen van a versengés a kínaiak lakta kelet- és dél-ázsiai országokban. Hongkongban olyan intenzív a verseny, hogy a hongkongi Oktatási Bizottság 2000-ben új nevelési irányelvet adott ki. Ebben abból indultak ki, hogy a versengés Hongkong védjegye és az egyik kulcsfontosságú tényezője a kelet-ázsiai gazdaságoknak. Ugyanakkor a kiadott dokumentum azt az álláspontot fogalmazta meg, hogy a verseny túl intenzív, az iskolarendszer túl szelektív, ezért másfajta versengésre van szükség, amelyben kevesebb a vesztes (Education Commision of Hong Kong SAR, 2000). David Watkins, a University of Hong Kong pedagógia professzora azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy a fenti program nem elvégzett kutatások evidenciáján alapult, valójában nem lehetett tudni, hogy miként látják a versengés szerepét a hongkongi diákok és miként hat ténylegesen rájuk. Ezért Watkins (2006) először 16-18 éves hongkongi kínai gimnazisták esetében vizsgálta a versengés társadalomban betöltött szerepéről alkotott nézeteiket Fülöp (1992c, 1999a, 2002a) vizsgálatait követve, nyílt kérdéses kérdőívvel. A hongkongi diákok a versengés jelenlétét leginkább a gazdaságban látták, és a versengést a hongkongi társadalomban nagyon intenzívnek tartották. Watkins (2006) összevetette az eredményeit Fülöp (1999a, 2002a) Japánban, USA-ban, Magyarországon valamint Angliában nyert adataival. A versengés társadalomban betöltött szerepét a legpozitívabbnak az összes válaszadó közül a hongkongi középiskolások tartották.

A következő kérdése az, volt, hogy vajon miként élik meg az iskolai versengést a hongkongi diákok (Watkins, 2010). Vizsgálatát ugyancsak Fülöp (1999a, 2002a) vizsgálataira alapozta és a résztvevők 12-14 és 16-18 éves diákok voltak. A válaszadók döntő többsége szerint az iskolában bátorítják őket a versengésre. A fiatalabb válaszadók között majdnem a diákok fele tisztán pozitívnak tekinti az iskolai versengést, és közel egyötödük neutrális vele kapcsolatban, vagyis elfogadja, mint egy természetesen jelen lévő jelenséget. Az idősebb csoportban már csak a válaszadók egyharmada tartja az iskolai versengést tisztán pozitívnak, és a korábbihoz képest megnő azoknak az aránya (15%-ra), akik mind pozitív, mind negatív vonását említik. Ebben a korosztályban is a válaszadók egyötöde a versengést természetesként fogadja el. A pozitív hatások között elsősorban a versengés motiváló hatását emelték ki, valamint az élvezetes voltát és a társas kapcsolatokra gyakorolt pozitív hatását. A magasabb tanulmányi teljesítményű iskolába járók még pozitívabbak voltak a versengéssel megítélésével kapcsolatban. A negatív hatások között elsősorban a nagyon erős teljesítménykényszert és a társas kapcsolatokra gyakorolt negatív hatását említik (ellenségekké teszi a társakat). Watkins (2010) nem talált egyik korcsoportban sem nemi különbséget.

Watkins (2007) egy másik 15-17 éves kínai gimnazistákkal folytatott vizsgálatában, amely ugyancsak Fülöp (1999a, 2002a, 2004a; Fülöp és Berkics, 2002) kutatásain alapult, a versengés fogalmát kívánta feltárni nyitott kérdéses kérdőívvel. A válaszadókat ezúttal Kína három nagyon különböző területéről választotta ki: a tradicionálisan kapitalista Hongkong, és a piacgazdaságra csak néhány évtizede áttért Kína Sanghaj és Shijian (Hubej tartomány) városából. Mindhárom kínai város a versenynek tulajdonítja a gazdasági fejlődését, és az iskolásokra nagy verseny-nyomás nehezedik. A versengéshez fűződő viszonyt vizsgálva Watkins (2007) nem talált különbséget a hongkongi, sanghaji és shijani diákok között, vagyis a relatíve fiatalabb piacgazdasággal rendelkező Kína fiataljai pont annyira voltak versengőek, mint a sok évtizede kapitalista piacgazdasággal rendelkező Hongkong fiataljai. A sanghaji és shijani csoportban a válaszadók döntő többsége, csakúgy, mint Fülöp (2006b) vizsgálataiban a japán diákok többsége, csak pozitívumokat állított a versengéssel kapcsolatos tapasztalatairól.

A hongkongi diákok véleménye jobban megoszlott a tisztán pozitív és a tisztán negatív válaszok között. A vizsgálat szerint a shijani diákok tartották a versengést leginkább egy olyan, szűkös erőforrásokért folytatott küzdelemnek, amely az embereket munkára, hatékonyabb tanulásra, a potenciálok kifejlesztésére készíteti, de mindhárom csoport arról számolt be, hogy az iskolában erősen arra készítetik őket, hogy versengjenek egymással, és ezzel kapcsolatban ugyancsak több pozitív, mint negatív tartalmú válasz volt. A vizsgálat konklúziója az volt, hogy a kínai diákok jól viselik a versengést, és kifejezetten jól motiválhatók a versengés által, ezért ahelyett, hogy a kínai diákok esetében minimalizálni kéne a versengés lehetőségét, számukra minél több lehetőséget kell erre biztosítani. Watkins (2007) kifejezetten arra hívja fel a figyelmét a kelet-ázsiai pedagógiai szakembereknek, hogy ne akarják átvenni és elhinni a nyugati kutatók versengésellenességét, mert ez a kelet-ázsiai közegben kifejezetten káros volna. A kelet-ázsiai diákok nem szenvednek a versenytől, hanem kibontakoznak általa. Yan és mtsai (2000) egyenesen azt találták, hogy az amerikai és európai oktatásban magasra értékelt kooperatív tanulási technikák a hongkongi kínai egyetemisták körében nem javították, hanem lerontották a teljesítményt.

A hongkongi üzleti szektor is arra a következtetésre jutott, hogy a versengési képzést nem visszafogni, hanem növelni kell. Ez volt a válaszuk arra, a kérdésre, amelyet Benson Wong (2012) vetett fel, mely szerint mi lehet az oka, hogy Hongkong hosszú éveken át sokkal fejlettebb volt gazdaságilag, mint Kína, azonban mára nehezen tudja felvenni a versenyt Kína rendkívül gyors gazdasági növekedésével. Korábban csak Kínából érkezett munkaerő Hongkongba, ma azonban több százezer hongkongi vállalat munkát Kínában. Ezzel összefüggésben a Hong Kong Polytechnic University, szoros együttműködésben az üzleti világgal, egy a diákok versenyképességének fejlesztéséért felelős önálló bizottságot hozott létre. Zhang (2009, hivatkozik rá Benson Wong, 2012) szerint ehhez a diákokban az erőteljes/intenzív (azt a szót használja, amelyet az AGA vizsgálatban (5. fejezet) a kínai válaszadók a legnagyobb súllyal asszociálnak a versengéshez) versenynek megfelelő pszichés mentalitást és felkészültséget kell kialakítani. A hongkongi kínai egyetemistákat a kínaiakkal összehasonlítva, a kínaiak ambiciózusabbak, szorgalmasabbak, agresszívebbek, erősebben fókuszálnak arra, hogy hogyan növeljék és fejlesszék a tudásukat és alakítsanak ki megfelelő mentalitást ahhoz, hogy amikor a munkaerőpiaci versenybe kerülnek, akkor helyt tudjanak állni. A hongkongi kínai diákok „gyengébbek” mint a kínaiak, viszont egyre nagyobb versenybe kerülnek velük. Benson Wong (2012) tartalomlemezte a legnagyobb hongkongi lapok versengésről szóló cikkeit és úgy találta, hogy azokban kifejezetten fenyegetőnek tüntetik fel a kínai versenytársakat, akikkel szemben erősen kell küzdeni a hongkongi kínaiaknak. Egy 2007-es közvéleménykutatásra utal, amelyben a hongkongi kínai egyetemisták úgy vélték, hogy a kínai egyetemisták hamarosan legyőzik őket a munkaerőpiaci versenyben.

10.1.6. Motiváció és versengés

A kínai diákok motivációs jellemzői lehetővé teszik, hogy jól megküzdjenek az iskolarendszer követelményeivel és realitásaival: például azzal, hogy nem minden tantárgy egyformán érdekes, hogy nem mindig egyértelműen világos, hogy mi az értelme annak, hogy egy adott dolgot meg kell tanulni, hogy elkerülhetetlen, hogy negatív visszajelzést is kapjanak a teljesítményükre, és hogy versenyben vannak másokkal (Hau és Ho, 2010). Tan és Zeng (2007) az osztálytermi környezetet vizsgálva kínai középiskolások körében azt találták, hogy a tanórai versengő környezet pozitív összefüggést mutatott a diákok életteli való elégedettségével.

A kínai diákok esetében a számos nyugati kutató által dichotómként vagy egymással negatív korrelációban kezelt elsajátítási és eredménymotiváció (ezt utóbbit kötik össze a versengéssel, lásd 1. fejezet) pozitív együttjárást mutat, a kettő között semmilyen ellentmondás nem mutatkozik (Hong és Salili, 2000). Mivel a kínai diákoktól egyszerre kívánják meg az önmagában vett kompetens elsajátítást és a versengést, a kétféle motiváció szimultán magas szintje a lehető legjobb lehetőséget biztosítja erre. Yang és Yu (1994) megkülönböztetnek Társasan Orientált Teljesítménymotivációt (TOT) és Egyénileg Orientált Teljesítménymotivációt (EOT). Míg a nyugati diákokra főképpen az EOT-t tartják jellemzőnek és kitűzött ideálnak, addig a kínaiak és kelet-ázsiaiak esetében az EOT és a TOT pozitívan korrelál egymással, vagyis az egyéni teljesítmény mindig társas elvárásokkal is kapcsolatban áll, és a társakhoz fűződő viszonyt is magába foglalja. Chang és mtsai (2000) szingapúri kínai középiskolás diákok körében a versengés és az elsajátítási motiváció között szignifikáns pozitív korrelációt találtak, de ugyanezt találták King és mtsai (2012) Hongkongban. Hwang (2012) a konfucianizmussal hozza kapcsolatba az általa „vertikális megkülönböztetésnek” nevezett teljesítménymotivációt, és ezt egyben azonosítja a versengéssel. Éppen ezért a versengést a konfucianista világkép inherens részének tekinti. A konfuciánus hagyományban kiemelkedő hangsúly helyeződik az erőfeszítésre, az akaraterőre és a mentális koncentrációra is (Lee, 1996). Eszerint a kudarc és a veszteség nem a személyre jellemző állandó tulajdonságoknak és a képességeknek, hanem az erőfeszítésnek és az akaraterőnek tulajdonítható, ezért ezt a kettőt kell fejleszteni. A kemény munkának, az erőfeszítésnek és szorgalomnak tulajdonított kiemelt szerepet a kínai diákok tanulmányi sikereiben számos más kutató is igazolta, például Hongkongban (Salili, 1996; Watkins és Biggs, 1996). Wang (2003, idézi Hwang, 2012) tajvani kínai diákokkal végzett vizsgálatában, a válaszadók a tanulmányi teljesítményben az erőfeszítés után második legnagyobb jelentőségűnek a kortársakkal való versengést tartották. A kínai kutatók úgy vélik, hogy egy erősen versenyen alapuló iskolarendszerben valójában a versengési (eredmény-) motiváció magas szintje tökéletesen adaptív, és az erőfeszítésre helyezett hangsúllyal még kudarc esetén is fenntartja a folyamatos motivációt (Hau és Ho, 2010).

Ezzel szemben az érdeklődésnek, amely a nyugati kutatások szerint meghatározó a tantárgyak iránti pozitív attitűd kialakításában, és amely pozitív attitűd aztán magasabb teljesítményhez vezet, semmilyen szerepe nincs a vizsgálatok szerint a kelet-ázsiai és kínai diákok magas teljesítményében (Gordon Györi, 2006, 2009; Hau és Ho, 2010). Ehhez hasonlóan a nyugati, elsősorban amerikai pszichológiában erősen hangsúlyozott és Bandura (1997) nevéhez kötött énhatékonyságnak (self-efficacy) sem volt semmilyen szerepe a kiemelkedő tanulmányi teljesítményben. A tipikusan alacsonyabb énhatékonysággal rendelkező kínai diákok rendre magasabban teljesítenek magas énhatékonysággal rendelkező, például kanadai (Salili és mtsai, 2004) és amerikai kortársaiknál (Kwan és mtsai, 2010). Az amerikai gyerekek esetében a magasabb énhatékonysággal rendelkezők fejtenek ki nagyobb erőfeszítést egy feladatban, a kínai gyerekek esetében semmilyen összefüggés nincs a feladatban kifejtett erőfeszítés és a mért énhatékonyság-érzésük között (d'Ailly, 2004). Különösen érdekesek ezek az eredmények, ha tekintetbe vesszük, hogy a kelet-ázsiai diákok a nemzetközi összehasonlításokban (IEA, TIMSS, PISA) kiemelkedő teljesítményt nyújtanak (Gordon Györi, 2006, 2009). Egyre gyakrabban ez nemcsak a japán, dél-koreai, szingapúri, tajvani, hongkongi vagy makaói kínai diákokra vonatkozik, hanem a Kínában élő kínaiakra is (Hau és Ho, 2010). A kelet-ázsiai diákoknak ezt a magas teljesítményét nem magyarázza sem a GDP, sem az oktatásra fordított költségvetés (Gordon Györi, 2006, 2009; Hau és Ho, 2010).

10.1.7. Az együttműködés és a közösség szerepe

A versengés képességének az erősítése mellett továbbra is elvárás a kooperativitás is. A hagyományos kínai kultúrában a csoportkooperáció nagyon fontos érték (Bond és Hwang, 1983). Az önzés, az egyéni jóllét keresése a csoport érdekeinek a kárára, vagy a csoport érdekei iránti közömbösség nagyon komoly emberi hiányosság (Ho, 1986). A másokkal való harmonikus kapcsolattartás ('dongshi') az egyén szociális érettségének a mutatója (Chen, 2000). A „szelf” a kínaiakban gyakran az antikollektivistá attitűddel kapcsolódik össze, és azt jelenti, hogy valaki csak magával törődik, és nem tesz másokért (Bakken, 1993). A kínai gyerekeket arra is nevelik, hogy tiszteljék azt, ami közös (Wu, 1994). Wu (1996) 1990-93 között végzett vizsgálata azt bizonyítja, hogy vannak olyan szocializációs értékek, amelyek a kínai családokra földrajzi helyzettől és kulturális közegtől függetlenül jellemzőek. Vizsgálatait Sanghajban, Bangkokban, Szingapúrban, Dél-Tajvanban, Honoluluban és Los Angelesben élő kínai családokkal végezte, és több közös értéket is talált, közöttük a kitartásra és az együttműködésre nevelést, valamint az iskolai előmenetel támogatásának fontosságát. Ezzel összhangban az USA-ban nevelkedő kínai-amerikai gyerekek együttműködőbbek voltak, mint az angloamerikai kortársaik (Cook és Chi, 1984). Tang 1992-ben publikált vizsgálatában azt találta, hogy a kínai anyák sokkal fontosabbnak tartják a megosztást és a nem- versengést, mint az amerikaiak (Tang, 1992). Wu (1996) kínai óvodás gyerekek szüleivel végzett vizsgálatban azt a kérdést tette fel, hogy milyen a jó gyerek. A szülők a leggyakrabban a jó morális karaktert említették, vagyis azt, hogy szeresse a többieket, csoportorientált és kooperatív legyen. Sándor és mtsai (2007) kínai és magyar óvodásokat összehasonlítva a kínai gyerekeket találták megosztóbbnak a magyaroknál.

10.1. 8. Individualizmus és kollektívizmus és a szelf szerepe

A versengés megítélésére vonatkozó kínai vizsgálatok megerősítik azt, hogy az erős versengés nem sajátítható ki az individualista kultúrák számára és nem azonos a vertikális individualizmussal sem /mint ahogyan azt Triandis és Gelfand (1998) azonosították vele/. Leung és Au (2010) a kínaiak együttműködő és versengő magatartásáról szóló összefoglaló fejezetükben ugyancsak azt hangsúlyozzák, hogy az individualizmus és kollektívizmus, valamint a versengés és együttműködés kapcsolata rendkívül komplex és nem írható le egyszerű összefüggésekkel.

Ugyanakkor az individualizmus és kollektívizmus tekintetében is dinamikus változások jellemzik a kínai társadalmat. A piacgazdaság megjelenésével a kollektívizmus mellett hangsúlyosabbá vált az individualizmus is, az autonóm döntéseknek, a szabad választásoknak sokkal nagyobb tere lett. Sun (2006) szerint a kínai fiatalok esetében az egyik legfontosabb kérdés a kollektívizmus, társadalmi felelősségérzet és elkötelezettség, valamint az individualizmus és a személyes döntések szabadságának az összeegyeztetése. A konfuciánus tanítások szerint az élet legfőbb célja az önfejlesztés és öntökéletesítés (Hau és Ho, 2010; Li, 2012), és ebben az értelemben a tanulás az nemcsak szociális, hanem az individuum független szelfjéhez tartozó cél is a kínai serdülők esetében (Li, 2006).

Az 5. fejezetben már ismertettük Becker és mtsai vizsgálatát (benyújtott kézirat), amely egyrészt a kínai serdülők közösségbe ágyazottságát, másrészt keménységüket és énközpontúságukat azonosította. Owe és mtsai (2012) vizsgálatában a kínai serdülőkre a közepes kontextualizmus és autonómia volt jellemző. Dien (1999) azt hangsúlyozza, hogy a kínaiak a családdal kapcsolatban kollektivistikusak, amely főként az autoritásnak való megfelelésben nyilvánul meg, de eközben az individualitásnak az erős érzete alakul ki

bennük. A múlt század kilencvenes éveiben még az óvodai és az iskolai nevelésben is nagy tere volt a kollektívizmusra nevelésnek is, a gyerekektől erős kooperációt és kölcsönös segítséget vártak el a csoporton belül, és nagyon sok csoportos, közös tevékenységet szerveznek nekik (Chen és mtsai, 1997, Tobin és mtsai, 2009). Az új nemzeti óvodai nevelési program viszont kifejezetten a csoportos tevékenységek számának a csökkentését és az egyéni tevékenységeknek, az egyéni kezdeményezőkészségnek nagyobb tér biztosítását írja elő (Tobin és mtsai, 2009). A Városi Kínai Középiskolai Tanulók Felmérése (Urban Chinese Middle School Student's Survey) szerint 2005-ben a kínai serdülőket viszonylag magas kollektívizmus és viszonylag magas individualizmus jellemezte, amely utóbbi az elmúlt húsz évben folyamatosan emelkedett (Zheng, 2006). Ezzel együtt drámaian, szinte nullára, csökkent azoknak a serdülőknek a száma, akik hisznek a kommunizmusban és a marxizmusban (Zheng, 2006). Tobin és munkatársai az 1980-as években minden nap hazafias nevelést is láttak a kínai óvodában, 2002-ben és 2006-2007-ben végzett megfigyeléseik során a patriotikus dalok és forradalmi hősökéről szóló történetek, a marxista gondolatok és Mao Cetung említése hiányzott a napi óvodai tananyagból. A kínai társadalom közbeszédéből is eltűnőben van az ideológiai és a politikai fókusz és erősen pragmatista és gazdasági fókusz helyettesíti (Tobin és mtsai, 2009). Ezzel összhangban van az is, hogy a jelenlegi kínai serdülők (sem a városiak, sem a falusiak) nem különböztek egy összehasonlító vizsgálatban kanadai kortársaiktól az alapvető demokratikus elvek elfogadásában (Helvig és mtsai, 2007).

Dien (1999) szerint manapság a kollektívizmust az autoritás kívánja meg a kínaiaktól, az nem integráns része a kínai identitásnak. A kínai társadalom erősen autoritáskövető, hierarchikus és normakövető, ezért az intenzív individuális versengés ellenére meg tudnak felelni a kollektivitás kívánalmának is. Yamagishi (2003) kínaiakat és ausztrálokat hasonlított össze és azt találta, hogy a kínaiak kevesebb kooperatív választ adtak egy kevert-motívumú játékban, mint az ausztrálok. Yamagishi (2003) ezt azzal magyarázta, hogy ebben a kísérleti helyzetben nem volt jelen autoritás, amelyik monitorozta volna a viselkedést vagy szankcionálta volna az önzést, ezért a benne résztvevők minden fenntartás nélkül utánaengedtek az önző vágyaiknak.

A hagyományos kínai kollektivitás mellett ezért a versengésre való szocializáció is része a mai kínai nevelési repertoárnak. Kínának jól képzett, kockázatvállaló és versengő állampolgárookra van szüksége. Az erre való szocializáció sikerének bizonyítéka, hogy shanghaii kínai egyetemistákat vizsgálva azok versengőbbnek bizonyultak, mint amerikai kortársaik (Tang, 1999). Hsee és Weber (1999) kínai (Shanghai) és amerikai (Chicago) egyetemistákat hasonlítottak össze a kockázatvállalás terén. Azt várták, hogy az amerikaiak lesznek azok, akik nagyobb pénzügyi, befektetési kockázatot vállalnak, mint a kínaiak, ezzel szemben pontosan a fordítottja történt. A kínai egyetemisták sokkal merészebbnek és kockázatosabbnak bizonyultak. A szerzők ezt az úgynevezett „kipárnázási” hipotézissel magyarázták. Eszerint az individualista amerikai társadalomban az egyén egyedül vállalja a pénzügyi felelősséget a pénzügyi döntéseiért, egy olyan általuk kollektivistának nevezett társadalomban, mint a kínai viszont a család kisérti a bajbajutottat, ezért nagyobb kockázatot mernek vállalni. Hasonlóan Yamagishi (2003) vizsgálathoz Chen és Li (2005) is kínai (Zhejiang) és ausztrál (Sydney) egyetemistákat hasonlítottak össze és lényegében ugyanazt az eredményt kapták. A kínai egyetemisták, akiknek a kétharmada lány volt, egy kevert motívumú játékban üzleti partnerekkel sokkal kevésbé voltak kooperatívak, mint az ausztrálok. A vizsgálat egy komoly módszertani hibája volt ugyanakkor, hogy a kínai egyetemisták is angolul kapták az instrukciókat. Ráadásul a kínaiak befektetésüket a hipotetikus helyzet szerint Ausztráliában, az ausztrálok pedig Kínában tették. Ennek megfelelően a kulturális referencia pont nem Kína, hanem Ausztrália lett a kínaiak számára, a saját országuk normái nem voltak a figyelem fókuszában.

A kollektivitásra és az individualizmusra és a versengésre való nevelés már az óvodában el kell, hogy kezdődjön. Tobin és mtsai (2009) ezt figyelték meg a kínai óvodákban. A jelenlegi kínai óvodai nevelés egyszerre ad teret az individuumnak, a társas szolidaritásnak és a közösség érdekeinek és a hagyományos kínai értékeknek, vagyis az individualizmusnak és a kollektívizmusnak és az együttműködésnek és a versengésnek. A versengés és az együttműködés egyszerre megvalósuló erőteljes jelenléte Luo és mtsai (2006) szerint olyan sinergiákat hoz létre, amelyek versengési előnnyé alakulnak, produktív interakciókat eredményeznek, elősegítik a hatékonyságot és magasabb teljesítményt eredményeznek. Huang (1996, hivatkozik rá Hwang, 2012) a kínai konfliktusmegoldásnál azt a pozitív versengést tartja a harmónia elérésére a legmegfelelőbbnek, amely az együttműködésen keresztül segíti elő mindkét fél fejlődését. Wu és mtsai (2007) hivatkoznak Shi Zhang Qing és Fang Hai Ming (2002) vizsgálatára, amelyet Zehjiang tartomány egyetemistáival végeztek. Azt találták, hogy az egyetemisták együttműködési és versengési késztetése szignifikáns pozitív korrelációban volt egymással és egyik készség terén sem találtak nemi különbséget.

10.1.9. Nemi különbségek

Az „egyke” politikának köszönhetően a nemek közötti arányok erősen eltoldódtak Kínában. A tradicionális kínai kultúrában a férfiak domináns szerepe egyértelmű volt. A konfucianizmus szerint a gyermeki kötelességekkel kapcsolatos három súlyos bűn közül a legsúlyosabb az, ha nem sikerül fiút szülni/nemzeni (Hillier, 1988). Ennek a tradíciónak a továbbélésére utal, hogy mind a mai napig a kínai szülők, amennyiben egy gyerekük születik, akkor a fiút részesítik előnyben. Ez egyben a lány embriók abortuszát vagy a megszületett lánycsecsemők sorsukra hagyását is jelenti (Settles és mtsai, 2008). 2005-ben már 119 fiúra jutott 100 lány és közel száz városban ez az arány 125/100 fölé emelkedett (Settles és mtsai, 2008). Ugyanakkor a kérdőíves kutatások más képet mutatnak. Gong (2006, hivatkozik rá Seetles és mtsai, 2008) például azt találta, hogy a leendő szülőknek több mint háromnegyede azt nyilatkozta, hogy neki mindegy a gyerek neme. Valójában a nagyvárosi családok esetében, mint például Sanghaj, az azonos tanulási és munkalehetőségek miatt valóban megszűntek azok a hagyományos okok, amelyek miatt egy fiút érdemesebb előnyben részesíteni egy lánynál. Ennek megfelelően például Sanghajban a fiú és lánycsecsemők közötti arány csak 106/100, vagyis közelít a normál átlaghoz (Nie and Wyman 2005).

Az „egy gyermek” politika hatására azokban az egygyerekes családokban, ahol lány gyermek születik a szülők igyekeznek mindent elérni vele, amit a fiú gyermekükkel akarnának. Ezért a hagyományos női szerepek átalakulóban vannak. Domino egy 1980-as években a morális magatartással kapcsolatban végzett vizsgálatában (Domino, 2000) nem talált egyáltalán nemi különbséget. Ezzel szemben az amerikai gyerekek között jelentős nemi különbségek voltak. Domino (1992) nem talált nemi különbséget a versengő és együttműködő elosztások választásában sem fiúk és lányok között. Véleménye szerint annak ellenére, hogy a kínai társadalmat a fiúgyerekek preferenciája jellemzi, az iskolában egyenlően bánnak a lányokkal és a fiúkkal. Wu (1996) egy sanghaji, óvodáskorú gyerekek szüleivel végzett vizsgálatban azt találta, hogy mind az anyák, mind az apák azt hangsúlyozták, hogy a fiú és lánygyermekeknek ugyanolyan oktatásban kell részesülniük. Ez erősen eltér a tradicionális kínai felfogástól, amely a fiúk iskolai oktatását tekintette lényegesebbnek. A városi egyke lányok nagyon komoly támogatásban részesülnek a család részéről, hogy a tradicionális normákkal szemben kiemelkedően teljesítsenek, és megfelelő pozíciókhoz jussanak a társadalomban (Fong, 2002). Chen és mtsai (1997) azt találták sanghaji 10-12 éves lányokat és fiúkat összehasonlítva, hogy a lányoknak jobb volt az iskolai teljesítménye, a szociabilitása és a vezetői képességei is, mint

a fiúk. Tan és Zeng (2007) az osztálytermi környezetet és az élettél való elégedettséget vizsgálták kínai középiskolások körében. Ők a fiúkat versengőbbek találták, mint a lányokat.

A lányok magasabb iskolai teljesítményét más vizsgálatok is igazolják. A sanghaji középiskolás diákok az utolsó OECD vizsgálatban (2009) első helyen végeztek a 15 évesekre vonatkozó felmérésben, megelőzve a dél-koreai, finn, hongkongi és szingapúri diákokat. Ugyanakkor a tanárok aggodalmukat fejezték ki, mert a lányok jobban teljesítettek, mint a fiúk, mert a fiúknál motiváltabbak a tanulásra. Ezért Sanghajban csak fiú középiskolákat hoznak létre, ahol a fiúknak csak fiúkkal kell versengeniük. A „gaokao-n”, amely nem más, mint a nagyon versengő és intenzív egyetemi felvételi vizsga, a lányok egyre nagyobb százalékban felelnek meg (Japan Times, 2013 február 27).³⁷

10.2. A jelen vizsgálat célja

Az itt bemutatott vizsgálat több célt szolgált. Egyrészt meg kívántuk tudni, hogy a magyar középiskolások és egyetemisták győzelemmel és veszttel való megküzdéséről kapott eredmények mennyire általánosíthatóak, mennyire tükröznek a győzelemmel és veszttel kapcsolatos érzelmek és viselkedések univerzális vonásokat. Ezért, hasonlóan azokhoz a kutatókhoz, akik egy-egy pszichológiai jelenség univerzális vonásait keresik (Smith, 2010), egy a magyartól annyira távol lévő kulturális vonásokkal rendelkező ország középiskolásait választottuk ki, mint Kína. Másik célja a kutatásnak az volt, hogy a lehetséges hasonlóságok mellett feltárjuk, hogy milyen győzelemmel és veszttel való megküzdés jellemzi azokat a kínai középiskolásokat, akik egy olyan dinamikusan változó társadalomban növekszenek, amelyet a rendkívül nagymértékű gazdasági növekedés mellett az értékeknek a folyamatos változása jellemez. A kínai társadalomban intenzív verseny van az élet minden területén, ugyanakkor nincs olyan vizsgálat, amely kifejezetten azt kívánta volna feltárni, hogy ezzel az intenzív versennyel, a versengésbeli győzelemmel és veszttel kapcsolatban milyen érzelmi és viselkedési megküzdéssel rendelkeznek a kínai fiatalok. A vizsgálat választ kíván adni arra, hogy milyen adaptív és kevésbé adaptív megküzdési módok azonosíthatók egy olyan társadalom serdülői esetében, amely nagyon erősen verseny- és teljesítményorientált, amelyben az egyke politika miatt az egyes egyénre óriási nyomás nehezedik, hogy sikeres legyen, és amely ugyanakkor nagy hangsúlyt helyez a közösségre, a csoportra és a kollektív teljesítményre is. Arra is választ kívántunk kapni, hogy az egyke politika következményeképpen a fiú és lány gyerekekkel kapcsolatos szülői elvárások hasonlóvá válása miatt, illetve a lány gyerekekkel kapcsolatos megnövekedett teljesítményelvárások következtében a kínai serdülő lányok versengéshez fűződő viszonya és a győzelem és veszttel kezelése mutat-e erre a megváltozott érték- és elvárásrendszerre utaló jellegzetességeket.

Az itt bemutatott kutatás a világon az első, amely empirikus adatokon alapulóan betekintést kínál a győzelem és veszttel kínai pszichológiai sajátosságaiba.

10.3. Vizsgálati módszer

A vizsgálatban (néhány tétel eltéréssel) ugyanazt a zárt-kérdéses kérdőívet alkalmaztuk, amelyet a magyar középiskolásokkal végzett kutatásban. Ennek az ismertetését lásd a 6.

³⁷<http://www.japantimes.co.jp/news/2013/02/27/asia-pacific/shanghai-tries-out-all-boys-classes-as-girls-leap-forward/#.UTkx31fSMZo>

fejezetben. A kérdőívet kínai kollégák, prof. Bai Xuejun és Dr. Shi Fengyan a Tianjin Normal Universityről lefordították kínaira, majd elvégeztették az ellenőrző visszafordítást is.

A kínai kollégák javaslatára a kínai gimnazisták esetében értékeltettük a válaszadókkal a saját iskolai teljesítményüket is egy egytől négyig tartó Likert-skálán, ahol az 1 jelentette a „rossz teljesítményt” és a 4 a „kiváló teljesítményt”. Ugyanakkor, a kínai középiskolásokkal nem vettük fel a Marlowe-Crowne-C Társas Kíváncsiság Kérdőívet.

10.4. Résztevők

309 kínai úgynevezett felső középiskolás³⁸ vett részt a felmérésben, amelyből 137 fő (44,3%) volt fiú, és 172 fő (55,7%) volt lány. A résztvevők két különböző évfolyamból kerültek ki és három különböző iskolából. Az évfolyamok a következők voltak: tizedik (154 diák, 49,8%) és tizenegyedik (155 diák, 50,2%) osztályok. Az érintett iskolák Tianjin³⁹ város középiskolái voltak⁴⁰. A középiskolák között nem volt tanulmányi színvonalukban jelentős eltérés.

A kitöltők átlagéletkora 16,21 év volt (szórás=0,69), a nemek között nem volt szignifikáns korkülönbség. Az egyes évfolyamok átlagéletkora szerint a tizedikesek 15,74 évesek (szórás=0,52), a tizenegyedikesek 16,67 évesek voltak (szórás=0,48) (lásd 166. táblázat).

166. táblázat. Kínai középiskolások vizsgálati minta: különböző évfolyamok életkori átlagai nemek szerint

Évfolyam	Fiú		Lány		Összesen	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Tizedik osztály	15,78	,53	15,72	,52	15,74	,52
Tizenegyedik osztály	16,69	,49	16,65	,48	16,67	,48
Összesen	16,30	,68	16,13	,68	16,21	,69

10.5. Eredmények

10.5.1. A versengéshez fűződő személyes viszony: A válaszadók önmegítélése és mások percepciójának a megítélése

A résztvevőket megkérdeztük, hogy mennyire találják magukat versengőnek, és hogy mások mennyire gondolhatják őket versengőnek. Ezt két 5-fokú Likert skálán kellett megítélniük, amin az egyes az „Egyáltalán nem versengőt”, az ötös az „Erősen versengőt” jelentette.

³⁸ A kínai iskolarendszerben a felső középiskola három éves, a 10.-tól a 12.-ik osztályig tart. A diákok 15 és 18 év közöttiek.

³⁹ Tianjin város Kína északi részén helyezkedik el. Lakosainak száma 12 millió. Kína negyedik legnagyobb városa, Peking, Sanghaj és Guangzhou után. 2011-ben Tianjin GDP-je volt a legnagyobb Kínában, megelőzte Sanghajét. A gazdasági növekedés majdnem 17 százalékos volt, duplája a nemzeti átlagnak <http://en.wikipedia.org/wiki/Tianjin>

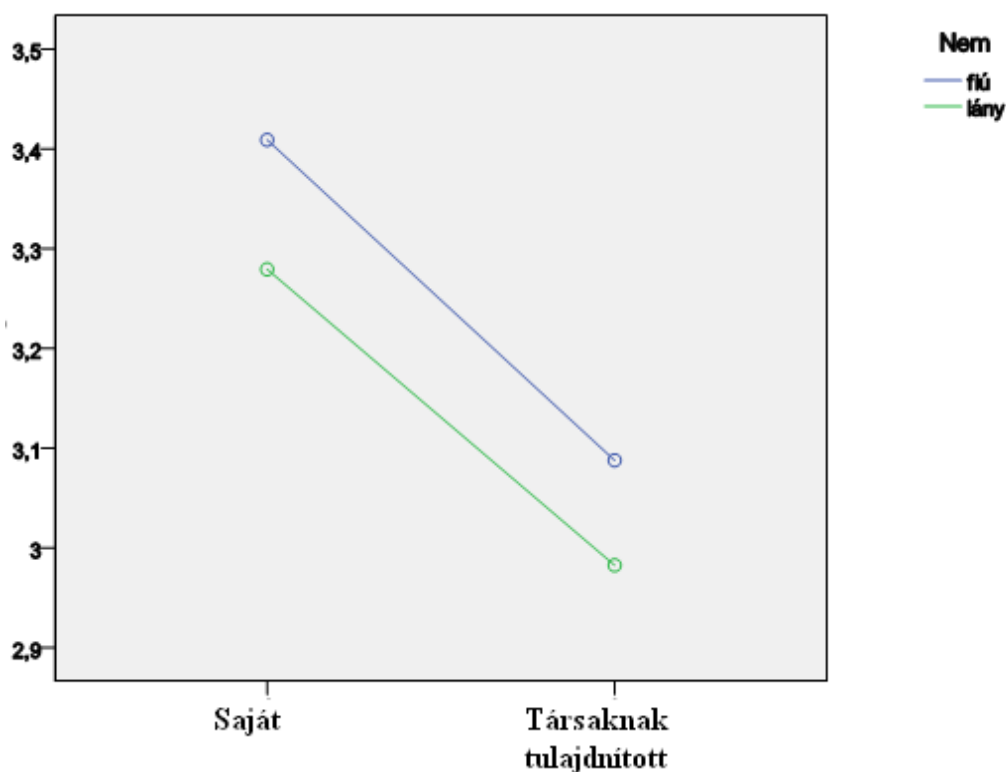
⁴⁰ Az adatokat Prof. Bai Xue-Jun és Dr. Fengyan Shi a Tianjin Normal University kutatói gyűjtötték. Az adatok statisztikai feldolgozásában külön köszönetemet szeretném kifejezni Nagy Tamás doktori hallgatónak, az ELTE Pszichológiai Doktori Iskolájából és az MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetéből, valamint Dr. Berkics Mihálynak az ELTE PPK Pszichológiai Intézete egyetemi adjunktusának.

A válaszadók önmegítélésnek az átlaga 3,34 volt, a szórás 0,83. Ismételt mérések, többszemponú varianciaanalízist végeztünk, ahol a személyen belüli faktor a *két megítélés közti különbség*, a személyek közötti pedig a *nem* volt. Az eredmények azt mutatták, hogy szignifikáns különbség volt a versengés kétféle megítélése között. A válaszadók önmagukat szignifikánsan versengőbbnek tartották, mint ahogyan vélekedésük szerint mások percipálják őket ($F(1;305)=40,171$; $p<,001$). Az utóbbi átlaga 3,03 volt, a szórás 0,93. Ez a különbség mindkét nemnél megjelent. Egyébként nem találtunk szignifikáns nemi különbséget, a fiúk és a lányok egyforma szinten vallották magukat versengőnek (lásd 167. táblázat és 12. ábra).

167.táblázat. Kínai középiskolások: a versengés kétféle megítélésének nemenkénti átlagai

	Fiú		Lány		Összesen	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Saját megítélés	3,41	,97	3,28	,69	3,34	,83
Társaknak tulajdonított megítélés	3,09	1,03	2,98	,85	3,03	,93

12. ábra. Kínai középiskolások saját és másoknak tulajdonított versengése megítélésének átlaga nemenként



A résztvevők 59,5 százaléka szerint ő pont ugyanannyira versengő, mint amennyire mások róla azt gondolják. 8,7 százalék gondolta, hogy mások szerint ő versengőbb, mint amilyen valójában. 32 százalék gondolta, hogy mások őt kevésbé versengőnek érzékelik, mint amilyen valójában. A Wilcoxon próba szerint az eloszlásbeli különbség az utóbbiak javára szignifikáns volt ($Z(211)=-6,261$; $p<,001$).

10.5.2. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók

Faktoranalízist (Maximum Likelihood típusú) végeztünk a győzelemre adott érzelmi reakciók 32 tételén (KMO teszt=,861; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(496)=3665,712$; $p<,001$, tehát mindkét mutató szerint elvégezhető volt a faktoranalízis). A scree plot teszt alapján egy 3 faktoros struktúrát fogadtunk el, ami a variancia 35,7%-át magyarázta. Majd a kinyert faktorokon direct oblimin forgatást alkalmaztunk. A kapott faktorokat (lásd 168. táblázat) a következőképpen neveztük el: az első faktor (1) amelyet „*Önbizalom és aktivációnak*” neveztünk elsősorban a győzelem magabiztosságot növelő, energizáló és örömteli voltát fejezi ki. A második faktorba (2) olyan érzelmek tartoznak, mint a zavar, a büntudat, a meglepődés és a félelem attól, hogy a győztest nem fogja a környezete szeretni, ezért ezt a faktort „*Zavarnak*” neveztük. A harmadik faktorba (3) a győzelem státuszt emelő volta jelenik meg, ezért azt „*Dominanciának*” neveztük. A faktoranalízis eredményeit a 168. táblázat mutatja.

168. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos érzelmeinek a faktorstruktúrája

	Faktor		
	1	2	3
Sajátérték	6,6	3,6	1,2
Magyarázott variancia (%)	20,8	11,4	3,6
Magabiztos	,730	-,172	,034
Izgatott	,729	,120	,095
Feldobott, lelkes	,686	-,037	,096
Sikeres	,675	-,105	-,082
Büszke	,674	-,063	-,093
Energikus	,646	-,151	-,003
Önbizalom nő	,634	-,130	,046
Boldog	,615	-,021	,071
Ért valamihez	,575	,089	-,182
Elismert	,534	-,126	-,199
Bizonyított	,495	,035	-,208
Nyugodt	,481	-,032	-,019
Több másoknál	,459	,110	-,340
Szerény marad	,398	,079	,381
Elégedett	,299	,225	-,238
Jól érzi magát	,284	,225	-,255
Zavarba jön	,011	,744	,138
Büntudat	-,215	,564	,001
Meglepődik	,017	,552	,230
Szomorú	-,194	,544	-,108
Fél, hogy nem szeretik	,099	,508	-,188
Káröröm	-,197	,486	-,244

Szégyen	-,290	,432	-,075
Nem foglalkozik vele	-,142	,425	,063
Lenézi a veszteseket	-,149	,387	-,342
Semmi	-,072	,310	,123
Sajnálja a vesztest	,085	,309	-,057
Irigylik	,134	,262	-,086
Nem bízza el magát	,099	,231	-,060
Hatalom	,264	,025	-,696
Erős	,088	,064	-,600
Legjobb	,384	,013	-,507

A faktorok könnyebb értelmezhetősége miatt a 3. faktort, a *Dominanciát* a további elemzésekben megfordítottuk, mivel az összes tétel negatív faktortöltéssel szerepelt rajta.

Az első és a harmadik faktorok között gyenge, pozitív ($r=,234$) korrelációt találtunk, vagyis a győzelem utáni *önbizalom és aktivitás* gyenge, pozitív együtt járást mutatott a győzelem utáni *dominanciával* (a *dominancia* faktor fordított). A második és harmadik faktor szintén gyengén és pozitívan korreláltak ($r=,218$), ami azt jelenti, hogy a győzelem utáni *zavar* és a *dominancia* pozitívan járnak együtt. Az első és a második faktor közti korreláció nagyon gyenge és negatív (lásd 169. táblázat).

169. táblázat. Kínai gimnazisták győzelemmel kapcsolatos érzelmireakció-faktorainak korrelációja

Faktor	1	2	3
1	1,000	-,104	,234
2	-,104	1,000	,218
3	,234	,218	1,000

10.5.3. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók

Faktoranalízist (Maximum Likelihood típusú) végeztünk a veszteségre adott érzelmi reakciók 39 tételével (KMO teszt=,913; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(741)=6018,452$; $p<,001$). A scree plot teszt alapján egy 3 faktoros struktúrát fogadtunk el, ami a variancia 40,9%-át magyarázta. Majd a kinyert faktorokon direct oblimin forgatást alkalmaztunk. A kapott faktorokat következőképpen neveztük el: az első faktor az (1) „*Önleértékelés*” nevet kapta, mert a vesztes önbizalomvesztését, kisebbségérzését, lenézetttségét, önmegvetését fejezi ki. A második faktort (2) „*Agresszió a győztesrel szemben*”-nek neveztük, mert a győztes iránti gyűlöletet, haragot, bosszúvágyat és irigységet fejezi ki. A harmadik faktor (3) a „*Frusztráció és szomorúság*” nevet kapta, mert keverednek benne a frusztrációra, zaklatottságra, szomorúságra és szomorúságra utaló érzelmek. A három faktort, a magyarázott varianciát és a faktorértékeket az 170. táblázat mutatja be.

170. táblázat. Kínai középiskolások veszteséssel kapcsolatos érzelmeinek faktorstruktúrája

	Faktor		
	1	2	3
Sajátérték	11,8	2,9	1,3
Magyarázott variancia (%)	30,1	7,4	3,4
Önbizalom elvesztése	,831	,092	-,184
Lenézett	,703	,090	-,039
Sír	,640	-,054	,010
Bűntudat	,597	-,258	,150
Nem szereti magát	,587	,139	,068
Kisebbrendű	,579	,058	,240
Hülye	,571	,093	,207
Rossz ember	,563	,366	,015
Csalódott	,508	-,136	,242
Kétségbeesik	,482	,359	,033
Legyőzött	,480	-,101	,294
Depresszió	,462	-,158	,382
Gyenge	,382	,195	,184
Tehetetlen	,380	,064	,354
Erőtlen	,313	,235	,290
Gyűlöli a győztest	,122	,674	,129
Haragszik a győztesre	,105	,564	,311
Bosszút akar	,100	,538	,147
Irigy	,310	,474	,140
Boldog	,398	,428	-,208
Semmi	,015	,426	,062
Nem foglalkozik vele	,000	,417	,076
Fél, hogy nem szeretik	,347	,350	,181
Elismeri a győztest	,057	-,262	,102
Dühöng	-,172	,211	,739
Meglepődik	-,155	,130	,673
Szomorú	,135	-,386	,587
Boldogtalan	,276	-,135	,552
Szégyen	,059	-,168	,547
Haragszik magára	,190	,168	,540
Zaklatott, ideges	,126	,165	,527
Kudarac	,340	-,168	,501
Unalom	-,018	,145	,468
Elégedetlen magával	,180	-,302	,450

Fáradtság	,172	-,015	,442
Nem tud veszíteni	,048	,071	,414
Utál veszíteni	,249	,023	,406
Zavarba jön	,250	,052	,394
Csodálja a győztest	,139	-,101	,272

Az első és a harmadik faktor erősen, pozitívan korreláltak ($r=,559$), ami azt jelenti, hogy az *önleértékelés* erősen együtt járt a *frusztráció és szomorúsággal*. Az első és a második faktor gyengén korreláltak ($r=,215$) vagyis az *önleértékelés* és az *agresszió a győztesrel szemben* gyenge, pozitív együtt járást mutattak. A második és harmadik faktor nagyon gyenge, pozitív kapcsolatban van. A faktorok közötti korrelációt lásd a 171. táblázatban.

171. táblázat. A kínai középiskolások veszteséssel kapcsolatos érzelmi faktorainak korrelációja

Faktor	1	2	3
1	1,000	,215	,559
2	,215	1,000	,080
3	,559	,080	1,000

10.5.4 A győzelem iránti attitűd és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók értelmezése

Megvizsgáltuk, hogy a kínai középiskolások mekkora fontosságot tulajdonítanak a győzelemnek, és milyen, a győzelemmel kapcsolatos reakciókat tulajdonítanak a társas környezetnek (lásd 172. táblázat).

172. táblázat. Kínai középiskolások győzelem iránti attitűdje és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók

Állítás	Átlag	Szórás
A győzelem nagyon fontos nekem.	3.50	1.16
A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.	3.53	1.22
A boldog győztest az emberek általában elismerik.	3.45	1.13
A győzelem csodálatot vált ki.	3.44	1.06
A győzelem irigységet vált ki.	2.76	1.11

A győzelmet a kínai középiskolások a közepesnél fontosabbnak tartják (3,5 az átlag az 5-fokú skálán). A társas környezet reakciói közül leginkább azzal értettek egyet, hogy a *győztesnek szerénynek kell lennie*, de az *elismerést* és a *csodálatot* is feltételezték. Legkevésbé a környezet *irigységét* tételezték fel.

10.5.5. A győzelemre adott érzelmi reakciók összefüggése a győzelem fontosságával, valamint az interperszonális környezet győzelemre adott reakcióival

Megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmiválasz-mintázatok mutatnak-e összefüggést azzal, hogy a győzelem mennyire fontos. Azt is megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmireakció-mintázatok milyen társas környezeti reakciók tulajdonításával jártak együtt. Az eredményeket lásd a 173. táblázatban.

173. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott érzelmi reakciói, a győzelem fontossága, valamint a győzelemre adott környezeti reakciók korrelációs összefüggései

	Önbizalom és aktiváció	Zavar	Dominancia
A győzelem nagyon fontos nekem.	,408**	-,068	,176**
A győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését.	,207**	,000	-,079
A győzelem irigységet vált ki.	,211**	,156**	,110
A boldog győztest az emberek általában elismerik.	,325**	,022	,228**
A győzelem csodálatot vált ki.	,356**	-,007	,075

** = $p < .01$; * = $p < .05$

- Az *önbizalom és aktiváció* faktor erősen, pozitívan korrelált a *győzelem fontosságával*. Ezen kívül minden általunk megajánlott társas környezeti reakcióval is szignifikánsan, pozitívan korrelált. Közepesen erősen a környezet pozitív viszonyulásával (*elismerésével és csodálatával*) és gyengén a negatívakkal, az *irigységgel* és a *szerénység imperatívuszával*.
- A *zavar* faktorról szignifikánsan csak a *győzelem irigységet vált ki* tétel függött össze, gyengén és pozitívan.
- A *dominancia* faktor szignifikánsan, gyengén, pozitívan korrelált a győzelem fontosságával és azzal, hogy „*A boldog győztest az emberek általában elismerik*”.

10.5.6. A győzelemre adott érzelmi reakciók és a győzelem utáni viselkedés összefüggései

Először megvizsgáltuk, hogy a kínai középiskolások szerint milyen viselkedés követi leginkább a győzelmet (lásd 174. táblázat).

174. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos viselkedéses válaszainak leíró statisztikája

	Átlag	Szórás
Legközelebb is megpróbálok győzni.	4.10	0.77
Igyekszem magam még jobbra tenni.	4.08	0.79
A győzelem energiát ad.	4.08	0.89
Új célokat állítok fel.	4.00	0.81
Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.	2.23	1.01

Az összes olyan kijelentés, amely a győzelem utáni aktív és energikus folytatásra és a további fejlődésre utalt kifejezetten magas átlagot ért el (4 és 4 felett). A legnagyobb egyetértés a *legközelebb is megpróbálok győzni* kijelentéssel volt. A kínai középiskolások a legkevésbé azzal értettek egyet, hogy a *győzelem hatására kieresztenek és kevesebbet dolgoznak*.

Megvizsgáltuk, hogy a győzelemre adott érzelmi reakciók milyen összefüggéseket mutatnak az egyes viselkedéses reakciókkal. Az eredményeket részletesen lásd a 175. táblázatban.

175. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos érzelmireakció-mintázatainak és az egyes viselkedéses válaszoknak a korrelációi

	Önbizalom és aktiváció	Zavar	Dominancia
A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána.	,554**	-,305**	,045
Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.	-,105	,329**	,183**
Legközelebb is megpróbálok győzni.	,477**	-,299**	,023
Új célokat állítok fel.	,408**	-,313**	-,034
Igyekszem magam még jobbra tenni.	,368**	-,196**	,008

** = $p < .01$; * = $p < .05$

- Az *önbizalom és aktiváció* faktor mindegyik tétellel pozitívan és erősen korrelált, kivéve a *kieresztek győzelem után* tételt, amellyel nem állt szignifikáns kapcsolatban, és legerősebben a *győzelem energiát ad* tétellel járt együtt.
- A *zavar* faktor szignifikánsan egyedül a *kieresztek győzelem után* tétellel járt együtt pozitívan, míg a *győzelem energiát ad*, *legközelebb is megpróbálok győzni*, *új célokat állítok fel*, *igyekszem magam még jobbra tenni* tételekkel (közepesen, illetve gyengén) negatívan járt együtt.
- A *dominancia* faktor pozitívan és gyengén korrelált a *kieresztek győzelem után* tétellel.

A győzelem utáni viselkedéses reakciók maximum likelihood típusú faktoranalízisét elvégezve (KMO teszt=.827; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(10)=599,752$; $p < .001$) a scree plot teszt alapján egy faktort vontunk ki, ami a variancia 51,1%-át magyarázta. A faktort „*Lelkesedés*”-nek neveztük el (lásd 176. táblázat).

176. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott viselkedéses reakcióinak faktortöltései

LELKESEDÉS FAKTOR	Faktor
	1
Magyarázott variancia (%)	51,1
Sajátérték	2,6
Új célokat állítok fel.	,829
Legközelebb is megpróbálok győzni.	,819
Igyekszem magam még jobbra tenni.	,745
A győzelem energiát ad a folytatáshoz. Még nagyobb erővel dolgozom utána.	,742
Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom	-,298

Megvizsgáltuk, hogy a „Lelkesedés” faktor milyen módon függ össze a győzelemre adott érzelmi reakciók mintázatával. A korrelációs összefüggéseket 177. táblázat mutatja.

177. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott érzelmi és viselkedéses faktorainak korrelációi

	Önbizalom és aktiváció	Zavar	Dominancia
Lelkesedés	,526**	-,345**	-,001

** = $p < .01$

- Az önbizalom és aktiváció faktorról erős, pozitív korrelációt mutatott a *lelkesedés*, a zavar faktorról közepesen erős, negatív korrelációt. A *dominancia* nem függött össze szignifikánsan a *lelkesedéssel*.

10.5.7. A vesztesre adott viselkedéses válaszok

Megvizsgáltuk azt is, hogy a kínai középiskolások szerint milyen viselkedés követi a veszteséget. A viselkedéses válaszok közül a legjobban az „*Igyekszem magam jobbra tenni*” tétellel értettek egyet, míg a legkevésbé az „*Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök*” tétellel. (lásd 178. táblázat).

178. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott viselkedéses válaszai

	Átlag	Szórás
Igyekszem magamat jobbra tenni.	4,05	0,89
A vesztes az élet része: igyekszem kibírni.	3,89	0,88
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	3,88	1,04
Elfogadom a veszteséget és megpróbálok tanulni belőle.	3,73	0,98
A vesztes energiát ad, legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	3,51	1,19

Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	3,45	1,11
Igyekszem elfelejteni.	3,39	1,19
Igyekszem kerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben.	2,31	1,15
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	2,23	1,14
Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	1,95	0,96
Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök.	1,91	0,96

10.5.8. A vesztesre adott viselkedéses válaszok és az érzelmi reakciók összefüggése kínai középiskolásoknál

Megvizsgáltuk, hogy a vesztesre adott érzelmi reakció mintázatok milyen összefüggést mutatnak a vesztesre adott viselkedéses válaszokkal. A korrelációkat a 179. táblázat mutatja.

179. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott érzelmi reakcióinak és vesztesre adott viselkedéses válaszainak az összefüggései

	Önleértékelés	Agresszió a győztessel szemben	Frusztráció és szomorúság
Igyekszem elkerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben.	,235 ^{**}	,163 ^{**}	,166 ^{**}
Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök.	,400 ^{**}	,412 ^{**}	,175 ^{**}
A vesztes energiát ad, legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	-,132 [*]	-,329 ^{**}	,128 [*]
Elfogadom a vesztesét és megpróbálok tanulni belőle.	-,205 ^{**}	-,303 ^{**}	,051
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	-,227 ^{**}	-,142 [*]	,034
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	,433 ^{**}	,398 ^{**}	,186 ^{**}
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	-,133 [*]	-,324 ^{**}	,094
Igyekszem magamat jobbra tenni.	-,057	-,206 ^{**}	,121 [*]
Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	,371 ^{**}	,304 ^{**}	,209 ^{**}
Igyekszem elfelejteni.	,054	-,078	,206 ^{**}
A vesztes az élet része: igyekszem kibírni.	-,233 ^{**}	-,167 ^{**}	-,034
Próbálok mást találni, amiben sikeres lehetek.	-,128 [*]	-,150 ^{**}	-,018
Kielemzem a viselkedésem, és próbálok megtalálni, hogy mi volt a baj.	-,137 [*]	-,240 ^{**}	,016

** = p<.01; * = p<.05

- Az *önleértékelés* faktorra erősen és közepesen pozitívan korreláltak azok a tételek, amelyek a versengés feladására, az önbizalomvesztésre és a további versengéstől való félelemre vonatkoztak (pl. „Általában hamar feladom”, „Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat”, „Elveszítem a bátorságomat”), és gyengén pozitívan a versengés elkerülésére vonatkozó tétel („Igyekszem elkerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben”). Ugyanakkor gyengén, de negatívan jártak együtt vele azok a tételek, amelyek a vesztes konstruktív feldolgozására, illetve az önbizalom megtartására és a folytatásra és további versengésre vonatkoznak (pl. „A vesztes az élet része: igyekszem kibírni”, „A vesztes energiát ad legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom” stb.).
- Az *agresszió a győztessel szemben* faktorra erősen pozitívan korreláltak a feladással és önbizalomvesztéssel kapcsolatos tételek (pl. „Általában hamar feladom”, „Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat”), és közepesen és gyengén negatívan a versengés folytatásával kapcsolatosak (pl. „A vesztes energiát ad”, „Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok”).
- A *frusztráció és szomorúság* faktor nem mutatott erős vagy közepes együtt járást egyetlen egy viselkedési tétellel sem. Ugyanakkor gyenge pozitív együtt járást mutatott mind a veszteséssel kapcsolatos feladásra (pl. „Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom”, „Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat”) mind a veszteséssel kapcsolatos továbblépésre vonatkozó tételekkel („A vesztes energiát ad, legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom” és az „Igyekszem magamat jobbra tenni tétellel”).

A vesztes utáni viselkedések maximum likelihood típusú faktoranalízisét elvégezve (KMO teszt: ,858; Bartlett szfericitás teszt: $\chi^2(78)=1892,771$; $p<,001$) a scree plot teszt alapján három faktort vontunk ki, ami a variancia 53,5%-át magyarázta. Majd a kinyert faktorokon direct oblimin forgatást alkalmaztunk (lásd 180. táblázat). A faktorokat a következőképpen neveztük el:

1. Talpra állás és fejlődés
2. Feladás
3. Elfogadás és alternatívák keresése

180. táblázat. Kínai középiskolások vesztes utáni viselkedési reakcióinak faktorstruktúrája

	Faktor		
	1	2	3
Sajátértékek	4,9	1,2	0,8
Magyarázott variancia (%)	38,1	9,6	5,8
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	,888	-,011	-,045
Igyekszem magamat jobbra tenni.	,798	-,082	-,037
A vesztes energiát ad legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	,703	-,040	-,157
Elfogadom a vesztesést és megpróbálok tanulni belőle.	,666	-,118	,032
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	,654	,010	-,157

Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök.	-,374	,652	-,096
Igyekszem elkerülni a versengéssel járó helyzeteket a jövőben.	-,233	,649	-,083
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	-,198	,646	,037
Elveszítem a bátorságomat és nem folytatom.	,125	,481	,198
Próbálok mást találni, amiben sikeres lehetek.	-,047	-,102	-,763
A vesztes az élet része: igyekszem kibírni.	,193	-,091	-,639
Kielemzem a viselkedésem, és próbálok megtalálni, hogy mi volt a baj.	,101	-,027	-,554
Igyekszem elfelejteni.	,181	,202	-,260

A faktorok könnyebb értelmezhetősége miatt a 3. faktort megfordítottuk, mivel az összes jelentős tétel negatív töltéssel szerepelt rajta. Az elemzésekben a megfordított faktor faktorszámjait használtuk.

A kapott faktorok közül a *talpra állás és fejlődés* közepesen, negatívan korrelált a *feladással* ($r=-,306$), ugyanakkor erősen pozitívan az *elfogadás és alternatívák keresése* faktorról ($r=-,491$) míg a *feladás* gyengén, negatívan korrelált az *elfogadás és alternatívák keresése* faktorról ($r=,125$) (lásd 181. táblázat).

181. táblázat. A vesztes utáni viselkedéses reakciók faktorainak korrelációi

Faktor	1	2	3
1	1,000	-,306	,491
2	-,306	1,000	-,125
3	,491	-,125	1,000

A vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggést mutattak azzal, hogy a vesztes után milyen megküzdési stratégiák kerülnek alkalmazásra. Az eredményeket lásd a 182. táblázatban.

182. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakcióinak összefüggései

	Önleértékelés	Agresszió a győztessel szemben	Frusztráció és szomorúság
Talpra állás és fejlődés	-,181**	-,344**	,095
Feladás	,494**	,412**	,280**
Elfogadás és alternatívák keresése	-,139*	-,204**	,044

** = $p < .01$; * = $p < .05$

- A veszteséget követő *önleértékelés* erős pozitív korrelációban volt a feladással és gyenge negatív korrelációban mind a *talpra állással*, mind az *elfogadással és alternatíva kereséssel*.
- Az *agresszió a győztessel szemben* faktor erősen és pozitívan korrelált a *feladás* faktorról, közepes erősen és negatívan a *talpra állás és fejlődés* faktorról és gyengén negatívan az *elfogadás és alternatívák keresése* faktorról.
- A *frusztráció és szomorúság* faktor ugyancsak pozitívan, de gyengén korrelált a *feladás* faktorról.

10.5.9. A győzelemre és vesztesésre adott érzelmi reakciók összefüggései

A győzelemre adott érzelmi reakciók nem mutatkoztak függetlennek a vesztesésre adott érzelmi reakcióktól, hanem meghatározott mintázatokba rendeződtek. Az eredményeket lásd a 183. táblázatban.

183. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesésre adott érzelmi reakció faktorainak korrelációi

		Vesztés érzelmi faktorai		
		Önleértékelés	Agresszió a győztessel szemben	Frusztráció és szomorúság
Győzelem érzelmi faktorai	Önbizalom és aktiváció	,007	-,218**	,300**
	Zavar	,438**	,509**	,339**
	Dominancia	,158**	,424**	,240**

** = $p < .01$; * = $p < .05$

- A győzelemmel kapcsolatos *önbizalom és aktiváció* közepesen pozitívan korrelált a vesztesésre adott *frusztráció és szomorúság* faktorról, és gyengén negatívan az *agresszió győztessel szemben* faktorról.
- A győzelemmel kapcsolatos *zavar* legerősebben az *agresszió a győztessel szemben* faktorról korrelált vesztesés esetén, de erősen és pozitívan korrelált az *önleértékeléssel* és közepesen pozitívan a *frusztráció és szomorúsággal* is.
- A győzelemmel kapcsolatos *dominancia* erősen korrelált az *agresszió a győztessel szemben* faktorról és gyengén a *frusztráció és szomorúság* valamint az *önleértékelés* faktorról.

10.5.10. A győzelemre és vesztesésre adott viselkedési reakciók

A győzelemre adott viselkedési reakciók sem mutatkoztak függetlennek a vesztesésre adott érzelmi reakcióktól, hanem meghatározott mintázatokba rendeződtek. Az eredményeket lásd a 184. táblázatban.

184. táblázat. Kínai középiskolások győzelem és veszteség utáni viselkedési faktorai közötti korrelációk

	Lelkesedés
Talpra állás és fejlődés	.647**
Feladás	-.304**
Elfogadás és alternatívák keresése	.604**

** = $p < .01$;

A győzelemre adott *lelkesedés* nagyon erős és pozitív korrelációban volt veszteség esetén a *talpra állással és fejlődéssel* valamint az *elfogadás és alternatívák keresésével* és közepesen erős negatív kapcsolatban volt a *feladással*.

10.5.11. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek időtartama

Megvizsgáltuk azt is, hogy a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmeket a középiskolások beszámolójuk szerint mennyi ideig élik át, ezek mennyire átmenetiek vagy mennyire tartósak. A győzelem és veszteség keltette érzelmek tartóssága a legtöbb válaszadó esetében pár napig tartott (medián=2 mindkét esetben). Wilcoxon próbával megvizsgálva a kettő közötti különbséget, szignifikáns eltérést találtunk ($Z(308) = -2,878$; $p = ,004$), amely szerint a veszteség keltette érzelmek tovább tartanak, mint a győzelem kapcsán érzettek (lásd 185. táblázat).

185. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és veszteségre adott érzelmi időtartamának megoszlása (a táblázatban szereplő számok a válaszadók számát jelentik)

	Meddig tart ez az érzés? (győzelem)	Meddig tart ez az érzés? (vesztés)
Néhány órát	105	90
Pár napot	164	142
Hetekig	21	56
Hosszabban	19	20

Megvizsgáltuk, hogy az érzelmek tartóssága hogyan jár együtt az érzelmek faktoraival. Azt találtuk, hogy a győzelemmel járó érzelmek tartóssága pozitívan és gyengén függött össze két győzelemre adott érzelmireakció faktorral, az *önbizalom és aktiváció* és a *dominancia* faktorokkal, és két veszteségre adott érzelmi reakció faktorral, a *frusztráció és szomorúsággal* és az *önleértékeléssel*.

A veszteséssel járó érzelmek tartóssága pozitívan és közepesen függött össze a veszteségre adott *önleértékeléssel* és gyengén a *frusztráció és szomorúság* faktorokkal (lásd 186. táblázat).

186. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciói összefüggése az érzelmek tartósságával (Spearman's rho együttható)

		Meddig tart ez az érzés? (győzelem)	Meddig tart ez az érzés? (vesztés)
Győzelem	Önbizalom és aktiváció	,283**	,014
	Zavar	,075	,101
	Dominancia	,174**	-,011
Vesztés	Önleértékelés	,123*	,368**
	Agresszió a győztessel szemben	,011	,004
	Frusztráció és szomorúság	,211**	,255**

** = $p < 0,01$; * = $p < 0,05$

7.5.12. A versengési társaknak tulajdonított szerepek

A versengési társak szerepét (barát, összehasonlítási másik, ösztönző, ellenség) négyfokú skálán kellett megítélni (1: nem jellemző, 4: nagyon jellemző). Az eredményeket lásd a 187. táblázatban.

187. táblázat. Kínai középiskolások versenytársaknak tulajdonított szerepeinek leíró statisztikája

	N	Átlag	Szórás
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	309	3,65	1,058
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	309	3,56	1,145
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	309	3,52	1,144
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	309	1,87	,966

A válaszadók a riválist leginkább *barátnak* nevezték meg, és pozitív viszonyt jelöltek meg vele. A rivális mint *összehasonlítási másik* és a rivális mint *ösztönző* szinte azonos átlaggal követik. A rivális mint *ellenség* erős különbséggel a legalacsonyabb átlaggal rendelkezik.

10.5.13. A versengési partner szerepének összefüggése az iskolai teljesítménnyel és a személyes versengés mértékével és mások feltételezett percepciójával

Korreláltatva a versengési partnernek tulajdonított szerepet az iskolai teljesítménnyel és a versengés megítélésének két változatával csak egészen kevés és gyenge összefüggést találtunk. Az „Akikkel versengek, többnyire a barátaim. Kedvelem őket” gyengén és pozitívan korrelált az iskolai teljesítménnyel és azzal, hogy mennyire tartja magát az egyén versengőnek (lásd 188. táblázat).

188. táblázat. Kínai középiskolások esetében a versengési partnernek tulajdonított szerep, az iskolai teljesítmény és a versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának korrelációi

	Teljesítmény	Mennyire tartja magát versengőnek?	Mennyire tartják mások versengőnek?
Akikkel versengek, többnyire a barátaim. Kedvelem őket.	,145*	,140*	,099

* = $p < .05$

10.5.14. A versengési társaknak tulajdonított szerep összefüggése egyéb változókkal

Megvizsgáltuk azt is, hogy a győzelemre adott érzelmireakció mintázatok milyen összefüggést mutattak a versengési partnernek tulajdonított szereppel. Az eredményeket lásd a 189. táblázatban.

189. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott érzelmi reakciói és a versengési társaknak tulajdonított szerepek

	Önbizalom és aktiváció	Zavar	Dominancia
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	.196**	-.290**	-.064
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	-.140*	.338**	.189**
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	.084	.120*	.079
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	.028	.200**	.098

** = $p < .01$; * = $p < .05$

- Az önbizalom és aktiváció gyenge pozitív összefüggést mutatott a versengési társ mint *baráttal* és gyenge negatív összefüggést a versengési társ mint *ellenséggel*.
- A zavar közepesen erős pozitív összefüggésben volt a versengési társ mint *ellenséggel* és gyenge pozitív összefüggésben az *összehasonlítás másikkal* és az *ösztönzővel*. Viszont gyenge negatív viszonyban volt a versengési társ mint *baráttal*.
- A dominancia egyedül az *ellenséggel* volt gyenge pozitív kapcsolatban.

Ugyanígy megvizsgáltuk azt is, hogy a vesztesre adott érzelmireakció mintázatok milyen összefüggésben voltak a versengési társnak tulajdonított szereppel. Az eredményeket lásd a 190. táblázatban.

190. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott érzelmi reakciói és a versengési partnereknek tulajdonított szerep

	Önleértékelés	Agresszió a győztes szemben	Frusztráció és szomorúság
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	-.194**	-.276**	-.090
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	.251**	.332**	.174**
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznék engem, hogy többet dolgozzam.	.043	.039	.149**
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	.152**	.113*	.164**

** = $p < .01$; * = $p < .05$

- Az *önleértékelés* leginkább a versengési partner mint *ellenséggel* korrelált pozitívan és gyengén. Ennél még gyengébb pozitív korreláció volt az *önleértékelés* és az *összehasonlítási másik* között. Ugyanakkor gyenge negatív korreláció mutatkozott az *önleértékelés* és a versengési társ mint *barát* között.
- Az *agresszió a győztes szemben* közepesen erős pozitív korrelációt mutatott a rivális mint *ellenséggel* és egészen gyenge pozitív összefüggést a rivális mint *összehasonlítási másikkal*, valamint gyenge negatív korrelációt a rivális mint *baráttal*.
- A *frusztráció és szomorúság* csak gyenge pozitív összefüggéseket mutatott az *ellenséggel*, az *ösztönzővel* és az *összehasonlítási másikkal*.

Megvizsgáltuk azt, hogy az egyes győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakciók milyen, a versengési partnernek tulajdonított szereppel függtek össze. Az eredményeket a 191. táblázat mutatja.

191. táblázat. Kínai középiskolások versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a győzelemre és vesztesre adott viselkedési reakciók faktorai

	Győzelem	Vesztés		
	Lelkesedés	Talpra állás és fejlődés	Feladás	Elfogadás és alternatívák keresése
Akikkel versengek, többnyire a barátaim . Kedvelem őket.	.309**	.220**	-.141*	.254**
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	-.202**	-.156**	.183**	-.155**
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	.111	.070	.019	.098
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	.078	.080	.030	.142*

** = $p < .01$; * = $p < .05$

- A legszorosabb, közepesen erős összefüggés a győzelem utáni lelkes folytatás, vagyis a *lelkesedés* és a rivális mint *barát* között volt. A lelkesedés ugyanakkor gyenge negatív összefüggést mutatott a rivális mint *ellenséggel*.
- A vesztes utáni *talpra állás és fejlődés* ugyancsak gyengén pozitívan korrelált a rivális mint *baráttal* és gyengén negatívan korrelált a rivális mint *ellenséggel*.
- A vesztes utáni *elfogadás és alternatívakeresés* ugyancsak hasonló összefüggést mutatott a riválisoknak tulajdonított szereppel. Gyengén pozitívan korrelált nemcsak a *baráttal*, hanem az *összehasonlítási másikkal* is és gyengén negatívan korrelált a rivális mint *ellenséggel*.
- A vesztes utáni *feladás* ezzel szemben a rivális mint *baráttal* korrelált gyengén negatívan és a rivális mint *ellenséggel* gyengén pozitívan.

10.5.15. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi és viselkedési reakciók, az iskolai teljesítmény és a személyes versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának az összefüggései

A győzelmet és a vesztes követő viselkedési válaszok faktorait korreláltattuk az iskolai teljesítménnyel és a versengés megítélésének két változatával (lásd 192. táblázat).

192. táblázat. Kínai gimnazisták győzelemre és vesztesre adott érzelmi mintázatainak, az iskolai teljesítménynek és a személyes versengés, valamint mások megítélésének korrelációi

		Teljesítmény	Mennyire tartja magát versengőnek?	Mennyire tartják mások versengőnek?
Győzelem	Önbizalom és aktiváció	,125*	,132*	,073
	Zavar	-,073	,045	,088
	Dominancia	,132*	,197**	,172**
Vesztés	Önleértékelés	-,082	-,020	-,032
	Agresszió a vesztesel szemben	-,069	,030	,099
	Frusztráció és szomorúság	,006	,095	,066

* = $p < .05$

Csak egészen kevés és gyenge összefüggést találtunk:

- Az önbizalom és aktiváció és a dominancia gyengén pozitívan függött össze az iskolai teljesítménnyel és azzal, hogy mennyire tartja magát az egyén versengőnek.
- A dominancia még azzal is enyhén pozitívan összefüggött, hogy mások mennyire tartják az illetőt versengőnek.

A veszteséssel kapcsolatos érzelmi faktorokkal nem függött össze sem a teljesítmény, sem a versengés megítélésének két változata.

Azt is megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés aközött, hogy valaki mennyire tartja magát versengőnek, illetve mit gondol arról, hogy a környezete mennyire tartja őt versengőnek (a versengés megítélésének két változata) és a győzelmet és a veszteséget követő viselkedés között. Ezért a versengés kétféle megítélését korreláltattuk a győzelem és vesztes viselkedéses faktoraival. Az eredményeket lásd a 193. táblázatban.

193. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakcióinak összefüggése a személyes versengés mértékével és mások megítélésével

		Mennyire tartja magát versengőnek?	Mennyire tartják mások versengőnek?
Győzelem után	Lelkesedés	.240**	.125*
Vesztés után	Talpra állás és fejlődés	.222**	.163**
	Feladás	-.129*	-.137*
	Elfogadás és alternatívák keresése	.144*	.066

** = $p < .01$; * = $p < .05$

- A győzelem utáni *lelkesezés*, a vesztes utáni *talpra állás és fejlődés*, valamint *elfogadás és alternatívák keresése* gyengén pozitívan korrelált a *versengés mértékével* és azzal, hogy az illető szerint *mennyire látják őt mások versengőnek*.
- A vesztes utáni *feladás* viszont mindkettővel gyengén negatívan korrelált.

A győzelmet és a vesztes követő viselkedéses válaszok faktorait korreláltatva az *iskolai teljesítménnyel* az eredmények szerint a győzelem utáni *lelkesezés* és a vesztes utáni *talpra állás és fejlődés* pozitívan és gyengén korrelált vele (194. táblázat).

194. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciói és az iskolai teljesítmény korrelációi

Viselkedés		Teljesítmény
Győzelem után	Lelkesezés	,124*
Vesztes után	Talpra állás és fejlődés	,136*
	Feladás	-,077
	Elfogadás és alternatívák keresése	,085

10.5.16. Nemi különbségek a győzelem és a vesztes kezelésében kínai középiskolásoknál

Megvizsgáltuk, hogy a középiskolás serdülő kínai fiúk és lányok mennyire ítélték magukat versengőnek illetve, hogy megítélésük szerint mások mennyire látják őket versengőnek. A válaszadó kínai fiúk és lányok egyformán versengőnek vallották magukat és egyformán vélekedtek arról is, hogy mások hogyan látják őket versengés szempontjából.

10.5.16.1. Nemi különbségek a győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciókban

A tételenkénti összehasonlítás eredménye, hogy a legtöbb győzelemre vonatkozó tételben nem volt szignifikáns különbség a fiúk és lányok válaszai között. A fiúk átlagértéke csak a „*sajnálja a vesztes*” és a „*káröröm*” tételben volt magasabb. A lányok egy tételben sem értek el magasabb pontszámot (lásd 195. táblázat).

195. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek

	Fiú		Lány		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Sajnálja a vesztes	3,02	1,13	2,70	1,14	6,227	,013
Káröröm	1,82	0,96	1,61	0,88	3,900	,049

A legtöbb vesztesre vonatkozó tételben sem volt nemi különbség. A lányok értéke szignifikánsan magasabb volt a következő tételekben: *szomorú*, *depressziós*, *sír*, *önbizalom*

elvesztése. A fiúk viszont a *bosszú* tételen érték el szignifikánsan magasabb értéket (lásd 196. táblázat).

196. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek

	Fiú		Lány		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Szomorú	3,25	1,187	3,72	,993	14,528	,000
Depressziós	2,64	1,338	3,09	1,194	9,511	,002
Sír	1,82	1,014	2,54	1,219	30,178	,000
Önbizalom elvesztése	2,07	1,113	2,36	1,213	4,843	,029
Bosszút szeretne állni	1,88	1,124	1,58	,930	5,268	,022

A győzelemre adott érzelmi reakciók faktorai között nem volt nemi különbség. A veszésben a lányok szignifikánsan magasabb értéket értek el az *önleértékelés* faktoron, míg a fiúk az *agresszió a győztesse szemben* faktoron érték el szignifikánsan magasabb értéket (lásd 197. táblázat).

197. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakció faktoraiban megjelenő nemi különbségek

	Fiú		Lány		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önleértékelés	-0,15	0,98	0,12	0,92	5,814	,016
Agresszió a győztesse szemben	0,15	0,93	-0,11	0,89	6,657	,010

10.5.16.2. Nemi különbségek a győzelem fontossága és a társas környezet győzelemre adott reakcióinak tulajdonításában

A győzelem fontosságában nem találtunk nemi különbséget a kínai serdülő fiúk és lányok között. A lányok csak a *győzelem csodálatot vált ki* tételen érték el magasabb pontszámot (lásd 198. táblázat).

198. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos társas reakciók tulajdonításában megjelenő nemi különbségek

	Fiú		Lány		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A győzelem csodálatot vált ki.	3,30	1,074	3,55	1,039	4,192	,041

10.5.16.3. Kínai középiskolások győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakcióiban található nemi különbségek

A győzelemre adott viselkedéses reakciók esetén a tételenkénti összehasonlítás mindössze két szignifikáns különbséget tárt fel. A lányok érték el magasabb átlagot a győzelem után „legközelebb is megpróbálok győzni” és az „új célokat állítok fel” tételeken (lásd 199. táblázat).

199. táblázat. Kínai középiskolások győzelem utáni viselkedéses reakcióinak nemi különbségei

	Fiú		Lány		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Legközelebb is megpróbálok győzni.	4,00	,840	4,19	,701	4,501	,035
Új célokat állítok fel.	3,88	,875	4,09	,751	5,136	,024

Különbséget találtunk a győzelem utáni viselkedéses reakciók faktorában is. A lelkesedés faktoron a lányok érték el magasabb pontszámot (lásd 200. táblázat).

200. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos viselkedéses reakció faktorában található nemi különbségek

	Fiú		Lány		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Lelkesedés	-0,14	1,0	0,11	0,87	6,023	,015

A vesztesre adott viselkedéses reakciók esetén a tételenkénti összehasonlítás alapján a kínai lányok számos tételen szignifikánsan magasabb pontszámot értek el, ezek a tételek kizárólag a vesztes utáni pozitív talpra állás tételei voltak, ennek megfelelően a kínai serdülő lányok mind a talpra állás és fejlődés faktorban mind az elfogadás és alternatívák keresése faktorban szignifikánsan magasabb pontszámot értek el (lásd 201. táblázat).

201. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott viselkedéses reakcióinak nemi különbségei

	Fiú		Lány		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Talpra állás és fejlődés	-0,16	1,05	0,13	0,86	6,461	,012
Elfogadás és alternatívák keresése	-0,17	1,00	0,13	0,75	8,477	,004

Nem volt szignifikáns nemi különbség a győzelem időtartamának eloszlásában (Mann-Whitney próba: $Z(309)=-0,185$; $p=,853$), azonban a vesztes után a kínai középiskolás lányok érzelmei tovább tartottak ($Z(308)=-2,427$; $p=,015$) mint a fiúké.

A kínai középiskolás fiúk és lányok között nem volt különbség a versengési társal kapcsolatos attitűdben sem és nem volt szignifikáns különbség a fiúk és lányok között az iskolai teljesítményben ($F(1;307) = 0,233$; $p = ,629$) sem (lásd 202. táblázat).

202. táblázat. Kínai középiskolások iskolai teljesítménynek nemi különbségei

Nem	Átlag	Szórás
Fiú	3,03	0,76
Lány	3,07	0,71
Összesen	3,05	0,73

10.6. A kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott reakcióit kutató vizsgálat eredményeinek összefoglalása és megtárgyalása

10.6.1. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók és összefüggéseik

Az itt bemutatott kutatás célja az volt, hogy feltárjuk, hogy milyen győzelemmel és veszteséssel való megküzdés jellemzi azokat a kínai középiskolásokat, akik egy olyan dinamikus változó társadalomban növekszenek, amelyet a rendkívül nagymértékű gazdasági növekedés mellett az értékeknek a folyamatos változása jellemez (Bai és mtsai, 2008). A kínai társadalomban intenzív verseny van az élet minden területén, ugyanakkor nincs olyan vizsgálat, amely kifejezetten azt kívánta volna feltárni, hogy ezzel az intenzív versennyel, a versengésszel győzelemmel és veszteséssel kapcsolatban milyen érzelmi és viselkedéses megküzdéssel rendelkeznek a kínai fiatalok. A vizsgálat választ kíván adni arra, hogy milyen adaptív és kevésbé adaptív megküzdési módok azonosíthatók egy olyan társadalom serdülői esetében, amely nagyon erősen verseny- és teljesítményorientált, amelyben az egyke politika miatt az egyes egyénre óriási nyomás nehezedik, hogy sikeres legyen, és amely ugyanakkor nagy hangsúlyt helyez a közösségre, a csoportra és a kollektív teljesítményre is. Meg kívántuk azt is vizsgálni, hogy milyen nemi különbségek mutatkoznak a győzelem és vesztes feldolgozásában egy olyan társadalomban, amely hagyományosan a társadalmi sikert és versengést a fiúktól és férfiaktól kívánta meg, de az egy gyerek politika következményeként kénytelen azzal szembesülni, hogy ez azokban a családokban, ahol az egyetlen gyerek lány, csak a lánygyerektől várható el.

A vizsgálatunkban részt vevő tianjini gimnazisták a skálafelosztás alapján a közepesnél versengőbbnek vallották magukat, de nem számoltak be extrém erős versengési késztetésről. Azzal az állítással, hogy a *győzelem nagyon fontos nekem* szintén a közepesnél erősebben egyetértettek, de ez az érték sem jelezte a győzelem nagyon erős fókuszba helyezését. Körülbelül a válaszadók egyharmada versengőbbnek értékelte magát, mint ahogyan véleménye szerint a környezete látja őt, vagyis a kínai serdülők egy jelentős csoportja esetében a versengési késztetés egy része nem jelenik meg explicit formában a külvilág számára, versengőbbek, mint amilyenek mutatják magukat.

A kutatás során a kínai gimnazisták esetében is sikerült azonosítanunk mind a győzelemre mind a vesztesre vonatkozóan lehetséges, egymástól kvalitatívan különböző érzelmi mintázatokat.

A *győzelemre* adott érzelmi reakcióknak háromféle mintázatát tártuk fel: *Önbizalom és aktiváció*, *Zavar* és *Dominancia*. A három reakció közül kettő az egyén számára pozitív következményeket fejez ki, míg egy a győzelem negatív érzelmi következményeit foglalja magába. Az *Önbizalom és aktiváció* esetében a győzelem a győztest magabiztossá, nagyobb önbizalmúvá, büszkévé teszi, és mindez izgalommal és pozitív érzelmekkel, további energiák felszabadulásával jár. A szakirodalom szerint a kínaiakra és a kelet-ázsiaiakra az a jellemző, hogy a büszkeséget kevésbé elfogadott kifejezni, szerénynek kell lenni (Hau és Ho, 2010). Az *Önbizalom és aktiváció* reakciómintázat azonban egyáltalán nem tartalmaz visszafogottságot, egyértelműen pozitív, kiegyensúlyozott és örömteli viszonyt fejez ki a győzelemmel kapcsolatban. A háttérben ott van a győzelem dominancianövelő hatása is, mert ez a faktor enyhén pozitívan korrelált a *Dominanciával* (lásd 13. ábra). Az *Önbizalom és aktiváció* típusú érzelmek és a győzelem konfliktusmentes viszonyát mutatja, hogy ezek az érzelmek hosszabban maradnak fenn és erősen korrelálnak azzal, hogy mennyire tartja valaki *nagyon fontosnak a győzelmet* (lásd 13. ábra). Az *Önbizalom és aktiváció* a társas környezet részéről is pozitív és elfogadó reakciókat feltételez a győzelemmel kapcsolatban, a környezet csodálatával és elismerésével jár szorosan együtt. Gyenge, de pozitív összefüggést mutat az *iskolai teljesítménnyel* is, és pozitívan jár együtt a *versengés mértékével*.

A *Dominancia* reakciómintázat a társas hierarchiában betöltött pozíciót helyezi a középpontba, és a győzelem hatalom- és státusznövelő következményeit foglalja magába: a győztes azt éli át, hogy hatalma van, erős, ő van a hierarchia csúcán és ő a legjobb. A *Dominancia*, amely a győzelemnek kevésbé az érzelmi vonatkozásait, hanem sokkal inkább a győzelemmel együtt járó státuszváltozást emeli ki, gyengén, de pozitívan összefüggött a *győzelem fontosságával*. Ugyanakkor ez az érzelmi reakció kétféle irányba is egyforma erejű összefüggéseket mutatott: egy a győzelemmel kiegyensúlyozott érzelmi kapcsolat és egy a győzelemmel konfliktusos viszony irányába. A *Dominancia* ugyanis egyrészt pozitívan korrelált az *Önbizalom és aktivációval*, ezen belül feltehetőleg a hatalom és erő érzetének és a „legjobb” státusznak az önbizalom növelő hatásával, a környezet *győztes iránti elismerésével*, és gyengén ugyan, de a *magasabb iskolai teljesítménnyel* és az erőteljesebb *versengési késztetéssel*. Másrészt pozitívan korrelált a *Zavarral* is, amely arra utal, hogy a dominancia, a mások közül való kiemelkedés zavart és büntudatot kelthet és a környezet elutasításától való félelemmel is együtt járhat („*fél, hogy nem fogják szeretni*”) (lásd 13. ábra).

A győzelemmel kapcsolatos konfliktusos érzelmi reakció, a *Zavar* nem tételez fel semmilyen, a társas környezet részéről megnyilvánuló pozitív reakciót a győzelemre, egyedül a környezet győztes iránti *irigységével* mutat gyenge együttjárást.

A *vesztéssel* kapcsolatban is három érzelmireakció-mintázat különült el: az *Önleértékelés*, az *Agresszió a győztesrel szemben* és a *Frusztráció és szomorúság*. Az *Önleértékelés* elsősorban az önmagába vetett bizalom és az önelfogadás elvesztését, a társas hierarchiában való pozícióvesztést és a vesztes felett érzett büntudatot foglalja magába. Minél inkább jellemző ez a reakció, annál hosszabban is marad fenn. Az *Agresszió a győztesrel szemben* ellentétesnek tűnő érzelmi reakcióból tevődik össze: nagyon intenzív negatív érzelmekből a győztes iránt, mint például a gyűlölet, és az érzelmek teljes tagadásából, mintha az érzelmek csak kifelé, a győztes felé irányulnának, és a vesztes önmagával kapcsolatban nem érez semmit, a szelf irányában nincsenek érzelmek. A *Frusztráció és szomorúság* ugyancsak keveréke az aktiváló negatív érzelmeknek, mint a düh, harag, zaklatottság, elégedetlenség, a vesztes utálata és a deaktiváló negatív érzelmeknek, mint a szomorúság, boldogtalanság, fáradtság, unalom (Pekrun és mtsai, 2002, 2006). Ez az érzelmi mintázat is összefüggést mutat az érzések időtartamával, minél inkább jellemző, annál hosszabban tart.

Nem csak a győzelemre adott *érzelmi reakciók* között volt korreláció. A vesztesre adott érzelmi reakciók esetén az *Önleértékelés* is korrelált a másik két érzelmi reakcióval. Erősen korrelált a *Frusztráció és szomorúsággal*, annak feltehetőleg elsősorban a deaktiváló vonásaival, és gyengén, de korrelált az *Agresszió a győztessel szemben* reakciómintázattal is. Az *Önleértékelés* is tehát két külön mintázatba rendeződik, a *Frusztráció és szomorúság* esetében együtt jár a veszteséssel kapcsolatos aktiváló és deaktiváló érzelmekkel, az *Agresszió a győztessel szemben* esetében pedig a kifelé, a győztesre irányuló indulatokkal (lásd 13. ábra).

A *győzelemmel* kapcsolatban egy *viselkedéses reakciót*, a *Lelkesedést* sikerült azonosítani, amely az új, versengéssel elérhető célok kitűzését, az önfejlődést és a győzelemből nyert energiák további kihívásokban való felhasználását foglalja magába.

A *győzelemmel kapcsolatos érzelmi és viselkedéses reakciók* is meghatározott mintázatokat alkottak. Az *Önbizalom és aktiváció* mint a győzelemre adott pozitív és megerősítő érzelmi reakció erősen, pozitívan járt együtt a *Lelkesedéssel*, a győzelem után újabb célokra, újabb győzelmekre és önfejlődésre való energikus törekvéssel. A *Zavar* típusú érzelmek győzelem esetén ugyanakkor negatív összefüggésben voltak a *Lelkesedéssel*, újabb megerősítését adva annak, hogy a *Zavar* valójában a győzelemmel kapcsolatos konfliktusos viszonyt jelzi. Ezt még az is megerősíti, hogy a *Zavar* pozitív korrelációt mutatott a *Győzelem utáni kieresztéssel* és a *győzelem aktív kerülésével*, mint viselkedéses reakcióval, ezzel szemben negatívan korrelált a győzelem utáni *új célok felállítással* és a *további energikus kemény munkával*. A *Dominancia* viselkedéses korrelátuma ugyancsak a *győzelem utáni kieresztés*, viszont a teljes *Lelkesedés* mintázattal nem állt sem pozitív, sem negatív összefüggésben (lásd 13. ábra).

A *vesztéssel* kapcsolatban három *viselkedéses reakciómintázatot* sikerült azonosítani. A *Talpra állást és fejlődést*, az *Elfogadást és alternatívák keresését* és a *Feladást*.

Közülük a *Feladás* mindhárom vesztesre adott érzelmi reakcióval pozitív együttjárást mutatott, vagyis mind az *Önleértékelés*, mind az *Agresszió a győztessel szemben*, mind a *Frusztráció és szomorúság* a feladói magatartással függött össze. A legerősebb összefüggést az *Önleértékeléssel*, a leggyengébbet a *Frusztráció és szomorúsággal* mutatta (lásd 13. ábra).

Meglepő módon a veszteséssel kapcsolatos adaptív viselkedéses megküzdéssel, a *Talpra állással és fejlődéssel* és az *Elfogadással és alternatívakereséssel* egyetlen vesztesre adott érzelmireakció-mintázat sem függött össze pozitívan. Teljes mintázattal csak negatív összefüggést lehetett azonosítani. Az *Agresszió a győztessel szemben*, mint a vesztesre adott érzelmi reakció, negatívan függött össze a *Talpra állással és fejlődéssel*, vagyis minél inkább a győztes iránti negatív indulatok uralják a vesztes érzelmeit annál kevésbé valószínű a vesztes követő talpra állás és fejlődés. A *Frusztráció és szomorúság* két talpra állás tétellel ugyanakkor gyenge pozitív összefüggést mutatott („A vesztes energiát ad”...és „igyekszem magam jobbá tenni”...), azt bizonyítva, hogy ennek a reakciónak bár főképpen a deaktiváló hatása erős, van gyenge aktiváló vonatkozása is. A *Talpra állás és fejlődésnek* és az *Elfogadás és alternatívakeresésnek* nem egy vesztesre adott teljes érzelmi reakciómintázattal, hanem egy győzelemre adott viselkedéses reakciómintázattal volt pozitív összefüggése: mindkettő nagyon erősen együtt járt a győzelemmel kapcsolatos *Lelkesedéssel*, vagyis a győzelem utáni új célok felállítással és energikus további fejlődéssel. Ez a két, a vesztesből konstruktív továbblépést képviselő magatartás úgy tűnik, hogy azt igényli, hogy a győzelemmel konfliktusmentes érzelmi és viselkedéses viszony álljon fenn, valamint, hogy vesztes esetén gátlás alá kerüljön a győztesrel szembeni agresszió és az így nyert energia a

talpra állásra és az alternatívakeresésre fordítódhasson. A *Talpra állás és fejlődés* jellemzőbb reakciónak mutatkozott azoknál is, akik inkább versengőnek vallották magukat. A két adaptív veszteséssel kapcsolatos megküzdő viselkedéses reakció, a *Talpra állás és fejlődés* és az *Elfogadás és alternatívakeresés* szorosan összefüggtek egymással is (lásd 13 ábra).

A győzelemre és veszteségre adott érzelmi reakciók egymással való összefüggései hasonlóan komplex mintázatot mutattak. A győzelemmel kapcsolatos pozitív és egyértelmű viszonyt kifejező *Önbizalom és aktiváció* a mind aktiváló, mind deaktiváló érzelmekeket tartalmazó *Frusztráció és szomorúsággal* járt pozitívan együtt és ellentétes volt az *Agresszió a győztesrel szemben* reakcióval. A győzelemmel kapcsolatos *Zavar* a legerősebb összefüggést az *Agresszió a győztesrel szemben* reakcióval mutatta veszteséskor, de erősen összefüggött az *Önleértékeléssel* is és közepesen a *Frusztráció és szomorúsággal* is. Eszerint a győzelemmel kapcsolatos *Zavar* érzelmi komplexuma nem állt specifikus kapcsolatban egyik veszteségre adott érzelmi reakcióval sem, bármely irányba vezethetett vagy bármely irányból érkezhett: a veszteséges önleértékelése, a riválissal szembeni agressziója, az aktivációja és a deaktivációja irányába és irányából is. A győzelemmel kapcsolatos *Dominancia* jól elkülöníthetően és erősen összefüggött a veszteséskor az *Agresszió a győztesrel szemben* reakcióval, de gyenge együtt járást mutatott a másik két reakcióval is (lásd 13. ábra).

Az érzelmi reakciókhoz képest a győzelemre és a veszteségre adott viselkedéses reakciók együtt járása egyértelműbb volt. A győzelem utáni *Lelkesedéssel* mind a veszteséskor utáni *Talpra állás és fejlődés*, mind a veszteséskor *Elfogadása és alternatívák keresése* szoros, pozitív összefüggésben állt. Ugyanakkor mind a *Lelkesedés*, mind a *Talpra állás és fejlődés* negatív kapcsolatban volt a *Feladással*. A *Feladás* mint viselkedéses reakció szempontjából megfogalmazva, a *Feladás* ellentétes kapcsolatban állt mind a győzelem utáni *Lelkesedéssel*, mind a veszteséskor utáni *Talpra állás és fejlődéssel* (lásd 13. ábra). A *Lelkesedés*, *Talpra állás*, *Elfogadás és alternatívakeresés* hármasa, amely ellentétben áll a *Feladással*, egy erős és stabil pozitív megküzdési mintázatra utal a viselkedések szintjén; ugyanakkor a *Feladás* negatív összefüggése a *Lelkesedéssel*, valamint a *Talpra állás és fejlődéssel* egy ugyancsak stabil, de problematikus megküzdési mintázatot is feltételez.

Az érzelmi és a viselkedéses reakciók egymással való összefüggései eltérően alakulnak a veszteséssel való megküzdés adaptivitása szempontjából. A leállást és feladást eredményező mintázat minden veszteségre adott érzelmi reakcióval összefüggést mutat. Ezzel szemben a veszteséskor tovább folytatást, további fejlődésre törekvést képviselő mintázat csak az *Agresszió a győztesrel szemben* érzelmi reakcióval áll negatív kapcsolatban, pozitív összefüggést a veszteséssel kapcsolatos érzelmekekkel csak gyengén és részlegesen mutat (*Frusztráció és szomorúsággal* bizonyos tételek). Úgy tűnik, mintha a továbblépéshez le kellene gátolni a győztes iránti agresszív érzelmekeket és ez ad teret arra, hogy megjelenhessen a pozitív megküzdés. Az, hogy az érzelmi reakciók kevésbé mutatnak egyértelmű együttjárást a veszteséskor pozitív megküzdést mutató viselkedéses reakciókkal bizonyos mértékig magyarázható Yamagishi (2003) elméletével, aki szerint a nyugati kultúrához képest a kelet-ázsiai kultúrában kevésbé van szoros és egyértelmű összefüggés aközött, amit az egyén személyesen érez és aközött, ahogyan viselkedik. Míg az érzelmekek szintjén nem mutatkozik egyetlen a veszteséssel kapcsolatos egyértelműen konstruktív megküzdési mintázat sem, a viselkedés szintjén viszont egyértelműen lehetséges egy megküzdő mintázat elkülönítése. A kérdés az, hogy ha nem az érzelmekek, akkor mi teszi lehetővé ezeknek a megjelenését és működését. Hipotetikus válaszuk, hogy a nagyon világos társadalmi (intézményes, családi stb.) értékek, normák és elvárások, amelyek a mai kínai társadalomban azt „üzenik”, hogy küzdeni kell, nem lehet feladni, akkor is, ha az érzelmekek mást diktálnának.

A *versengés mértéke*, vagyis az, hogy ki mennyire vallja magát versengőnek ugyancsak nem mutatott összefüggést egyetlen érzelmireakció-mintázattal sem, viszont pozitív összefüggést mutatott az adaptív viselkedéses reakciókkal, a győzelem utáni *Lelkesedéssel* és a vesztes utáni *Talpra állással és fejlődéssel*, valamint gyengén összefüggött az *Elfogadással és alternatívakereséssel*, és gyenge negatív összefüggésben volt a *Feladással*. Az iskolai teljesítmény is csak a viselkedéses reakciókkal, a győzelem utáni *Lelkesedéssel* és a vesztes utáni *Talpra állással és fejlődéssel* volt pozitív, de gyenge kapcsolatban, a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciókkal nem. Mindezek megerősítik a fenti állítást, mely szerint a győzelemmel és a veszteséssel való adaptív megküzdés érzelmi szinten kevésbé, de viselkedéses szinten jól megragadható.

10.6.2. A barátságos és az ellenséges versengés mintázatai

A versengési társaknak tulajdonított szerep tekintetében a kínai középiskolások elsősorban a barát és az ellenség között tettek különbséget. A riválisukat leginkább *barátnak* és a legkevésbé *ellenségnek* tartják. A rivális, mint barát és a rivális, mint ellenség két egymástól jól elkülöníthető együttjárás-rendszert mutatott. A barátságos versengés a konstruktív megküzdési mintázatokkal, az ellenséges a destruktívabb megküzdési mintázatokkal mozgott együtt.

A rivális *barátként* felfogása az érzelmi reakciók tekintetében a győzelemhez fűzött pozitív érzelmekkel, az *Önbizalom és aktivációval* járt együtt, de a magasabb *iskolai teljesítmény* és az erősebb *versengési késztetés* is a baráti versengéssel, a rivális barátnak tekintésével állt pozitív kapcsolatban. A viselkedéses reakciók közül a riválissal való barátság a győzelem utáni *Lelkesedéssel*, a vesztes utáni *Talpra állással és fejlődéssel*, valamint *Elfogadással és alternatívakereséssel* pozitív kapcsolatban volt, a *Feladással* negatív kapcsolatban állt.

A rivális, mint *ellenség* leginkább a győzelemmel kapcsolatos konfliktusos viszonyal, a társas környezet győzelemre adott reakcióitól való félelemmel, a *Zavarral* járt együtt. A győzelemre adott, a győztes hatalmát és erejét hangsúlyozó *Dominancia* reakció is inkább a riválisok közötti ellenséges kapcsolattal járt együtt. A vesztes *Agressziója a győztes* szemben ugyancsak a riválist, mint *ellenséget* (pozitív együttjárás) és nem, mint *barátot* (negatív együttjárás) tételezi. A veszteséssel kapcsolatos viselkedéses reakciók közül, ha a riválist *ellenségként* fogják fel, akkor az pozitívan jár együtt a *Feladással* és negatívan jár együtt a *Talpra állással és az Elfogadás és alternatívakereséssel*.

10.6.3. A kínai serdülő lányok és fiúk megküzdése a győzelemmel és a veszteséssel a vizsgálat tükrében

A nemi különbségek tekintetében a kutatás választ tud adni arra a felvetett kérdésre, hogy vajon az egyke kínai serdülő lányok rendelkeznek-e legalább olyan jó győzelemmel és veszteséssel való megküzdési képességgel, mint a kínai serdülő fiúk. A kínai gimnazista fiúk és lányok egyformán versengőnek vallották magukat, egyformán fontos nekik a győzelem is és abban sem találtunk nemi különbséget, hogy megítélésük szerint mások mennyire tartják őket versengőnek. Nem volt különbség az iskolai teljesítményükben sem. A győzelem érzelmi feldolgozásában lényegében nem találtunk nemi különbséget, vagyis a lányok esetében éppúgy mutatkozott az *Önbizalom*, *Zavar* és a *Dominancia*, mint a fiúk esetében. Volt viszont nemi különbség a vesztes feldolgozásában. A lányoknál az érzelmek tekintetében inkább

megjelenik az *Önleértékelés*, elveszítik az önbizalmukat és inkább reagálnak sírással, mint a fiúk, viszont a fiúkra jellemzőbb az *Agresszió a győztesrel szemben* és a bosszú. Shirk (1982) interjúalanyai arról számoltak be, hogy a kommunista Kínában a lányok, ha rossz jegyet kaptak a versenyvizsgán, akkor sírtak, a fiúk viszont úgy tettek, mintha nem is érdekelné őket, bár belül mindkét nem erősen szégyenkezett és zavarban volt.

A nemi különbségek vizsgálata során is az érzelmi és a viselkedéses megküzdés viszonylagos egymástól való függetlenségét tapasztaltuk. Miközben a győzelemre adott érzelmi reakciók tekintetében nem volt különbség a fiúk és lányok között, vesztes esetén pedig a lányokat inkább jellemezte az *Önleértékelés*, a fiúkat viszont a *Győztesrel szembeni agresszió*, a viselkedéses reakciók tekintetében a lányok mind a győzelem, mind a vesztes esetében egyértelműen konstruktívabb megküzdési mintázatot mutattak. A jelen vizsgálatban ugyanis a lányokra jellemzőbb volt a győzelem utáni aktív tovább folytatás a *Lelkesedés* és a vesztes esetén a *Talpra állás és fejlődés*, valamint az *Elfogás és alternatívakeresés*. A kínai középiskolás lányok tehát az érzelmek szintjén nem, de a manifeszt viselkedés szintjén, a vizsgálat alapján jobb megküzdési képességekkel rendelkeznek, mint a fiúk. A kínai egy gyerek politika hatására, ahogyan azt bevezetőben írtuk, a lányos szülők mindent megtesznek azért, hogy a lányuk hasonlóan teljesítsen, mint a fiú kortársai, ne maradjon le a versenyben. Ennek a szülői törekvésnek a sikerére utalhat, hogy mind a győzelemmel, mind a veszteséssel kapcsolatban a kínai középiskolás lányok inkább az erőteljes folytatást valósítják meg, mint a fiúk. Mindez összhangban van például azokkal a legutóbbi adatokkal, amelyek szerint a kínai lányok kezdik túlteljesíteni a fiúkat a versenyvizsgákon (Japan Times, 2013, <http://www.japantimes.co.jp/news/2013/02/27/asia-pacific/shanghai-tries-out-all-boys-classes-as-girls-leap-forward/#.UTkx31fSMZo>).

10.6.4. A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés modellje kínai serdülők esetében

A kínai középiskolások esetében két egymástól lélektanilag jól elkülöníthető mintázata rajzolódik ki a győzelemmel és veszteséssel való megküzdésnek: a *kiegyensúlyozott-megküzdő*, és az *elkerülő-feladó* mintázat. Egy harmadik, mintázatot is sikerült azonosítani, a *domináns-agresszívet*, de ez a mintázat mind a kiegyensúlyozott-megküzdő, mind az elkerülő-feladó mintázattal komplex kapcsolatban állt (lásd 13. ábra).

A versengéshez fűződő **kiegyensúlyozott és megküzdő viszonyt** jelenti a mind a győzelemre, mind a veszteségre adott pozitív, energikus, az egyén fejlődését szolgáló érzelmek és viselkedéses reakciók kombinációja. Ide tartozik a győzelem *fontossága*, a győzelemmel kapcsolatos *önbizalom* (öröm és büszkeség), *aktiváció* és *lelkesedés*. A győzelem utáni *Lelkesedés* és gyengén (egy-egy vonatkozással) a veszteséssel kapcsolatos *Frusztráció* és *szomorúság* segítik a vesztes *talpra állását és fejlődését* és a vesztes *elfogadását és új alternatívák keresését*. A versengéshez fűződő kiegyensúlyozott viszonyra utal, hogy a győzelem utáni *Lelkesedés* és a veszteséssel való konstruktív megküzdés viselkedéses repertoárja magasabb *iskolai teljesítménnyel* és a versengéshez fűződő *pozitívabb viszonytal* jár együtt. A kiegyensúlyozott és megküzdő (önbizalomteli, aktív, lelkes, talpra álló és alternatívákat kereső) viszony alapvetően *barátságos* versengést feltételez, amelyben a társas környezet reakciója is pozitív, mert *elismeri és csodálja* a győztest. Bár számos vizsgálat utal arra, hogy a büszkeséget a kínaiak negatívabbnak látják, mint az amerikaiak (Sommers, 1984), az általunk azonosított kiegyensúlyozott megküzdő viszonnak a győzelem felett érzett büszkeség a része.

Az általunk **elkerülő-feladónak** nevezett megküzdési viszonyulás konfliktusos viszonyt jelez a győzelemmel és a veszteséssel szemben is. A győzelemre adott *Zavar-reakció* amelyben benne rejlik a környezet elutasításától és irigységétől való félelem, *energiavesztéssel* és a további *győzelmek elkerülésére* való törekvéssel jár együtt. A győzelemmel kapcsolatos *Zavar* vesztes esetén mind a *Győztes iránti agresszióval*, mind az *Önleértékeléssel*, mind a *Frusztrációval* és *szomorúsággal* együtt jár. Ezek mindegyike pedig a *Feladással* áll pozitív kapcsolatban. Ez a mintázat az érzelmek szintjén megfelel a tradicionális kínai erényeknek és érzelmi reakcióknak, amelyek még jó teljesítmény esetén is a zavart és alulértékelést írják elő normatív reakcióként (Hau és Ho, 2010). A *Zavar* és az *Önleértékelés* egyfajta visszahúzóerőt és gátlást jelent. Chen és mtsai (1997) azt vallják, hogy ezek a nyugati személyiség megítélésben hátrányos tulajdonságok, a kínaiak esetében nem azok, mert a negatív érzelmek, így például a szégyen aktív továbblépést eredményeznek. A jelen vizsgálat eredményei alapján nem sikerült az aktív továbblépéssel lehetséges kapcsolatot azonosítanunk, vagyis az *elkerülő-feladó* megküzdési viszonyulás nem nyitott az aktív megküzdés felé. Az *elkerülő-feladó* megküzdés a riválissal való *ellenséges* viszonyulással jár együtt, így a riválissal kialakított kapcsolat sem segíti a konstruktív továbblépést. A *versengés mértéke* és a *Feladás* ugyanakkor negatív összefüggésben vannak egymással, vagyis a győzelemre és vesztesre adott konstruktív továbblépést nem segíti az erősebb versengési késztetés sem, hanem épp ellenkezőleg, az alacsony versengési késztetés és a feladó mintázat egymást erősítik.

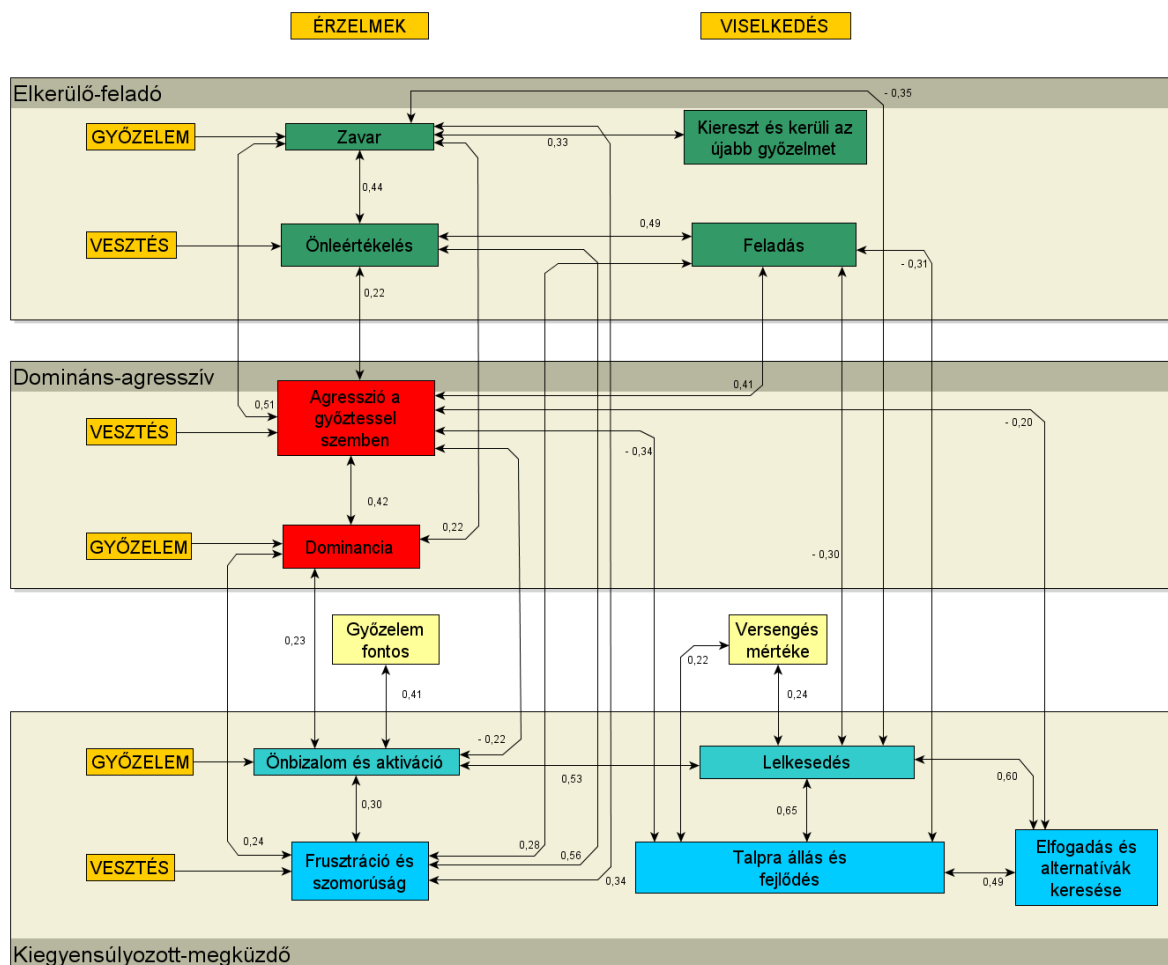
Az általunk **domináns agresszívnek** nevezett viszony leginkább a győzelem és a vesztes státuszmódosító hatására adott reakciómód. A győzelem élményének a középpontjában ebben a mintázatban nem az öröm, büszkeség és önbizalom megnövekedése és nem is a kellemetlen érzelmek (zavar) vannak, hanem az, hogy másokhoz képest miként tudja a győzelem után a győztes pozícionálni magát. Ahhoz, hogy valaki a legjobb legyen szükség van arra, hogy versengjen és győzzön. Ennek megfelelően a győzelemmel kapcsolatos *Dominancia-reakció* pozitív együttjárást mutatott a *versengés mértékével* és a *győzelem fontosságával*. A *Dominancia-agresszió* mintázatot bonyolult összefüggési rendszere mind az *elkerülő-feladó* mind a kiegyensúlyozott-megküzdő mintázattal kapcsolatba hozza. A kiegyensúlyozott-megküzdő mintázattal egyedül a győzelem kapcsán érzett *Dominancia* köti össze, amely az *Önbizalommal* és *aktivációval* mutat pozitív együtt járást és feltételezi a környezet elismerését.

A *Dominancia-agresszió* mintázat az *elkerülő-feladó* mintázathoz ezzel szemben számos szálon kapcsolódik. A *Dominancia* és a *Zavar*, a *Dominancia* és a *győzelem utáni kieresztés* (gyenge összefüggés) és a jórészt deaktiváló *Frusztráció* és *szomorúság* pozitív együttjárásai révén egyik részről; az *Agresszió a győztesrel szemben* és az *Önleértékelés*, az *Agresszió a győztesrel szemben* és a *Feladás* pozitív együttjárásai révén másik részről és ezeken felül az *Agresszió a győztesrel szemben* negatív együttjárása révén a *Talpra állás és fejlődéssel*, valamint az *Elfogadás és alternatívakereséssel* (lásd 13. ábra). A *Dominancia-Agresszió* mintázat viselkedéses szinten sem a győzelem, sem a vesztes esetén nem áll kapcsolatban a konstruktív továbblépéssel: a győzelemnél kiereszt az egyén, a vesztes esetén feladja. A *Dominancia Agresszió* mintázatot emellett, hasonlóan az *Elkerülő-feladó* mintázathoz, a riválisok közötti *ellenséges* és nem a baráti kapcsolat jellemzi.

A *versengési partnerek közötti interperszonális viszonyt* tekintve a konstruktív kiegyensúlyozott és pozitív megküzdési mintázat esetén a riválisok inkább barátok, az *elkerülő-feladóban* és a *domináns-agresszívben* inkább ellenségek. Ezek a különbségek arra utalnak, hogy a kínai csoportban szoros kapcsolat van a győzelemmel és veszteséssel való

megküzdés képessége és a versengést kísérő társas viszonyok között. A barátságos versengés erősíti a csoport kohézióját (Fülöp, 1998; 2006b) az ellenséges versengés megbontja a csoport kohéziót (Jehn és Mannix, 2001). Shirk (1983) kutatásaiból tudjuk, hogy a legnagyobb kollektívizmus idején is erőteljesen jelen volt az ellenséges versengés a kínai társadalomban. A jelen vizsgálat alapján egyértelműen állítható, hogy ez a mintázat a mai kínai serdülők körében is megragadható.

13. ábra. A győzelemre és a vesztesre adott reakciók mintázatai (csak a 0,2 feletti korrelációk) kínai középiskolások esetében



10.6.5. A korábbi kutatási eredmények árnyaltabb megközelítése a jelen kutatási eredmények tükrében

A kínai serdülők győzelemmel és veszteséssel való érzelmi és viselkedési megküzdési mintázatainak feltárására korábban nem történt célzott kutatás. A jelen kutatás számos olyan összefüggést tárt fel, amely árnyaltabb képet rajzol a korábbi kutatási eredményekről. A fejezet bevezetőjében a kínai fiatalokkal kapcsolatos szakirodalom áttekintése alapján azt a következtetést vontuk le, hogy valószínűleg megfelelő megküzdési stratégiákkal rendelkeznek a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatban. A számos kutatás által feltárt kelet-ázsiai attribúciós sajátosságok, amelyek a képességek helyett az erőfeszítést helyezik a siker és kudarc attribúció magyarázatának a középpontjába arra engednének következtetni, hogy

általánosan jellemző lehet a kudarcból való, kemény munkán és szorgalmon alapuló talpra állás. Például Georgianna (2007) sok más kutatóhoz hasonlóan (lásd Gordon Györi, 2006, 2009) azt találta, hogy mind a kínai, mind az amerikai diákoknak a legfontosabb elérendő céljaik az életben tanulmányi jellegűek, de a kínaiak inkább az erőfeszítésnek, mint a képességeknek tulajdonítanak szerepet abban, hogy ezt el is éri. Az, hogy a kínai diákok mind a sikert, mind a kudarcot belső okoknak tulajdonítják elsősorban az erőfeszítésnek lehetővé teszik, hogy kudarc esetén tovább folytassák, és ne adják fel a küzdelmet, mert az erőfeszítés mértéke az teljes mértékben az egyén kontrollja alatt áll (Hau és Ho, 2010). Ehhez hozzátesz az, hogy a kínai diákok a képességet nem adottnak, hanem az erőfeszítés által növelhetőnek tekintik (Gordon Györi, 2006, 2009). Emellett a kínai diákokra sokkal jellemzőbb a metakogníció használata, vagyis azoknak a tanulási stratégiáknak a tudatossága, amelyekkel „meg is nyerhetik a játékot” (idézi Georgianna (2007) az egyik válaszadóját, p.49). A jelen vizsgálat arra hívja fel a figyelmet, hogy ez a kulturálisan erősen beágyazott reakció nem minden kínai serdülőre jellemző. A kínai serdülők győzelemmel és veszteséssel való megküzdésének repertoárjában is megtalálható a versengés elkerülése és feladása és a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos negatív érzelmek hasonlóan a nyugati kortársaikhoz az ő esetükben sem vezetnek erősebb és pozitívabb megküzdéshez. A kiegyensúlyozott és pozitív megküzdéshez a versengéshez és a győzelemhez fűződő pozitív és aktiváló érzelmeken keresztül vezet az út. Ezt a konstruktív mintázatot viszont a kínai társadalom minden kétséget kizáróan elvárja, megerősíti és jutalmazza.

A kínai motivációkutatók szerint még az alacsonyan teljesítő kínai diákok is tovább folytatják a próbálkozást a kudarc és veszteség élménye ellenére (Hau és Ho, 2010). A kínai diákok nem rendelkeznek nagyon pozitív nézetekkel a saját kompetenciájukról, de az alacsony kompetenciába vetett hit valójában nem gátolja őket a további jó teljesítésben, hanem megerősíti bennük a sikerre és a jó teljesítményre való törekvést (Hau és Ho, 2010). A magas önbizalom sem szükséges a magas teljesítményhez. Az összehasonlító vizsgálatok szerint a kínaiak tipikusan alacsonyabb önbizalomról számolnak be, mint a nyugatiak (Kwan, 2010). A mi vizsgálatunkban azonban a magasabb iskolai teljesítmény a győzelem következtében megnövekedett *Önbizalommal és aktivációval* járt együtt, a *Zavarral és Önleértékeléssel* nem. Ebben az értelemben a kínai középiskolásokkal kapcsolatos eredményeink arra utalnak, hogy a mai kínai középiskolások bizonyos hasonlóságokat mutatnak nyugati kortársaikhoz képest, szemben a szakirodalommal a *Zavar és Önleértékelés* nem vezet további erőfeszítésekhez és talpra álláshoz.

Számos kutatás szerint a kelet-ázsiaiak, köztük a kínaiak is kevésbé hajlamosak az énfelnagyításra, mint a nyugati kultúrákból származók (Kwan és mtsai, 2010). A mi kutatásunkban a győzelemre adott *Dominancia* reakciómintázat (pl. hatalom, erő) nem annyira a narcisztikus énfelnagyítást hangsúlyozza, hanem inkább a státusz és hatalom megemelkedését. Ugyanakkor a vele veszteség esetén pozitívan együtt járó *Agresszió a győztesrel* szemben az egyén lefokozását és leértékelését okozó győztesrel szembeni agresszió és narcisztikus düh képét mutatja (Kohut, 1972). A narcizmust a vertikális individualizmussal, vagyis a nyugati szelffel szokták összekötni (Kwan és mtsai, 2010), de néhány vizsgálat szerint a kínai fiatalok még narcisztikusabbak az amerikaiaknál is (Fukunishi és mtsai, 1996). Bizonyos kutatások (pl. Kurman, 2003) azt bizonyították, hogy az alacsony énfelnagyítás korrelál a kínaiaknál azzal, hogy milyen fontosságot tulajdonítanak annak, hogy szerénynek látszódjanak a környezetük számára. A mi kutatásunkban a „szerénynek maradni” győzelem után imperatívusza csak a győzelemmel pozitív kapcsolatban lévő *Önbizalom és aktivációval* függött össze, de a *Zavarral* vagy a *Dominanciával* nem.

Nagyon nagy jelentőséget tulajdonítanak a kínai kutatók a szégyennek is. A mi vizsgálatunkban a szégyen a győzelemre adott érzelmireakció-mintázatok közül a *Zavar*, vesztés esetén pedig a *Frusztráció és szomorúság* részét képezi. A kínaiak számára a szégyennek Pye (1972) szerint erős pozitív konnotációja van. A jó, az gyakran szégyenkezik, ez mutatja, hogy erősen fejlett morális érzéke van. A szégyen tehát összekapcsolódhat a jósággal, jószándékkal és az őszinteséggel, de a zavarral és rosszasággal is. A szégyenről úgy vélik a szülők és tanárok, hogy az arra motivál, hogy a gyerek/diák igyekezzon javítani a teljesítményén (Chen és mtsai, 1997). Vizsgálatunkban a *Zavar*, amely leginkább azonosítható egy általánosabb szégyenreakcióval, az *Önleértékeléssel* és a *Győztesse szembeni agresszióval* volt pozitív kapcsolatban. A szégyen és a harag kapcsolatára a kínai nyelvben létezik külön kifejezés is, amely egyszerre fejezi ki a szégyent és a haragot (Russell és Yik, 1996). Shimmack és mtsai (2002) szerint ez a kapcsolat teszi lehetővé, hogy a kelet-ázsiaiak a szégyenből erőt merítve pozitívan lépjenek tovább. A jelen kutatásban a szégyen és a harag (*Zavar és Agresszió a győztesse szemben*) kapcsolata feltárható volt, de ez nem vezetett egyetlen konstruktív irányba sem. Mind a *Zavar* mind a *Győztesse szembeni agresszió* a *Feladással* és nem a *Talpra állással és fejlődéssel* vagy az *Elfogadás és alternatívakereséssel* álltak pozitív kapcsolatban.

A jelen vizsgálat kínai középiskolások esetében tárta fel a győzelemmel és a vesztéssel való megküzdés különböző mintázatait és azok összefüggéseit. A kínai serdülőkkel végzett kutatás mind adaptív és konstruktív, mind nem adaptív és nem konstruktív győzelemmel és vesztéssel való megküzdési mintázatot feltárt. Azt azonban ez a vizsgálat nem képes megmutatni, hogy egy-egy megküzdési mintázat mennyire jellemzi a kínai serdülőket más kultúrából és országból származó serdülökhöz képest.

A 9. fejezetben bemutattuk a magyar középiskolásokkal végzett azonos vizsgálat eredményeit. A következő, vagyis a 11. fejezetben viszont összehasonlítjuk a két csoporttal nyert eredményeket, vagyis a magyar és a kínai középiskolások győzelemmel és vesztéssel való megküzdésének sajátosságait.

11. FEJEZET⁴¹**A GYŐZELEMMEL ÉS A VESZTÉSEL VALÓ MEGKÜZDÉS:
MAGYAR-KÍNAI KÖZÉPISKOLÁSOK ÖSSZEHAJONLÍTÁS****11.1. Bevezetés**

Számos kutató, aki egy-egy pszichológiai jelenség, így például az érzelmek univerzális vonásait kutatta, előszeretettel fordult a kínaiakhoz (Smith, 2010). Hasonlóképpen azok, akik az egyes pszichológiai jelenségek kulturális különbségei iránt érdeklődtek ugyancsak előszeretettel végeztek kínaiakkal összehasonlítást (Yik, 2010). A jelen fejezetben bemutatott magyar-kínai összehasonlításnak ugyancsak ez a kettős célja van. Egyrészt fel kívánja tárni a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos megküzdés mindkét kultúrában jelenlévő, közös vonásait, valamint fel kívánja tárni a magyar és a kínai csoportra jellemző, kulturális jellegzetességeket és különbségeket is.

Mind a magyar, mind a kínai társadalom piacgazdaság, amelyben a versenynek kiemelt szerepe van. A családi és intézményes szocializáció célja minden társadalomban az, hogy abban sikeresen helytállni tudó állampolgárokat neveljen fel. Ebbe beletartozik a versenyben való sikeres részvétel is (Fülöp, 2008b, 2009ec). Ahogyan arra a 7. fejezetben utaltunk, a serdülőkor az evolúciós pszichológusok szerint a legnagyobb versengési késztetés időszaka (Wilson és Daly, 1985; Gyuris, 2010). Mivel ez biológiailag megalapozott késztetés, ezért mind a magyar, mind a kínai serdülőkre az erős versengési késztetés kell, hogy jellemző legyen.

Amit Elkind és Bowen (1976) pszichológiai kutatásokkal mutattak ki – nevezetesen, hogy a serdülők érzékenyebbek a társas közeg megítélésére és értékelésére valamint a társas kapcsolati hierarchiában elfoglalt helyre és leírták a „képzeletbeli közönség” jelenségét – ma az agyi képalkotó eljárások bizonyítanak. A társas kapcsolati hierarchiában elfoglalt hely kultúrától függetlenül kiemelt szerepet tölt be a serdülőkorban. Someville (2013) vizsgálatai bizonyították, hogy a társas közeg megítélésére adott társas-affektív reakciók a 15-20 éves korosztályban azokon az agyi területeken a legerősebbek, amelyek az érzelmi kiértékelésért felelősek. A versengés és a versengés eredménye, a győzelem és a veszteség a serdülőkorban minden kultúrában kiemelt emocionális jelentőségű, mert közvetlen kapcsolatban áll a társas hierarchiával és a legtöbb esetben a társas közeg, mint közönség előtt történik.

Az evolúciós és idegéletteni folyamatok feltehető hasonlósága és univerzalitása mellett a versengés mikéntje, a győzelem és veszteség feldolgozása erősen kötött a szocializációhoz, az eltérő családi és intézményes nevelési szokásokhoz és a kulturális kontextushoz is (lásd 6. fejezet).

Magyarország posztkommunista ország, a Kínai Népköztársaság hivatalosan kommunista politikai berendezkedésű, de kapitalista piacgazdaság. A két országban közös az, hogy a huszadik század során több évtizeden keresztül egy olyan politikai ideológia volt uralkodó, amely a versengést ideológiailag elítélte. Kínában Mao Cetung kísérlete arra, hogy a

⁴¹ A jelen fejezetben ismertetett vizsgálat statisztikai számításaiiban Nagy Tamás (ELTE Pszichológiai Doktori Iskola és MTA Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet) doktoranduszom volt segítségemre. Munkáját ezúttal is köszönöm.

versengést együttműködéssel helyettesítse kudarcba fulladt. Ezt Shirk (1982) nagyon világosan bemutatta a maoista Kínában végzett kutatásai során. A kudarcból levonható egyik következtetés Shirk (1982) szerint az lehetne, hogy az emberi természetet, annak versengő jellegét, semmilyen politikai szándék és gyakorlat nem tudja megváltoztatni. Megállapítja, hogy a társadalmi változásokat és az emberek viselkedésváltozását célul kitűző politikai programoknak folyamatosan tekintetbe kell venniük azt és számolniuk kell azzal, hogy az emberek milyen módon akarják elérni a céljaikat. Amikor együttműködésre akarnak készíteni, akkor ezt nem úgy kell megtenniük, hogy közben el akarják tüntetni a versengést (mert azt Mao Cetung politikai kísérletének kudarcra bizonyította, hogy nem lehet), hanem úgy, hogy számolnak vele és kezelik.

Érdekes párhuzam, hogy a múlt század hetvenes éveinek végén, vagyis Shirk (1982) kutatásaival egyidőben Hollos (1980) nagyon hasonló céllal érkezett Magyarországra. Meg akarta ismerni, hogy miként működik a kollektivitásra és együttműködésre nevelés már az óvodások szintjén a szocialista Magyarországon. Azt találta, hogy az óvodába, vagyis intézménybe járó gyerekek nemhogy együttműködőbbek, de kevésbé együttműködőek voltak, mint óvodába nem járó kortársaik, vagyis az intézményes törekvés arra, hogy erősen kollektivisták és együttműködő polgárokat neveljenek, nem mutatkozott sikeresnek.

Mind Kínának, mind Magyarországnak tehát több évtizedes múltja van egy olyan ideológiai szándék szellemében, amely a versengést ki akarta iktatni. Az ellentmondás az ideológiai versenyellenesség és a mindennapi élet, az oktatás és a politikai küzdelem versengéssel való átszövődése között mind Kínában, mind Magyarországon jellemző volt. A posztkommunista államok és a kommunista Kína piacgazdaságba történő átalakulásával a versengés azonban – egy korábban ideológiailag tagadott és tiltott jelenség – kulcsfogalom lett, szükséges és nagyra becsült értékévé vált a társadalom minden szintjén, a politikától a mindennapi élet egyéni szintjéig (Fülöp, 1999a; Bai és mtsai, 2008). A poszt-szocialista országokkal kapcsolatban Crawford és Foster (2001) úgy fogalmaztak, hogy a függőség kultúrájából a vállalkozás kultúrájába kellett belépniük, Flanagan és mtsai (2003) pedig a biztonság társadalmából a lehetőségek társadalmába történő átalakulást emelték ki.

Fülöp és Berkics (2013) kutatásai szerint a kínai serdülők pozitívabb attitűddel rendelkeznek a piacgazdaság és versengés iránt, mint a magyarok. A magyar serdülők szerint a versengés ritkán oldja meg a gazdasági problémákat, a kínaiak szerint a versengés az egyetlen módja a gazdasági problémák megoldásának. A magyar középiskolások a gazdasági versenyben több negatívumot látnak, mint kínai társaik: szabálytalanságot, kizsákmányolást, a szélesebb rétegek számára hátrányos következményeket. Természetesen a magyar és kínai fiatalok számára a piacgazdaság egészen más gazdasági környezetet teremtett az utóbbi tíz évben. Kína a világ egyik leggyorsabban növekvő gazdasága, Magyarországon pedig az utóbbi években nincs reál GDP növekedés (CIA World Factbook, 2013). A magyarországi szűkülő piaci körülmények között a legkitartóbb versengő sem biztos, hogy eléri a célját, míg a kínai táguló piaci körülmények között egyre több valóban jól teljesítő diák és állampolgár tudja megvalósítani a céljait (Xi, 2006).

Mind a magyar, mind a kínai iskolai nevelés épít a versenyre. A versengésről mint iskolában fejlesztendő szociális készségről pedagógiai szakemberként először Nagy József (2000) írt. A versengést olyan emberi érdekérvényesítő készségnek tekintette, amelyre szükség van, és éppen ezért az iskolának feladata, hogy meghatározott szempontok alapján fejlessze. Fülöp és mtsai (2007) egy magyar-brit-szlovén összehasonlító vizsgálatában azt találták, hogy a magyar tanárok sokkal több versengésre lehetőséget nyújtó feladatot adtak a napi iskolai

gyakorlatuk során, mint együttműködőt, és sokkal több versengésre felszólító spontán kommunikációjuk volt, mint együttműködésre felszólító, ugyanakkor a versengéssel kapcsolatosan expliciten megfogalmazott nézeteik ambivalensek és ellentmondóak voltak (Fülöp, 2008d). Ennek az ambivalens értékelésnek a lehetséges forrására egy másik kvalitatív kulturális összehasonlító vizsgálat eredményei világítanak rá, melyben magyar, amerikai és japán tanárok válaszoltak meg nyílt végű kérdéseket a versengéssel kapcsolatban. Az eredmények azt valószínűsítették, hogy a magyar tanárok számára nehézséget okoz az új, versenyre épülő társadalmi rendszerhez történő adaptáció. Ők nyilatkoztak a legnegatívabban a versengésről a három nemzet pedagógusai közül, a versenyt egyszerre észlelték elkerülhetetlen rossznak, de szükségesnek is a társadalomban (Fülöp, 2001c; Fülöp és Berkics, 2002). Fülöp és Pressing (2012) azt vizsgálták, hogy mennyire tartják fontosnak a tanárok az iskola szerepét a társadalomban jelen lévő versengésre való felkészítésben. A válaszadó magyar tanárok elsöprő többsége (97 százaléka) nyilvánvalóan úgy gondolja, hogy az iskolának fel kellene készítenie a diákokat az életben folyó versengésre. Azonban csupán a válaszadóknak valamivel több mint a fele (56 százaléka) gondolta úgy, hogy az iskola jelenleg el is látja ezt a feladatot. Azok között, akik úgy vélték, hogy az iskola pozitív funkciót tölt be a versengésre való felkészítésben az egyik legfontosabb érv volt, hogy az iskola *megtanít győzni és veszteni*, a siker és a kudarc elviselésére, feldolgozására, illetve arra, hogy hogyan lehet talpra állni a vereség után.

Fülöp (2013) egy még nem publikált vizsgálatában 260 általános és középiskolai tanárt kérdezett meg arról, hogy tapasztalata szerint mit jelent a győzelem (vesztés) a diákoknak és hogyan reagálnak rá. A nyílt kérdéses vizsgálatban kapott válaszok alapján egyértelmű, hogy míg a győzelemmel kapcsolatban elsősorban a diákok pozitív érzelmeit, az önértékelésükre és önbizalmukra gyakorolt pozitív hatást és a győzelem erősen motiváló hatását emelik ki, addig a vesztes esetében pontosan kétszer annyi destruktív és nem adaptív megküzdést említene, mint konstruktív. Elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy a vesztes következtében a diákok elkeserednek, kedvüket veszítik, leállnak, elzárkóznak, beletörődnek, önértékelésük csökken, megzavarodnak, a győztesre dühösek, másokat okolnak, csalással vádolnak. Ez ellentmond annak a nézetnek, hogy az iskola valóban megtanítana győzelemre és a vesztesre és a siker és a kudarc elviselésére, feldolgozására, illetve arra, hogy hogyan lehet talpra állni a vereség után.

Sándor (2010) 8-9 éves gyerekekkel készült interjúkban éppen azt vizsgálta, hogy milyen módon reagálnak a magyar szülők és a tanárok a gyerekek versengésbeli győzelmére és vesztesére, vagyis a gyerekek perspektívájából tekintve hogyan szocializálnak a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdésre. Azt találta, hogy azok a gyerekek, akik arról számoltak be, hogy otthon és az iskolában is sikerorientáltak, a győzelem után is további munkára felszólító „üzeneteket” kapnak, szubjektív beszámolójuk alapján kategorizálva sikeresebbek a versengésekben, és több jó helyezéssel rendelkeznek versenyeken. Vizsgálata szerint mind a tanároknak, mind a szülőknek nehézségei vannak a vesztes kezelésével kapcsolatban. A vizsgált gyerekek beszámolóit szerint a veszteséssel vagy egyáltalán nem foglalkoznak a szülők és tanárok, vagy tagadják azt, és úgy viselkednek, mintha a gyerek győzött volna (dicsérik és jutalmaznak és minimalizálni igyekeznek a vesztes jelentőségét), vagy vigasztalnak. A vizsgálat szerint a gyerekek döntő többsége nem kap sem szülői, sem tanári segítséget ahhoz, hogy a veszteségből hogyan tudjon konstruktívan és én-építő módon tovább lépni (feldolgozni, tanulni belőle).

Ezzel összhangban Fülöp és Berkics (2003) angol és magyar középiskolásokat összehasonlító vizsgálatában azt találta, hogy a magyar középiskolásokat inkább jellemezték vesztes esetén a

deaktiváló érzelmek, mint az angol kortársaikat, akik viszont inkább aktiváló érzelmekkel reagálnak a vesztesre. Egy későbbi vizsgálat során, amelyben Fülöp (2009a) magyar, japán és kanadai egyetemisták győzelemre és vesztesre adott reakcióit hasonlította össze a magyar egyetemisták kapcsoltak a győzelemhez a legtöbb negatív érzelmet, amelyek elsősorban a társas környezet a győztesre adott irigy és ellenséges reakciójától való félelemre és szociális óvatosságra utaltak. Kasik László (2011) 8 -18 évesek körében végzett vizsgálata szerint míg a 8 évesek a győzelemhez leginkább az öröm érzését társítják, addig a 12, 15 és 18 évesek már az öröm mellett a győzelemhez társuló félelemről is beszámolnak. A 18 éves középiskolások a versengés minden vizsgált fázisához (pl. ellenfél iránt érzett érzelmek a versengés alatt és után) több negatív érzelmet társítanak, mint a korábbi életkori csoportok.

A kínai iskolarendszer évezredes hagyományokkal rendelkezik a versenyvizsgák terén és a tanulmányi verseny – a kulturális forradalom éveit leszámítva – folyamatosan nagy fontossággal bírt a társadalmi ranglétrán való előrejutásban (Shirk, 1983). A kínai szülők nagyon magas aspirációkkal rendelkeznek a gyerekeikkel kapcsolatban. A legalacsonyabb iskolai végzettségű szülőket is beleértve a szülők fele nemcsak diplomát, de doktori címet is szeretne a gyerekének (Sun, 2006). Ezzel szemben a 2009-es Oktatásügyi Közvéleménykutatás adatai szerint a magyarországi, legmagasabb iskolai végzettségű szülőknek is csak a 60 százaléka nyilatkozta, hogy egyetemi diplomát szeretne a gyerekének, a 8 általánosnál alacsonyabb iskolai végzettségű szülőknek pedig mindössze 11 százaléka nyilatkozta ezt. A magyar szülők átlaga így mindössze 30 százalék volt (Balázs és mtsai, 2010). A kínai társadalomban a szülők és a tanárok az intenzív versengést társadalmi ténynek tekintik. Azt képviselik, hogy a legtöbb, amit tehetnek a fiatalokért, az nem más, mint hogy a lehető legjobban felkészítik a versenyre, a megküzdésre, a nehézségek leküzdésének a képességére, a kitartásra és tűrőképességre (H. Sun, 2006). A vesztes is a versennyel együtt járó tényként fogadják el, és arra nevelik a gyerekeiket/diákjaikat, hogy abból erőfeszítéssel és kemény munkával talpra álljanak (Hau és Ho, 2010). A kínai tanárok épp olyan nagy fontosságot tulajdonítanak annak, hogy a középiskolából a diákok jó egyetemekre kerüljenek, mint a szülők, és tudják, hogy ez csak az intenzív versenyben való sikeres részvétel eredménye lehet, ezért mindent megtesznek, hogy a diákjaikat felkészítsék rá (Jiang, 2012). A magyar pedagógiai diskurzus ennél sokkal ambivalensebb a versengésre neveléssel kapcsolatban: negatív konnotációval „versenyistálló nevelési modellnek” nevezi a verseny szisztematikus jelenlétét a diákok életében (pl. Petriné, 2003).

A kínai „egyke” politika következményeként a kutatások szerint a kínai szülők nagyon erősen támogatják a lány gyerekek sikeres részvételét az oktatási és munkaerőpiaci versenyben. Wu (1996) vizsgálata szerint mind a kínai apák, mind a kínai anyák azonos képzettséget akarnak a lányoknak, mint a kortárs fiúknak. Az egyke lányokat nagyon komolyan támogatja a család abban, hogy fiú kortársaikhoz hasonlóan sikeresek legyenek (Fong, 2002). A lányok iskolai teljesítménye Kínában is magasabb (Chen és mtsai, 1997 és lásd 10. fejezet). Ezzel szemben – bár erre vonatkozó célzott vizsgálatok nincsenek - a magyar szülők nem helyeznek speciális hangsúlyt a lányok versengési késztetésének az erősítésére, a társadalmi diskurzusban nem szerepel a szülők kifejezett és explicit törekvése arra, hogy lány gyerekeik a versengésben győztesek legyenek. Sándor (2010) kisiskolásokkal végzett vizsgálatában a lány résztvevők nem számoltak be olyan a versengésre vagy a győzelemre vonatkozó speciális biztatásáról a szüleiknek, amely a nemükkel lett volna kapcsolatos.

A 10. fejezetben ismertettük, hogy a kínai fiatalok körében hogyan emelkedik az individualizmus, amely párhuzamosan él a továbbra is jelen lévő kollektívizmussal. Bár a kínai „egyke” politika miatt a kínai társadalomban hosszú ideig attól tartottak, hogy csupa

önző „kis császárt és császárnőt” (Bakken, 1993) nevelnek, ezek a félelmek nem igazolódtak be. Ezzel párhuzamosan az európai poszt-szocialista országok fiataljai között az önérték háttérbe szorította a közösségi érdekeket. A fiatalok elhatárolódtak a politikától és a társadalmi ügyektől, a tágabb közösség jóléte iránti elköteleződés csökkent. A magyar fiatalok nem érzik kohéziósnak és törődőnek helyi közösségüket, jobban szeretnek egyéni aktivitásokban részt venni, és alacsony közösségi érdeklődéssel jellemezhetők (Macek és mtsai., 1998). A magyar serdülők úgy érzik, hogy a tanulók többsége inkább csak saját barátaival törődik, és csak önmagával foglalkozik, mintsem mások megsegítésével (Flanagan és mtsai., 2003). A legutóbbi kutatások szerint (Owe és mtsai., 2013) a magyar középiskolásokat szélsőségesen magas individualizmus jellemzi.

A versengés szubjektív jelentésének a feltárására irányuló kulturális összehasonlító vizsgálatunkban (lásd 5. fejezet, AGA eljárás) a magyar és a kínai csoportban a győzelem és veszteség egymástól eltérő arányban határozta meg a versengés jelentését. A magyar csoportban a győzelem-vesztés a második legnagyobb kategóriának, a győzelem pedig a legnagyobb súlyú asszociációnak bizonyult. A kínai csoportban viszont csak a negyedik legnagyobb kategória volt a győzelem és veszteség, és a győzelem csak a 14. legnagyobb súlyú asszociáció. A kínaiak sokkal inkább a versengéssel kapcsolatos motivációt és a versengési folyamat intenzitását helyezték a versengés jelentésének a középpontjába. Ez arra utal, hogy a magyar fiatalok esetében a versengés eredménye van előtérben, a kínai fiatalok esetében pedig a folyamat, vagyis az erős motiváció, amely az eredménytől némiképp független.

11.2. A vizsgálat célja

A győzelemmel és veszteséssel való megküzdés magyar serdülőkkel (7. fejezet) és egyetemistákkal (8. fejezet) végzett vizsgálata feltárta azokat a mintázatokat, amelyek mindkét csoportban megegyeztek és azonos lélektani összefüggéseket mutattak. Ezek alapján felvázoltuk a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés mintázatainak pszichológiai modelljét (9. fejezet). A kínai serdülőkkel végzett vizsgálat feltárta a vizsgált kínai középiskolás csoportra jellemző győzelemmel és veszteséssel való megküzdés mintázatait (10. fejezet).

A jelen kulturális összehasonlító vizsgálat célja:

1. Egyrészt az, hogy megvizsgálja, vannak-e olyan megküzdési mintázatok, amelyek azonosak a két csoport között és azonos egymással való összefüggéseket mutatnak, vagyis egy univerzális lélektani modell irányába mutatnak.
2. Másrészt az, hogy megvizsgálja, a két csoport között milyen kulturális különbségek mutatkoznak a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés terén.

A kutatás számos további kérdést tett fel:

- Vajon a korábbi kutatások során azonosított magyarországi ambivalens attitűd a versengéssel kapcsolatban és a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos szocializáció hiányosságai, szemben a kínai egyértelműen pragmatikus, a versengés szükségességét nem megkérdőjelező, ugyanakkor a veszteséssel való aktív megküzdésre biztató szülői és tanári szocializáció megragadható-e a magyar és a kínai középiskolások győzelemmel és veszteséssel való megküzdésének jellegzetességeiben.

- Meg kívántuk vizsgálni, hogy a korábbi, más módszerrel (nyílt kérdéses kérdőívvel) végzett győzelemre és vesztesre vonatkozó kulturális összehasonlító vizsgálatok (Fülöp, 2002c; Fülöp, 2009a) eredményei, mely szerint a magyar fiatalokra győzelem esetén a társas környezet negatív reakciójától való félelem az inkább jellemző (magyar, japán és kanadai összehasonlítás), és a vesztes esetén pedig inkább a deaktiváló, mint az aktiváló érzelmek (magyar és angol összehasonlítás), megtalálhatóak-e egy más módszerrel végzett és más kulturális csoporttal való összehasonlításban is.
- Meg kívántuk vizsgálni, hogy a kutatások szerint szélsőségesen individualistának bizonyuló magyar serdülők és az individualizmussal és kollektívizmussal egyaránt jellemezhető kínai serdülők mutatnak-e bármilyen különbséget a győzelem és a vesztes társas vonatkozásai tekintetében: a győzelemre és a vesztesre adott társas reakciók és a versengési partner szerepének vonatkozásában.
- Meg kívántuk vizsgálni, hogy az AGA módszerrel a versengés szubjektív jelentésében feltárt különbségek megragadhatóak-e a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mintázataiban és azok egymással való összefüggésében is.
- A kutatás során meg kívántuk vizsgálni, hogy a nemi különbségek hogyan alakulnak a magyar és a kínai csoportokban; vagyis másképp alakulnak-e a nemi különbségek egy olyan csoportban, ahol kifejezett cél a lányok versenyképessé tétele, mint egy olyan csoportban, ahol nincs ilyen kifejezett cél. Ezen túlmenően meg kívántuk vizsgálni, hogy a magyar serdülő fiúk és a kínai serdülő fiúk, illetve a magyar serdülő lányok és a kínai serdülő lányok között milyen kulturális és nemre jellemző különbségek azonosíthatóak.

11.3. Minta

A vizsgálatban 351 magyar és 309 kínai gimnazista vett részt (lásd 203. táblázat). A kínai mintában kizárólag olyan válaszadóink voltak, akiknek nem volt testvérük. A magyar mintában ezeknek az aránya mindössze 13 százalék volt. A legtöbb magyar gimnazistának egy (60%), vagy kettő (20%) és nagyon kis százalékuknak három vagy több testvére volt (7 % összesen).

203. táblázat. A magyar és kínai középiskolásokat összehasonlító vizsgálat mintája

	Magyar	Kínai	Összesen
	N	N	N
Fiú	155	137	292
Lány	196	172	368
Összesen	351	309	660

A kínai és magyar mintában szignifikáns életkori különbséget találtunk az országok között, a magyar kitöltők idősebbek voltak ($\bar{A}=17,2$ év, $SZ=1,23$) a kínaiaknál ($\bar{A}=16,21$ év, $SZ=1,13$; $F(1;654)=169,835$; $p<,001$). Ugyanakkor a válaszadók mindkét országban nagyrészt a

gimnáziumok 10. és 11. osztályába jártak. Nemi különbség nem volt $F(1;654)=2,720$; n.sz.) (lásd 204. táblázat)

204. táblázat. A magyar és kínai középiskolás minta életkori megoszlása

	Magyar			Kínai			Összesen		
	N	Életkor Átlag	Szórás	N	Életkor Átlag	Szórás	N	Életkor Átlag	Szórás
Fiú	155	17,30	1,25	137	16,30	,68	292	16,83	1,14
Lány	196	17,20	1,21	172	16,13	,68	968	16,70	1,13
Összesen	351	17,24	1,23	309	16,21	,69	660	16,76	1,13

11.4. Eredmények

11.4.1. A versengéshez fűződő személyes viszony és mások percepciójának a megítélése magyar és kínai középiskolások esetében: összehasonlítás

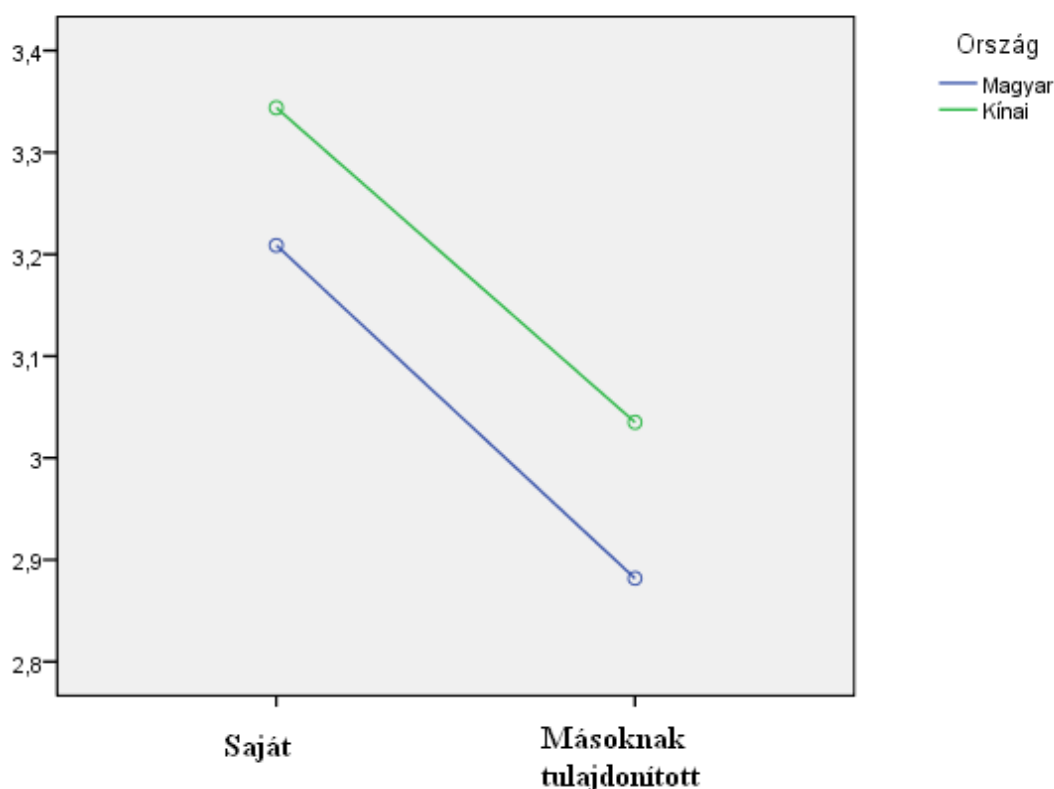
Ismételt méréses, többszemponú varianciaanalízist végeztünk, ahol a személyen belüli faktor a két megítélés közti különbség, a személyek közötti pedig a *nem* és az *ország* voltak. Az eredmények azt mutatták, hogy a versengés saját és társaknak tulajdonított megítélése között az országoktól függetlenül szignifikáns különbség volt ($F(1;516)=75,675$; $p<,001$). Saját magát mind a kínaiak, mind a magyarok esetében a többség versengőbbnek ítélte annál, amit szerinte a társak gondoltak róla. (Ugyanakkor azoknak az aránya, akik úgy vélték, hogy versengőbbek, mint amennyire azt a társas környezetük gondolja róluk, szinte teljesen azonos volt a két csoportban: magyar =33,2%; kínai = 32%, lásd 7. és 10. fejezet).

A kínai középiskolások szignifikánsan versengőbbnek vallották magukat magyar középiskolás kortársaiknál és szignifikánsan nagyobb volt az átlaga a magyar csoporténál annak is, hogy a környezet véleményük szerint mennyire tartja őket versengőnek ($F(1;516)=4,248$; $p=,040$ (lásd 205. táblázat és 14. ábra).

205. táblázat. A versengés kétféle megítélésének magyar és kínai középiskolás átlagai

	Magyar		Kínai		Összesen	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Saját megítélés	3,20	,83	3,34	,83	3,28	,83
Társaknak tulajdonított megítélés	2,89	,88	3,03	,93	2,97	,92

14. ábra. A versengés kétféle megítélésének magyar és kínai középiskolás átlagai



11.4.2. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók összehasonlítása magyar és kínai középiskolások esetében

Az érzelmi és viselkedési reakciók hasonlóságainak és különbségeinek tárgyalása során először mindig ismertetjük, hogy voltak-e *konstruktum ekvivalens* reakciók, vagyis olyan mintázatok, amelyek jelentése lényegben azonos a két kultúrában. Ha találtunk ilyet, akkor ismertetjük, hogy milyen eltéréseket találtunk a két csoportban azok mentén.

Azt követi az egyes csoportokban azoknak az érzelmi és viselkedés reakciómintázatoknak az ismertetése, amelyek nem feleltek meg konstruktum ekvivalencia kívánalmainak (Tucker-phi nagyobb mint 0,85), de tartalmilag hasonlóságot mutattak.

Ezután bemutatjuk azokat a kapcsolatokat és együtt járásokat, amelyeket a konstruktum ekvivalens és a tartalmilag hasonló mintázatok között megegyezőnek találtunk, vagyis leírjuk a *funkcionálisan ekvivalens* (Matsumoto és Van de Vijver, 2011) összefüggéseket. Ezeket a kapcsolatokat két külön ábrán mutatjuk be. A 15. ábra csak azokat a mintázatok és kapcsolataikat mutatja, amelyek megfeleltek a két csoportban a konstruktum ekvivalencia szabályainak. Bond (1988) szerint nagyon kevésbé valószínű, hogy két egymástól erősen különböző kultúrában a faktorok kongruenciájának a mértéke eléri azt a magas értéket, amellyel ezeket azonos konstrukciónak lehet tekinteni. Valójában azokat a konstrukciókat, amelyek megfelelnek ezeknek a szigorú követelményeknek robosztusnak lehet tekinteni. Azokat a dimenziókat, amelyek „túlélnek” ezt az elemzést kulturális univerzalizmusnak lehet nyilvánítani.

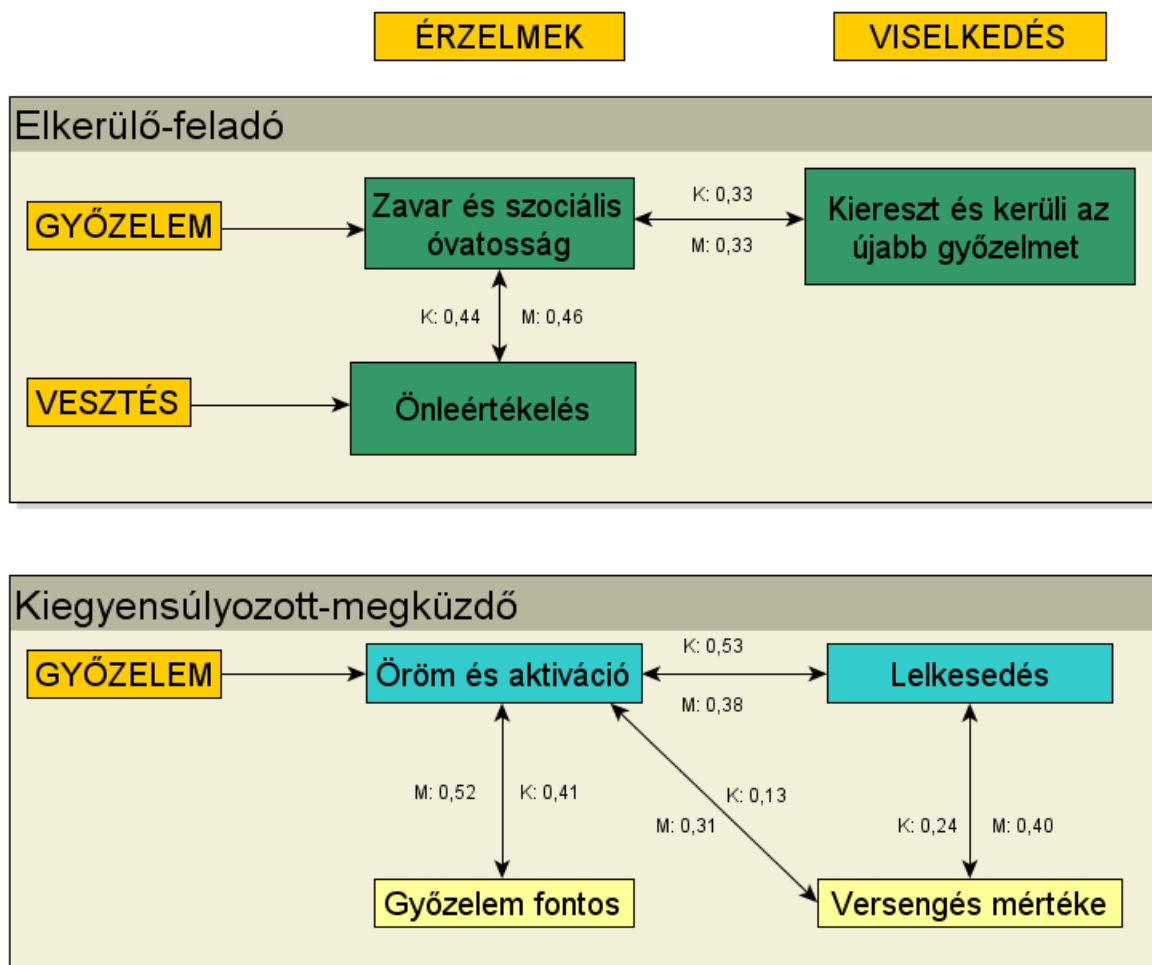
A 16. ábra mind a konstruktum ekvivalens, mind a tartalmilag hasonló mintázatok közötti funkcionálisan ekvivalens kapcsolatokat ábrázolja. A kulturális összehasonlító vizsgálatokban a konstruktumok összehasonlítása bír sokkal nagyobb jelentőséggel, mint az egyszerű itemenként összehasonlítás, mert annak eredményeiben tekintetbe kell venni például a Likert-típusú skálákon a kultúrára jellemző skála kitöltési stílust (Hau és Ho, 2010). Hau és Ho (2010) azt hangsúlyozzák, hogy a pszichológiai konstruktumok alkotórészeinek mintázata és az, hogy az egyes alkotórészek egymáshoz hogyan kapcsolódnak (funkcionális ekvivalencia), hordozza a megbízhatóbb információt.

A **győzelem esetén** a válaszadóknak egy 32 (kínaiak esetében 29) érzelmet tartalmazó felsorolásból kellett megítélniük, hogy milyen mértékben jellemző rájuk (5-fokú Likert skálán). Külön-külön faktoranalízist végeztünk a két mintán (Maximum Likelihood típusú) a 32/29 itemen. Mindkét esetben scree-plot teszt alapján határoztuk meg a faktorok számát, és a kapott faktormátrixokon direct quartimin forgatást alkalmaztunk. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók tekintetében tartalmilag szinte azonos mintázatokat találtunk a két csoport között. Mindkét csoportban a variancia legnagyobb részét a győzelemre adott pozitív, örömteli, önbizalom emelő, aktiváló reakció az *Öröm/Önbizalom és aktiváció* magyarázta. Mindkét csoportban a variancia második legnagyobb részét magyarázó érzelmi reakció a *Zavar (és szociális óvatosság)*, vagyis a győzelemhez fűződő negatív viszony volt. A harmadik reakciómintázat viszont mutatott tartalmi hasonlóságokat és eltéréseket is: a magyaroknál egy agresszív elemekkel ötvöztött narcisztikus mintázat az *Énfelnagyítás* a kínaiaknál a narcisztikus és agresszív elemeket nélkülöző a győzelem kapcsán létrejött státuszemelkedésre koncentráló reakció, a *Dominancia* volt. A magyar válaszadóknál egy negyedik reakciómódot is találtunk az *Elégedettséget*, amely a győzelemmel kapcsolatos nyugalmat és jó érzést fejezi ki. Ez a reakciómód a kínai mintában nem különült el.

A kínai és magyar kérdőív a győzelemre adott érzelmi reakciók tekintetében három itemben különbözött (*szereti magát, szerencsés, szeret győzni*), amelyek csak a magyar kérdőívben szerepeltek. Ha ezeket a tételeket kihagyjuk a magyar faktoranalízisből, akkor a scree-plot alapján csakúgy, mint a kínai mintában 3 faktoros struktúrát kapunk. A faktorok egyezésének, vagyis a konstruktum ekvivalenciának (Van de Vijver és Leung, 1998) a statisztikai vizsgálatát a Tucker-phi együttható alapján állapítottuk meg. A magyar és kínai faktorokat összehasonlítva azt kaptuk, hogy az első faktor (*Öröm és aktiváció* ill. *Önbizalom és aktiváció*) (Tucker-phi=,93) és a második (*Zavar és szociális óvatosság* ill. *Zavar*; Tucker-phi=,85) faktor strukturális egyezést mutatott míg a harmadik (*Én-felnagyítás* ill. *Dominancia* (Tucker's phi=,62) faktorban, bár tartalmi hasonlóság volt, strukturálisan nem volt egyezés.

Így az első két faktor tételeiből skálát képeztünk (összevont faktoranalízis alapján), és a kapott skálákat elneveztük *Öröm és aktiváció* (15 tétel) valamint *Zavar és szociális óvatosság* (5 tétel) skáláknak (ezek Cronbach alfa értékei 0,90 és 0,72 voltak). A kulturális és nemi különbségek vizsgálatára kétszempontú varianciaanalízist végeztünk (a strukturálisan ekvivalens faktorokat lásd a 15. Ábrán).

15. ábra. A győzelemre és vesztesre adott strukturálisan ekvivalens érzelmi és viselkedési reakciók a kínai és magyar középiskolások körében



A győzelemre adott érzelmi reakciók közül az *Öröm és aktiváció* skálán nemi különbséget nem ($F(1;580)=1,003$; n.sz.), ám kulturálisat ki lehetett mutatni ($F(1;580)=57,049$; $p<,001$), a **kínaiak** értek el magasabb pontszámot.

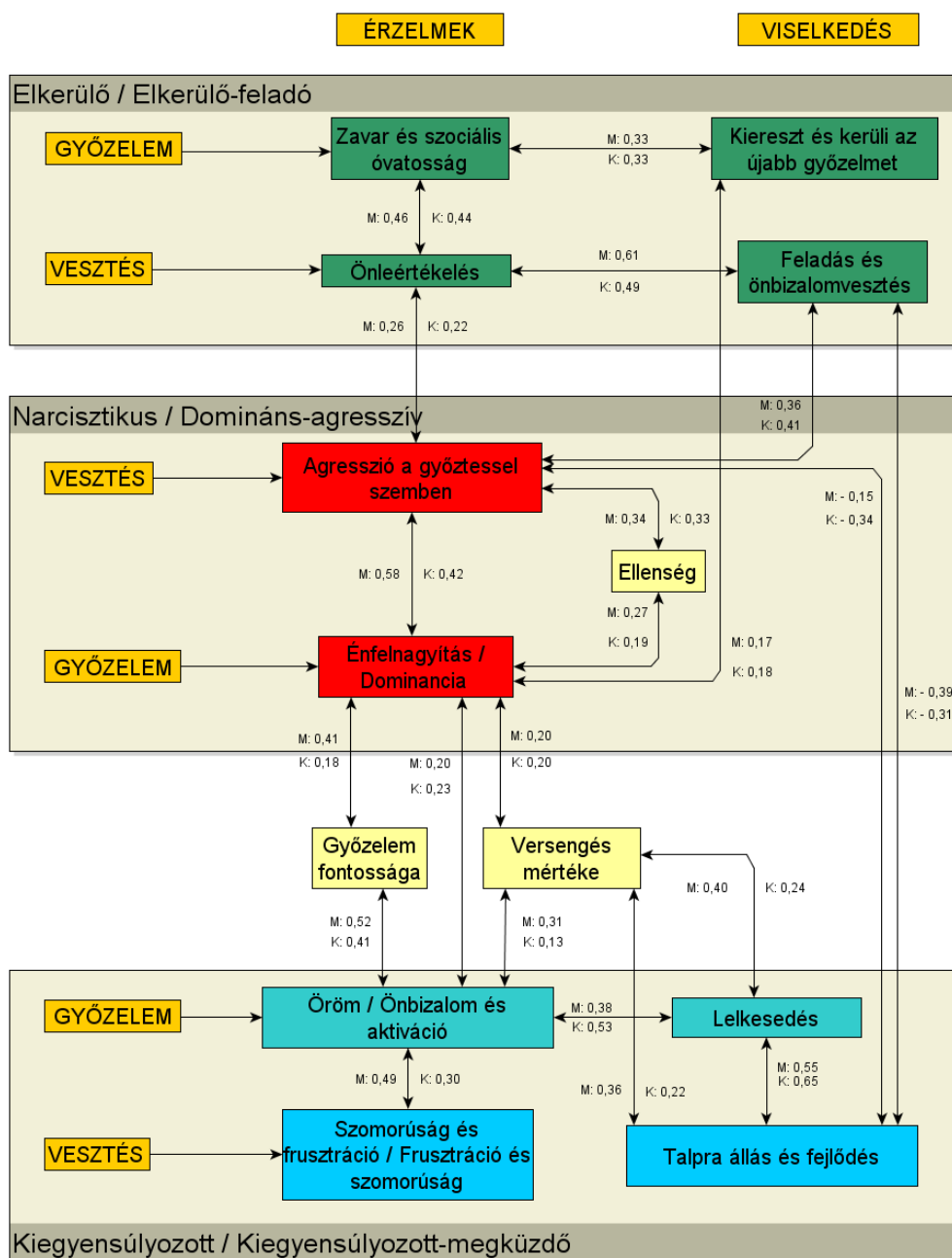
Hasonlóképpen a *Zavar* skálán nemi különbséget nem ($F(1;516)=0,268$; n.sz.), ám kulturálisat ki lehetett mutatni ($F(1;516)=16,847$; $p<,001$), szintén a **kínaiak** értek el magasabb átlagot (lásd 206 táblázat).

206. táblázat. Magyar és kínai középiskolások közötti különbségek a győzelemre adott érzelmireakciók skáláin

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Öröm és aktivitás	2,69	1,61	3,43	,70	50,462	<,001
Zavar és szociális óvatosság	2,09	,73	2,35	,70	16,381	<,001

A konstruktum ekvivalencia mellett megvizsgáltuk a funkcionális ekvivalenciát is, vagyis azt, hogy az egyes mintázatok azonos módon kapcsolódnak-e egymáshoz a kínai és a magyar csoportban. A győzelemre adott érzelmi reakciók egymással való kapcsolatát tekintve az *Öröm/Önbizalom aktiváció* és az *Énfelnagyítás/Dominancia* mindkét csoportban pozitív együtt járást mutatott (lásd 16. ábra).

16. ábra. A kínai és magyar középiskolások esetében a győzelemre és a vesztesre adott strukturálisan megegyező és tartalmilag hasonló érzelmi és viselkedési reakciók funkcionálisan ekvivalens kapcsolatai



A funkcionális ekvivalencia terén ugyanakkor különbség volt a kínai és a magyar csoport között abban, hogy míg a kínai mintában a *Zavar* és a *Dominancia* pozitívan együtt jártak, a

magyar mintában a *Zavar* és az *Énfelnagyítás* nem álltak egymással kapcsolatban. A magyar mintában az *Öröm és aktiváció* az *Elégedettség*gel is együtt járt.

11.4.3. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók összehasonlítása magyar és kínai középiskolások esetében

Vesztés esetén a válaszadóknak egy 39 (kínaiaknál 37) érzelmet tartalmazó felsorolásból kellett megítélniük, hogy milyen mértékben jellemző rájuk (5-fokú Likert skála). Külön-külön faktoranalízist végeztünk a két mintán (Maximum Likelihood típusú) a 39 itemen. Mindkét esetben scree-plot teszt alapján határoztuk meg a faktorok számát, és a kapott faktormátrixokon direct quartimin forgatást alkalmaztunk. A veszteség esetében is nagyon hasonló tartalmú mintázatokat sikerült azonosítani a két csoport között. Mindkét csoportban a variancia legnagyobb részét a veszteségre adott *Önleértékelés* adja. A második legnagyobb varianciát mindkét csoportban az *Agresszió a győztesrel szemben* reakció adta. A harmadik reakció mindkét csoportban a *Szomorúság és frusztráció/Frusztráció és szomorúság* volt, amely reakció mindkét csoportban a deaktiváló és aktiváló érzelmek keveréke volt. A **magyar** mintában a mintázaton belül a deaktiváló érzelmek vannak az előtérben, a **kínaiaknál** az aktiválók, de működésük ezzel éppen ellentétes. A **magyarok** esetében a *Szomorúság és frusztráció* a veszteséssel való konstruktív megküzdő viselkedést indít el, vagyis aktivál, a **kínaiak** esetében deaktiváló hatású, a *Feladással* jár együtt.

A veszteségre adott érzelmi reakciók tekintetében a kínai és magyar kérdőív két itemben különbözött (*értéktelen, balszerencsés*), amelyek csak a magyar kérdőívben szerepeltek. Ezek kihagyása a tételek közül nem befolyásolta érdemben a magyar faktorstruktúrát. A faktorok egyezésének statisztikai vizsgálatát a Tucker-phi együttható alapján állapítottuk meg. A magyar és kínai faktorokat összehasonlítva azt kaptuk, hogy csak az első faktor (*Önleértékelés* ill. *Önleértékelés*) (Tucker-phi=,95) mutatott strukturális egyezést míg a második (*Agresszió a győztesrel szemben*; Tucker-phi=,69) és a harmadik (*Szomorúság és frusztráció* ill. *Frusztráció és szomorúság* Tucker-phi=,58) faktorban tartalmi hasonlóságuk ellenére nem volt strukturális egyezés. A skálák kiszámításakor a tételek átlagát vettük. Így az első faktor tételeiből skálát képeztünk (összevont faktoranalízis alapján), és a kapott skálát elneveztük *Önleértékelés* skálának (20 tétel). Ennek Cronbach alfa értéke ,93 volt. A skála kiszámításakor a tételek átlagát vettük (lásd 207. táblázat). Interakciót nem találtunk az ország és a nem között.

207. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók közös skálájának reliabilitása és leíró statisztikája kínai és magyar középiskolások esetében

Skála	Itemszám	Cronbach á	Átlag	Szórás
Önleértékelés	20	,930	2,34	,79

A kulturális és nemi különbségek vizsgálatára kétszemponútú varianciaanalízist végeztünk a veszteség esetén is és az *Önleértékelés* skálán szignifikáns nemi különbséget nem (F(1;515)=1,409; n.sz.), ám kulturálisat ki lehetett mutatni (F(1;516)=6,822; p=,009), a **kínaiak** értek el magasabb átlagértéket (208. táblázat, és 15. ábra).

208. táblázat. Magyar és kínai középiskolások közötti különbség a vesztes érzelmireakció skáláin

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Önleértékelés	2,23	,79	2,42	,78	7,360	,007

A vesztesre adott reakciók együtt járásai tekintetében az egyetlen funkcionális ekvivalencia az *Önleértékelés* mintázata és az *Agresszió a győztesrel szemben* mintázata között volt (lásd 16. ábra). Mindkét csoportban gyenge pozitív korrelációt mutatott, vagyis mindkét csoportban igazolta azt az összefüggést, hogy az önleértékelés érzése felkelti a haragot azok iránt, akik a kudarc/vesztés elszenvedője szerint ennek „okozói”. Tanguay (1995) kifejti, hogy a zavar és a szégyen – amely érzelmek összetevői az *Önleértékelés* reakciójának - egyrészt visszahúzódnást és elkerülést, másrészt destruktív, bosszúálló haragot, sértett dühöt is ki tudnak váltani a szégyen okozójával szemben, a versengés esetén a győztesrel szemben. Ezen az úton a vesztes a szégyen által elvesztett önbecsülést nyeri vissza, a vesztes úgy szabadul meg a globális önvádtól, hogy a győztest hibáztatja.

Az egyes vesztesre adott érzelmi reakciók számos kulturálisan eltérő kapcsolódást mutattak. A **magyar** csoportban az *Önleértékelés* negatívan korrelált a *Szomorúság és frusztrációval*, vagyis ezek érzelmileg ellentétes reakciók voltak. Eszerint minél inkább az *Önleértékelés* volt a jellemző mintázat, annál kevésbé volt jellemző a deaktiváló és aktiváló érzelmeket is tartalmazó, de következményeit tekintve aktiváló *Szomorúság és Frusztráció*, amely a vesztes utáni konstruktív folytatáshoz, a *Talpra álláshoz* kapcsolódott pozitívan.

A **kínaiak** esetében az *Önleértékelés* az aktiváló és deaktiváló érzelmeket is tartalmazó *Frusztráció és szomorúsággal* viszont erős pozitív együtt járást mutatott. A *Frusztráció és szomorúság* ugyanakkor a kínaiaknál nem a *Talpra álláshoz*, hanem a *Feladáshoz* kapcsolódott.

A két csoportban azonos jelentésű (konstruktum ekvivalens) *Önleértékelés* éppen ellentétes kapcsolatban volt a *Frusztráció és szomorúság/Szomorúság és frusztrációval*. Ez azonban a vesztes utáni konstruktív továbblépés szempontjából nem jelentett különbséget, mert végeredményét tekintve egyik csoportban sem mutatkozott az *Önleértékelésből* konstruktív kivezető út.

A *Szomorúság/frusztráció*, illetve *Frusztráció/szomorúság* ugyancsak ellentétesen viselkedett a két csoportban az *Agresszió a győztesrel szemben* reakcióval való kapcsolatában. A **magyar** mintában gyenge negatív kapcsolatban volt vele, a **kínai** mintában gyenge pozitív kapcsolatban.

A **kínai** serdülők esetében a vesztesrel kapcsolatos érzelmireakció mintázatok mind különböző erősségű pozitív kapcsolatban álltak egymással: az *Önleértékelés*, a *Győztesrel szembeni agresszió* és a *Frusztráció és szomorúság* együtt jártak, egymást erősítették. A **magyar** serdülők körében az *Önleértékelés* és az *Agresszió a győztesrel szemben* pozitívan függtek össze, viszont mindketten negatív kapcsolatban voltak a magyar mintában aktiváló jelentésű *Szomorúság és frusztrációval*. A vesztes feletti szomorúság, csalódottság és idegesség nem járt együtt sem önleértékeléssel, sem agresszióval.

11.4.4. A győzelem iránti attitűd és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók értelmezése: magyar és kínai középiskolások összehasonlítása

Az elvégzett varianciaanalízis alapján a *győzelmet* a magyar középiskolások szignifikánsan *fontosabbnak* ítélték, mint a kínai középiskolások (lásd 209.táblázat)

209. táblázat. A győzelem fontosságának megítélése magyar és kínai középiskolások esetében

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A győzelem nagyon fontos nekem.	3,78	1,14	3,50	1,16	7,469	,007

A **győzelem fontossága** és az egyes *győzelemre adott érzelmi* reakciók részben hasonló összefüggést mutattak a két csoportban (lásd 15. és 16. ábra). Mind a kínai, mind a magyar középiskolások esetében az *Öröm/Önbizalom* és *aktiváció* erős pozitív összefüggést mutatott a *győzelem fontosságával*. Hasonlóképpen, a magyaroknál erős összefüggés mutatkozott a *győzelem fontossága* és az *Énfelnagyítás*, a kínaiaknál gyenge, de pozitív összefüggés a *győzelem fontossága* és a *Dominancia* között.

A győzelem fontossága és a győzelemre adott érzelmi reakciók eltérő összefüggéseket is mutattak a két csoportban. A **magyarok** esetében a *győzelem fontossága* még közepesen erős pozitív összefüggésben volt a negyedik érzelmi reakcióval az *Elégedettséggel* is. A *Zavar* reakció egyik csoportban sem mutatott pozitív kapcsolatot a *győzelem fontosságával*, a **magyar** mintában enyhe negatív kapcsolatban voltak, a **kínaiaknál** nem volt kapcsolat.

A győzelemmel kapcsolatos **társas reakciók** tekintetében a **magyar** középiskolások szignifikánsan inkább egyetértettek azzal, hogy a *győzelem irigységet vált ki*, a **kínai** középiskolások viszont szignifikánsan inkább egyet értettek azzal, hogy a *győzelem csodálatot vált ki* (lásd 210. táblázat).

210. táblázat. A társas környezet győzelemre adott reakcióira vonatkozó megítélések átlagai a magyar és kínai középiskolás csoportban

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A győzelem irigységet vált ki.	3,31	1,10	2,76	1,11	31,078	<,001
A győzelem csodálatot vált ki.	3,00	1,05	3,44	1,06	21,638	<,001

A *győzelemre adott érzelmi reakciómintázatok* és a *társas környezet győztesrel kapcsolatos reakcióinak* kapcsolata különböző volt a kínai és magyar mintában (lásd 7. fejezet, 71. táblázat és 10. fejezet, 173. táblázat). A *győztesnek szerénynek kell lennie, mert különben kivívja mások ellenérzését* társas normája a **magyar** középiskolásoknál a *Zavar és szociális óvatossággal* függött össze közepesen és pozitívan, ezért is adtuk a magyar csoport esetében a kiegészítő „szociális óvatosság” nevet ennek a reakciónak. Ez arra utal, hogy a környezet negatív reakciója a győztesrel szemben inkább konfliktust hoz létre magával a győzelemmel kapcsolatban.

A **kínaiak** esetében viszont nem a *Zavarral* korrelált pozitívan a *győztesnek szerénynek kell lennie kijelentés*, hanem az *Önbizalom és aktivációval*, amely arra utal, hogy a győzelem eredményeképpen megnövekedett önbizalom kimutatásával kell óvatosságnak lennie a győztesnek, de nem kell *Zavart* és konfliktust átélnie, csak kontrollálnia az önbizalom növekedésének a kifejezését.

A *Zavar és szociális óvatosság* a **magyarok** esetében sokkal inkább összefüggést mutatott a társas környezet reakcióival (ezért is a szociális óvatosság kiegészítés): pozitívan korrelált a társas környezet *irigységével* és negatívan a társas környezet *elismerő* reakciójával. A **kínaiak** esetében a *Zavar* sokkal kevésbé a társas környezethez kötődik, mindössze az *irigységgel* járt együtt nagyon gyengén pozitívan, más társas reakcióval nem mutatott kapcsolatot, azoktól független volt.

Az *Öröm és aktiváció* és az *Önbizalom és aktiváció* mint konstruktumekvivalens reakciók a szerénység normáján kívül hasonló együtt járást mutattak a társas reakciókkal a kínai és a magyar csoportban. Mindkét csoportban ez a reakció korrelált mind az *elismeréssel*, mind a *csodálattal*, mind az *irigységgel*.

Azt, hogy a **magyarok** esetében az *Énfelnagyítás* valóban narcisztikusabb tartalmú, mint a kínaiak esetében, a *Dominancia* mutatja, minthogy a magyaroknál az *Énfelnagyítás* pozitívan járt együtt a környezet *csodálatával* és *irigységével*, de negatívan a *szerénynek kell lenni* „társas normájával” vagyis az *Énfelnagyítás* reakció szabadon engedi az egyén győzelem utáni „önteltségét”. A kínaiak esetében a *Dominancia* csak a környezet *elismerésével* járt együtt pozitívan, a *szerénység* „normájával” nem állt sem pozitív, sem negatív kapcsolatban.

11.4.5. A győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók összehasonlítása magyar és kínai középiskolások esetében

A **győzelemre adott viselkedéses reakciók** esetén a válaszadóknak egy 5 viselkedésmódot tartalmazó felsorolásból kellett megítélniük, hogy milyen mértékben jellemző rájuk (5-fokú Likert skálán). Mindkét csoportban leginkább azzal a kijelentéssel értettek egyet a serdülők, hogy „*Legközelebb is megpróbálok győzni.*” és a legkevésbé értettek egyet mindkét csoportban azzal, hogy „*Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.*” (lásd 7. fejezet, 70. táblázat és 10. fejezet, 174. táblázat).

A tételenkénti összehasonlítás alapján a magyar gimnazisták a „*Győzelem után kieresztek*” tételben értek el szignifikánsan magasabb átlagot. A kínai gimnazisták „*Az igyekszem magam még jobbra tenni*” tételben értek el szignifikánsan magasabb értéket (lásd 211. táblázat)

211. táblázat. Magyar és kínai középiskolások győzelemre adott viselkedéses reakcióinak tételenkénti összehasonlítása

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.	2,61	1,03	2,23	1,01	17,299	<,001
Igyekszem magam még jobbra tenni.	3,85	1,11	4,08	,79	6,630	,010

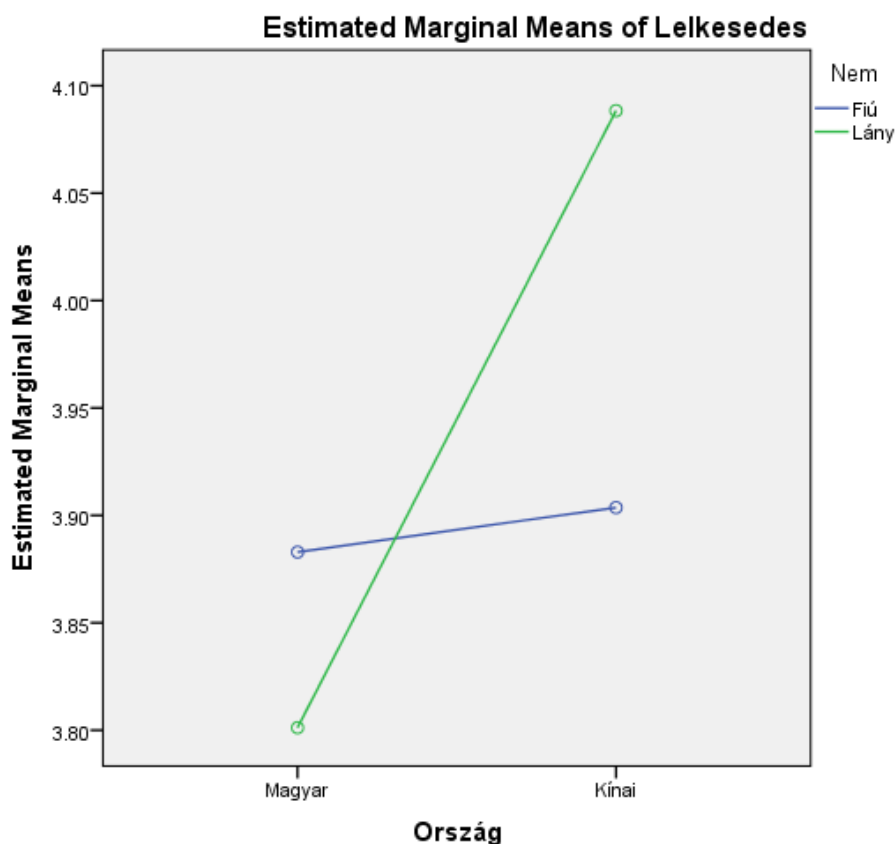
Külön-külön faktoranalízist végeztük a két mintán (Maximum Likelihood típusú, direct oblimin forgatással) az 5 itemen. Mindkét esetben scree-plot teszt alapján határoztuk meg a faktorok számát. A magyar mintán a scree-plot teszt alapján egy egyfaktoros megoldást fogadtunk el, ez a teljes variancia 39,2%-át magyarázta. A faktort *Lelkesedésnek* neveztük el. A kínai mintán szintén egy faktort találtunk a scree-plot teszt alapján, ami a variancia 51,1%-át magyarázta. A faktort ugyancsak *Lelkesedésnek* neveztük el. A kapott faktorok az elnevezésükben (és a tartalmukban) is jelentős hasonlóságot mutattak. A faktorok egyezésének vizsgálatára ez esetben is a Tucker-phi együtthatót számítottuk ki. Két faktort akkor tartottunk megegyezőnek, ha az együttható értéke 0,85 fölött volt. Jelen esetben a Tucker-phi együttható tartalma 0,99 értéket vett fel, tehát a két mintából származó faktort strukturálisan megegyezőnek tekintettük. A faktorok tételeiből egy közös faktoranalízis alapján skálát képeztünk, amit *Lelkesedésnek* neveztünk el. Ennek a Cronbach-alfa értéke kielégítőnek bizonyult. A skálák kiszámításánál az tételek számával osztottuk le a tételek összegét (lásd 212. táblázat).

212. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos közös kínai és magyar középiskolás viselkedésreakció skála reliabilitása és leíró statisztikái

Skála	Itemszám	Cronbach α	Átlag	Szórás
Lelkesedés	5	,777	3,94	,69

A **kínaiak** szignifikánsan magasabb átlagértéket értek el a *Lelkesedés* skálán, mint a magyarok ($\bar{A} = 4,01$ vs. $3,83$, sorrendben; $(F(1;515)=6,182; p=,013)$). A szignifikáns ország $\times$ nem interakcióból kiderül, hogy a különbség a **kínai lányoknak** köszönhető, akik a magyar lányoknál magasabb értéket adtak, miközben a kínai és a magyar fiúk értéke nem különbözött ($F(1;515)=4,630; p=,032$; lásd 17. ábra).

17. ábra. Nem és ország interakciója a Lelkesedés faktoron kínai és magyar középiskolások esetén



11.4.6. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi és viselkedéses reakciók összefüggései

A **győzelemre adott érzelmi reakciók és a viselkedéses reakciók** összefüggése terén is mutatkoztak hasonlóságok és különbségek a kínai és magyar serdülők között (lásd 7. fejezet, 72. táblázat és 10. fejezet 175. táblázat).

A győzelemmel kapcsolatos konstruktm ekvivalens viselkedésmintázat a *Lelkesedés* mindkét csoportban pozitívan korrelált az *Önbizalom/öröm és aktiváció* ugyancsak konstruktm ekvivalens érzelmi mintázatával, de a kínaiak esetében az összefüggés szignifikánsan erősebb volt, mint a magyarok esetében ($z = -2.425$, $p = .015$) (lásd 15. ábra).

Tételenként tekintve a **kínaiak** esetében az *Önbizalom és aktiváció* nagyon erős pozitív összefüggést mutatott a *győzelem energiát ad*, a *legközelebb is megpróbálok győzni* és az *új célokat állítok fel kijelentéssel* és közepesen erőset az *igyekezem magam még jobbra tenni* kijelentéssel. A **magyar** válaszadók ehhez képest jóval kevésbé dinamikus képet mutatnak. Közepes az összefüggés a *győzelem energiát ad* és a *legközelebb is megpróbálok győzni* kijelentéssel és gyenge vagy nagyon gyenge az *új célok felállításával* és a további fejlődésre vonatkozó *igyekezem magam még jobbra tenni* kijelentéssel.

A győzelemmel kapcsolatos *Zavar* viszont a **kínaiak** esetében közepesen erős negatív összefüggést mutatott a *Lelkesedéssel*. Bár a **magyarok** esetében is a *Zavar* a *győzelem utáni*

kiereszéssel járt együtt pozitívan, valamint enyhén negatívan korrelált a *legközelebb is megpróbálok győzni* kijelentéssel (lásd 15. és 16. ábra), de mindez nem eredményezte a teljes *Lelkesedés* mintázattal való negatív összefüggést.

Az *Énfelnagyítás/Dominancia* reakció egyik csoportban sem függött össze a *Lelkesedéssel*. Mindkét csoportban viszont pozitívan korrelált a győzelem utáni *kiereszésre* vonatkozó tétellel (lásd 16. ábra).

11.4.7. A vesztesre adott viselkedéses reakciók

A **vesztésre adott viselkedéses reakciók** esetében a válaszadóknak egy 11 viselkedésmódot tartalmazó felsorolásból kellett megítélniük, hogy vesztes esetén milyen mértékben jellemző rájuk (5-fokú Likert skálán). A tételekenti összehasonlítás alapján a **magyarok** az „*Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.*” és az „*Általában hamar feladom.*” tételekben értek el magasabb átlagot. A **kínaiak** a következő tételekben adtak szignifikánsan magasabb értékeket: „*Igyekszem magamat jobbra tenni.*”, „*Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.*”, „*Elfogadom a vesztesést és megpróbálok tanulni belőle.*”, „*A vesztes energiát ad.*”, „*Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.*” A tételekenti összehasonlítás egyértelműen a kínai gimnazisták jobb veszteséssel való viselkedéses megküzdésére mutatott (lásd 213. táblázat).

213. táblázat. Magyar és kínai középiskolások vesztesre adott viselkedéses reakcióinak tételekenti összehasonlítása

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalمامat.	2,50	1,21	1,89	1,01	36,528	<,001
Általában hamar feladom...	2,13	1,09	1,79	,92	13,388	<,001
Igyekszem magamat jobbra tenni.	3,89	1,07	4,09	,90	4,999	,026
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	3,58	1,23	4,02	,89	20,213	<,001
Elfogadom a vesztesést és megpróbálok tanulni belőle.	3,57	1,03	3,89	,95	12,336	<,001
A vesztes energiát ad...	2,99	1,24	3,87	,98	73,320	<,001
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalمامat.	3,19	1,15	3,80	,97	40,126	<,001

A kínai és magyar kérdőív két vesztesre adott viselkedés tételben különbözött „*Próbálok mást találni, amiben sikeres lehetek.*”, „*Kielemzem a viselkedésem, és próbálok megtalálni, hogy mi volt a baj.*”, amelyek csak a kínai kérdőívben szerepeltek. Ennek megfelelően a magyar mintában két viselkedéses reakciót (*Feladás és önbizalomvesztés* és *Talpra állás és fejlődés*) a kínai mintában három viselkedéses reakciót (*Talpra állás és fejlődés*, *Feladás*, és *Elfogadás és alternatívák keresése*) sikerült azonosítani. Ha ezeket a fenti tételeket kihagyjuk, akkor a scree-plot alapján mindkét mintán 2 faktoros struktúrát kapunk, ami a faktorok tartalmát tekintve hozzávetőlegesen megegyezik a két kultúrában a nevük is azonos: „*Önbizalomvesztés és feladás*” és „*Talpra állás és fejlődés*”. A faktorok egyezésének statisztikai vizsgálatát a Tucker-phi együtttható alapján állapítottuk meg. A magyar és kínai

faktorokat összehasonlítva azt kaptuk, hogy a faktorok bár tartalmukat tekintve sok megegyezést mutattak a strukturális ekvivalencia követelményeinek mégsem feleltek meg (Tucker-phi érték =,84 ill. ,57 az első és a második faktoron, sorrendben). Az eltérő faktorstruktúra nem tette lehetővé a faktorok kulturális összehasonlítását.

Ugyanakkor a faktorok egymással azonos irányú együttjárást mutattak a két csoportban. Mind a magyar, mind a kínai gimnazisták esetében a *Talpra állás és fejlődés* és a *Feladás* egymással közepesen erős negatív korrelációban voltak (lásd 16. ábra). A kínaiak esetében az *Elfogadás és alternatívakeresés* is negatív korrelációban volt a *Feladással*.

11.4.8.A vesztesre adott érzelmi reakciók és a viselkedéses válaszok összefüggése

A **vesztésre adott érzelmi reakciókat és az egyes viselkedéses válaszokat** összehasonlítva számos hasonlóság és egy lényeges különbség figyelhető meg a magyar és a kínai gimnazisták között (lásd 7. fejezet, 76. táblázat és 10. fejezet 178. táblázat).

Az *Önleértékelés* (amely konstruktum ekvivalens volt a két csoportban) és az egyes viselkedéses tételek között nagyon hasonló volt a kínai és a magyar mintában az összefüggés. Az *Önleértékelés mindkét csoportban* főképpen a *feladó és önbizalomvesztő* tételekkel járt együtt.

Az *Agresszió a győztessel szemben* is **mindkét csoportban** a *feladással, elkerüléssel és önbizalomvesztéssel* járt.

A *Frusztráció és szomorúság* viszont jórészt ellentétes kapcsolatokat mutatott. A **kínaiaknál** a *Frusztráció és szomorúság* érzelmei főleg deaktiváló hatással voltak a viselkedésre és a mintázat főképpen a *feladással és önbizalomvesztéssel* kapcsolatos tételekkel korrelált, kivéve az *igyekezem magam jobbra tenni és a vesztes energiát ad* tételeket. A **magyaroknál** viszont a *Szomorúság és frusztráció* egyértelműen aktiváló hatásúnak bizonyult és az *önbizalom megőrzésével, a jövőbeni győzelmekre való törekvéssel és az ön maga jobbra tételével* volt pozitív kapcsolatban.

Ha megnézzük a vesztesre adott viselkedéses válaszok mintázatait (lásd 7. fejezet, 76. táblázat és 10. fejezet 178. táblázat), akkor a **kínaiak** esetében az látható, hogy az összes vesztesre adott érzelmireakció mintázat vagy erősen (*Önleértékelés, Agresszió a győztessel szemben*) vagy gyengén (*Frusztráció és szomorúság*), de pozitívan korrelált a *Feladással*. Emellett az *Önleértékelés és az Agresszió a győztessel szemben* különböző mértékben ugyan, de negatívan korrelált mindkét konstruktív viselkedéses válasszal a *Talpra állással* és az *Elfogadás és alternatívakereséssel* is. Ez arra utal, hogy a kínaiak esetében egyetlen, a vesztesre adott érzelmi reakciómintázat sem mutatott külön-külön meggyőző összefüggést a vesztesből való konstruktív viselkedéses kikerülésre. Úgy tűnik, mintha az érzelmi és a viselkedéses reakciók a vesztes utáni konstruktív továbblépés tekintetében jórészt függetlenek lennének egymástól. A **magyar** serdülők esetében viszont a *Szomorúság és frusztráció* egyértelmű összefüggést mutatott a konstruktív továbblépéssel vesztes után. A magyar és a kínai serdülőknek ez a nagyon kritikus különbsége azt mutatja, hogy a **magyar** serdülők esetében az érzelmi reakciók szorosabb kapcsolatban vannak a viselkedéses reakciókkal, míg a **kínai** serdülők esetében az érzelmi és a viselkedéses reakciók, legalábbis a vesztes utáni talpra állás és folytatás tekintetében jórészt függetlenek. Míg a magyaroknál ez a magatartás összefonódik az érzelmekkel, a kínaiaknál nem érzelmek irányította reakció.

11.4.9. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggései

A **győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggései** a magyar serdülők esetében világosabb és egyértelműbb mintázatokat mutattak, mint a kínaiak esetében (lásd 7. fejezet, 79. táblázat és 10. fejezet 182. táblázat). Mind a magyaroknál, mind a kínaiaknál a győzelemmel kapcsolatos *Öröm/Önbizalom és aktiváció* a *Szomorúság és frusztráció/Frusztráció és szomorúsággal* mint vesztesre adott érzelmi reakcióval korrelált a legerősebben. Mind a magyaroknál, mind a kínaiaknál a győzelemmel kapcsolatos *Énfelnagyítás/Dominancia* a vesztes esetén a *Győztesrel szembeni agresszióval* járt együtt (lásd 16. ábra).

A különbség a két csoport között a győzelemmel kapcsolatos *Zavar* és a vesztesre adott érzelmi reakciók kapcsolatában van. A **magyarok** esetében a *Zavar és szociális óvatosság* egyértelműen az *Önleértékeléssel* jár együtt. A **kínaiak** esetében azonban a *Zavar* az összes vesztesre adott érzelmi reakcióval korrelál, a legerősebben a *Győztesrel szembeni agresszióval* és csak azután az *Önleértékeléssel* és végül közepesen erősen a *Frusztráció és szomorúsággal* is.

11.4.10. A győzelemre és a vesztesre adott viselkedéses reakciók összefüggései

A **viselkedéses reakciók** szintjén erős volt a funkcionális ekvivalencia. Mindkét csoportban a győzelemmel kapcsolatos *Lelkesedés* erősen korrelált a vesztes utáni *Talpra állás és fejlődéssel*, és negatívan korrelált a *Feladással* (lásd 16. ábra). A **kínaiak** esetében a *Lelkesedés* még pozitívan korrelált az *Elfogadás és alternatívakereséssel* is (lásd 7. fejezet, 80. táblázat és 10. fejezet, 183. táblázat).

11.4.11. A versengési partnereknek tulajdonított szerep magyar és kínai középiskolások esetében: összehasonlítás

A kínai középiskolások magasabb átlagot értek el a versengési partner mint *összehasonlítási másik* és a versengési partner mint *ösztönző* tételen. Ezzel szemben a magyarok az „*Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim. Nem szeretem őket*” kijelentéssel értettek inkább egyet (lásd 214. táblázat).

214. táblázat. A versengési partnereknek tulajdonított szerep magyar és kínai középiskolások esetében

	Magyar		Kínai		F	P
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	2,27	,95	1,87	,97	21,503	<,001
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	3,15	1,19	3,56	1,15	15,217	<,001
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznek engem, hogy többet dolgozzam.	2,77	1,16	3,52	1,14	52,407	<,001

11.4.12. A győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciók és a versengési partner szerepe

A **magyaroknál** a versengési partner szerepe a győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakciókkal csak kevés összefüggést mutatott. Mindössze az *Énfelnagyítás* és a rivális mint *ellenség* és az *Elégedettség* és a rivális mint *összehasonlítási másik* jártak együtt. A **kínaiaknál** összetettebb volt az összefüggés. A versengési partner mint *barát* pozitívan függött össze az *Önbizalom és aktivációval* és negatívan a *Zavarral*. A versengési partner mint *ellenség* pozitívan függött össze a *Zavarral* és a *Dominanciával* és negatívan az *Önbizalom és aktivációval*. A versengési partner mint *ösztönző* és *összehasonlítási másik* ugyancsak pozitívan függött össze a *Zavarral* (lásd 7. fejezet, 84. táblázat és 10. fejezet, 188. táblázat).

11.4.13. A vesztesre adott érzelmi reakciók és a versengési partner szerepe

Hasonló képet mutatott a versengési partnernek tulajdonított szerep és a vesztesre adott érzelmi reakciók összefüggésrendszere (lásd 7. fejezet, 85. táblázat és 10. fejezet, 189. táblázat). A **magyar** serdülők esetében csak kevés összefüggést találtunk. A *barátsággal*, az *ösztönzővel* és az *összehasonlítási másikkal* egyik reakciómintázat sem függött össze. Az *ellenséggel* csak az *Agresszió a győztesrel szemben*.

A **kínaiaknál** viszont számos összefüggés mutatkozott. Az *Agresszió a győztesrel szemben* és az *Önleértékelés* negatív viszonyban volt a rivális mint *baráttal* és pozitív kapcsolatban a rivális mint *ellenséggel*. Az *Önleértékelés* a rivális mint *összehasonlítási másikkal* is gyengén korrelált. A *Frusztráció és szomorúság* kettős természetét mutatja, hogy gyengén összefüggött a rivális mint *ellenséggel*, de a rivális mint *ösztönzővel* is.

11.4.14. A győzelemre és a vesztesre adott viselkedési reakciók és a versengési partnernek tulajdonított szerep

A **győzelemre és a vesztesre adott viselkedési reakciók** esetében a **magyaroknál** egyáltalán nem találtunk összefüggést a versengési partnernek tulajdonított szereppel, a **kínaiaknál** ehhez képest gazdag összefüggések mutatkoztak (10. fejezet, 191. táblázat). A versengési partner mint *barát* erősen együtt járt a győzelem utáni *Lelkesedéssel* és a vesztes utáni *Talpra állással és fejlődéssel* és az *Elfogadás és alternatívák keresésével*, valamint negatívan korrelált a *Feladással*. A rivális *ellenségnek* tekintése pozitívan korrelált a *Feladással*, de negatívan a *Lelkesedéssel*, a *Talpra állás és fejlődéssel* és az *Elfogadás és alternatívakereséssel*. A rivális *ösztönzőnek* tekintése nem korrelált egyik viselkedési reakcióval sem, a rivális *összehasonlítási másikkal* tekintése viszont pozitívan gyengén korrelált az *Elfogadás és alternatívakereséssel*.

11.4.15. A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartóssága magyar és kínai középiskolások esetén: összehasonlítás

A válaszadóknak 4-fokú skálán kellett megítélniük, hogy mennyi ideig tart a **győzelem illetve vesztes érzelmi hatása**. Az érzelmek tartósságát független mintás nem-parametrikus teszttel, (Kruskar-Wallis próba) vizsgáltuk meg. Az érzelmek tartósságának mediánja mindkét mintában 2 volt (néhány nap). Viszont a **magyar** serdülők esetében a győzelemmel

kapcsolatos érzelmek tartanak tovább, mint a veszteséssel kapcsolatosak, a **kínai** serdülők esetében a veszteséssel kapcsolatosak tartanak tovább, mint a győzelemmel kapcsolatosak.

A győzelemmel kapcsolatos érzelmek tartósságában nem találtunk szignifikáns különbséget a magyar és kínai középiskolások között, azonban a veszteséssel kapcsolatos érzelmek átlagosan tovább tartanak a **kínaiaknál** (lásd 215. táblázat).

215. táblázat. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartósságának átlagai a két korcsoportban, és a különbségre vonatkozó statisztikák magyar és kínai középiskolások között

	Magyarok	Kínaiak	χ^2	p
	Átlagos rang	Átlagos rang		
Érzelem tartóssága a veszteség után	230,59	270,03	10,145	,001

11.4.16. A versengés mértéke és a győzelemre és veszteségre adott érzelmi és viselkedési reakciók

A **győzelemre adott érzelmi reakciók** esetében mind a magyar, mind a kínai csoportban az *erősebb versengési késztetés* pozitívan járt együtt a győzelemmel kapcsolatos *Öröm/Önbizalom és aktivációval*, de az összefüggés szignifikánsan erősebb volt a magyarok esetében ($z = 2.422$, $p = .015$). Ugyancsak pozitívan járt együtt mindkét csoportban a versengési késztetés és az *Énfelnagyítás/Dominancia* (lásd 15 és 16. ábra).

A **vesztésre adott érzelmi reakciók** esetében a kínaiaknál egyetlen veszteségre adott érzelmi reakcióval sem mutatkozott további összefüggés, a magyaroknál viszont az *erősebben versengők* jellemzőbb volt a veszteségre adott *Szomorúság és frusztráció* reakció (lásd 7. fejezet, 86. táblázat és 10. fejezet, 192. táblázat).

A **győzelemre adott viselkedési reakciók** esetében a *Lelkesedés* mindkét csoportban az *erősebben versengők*re volt jellemzőbb, de a magyaroknál az összefüggés szignifikánsan erősebb volt ($z = -2.282$, $p = .022$) (lásd 15. és 16. ábra).

A **vesztésre adott viselkedési reakciók** esetén a *Talpra állás és fejlődés* ugyancsak mindkét csoportban pozitívan függött össze a versengés mértékével, de a magyaroknál ebben az esetben is erősebb volt az összefüggés (lásd 16. ábra). A kínaiak esetében az *Elfogadás és alternatívakeresés* is az erősebben versengőkre volt jellemzőbb, a *Feladás* pedig negatív korrelációban volt a versengési késztetéssel (lásd 7. fejezet, 87. Tábla és 10. fejezet, 192. táblázat).

11.4.17. Nemi különbségek

11.4.17.1. A versengés mértéke

A serdülő fiúk és lányok mindkét csoportban egyformán versengőnek vallották magukat. Ugyanakkor mindkét nem esetében a kínaiak voltak versengőbbek. Abban sem volt egyik csoportban sem nemi különbség, hogy mit gondolnak arról, mások mennyire látják őket versengőnek, de mindkét esetben a kínaiak átlaga volt ebben az esetben is magasabb.

11.4.17.2. A győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciók

A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakciók esetében a tételenkénti elemzés mindkét csoportban csak kevés nemi különbséget találtunk. Vesztes esetén mindkét csoportban inkább a lányok *sírnak*, mint a fiúk. A kínai csoportban nem volt nemi különbség a győzelemre adott érzelmi reakciók között, a vesztes esetén viszont a **kínai lányok** értek el magasabb átlagot az *Önleértékelésben*, a **kínai fiúk** pedig az *Agresszió a győztessel szemben* reakciómintázatban (lásd 10. fejezet, 197. táblázat). A magyar csoportban egyáltalán nem volt nemi különbség sem a győzelemre, sem a vesztesre adott érzelmi reakciók között.

11.4.17.3. A győzelem fontossága és a győzelemre adott társas reakciók

Nem volt nemi különbség egyik csoportban sem a győzelem fontosságában. A magyar csoportban egyáltalán nem volt nemi különbség a győzelemre adott társas reakciókban sem. A **kínai lányok** szignifikánsan inkább tételezték a környezet *győztes iránti csodálatát*, mint a kínai fiúk (lásd 10. fejezet, 198. táblázat).

A kínai fiúkat a magyar fiúkkal összehasonlítva nem volt különbség a győzelem fontosságában, a társas reakciók közül pedig csak az irigységben volt különbség, a **magyar középiskolás fiúk** inkább egyetértettek azzal, hogy a *győzelem irigységet* vált ki (lásd 216. táblázat).

216. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos társas reakciók tételezése magyar és kínai középiskolás fiúk esetében

	Magyar fiúk		Kínai fiúk		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A győzelem irigységet vált ki.	3,20	1,13	2,72	1,01	9,657	,002

A magyar lányokat a kínai lányokkal összehasonlítva a **magyar lányoknak fontosabb volt a győzelem** és inkább egyetértettek azzal, hogy a *győzelem irigységet* vált ki. A **kínai serdülő lányok** viszont inkább egyetértettek azzal, hogy a *győzelem csodálatot* vált ki (lásd 217. táblázat).

217. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos társas reakciók tételezése magyar és kínai középiskolás lányok esetében

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
A győzelem nagyon fontos nekem.	3,69	1,10	3,40	1,18	4,936	,027
A győzelem irigységet vált ki.	3,38	1,07	2,78	1,18	20,595	,000
A győzelem csodálatot vált ki.	2,98	1,05	3,55	1,04	20,847	,000

11.4.17.4. A győzelemre adott viselkedéses reakciók nemi különbségei

A **győzelemre adott viselkedéses reakciókban** a magyar mintában nem volt különbség a fiúk és lányok között, a **kínai** mintában a **lányokat** inkább jellemezte a *Lelkesedés*, mint kínai a fiúkat (lásd 10. fejezet, 200. táblázat).

A **kínai** és a **magyar** középiskolás **fiúkat** összehasonlítva a statisztikai elemzés nem talált különbséget a győzelemre adott viselkedéses reakciók tételei esetében.

A kínai és magyar lányokat összehasonlítva a győzelemre adott viselkedéses reakciók esetében a **magyar lányok** szignifikánsan magasabb pontszámot értek el a „*Kieresztek egy-egy győzelem után. Utána kevesebbet dolgozom.*” tételben. A **kínai lányok** szignifikánsan magasabb pontszámot értek el az „*Új célokat állítok fel.*” és az „*Igyekszem magam még jobbra tenni.*” tételeken (lásd 218. táblázat).

218. táblázat. Magyar és kínai középiskolás lányok különbségei a győzelemre adott viselkedéses válaszok tételeiben

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Kieresztek egy-egy győzelem után...	2,67	1,08	2,15	,99	17,816	,000
Igyekszem magam még jobbra tenni.	3,72	1,10	4,15	,76	14,516	,000
Új célokat állítok fel.	3,87	1,05	4,09	,75	4,020	,046

11.4.17.5. A vesztesre adott viselkedéses reakciók nemi különbségei

A vesztesre adott viselkedéses reakciók esetében a kínai fiúkat a magyar fiúkkal összehasonlítva a **magyar középiskolás fiúk** átlagértéke volt szignifikánsan magasabb az *elveszítem az önbizalmamat és a nyugalmamat* és az *általában hamar feladom kijelentésekben*. Ezzel szemben a **kínai középiskolás fiúk** szignifikánsan magasabb értéket értek el a következő tételben: *a vesztes energiát ad* (lásd 219. táblázat).

219. táblázat. Magyar és kínai középiskolás fiúk különbségei a vesztesre adott viselkedéses válaszok tételeiben

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalmamat.	2,25	1,23	1,86	1,02	5,672	,019
Általában hamar feladom, ha versengő helyzetbe kerülök	2,18	1,19	1,81	,95	5,506	,020
A vesztes energiát ad, legközelebb nagyobb erőfeszítéssel, még többet dolgozom.	3,22	1,22	3,69	1,10	8,027	,005

A veszteséssel kapcsolatos viselkedési reakciók terén a kínai és a magyar lányok pontosan ellentétes mintázatot mutattak. A **kínai lányokra** jellemzőbb volt a *Talpra állás és fejlődés*, valamint az *Elfogadás és alternatívakeresés*, mint a kínai fiúkra (lásd 10. fejezet 200. táblázat). Ezzel szemben a **magyar lányokra** jellemzőbb volt a *Feladás és önbizalomvesztés*, mint a magyar fiúkra (7. fejezet, 94. táblázat).

A veszteségre adott viselkedési reakciók esetében a **magyar középiskolás lányok** átlagértéke szignifikánsan magasabb volt a kínai lányokénál az „Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalmamat.” és az „Általában hamar feladom.” tételekben. A **kínai középiskolás lányok** viszont szignifikánsan magasabb értéket értek el, mint a magyar lányok a következő tételeken: „Igyekszem magamat jobbra tenni”, „Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.”, „A veszteség energiát ad.”, „Elfogadom a veszteséget és megpróbálok tanulni belőle.”, „A megtartom az önbizalmamat és a nyugalmamat.” tételeken (lásd 220. táblázat).

220. táblázat. Magyar és kínai középiskolás lányok különbségei a veszteségre adott viselkedési válaszok tételeiben

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Elveszítem az önbizalmamat és a nyugalmamat.	2,66	1,17	1,91	1,00	34,098	,000
Általában hamar feladom...	2,09	1,03	1,77	,89	8,022	,005
Igyekszem magamat jobbra tenni.	3,84	,98	4,21	,78	12,755	,000
Eltökélem, hogy legközelebb nyerni fogok.	3,49	1,21	4,17	,79	30,686	,000
A veszteség energiát ad...	2,84	1,24	4,01	,85	83,931	,000
Elfogadom a veszteséget és megpróbálok tanulni belőle.	3,47	1,00	3,92	,92	16,214	,000
Megtartom az önbizalmamat és a nyugalmamat.	2,98	1,08	3,81	1,00	46,596	,000

11.4.17.6. A versengési társnak tulajdonított szerep nemi különbségei

Egyik csoportban sem volt nemi különbség a fiúk és a lányok között a versengési társnak tulajdonított szerepben sem.

A kínai és a magyar középiskolás fiúkat összehasonlítva a versengési partnerek szerepe tekintetében a **magyar középiskolás fiúk** átlagértéke szignifikánsan magasabb volt a versengési partner, mint *ellenség* tételben, a **kínai középiskolás fiúk** szignifikánsan magasabb értéket értek el a versengési partner, mint *ösztönző* tételben (lásd 221. táblázat).

221. táblázat. Magyar és kínai középiskolás fiúk nézeteinek különbségei a versengési partnerek tételeiben

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	2,17	,89	1,84	,94	6,830	,010
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznék engem, hogy többet dolgozzam.	2,80	1,16	3,49	1,20	17,516	,000

A versengési partnerek szerepét tekintve a **magyar középiskolás lányok** átlagértéke szignifikánsan magasabb volt a versengési partner mint *ellenség* tételen, a **kínai lányok** átlagértéke szignifikánsan magasabb volt a versengési partner mint *összehasonlítási másik* és az *ösztönző* tételeken (222. táblázat).

222. táblázat. Magyar és kínai középiskolás lányok különbségei a versengési partnerek tételeiben

	Magyar		Kínai		F	p
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás		
Akikkel versengek, többnyire az ellenségeim . Nem szeretem őket.	2,33	,99	1,89	,99	14,407	,000
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akikkel össze tudom hasonlítani magam és tudom, hogy hol tartok másokhoz képest.	3,16	1,17	3,63	1,04	12,781	,000
Nincsenek különösebb érzéseim a vetélytársaimmal szemben. Olyan társak, akik arra ösztönöznék engem, hogy többet dolgozzam.	2,75	1,17	3,55	1,10	35,066	,000

11.4.17.7. Nemi különbségek a győzelem és vesztes érzelmeinek a tartósságában

A győzelem és vesztes érzelmeinek a tartóssága tekintetében a válaszadóknak 4-fokú skálán kellett megítélniük, hogy mennyi ideig tart a győzelem illetve vesztes érzelmi hatása. Az érzelmek tartósságának mediánja mindkét mintában 2 volt (néhány nap). Az országok közötti különbséget független mintás, nem-parametrikus teszttel (Kruskal-Wallis próba) vizsgáltuk meg. Az eredmények szerint a **magyar lányoknak** a *győzelem*, a **kínai lányoknak** a *vesztés* élménye tart tovább a szignifikáns különbségek alapján (223. táblázat).

223. táblázat. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartósságának átlagai kínai és magyar középiskolás lányoknál

	Magyar	Kínai	χ^2	p
	Átlagos rang	Átlagos rang		
Érzelem tartóssága a győzelem után	159,92	140,26	4,680	,031
Érzelem tartóssága a veszteség után	129,50	160,45	11,108	,001

11.5. Az eredmények összefoglalása és megtárgyalása

11.5.1. A kínai és magyar középiskolások győzelemmel és veszteséssel való megküzdésének konstruktum és funkcionális ekvivalens mintázatai

Az eredmények összefoglalása és megtárgyalása során a vizsgálat céljai és feltett kérdései mentén haladunk. A vizsgálat első kérdése az volt, hogy vajon vannak-e a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos megküzdési mintázatoknak az univerzalizáció irányába mutató hasonlóságai a magyar és a kínai serdülő csoport esetében. A kérdésre az elvégzett vizsgálat alapján igen a válasz.

A válaszadó serdülők között mindkét mintában azonos arányban voltak azok, akik önmagukat erősebben versengőnek tartották, mint ahogyan azt a kívüljár megítélheti. Ennek megfelelően mindkét csoportban a versengési motiváció a serdülők egy részénél rejtett, vagy legalábbis a serdülő úgy véli, hogy azt nem tárja teljes mértékben a kívüljár elé. Ebben egyik csoportban sem volt nemi különbség, a lányok egyik csoportban sem „rejtik el” a versengési késztetésüket inkább, mint a fiúk, bár számos korábbi vizsgálat szerint a nők indirekt módon versengenek és elrejtik a versengési késztetésüket (pl. Underwood, 2007).

A 15. ábra mutatja be azokat a győzelemre és veszteségre adott érzelmi és viselkedési reakciókat és összefüggéseiket, amelyeket a kínai és a magyar serdülő csoport teljesen azonos módon értelmez. A 16. ábra ezek mellett bemutatja azokat a reakciómintázatokat is, amelyek tartalmilag hasonlóak voltak, de nem feleltek meg a konstruktum ekvivalencia kritériumának, viszont funkcionális ekvivalenciát mutattak, mert a hasonló tartalmú reakciómintázatok azonos irányú együtt járásokat mutattak. A két ábrát áttekintve világosan látható, hogy a győzelemmel és veszteséssel való érzelmi és viselkedési megküzdésnek vannak olyan reakciómódjai és ezeknek olyan összefüggésrendszere, amelyek két olyan távoli kulturális csoport, mint a magyar és a kínai között mégis erős megegyezést mutatnak.

Számos, kulturális összehasonlítással foglalkozó szerző szerint a kulturális különbségek mellett jelentős a pszichés jelenségek esetében a kultúrák közötti hasonlóság is. Shaver és mtsai (1992) az érzelemfogalmak USA-ban, Olaszországban és Kínában végzett összehasonlító vizsgálata alapján arra jutottak, hogy a hasonlóságok dominálnak, és az érzelmeknek vannak egyetemes vonásaik. Yik (2010) az érzelmek terén „pánkulturális” vonásnak tekinti, hogy azok elhelyezhetőek két tengely mentén, a pozitív-negatív és az aktiváló-deaktiváló tengely mentén, és ebben a kínaiak sem különböznek más kulturális csoportoktól. Az ő esetükben is csakúgy, mint a magyar középiskolások esetében – amint azt a jelen vizsgálat mutatja - a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmek tekinthetők pozitívnak és negatívnak, valamint aktiválónak és deaktiválónak (Pekrun és mtsai, 2006).

Az egyes érzelmeket megvizsgálva, a szakirodalommal ellentétben, számos hasonlóságot találtunk a magyar („nyugati”, individualista) és a kínai (kelet-ázsiai) érzelmi reakciókban. Hau és Ho (2010) például azt írják, hogy a nyugati individualista kultúrában felnövekvő fiatalok felszabadultan büszkék siker esetén, míg a kínaiakat zavarba hozza a siker és szerények maradnak. A jelen összehasonlító vizsgálat megmutatta, hogy ez teljes mértékben leegyszerűsítő kép. Az erősen individualista magyar serdülők (Owe és mtsai, 2012) nemcsak büszkeséggel, hanem kínai kortársaikhoz hasonlóan zavarral és szégyennel is tudnak reagálni a győzelemre. Egy korábbi vizsgálatban Fülöp (2009a) azt találta, hogy a magyar egyetemisták nagyon magas százalékban számoltak be a győzelemmel kapcsolatos negatív érzelmekről is, és ez nem volt jellemző sem a kanadai, sem a japán kortársaikra. Az individualizmus tehát önmagában nem magyarázat a felszabadult büszkeségre győzelem esetén, és ezzel párhuzamosan nem csak a kollektivista, kelet-ázsiai kultúrákban társulhat zavar olyan helyzetekhez, amelyek büszkeségre adnának okot.

A szakirodalom erőteljesen azt hangsúlyozza, hogy a nyugati kultúrában az olyan pozitív éntudatos érzelmeknek, mint a büszkeség, aktiváló hatásuk van, míg az olyan éntudatos érzelmeknek mint a szégyen deaktiváló. Ezzel szemben a kelet-ázsiai kultúrában az olyan éntudatos negatív érzelmek, mint a zavar, a szégyen és a bűntudat aktiváló hatással rendelkeznek (Mascolo és mtsai, 2003; d’Ailly, 2004). A kínaiak prevenció fókuszúak (Lee és mtsai, 2000). Ez azt jelenti, hogy pozitívan értékelik a negatív érzelmeket, mert a negatív érzelmek megjelenése jelzi, hogy eltértek a társas normáktól, nincsenek azokkal összhangban. A negatív érzelmek teszik lehetővé, hogy mindent megtegyenek társas világuk harmonikus rendjének a visszaállítására. A nyugatiak ezzel szemben promóció fókuszúak, vagyis olyan információkra fókuszálnak, amelyek a saját aspirációik elérését segítik elő, vagyis nem a negatív, hanem a pozitív információra reagálnak. A büszkeségre a nyugatiaknak van szükségük, mert a büszkeség a személyes célok sikeres elérését jelzi (Lee és mtsai, 2003).

Ha ezek az állítások maradéktalanul alkalmazhatóak lennének az általunk vizsgált győzelem és vesztes kezelés esetében is, akkor a kínai középiskolások esetében a győzelemmel kapcsolatos *Zavar* és a veszteséssel kapcsolatos *Önleértékelés* aktív továbblépéshez és konstruktív megküzdéshez kellene, hogy vezessen. Azonban a jelen vizsgálatban mind a *Zavar*, mind az *Önleértékelés* a deaktiválódással, a leállással és a feladással állt szoros kapcsolatban, éppúgy, mint a magyar serdülőknél. A negatív érzelmekkel szemben a pozitív érzelmek és az önbizalom és büszkeség aktiváló és energizáló szerepe, viszont mindkét serdülő csoportban egyöntetűen mutatkozott: az *Öröm/Önbizalom és aktiváció* mindkét csoportban pozitív együtt járást mutatott a *Lelkesedéssel*. Ebben az értelemben a kínai középiskolások pontosan olyan reakciómódokat mutattak, mint a nyugati kortársaik, jelen esetben a magyar középiskolások.

A 15. ábra mutatja azokat a mintázatokat és kapcsolódásaikat, amelyek teljes mértékben konstruktum ekvivalensek voltak a két csoportban. Láthatóan kétféle viszonyulásrendszer az, ami teljesen azonos értelmezésben található meg a kínai és a magyar serdülők között. Az egyik a győzelemre és vesztesre adott *közelítő pszichés mintázat váza*, a másik a győzelemre és vesztesre adott *elkerülő pszichés mintázat váza*. A **közelítő mintázat** esetében a győzelemmel kapcsolatos *Öröm/Önbizalom és aktiváció* mindkét csoportban együtt jár a *győzelem fontosságával*, a győzelem utáni lelkes továbblépéssel a *Lelkesedéssel*, és mindez mindkét csoportban erősebben jellemzi azokat, akik *önmagukat versengőbbnek* tartják. Az **elkerülő mintázat** része a győzelemmel kapcsolatos *Zavar* és a veszteséssel kapcsolatos *Önleértékelés*. Ezek erős, és a két csoportban teljesen azonos mértékű, pozitív korrelációban vannak egymással. A győzelemmel kapcsolatos *Zavar* ugyancsak mindkét csoportban a *győzelem utáni kieresztéssel* teljesen azonos, közepes erősségű korrelációt mutat.

A 16. ábra ezt a vázat kiegészíti mindazokkal a győzelemre és vesztesre adott érzelmi és viselkedési reakciómintázatokkal, amelyek tartalmilag hasonlóak voltak a két csoportban és egymáshoz való kapcsolódásuk funkcionális ekvivalenciát mutatott. A funkcionális ekvivalenciák szintjén az egyszerű közelítő-elkerülő mintázat már három egymással kapcsolatban álló mintázatra bővül: a megközelítő mintázat, amelyet itt *kiegyensúlyozott-megküzdőnek* nevezünk, és az *elkerülő* mintázat mellett itt elkülöníthető a *narcisztikus/domináns-agresszív* mintázat is.

A **kiegyensúlyozott-megküzdő** mintázat esetén funkcionálisan ekvivalensnek bizonyult a győzelemmel kapcsolatos *Öröm/Önbizalom* és *aktiváció* pozitív korrelációja a vesztesre adott *Szomorúság* és *frusztráció/Frusztráció és szomorúság* reakcióval. A győzelem utáni *Lelkesedés* mint viselkedési reakció pedig mindkét csoportban erősen korrelált a *Talpra állás és fejlődéssel* vesztes esetén. A *Talpra állás és fejlődés* mint a vesztesre adott konstruktív megküzdő reakció negatívan korrelált mindkét csoportban a vesztes esetén érzett *Agresszióval a győztessel szemben* és a *Feladással és önbizalomvesztéssel*. Mindkét csoportban az erősebb *versengési késztetés* erősebb *Öröm/Önbizalom és aktivációval* és *Lelkesedéssel* járt együtt győzelem esetén és erősebb *Talpra állás és fejlődés* reakcióval vesztes esetén. Mindkét csoportban minél fontosabb volt a *győzelem* annál erősebb az *Öröm/Önbizalom és aktiváció* a győzelem felett. A *kiegyensúlyozott-megküzdő* mintázat mindkét csoportban a győzelemmel és a veszteséssel való pozitív megküzdés érzelmi és viselkedési mintázatát demonstrálta (lásd 16. ábra).

A **narcisztikus/domináns-agresszív** mintázat a funkcionális ekvivalencia szintjén mindkét csoportban azonosítható volt, bár a mintázatot alkotó reakciómódok egyike sem volt strukturálisan ekvivalens, de tartalmilag hasonlóságokat mutatott. A győzelem utáni *Énfelnagyítás/Dominancia* mindkét csoportban pozitívan korrelált a vesztes utáni *Agresszióval a győztessel szemben*, ez a két egymással közepes/erős összefüggésben lévő reakció mindkét csoportban együtt járt a *rivális ellenségnek* tekintésével. A győzelem utáni *Énfelnagyítás/Dominancia* mindkét csoportban a *kieresztéssel* és a *további győzelmek elkerülésével* korrelált pozitívan, a vesztes utáni *Agresszió a győztessel szemben* pedig a *Feladással és önbizalomvesztéssel*. Ez arra utal, hogy ez a mintázat önmagában egyik vizsgált kultúrában sem segíti a győzelemmel és a veszteséssel való konstruktív megküzdést. Ugyanakkor a narcisztikus/domináns-agresszív mintázat mind a *kiegyensúlyozott mintázattal*, mind az *elkerülő-feladó* mintázattal kapcsolatban állt mindkét csoportban. A *kiegyensúlyozott mintázathoz* a győzelemre adott reakciómintázatok révén kapcsolódott: az *Énfelnagyítás/Dominancia* mindkét csoportban pozitív kapcsolatban állt az *Öröm/önbizalom és aktivációval*. Az *elkerülő-feladó* mintázathoz a vesztesre adott reakciómintázatok révén kapcsolódott: az *Agresszió a győztessel szemben* pozitív együtt járást mutatott az *Önleértékeléssel*. A győzelemmel kapcsolatos *Énfelnagyítás/Dominancia* mindkét csoportban pozitív együtt járást mutatott a *győzelem fontosságával* és a *versengési késztetés mértékével* (lásd 16. ábra).

Az **elkerülő-feladó mintázat** estében a strukturálisan és a funkcionálisan ekvivalens reakciómintázatok a győzelem utáni *Zavar* és *kieresztés*, a vesztes utáni *Önleértékelés* és *Feladás* együtt járását mutatták (lásd 15. ábra). A *Feladás és önbizalomvesztés* mindkét csoportban ellentétesen kapcsolódott a *Talpra álláshoz és fejlődéshez*. A győzelem utáni *kieresztés* és a további *kihívások kerülése*, a vesztes utáni *feladás* mindkét csoportban a győzelemmel és a veszteséssel való pozitív megküzdés nehézségeit jelezte (lásd 16. ábra).

A magyar és kínai gimnazisták győzelemmel és veszteséssel való megküzdése tehát számos ponton – az eltérő kulturális és társadalmi háttértől független - lélektani hasonlóságokat mutatott. A funkcionális ekvivalenciák közé tartozott például, hogy az *Önleértékelés* mintázata és az *Agresszió a győztesrel szemben* mintázata között mindkét csoportban pozitív együtt járás volt. Tanguay (1995) nyugati vizsgálatokon alapulva már rámutatott arra, hogy az önleértékelés érzése felkeltheti a haragot azok iránt, akik az egyén szerint ennek a kudarcnak és veszteségnek az okozói. Ezen az úton a vesztes az elvesztett önbecsülést nyeri vissza, mert úgy szabadul meg a globális önvádtól, hogy a győztest hibáztatja. Oatley és Jenkins (2001) a győztes örömeivel szemben a vesztes szégyenét állítják, amely a bosszúvágyat megszüli. A kiinduló érzelemnek tehát a szégyent tekintik, amely a haragot felkelti, és a bosszúvágyat táplálja. A kínaiakkal kapcsolatos szakirodalom szerint a szégyen érzése nem agresszióhoz, hanem kemény munkához - a jelen vizsgálat terminológiájában - talpra álláshoz vezet (Russel és Yik, 1996). Az itt bemutatott vizsgálat szerint azonban a kínai középiskolások esetében éppúgy, mint a magyar középiskolások esetében a veszteséssel kapcsolatos önleértékelő érzelmekkel együtt járhatnak agresszív érzelmek is (a győztesrel szemben), és mindkét érzelmi válasz (az önleértékelés és az agresszió is) mindkét csoportban a feladással, nem pedig a továbbfolytatással járt együtt.

11.5.2. A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos megküzdés kulturális különbségei a kínai és magyar középiskolások körében

A kínai szocializáció során a negatív éntudatos érzelmekre való szocializáció nagy szerepet kap (Mascolo és mtsai, 2003). Shaver és mtsai (1992) összehasonlították a kínai és az angol nyelv érzelmekre vonatkozó szavait és kifejezéseit, s azt találták, hogy a szégyenre vonatkozóan a kínai nyelvben összesen 5 klasztert lehetett azonosítani, míg az angol nyelvben egyet sem. Vizsgálataik szerint a 2 és fél éves kínai gyerekek 95 százaléka érti a szégyen szót, míg az amerikai hasonló korú gyerekeknek csak 10 százaléka. Russel és Yik (1996) áttekintve számos vizsgálatot arra a következtetésre jutottak, hogy a szégyenre a kínai nyelv „hiperkognícióval” reagál, vagyis erőteljesen megalkotja annak nyelvi reprezentációját. Ez éppen ellentétes a depresszió esetén, amelyre vonatkozóan nincs egyetlen konkrét kínai kifejezés sem, vagyis a depresszióra vonatkozóan a kínai nyelv „hipokognícióval” reagál (Yik, 2010). Ez azért lényeges, mert a szégyen a kínai kulturális értelmezésben pozitív funkciót tölt be, szemben a depresszióval. A szégyen a kapcsolati harmónia elősegítője – amely alapvető kíváncsi a konfuciánus tanítások szerint - és társas kontrol funkciókat is ellát (Sun, 2008). A szégyenkező ember bátorságról tesz tanúbizonyságot, mert szembenéz a hiányosságaival, hibáival (Sun, 2008). Wang (2005) az anya-gyerek kommunikációt tanulmányozta olyan beszélgetések során, amikor az anya valamilyen elmúlt eseményt beszélt meg az óvodás gyerekével. A kínai anyák és gyerekek sokkal több negatív érzelmre vonatkozó szót használtak a beszélgetésükben, mint az amerikai anyák.

Mindez összhangban van azzal, hogy a jelen vizsgálatban a **kínai** középiskolásokat győzelem esetén erősebb *Zavar* (szégyen), vesztes esetén pedig erősebb *Önleértékelés* (bűntudat) jellemezte, mint a magyar középiskolásokat. Ugyanakkor az erősebb negatív érzelmek nem talpra állással, hanem mint a „nyugati kultúrában” is, alacsonyabb motivációval jártak együtt.

A **kínai** csoport esetében a veszteséssel kapcsolatos érzelmi mintázatok közül valójában egy sem állt erős kapcsolatban a motivált folytatással. Miközben mindkét csoport esetében funkcionálisan ekvivalensnek bizonyult a győzelemmel kapcsolatos *Öröm/Önbizalom* és *aktiváció* pozitív korrelációja a veszteségre adott *Szomorúság* és *frusztráció/Frusztráció* és

szomorúság reakcióval, ez a mind aktiváló és deaktiváló érzelmeket magába foglaló mintázat eltérően viselkedett a két csoportban. A **magyarok** esetében egyértelműen az aktiváló hatása mutatkozott meg, és pozitívan járt együtt a vesztes utáni nem-feladással és *Talpra állással*. A **kínaiak** esetében dominánsan a deaktiváló hatása érvényesült és pozitívan korrelált a *Feladással*, bár bizonyos talpra állás tételekkel („*a vesztes energiát ad*”, „*igyekszem magam jobbra tenni*”) az ő esetükben is gyenge pozitív kapcsolatban állt, bizonyítva az aktiváló érzelmek gyenge jelenlétét is.

A kínai-amerikai összehasonlítások alapján az amerikaiak inkább narcisztikusan fejezik ki a büszkeségüket, ezzel szemben a kínaiak inkább zavarban vannak és szerénységgel reagálnak (Chen, 1993). Bond és mtsai (1982) hongkongi kínai egyetemistákkal végzett kísérletükben azt találták, hogy azokat a társakat jobban szerették a diákok, akik egy siker után inkább alábecsülték a teljesítményüket, mint azokat, akik énfelnagyító, büszke megállapításokat tettek. A kínaiak inkább arra motiváltak, hogy a szelf és mások között úgy teremtsenek harmóniát, hogy a szerénységgel visszafogják az én-felnagyításukat (Mascolo és mtsai, 2003).

A jelen vizsgálat eredményei részben összhangban vannak ezekkel a korábbi vizsgálatokkal. A győzelemmel kapcsolatos *Énfelnagyítás/Dominancia* reakciók esetében a **magyar Énfelnagyítás** erősen narcisztikus karakterű és agresszív elemekkel ötvözött (kárörvendés) valamint ellentétes kapcsolatban van a *szerénységgel*, a **kínai** serdülőknél a *Dominancia* viszont kevésbé agresszíven és expliciten emeli ki a győztest a társas közeghez képest és nem áll ellentétben a szerénységgel, viszont pozitívan korrelál a *Zavarral*, vagyis a kiemelkedés mások közül a kínai középiskolások esetében zavart kelt.

A büszkeség és a felsőbbrendűség érzése olyan érzelmek, amelyek távolságot teremtenek az egyén és a társas környezete között (socially disengaging, Kitayama és mtsai, 2006), mert egy olyan teljesítményhez (győzelemhez) kötődnek, amelyben az egyén másoktól különbözött, másoknál jobb volt. A független énkonstrukciójú egyén célja, hogy elkülönüljön és több legyen (pl. Festinger, 1954 is), mint a környezete. A kölcsönösen függő énkonstrukció esetén viszont a cél az, hogy az egyén ne emelkedjen ki, hanem belesimuljon a társas közegbe (Markus és Kitayama, 1991). A független énkonstrukcióval is magyarázható az, hogy a **magyar** gimnazisták esetében a narcisztikus énfelnagyítást nem korlátozza a szerénység normája, hanem azzal ellentétes kapcsolatban áll és a környezet irigységével és csodálatával jár együtt.

A **kínaiak** esetében a *szerénység* normája a győzelemmel kapcsolatos *Önbizalom és aktivációval* járt együtt pozitívan. Ez összhangban van Cai és mtsai (2011) eredményeivel, amelyek szerint a kínaiak esetében a *szerénység* normája nem az alacsony, hanem a magas önértékeléshez kapcsolódik. Ezzel szemben a **magyarok** esetében a *szerénység* normája a *Zavarral* vagyis a győzelem következtében előálló alacsony önbizalommal járt együtt. Eszerint a **kínaiaknál** a nagyobb szerénység nem akadályozza az önbizalmat, csak szociálisan elfogadhatóvá teszi. A **magyar** résztvevők esetében viszont a „légy szerény” normája mintha megnehezítené a győzelem beépítését az önértékelésbe, illetve a magyar mintában korrelál a társak irigységével, vagyis inkább a társas irigységre adott védekező reakció.

Az érzelmi élmények több komponensű folyamatokból álló rendszerek (Mascolo és mtsai, 2003), amelyek meghatározott társas kontextusokban jönnek létre és érzékenyek a társas és interakciós hatásokra. Ezért az érzelmek olyan többé-kevésbé stabil érzelm-motiváció-viselkedés mintázatokba rendeződnek, amelyek biztosítják az adott társas kulturális közegben való funkcionálást. Ez a megközelítés egyértelműen kapcsolatot tételez fel az érzelmek és a

viselkedés között. Például, ha valaki büszke, akkor ezt az érzését meg is mutatja, és ennek megfelelően viselkedik. Az érzelem az események *kiértékelésére* szolgál, az érzelmek keltik fel a *motivációt*, amely aztán az adott szituációval kapcsolatos *viselkedést* meghatározza (Parkinson és Colman, 1995).

A **kínai** középiskolások az érzelmek terén a győzelem esetében erősebb pozitív reakciókat, *Önbizalom/Öröm és aktivációt*, de erősebb *Zavart* is mutattak, mint a magyarok; a vesztes kapcsán pedig jellemzőbbek voltak rájuk a deaktiváló negatív érzelmek, az *Önleértékelés*. Ezzel szemben a viselkedéses reakciók, a tényleges magatartás szintjén erősebben jellemezték őket a megküzdő mintázatok, mint a magyarokat: erősebb volt a győzelem utáni *Lelkesedésük* és a vesztes utáni *Talpra állásuk*.

Az itt elvégzett összehasonlító vizsgálatban a **magyar** serdülők érzelmi és viselkedéses reakciómintázatai szoros együtt járásokat mutattak; az érzelmek és a viselkedés jól értelmezhető összefüggésben voltak, és a veszteséssel való kiegyensúlyozott megküzdés a versengési motivációval is pozitívan járt együtt. A magyarok esetében mindegyik versengési mintázat esetén jelen volt az érzelem–motiváció– viselkedés komponensek lélektanilag jól követhető összefüggése (Parkinson és Colman, 1995). A **kínai** serdülők esetében viszont ez a veszteséssel való megküzdés esetében nem így volt. A veszteséssel kapcsolatos érzelmek szinte kizárólag csak a feladással jártak együtt, mégis azonosítani lehetett egy erőteljes megküzdő, talpra álló és a további kihívásokkal szembenező viselkedéses mintázatot is. Ennek a mintázatnak csak kevésbé lehetett közvetlen érzelmi előzményét azonosítani, az érzelmek és a megküzdő viselkedésmintázat között csak gyenge közvetlen kapcsolódás volt. Az érzelmek szintjén a kínai serdülők a veszteséssel kapcsolatban nem mutatnak igazán konstruktív megküzdési mintázatot, ugyanakkor a személyre jellemző versengési motiváció mértéke pozitív kapcsolatban állt mind a győzelem, mind a vesztes utáni aktív energikus továbblépéssel (Lelkesedés és Talpra állás.) A magyar és a kínai serdülőknek ez a különbsége azt mutatja, hogy a **magyar** serdülők esetében az érzelmi reakciók inkább ok-okozati kapcsolatban vannak a viselkedéses reakciókkal, míg a **kínai** serdülők esetében az érzelmi és a viselkedéses reakciók lehetnek függetlenek, a viselkedés és az érzelmek között kevésbé szoros kapcsolat áll fent, mint ahogy azt a nyugati kultúrában tapasztaljuk.

Az érzelmeknek és a viselkedésnek az euro-amerikaihoz képest viszonylagos függetlensége egymástól sok kelet-ázsiai kutatásban feltárult. Például a motivációs kutatások szerint abban, hogy egy kínai diák jól és magas szinten megtanul-e egy tananyagot kevésbé számít, hogy mennyire érdekli őt az a tantárgy, illetve, hogy szereti-e azt a tantárgyat (Hau és Ho, 2010; Gordon Györi, 2006). A viselkedést nem az érzelmek, hanem a társas környezet normái és elvárásai, a szülőknek, a tanároknak és általában a társadalomnak való megfelelés irányítják (Yamagishi, 2003).

Becker és mtsai (2013) azt vizsgálták, hogy miből származik a serdülők önbizalma és szubjektív jólléte különböző kultúrákban. Az önbizalom kulturális értelmezése szerint a pozitív önértékelés abból származik, ha valaki megfelel a környező kultúra internalizált értékei alapján kialakított sztenderdeknek, és ha az identitásában azokat a vonásokat hangsúlyozza, amelyek a legkonzisztensebbek az őt körülvevő kulturális környezet érték prioritásaival (Pyszczynski és mtsai, 2004; Becker és mtsai, 2013). A 20 ország középiskoláseit, többek között magyar és kínai középiskolásokat összehasonlító vizsgálat azt az eredményt hozta, hogy egy-egy társadalom normatív érték prioritásai valóban befolyásolják azt, hogy milyen értékek adják az egyéni önértékelés alapját. Heine (2005) szerint a jó „szelfre” törekvés, vagyis az a vágy, hogy az ember olyan legyen, hogy a saját

kultúrájában őt megfelelőnek, jónak, jelentékenynek tartják, univerzális. A szociométer elmélet szerint (Leary, 2005) az önértékelés alapját nem az egyén tényleges személyes értékeinek az összessége adja, hanem az, hogy milyen olyan értékei vannak, amelyek őt mások szemében elfogadottá vagy elutasítottá teszik. Eszerint a normatív értékeknek jóval nagyobb a szerepük, mint a személyes értékeknek.

Mivel a kínai társadalom, a kínai tanárok és a kínai szülők nagyon egyöntetűen közvetítik azt a normát, hogy a serdülőknek a versenyben meg kell állniuk a helyüket, meg kell tudniuk küzdeni a veszteséssel és a kudarccal, és ellenállónak kell lenniük (H. Sun, 2006), ezért a személyes érzelmeknek kevésbé van szerepük. A versengési motivációt (versengés mértéke) a társas közeg lelkes továbblépésre, talpra állására és fejlődésére vonatkozó normatív elvárása segíti. Kicsit szélsőségesebben fogalmazva, kevés jelentősége van annak, hogy az illető mit érez és az érzelmeiből kiindulva mit csinálna legszívesebben, minthogy van egy társadalmilag előírt script, amely az érzelmek helyébe lép, előírja a versengést és irányítja a versengési magatartást (Yamagishi, 2003) A script lényege, hogy az erőfeszítést tovább kell folytatni a kudarc és a veszteség ellenére is, mert ezt várják el szülők, a tanárok és a társadalom is (Li, 2012).

A magyar középiskolások úgy tűnik, hogy elsősorban a saját érzelmeik motiváló és viselkedésirányító szerepére kell, hogy hagyatkozzanak, mivel nem áll rendelkezésre megfelelő, a lelkesedést és a talpra állást normatívan előíró társadalmi script. Sőt, a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos történelmi narratívák sokkal inkább az ellenkezőre szocializálnak. László János és Fülöp Éva (2010) a történelemtanításban használt magyar nyelvű tankönyveket elemezve paradox eredményt kaptak. A magyar szereplők a sikerhez is kapcsolnak szomorúságot és csalódást, és a siker okozta öröm nem volt egyensúlyban a kudarc okozta szomorúsággal. A magyar résztvevők a veszteséssel kapcsolatban nagyobb érzékenységet mutattak. Ezen túlmenően a magyarok a történelmi eseményekkel kapcsolatban a kollektív áldozati szerepet vették fel (László és Fülöp, 2011).

A személyes hatékonyság és ágencia (Ferenczhalmi és mtsai, 2010) a személy azon hitét, elképzelését jelenti, hogy képes elérni a kitűzött célt, ellenőrzése alá tudja vonni az életét meghatározó eseményeket. Ferenczhalmi és mtsai (2010) a magyarok ágenciáját vizsgálták tíz nemzeti történelmi eseménnyel kapcsolatban, történelemtankönyveket és a történelmi eseményekről szóló laikus beszámolókat elemezve. Az ágencia szövegbeli megjelenését két szinten vizsgálták: az aktivitás és passzivitás, illetve az intencionalitás (szándék) és kényszer nyelvi jegyeit azonosították. Azt találták, hogy a magyarok ágenciája a történelmi eseményekkel kapcsolatban szignifikánsan alacsonyabbnak bizonyult, mint más a történelmi helyzetben résztvevő országé, csoporté vagy személyé. A magyarok más nemzetekkel szemben gyenge ágensként jelentek meg, azaz kiszolgáltatott elszenvedőként, akik nem játszanak aktív szerepet, hanem kényszer hatására cselekszenek, szemben más nemzetekkel, mint erős, hatékony ágensekkel.

Fülöp Éva és mtsai (2011) magyar történelmi regényeket elemeztek. Abból indultak ki, hogy a nemzeti-etnikai csoportok történetének pályájához – a kollektív emlékezetben megőrzött, pozitívan vagy negatívan értékelt eseményeknek a lefutása –, sajátos érzelmi mintázat kapcsolódik. Az ismétlődő érzelmi élmények beépülnek a nemzeti csoport reakciókészletébe és visszatérnek, amennyiben a csoport hasonló szituációba kerül. Egy nemzet érzelmi irányultsága tehát – legalábbis a történelmileg releváns csoportközi események tekintetében – magából a nemzetnek a történelméből ered. Vizsgálatukban egy fajta depresszív dinamikát tártak fel, amely még a személyes kapcsolatok megélésére is hatással van.

Kovács Judit és Pántya József (2012) ugyancsak történelmi eseményeket értékeltettek középiskolásokkal. A válaszmintázatokban a vesztes-szerep rajzolódott ki, azé a vesztesé, aki annyira megszokta már, hogy veszít, hogy ha győz, akkor is elsősorban az erkölcsi tartásra büszke. A magyar válaszadók győzelem esetén könnyen veszítik el a büszkeségüket, a negatív események erősebb szégyent váltanak ki és vesztes-szerep beállítódottság és tanult tehetetlenség jellemzi őket.

Mivel a magyar serdülők számára nem áll rendelkezésre sem a szülők, sem a tanárok nagyon egyértelmű „nem feladás” üzenete, mint a kínai serdülők esetén, ezért fontos szerepe lenne a társadalmi-történelmi narratíváknak, amelyek modellként működnek, hogy „belépjenek” és megtámogassák az egyéni érzelmi reakciókat és elősegítsék a talpra állást. Azonban a magyar társadalmi-történelmi narratíva a vesztes szerepet, a depressziós és a tehetetlen állapotot erősíti meg vesztes esetén. Eszerint a kínaiakat a társadalom erősíti a veszteséssel való konstruktív megküzdésben, a magyaroknak viszont egy olyan mintát mutat fel, amely az áldozati és vesztes szereppel való azonosulást „írja elő”. A jelen vizsgálatban a magyar serdülők veszteséssel kapcsolatos gyengébb viselkedéses szintű megküzdési kapacitása összhangban áll ezzel, mint ahogy az angol és a magyar serdülők győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmeinek a vizsgálata során is a magyarokra sokkal inkább a deaktiváló, míg az angolokra az aktiváló negatív érzelmek voltak jellemzőek vesztes esetén (Fülöp, 2001-2002) és hasonló volt a helyzet a magyar egyetemisták és a kínai és kanadai egyetemisták összehasonlításakor (Fülöp, 2009a), mert mind a kanadai, mind a japán egyetemistákat inkább az aktíváló, a magyar egyetemistákat inkább a deaktiváló érzelmek jellemezték vesztes esetén.

A társadalmi kontextustól függetlenül, az egyéni versengési motiváció (versengés mértéke) mind a magyarok, mind a kínaiak esetében a konstruktív megküzdéssel járt együtt, a győzelem esetén az *Örömmel és aktivációval* valamint a *Lelkesedéssel*, a vesztes esetén a *Talpra állással és fejlődéssel*. Az egyéni versengési motiváció *Öröm és aktivációval* és *Lelkesedéssel* való összefüggése azonban szignifikánsan erősebb együtt járást mutatott a **magyar** középiskolások esetében. Ez megerősítette azt a következtetésünket, hogy az egyéni érzelmeknek és motivációnak a magyaroknál nagyobb jelentősége van, mint a kínaiaknál.

A kínai vizsgálatban nem alkalmaztuk a Marlowe-Crowne Társas Kíváratosság skálát, ezért sajnos nincs módunkban összehasonlítani a magyar eredményekkel. A társas kíváratosság azt jelenti, hogy az egyén a társas környezete vélt vagy valós elvárásainak megfelelően adja meg a válaszait. Ez a kulturális elvárásoknak való megfelelést is jelenti. Liu és mtsai (2003) egy vizsgálatukban, amelyben a Marlowe-Crowne skálát alkalmazták a pozitív impresszió menedzsment jelenségét kínai egyetemisták esetében is azonosították. Sajnos a jelen vizsgálat alapján nincs arra vonatkozó közvetlen bizonyítékunk, hogy a társadalom (szülők, tanárok) normatív elvárásainak való megfelelés is közvetíti a konstruktív megoldásokat, mint ahogyan azt a magyar vizsgálat Marlowe-Crowne eredményei mutatták (lásd 7. fejezet).

11.5.3. A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés és az individualizmus és kollektívizmus

Azt, hogy a **magyar** serdülők esetében a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmireakció mintázatok szoros összefüggést mutattak a viselkedéses reakciómintázatokkal és azt, hogy a **kínai** serdülők esetén a kiegyensúlyozott és megküzdő mintázat, ezen belül elsősorban a vesztesésre adott konstruktív válasz nem állt közvetlen kapcsolatban az érzelmekkel, az individualizmus és kollektívizmus dimenzió is lehet értelmezni.

Becker és mtsai (2013) 20 ország serdülőit összehasonlító vizsgálatukban két kulturális dimenzió mentén helyezték el a résztvevő országok serdülőit. Az egyik a „keménység”

(toughness) – „lágyság” (tenderness) dimenzió volt. A „keménység” azt jelenti, hogy az adott kultúrában fontosabb érték, és inkább képezi az önbecsülés alapját a hierarchiában elfoglalt hely (a társas státusz), a hatalom és a teljesítmény. A „lágyság” azt jelenti, hogy fontosabb érték a harmónia és az egalitarianizmus. A másik dimenzió az autonómia - beágyazottság (embeddedness) volt. A **magyar** középiskolások mindkét esetben szélsőséges értéket foglaltak el: a legkeményebbnek bizonyuló libanoni középiskolásokhoz hasonló keménységet mutatták és a legindividualistábbnak mutató angol középiskolásokkal azonos értékű autonómiát. Így a vizsgált 20 ország fiataljai közül összességében a legindividualistábbnak mutatkoztak. A **kínai** középiskolások egyik dimenzió mentén sem foglaltak el szélsőséges helyet, de a magyaroknál lényegesen lágyabb és beágyazottabb (közösségibb) értékek jellemezték őket, vagyis sokkal kollektivistábbnak bizonyultak.

Az individualista kultúrákban nagyobb szerepe van a viselkedés irányításában az egyéni érzelmeknek és választásoknak, a kollektivistákultúrákban viszont nagyobb szerepe van a kötelességnek: annak, hogy valaki tartozik másoknak bizonyos viselkedéssel (Markus és Kitayama, 1991; Mascolo és mtsai, 2003). Ezért a **magyar** középiskolások esetében az, hogy az egyéni érzelmek és a veszteséssel kapcsolatos viselkedéses megküzdés között szoros kapcsolat van, míg a **kínai** középiskolások esetében ez a kapcsolat csak részleges és nagyon gyenge, az individualizmus – kollektivizmus dimenzió mentén is magyarázható.

Harter (1999) a sikerre/győzelemre és a kudarcra/vesztésre adott reakciók komplexitását hangsúlyozta, amikor az érzelmi válaszok mellett a társas közeg reakcióira és szerepére is felhívta a figyelmet. Az autonóm, individualista személyek kevésbé veszik tekintetbe a társas környezet reakcióit. A beágyazottabb, közösségibb, kollektivistább személyek számára a társas környezet szerepe fontosabb.

A győztesnek minden kultúrában bizonyos mértékig fontos, hogy a társas közeg elismerje őt, mert ezzel kifejezi, hogy nem kérdőjelezi meg, nem veszélyezteti a hierarchiában betöltött szerepét. A társas közeg irigysége ezzel szemben a győztes helyzetének a megkérdőjelezésével járhat együtt, amely fenyegető lehet és állandó védekező stratégiák bevezetését igényelheti. Oatley és Jenkins (2001) a dominancia helyzet, a győzelem, társas elismertetéséről beszélnek. Ez a társas közegben a versengéssel együtt járó agresszió leállításának a módja, amely lehetővé teszi a közösség megfelelő funkcionálását, az ehhez szükséges dinamikus, de nem harcos egyensúly fenntartását.

A jelen vizsgálatban a **magyar** serdülők a környezet részéről inkább tételeznek fel *irigységet* mint a kínaiak, a **kínai** serdülők pedig erősebben tételeznek fel *csodálatot*, mint a magyarok. A **magyar** gimnazisták esetében a győzelemmel kapcsolatban érzett *Zavar* a környezet *irigységével* pozitívan, az *elismerésével* negatívan járt együtt. A *Zavar* tehát a magyar csoportban erősen érzékeny a társas környezet győzelemmel kapcsolatos negatív reakcióira. A **kínaiak** esetében viszont a *Zavar* nem jár együtt a társas környezet negatív reakcióinak a feltételezésével.

A pszichoanalitikus gondolkodás szerint a csodálat nem más, mint szocializált irigység, amelyben az irigység agresszív és destruktív aspektusa fordul át pozitív értékelésbe. Sandell (1993) pszichoanalitikusan értelmezve a két társas érzelmet, az irigységet a reménytelenséggel és az üldözéses fantáziákkal, a globális jóra és globális rosszra hasítással kapcsolja össze, míg a csodálatot a reménnyel és a szimpátiával. Kitayama és mtsai (2006) terminológiájában a **magyar** társas környezet győztesre adott reakciójára inkább jellemző irigység egy társasan szétválasztó érzelem (diengaging). A **kínai** középiskolások győztesre

adott társas reakciójára inkább jellemző csodálat viszont társasan összekapcsoló (engaging) érzelem.

A társas közeg irigységének erőteljesebb feltételezése a magyar serdülők körében valószínűleg szoros kapcsolatban áll a magyar társadalomban a versengés ellenségesebb felfogásával, amelyet Fülöp Márta (2004a, 2009a, lásd 4. fejezet) mellett Skrabski Árpád (2008) kutatásai is megerősítenek. Ezzel összhangban az itt bemutatott vizsgálatban is a **magyar** középiskolások inkább tekintik *ellenségnek* a riválisukat, mint a kínaiak. Az ellenséges versengés az individualista, autonóm és független szelf-konstrukció mellett jól értelmezhető (Markus és Kirayama, 1991). A **kínai** középiskolások ugyanakkor inkább tekintettek a riválisukra mint *összehasonlítási másokra* vagy *ösztönző* és motiváló *partnerre*, mint a magyarok. Ez a versengési partnerek között nem ellenséges, elválasztó (diengaged), hanem egymást feltételező (engaged) viszonyt feltételez, amely összeegyeztethető a kölcsönösen függő szelfkonstrukcióval és a kollektívizmussal is (Tu, 1985; Markus és Kitayama, 1991).

A **magyar** középiskolásoknál a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos érzelmi és viselkedési reakciók kevés összefüggést mutattak a versengési társnak tulajdonított szereppel. Ezzel szemben a **kínaiak** esetében az egyén és a riválisa közötti interperszonális kapcsolat jellege sűrűbb és szorosabb együtt járást mutatott mind az érzelmi, mind a viselkedési reakciókkal: a *barátság* egyértelműen a győzelemmel és a veszteséssel járó pozitív megküzdéssel, az *ellenségesség* pedig a megküzdésre való képtelenséggel, a feladással járt együtt. A versengési társnak tulajdonított nagyobb szerep, a „társas” vonatkozások kiemeltebb megjelenése a kollektivistább és interdependensebb működésre utalnak. A **kínai** középiskolásoknál a konstruktív versengési mintázatot a versengő felek közötti *barátság* jellemzi. A **magyar** középiskolásoknál viszont csak az *ellenséges* társas mintázatot sikerült azonosítani, barátságot nem.

11.5.4. A győzelem fontossága

A nyugati, individualista kultúrákban a személyes teljesítmény inkább eredmény- és kevésbé folyamat-orientált (Mascolo és mtsai, 2003). A teljesítmény során a fő figyelem arra fordítódik, hogy egy meghatározott eredmény, vagyis a siker, megvalósuljon. Ezzel szemben a kelet-ázsiai kultúrákban sokkal inkább a folyamaton van a hangsúly, a tanuláson, a fejlődésen és magán a teljesítmény folyamatán (Mascolo és mtsai, 2003; Fülöp, 2004, 2009). Bár az erőfeszítés és a kemény munka például az amerikaiak esetében is értékkel bír (protestáns munkaetika), ezek sokkal inkább egy meghatározott konkrét cél elérésére irányuló eszközök, mint önmagukban is értékes folyamatok (Mascolo és mtsai, 2003).

A **magyar** serdülők inkább „nyugati” módon viselkednek a győzelem és vesztes viszonyában, vagyis számukra *fontosabbnak* bizonyult a *győzelem* (eredmény), mint kínai kortársaik számára. Ez teljes összhangban van az 5. fejezetben ismertetett AGA asszociációs vizsgálat eredményével, melynek során azt találtuk, hogy a magyar csoport által a versengésnek tulajdonított jelentésben a győzelemnek és vesztesnek – ezen belül pedig a győzelemnek – sokkal nagyobb súlya és aránya volt, mint a **kínai** csoportban, akik ezzel szemben a folyamatra, vagyis a motivációra helyeztek nagyobb hangsúlyt.

11.5.5. A kínai lányok megküzdése a győzelemmel és a veszteséssel

Megvizsgáltuk, hogy vajon a kínai középiskolások győzelem és veszteség feldolgozásában megragadható-e a fiúk és a lányok között olyan különbség, amely arra utal, hogy a kínai családokban a lányokat a fiúkhoz hasonlóan versengőre kívánják nevelni, szemben a magyar családokkal, ahol ilyen típusú explicit törekvést nem azonosított soha kutató. Az eredmények szerint a fiúk és a lányok győzelem és veszteség feldolgozása a két mintában sok hasonlóságot mutatott. A győzelemre adott érzelmi reakciók mindkét csoportban, mindkét nemben megegyeztek. A **magyar** csoportban a veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciómintázatokban sem volt különbség a kínaiak esetében viszont igen. A **kínai lányok** a veszteségre erősebb *Önleértékeléssel* reagálnak, mint a kínai fiúk, a **kínai fiúknál** viszont erősebb volt az *Agresszió a győztesrel szemben*. Oatley és Jenkins (2001) férfi domináns agresszióról és bosszúvágyó dűhről írnak veszteség vagy kudarc esetén. Ez a kínai fiúkat inkább jellemezte, mint a lányokat, a magyar serdülők esetében viszont e téren sem volt nemi különbség.

A veszteségre adott erősebb *Önleértékelés* és ugyanakkor alacsonyabb *agresszió* mellett a **kínai lányokra** jellemzőbb volt a győzelem utáni *Lelkesedés* és a veszteség utáni *Talpra állás és fejlődés*, valamint az *Elfogadás és alternatívakeresés*, mint a kínai fiúkra. A kínai lányok a kínai fiúknál sokkal erőteljesebb konstruktív viselkedéses megküzdési mintázatot mutattak. Ez különösen figyelemreméltó, ha összehasonlítjuk a **magyar** középiskolás **lányokkal**, akik viszont a magyar fiúnál kevésbé konstruktív megküzdéssel rendelkeztek és jellemzőbb volt rájuk a veszteség utáni viselkedéses *Feladás és önbizalomvesztés*.

A **kínai lányok** inkább tételezték a győzelem kapcsán a környezet *csodálatát*. Feltehető, hogy a kínai társadalomban, amelyben a lánygyerekek alábecsülték és értéktelenebbeknek tartották, mint a fiúgyerekeket (Stevenson és Zusho, 2002), a lányok sikere és győzelme nagyobb csodálatot vált ki a társas környezetben, mint a fiúké.

A jelen eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy a versengésbeli nemi különbségek, bár bizonyosan rendelkeznek biológiai alapokkal is, elsősorban társadalmi képződmények és erősen kontextuálisak is. Booth és Nolen (2012) koedukált és csak lány iskolába járó lányok versengési választásait hasonlították össze. Amikor a lányok nem arra szocializálódnak, hogy a fiúkkal való versengésben visszafogják magukat, vagyis csak lány osztályba jártak, akkor pontosan ugyanolyan versengőnek bizonyultak, mint a fiúk. A kutatók szerint azok a megfigyelt különbségek, amely szerint a lányok jobban elkerülik a versengést, mint a fiúk, szimplán a társas tanulás következményei, nem pedig veleszületett nemi különbségeket jeleznek.

A jelen vizsgálatban egyik ország serdülői estében sem találtunk bizonyítékot arra, ami a versengéssel kapcsolatos nemi különbségek szakirodalmában gyakran megjelenik (lásd Fülöp, 2013), hogy a lányok kevésbé lennének versengők, mint a fiúk. Egyik csoportban sem volt például nemi különbség a versengési készlet mértékében, vagyis abban, hogy mennyire vallják magukat a lányok és a fiúk versengőnek és abban sem, hogy mennyire fontos a győzelem. Mind a magyar, mind a kínai mintában a fiúk és a lányok győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmi és viselkedéses reakciómintázatai sok hasonlóságot mutattak. Sem a magyar, sem a kínai serdülő lányok esetében nem találtunk erősebb *Zavar* reakciót a győzelemre, mint a fiúk esetében, vagyis nem találtunk arra vonatkozó bizonyítékot, hogy a siker esetén a társas közeg reakciótól való félelem nagyobb lenne a lányoknál (Horner, 1968, 1972; Hoffman, 1974). Nem mutatkozott különbség egyik csoportban sem az *Énfelnagyítás/Dominancia* érzelmireakció módban sem, pedig a magasabb státuszra való

törekvést az evolúciós pszichológusok inkább férfiak jellemzőjének tartják. A jelen eredmények inkább azokat a kutatókat igazolják, akik szerint a lányok számára is fontos a versengés és a társas hierarchiában betöltött státusz (pl. Cashdan, 1998; Simmons, 2002; Underwood, 2007).

A serdülő fiúkat a szakirodalom szerint inkább jellemzi az aktív, probléma-centrikus megküzdés (talpra állás és/vagy alternatívakeresés), mint a lányokat (Coleman és Hendry, 1999). A mi vizsgálatunkban ez a magyar fiúkra igaz is volt, mert rájuk kevésbé volt jellemző vesztes esetén a *Feladás és önbizalomvesztés*, mint a magyar lányokra. A kínai serdülők esetében viszont pont fordított volt a helyzet. A kínai mintában a serdülő lányokat jellemzi az, ami a magyar mintában a fiúkat, vagyis fokozottabban jellemző rájuk a győzelem utáni *Lelkesedés*, a vesztes utáni *Talpra állás és fejlődés*, valamint az *Elfogadás és alternatívakeresés*, mint a kínai fiúkra.

Ugyanakkor Sun (2008) vizsgálatai szerint a felnőtt kínai nőknek még mindig alacsony az önértékelése, és több pszichés tünetet mutatnak, mint a férfiak és a férfiak továbbra is hagyományos szerepeket várnak el tőlük. A felnőtt lakosság körében az egész világon Kínában a legmagasabb a nők öngyilkossági rátája (Dubois, 2013). Ezzel szemben Lu (2002, hivatkozik rá Steeples és mtsai, 2008) vizsgálatai szerint az egyke egyetemista lányok pszichés jólléte szignifikánsan jobb, mint a testvérrel rendelkező társaiké.

A jelen vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a kínai serdülő lányok jobb győzelemmel és veszteséssel való megküzdési stratégiákkal rendelkeznek, mint a kortárs kínai serdülő fiúk, vagyis felnövekvőben van egy olyan kínai új generáció, amelyben a nők teljes jogú versenytársai a férfiaknak, és valószínűleg nem lehet tőlük hagyományos és tradicionális női szerepeket elvárni. Azt azonban nem lehet tudni, hogy milyen reakciókat váltanak ki a nők a kínai férfiakból azzal, hogy megjelennek mint lehetséges egyenrangú vetélytársak az iskolában és a munkahelyeken. Tang és mtsai (2010) szerint az utóbbi években megnövekedett családon belüli nőkkel szembeni erőszak lehet, hogy ennek a következménye. A kínai férfiak így védekeznek a domináns szerepük megkérdőjelezése ellen.

11.5.6. Egykék és testvérrel rendelkezők

A jelen vizsgálatban feltehetjük azt a kérdést, hogy vajon megragadható-e a kínai egykék esetében bármilyen olyan vonás a versengéssel kapcsolatban, amely a testvérekkel való versengés tapasztalati hatásának a hiányára utalhat. A magyar mintában mindössze a résztvevők 13 százaléka volt egyke, a kínai mintában közel 100 százalék. A magyar minta esetében megvizsgáltuk, hogy vajon eltér-e a versengési késztetés mértéke aszerint, hogy a középiskolás egyke, vagy egy, vagy több testvérrel rendelkezik, illetve aszerint, hogy hányadik a testvérsorban. Nem találtunk szignifikáns különbséget, tehát a magyar mintában nem voltak sem erősebben, sem kevésbé versengők az egykék és nem volt különbség a versengési motiváció mértékében a testvérsorban elfoglalt hely szerint sem. Jing (1997 idézi Steeples, 2008) viszont négy kantoni egyetem diákjaival végzett vizsgálatában azt találta, hogy az egykék erősebben versengők, mint a testvérrel rendelkezők. Az egyik lehetséges magyarázat erre az, hogy a kínai egykék esetében a szülők fokozott ambíciókkal rendelkeznek (Jiang, 2012).

A jelen vizsgálatban a kínai egykék nagyobb versengési késztetéssel rendelkeztek, mint az egy vagy több testvérrel rendelkező magyar középiskolások. Ezt a különbséget elsősorban kulturális különbségnek tulajdonítjuk, mert a magyar egykék és nem-egykék között, ahogyan azt említettük, nem volt szignifikáns különbség a versengési motiváció mértékében, vagyis ha

a magyar csoportot (amelyben mindegy volt, hogy valaki egyke vagy nem egyke, mert nem volt közöttük szignifikáns különbség) hasonlítjuk a kínai egykékhöz, akkor a kínai egykék versengőbbek. Ezen túlmenően, a kínai egykék nem rosszabb, hanem jobb versengéssel való viselkedéses megküzdést mutattak, mint a magyar csoport, amelyben a döntő többségnek van testvére. Ez arra utalhat, hogy a testvérekkel való versengés sok éves családi megélése nem garantálja, hogy a versengéssel konstruktívabb megküzdés alakul ki, mint azoknál, akiknek nincs testvérük. Mindamellet e feltételezés további feltáró vizsgálatokat követel, már csak azért is, mert a szakirodalomban erre vonatkozó vizsgálatok nincsenek. Azt, hogy az egykék nem rendelkeznek rosszabb társas készségekkel, mint a testvérrel rendelkezők, Bobbitt-Zeher és Downey (2013) amerikai longitudinális vizsgálata „nyugaton” is bizonyította. A győzelem és vesztes kezelésével kapcsolatosan azonban nem születtek célzott vizsgálatok.

11.5.7. A kutatás limitációi

A kutatás limitációi közé tartoznak a következők: az, hogy egy – egy kulturális csoport milyennek mutatkozik egy összehasonlító vizsgálatban erősen függ az összehasonlítási csoporttól. Egy összehasonlítás valójában csak azt mutatja meg korrekt módon, hogy egy konkrét csoport egy másik konkrét csoporthoz képest milyennek mutatkozik. A kínai gimnazisták versengő magatartásával és győzelemmel és veszteséssel való megküzdésével kapcsolatos adatok – a jelen vizsgálaton kívül - közvetlenül csak nagyon limitáltan, illetve egyáltalán nem állnak rendelkezésre. A meglévő adatok sem összehasonlító adatok. A magyar serdülőkkel kapcsolatban viszont rendelkezésünkre állnak más országokkal meglévő, a versengés különböző vonatkozásaira vonatkozó kutatások. Ezek azt valószínűsítik, hogy az itt található különbségek egy része nem csak a kínai-magyar összehasonlításban érvényes.

Kína hatalmas ország, több mint egy milliárd lakossal és 52 etnikai csoporttal. Nagyon nagyok az eltérések a városi és falusi lakosság életmódja és életkörülményei között. A falusi lakosság körében például az egyke politika kevésbé tud érvényesülni. A kutatás tehát nem a „kínai” középiskolás serdülőkről vont le következtetést a magyar középiskolás serdülökhöz képest, hanem a Kínai Népköztársaságban nevelkedő, nagyvárosi, egyke, a „han” (a legnagyobb) népcsoporthoz tartozó középiskolás serdülőkről a magyar, fővárosi középiskolás serdülökhöz képest. Smith (2010) felhívja a figyelmet arra, hogy nem lehet egységes kínai kultúráról beszélni, a szingapúri, hongkongi és tajvani kínaiak, valamint a Kínai Népköztársaságban élő kínaiak egészen más klaszterekbe rendeződnek az értékvizsgálatok során és ily módon a kínainál több közös vonásuk van más olyan kultúrákkal, amelyek sem nem konfuciánusok, sem nem ázsiaiak.

12. FEJEZET

A GYŐZELEMMESEL ÉS A VESZTÉSSEL VALÓ MEGKÜZDÉS PSZICHOLÓGIÁJA
A VIZSGÁLATOK TÜKRÉBEN

A győzelemmel és veszteséssel való megküzdés, hasonlóan más pszichológiai folyamatokhoz (Mascolo és mtsai, 2003) dinamikus interakcióban van a biológiai, az individuális és szociokulturális folyamatokkal. A biológiai jellemzők, az individuális jellemzők (pl. a személyiségvonások, illetve a versengéssel kapcsolatos attitűd) és a kulturális közegre jellemző értékek és versengésre vonatkozó normák együttes hatása révén a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés különböző jellegzetességekkel bírhat, ugyanakkor úgy tűnik, hogy vannak olyan vonásai, amelyek univerzálisan jellemzőek lehetnek.

A versengés biológiailag megalapozott, evolúciós jelentőségű magatartás. A versengés az állatvilágban és az emberi világban is a szűkös erőforrásokért való megküzdés egyik alapvető eszköze; kimenetele, amely lehet győzelem vagy veszteség, rangsor- vagyis társashierarchia-képző, amely meghatározza az erőforrásokhoz való hozzájutás mértékét (McIntosh, 1992; Csányi, 2003; Bereczkei, 2003). Erőforrásnak tekinthető minden, amelyből az egyén energiát nyer a túléléshez, a reprodukcióhoz, a növekedéshez, a fejlődéshez, valamint az ideálok eléréséhez (Ricklefs, 1979; Charlesworth, 1988). Az emberi világban a versengés az erőforrásokért – részben azok sok esetben áttételes és szimbolikus természete miatt – jórészt áttevődött a fizikai küzdelemről más területekre. Ahogyan Ernst Mayr (1963), a világhírű zoológus írja *„Bizonyos szerzőknek Darwin óta a versengés fizikai küzdelmet jelentett, és ennek megfelelően, a fizikai küzdelem hiányát a versengés hiánya indikátorának tekintették. Ez a nézet hibás....A nyílt versengés relatív ritkasága nem a versengés jelentéktelenségét bizonyítja, ahogyan azt néhány szerző állítja, hanem épp ellenkezőleg, azt mutatja meg, hogy milyen nagy árat fizet azért a természetes szelekció, hogy olyan szokásokat és preferenciákat alakítson ki, amelyek redukálják a versengés súlyosságát.”* (Mayr, 1963, 42-42. old). A győzelem és veszteség az emberi világban számos területen nem fizikai küzdelem formájában zajlik, hanem olyan társadalmilag értékes területeken, amelyek mentén az adott társadalom és kultúra hierarchiát képez és elosztja az erőforrásokat. A győzelem és a veszteség ezért olyan biológiai és pszichológiai jelenségek, amelyeknek nagy valószínűséggel vannak univerzális vonásai. Ennek megfelelően várható, hogy legalábbis alapformáikat tekintve megegyező mintázatok mutatkozzanak az emberiség legkülönbözőbb csoportjai esetében.

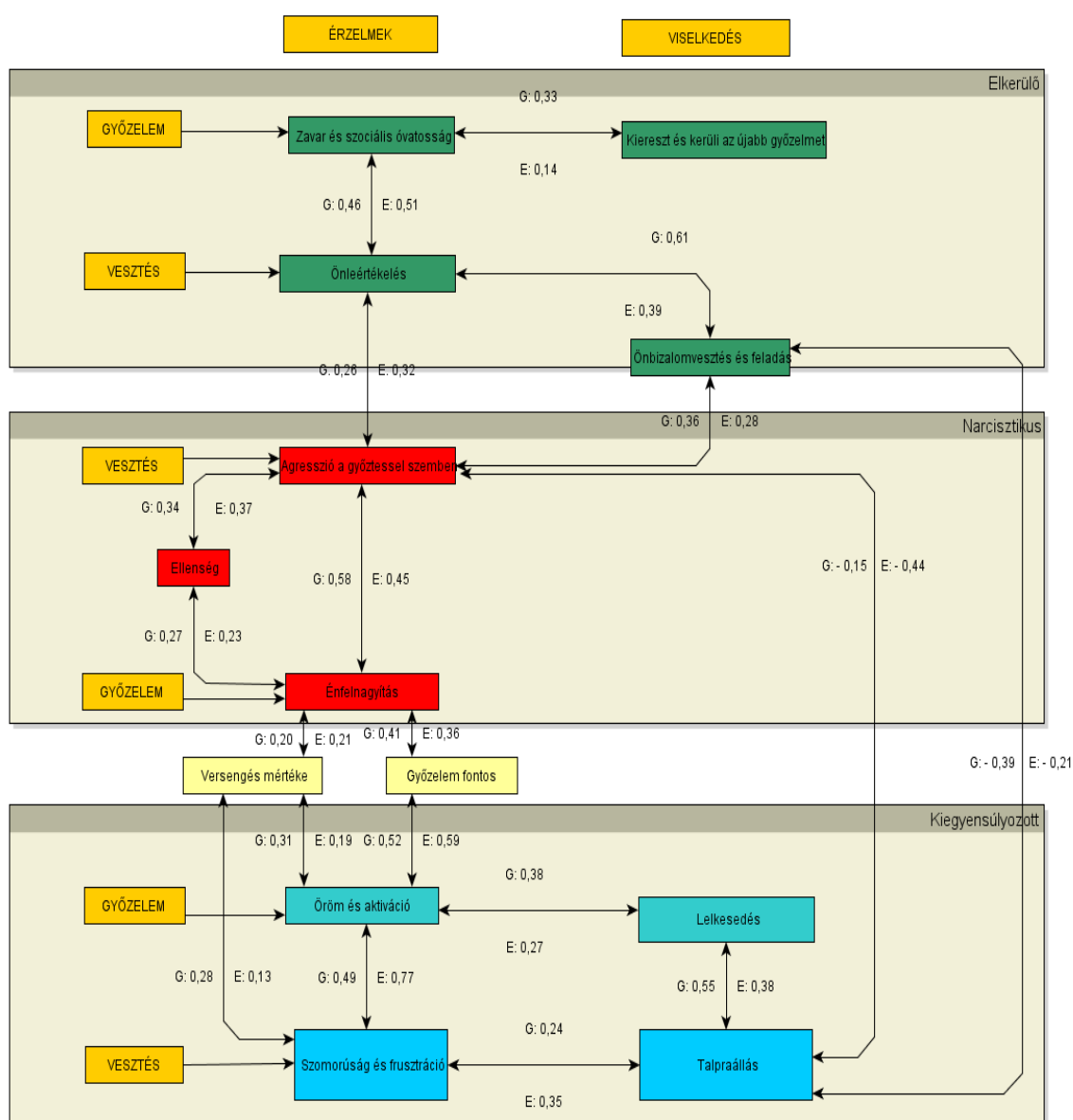
Charlesworth (1988) szerint az egyének különböznek abban, hogy mennyire képesek hatékonyan viselkedni versengő helyzetekben, ennek következtében különböznek adaptációjukban és életminőségükben. A versengési tapasztalatok növekedésével az egyének egyre komplexebb viselkedési stratégiákat sajátítanak el annak érdekében, hogy úgy legyenek győztesek az erőforrásokért való küzdelemben, hogy közben ne veszítsék el a társas kapcsolataikat és azok támogató voltát, valamint hogy elkerüljék az agressziót és a kiközösítést.

A győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos kutatásunk során részben arra kerestük a választ, hogy vajon ez az univerzális biológiai „feladat” miként jelenik meg a humán intrapszichés és az interperszonális működésben, és megtalálhatóak-e olyan viselkedésmintázatok, amelyek feltehetően univerzálisan adaptívnak tekinthetőek és kulturális, illetve társadalmi különbségeken átívelően jelen vannak. Ugyanakkor célunk volt az is, hogy bemutassuk, hogyan és miképpen térhetnek el a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatos megküzdés

mintázatai életkori, nemi és kulturális csoportonként, vagyis miként formálja az emberi szocializáció, tanulás és kultúra ezeket az alapvetően biológiailag determinált folyamatokat. A magyar gimnazistákat és a magyar egyetemistákat összehasonlító vizsgálat megmutatta, hogy azonos kultúrán és társadalmon belül mennyire egyeznek meg egymással ezek a mintázatok, a magyar és kínai középiskolásokat összehasonlító vizsgálat pedig azt mutatta meg, hogy melyek azok a mintázatok amelyek a nagyon különböző kulturális és társadalmi háttér ellenére is azonosnak mutatkoznak.

Ahogy azt Bond (1988) írja, a konstruktum ekvivalencia olyan szigorú feltételeknek kell, hogy megfeleljen, hogy robosztusnak mondható, ha két csoport között a vizsgált konstruktumok ekvivalensnek bizonyulnak. A 18. ábra a magyar középiskolás és egyetemista mintában csak a konstruktum ekvivalens reakciómintázatok és azok funkcionális ekvivalens összefüggéseit mutatja.

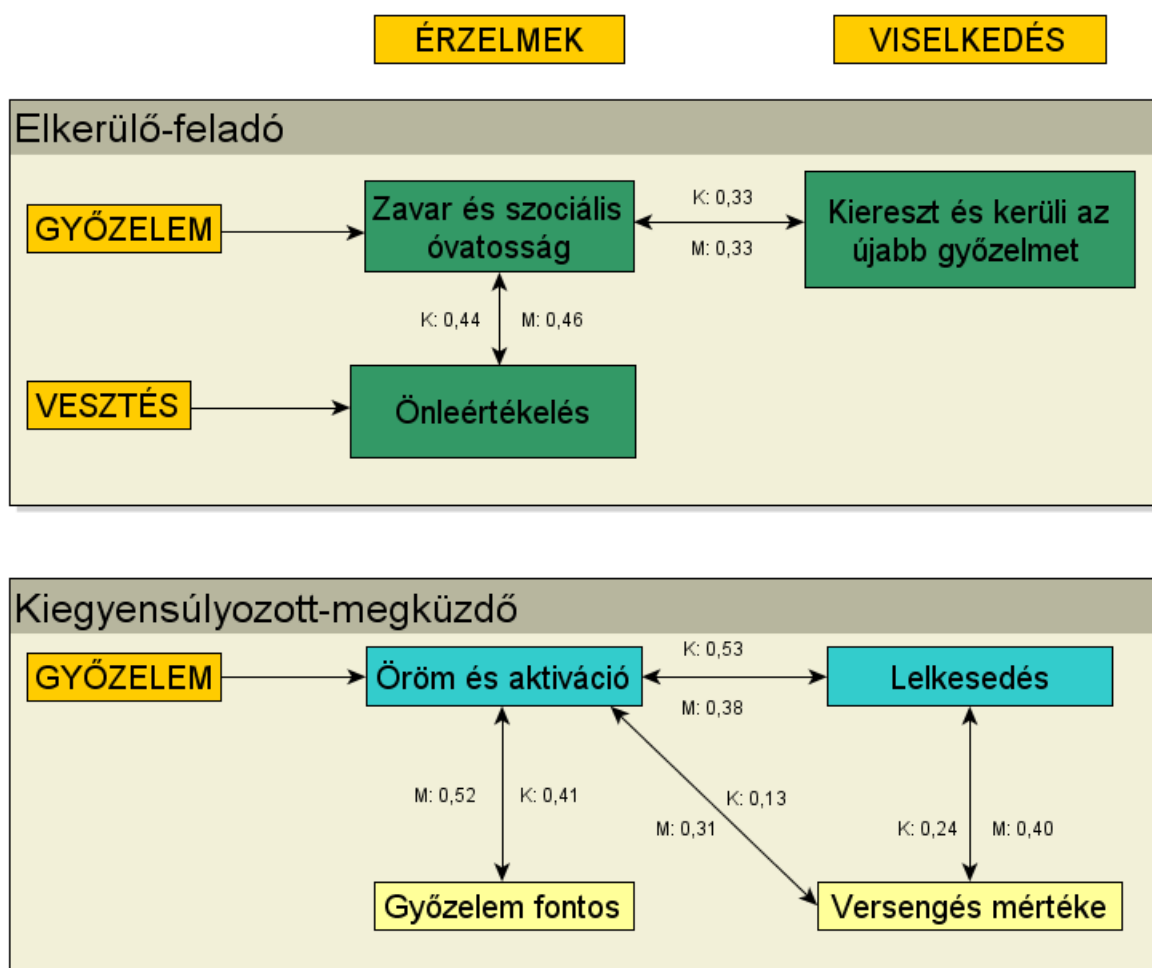
18. ábra. Magyar középiskolások és egyetemisták győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos konstruktum ekvivalens megküzdési mintázatai és azok funkcionálisan ekvivalens összefüggései



Az ábra egyértelműen és elkülöníthetően, de egyben egymással való összefüggéseiben mutatja azt a három viszonyulás és megküzdés mintázatot, amely megegyezőnek bizonyult két különböző magyar életkori csoportban. Jól látható, hogy életkorilag ugyan különböző, de kulturálisan azonos csoporton belül a győzelem és vesztes különböző érzelmi és viselkedési reakciómintázatai jórészt azonos jelentéssel bírnak, a vizsgált csoportok tagjai a legfőbb reakciókon ugyanazt értik, és ezek a reakciók azonos funkcionális kapcsolatban állnak egymással.

A 19. ábrán bemutatjuk, hogy milyen konstruktum ekvivalens reakciómintázatokat és azok közötti funkcionálisan ekvivalens egyezéseket találtunk a magyar és kínai középiskolások összehasonlítása során.

19. ábra. Magyar és kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott konstruktum ekvivalens érzelmi és viselkedési reakciói és azok összefüggései



A két különböző kultúra összehasonlítása során is találtunk a szigorú konstruktum ekvivalenciának megfelelő mintázatokat, de jóval kevesebbet, mint az azonos kultúrán belül végzett vizsgálatunkban. A két egymástól eltérő kulturális csoport középiskolásai esetében a teljes megegyezés csak egy alapvetően *pozitív, közelítő* és egy *alapvetően elkerülő* mintázatra vonatkozott. Ez a kétféle alapviszonyulás, már Kurt Lewinnél megjelent (1935), aki alapvető jelentőségűnek tartotta, hogy a céltárgyagnak vagy pozitív valenciájuk van és ezért közeledést váltanak ki, vagy negatív valenciájuk van és akkor elkerülést indítanak el. A közelítő és

elkerülő motivációt később Elliott és Covington (2001) írták le részletesebben. Bronson és Merryman (2013) kihívásról és fenyegetésről írnak a győzelemmel kapcsolatban. A jelen esetben a céltárgy a győzelem, amelyre az egyik mintázat esetében az egyén újra és újra törekszik, míg a másik mintázat esetében lehetőség szerint az egyén elkerülni igyekszik.

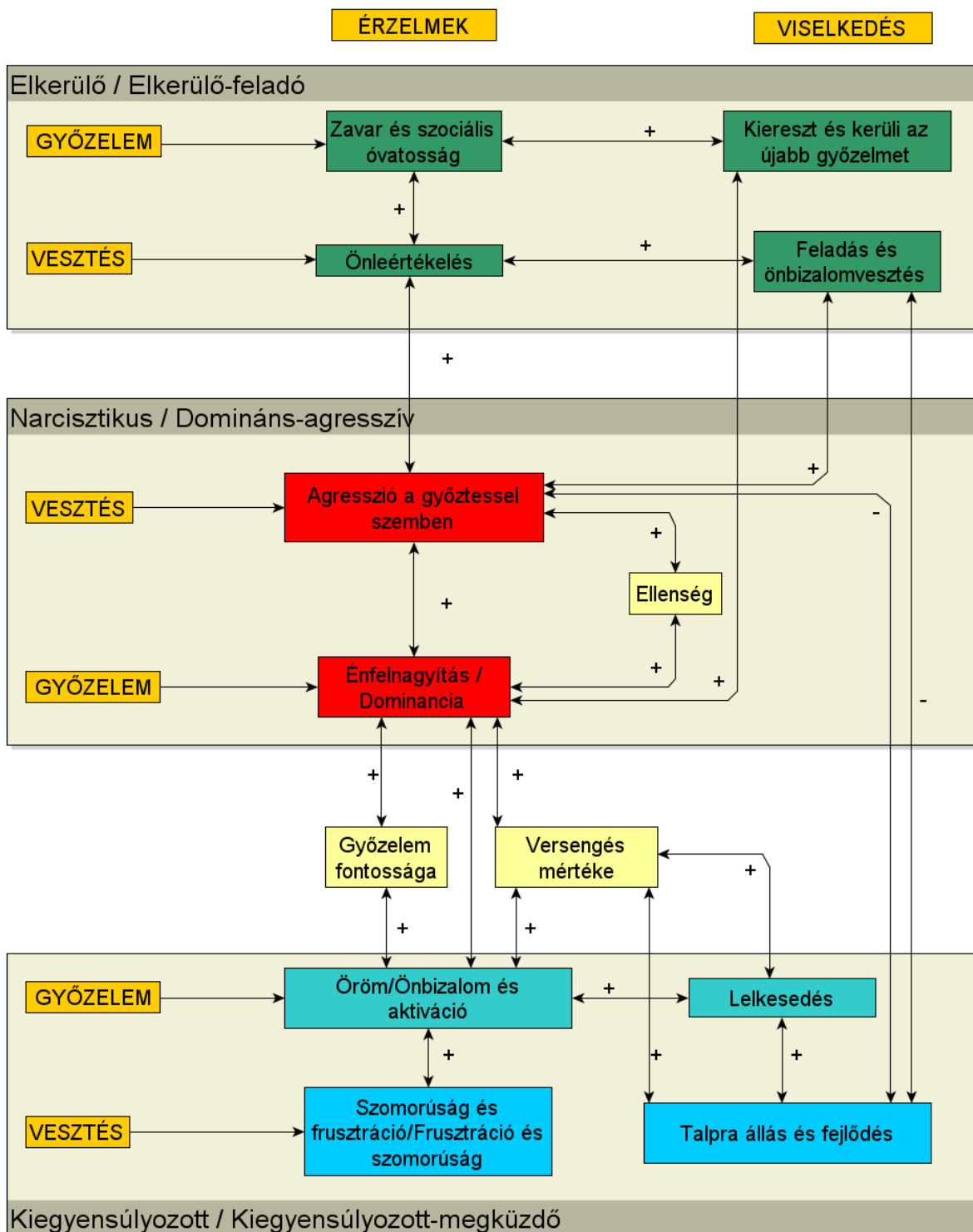
A két kultúrában a győzelemhez fűződő kétféle viszony az „Öröm” és a „Zavar”, valamint a rájuk adott viselkedéses válasz „Lelkesedés” és „Kieresztés” megegyezett. A közelítő viszony mindkét esetben a győzelem fontosságával és versengési motiváció mértékével is együtt mozgott. A kínai és magyar középiskolások tehát inkább a győzelmet értelmezték azonos módon, a vesztes estében csak az Önleértékelés érzelmi mintázata egyezett meg.

Evolúciós értelemben mind a versengés lefolytatására, mind a versengés elkerülésére és a feladásra szükség van, és megfelelő helyzetekben mindkettő adaptív tud lenni (Sloman és Gilbert, 2000). Az erőviszonyok megfelelő kiértékelése után megválaszolható, hogy érdemes-e belemenni egy küzdelembe, vagy érdemesebb inkább eleve feleadni azt. Maynard Smith és Price (1973) ezt a sólyom és galamb játékelméleti elemzésében fejtette ki. A galambnak nem érdemes a sólyommal küzdelembe lépnie, hanem célszerűbb elkerülni a versengést. A sólyomnak pedig olyan küzdelmekbe érdemes belemennie, amelyekben van esélye a győzelemre, mert a győzelem által elnyert erőforrás növeli az egyed fitnessét. Minden egyed viselkedéses repertoárjában a feladásnak és a talpra állásnak is jelen kell lennie.

A két ábra összehasonlítása alapján egyértelműen levonható a következtetés, hogy az azonos kulturális és társadalmi háttér és az ebből fakadó hasonló szocializációs hatások a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos reakciómintázatok erősen hasonló értelmezését teszik lehetővé két, életkorában és élethelyzetében különböző társadalmi alcsoport között (magyar középiskolások, magyar egyetemisták), míg az erősen eltérő kulturális és társadalmi háttér (magyar gimnazisták és kínai gimnazisták) csak egészen az alapfolyamatok szintjén eredményez teljesen azonos jelentést és működést.

A 20. ábrán azokat a győzelemre és vesztesésre adott érzelmi és viselkedéses reakciókat mutatjuk be, amelyek részben konstruktum ekvivalensek, részben tartalmilag hasonlóak voltak, de amelyek egymáshoz való kapcsolódásukban megegyeztek a három különböző mintán (magyar gimnazista, magyar egyetemista, kínai gimnazista), vagyis funkcionális ekvivalenciát mutattak. A korábbi fejezetekben bemutatott háromféle viszonyulás modellje a három minta alapján is felállítható, egészen pontosan a három minta alapján felállított közös modell teljesen megegyezik a magyar és kínai középiskolások funkcionálisan ekvivalens kapcsolatokat mutató modelljével (lásd 16. ábra 10. fejezet és lásd 18. ábra).

20. ábra. A magyar gimnazisták, magyar egyetemisták és a kínai gimnazisták győzelemre és veszteségre adott érzelmi és viselkedési reakcióinak az egyesített, funkcionális ekvivalencián alapuló modellje



A modell győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek és viselkedések egymáshoz kapcsolódását és struktúráját mutatja be. Mind az érzelmek, mind a motiváció a humán organizmus és a környezet kapcsolatától függ. Az érzelmek esetében a hangsúly a kapcsolat értékelő vonatkozásain van: hogyan érez az illető abban a szituációban; a motiváció esetében

a hangsúly azon van, hogy hogyan *viselkedik* a szóban forgó szituációban (Kuhl, 1986). Az érzelmek és a motiváció között nyilvánvaló kapcsolat van, mert a helyzetértékelések nagyrészt meghatározzák a viselkedéses prioritásokat, vagyis az érzelmek gyakran az előfutárai a motivációs jelenségeknek; jelzik a környezet meghatározott vonatkozásaival kapcsolatos viselkedéses hajlandóságunkat (Oatley, 1992). Az itt bemutatott közös modell megfelel ennek. A győzelem és veszteség által kiváltott érzelmi mintázatok jól azonosítható kapcsolatban és együttjárásokban vannak a győzelem és veszteség utáni magatartással. Az érzelmek ugyanakkor a motivált viselkedés jutalmaként és büntetéseként is funkcionálhatnak, ily módon nem egyirányú ok-okozati viszony van közöttük, hanem körkörös, kölcsönös meghatározottság. Ezt jól tükrözi a korrelációs kapcsolódás. Ha egy tevékenység, jelen esetben a versengés pozitív érzelmi következményekkel jár, akkor nagyobb valószínűséggel választjuk azt a tevékenységet a jövőben (lásd öröm – lelkesedés – versengés szeretete pozitív korrelációi = közelítés; zavar – versengés elkerülése pozitív korrelációja = elkerülés).

A három elkülönülő, de egymással kapcsolatban álló mintázat, amely mind a három csoportban megegyezett a következő volt:

A **kiegyensúlyozott-megküzdő** mintázat esetén funkcionálisan ekvivalensnek bizonyult a győzelemmel kapcsolatos *Öröm/Önbizalom és aktiváció* pozitív korrelációja a veszteségre adott *Szomorúság és frusztráció/Frusztráció és szomorúság* reakcióval. A győzelem utáni *Lelkesedés* mint viselkedéses reakció pedig mindhárom csoportban pozitívan korrelált a *Talpra állás és fejlődéssel* veszteség esetén. A *Talpra állás és fejlődés* mint a veszteségre adott konstruktív megküzdő reakció negatívan korrelált mindhárom csoportban a veszteség esetén érzett *Agresszióval a győztesrel szemben* és a *Feladással és önbizalomvesztéssel*. Mindhárom csoportban az erősebb *versengési késztetés* erősebb *Öröm/Önbizalom és aktivációval* és *Lelkesedéssel* járt együtt győzelem esetén, és erősebb *Talpra állás és fejlődés* reakcióval veszteség esetén. Mindhárom csoportban minél fontosabb volt a *győzelem*, annál erősebb az *Öröm/Önbizalom és aktiváció* a győzelem felett. A *kiegyensúlyozott-megküzdő* mintázat mindhárom csoportban a győzelemmel és a veszteséssel való pozitív megküzdés érzelmi és viselkedéses mintázatát demonstrálta (lásd 20. ábra).

A **narcisztikus/domináns-agresszív** mintázat a funkcionális ekvivalencia szintjén mindhárom csoportban azonosítható volt. Mindhárom csoportban a győzelem utáni *Énfelnagyítás/Dominancia* pozitívan korrelált a veszteség utáni *Agresszióval a győztesrel szemben*, mindhárom csoportban ez a két egymással pozitív összefüggésben lévő reakció együtt járt a *rivális ellenségnek* tekintésével. A győzelem utáni *Énfelnagyítás/Dominancia* mindhárom csoportban a *kieresztéssel és a további győzelmek elkerülésével* korrelált pozitívan, a veszteség utáni *Agresszió a győztesrel szemben* pedig a *Feladással és Önbizalomvesztéssel*. Ez arra utal, hogy ez a mintázat önmagában egyik vizsgált életkori csoportban és kultúrában sem segíti a győzelemmel és a veszteséssel való konstruktív megküzdést. Ugyanakkor a narcisztikus/domináns-agresszív mintázat mind a *kiegyensúlyozott mintázattal*, mind az *elkerülő-feladó* mintázattal kapcsolatban állt mindhárom csoportban. A *kiegyensúlyozott* mintázathoz a győzelemre adott reakciómintázatok révén kapcsolódott: az *Énfelnagyítás/Dominancia* mindhárom csoportban pozitív kapcsolatban állt az *Öröm/önbizalom és aktivációval*. Az *elkerülő-feladó* mintázathoz a veszteségre adott reakciómintázatok révén kapcsolódott: az *Agresszió a győztesrel szemben* pozitív együtt járást mutatott az *Önleértékeléssel*. A győzelemmel kapcsolatos *Énfelnagyítás/Dominancia* mindhárom csoportban pozitív együtt járást mutatott a *győzelem fontosságával* és a *versengési késztetés mértékével*. A *narcisztikus/domináns – agresszív* mintázat a győzelem esetén konstruktívabb reakciómintázatokkal áll kapcsolatban, a veszteség esetén destruktívabbakkal.

Úgy tűnik, hogy a győzelem esetében a narcisztikus öröm és a biztos domináns szerep nyitva hagyja az utat az adaptívabb reakciók felé is, a vesztes esetén elszenvedett sérelem viszont csak az agresszív és feladó, mintázat felé enged utat (lásd 20. ábra).

Az **elkerülő-feladó mintázat** estében a funkcionálisan ekvivalens reakciómintázatok a győzelem utáni *Zavar* és *kieresztés*, a vesztes utáni *Önleértékelés* és *Feladás* együtt járását mutatták. A *Feladás és önbizalomvesztés* mindhárom csoportban ellentétesen kapcsolódott a *Talpra álláshoz és fejlődéshez*. A győzelem utáni *kieresztés* és a további *kihívások kerülése*, a vesztes utáni *feladás* mindhárom csoportban a győzelemmel és a veszteséssel való pozitív megküzdés nehézségeit jelezte (lásd 20. ábra).

Sloman és Gilbert (2000) evolúciós jelentőségűnek és a humán pszichológián belül kiemelkedő fontosságúnak tekintik a veszteséssel való megküzdésre szolgáló stratégiákat és a vesztes elfogadását. Az alárendelődésnek komoly túlélési szerepe van, és az állatvilágban kialakultak azok a viselkedésformák, amelyek az alárendelődés jelei, és megvédik az egyedet a további versengéssel járó agressziótól. Sloman (2000) a vesztesre adott adaptív reakció háromfázisú modelljében azonosította az eskalációs stratégiát, amikor a vesztes egyén a korábnál még nagyobb erőfeszítést tesz arra, hogy nyerjen, és igyekszik a siker valószínűségét növelni. Ez megfelel az általunk minden mintában azonosított Talpra állásnak és nem feladásnak. Ez a pozitív megküzdő mintázat. A másik az „Önkéntelen Megadás Stratégiája (ÖMS)”, amelynek során az egyén inkompetensnek, gyengének, kisebbségnek, inadekvátnak, reménytelennek, tehetetlennek érzi magát és úgy érzi nincs értelme folytatni a küzdelmet, mert nem tud győzni és feladja. Ez megfelel az általunk minden mintában azonosított „Önleértékelés – Feladásnak”. Ezt Sloman (2000) adaptívának tartja akkor, ha valóban nincs esély arra, hogy az illető pozitívan megküzdjön, vagyis a „galamb” nem érdemes, hogy újra felvegye a küzdelmet a „sólyommal” (Maynard Smith és Price, 1973). Sloman (2000) szerint, ha a feladás egy ilyen reális kiértékelés eredménye, akkor ez is vezethet a vesztes egészséges feldolgozásához, vagyis új tevékenységek kereséséhez, a vesztes talpra állásához, új területek és új alternatívákat kereséséhez. Price (1992) szerint patológiás helyzet (pl. depresszió) akkor áll elő, ha a vesztes nem tud győzni, viszont nem is fogadja el a veszteséget. Ez valójában megfelleltethető a harmadik vesztesre adott válasznak, az Agresszió a győztesse szemben mintázatnak, amely egyszerre fejez ki haragot és gyűlöletet a győztesse szemben, és ugyanakkor a küzdelem feladását. Ebben az esetben az aktiváló negatív érzelm, a harag nem vezet megküzdő válaszhoz, mert a vesztes úgy haragos, hogy közben leáll és feladja a küzdelmet.

Dweck és Elliott (1984) amellet érveltek, hogy a vesztes hatása attól is függ, hogy milyen gyakorisággal éli azt át az egyén. Vizsgálataink alapján amellet érvelünk, hogy nem az határozza meg, hogy valaki keresi vagy kerüli a versengést és a győzelemre és vesztesre lehetőséget adó helyzeteket, hogy milyen kimenetelű versengésekben vett részt, hanem az, hogy milyen, a győzelemmel és a vesztesse kapcsolatos megküzdési stratégiái vannak. Ha ezek megfelelőek, akkor akár nagyon sokszor veszthet anélkül, hogy ez a személyiségfejlődését vagy a motivációját negatív irányba befolyásolná, ha viszont ezek nem megfelelőek, akkor egészen kevés vesztes is – nem a reális győzelem-vesztes kiértékelésnek megfelelő – elkerülő magatartáshoz vezethet, és károsan hathat mind a személyiségfejlődésre, mind a motivációra. A kutatásaink azt mutatják, hogy a versengés valóban boldoggá tesz egyeseket, míg valóban van, akiket tönkretesz (Fülöp, 2009a). Az, hogy a versengés melyik hatása válik dominánssá, erősen függhet attól, hogy az egyén milyen személyes kapacitással és készségekkel bír a győztes és vesztes helyzetek kezelésével kapcsolatban. A győzelemhez és a vesztessehez fűződő viszonyra nagyon sok „ikonikus” jelentőségre szert tevő mondás

létezik. Az egyik a közismert népszerű mondás Vince Lombardi, világhírű amerikai sportemberé, aki azt vallotta, hogy *“A legnagyobb teljesítmény nem az, hogy az ember soha nem veszít, hanem az, hogy újra felemelkedik a kudarc után.”* (http://en.wikipedia.org/wiki/Vince_Lombardi)

Az itt felállított hármas modell jól megfeleltethető az önfejlesztő versengő (Ryckman és mtsai, 1996), a hiperversengő (Ryckman és mtsai, 1990) és a versengést kerülő (Ryckman és mtsai, 2006) személyiség-irányultságnak. Ryckman és munkatársai (1990, 1996, 2006) a háromféle személyiséget azonosították, de nem analizálták és tárták fel azt, hogy miképpen is működik egy-egy általuk azonosított személyiség, ha győz, illetve ha veszít. A személyiségleírások természetesen tartalmaztak utalásokat a győzelemhez és a veszteshez fűződő viszonyra vonatkozóan, de ezek szisztematikus kutatása nem történt meg. A jelen vizsgálat eredményei ezt lehetővé teszik. A kiegyensúlyozott-megküzdő mintázat az önfejlesztő versengő (Ryckman és mtsai, 1996) győzelem-vesztés kezelésére világíthat rá. Az énfelnagyító-agresszív győzelem-vesztés mintázat a hiperversengőre (Ryckman és mtsai, 1996) győzelem-vesztés kezelését, az elkerülő-feladó győzelem-vesztés mintázat pedig az elkerülő versengő (Ryckman, 2006) győzelem-vesztés kezelését tárja fel.

A jelen vizsgálat lehetővé teszi, hogy kapcsolatot teremtsünk a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés és a versengés konstruktív és destruktív volta között (Fülöp, 1992a; 1995a, Fülöp és Takács, 2013). A kiegyensúlyozott-megküzdő mintázat konstruktív vonásokat mutat mind az egyén, mind a környezete számára. Az ilyen versengésben a figyelem leginkább a saját teljesítményre és a kitűzött célokra fókuszál, a riválissal, illetve a társas környezettel kapcsolatos reakciókat kevésbé helyezi a középpontba. A versengő felek nem alakítanak ki egymással ellenséges viszonyt és nem kerül be a versengés folyamatába sem a veszteséssel, sem a győztessele szembeni agresszió. Mind az elkerülő-feladó, mind pedig az énfelnagyító-agresszív mintázat magába foglalja riválisok közötti agressziót, s ezen túlmenően az énfelnagyító-agresszív mintázat kifejezetten ellenséges is, ami a versengésen belül csökkenti a bizalmat, korlátozza a kommunikációt, és lecsökkenti a versengésbeli szabályok betartására való hajlandóságot (Fülöp és Takács, 2013).

Az itt feltárt, a három csoport esetében közös, funkcionálisan ekvivalens modell funkcionálisan univerzális voltát látszanak bizonyítani azok az itt nem bemutatott vizsgálataink, amelyek kínai egyetemisták és lengyel középiskolások esetében azonos mintázatokat tártak fel (Fülöp és Nagy, 2013; Fülöp, Kossakowska-Berezecka és Büki, 2013; még nem publikált eredmények). Ebből azt a következtetést vonjuk le, hogy sikerült azonosítanunk a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdésnek egy olyan pszichológiai modelljét, amelynek alapján értelmezhetővé válnak a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés életkori, nemi, társadalmi alcsoportok mentén történő és kulturális összehasonlításai.

A kulturális összehasonlító vizsgálatok terén fontos volna olyan kulturális csoporttal is elvégezni a vizsgálatot, amelyben a büszkeség szabadon megélhető és a társas környezet nem szankcionálja azt. Ilyen elsősorban az Amerikai Egyesült Államok kultúrája (Markus és Kitayama, 1991); ezért szükséges volna a jelen vizsgálatot amerikai fiatalokkal is megismételni. Kérdés, hogy a győzelemmel kapcsolatos „Zavart” abban a kultúrkörben is sikerülne-e azonosítani. Ugyanakkor az Ausztráliában azonosított „magas pipacs szindróma” (Feather, 2009) vagy az USA-ban azonosított „nők félelme a sikertől” (Horner, 1976) arra utal, hogy ez a fajta reakció az angolszász kultúrkörben is létezik.

További kutatások során, a közös funkcionálisan ekvivalens modell mentén, ki fogunk alakítani egy olyan pszichometriailag megalapozott, kulturálisan érzékeny mérőeszközt, amellyel mérhetővé és azonosíthatóvá válnak az egyénre és a különböző társadalmi csoportokra jellemző megküzdési mintázatok. A győzelemmel és veszteséssel való megküzdés különböző alapmintázatainak feltárása lehetővé teszi, hogy árnyaltabb modelleket készítsünk – olyanokat, amelyek tekintetbe veszik az egyéni és a kulturális jellegzetességeket is

A jelen kutatás további utakat nyit a szociálpszichológiai és a pszichofiziológiai, illetve neuropszichológiai kutatások összekapcsolása felé is. További kutatások tárgya lehet, hogy vajon a győzelemre adott zavar és szociális óvatosság reakció milyen agyi területeken reprezentálódik. Zalla és mtsai (2000) azt találták, hogy a győzelem a bal amygdala aktivitását eredményezte, a vesztes viszont a jobb amygdalát. Felmerül a kérdés, hogy azok esetében, akik a győzelmet nem jutalomként, hanem „büntetésként” élik meg (Zavar reakció), milyen agyi struktúrák válnak aktívvá. A válasz érdekes betekintést engedne a versengés biológiailag meghatározott, tanult és kulturális vonásainak kölcsönhatásába.

A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos kutatásaink jó alapot szolgáltatnak arra is, hogy a hormonális válaszok és a versengésbeli győzelemre és veszteségre adott reakciók kapcsolatát árnyaltabban értsük. A kiegyensúlyozott-megküzdő mintázat kutatásaink szerint mind a győzelemre, mind a veszteségre való aktivitással jár együtt. Ez a tesztoszteron és kortizol kutatások alapján (Mehta és Joseph, 2006) az alacsony kortizol szintű (kevésbé szorongó), és a győzelem és veszteség után is magas tesztoszteron szintet tartó egyénekre lehet jellemző. A győzelemre és veszteségre elkerülő-feladó mintázattal reagáló személyre lehetséges, hogy magas kortizol szint (magasabb szorongás) és mind győzelem mind veszteség esetén tesztoszteron szintcsökkenés jellemző, amely ezért hozzájárul ahhoz, hogy ez a mintázat a győzelemre adott kieresztéssel, a veszteségre adott feladással járjon együtt. Fontos lenne feltárni, hogy mi történik hormonális szinten a veszteségre „agresszió a győztesrel szemben” érzelmekkel, de viselkedéses szinten „feladással” reagáló személyekkel. Az agresszió a tesztoszteron szint emelkedését, a feladás a csökkenését jósolná be. A tesztoszteron és kortizol kutatások számára fontos továbblépési lehetőség lehet – erre ugyanis nem történt vizsgálat, lévén, hogy ilyet korábban nem azonosítottak – a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés mintázatainak az ismerete.

Érdekes és felvethető kérdés, amely ugyancsak további kutatásokat követel, hogy vajon a győzelem és veszteség megküzdési mintázatai mennyire állandóak az élet során, mennyire stabil személyiségvonásként funkcionálnak, és ebben az esetben felvethető az is, hogy mennyire biológiai determinációjúak. A magyar egyetemisták esetében nyert összehasonlító vizsgálatunk szerint a Budapesten tanuló egyetemisták függetlenül attól, hogy budapestiek vagy vidékiek eredetileg, a budapesti gimnazistákkal mutattak azonos győzelemmel és veszteséssel való megküzdési kapacitást, és ez elkülönült a vidéken tanuló egyetemistákétól. További vizsgálatokat követel annak feltárása, hogy a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mennyiben társas készség, amely viszonylag gyorsan fejleszthető és tanulható, és mennyiben az egész személyiségfejlődésben gyökerező és csak az egész személyiségstruktúrával változó mintázat. Felmerül a kérdés és további vizsgálatokat követel, hogy a győzelemmel és veszteséssel való megküzdés mennyiben akkulturálódik, vagyis amikor kultúrák találkoznak egymással, akkor mennyire alakítják ezeket a mintázatok. Fontos lenne ismernünk, hogy vajon mi történik akkor, ha például egy „áldozati szerep” és „vesztes szerep” narratívával jellemezhető társadalomból valaki egy olyan társadalomba kerül, amelyben ennek a szerepnek nem pozitív a társadalmi megbecsültségi értéke, hanem a minden nehézség

ellenére való küzdelmet és az abból merített erőt fogadják el, mint elismerésre méltó és normatív magatartást.

Az itt felvetett kérdések számos újabb kutatás felé nyitnak utat, de ezek az utak azért nyíltak meg, mert az itt bemutatott kutatások lehetővé tették, hogy a győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés pszichológiai folyamatait dekonstruáljuk és rendszerbe foglaljuk és megalkossuk a Győzelemmel és a Veszteséssel Való Megküzdés Pszichológiai Modelljét (Fülöp, 2013).

Po Bronson és Ashley Merryman tudományos újságírók, akiket az American Association for the Advancement of Science (AAAS) kitüntetett a legújabb tudományos eredmények nagyközönség számára történő magas szintű tolmácsolásáért, a 2013-ban megjelent könyvüknek a „Top Dog: The Science of Winning and Losing” címet adták. A könyv a versengésről, annak a társas élet során betöltött kiemelkedő jelentőségéről szól és arról, hogy min múlik, valaki győztes vagy vesztes lesz-e. A könyvet érdeklődéssel vettem a kezembe; legnagyobb meglepetésemre és öröömre a győzelem és vesztes kezelésének különböző mintázatairól szóló rész jelentős mértékben a korábban ezen a területen végzett munkámon alapul (Bronson és Merryman, 2013; 236-238. oldal), különös tekintettel a Berkics Mihállyal a győzelem és a vesztes pszichológiájáról szóló kutatáson (Fülöp és Berkics, 2007). Ezt a kutatást, amint azt a jelen disszertáció bizonyítja továbbvittem és a győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmi és viselkedési reakciómintázatok érvényességét különböző korosztályok és eltérő kultúrák esetében is vizsgáltam.

A szerzők a versengést magától értetődőnek tekintik, mint ami a fejlődés és az innováció motorja, a demokrácia és a globális piac alapja. A versengés és együttműködés szembeállítását, azt hogy a versengés kizárja a proszocialitást, régmúlt és meghaladott gondolkörnek tartják. Az együttműködés és versengés összeegyeztethetőségét számos vizsgálat bizonyítja, sőt ma már az „altruista versengés” (Van Vugt és mtsai, 2007) és az „együttműködő versengés” (Fülöp, 2009e; Fülöp és Takács, 2013) fogalma is egyértelműen megjelent a szakirodalomban. Amikor 1992-ben, fiatal kutatóként, rácsodálkozva az amerikai szakirodalom leegyszerűsítő és a mindennapi élet tapasztalatait megcáfoló versengésfelfogására (pl. Deutsch, 1982; Johnson és Johnson, 1989) a kutatásaim alapján elsőként a szakirodalomban leírtam a konstruktív és destruktív versengés lehetséges ismérveit, nem tudhattam, hogy körülbelül tíz év elteltével ezek a fogalmak azoknak a körében is fontossá válnak, akik a leegyszerűsítő felfogás legfőbb hívei voltak (pl. Tjosvold és mtsai, 2003). Arra végképp nem gondolhattam, hogy Morton Deutsch (Deutsch, 2012) maga is felül fogja vizsgálni a versengéssel kapcsolatos nézeteit és definiálja a konstruktív versengés fogalmát.

Alfie Kohn (1986) „No Contest: the case against competition” című „bestsellere” az egyik leginkább idézett mű volt a versengés kapcsán az amerikai társadalomtudósok körében. Minden versengéssel kapcsolatos, az együttműködés és versengés „szépség és szörnyeteg” (Fülöp, 2008) paradigmáján alapuló kutatás, mint alapvető kiindulópontot említette, úgy mint a versengés ellen szóló tudományos érvek tárházát. Ma ez a mű nem autentikusnak tekintett, és nem idézendő mű. Megtörtént a versengésfelfogás paradigmaváltása, amelyről a jelen disszertáció első fejezetében részletesen írtunk, amikor a versengés kutatás történetét és azt tekintettük végig, hogy miként változott meg a versengés „egydimenziós” felfogása egy olyan „multidimenzionális” felfogássá, amely nem a versengés és együttműködés összehasonlítása alapján von le következtetést egyikre vagy másikra nézve, hanem a versengésen belül tesz különbséget az egyes dimenziók által létrehozott, egymástól eltérő mintázatot alkotó versengési folyamatok között.

A nézet, amely több mint 40 évig uralkodott, hogy a versengés a riválisokat ellenségekkel teszi, a „kapcsolatokat megmérgezi” (Kohn, 1986, 132. old), hogy a versengés során a partnert az elérendő célok és a siker akadályának tekintjük (pl. Wish és mtsai, 1976), nem bizonyult

⁴² A szerző szeretné kifejezni köszönetét az Országos Tudományos Kutatási Alapnak, mert a disszertáció megírása során az OTKA (K 77691) kutatási támogatásában részesült.

igaznak. Természetesen van olyan versengés, amelyben ez történik (például mint a jelen disszertációban bemutatott énfelnagyító-agresszív győzelemmel és veszteséssel megküzdő mintázat, amely a riválist mint ellenséget konceptualizálja); de van olyan, amelyben a riválisok közötti versengés mindkét felet közelebb viszi a céljához és sikeresebbé teszi (pl. Fülöp, 2004a, valamint a jelen disszertáció magyar-japán összehasonlító vizsgálatának eredményei) valamint közelebb hozza egymáshoz a riválisokat és jobb kapcsolat alakul ki közöttük, mint a versengés előtt (pl. Fülöp, 2006b; Fülöp és Takács, 2013). Természetesen ehhez a versengésnek meghatározott feltételeket kell teljesíteni, mint a szabálytartás vagy az, hogy a versengő felek nem alkalmaznak agresszív vagy manipulatív eszközöket egymással szemben (Fülöp és Takács, 2013).

Az a nézet, miszerint a versengés során a vesztes minden esetben azt eredményezi, hogy a vesztes elveszíti az önbizalmát és feladja, vagyis hogy a vesztes minden esetben „patológiásan romboló” (Alfie Kohn, 1986, 110. old.) és ezért lehetőleg el kell kerülni, hogy a gyerekek és fiatalok veszítsenek, ugyancsak nem bizonyult igaznak. A kelet-ázsiai diákok a veszteségből akkor is talpra állnak, ha az sokszor megtörtént velük, a veszteséget a tanulás és további fejlődés forrásának tekintik (pl. Fülöp, 2004a, 2009a). A veszteséssel kapcsolatban az egyénileg és kulturálisan kialakított megküzdési mintázatok lehetővé teszik, hogy a veszteségből ne önbizalomvesztéssel, hanem energikus folytatással kerüljön ki az egyén (Fülöp és Berkics, 2007 és a jelen disszertáció). A versengés különböző mintázatai különböző módon hatnak a mentális egészségre, a kiegyensúlyozott-megküzdő mintázat (Fülöp és Berkics, 2007), az önfejlesztő versengés (Ryckman és mtsai, 1996) a mentális egészséggel pozitív összefüggést mutat.

Az, hogy a versengést kizárólag az egymást kölcsönösen kizáró célok jellemeznék (pl. Deutsch, 1949ab), ugyancsak nem bizonyult igaznak. A versengési partnerek sorsa nemcsak negatívan kapcsolódik egymáshoz, hanem kifejezetten pozitívan is. A versengés során mindenki közelebb kerülhet a céljaihoz, amennyiben azt a versengés célja lehetővé teszi, amennyiben a cél pl. a fejlődés és tanulás (pl. Fülöp, 2004a és a jelen disszertáció).

Alfie Kohn (1986) a versengést az individualista és kapitalista társadalom kulturális addikciójának tekintette. A mai kutatás egyértelműen bizonyítja, hogy a versengés nem kulturális, hanem evolúciós biológiai alapokon nyugvó emberi magatartás, amely az együttműködéssel együtt szolgálja a túlélést (pl. Charlesworth, 1996; Hawley, 1999).

Morton Deutsch (1982) az amerikai társadalmat tartotta a legversengőbb társadalomnak, kulturális összehasonlító vizsgálatot nem végzett. A versengést hosszú időn át kizárólag az individualizmussal kötötték össze a kutatók (Triandis és mtsai, 1998). Ez a nézet sem bizonyult igaznak, a kollektivisták társadalmakra éppúgy jellemző az intenzív versengés, mint az individualista társadalmakra (pl. Green et al, 2005; a jelen disszertáció).

A motivációkutatás szakirodalma (pl. Decy és Ryan, 1982) úgy vélte, hogy a versengés egyrészt extrinzik motiváció, másrészt aláássa az intrinzik motivációt; ezért összeegyeztethetetlennek tartotta a magas teljesítményre törekvést és a mások legyőzésére vonatkozó versengési motivációt. Az utóbbi évtizedek motivációkutatása mindezeket ugyancsak tételesen megcáfolta. Az extrinzik motiváció nem kell, hogy aláássa az intrinzik motivációt és a Többszörös célok motiváció elmélete (pl. Pintrich, 2000), de a kelet-ázsiai diákokkal végzett kutatások is mind bizonyítják, hogy a kettő összeegyeztetése és párhuzamos jelenléte nemcsak lehetséges (pl. Fülöp, 2006ab, King és mtsai, 2012, Watkins, 2006, 2007, 2010), hanem hatékony is.

A jelen disszertációban olyan kutatásokat mutattunk be, amelyek „dekonstruálták” a versengés fogalmát, valamint különböző versengési és győzelemmel és veszteséssel való megküzdési mintázatokat azonosítottak. A versengés nem egy egynemű és homogén érzelmi-motivációs-viselkedéses-társas kapcsolati jelenség, hanem ezeknek a pszichés működéseknek meghatározott, egymástól kvalitatíve különböző mintázatokba rendeződő komplexuma. Ezt a mintázatot mind egyéni, mind szituációs, mind kulturális tényezők determinálják. A jelen disszertáció többek között bemutatta, hogy miképpen különbözhet a versengés jelenségének a felfogása különböző kultúrákban, illetve hogy milyen egyéni és ugyanakkor kulturálisan megkonstruált megküzdés lehetséges a versengés eredményével, a győzelemmel és a veszteséssel kapcsolatban.

A disszertációban különböző módszertannal végzett feltáró és kulturális összehasonlító munkákat mutattunk be:

- Egy főképpen kvalitatív jellegű vizsgálatot, amelyet nyílt kérdéses kérdőívvel végeztünk, és a nyert szövegeket meghatározott tartalmi elemek alapján kategorizáltuk. A kvalitatív elemzés és kategorizálás a kellő számú résztvevő miatt lehetővé tette az adatok kvantitatív elemzését is.
- Egy az AGA módszerrel (Szalay és Deese, 1978) végzett asszociációk gyűjtésén alapuló vizsgálatot, amely ugyancsak ötvözi a kvalitatív és a kvantitatív módszertant.
- Végül egy korábbi nyílt kérdéses vizsgálat válaszai alapján összeállított zárt kérdéses kérdőívvel végzett, kvantitatív elemzésen alapuló vizsgálatot, amelyet három különböző mintán egyrészt egymástól függetlenül, másrészt egymással való összehasonlításban elemeztünk.

A három különböző módszertannal végzett összesen hét vizsgálat mindegyike egyrészt a versengéssel kapcsolatos elméleti kérdéseket tesz fel, másrészt a versengés kulturális, életkori és nemi különbségeit is kutatja, s igyekszik a kulturális, az életkori és a nemi összehasonlítások alapján kapott eredményeket visszacsatolni az elmélethez, és az eredmények alapján elméleti következtetéseket is levonni. Ennek megfelelően a disszertációban felállítjuk a Győzelemmel és Veszteséssel való Megküzdés Pszichológiai Modelljét.

A bemutatott vizsgálatok részben magyar mintán, részben európai (angol és török) és Európán kívüli (japán, kínai és indiai) mintákon születtek. Minden vizsgálatban fontosnak tartottuk bemutatni, hogy melyek a versengésnek azok a tulajdonságai, amelyek mindegyik összehasonlított kutatásban megegyeznek, amelyek a versengés univerzális, kultúrafüggetlen vonásai lehetnek, és melyek azok, amelyek komplex kapcsolatban állnak és állhatnak a vizsgált társadalom karakterisztikumaival.

A bemutatott kutatások legtöbbszörében kitértünk a nemi különbségek tárgyalására is. A kutatási eredmények az itt bemutatott vizsgálatok mindegyikében arra utalnak, hogy – szemben a hosszú ideig uralkodó nézettel, mely szerint a férfiak versengőbbek mint a nők (lásd Fülöp, 1995a; Fülöp, 2012 összefoglalója) – a nők hasonlóan versengőnek vallották magukat, mint a férfiak és ha találtunk különbséget, akkor az nem a versengési motivációban mutatott különbséget, hanem a versengés bizonyos mintázataiban. A jelen disszertációban bemutatott kulturális összehasonlító vizsgálatok pedig arra utaltak, hogy nagyobb a különbség a kultúrák

között, mint a nemek között, vagyis egy adott kultúrán belül a férfiak és a nők meglehetősen hasonlóan konstruálják meg a versengés jelentését és a győzelemmel és veszteséssel való megküzdést, míg ez a jelentés és megküzdés néhol erőteljesen különböző karakterisztikumokat mutat a különböző kultúrákban.

A disszertáció azt is bemutatta, hogy milyen szerepet foglal el a hazai kulturális összehasonlító kutatások között a versengés kulturális különbségeire vonatkozó kutatások sorozata, valamint arra is példát kívánt mutatni, hogy milyen jelentős szerepet játszott a szociálpszichológiai jelenségek mélyebb és analitikusabb megértésében az, hogy a kutatásokat a nyugati, individualista kultúrák után más kulturális területekre is kiterjesztik, nem pedig az euro-amerikai kultúrában talált eredményeket általánosítják kritika nélkül és etnocentrikus módon az egész emberiségre. A más kultúrákban feltárt jellegzetességek lehetővé teszik az elméleti konstruktumok továbbfejlesztését, és egy ebben az értelemben egyetemes és demokratikus pszichológiai tudományhoz járulnak hozzá.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az itt benyújtott disszertáció széles betekintést kíván nyújtani abba a munkába, amelyet a versengés pszichológiai sajátosságainak a feltárása terén végeztem. Munkám során nagyon sokan és nagyon sokféleképpen segítettek, és nekik sokszorosan köszönettel tartozom.

Elsőként Hunyady György akadémikusnak, tanáromnak tartozom köszönettel, aki még egyetemista koromban a versengés témája felé irányított, és az azóta eltelt igen hosszú időszak alatt egész pályafutásomat értőn, támogatón és sziklaszilárdan végigkövette. Michael Bond a *Handbook of Chinese Psychology* (2010) utószavában hivatkozik egy Yu Hsin által írt kínai dalra: „Amikor iszol a forrás vizéből, emlékezz arra, hogy honnan ered.” Természetesen a versengés témája iránti érdeklődésem szoros és inherens kapcsolatban áll személyes és intellektuális fejlődésemmel, de ennek az érdeklődésnek elsőként szakmai kibontakozási lehetőséget Hunyady György professzor kínált és ezért egész életemben hálás vagyok és leszek neki. Ennek a disszertációnak a létrejöttében is döntő szerepe van, mert olyan kitartóan biztatott, hogy egy ponton már nem lehetett mást tenni, mint nekifogni és elkészíteni ezt a művet.

Hasonló köszönettel tartozom Pataki Ferenc professzornak is, aki az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének igazgatójaként 1981-ben felvett fiatal kutatónak, és lényegében teljes szakmai szabadságot biztosított számomra abban, hogy a versengés témáját kutassam; de azt világossá tette, hogy cserébe magas teljesítményt vár el tőlem. Szerető támogatása és bizalma és hite bennem akkor sem lankadt, amikor egymás után megszületett három gyermekem, és ez évekre eltávolított a kutatómunka mellől.

Köszönettel tartozom az MTA Pszichológiai Kutatóintézet későbbi igazgatóinak is, Karmos György és Czigler István professzoroknak, mert olyan intézeti légkört teremtettek, és Czigler István teremt jelenleg is, amelyben minden munkatárs szellemi szabadsága és kibontakozása akadálytalan volt. Köszönettel tartozom szociálpszichológus munkatársaimnak, prof. László Jánosnak és prof. Erős Ferencnek is, akik fiatalkutató koromtól kezdve szakmai példát mutattak, és folyamatosan biztosítottak szakmai megbecsülésükről.

Nagyon sokat köszönhetek Marton Ferencnek, a svédországi Göteborgi Egyetem ma már emeritus professzorának, aki az első volt a munkám iránt nemzetközi érdeklődést mutató kollégák sorában és elsőként tette számomra lehetővé, hogy vendégkutatóként nemzetközi környezetben próbáljam ki magam. Megtanított a fenomenográfia módszerére, amely a kandidátusi disszertációmban szereplő kutatás alapjául szolgált. A fenomenográfia nemcsak módszer, hanem szemlélet is, amely nagyon nagy segítségemre volt a versengés kulturális különbségeinek a kutatásában és megértésében. Barátsága a mai napig szakmai és emberi erőforrás.

Alapvető jelentőségű volt szakmai pályafutásomban a Japán Alapítvány egyéves kutatói ösztöndíja, amelyet a Tohoku Fukushi University, Department of Psychology and Social Welfare oktatójaként és kutatójaként tölthettem el 1996-1997 között Sendaiban, Japánban. Köszönettel tartozom japán kollégáimnak, elsősorban a tanszékvezető prof. Toshiaki Sato-nak és szociálpszichológus kollégámnak, prof. Kazuya Horike-nek.

Szintén meghatározó jelentőségű volt a Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences úgynevezett Lindzey Fellow-jaként Stanfordon az Amerikai Egyesült Államokban 1997-1998 között eltöltött kutatási évem is.

A kutatáshoz természetesen kutatási támogatásra is szükség van. Köszönettel tartozom az Országos Tudományos Kutatási Alapnak, amely számos kutatási periódusban tette lehetővé számomra, hogy aktívan kutassak; a jelen disszertáció írása alatt is az OTKA (K 77691) támogatásában részesültem. Kiemelkedő jelentőségű volt kutatási pályafutásomban a Jacobs Foundation (Svájc) 2000 és 2003 között elnyert kutatói támogatása, amely nemcsak a tényleges kutatást lendítette előre, de lehetővé tette számomra, hogy intenzíven jelen legyek a nemzetközi kutatói életben. Köszönettel tartozom még az NKFP-nek és a TÁMOP-nak is, mert több éven keresztül támogatták a munkámat.

Erős köszönettel tartozom volt és jelenlegi doktori hallgatóimnak a munkámban nyújtott óriási segítségükért és a közös munkáért: Berkics Mihály egyetemi adjunktusnak, Sándor Mónika egyetemi adjunktusnak, Orosz Gábor egyetemi adjunktusnak, Büki Noémi, Nagy Tamás, Pressing Zsuzsanna, Sebestyén Nóra doktori hallgatóimnak, valamint Molnár Edina, Völgyi Zsuzsanna és Hegelsberger Judit asszisztenseimnek.

Köszönetet mondok annak a számos magyar és külföldi kollégának, akikkel kutatói életem során valamilyen kutatásomban együttműködhettem. Köszönetet mondok kollégáimnak az MTA Pszichológiai Intézetében (ma MTA TTK Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézet) és az ELTE Pszichológiai Intézetében azért a baráti és kollegiális légkörért, amely mindkét intézményben körülvett és körülvesz.

Köszönetet mondok Szigl Anikónak a disszertáció technikai szerkesztéséért.

Végül, de nem utolsó sorban a családtagjaimnak szeretnék köszönetet mondani, akik lehetővé tették, hogy össze tudjam egyeztetni a családi életet a munkámmal: legelsősorban férjemnek, Győri János habilitált egyetemi docensnek, gyerekeimnek, Dávidnak, Noéminek és Benjáminnak, édesanyámnak, aki 87 évesen is fáradhatatlanul segít a mindennapi teendők kivitelezésében, és apósomnak, Győri György, 88 éves, nyugdíjas pedagógiai újságírónak, aki a disszertációm nyelvi helyességét is ellenőrizte.

HIVATKOZÁSOK

- Abbeglen, J. C., & Stalk, G. (1985). *Kaisha. The Japanese corporation*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
- Abric, J. C. (1987). *Cooperation, competition et representation sociales*. Cousset: DelVal.
- Abric, J. C. (Ed.). (1994). *Pratiques sociales et représentations*. Paris: Presses Universitaire de France.
- Acar, F. (1993). Women and university education in Turkey. *Higher Education in Europe*, 4, 65-77.
- Ahlgren, A., & Johnson, D. W. (1979). Sex differences in cooperative and competitive attitudes from the 2nd to the 12nd grades. *Developmental Psychology*, 15, 45-49.
- Akerlof, G. A., & Shiller, R. J. (2011). *Animal spirits, avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Akkermans, D., Harzing, A., W., & Witteloostuijn, A. (2010). Cultural accommodation and language priming. *Management International Review*, 50(5), 559-583.
- Albert, S. (1977). Temporal comparison theory. *Psychological Review*, 84, 485-503.
- Albertini, J. M. (Ed.). (1985). *Les jeunes, l'économie et la consommation*. Bruxelles: Editions Labor.
- Alcock, J. E. (1974). Cooperation and competition and the effects of time pressure in Canada and India. *Journal of Conflict Resolution*, 18, 171-197.
- Alcock, J. E. (1975). Motivation in an asymmetric bargaining situation: A cross-cultural study. *International Journal of Psychology*, 10, 69-81.
- Allport, F. H. (1924). *Social psychology*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Amano, I. (1993). The examination hell and school violence. In J. J. Shields (Ed.), *Japanese schooling: Patterns of socialization, equality and political control* (pp. 111-123). University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.
- Andrews, P., & Meyer, R. G. (2003). Marlowe-Crowne Social Desirability Scale and Short Form C: Forensic norms. *Journal of Clinical Psychology*, 59(4), 483-492.
- Angvik, M., & von Borries, B. (Eds.). (1997). *Youth and history*. Hamburg: Körber Stiftung.
- Antonides, G., Faragó, K., Raynard, B., & Tyszka, T. (1997). Perceptions of economic activities: A Cross-country comparison. In G. Antonides, W. F. Raaij, & S. Maital (Eds.), *Advances of economic psychology* (pp. 39-61). Chichester: Wiley and Sons.
- Archard, N. (2012). Adolescent girls and leadership: The impact of confidence, competition, and failure. *International Journal of Adolescence and Youth*, 17(4), 189-203.
- Archer, J. (2006). Testosterone and human aggression: an evaluation of the challenge hypothesis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 30(3), 319-345.
- Archer, J., & Coyne, S. M. (2005). An integrated review of indirect, relational, and social aggression. *Personality and Social Psychology Review*, 9, 212-230.
- Argyle, M. (1991). *Cooperation. The basis of sociability*. London: Routledge.
- Argyle, M., Henderson, M., Bond, Contarello, A., & Iizuka, Y. (1986). Cross-cultural variations in relationships rules. *International Journal of Psychology*, 21, 287-315.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood. A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Arnett, J. J. (2004). *Emerging adulthood: The winding road from late teens through the twenties*. Oxford: Oxford University Press.
- Aronson, E. (1978). *The Jigsaw classroom*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Asplund-Carlsson, M., Fülöp, M., & Marton, F. (2001). Peeling the onion. Student teachers' conceptions of literary understanding. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 45(1), 5-17.

- Asplund-Carlsson, M., Halász, L., & Marton, F. (1991). Irodalmi szövegek felidézésének és megértésének különbségei. *Pszichológia*, 11(4), 503-528.
- Assouline, S. G., Colangelo, N., Ihrig, D., & Forstadt, L. (2006). Attributional choices for academic success and failure by intellectually gifted students. *Gifted Child Quarterly*, 50(4), 283-294.
- Augros, R., & Stanciu, G. (1992). The enculturation of science. In A. Combs (Ed.), *Cooperation. Beyond the age of competition. The world future general evolution studies* (Vol.4., pp. 126-135). Philadelphia, PA: Gordon and Breach Science Publishers S. A.
- Avellar, J., & Kagan, S. (1976). Development of competitive behaviors in Anglo-American and Mexican-American children. *Psychological Reports*, 39, 191-198.
- Axelrod, R. (1984). *The evolution of cooperation*. New York, NY: Basic Books.
- Azuma, H., & Kashiwagi, K. (1987). Descriptors for an intelligent person: A Japanese study. *Japanese Psychological Research*, 29(1), 17-26.
- Baer, D., Grabb, E., & Johnston, W. A. (1993). National character, regional culture, and the values of Canadians and Americans. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 30, 13-36.
- Bakacsi, Gy. (1998). Szervezeti kultúra és 'leadership' nemzetközi összehasonlításban. 50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülésszak, III., 2163-2172.
- Bakacsi, Gy., & Takács, S. (1998). Honnan-hová? A nemzeti és szervezeti kultúra változásai a kilencvenes évek közepének Magyarországon. *Vezetéstudomány*, 12, 15-22.
- Baker-Ward, L. E., Eaton, K. L., & Banks, J. B. (2005). Young soccer players' reports of a tournament win or loss: Different emotions, different narratives. *Journal of Cognition and Development*, 6(4), 507-527.
- Bakken, B. (1993) Prejudice and danger: the only-child in China. *Childhood*, 1, 46-61.
- Balázs, É. (2004). A tanulás szervezése és az új kompetenciák. In B. Kósa, A. Monostori, M. Simon (Eds.), *Nyitott iskola – tanuló társadalom. Országos Közoktatási Intézet konferenciája*. Budapest. Letöltés helye December, 4, 2011 <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=nyitott-03-Balazs-tanulas>
- Balázs, É., Kocsis, M., & Vágó, I. (2011). *Jelentés a magyar közoktatásról 2010*. Budapest: Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Banerjee, A. (2011). The role of government in promoting sports in India: A critical evaluation. *The Sport Digest*. Letöltés helye <http://thesportdigest.com/2011/08/806/>
- Banton, M. (1967). *Race relations*. New York, NY: Basic Books.
- Barratt, W., Pléh, Cs., & Vargha, A. (1992). Amerikai és magyar bölcsészek és mérnökhallgatók fejlődésének összehasonlítása. *Pszichológia*, 12, 29-40.
- Barrett, K. C., & Campos, J. J. (1987). Perspectives on emotional development, II. A functionalist approach to emotions. In J. D. Osofsky (Ed.), *Handbook of infant development* (2nd ed., pp. 555-578). New York, NY: Wiley.
- Barron, K. E., & Harackiewicz, J. M. (2001). Achievement goals and optimal motivation. Testing multiple goal models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 706-722.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: a test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226-244.
- Basabe, N., & Ros, M. (2005). Cultural dimensions and social behavior correlates: individualism-collectivism and power distance. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 18(1-2), 189-224.
- Bateup, H. S., Booth, A., Shirtcliff, E. A., & Granger, D. A. (2002). Testosterone, cortisol, and women's competition. *Evolution and Human Behavior*, 23(3), 181-192.

- Baumeister, R., & Sommer, L. (1997). What do men want? Gender differences and two spheres of belongingness: Comment on Cross and Madson. *Psychological Bulletin*, 122(1), 38-44.
- Beautrais, A. L. (2006). Suicide in Asia. *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 27(2), 55-57.
- Becker, M., Vignoles, V. L., Owe, E., Brown, R., Smith, P. B., Easterbrook, M., Herman, G., Bourguignon, D., de Sauvage, I., Torres, A., Camino, L., Silveira Lemos, F. C., Ferreira, M. C., Koller, S. H., González, R., Carrasco, D., Cadena, M. P., Lay, S., Wang, Q., Bond, M. H., Vargas Trujillo, E., Balanta, P., Valk, A., Habtamu Mekonnen, K., Nizharadze, G., & Fülöp, M., et al. (2012). Culture and the distinctiveness motive: constructing identity in individualistic and collectivistic contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(4), 833-855.
- Becker, M., Vignoles, V. L., Owe, E., Brown, R., Smith, P. B., Easterbrook, M., Regalia, C., Manzi, M., Brambilla, M., Aldhafri, S., González, R., Carrasco, D., Paz Cadena, M., Lay, S., Schweiger Gallo, I., Torres, A., Camino, L., Özgen, E., Güner, Ü. E., Yamakoglu, N., Silveira Lemos, F. C., Vargas Trujillo, E., Balanta, P., Macapagal, M. E. J., Ferreira, M. C., Herman, G., de Sauvage, I., Bourguignon, D., Wang, Q., Bond, M. H., & Fülöp, M., et al. (2013). Cultural bases of self-esteem: seeing oneself positively in different cultural contexts. *Journal of Personality and Social Psychology*, (közlésre beadva).
- Belényi, Gy. (2000). *Munkások Magyarországon 1948-1956*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Bellah, R. N., Madsen, R., Sullivan, W. M., Swindler, A., & Tipton, S. M. (1985). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. Berkeley, LA: University of California Press.
- Belsky, J., Domitrovich, C., & Crnic, K. (1997). Temperament and parenting antecedents of individual difference in three-year-old boys' pride and shame reactions. *Child Development*, 68, 456-466.
- Benedict, R. (1934). *Patterns of culture*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Benedict, R. (1992). The synergy lectures. In A. Combs (Ed.), *Cooperation. Beyond the age of competition* (pp. 56-67). Philadelphia, PA: Gordon and Breach Science Publishers S. A.
- Benedict, R. (1946/1994). *The Chrysanthemum and the Sword*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
- Bengsston, M. (2004). Introduction: new perspectives on competition and cooperation. *Scandinavian Journal of Management*, 20, 1-8.
- Benson Wong, W-K. (2012). Myths of competitiveness of Hong Kong University students. *Chinese Education and Society*, 45(2), 60-74.
- Bereczkei, T. (2003). *Evolúció pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Bereczky, P. (1966). Adhat-e reális eredményt japán és európai fiatalok ismeretszínvonalának vizsgálatánál ugyanaz a kérdőív? *Magyar Pszichológiai Szemle*, 23, 292-293.
- Berg, W., & Ní Éigeartaigh, A. (Eds.). (2010). *Exploring transculturalism*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Berkics, M. (2009). A disztributív igazságosság észlelése és a rendszerigazolás: kultúrközi összehasonlítás két volt szocialista országban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 229-252.
- Berlyne, D. E. (1960). *Conflict, arousal, and curiosity*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Bernhardt, P. C., Dabbs Jr, J. M., Fielden, J. A., & Lutter, C. D. (1998). Testosterone changes during vicarious experiences of winning and losing among fans at sporting events. *Physiology & Behavior*, 65(1), 59-62.
- Berry, J. W. (1970). Marginality, stress and ethnic identification in an acculturated aboriginal community. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1, 239-252.

- Berry, J. W. (1990). Psychology of acculturation. In J. Berman (Ed.), *Cross-cultural perspectives: Nebraska symposium of motivation* (pp. 201-234). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. J. (1992). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Beutel, A. M., & Marini, M. M. (1995). Gender and values. *American Sociological Review*, 60, 436-448
- Biddle, S. J. H., Gorely, T., & Stensel, D. J. (2004). Health-enhancing physical activity and sedentary behaviour in children and adolescents. *Journal of Sport Sciences*, 22, 679-701.
- Biggs, J. (1996). Western misperception of the Confucian-heritage learning culture. In D. A. Watkins, & J. B. Biggs (Eds.), *The Chinese learner: Cultural, psychological and contextual influences* (pp. 269-285). Hong Kong: Comparative Education and Research Centre and Australian Council for Educational Research Ltd.
- Billing-Kovács, M. (1999). „Rivális” rokonok: Kulturális pszichológia és szociális reprezentáció elmélet. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54(4), 625-637.
- Bjorkqvist, K., Lagerspetz, K., & Kaukai, A. (1992). The girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18, 117-127
- Bjorkqvist, K., Osterman, K., Oommen, T. K., & Lagerspetz, K. M. J. (2001). Physical, verbal, and indirect aggression among Hindu, Muslim, and Sikh adolescents in India. In M. Martinez (Ed.), *Prevention and control of aggression and the impact on its victims* (pp. 1-11). New York, NY: Kluwer Academic/Plenum Pub.
- Bobbitt-Zeher, D., & Downey, D. B. (2013). Number of siblings and friendship nominations among adolescents. *Journal of Family Issues*, January 4, 2013, 0192513X12470370. doi: 10.1177/0192513X12470370
- Bocsi, V. (2010). Törésvonalak. Hallgatói értékvilágok belső rétegzettsége egy három ország határán fekvő régió felsőoktatási intézményeiben. *Educatio*, 19(2) 214-229.
- Boling, P. (2007). Policies to support working mothers and children in Japan." In F. McCall Rosenbluth (Ed.), *The political economy of Japan's low fertility* (pp. 131-154). Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bombi, A. S., Pinto, G., & Cannoni, E. (2007). *Pictorial Assessment of Interpersonal Relationships (PAIR): An analytic system for understanding children's drawings*. Firenze: Firenze University Press.
- Bond, M. H. (1979). Winning either way: the effect of anticipating a competitive interaction on person perception. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5(3), 316-319.
- Bond, M. H. (1988). Finding universal dimensions of individual variation in multicultural studies of values: The Rokeach and Chinese value surveys. *Journal of Personality & Social Psychology*, 55(6), 1009-1015.
- Bond, M. H., & Hwang, K. (1986). The social psychology of Chinese people. In M. H. Bond (Ed.), *The psychology of Chinese people* (pp. 213-266). Hong Kong: Oxford University Press.
- Bond, M. H., Leung, K., & Wan, K-C. (1982). The social impact of self-effacing attributions: The Chinese case. *Journal of Social Psychology*, 118, 157-166.
- Bond, M. H., Leung, K., Au, A., Tong, K., Reimel de Carrasquell, S., Murakami, F., Yamaguchi, S., Bierbrauer, G., Singelis, T., Broer, M., Boen, F., Lambert, S. M., Ferreira, M. C., Noels, K. A., Van Bavel, J., Safdar, S., Zhang, J., Chen, L., Solcova, I., Stetovska, I., Niit, T., Niit, K., Hurme, H., Böling, M., Franchi, V., Magradze, G., Javakhishvili, N., Boehnke, K., Klinger, E., Ang, X., & Fülöp, M., et al. (2004). Culture-level dimensions of social axioms and their correlates across 41 cultures. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 35, 548-570.

- Bond, M. H., Leung, K., Au, A., Tong, K., Reimel de Carrasquell, S., Murakami, F., Yamaguchi, S., Bierbrauer, G., Singelis, T., Broer, M., Boen, F., Lambert, S. M., Ferreira, M. C., Noels, K. A., Van Bavel, J., Safdar, S., Zhang, J., Chen, L., Solcova, I., Stetovska, I., Niit, T., Niit, K., Hurme, H., Böling, M., Franchi, V., Magradze, G., Javakhishvili, N., Boehnke, K., Klinger, E., Ang, X., & Fülöp, M., et al. (2009). Culture-level dimensions of social axioms and their correlates across 41 cultures. In P. B. Smith, & D. L. Best (Eds.), *Personality and social psychology, cross-cultural psychology* (Vol.3., pp. 69-91). London: Sage Publications.
- Bonta, B. D. (1997). Cooperation and competition in peaceful societies. *Psychological Bulletin*, 121, 299-320.
- Booth, A., & Nolen, P. (2012). Choosing to compete: How different are girls and boys? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 81, 542-555.
- Borke, H., & Su, S. (1972). Perception of emotional responses to social interactions by Chinese and American children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 3, 309-314.
- Brandenburger, A. M., & Nalebuff, B. J. (1998). *Co-opetition*. New York, NY: Currency Doubleday.
- Brassai, L., Pikó, B., Keresztes, N., & Unger, J. B. (2006a). Kulturális értékek kultúráközi vizsgálata egyetemisták körében. *Pszichológia*, 26(3), 265-274.
- Brassai, L., Pikó, B., Keresztes, N., & Unger, J. B. (2006b). Kockázati magatartásformák összehasonlító vizsgálata erdélyi, magyarországi és amerikai egyetemisták körében. *Erdélyi Pszichológiai Szemle*, 7(4), 311-326.
- Brassai, L., Pikó, B., Keresztes, N., & Unger, J. B. (2007). Az egészségmagatartás és problémaviselkedés egyes kulturális szempontjai. *Alkalmazott Pszichológia*, 9(1), 31-45.
- Brewer, W. F., & Ohtsuka, K. (1986). A történet szerkezet és az olvasói érzelmek amerikai és magyar elbeszélésekben. *Pszichológia*, 6(4), 593-618.
- Brewer, W. F., & Ohtsuka, K. (1989). A történet szerkezet, a jellemzés, az igazságos világszerveződés és az olvasói affektusok amerikai és magyar novelláknál. *Pszichológia*, 9(1), 85-98.
- Briley, D. A., Morris, M. W., & Simonson, I. (2005). Cultural chameleons: Biculturals, conformity motives, and decision making. *Journal of Consumer Psychology*, 15, 351-362.
- Brim, G. (1988, Szeptember). Losing and winning. *Psychology Today*, pp. 48-52.
- Brim, G. (1992). *Ambition*. New York, NY: Basic Books.
- Bringle, M. L. (2003). We're number what? Winning as a cultural icon. *Word & World*, 23(3) 284-293.
- Bronson, P., & Merryman, A. (2013). *Top dog: The science of winning and losing*. New York, NY: Twelve, Hachette Book Group.
- Brown J. F (1936). *Psychology and the social order*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Brown, L. J., Malouff, M. J., & Schutte, N. S. (2005). The effectiveness of a self-efficacy intervention for helping adolescents cope with sport -competition loss. *Journal of Sport Behavior*, 28(2), 136-151.
- Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219-229.
- Buss, D. M. (1999). *Evolutionary psychology: The new science of mind*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Buss, D. M., & Dedden, L. A. (1990). Derogation of competitors. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7, 395-422.
- Butler, R. (1989). Interest in the task and interest in peer's work in competitive and non-competitive conditions; a developmental study. *Child Development*, 60(3), 562-570.

- Cai, H., Sedikides, C., Gaertner, L., Wang, C., Carvallo, M., & Xu, Y., et al. (2011). Tactical self-enhancement in China : Is modesty at the service of self-enhancement in East Asian culture? *Social Psychological and Personality Science*, 2, 59-64.
- Cajani, L., Davies, I., Fülöp, M., Nasman, E., & Navarro, A. (2008). *Europe and the World* (p. 1-21). London: London Metropolitan University, CiCe Central Coordination Unit.
- Caldwell-Harris, C. L., & Aycicegi, A. (2006). When personality and culture clash: the psychological distress of allocentrics in an individualist culture and idicentrics in a collectivist culture. *Transcultural Psychiatry*, 43, 331-361.
- Campbell, A. (1993). *Out of control. Men, women, and aggression*, London: Pandora.
- Campbell, A. (2002). *A mind of her own. The evolutionary psychology of women*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Campbell, A. (2004). Female competition: causes, constrains, content and contexts. *The Journal of Sex Research*, 41(1), 16-25.
- Campbell, D. T. (1994). The social psychology of scientific validity: An epistemological perspective and a personalized history. In W.R. Shadish, & S. Fuller (Eds.), *The social psychology of science* (pp. 124-161). New York, NY: Guilford Press.
- Carment, D. W. (1974). Indian and Canadian choice behavior in a maximising difference game and in a game of chicken. *International Journal of Psychology*, 9, 213-221.
- Carment, D. W., & Alcock, J. E. (1984). Indian and Canadian behavior in two person power games. *Journal of Conflict Resolution*, 28, 507-521.
- Carnevale, P. J., & Probst, T. M. (1997). Good news about competitive people. In C. K. De Dreu, & E. Van de Vliert (Eds.), *Using conflict in organizations* (pp. 129-146). Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Carré, J. M., Muir, C., Belanger, J., & Putnam, S. (2006). Pre-competition hormonal and psychological levels of elite hockey players: Relationship to the “home advantage.” *Physiology & Behavior*, 89(3), 392-398.
- Carré, J. M., & Putnam, S. K. (2010). Watching a previous victory produces an increase in testosterone among elite hockey players. *Psychoneuroendocrinology*, 35(3), 475-479.
- Carr, S. C. (1995). Generating the velocity to overcome motivational gravity in LDC Business Organizations. *Journal of Transnational Management Development*, 1(2), 33-56.
- Carr, S. C. (1996). Social psychology and culture: reminders from Africa and Asia. In H. Grad, A. Blanco, & J. Georgas (Eds.), *Key issues in cross-cultural psychology* (pp. 68-85). Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Cashdan, E. (1998). Are men more competitive than women? *British Journal of Social Psychology*, 34, 213-229.
- Chan, A. (1985). *Children of Mao: Personality development and political activism in the Red Guard Generation*. Seattle, WA: University of Washington Press.
- Chang, W. C., Wong, K., & Teo, G. (2000). The Socially oriented and individually oriented achievement motivation of Singaporean Chinese student. *Journal of Psychology in Chinese Societies*, 1(2), 39-63.
- Charlesworth, W. R. (1988). Resources and resource acquisition during ontogeny. In A. B. Macdonald (Ed.), *Sociobiological perspectives on human development* (pp. 24-77). New York, NY: Springer.
- Charlesworth, W. R. (1996). Co-operation and competition: Contributions to an evolutionary and developmental model. *International Journal of Behavioral Development*, 19, 25-39.
- Chasiotis, A., Breugelmans, S., & Van De Vijver, F. (2010). *Fundamental questions of cross-cultural psychology*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Chen, C., Stevenson, H. W., Hayward, C., & Burgess, S. (1995). Culture and academic achievement. In M. L. Mahre & P. R. Pintrich (Eds.), *Advances in motivation and achievement: Culture, motivation and achievement* (pp. 73-118). Greenwich, CT: JAL.

- Chen, K. (1985). A preliminary study of the collective orientation of the only children. *Acta Psychologica Sinica*, 3, 264-269.
- Chen, M. J. (2008). Reconceptualizing the competition-cooperation relationship: a transparadox perspective. *Journal of Management Inquiry*, 17(4), 288-304.
- Chen, R. (1993). Responding to compliments: A contrastive study of politeness strategies between American English and Chinese speakers. *Journal of Pragmatics*, 20, 49-75.
- Chen, X. (2000). Growing up in a collectivistic culture: socialization and socioemotional development in Chinese children. In A. L. Comunian, & U. P. Gielen (Eds.), *International perspectives on human development* (pp. 331-352). Eichengrund: Papst Science Publishers.
- Chen, X. (2010). Socio-emotional development in Chinese children. In M. H. Bond (Ed.), *The Oxford handbook of Chinese psychology* (pp. 37-52). Oxford: Oxford University Press.
- Chen, X., Rubin, K. H., & Li, D. (1997). A relation between academic achievement and social adjustment: evidence from Chinese children. *Developmental Psychology*, 33(3), 518-525.
- Chiu, L. H. (1987). Child rearing attitudes of Chinese, Chinese-American and Anglo-American mothers. *International Journal of Psychology*, 23(4), 409-419.
- Choudhury, M. A. (2003). *Explaining the Qur'an, a socio-scientific inquiry*, Lewiston, NY: The Edwin Mellen Press.
- Christie, R., & Geis, F. (1970). *Studies in machiavellianism*. New York, NY: Academic Press.
- Cialdini, R. B., Borden, R. J., Thorne, A., Walker, M. R., Freeman, S., & Sloan, L. R. (1976). Basking in reflected glory: Three (football) field studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 366-375.
- Clance, P. R., & Imes, S. C. (1978). The imposter phenomenon in high achieving women: dynamics and therapeutic intervention. *Psychotherapy: Theory, Research and Practice*, 15(3), 1-8.
- Clark, R. (1979). *The Japanese company*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Cofer, C. N. (1958). Comparison of word associations obtained by the methods of discrete single word and continued association. *Psychological Reports*, 4, 507-510.
- Cohen, J. (1982). Cooperative and competitive styles – the construct and its relevance. *Human Relations*, 35(8), 621-633.
- Coleman, J. C., & Hendry, L. B. (1999). *The nature of adolescence*. London: Routledge.
- Coleman, J. S. (1962). *The adolescent society*. Glencoe, IL: Free Press.
- Cook, H., & Chi, C. (1984). Cooperative behavior and locus of control among American and Chinese American boys. *Journal of Psychology*, 118, 169-177.
- Corning, P. A. (1983). *The synergism hypothesis: A theory of progressive evolution*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Cortes, J. B. (1961). The achievement motive in the Spanish economy between the 13th and 18th centuries. *Economic development and cultural change*, 9(2) 144-163. Letöltés helye <http://www.jstor.org/stable/1151747>
- Costello, A. B., & Osborne, J. W. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical assessment, Research & Evaluation*, 10(7), 1-9.
- Cote, G. (1997). Socio-economic attainment, regional disparities and internal migration. *European Sociological Review*, 13, 55-77.
- Crawford, K., & Foster, R. (2001). Education for citizenship in Romania and the UK: A comparison. *Children's Social and Economic Education*, 4(3), 170-183.
- Crowne, D. P. (1966). Family orientation, level of aspiration, and interpersonal bargaining. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 641-645.
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24, 349-354.

- Czibor, A., & Bereczkei, T. (2010). Ki nyeri meg a versenyt? Egy kompetitív kísérleti játék tanulságai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 65(1), 165-182.
- Csákó, M. (2011). Idegenellenesség iskoláskorban. *Educatio*, 20(2), 181-193.
- Csányi, V. (1994). Evolúciós örökségünk a versengés. In *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés* (pp. 206-224). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csányi, V. (1999). *Az emberi természet*. Budapest: Vince Kiadó.
- Csepeli, Gy. (1981). Kísérletezés a szociálpszichológiában. In Gy. Csepeli (Ed.), *A kísérleti társadalomlélektan főárama* (pp. 5-29). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Csepeli, Gy. (2001). *A szervezkedő ember*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csorba, J., Rózsa, S., Dervic, K., & Tringer, L. (2004). Osztrák és magyar középiskolás tanulók öngyilkossággal és segítségkérő magtartással kapcsolatos attitűdjeinek összehasonlító vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 19(4), 331-336.
- Csukonyi, Cs. (2003). Aszociális orientáció – individualizmus és kollektívizmus és a kábítószer-használat összefüggései. In Á. Münnich (Ed.), *A kábítószer kipróbálásának okairól, az egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálatok alapján* (pp. 139-155). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Csukonyi, Cs., Máth, J., & Münnich, Á. (2005). A középiskolások és a kábítószer: A kábítószer-fogyasztás hátterének feltárása a középiskolások körében. In Á. Münnich (Ed.), *A mentális egészséget és egészségmagatartást befolyásoló tényezők* (pp. 83-148). Debrecen: Didakt Kiadó.
- Csukonyi, Cs., & Münnich, Á. (2002). Társas viszonyok az egyetemen. In Á. Münnich (Ed.), *A jövő vezetőinek jelene: Az egyetemi diákság karrierépítési komponenseinek lélektani háttere* (pp. 133-153). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Csukonyi, Cs., Sallay, H., & Münnich, Á. (1999). Individualizmus és kollektívizmus: csoportkülönbségek egyetemisták körében. *Alkalmazott Pszichológia*, 4, 19-31.
- D'Ailly, H. (2004). The role of choice in children's learning: A distinctive cultural and gender difference in efficacy, interest, and effort. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 36, 17-29.
- Dahlbert, C., Montada, C., & Schmitt, M. (1987). Glaube an eine gerechte Welt als Motiv: Validierungskorrelate zweier Skalen. *Psychologische Beiträge*, 29, 596-615.
- Dake, K. (1992). The myths of nature: Culture and social construction of risk. *Journal of Social Issues*, 48, 21-37.
- Dalbert, C. (1999). The world is more just for me than generally: About the personal belief in a just world scale's validity. *Social Justice Research*, 12, 79-98.
- Dalbert, C., & Katona-Sallay, H. (1996). The „belief in a just world” construct in Hungary. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 27(3), 293-314.
- Dalbert, C., Montada, L., Schmitt, M., & Schneider, A. (1984). Existentielle Schuld: Ergebnisse der Item- und Skalenanalysen. *Berichte aus der Arbeitsgruppe "Verantwortung, Gerechtigkeit, Moral"*, 24. Trier: Universität Trier, FB I-Psychologie.
- Dalbert, C., & Sallay, H. (2004). *The justice motive in adolescence and young adulthood*. London: Routledge.
- Dalgaard, B. R. (1993, April). Comparing student perceptions of economic competition across cultures: Hong Kong, Japan and the United States. *Paper presented at the Midwest Economic Association Meetings*. Indianapolis, IN, USA.
- Dashiell, J. F. (1935). Experimental studies of the influence of social situations on the behaviour of individual human adults. In C. Murchinson, (Ed.), *A handbook of social psychology* (pp. 1097-1158). Worcester, MA: Clark University Press.
- Davies, I., & Fülöp, M. (2010). 'Citizenship': what does it mean to trainee teachers in England and Hungary? *Napredak*, 151(1), 8-32.

- Davies, I., Fülöp, M., Hutchings, M., Ross, A., & Berkics, M. (2004). Citizenship and enterprise: issues from an investigation of teachers' perceptions in England and Hungary. *Comparative Education*, 40(3), 363-385.
- Davies, I., Fülöp, M., Hutchings, M., Ross, A., & Szilágyi-Váry, I. (2000). Enterprising citizens? The perceived interactions and overlaps between citizenship education and enterprise education in England and Hungary. In A. Ross (Ed.), *Higher education and citizenship education in Europe* (pp. 373-383). London: University of North London.
- Davies, I., Fülöp, M., Hutchings, M., Ross, A., & Szilágyi-Váry, I. (2001). Enterprising citizens? Perceptions of citizenship education and enterprise education in England and Hungary. *Educational Review*, 53(3), 261-269.
- Deci, E. L. (1975). *Intrinsic motivation*. New York, NY: Plenum Publishing Co.
- Deci, E. L. (1980). *The psychology of self-determination*. Lexington, MA: D. C. Heath Lexington Books.
- Deci, E. L. & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. New York, NY: Plenum Publishing Co.
- Deese, J. (1962). On the structure of associative meaning. *Psychological Review*, 69(3), 161-175.
- Deese, J. (1965). *The structure of associations in language and thought*. Baltimore, MD: John Hopkins Press.
- Den Hartog, D. N. (2004). Assertiveness. In R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman, & V. Gupta (Eds.), *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies* (pp. 395-436). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Dénes, E. (2005). Kultúra és vezetés. Francia-magyar felsővezetők vezetési eszközei. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 9(1), 65-90.
- Denson, T. F., Mehta, P. H., & Ho Tan, D. (2012). Endogenous testosterone and cortisol jointly influence reactive aggression in women. *Psychoneuroendocrinology*. Letöltés helye <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306453012002521>
- Deutsch, M. (1949a). A theory of cooperation and competition. *Human Relations*, 2, 129-152.
- Deutsch, M. (1949b). An experimental study of the effects of cooperation and competition upon group process. *Human Relations*, 2, 199-231.
- Deutsch, M. (1962). Cooperation and trust: some theoretical notes. In M. R. Jones (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation* (pp. 275-319). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict: Constructive and destructive processes*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Deutsch, M. (1979). Education and distributive justice: Some reflections on grading systems. *American Psychologist*, 34, 391-401.
- Deutsch, M. (1982). Interdependence and psychological orientation. In V. Derlega, & J. L. Grzelak (Eds.), *Cooperation and helping behaviour: Theories and research* (pp. 15-42). San Diego, CA: Academic Press.
- Deutsch, M. (1990). Sixty years of conflict. *International Journal of Conflict Management*, 5, 111-129.
- Deutsch, M. (1999). A personal perspective on the development of social psychology in the 20th century. In A. Rodrigues, & R. Levine (Eds.), *Reflections on 100 years of experimental social psychology* (pp. 1-34). New York, NY: Basic Books/Perseus Books Group.
- Deutsch, M. (2003). *Interview with Morton Deutsch by Julian Portilla*. Letöltés helye http://72.14.209.104/search?q=cache:XwJ_7QJxCgwJ:crinfo.beyondintractability.org/audio/morton_deutsch/%3Fnid%3D2430+malignant+conflict+Morton+Deutsch&hl=hu&ct=clnk&cd=2&gl=hu

- Deutsch, M. (2012). Cooperation and competition. In P. T. Coleman (Ed.), *Conflict, interdependence and justice. The legacy of Morton Deutsch* (pp. 23-40). New York, NY: Springer.
- Dewey, J. (1915). *The school and society: being three lectures by John Dewey, supplemented by a statement of the university elementary school*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Diaz-guerrero, R., & Szalay, L. B. (1991). *Understanding Mexicans and Americans: cultural perspectives in conflict*. New York, NY: Plenum Press.
- Dien, D. S. (1999). Chinese authority-directed orientation and Japanese peer-group orientation: questioning the notion of collectivism. *Review of General Psychology*, 3(4), 372-385
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Domino, G. (1992). Cooperation and competition in Chinese and American children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 23, 456-467.
- Domino, G. (2000). Social values: A comparison of Chinese and American children. In A. L. Comunian, & U. P. Gielen (Eds.), *International perspectives on human development* (pp. 358-378). Eichengrund: Past Science Publishers.
- Domino, G., & Hannah, M. T. (1987). A comparative analysis of social values of Chinese and American children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18, 58-77.
- Dósa, Zs., & Düll, A. (2006). Ázsiai és európai kerttípusok kulturális-környezetpszichológiai elemzése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 61(1), 169-185.
- Drees, M. J., & Mack, M. G. (2012). An examination of mental toughness over the course of a competitive season. *Journal of Sport Behavior*, 35(4), 377-386.
- Dubois, M. (2013) *The last resort. China's growing suicide problem. The World of Chinese*. Letöltés helye March 13, 2013 <http://www.theworldofchinese.com/2013/03/the-last-resort-chinas-growing-suicide-problem/>
- Dutt, V. (2007). School psychology in India. In S. R. Jimerson, T. D. Oakland, & P. T. Farrell (Eds.), *The handbook of international school psychology* (pp. 169-175). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Dweck, C. S. (1991). Self-theories and goals. The role in motivation, personality and development. In R. A. Dienstbier (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation* (pp. 199-235). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Dweck, C. S., & Elliott, E. (1984). Achievement motivation. In M. Hetherington (Ed.), *Social development: Carmichael's manual of child psychology* (pp. 643-691). New York, NY: Wiley.
- Edelman, R. J. (1987). *The psychology of embarrassment*. Chichester, UK: Wiley.
- Education Commission of Hong Kong SAR (2000). *Reform proposals for the education system in Hong Kong*. Hong Kong: Printing Department.
- Edwards, D. A., & Kurlander, L. S. (2010). Women's intercollegiate volleyball and tennis: Effects of warm-up, competition, and practice on saliva levels of cortisol and testosterone. *Hormones and Behavior*, 58(4), 606-613.
- Edwards, D. A., Wetzel, K., & Wyner, D. (2006). Intercollegiate soccer: Saliva cortisol and testosterone are elevated during competition, and testosterone is related to status and social connectedness with teammates. *Physiology & Behavior*, 87(1), 135-143.
- Eid, M., & Diener, E. (2001). Norms for experiencing different emotions in different cultures: Inter and intranational differences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 869-885.
- Eisler, R., & Combs, A. (1992). Cooperation, competition and gylany: cultural evolution from a new dynamic perspective In A. Combs (Ed.), *Cooperation. Beyond the age of*

- competition. *The World Future General Evolution Studies* (Vol.4., pp. 75-86). Philadelphia, PA: Gordon and Breach Science Publishers.
- Ekman, P. (2003). *Emotions revealed*. New York, NY: Times Books.
- Eliram, T., & Schwartzwald, J. (1987). Social orientation among Israelian youth. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18(1), 31-44.
- Elkind, D. (1979). Egocentrism in adolescence. *Child Development*, 38, 1025-1034.
- Elkind, D., & Bowen, R. (1979). Imaginary audience behavior in children and adolescents. *Developmental Psychology*, 15, 38-44.
- Elliot, A. J. (1999). Approach and avoidance motivation and achievement goals. *Educational Psychologist*, 34, 169-189.
- Elliot, A.J., Covington, M.V. (2001). Approach and avoidance motivation, *Educational Psychology Review*, (13) 2, 73-92.
- Engländer, T. (1991, July). *Risk and risk perception in different societies. Magic circles or proxemical factors in risk perception*. IACCP Conference. Debrecen.
- Engländer, T. (2003). „Társadalomveszélyeztetettség profilok percepciójának nemzetközi összehasonlítása.” (A T026235 számú OTKA pályázat zárójelentése). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, Pszichológiai Kutatóintézet.
- Engländer, T., & Czvetkovich, G. (1993). A társadalom mint vonatkoztatási keret, magyar és amerikai diákok kockázateszlelésében. *Pszichológia*, 3, 333-370.
- Engländer, T., Faragó, K., Slovic, P., & Fischhoff, B. (1986). A comparative analysis of risk perception in Hungary and United States. *Social Behaviour*, 1, 55-66.
- Engländer, T., Faragó, K., Slovic, P., & Fischhoff, B. (1987). Kockázateszlelés az Egyesült Államokban és Magyarországon. *Pszichológia*, 4, 469-482.
- Engländer, T., Slovic, P., & Szabó, L. (1988). Izoláció és kockázateszlelés. *Pszichológia*, 8, 333-351.
- Entwistle, N. J., & Kozéki, B. (1985). Magyar-skót összehasonlító vizsgálatok, az iskolai motiváció terén. *Pszichológia*, 5(1), 79-109.
- Entwistle, N. J., & Kozéki, B. (1985). Relationships between school motivation approaches to studying and attainment among British and Hungarian adolescents. *British Journal of Educational Psychology*, 55, 124-137.
- Entwistle, N. J., & Kozéki, B. (1988). Dimensions of motivation and approaches to learning in British and Hungarian secondary schools. *International Journal of Educational Research*, 12(3), 243-257.
- Epstein, J., & Harackiewicz, J. (1992). Winning is not enough: The effects of competition and achievement orientation on intrinsic interest. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 128-139.
- Erev, I., Bornstein, G., & Galili, R. (1993). Constructive intergroup competition as a solution to the free rider problem: a field experiment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 29, 463-478.
- Erikson, E. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York, NY: W.W. Norton.
- Erős, F. (2002). Társadalmi változás és szociális reprezentáció. In I. Czigler, L. Halász, L. & M. Marton (Eds.), *Az általánostól a különös* (pp. 389-404). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Erős, F., Murányi, I., Plichtová, J., & Varga, R. (1997). A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban. *Politikatudományi Szemle*, 4, 5-27.
- Erwin, T. D. (1981). *Manual for the Scale of Intellectual Development*. Harrisonburg, VA: Developmental Analytics.
- Etzkowitz, H., Kemelgor, C., & Uzzi, B. (2000). *Athena Unbound: The advancement of women in science and technology*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Eysenck, G., Easting, G., & Pearson, P. R. (1983). Age norms for impulsiveness, venturesomeness and empathy in children. *Personality and Individual Differences*, 5, 315-321.
- Eysenck, G., Kálmánchey, M., & Kozéki, B. (1981). Magyar és angol iskoláskorú gyermekek összehasonlító vizsgálata. *Pszichológia*, 2, 213-241.
- Eysenck, G., Kozéki, B., & Kalmanchey-Gellene, M. (1980). Cross-cultural comparison of personality: Hungarian children and English children. *Personality and Individual Differences*, 1, 347-353.
- Eysenck, G., & Matolcsi, Á. (1984). Az Eysenck-féle személyiség kérdőív (EPQ) magyar változata: a magyar és angol felnőttek összehasonlító vizsgálata. *Pszichológia*, 4, 231-240.
- F. Lassu, Zs. (2003). *Barátok és barátnők – együtt és egymás ellen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Falbo, T., & Poston, D. (1993). The academic, personality, and physical outcomes of only children in China. *Child Development*, 64(1), 18-35.
- Faragó, K., & Engländer, T. (1987). A kockázat észlelése - összehasonlító vizsgálat amerikai és magyar csoportoknál. In A. Vári (Ed.), *Kockázat és társadalom* (pp. 34-56). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Faragó, K., Oldfield, A., & Vári, A. (1988). A conflicting perspectives in multi-stakeholder problems: a comparative study. In R. Abbou (Ed.), *Hazardous waste: detection, control, treatment* (pp. 1769-1780). Amsterdam: Elsevier Science Publishers.
- Farkas, A. (2003). A figurativitás iránti igény: az előítéletekről egy angol-magyar összehasonlító vizsgálat kapcsán. *Pszichológia*, 23(2), 139-161.
- Farkas, A., & Giannini, A. M. (2001). Viszonyulási mintázatok az esztétikai ítéletek különbözőségéhez – egy kultúraközi ízlésvizsgálat. *Pszichológia*, 21(4), 309-352.
- Faucheaux, C. (1976). Cross-cultural research in experimental social psychology. *European Journal of Social Psychology*, 6, 269-322.
- Feather, N. T. (1989). Attitudes towards the high achiever: the fall of the tall poppy. *Australian Journal of Psychology*, 41(3), 239-267.
- Feather, N. T. (2009). Attitudes toward high achievers and reactions to their fall: theory and research concerning tall poppies. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol.26., pp. 1-73). New York: Academic Press.
- Fekete, I., & Pléh, Cs. (2008). A nyelvi relativizmus, és az idegrendszeri plaszticitás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 6(1), 181-211.
- Fekete, S., & Osváth, P. (2005). *Suicide studies - from genetics to psychiatry and culture*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Fekete, S., Osváth, P., & Domino, G. (1998). Szuicídiummal kapcsolatos attitűdök összehasonlító vizsgálata, magyar, észak-amerikai és japán mintában. *Szenvedélybetegségek*, 6, 189-193.
- Fekete, S., Schmidtke, A., Marton, K., Kóczán, Gy., & Osváth, P. (1994). Az öngyilkossággal kapcsolatos eltérő szociokulturális attitűdök tükröződése, közvetítése és változásai különböző országok tömegkommunikációjában. *Szenvedélybetegségek*, 6, 434-446.
- Fekete, S., Schmidtke, A., Takahashi, Y., Etzersdorfer, E., Upanne, M., & Osváth, P. (2001). Mass media, cultural attitudes, and suicide. Results of an international comparative study. *Crisis*, 22(4), 170-173.
- Ferenczhalmy, R., Szalai, K., & László, J. (2011). Az ágencia szerepe történelmi szövegekben a nemzeti identitás szempontjából. *Pszichológia*, 31(1), 35-46.
- Fernández, I., Carrera, P., Páez, D., & Sánchez, F. (2008). Interdependent self-construal, competitive attitudes, culture and emotional reactions on sadness. *Psychologia. An International Journal of Psychological Sciences*, 51(3), 214-234.

- Fessler, D. M. T. (2007). From appeasement to conformity: evolutionary and cultural perspectives on shame, competition and cooperation. In J. L. Tracy, R. W. Robins, & J. P. Tangney (Eds.) *The Self-conscious emotions. Theory and research* (pp. 174-193). New York, NY: Guilford Press.
- Festinger, L. (1954/1976). A társadalmi összehasonlítás folyamatainak elmélete. In F. Pataki (Ed.), *Pedagógiai szociálpszichológia* (pp. 259-291). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Fischer, A. H., & Rodriguez Mosquera, P. M. (2001). What concerns men? Women or other men? *Psychology, Evolution & Gender*, 3(1), 5-25.
- Fiske, A. P. (2002). Using individualism and collectivism to compare cultures: A critique of the validity and measurement of the constructs: Comment on Oyserman et al. (2002). *Psychological Bulletin*, 128(1), 78-88.
- Fiske, S. T. (2006). *Társas alapotívumok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 878-902.
- Fiske, S. T., Xu, J., Cuddy, A. C., & Glick, P. (1999). (Dis)respecting versus (dis)liking: Status and interdependence predict ambivalent stereotypes of competence and warmth. *Journal of Social Issues*, 55, 473-491.
- Flament, C., & Rouquette, M. L. (2003). *Anatomie des idées ordinaires*. Paris: Armand Colin.
- Flanagan, C., A., Campbell, B., Botcheva, L., Bowes, J., Csapó, B., Macek, P., & Sheblanova, E. (2003). Social class and adolescents' beliefs about justice in different social orders. *Journal of Social Issues*, 59(4), 711-732.
- Flesch, I. (2004). *Atatürk és kora*. Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Folkman, S., & Lazarus, R. S. (1985). If it changes it must be a process: Study of emotions and coping during three stages of a college examination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(1), 150-170.
- Foster, W. K. (1984). Cooperation in the game and sport structure of children: One dimension of psychosocial development. *Education*, 105, 201-205.
- Fournier, M. A. (2009). Adolescent hierarchy formation and the social competition theory of depression. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 28(9), 1144-1172.
- Frances, R., & Halász, L. (1980). Kollatív változók összehasonlító vizsgálata francia, és magyar munkások és egyetemisták között. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 37, 10-20.
- Franken, R. E., & Brown, J. D. (1995). Why do people like competition? The motivation for winning, putting forth effort, improving one's performance, performing well, being instrumental, and expressing forceful/aggressive behavior. *Personality and Individual Differences*, 19(2), 175-184.
- Franken, R. E., & Brown, D. J. (1996). The need to win is not adaptive: the need to win, winning strategies, hope, and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 20, 805-809.
- Franken, R. E., & Prpich, W. (1996). Dislike of competition and the need to won: self-image concerns, performance concerns, and the distraction of attention. *Journal of Social Behaviour and Personality*, 11(4), 695-713.
- Freud, S. (1916/1958). Those wrecked by success. Some character-types met with in psychoanalytic work. In J. Stracy (Ed.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol.14., pp. 309-333). London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1917/1986). *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Freud, S. (1940/1982). A pszichoanalízis foglalatja. In S. Freud, *Esszék* (pp. 409-490). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Frey, J. H., & Eitzen, D. S. (1991). Sports and society. *Annual Review of Sociology*, 17, 503-522.

- Friedman, A., Todd, J., & Kariuki, P. W. (1995). Cooperative and competitive behavior of urban and rural children in Kenya. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 26(4), 374-383.
- Frost, P. (1991). Examination hell. In E. R. Beuchamp (Ed.), *Windows on Japanese education* (pp. 209-228). New York, NY: Greenwood.
- Frydenberg, E. (2005). *Morton Deutsch. A life and legacy of mediation and conflict resolution*. Brisbane: Australian Academic Press.
- Fukunishi, I., Nakagawa, T., Nakamura, H., Li, K., Hua, Z. Q., & Kratz, T. S. (1996). Relationships between type A behavior, narcissism, and maternal closeness for college students in Japan, the United States of America, and the People's Republic of China. *Psychological Reports*, 78(3), 939-944.
- Furnham, A., Kirkcaldy, B. D., & Lynn, R. (1994). National attitude to competitiveness, money, and work among young people: first, second, and third world differences. *Human Relations*, 47(1), 119-132.
- Fülöp, É., Péley, B., & László, J. (2011). A történelmi pályához kapcsolódó érzelmek modellje magyar történelmi regényekben. *Pszichológia*, 31(1), 47-62.
- Fülöp, M. (1992a). A tehetséges gyerekek versengő magatartásáról. *Új Pedagógiai Szemle*, 5, 3-13.
- Fülöp, M. (1992b). Cognitive concepts on competition. *International Journal of Psychology*, 27(3-4), 316.
- Fülöp, M. (1992c). Teacher's concepts on competition. *Didaktisk Tydskrift*, 9, 46-57.
- Fülöp, M. (1993). Pedagógusok nézetei a rivalizációról. *Új Pedagógiai Szemle*, 7-8, 74-86.
- Fülöp, M. (1995a). *A versengésre vonatkozó tudományos és implicit elméletek* (pp. 1-315). (Kandidátusi disszertáció, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest).
- Fülöp, M. (1995b). A versengésre vonatkozó tudományos nézetek, I. A versengő magatartás eredete. *Pszichológia*, 1, 61-111.
- Fülöp, M. (1995c). A versengésre vonatkozó tudományos nézetek II. A versengés a pszichoanalitikus elmélet tükrében. *Pszichológia*, 2, 157-211.
- Fülöp, M. (1995d). A versengésre vonatkozó tudományos nézetek, III. A versengés, a szociálpszichológiai elméletek tükrében. *Pszichológia*, 4, 435- 474.
- Fülöp, M. (1997a). Konkurens finns I var DNA. *Pedagogiska Magasinet*, 4, 8-13.
- Fülöp, M. (1997b). Mothers' competition through their children. A Finnish-Hungarian comparison. In J. Sugárné Kádár (Ed.), *Socialization and the child rearing practice. Acta Psychologica Debrecina*, 20, 37-47.
- Fülöp, M. (1998). A csoport és a közösség szerepe Japánban. *Pszichológia*, 3, 469-498.
- Fülöp, M. (1999a). Students' perception of the role of competition in their respective countries: Hungary, Japan, USA. In A. Ross (Ed.), *Young citizens in Europe* (pp. 195-219). London: University of North London.
- Fülöp, M. (1999b). Japanese students' perception of the role of competition in their country. *Journal of Asian and African Studies*, 3(1-2), 148-174.
- Fülöp, M. (1999c). A pszichoanalízis alkalmazhatósága különböző kultúrákban. In I. Lust (Ed.), *Pszichoanalízis és kultúra* (pp. 37- 51). Budapest: Animula.
- Fülöp, M. (2001a). A versengés, mint szociális képesség. In B. Csapó, & T. Vidákovich (Eds.), *Neveléstudomány az ezredfordulón* (pp. 133-146). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Fülöp, M. (2001b). A versengés szerepe. *Új Pedagógiai Szemle*, 3-17.
- Fülöp, M. (2001c). Teachers' perception of the role of competition in their respective countries: Hungary, Japan and USA. *Children's Social and Economic Understanding*, 4(3), 142-159.
- Fülöp, M. (2002a). A versengés kulturális tükrében. In L. Halász, M. Marton, & I. Czigler (Eds.), *Az általánostól a különös* (pp. 337-356). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

- Fülöp, M. (2002b). Intergenerational differences and social transition: Teachers' and students perception of competition in Hungary. In E. Nasman., & A. Ross (Eds.), *Children's understanding in the new Europe* (pp. 63-89). Stoke-on-Trent: Trentham Books.
- Fülöp, M. (2002c). Competition in Hungary and Britain perceived by adolescents. *Alkalmazott Pszichológia*, 3-4, 33-55.
- Fülöp, M. (2003a). A versengés, mint szociális készség fejleszthetősége. In A. Zsolnai (Ed.), *Szociális kompetencia – Társas viselkedés* (pp. 170-192). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Fülöp, M. (2003b). Társadalmi traumák túlélői nyugaton és keleten: Auschwitz és Hiroshima. In F. Erős, & K. Bárdos (Eds.), *Virág Teréz emlékkötet*. Budapest: Thalassa.
- Fülöp, M. (2004a). Competition as a culturally constructed concept. In C. Baillie, E. Dunn, & Y. Zheng (Eds.), *Travelling facts. The social construction, distribution, and accumulation of knowledge* (pp. 124-148). Frankfurt/New York, NY: Campus.
- Fülöp, M. (2004b). A Pszichoanalízis története és alkalmazhatósága a japán és kínai kultúrában. *Thalassa*. 15.2. 3-25
- Fülöp, M. (2005a). The development of social, economical, political identity among adolescents in the post-socialist countries of Europe. In M. Fülöp, & A. Ross (Eds.), *Growing up in Europe today: Developing identities among adolescents* (pp. 11-39). Stoke-on-Trent/Trentham Books, New York, NY: Sterling.
- Fülöp, M. (2005b). A versengés hatása a tanórai motivációra. Előadás az *Országos Neveléstudományi Konferencián*. Október 6-8, Budapest. 132. old.
- Fülöp, M. (2005c). Versengés öregkorban szociálpszichológiai és pszichoanalitikus megközelítésben. In K. Pető (Ed.), *Életciklusok* (pp. 57-77). Budapest: Animula.
- Fülöp, M. (2006a). Egyéni és csoportos versengés a szervezetekben. In A. Mészáros (Ed.), *A munkahely szociálpszichológiai jelenségvilága* (pp. 194-232). Miskolc: Z-Press Kiadó.
- Fülöp, M. (2006b). Versengés a japán iskolában. In J. Gordon Győri, *Az oktatás világa Kelet és Délkelet-Ázsiában: Japán és Szingapúr* (pp. 333-364). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Fülöp, M. (2006c, Okt) The role of competition in school perceived by Japanese, Hungarian and American high school students. *Korean Association of Psychological and Social Issues International Conference on Child Development in Family, School and Cultural Contexts: With Specific Focus on Asia's Educational Miracle* (p. 15). Inha University, Incheon, Korea.
- Fülöp, M. (2007). European representation of citizenship: the case of England and Hungary. In I. Kovalcikova (Ed.), *Children's identity and citizenship in the Visegrad context. Proceedings of the International Academic Conference* (pp. 35-46). Presov: University of Presov.
- Fülöp, M. (2008a). Paradigmaváltás a versengéskutatásban. *Pszichológia*, 28(2), 113-140.
- Fülöp, M. (2008b) Educating the cooperative competitive citizen. In K. Tirri (Ed.), *Educating moral sensibilities in urban schools* (pp. 171-187). Rotterdam: Sense Publishers.
- Fülöp, M. (2008c). Szenvedély, versengés, szégyen és büntudat japán módra Nacume Szószeki „Kokoro” című művében. *Lélekelemzés*, 3(1), 84-109.
- Fülöp, M. (2008d). Verseny a társadalomban – verseny az iskolában. In A. Benedek, & D. Gler (Eds.), *VII. Nevelésügyi Kongresszus. Az oktatás közügy* (pp. 51-74). Budapest.
- Fülöp, M. (2009a). Happy and unhappy competitors. What makes the difference? *Psychological Topics*, 18(2), 345-367.
- Fülöp, M. (2009b). Kultúraközi és kulturális pszichológia Magyarországon. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 3-83.
- Fülöp, M. (2009c) (szerk.) *A lélek a kultúrák között. A kulturális különbségek pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó.
- Fülöp, M. (2009d). Introduction. In A. Chybicka (Ed.), *Culture and Gender. An Intimate Relationship*. (pp. 226-227). Sopot: Gdanskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Fülöp, M. (2009e). Socialization for cooperative and competitive citizen: a classroom observation study. *Social Science Tribune. Special Issue: From a national identity to a European one*. 55. (Summer), 59-87.
- Fülöp, M. (2010). Culture shock and the birth of the modern Japanese novel: Natsume Soseki. In A. N. Eigeartaigh, & W. Berg (Eds.), *Exploring transculturalism* (pp. 63-81). Frankfurt: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Fülöp, M. (2010b). A társas viselkedés szociálpszichológiája: a társas összehasonlítás. In A., Zsolnai, K., Kasik (Eds.), *A szociális kompetencia fejlesztésének elméleti és gyakorlati alapjai*. (pp.48-77). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fülöp, M. (2013). Being female and competitive in Japan. In A. M. Tuncoku (Ed.), *Women's education in Turkey and Japan for social development*. Ankara: Positif Matbaa (megjelenés alatt).
- Fülöp, M. (2013) Hogyan reagálnak a diákok a győzelemre és a vesztesre általános és középiskolai tanárok tapasztalatai tükrében. *Iskolakultúra* (még nem beadott kézirat).
- Fülöp, M., Aktan, E., Davies, I., & Navarro, A. (2010). What is citizenship? A comparison of representatives from Turkey and old and new EU countries. In P. Cunningham, & N. Fretwell (Eds.), *Lifelong learning and active citizenship* (pp. 257-268). London: CiCe Publication.
- Fülöp, M., Aktan, E., Davies, I., & Navarro, A. (2012). The cooperative competitive European citizen: is this notion present in the representation of citizenship among student teachers in four countries? In S. Striker (Ed.), *Adult education. Historical and theoretical aspects* (pp. 11-21). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Fülöp, M., & Berkics, M. (2002). Economic education and attitudes towards enterprise, business and competition among adolescents in Hungary. In M. Hutchings, M. Fülöp, & A. Van den Dries (Eds.), *Young people's understanding of economic issues in Europe* (pp. 129-153). Stoke-on-Trent: Trentham Books.
- Fülöp, M., & Berkics, M. (2003). Az iskolai versengés percepciója amerikai, japán és magyar középiskolások között. *III. Országos Neveléstudományi Konferencia* (p. 181). Budapest.
- Fülöp, M., & Berkics, M. (2003). Socialisation for coping with competition, winning and losing in two societies: Hungary and the UK. In A. Ross (Ed.), *A Europe of many cultures* (pp. 263-273). London: CICE Publication.
- Fülöp, M., & Berkics, M. (2007). A győzelemmel és a veszteséssel való megküzdés mintázatai serdülőkorban. *Pszichológia*, 27(3), 194-220.
- Fülöp, M., Berkics, M., Davies, I., Hutchings, M., & Ross, A. (2004). The perception of corruption as a conflict between citizenship and enterprise in a competitive environment among Hungarian and British teachers. In A. Ross (Ed.), *The experience of citizenship* (pp. 317-323). London: London Metropolitan University.
- Fülöp, M., Berkics, M., & Sándor, M. (2004, May). Versengés az iskolában és a társadalomban, három kultúrában: amerikai, japán, magyar. *Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Nagygyűlése* (p. 39). Debrecen.
- Fülöp, M., Berkics, M., Son, K. A., & Ko, J. W. (2002). Hungarian and Korean social axioms. In P. Boski, F. J. R. Van de Vijver, & A. M. Chodyncka (Eds.), *Proceedings of the Fifteenth International Congress of the International Association for Cross-Cultural Psychology* (pp. 485-501). Warszawa: Institute of Psychology of the Polish Academy of Sciences.
- Fülöp, M., Davies, I., Berkics, M., Hutchings, M., & Ross, A. (2002). Ki a jó állampolgár Magyarországon és Nagy-Britanniában? In Á. Gocsál (Ed.), *Identitás és Pedagógia* (pp. 11-23). Pécs: Pécsi Tanoda Alapítvány.

- Fülöp, M., Davies, I., Berkics, M., Hutchings, M., & Ross, A. (2004). Entrepreneurs and/or citizens. A comparison of English and Hungarian teachers' views on enterprise and the good entrepreneur in a competitive world. *Applied Psychology in Hungary*, 5-6, 23-46.
- Fülöp, M., Davies, I., Hutchings, M., Ross, A., Berkics, M., & Floyd, L. (2001). Being a good citizen, competitor and entrepreneur in Hungary and in Britain: utopia or reality? In A. Ross (Ed.), *Learning for democratic Europe* (pp. 295-301). London: University of North London.
- Fülöp, M., Davies, I., & Navarro, A. (2008). Citizenship. Is there an English, a Hungarian and a Spanish version? In A. Ross (Ed.), *Reflecting on identities: research, practice and innovation* (pp. 483-491). London: London Metropolitan University.
- Fülöp, M., Goodwin, R., Goebel, K., Grad, H., Martin Rojo, L., Nguyen Luu, L. A., & Berkics, M. (2007). Integration of Chinese immigrant children in four countries: Germany, Hungary, Spain and the UK. In A. Ross (Ed.), *Citizenship education in society* (pp. 331-343). London: London Metropolitan University.
- Fülöp, M., & Marton, F. (2003). Does knowledge exist if nobody knows about it? Eastern and Western knowledge ontologies. In F. Salili, & R. Hoosain (Eds.), *Teaching, learning and motivation in a multicultural context* (pp. 147-173). Greenwich, CT: Information Age Publishing Company.
- Fülöp, M., & Orosz, G. (2006, July). *The perception of economic competition and the competitive strategies of Hungarian business people* [CD-ROM]. IAREP-SABE, Conference Proceedings (pp. 1-12). Paris, France.
- Fülöp, M., Roland-Levy, C., & Berkics, M. (2004). Economic competition perceived by French and Hungarian adolescents. In A. Ross, (Ed.), *The experience of citizenship* (pp. 325-331). London: London Metropolitan University.
- Fülöp, M., Ross, A., Pergar-Kuscer, M., & Razdevsek Pucko, C. (2007). Competition and cooperation in schools. An English, Hungarian and Slovenian comparison. In F. Salili, & R. Hoosain (Eds.), *Research in multicultural education and international perspective*, 6. *Culture, motivation and learning: a multicultural perspective*. (pp. 235-284). Greenwich, CT: Information Age Publishing.
- Fülöp, M., & Sándor, M. (2006). Cross-cultural understandings from social psychology on cooperation and competition [CD-ROM]. In A. Ross (Ed.), *Citizenship education: Europe and the World* (pp. 75-89). London: London Metropolitan University.
- Fülöp, M., & Sándor, M. (2008). A versengés, a győzelem és a vesztes fogalma kisiskolások körében. *Pszichológia*, 28(2), 195-220.
- Fülöp, M., & Sebestyén, N. (2011). Kulturális sokk? Kulturális különbségek Budapesten tanuló egyetemisták szemével. *Pszichológia*, 30(2), 81-106.
- Fülöp, M., & Sebestyén, N. (2012). Being a student abroad. The sojourner experience: USA meets Hungary. In S. Goncalves, & M. Carpenter (Ed.), *Intercultural policies and education* (pp. 141-171). Bern: Peter Lang Publisher.
- Fülöp, M., & Szarvas, H. (2011). The cooperative competitive citizen. In P. Cunningham (Ed.), *Europe's future. Citizenship in a changing world* (pp. 1-11). London: London Metropolitan University. Letöltés helye:
http://www.londonmet.ac.uk/fms/MRSite/Research/cice/pubs/2011/2011_001.pdf
- Fülöp, M., & Szarvas, H. (2012). The ability of cooperation in a competitive context as a civic competence. In S. Striker (Ed.), *Adult education . Historical and theoretical aspects* (pp. 21-35). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Fülöp, M., & Takács, Sz. (2013). The cooperative competitive citizen: what does it take? *Citizenship, Teaching, Learning*, 8(2), 131-156.
- Fymier, J. R. (1970). *Development and validation of a motivation index*. New Jersey, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- Gan, H. (2008). Chinese education tradition. The Imperial Examination System in feudal China. *Journal of Management and Social Sciences*, 4(2), 115-133.
- Garskof, B. E., & Houston, J. P. (1963). Measurement of verbal relatedness: An idiographic approach. *Psychological Review*, 70(3), 277-288.
- Geertz, C. (2001). *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gelfand, M. J., Bhawuk, D. P. S., Nishi, L. H., & Bechtold, D. J. (2004). Individualism and collectivism. In R. J. House, P. J., Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman, & V. Gupta (Eds.), *Culture, leadership, and organizations* (pp. 437-512). London: Sage Publications.
- Gelfand, M. J., Raver, J., Nishii, L., Leslie, L., Lun, J., Lim, B.C., Duan, L., Aldamata, A., Almaliach, A., Ang, J., Arnadottir, F., Aycan, Z., Biasoli, Z. M. M., Boehnke, K., Boski, P., Cabecinhas, R., Chan, D., Chhoka, J., Fischlmayr, I., Szabo, E., Ferrer, M., Fisher, R., Fülöp, M., Georgas, J., Guzman, E., Kashima, E., Kashima, Y., Kim, K., Lemperur, A., Marquez, P., Nazar, S., Othman, R., Overlaet, B., Peltser, K., Perez, L., Petrovna, L., Realo, A., Shei, V., Schmidt, M., Smith, P. B., Taveesin, J., Toyama, M., Van de Vliert, E., Volna, N., Ward, C., Yamaguchi, S., & Yau, X. (2011). The difference between "Tight" and "Loose" societies revisited: ecological, socio-political, and societal correlates of tightness-looseness in modern nations. *Science*, 332(6031), 1100-1104.
- Georgianna, S. (2007). *Self-leadership and goal striving across cultures: A Comparison of United States and Chinese undergraduate students*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press.
- Gervai, J., Németh, R., & Keskinen, S. (1997). Gender identity and gender constancy in three-years-olds: A comparison of Hungarian and Finnish preschool children. In J. Sugárné Kádár (Ed.), *Socialisation and the child rearing practice*. *Acta Psychologica Debrecina*, 20, 19-28.
- Gervai, J., Turner, P. J., & Hinde, R. A. (1993). Parents' and teachers' perceptions of personality traits of young children: sex differences, cross-cultural comparisons and relations with observed behaviour. *British Journal of Developmental Psychology*, 11, 343-358.
- Gervai, J., Turner, P. J., & Hinde, R. A. (1994). Kisgyermekek személyisége a szülők és óvónők megítélése szerint: nemi különbségek, kultúrközi összehasonlítás és kapcsolat a megfigyelt viselkedéssel. *Pszichológia*, 14(1), 85-107.
- Gervai, J., Turner, P. J., & Hinde, R. A. (1995). Gender-related behaviour, attitudes, and personality in parents of young children in England and Hungary. *International Journal of Behavioral Development*, 18(1), 105-126.
- Gilbert, P., & Allan, S. A. (1998). The role of defeat and entrapment (arrested flight) in depression: An exploration of the evolutionary view. *Psychological Medicine*, 28, 585-598.
- Gilbert, P., & McGuire, M. (1998). Shame, social roles and status. The psychobiological continuum from monkey to human. In P. Gilbert, & B. Andrews (Eds.), *Shame: Interpersonal behaviour, psychopathology and culture* (pp. 99-125). New York, NY: Oxford University Press.
- Gilligan, C. (2003). *In a different voice*. Boston, MA: Harvard University Press.
- Gittings, J. (2005). *The changing face of China: From Mao to market*. Oxford: Oxford University Press.
- Glick, P., & Fiske, S. T. (1996). The ambivalent sexism inventory: Differentiation hostile and benevolent sexism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 491-512.
- Glick, P., & Fiske, S. T. (1999). Sexism and other „isms”: interdependence, status, and the ambivalent content of stereotypes. In W. B. Swann, & J. H. Langlois (Eds.), *Sexism and stereotypes in modern society* (pp. 193-251). Washington D.C., WA: American Psychological Association.

- Glick, P., & Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: hostile and benevolent sexism of gender prejudice. In T. Eckles, & H. M. Trautner (Eds.), *The developmental social psychology of gender* (pp. 243-272). New Jersey, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Goldberg, L. R. (1981). Language and individual differences: the search for universals in personality lexicons. In L. Wheeler (Ed.), *Review of personality and social psychology* (Vol.2., pp. 141-165). Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Goldman, I. (1937). The Bathonga of South-Africa. In M. Mead (Ed.), *Cooperation and competition among primitive peoples* (pp. 354-381). New York, NY: McGraw-Hill.
- Goldman, I. (1937). The Kwakiutl of Vancouver Island. In M. Mead (Ed.), *Cooperation and competition among primitive peoples* (pp. 190-209). New York, NY: McGraw-Hill.
- Goldman, I. (1937). The Zuni of New Mexico. In M. Mead (Ed.), *Cooperation and competition among primitive peoples* (pp. 313-353). New York, NY: McGraw-Hill.
- Goldman, I. (1955). Status rivalry and cultural evolution in Polynesia. *American Anthropologist*, 57(4), 680-697.
- Gomes Casseres, B. (1996). *The alliance revolution. The new shape of business rivalry*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gomez, R. (1998). Impatience-aggression, competitiveness and avoidant coping: direct and moderating effects on maladjustment among adolescence. *Personality and Individual Differences*, 25, 649-661.
- Goncalves, B., Ferreira, A., Káplár, M., & Gyöngyösiné Kiss, E. (2010). Comparing the Szondi Test results of Hungarian and Portuguese community samples. *Empirical Text and Culture Research*, 4, 81-8.
- Goodwin, R. (1999). *Personal relationships across cultures*. London: Routledge.
- Goodwin, R., Kozlova, A., Kwiatkowska, A., Nguyen luu, L. A., Nizharadze, G., Realo, A., Kulvet, A., & Rammer, A. (2003). Social representations of HIV/AIDS in Central Eastern Europe. *Social Science and Medicine*, 56, 1373-1384.
- Goodwin, R., Nguyen, Luu, L. A., Kósa, É., Nizharadze, G., & Emeljanova, T. (1999). Glasnost and the art of conversation: a multi-level analysis of intimate disclosure across three former communist countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30(1), 72-90.
- Goodwin, R., Nizharadze, G., Nguyen Luu, L. A., & Emelyanova, T. (2002). Social support in changing Europe: An analysis of three post-Communist nations. *European Journal of Social Psychology*, 31, 379-393.
- Goodwin, R., Realo, A., Kwiatkowska, A., Kozlova, A., Nguyen Luu, L.A., & Nizharadze, G. (2002). Values and sexual behavior in Central and Eastern Europe. *Journal of Health Psychology*, 7, 45-56.
- Gordon Györi, J. (2006). *Az oktatás világa Kelet- és Délkelet-Ázsiában*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Gordon Györi, J. (2009). Kulturális különbségek a tanulási motivációban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 203-228.
- Green, E. G. T., Deschamps, J. C., & Paez, D. (2005). Variation of individualism and collectivism within and between 20 countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(3), 321-339.
- Green, M. J., & Gill, B. (2009). *Asia's new multilateralism: cooperation, competition and the search for community*. New York, NY: Columbia University Press.
- Griffin-Pierson, S. (1990). The Competitiveness Questionnaire: A measure of two components of competitiveness. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 23(3), 108-115.
- Grum, D. K., & Kolenc, J. (2008). Self-concept and competitiveness in three national cultures. *Studia Psychologica*, 50, 291-309.

- Guttman, A. (2002). *The Olympics. The history of modern games*. Urbana, IL: The University of Illinois Press.
- Gyuris, P. (2010). Versengő nők –versengő férfiak az evolúciós pszichológia szempontjából. In Rab, V., & Deák, A. (Eds.), *Együttműködés – versengés*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Hadas, M. (2003). *A modern férfi születése*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Halász, L. (1974). *A „Cigányok” című film hatásának összehasonlító vizsgálata*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutató Központ.
- Halász, L. (1987). Anticipáció elbeszélések befogadásában – amerikai-magyar összehasonlítás. *Pszichológia*, 7, 93-122.
- Halász, L. (1988). Anticipation in reception of short stories: an American-Hungarian cross-cultural study. In C. Martindale (Ed.), *Psychological approaches to the study of literary narratives* (pp. 159-204). Hamburg: Buske.
- Halász, L. (1989). Érzelmi-szerkezeti hatás és a szereplők tulajdonságai – magyar-amerikai összehasonlítás. *Pszichológia*, 9(1), 99-118.
- Halász, L. (1991). Understanding short stories: An American-Hungarian cross-cultural study. *Empirical Studies of the Arts*, 9(2), 143-163.
- Halász, L. (1992). Elbeszélések megértése – amerikai-magyar összehasonlító vizsgálat. *Pszichológia*, 12(4), 515-538.
- Halász, L. (1996). *Szociális megismerés és irodalmi megértés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Halász, L., Asplund, M., & Marton, F. (1991). Differences in recall and understanding of literary texts read several times. *Spiel*, 10, 235-262.
- Halász, L., László, J., & Pléh, Cs. (1988). The short story. Cross-cultural studies in reading short stories. *Poetics*, 1(4-5), 287-304.
- Halász, L., Short, M., & Varga, Á. (2002). A cross-cultural study of fictional and non-fictional text understanding. *Poetics*, 30, 195-219.
- Halberstadt, A. G. (1986). Family socialization of emotional expression and nonverbal communication styles and skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 827-836.
- Hámori, B. (2008). A versenyfogalom dinamikája. *Pszichológia*, 28(2), 141-164.
- Hampden-Turner, C., & Trompenaars, F. (1993). *The seven cultures of capitalism*. New York, NY: Doubleday.
- Hampel, P. & Petermann, F. (2005). Age and gender effects on coping in children and adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 73-83.
- Harackiewicz, J. M. (2011). I can't explain. In R. M. Arkin (Ed.), *Most underappreciated: 50 prominent social psychologists describe their most unloved work* (pp. 185-187). New York, NY: Oxford University Press.
- Harackiewicz, J. M., Barron, K. E., & Elliot, A. J. (1998). Rethinking achievement goals: When are they adaptive for college students and why? *Educational Psychologist*, 33, 1-21.
- Harackiewicz, J. M., Barron, K. E., Pintrich, P. R., Elliott, A. J., & Thrash, T. M. (2002). Revision of achievement goal theory: necessary and illuminating. *Journal of Educational Psychology*, 94(3), 638-645.
- Hardy, C., & Van Vugt, M. (2006). Nice guys finish first: The competitive altruism hypothesis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1402-1413.
- Harrison, L. E., & Tington, S. P. (Eds.). (2000). *Culture matters: How values shape human progress*. New York, NY: Basic Books.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self*. New York, NY: The Guilford Press.
- Hau, K-T., & Ho, I. T. (2010). Chinese students' motivation and attachment. In M. Bond (Ed.), *Oxford handbook of Chinese psychology* (187-204). Oxford: Oxford University Press.

- Hausmann, R., Tyson, L. D., & Zahidi, S. (2012). *The global gender gap report*. World Economic Forum.
- Hawley, P. H. (1999). The ontogenesis of social dominance: A strategy-based evolutionary perspective. *Developmental Review*, 19, 97-132.
- Hawley, P. H. (2008). Competition and social and personality development: Some consequences of taking Darwin seriously. *Anuario de Psicología*, 39(2), 193-208.
- Hawley, P. H., & Little, T. D. (1999). On winning some and losing some: A social relations approach to social dominance in toddlers. *Merrill-Palmer Quarterly*, 45, 185-214.
- Hawley, P. H., Little, T. D., & Card, N. A. (2008). The myth of the alpha male: A new look at dominance-related beliefs and behaviors among adolescent males and females. *International Journal of Behavioral Development*, 32(1), 76-88.
- Haydu, G. G. (Ed). (1979). *Experience forms*. Den Haag: Mouton Publishers.
- Hayward, R. D., & Kemmelmeier, M. (2007). How competition is viewed across cultures. A test of four theories. *Cross-Cultural Research*, 41(4), 364-395.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511-523.
- Heckhausen, H. (1984). Emergent achievement behavior: Some early developments. In J. Nicholls (Ed.), *Advances in motivation and achievement: The development of achievement motivation* (Vol.3., pp. 1-32). Greenwich, CT: JAI Press.
- Heine, S. J. (2005). Where is the evidence for pancultural self-enhancement? A reply to Sedikides, Gaertner, & Toguchi. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 531-538.
- Heine, S. J., & Lehman, D. R. (2004). Move the body, change the self: Acculturative effects on the self-concept. In M. Schaller, & C. Crandall (Eds.), *Psychological Foundations of Culture* (pp. 305-331). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Helson, R., & Leigh, J. (1986). A pszichológiai irányulás és a társas interakciók mintázata, a magyar és amerikai novellákban. *Pszichológia*, 6(4), 511-522.
- Helwig, C. C., Arnold, M. L., Tan, D., & Boyd, D. (2007). Mainland Chinese and Canadian adolescents' judgments and reasoning about the fairness of democratic and other forms of government. *Cognitive Development*, 22, 96-109.
- Hemesath, M., & Pomponio, X. (1995). Student attitudes towards markets: comparative survey data from China, the United States and Russia. *China Economic Review*, 6(2), 225-238.
- Henrich, J., Heine, S. J., & Norenzayan, A. (2010). Beyond WEIRD: Towards a broad-based behavioral science. *Behavioral and Brain Sciences*, 33, 111-135.
- Hibbard, D. R., & Buhrmester, D. (2010). Competitiveness, gender, and adjustment among adolescents. *Sex Roles*, 63(5-6), 412-424.
- Hidi, S., & Harackiewicz, J. M. (2001). Motivating the academically unmotivated: A critical issue for the 21st century. *Review of Educational Research*, 70, 151-179.
- Hillier, S. (1988). Women and population control in China: Issues of sexuality, power, and control. *Feminist Review*, 29, 101-113.
- Ho, D. Y. F. (1986). Chinese pattern of socialization: A critical review. In M. H. Bond (Ed.), *The psychology of the Chinese people* (pp. 1-37). New York, NY: Oxford University Press.
- Hobbes, T. (1651/1999). *Leviatán (vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma)*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Hódi, S. (1988). A pszichózisok és öngyilkosságok területi és etnikai megoszlása a Vajdaságban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 45, 547-566.
- Hoffman, L. W. (1974). Fear of success in males and females: 1965-1971. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 353-358.

- Hofmeister, Á., Neulinger, Á., Kainzbauer, A., & Brück, F. (2005). Kulturális értékek, kulturális dimenziók és kulturális standardok. *Vezetéstudomány* 2, 2-15.
- Hofmeister, T. A., & Bauer, A. (1995). A magyar marketingvezetők helye a nemzetközi kulturális térképen. *Vezetéstudomány*, 6, 37.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Hofstede, G. (1991). *Cultures and organizations: Software of the mind*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Hofstede, G. (1998). A case for comparing apples with oranges. International differences in values. In M. Sasaki (Ed.), *Values and attitudes across nations and times* (pp. 16-31). Leiden: Brill.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hofstede, G., & Bond, M. H. (1988). The Confucius connection: From cultural roots to economic growth. *Organizational Dynamics*, 16(4), 4-21.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Hollos, M. (1980). Collective education in Hungary: Development of competitive-cooperative and role-taking behaviours. *Ethos*, 8, 3-23.
- Holloway, S. D. (2010). *Women and family in contemporary Japan*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Hong, Y.-Y., & Salili, F. (2000). Challenges ahead of research on Chinese students' learning motivation in the new Millenium. *Journal of Psychology in Chinese Societies*, 1(2), 1-12.
- Hong-kin, K. (2012). The Generation Y's working encounter: A comparative study of Hong Kong and other Chinese cities. *Journal of Family and Economic Issues*, 33(2), 231-249.
- Horio, T., & Sabouret, J. F. (1990.). Education in Japan: The issues at stake at the dawn of the twenty-first century. In C. Chiland, & J. G. Young (Eds.) *Why children reject school: views from seven countries* (pp. 45-61). New Haven, CT: Yale University Press.
- Horner, M. S. (1968). Sex differences in achievement motivation and performance in competitive and noncompetitive situations (Doktori disszertáció, University of Michigan, Ann Arbor). *Dissertation Abstracts International*, 30, 407.
- Horner, M. S. (1972). Toward an understanding of achievement related conflicts in women. *Journal of Social Issues*, 28, 157-175.
- Horney, K. (2004). *A neurotikus személy napjainkban*. Budapest: Ursus Libris.
- Horváth, A. (1994). *Kooperatív technikák*. Budapest: OKI Iskolafejlesztési Központ, Altern Füzetek.
- House, R. J., Hanges, P. J., Javidan, M., Dorfman, P. W., & Gupta, V. (Eds.). (2004). *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Hoyer, M. (2006). Asszociációk csoportos elemzése, egy új módszer bevezetése Magyarországon. In E. Albert-Lőrincz (Ed.), *Átfesthető horizont* (pp.149-165). Kolozsvár: Scientia Kiadó.
- Hsee, C. K., & Weber, E. U. (1999). Cross-national differences in risk preference and lay predictions. *Journal of Behavioral Decision Making*, 12, 165-179.
- Hsu, F. L. K. (1983). *Rugged individualism reconsidered*. Knoxville, TN: University of Tennessee Press.
- Hughes, C., Cutting, A. L., & Dunn, J. (2001). Acting nasty in the face of failure? Longitudinal observation of "hard to manage" children playing a rigged competitive game with a friend. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 29, 403-416.

- Hughes, L. A. (1988). But that's not really mean. Competing in a cooperative mode. *Sex Roles*, 19(11-12), 669-687.
- Hunyady, Gy. (1996). *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hunyady, Gy. (2010). *A társadalmi közérzet hullámverése. 20 év után*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Hupka, R. B., & Buunk, B. (1987). Cross-cultural differences in elicitation of sexual jealousy. *The Journal of Sex Research*, 23, 12-22.
- Hutchings, M., Davies, I., Fülöp, M., Ross, A., Berkics, M., Gregory, I., & Floyd, L. (2001). The responses of English and Hungarian teachers to some hypothetical dilemmas concerning citizenship. In A. Ross (Ed.), *Learning for democratic Europe* (pp. 287-295). London: University of North London.
- Hwang, K. K. (2012). *Foundations of Chinese psychology: Confucian social relations*. New York: Springer SBM.
- Indries, K. (2008). Pszichoanalízis Japánban: Sintóista, buddhista mítoszok és az álmok mélystruktúrája. *Lélekelemzés*, 3(1-2), 110-122.
- Indries, K. (2009). A kapcsolati harmónia lélektana a kelet-ázsiai kollektivisták társadalmakban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 179-202.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2004). *Subjective well-being rankings of 82 societies (based on combined Happiness and Life Satisfaction scores)*. Letöltés helye <http://www.worldvaluessurvey.org/>
- Inglehart, R. (2005). *European and World Values Surveys Integrated Data File, 1999–2002, Release 1*. Inter-University Consortium for Political and Social Research. Letöltés helye www.icpsr.umich.edu
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, cultural change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19-51.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2010). Changing mass priorities: The link between modernization and democracy. *Perspectives on Politics*, 8(2), 554.
- International Human Development Indicators (2011). *Human Development Index (HDI value– 2011)* Letöltés helye <http://hdr.undp.org/en/data/map/>
- Inui, A. (1993). The competitive structure of school and labour market: Japan and Britain. *British Journal of Sociology of Education*, 14(3), 301-313.
- Ivádi, R. E., Felhősi, G., & Pléh, Cs. (2008). A téri referenciakeretek változása az életkorral tipikusan fejlődő és Williams-szindrómás gyerekeknél. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 63(1), 213-251.
- Iwama, H. F. (1993). Japan's group orientation in secondary schools. In J. J. Shields (Ed.), *Japanese Schooling: Patterns of socialization, equality and political control* (pp. 73-84). University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.
- Iwao, S. (1993). *The Japanese woman: Traditional image and changing reality*. New York, NY: Free Press.
- Javidan, M. (2004). Performance orientation. In R. J. House, P. J. Hanges, M. Javidan, P. W. Dorfman, & V. Gupta (Eds.), *Culture, leadership, and organizations: The GLOBE study of 62 societies* (pp. 239-281). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Jehn, K. A., & Mannix, E. A. (2001). The dynamic nature of conflict: A longitudinal study of intragroup conflict and group performance. *Academy Management Journal*, 44(2), 238-251.
- Jiang, K. (2012) China's entrance exam is more competitive than ever. *Inside Higher Ed*. Letöltés helye:

<http://www.insidehighered.com/blogs/world-view/china%E2%80%99s-entrance-exam-more-competitive-ever>

- Jiao, S., Ji, D., & Q. Ring. (1986). Comparative study of behavioural qualities of only children and sibling children. *Child Development*, 57, 357-361.
- Jiayin, M. (1992). Cooperation in Chinese philosophy. In A. Combs (Ed.), *Cooperation. Beyond the age of competition. The world future general evolution studies* (Vol.4., pp. 86-95). Philadelphia, PA: Gordon and Breach Science Publishers S. A.
- Jiménez, M., Aguilar, R., & Alvero-Cruz, J. R. (2012). Effects of victory and defeat on testosterone and cortisol response to competition: Evidence for same response patterns in men and women. *Psychoneuroendocrinology*, 37(9), 1577-1581.
- Jing, Q., & Wan, C. (1997). Socialization of Chinese children. In H. S. R. Kao, & D. Sinha (Eds.), *Asian perspectives on psychology* (pp. 59-73). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications.
- Jodelet, D. (1989). *Folies et représentations sociales*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1974). Instructional goal structure: Cooperative, ompetitive or individualistic. *Review of Educational Research*, 4(2), 213-240.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1975). *Learning together and alone: Cooperation, competition and individualization*. New Jersey, NJ: Prentice Hall.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1979). Conflict in the classroom: Controversy and learning. *Review of Educational Research*, 49, 51-70.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1989). *Cooperation and Competition: Theory and research*. Edina, MN: Interaction Book Co.
- Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (1991). *Learning together and alone: Cooperative, competitive, and individualistic* (3rd ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Józsa, K. (2007). *Az elsajátítási motiváció*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó Kft.
- Jung, C. G. (1910). The association method. *American Journal of Psychology*, 31, 219-269.
- Kabasakal, H., & Bodur, M. (2007). Leadership and culture in Turkey: A multi-faceted phenomenon. In J. Chhokar, F. Brodbeck, & R. House (Eds.), *Culture and leadership across the world* (pp. 835-874). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kagan, S., Knight, G. P., & Martinez-Romero, S. (1982). Culture and the development of conflict resolution style. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13, 43-58.
- Kagan, S., & Madsen, M. C. (1971). Cooperation and competition of Mexican, Mexican-American, and Anglo-American children of two ages under four instructional sets. *Developmental Psychology*, 5, 32-39.
- Kagan, S., & Madsen, M. C. (1972a). Experimental analyses of cooperation and competition of Anglo-American and Mexican children. *Developmental Psychology*, 6, 49-59.
- Kagan, S., & Madsen, M. C. (1972b). Rivalry in Anglo-American and Mexican children of two ages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24, 214-220.
- Kagitcibasi, C. (2006). Rediscovering Sherif: Sherif's role in the formation of social psychology; his relevance for (cross) cultural psychology; and his commitment to human well-being. *Cross-cultural Psychology Bulletin*, 40(1-2), 20-26.
- Kalma, A. (1991). Hierarchisation and dominance assessment at first-glance. *European Journal of Social Psychology*, 21, 165-181.
- Kaplan, A., & Middleton, M. J. (2002). Should childhood be a journey or a race? Response to Harackiewicz, et al. (2002). *Journal of Educational Psychology*, 94(3), 646-648.
- Karasz, A., & Singelis, T. M. (2009). Qualitative and mixed methods research in cross-cultural psychology. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 40(6), 909-916.
- Kariya, T., & Rosenbaum, J. (2003). Stratified incentives and life course behaviors. In J. T. Mortimer & J. S. Michael J. (Eds.), *Handbook of the life course* (pp 51-78). New York, NY: Kluwer Academic/Plenum Publishers.

- Kashiwagi, K. (1998). Life-span developmental and socio-cultural approach toward Japanese women/mothers: Conceptions and realities of Japanese women/mothers. *The Annual Report of Educational Psychology in Japan*, 37, 191-200.
- Kasik, L. (2010). *A szociálisérdek-érvényesítő, az érzelmi, és a szociálisprobléma-megoldó képességek vizsgálata 4-18 évesek körében*. (Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, Szeged).
- Kasik, L. (2011). A szociálisérdek-érvényesítés néhány dimenziójának működése és érzelmi háttere 8-18 évesek körében. *Magyar Pedagógia*, 111(2), 141-181.
- Katona, N. (2003). Student temperament preferences – a cross-cultural study in six countries. *Alkalmazott Pszichológia*, 2003-2004, 47-63.
- Kay, A. C., & Jost, J. T. (2003). Complementary justice: Effects of „poor but happy” and “poor but honest” stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 823-837.
- Keller, E. F. (1992). Competition: Current usages. In E. F. Keller, & E. A. Lloyd (Eds.), *Keywords in evolutionary biology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Keller, H., & Hiltrud, O. (2011). Socioemotional development in cultural context. In X. Chen, & K. H. Rubin (Eds). *Socioemotional development in cultural context. Social, emotional, and personality development in context* (pp. 164-185). New York, NY: Guilford Press.
- Keller, T. (2009). *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Budapest: TÁRKI.
- Kelley, H. H., & Thibaut, J. W. (1978). The interpersonal relations: *A theory of interdependence*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Kelly, G. A. (1955). *The psychology of personal constructs*. New York, NY: Norton Company.
- Kelly, R. M. (1985). The Associative Group Analysis method and evaluation research. *Evaluation Review*, 9(35), 5-50.
- Keltikangas-Jarvinen, L., & Raikkonen, K. (1993). Emotional styles and coping strategies characterizing the risk and non-risk dimensions of type a behavior in young men. *Personality and Individual Differences*, 14, 661- 671.
- Kende, A. (2009). Kulturális pszichológia: lehet-e hatékony nélküle a pszichológiai tanácsadás? *Serdülő- és Gyermekpszichoterápia*, 2-3, 5-18.
- Kilpatrick, W. H. (1925). *The foundations of a method*. New York, NY: Columbia University Press.
- King, C. S., Simmons, C. H., Welch, S., Tucker, & Shimezu, H. (1995). Cooperative, competitive and avoidance strategies: A comparison of Japanese and United States motivations. *Journal of Social Behavior & Personality*, 10(4), 807-816.
- King, R., McInerney, D., & Watkins, D. (2012). Competitiveness is not that bad at least in the East: Testing the hierarchical model of achievement motivation in the Asian setting. *International Journal of Intercultural Relations*, 36(3), 443-457.
- King, R., Watkins, D., & Fülöp, M. (2012). Competition in schools: A Chinese cultural analysis. *Supplement of the International Journal of Psychology*, 47, 236.
- Kitayama, S. (2002). Culture and basic psychological processes: toward a system view of culture. *Psychological Bulletin*, 128, 89-96.
- Kitayama, S., Markus, H. R., & Matsumoto, H. (1995). Culture, self, and emotion: A cultural perspective on self-conscious emotions. In J. P. Tangney, & K. W. Fisher (Eds.), *Shame, guilt, embarrassment, and pride: Empirical studies of self-conscious emotions* (pp. 439-464). New York, NY: Guilford Press.
- Kitayama, S., Markus, H. R., Matsumoto, H., & Norasakkunkit, V. (1997). Individual and collective processes in the construction of the self: self-enhancement in the United States and self-criticism in Japan. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(6), 1245-1267.

- Kitayama, S., Mesquita, B., & Karasawa, M. (2006). Cultural affordances and emotional experience: Socially engaging and disengaging emotions in Japan and the United States. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(5), 890-903.
- Kivlighan, K. T., Granger, D. A., & Booth, A. (2005). Gender differences in testosterone and cortisol response to competition. *Psychoneuroendocrinology*, 30, 58-71.
- Kleine, M., Goetz, T., Pekrun, R., & Hall, N. (2005). The structure of students' emotions experienced during a mathematical achievement test. *Zentralblatt für Didaktik der Mathematik*, 37(3), 221-225.
- Cluckhohn, F. R. (1954). Culture and behavior. In G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Kluknavszky, Á., & Tóth, Z. (2009). Tanulócsoporthoz levegőszennyezéssel kapcsolatos fogalmainak vizsgálata szóasszociációs módszerrel. *Magyar Pedagógia*, 109(4), 321-342.
- Knight, G. P., & Kagan, S. (1977). Acculturation of prosocial and competitive behaviors among second and third generation Mexican-American children. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 8, 273-284.
- Knight, G. P., & Kagan, S. (1982). Siblings, birth order, and cooperative-competitive social behaviour. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 13(2), 239-249.
- Knight, G. P., Nelson, W., Kagan, S., & Gumbiner, J. (1982). Cooperative-competitive social orientation and school achievement among Anglo-American and Mexican-American children. *Contemporary Educational Psychology*, 7, 97-106.
- Kohn, A. (1986). *No contest. The case against competition*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Kohut, H. (1972). Thoughts on narcissism and narcissistic rage. In P. Ornstein (Ed.), *The search for the self* (Vol.2., pp. 615-658). New York, NY: International Universities Press.
- Kohut, H., & Wolfe, E. (1978). The disorders of the self and their treatment: An outline. *International Journal of Psychoanalysis*, 59, 413-425.
- Kolman, L. (1999). *Work-related values in Central and Eastern Europe and the advancement of economic and political integration between European countries. Final report*. Praha: Czech Agricultural University.
- Kolman, L., Noorderhaven, N. G., Hofstede, G., & Dienes, E. (2003). Cross-cultural differences in Central Europe. *Journal of Managerial Psychology*, 18(1), 76-88.
- Komorita, S. S. (1965). Cooperative choice in a prisoner's dilemma game. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 741-745.
- Kopp, M., & Skrabski Á. (2008). Hogyan teremthető politikai közösség egy individualista társadalomban? *Századvég*, 50(4), 143-152.
- Kopp, M., & Skrabski, Á. (2009). Magyar lelkiállapot az ezredforduló után. *Távlatok*, 86. Letöltés helye http://www.tavlatok.hu/86/86kopp_skrabski.pdf
- Kornai, J. (1983). *A hiány*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kósa, É., Nguyen Luu, L. A., Goodwin, R., Nizharadze, G., & Emelyanova, T. (1999). Bizalom és a társas támogatás a rendszerváltás után: A kérdőíves vizsgálatok eredményei. *Alkalmazott Pszichológia*, 3, 31-42.
- Kovács, Gy. (2009). Egy vietnámi kislány Magyarországon. *Serdülő- és Gyermekpszichoterápia*, 2-3, 19-47.
- Kovács, J., Bernáth, Á., Pántya, J., & Papp, G. (2011). Az együttműködő személy figyelmessége és eredményessége által keltett benyomások a megfigyelőben: tesz-e különbséget a társas értékorientáció kétféle szemüvege? *Pszichológia*, 31(2), 107-124.
- Kovács, J., & Kovács, Z. (1998). A nyereség és méltányosság szempontjai rövid és hosszú távú kapcsolatokban – kultúráközi vizsgálat. *Pszichológia*, 18(2), 191-207.
- Kovács, J., & Pántya, J. (2012). A vesztes-szerep mintázatai magyar történelmi események értékelésében. In J. Kovács, & Á. Münnich (Eds.), *Nemzeti emlékezhelyek*:

- attitűdök, reprezentációk, élmények, funkciók, struktúrák* (pp. 33-56). Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Kovács, T. (2007). Az evészavarok epidemiológiai vizsgálata romániai román, illetve magyar kultúrák tükrében. *Psychiatria Hungarica*, 22(5), 390-396.
- Kovács, T., & Szabó, P. (2009). Az evészavarok epidemiológiai vizsgálata erdélyi román, magyar, illetve szász középiskolások körében. *Psychiatria Hungarica*, 24, 124-132.
- Kozéki, B. (1980). Assessing the motivation of Hungarian and American students. *High School Journal*, 64, 4-9.
- Kozéki, B. (1985). A különböző nyelvterületeken alkalmazható verbális vizsgáló eszközök. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 42, 286-297.
- Kozéki, B. (1985). Motives and motivational styles in education. In N. Entwistle (Ed.), *new directions in educational psychology* (pp. 189-198). Lewes: The Falmer Press.
- Kozéki, B., & Deák, Á. (1983). A teljesítmény motivációjának vizsgálata az iskolában. *Pszichológia*, 3, 219-244.
- Kozéki, B., & Entwistle, N. J. (1984). Identifying dimensions of school motivation in Britain and Hungary. *British Journal of Educational Psychology*, 54, 303-309.
- Kozéki, B., & Entwistle, N. J. (1986). Tanulási motivációk és orientációk vizsgálata magyar és skót iskoláskorúak körében. *Pszichológia*, 6(2), 271-292.
- Kozéki, B., Entwistle, N. J., & Pollitt, A. (1986). Motivációs és orientációs típusok vizsgálata magyar és brit iskolákban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 43, 460-475.
- Kozéki, B., & Eysenck, G. (1985). Magyar és angol iskoláskorúak összehasonlító vizsgálata – az impulzivitás-kockázatvállalás-empátia kérdőív magyar változata. *Pszichológia*, 5(4), 579-600.
- Kozéki, B., & Hrabal, V. (1983). Az iskoláskorúak teljesítménnyel kapcsolatos motivációjának összehasonlító vizsgálata. *Magyar Pedagógia*, 2, 121-135.
- Kozéki, B., & Verma, G. (1980, July). *A comparative study of pupils' motivation in Hungary and Britain*. 22nd International Congress of Psychology (p. 373). Leipzig, Németország.
- Kozéki, B., & Verma, G. K. (1984). Vizsgálatok az iskolai motiváció terén. *Pszichológia*, 4(4), 547-576.
- Kruger, D. J., & Fitzgerald, C. J. (2012). Evolutionary perspectives on male-male competition, violence, and homicide. In T. K., Shackelford, & V. A. Weekes-Shackelford (Eds) *The Oxford handbook of evolutionary perspectives on violence, homicide, and war* (pp. 153-170). New York, NY: Oxford University Press.
- Kurman, J. (2003). Why is self-enhancement low in certain collectivist cultures? An investigation of two competing explanations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 461-486.
- Kwan, V. S. Y., Hui, C-M., & McGee, J. (2010). What do we know about the Chinese self? Illustrations with self-esteem, self-efficacy, and self-enhancement. In M. Bond (Ed.), *Oxford handbook of Chinese psychology* (pp. 279-294). Oxford: Oxford University Press.
- Lado, A. A., Boyd, N. G., & Hanlon, S. C. (1997). Competition, cooperation and the search for economic rents: A syncretic model. *Academy of Management Review*, 22, 110-141.
- Lane, A. M., Jones, L., & Stevens, M. J. (2002). Coping with failure: The effects of self-esteem and coping on changes in self-efficacy. *Journal of Sport Behavior*, 25, 331-345.
- Laner, M. R. (1989). Competitive vs. noncompetitive styles: Which is most valued in courtship? *Sex Roles*, 20(3-4), 163-170.
- Lasch, C. (1996). *Az önimádat társadalma*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- László J., & Fülöp É. (2010). A történelem érzelmi reprezentációja a történelemkönyvekben és naiv elbeszélésekben. *Történelemtanítás – Online történelemdidaktikai folyóirat*, 45(I/3), Letöltés helye <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/10/laszlo-janos->

[%E2%80%93fulop-eva-a-tortenelem-erzelmi-reprezentacioja-tortenelemkonyvekben-es-naiv-elbeszelesekben-01-03-02/](#)

- László J., & Fülöp É. (2011). Nemzeti identitás és kollektív áldozati szerep. *Pszichológia*, 31, 295-315.
- László, J., & Larsen, S. F. (1990). Kulturális ismeretek és személyes élmények szerepe az irodalom megértésében. *Pszichológia*, 10(4), 485-508.
- Lawrence, J., Ashford, K., & Dent, P. (2006). Gender differences in coping strategies of undergraduate students and their impact on self-esteem and attainment. *Active Learning in Higher Education*, 7, 273-281.
- Leary, M. R. (2005). Sociometer theory and the pursuit of relational value: Getting to the root of self-esteem, *European Review of Social Psychology*, 16(1), 75-111.
- Lebra, T. S., & Lebra, W. P., (Eds.). (1986). *Japanese culture and behavior*. Honolulu, HI: University of Hawaii Press.
- Lee, A. Y., Aaker, J. L., & Gardner, W. L. (2000). The pleasures and pains of distinct self-construals: The role of interdependence in regulatory focus. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 1122-1134.
- Leenars, A. A., Fekete, S., Wencstern, S., & Osváth, P. (1998). A magyar és észak-amerikai öngyilkosok búcsúleveleinek összehasonlító vizsgálata. *Psychiatria Hungarica*, 13(2), 146-159.
- Lee, R. S. (1968). Psychological economics: An adolescent discipline. *PsycCRITIQUES*, 13(7), 358-360.
- Lee, W. O. (1996). The cultural context for Chinese learners: Conceptions of learning in the Confucian tradition. In D. A. Watkins, & B. Biggs (Eds.), *The Chinese learner: cultural, psychological and contextual influences* (pp. 25-41). Hongkong/Melbourne: Comparative Education Research Centre and Australian Council for Educational Research.
- Leigh, J., & Helson, R. M. (1986). A pszichológiai irányulás és a társas interakciók mintázata magyar és amerikai novellákban. *Pszichológia*, 6(4), 511-533.
- Lepper, M., & Henderlong, J. (2000). Turning “play” into “work” and “work” into “play”: 25 years of research on intrinsic versus extrinsic motivation: In C. Sansone, J. Harackiewicz (Eds.), *Intrinsic and extrinsic motivation: The search for optimal motivation and performance* (pp. 257-307). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Lerner, M. J. (1980). *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York, NY: Plenum Publishing Co.
- LeTendre, G. (1996). Youth and schooling in Japan: Competition with peers. *Berkeley Journal of Sociology*, 41, 103-136.
- Leung, H., & Au, W. W.-T. (2010). Chinese cooperation and competition. In M. Bond (Ed.), *Oxford handbook of Chinese psychology* (pp. 499-514). Oxford: Oxford University Press.
- Leung, K., Bond, M. H., Reimel de Carrasquel, S., Munoz, C., Hernández, M., & Murakami, F., et al. (2002). Social axioms: The search for universal dimensions of general beliefs about how the world functions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, 286-302.
- Levin, S. (1971). The psychoanalysis of shame. *International Journal of Psychoanalysis*, 52, 355-362.
- LeVine, R. (2001). Japan as front line in the cultural psychology wars. In H. Shimizu, R. LeVine (Eds.), *Japanese frames of mind* (pp. 11-22). Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- LeVine, R. A., LeVine, S., Dixon, S., Richman, A., Leiderman, P. H., Keefer, C., & Brazelton, T. B. (1994). *Child care and culture: Lessons from Africa*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Lewin, K. (1935). *A Dynamic Theory of Personality*, McGraw-Hill, New York.

- Lewis, J. W. (1965). Party cadres in communist China. In J. S. Coleman (Ed.), *Education and political development* (pp. 425-430). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lewis, M. (1995). Embarrassment: the emotion of self-exposure and evaluation. In J. P. Tangney, & K. W. Fischer (Eds.), *Self-conscious emotions* (pp. 198-218). New York, NY: The Guilford Press.
- Lewis, M. (2011). The self-conscious emotions. Encyclopedia on early childhood development. Published online 30, September, 2011 <http://www.child-encyclopedia.com/documents/LewisANGxp1.pdf>
- Li, J. (2002). A cultural model of learning: Chinese „heart and mind for wanting to learn.” *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33(3), 248-269.
- Li, J. (2003). U.S. and Chinese cultural beliefs about learning. *Journal of Educational Psychology*, 95(2), 258-267.
- Li, J. (2006). Self in learning: Chinese adolescents' goals and sense of agency. *Child Development*, 77, 482-501.
- Li, J. (2012). *Cultural foundations of learning*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Li, M., Cheung, S., & Kau, S. (1979). Competitive and cooperative behavior of Chinese children in Taiwan and Hong Kong. *Acta Psychologica Taiwanica*, 21(1), 27-33.
- Lifton, J. (1967). *Death in life. Survivors of Hiroshima*. New York, NY: Random House.
- Lifton, J. (1970). *History of human survival*. New York, NY: Random House.
- Light Shields, D., & Light Bredemeier, B. (2012). *True competition*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Lim, C., & Sin Lay, C. (2003). Confucianism and the protestant work ethic. *Asia Europe Journal*, 1, 321-322.
- Linowes, R. G., Mroczkowski, T., Uchida, K., & Komatsu, A. (2000). Using mental maps to highlight cultural differences: visual portraits of American and Japanese patterns of thinking. *Journal of International Management*, 6, 71-100.
- Lipset, S. D. (1986). Historical traditions and national characteristics: A comparative analysis of Canada and the United States. *Canadian Journal of Sociology*, 11, 113-155.
- Lisznay, S. (2006). A pszichológiai tanácsadás kulturális pszichológiai aspektusai – példák a felsőoktatási tanácsadás gyakorlatából. *Alkalmazott Pszichológia*, 8(1), 22-31.
- Liu, C., Xiao, J., & Yang, Z. (2003). A compromise between self-enhancement and honesty: Chinese self-evaluations on social desirability scales. *Psychological Reports*, 92, 291-298.
- Liu, F. (2009). It is not merely about life on the screen: Urban Chinese youth and the Internet cafe. *Journal of Youth Studies*, 12(2), 167-184.
- Lockwood, P., & Kunda, Z. (1997). Superstars and me: Predicting the impact of role models on the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 91-103.
- London, I. D., & Lee, T. L. (1977). Socio/psycholinguistics of the cultural revolution: *Psychological Reports*, 40, 343-356.
- Luo, X., Slotegraaf, R., & Pan, X. (2006). Cross-functional competition: the simultaneous role of cooperation and competition within firms. *Journal of Marketing*, 70, 67-80.
- Lynn, R. (1991). *The secret of the miracle economy: Different national attitudes to competitiveness and money*. Exeter: Social Affairs Unit.
- Madsen, M. C. (1967). Cooperative and competitive motivation of children in three Mexican sub-cultures. *Psychological Reports*, 20(3), 1307-1320.
- Madsen, M. C. (1971). Developmental and cross-cultural differences in the cooperative and competitive behaviour of young children. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 2, 365-371.

- Madsen, M. C., & Lancy, D. F. (1981). Cooperative and competitive behavior: Experiments related to ethnic identity and urbanization in Papua New Guinea. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 12(4), 389-408.
- Madsen, M. C., & Shapira, A. (1977). Cooperation and challenge in four cultures. *The Journal of Social Psychology*, 102, 189-195.
- Madsen, M. C., & Yi, S. (1975). Cooperation and competition of urban and rural children in the Republic of South Korea. *International Journal of Psychology*, 10(4), 269-274.
- Macek, P., Flanagan, C., Gallay, L., Kostron, L., Botcheva, L., & Csapó, B. (1998). Postcommunist societies in times of transition: perceptions of change among adolescents in Central and Eastern Europe. *Journal of Social Issues*, 54(3), 547-556.
- Mag, M., & Kiss, N. (1997). Language and thought. Comparative study on native speaker children of Hungarian versus Finnish language. In J. Sugárné Kádár (Ed.), *Socialisation and child rearing practices. Acta Psychologica Debrecina*, 20, 67-77.
- Magnusson, D., & Stattin, H. (1978). A cross-cultural comparison of anxiety responses in an interactional frame of reference. *International Journal of Psychology*, 13, 317-332.
- Mansner, B. (1963). Entrepreneurial behavior. *PsycCRITIQUES*, 8(8), 291-292.
- Marin, G., Mejita, B., & de Oberle, C. (1975). Cooperation as a function of place of residence in Colombian children. *The Journal of Social Psychology*, 95(1), 127-128.
- Marková, I., Moodie, E., Farr, R.M., Drozda-Senkowska, E., Erős, F., Plichtová, J., Gervais, M. C., Hoffmanová, J., & Mullerová, O. (1998). Social representations of the individual: a post-communist perspective. *European Journal of Social Psychology*, 28(5), 797-829.
- Marks, N., Abdullah, S., Simms, A., & Thompson, S. (2006). *The Happy Planet Index*. London: The New Economics Foundation.
- Markus, H., & Kitayama, S. (1991). Culture and self: Implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.
- Markus, H., & Kitayama, S. (1994). A collective fear of the collective: Implications for selves and the theories of selves. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20(5), 368-379.
- Markus, H., Kitayama, S., & Heiman, R.J. (1998). Culture and "basic" psychological principles. In E. T. Higgins, & A.W. Kruglanski (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic principles* (pp. 857-891). New York, NY: Guilford Press.
- Martindale, C., & Keeley, A. (1986). Huszadik századi magyar és amerikai novellák tartalmi trendjeiről. *Pszichológia*, 6(4), 489-510.
- Marton, F. (1981). Phenomenography – describing conceptions of the world around us. *Instructional Science*, 10, 177-200.
- Marwell, G., & Schmitt, D. R. (1972). Cooperation and interpersonal risk: Cross-cultural and cross-procedural generalisations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 8, 594-599.
- Marx, K. (1867/1955). *A Tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. Budapest: Szikra Kiadó.
- Mascolo, M. F., & Fischer, K. W. (1995). Developmental transformations in appraisals for pride, shame and guilt. In J. P. Tangney, & K. W. Fischer (Eds.), *Self-conscious emotions* (pp. 64-113). New York, NY: The Guilford Press.
- Mascolo, M. F., Fischer, K. W., & Brown, Li, J. (2003). Dynamic development of component systems of emotions: pride, shame, and guilt in China and the United States. In R. J. Davidson, K. Scherer, & H. H. Goldsmith (Eds.), *Handbook of affective science* (pp. 375-408). Oxford: Oxford University Press.
- Mascolo, M. F., Fischer, K. W., & Brown, Li, J. (2003). Dynamic development of component systems of emotions: Pride, shame, and guilt in China and the United States. In R. J. Davidson, K. Scherer, & H. H. Goldsmith (Eds.) *Handbook of affective science* (pp. 375-408). Oxford: Oxford University Press.
- Maslow, A. H., & Honigmann, J. (1970). Synergy: some notes of Ruth Benedict. *American Anthropologist, New Series*, 72(2), 320-333.

- Matsumoto, D., & Van de Vijver, F. J. R. (2011). *Cross-cultural research methods in psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Matsumoto, D., Weissman, M. D., Preston, K., Brown, B. R., & Kupperbusch, C. (1997). Context-specific measurement of individualism-collectivism on the individual level: The individualism-collectivism interpersonal assessment inventory. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 28, 743-767.
- Matsumoto, D., & Willingham, B. (2006). The thrill of victory and the agony of defeat: spontaneous expressions of medal winners of the 2004 Athens Olympic Games. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(3), 568-581.
- Matsumoto, D., Yoo, S. H., Alexandre, J., Anguas-Wong, A. M., Ariola, M., Ataca, B., Bond, M. H., Boratav, B. H., Breugelmans, S. M., Cabecinhas, R., Chae, J., Comunian, A. L., DeGere, D. N., Djunaidi, A., Fok, H. K., Fontaine, J., Friedelmayer, W., & Fülöp, M., et al. (2008). Mapping expressive differences around the world: The relationship between emotional display rules and individualism v. collectivism, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39, 55-74.
- Matsumoto, D., Yoo, S. H., Fontaine, J., Alexandre, J., Anguas-Wong, A. M., Ariola, M., Ataca, B., Bond, M. H., Boratav, B. H., Breugelmans, S. M., Cabecinhas, R., Chae, J., Comunian, A. L., DeGere, D. N., Djunaidi, A., Fok, H. K., Fontaine, J., Friedelmayer, W., & Fülöp, M., et al. (2009). Hipocrisy or maturity? Culture and context differentiation. *European Journal of Personality*, 23(3), 251-264.
- Mayer, A. (1903). Über Einzel- und Gesamtleistung des Schulkindes. *Archiv für die Gesamte Psychologie*, 1, 276-416.
- May, M., & Doob, L. (1937). *Competition and cooperation*. New York, NY: Social Science Research Council.
- Maynard Smith, J., & Price, G. R. (1973). The logic of animal conflict. *Nature*, 246, 15-18.
- Mayr, E. (1963). *Animal species and evolution*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Mazur, A. (1985). A biosocial model of status in face-to-face primate groups. *Social Forces*, 64(2), 377-402.
- Mazur, A., & Booth, A. (1998). Testosterone and dominance in men. *The Behavioral and Brain Sciences*, 21(3), 353-397.
- McAndrew, F. T. (2009). The interacting roles of testosterone and challenges to status in human male aggression. *Aggression and Violent Behavior*, 14, 330-335.
- McClelland, D. C. (1961). *The achieving society*. Princeton, NJ: Van Nostrand.
- McClelland, D. (1969). *Motivating economic achievement*. New York, NY: The Free Press.
- McClelland, D. (1987). *Human motivation*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- McClintock, C. G. (1978). Social Values: their definition, measurement and development. *Journal of Research and Development in Education*, 12(1), 121-137.
- McClintock, C. G., & McNeel, C. P. (1966). Cross-cultural comparisons of interpersonal motives. *Sociometry*, 29, 406-427.
- McIntosh, R. (1992). Competition: historical perspectives. In E. F. Keller, & E. A. Lloyd (Eds.), *Keywords in evolutionary biology* (pp. 61-67). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mead, M. (Ed.). (1937). *Cooperation and competition among primitive peoples*. New York, NY/London: McGraw-Hill.
- Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet (2008). *Szeretjük is, meg nem is. Felmérés a verseny megítéléséről*. Letöltés helye <http://www.median.hu/object.08adc7cc-a072-4c22-8745-2fe36cc67acd.ivy>
- Meeker, B. F. (1990). Cooperation, competition, and self-esteem: aspects of winning and losing. *Human Relations*, 43(3), 205-219.

- Mehta, P. H., & Josephs, R. A. (2006). Testosterone change after losing predicts the decision to compete again. *Hormones and Behavior*, 50(5), 684-692.
- Mehta, P. H., & Josephs, R. A. (2010). Testosterone and cortisol jointly regulate dominance: Evidence for a dual-hormone hypothesis. *Hormones and Behavior*, 58(5), 898-906.
- Mehta, P. H., Wuehrmann, E. V., & Josephs, R. A. (2009). When are low testosterone levels advantageous? The moderating role of individual versus intergroup competition. *Hormones and Behavior*, 56(1), 158-162.
- Meredith, R. (2007). *The elephant and the dragon. The rise of India and China and what it means for all of us*. New York, NY: The Norton Company.
- Merten, D. E. (1997). The meaning of meanness: Popularity, competition, and conflict among junior high school girls. *Sociology of Education*, 70, 175-191. doi: 10.2307/2673207
- Michaels, J. W. (1977). Classroom reward structures and academic performance. *Review of Educational Research*, 47, 87-98.
- Midgley, C. (2002). *Goals, goal structures, and patterns of adaptive learning*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Midgley, C., Kaplan, A., & Middleton, M. (2001). Performance approach goals: Good for what, for whom, under what circumstances and at what cost? *Journal of Educational Psychology*, 93, 77-86.
- Miller, A. G., & Thomas, R. (1972). Cooperation and competition among blackfoot Indian and urban Canadian children. *Child Development*, 43, 1104-1110.
- Miller, J. G. (2001). The cultural grounding of social psychological theory. In A. Tesser, & N. Schwarz (Eds.), *Blackwell handbook of social psychology. Intraindividual Processes* (Vol.1., pp. 22-43). Oxford: Blackwell.
- Miller, R. S. (1995). Embarrassment and social behavior. In J. P. Tangney, & K. W. Fischer (Eds.), *Self-conscious emotions: Shame, guilt, embarrassment, and pride* (pp. 322-339). New York, NY: Guilford Press.
- Miller, S. L., Maner, J. K., & McNulty, J. K. (2012). Adaptive attunement to the sex of individuals at a competition: the ratio of opposite- to same-sex individuals correlates with changes in competitors' testosterone levels. *Evolution and Human Behavior*, 33(1), 57-63.
- Minkov, M. (2011). *Cultural differences in a globalizing world*. Howard House: Emerald Group.
- Mitchell, V., & Helson, R. (1989). Tárgykapcsolatok és társas interakciók novellákban. *Pszichológia*, 9(1), 57-73.
- Mlicki, P., & Ellmers, N. (1996). Being different or being better? National stereotypes and identifications of Polish and Dutch students. *European Journal of Social Psychology*, 26, 97-114.
- Modigliani, A. (1971). Embarrassment and embarrassability. *Sociometry*, 31, 313-326.
- Morris, W. N. (1989). *Mood: the frame of mind*. New York, NY: Springer-Verlag.
- Moscovici, S. (1984/2002). A szociális reprezentációk elmélete. In J. László (Ed.), *Serge Moscovici: Társadalom-lélektan* (pp. 210-290). Budapest: Osiris Kiadó.
- Münnich, Á. (1996). Satisfaction in Debrecen, Hungary. In W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel, & B. Brunting (Eds.), *A comparative study of satisfaction with life in Europe* (pp. 195-201). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Munroe, R. L., & Munroe, R. (1977). Cooperation and competition among East African and American children. *Journal of Social Psychology*, 101, 145-146.
- Muroyama, H. (1995). A study of rivalry as a form of interpersonal relationship. *The Japanese Journal of Psychology*, 65(6), 454-462.
- Nagy, J. (1998). Az érdekérvényesítő szociális képességek rendszere és fejlesztése. *Iskolakultúra*, 8(1), 34-47.
- Nakane, C. (1970). *The Japanese society*. Berkeley, CA: University of California Press.

- Nakiboglu, C. (2008). Using word associations for assessing non major science students' knowledge structure before and after general chemistry instruction: the case of atomic structure. *Chemistry Education Research and Practice*, 9, 309-322.
- Nasman, E., Navarro, A., Cajani, L., Davies, I., & Fülöp, M. (2007). *Controversial issues in research* (pp. 1-20). London: London Metropolitan University, CiCe Central Coordination Unit.
- Neave, N., & Wolfson, S. (2003). Testosterone, territoriality, and the "home advantage." *Physiology & Behavior*, 78(2), 269-275.
- Nelson, L. L. & Kagan, S. (1972). Competition: The star spangled scramble. *Psychology Today*, 6, 53-56; 90-91.
- Nemeth, C. (1972). Critical analysis of the research using the prisoner's dilemma paradigm for the study of bargaining. *Advances in experimental social psychology* (Vol.6., pp. 203-234). New York, NY: Academic Press.
- New Economics Foundation (2012). *The Happy Planet Index 2012*. Letöltés helye <http://www.happyplanetindex.org/assets/hpi-briefing.pdf>
- Nguyen Luu, L. A. (1991). *A nemek leképeződése a kategóriák és sztereotípiák tudati rendszerében*. (Kandidátusi értekezés, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest).
- Nguyen Luu, L. A. (2001). Nemi sztereotípiák változása a kilencvenes években. In G. Hunyady, & L. A. Nguyen Luu (Eds.), *Sztereotípiakutatás* (pp. 437-447). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Nguyen Luu, L. A. (2012). Etnokulturális folytonosság, identitás és akkulturáció. In M. Fülöp, & É. Szabó (Eds.), *A pszichológia, mint társadalomtudomány* (pp. 67-82). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Nguyen Luu, L. A., & Fülöp, M. (Eds.). (2003). *Kultúra és Pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Nguyen Luu, L., Fülöp, M., Goodwin, R., Göbel, K., Martin Rojo, L., Grad, H., & Berkics, M. (2009). Kínai bevándorló családok gyerekeinek integrációja és szociális támogatottsága. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 139-156.
- Nguyen Luu, L. A., Goodwin, R., Kozlova, A., Kwiatkowska, A., Nizharadze, G., & Realo, A. (1999-2000). Values as a background of HIV/AIDS related beliefs and behaviours in different cultures. *Alkalmazott Pszichológia, Special Issue*, 85-101.
- Nguyen Luu, L. A., Goodwin, R., Kozlova, A., Kwiatkowska, A., Nizharadze, G., & Realo, A. (2003). Értékek és HIV kockázatos viselkedés. *Pszichológia*, 23(2), 127-137.
- Nguyen Luu, L. A., Kósa, É., Goodwin, R., Nizharadze, G., & Emelyanova, T. (1999). Bizalom és szociális támogatottság szociális reprezentációja. *Alkalmazott Pszichológia*, 1(4), 5-17.
- Nguyen Luu, L. A. Kovács, M., & Frieze, I. (2003). Values and ambivalence towards men and women: A study in Hungary and in the United States. *Alkalmazott Pszichológia*, 2003-2004, 5-21.
- Nicholls, J. (1989). *The competitive ethos and democratic education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nicholls, J. (Ed.). (2006). *School history textbooks across cultures: International debates and perspectives*. Oxford: Symposium Books.
- Niemele, P. (1997). Competition among Hungarian and Finnish mothers. In J. Sugárné Kádár (Ed.), *Socialisation and child rearing practices. Acta Psychologica Debrecina*, 20, 29-37.
- Nie, Y., & Wyler, R. J. (2005). The one child policy in Shanghai: Acceptance and internalization. *Population and Development Review*, 31, 313-336.
- Nisbett, R. E. (2003). *The geography of thought*. New York, NY: The Free Press.
- Noble, G. E. (1952). An analysis of meaning. *Psychological Review*, 59, 421-430.

- Nucz, E. (2011). A szégyen fogalma az individualista és kollektivista kultúrákban. *Pszichológia*, 31(3), 259-272.
- Oakland, T., Horton, C., & Glitting, J. (1996). *Student Styles Questionnaire*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- Oatley, K., & Jenkins, J. M. (2001) *Érzelmek*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Oláh, A. (1995). Coping strategies among adolescents: a cross cultural study. *Journal of Adolescence*, 18(4), 491-512.
- Oláh, A. (2004). Psychological immunity: A new concept in coping with stress. *Applied Psychology in Hungary*, 5, 149-191.
- Oláh, A. (2005). *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény - Belső világunk megismerésének módszerei*. Budapest: Trefort Kiadó.
- Oláh, A. (2012). A megküzdés szivárványszínei: A stressz kezeléstől a boldogság növeléséig. In M. Fülöp, & É. Szabó (Eds.), *A pszichológia, mint társadalomtudomány* (pp. 507-522). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Oláh, A., Goobar, I., Pléh, Cs., Magnusson, D., Reddy, N. Y., & Kassim, H. (1991). Culture specific aspects of teenager anxiety. In M. I. Posner, C. B. Dwivedi, & I. L. Singh (Eds.), *Contemporary approaches to cognitive psychology* (pp. 39-63). Varanasi: Rishi Publications.
- Oláh, A., Nagy, H., G., & Tóth, K. (2010). Life expectancy and psychological immune competence in different cultures. *Empirical Text and Culture Research*, 4, 102-108.
- Oláh, A., Stattin, H., & Magnusson, D. (1982). Svéd és magyar fiatalok szorongásprofiljának összehasonlító vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 39, 12-28.
- Olino, T. M., McMakin, D. L., Dahl, R. E., Ryan, N. D., Silk, J. S., Birhamer, B., Axelson, D. A., Forbes, E. E. (2011). "I won, but I'm not getting my hopes up": Depression moderates the relationship of outcomes and reward anticipation. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 194(3), 393-395.
- Orosz, G. (2007). Good citizens? The dark side of the Hungarian competitive business life [CD-ROM]. In A. Ross (Ed), *Citizenship education: Europe and the world* (pp. 412-425). London: London Metropolitan University.
- Orosz, G. (2008). Francia és magyar egyetemisták versengésről alkotott szociális reprezentációja. *Pszichológia*, 28(2), 165-194.
- Orosz, G. (2008). Magyar és francia egyetemisták versengésről alkotott szociális reprezentációja. *Pszichológia*, 28(2), 165-194.
- Orosz, G. (2009). Csalás a felsőoktatásban francia és magyar közgazdász hallgatók összehasonlító vizsgálata. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 253-284.
- Orosz, G. (2010). *Social representation of competition, fraud and academic cheating of French and Hungarian citizens* (p. 473). (Doktori disszertáció, University of Reims, Reims).
- Orosz, G., & Fülöp, M. (2007). Középiskolások versengésről alkotott szociális reprezentációja: a gazdasági oktatás és a nem szerepe. *Alkalmazott Pszichológia*, 9(3-4), 46-70.
- Orosz, G., Salamon, J., Makkai, A., & Turcsik, Á. B. (2013). Konstruktív versengés autopiaci szervezetekben. *Alkalmazott Pszichológia*, (megjelenés alatt).
- Osgood, C. E., Suci, G., & Tannenbaum, P. H. (1957). *The measurement of meaning*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Osváth, P., Fekete, S., Boncz I., & Domino, G. (2000). Egyetemi hallgatók és nővérek az orvosi közreműködéssel elkövetett öngyilkossággal kapcsolatos attitűdjének összehasonlító vizsgálata – első eredmények. *Orvosi Hetilap*, 141, 839-844.

- Osváth, P., Fekete, S., & Takahashi, Y. (1998). Az öngyilkossággal kapcsolatos attitűdök a médiában. Magyar-amerikai-japán összehasonlító vizsgálat. *Psychiatria Hungarica*, 13, 405-414.
- Osváth, P., Kovács, A., & Lajtai, L. (2001). Bevezetés a transzkulturális pszichiátriába. In J. Füredi, A. Németh, & P. Tariska (Eds.), *A pszichiátria magyar tankönyve* (pp. 845-860). Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Owe, E., Vignoles, V. L., Becker, M., Brown, R., Smith, P. B., Lee, S. W. S., Easterbrook, M., Gadre, T., Zhang, X., Gheorghiu, M., Baguma, P., Tatarko, A., Aldhafri, S., Zinkeng, M., Schwartz, S. J., Des Rosiers, S. E., Villamar, J., Mekonnen, K. H., Regalia, C., Manzi, C., Brambilla, M., Kusdil, E., Çağlar, S., Gavreliuc, A., Martin, M., Jianxin, Z., Lv, S., Fischer, R., Milfont, T. L., Torres, A., Camino, L., Kreuzbauer, R., Gausel, N., Buitendach, J., Lemos, F. C. S., Fritsche, I., Möller, B., Harb, C., Valk, A., Espinosa, A., Jaafar, J. L., Ferreira, M. C., Chobthamkit, P., & Fülöp, M., et al. (2011). Contextualism as an important facet of individualism-collectivism: personhood beliefs across 37 national groups. *Journal of Cross Cultural Psychology*. Letöltés helye: <http://jcc.sagepub.com/content/early/2012/01/30/0022022111430255>
- Oxford, J., Ponzi, D., & Geary, D. C. (2010). Hormonal responses differ when playing violent video games against an ingroup and outgroup. *Evolution and Human Behavior*, 31(3), 201-209.
- Oyserman, D. (1993). The lens of personhood: Viewing the self and others in a multicultural society. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(5), 993-1009.
- Oyserman, D., Coon, H. M., & Kemmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128, 3-72.
- Örkény, A., & Váradi, L. (2010). Az előítéletes gondolkodás társadalmi beágyazottsága, nemzetközi összehasonlításban. *Alkalmazott Pszichológia*, 12(1-2), 29-46.
- Parker, I. (1987). 'Social representations': Social psychology's (mis)use of sociology. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 17(4), 447-469.
- Parkinson, B., & Colman, A. M. (1993). *Emotion and motivation*. London/New York, NY: Longman.
- Parsons, T., & Shils, E. A. (Eds.). (1951). *Towards a general theory of action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pascale, R. T. (1982). *The art of Japanese management*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Pasterski, V., Hindmarsh, P., Geffner, M., Brook, C., Brain, C., & Hines, M. (2007). Increased aggression and activity level in 3- to 11-year-old girls with congenital adrenal hyperplasia (CAH). *Hormones and Behavior*, 52(3), 368-374.
- Parkinson, B., & Colman, A. M. (1993). *Emotion and motivation*. London and New York, NY: Longman.
- Paulhus, D. L. (1984). Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Social and Personality Psychology*, 46, 598-609.
- Paxman, J. (1998). *The English. A portrait of a people*. London: Penguin Books.
- Peak, L. (1991). *Learning to go to school in Japan*. Berkeley, LA: University of California Press.
- Pecjak, V., Farkas, A., & Plichtová, J. (1994). Reflections of the word "socialism" in three historical periods and three countries. *Anthropos*, 26, 287-292.
- Pekrun, R., Elliot, A. J., & Maier, M. A. (2006). Achievement goals and discrete achievement emotions: A theoretical model and prospective test. *Journal of Educational Psychology*, 98, 583-597.
- Pepitone, E. (1980). *Children in cooperation and competition*. Toronto: Lexington Books.

- Perez, C. (2004). Optimizmus-pesszimizmus : Kultúrközi összehasonlító vizsgálat magyar és kolumbiai egyetemisták körében. *Pszichológia*, 24(1), 1-34.
- Pergar Kuscer, M. (2006). Teachers' views of competition and cooperation through an analysis of the subjective meaning of both concepts. In A. Ross, M. Fülöp, & M. Pergar-Kuscer (Eds.), *Teachers' and pupils' constructions of competition and cooperation: A three-country study of Slovenia, Hungary and England* (pp. 187-209). Ljubljana: University of Ljubljana Press.
- Peterson, M. (2004). What men and women value at work: Implications for workplace health. *Gender Medicine*, 1(2), 106-124.
- Petriné Feyér, J. (2003). Nézetek a nevelési módszerekről. *Iskolakultúra*, 3, 83-87.
- Phinney, J. (1992). The Multigroup Ethnic Identity Measure: A new scale for use with adolescents and young adults from diverse groups. *Journal of Adolescent Research*, 7, 156-176.
- Pingel, F. (1995). *Guidebook on textbook research and textbook revision*. Hannover: Hahn.
- Pintrich, P. R. (2000). Multiple goals, multiple pathways: The role of goal orientation in learning and achievement. *Journal of Educational Psychology*, 92, 544-555.
- PISA - OECD (2001). *Knowledge and skills for life: First results from the OECD programme for International Student Assessment 2000*. Paris: OECD Publishing.
- Pisztora, F. (1968). A pszichiátriai kórformákat meghatározó geographiai, climatológiai, biológiai, szociológiai, ethno-pszichológiai és kulturális tényezők Algériában. *Ideggyógyászati Szemle*, 68(10), 456-472.
- Pisztora, F. (1970). Kulturális antropológiai, transzkulturális és szociálpszichiátriai tapasztalatok Hollandiában, Belgiumban és Franciaországban I. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 27, 454-464.
- Pisztora, F. (1970). Szocio-kulturális adottságok és konfliktus-neurózisok, reaktív pszichózisok a mai Algériában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 27(1), 131-145.
- Pisztora F. (1971). Kulturális antropológiai, transzkulturális és szociálpszichiátriai tapasztalatok Hollandiában, Belgiumban és Franciaországban II. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 28, 261-275.
- Platow, M. J., & Shave, R. (1994). Social value orientations and the expression of achievement motivation. *The Journal of Social Psychology*, 135(1), 71-81.
- Pléh, Cs. (1987). Az erőszak jelei, mint a koherencia forrásai. *Pszichológia*, 7, 123-132
- Pléh, Cs. (2000). *A lélektan története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Plichtova, J., & Erős, F. (1997). The significance of political and economic change in two generations of Slovaks and Hungarians. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 7, 89-101.
- Porosz, T. (2010). A buddhista pszichológia és gyakorlati alkalmazása nyugaton. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 2, 85-113.
- Porter, M. (1990). *The competitive advantage of nations*. New York, NY: The Free Press.
- Porter, M., Takeuchi, H., & Sakakibara, M. (2000). *Can Japan compete?* Houndmills: Macmillan Press.
- Poston, D. L., & Falbo, T. (1990). Academic performance and personality traits of Chinese children: 'onlies' versus 'others'. *American Journal of Sociology*, 96, 433-451.
- Potter, S. H. (1988). The cultural construction of emotions in rural Chinese social life, *Ethos*, 16, 181-208.
- Price, J. (2000). Subordination, self-esteem and depression. In L. Sloman, & P. Gilbert (Eds.), *Subordination and defeat* (pp. 165-177). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Price, J., Sloman, L., Gardner, R., Gilbert, P., & Rhode, P. (1994). The social competition hypothesis of depression. *British Journal of Psychiatry*, 164, 309-315.

- Primecz, H., & Soós, Á. (2000). Kulturális különbségek és kulturák közötti együttműködés vizsgálata egy Magyarországon működő multinacionális és egy magyar vállalatnál, kismintás lekérdezés alapján. *Vezetéstudomány*, 31(6), 35-48.
- Pruitt, D. G., & Kimmel, M. J. (1977). Twenty years of experimental gaming: Critique, synthesis, and suggestions for the future. *Annual Review of Psychology*, 28, 363-392.
- Pyszczynski, T., Greenberg, J., Solomon, S., Arndt, J., & Schimel, J. (2004). Why do people need self-esteem? A theoretical and empirical review. *Psychological Bulletin*, 130(3), 435-468. doi:10.1037/0033-2909.130.3.435
- Rainer M. J. (2010). *Magyarország története. A Kádár-korszak 1956-1989*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Rathner, G., Túry, F., & Szabó, P. (2001). Evészavarok a rendszerváltás utáni, az ún. keleti blokk országokban. *Orvosi Hetilap*, 124(25), 1331-1333.
- Rathner, G., Túry F., Szabó P., Geyer, M., Rumpold, G., Forgács A., Söllner, W., & Plöttner, G. (1995). Prevalence of eating disorders and minor psychiatric morbidity in Central Europe before the political changes in 1989: a cross-cultural study. *Psychological Medicine*, 25, 1027-1035.
- Ratner, C. (1997). *Cultural psychology and qualitative methodology: Theoretical and empirical considerations*. New York, NY: Plenum.
- Realo, A., Allik, J., & Vadi, M. (1997). The hierarchical structure of collectivism. *Journal of Research in Personality*, 31, 93-116.
- Redding, G. (2005). The thick description and comparison of societal systems of capitalism. *Journal of International Business Studies*, 36, 123-155.
- Rédei, M. (2007). *Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*. Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Renson, R. (2009). Fair play: its origins and meanings in sport and society. *Kinesiology*, 41(1), 5-18.
- Reynolds, W. H. (1982). Development of reliable and valid short forms of the Marlowe-Crowne Social Desirability Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 38(1), 119-125.
- Rich, M. J., & De Vitis, J. L. (1992). *Competition in education*. Springfield, IL: Charles & Thomas Publishers.
- Richmond, B. O., & Weiner, G. P. (1973). Cooperation and competition among young children as a function of ethnic grouping, grade, sex and reward condition. *Journal of Educational Psychology*, 64, 329-334.
- Ricklefs, R. E. (1979). *Ecology*. Portland, OR: Chiron Press.
- Rippa, S. A. (1976). *Education in a free society*. New York, NY: McKay.
- Robinette, R. L. (1991). The relationship between the Marlowe-Crowne Form C and the validity scales of the MMPI. *Journal of Clinical Psychology*, 47(3), 396-399.
- Robinson, J. P., Shaver, P. R., & Wrightsman, L. S. (1991). *Measures of personality and social psychological attitudes* (Vol.1.). San Diego, CA: Academic Press.
- Rognes, J. (1998). Are cooperative goals necessary for constructive conflict processes? *Applied Psychology: An International Review*, 47, 331-336.
- Rohlen, P. T. (1983). *Japan's high schools*. Oakland, CA: University of California Press.
- Rohwater, J. (1995). *Asia rising. Why America will prosper as Asia's economies boom?* New York, NY: Simon & Schuster.
- Roland-Levy, C., & Fülöp, M. (2004). Perception of economic competition by French and Hungarian teenagers [CD-ROM]. In B. Yang Lester (Ed.), *Cross fertilization between economics and psychology. Proceedings of the International Association For Research in Economic Psychology* (pp. 1-26). Philadelphia, PA: Drexel University, Le Bow College of Business.
- Rosenberg, S. (1986). Személyiség és affektusok. *Pszichológia*, 6(4), 471-489.

- Rosenberg, S. (1989). Személyiség és érzelmek amerikai és magyar novellákban: megismételt és kiterjesztett vizsgálat. *Pszichológia*, 9(1), 75-83.
- Ross, A., Fülöp, M., & Pergar-Kuscer, M. (Eds.). (2006). *Teachers' and pupils' constructions of competition and cooperation: a three-country study of Slovenia, Hungary and England*. Ljubljana: University of Ljubljana Press.
- Ross, A., Read, B., Pergar-Kuscer, M., Fülöp, M., Pucko, C., Berkics, M., Sándor, M., & Hutchings, M. (2005). Teachers' constructions of citizenship and enterprise: Using Associative Group Analysis with teachers in Hungary, Slovenia and England. *The New Educational Review*, 7(3-4), 127-155.
- Ruben, H. (1980). *Competing*. New York, NY: Lippincott & Crowell Publishers.
- Rubinstein, W. D. (1993). *Capitalism, culture, and decline in Britain 1770-1990*. London: Routledge.
- Russell, J. A., & Yik, M. (1996). Emotion among the Chinese. In M. H. Bond (Ed.), *The handbook of Chinese psychology* (pp. 166-188). Hong Kong: Oxford University Press.
- Ryckman, M. R., Hammer, M., Kaczor, L. M., & Gold, J. A. (1990). Construction of a Hypercompetitive Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, 55(3-4), 630-639.
- Ryckman, M. R., Kaczor, L. M., & Gold, J. A. (1996). Construction of a Personal Development Competitive Attitude Scale. *Journal of Personality Assessment*, 66(2), 374-385.
- Ryckman, R. M., Thornton, B., & Butler, J. C. (1994). Personality correlates of the hypercompetitive attitude scale: Validity tests of Horney's theory of neurosis. *Journal of Personality Assessment*, 62, 84-94.
- Ryckman, R. M., Thornton, B., & Gold, J. A. (2009). Assessing competition avoidance as a basic personality dimension. *Psychology*, 143, 175-192.
- Ryckman, R. M., Thornton, B., Gold, J. A., & Collier, S. (2011). Considering competition avoidant individuals via the Big Five Model. *Current Research in Psychology*, 2(1), 108-114.
- Rye, J. F. (2006). Leaving the countryside: An analysis of rural-to-urban migration and long-term capital accumulation. *Acta Sociologica*, 49(1), 47-65.
- Saklofske, D. H., & Eysenck, S. B. G. (1978). Cross-cultural comparison of personality: New Zealand children and English children. *Psychological Reports*, 42, 111-116.
- Salazar, J. M. (1997). Permanence and change in national identities. In J. G. Adair (Ed.), *Advances in psychological science*. Hove: Psychology Press.
- Salili, F. (1996). Accepting personal responsibility for learning. In D. Watkins, & J. Biggs (Eds.) *The Chinese learner: Cultural, psychological, and contextual influences* (pp. 85-105). Hong Kong/Melbourne: Comparative Research Centre/Australian Council for Educational Research.
- Salili, F., Lai, M. K., & Laung, S. S. K. (2004). The consequences of pressure on adolescent students to perform well in school. *Hong Kong Journal of Paediatrics*, 9, 329-336.
- Sallay, H., & Dalbert, C. (2002). Women's perception of parenting: A German-Hungarian comparison. *Alkalmazott Pszichológia*, 2001-2002, 55-63.
- Sallay, H., & Krotos, H. (2004). Az igazságos világba vetett hit fejlődése: japán-magyar kultúrák közti összehasonlítás. *Pszichológia*, 24(3), 233-252.
- Salzman, M. (2001). Cultural trauma and recovery: Perspectives from terror management theory. *Trauma, violence & abuse: A Review Journal*, 2(2), 172-191.
- Sampson, E. (1989). The challenge of social change for psychology, globalization and psychology's theory of a person. *American Psychologist*, 44, 914-921.
- Sándor, M. (2006). Children's views of family and institutional socialization on competition and cooperation [CD-ROM]. In A. Ross (Eds.), *Citizenship education: Europe and the world* (pp. 733-746). London: London Metropolitan University.

- Sándor, M. (2010). *A versengés, a győzelem és a vesztes fogalma kisiskolás korban*. (Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola, Budapest).
- Sándor, M., Fülöp, M., Berkics, M., & Xie, X. (2007). A megosztó viselkedés kulturális és helyzeti meghatározói magyar és kínai óvodáskorú gyerekeknél. *Pszichológia*, 27(4), 281-310.
- Sándor, M., Fülöp, M., Read, B., Ross, A., Smart, S., Pergar Kuscer, M., & Razdevsek Pucko, C. (2005). Competition in classroom: primary school teachers' view in Hungary, Slovenia and the UK. In A. Ross (Ed.), *Teaching citizenship* (pp. 111-117). London: London Metropolitan University.
- Sándor, M., Fülöp, M., & Sebestyén, N. (2012). A PAIR (Pictorial Assessment of Interpersonal Relationship) rajzvizsgálati módszer bemutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 67(2), 267-294.
- Sándor, M., Fülöp, M., & Sebestyén, N. (2013). A PAIR rajzelemzési technika alkalmazása 8-9 éves gyermekek győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos rajzain. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(2), (megjelenés alatt).
- Sándor, M., Orosz, G., & Fülöp, M. (2010). A versengés, a győzelem és a vesztes szociális reprezentációja 8-9 éves kisiskolások körében: egy asszociációs vizsgálat tükrében. *Pszichológia*, 30(3), 175-205.
- Saris, W. E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A. C., & Brunting, B. (Eds.). (1996). *A comparative study of satisfaction with life in Europe*. Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Savin-Williams, R. C. (1980). Dominance hierarchies in groups of middle to late adolescent males. *Journal of Youth and Adolescence*, 9, 75-87.
- Savin-Williams, R. C. (1980). Social interactions of adolescent females in natural groups. In H. Foot, T. Chapman, & J. Smith (Eds.), *Friendship and social relations in children* (pp. 343-364). London: John Wiley.
- Savin-Williams, R. C. (1987). *Adolescence: An ethological perspective*. New York, NY: Springer Verlag.
- Savin-Williams, R. C., & Berndt, T. J. (1990). Friendships and peer relations during adolescence. In S. S. Feldman & G. R. Elliott (Eds.), *At the Threshold: The Developing Adolescent* (pp. 277-308). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schneider, B. H., Benenson, J., Fülöp, M., Berkics, M., & Sándor, M. (2011). Cooperation and competition. In P. K. Smith, & C.H. Hart (Eds.), *The Wiley-Blackwell handbook of childhood social development* (pp. 472-490). London: Blackwell Publishing Ltd.
- Schneider, B. H., Soteras de Toro, M. P., Woodburn, S., Fülöp, M., Cervino, C., Bernstein, S., & Sándor, M. (2006). Cross-cultural differences in competition amongst children and adolescents. In X. Chen, D. French, & B. H. Schneider (Eds.), *Peer relationships in cultural context* (pp. 310-338), New York, NY: Cambridge University Press.
- Schneider, B. H., Woodburn, S., Soteras-de Toro, M., & Udvari, S. (2005). Cultural and gender differences in the implications of competition for early adolescent friendship. *Merrill-Palmer Quarterly*, 51, 163-191.
- Schultheiss, O. C., Wirth, M. M., Torges, C. M., Pang, J. S., Villacorta, M. A., & Welsh, K. M. (2005). Effects of implicit power motivation on men's and women's implicit learning and testosterone changes after social victory or defeat. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(1), 174-188.
- Schwab, K. (Ed.). (2011). *The Global Competitiveness Report (2011-2012)*. World Economic Forum. Letöltés helye: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011-12.pdf
- Schwab, K. (Ed.). (2012). *The Global Competitiveness Report (2012-2013)*. World Economic Forum. Letöltés helye: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

- Schwartz, S. H. (1997). Values and culture. In D. Munro, et al. (Eds.), *Motivation and culture* (pp. 69-84). New York, NY: Routledge.
- Scitovsky, T. (1990). *Az örömtelen gazdaság. Gazdaságlélektani alapvetések*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Sebestyén, N. (2009). Kínai és magyar szakközépiskolás diákok matematika iránti attitűdje. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 157-177.
- Sebestyén, N. (2011). Successful schooling as a way for immigrants to become successful citizens: Hungarian and Chinese concepts of learning. In P. Cunningham, & N. Fretwell (Eds.), *Europe's future: Citizenship in a changing world* (pp. 559-568). London: CiCe Publications.
- Sebestyén, N. (2013). Tanuláskonceptiók kulturális beágyazottsága – magyar, kínai és amerikai fiatal felnőttek tanulásfogalmának összevetése. *Magyar Pedagógia*, (megjelenés alatt).
- Sebestyén, N., & Gordon Györi, J. (2009). Kínai és magyar tanulók motivációs jellemzői a matematikatanulás terén [CD-ROM]. In M. Halmos, & J. Pálfalvi (Eds.), *Matematikatanár-képzés, matematikatanár-továbbképzés: A 2002-2003. évi Varga Tamás Napok előadásai* (pp. 252-260). Budapest: Bolyai János Matematikai Társulat.
- Segall, M. S., Lonner, W. J., & Berry, J. W. (1998/2003). A kulturális összehasonlító pszichológia tudománya. In L. A. Nguyen Luu, & M. Fülöp (Eds.), *Kultúra és pszichológia* (pp. 55-66). Budapest: Osiris Kiadó.
- Seligman, M. E. P., & Cook, L. (1978). Learned helplessness and depression. In G. E. Finley, & G. Marin (Eds.), *Readings in contemporary psychology* (pp. 270-282). Mexico City: Trillas.
- Settles, B. H., Sheng, X., Zang Y. & Zhao, J. (2013). Rethinking the one child policy: Challenges confronting Chinese families in the 21st century. In. C. Kwok-bun (Ed.), *Advances in research in Chinese families: A global perspective* (pp. 627-646). New York, NY: Springer.
- Shapira, A., & Lomranz, J. (1972). Cooperative and competitive behavior of rural Arab children in Israel. *Journal of Cross-cultural Psychology*, 3, 353-359.
- Shapira, A., & Madsen, M. C. (1974). Between and within group cooperation and competition among kibbutz and non-kibbutz children. *Developmental Psychology*, 10, 140-145.
- Shavelson, R. J., Ruiz-Primo, M. A., & Wiley, E. W. (2005). Windows into the mind. *Higher Education*, 49, 413-430.
- Shaver, P. R., Wu, S., & Schwartz, J. C. (1992). Cross-cultural similarities and differences in emotion and its representation. In M. S. Clark (Ed.), *Emotion: Review of personality and social psychology* (Vol.13., pp. 175-212). Newbury Park, CA: Sage.
- Sheard, M. (2010). *Mental toughness*. London: Routledge.
- Shen, J., & Yuan, B. J. (1999). Moral values of only and sibling children in the mainland China. *Journal of Psychology*, 133(1), 115-124.
- Shen, R., & Shen, T. Y. (1993). Economic thinking in China: Economic knowledge and attitudes of high school students. *Journal of Economic Education*, 24(1), 70-83.
- Sheridan, S., & Williams, P. (2006). Constructive competition in preschool. *Early Childhood Research*, 4(3), 291-310.
- Sheridan, S., & Williams, P. (2011). Developing individual goals, shared goals, and the goals of others: Dimensions of constructive competition in learning contexts. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 55(2), 145-164.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., & Sherif, C. W. (1961). *Intergroup conflict and cooperation: The robbers' cave experiment*. Norman, OK: University of Oklahoma Book Exchange.

- Shirk, S. L. (1982). *Competitive comrades*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Shwalb, D. W. (1985). *Cooperation, competition, individualism and groupism in Japanese boys: the transition from childhood to adolescence*. (Doktori disszertáció, University of Michigan, Michigan).
- Shwalb, D. W. & Shwalb, B. J. (1985). Japanese cooperative and competitive attitudes: age and gender effects. *International Journal of Behavioral Development*, 8, 313-328.
- Shwalb, D. W., Shwalb, B. J., & Murata, K. (1989). Cooperation, competition, individualism and interpersonalism in Japanese fifth and eighth grade boys. *International Journal of Psychology*, 24, 617-630.
- Shwalb, D. W., Shwalb, B. J., & Murata, K. (1991). Individualistic striving and group dynamics of fifth- and eighth-grade Japanese boys. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22, 347-361.
- Shwalb, D. W., Shwalb, B. J., & Nakazawa, J. (1995). Competitive and cooperative attitudes: a longitudinal survey of Japanese adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 16(1), 145-168.
- Shweder, R. A. (1991). *Thinking through cultures: Expeditions in cultural psychology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Silier, O. (1997). History consciousness and teenagers of Turkey. In M. Angvik, & B. von Borries (Eds.), *Youth and history* (pp. 310-315). Hamburg: Körber Stiftung.
- Simmons, R. (2002). *Odd girl out. The hidden culture of aggression among girls*. Orlando, FL: Hartcourt Publishers.
- Simonton, D. K. (1986). Harminchat magyar és amerikai novella esztétikai sikeressége. *Pszichológia*, 6(4), 533-541.
- Singelis, T. M. (1994). The measurement of independent and interdependent self-construals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 580-591.
- Singelis, T. M., Triandis, H. C., Bhawuk, D., & Gelfand, M. J. (1995). Horizontal and vertical dimensions of individualism and collectivism: A theoretical and measurement refinement. *Cross-Cultural Research*, 29(3), 240-275.
- Skrabski, Á. (2003). A társadalmi tőke és a középkorú halálozás összefüggései, *Demográfia*, 45(1), 95-109.
- Skrabski, Á. (2008). A társadalmi tőke változásai Magyarországon az átalakulás időszakában. In M. Kopp (Ed.), *Magyar lelkiállapot 2008* (pp. 121-130). Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Skrabski, F. (2003). A történelem tanítása, mint a kultúrközi kommunikáció eszköze. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 4(13), 12-27.
- Slavin, R. E. (1978). Student teams and comparison among equals: Effects on academic performance and student attitudes. *Journal of Educational Psychology*, 70(4), 532-538.
- Slavin, R. E. (1980). Cooperative learning. *Review of Educational Research*, 50(2), 315-342.
- Slavin, R. E., Sharan, S., Kagan, S., Hertz-Lazarovitz, R., Webb, C., & Schmuck, R. (Eds.). (1985). *Learning to cooperate, cooperating to learn*. New York, NY: Plenum Publishing Co.
- Sloman, L. (2000). How the involuntary defeat strategy relates to depression. In L. Sloman, & P. Gilbert (Eds.), *Subordination and defeat* (pp. 47-70). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Smart, S., Fülöp, M., & Pergar Kuscer, M. (2006). Teacher's discourses of competition. In A. Ross, M. Fülöp, & M. Pergar Kuscer (Eds.), *Teachers' and pupils' constructions of competition and cooperation* (pp. 125-158). Ljubljana: University of Ljubljana Press.
- Smart, S., Read, B. & Hutchings, M. (2004, Október). *Academic, popular press and teachers' discourses concerning cooperation and competition in UK classrooms*. Paper

- presented at the IV. Hungarian Educational Research Conference, Hungarian Academy of Sciences. Budapest.
- Smith, B. P., & Bond, M. H. (1998). *Social psychology across cultures*. London: Prentice Hall Europe.
- Smith, P. (2010). On the distinctiveness of Chinese psychology; or: Are we all Chinese? In M. Bond (Ed.), *Oxford handbook of Chinese psychology* (pp. 699-710). Oxford: Oxford University Press.
- Smith, P. B., Dugan, S., & Trompenaars, F. (1996). National culture and managerial values: A dimensional analysis across 43 nations. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 27, 231-64.
- Someville, L. H. (2013). The teenage brain: Sensitivity to social evaluation. *Current Directions in Psychological Science*, 22(2), 121-127.
- Sommers, S. (1984). Adults evaluating their emotions: A cross-cultural perspective. In C. Zander Malatesta, & C. Izard (Eds.), *Emotion in adult development* (pp. 319-338). Beverly Hills, CA: Sage.
- Sommer, S. M. (1995). Social competition: Identifying new perspectives and strategies for task motivation. *The International Journal of Conflict Management*, 6(3), 239-256.
- Sparkes, K. K. (1991). Cooperative and competitive behavior in dyadic game-playing: A comparison of Anglo-American and Chinese children. *Early Child Development and Care*, 68, 37-47.
- Spence, J. T., & Helmreich, R. L. (1972). The attitudes towards women scale: An objective instrument to measure the attitudes towards the rights and roles of women in contemporary society. *Catalog of Selected Documents in Psychology*, 2(66) (Manuscripts No. 153).
- Spence, J. T., & Helmreich, R. L. (1983). Achievement-related motives and behavior. In J. T. Spence (Ed.), *Achievement and achievement motives: Psychological and sociological approaches*. San Francisco, CA: W. H. Freeman.
- Spencer-Oatey, H. (2000). *Culturally speaking: Managing rapport through talk across cultures*. London: Continuum.
- Stankov, L. (2010). Unforgiving Confucian culture: A breeding ground for high achievement, anxiety and self-doubt? *Learning and Individual Differences*, 20(6), 555-563.
- Stanton, S. J., Beehner, J. C., Saini, E. K., Kuhn, C. M., & LaBar, K. S. (2009). Dominance, politics, and physiology: Voters' testosterone changes on the night of the 2008 United States Presidential Election. *PLoS ONE*, 4(10), 7543.
- Stevenson, H., & Stigler, J. W. (1992). *Learning gap: Why our schools are failing and what we can learn from Japanese and Chinese education*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Stevenson, H. W. (1986). *Child development and education in Japan*. New York, NY: Freeman.
- Stevenson, H. W., & Zusho, A. (2002). Adolescence in China and Japan. In B. Bradford, R. W. Larson, & T. S. Saraswaithi (Eds.), *The world's youth* (pp. 141-170). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stigler, J. W., & Hiebert, J. (1999). *The teaching gap*. New York, NY: The Free Press.
- Stipek, D., Recchia, S., & McClintic, S. (1992). Self-evaluation in young children. *Monographs of the society for research in child development*, 57(1), 1-67.
- Stipek, D., Werner, B., & Li, K. (1989). Testing some attribution-emotion relations in the People's Republic of China. *Journal of Personality and Social Psychology*, 56(1), 109-116.
- Strick, A. (1978). *Injustice for all*. New York, NY: Penguin.
- Stroebe, W. (2012). The truth about Triplet (1898). But nobody seems to care. *Perspectives on Psychological Science*, 7(1), 54-57.
- Sugimoto, Y. (1997). *An introduction to Japanese society*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

- Sullivan, H. S. (1953). *The interpersonal theory of psychiatry*. New York, NY: Norton Company.
- Sun, C. T-L. (2008). *Themes in Chinese psychology*. Singapore: Cengage Learning Asia.
- Sundberg, N. D., & Tyler, L. E. (1970). Awareness of action possibilities of Indian, Dutch and American adolescents. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1, 153-170.
- Sun, Y. (2006). Chinese children's physical and mental development. In J. Xi, Y. Sun, & J. J. Xiao (Eds.) *Chinese youth in transition* (pp. 19-32). Burlington, VT: Ashgate.
- Sun, Y. (2006). Introduction to Chinese children. In J. Xi, Y. Sun, & J. J. Xiao (Eds.), *Chinese youth in transition* (pp. 1-18). Burlington, VT: Ashgate.
- Sun, Y., & Zhao, X. (2006). Only children in China. In J. Xi, Y. Sun, & J. J. Xiao (Eds.), *Chinese youth in transition* (pp. 199-207). Burlington, VT: Ashgate.
- Swaddling, J. (2000). *The ancient Olympic Games* (2nd ed.). Austin, TX: University of Texas Press.
- Szabó, É. (2012). Sikerfelfogás és sikerideológia a társadalmi kontraszelekció élménybe ágyazva. In M. Fülöp, & É. Szabó (Eds.), *A pszichológia, mint társadalomtudomány* (pp. 153-172). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Szabó, K., & Kocsis, É. (2003). *Tanulás és felejtés a vegyes vállalatokban*. Budapest: Oktatási Minisztérium.
- Szabó, P., & Frey, W. (1991, July). *Emotional crying: A cross-cultural study*. Paper presented at the 2nd European Congress of Psychology. Budapest.
- Szabó, P., & Frey, W. (1996, Aug). *The prevalence of emotional crying in the United States and in Hungary*. Paper presented at the Conference The (Non)Expression of Emotions in Health and Disease. Tillburg, The Netherlands.
- Szabó, P., & Túry, F. (1991). The prevalence of bulimia nervosa in a Hungarian college and secondary population. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 56, 43-47.
- Szalay, L. B., & Brent, J. E. (1967). The analysis of cultural meanings through free verbal associations. *Journal of Social Psychology*, 72, 161-187.
- Szalay, L. B., & Bryson, J. A. (1977). *Filipinos in the navy: Service, interpersonal relations, and cultural adaptation*. Washington D.C., WA: American Institutes for Research.
- Szalay, L. B., & Deese, J. (1978). *Subjective meaning and culture: An assessment through world associations*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associations.
- Szalay, L. B., & Diaz-guerrero, R. (1991). *Understading Mexicans and Americans: Cultural perspectives in conflict*. New York, NY: Plenum Publishing Co.
- Szalay, L. B., Lysne, D. A., & Brent, J. (1970). *A study of American and Korean attitudes and vaues through associative group analysis*. Detroit, MI: Management Information Services.
- Szalay, L. B., & Maday, B. C., (1973). Verbal associations in the analysis of subjective culture. *Current Anthropology*, 14(2-4), 151-173.
- Szalay, L. B., Mir-Djalali, E., Moftakhar, H., Strohl, J., & Bryson, J. A. (1979). *Iranian and American perceptions and cultural frames of reference: a communication lexicon for cultural understanding*. Washington D.C., WA: Institute of Comparative Social and Cultural Studies.
- Szalay, L. B., & Pecjak, V. (1979). Comparative analysis of U.S. and Slovenian sociopolitical frames of reference. In G. G. Haydu (Ed), *Experience forms*. Den Haag: Mouton.
- Szalay, L. B., & Strohl, J. B. (1981). *American, Jordanian, and other Middle Eastern national perceptions*. Washington D.C., WA: Institute of Comparative Social & Cultural Studies.
- Szalay, L. B., Strohl, J. B., Fu, L., & Lao, P. S. (1994). *American and Chinese perceptions and belief systems: A people's Republic of China- Taiwanese comparison*. New York, NY: Plenum Publishing Co.
- Szilágyi, Gy. (2009). A kultúra és a pszichiátria kapcsolata: kulturális pszichiátria. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 111-137.

- Szirmák, Zs., & De Raad, B. (1994). Személyiségtaxonómia. A magyar nyelv személyleíró szókincse. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34(1-2), 39-65.
- Tan, Q., & Zeng, M. (2007). Class environment and life satisfaction of 548 high school students. *Chinese Mental Health Journal*, 21(8), 544-547.
- Tang, C. S., Chua, Z., & Jiaqing, O. (2010). A gender perspective on Chinese social relationships behaviour. In M. Bond (Ed.), *Oxford handbook of Chinese psychology* (pp. 533-553). Oxford: Oxford University Press.
- Tangney, J. P. (1995b). Shame and guilt in interpersonal relationships. In J. P. Tangney & K. W. Fischer (Eds.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride* (pp. 114-139). New York, NY: The Guilford Press.
- Tangney, J. P., & Fischer, K. W. (Eds.). (1995). *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment and pride*. New York, NY: The Guilford Press.
- Tangney, J. P., Miller, R. S., Flicker, L., & Barlow, D. H. (1996). Are shame, guilt, and embarrassment distinct emotions? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1256-1269.
- Tang, N. M. (1992). Some psychoanalytic implications of Chinese philosophy and child-rearing practice. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 47, 371-389.
- Tang, S. (1999). Cooperation or competition: a comparison of U.S. and Chinese college students. *The Journal of Psychology*, 133(4), 413-423.
- Tassi, F., & Schneider, B. H. (1997). Task-oriented versus other-referenced competition: Differential implications for children's peer relations. *Journal of Applied Social Psychology*, 27(17), 1557-1580.
- Tauer, J. M., & Harackiewicz, J. M. (1999). Winning isn't everything: Competition, achievement orientation, and intrinsic motivation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 209-238.
- Tauer, J. M., & Harackiewicz, J. M. (2004). The effects of cooperation and competition on intrinsic motivation and performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(6), 849-861.
- Teddlie, C., & Tashakkori, A. (1998). *Mixed methodology: Combining qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Terestyéni, T. (2012). Adalékok állam és piac közgondolkodásbeli értelmezéséhez. In M. Fülöp, & É. Szabó (Eds.), *A pszichológia mint társadalomtudomány* (pp. 211-226). Budapest: ELTE, Eötvös Kiadó.
- Terwogt, M. M., & Harris, P. L. (1993). Understanding of emotion. In M. Bennett (Ed.), *The child as a psychologist* (pp. 62- 86). Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Thompson, R. A. (1990). Emotion and self-regulation. In R. A. Thompson (Ed.), *Socioemotional development. Nebraska Symposium on Motivation* (Vol.36., pp. 367-467). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Thorkildsen, T. A., & White-McNulty, L. (2002). Developing conceptions of fair contest procedures and the understanding of skill and luck. *Journal of Educational Psychology*, 84(2), 316-326.
- Thurnwald, R., & Preuss, K. T. (Eds.). (1937). *Lehrbuch der Völkerkunde*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- Tibori, T. (2010). Nem-et mondás? Igaz mondás. *Educatio*, 19(2), 191-202.
- Tjosvold, D., Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Sun, H. (2003). Can interpersonal competition be constructive within organizations? *Journal of Psychology*, 137(1), 63-64.
- Tjosvold, D., Johnson, D. W., Johnson, R., & Sun, H. (2006). Competitive motives and strategies in organizations: Understanding constructive interpersonal competition. *Group Dynamics: Theory, Research, & Practice*, 10(2), 87-99.

- Tobin, J., Hsueh, Y., & Karasawa, M. (2009). *Preschool in three cultures revisited*. Chicago IL: Chicago University Press.
- Toda, M., Shinotsuka, H., McClintock, C. G., & Stech, F. J. (1978). Development of competitive behavior as a function of culture, age, and social composition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 825-839.
- Tompkins, R. C. (2011). *Working for change: Gender inequality in the labor force in Japan, South Korea and Taiwan*. (Senior theses, Trinity College, Hartford). Letöltés helye Trinity College Digital Repository: <http://digitalrepository.trincoll.edu/theses/9>
- Tóth, I. Gy. (2009). *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében. A gazdasági felemelkedés társadalmi felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése*. Budapest: TÁRKI.
- Tracy, J. L., & Matsumoto, D. (2008). The spontaneous display of pride and shame: Evidence for biologically innate nonverbal displays. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 105, 11655-11660.
- Tracy, J. L., & Robins, R. W. (2004). Show your pride: Evidence for a discrete emotion expression. *Psychological Science*, 15, 104-197.
- Tracy, J. L., & Robins, R. W. (2007). The self in self-conscious emotions. In J. L. Tracy, R. W. Robins, & J. P. Tangney (Eds.), *The self-conscious Emotions* (pp. 1-20). New York: The Guilford Press.
- Tracy, J. L., & Robins, R. W. (2008). The nonverbal expression of pride: Evidence for crosscultural recognition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 516-530.
- Tracy, J. L., Robins, R. W., & Lagattuta, K. H. (2005). Can children recognize the pride expression? *Emotion*, 5, 251-257.
- Travis, L. E. (1925). The influence of the group upon the stutterer's speed in free association. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 20, 142-146.
- Triandis, H. C. (1972). *The analysis of subjective culture*. New York, NY: Wiley Interscience.
- Triandis, H. C. (Ed.). (1980). *Handbook of cross-cultural psychology*, 1-6. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism & collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.
- Triandis, H. C., Bontempo, R., Villareal, M. J., Asai, M., & Lucca, N. (1988). Individualism and collectivism: Cross-cultural perspectives on self-ingroup relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 323-338.
- Triandis, H. C., & Gelfand, M. J. (1998). Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(1), 118-128.
- Triandis, H. C., Kagitcibasi, C., Choi, S. C., & Yoon, G. (Eds.). (1994). *Individualism and collectivism. Theory, method, and applications* (pp. 239-250). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Triplett, N. (1898/1981). Mozgást előidézőtényezők az iram megszabásában és a versenyben. In Gy. Csepeli (Ed.), *A kísérleti társadalomlélektan főárama* (pp. 36-52). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Trompenaars, F., & Hampden-Turner, C. (1998). *Riding the waves of culture*. London: Nicholas Brealey Publishing.
- Tseng, W., Tao, K. T., Hsu, J., Qin, J.H., Li, B. L., & Goebert, D. (2000). Longitudinal analysis of development among single and non-single children in Nanjing, China. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 188, 701-707.
- Turnbull, C. M. (1972). *The mountain people*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Turner, P. J., & Gervai, J. (1995). A multidimensional study of gender typing in preschool children and their parents: personality, attitudes, preferences, behaviour and cultural differences. *Developmental Psychology*, 31(5), 759-772.

- Turner, P. J., Gervai, J., & Hinde, R. A. (1993). Gender-typing in young children: preferences, behaviour and cultural differences. *British Journal of Developmental Psychology*, 11, 323-342.
- Turner, P. J., Gervai, J., & Hinde, R. A. (1994). A nemi típus kisgyermekkorban: preferenciák, viselkedés, kulturális eltérések. *Pszichológia*, 1, 55-84.
- Túry, F., Birt, M. A., & Antal, I. (1998). Az evészavarok epidemiológiai vizsgálata romániai egyetemista populációban. *Psychiatria Hungarica*, 13(1), 18-27.
- Tu, W. M. (1985). Selfhood and otherness in Confucian thought. In A. J. Marsella, G. DeVos, & F. L. K. Hsu (Eds.), *Culture and self: Asian and Western perspectives*. (pp. 231-251). New York, NY: Tavistock.
- Underwood, M. (2003). *Social aggression among girls*. New York, NY: The Guilford Press.
- Underwood, M., Hurley, J., Johnson, C., & Morley, J. (1999). An experimental observational investigation of children's response to peer provocation: developmental and gender differences in middle childhood. *Child Development*, 70, 1428-1446.
- Unger, J. B., Ritt-Olson, A., Teran, L., Huang, T., Hoffman, B. R., & Palmer, P. (2002). Cultural values and substance use in a multiethnic sample of California adolescents. *Addiction Research and Theory*, 10, 257-279.
- Urdu, T. (1997). Achievement goal theory: Past results, future directions. In M. L. Maehr, & P. R. Pintrich (Eds.), *Advances in motivation and achievement* (Vol.10., pp. 99-141). Greenwich, CT: JAI Press.
- Van Anders, S. M., & Watson, N. V. (2007). Effects of ability - and chance-determined competition outcome on testosterone. *Physiology & Behavior*, 90(4), 634-642.
- Van de Vijver, F. J. R., & Leung, K. (1997). *Methods and data analysis for cross-cultural research*. London: Sage Publications.
- Van de Vijver, F. J. R., & Leung, K. (1997). Methods and data analysis of comparative research. In J. W. Berry, Y. H. Poortinga, & J. Pandey (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (2nd ed., Vol.1., pp. 257-300). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Van de Vliert, E. (1998). Gender role gaps, competitiveness and temperature. In G. Hofstede (Ed.), *Masculinity and femininity. The taboo dimension of national cultures* (pp. 117-129). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Van de Vliert, E. (1999). Cooperation and competition as partners. *European Review of Social Psychology*, 10, 231-257.
- Van de Vliert, E. (2011). Climato-economic origins of variation in ingroup favouritism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(3), 494-515.
- Van de Vliert, E., & Janssen, O. (2002). „Better than” performance motives as roots of satisfaction across more and less developed countries. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 33(4), 380-397.
- Van de Vliert, E., & Janssen, O. (2002). Competitive societies are happy if women are less competitive than men. *Cross-Cultural Research*. 36(4), 321-337.
- Van de Vliert, E., Kluwer, E. S., & Lynn, R. (2000). Citizens of warmer countries are more competitive and poorer: Culture or chance? *Journal of Economic Psychology*, 21, 143-165.
- Van de Vliert, E., Schwartz, S. H., Huismans, S. E., Hofstede, G., & Daan, S. (1999). Temperature, cultural masculinity and domestic political violence: A cross-national study. *Journal of Cross Cultural Psychology*, 30(3), 291-314.
- Van de Vliert, E., Van der Vegt, G. S., & Janssen, O. (2009). Prosocial to egoistic enculturation of our children: A climato-economic contextualization. *Negotiation and Conflict Management Research*, 2, 123-137.
- Van der Meij, L., Buunk, A. P., Almela, M., & Salvador, A. (2010). Testosterone responses to competition: The opponent's psychological state makes it challenging. *Biological Psychology*, 84, 330-335.

- Van Lange, P. A. M. (2003). Racionalitás és erkölcs a társas dilemmákban: A társas értékorientáció hatásai. In I. Váriné Szilágyi (Ed.), *Értékek az életben és a retorikában* (pp. 213-226). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Van Lange, P. A. M., Otten, W., De Bruin, E. M. N., & Joireman, J. A. (1997). Development of prosocial, individualistic, and competitive orientations: Theory and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(4), 733-746.
- Van Vugt, M., & Hardy, C. (2010). Cooperation for reputation: Wasteful contributions as costly signals in public goods. *Group Processes and Intergroup Relations*, 13, 101-111.
- Van Vugt, M., Roberts, G., & Hardy, C. (2007). Competitive altruism: Development of reputation-based cooperation in groups. In R. Dunbar, L. Barrett, *Handbook of evolutionary psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Varga, E., Tringer, L., & Hants, G. (1965). A pszichózisok társadalmi kulturális szemlélete. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 22(3-4), 475-480.
- Varga, K. (1983). Szervezeti kultúránk koordinátái. *Ergonómia*, 3, 130-143.
- Varga, K. (1986). *Az emberi és szervezeti erőforrás fejlesztése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vári-Szilágyi, I., & Solymosi, Zs. (1999). *A siker lélektana*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó.
- Varkevisser, C. M. (1973). *Socialization in a changing society: Sukuma childhood in rural and urban Mwanza, Tanzania*. Den Haag: Centre for the Study of Education in Developing Societies.
- Vas, L., & Gombor, A. (2008). Az élettel való elégedettség magyar és izraeli orvostanhallgatók körében. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 9(4), 323-347.
- Vealey, R. S. (1994). Competition. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behaviour* (Vol.1., pp. 655-664). San Diego, CA: Academic Press.
- Veenhoven, R. (2000). The four qualities of life: ordering concepts and measures of the good life. *Journal of Happiness Studies*, 1, 1-39.
- Venaik, S., & Brewer, P. (2008). *Contradictions in national culture: Hofstede versus Globe*. Letöltés helye: <http://www.mba.biu.ac.il/stfhome/bijaoui/891/case/2011/culturehofsted.pdf>
- Verges, P. (1994). Approche du noyau central propriétés quantitatives et structurales. In C. Guimelli (Ed.), *Structures et transformations des représentations sociales* (pp. 233-255). Neuchâtel: Delachaux et Niestlé.
- Vincze, A., & Düll, A. (1998). A szexuális féltékenység kultúrközi vizsgálata. *Pszichológia*, 18, 3-33.
- Vingerhoets, A. J. J. M., & Scheirs, J. G. M. (2000). Sex differences in crying: Empirical findings and possible explanations. In A. H. Fischer (Ed.), *Gender and emotion: Social psychological perspectives (Studies in emotion and social interaction, 2)* (pp. 143-165). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandell, R. (1993) Envy and admiration. *International Journal of Psychoanalysis*. 74 (6), 1213-1221
- Vingerhoets, A., & Scheirs, J. (2000). Sex differences in crying: Empirical findings and possible explanations. In A. H. Fischer (Ed.), *Gender and emotion*. London: Cambridge University Press.
- Vlahovic-Stetic, V., Vlasta Vizek, V., & Lidija, A. (1999). Motivational characteristics in mathematical achievement: a study of gifted high-achieving, gifted underachieving and non-gifted pupils. *High Ability Studies*, 10(1), 37.
- Vogel, E. (1985). *Japan as number 1. Lessons for America*. New York, NY: Harper & Row Publishers.
- Vörös, V., Osváth, P., Vincze, O., Pusztay, K., Fekete, S., & Rihmer, Z. (2012). Nemzeti himnuszok szóhasználata és tartalomelemzése – előzetes eredmények egy transzkulturális szuicidium vizsgálatból. *Psychiatria Hungarica*, 27(3), 174-179.

- Wallis, W. D. (1937). Book review on "Cooperation and competition among primitive people", *American Anthropologist*, 39(4), 710-711.
- Wan, C., Fan, C., Lin, G., & Jing Q. (1994). Comparison of personality traits of only children and sibling school children in Beijing. *Journal of Genetic Psychology*, 155, 377-388.
- Wang, Q. (2003). Emotion situation knowledge in American and Chinese preschool children and adults. *Cognition and Emotion*, 17, 725-746.
- Wang, W. D. W., Liu, P., Liu, J., & Wang, Y. (2002). Five-factor personality measures in Chinese university students: Effects of one-child policy? *Psychiatry Research*, 109(1), 37-44.
- Wang, Y., & Vanessa, L. (2009). Little emperors and the 4:2:1 generation: China's singletons. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 48(12), 1137-1139.
- Watkins, D. (2006). The role of competition in today's Hong Kong. The views of Hong Kong Chinese adolescents in comparative perspective. *Journal of Social Sciences*, 2(3), 85-88.
- Watkins, D. (2007). The nature of competition: The views of students from three regions of the people's Republic of China. In F. Salili, & R. Hoosain (Eds.), *Research in multicultural education and international perspective: Culture, motivation, and learning - A multicultural perspective* (Vol.6., pp. 217-233). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Watkins, D. (2010). Motivation and competition in Hong Kong secondary schools: The students' perspective. In C. K. K. Chan, & N. Rao (Eds.), *Revisiting 'The Chinese learner'. CERC Studies in Comparative Education*, 25, 71-88.
- Watkins, D., & Biggs, J. (Eds.) (1996). *The Chinese learner: Cultural, psychological, and contextual influences*. Hong Kong/Melbourne: Comparative Research Centre/Australian Council for Educational Research.
- Weber, M. (1904/1982). *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme: Vallásszociológiai írások*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Weiner, B. (1986). *An attributional theory of motivation and emotions*. New York, NY: Springer.
- Weinstein, M. D. (Ed.). (1987). *Taking care: Understanding and encouraging self-protective behavior*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- Weisfeld, G. E., & Wendorf, C. A. (2000). The involuntary defeat strategy and discrete emotions theory. In L. Sloman, & P. Gilbert (Eds.), *Subordination and defeat* (pp. 121-141). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Weltner, M. (2006). A kooperatív és kollaboratív tanulás elméletéből. In J. Gordon Györi (Ed.), *Mit, kinek, hogyan: Vezetőtanítók és - tanárok III. Országos Módszertani Konferenciája*. Konferenciakötet II. (pp. 271-286). Budapest: Gyakorlóiskolák Szövetsége.
- White, M. (1987). *The Japanese educational challenge: a commitment to children*. New York, NY: Free Press.
- White, M. (1994). *The material child. Coming of age in Japan and America*. Berkeley, CA: The University of California Press.
- Whiting, B. B., & Whiting, J. W. M. (1975). *Children of six cultures: a psychocultural analysis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Whittemore, I. C. (1924). A versengés hatása a teljesítményre: kísérleti vizsgálat. In Gy. Csepeli (Ed.), *A kísérleti társadalomlélektan fejlődése* (pp. 71-89). Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Whorf, B. (1939/1956). The relation of habitual thought and behavior to language. In J. B. Carroll (Ed.), *Language, thought, and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf* (pp. 134-159). Cambridge, MA: The MIT Press.

- Wierzbicka, A. (2006). *English: Meaning and culture*. New York, NY: Oxford University Press.
- Wilson, M., & Daly, M. (1985). Competitiveness, risk taking, and violence: The young male syndrome. *Ethology and Sociobiology*, 6, 59-73.
- Wingfield, J. C., Hegner, R. E., Dufty, J., Alfred, M., & Ball, G. F. (1990). The “challenge hypothesis”: theoretical implications for patterns of testosterone secretion, mating systems, and breeding strategies. *The American Naturalist*, 136(6), 829.
- Wingfield, J. C., Jacobs, J. D., Tramontin, A. D., Perfito, N., Meddle, S., Maney, D. L., & Soma, K. (2000). Toward an ecological basis of hormone-behavior interactions in reproduction in birds. In K. Wallen, & J. E. Schneider (Eds.), *Reproduction in context: Social and environmental influences on reproductive physiology and human behavior* (pp. 85-128). Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Wingfield, J. C., Lynn, S., & Soma, K. K. (2001). Avoiding the “costs” of testosterone: ecological bases of hormone-behavior interactions. *Brain, Behavior and Evolution*, 57(5), 239-251.
- Wish, M., Deutsch, M., & Kaplan, S. J. (1976). Perceived dimensions of interpersonal relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33(4), 409-420.
- Woo, B. S. C., Ng, T. P., Fung, D. S. S., Chan, Y. H., Lee, Y. P., & Koh, J. B. K., et al. (2007). Emotional and behavioural problems in Singaporean children based on parent, teacher and child reports. *Singapore Medical Journal*, 48, 1100-1106.
- World Value Survey (2012). *National-level Value scores on Traditional/Secular-rational values and Survival/Self expression values for all available surveys*. Letöltés helye: http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/article_base_54
- Wrightsmann, L. S. (1964). Measurement of philosophies of human nature. *Psychological Reports*, 14(3), 743-751.
- Wrightsmann, L. S., O'Connor, J., & Baker, N. J. (1972). *Cooperation and competition: readings in mixed motive games*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Wu, D. Y. H. (1994). Self and collectivity: Socialization in Chinese preschools. In R. T. Ames, W. Dissayanake, & T. P. Kasulis (Eds.), *Self as person in Asian theory and practice* (pp. 235-249). Albany: State University of New York Press.
- Wu, D. Y. H. (1996). Chinese childhood socialisation. In M. H. Bond (Ed.), *The handbook of Chinese psychology* (pp. 143-154). Hongkong: Oxford University Press.
- Wu, J., Shi, F., Zang, C. L., Fülöp, M., & Bai, X. (2007). A research on undergraduates' competition cognition. *Psychological Science*, 30(2), 293-296.
- Xi, J. (2006). Introduction to Chinese youth. In J. Xi, Y. & Sun, J. J. Xiao (Eds.), *Chinese youth in transition* (pp. 79-96) Burlington, VT: Ashgate.
- Yamagishi, T. (2003). Cross-societal experimentation on trust: A comparison of the United States and Japan. In E. Ostrom, & J. Walker (Eds.), *Trust and Reciprocity* (pp. 352-370). New York, NY: Russel Sage Foundation.
- Yamaguchi, S., Greenwald, A. G., Banaji, M. R., Murakami, F., Chen, D., Shiomura, K., Kobayashi, C., Cai, H., & Krendl, A. (2007). Apparent universality of positive implicit self-esteem. *Psychological Science*, 18, 498-500.
- Yan, L. W. F., Liddle, M., & Csete, J. (2000). Influence on the group work process of Chinese students: Lessons learnt from a skills based course in Hong Kong. *Journal of Psychology in Chinese Societies*, 1(2), 65-92.
- Yang, B., Ollendick, T. H., Dong, Q., Xia, Y., & Liu, L. (1995). Only children and children with sibling in the people's Republic of China: levels of fear, anxiety, and depression. *Child Development*, 66, 1301-1311.
- Yik, M. (2010). How unique is Chinese emotion? In M. Bond (Ed.), *Oxford handbook of Chinese psychology* (pp. 205-220). Oxford: Oxford University Press.

- Yu, A. B., & Yang, K. S. (1994). The nature of achievement motivation in collectivist societies. In U. Kim, H. C. Triandis, C. Kagitçibasi, S. C. Choi, & G. Yoon (Eds.), *Individualism and collectivism. Theory, method, and applications* (pp. 239-250). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Zalla, T., Koechlin, E., Pietrini, P., Basso, G., Aquino, P., & Grafman, J. (2000). Differential amygdala responses to winning and losing: a functional magnetic resonance imaging study in humans. *European Journal of Neuroscience*, 12(5), 1764-1770.
- Zheng, G. (2006, Okt). *Child development in family, school and cultural contexts*. Paper presented at the Asian Educational Miracle Conference. Incheon, Koreai Köztársaság.
- Zheng, G., Shi, S., & Tang, H. (2005). Population development and the value of children in the people's Republic of China. In G. Trommsdorff, & B. Nauck (Eds.), *The value of children in cross-cultural perspective: Case studies from eight societies* (pp. 252-276). Lengerich: Pabst Science Publishers.
- Zhou N., & Zhu, M. (2007). Educational reform and curriculum change in China: A comparative case study. Prepared for international bureau for education. Letöltés helye http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/COPs/Pages_documents/Comparative_Research/EduReformChina.pdf
- Zilioli, S., & Watson, N. V. (2012). The hidden dimensions of the competition effect: Basal cortisol and basal testosterone jointly predict changes in salivary testosterone after social victory in men. *Psychoneuroendocrinology*, 37(11), 1855-1865.

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra. Asszociációk átlagos száma nemek szerint a hat országban (95% C.I.)	218
2. ábra. A győzelemhez fűződő érzelmek (Fülöp, 2009)	298
3. ábra. A veszteshez fűződő érzelmek (Fülöp, 2009a). (A számok százalékokat jelentenek)	299
4. ábra. Aktiváló/deaktiváló érzelmek a veszteséssel kapcsolatban (Fülöp, 2009a)	300
5. ábra. Magyar középiskolások saját és társaknak tulajdonított megítélésének átlaga nemenként	308
6. ábra. A győzelemre és a vesztesre adott reakciók mintázatai magyar serdülők esetében..	335
7. ábra. A győzelemre és a vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakciók mintázatai magyar egyetemisták körében	376
8. ábra. A saját versengés kétféle megítélésének nemenkénti átlagai magyar középiskolások és egyetemisták esetében	382
9. ábra. A saját versengés kétféle megítélésének korcsoportonkénti átlagai magyar középiskolások és egyetemisták esetében	382
10. ábra. Az önleértékelés átlagai nem és korcsoport szerint.....	385
11. ábra. A győzelem és a vesztes kezelésének reakció mintázatai: a győzelem és vesztes kezelésének modellje magyar középiskolások és magyar egyetemisták körében.....	394
12. ábra. Kínai középiskolások saját és másoknak tulajdonított versengése megítélésének átlaga nemenként	414
13. ábra. A győzelemre és a vesztesre adott reakciók mintázatai (csak a 0,2 feletti korrelációk) kínai középiskolások esetében	442
14. ábra. A versengés kétféle megítélésének magyar és kínai középiskolás átlagai	452
15. ábra. A győzelemre és vesztesre adott strukturálisan ekvivalens érzelmi és viselkedéses reakciók a kínai és magyar középiskolások körében.....	454
16. ábra. A kínai és magyar középiskolások esetében a győzelemre és a vesztesre adott strukturálisan megegyező és tartalmilag hasonló érzelmi és viselkedéses reakciók funkcionálisan ekvivalens kapcsolatai	455
17. ábra. Nem és ország interakciója a Lelkesedés faktoron kínai	461
és magyar középiskolások esetén	461
18. ábra. Magyar középiskolások és egyetemisták győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos konstruktum ekvivalens megküzdési mintázatai és azok funkcionálisan ekvivalens összefüggései.....	485
19. ábra. Magyar és kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott konstruktum ekvivalens érzelmi és viselkedéses reakciói és azok összefüggései.....	486
20. ábra. A magyar gimnazisták, magyar egyetemisták és a kínai gimnazisták győzelemre és vesztésre adott érzelmi és viselkedéses reakcióinak az egyesített, funkcionális ekvivalencián alapuló modellje	488

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat. Társas orientáció vizsgálata	29
2. táblázat A kulturális összehasonlító vizsgálatok száma évtizedenként.....	127
3. táblázat. A különböző pszichológiai tudományterületeken végzett kulturális összehasonlító vizsgálatok és tanulmányok száma	127
4. táblázat. A kulturális összehasonlítás témakörben publikáló magyar szerzők.....	129
5. táblázat. A kulturális összehasonlító pszichológiai vizsgálatokban alkalmazott módszerek	130
6. táblázat. A kulturális összehasonlító pszichológiai kutatásokban és a kulturális pszichológiai tanulmányokban szereplő országok és régiók.....	132
7. táblázat. A Hofstede-féle kulturális dimenziók pontértékei (Hofstede, 2001), a Hofmeister-Tóth Ágnes (2005) által végzett felmérések és a Hungarostudy 2006 felmérés eredményei alapján.	160
8. táblázat. A Hofstede-féle kulturális dimenziók értékei: japán-magyar összehasonlítás	161
9. táblázat. A GLOBE-study kulturális dimenziói: magyar és japán adatok	162
10. táblázat. A japán és magyar egyetemistákat összehasonlító vizsgálat résztvevői.....	169
11. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd: japán-magyar.....	170
12. táblázat. A versengés általános értékelése.....	171
13. táblázat. A versengés eredete	172
14. táblázat. A versengés funkciói (pozitív következményei) – ahogyan a magyar és a japán válaszadók észlelik.....	174
15. táblázat. A versengési folyamat fókusza/irányultsága	175
16. táblázat. A versengési partner észlelt szerepe	176
17. táblázat. A versengés negatív következményei – ahogyan a magyar és a japán válaszadók észlelik.....	177
18. táblázat. A versengés időperspektívája	178
19. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengésnek tulajdonított funkciók összefüggése: japánok	179
20. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengésnek tulajdonított funkciók összefüggése: magyarok.....	179
21. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengési folyamat iránya – Magyar résztvevők.....	180
22. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versenytárs észlelt szerepe	181
23. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengés negatív következményei: magyarok	181
24. táblázat. A versengés iránti személyes attitűd és a versengés negatív következményei: japánok	182
25. táblázat. A versengésnek tulajdonított funkciók és az időperspektíva összefüggése: Magyar	182
26. táblázat. A versengésnek tulajdonított funkciók és az időperspektíva összefüggése: Japán	182
27. táblázat. A teljesítmény-orientáció átlagai hat országban.....	198
28. táblázat. Materialista/túlélési és Önkifejezési/posztmaterialista értékek	198
29. táblázat. Reál GDP növekedés 2009-2012 hat országban.....	201
30. táblázat. A verseny megítélése az EVS 2008 és a WVS 2005-2007 alapján.	202
31. táblázat. Az AGA vizsgálatban résztvevő válaszadók	213
32. táblázat. Az egyes csoportok összes asszociációjának a száma, az asszociációk átlagos száma, és az asszociációk súlya.....	217

33. táblázat. Az átlagos asszociáció szám páronkénti összehasonlításának szignifikanciaszintjei (Tuckey post-hoc elemzés).....	218
34. táblázat. A versengés szóra adott súlyozott asszociációk százalékos aránya a hat vizsgált csoporton belül	219
35. táblázat. A legtelítettebb, legdominánsabb versengésre adott súlyozott asszociáció kategóriák országonként csökkenő sorrendben, a százalékok zárójelben feltüntetve.....	220
36. táblázat. A legnagyobb súlyú szavak: magyar, angol, török	221
37. táblázat. A legnagyobb súlyú asszociációk: kínai, japán, indiai	222
38. táblázat. A versengés szóra adott magyar asszociáció kategóriák nemi különbségei	226
39. táblázat. Magyar férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.....	227
40. táblázat. A versengés szóra adott angol asszociáció kategóriák nemi különbségei	229
41. táblázat. Angol férfi és nő egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.....	230
42. táblázat. A versengés szóra adott török asszociáció kategóriák nemi különbségei.....	232
43. táblázat. Török férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.....	233
44. táblázat. A versengés szóra adott kínai asszociáció kategóriák nemi különbségei	236
45. táblázat. Kínai férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.....	236
46. táblázat. A versengés szóra adott japán asszociáció kategóriák nemi különbségei	239
47. táblázat. Japán férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.....	240
48. táblázat. A versengés szóra adott indiai asszociáció kategóriák nemi különbségei	242
49. táblázat. Indiai férfi és női egyetemisták legnagyobb súlyú asszociációi. Megjelöltük azokat a szavakat, amelyek vagy csak a férfiaknál, vagy csak a nőknél kerültek be a 20 legnagyobb súlyú asszociáció közé.....	243
50. táblázat. A mind a hat ország csoportjában előforduló súlyozott asszociációk.	244
51. táblázat. A hat ország asszociációi közötti átfedés/átfedési index: százalékban megadva. A legnagyobb és a legkisebb átfedést szürkével indikálva.	245
52. táblázat. A versengés kapcsán felmerülő legfőbb jelentéstartalmak	246
53. táblázat. Az egyes országok versengésre vonatkozó súlyozott asszociációinak csoportosított kategóriánkénti összehasonlítása.....	247
54. táblázat. A motiváció kategória és (nagyobb) alkategóriáinak egy-egy országban elért százaléka.....	249
55. táblázat. Egyesített érzellemmutató: a pozitív és a negatív érzelmek/agresszió kategória összesítése	250
56. táblázat. A negatív érzelmek/agresszió főkategória és alkategóriáinak aránya a hat vizsgált csoportban	250
57. táblázat. Az összes férfi és összes nő súlyozott asszociáció átlagainak kategóriánkénti összehasonlítása. Csak a szignifikáns eredmények.....	253
58. táblázat. A férfi válaszadók súlyozott asszociációinak kategoriális különbségei a legnagyobb kategóriáktól haladva a legkisebbekig.....	254
59. táblázat. A női válaszadók asszociációinak kategoriális különbségei a legnagyobb kategóriáktól haladva a legkisebbekig	254

60. táblázat. A versengés szubjektív jelentésének hasonlóságai és különbözőségei az AGA módszer alapján különböző életkorú és foglalkozású magyar csoportok esetén (a legnagyobb kategóriák).....	259
61. táblázat. Angol egyetemisták, tanítók és tanárok versengéssel kapcsolatos asszociációinak legnagyobb (5% feletti) kategóriái	261
62. táblázat. Az AGA (2012), az ESS/WVS (2005-2007) és a GLOBE Study (2004) motivációra/versengésre vonatkozó eredményeinek összevetése	269
63. táblázat. Magyar középiskolás résztvevők iskolák szerinti megoszlása	307
64. táblázat. Magyar középiskolások: a versengés kétféle megítélésének nemenkénti átlagai	307
65. táblázat. Magyar középiskolások győzelemmel kapcsolatos érzelmeinek a faktorstruktúrája	309
66. táblázat. Magyar gimnazisták győzelemmel kapcsolatos érzelmireakció-faktorainak korrelációi.....	310
67. táblázat. Magyar középiskolások veszteséssel kapcsolatos érzelmeinek faktorstruktúrája.	311
68. táblázat. Magyar középiskolások veszteséssel kapcsolatos érzelmi faktorainak korrelációja	312
69. táblázat. Magyar középiskolások győzelem iránti attitűdje és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók.....	313
70. táblázat. Magyar középiskolások győzelemmel kapcsolatos viselkedéses válaszainak leíró statisztikája.....	313
71. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre adott érzelmi reakciói, a győzelem fontossága, valamint a győzelemre adott környezeti reakciók korrelációs összefüggései.....	314
72. táblázat. Magyar középiskolások győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakcióinak és a viselkedéses válaszoknak a korrelációi	315
73. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre adott viselkedéses reakcióinak faktortöltései	315
74. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre adott érzelmi és viselkedéses faktorainak korrelációi.....	316
75. táblázat. Magyar középiskolások vesztesésre adott viselkedéses válaszai.....	316
76. táblázat. Magyar középiskolások vesztesésre adott érzelmi reakcióinak és vesztesésre adott viselkedéses válaszainak az összefüggései.....	317
77. táblázat. Magyar középiskolások vesztesés utáni viselkedéses reakcióinak faktorstruktúrája	318
78. táblázat. Magyar középiskolások vesztesésre adott érzelmi és viselkedéses reakcióinak összefüggései.....	318
79. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre és vesztesésre adott érzelmireakció-faktorainak korrelációi	319
80. táblázat. Magyar középiskolások győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos viselkedéses reakcióinak kapcsolata	320
81. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre és vesztesésre adott érzelmi időtartamának megoszlása	320
82. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre és vesztesésre adott érzelmi reakcióinak összefüggése az érzelmek tartósságával (Spearman's rho együttható)	321
83. táblázat. Magyar középiskolások versenytársaknak tulajdonított szerepeinek leíró statisztikája.....	321
84. táblázat. Magyar középiskolások versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a győzelemre adott érzelmi reakciók faktorai	322
85. táblázat. Magyar középiskolások versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a vesztesésre adott érzelmi reakciók faktorai	323

86. táblázat. Magyar gimnazisták győzelemre és vesztesre adott érzelmi mintázatainak és a személyes versengés, valamint mások megítélésének korrelációi	324
87. táblázat. Magyar gimnazisták győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciói és a versengéshez fűződő személyes viszony kétféle megítélésének korrelációi.....	324
88. táblázat. Magyar gimnazisták győzelemre adott érzelmi faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi	325
89. táblázat. Magyar gimnazisták vesztesre adott érzelmi faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi.....	325
90. táblázat. Magyar gimnazisták győzelem és vesztes viselkedéses faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi	325
91. táblázat. Magyar középiskolások győzelemre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek	326
92. táblázat. Magyar középiskolások vesztesre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek	326
93. táblázat. Magyar középiskolások vesztes utáni viselkedéses reakcióinak tételenkénti nemi különbségei.....	327
94. táblázat. Magyar középiskolások vesztesre adott viselkedéses reakcióinak nemi különbségei.....	327
95. táblázat. Magyar középiskolások intézményi különbségei a vesztesre adott érzelmi reakciók tételeiben.....	328
96. táblázat. Magyar középiskolások intézményi különbségei a győzelem és vesztes faktoraiiban.....	328
97. táblázat. Magyar gimnazisták közötti különbségek a versengési partner szerepében intézmények szerint.....	329
98. táblázat. A magyar egyetemista minta nemi és egyetem helye szerinti bontásban.....	341
99. táblázat. A magyar egyetemista vizsgálati minta a születési hely és tanulmányok helye szerint (1 százalék plusz adódik, mert felfelé kerekítettünk).	341
100. táblázat. Magyar egyetemisták a versengés saját és másoknak tulajdonított megítélésé342	
101. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi reakció faktorainak faktorsúlyai	343
102. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmireakció-faktorainak egymással való korrelációi.....	344
103. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi reakció faktorainak faktorsúlyai	345
104. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi reakció faktorainak korrelációi346	
105. táblázat. Magyar egyetemisták győzelem iráni attitűdje és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók.....	347
106. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi reakciói, a győzelem fontossága, valamint a győzelemre adott környezeti reakciók korrelációs összefüggései.....	347
107. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemmel kapcsolatos viselkedéses válaszainak leíró statisztikája	348
108. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemmel kapcsolatos érzelmi reakcióinak és a viselkedéses válaszoknak a korrelációi	349
109. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott viselkedéses reakcióinak faktorsúlyai	350
110. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi és viselkedéses faktorainak korrelációi.....	350
111. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmireakció-mintázatainak és a vesztesre adott viselkedéses válaszainak az összefüggései	351

112. táblázat. Magyar egyetemisták vesztes utáni viselkedéses reakcióinak faktorstruktúrája	352
113. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott viselkedéses reakció faktorainak korrelációi.....	353
114. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi és viselkedéses reakcióinak összefüggései.....	353
115. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és a vesztesre adott érzelmi reakció faktorainak korrelációi	354
116. táblázat. Magyar egyetemisták győzelem és a vesztes utáni viselkedéses reakcióinak összefüggései.....	355
117. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és vesztesre adott érzelmi időtartamának megoszlása	355
118. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakciói összefüggése az érzelmi tartósságával (Spearman's rho együttható)	356
119. táblázat. Magyar egyetemisták versengési társaknak tulajdonított szerepeinek leíró statisztikája	356
120. táblázat. Magyar egyetemisták versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a győzelemre adott érzelmi reakciók faktorai	357
121. táblázat. Magyar egyetemisták versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a vesztesre adott érzelmi reakciók faktorai	358
122. táblázat. Magyar egyetemisták versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók faktorai	359
123. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és vesztesre adott érzelmi mintázatainak és a személyes versengés megítélésének korrelációi.....	360
124. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciói és a versengéshez fűződő személyes viszony kétféle megítélésének korrelációi.....	360
125. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi	361
126. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi.....	361
127. táblázat. Magyar egyetemisták győzelem és vesztes viselkedéses faktorai és a szociális kíváncsiság korrelációi	362
128. táblázat. Magyar egyetemisták győzelemre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek	362
129. táblázat. Magyar egyetemisták a győzelemre adott érzelmi reakcióinak faktoraiban megjelenő nemi különbségek	363
130. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek	363
131. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott érzelmi reakcióinak faktoraiban megjelenő nemi különbségek.....	364
132. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciókra vonatkozó állítások nemi különbségei magyar egyetemistáknál.....	364
133. táblázat. Magyar egyetemisták vesztes utáni viselkedéses reakcióinak tételenkénti nemi különbségei.....	364
134. táblázat. Magyar egyetemisták vesztesre adott viselkedéses reakcióinak nemi különbségei.....	365
135. táblázat. A győzelemre adott érzelmi reakciók tételenkénti elemzése az egyetem helye szerint magyar egyetemistáknál	365
136. táblázat. Egyetem helye szerinti különbségek a győzelem utáni érzelmi reakciók faktoraiban.....	366

137. táblázat. A győzelemre adott érzelmi reakciók tételenkénti elemzése a születési hely szerint magyar egyetemistáknál	367
138. táblázat. A vesztesre adott érzelmi reakciók tételenkénti elemzése az egyetem helye szerint magyar egyetemistáknál	367
139. táblázat. A vesztesre adott érzelmi reakciók faktorainak összehasonlítása az egyetem helye szerint magyar egyetemistáknál.....	368
140. táblázat. A vesztesre adott érzelmi reakciók tételenkénti elemzése születési hely szerint magyar egyetemistáknál	368
141. táblázat. A vesztesre adott érzelmi reakciók faktorainak az elemzése születési hely szerint magyar egyetemistáknál	368
142. táblázat. A győzelem fontossága az egyetem helye szerint magyar egyetemistáknál....	369
143. táblázat. A győzelem utáni viselkedéses reakciók tételenkénti összehasonlítása az egyetem helye szerint	369
144. táblázat. A vesztes utáni viselkedéses reakciók tételenkénti összehasonlítása az egyetem helye szerint.....	369
145. táblázat. A vesztes utáni viselkedéses reakciók tételenkénti összehasonlítása a születési hely szerint	370
146. táblázat. A vesztes utáni viselkedés faktorainak az egyetem helye szerinti összehasonlítása.	370
147. táblázat. A vesztes utáni viselkedés faktorainak a születés helye szerinti összehasonlítása.	370
148. táblázat. A versengési partnerekkel kapcsolatos állítások szignifikáns különbségei az egyetem helye szerint	371
149. táblázat. A versengési partnerekkel kapcsolatos állítások szignifikáns különbségei születési hely szerint.....	371
150. táblázat. A magyar középiskolás és egyetemista minta	380
151. táblázat. Saját versengés megítélésének korcsoport és nem szerinti átlagai magyar középiskolások és egyetemisták között.....	381
152. táblázat. A versengés társaknak tulajdonított megítélésének korcsoport és nem szerinti átlagai magyar középiskolások és egyetemisták esetében	381
153. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos magyar középiskolás és egyetemista érzelmi reakciók közös skáláinak reliabilitása és leíró statisztikái	383
154. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos érzelmek skáláinak korcsoport szerinti átlagai és a különbségek statisztikái magyar középiskolások és egyetemisták esetén.....	383
155. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos magyar középiskolás és egyetemista érzelmi reakciók közös skáláinak reliabilitása és leíró statisztikái	384
156. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos érzelmireakció-skálák korcsoport szerinti átlagai és a különbségek statisztikái magyar középiskolások és egyetemisták esetében.....	384
157. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos érzelmek skáláinak nem szerinti átlagai és a különbségek statisztikái magyar középiskolások és egyetemisták esetében.....	384
158. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos közös magyar középiskolás és egyetemista viselkedésesreakció-skála reliabilitása és leíró statisztikái	385
159. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos viselkedésireakció-skála korcsoport szerinti átlagai és a különbségek statisztikái magyar középiskolások és egyetemisták esetén	386
160. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos viselkedéses reakciók magyar középiskolás és egyetemista közös skáláinak reliabilitása és leíró statisztikái	386
161. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos viselkedéses reakciók skáláinak korcsoport szerinti átlagai és a különbségek statisztikái.....	386
162. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos viselkedéses reakciók skáláinak nem szerinti átlagai és a különbségek statisztikái.....	387

163. táblázat: A győzelem fontossága és társas környezet győzelemre adott reakcióira vonatkozó megítélésének átlagai a magyar középiskolás és egyetemista csoportban és a különbségre vonatkozó statisztikák.....	387
164. táblázat. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartósságának átlagai a két korcsoportban, és a különbségre vonatkozó statisztikák magyar középiskolások és egyetemisták között.....	388
165. táblázat. Korcsoportok szerinti különbségek a versengési partnernek tulajdonított szerepben magyar középiskolások és egyetemisták között.....	388
166. táblázat. Kínai középiskolások vizsgálati minta: különböző évfolyamok életkori átlagai nemek szerint.....	413
167. táblázat. Kínai középiskolások: a versengés kétféle megítélésének nemenkénti átlagai ..	414
168. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos érzelmeinek a faktorstruktúrája	415
169. táblázat. Kínai gimnazisták győzelemmel kapcsolatos érzelmireakció-faktorainak korrelációja.....	416
170. táblázat. Kínai középiskolások veszteséssel kapcsolatos érzelmeinek faktorstruktúrája ..	417
171. táblázat. A kínai középiskolások veszteséssel kapcsolatos érzelmi faktorainak korrelációja	418
172. táblázat. Kínai középiskolások győzelem iránti attitűdje és a győzelemmel kapcsolatos interperszonális reakciók.....	418
173. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott érzelmi reakciói, a győzelem fontossága, valamint a győzelemre adott környezeti reakciók korrelációs összefüggései.....	419
174. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos viselkedéses válaszainak leíró statisztikája	420
175. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos érzelmireakció-mintázatainak és az egyes viselkedéses válaszoknak a korrelációi	420
176. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott viselkedéses reakcióinak faktortöltései	421
177. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott érzelmi és viselkedéses faktorainak korrelációi.....	421
178. táblázat. Kínai középiskolások vesztesésre adott viselkedéses válaszai	421
179. táblázat. Kínai középiskolások vesztesésre adott érzelmi reakcióinak és vesztesésre adott viselkedéses válaszainak az összefüggései.....	422
180. táblázat. Kínai középiskolások vesztesés utáni viselkedéses reakcióinak faktorstruktúrája	423
181. táblázat. A vesztesés utáni viselkedéses reakciók faktorainak korrelációi.....	424
182. táblázat. Kínai középiskolások vesztesésre adott érzelmi és viselkedéses reakcióinak összefüggései.....	424
183. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesésre adott érzelmi reakció faktorainak korrelációi.....	425
184. táblázat. Kínai középiskolások győzelem és vesztesés utáni viselkedéses faktori közötti korrelációk.....	426
185. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesésre adott érzelmi időtartamának megoszlása (a táblázatban szereplő számok a válaszadók számát jelentik).....	426
186. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesésre adott érzelmi reakciói összefüggése az érzelmek tartósságával (Spearman's rho együttható)	427
187. táblázat. Kínai középiskolások versenytársaknak tulajdonított szerepeinek leíró statisztikája	427

188. táblázat. Kínai középiskolások esetében a versengési partnernek tulajdonított szerep, az iskolai teljesítmény és a versengés mértékének és mások feltételezett percepciójának korrelációi.....	428
189. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott érzelmi reakciói és a versengési társaknak tulajdonított szerepek	428
190. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott érzelmi reakciói és a versengési partnereknek tulajdonított szerep	429
191. táblázat. Kínai középiskolások versengési partnerekkel kapcsolatos attitűdjei és a győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciók faktorai	430
192. táblázat. Kínai gimnazisták győzelemre és vesztesre adott érzelmi mintázatainak, az iskolai teljesítménynek és a személyes versengés, valamint mások megítélésének korrelációi	431
193. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakcióinak összefüggése a személyes versengés mértékével és mások megítélésével	431
194. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott viselkedéses reakciói és az iskolai teljesítmény korrelációi	432
195. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek	432
196. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott érzelmi reakcióinak a tételeiben megjelenő nemi különbségek	433
197. táblázat. Kínai középiskolások győzelemre és vesztesre adott érzelmi reakció faktoraiban megjelenő nemi különbségek	433
198. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos társas reakciók tulajdonításában megjelenő nemi különbségek	433
199. táblázat. Kínai középiskolások győzelem utáni viselkedéses reakcióinak nemi különbségei.....	434
200. táblázat. Kínai középiskolások győzelemmel kapcsolatos viselkedéses reakció faktorában található nemi különbségek	434
201. táblázat. Kínai középiskolások vesztesre adott viselkedéses reakcióinak nemi különbségei.....	434
202. táblázat. Kínai középiskolások iskolai teljesítménynek nemi különbségei.....	435
203. táblázat. A magyar és kínai középiskolásokat összehasonlító vizsgálat mintája	450
204. táblázat. A magyar és kínai középiskolás minta életkori megoszlása	451
205. táblázat. A versengés kétféle megítélésének magyar és kínai középiskolás átlagai	451
206. táblázat. Magyar és kínai középiskolások közötti különbségek a győzelemre adott érzelmireakciók skáláin.....	454
207. táblázat. A veszteséssel kapcsolatos érzelmi reakciók közös skálájának reliabilitása és leíró statisztikája kínai és magyar középiskolások esetében	456
208. táblázat. Magyar és kínai középiskolások közötti különbség a vesztes érzelmireakció skáláin.....	457
209. táblázat. A győzelem fontosságának megítélése magyar és kínai középiskolások esetében	458
210. táblázat. A társas környezet győzelemre adott reakcióira vonatkozó megítélések átlagai a magyar és kínai középiskolás csoportban	458
211. táblázat. Magyar és kínai középiskolások győzelemre adott viselkedéses reakcióinak tételenkénti összehasonlítása	459
212. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos közös kínai és magyar középiskolás viselkedésireakció skála reliabilitása és leíró statisztikái	460
213. táblázat. Magyar és kínai középiskolások vesztesre adott viselkedéses reakcióinak tételenkénti összehasonlítása	462

214. táblázat. A versengési partnereknek tulajdonított szerep magyar és kínai középiskolások esetében	464
215. táblázat. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartósságának átlagai a két korcsoportban, és a különbségre vonatkozó statisztikák magyar és kínai középiskolások között	466
216. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos társas reakciók tételezése magyar és kínai középiskolás fiúk esetében	467
217. táblázat. A győzelemmel kapcsolatos társas reakciók tételezése magyar és kínai középiskolás lányok esetében.....	467
218. táblázat. Magyar és kínai középiskolás lányok különbségei a győzelemre adott viselkedéses válaszok tételeiben	468
219. táblázat. Magyar és kínai középiskolás fiúk különbségei a veszteségre adott viselkedéses válaszok tételeiben	468
220. táblázat. Magyar és kínai középiskolás lányok különbségei a veszteségre adott viselkedéses válaszok tételeiben	469
221. táblázat. Magyar és kínai középiskolás fiúk nézeteinek különbségei a versengési partnerek tételeiben	470
222. táblázat. Magyar és kínai középiskolás lányok különbségei a versengési partnerek tételeiben	470
223. táblázat. A győzelemmel és veszteséssel kapcsolatos érzelmek tartósságának átlagai kínai és magyar középiskolás lányoknál	471

MELLÉKLETEK

1. sz. MELLÉKLET

1. táblázat. MAGYAROK versengésre adott asszociációinak kategóriái és alkategóriái

KATEGÓRIÁK	SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	1029	18,49	278
Agresszió	464	8,34	120
Negatív érzelmek	376	6,76	103
Konfliktus	137	2,46	40
Háború	52	0,93	15
GYŐZELEM, VESZTÉS	970	17,43	270
Győzelem	696	12,51%	186
Vesztés	272	4,89	83
Győzelem és vesztes	2	0,04	1
SPORT	852	15,31	225
MOTIVÁCIÓ	840	15,11	250
Erőfeszítés	345	6,20	98
Motiváció	191	3,43	54
Cél	114	2,05	37
Teljesítmény	104	1,87	29
Stratégia	59	1,06	22
Fejlődés	27	0,49	10
OKTATÁS	262	4,71	70
Iskola	225	4,04	62
Zeneiskola	37	0,66	8
EMBEREK	240	4,31	70
EVOLÚCIÓ	229	4,12	64
SZINONIMA	227	4,08	48
POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	220	3,95	64
Pozitív érzelmek	167	3,00	50
Proszociális	53	0,95	14
MUNKA	159	2,86	43
GAZDASÁG	152	2,73	41
EGYÉB	136	2,44	42
ERKÖLCS	100	1,80	32
Immoralitás	69	1,24	23
Moralitás	31	0,56	9
KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	78	1,40	27
POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	70	1,26	19
Hatalom	57	1,02	15
Társadalom	13	0,23	4
Összesen	5564	100,00%	1543

1. sz. MELLÉKLET

2. táblázat. Nemi különbségek a MAGYAR versengésnek tulajdonított jelentésben

	KATEGÓRIÁK	FÉRFI (N=62)			KATEGÓRIÁK	NŐ (N=158)		
		SÚLY	%	ELŐFORDULÁS		SÚLY	%	ELŐFORDULÁS
1.	SPORT	385	25,55	101	GYŐZELEM, VESZTÉS	768	18,93	216
					Győzelem	539	13,29	148
					Vesztés	227	5,60	67
					Győzelem és vesztes	2	0,05	1
2.	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	264	17,52	71	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	765	18,86	207
	Agresszió	133	8,83	35	Agresszió	331	8,16	85
	Negatív érzelmek	92	6,10	23	Negatív érzelmek	284	7,00	80
	Konfliktus	23	1,53	8	Konfliktus	114	2,81	32
	Háború	16	1,06	5	Háború	36	0,89	10
3.	GYŐZELEM, VESZTÉS	202	13,40	54	MOTIVÁCIÓ	659	16,24	201
	Győzelem	157	10,42	38	Erőfeszítés	253	6,24	76
	Vesztés	45	2,99	16	Motiváció	167	4,12	47
					Cél	89	2,19	29
					Teljesítmény	81	2,00	23
					Stratégia	51	1,26	19
4.					Fejlődés	18	0,44	7
	MOTIVÁCIÓ	181	12,01	49	SPORT	467	11,51	124
	Erőfeszítés	92	6,10	22				
	Cél	25	1,66	8				
	Motiváció	24	1,59	7				
	Teljesítmény	23	1,53	6				
	Fejlődés	9	0,60	3				
	Stratégia	8	0,53	3				
5.	EVOLÚCIÓ	74	4,91	20	OKTATÁS	222	5,47	58
					Iskola	185	4,56	50
					Zeneiskola	37	0,91	8
6.	SZINONIMA	68	4,51	14	EMBEREK	209	5,15	57
7.	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	55	3,65	18	POZITÍV	165	4,07	46

					ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK			
	Pozitív érzelmek	44	2,92	15	Pozitív érzelmek	123	3,03	35
	Proszociális	11	0,73	3	Proszociális	42	1,04	11
8.	GAZDASÁG	53	3,52	13	SZINONIMA	159	3,92	34
9.	EGYÉB	49	3,25	16	EVOLÚCIÓ	155	3,82	44
10.	OKTATÁS	40	2,65	12	MUNKA	122	3,01	32
11.	MUNKA	37	2,46	11	GAZDASÁG	99	2,44	28
12.	ERKÖLCS	31	2,06	9	EGYÉB	87	2,14	26
	Immoralitás	17	1,13	5				
	Moralitás	14	0,93	4				
13.	EMBEREK	31	2,06	13	ERKÖLCS	69	1,70	23
					Immoralitás	52	1,28	18
					Moralitás	17	0,42	5
14.	KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	20	1,33	6	KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	58	1,43	21
15.	POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	17	1,13	4	POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	53	1,31	15
	Hatalom	17	1,13	4	Hatalom	40	0,99	11
					Társadalom	13	0,32	4
	Összesen	1507	100,00	411		4057	100,00	1132

1. sz. MELLÉKLET

3. táblázat. ANGOL egyetemisták versengésre adott asszociációinak kategóriái

KATEGÓRIÁK	SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
GYŐZELEM, VESZTÉS	1713	31,13	439
Győzelem	1296	23,55	317
Vesztés	417	7,58	122
SPORT	852	15,48	252
MOTIVÁCIÓ	604	10,98	177
Motiváció	247	4,49	68
Stratégia	114	2,07	36
Erőfeszítés	100	1,82	31
Teljesítmény	77	1,40	23
Cél	42	0,76	13
Fejlődés	24	0,44	6
NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	479	8,70	143
Negatív érzelmek	252	4,58	85
Agresszió	150	2,73	36
Konfliktus	77	1,40	22
MÉDIA, JÁTÉKOK	350	6,36	100
GAZDASÁG	298	5,42	90
POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	245	4,45	83
EMBEREK	196	3,56	57
SZINONIMA	174	3,16	43
EGYÉB	174	3,16	63
EVOLÚCIÓ	168	3,05	46
OKTATÁS	136	2,47	42
ERKÖLCS	62	1,13	24
MUNKA	52	0,94	14
Összesen	5503	100,00	1573

1. sz. MELLÉKLET

4. táblázat. Nemi különbségek az ANGOL versengésnek tulajdonított jelentésben

	KATEGÓRIÁK	FÉRFI (N=62)			KATEGÓRIÁK	NŐ (N=158)		
		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
1.	GYŐZELEM, VESZTÉS	372	24,60	98	GYŐZELEM, VESZTÉS	1341	33,58	341
	Győzelem	257	17,03	63	Győzelem	1039	26,01	254
	Vesztés	115	7,62	35	Vesztés	302	7,56	87
2.	SPORT	316	20,90	91	SPORT	536	13,42	161
3.	MOTIVÁCIÓ	208	13,76	65	MOTIVÁCIÓ	396	9,91	112
	Stratégia	80	5,30	25	Motiváció	188	4,71	52
	Motiváció	59	3,91	16	Teljesítmény	65	1,63	19
	Erőfeszítés	37	2,45	12	Erőfeszítés	63	1,58	19
	Cél	16	1,06	6	Stratégia	34	0,85	11
	Teljesítmény	12	0,80	4	Cél	26	0,65	7
	Fejlődés	4	0,27	2	Fejlődés	20	0,50	4
4.	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	133	8,80	41	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	346	8,66	102
	Negatív érzelmek	71	4,71	24	Negatív érzelmek	181	4,53	61
	Agresszió	45	2,98	12	Agresszió	105	2,63	24
	Konfliktus	17	1,13	5	Konfliktus	60	1,50	17
5.	GAZDASÁG	91	6,02	34	MÉDIA, JÁTÉKOK	281	7,04	81
6.	EVOLÚCIÓ	88	5,82	25	GAZDASÁG	207	5,18	56
7.	MÉDIA, JÁTÉKOK	69	4,76	19	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	185	4,63	62
8.	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	60	3,97	21	EMBEREK	165	4,13	45
9.	EGYÉB	52	3,44	18	SZINONIMA	138	3,46	33
10.	OKTATÁS	37	2,45	12	EGYÉB	122	3,05	45
11.	SZINONIMA	36	2,38	10	OKTATÁS	99	2,48	30
12.	EMBEREK	31	2,05	12	EVOLÚCIÓ	80	2,00	21
13.	MUNKA	11	0,73	3	ERKÖLCS	57	1,43	21

dc_346_11

14.	ERKÖLCS	5	0,33	3	MUNKA	41	1,03	11
	Összesen	1509	100,00	452	Összesen	3994	100,00	1121

1. sz. MELLÉKLET

5. táblázat. TÖRÖK egyetemisták versengésre adott asszociációinak kategóriái

KATEGÓRIÁK	SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
GAZDASÁG	1263	32,42	285
MOTIVÁCIÓ	418	10,73	91
Motiváció	187	4,80	40
Stratégia	145	3,72	31
Erőfeszítés	47	1,21	11
Cél	39	1,00	9
NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	306	7,85	69
Negatív érzelmek	156	4,00	34
Konfliktus	80	2,05	19
Agresszió	70	1,80	16
MUNKA	287	7,37	63
EMBEREK	229	5,88	55
MÉDIA, JÁTÉKOK	206	5,29	44
OKTATÁS	183	4,70	41
POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	179	4,59	41
SPORT	166	4,26	38
GYŐZELEM, VESZTÉS	166	4,26	35
Győzelem	140	3,59	29
Vesztés	26	0,67	6
EGYÉB	160	4,11	32
POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	120	3,08	25
SZINONIMA	115	2,95	25
KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	98	2,52	24
Összesen	3896	100,00	868

1. sz. MELLÉKLET

6. táblázat. Nemi különbségek a TÖRÖK versengésnek tulajdonított jelentésben

	KATEGÓRIÁK	FÉRFI (N=62)			KATEGÓRIÁK	NŐ (N=158)		
		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
1.	GAZDASÁG	411	35,65	94	GAZDASÁG	852	31,06	191
2.	MOTIVÁCIÓ	96	8,32	20	MOTIVÁCIÓ	322	11,74	71
	Stratégia	42	3,64	9	Motiváció	154	5,61	33
	Motiváció	33	2,86	7	Stratégia	103	3,76	22
	Erőfeszítés	12	1,04	2	Erőfeszítés	35	1,28	9
	Cél	9	0,78	2	Cél	30	1,09	7
3.	MÉDIA, JÁTÉKOK	87	7,55	18	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	229	8,35	52
					Negatív érzelmek	132	4,81	29
					Agresszió	54	1,97	13
					Konfliktus	43	1,57	10
4.	SPORT	80	6,94	19	MUNKA	213	7,77	46
5.	EMBEREK	77	6,68	19	GYŐZELEM, VESZTÉS	157	5,72	33
					Győzelem	131	4,78	27
6.	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	77	6,68	17	Vesztés	26	0,95	6
					EMBEREK	152	5,54	36
7.	MUNKA	74	6,42	17	POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	141	5,14	32
8.	OKTATÁS	69	5,98	16	MÉDIA, JÁTÉKOK	119	4,34	26
9.	SZINONIMA	53	4,60	12	OKTATÁS	114	4,16	25
10.	EGYÉB	48	4,16	10	EGYÉB	112	4,08	22
11.	POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	38	3,30	9	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	105	3,83	22

12.	KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	19	1,65	6	SPORT	86	3,14	19
13.	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	15	1,30	3	KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	79	2,88	18
14	GYŐZELEM, VESZTÉS	9	0,78	2	SZINONIMA	62	2,26	13
	Győzelem	9	0,78	2				
	Összesen	1153	100,00	262	Összesen	2743	100,00	606

1. sz. MELLÉKLET

7. táblázat. KÍNAI egyetemisták versengésre adott asszociációinak kategóriái

KATEGÓRIÁK	SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
MOTIVÁCIÓ	1623	30,06	407
Motiváció	932	17,26	205
Erőfeszítés	333	6,17	93
Fejlődés	221	4,09	63
Stratégia	48	0,89	17
Teljesítmény	51	0,94	15
Cél	38	0,70	14
MUNKA	471	8,72	122
NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	470	8,70	127
Agresszió	615	3,59	45
Negatív érzelmek	179	3,31	54
Konfliktus	97	1,80	28
GYŐZELEM, VESZTÉS	387	7,17	113
Győzelem	232	4,30	69
Vesztés	88	1,63	25
Győzelem és vesztes	67	1,24	19
EMBEREK	352	6,52	84
KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	310	5,74	80
EVOLÚCIÓ	269	4,98	77
OKTATÁS	269	4,98	76
SZINONIMA	257	4,76	61
POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	254	4,70	75
Proszociális	164	3,04	44
Pozitív érzelmek	90	1,67	31
POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	240	4,44	67
Társadalom	174	3,22	48
Nemzetközi politika	66	1,22	19
GAZDASÁG	237	4,39	73
EGYÉB	166	3,07	59
SPORT	95	1,76	30
Összesen	5400	100,00	1451

1. sz. MELLÉKLET
8. táblázat. Nemi különbségek a KÍNAI versengésnek tulajdonított jelentésben

	KATEGÓRIÁK	FÉRFI (N=62)			KATEGÓRIÁK	NŐ (N=158)		
		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
1.	MOTIVÁCIÓ	412	27,85	111	MOTIVÁCIÓ	938	30,9	296
	Motiváció	217	14,57	50	Motiváció	715	18,29	155
	Erőfeszítés	103	6,91	29	Erőfeszítés	230	5,88	64
	Fejlődés	55	3,69	17	Fejlődés	166	4,25	46
	Cél	22	1,48	8	Stratégia	41	1,05	14
	Teljesítmény	11	0,74	4	Teljesítmény	40	1,02	11
	Stratégia	7	0,47	3	Cél	16	0,41	6
2.	MUNKA	161	10,81	38	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	367	9,50	100
					Negatív érzelmek	150	3,84	45
					Agresszió	145	3,71	34
					Konfliktus	72	1,84	21
3.	EMBEREK	140	9,40	33	MUNKA	310	7,93	84
4.	GYŐZELEM, VESZTÉS	111	7,45	30	GYŐZELEM, VESZTÉS	276	7,06	83
	Győzelem	75	5,03	20	Győzelem	157	4,02	49
	Vesztés	33	2,21	9	Győzelem és vesztes	64	1,64	18
	Győzelem és vesztes	3	0,20	1	Vesztés	55	1,41	16
5.	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	103	6,91	27	KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	220	5,63	59
	Agresszió	49	3,29	11				
	Negatív érzelmek	29	1,95	9				
	Konfliktus	25	1,68	7				
6.	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	91	6,11	24	EMBEREK	212	5,42	51
	Proszociális	62	4,16	14				
	Pozitív érzelmek	29	1,95	10				
7.	KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	90	6,04	21	SZINONIMA	212	5,42	50
8.	OKTATÁS	82	5,50	22	EVOLÚCIÓ	211	5,40	60
9.	GAZDASÁG	78	5,23	22	OKTATÁS	187	4,78	54
10.	POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	60	4,03	20	POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	180	4,60	47

	Társadalom	49	3,29	16	Társadalom	125	3,20	32
	Nemzetközi politika	11	0,74	4	Nemzetközi politika	55	1,41	15
11.	EVOLÚCIÓ	58	3,89	17	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	163	4,17	51
					Proszociális Pozitív érzelmek	102 61	2,61 1,56	30 21
12.	EGYÉB	58	3,89	17	GAZDASÁG	159	4,07	51
13.	SPORT	45	3,02	11	EGYÉB	127	3,25	45
14.	SZINONIMA	45	3,02	11	SPORT	78	1,99	25
	Összesen	1490	100,00	395	Összesen	3910	100,00	1056

1. sz. MELLÉKLET
9. táblázat. JAPÁN egyetemisták versengésre adott asszociációinak kategóriái

KATEGÓRIÁK	SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
OKTATÁS	1025	23,16	215
Oktatás	485	10,96	104
Atlétikai találkozó	444	10,03	86
Evés	96	2,17	25
SPORT	913	20,33	215
NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	616	13,92	151
Negatív érzelmek	316	7,14	80
Háború	184	4,16	41
Agresszió	77	1,74	19
Konfliktus	39	0,88	11
GYŐZELEM, VESZTÉS	424	9,58	102
Győzelem	213	4,81	52
Győzelem és vesztes	127	2,87	29
Vesztés	84	1,90	21
GAZDASÁG	350	7,91	90
MOTIVÁCIÓ	298	6,73	78
Erőfeszítés	152	3,43	38
Stratégia	69	1,56	19
Fejlődés	50	1,13	13
Teljesítmény	27	0,61	8
EMBEREK	207	4,68	53
POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	195	4,41	52
Társadalom	132	2,98	34
Nemzetközi politika	33	0,75	9
Hatalom	30	4,41	9
EVOLÚCIÓ	192	4,34	49
MUNKA	67	1,51	16
POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	52	1,18	16
EGYÉB	46	1,04	14
SZINONIMA	40	0,90	9
Összesen	4425	100,00	1060

1. sz. MELLÉKLET

10. táblázat. Nemi különbségek a JAPÁN versengésnek tulajdonított jelentésben

	KATEGÓRIÁK	FÉRFI (N=62)			KATEGÓRIÁK	NŐ (N=158)		
		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
1.	SPORT	346	28,68	81	OKTATÁS	834	25,09	175
					Oktatás	390	12,12	85
					Atlétikai találkozó	380	11,80	72
					Evés	64	1,99	17
2.	OKTATÁS	191	15,83	40	SPORT	567	17,62	135
	Oktatás	95	7,88	19				
	Atlétikai találkozó	64	5,30	13				
	Evés	32	2,65	8				
3.	GYŐZELEM, VESZTÉS	125	10,36	30	NEGATÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	513	15,99	125
	Győzelem	67	5,56	17	Negatív érzelmek	267	8,29	68
	Vesztés	35	2,90	9	Háború	154	4,78	34
	Győzelem és vesztes	23	1,91	4	Agresszió	60	1,87	14
4.	GAZDASÁG	116	9,62	28	Konfliktus	32	0,99	9
					GYŐZELEM, VESZTÉS	299	9,29	72
					Győzelem	146	4,54	35
					Győzelem és vesztes	101	3,14	24
5.	MOTIVÁCIÓ, AMBÍCIÓ	106	8,78	28	Vesztés	52	1,62	13
	Erőfeszítés	64	5,30	17	GAZDASÁG	234	7,27	62
	Stratégia	24	1,99	6				
	Fejlődés	12	1,00	3				
	Teljesítmény	6	0,50	2				
6.	NEGATÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	103	8,54	26	MOTIVÁCIÓ, AMBÍCIÓ	171	5,96	45
	Negatív érzelmek	49	4,06	12	Erőfeszítés	93	3,20	26
	Háború	30	2,49	7	Stratégia	45	1,40	13

	Agresszió	17	1,40	5	Fejlődés	44	1,37	11
	Konfliktus	7	0,58	2				
7.	EVOLÚCIÓ	69	5,72	16	EMBEREK	169	5,25	43
8.	POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	60	4,98	16	POLITIKA, HATALOM, TÁRSADALOM	135	4,19	36
	Társadalom	39	3,23	10	Társadalom	93	2,89	24
	Nemzetközi politika	17	1,41	5	Nemzetközi politika	29	0,90	8
	Hatalom	4	0,33	1	Hatalom	13	0,40	4
9.	EMBEREK	38	3,15	10	EVOLÚCIÓ	123	3,82	33
10.	MUNKA	24	1,99	5	MUNKA	43	1,34	11
11.	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	12	1,00	3	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	40	1,24	13
12.	EGYÉB	10	0,83	3	EGYÉB	36	1,12	11
13.	SZINONIMA	6	0,50	1	SZINONIMA	34	1,06	8
	Összesen	1206	100,00	287	Összesen	3219	100,00	773

1. sz. MELLÉKLET

11. táblázat. Indiai egyetemisták versengésre adott asszociációinak kategóriái

KATEGÓRIÁK	SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	913	17,51	241
Pozitív érzelmek	746	14,30	201
Proszociális	167	3,20	40
MOTIVÁCIÓ	863	16,55	229
Motiváció	419	8,03	109
Fejlődés	165	3,16	42
Erőfeszítés	107	2,05	28
Teljesítmény	69	1,32	21
Stratégia	54	1,04	14
Cél	49	0,94	15
GYŐZELEM, VESZTÉS	861	16,51	224
Győzelem	712	13,65	183
Vesztés	142	2,72	38
Győzelem és vesztes	7	0,13	3
NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	622	11,93	160
Negatív érzelmek	349	6,69	94
Agresszió	146	2,80	35
Konfliktus	127	2,44	31
SPORT	342	6,56	86
MÉDIA, JÁTÉKOK	299	5,73	70
KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	251	4,81	70
SZINONIMA	242	4,64	50
OKTATÁS	213	4,08	59
MŰVÉSZET	189	3,62	50
EMBEREK	152	2,91	36
GAZDASÁG	100	1,92	28
TÁRSADALOM	74	1,42	20
Társas kohézió	40	0,77	11
Politika, hatalom	34	0,65	9
EVOLÚCIÓ	64	1,23	17
EGYÉB	30	0,58	11
Összesen	5215	100,00	1351

1. sz. MELLÉKLET

12. táblázat. Nemi különbségek az INDIAI versengésnek tulajdonított reprezentációban

	KATEGÓRIÁK	FÉRFI (N=62)			KATEGÓRIÁK	NŐ (N=158)		
		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS		SÚLYOK	%	ELŐFORDULÁS
1.	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	295	20,92	76	GYŐZELEM, VESZTÉS	645	16,95	167
	Pozitív érzelmek	259	18,37	66	Győzelem	531	13,96	137
	Proszociális	36	2,55	10	Vesztés	107	2,81	27
					Győzelem és vesztes	7	0,18	3
2.	MOTIVÁCIÓ	292	20,71	78	POZITÍV ÉRZELMEK, ÁLLAPOTOK	618	16,24	165
	Motiváció	146	10,35	41	Pozitív érzelmek	487	12,80	135
	Fejlődés	52	3,69	12	Proszociális	131	3,44	30
	Erőfeszítés	49	3,48	12				
	Stratégia	23	1,63	6				
	Teljesítmény	19	1,35	6				
	Cél	3	0,21	1				
3.	GYŐZELEM, VESZTÉS	216	15,32	57	MOTIVÁCIÓ	571	15,01	151
	Győzelem	181	12,84	46	Motiváció	273	7,17	68
	Vesztés	35	2,48	11	Fejlődés	113	2,97	30
					Erőfeszítés	58	1,52	16
					Teljesítmény	50	1,31	15
					Cél	46	1,21	14
					Stratégia	31	0,81	8
4.	SPORT	118	8,37	33	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	540	14,19	138
					Negatív érzelmek	285	7,49	76
					Agresszió	128	3,36	31
					Konfliktus	127	3,34	31
5.	MÉDIA, JÁTÉKOK	96	6,81	21	SPORT	224	5,89	53
6.	NEGATÍV ÉRZELMEK, AGRESSZIÓ	82	5,82	22	MÉDIA, JÁTÉKOK	203	5,34	49
	Negatív érzelmek	64	4,54	18				
	Agresszió	18	1,28	4				
7.	KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	72	5,11	20	SZINONIMA	185	4,86	38
8.	SZINONIMA	57	4,04	12	KÉPESSÉGEK, TULAJDONSÁGOK	179	4,70	50
9.	EMBEREK	51	3,62	11	MŰVÉSZET	171	4,49	46

10.	OKTATÁS	45	3,19	11	OKTATÁS	168	4,42	48
11.	TÁRSADALOM	38	2,70	8	EMBEREK	101	2,65	25
	Társas kohézió	24	1,70	5				
	Politika, hatalom	14	0,99	3				
12.	MŰVÉSZET	18	1,28	4	GAZDASÁG	89	2,34	24
13.	EVOLÚCIÓ	13	0,92	3	EVOLÚCIÓ	51	1,34	14
14.	GAZDASÁG	11	0,78	4	TÁRSADALOM	36	0,95	12
					Társas kohézió	20	0,53	6
					Politika, hatalom	16	0,42	6
15.	EGYÉB	6	0,43	2	EGYÉB	24	0,63	9
	Összesen	1410	100,00	362	Összesen	3805	100,00	989